SADRŽAJ. — САДРЖАЈ.

I. Arheologija i povijest. — I. Археологија и повијест.

A. Izvještaji i rasprave. — А. Извјештаји и расправе.

Strana — Страна

Thallóczy dr. Lj.: Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije. (Sa 8 slika u tekstu i 1 tablom.) . . . . . 3—34 i 175—229

I. Prilog k životopisu Mladena Šubića, bana bosanskoga. — Genealoško-biografički prilozi iz XIV. stoljeća. — III. Dva relikvijara supruge Sandalja Hranića u Zadru. — IV. K historiji despotske porodice Brankovića. — V. Prilozi k nauci o Bogumilstvu.

Radimský V.: Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća. (Sa 56 slika u tekstu i 50 tabla.) . . . . . 37—92, 237—308, 369—466, 575—636

Трухелка др. Ћиро: Стари херцеговачки натписи. (Са 10 слика у тексту.) 93— 97

Фиала Фрањо: Резбарија на кори. (Са 1 таблом.) . . . . . 107—108

Truhelka dr. Ćiro: Pobliže odregjivanje prehistoričkih nahogjaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba . . . . . 111—116

Radimský V.: Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća. (Sa 10 slika u tekstu i 3 table.) . . . . . 129—138

Fiala Franjo: Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine. (Sa 14 slika u tekstu i 6 tabla.) . . . . . 145—159

I. Rimske razvaline u Gracu. — II. Rimski predmeti, nagjeni u grobovima kod Sovića — III. Rimski nahogjaj u Trnovu. — IV. Prehistorička bakrena sprava. V. Rimski nahogjaj kod Ljubuškog.

Трухелка др. Ћиро: Опаске о мегалитичким громилама херцеговачким. (Са 5 слика у тексту и 1 таблом.) . . . . . 231—235

Стратимировић Ђорђе: Опет о цркви озренској . . . . . 309—310

Truhelka dr. Ćiro: Neke starine iz prozorskog kotara. (Sa 3 slike u tekstu.) 311—313

Hoffer P. Aleksandar: Rimski natpis iz Fazlića. (Sa 1 slikom u tekstu.) 321—323

Херман Коста: Двије знамените публикације из Босне и Херцеговине 325—330

Radimský V.: Rimska naseobina u Majdanu kod Varcar-Vakufa. (Sa 10 slika u tekstu.) . . . . . 331—341

Руварац Иларион: Двије босанске краљице . . . . . 467—478, 565—574

Претпошљедња краљица Катарина. — Мара, пошљедња босанска краљица.

*

Strana — Страна

Radimský V.: Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine. (Sa 33 slike u tekstu.) 479—498

13. Dva bronca iz Čapljine. — 14. Gradina u Turbetu kod Travnika. — 15. Dva bronca iz područja Plive kod Jajca. — 16. Prehistoričko-rimska utvrda Kalesija u kotaru zvorničkom. — 17. Nekoliko starina iz Gackog u Hercegovini. — 18. Razvaline crkve na Carevoj luci kod Rmanja u Bosni. — 19. Nekoliko prehistoričkih i rimskih ostanaka kod Grahova u livanjskom kotaru. — 20. Opeka legije iz Velike Kladuše u Bosni. — 21. Tri zanimljiva nahogjaja iz ljubuškog kotara. — 22. Golema fibula iz Ivanjske kod Banjaluke u Bosni. — 23. Dva zanimljiva nahogjaja iz bilećkog kraja u Hercegovini.

Fiala Franjo: Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine. (Sa 21 slikom u tekstu i 7 tabla.) . . . . . 511—532

Уредништво: Оцјене о дјелима: „Научне вијести из Босне и Херцеговине“ и „Римски путеви у Босни и Херцеговини“ . . . . 533—546, 637—638

Трухелка др. Ћиро: Једна абраксас-гема. (Са 1 сликом у тексту.) . . 551—552

Hoffer P. Aleksandar: Položaj nekih mjesta u povelji kralja Sigismunda od god. 1426. . . . . 553—554

Faber dr. Moriz: Naučno ispitivanje u Dalmaciji . . . . . 639—648

Hörmann Kosta: Stari drveni muhur. (Sa 1 slikom u tekstu.) . . . . 669—672

Трухелка др. Ћиро: Римске ископине у Витини. (Са 6 слика у тексту.) 673—678

Patsch dr. Karlo: Dva odlomka rimske opeke. . . . . 679—682

I. Cigleni biljeg legije IIII. Flavia Felix iz Vitine kod Ljubuškog. — II. Cigleni biljeg legije XIV. gemina Martia victrix iz Velike Kladuše u kotaru cazinskom.

Truhelka dr. Ćiro i Patsch dr. Karlo: Iskopine u dolini Lašve 1893. (Sa 46 slika u tekstu i 1 tablom.) . . . . . 685—708

Fiala Franjo: Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893. (Sa 72 slike u tekstu i 1 tablom.) . . . . . 717—764

I. Uvod. — II. Izvještaj o nahogjajima. — III. Zaglavne primjedbe.

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

Братић Томо А.: Херцегово врело и грчки град . . . . . 166—167

Barišić Nikola: Tihaljina i njezine znamenitosti . . . . . 558—560

Мирковић Петар: Алај-бегов греб 765

II. Nauka o narodu. — II. Наука о народу.

A. Izvještaji i rasprave. — А. Извјештаји и расправе.

Лилек Емилијан: Вађење живе ватре у Босни и Херцеговини. (Са 2 слике у тексту.) . . . . . 35— 36

Костић др. Лазо: Народно глумовање . . . . . 357—368

Глик др. Леополд: Народно лијечење бјесноће у Босни и Херцеговини 499—510

B. Bilješke. — Б. Биљешке.

Zovko Ivan: Otkle dogje, da su pas i mačka neprijateljni jedno na drugo 165—166

Ugljen Sadik ef.: Olovo kao narodni lijek . . . . . 168—170

Зовко Иван: Зашто су постале врјежбеницама? . . . . . 171—172

Strana — Страна

Zovko Ivan: Dvije sličnosti 347
Делић Р. Стеван: Нешто о народним гаткама . . . . . 348—350
Zovko Ivan: Običaj „džaba“ 351
Делић Р. Стеван: Код ђаволâ — бабица . . . . . 352—353
Зовко Иван: Народна мјера времена . . . . . 555—556
Ugljen Sadik ef.: Čaraice u Jajcu . . . . . 556—558
Зовко Иван: Суха вода и мокра ватра 558
Делић Р. Стеван: Како се вади огањ? . . . . . 560—562
Zovko Ivan: Konjska Madeira 562
Ugljen Sadik ef.: Trubaljke u prozorskom kotaru . . . . . 765—767
Грђић-Бјелокосић Лука: Не предаји ништа ђаволу . . . . . 767—768
Zovko Ivan: Prtenjaši 768

III. Nauka o prirodi. — III. Наука о природи.

Izvještaji i rasprave. — Извјештаји и расправе.

Kišpatić dr. M: Stiva iz Ljubić-planine kod Prnjavora . . . . . 99—105
Фиала Фрањо: Биљешке о флори Босне и Херцеговине . . . . . 117—128
Рајзер Отмар: Вране и сродне птице у Босни и Херцеговини 139—143, 343—346
Апфелбек Виктор: Ентомолошки излет близу Сарајева . . . . . 161—164
Карлински др. Јустин: Прилози за фенологију (Phänologie) Херцеговине уз кратак увод, како се праве фенологичка опажања . . . . . 315—320
Floericke dr. Kurt: Ptičiji život na Hutovom blatu . . . . . 547—550
Цалбрукнер др Александар: Грађа за флору лишаја у Босни и Херцеговини . . . . . 649—668
Фиала Фрањо: Нова биљка нађена у Босни. (Са 1 таблом.) . . . . 683—684
Вавровић Јосип: Нешто о Вјетреници пећини. (Са 5 слика у тексту и 1 таблом.) . . . . . 709—716

Imenik spisateljâ. — Именик списатељâ.

Strana – Страна

Апфелбек Виктор: Ентомолошки излет близу Сарајева 161
Barišić Nikola: Tihaljina i njezine znamenitosti 558
Братић А. Томо: Херцегово врело и грчки град 166
Делић Р. Стеван: Нешто о народним гаткама 348
— Код ђаволâ — бабица 352
— Како се вади огањ? 560
Faber dr. Moriz: Naučno ispitivanje u Dalmaciji 639
Фиала Фрањо (Fiala Franjo): Резбарија на кори 107
— Биљешке о флори Босне и Херцеговине 117
— Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine 145
— Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine 511
— Нова биљка нађена у Босни 683
— Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu godine 1893. . . . 717
Floericke dr. Kurt: Ptičiji život na Hutovom blatu 547
Глик др. Леопелд (Glück dr. Leopold): Народно лијечење бјесноће у Босни и Херцеговини 499
Грђић-Бјелокосић Лука: Не предаји ништа ђаволу 767
Hoffer P. Aleksandar: Rimski natpis iz Fazlića 321
— Položaj nekih mjesta u povelji kralja Sigismunda od godine 1426. . . . 553
Херман Коста (Hörmann Kosta): Двије знамените публикације из Босне и Херцеговине 325
— Оцјене о дјелима: „Научне вијести из Босне и Херцеговине“ и „Римски путеви у Босни и Херцеговини“. . . . . 533 и 673
— Stari dryeni muhur 669
Карлински др. Јустин: Прилози за фенологију (Phänologie) Херцеговине уз кратак увод, како се праве фенолошка опажања 315
Kišpatić dr. M.: Stiva iz Ljubić-planine kod Prnjavora 99
Костић др. Лазо: Народно глумовање 357
Лилек Емилијан: Вађење живе ватре у Босни и Херцеговини 35
Мирковић Петар: Алај-бегов греб 765
Patsch dr. Karlo: Dva odlomka rimske opeke 679
Patsch dr. Karlo i Truhelka dr. Ćiro: Iskopine u dolini Lašve 1893. . . . 685

Strana — Страна

Radimský V.: Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća . 37, 237, 369 i 575
— Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća 129
— Rimske naseobine u Majdanu kod Varcar-Vakufa 331
— Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine 479
Pajzep Отмар (Reiser Othmar): Вране и сродне птице у Босни и Херцеговини . . . . . 139 и 343
Руварац Иларион: Двије босанске краљице . . . . . 467 и 565
Стратимировић Ђорђе: Опет о цркви озренској 309
Thallóczy dr. Lj.: Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije . . . 3 i 175
Трухелка др. Ћиро (Truhelka dr. Ćiro): Стари херцеговачки натписи . . 93
— Pobliže odregjivanje prehističkih nahogjaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba 111
— Опаске о мегалитичким громилама херцеговачким 231
— Neke starine iz prozorskog kotara 311
— Једна абраксас-гема 551
— Римске ископине у Витини 673
Truhelka dr. Ćiro i Patsch dr. Karlo: Iskopine u dolini Lašve 1893. . . . 685
Ugljen Sadik ef.: Olovo kao narodni lijek 168
— Čaraice u Jajcu 556
— Trubaljke u prozorskom kotaru 765
Вавровић Јосип: Нешто о Вјетреници пећини 709
Цалбрукнер др. Александар (Zahlbruckner dr. Aleksandar): Грађа за флору лишаја у Босни и Херцеговини 649
Zovko Ivan (Зовко Иван): Otkle dogje, da su pas i mačka neprijateljni jedno na drugo 165
— Зашто су постале врјежбеницама? 171
— Dvije sličnosti 347
— Običaj „džaba“ 351
— Народна мјера времена 555
— Суха вода и мокра ватра 558
— Konjska Madeira 562
— Prtenjaši 768

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

UREDNIK:

KOSTA HÖRMANN

VLADIN SAVJETNIK.

УРЕДНИК:

КОСТА ХЕРМАН

ВЛАДИН САВЈЕТНИК.

V.

1893.

1.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija:
Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.

Администрација:
Сарајево, земаљски економат.

Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

SARAJEVO — САРАЈЕВО

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА

1893.

Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije.

Priopćio

dr. **Lj. Thallóczy.**

I.

Prilog k životopisu Mladena Šubića, bana bosanskoga.

Dva bana od roda Šubića vladahu u zapadnom i jugozapadnom dijelu sadašnje Bosne: Pavle i Mladen. Njihova vladavina trajaše više od dvije desetine godina, od 1298.—1322.

Pavle, čuveni ban Dalmacije i Hrvatske, bješe do svoje smrti 1312. g. glavna ličnost megju dalmatinsko-hrvatskim velikašima. Za njega bi se moglo reći, da je bio vogja istočno-jadranske politike. Kao takav stojao je u prvom redu kao prvi borac doma Anjou. U svojim poveljama nazivaše on sebe „Banus Croatie, Dalmatie et dominus Bosne“ (1299., 7. aprila — Ljubić, Listine, I., str. 190.); 11. augusta 1300. naziva se samo Banus Croatiae (Državni arkiv u Beču); 1301. dano u Scardoni: Paulus Banus Croatorum; 1304. u Spljetu: Paulus Banus Croatorum; 1305. u Scardoni: Paulus Banus Croatorum et totius Bosne dominus (povelje u našoj zbirci). U Lucia: De regno Dalm. etc. lib. IV., cap. XIII objavljena je jedna na Duhove 1302. datirana povelja, u kojoj se Mladinus (Mladen), prvorogjeni sin Pavlov, naziva Banus Boznensis[1]). U ostalijem poveljama (Ljubić I. 139, 305; Kukuljević: Jura Regni Croatiae I. 491 po originalu u Arbu) naziva se Pavle Šubić vazda kao ban Hrvatske i gospodar Bosne. Njegov sin, koji ga je u posjedu i dostojanstvu banije 1312. g. naslijedio, naziva se u poveljama „Croatiae et Bosniae Banus“.

Ove su titule doduše u srednjem vijeku vrlo često bile samo šematične, zvučne vrste stila dotičnih pisara, no u ovom slučaju podudaraju se sa faktičnom vlašću ovoga roda.

[1]) Još i comes i dominus totius terrae Hlm (povelja 1304).

Slika 1.
Initiala u monakovskom kodeksu državne biblioteke lat. 26.640, prikazujući Mladena Šubića od Brebira u djelu Guilelma Varignana.

Porodica Šubića od Brebira može se smatrati kao vladalačka za vrijeme jedne četvrti stoljeća. Način ove vladavine ne može se bolje karakterisati nego li riječima oštroumnoga Lucia (lib. IV. 201.), koji ju naziva „dominatio arbitraria“. Oni uživahu samovoljnu, istinsku prevlast nad hrvatskom i bosanskom teritorijom, kojoj bješe korijen doduše u ugarskom banskom dostojanstvu, ali su oni u doba prijestonih razmirica poslije izumiranja Arpadovaca velikom energijom težili za tijem, da ga načine našljednim. I to je odista pošlo za rukom ocu Mladenovu, velikom Pavlu. Pavle Šubić smatrao je doduše sebe kao bana Hrvatske, koja pripada ugarskoj kruni, ali je nad Bosnom, t. j. nad onijem dijelovima, koje je istinski držao u rukama, izvršivao dominium, i to sa faktičnim suverenstvom, pošto se ugarsko suverenstvo izražavalo samo skriveno (latentno), i to samo u koliko ga je on priznavao. On je priznavao ugarsko suverenstvo samo na taj način, što je, kako je rečeno, bio prvi paladin napuljskih Anjoujevaca, koji već s toga nijesu mogli tačno da podržavaju državopravne sveze dalmatinsko-hrvatskih dijelova, što nijesu bili intra dominium. Prošlo je dugo vremena, dok se Karlo Robert od Anjoua konsolidovao u Ugarskoj te mogao oštrije da uoči dalmatinske poslove. Do 1312. g. imao je Karlo Robert u samoj Ugarskoj pune ruke posla, i da konačno savlada svojega glavnog suparnika Matiju Cháka. Za to vrijeme proširiše Pavle i Mladen svoj posjed i zadobiše, doduše pod mljetačkim suverenstvom, ali ipak veoma uplivnu i neposrednu zaštitnu vladavinu nad primorskim gradovima. Kad se 1310. Mladen ugnijezdio u Zadru, počeo je da se naziva knezom Dalmacije („titulo Principis Dalmatiae uti cepisset“. Lucius 58.) i da što dalje potiskuje od sebe upliv Mljetaka. No kada se izgladila razmirica izmegju Zadra i Mljetaka, i stari i veoma oprezni Pavle 1312. umro, nije Mladenu preostalo drugo, već da se prijateljski izmiri sa republikom.

Deset je godina trajala banska vladavina Mladenova. Korak po korak težio je zajedno sa braćom svojom Gjorgjem [1]), Pavlom [2]), Grgurom [3]) i Martinom, da za svoju porodicu uzme pod harač cijelu obalu; u svoje vrijeme pribavio je za se Zadar i chlmsku zemlju [4]), oklen je već njegov otac ili istisnuo srpsko-raške vladare ili prisilio tamošnje gospodare na poslušnost. U svemu može se reći, da se skoro cijela današnja Bosna zajedno sa sjeveroistočnom Hercegovinom pokoravala njegovoj vlasti, dočim su u primorskim gradovima zapovijedala njegova braća pod njegovim nadzorom. No ova vlast ne bješe jedinstvena, u svakom području morade on da dava koncesije tamošnjim posjednicima, da uvažava moć Mljetaka i običaje gradova, i da se čuva kralja Karla. Svi se bojahu njega, ali on se morade bojati i svijeh njih, bješe na putu da postane tirjaninom. Najviše je morao da strijepi od svojijeh suplemenika, njemu ravnih velikaša, koji ne bi za dugo trpljeli sebi ravnog nad sobom; jer on u njihovim očima nije predstavljao legitimna ili prirodna suverena elementa, i u najboljem slučaju bio je samo primus inter pares. Kralj Ugarske morao je u svom interesu da podupire pad Mladenov, kako bi oborio našljednost banskog dostojanstva, dočim Kurjakovići, Babonići i ostali velikaši ne htjedoše da mu se poklone; jer po njegovu primjeru težahu i oni za banskim dostojanstvom. 1322. g. sklopiše gradovi Trogir i Šibenik ligu protiv njega, jer, kako kronike kazuju, njegov jaram postade nesnošljiv. „Njegova tirjanska vladavina, njegove sramne neobuzdanosti, isto prezirne pred ljudima kao što su kažnjive pred Bogom, moraju se osvetiti. Brakolomstva, sramoćenja djevica, nameti na samostane, skrnavljenja crkava, vrijegjanje plemića i guljenje podajnika — to su istom manji izgredi njegovih ljudi.“ (Andreis: Storia della città di Traù. MSS. 53ª.)

Prijeteće držanje gradova pobudilo je najposlije i njegovog brata Pavla, da se pridruži ustanicima (Lucius: M. Mad. cap. XIX; Andreis 53ª—55ª). Katastrofa po Mladena nastupila je mjeseca jula 1322; najprvo potučen iskao je pomoć u Karla Roberta, ali ga je kralj kod Knina zatvorio i on pade, kako kroničar piše, kaznom božjom, koji silne ponizuje, a niske podiže. „Kamo ti sada sila, bane Mladene, ti koji si prezirao silu svijeh zemaljskih kraljeva, ti koji nijesi htio da uvažiš Boga i katoličke crkve, za što si redio biskupe, opate i opatice? Kamo ti sada tvoga ponosa, koji ti nije dao, da u miru živiš sa siromašnim gragjanima Dalmacije i Hrvatske? Gdje ti je sada pamet, kojom si više ljubio laskavce nego li

[1]) Spljetski comes.
[2]) Trogirski comes.
[3]) Šibenički comes.
[4]) Generalis dominus totius territorii Chelmensis.

dobre savjetnike? Ti si često čitao bibliju, ali nijesi slušao riječi njezinih, za to te je kaznio Bog i oduzeo ti državu (Madiusa XVIII).“

Nije nam namjera ovom prilikom, da rasvijetlimo sve podrobnosti Šubićeve vladavine, i navodimo ove riječi kroničara samo s toga, što izvanredno dobro karakterišu ovoga propalog velikana.

Poznato je, kako je mučno opisati ličnosti minulih vijekova po odlomcima vazda pristranih, ili u najboljem slučaju jednostranih kroničara, ili po frazama povelja. Često se veliki glavni motivi podmeću sa svijem običnim ličnim razmiricama, ponekad opet ispuštaju iz vida karakteristični momenti. Mi ispovijedamo načelo, da je u zemaljskoj povijesti dalmatinsko-hrvatskih-bosanskih teritorija vazda najglavnije to, da se ispita individualni karakter dotičnih ličnosti. Naravno koliko je u opće moguće, a gdje nema indicija, mi ondje prosto tačno konstatujemo podatke. Historičar mora ponajprvo imati moralne snage i smjeti da reče: „Ovo ne znam.“

Mladen Šubić, silni ban, stoji nam po našem mnijenju uz prkos velikoj udaljenosti prilično jasno pred očima. On spada u onaj soj, u onu kategoriju, koja na Adriji od vremena rimskoga gospodstva nije izumrla; u njegovom radu vidimo mi velikoga gospodara, koji vazda hoće sve više da postigne, pa najposlije pada u svom ikarskom poletu. On nije bio običan čovjek. Ratnik, diplomata i vladalac u jednoj osobi, njegovo ime bješe daleko na glasu u Italiji, Ugarskoj i u njegovijeh susjeda. Njegov položaj kao zaštitnika mljetačko-dalmatinskih gradova donio je sobom, da je stojao u sred vreve italijanskog političkog života i činio lijevo krilo stranke Guelfa. Još njegov otac živio je u prijateljstvu sa papom Klimentom, te se njemu kao i Mladenu [1]) mnogo što šta kroz prste gledalo (Reg. Clem. papae V.). Pri svem tome, što su uputstva iz Mljetaka uplivisala na bana, koji je megju tijem za italijanske gradove važio kao „Princeps“, imao je on diplomatičke zastupnike svoje sile. Tako u g. 1318. Girolama de Ancona (Verci: Storia Trevigiana VIII. 103), 1320. g. Guillelma de Vergnana (Varignana)[2]). Ovaj Guillelmo Varignana (Vergnano) bješe njegov tjelesni liječnik i povjerenik, kojega je 7. januara 1320., kad mu se Šibenik bio odupreo, poslao u Mljetke, da izgladi razmiricu i da izmoli prijateljstvo republike. No republika u svom odgovoru zauze stanovište dalmatinskih gradova i savjetova banu, neka se u prijateljstvu izravna sa gragjanima Šibenika. Republika reče: „Venecija je željela i težila od vajkada pa i sada, da morske obale Dalmacije zadrže svoju slobodu i da ove protiv njihove

---

[1]) Njegovu vjersku revnost i blagonaklonost prema Franjevcima karakteriše bula pape Ivana od 25. juna 1320. — Sime Ljubić, Listine, I., str. 311.

[2]) Sime Ljubić: Listine, I., str. 305.

volje već radi općega dobra i mira nikakav gospodar ne okupira i na službovanje ne prisili“ [1]).

Ovom se odlukom Venecija pridružila protivnicima Mladena, te se misija Vergnana izjalovila.

Megju našim gradivom nagjosmo nekoliko bilježaka o tome Vergnanu, koje u svezi sa naprijed citiranom karakteristikom Mladenove kronike pružaju zanimivu crtu slici o životu Mladenovu.

Guilielmo (Viljem) upravo Varignana bješe sin čuvenoga medicinara Bartolomeja Varignane, koji u g. 1318—1319. obučava kao profesor medicine na sveučilištu u Bologni. Njegov sin Viljem upoznao se sa Mladenom Šubićem i pri kraju njegove vladavine zadržavao se na njegovom dvoru, za tijem se vratio u Italiju, gdje je 1330. g. umro u Bologni. Ban Mladen smatrao je ovoga svog tjelesnog liječnika kao diplomatskog savjetnika, a ne kao prostog kirurga.

Historija scholastične medicine broji ovoga Šubićevog liječnika megju najpoznatije predstavnike ovoga pravca [2]). Dok mu je otac bio više teoretičar, bio je naš Viljem ujedno i praktičar. Mi znamo za tri djela, koja potječu od V. Varignana kao autora:

Ad omnium interiorum et exteriorum partium morbos remediorum praesidia et ratio utendi. Basileae 1531.

Secreta sublimia medicinae ad varios curandos morbos. Basileae 1596 i 1597.

Opera medica de curandis morbis universalibus. Basileae, 4°, 1545; 8°, 1595 et 8°, Lugdunii 1560.

Što se tiče naučne vrijednosti ovijeh djela, ona se većim dijelom sastoje iz definicija i dialektičnog raspravljanja osnovnih pojmova physiologije, pathologije i therapije, ali je vrlo malo u njima opažanja i faktičnog saopštenja. Od ovijeh djela ima za nas najviše interesa ono na drugom mjestu spomenuto, koje nosi ovaj potpuni naslov:

Secreta Medicinae Guilelmi Varignanae medici consumatissimi ad varios curandos morbos veriss. auctoritatibus illustrata; nonnuelis flosculis in studiosorum gratiam additis nunc à Casparo Bauhino ad plurium exemplariorum collationem, ab infinitis mendis castigata, et obscuriorum vocabulorum explicatione, notisque marginalibus illustrata. Basileae per Sebastianum Henricpetri.

Magnifico Nobilissimo Joanni Paulo à Rvost Archiducis Ferdinandi consiliario et Archipraesidi Thannensi prvdentiss. literatiss. et Literatorum favtori sumno Casparus Bauhinus Anatomic. et Botanic. Basil. Ord. Observan. Monum. offert.

U predgovoru, koji je od 2. dec. 1596. datiran, t. j. onoga dana, kada je sačinitelj u g. 1319. u Gjenovi dovršio svoje djelo, govori izdavatelj o ovom djelu.

---

[1]) 1320, 14. febr. Listine, I., 307.

[2]) H. Haeser: Geschichte der Medicin. Jena 1875, str. 701.

V. Varignana, jedan izmegju najodličnijih liječnika svojega stoljeća — piše Bauhinus[1]) — sastavio je svoje djelo od česti iz spisa najboljih stručnih spisatelja, od česti po iskustvu svojega oca i svojih sopstvenih opita. On je ovo djelo sačinio po nalogu svojega gospodara, bana Maladina (Mladina) prije 277 godina.

On preporučuje djelo savjetniku nadvojvode Ferdinanda (poznijem caru Ferdinandu II.) Jovanu Pavlu Ruostu[2]). Djelo je prolazilo u raznijem kopijama i mnogi su ga upotrebljavali, te je štampar žurio da se pečata u tačnom izdanju. Bauhinus je upotrijebio tri prijepisa, trudio se da uspostavi raznoliko iskrivljen smisao, popravljao je već zastarjele izraze i pridodao djelu marginalne bilješke.

Za vrijeme našeg ispitivanja dospješe nam češće u ruke pojedini odlomci od rukopisa ovoga djela, što ga je Bauhinus izdao[3]); ali svratismo pažnju na nj istom onda, kada pročitasmo dedikaciju Bauhinusa. U monakovskoj državnoj biblioteci nagjosmo zanimiv rukopis Varignane, koji potječe iz XV. stoljeća (1444.).

Codex (lat. nro 26.640) u crvenom kožom prevučenim drvenim koricama sa zaponcima i ugaonim grbama dugačak je 0·35 *m*, širok 0·25 *m*, a ima 98 u dva stupca ispisanih folio-listova. Na prvom je listu dedikacija, na kojoj je initial C miniran. Ovdje prilažemo sliku toga initijala. *(Slika 1.)*

Miniranje je primitivno, guirlandska bordura zeleno, crveno, modro, žuto, ljubičasto obojena; u samom initialu vidimo na prijestolu lik purpurnom togom odjeven bez brkova u zelenim rukavima, sa crvenom kapom na glavi, sa svijem u nošnji mljetačkih patricija, kojemu čovjek odjeven u

---

[1]) Praefatio Casp. Bavhini. Gvilelmi Varignane, medici seculo suo praestantissimi, Secreta medica, partim ex praestantissimorum auctorum scriptis, partim ex patris sui Bartholomaei observationibus, partim propriio experimentis in opusculum jussu Meladini Domini sui ante annos ducentos septuaginta septem congesta, tibi Nobilis Praeses offerimus. Plurimis namque, Secreta hecce expetentibus, à Typographo rogati, vt haec perlegeremus et ab infinitis erroribus vindicata publici juris faceremus, sanè publici boni causa denegare minimè debuimus, quare vt ruri inter infinitas molestias Practicas reficeremur, succisiu's horis legimus, relegimus, cum tribus exemplaribus contulimus et ea quae in postremo exemplari ob non recte intellectum auctorem vel mutata vel transposita vel omissa fuêre, ad auctoris antiquissimum et primum exemplar restituimus. Vocabula artis plurima obscura, vno alteróve verbo explicavimus, margini adiecimus. At auctori propositum fuit Syluam remediorum, maximè facile parabilium et quae vbique; ferè (habita inprimis pauperum ratione) etiam absque Pharmacopoliis haberi possunt, quare dignus liber qui à practicis legatur et relegatur. Hunc verò quantulumcunque; laborem tibi Nobiliss. Praeses, merito dicamus, cùm eum, dum tibi ante paucos menses, ob adversam valetudinem adessemus, legere ceperimus, quo tempore singularem tuam humanitatem et erga literatos (vt literati solent) benevolentiam experti sumus. Haec ergò si et qualiscunque erga T. N. observantie. nota, hocque; perpetuum monumentum extet, quod vt pro tuo candore aequi consulas et nos porro tuo fauore complectaris, rogamus.

Basileae Anno salutis nostrae 1596. 2. Decembris, qua die ab ipso auctore opusculum hoc Janue, anno 1319. fuit absolutum.

[2]) Porodica Rhost von Esenhart 1729. viteštvo, 1739. grofovstvo. Arkiv zajedn. financ ministarstva (Gem. Finanzarchiv) F. Urk. 22.

[3]) Bečka dvorska knjižnica (Wiener Hofbibliothek), Cod. lat. 2300 br. 6. 45*a*—67*a*.

ljubičastu togu kao da klečećki predaje nekakvo djelo ili ga moli za nešto. Mljetački patricije bez sumnje je ban Mladen Šubić, grof od Brebira, koji se kao gragjanin Venecije u Dalmaciji odista tako nosio i kojemu njegov tjelesni liječnik pruža svoje djelo.

Ovdje prilažemo uvod odnosno dedikaciju[1]) u paleografsko tačnom prijepisu; ista glasi:

Cunctis militaribus accinto uirtutibus nec minus intellectualium diademate coronato magnifico domino suo semper domino Mladino Croathorum et Bosne bano generalique domino tocius territorii Chelmensis[2]) eius subiectus animo Guillelmus de Varegnana, qualis[3]) professor in artibus et scientia medicine.

Quod omnes homines secundum philosophiam methaphysice primo naturaliter inclinent ad scire tanquam perfectibite in ultimam perfectionem[4]) ipsius eo quod scientia hominis est perfectio, ut et idem testatur et Auerroys primo de aninca et Auicebron in libro fontis uite et Algaçel et Macrobius et Tulius in paradoxis et Seneca in locis plerisque et Gallienus septimo terapeutice et Auicenna[5]) sexto de naturalibus et breuiter philosophantes quicumque consumato effectu uestra copiosa sapientia manifestant. Qua admiror non modicum ymmo stupidus quasi fio animaduertens etenim circa quanta ciuilia sollicita prudentia ac utraque fortitudine continuo uigillatis ignoro, qualiter culmine litterarum tantarum uester perficitur intellectus, que diuinitus magisquam humanitus puto fore. Hec quidem igitur delectationis[6]) forte causa, que in ea est proprie inludantis aut eciam utilitatis proprie et nostrorum iritans merito uos comouit, ut condescendere complacuerit mihi uestro precipere, quod gracia mihi fuit in ueneranda ciuitate Jadre et loco sancti Grisogoni, ut opusculum uobis sanatinum constituam comprehendens, que precipua apud famosos antiquos circa genera egritudinum sint laudata. Quodque equidem animo suscepi libenti. Set considerans secundum G(allienum), quod simplices medicine uellotiores existunt in opere quam composite propter ipsarum substanciam a natura exmede[7]) colegi ex dictis G(allieni) et libris duodecim de simplici medicina et Diascoridis, Auicenne[8]), Serapionis, Mesue et Basis, Ysaac et plurium aliorum non omnia, set in quibus non solum concordes set aliis precollaudant, que quidem cum nominauero multa immiscebo eorum, quorum mira uirtus scienciam medicinalem transcendit et quorum operatio a sola fortuna existit specifica, quorum ueritatem licet ab expertis assumpta existant, qui uoluerit experiatur pro libido. Magis enim gratia perfectionis operis et exercicii fiendi in eis suscepta. Verum quia iuxta Mesue gaudet quilibet in expertis addam experta simplicia et composita Sampaterna quam propria, ut opus dilucidetur ex eis. Et uel iure acquisita[9]) quam puto beniuolentie nostre gratia causam habeam me ad alia transferendi et ut utraque uita polleam presenti quidem, ut sit michi in senio cum potencia exercitandi libros defecerit in arte baculus senectutis et in posteris eterna memoria cum ipsorum profectu iuxta G(allienum) dicentem et aly uidentes dicta Aristotilis et Platonis eorum eorum reminiscimur ac si essent presentes et Ptolomeum, non fuit mortuus, qui sapientiam uiuificauit et iuxta Dydascolum sapiens non sibi set aliis natus est. At quia opus

---

[1]) U izdanju od 1596. pogrješno štampana.

[2]) Orig. Chelm̃. — [3]) Orig. qualis q̃lis. — [4]) Orig. pfectionē. — [5]) Orig. terapētice z Auic̃. — [6]) Orig. delectōnis. — [7]) Namjesto: exsmide uzgredan oblik exsucide. — [8]) Vidi 4. — [9]) Orig. acqsita.

hoc post uitam uestram et meam poterit diuulgari et opera medicinalia licet ad rectum sint posita, tamen quedam nociua necessario sepe tanguntur in eis, quibus praue utens potest operari ad malum. Legentem ex nunc obsecro, ut nec quicquid operetur sinistre. Quod si quis operari presumperit dicam cum Amech in suo[1]) prohemio de uenenis: ueniat ignis et sulfur[2]) de celo et specie procellarum, qui possint ipsum facere de sub urbanis Sodome et Gomore. Ob hoc igitur eciam ne ydiote confidentes in ipso dimittant principia artis et scientie, que sunt fundamentum in opere, ut in pluribus neque signa egritudinum ponam neque causas distinguam neque auxilia. Set tamquam uobis et intelligentibus aliis scribens illa uestre et intelligencium prudencie derelinquam. Deum igitur cunctorum bonorum primum motorem in exordium inuoco, ut felicitetur hoc opus iuxta me sue dicentem principiet deus opera tua et felicitabit ea et illud pitagoricum.

Uvod kao takav ne sadrži ništa znamenito, no dedikacija, u kojoj majstor i profesor Varignana naziva Mladena gospodarem, koji je bogato obdaren ratničkim vrlinama, dalje ta okolnost, da ga je ban na to podstakao, uz to jedan veliki gospodar, koji početkom XIV. stoljeća čita bibliju — sve to prikazuje nam bana kao eminentnu kulturnu pojavu u Dalmaciji i u bosanskoj unutrašnjosti.

Mi smo se oko ovoga priloga opširnije zadržali, ali ne mogaše nam se na ino; jer mi mislimo, da se Mladenu Šubiću s ovom dopunom mora odrediti mjesto ne samo u političkoj historiji, već i u kulturnoj.

II.

Genealoško-biografički prilozi iz XIV. stoljeća.

Marija, vojvotkinja od Bosne, grofica od Helfensteina. — Katarina. — Danica.

Uglaviti genealoške odnošaje, to je najteži zadatak u ispitivanju bosanske historije. To je pipanje po mraku, tek gdje-gdje obasja po jedan zrak zapetljanu mrežu, pa se pri svem tome zabasa stranputicom. U kronikama se nahode samo pojedini odlomci suvremenih zapisa, pri čemu se vrlo često lažno tumači navagjanje vremena, a veoma rijetko nam stoje na raspoloženju povelje, čiji bi se genealoški podaci mogli podudarati sa kronikama.

Jedva imade oblasti u historičkim naukama, gdje bi čovjek više bio naklonjen da prihvaća tradicionalno uglavljene rezultate, nego li baš u genealoškim naukama. U jednoj staroj i novoj prispodobi kaže se, da su kronologija i geografija dva oka historije, bez ova dva činioca sva je historija puka bajka; megju tijem bez pozitivno uglavljene genealogije, bez pravilnog poredanja ličnosti, ostaje historija upravo blebetanje, koje često krivim

[1]) Orig. sui. — [2]) Orig. fulfur.

ličnostima nameće fakta. Otuda i tolike bajke u balkanskoj historiji, koje su se godinama kao legende tako uvriježile, da ih je sada muka iskorijeniti.

I u bosanskoj historiji imamo takogjer posla sa mnogim neriješenim problemima, te je svaki prilog dobro došao, bila to logično osnovana konjektura, ili detalj, koji se koliko toliko stvari tiče. U novije doba bavio se dr. Mavro Wertner jugoslavenskim genealoškim pitanjima i objavio je proizvod svojeg izučavanja u listu bečkog genealoškog društva „Adler“[1]), za tijem u berlinskom „Heroldu“ i u budimpeštanskoj magjarskoj „Revue“. Wertner je vrijedan i zaslužan ispitač, ali producenat u masi, koji ne postupa korakom, već hoće odjednom sve da riješi. Ispitivači ovake vrste — kao i Wertner — pružaju nam često puno stvari zanimivih i valjanih, no na žalost i odviše često rgjavo interpretovanih, koje se sa historijom ne podudaraju. Sa svijem protivno od ove vrste pružaju nam studije našega cijenjenog suradnika, učenog arhimandrita Ilariona Ruvarca[2]), koji vazda sa svijeh strana kritički obasjava svoj prijedmet. On često postavlja hipoteze, pa sve i da nema uvijek pravo, njegovo je dokazivanje kritičko, jasno i često sa svojega negativnog rezultata poučno. Odzivajući se na rad ove gospode, hoćemo i mi nešto da napomenemo iz naših studija. Šest očiju vide više nego li četiri, pa se nadamo da će se vremenom naći majstor mnogom čemu, što danas još izgleda nerazrješenim.

I.

Oswald Gabelkover, vojvodski württemberški tjelesni liječnik i historiograf (rogj. 1539.) pisao je u XVI. stoljeću historiju slavnog grofovskog plemena od Helfensteina. To je bio vrijedan ispitivač, imao je dobro pero, radio iz dobrih izvora i trudio se, da u nekoliko radi kritički. Naravno često mu je nedostajalo dovoljno izvora, pa gdje nije moglo drukčije da bude, nije zazirao ni od nemogućnih kombinacija. Ne našavši dosta predbrojnika, rukopis mu je ostao neštampan. Ovaj rukopis, od kojega se jedan primjerak nahodi u kralj. württemberškom državnom arkivu u Stuttgartu, upotrijebio je dr. H. F. Kerler u svojoj historiji grofova od Helfensteina, koja je štampana 1840. u Ulmu. Pobugjeni zanimivim saopštenjima dra Kerlera mi smo u stuttgartskom državnom arkivu tražili originalne izvore i došli do sa svijem značajnih rezultata. No pitaće nas čitaoci, kakve sveze ima ovo švapsko grofovsko pleme sa historijom Bosne? Ima je uslijed braka izmegju grofa Ulrika od Helfensteina i Marije, vojvotkinje od Bosne.

[1]) Izišlo je i magjarski pod naslovom: „A középkori délszláv uralkodók genealogiai története.“ Temesvar. 1891. („Genealoška historija srednjovjekovnih jugoslavenskih vladalaca.“)

[2]) Glasnik bos.-herc. muzeja 1891. i 1892. Драга, Даница, Реса, — Катарина, кћи Твртка I.

Pleme grofova od Helfensteina vladalo je izmegju Nekara i Dunava u srcu Švapske. Još od IX. stoljeća nahodimo, da se spominju pripadnici ove porodice, koja je nosila svoje ime od tvrdinje Helfensteina, iznad grada Geisslingena. U polovici XIV. stoljeća bješe ova porodica na vrhuncu; jer obadva Ulrika od Helfensteina igraju tada znamenitu ulogu u sudbini svoje postojbine. Ulrik stariji, u genealoškim plemenskim tablicama kao X. na broju, bješe sin Jovana od Helfensteina; Ulrik mlagji, XI., bješe sin Ulrika IX.

Obadva Ulrika od Helfensteina bjehu zemaljski kneževi (Landvögte, Schutzherren) nad gradovima u Gornjoj Švapskoj[1]), docnije se predala Ulriku starijemu i carska knežina (Reichsvogtei) nad Elsassom i gornjom Švapskom, po što izgleda da je bio osobiti štićenik cara Karla IV. Ovaj Ulrik X., stariji, bješe oženjen bosanskom vojvotkinjom Marijom.

Gabelkover, prvi kroničar Helfensteinovaca, piše u svojoj kronici[2]) o tome slijedeće:

„Kralj Ljudevit od Ugarske oženio se poslije smrti svoje prve supruge bez djece, gospogje Margarite[3]), kćeri Karla IV., 1353. g. Jelisavetom, starijom kćerkom vojvode Stefana od Bosne (kojemu neki davaju i kraljevski naslov, pošto je Bosna prije mnogo godina kraljevina bila). Jelisaveta imagjaše još jednu sestru Mariju[4]), koja je odrasla u ženskim odajama ugarske kraljice. Sa svojim svakom dogje ona poslije u dvor cara Karla IV., ostade ondje možda uza njegovu suprugu Anu, kćerku vojvode Bolka od Schweiniza, ili je možda još prije povratka kralja Ljudevita od Ugarske obećana grofu Ulriku od Helfensteina. Iz njezinog nadgrobnog natpisa vidi se samo toliko, da je sa kraljem Ljudevitem ovamo došla bila. Imala je ugledan miraz, naime 10.000 for. ug., što je u ono doba moglo biti isto ili više nego danas 100.000. U braku je izrogjeno mnogo djece, ali brak nije bio blagosloven, kako obično biva u neravnih brakova. I Marija je htjela lijepo da opremi svoje kćeri. To je moglo da bude za života muževljeva, kojega je car visoko uvažavao. No iza njegove smrti navališe mnogi dugovi. Treba puno sreće, kad se hoće da ženi preko svojega stanja."

Ovaj se opis Gabelkoverov sastoji od tri dijela: *a)* od činjenica, koje Gabelkover opisuje po izvorima i zapiscima, *b)* od kombinacija, *c)* citiraju se dva priloga, i to spisak miraza vojvotkinje i njezin nadgrobni natpis.

---

[1]) Od 1349. Böhmer: Regesta Imperii (Karl IV.) 1020.

[2]) Rukopis, fol. br. 48*c*., str. 301., red 10. odozdo, strana 303., red 6. odozdo. U držav. arkivu u Stuttgartu.

[3]) Rogj. 1335. 24. maja, † 1349. Od 1338. supruga kraljeva.

[4]) Gabelkover piše na str. 314. svojega rukopisa: „Supruga grofa Ulrika od Helfensteina jest gospogja Marija, kći vojvode Ljudevita od Bosne i gospogje Ane vojvotkinje od Reussen-a." Očevidno pogrješno, po što po Gabelkoveru treba da je Marija sestra Jelisavete Kotromanovića. U ostalom vratićemo se na to.

Dr. Kerler, novi historičar Helfensteinovaca, vjerno se drži shvaćanja Gabelkovera i samo parafrazira njegova kazivanja. (Str. 53.)

Ako raščlanimo prvi dio izvještaja Gabelkoverova, naći ćemo da opis nije tačan. Ugarskoga kralja Ljudevita I., prva supruga bješe Margarita, prvorogjena kći cara Karla IV., sa kojom se on 1338. g. vjerio i koja se 1345. g. kao njegova supruga označuje[1]). Margarita je umrla 1349. g., koje se godine njezin otac, ostavši godinu prije udovac, oženio u drugom braku Anom, kćerkom Rudolfa von der Pfalz. No i ovaj brak sada već rimskoga kralja, Karla IV., nije dugo trajao, jer 2. februara 1353. umrije mu i ova druga žena. Sada bjehu obojica, punac i zet, udovci.

Na dvoru kralja Ljudevita u Budimu življahu pod očima njegove stroge majke, kraljice-udovice Jelisavete od Poljske, nekolike princese. U Budimu boravila je i Ana, kćerka 1343. g. umrlog vojvode Henrika od Schweinitza i Jauera i princese Katarine[2]). Princesa Ana važila je kao jedina našljednica obadvaju spomenutih nezavisnih vojvodstava, pošto njezin stric Bolko II., nije imao djece. Kad je Karlo IV. ostao udovac, zaprosio je u Budimu ruku 14 godišnje princese Ane, koja je 1350. bila vjerena za njegovog rano preminulog sina Wenzela. U budimskom dvoru živjela je ujedno s ovom princesom — kako suvremenici javljaju — i dražesna bosanska princesa Jelisaveta, kćerka bana Stefana Kotromanovića, koja je sa kraljevskom kućom mnogostruko u rodstvu bila.

Slijedeće tablice pokazuju ove stepene srodstva:

Stefan V., kralj od Ugarske, † 1272.	Marija, Karl II. Anjou	Karl Martell	Karl Robert	Ljudevit I.
	Katarina, udata za Stefana Dragutina	Jelisaveta, Stefan Kotroman I. † oko 1312—5.	Stefan Kotromanović, suprug Jelisavete od Kujavije	Jelisaveta, supruga Ljudevita.

dalje

Kazimir od Kujavije	Leszek Czarny, † 1288., Grifyna, kćerka Rostislava „Dux Bosniae“ i Ane, kćerke ugarskog kralja Bele IV.	Kazimir	Jelisaveta, suprug **Stefan Kotromanović** Wladislav Biały	Jelisaveta, Ljudevit I., kralj ugarski
	Ziemomysl † 1287 — Wladislav Lokietek, kralj Poljske	Jelisaveta, Karl Robert od Ugarske Kazimir veliki	Ljudevit I., Jelisaveta od Bosne	

(Po Szujskom.)

[1]) Pór Antal: Nagy Lajos (Ljudevit veliki), str. 36.

[2]) Dr. E. Werunsky piše u njegovoj povijesti cara Karla IV., dio II. 2., str. 348–351, da je Katarina, mati princese Ane, bila sestra ugarskog kralja Ljudevita. (?)

Kako ove tablice dokazuju, bješe blisko srodstvo izmegju kćerke bosanskoga bana i kralja Ljudevita s jedne strane, s druge opet izmegju njegove matere i njezine snahe, mlade princese. Ujedno je očevidno, da Jelisaveta Kotromanovića nije bila po rodu neravna anžuvinskom kralju, i ako ne po sili i sjaju, ono barem po krvi, jer je u njezinim žilama tekla Arpadova krv isto kao i u žilama Ljudevita.

Kad je dakle Karlo IV. zaprosio ruku Ane, drugarice i rogjakinje [1]) Jelisavete od Bosne, posavjetovao se 10. marta 1353. u Beču sa kraljem Ljudevitom i vojvodom Albrechtom od Austrije (Regesta Imperii 1544[a]), pa kako su pristali i kralj Kazimir i Anin stric Bolko (Boleslav), bila je svadba 27. maja 1353. u Budimu [2]).

U to se doba dogodila i zanimiva ženidba ugar. kralja Ljudevita sa bosanskom princesom Jelisavetom. Kao što smo već naprijed spomenuli, nije se bosanska princesa kao neravna po rodu mogla smatrati. No nema sumnje, da je ovo bila ženidba iz ljubavi. To dokazuje papinsko pismo Inokentija VI. od 31. augusta biskupima u Zagrebu i Njitri [3]).

Papa piše: Ugarski kralj Ljudevit i plemenita gospogja Jelisaveta, kćerka Stefana, kneza od Bosne „Ducis Bosniae“, i ako su znali da su srodnici u četvrtom stepenu, ipak su iz „izvjesnih razloga“ (ex certis causis) stupili u brak. Oni su se obratili na papu radi oproštenja ove prepreke, pošto ovakav brak povlači ekskomunikaciju za sobom. No pošto bi se raspustom ovoga braka izazvala velika sablazan (gravia scandala), to papa nalaže jednom ili drugom od spomenutih biskupa, neka oproste kralja i njegovu ženu od ekskomunikacije, pod koju su pali. Neka se (kraljevski supruzi) pod zakletvom zavjetuju, da ne će više tako što učiniti i da će se pokajati. Neka sada po njihovom rasugjenju, bez obzira na odnošaj srodstva, iznova sklope brak i djeca od ovoga braka neka važe za zakonita. Osim toga neka za dvije godine plaćaju crkvama po 50 maraka u srebru.

Kakvi su „izvjesni razlozi“ pobudili viteškoga kralja, da bez dispenzacije papine s mjesta stupi u brak, to mi ne znamo. To stoji, da je Ljudevit do svoje smrti vjerno ljubio svoju ženu. Svakako mora da su po srijedi bili krupni razlozi, kad je ponosna mati Ljudevitova, častoljubiva Poljkinja, dopustila ovaj brak izmegju silnoga kralja i po krvi dobre, ali ne suverene male banske kćeri.

Ovom prilikom ne ćemo potanje da ispitujemo pitanje, kakvog je porijekla porodica Kotromana, i potvrdićemo samo historički ovjerovljenu

[1]) Ana od Schweidnitza potječe od podšleske linije Piasta.

[2]) Werunsky, op. et loco cit.

[3]) Ovo će se pismo skorim štampati.

činjenicu, da je Stefan Kotroman I., otac osnovatelja banije bosanske, imao za ženu Jelisavetu, kćer srpskoga kralja Stefana Dragutina.

Porodica Kotromana spada u one rodove, o čijem su se porijeklu od uvijek pronosile legende i priče, u koje se još i sada vjeruje. U ljeto 1892. izišla je jedna bilješka u dalmatinskim listovima, da je svećenik u Vrliki u Dalmaciji, Petar Stanić, proučio povelje porodice Kotromanovićâ, koja živi u Potravlju, i konstatovao, da ova porodica potječe od nekadašnje bosanske kraljevske porodice. Kraljevska porodica pak da potječe od nekog conte Joanni, jednog Nijemca u Ugarskoj, čija je porodica živjela u Požunu.

Mi smo još 1889. imali prilike, da se obavijestimo o tijem porodičnim poveljama, koje se nahode u starijeg Kotromanovića, Marka (naime dva su brata živa). Dobiveni opis obuhvata u 9 tačaka sve povelje, odnosno materijalija, koja se u porodici nahode. Ovdje saopštavamo taj spisak:

1. Izvod iz plemićkih registara republike Venecije (Priznanje plemstva porodice Kotromanović, — notarijatski ovjerovljeno).
2. Izvod iz krštenih matica u Potravlju.
3. Rodoslovje Kotromanovića 1780.
4. Rodoslovje Kotromanovića 1779.
5. Grb Kotromanovića (krunisan iskoračen lav u blasonu i kao ukras šlijema).
6. Libro delli nobili signori de Cotromani abitanti in Potravlje dal 1695 al presente anno 1785 (sadrži svjedočanstva), 60 strana.
7. Štampana djela: Epitome vetustatum Bosnensis provinciae od Philippus Occhievja, štampano Ancona 1776. Ex typographia Petri Pauli Ferri. 130 strana.
8. Descrizione genealogica dell' Albero. gen. della nob^{ma} illustr^{ma} famiglia delli signori conti di Cotromani con la dechiarazione della stemma dello regno Bosnia che la qualifica e distinque etc... dal anno 806 sive 1785 (potonji je broj docnije dometnut), 112 strana, sa nekoliko grbova u bojama, dekreta kralja Stefana, svjedočanstava itd. i jednim rodoslovjem (izgleda da je original).
9. Kopija sačinjena g. 1781., 165 strana.

Sve ovo gradivo potječe iz XVII. i XVIII. stoljeća i pokazuje dalmatinsko porijeklo i to iz one epoke, kada su Tomko Marnavich i njegovi suvremenici odveć maštavo pobrkali istinu i laž. Već onaj pod 5. napomenuti grb dokazuje, da su kao ogledi poslužile dubrovačke knjige grbova, od kojih se nova kompilacija čuva u Fojnici. I ova dalmatinsko-dubrovačka heraldika potječe iz druge polovice XVI. stoljeća. Eda li se u konvolutu 8. — kako naš pouzdanik piše — nahode originali ili ne, to mi ne možemo odlučiti, no valjda ne će biti, pošto je njemačko porijeklo veoma

nalik na ono mjesto, koje Mavro Orbini 1601. g. po kroničkim predanjima (str. 350.) saopštava[1]).

Za nas je jasno to, da mi moramo da tražimo Kotromane u genealogičkim svezama porodicâ ugarskih Arpadovaca, Rostislavićâ od Haliča, Šubićâ i Nemanjićâ, i to se moraju pojedini konci protegnuti nazad do 1240. godine, a u tome pitanju igraju kraljevi Béla IV. i Stefan V. znamenitu ulogu.

Kralj Béla IV. 1235—1270.

- Kralj **Stefan** V., 1270—1272. Supr. Jelisaveta od Kumanije, Ducissa de Bosna do 1289.
  - **Maria**, Supr. Karlo II. od Sicilije,
    - Karlo Martell
      - Karlo Robert.
  - Ladislav IV., 1272. do 1290.,
  - **Katarina**, Supr. Stefan Dragutin
    - Jelisaveta, Supr. **Stefan Kotroman** I.
      - Stefan Kotroman II.
- **Ana**, Suprug Rastislav, † 1263., knez Mačve, namjesnik gor. bos. ugar. područja Soli, Usora, ev. Chelm, kojemu opet stojahu banovi kao kapitani na čelu; po Margitinoj legendi u 1274. g. supruga jednoga njemačkog vladara.
  - **Kunigunda**, suprug češki kralj Otokar
  - **Griffina** (Agrippina) živi 1300. suprug Lešek crni od Poljske († 1289).
  - **Béla**, Dux de Macho et Bosna, ubijen 1272.
  - **Mihajlo** . . . . . (Porod nepoznat; Tvrtko I. naziva se Stephan, Mircea, Mytzes, Mihajlo?! u 1376. g.)
- Biće jamačno pogrješno, ali nije isključeno, da se ova kneginja mogla po drugi put udati. Eda li Gabelkoverova gore spomenuta Ana, vojvotkinja iz Reussena, nije istovjetna s ovom kneginjom, u to ne ćemo ticati.

Ova tablica svjedoči, koliko neriješenih pitanja leže pred nama. Stari su kroničari vrlo lahko rješavali ova pitanja, u koliko su tradicije prepisivali jedan od drugog i za fakta proglasili.

---

[1]) Poslije Kulinove smrti osvojio je ugarski kralj Bosnu posredstvom Kotromana, „Cotromanno todesco, huomo famoso nell'armi". Već cijelo pisanje Orbinijevo pokazuje, da je on upotrijebio nekoliko takvih kronika, koje, sastavljene najviše u XV. stoljeću, nekronologički trpahu tradicije.

No i ona epoka, u kojoj već probija na vidik gradivo povelja, pruža sličnih teškoća, jer nema harmonije izmegju pojedinih ovjerovljenih podataka, to su goli koluti na lancu, koji se ne mogu spojiti.

Povraćajući se na svezu ugarskog kralja Ljudevita sa Jelisavetom Kotromanovića, Christian Engel piše (Gesch. Bosniens und Serviens, str. 286.), da je vjenčanje bilo 20. juna 1353., a ovaj datum prihvaćaju i noviji historičari. Moguće je, da je absolutorija papina izdana za 2 mjeseca, no nije isključeno, da je Ljudevit u isto doba sa Karlom, njegovim prijašnjim puncem, uzeo Jelisavetu za ženu.

Kralj Ljudevit, u čijoj je balkanskoj politici njegov sadašnji punac Stefan Kotromanović II. igrao odličnu ulogu, činio je istome mnoge počasti. I ako je Stefan bio ban od Bosne, zemlje državopravno nesamostalne, postao je Dux, a može biti da su ga na dvoru gdjekad i kraljem nazivali. Udaja njegove kćeri za kralja povećala je i njegov položaj. U tome treba tražiti uzrok onom govorkanju, zašto se u starim kronikama već prije 1376. g. spominje kraljevina Bosna[1]).

Ako saberemo sve što je rečeno, imamo dvije činjenice izvan svake sumnje: 1. Da je rimski kralj i potonji car Karlo IV. uzeo — ako Werunsky ima pravo — za ženu kusinu ugarskog kralja Ljudevita, princesu Anu od Schweidniza 27. maja 1353., i 2. da je ženidba kralja Ljudevita bila sredinom iste godine.

II.

Drugi je dio Gabelkoverovog opisivanja kombinacija, koju je autor — ne imavši poveljâ pri ruci — upravo morao da izumije, kako bi svoju historiju u svezi pričati mogao. On misli[2]), da se grof Ulrik od Helfensteina nije mogao oženiti svojom suprugom prije 1354. i ne dugo iza toga. Jer kralj se Ljudevit oženio sestrom grofičinom — misli kroničar —, a kako je istom 1353. ostao udovac, jedva da je to moglo biti prije konca 1353. Po svemu što je gore rečeno, mislimo da nije potreba, da pobliže obaramo kombinaciju Gabelkoverovu.

Treći dio Gabelkoverovog opisa upućuje na dva zanimiva spisa: na spisak grofičine prćije i na njezin nadgrobni natpis. Ove smatramo za autentične, pa ćemo se još vratiti na njih.

---

[1]) „Bosnien, welches, als es zur Zeit und auf Geheiss König Ludwigs so wie das übrige Illyricum von Stephan Durovius (Tvrtko) verwaltet, den der König Ludwig König von Bosnien nannte, als er Dorovius schöne Tochter, — zu ihr in Liebe entbrannt — heirathete und zur Königin erkor, damit ein König so grossen Namens eine gewöhnliche Frau, die Tochter eines gewöhnlichen Mannes, der nicht König ist, zur Frau zu nehmen erscheinen soll.“ Engel, str. 286. Codex 8677 (hist. prof. 341). Kopija jedne kronike iz XVI. stolj. — Ovdje se očevidno brkaju dva dogagjaja: kraljevina Tvrtkova i ženidba Ljudevita. No i ovdje se potvrgjuje činjenica ženidbe iz ljubavi.

[2]) Rukopis fol. br. 48., str. 307, 309.

Poslije svega toga moramo sada i mi s naše strane da svedemo u jedno momente, koji se odnose na osobu grofice Marije od Helfensteina.

Sumnje nema, da je jedna grofica od Helfensteina, supruga Ulrika starijega, bila vojvotkinja od Bosne i iz Ugarske udala se u Švapsku. To nam dokazuju autentične povelje, u kojima se grofica vazda spominje kao vojvotkinja od Bosne (Wossen).

Ugarski kralj Ljudevit I. veli naime u jednoj povelji, izdanoj 26. aprila 1352. u Budimu, u kojoj zapovijeda, da se svakolika dobra duž tri godine nasilno oduzeta od velikomartonskih grofova, vrate obojici grofova Nikola, nabrajajući njihove zasluge: „dominam Mariam sororem domini Stephani ducis Boznensis proximam nostram carissimam domino Helsencerio federe matrimoniali copulatam, ad civitatem Pazzowye prenotatam honestis baronibus regni nostri eidem proxime nostre comitantibus suo nuptui sociandam transmisissemus“ [1]).

Po tome mjestu pratila su obadva groſa Nikole „Mariju, sestru Stefanovu, kneza od Bosne, milu rogjaku“ u Pasovu, koja zaručena za gospodara od Helfensteina (u tekstu je rgjavo pisano) polazi u svatove. To je bilo prije 26. aprila 1352. — Sada nastaje pitanje, ko je ova Marija?

Wertner pravo kaže, da Kerler po Gabelkoveru pogrješno prihvaća ovu Mariju kao sestru Jelisavete, supruge ugar. kralja Ljudevita, dakle kao kćer Stefana Kotromanića, dočim u gore citiranoj povelji fungira Marija kao sestra Dux-a. U srednjem su vijeku doduše uvijek u opće apostrofirali srodničke stepene, ali ova netačnost nije nikad tako daleko zadirala, da se soror pisalo, a filia mislilo [2]).

Moramo još nešto uvrstiti o tome pitanju, pošto se g. Ruvarac u Glasniku zabavio i tijem pitanjem: eda li je Jelisaveta bila jedinica Stefana II. Kotromanića? Po Mavru Orbiniju imao je Stefan Kotromanić II. samo jedinicu kćer „figliola unica“, koju spominje u pričanju bosanske vojne cara Dušana (dakle oko 1349—1350.) „che all' hora era donzella“, dakle bila je tada već odrasla (str. 265. Regno degli Slavi). Du Fresne (Illyricum vetus et novum) govori o Jelisaveti kao o prvorogjenoj (str. 119) i daje joj za sestru Dragu, koja se spominje u Paulus-a de Paulo. Paulus de Paulo veli naime, da su „Domina Elisabeth regina Ungariae senior, Do-

---

[1]) Codex dipl. Hung. Andegavensis, V., str. 577. — Fejér: Cod. dipl. IX., 2., 139 piše „Helsenncero“, u drugoj povelji Ljudevita, izdanoj secundo di festi Pasche 1353 (Fejér l. c. 218) „Domina Maria Domino de Helphstayr tradita“. — U Codex Andegavensis čitamo regest ove povelje, gdje se „soror“ prevodi kao „kći“ Stefana (István boszniai herczeg leánya). Uvjerili smo se, da je u tekstu citirano mjesto pravilno kopirano — i Fejér je tako pisao —, s toga je regestrant pogriješio.

[2]) Da napomenem samo nekoliko primjera, nazivane su žene od stola i postelje razvedenih svećenika sorores, monahinje i takve, koje pobožno življahu. Jedan bi kralj u opšte nazivao sestrom ženu drugoga kralja ili kneza i t. d.

mina Maria, regina junior, et Domina soror Draga, soror sua“[1]) u Zadru bile. Ova je Draga — kako je naš cijenjeni suradnik Ruvarac u Glasniku[2]) razložio — sa svijem pogrješno smatrana za sestru kraljice — matere Jelisavete, udovice Ljudevita I. Ova Draga bješe sestra ugarskoj kraljici Mariji, druga kći Ljudevita I., lijepa Hedwiga, docnije supruga Jagielona od Poljske. Ovo je mjesto ugarska historiografija vazda pravilno tumačila, jer se znalo, da su se Zadrani zakleli na vjernost ne samo kraljicama Jelisaveti i Mariji „regibus et dominabus“, već „pošto je božjom voljom kralj Ljudevit ostao bez muškog poroda“ i njegovoj kćeri Hedwigi (Lucius str. 251).

No isti naš učeni prijatelj, koji u svojoj spomenutoj raspravi napominje i Orbinija kao dokaz, da oslobodi Jelisavetu od jedne sestre Drage, obradovao nas je drugom svojom raspravom (u god. 1892. Glasnika) „Катарина, кћи Тврткa, бана и краља“, u kojoj se energično odupreo dojakošnjem shvatanju[3]), da je supruga Hermana Celjskog I. (1332/4—1385$^{III}_{21}$) bila kći bana Stefana Tvrtka I. (docnijega kralja). Megju tijem, oduzevši Jelisaveti Kotromanović sestru Dragu, on joj prišiva drugu sestru Katarinu, i ako ju je otprije smatrao za jedinicu. Mi ne ćemo da ponavljamo kombinacije našega prijatelja, jer na njegove u ostalom oštroumne hipoteze ne mislimo da odgovaramo sa novim hipotezama. No ove dvoumice Ruvarčeve bjehu već 1755. poznate kritičkom prokučitelju Celjevaca, Isusovcu Erasmu Froehlichu. (Genealogia Sounekiorum Comitum Celejae. Str. 73—75.) On i veli baš, da se žena Hermana Celjskog nigdje izrijekom ne spominje kao kći Stefana Tvrtka; iz povelja je izvjesno samo toliko, da joj bješe ime Katarina (Urkunde 1377, 1396), da je Stefan Tvrtko II. nazivao Hermana Celjskog sina I., Hermana II. kao rogjaka (Urkunde 1427) i da se u celjskoj kronici u g. 1362. slijedeće čita:

„Do das alles, was oben bemelt ist, geschach[4]), do gab König Ludwig von Hungarn sein mumen[5]), frauen Catharinen, die ein rechter erb was zu dem königkreich Wossen, dem obgeschriebenen graff Herman zu einer eelichen gemahl.“

Fröhlich, koji je veoma dobro znao za Katarinu, sestru Stefana Kotromana, ispomogao se tako, da je Katarinu načinio nevjestom sinovca Andrije od Chelma, ali joj je za tijem dao Hermana Celjskog za supruga, ili

[1]) Memoriale Pauli de Paulo, Lucius str. 423.

[2]) 1891. III. „Драра“.

[3]) Aschbach, 273; Klaić: Bosna II., 268; Krones: Freien v. Saneck etc. Graz 1883; Rački i t. d.

[4]) Naime g. 1362. —

[5]) Mume je majčina ili očeva sestra, a i ženska osoba, koja je sa drugom sestrična ili bratučeda (Geschwisterkind), svaka bliska pobočna rogjakinja (Adelung). — Brat Hermana I. Ulrich II. od Celja slavno je sudjelovao u vojnama 1359. Ljudevita u Bosni i Raškoj. Djela Petra Suchenwirta iz XIV. vijeka.

„zar se pod Chelmom ne bi mogao razumjeti Celej?“ pita on. U ostalom „i to je moguće, da je Katarina bila kćer Stefana II., ali o tome ništa ne vele naši spisatelji“. — Mi smo naveli Fröhlicha s toga tako opširno, kako bismo dokazali, da kombinacija našega prijatelja Ruvarca već imade svojega preteču, samo što Ruvarac čini ovu hipotezu vjerovatnijom tijem, što ističe ženidbe Stefana II. Mjesto u celjskoj kronici „rechter erb“ dokazivalo bi, da ovdje imamo posla sa potomstvom (descendencijom) Stefana II. Pri svem tome i uz prkos svoj vjerovatnosti, ne može se ono mjesto u Mavra Orbinija u kratko odbiti; bosanska je vojna Dušanova dokazana (1349.), pa zašto ne bi tačan navod unica figlia istinit bio? No — i ako bi valjalo navesti još više protivnih argumenata — mi mislimo, da moramo uvrstiti hipotezu Ruvarčevu kao hipotezu megju one, koje zaslužuju da se uvaže. Mi upućujemo na tu uvaženja dostojnu okolnost, da je kralj Ljudevit I. imao četiri kćeri, i to: Mariju, rogj. 1365., † 1365., Katarinu, rogj. 1365., † 1376., Mariju, rogj. 1370., † 1395., Hedwigu, rogj. 1371., † 1399. Odista ne će biti slučajno, da se kćeri zovu Marija i Katarina; ova se imena podudaraju s imenima obadviju rogjakinja kraljevih i kraljičinih: Marije od Helfensteina i Katarine od Celja, jer isto kao i Marija, tako se i Katarina iz dvora udala, a u srednjem vijeku bješe običaj, da se djeci daju imena milih rogjaka.

Pošto smo ovako poduže zastranili, nastaje sada pitanje: ko je dakle bila bosanska vojvotkinja Marija? Uzmimo u obzir prirodno razjašnenje te tumačimo soror Stephani ducis kao sestru punca Ljudevitova, kao kćer Stefana Kotromana I.[1]).

Stefan Kotroman I., suprug Jelisavete, kćeri Stefana Dragutina, bio je bez sumnje djelomični knez (conte) po milosti svojega punca. Njegova se samrtna godina ne može tačno odrediti; po Mavru Orbiniju umro je 1310. g. Ostavio je za sobom tri sina: Stefana, Ninoslava i Vladislava. Izmegju Bosne i Raške bješe Drina megja. Stefan, prvorogjeni sin, nije mogao da polući vladavine iza svojega oca, te je sa majkom svojom Jelisavetom pošao u Dubrovnik. Jednoj sestri bješe ime Danica i pogje u Rim, a Miroslav (Ninoslav) i Vladislav u Hrvatsku. Tako piše često citirani i poznati kompilator Mavro Orbini.

Ova priča stoji u svezi sa dotičnom bilješkom kroničara Luccari-a (Annali di Rausa), koja možda potječe iz istog izvora[2]). Uz prkos oče-

[1]) Stefan Kotroman I., supr. Jelisaveta { Stefan ban II. / Marija.

[2]) II. 45: „Mori appresso Stefano Cotroman, Conte di Bosna et sollevati i Baroni et il popolo da artificij di Vuk Vilich et da Ciubran Budisaglich al nome d' antica licenza la sua famiglia fu levata dal posesso et furno eletti al governo li piu nobili. Vudislau, e Constantino ò come altri lo domandano, Miroslau figliuoli di Conte Stefano, facendo loro scorta Mladien Hartich, se ne fuggirono in Sagreb et in

vidnim zabludama, kao n. pr. da je Jelisaveta, majka Stefanova, bila poljska princesa, dočim je ova njegova žena bila, vrelo Luccarijevo sadrži dragocjene naputke, iz kojih se sa svijem jasno daje sklopiti historija porodice. Po smrti Stefana Kotromana podigoše se vazali protiv udovice. To mora da je očajna bježanija bila, kad su dva malešna sina: Inoslav i Vladislav pobjegla u Zagreb, odnosno na Medvedgrad, dočim je mati sa prvorogjenim Stefanom u Dubrovnik umakla. Bjegunci su primljeni kraljevski, mladić (fancuillo) obučavan je u latinskom, a njegovo uspostavljenje u Bosni, dok se stiša buna, uzeto je kao politički cilj u obzir. Suviše dadoše udovicu „Reginu“ i Stefana izmolovati. Ovo mora da se slučilo prije 1322. g., jer 23. novembra[1]) šilje se poslanstvo iz Dubrovnika u Bosnu, gdje već Stefan kao ban vlada. Dne 6. aprila 1314.[2]) govori se o „dolasku“ banovu i o njegovom „snabdjevu“, dalje o njegovom ukonačenju. Ali se samo u opće govori o banu, a da je to novi i od Mladena Šubića postavljeni namjesnik — i ban, glavom Stefan II. — kako Klaić tvrdi — to je prosto hipoteza. To stoji, da se ovdje govori o banu Bosne, no eda li ovo mjesto stoji u svezi sa citiranom pričom Luccaria, to ne možemo niti hoćemo da tvrdimo. Prije vjerujemo, da se Stefanova bježanija — ako Orbinijevo vrelo ne griješi — zbila oko 1310. i da je isti 1314. g. već u Bosni instaliran bio.

Po svemu tome nastaje pitanje: eda li je Stefan Kotroman imao kćer, koja je bila sestra Stefana II.? Na ovo se pitanje može odgovoriti sa: da, ali ovoj nije bilo ime Danica — kako Orbini kaže — već Katarina. Njezini se sinovi, sestrići Stefana II. u g. 1347. spominju; imena im bijahu Vladislav i Bogiša Nikolić; otac im bješe, kako su Ruvarac i Klaić već dokazali, sinovac chulmskog vojvode Andrije: Nikola[3]).

O ovoj Danici možemo u toliko nešto pouzdano reći, u koliko je izvjesno, da nije mogla biti kćer Stefana Kotromana I.

U crkvi Santa Maria Minerva u Rimu na apostolskoj strani glavnog oltara stojaše grobnica one „Diana Illyrica“, o kojoj pisahu Orbini,

---

Medvied in Stefano, ch'era primogenito, con Elisabetha sua madre, filiguola di Casimir, Duca di Gnescovia Polaco, guidati da consigli di Priboie Kopcich et da Ostoia Cositerich (come riferisce Emanuelo Chronista del Duca Haruoie [Ova bi se kronika morala naći; kroničar je živio u XV. stoljeću, a kao suvremenik Hrvoje mora da su mu baš lokalni podaci bili na raspoloženju]) si salvarono in Rausa. I magistrati gli alloggiarono et gli riempirono di tutti gli ornementi necessarii, non pure alla pompa civile, ma regia, et posero ancor cura di allevar il fancuillo nelle lettere Latine, fino che cassati poi li rumori in Bosna, ciò procurando il Senato, Stefano fu restituito nel suo stato. Per tenere viva la memoria di questa famiglia la signoria fece cavare da uno valente Maestro il ritratto della Regina, et di Stefano, che stavano pronti et in atto vivente.

[1]) Monumenta Ragusina, I., 72.

[2]) Ibidem, str. 41.

[3]) Mon. Ragus. str. 259; Glasnik bos.-herc. muzeja 1891., str. 231.

Du Fresne i Ruvarac, prva dvojica tvrdeći, da je bila kćer Stefana Kotromana I. Nadgrobni natpis, koji je biskup dr. Fraknoi iznašao — glasio je ovako:

„Hic iacet Diana Illyrica, que vixit annos XXV, menses XI, dies VII. Obiit vero die XXVIII. Septembris hora XIII. anno MCCCCXIII. B. C. H. M. Cara(?) Diana[1]).“

Iz ovoga je natpisa jasno, da je Diani-Danici u njezinoj samrtnoj godini bilo oko tri nedjelje manje 26 godina, po tome je rogjena 1387. g. S toga ova Diana-Danica nije mogla biti sestra bana Stefana Kotromanovića. S ovom su Danicom počinili naši kroničari najveću zabunu; u Orbinija pa naravno i u Du Fresna ona živi za jedno stoljeće ranije. Učeni Ruvarac ima dakle u toliko pravo (Glasnik 1891., str. 230), „da ban Stefan nije imao kćeri“, ali u tome se vara, ako misli, da natpis Diana Illyrica potječe iz XVI. ili XVII. stoljeća. Riječ Illyricum Illyricus nije vezana za osnivanje Collegium Illyricum-a u Rimu, i upotrebljuje se već početkom XV. stoljeća. Eda li je ova Danica bosanska kraljevićka, to se po ovom natpisu ne može dokazati. G. 1387. življahu od doma Kotromana: Tvrtko I., kralj i njegov brat Stefan Dabiša. Pitanje je, eda li je drugi brat Tvrtkov Stefan Vuk (Vlkić), koji je, umakavši 1368. u Dubrovnik, prešao u katoličku vjeru, g. 1387. još živio, pa sve i da jest, eda li je Danica njegova kćer bila. Stefan Dabiša, našljednik Tvrtkov, imao je kćer Stanu, koje nam se ime latinizirano kao Diana veoma svigja; no i ako kronologički ništa ne smeta, mi ipak ne možemo pustiti ovu Stanu, koja u Chlmu imade dobara, da bez dokumentiranih dokaza u Rimu umire. Najposlije zadovoljićemo se s tijem, da je Orbini ovu tradicionalnu Dianu-Danicu uvrstio u genealogiju, a mi možemo barem toliko potvrditi, da natpis zaista potječe iz XV. stoljeća.

Dakle po gore spomenutoj i u Codex-u Andegavensis V. ediranoj povelji zar da smatramo Mariju Helfenstein za treću sestru bana Stefana II.? Soror znači u srednjovjekovnom latinskom, kako naprijed spomenusmo, ne samo rogjenu sestru, već i krvnu rogjaku daljega stepena. Da je Marija bila rogjena sestra bana Stefana, onda je ona g. 1352. (barem) za izvjesno već 40 godina stara bila, a kako je grofica umrla 1405. g., onda bi doživjela bila 93 godine. Sve ove mogućnosti doduše nijesu isključene, ali nijesu vjerovatne u to doba, gdje se djevojke obično rano udavaju. Nama se dakle čini, da Marija nije bila rogjena sestra Stefanova.

Ele recimo, da je Marija bila rogjakinja Stefanova. Wertner misli, da će izvesti stvar na čisto, ako Mariju predstavi kao kćer Vladislava,

[1]) Grobnica se već u XVI. stoljeću nije vigjala. Biskup Fraknoi ispisao je ovu bilješku iz stare čitule mrtvijeh.

brata Stefana Kotromanovića II., dakle kao sestru Tvrtka I. (po tome kao bratučedu Stefanovu). Megju tijem za Vladislava znamo, da se on — po Kukuljeviću — oženio Jelenom Subićevom oko 1338/9. Marija kao prvorogjena bila bi onda oko 1352. g. od prilike 13—14 godina stara. Evo nam druge pretpostavke, koja je mogućna, ali nije dokazana; prema godinama čini nam se, da je — ne obazirući se nikako na to, da Wertner ne može da doprinese dokaza — ipak odviše mlagjahna. Moguća je i treća hipoteza. Naime Stefan Kotroman, otac Stefana Kotromanovića, ne mora da je bio jedini potomak svojega roda; mogao je imati brata ili bratića, kojemu mi ne znamo imena, i čija bi kćer mogla Marija biti, potonja grofica od Helfensteina. Jer da je Marija bila Kotromanović, dokazuje i ono mjesto u povelji, gdje kralj Ljudevit napominje princesu i kao svoju rogjakinju.

Na jednoj povelji u württemberškom državnom arkivu dobro je očuvan njezin pečat, koji ovdje prikazujemo *(slika 2.)*. Stojeća ženska figura drži (heraldički smatrano) u desnoj ruci grb Helfensteinovaca: slona, koji korača uvinuto preko tri brježuljka, u lijevoj ruci vidi se grb s orlom, koji izgleda da ima samo jednu glavu, na desno obrnutą glava krunisana je trozubom krunom. Eda li je to poljski orao ili carski, to je mučno odlučiti. Iz pečatnog grba, kojemu natpis u naokolo glasi: Sigillum Mariae comitissae de Helfenstein, ne može se ništa pobliže doznati o ličnosti Marijinoj.

Slika 2.

Pečat grofice Marije od Helfensteina, vojvotkinje od Bosne, iz drž. arkiva u Stuttgartu.

U mogućne kombinacije brojimo još, da je Marija eventualno (!) mogla biti snaha ili svastika (Schwägerin) Stefana II.

Dosta je da smo spomenuli sve sumnje; da riješimo positivno ovo pitanje, to nijesmo kadri, i doklen se ne mognu navesti nikakvi dalji dokazi za bližu oznaku u našoj povelji navedenog izraza „soror“, moramo se zadovoljiti sa hipotezama.

Megju tijem izvjesno je, da je prvo ugarski kralj Ljudevit snabdio svoju rogjakinju bogatom prćijom, a drugo, da je grofica od Helfensteina na budimskom dvoru odgojena bila, odnosno ondje boravila i sa kraljevskom porodicom i dalje u dodiru ostala.

III.

Nije moguće uglaviti, kako je upravo došlo do ove ženidbe. Gabelkover-Kerlerova kombinacija naravno otpada, da su se naime Ulrik od Helfensteina i princesa prilikom ženidbe Karla IV. u Budimu upoznali, jer su se oni ranije uzeli. No Ulrik od Helfensteina, kao pouzdanik Karla IV.,

za izvjesno je imao prilike da opći na budimskom dvoru; upućujemo samo na smrt mlade kraljice Margarite 1349. g., kojom je prilikom lahko moglo biti, da je grof Helfensteinski došao u Ugarsku.

Dosta to, da se bosanska princesa kao nevjesta odvela u daleku Švapsku. Bogata i kneževska bješe njezina prćija, koju je sobom donijela. Prćija se cijenila na 10.000 ugarskih forinata u zlatu, i Gabelkover primjećuje, da je to u njegovo doba (u XIII. stoljeću) bilo toliko, koliko 100.000 forinata[1]). (Fol. 195.) Prćija se sastojala od svilene posteljine, što u jednu ruku dokazuje raskošnost budimskoga dvora — jer je Ljudevit naručio ovu opremu — u drugu pak, da se ova roba tada smatrala kao dragocjenost. Matrace (dušeci), jastuci, čaršavi bjehu od svile i hermelina, za tijem se nabraja garderoba: 14 ogrtača (6 od hermelina, 4 od šarene zvjerke, 4 od taffeta), 3 ćurka, 11 sukanja, 2 zubuna, 5 košulja, čaršava za kupanje i mahrama za glavu, za tijem dolaze 6 povezača za glavu i 2 gajtana za kosu od svile, kruna, onda stolno posugje (samo kašike i noževi od srebra, a od zlata je samo daska za igru), za tijem putna roba za kola. U svemu nahodimo 186 prijedmeta i to:

I.	Posteljina	38 komada
II.	Ruha	49 „
III.	Nakita za glavu	20 „
IV.	Stolna posugja	72 „
V.	Dasku za igru	1 „
VI.	Putničke robe	6 „
		186 komada

Specifikacija pojedinih prijedmeta slijedi:

„Nota. Slijedeći kućevni pribor donijela je moja mlada žena sobom iz Ugarske:

2 svilena pokrivača za postelju, 6 svilenih mahrama, koje u to spadaju; svilen zastirač (na postelji?);
6 svilenih dušeka (matraca) i 4 čaršava uz to, 6 svilenih jastučića;
4 svilena jastuka;
1 pokrivač za postelju od hermelina i 2 jastuka uz to;
2 svilena postavljena jorgana prošivena;
2 čaršava;
4 ćilima;
2 „senlacha“ (? pokrivači preko svega, couvert-pokrivač?);
6 ogrtača od hermelina;
4 „ od veha (šarene zvjerke);

[1]) Danas mogli bismo mi po Cibrariovom mjerilu vrijednosti procijeniti to na 24-struku vrijednost od tada.

4 ogrtača od zendela (vrsta taffeta);
3 ćurka;
7 „Facken“ (? ruho);
11 sukanja;
2 zubuna;
5 košulja;
2 čaršava za kupanje;
4 mahrame za glavu;
1 veo;
1 zlatna kruna ili 11 zlatnih kruna (1 vojvodska kruna i 11 kao nakiti);
6 berlinskih „Schappela“ (kapa, šalova oko glave);
2 svilena gajtana za kosu;
1 zlatna daska za igru (za dame?);
2 srebrena legjena (činije);
11 srebrenih činija;
4 srebrene zdjele s nogama;
2 bardaka;
16 sudova za piće;
3 srebrena tanjura;
4 kašike;
4 stolna noža;
4 stolna čaršava šivena i
8 peškira i „fos“ (? kosa);
9 stolna čaršava i
5 peškira;
2 gube za kola;
4 kolska jastuka[1]).“

Što se tiče daljega života bosanske princese, njezina je sudbina bila tijesno spojena sa sudbinom njezinoga muža[2]).

Kao gospogja Marija i vojvotkinja od Bosne vršila je ona svoju privatnopravnu ulogu, koja joj je pripadala. I ako povelje, što ih je ona zajednički izdavala, imaju specijalno njemačka interesa, mi ćemo ih ipak radi potpunosti u kratko napomenuti.

I. 1354. 28. marta. Ulrik stariji i Ulrik mlagji u Helfensteinu izjavljuju, da je gospogja Marija, supruga prvoga otkupila selo „Irmboltzweiler“. (Orig. povelja u Stuttgartu.)

II. 1365. 17. decembra. Marija vojvotkinja od Bosne, supruga grofa Ulrika od Helfensteina, zaključuje primirje sa opatom Konradom od Elchingena[3]) do 2. februara 1366. (Orig. povelja u Stuttgartu).

[1]) Izvod iz Gabelkoverove Helfensteinske kronike, Rp. fol. br. 48c, str. 617b.
[2]) Isporedi Gabelkovera u Stuttgartskom drž. arkivu, fol. 191—203, 224—225, 240, 572—577.
[3]) Stara državna opatija u bavarskoj Švapskoj, blizu Ulma.

III. Sine dato, prije 1371. Dar grofa Ulrika od Helfensteina s odobrenjem njegove supruge, gospogje Marije, rogj. vojvotkinje od Bosne crkvi u Deckingenu (Gabelkoverov rp. fol. 48c, str. 305).

IV. 1371. Ulrik grof od Helfensteina, zalaže svojoj supruzi, rogj. vojvotkinji od Bossen, Frohnhof u Steinkirchenu (Gabelkoverov rp. fol. 48c, str. 309).

V. 1371. 30. maja. Grof Ulrik od Helfensteina prepisuje miraz i opremu svoje supruge Marije, vojvotkinje od Bossen, na svoje dobro u Berunstadtu (Izvorna pov. u Stuttgartu.)

VI. 1372. 15. juna. Udovica grofa Ulrika zamaljskog kneza, gospogja Marija, rogj. vojvotkinja od Bosne, oslobogjava braću Egloffa i Erharta od Falkensteina radi umorstva njezinoga supruga (Gabelkoverov rp. fol. 48c, str. 314).

VII. Grof Konrad od Helfensteina upućuje 23. oktobra 1373. svojoj materi, rogjenoj vojvotkinji od Bosne, njezin miraz za 15.000 for. u zlatu na tvrdinju Ueberkingen (Gabelkoverov rp. fol. 48a, str. 336; pristajanje (konsens) vojvotkinje 1392. u jednom transsumptu 1466. u stuttgartskom arkivu).

VIII. 1392. 22. februara. Marija vojvotkinja od Bosne, osniva župu na Urbanovom oltaru u Aufhausenu (Schmidova zbirka rukopisa Nr. 26. 1393. arkiv u Stuttgartu).

Dalji život grofice Marije od Helfensteina, u koliko o tome imamo dokaza u ovijem poveljama, pokazuje nam groficu kao vjernu suprugu i dobru hrišćanku. Najveća nesreća slučila joj se 1372. g.

Njezin muž, grof Ulrik stariji, koji, koliko dokazuju milošte i darovi carevi, uživaše veliku milost carevu, vladao je kao zemaljski knez (Landvogt) nad gradovima i branio ih od nadmoćnosti silnijeh vitezova kao i od svojega zeta Eberharda, grofa od Württemberga. Kad je 12. februara 1372. sa stana dvorskoga grofa jašio kući, uhvatiše ga njegovi i švapskih gradova neprijatelji (Hans od Klingenberga, Henrik od Neipperga i Ulrik od Sternenfelsa), koji ga odvukoše najprvo u Zabergau, za tijem u tvrdinju Ramstein, Erharta od Falkensteina[1]), gdje ga 5. maja sa odsječenim vratom zatekoše mrtva u postelji[2]).

Grofica udovica imala je šestero djece; eda li su — kako Gabelkover misli — to njezina rogjena djeca bila, ili je možda Ulrik od Helfensteina prije nje već oženjen bio, to je teško odlučiti[3]). Dokumentima je utvrgjeno,

---

[1]) Udovica ga je oslobodila od umorstva, vidi gore pov. VI.

[2]) Reg. Imp. 542 *a*, Gabelkover, f. 48 *c*, str. 203. — Ovdje ćemo izostaviti podrobnije o tome, pošto na sudbina grofova samo posredno interesuje.

[3]) Moramo ovdje saopćiti jedan spis (Gabelkover 619), o kojem se mučno može nešto pouzdano reći, čemu je bio namijenjen. Izgleda kao neki testamenat, no eda li je testiran od Marije još za života njezina muža ili je — što je vjerovatnije — samo spisak legata, teško je odlučiti. Mi ga saopštavamo već zbog kulturno-historičkog značaja i za to, što se odnosi na neke prijedmete iz miraza princese:

Item. Meine Frau [Gräfin Maria] (tako piše Notar) hat gegeben zum Seelenheile 300 *lb* für eine Messe.
Item der (Frau) von „Lainberg“ . . . . . 100 *lb*,
„ in das Kloster . . . . . 50 *lb*,
„ nach Königsbronn (Wrtbg, okrug Jaxt kod Heidenheima) „Ahausen“ (? Aufhausen? kod Geisslingena) Herbrechtingen (Ober-Jaxtkreis, Heidenheim) . . . . . 30 *lb*.
Item nach Medlingen (? Bair.-Schwaben kod Lauingena?) Mödingen (? ober bi Dillingen?) *Uespring* (Wrtbg, Dunavski okrug, Blaubeuern).

da se njezini sinovi Konrad i Fridrik 1373. g. ističu kao dokumentarne osobe, koje djeluju i raspolažu. Ako su to bili njezini rogjeni sinovi, onda im je tada bilo 20, 21 godina. Gabelkover spominje imena njezine djece: Ljudevit, Konrad, Fridrik, Ulrik, Hans i Viljem, za tijem 3 kćeri: Agnes, Beatrix i Marija[1]).

Ugarski kralj Ljudevit i njegova supruga posvjedočiše svoje srodničko srce i naspram udovice. Ljudevit od Helfensteina[2]) sin princesin (prvorogjeni?) biće da je rano dospio u budimski dvor, gdje ga je Ljudevit veoma prijateljski primio. Kad je 1381. valjalo da se popuni sjedište patrijarha u Aquileji, zauzeše se (18. aprila o. g.) kako kralj tako i kraljica veoma toplo kod friaulskih staleža, grada Udina, pape Urbana za svojega milog rogjaka[3]). No za patrijarha postaviše Filipa od Alençona, a Ljudevit dobi za tijem 1382. bogatu mitropoliju, nadbiskupiju u Kaloči, koju je zadržao do svoje smrti (1391.)[4]).

Item der (Frau) von Alfingen (Wrtbg, Jaxtkreis) 10 *lb* und einen braunen Mantel, mit einer Feder; einen Fingerring; (10 *lb*); Item der (Frau) von Scharenstetten (Wrtbg, Dunavski okrug kod Blaubeuern-a) einen Fingerring, einen Schleier, eine silberne Kapsel;

Item Ulrich dem Haiden	10 *lb*
„ dem H. Schneider	10 *lb*
„ dem Gyselin	8 *lb*
„ H. Snider	10 *lb*
„ Giessmer	3 *lb*
„ Haiben	3 *lb*
„ nach Ringingen (Wrtbg, Dunavski okrug, Blaubeuern)	10 *lb*, ein Messgewand;
„ St. Peter (gdje?)	10 *lb*
„ nach Asch (kod Blaubeuern-a)	6 *lb*, 1 Messgewand;
„ nach Türkheim (Wrtbg, Dunavski okrug, Geisslingen)	5 *lb*, 1 Messgewand;
„ in das Kloster St. Niklas (gdje?)	5 *lb*
Summe	600 *lb*

Item dem Fräulein (kćeri?) die gold. Krone, einen schwaren Pelzoberrock und silbernen Gürtel, die Hälfte der Perlen und einen Umhang.

Item das Silbergeschirr dem regierenden Grafen bis auf 2 Kassen und 2 Becken.

Item meiner alten Frau einen goldenen Becher, einen Schleier, ein goldenes Spänglein (kleine Spange).

Item der Vögtin (Frau des Vogtes) einen Schleier, einen Ring.

Item der (Frau) v. Berg 1 Fingerring, 1 gefladerten*) Becher.

Item nach Kaisheim (? Baiern-Schwaben kod Donauwörtha) 1 Mantel, 1 Teppich.

Item, wo meine Frau (begraben) liegt, einen braunen Rock, den Goldmantel, den rothen seidenen Mantel

Item den vorbenannten Kirchen für Messgewänder den grünen Mantel, den gesengten Pelzmantel aus den seidenen Leintüchern soll man Alben (Priesterkleid) machen. (Gabelkovers MS. f. 48c, S. 619.)

[1]) „udata za Magjara" Kerler, op. cit. 69.

[2]) Gabelkover misli, da je ovaj Ljudevit po njegovom djedu Ljudevitu od Bosne nazvan i obzirom na zadužena dobra mnoge braće svoje poslan bio u Ugarsku, gdje je u jednu ruku mogao da vodi uglednu kuću, u drugu da uda svoju sestru Mariju. Str. 334.

[3]) Zbirka kopija ugar. akademije u Budimpešti, 100—103.

[4]) Stef. Katona: Historia metropol. Colocensis. I., 392—393.

*) Flader ili Maserung to su crteži i leće uzduž sječenog drveta; dakle drvena kupa (pehar).

Šteta što nam nije preostalo pobližih podataka o daljim svezama Helfensteinovaca s Ugarskom i što iz historije porodice pouzdano malo doznajemo, pa i to samo po Gabelkoveru.

Završićemo ovu crtu nadgrobnim natpisom vojvotkinje, koji se u Ueberkingenu[1]) još u XVII. stoljeću mogao čitati, ali je sada već sa svijem istrošen. Ovaj nam natpis kazuje bolje no ma koji opis, kakva je to žena bila. Valjana supruga, dobra mati, milostivna naspram sirotinje, gostoljubiva, riječju poštena duša, koja je zaslužila da vječno živi.

Natpis glasi ovako:

Eine Fürstin hier begraben liegt,
Die Tugenden pflegte jederzeit,
Mit namen Marie.
Milde wohnte in ihr,
Dieser vergass sie nie.
Sie war von Ungarn gesant.
Der gerechte König Ludwig, der
Die Herzogin von Bosnien
Mit Reichthum her nach Schwaben bracht,
Erlaucht und aller Sitte eingedenk,
Dem alten von Helfenstein
Ulrich; doch dieser ward ermordet
Da man zälte 13 hundert Jahr
Und 72 fürwahr.
Die Fürstin aller Ehren reich
Befleissigte sich aller Tugenden.
Auf ihrem freigebigen Tische
War „menschliches“ (barmherziges) Mal bereiht,
Sie hielt ein ansehnliches Hofgesinde
All ihre Diener waren geschwinde
(Bereit) zu bringen süssen Wein und Speise,
Die Armen gaben ihr den Preiss
Die ehrsame Fürstin und Matrone
War für alle Priester eine Krone,
Die sie wol im Herzen bedachte.
Das ist oft an ihnen kund geworden.
Darum Ihr werten Priester alle
Bettet, dass ihre Seele mit Jubelschalle
Auffahren möge die Himmelstrasse
Und komme auch in die Hierarchie,
Da man Gott auf seinem Throne sieht.
Der verleihe ihr ewiges Leben.
(Der lasse sie ewiges Leben haben.)

[1]) Sada župnom selu u Dunavskom okrugu, kotar Geisslingen na Filsi.

Sie starb an einem Freitage
Nach dem Tag S[ti] Marci, wie ich sage,
Als man schrieb 14 hundert Jahr
Und drei; das ist gar offenbar
Da endete ihr Leben auf Erden
Am fünften Kalend des April (1403, 28. marta).

Grb je Bosne žut štit sa crvenim[1]) potezom, a na šlijemu kruna s paunovim repom.

I vojvotkinja je bila prababa grofova Ulrika, grofova Fridrika i grofa Ljudevita braće. (Izvod iz Gabelkoverove i Rauscherove zbirke, Rep. Graf v. Helfenstein. Svežanj X. Pjesma. Württemberški državni arkiv[2]).

U dodatku sastavili smo u ovom nacrtu spomenute kombinacije u tabelarnom obliku.

---

[1]) Ovaj zapis dokazuje nam, da su bosanske boje već u doba Kotromanovića bile crvena i žuta.
[2]) Pleme grofova Helfensteina izumrlo je u prvoj četvrti XVII. stoljeća.

Dodatak.

Hipotetični nazori ka genealogiji porodice Kotroman.

Jovan Kotroman
pod kraljem Belom 1235—1270.

Potravljanska porodična kronika
Mljetačko plemićko pismo
Tedesco — u Mavra Orbinija. Legenda.

Stefan Kotroman I.
† 1310. *(po Orbiniju 1313/5.)*
Supr. Jelisavete, kćeri Stefana Dragutina i Katarine, kćeri Stefana V. od Ugarske.

(Ljudevit / Anna od Rajske } Marija
Gabelkoverova hipoteza)

Stefan Kotromanović (II.)
Banus, dux Bosniae,
Supr. Jelisavete od Cujavije,
bješe vjerena i event. više puta udata

Vladislav
supr. Jelene Subić,
udat. oko 1338.

Inosav

Katarina
supr. Nikola, sinovac Andrije Humljanina

Vladislav Bogiša Nikolić

Danica,
(Orbini, ne stoji)

Jelisaveta
supr. ugar. kralj Ljudevit I.
udat. 1353. † 1387.

Marija
grofica od Helfensteina † 1403.
udata prije 1352.
(Gabelkover, krivo shvaćanje)

Sin †

Katarina
supr. Herman Celjski I.,
udata 1362.
(Hipoteza Fröhlicha i Ruvarca)

Draga
(ne stoji, pobio Ruvarac)

Tvrtko I. kralj

Tvrtko II.

Katarina
Herman Celjski I.
(Krones, Klaić pobili)

Vuk

Danica † 1423.
(Hipoteza Thalloczy-jeva)

Stefan Dabiša

Stana (Diana?)

Maria
od Helfensteina
(Wertner, nije vjerovatno)

III.

Dva relikvijara supruge Sandalja Hranića u Zadru.

Dalmatinsko je primorje sa svojijem u srednjem vijeku tako cvjetnim gradovima najbogatije nalazište bosanske kulturne historije.

Mogao bi neko zapitati: u koliko imade Bosna kulturne historije, zar postoji bosanska kultura? Bosna nije bila središte svoje rogjene nacionalne kulture u smislu renaissance, ili drugih velikih kulturnih struja, ali je sunce velike italske kulture obasjalo i vrhove bosansko-hercegovačkih planina i svijetlilo čak do u najmračnije dolove. Novo-latinska općinstva Dalmacije: Zadar, Šibenik, Trogir, Spljet i ponaosob Dubrovnik, to su središta, otklen su bogate i otmjene spahije bosanskog i hercegovačkog unutrašnjeg područja potezali sve, što je spadalo u umjetnost tadašnjega života. Neki duhoviti spisatelj rasvijetlio je utjecaje pojedinih historičko-kulturnih evolucija tijem, da je ove prispodobio valovima, koje izaziva kamen bačen u vodu. Što bliže kamenu, u toliko su veći valovi, a na periferiji kruga opažamo samo još kolutanje. Ova prispodoba, primijenjena na naše područje, sa svijem se podudara; jer doklen istočno-jadransko primorje iz prve ruke prima italsku srednjovjekovnu kulturu, pa ju, i ako je lokalnom mješavinom ublažena, ipak u istom duhu obragjuje, dotlen najbliži val već ne utječe istom snagom na bosanskom unutrašnjem području. Da bi se mogla uglaviti intenzivnost ovijeh kulturnih naizmjeničnih utjecaja, valja sabrati i opisati, rasporediti i umjetnički ilustrovati kulturno-historičko gradivo s jedne strane, a s druge umjetničke spomenike što ih imade, kako pokretne tako i nepokretne.

Onaj ogromni kulturno-historički materijal, što se čuva u arkivu republike u Dubrovniku (kako u političkoj, tako i u još bogatijoj u ovom obziru tribunalnom arkivu), obragjuje danas neumorno učeni dr. Konstantin Jireček, čije će publikacije istom položiti temelj moderno-naučnoj kulturnoj historiji ovoga područja. Naravno da dojakošnji radovi zaslužnih dalmatinskih lokalnih ispitača zaslužuju potpuno da se uvaže, i to u toliko više, što su osamljeni, bez potpore ni s koje strane, pripušteni sebi samima pri svem tome uspješno djelovali. Arkivalne riznice Zadra i ostalijeh gradova kao i ostrva davaće zadataka još i budućim pokoljenjima. Mi bismo već u interesu proučavanja naše zemlje željeli, kad bi se za Dalmaciju ustanovio naučno organizovani centralni arkiv. Razni su naučenjaci crpli iz pravrela dalmatinsko-bosanske kulturne historije, iz državnog arkiva mljetačkog, ali ga pri svemu velikom nizu diplomatarija skoro svijeh jevropskih

učenih društava nijesu još ni blizu iscrpli. Pred ispitačem puklo je bogato polje, te se uzdamo, da će se skorim domaće naučne snage pridružiti radovima oko zajedničke jugoistočne jevropske kulturne historije.

No u arkivima imade samo pergamenata i akata. Kulturna historija pak imade svojih dokumenata u kamenitim umjetninama, koje su najbolja dokazna sredstva. Ta Dalmacija i jest takav kameniti arkiv sa svojim crkvama i gragjevinama, na kojima su i naši bosanski majstori učili, pak onda svoju umjetnost u zemlji primijenili. No procvjetala je ne samo gragjevinska tehnika, već i kujundžijski radovi, vještina u plemenitim kovinama za crkvene i svjetovne potrebe i sve grane umjetničke industrije.

C. kr. centralna komisija u Beču već je od početka svojega opstanka obratila naročitu pažnju na spomenike u Dalmaciji, a profesor, dvorski savjetnik Eitelberger u Beču upozorio je u svojem temeljnom djelu: „Die Kunstdenkmäler Dalmatiens“ na bogaštinu i veliki značaj primorja po historiju umjetnosti. Pored Eitelbergera stekao je na tom polju zasluga g. A. Hauser, naročito svojim studijama o katedrali u Spljetu. U Ugarskoj pisao je dr. Josip Hampel u ugar. arheol. objavitelju temeljnu studiju o dalmatinskoj zlatarskoj umjetnosti. No sve su ove studije ili detaljna ispitivanja, koja se samo pojedinih prijedmeta tiču, ili — kao i Eitelbergerovo djelo — više deskriptivna opisivanja spomenika ne obuhvatajući sve detalje — što i sam pisac priznaje. Ovom prilikom moramo spomenuti najnovije i odista velikim oduševljenjem napisano djelo Ingleza Jacksona[1]), koji je rijetkim strpljenjem i originalnošću sve svojijem očima vidio, kao izvrstan crtač i neimar krasno ilustrovao svoje djelo, koje je po našem mnijenju najzanimljivije djelo o Dalmaciji.

Povodom ovoga našeg malešnog priloška mi s toga upućujemo na književnost u Dalmaciji, što je naš kulturno-historički temelj najuže spojen sa prokučivanjem ovoga zemljišta. Dok pojedini primorski gradovi budu opisani kroz i kroz historički, dok bude kritički pregledan vas materijal za historiju umjetnosti, koji je dojako od česti samo u opće opisan, od česti pak nikako — onda ćemo i mi naći pouzdanih oslonaca za bosansku kulturnu historiju. A takvih imade puno. Veći dio nahodi se u Dubrovniku. Uzdamo se u tamošnjeg čuvara, da će kritički rasporediti tamošnje relikvije — ta Dubrovnik je vazda važio kao emporija — i opisati ih po njihovom porijeklu i opredjeljenju. Mi smo se pozabavili oko istraživanja zadarskih relikvija, koja se Bosne tiču, jer je Zadar još od XIII. stoljeća amo bio u tijesnom dodiru sa Bosnom.

---

[1]) Jackson T. G.: Dalmatia, the Quarnero and Istria with Cettigne in Montenegro and the island of Grado. I—III. Oxford 1887.

Već djelo Lorenza Fondre (Istoria della insigne reliquia di san Simeone Profeta, che si venera in Zara, pisano u XVII. stoljeću, a od g. Ferrari Cupilli štampano 1855. povodom svečanog otvaranja Arca Simeonis) sadrži dragocjenih naputaka, koji stoje u svezi sa bosanskom historijom. U poglavju I. saopštava Fondra inventar relikvija, što se tada u Zadru nalažahu. Na strani 11. megju relikvijama katedralne crkve (S. Anastasia) čitamo:

Reliquie di S. Martino, in un quadro coperto d' argento, con iscrizione: Paulus, Martinus et Mladenus Croatiae Presides S. C. P. fieri jusserunt, Donatus vero Britanicus canonicus, et Crysogonus Nassius procuratores fabricae vetustate deformatum, Jo. Robobelli Antistitis consensu, in melius constituerunt, anno 1496.

Reliquie di s. Daniele profeta, inserte in tabella d' argento con le immagini de' ss. Pietro e Pavlo, e di s. Daniele, con inscrizione: Paulus Banus Croatorum me fecit fieri ad honorem ss. Petri et Pauli et s. Danielis prophetae.

Slika 3.
Reliquiarium supruge Sandalja Hranića u riznici kalugjeričkog manastira u Zadru.

Danas nema više ovih po opisu veoma zanimivih dvaju prijedmeta, koji potječu iz XIV. stoljeća od grofova u Bribiru, a u XVII. stoljeću bješe ih u Zadru. Jamačno su relikvije iz vremenom istrošenih skrinja izvagjene, a skrinje napuštene. Megju tijem sama ta činjenica, da su grofovi od Bribira posvjedočavali svoju hrišćansku pobožnost načinjanjem ovijeh skrinja, dokazuje, da se u XIV. stoljeću ovo pleme, koje je i u Bosni dominiralo, iskosilo na bogumilstvo.

Najznamenitija relikvija Zadra, to je velika, skoro dva metra dugačka, pozlaćena, reljefom ukrašena srebrena skrinja sv. Simeona, koju je ugarska kraljica Jelisaveta, kćer Stefana Kotromanića, 1380. g. naručila u kujundžije Franja od Milana[1]). Velikodušnom dozvolom nadbiskupa zadarskog, Grgura Rajčevića i c. kr. centralne komisije u Beču pošlo nam je za rukom u društvu sa direktorom muzeja za umjetničku industriju u Budimpešti, Eugenom Radisichem i prof. Herpkom, da načinimo sa svijem vjernu kopiju od ovog zaista jedinstvenog objekta, po čemu se sad i ovaj majstorski posao može temeljno opisati i historički uvažiti. Mi ćemo u svoje vrijeme saopštiti rezultate ovog ispitivanja u našem „Glasniku".

[1]) U kratko opisano u Jacksona I. str. 314.—320. Donosi briljantnu sliku prednje fasade. Hauser donosi u carevićevu djelu po baš ne najboljoj fotografiji sliku i opisuje ju u kratko. Ilustrovani životopis Ljudevita Velikog od Antona Póra (magj. Budimpešta 1892.) sadrži dva snimka ove relikvije; ovi su nešto bolji, ali ipak nijesu tačni.

Dok smo boravili u Zadru, imali smo prilike da razgledamo riznicu slavne kalugjeričke crkve S. Maria. U ovoj nagjosmo — kako ovdje priloženi crtež svjedoči *(slika 3.)* — dva sa svijem slična relikvijara u obliku ruke (obadva su 0·57 *m* visoka).

U jednom su relikvije sv. Andrije i sv. Matije, a u drugom one sv. Šimuna i sv. Anastasije. Obadva su od pozlaćena srebra sa svijem glatka, izuzevši onu savatli viticama ukrašenu prugu, koja se vidi iznad postolja na prednjoj i zadnjoj strani relikvijara. Sprijed imaju vratašca, kroz koja se vide kristaonom pločom pokrivene relikvije. Vratašca su od srebra, a u obliku duguljastog četverokuta; nekad su bila emaljirana, a danas vidimo samo tragova od toga na natpisima i u pozadici grba, i u samome grbu, koji nam pokazuje dvostruki poprječni direk. Boje od emalja bjehu: prozirna tamno modra, zelena, tamno žuta, a što se tiče roda tehnike, ova je vrsta emalja spadala u émail translucide sur relief, i nalikuje onoj tehnici, koja je u XV. stoljeću u Italiji veoma pomodna bila. Na okviru od vratašaca imade u obadva relikvijara ovaj natpis:

Memento ⁝ Dõ ⁝ Famule ⁝ tue ⁝ Katarina ⁝ consrte[1]) ⁝ potenti ⁝ viro ⁝ Dño ⁝ Sendalio[2]) ⁝ voievo ⁝ de ⁝ Bosne ⁝

Obadvije su relikvije zanimljivi podaci za bosansku historiju. Darovateljka Katarina bješe supruga slavnoga vojevode Sandalja Hranića, takmaca Hrvojeva. Katarina bješe kći Vuka Hrvatinića, brata Hrvojeva i njegove supruge Ane, prema tome bratučeda slavnog oligarha. Katarina je bila za nj udata od 1398.—1411., s toga imamo pouzdano označenje vremena za relikvijar, ujedno i dokaz, da Hrvatinići nijesu svikolici Bogumili bili, a teško je vjerovati, da je bosanskim otmjenim gospogjama ikad moglo goditi bogumilsko shvaćanje braka, ponaosob onijema, koje su u primorju Dalmacije gradski odgojene i obrazovane.

Uzdamo se, da će podrobna ispitivanja u Dalmaciji iznijeti na vidjelo još više paramenata i objekata, znamenitijih po bosansku kulturnu historiju.

---

[1]) Kod drugog (sv. Šimuna): consorte;

[2]) Kod drugog: Sandalio.

Вађење живе ватре у Босни и Херцеговини.

Приопћио

Ем. Лилек.

Првотни начин вађења ватре тај је, да се дрво таре о дрво, или да се зашиљени дрвени штапић врти у рупи каквог дрвета. Овако ваде ватру још данас многи дивљи народи[1]), који не познавају другог начина, па некоји наображенији народи, којима шибице нијесу познате. Пошљедњи послуже се старим начином онда, кад желе имати чисту свету или живу ватру, како се каже у Босни и Херцеговини.

У овијем земљама вади се жива ватра на ове начине:

У Јабланици — како ми је казивао гимназијалац Шушљић — забију два суха дренова ко́ца у размаку од 20—30 *ст* чврсто у земљу, да из ње вире по прилици 40—50 *ст*. На нутарњој страни овијех колаца начине по три рупе, у које се метне на крајевима зашиљено, око 20—30 *ст* дугачко сухо вретено од дреновине. Да се у земљу забијени ко́ци не извале, свежу их изнад вретена ужетом, које чврсто држи један момак, одапрући се једном ногом у онај колац, са којега тегли. И око вретена обмота се једно уже. Крајеве овог ужета тегле на супротну страну два човјека, који тако сједе на земљи, да један своје ноге упре у ноге другога. Док ова двојица вретено брзо окрећу, метне један човјек у машице или у расцијепљено дрвце труд, па га принесе једној рупи, у којој се вретено врти, да га ту запали. Ако је три пута узалуд кушао, да припали труд, онда се окане посла, велећи „да није суђено, да буде лијек“ (види *слику 1.*).

У До́цу код Сарајева ваде живу ватру по приповиједању гимназијалца Поповића овако: Од простог или обичног дрвета начини се кладица. У њу заврте се чврсто два око 40—50 *ст* висока липова ко́чића, а у та два ко́чића заврти се око 20—30 *ст* дугачак колић,

---

[1]) Види дотичне слике у овим књигама: „Die Urgeschichte des Menschen von Dr. Hoernes“ на стр. 126. и „Einleitung in das Studium der Anthropologie und Civilisation“ von Dr. E. Tylor на стр. 311.

такођер од липова дрвета. Око колића треба обмотати кајиш (види *слику 2.*). Момак, који хоће да извади живу ватру, наслони чекрк — овако зову ову справу у Дóцу — уз зид, одупре се ногама у кладицу, па онда окреће брзо кајишем колић, док се не запали. Чим се је запалило, узме труд, да га припали, онда исцијепа колић и кóчиће, да њима живу ватру ложи.

У Гацку ваде живу ватру из гвожђа, како ми је казивао гимназијалац Шћепан Грђић. Узму наиме комад гвожђа, па га метну на на-

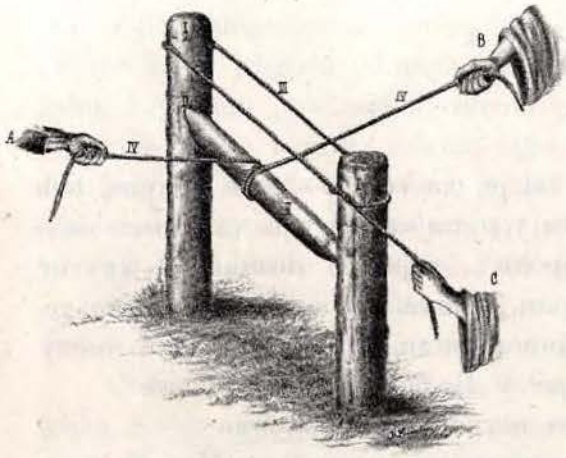

Слика 1.

I. у земљу забијени кóци.
II. вретено.
III. уже, обмотано око кóчића.
IV. уже, обмотано око вретена.
D. мјесто, гдје се труд припали.

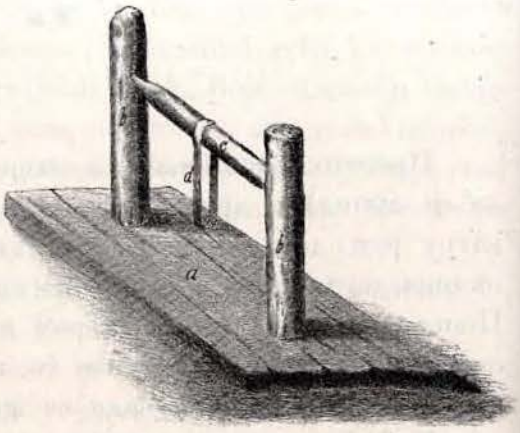

Слика 2.

a кладица.
b b кóчићи.
c колић.
d кајиш.

ковањ, те ударају по њему све дотлен, док се не могне на њему труд запалити.

За што се овдје жива ватра вади? За лијек!

Ако има ко ране или красте, онда се по ранама или крастама пепео од живе ватре посипа. Гимназијалац Поповић казао ми је, да је видио успјех оваког посипања.

У Гацку вјерују: Када трудна жена гледа пожар, онда ће се на дјетету, пошто га роди, барем до 20. године појавити црвени осип (Hautausschlag). Против тога може само жива ватра помоћи. Труд, који се на њој припали, спржи се и сатре, па се онда даде дјетету у води, да то попије.

По народном казивању може се жива ватра најбоље чувати у балеги (stercus).

Жива ватра продаје се овдје за скупе новце (за 1, 2 и више форинти).

Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský.**

Kada se prevezeš iz Krupe preko jednoličnog krševitog polja kod Velikog Radića prema Bišću, pa iznad Založja prispiješ nakraj polja, zateče te krasota pogleda, koji ti se otuda pruža. Duboko ispod njega prostire se krasna bihaćka dolina, okružena šumovitim gorama; njome protječe bistra Una, koja pokraj divotno položene varošice Bišća, nekadašnje pozornice dugotrajna i krvava boja izmegju krsta i polumjeseca, juri prema ubavom klancu kod Brekovice.

Slika 1.

Ta plodna dolina pružaše kako nomadima, tako i stalnim naseocima sve uslove ugodna žitka, pa se po tome lako može razumjeti, da je već u drevno doba bila naseljena, te arheologu pruža neprekidan niz ostanaka iz davne starine, koji dosižu iz prehistoričkog sve do novog doba.

Arheološko pretraživanje bihaćke doline i njene okoline prilično je već napredovalo, na čemu hvala nastojanju revnih lokalnih ispitača, školskog upravitelja Petra Mirkovića i geometra za evidenciju Julija Graunera, pa prije nego što se latim svog pravog zadatka, da opišem prekopavanje nekropole

u Jezerinama, hoću da najprije ukratko prikažem uspjehe pretraživanja rečene gospode, koje su mi oni s najvećom pripravnošću priopćili.

Za lakše razumjevanje toga što slijedi, neka služi priklopljena ovdje pregledna karta, *slika 1.*, za koju sam radi označivanja različitih objekata odabrao ove znakove:

- za nasute gradine i utvrde.
- „ ostanke naseobina.
- „ podore gradina.
- „ „ crkava.
- „ „ drugih zdanja.
- „ rasuti gragjevni materijal.
- „ ravne grobove.
- „ gromile.

Uz ovo primjećujem, da su ostanci rimske kulturne perijode na karti crveno označeni.

A. Ostanci prehistoričkog doba.

Kad od Bišća pogjemo niz rijeku prama sjeverozapadu, za kratko ćemo vrijeme prispjeti u selo Kralje, pa ćemo ondje neposredno na lijevoj obali Une iznad mosta naći mnoštvo rasutih utaraka rukom gragjenog ilovastog sugja, tako da sam bez prekopavanja iz pijeska uz obalu povadio dosta velikih komada. To su po svojim oblicima utarci od sivog i tmastog ilovastog sugja, koji bez svake sumnje potječu iz prehistoričkog doba. Po narodnjem pričanju imala je ovdje biti varoš, koja se je zvala Tintor-Varoš te je pripadala nekom domu Stipanu Šuriću. Ovoga da je protjerao Pavao Lenković, a pri tome boju da je i varoš izgorjela.

Nešto iznad onog mjesta, gdje su ti utarci ilovastog sugja, vidi se blizu obale mnoštvo kolja, gdje iz vode proviruje. Ono je debelo 10—15 *cm* i poredano, pa ga za to smatram mlagjim od prehistoričke naseobine, koja je nekoć stajala na ovome mjestu.

Ako putem od Kralja pogjemo dalje prama sjeverozapadu u selo Šumar-selo, pa se otale uspnemo na brdo Izačić-glavicu, naići ćemo na zaravanku te glavice na prehistoričku nasutu gradinu, koja se onuda i naziva „Gradinom“. Tlocrt joj i presjek prikazuje *slika 2.* po nacrtu geometra za evidenciju Julija Graunera. Primjećujem na ovome mjestu, da za sve nacrte i tlorise nasutih gradina i utvrda, što ovdje slijede, imam zahvaliti prijaznosti toga gospodina.

Prostrana gradina na Izačić-glavici tvori pravokutnik, kome istočno-zapadna dužina iznosi 440 *m*, a sjeverojužna širina prosjekom 125 *m*. Sjeverna i južna strana dovoljno su zaštićene strmim obroncima brda, pa im za to nije trebalo druge utvrde. Ali na zapadu prostire se preko gorskog povora u sploštenom, spram spoljašne strane otvorenom lúku kamenit nasip *c*, visok s polja 5 *m*, a iznutra samo 2 *m*. Istočna je strana zaštićena pràvim, s obje strane 3—4 *m* visokim kamenitim nasipom *b*, komu se u južnom dijelu uzdiže nešto poviša, kvadratična gromila *a*. Po nutrašnjosti utvrde i po nasipima rasuta je množina ilovastih utaraka od sugja, gragjenog rukom. Veli se, da su od prilike prije 30 godina neki, koji su onuda kopali blago,

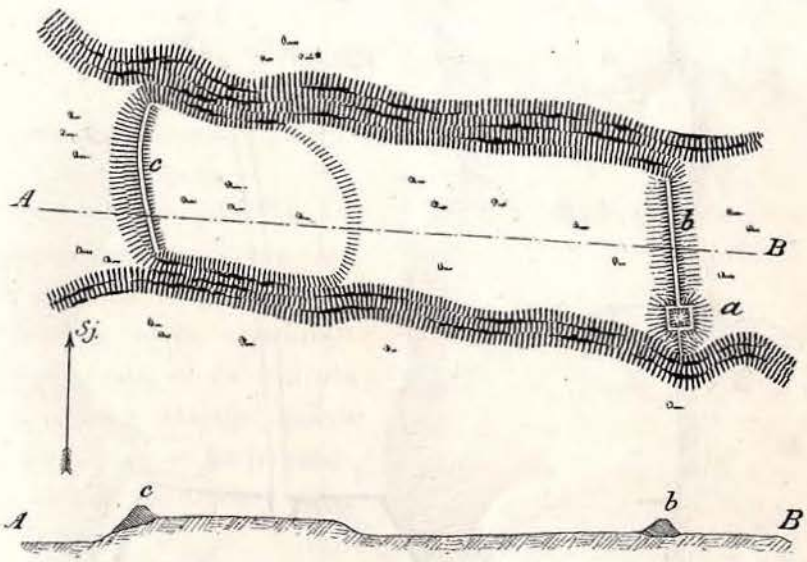

1:6250
Slika 2.

pod gromilom *a* našli tri ilovasta lonca, napunjena uglevljem i ljudskim kostima. Čini se dakle, da kod gradine ima i ravnih grobova s paljevinom i žàrama.

Istočno od Šumar-sela stoji na istočnom kraju sela Brekovice na strmom brijegu uz lijevu obalu Une podor sredovjekog grada Brekovice, kome tlocrt i presjek prikazuje *slika 3.* Svud oko podora vidi se velika množina rasutih onuda utaraka od ilovastog sugja s polukruglim i pravokutnim gukama, s glatkim i raznoliko narebrenim okrajcima, za tim sa zaparanim crticama i utiscima od nokata uokolo. Zapadno od podora uzdiže se kod *a* gromila, koja ima 15 *m* u premjeru, a visoka je 4 *m*, te sada služi kao muhamedansko groblje. Seljani znaju vrlo dobro, da je taj brijeg ljudskom rukom nasut, ali nema nikakih priča o njegovu postanju. Bez

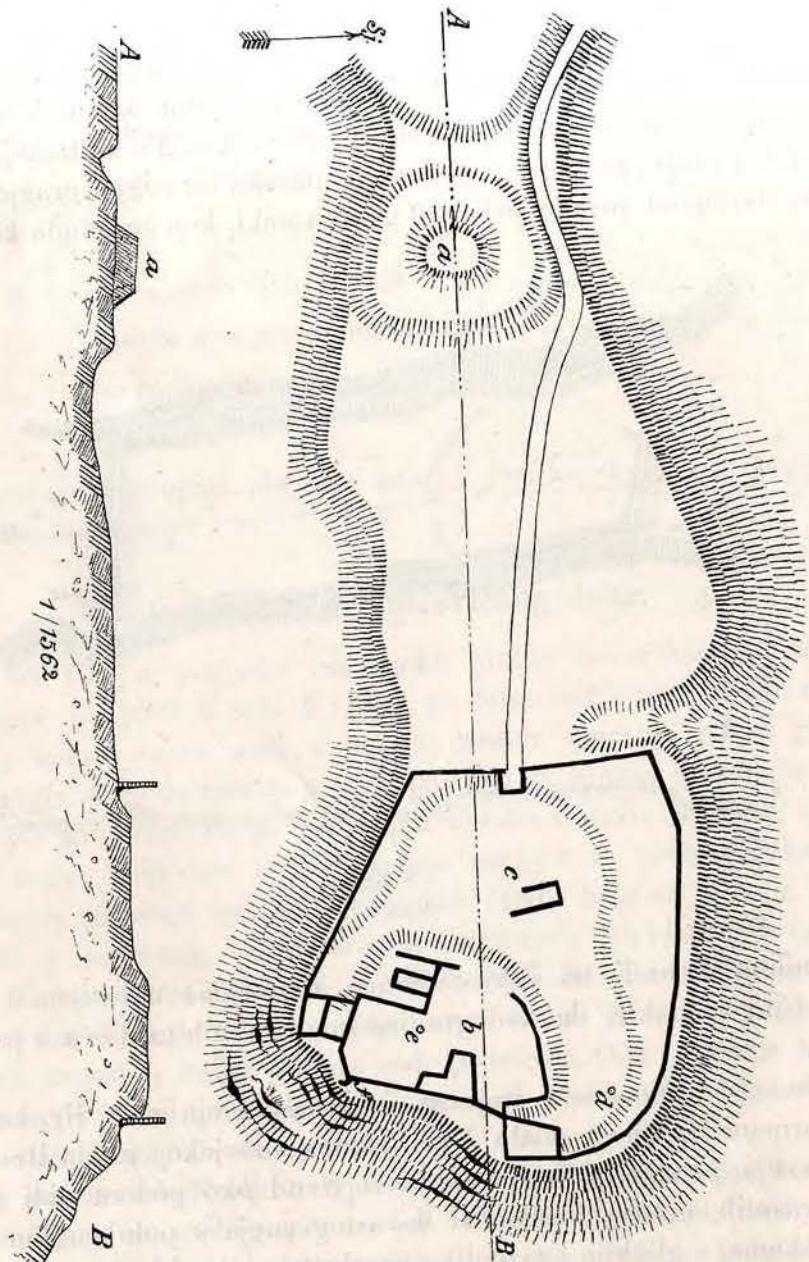

Slika 3.

sumnje je u Brekovici postojala prehistorička naseobina, pa se mora žaliti, što se ta gromila zbog svrhe, kojoj sada služi, ne može prekopavati.

Južno od obližnjeg sela Bajrića ima na nekoj izbočini, koja se je od brda pružila prama rijeci, neobična zemljana gragjevina, Kulište nazvana. Po pridanoj ovdje *slici 4.* sastoji ona od tri jarka, *a, b, c,* koji upoprijeko prelaze preko gorskog grebena, te zatvaraju eliptički zaravanak od 28 *m* istočno - zapadne dužine i 12 *m* sjeverojužne širine. Po zaravanku rasuti su utarci prehistoričkog sugja i mali komadići žežene ilovače, te ta zemljana gragjevina bez sumnje pripada prehistoričkom vremenu. Na dnu najzapadnijeg jarka *a* ima i vapnenog lijepa s primiješanim kamenčićima, te će biti, da je ondje u blizini stajala kakva novija zgrada. Nego se na površini nigdje ne može zamijetiti trag kakim zidinama.

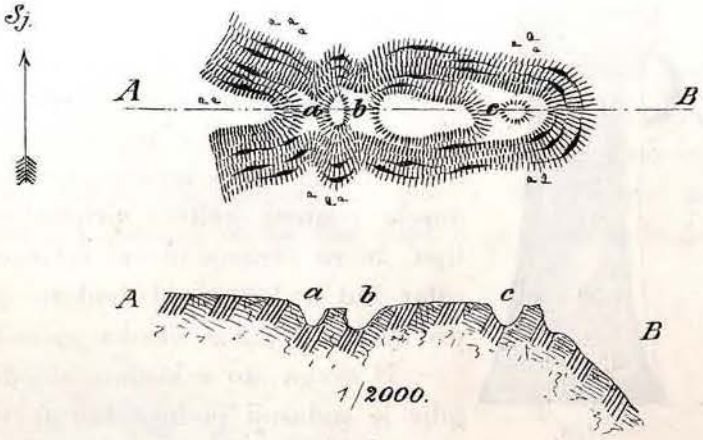

Slika 4.

Ako niže Brekovice prijegjemo preko Une, to ćemo na sjeveroistoku sela Brkića na jednom kuku, izbočenom prema rijeci, opaziti temeljne zidine sredovjekog podora Obrovca grada, kome tlocrt prikazuje pridana ovdje *slika 5.* Od sredovjeke gradine održali su se samo temelji, ali megju ovima rasuto je mnoštvo utaraka od ilovastog sugja, gragjena rukom, s različitim ornamentima, koji karakterišu prehistoričko sugje, izmegju njih brusovi i t. d. Niže grada našao je godine 1892. jedan

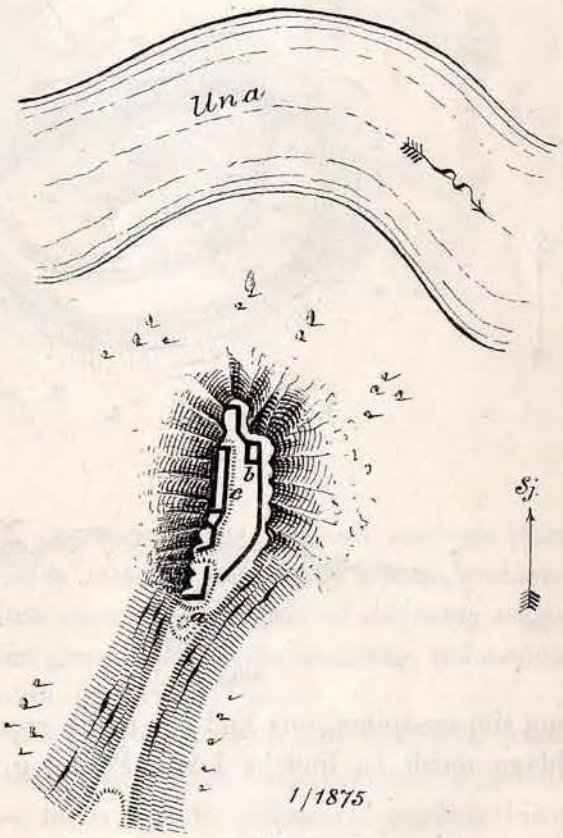

Slika 5.

seljak u polju broncani kelt, koji je gosp. Grauner darovao našem zemaljskom muzeju.

To broncano oružje, prikazano u *slici 6.*, razlikuje se svojim ornamentom od nagjenih dosele u Bosni i Hercegovini šupljih keltova, te nam se za to čini tim zanimljivije. Kelt je 10 *cm* dug, pràva, na dnu prilično proširena oštrica 5 *cm* široka, a ovalno ušće široko je 38 *mm* odnosno 28 *mm*. Svitak na okrajku dosta je širok, ali plosnast, a ušica pokazuje uzak rombički presjek. U ime ukrasa ima na svakoj širokoj strani po dvije horizontalne slabo izvišene crte, dok nasuprot svi ovdašnji, dosele poznati keltovi pripadaju tako zvanom ugarskom tipu, te su ornamentirani crticama, s dola sastavljenim u oštar kut[1]). Južno od podora gradine ima napokon na grebenu kuka 2 *m* visoka gromila *a*.

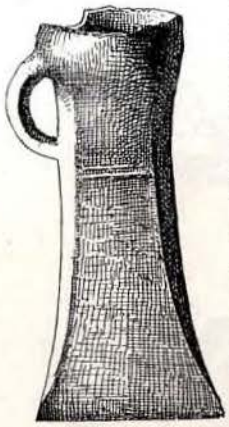

1/2.
Slika 6.

Iz svega što rekosmo, slijedi, da je na onome mjestu, gdje je sadašnji podor gradine Obrovca bila prehistorička naseobina, valjda nasuta gradina, a po nagjenom keltu može se suditi, da je cvjetala već u broncano doba.

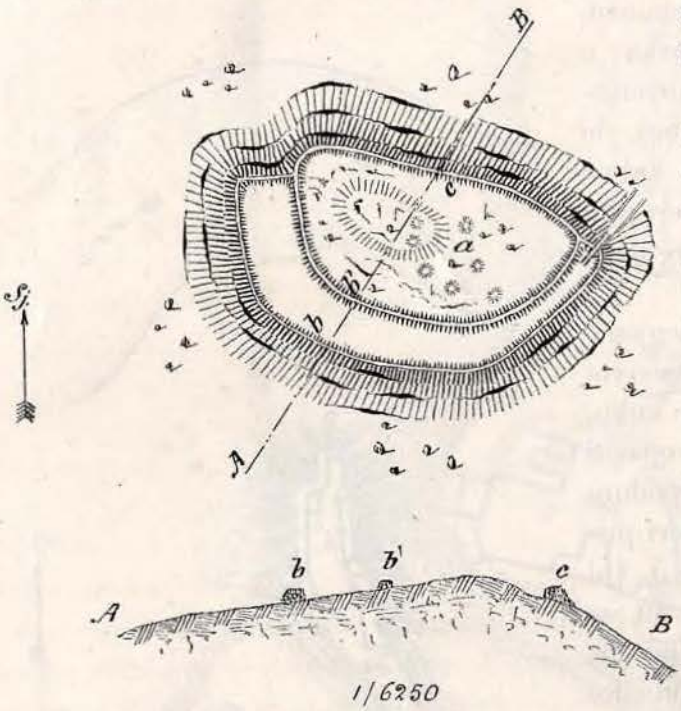

1/6250
Slika 7.

Jugozapadno od Obrovca grada uzdiže se nedaleko mjesta Prdipolja iznad livade Dubrava oniska glavica, na kojoj je u *slici 7.* prikazana nasuta gradina Dubrovnik. Ta velika gradina ima nepravilan četverokutni oblik, duga je 320 *m*, a široka 165 *m* te je s juga, istoka i zapada zaštićena dvama, po 3 *m* visokim kamenitim nasipima *b* i *b'*, a sa sjevera samo jednim, ali 8 *m* visokim kamenitim nasipom *c*.

Na prostoriji, ogragjenoj tim nasipima, ima kod *a* 7 malih gromila, u jednoj su od njih pri kopanju blaga naišli na ljudske kosti. Po toj gradini rasuto je mnoštvo utaraka od

[1]) V. Radimský: Prehistorička nalazišta str. 22., slika 56., i str. 25., slika 71. i 72.

ilovastag sugja, gragjenog rukom, pečenog ilovastog grumenja i fragmenata od ručnih mlinova, koji potonji sastoje od nekog prilično čvrstog konglomerata.

Jugozapadno od gradine Dubrovnika ima na hridastoj, ošumljenoj Srpskoj glavici južno od rečenog Prdipolja druga nasuta gradina, koju takogjer naprosto zovu „Gradinom“. Ona po *slici 8.* sastoji od nepravilno eliptičkog kamenitog nasipa *a*, koji s polja ima visinu od 7 *m*, a s nutra od samo 2 *m*. Na površini od 110 *m* najveće dužine i 45 *m* najveće širine, ogragjenoj tim nasipom, uzdiže se okrugla gromila *b* od 4 *m* visine. S juga hvata se tog zatvorenog nasipa pružen kamenit nasip *c*, koji je s kraja zaravanka održan u dužini od 400 *m;* na istočnom se kraju razdvaja, a odmah se za tim gubi u pristranku brda. U 80 *m* njegove dužine odvaja se od tog nasipa ogranak *d* prama sjeveru, koji je megjutim održan samo na 40 *m* dužine. Bez sumnje je to prvobitno bio drugi, spoljašnji nasip gromile, koji je prelazio upoprijeko preko cijelog zaravanka. Na sjeveru je pristranak brda veoma strm, tako da se ovdje nije nalazilo za nužno graditi još kaku utvrdu. Ukupna dužina nasipa od sjeveroistočnog mu kraja pa do onog mjesta, gdje se razdvaja južni nasip, iznosi 470 *m*, širina 100—120 *m*, te se po tome broji u veće prehistoričke gradine. Cijela površina gradine zasuta je utarcima od ilovastog sugja, gragjenog rukom i žeženim ilovastim grumenjem, a na istočnom, položenom obronku brda ima 9 gromila, visokih po prilici 1 *m*.

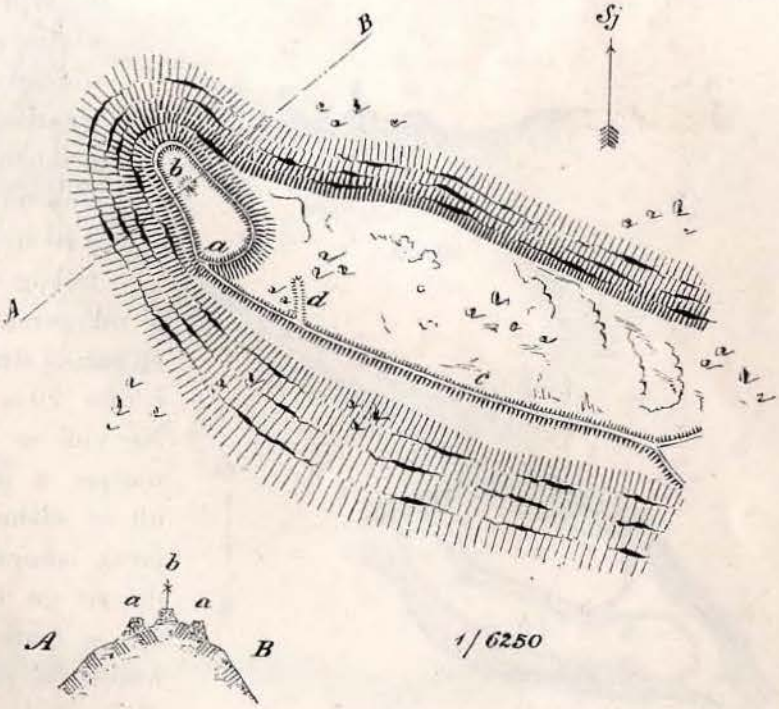

Slika 8.

Jugozapadno od Srpske glavice i jugoistočno od sela Spahića uzdiže se na Spahića glavici treća nasuta gradina toga kraja, nazvana gradina Palež. Oblikom svojim razlikuje se ta, u *slici 9.* prikazana gradina bitno od onih, koje su dojako opisane, jer tvori prilično po stranama svijeta

orijentiran pravokutnik od 90 *m* istočnozapadne dužine i 60 *m* sjeverojužne širine. Ta je površina ograđena jednostavnim, od prilike 2 *m* visokim nasipom *a*, a na sredini dugačke strane sjevernog nasipa uzdiže se, hvatajući se podnožjem nasipa, oveća okrugla gromila *b* od 2 *m* visine. Utaraka od ilovastog sugja, gragjenog rukom, rasuto je svuda množina.

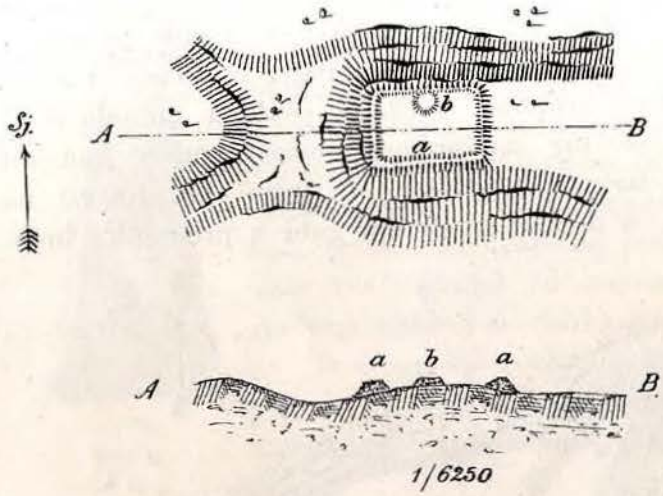

Slika 9.

U tome kraju nailazimo najposlije još sjeverozapadno od rečene Palež-gradine blizu sela Spahića i naprema Brekovici na desnoj obali Une sasma neobičnu zemljanu gragjevinu, gradinu Zapatak, koju prikazuje *slika 10.* Ona sastoji od zaravanka *a*, dugog 140 *m*, a 50 *m* širokog, eliptičkog oblika, a razdijeljena je od gorskog obronka, koji se na južnoj strani uzdiže, dubokim i oko 20 *m* širokim jarkom *b*. Ne vidi se tu ni traga kakom nasipu, a još manje zidinama; ali se sasma lijepo vidi, da su jarak iskopale ljudske ruke, ili da su ga barem uredile, i da mu je materijal upotrijebljen za nasipanje zaravanka. Po pojedinim, djelomice ornamentiranim utarcima od ilovastih posuda, koje onuda leže, ne može se nadalje sumnjati, da je ta zemljana gragjevina nastala u prehistoričko doba, pa bih ja rekao, da je tu bilo žrtvište.

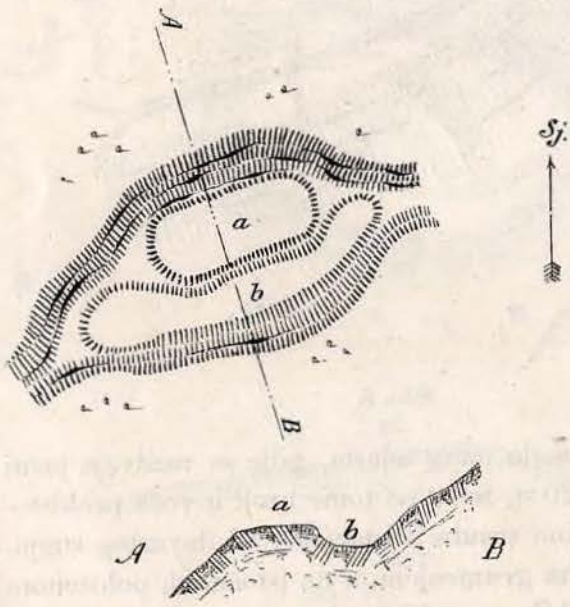

Slika 10.

Ako se sad od Bišća okrenemo k jugu, naići ćemo na strmom vapnenastom hridu na jedan od najljepših i najbolje očuvanih podora od sredovjekih gradina u zemlji, na grad Sokolac, kome tlocrt

i presjek prikazuje *slika 11.*, i o kome ćemo poslije govoriti. Ali se podora na sjeverozapadu neposredno hvata prostrana nasuta gradina, koja je bez sumnje zapremala i prostor današnjeg podora, kako to svjedoči kameniti nasip *a*, koji sjeverozapadno tamam od potonjeg prelazi preko podora. Lijepa sredovjeka kula biće da stoji baš na onome mjestu, što ga je negda zapremala gromila nasute gradine. Prostrana ta nasuta gradina zaštićena je u svom obimu ondje, gdje gorska strana nije odviše strma, kamenitim nasipom *b b* i

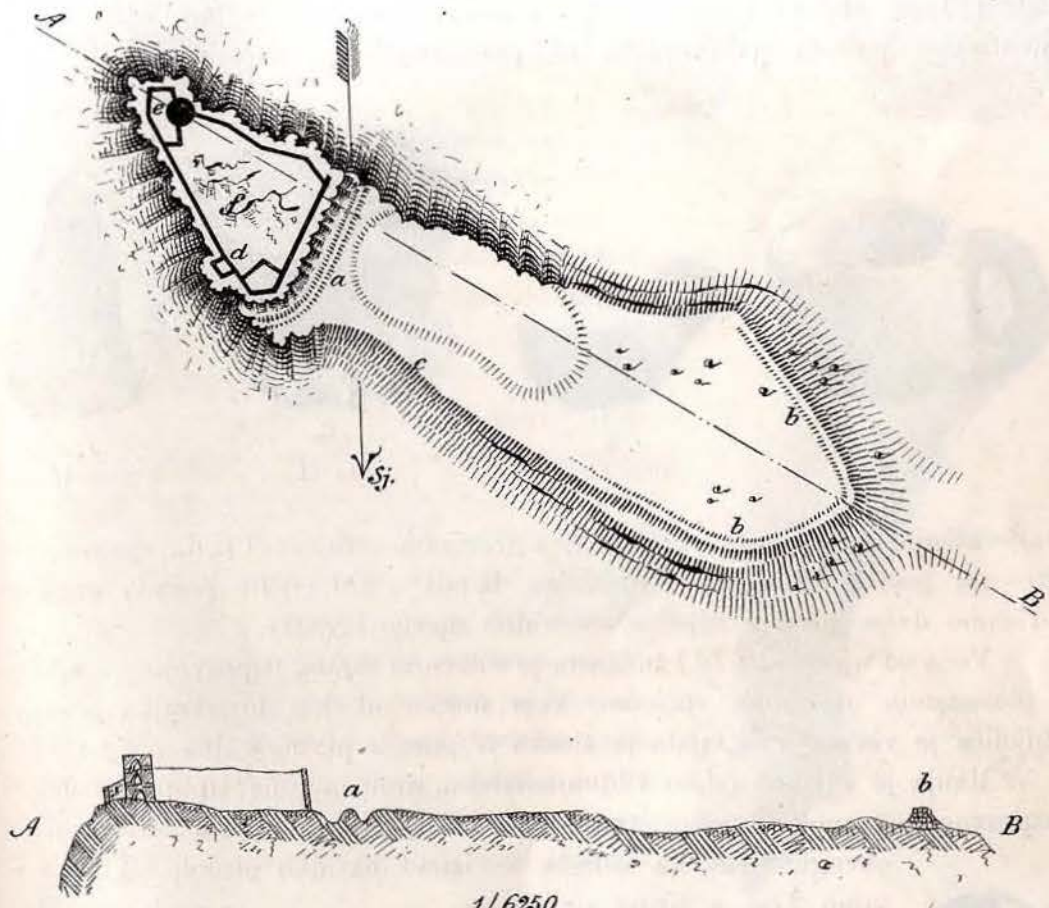

Slika 11.

ima podobu, pruženu od sjeverozapada prama jugoistoku, koja na oba kraja izlazi u šilj. Ukupna dužina utvrde iznosi, računajući amo i prostor sadašnjeg grada, 670 *m*, a najveća širina 170 *m*. Kada sam pregledao razvalinu, vratio me je gosp. Grauner na neko mjesto, na nacrtu naznačeno slovom *c*, gdje je zamijetio utarke prehističkog sugja. Mi smo na tome mjestu, koje strmo opada prama selu Sokócu, našli mnoštvo rasutih utaraka od sugja, gragjenog rukom, a pod jednom kamenitom pločom zdrobljenu žàru, napunjenu koma-

dima ugljevlja i mrtvačkom paljevinom. Tu dakle ima prehistorička nekropola s ravnim grobovima.

To je gospodinu Mirkoviću bilo povodom, te je, pošto je dovršeno prekopavanje u Jezerinama, u nutrašnjosti nasute gradine i blizu poprečnog nasipa *a* pokušao prekopavati, i naišao je time na mnoštvo utaraka od ilovastog sugja, gragjenog rukom. Mogu se tu razlikovati manji i veći lonci, kao i zdjelice i vrčevi, megju kojima osobito u oči udara uspravni okrajak velike, otvorene žute posude od vrlo prostog materijala, kojoj su bokovi debeli 4 *cm*. Materijal, oblik posuda, oblik i položaj ručica, kao i ornamentiranje posuda polukruglim ili pravokutnim gukama, s glatkim ili

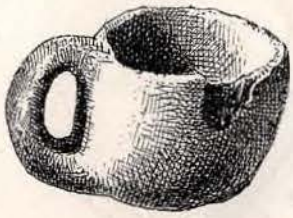

1/2
Slika 12.

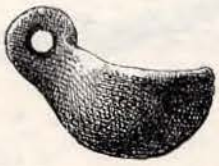

1/2
Slika 13.

1/2
Slika 14.

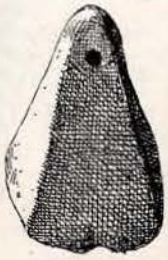

1/2
Slika 15.

narovašenim udebljanim okrajcima, s urezanim crticama i t. d., sjećaju vrlo živo na posude iz sojenice obližnjeg Ripča[1]). Od cijelih posuda nagjene su samo dvije ilovaste zdjelice, očevidno dječije igračke.

Veća od njih *(slika 12.)* žućkasta je s ravnim dnom, uspravnim okrajkom i plosnastom okruglom ručicom, koja dosiže od dna do okrajka posude. Zdjelica je visoka 4 *cm*, zjalo je široko $5^1/_2$ *cm*, a premjer dna $3^1/_2$ *cm*.

Manja je zdjelica *(slika 13.)* intenzivno rumena, ima ispupčeno dno i uspravan, od ručice spram strane ponešto savijen okrajak. Mala ručica okrugla presjeka izdigla se iznad okrajka posude. Visoka je samo 2 *cm*, a širina zjala 4 *cm*.

1/2
Slika 16.

Izmegju ostalih utaraka zaslužuje pažnju u *slici 14.* prikazani dônji dio pehara, kome je niski stalak uokolo optočen urovašenim rombičkim likovima.

Od ostalih ilovastih rukotvorina valja zabilježiti nepotpun, žućkast tkalački uteg piramidalnog oblika, visok od prilike 11 *cm* uz 9 *cm* širine u osnovci, onda malešan tkalački uteg *(slika 15.)* crvenosmegje masti, visok 6 *cm* uz $4^1/_2$ *cm* širine u osnovci.

[1]) Radimský: Glas. zem. muzeja 1893., I. knjiga.

Nadalje je nagjeno crvenkasto žuto vreteno *(slika 16.)* sa prilično zaobljenim bridom pri najvećem obimu. Visina mu iznosi 3 *cm*, premjer 4 *cm*.

Mnogo više megjutim vrijedi za nas megju ilovastim rukotvorinama u *slici 17. a* i *b* prikazani kalup za lijevanje sitnih privjesaka, jer nas uvjerava, da su stanovnici prehistoričke nasute gradine na Sokócu već umjeli lijevati kovne, vjerovatno broncane prijedmete. Visina je tim kalupima 9 *cm*, a najveća širina $5^1/_2$ *cm*.

1/2

Slika 17.

Od kovnih prijedmeta nagjena su tim pokusnim prekopavanjem dva mala ulomka lijepo patiniranih bronceva, i to trak od tenećeta uz vršak jezička od fibule ili igle. Nadalje nagjena je krugljica od bijelog metala, valjda od kositera, 15 *mm* u premjeru, na obim stranam provigjena s tankim nastavkom od žice. Od željeznih prijedmeta, od kojih jedan dio svakako pripada mlagjem vremenu, nego gore naznačeni prijedmeti, nagjena su dva ulomka od noževih oštrica, jak čavao krupne glavice, ulomci vrlo široke i tanke potkove, onda ulomak vrlo dobro očuvane ali relativno uske potkove s jakim, tupim zagibom.

2/3

Slika 18.

Od ostalih prijedmeta navešću još komade kosti od različitih životinja, megju ostalim velik komad napola sažežene dônje čeljusti i šuplju cjevanicu jedne ptice, onda narovašen, ispod vrha prerezan komad kozjeg ili ovčijeg roga *(slika 18.)*.

U Golubiću, o kome ćemo kasnije još opširnije govoriti, našao je gospodin Grauner nadalje blizu prijevoza na obali Une u *slici 19.* prikazani, prosto rukom gragjeni, žućkasto-sivasti pehar s ručicom, koji je karakterističan time, što mu je ručica pri najvećem obimu daleko izbočena. Visok je 9 *cm*, zjalo pri uspravnom okrajku ima 11 *cm*, a dno u premjeru $7^1/_2$ *cm*. Svakako i taj pehar pripada prehisto-

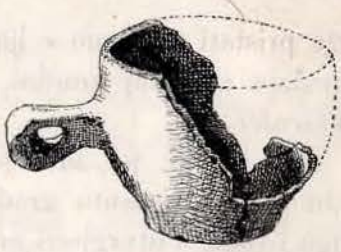

1/4

Slika 19.

ričkom vremenu, ali po tome, što je nagjena jedina jedincata posuda, ne možemo odlučiti, da je u Golubiću bila prehistorička naseobina.

Južno od Golubića a zapadno od Ripča uzdiže se nadalje na krševitoj visoravni Grabež-planine nasuta gradina Ripačka gradina *(slika 20.)*, koja ima nepravilnu eliptičku podobu, na jugozapadnoj strani zašiljenu.

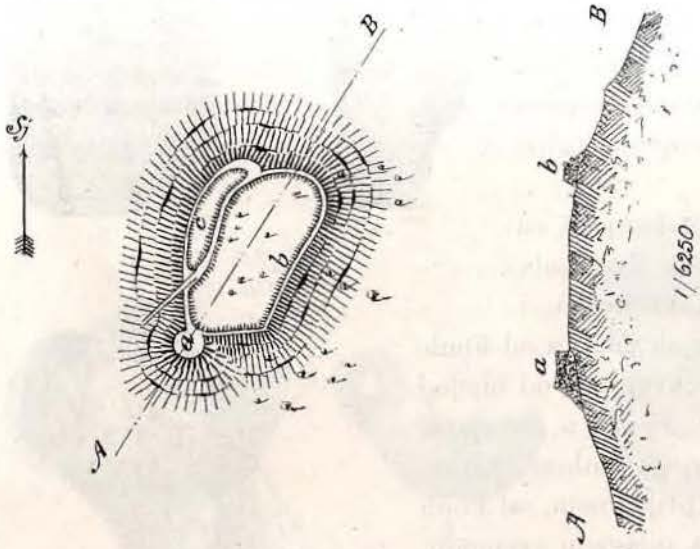

Slika 20.

Nad ulazom na jugozapadnoj strani uzdiže se u rečenom šiljku gradine okrugla kamenita gromila *a* od 4 *m* visine i 6 *m* u premjeru gornjeg zaravanka. Te se gromile hvata kamenit nasip *b* od 2 *m* visine, koji opasuje gradinu, a pred ovim je na drugoj strani ulaza još drugi slični nasip *b*. Ta lijepa nasuta gradina duga je 170 *m*, a najveća joj je širina 90 *m*, pri čemu još valja pripomenuti, da se na južnom, pràvom dijelu nasipa, koji se od gromile pruža prama istoku vide tragovi na suho gragjene, jake zidine. Po gradini rasuto je mnoštvo utaraka od ilovastog sugja, gragjenog rukom. Sjeveroistočno od te gradine uzdiže se u ritovima Ravne doline i Mala poljana 13 gromila, visokih od prilike 1 *m*, a u ritu Velika poljana 1 gromila.

Slika 21.

Na istočnom obronku Palež-planine, na rečenoj Velikoj poljani, nahode se nadalje na jednom zaravanku dva neobična hrida, visoka 10 *m* i 6 *m*, koji su prikazani u *slici 21.* Na zaravanku višeg hrida pri *a* izdubljena je jama, u koju baš može pristati položeno čeljade. Narod one okolice smatra, da ta dva hrida pripadaju ripačkoj gradini, te je vrlo vjerojatno, da su joj nekoć služili kao stražarnice.

Od prilike pô sata južno od Lohova nailazimo na jednom strmom hridu opet na nasutu gradinu, Lohovsku gradinu *(slika 22.)*. Ona je s juga i zapada utvrgjena na lûk izvedenim kamenitim nasipima, a sa sjevera i s istoka zaštićena je strmošću hridova. Na jugu mogu se razlikovati dva, 4 *m* i 6 *m* visoka nasipa *a*, na zapadu pače i nasipi *b*, koji su potonji

megjutim mjestimice razoreni. Ogragjeni zaravanak ima sjeverojužnu dužinu od 180 *m*, i istočnozapadnu širinu od 125 *m*, te je posut utarcima od slabo pečenih, rukom gragjenih ilovastih posuda, kao i ulomcima od žrvnjeva.

Od prilike dvjesta koraka sjeverozapadno od te gradine uzdižu se tri gromile.

Pô sata jugoistočno od opisane ovdje lohovske gradine ima na megji spram Hrvatske na ošumljenoj glavici Drenovači opet jedna gradina s kamenitim nasipima, koja megjutim dosele nije pobliže pretražena ni nacrtana.

Ako odavle pogjemo na desnu obalu Une, to ćemo jugoistočno od sela Gorijevca, i to nedaleko od kuće Nikole Matijevića opet naići na nasutu gradinu, kojoj se kameniti nasipi samo mjestimice jasno mogu razabrati. Po kazivanju okolnih žitelja nagjena je ovdje prije nekoliko godina nekaka broncana sprava. Sjeverno od te gradine uzdižu se tri gromile, visoke od prilike 1 *m*.

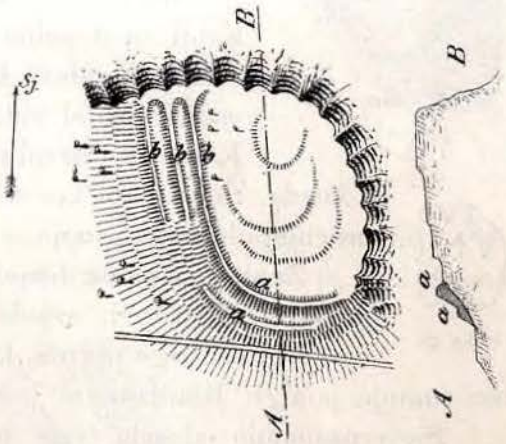

Slika 22.

Isto tako ima na jugoistočnoj strani sela Hrgara najednoj ošumljenoj glavici nasuta gradina s održanim kamenitim nasipima, koja se megjutim dosele nije mogla nacrtati niti pobliže pretražiti.

U Ripču, jugozapadno od Hrgara, nagjena je nadalje u posljednje vrijeme u Uni za nas vrlo znamenita prehistorička sojenica, koju sam u drugom članku na šire opisao[1]).

Slika 23.

Sjeverozapadno od Ripča prostire se napokon nasred kola gore opisanih gradina prehistoričko-rimska nekropola kod Jezerina u općini Pritoci, pravi prijedmet ove rasprave.

B. Ostanci rimskog doba.

Gotovo isto tako mnogobrojni, kao ostanci iz prehistoričkog doba, jesu i tragovi, što ih je ostavilo vrijeme rimskog gospodstva u okolici bihaćkoj.

Ako opet od Bišća pogjemo istim putem prama sjeverozapadu, naći ćemo u Krâlju tik do tamošnjeg dućana nešto iznad ćuprije ulomak

[1]) Radimský: Glasnik zem. muzeja, 1. sveska, 1893.

rimskog ispisanog kamena, uzidan ukraj ceste. Taj nadgrobni kamen, koji je prikazan u *slici 23.*, vele, da je prigodom, kad se je cesta gradila, dopremljen iz Bišća, te će biti, da potječe iz Golubića.

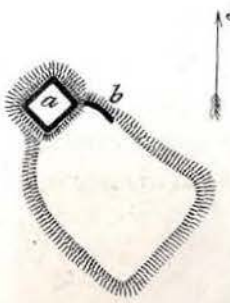

1/2000.
Slika 24.

Dalje na sjever nailazimo oko crkvene razvaline Crkvine blizu sela Bunića na rasute komade rimske opeke, te je prilika, da je na mjestu kasnije crkvene razvaline, o kojoj će još biti govora, stajalo rimsko zdanje.

Južno od sela Gata muhamedanska ima u ritu Krnji opet jedna Crkvina, *slika 24.*, koja sastoji od temeljnih zidova kvadratične zgrade *a* s dužinom stranica od 10 *m* i od zidane ograde *b*, koja se one zgrade hvata. Kako u razvalini tako i uokolo rasuto je mnoštvo komada rimske opeke, a zaravanak zasut je utarcima dobro pečenog ilovastog sugja.

Slika 25.

Znatna debljina temeljnih zidova, kao i oblik kule, što ga pokazuju ti zidovi, svjedoče, da ovdje nije stajala crkva, kako narod misli, nego utvrda, koju su po nagjenoj onuda rimskoj opeci bez sumnje podigli Rimljani, te je valjda bila stražarnica.

Sjeverozapadno od sela Gate muhamedanske leži kupalište Ilidže, kojem su topla vrela bez sumnje već Rimljani upotrebljavali. Jer zapadno i jugozapadno od sadanjeg kupališta ima prostranih zidina od rimskih zdanja, djelomice omazanih i uglagjenih, a megju njima rasuto je mnogo komada od opeke. U toj okolici nagjeno je ujedno mnogo rimskog novca, te je po mještanskoj tradiciji ondje bila varoš. U sadašnjem kupališnom basenu ima fragmenat od relijefa bez sumnje rimskog postanja, a u najnovijem hanu, sagragjenom g. 1890., uzidan je pri kopanju temelja nagjeni fragmenat rimskog kamena s natpisom *(slika 25.)*.

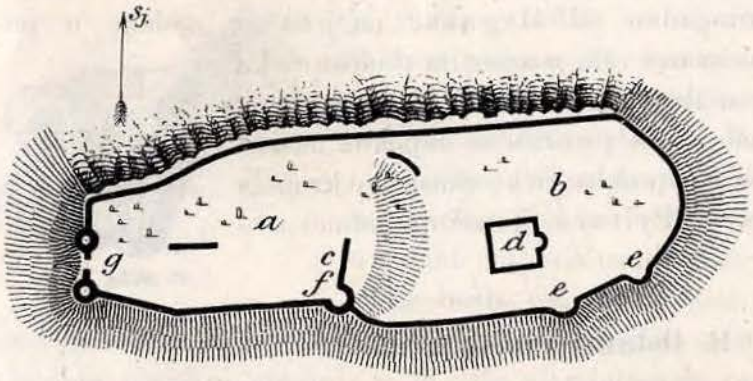

1:2000.
Slika 26.

Kuća vlasnika kupališta stoji na mjestu Crkvinama na starom zidanom temelju, oko koga je nagjeno mnoštvo rimskog i sredovjekog novca.

Jedan bunar u bašči uz tu kuću zovu baš rimskim bunarom. Nema dakle sumnje, da je u Ilidžama bila oveća rimska štacija.

Sjeverozapadno od Ilidže leži na jednom brijegu uz desnu obalu Korane razvalina Bugar-grad, kojoj tlocrt prikazuje *slika 26.* Cijeli zaravanak toga brijega obzidan je zidom, koji na jugoistoku kod *e e* ima dvije polukrugle bastije. Ulazna vrata *g*, koja su na zapadnoj strani, štitila je sa svake strane po jedna okrugla kula. Osim toga bio je grad poprečnim zidom *c* razdijeljen u spoljašni grad *a* i u nutarnji grad *b*.

1/4

Slika 27.

Na južnom kraju tih zidina, koje se sada samo još mjestimice vigjaju, uzdizala se je treća, okrugla kula. Istočnozapadna dužina te gradine, u kojoj je po narodnjem pričanju sjedio bugarski kralj, te je zakopano silno blago, iznosi 158 *m*, a najveća širina 50 *m*.

Osim dvije temeljne zidine, koje se ne mogu pobliže označiti, vidi se u nutarnjem gradu temeljni zid kvadratičnog zdanja *d* sa stranicama od 14 *m* dužine, kome istočni zid ima polukruglu apsidu, te narodna tradicija kazuje, da je to razvalina nekadašnje kršćanske crkve. U temeljnim zidinama te tobožnje crkvene razvaline, kao i u okolici rasuto je mnoštvo rimskih žmurnjaka. Takav, ovdje nagjeni komad, na kome je otisnuto (H)eracli, prikazan je u pridanoj ovdje *slici 27.*

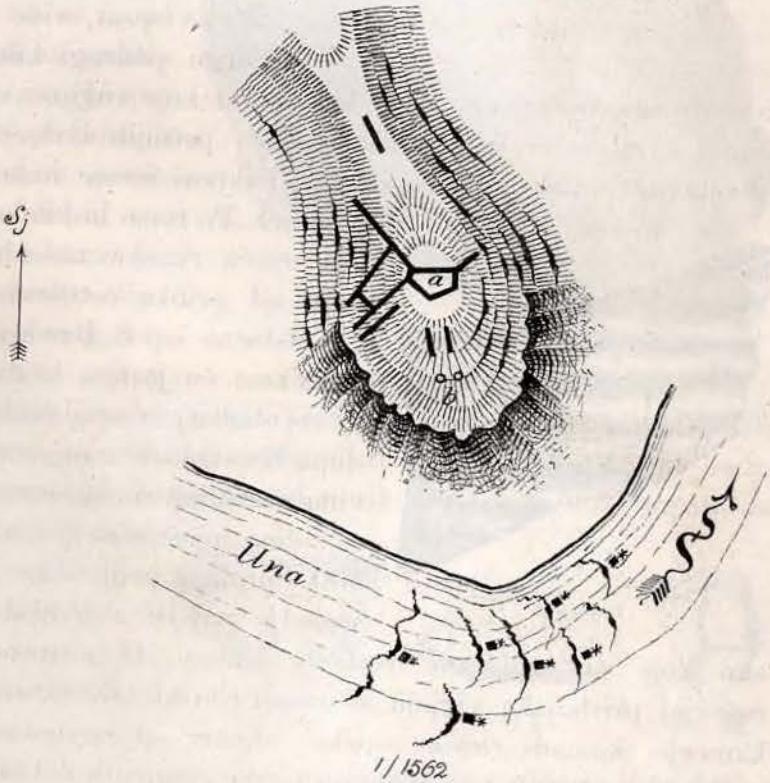

1/1562

Slika 28.

Pitanje, da li temelji Bugar-grada potječu iz rimskog doba ili iz srednjeg vijeka, moglo bi se pouzdano riješiti samo prekopavanjem. Ali je ovdje svakako stajala rimska zgrada, koja je po svom položaju jedino mogla biti utvrda,

te rimsko postanje te zgrade zasvjedočuje i to, što se koliko je meni poznato, grad imenom Bugar-grad u srednjem vijeku nigdje nespominje.

Ako se sad opet obratimo na jugoistok k rečenim već sredovjekim razvalinama brekovičke gradine *(slika 3.)*, to ćemo prije svega opaziti po njenom dvorištu rasute komade rimske opeke, po kojim se može suditi, da je ta prvobitno prehistorička naseoba a kasnije sredovjeka gradina i od Rimljana bila naseljena.

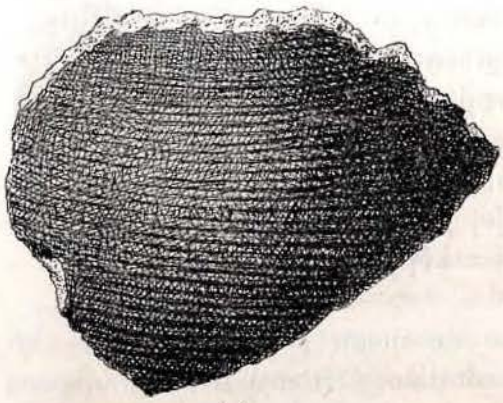

2/3

Slika 29.

Ali od prilike četvrt sata sjeverozapadno od sela Brekovice vide se u ritu Gačici na uzvišenom zaravanku temeljni zidovi neke zgrade, na sve strane prerovane po kopačima blaga, kojoj se oblici ne mogu posvema ustanoviti, i koja zaprema površinu, dugu od prilike 10 *m*. Oko te razvaline, koju nazivaju Birtijom, Mejhanom, a i Crkvinom, vide se u daljini od više nego pódrugi kilometar svuda rasuti komadi rimske opeke i pojedini utarci koje rukom, a koje — i to većinom — na točilo gragjenih i dobro pečenih ilovastih posuda. I jedan debeli, ali na žalost posve izlizani bakreni novac našao je ovdje gospodin Grauner. Po tome bi bilo utvrgjeno, da je ovdje bila oveća rimska naseobina, koja je zapremala od prilike četvorni kilometar površine.

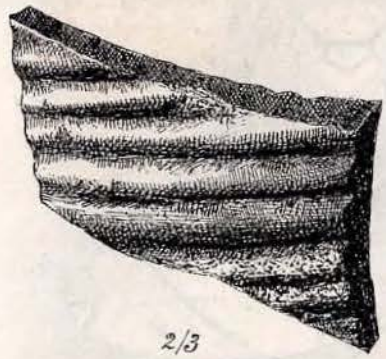

2/3

Slika 30.

Istočno ispod Brekovice u klancu Une, na nekom čunjastom hridu, izbočenom prema lijevoj obali rijeke, stoji nadalje baš iznad krasnog slapa Kostela s mnogobrojnim svojim mlinovima razvalina rimske utvrde Kulišta, kojoj su se zidine mjestimice još održale do 1 *m* visine. Kako pridana ovdje *slika 28.* pokazuje, zapremala je najviši vrh hrida peterokuta kula *a*, oko koje su grupirane različite zidine. U nutrašnjosti razvaline i u ruševini pristanaka vigjaju se rasuti rimski arhitekturni prijedmeti, tesano kamenje, komadi rimske opeke, ulomci od ogrijevnih cijevi i utarci od žućkastih, crvenih i tmastih, na točilo gragjenih ilovastih posuda, od kojih su dva komada prikazana u *slici 29.* i *30.* Na južnom obronku hrida ispod utvrde *(slika 28 b.)* našao je gospodin Mirković dva rimska groba, od kojih je jedan usječen u hrid, drugi pak zidan i dobro omazan. Od

ovog drugog groba potječe natpisni kamen veterana I. legije, Lucija Lentidija Saturnina i njegove žene Ulpije, koji je sada u zemaljskom muzeju. Rečena rimska utvrda gospodovala je na cijelim klancem Une kod Brekovice, a pošto je, kako smo gore vidjeli iznad zaravanka brekovičkog kod „Birtije“ u rimsko doba bila oveća naseobina, ne trebamo se čuditi, što se u cijeloj okolici brekovičkoj nalaze toliki rimski novci.

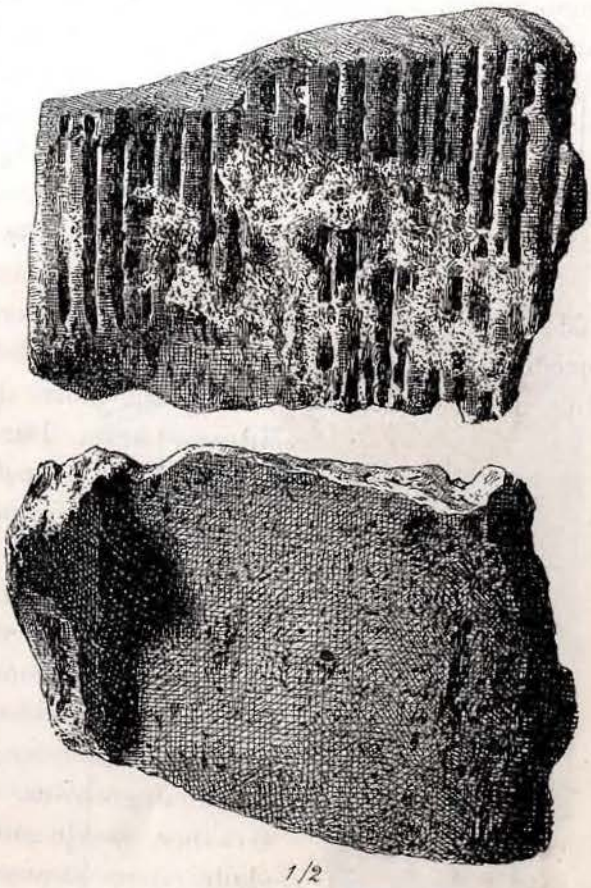

1/2

Slika 31.

Južno od Brekovice leži selo Čavkići, pa u ritu Gromilama toga mjesta opet nalazimo ostanke jedne rimske naseobine. Taj rit biće da je svoje ime dobio od kamenitih gromila, koje stranom pokrivaju temeljne zidove više zgrada, što se lijepo raspoznaju, a stranom su nastale snašanjem izoranog gragjevnog kamenja. Po kazivanju tamošnjih žitelja ima onuda osim čestih temeljnih zidova i podzemni vodovod. U tim hrpama kamenja, kao i uokolo, ima mnoštvo lijepom omazanog gragjevnog kamenja, komada krovnog crjepa i ulomaka od ogrijevnih cijevi. Takvu ogrijevnu cijev, koja je za to, da lijep za nju bolje prione, duboko nažlijebljena, prikazuje pridana ovdje *slika 31.* sa dvije strane. I dva ulomka od rimskih ispisanih mramorova, za tim jedan arhitekturni komad nagjen je ondje, te sve to prikazuju *slike 32., 33.* i *34.*

Slika 32.

Slika 33.

Slika 34.

Rasuti komadi rimske opeke vide se nadalje i uz desnu obalu Une kod Ribića i spram toga mjesta uz lijevu obalu Une u ritu Huduru mjesta Golubića. Biće dakle, da su ovuda s obje strane bila rimska mjesta, ako Una nije možda od onda promijenila svoj tok, jer u takoj bi prigodi oba mjesta, na kojim se nalaze oni rimski ostanci, pripadala samo jednoj rimskoj naseobini.

Put od rita Hudura prama Golubiću vodi nas kraj razvaline Sokóca, te nam udara u oči, što praktični Rimljani nijesu upotrijebili tu utvrdnu tačku, koja tako povoljno leži i nad cijelom dolinom gospoduje. Ali se tamo nigdje ne razabire trag ikakoj rimskoj naseobini, a ulomak kamenite ploče — *slika 35.* — s natpisom M ili N., što ga je ondje našao gospodin Grauner, može biti da potječe i od blizog Golubića, te je bilo s kakog razloga onamo donesen.

Slika 35.

Tim je veće obilje ostanaka iz doba rimskog gospodstva u mjestu Golubiću[1]).

Prije svega znamenita je za nas Crkvina, što je tik nakraj mjesta, malen brežuljak, na kome se vide temeljni zidovi pravokutne zgrade od 6 *m* sjeverojužne širine i od prilike 13 *m* istočnozapadne dužine, koja na zapadu ima predvorje. Po mjesnoj priči bila je to kršćanska crkva, ali mora da je na tom mjestu prije stajao Mitrasov hram. Da li su temeljni zidovi, koji se sada ondje vigjaju pripadali prvobitnom hramu ili kasnijoj kršćanskoj crkvi, moglo bi se ustanoviti jedino prekopavanjem.

Slika 36.

Ali bi to mučno bilo izvesti, jer, kako nutrašnji prostor razvaline, tako i zemljište, što je na zapadu tik do nje, zapremaju novi katolički grobovi. Istočni i južni pristranci brijega obloženi su nasuprot starijim kamenitim pločama, koje barem djelomice pripadaju rimskom grobištu. U novije vrijeme obreo je gosp. Grauner megju tim pločama u *slici 36.* prikazani škulpiranom stranom dole obrnuti relijefni kamen od 1 *m* dužine i 30 *cm* širine, koji je poslao zemaljskom muzeju. Ovaj valjda prikazuje s gora satira, a ispod njega dva krilata genija, koji stoje na konzoli.

Uz temeljne zidove i megju njima leže različiti rimski arhitekturni komadi, stranom od sarkofaga, više ulomaka od kamenitih žara za pepeo i sl. U istočnom dijelu razvaline sastavljen je od takih arhitekturnih komada priprost oltar, kome oltarnu sliku čini velika kamenita ploča bez natpisa i bez drugog kakog ornamenta, i pred kojim se kadšto vrši katolička služba božja. Od nepamćenog vremena sve do godine 1882. služila je tome oltaru kao stolna ploča rimska ara Mitrasova s imenom Aurelija Maksima Pantadijena i s relijefom,

[1]) Tomaschek: Sitzungsberichte der k. k. Akademie der Wissenschaften. (Sjednički izvještaji c. kr. akademije nauka) u Beču 1882., sv. 99., str. 467—473. — Arch. ep. Mitth. 1884., str. 173. i d. — Vjestnik 1883., str. 122. — Glasnik zem. muz. 1890., str. 151.

koji se odnosi na Mitrasovu službu. Po onome, što mi rekoše mještani, nestalo je te ploče rečene godine iz Crkvine, a sada se nalazi u narodnom muzeju u Zagrebu. Osim toga ima zagrebački muzej rimski zavjetni kamen Silvana Silvestra, što ga je postavio Andes, onda jedan Herkulov kip i jedan reljefni kamen iz Golubića.

Nadalje je iz rijeke Une izvučena Jupitrova ara, posvećena po P. Flaviju Sabinu dekurijonu, za koju vele, da je donesena u Bihać, ali nijesam mogao saznati, kuda je dospjela. Nadalje je zavjetni jedan kamen, izdubljen za kopanju, stajao u dvorištu jedne seljačke kuće u Golubiću, pa je u novije vrijeme nabavljen za zemaljski muzej *(slika 37.)*. Tomašek i po njemu Frankfurter priopćuju taj natpis po sasvim izopačenom prijepisu, te ja za to ovdje priopćujem faksimile toga natpisa. Glasi ovako:

1/10

Slika 37.

SILVAN
O · C · O · F · P*(osuit)*
P*(ro)* · S*(alute)* · SVA ·

Drugo jedno rimsko grobište ležaše na brijegu, koji je južno od onog brijega, na kome je hram, i na kome stoji podor turske kule. Od tog je mjesta poznato šest rimskih ispisanih kamena.

Za prvi unatoč svemu propitkivanju nijesam mogao saznati, kuda je dospio. Nasuprot je ostalih pet mramorova (br. 2—6) nedugo iza okupacije, kako mi pripovjediše, jedan oficir dopremio u Bihać. Kada tog oficira poslije premjestiše iz Bišća, ostadoše mramorovi, za koje niko nije mario, a najposlije ih pri gradnji vodovoda za vojničke barake u tamošnjem taboru u blizom Žegaru upotrijebiše za natkrivanje vodovodnog kanala, te su i danas ondje. Sada su zasuti zemljom, te se s toga ne može do njih, ali mi je upravitelj Mirković ipak pribavio prepise od njih, koji, i ako nijesu posve korektni, opet su djelomice bolji nego oni, koji su gospodinu Tomašeku dospjeli rukû. Ja sam četiri zadnja poslao gospodinu profesoru Domaszewskomu, pa im sadržaj priopćujem po čitanju toga naučenjaka.

Ti mramorovi jesu:

1. Nadgrobni kamen neke Julije.
2. Nadgrobni kamen vojnika Aurelija Rufa.
3. Nadgrobni kamen:

C · IVLI*(o)* · CELERI ·
C · IVLI..... LIB*(erto)*
AN*(norum)* · LX · ET · CLA
IO*(?)* · AN*(norum)* XVI
PRISCVS · PA
TRI · ET · FRATRI

4. Nadgrobni kamen:

D*(iis)* M*(anibus)*
AVR*(eli)* ·
VRSI ·
A*V(norum)* · LXXXV.
H*(ic)* · S*(itus)* · E*(st)*

5. Nadgrobni kamen:

D*(iis)* · M*(animus)*
IVLIO ·
NEPOTI ·
ANN*(orum)* · L
DITVEIO · *(ditudo?)*
MARITO · [I]N
COMPARA
BILI · P*(osuit)* · H*(ic)* · S*(itus)* · E*(st)*.

6. Nadgrobni kamen:

D*(iis)* · M*(anibus)* ·
DIANADRI · *(Diandri?)*
AN*(norum)* · LX · CAIVS
IVLIVS · CER
IVS · AMIT*(ae)* ·
DIGNISSI
ME · ET · NV sic
TRICI · PO
SVIT
H*(ic)* · S*(ita)* · E*(st)*

Bilo bi zaista željeti, da se ti mramorovi sa svojim zanimljivim imenima što skorije na sunce iznesu i u zemaljski muzej dobave.

Dva druga mramora s natpisima, koji megjutim jedva da će biti rimski, uzidana su u kući Muhameda Haraslića u Golubiću, te ih je gospodin Grauner kopirao.

Prvi od njih prikazan je na *slici 38.* što je ovdje pridana, a priopćio ga je već i gospodin Tomašek (str. 469.), ali ga je on drugčije pročitao.

Drugi, koji, koliko ja znam, još nije objelodanjen, prikazan je u *slici 39.*

Najposlije ću napomenuti, da se u svoj okolici golubićkoj često nahode rimski novci.

Nadalje vide se u rečenom već mjestu Ripču jugozapadno od Golubića, i to u nutrašnjosti opisane već razvaline *(slika 42.)* temeljne zidine kvadratične, kuli slične zgrade *e*, s dužinom stranice od 10 *m*, a i zovu to zdanje kulom. Onuda leži množina rimskih žmurnjaka i žljebastog crijepa. Mora dakle da je na ostrvu ripačkom bila rimska zgrada, što potvrgjuju i mnogi rimski novci, koje nalaze u okolini mjesta.

Slika 38.

Slika 39.

Zadnjom poznatom tačkom s nagjenim rimskim prijedmetima opet valja označiti nekropolu kod Jezerina, u kojoj ne samo da su nagjeni rimski bronci, nego i nadgrobne ploče s rimskim natpisima, o čemu će kasnije biti više govora.

C. Sredovjeki ostanci.

Megju sredovjeke ostanke vrstam ja podore gradova, crkava i starobosanske stećke bihaćke okolice. Od crkava održani su doduše obično samo temeljni zidovi, a samo u rijetkim prilikama može se po starobosanskim stećcima, što su uz njih, poznati, da potječu iz srednjeg vijeka. Nego kako od osvojenja Bišća po Turcima u godini 1592. pa sve do okupacije jedva da je i jedna kršćanska crkva onuda sagragjena, biće osnovano, da ih sve povrstamo u srednji vijek.

Bihać, nazvan i Bišće, a u srednjem vijeku Bić[1]), vrlo je stara naseobina, koja se već godine 1260. spominje u poveljama, te je od vajkada ondje bio kraljevski grad. Kasniji kasteo bihaćki leži uz lijevu obalu Une, ali je danas do nekoliko ostanaka razvaljen.

---

[1]) A. Boué: Turquie d'Europe. Paris 1840., II. sv., str. 342. i d. — Slavoljub Bošnjak: Zemljopis i povjestnica Bosne. Zagreb 1851., str. 51. — O. Blau: Reisen in Bosnien und der Hercegovina. (Put po Bosni i Hercegovini.) Berlin 1871., str. 177. — Jireček: Die Handelsstrassen und Bergwerke in Serbien und Bosnien. (Trgovačke ceste i rudokoplja u Srbiji i Bosni.) Prag 1879., str. 37. — Klaić: Poviest Bosne. Lipisko 1885., str. 51. i 298. — Ásbóth: Bosnien und die Hercegovina. Beč 1877., str. 365. i 400. — K. Kovačević: Glasnik zem. muz. Sarajevo 1890., str. 149. — Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 30. i d. i 56.

Fetija džamija, glavna džamija bihaćka, gotička je gragjevina, u koje su još održana profilirana vrata i rozeta iznad njih, a lijepo se mogu razabirati prvobitni oblici i razmjeri visokih, gotičkih prozora. To je prije bila crkva sv. Antuna, koja je pripadala fratarskom manastiru, spominjanu već god. 1266., koji se sada upotrebljuje kao kasarna. Pri gradnji nekoga kanala nedaleko od toga manastira nadjen je godine 1892. ulomak natpisa, koji je prikazan u *slici 40.*, te po svoj prilici pripadaše sredovjekom nadgrobnom kamenu.

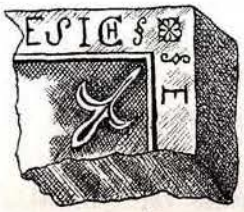

Slika 40.

Kod sela Papara sjeverozapadno od Bišća vigjaju se na zaravanku uzvisine Crkvine rasuti komadi vapnenog lijepa bez primiješanih komadića opeke, kao ostanci zgrade, kojoj se temeljni zidovi iznad zemlje doduše ne vide, ali se ipak mogu razabrati. Po strani leže dvije nadgrobne ploče bez ornamenata, pa ta razvalina po svoj prilici pripada nekoj crkvi.

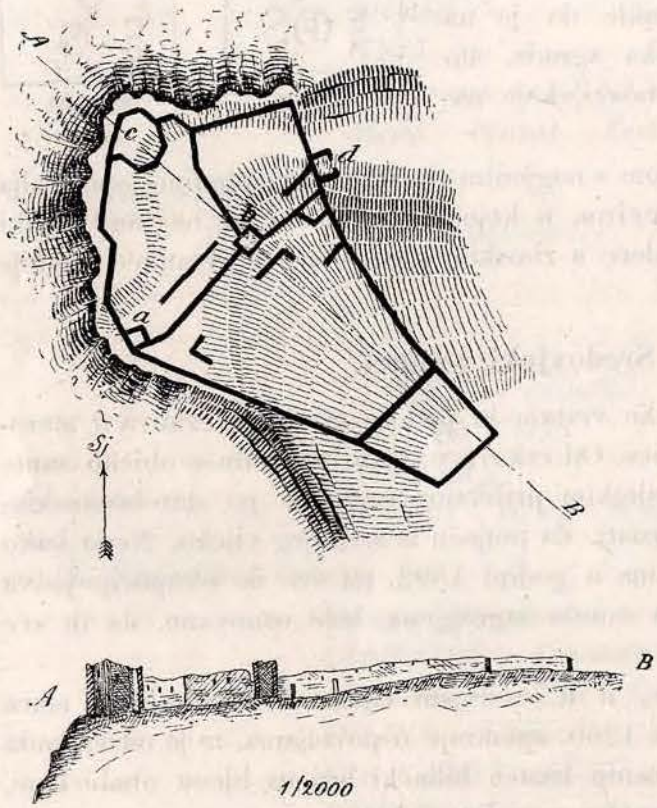

Slika 41.

Još dalje sjeverozapadno uzdiže se na strmome hridu Izačić-grad, kome tlocrt i presjek prikazuje *slika 41.*[1]). Taj se je grad najprije zvao Berišić, poslije Dol, a sadašnje je ime od plemena Izačića dobio tek pod kraj XV. vijeka. Turci ga uzeše god. 1592., a razvaljen je istom godine 1836. Grad je dug 130 *m*, najveća mu je širina 80 *m*, zidine su mu još dosta dobro održane i ima tri kule, visoke po 8 *m*. Glavna je kula *c* višekutna, ostale su dvije, *a* i *b*, kvadratične. I pravokutna zgrada *d* na sjeverozapadu, gdje su bila vrata, biće da je bila ulazna kula.

---

[1]) Slavoljub Bošnjak: Zemljopis i povjestnica Bosne. Zagreb 1851., str. 51. — K. Kovačević: Glasnik zem. muzeja 1890., str. 152. — Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 21., 110. i 170 i d.

Na sjeveroistoku od Izačić-grada vide se na Crkvini Dionici temeljni zidovi pravokutne, istočnozapadno 15 *m* duge, a sjeverojužno 7 *m* široke crkve, a u njenom nutarnjem prostoru nadgrobna ploča.

Isto tako vide se na Crkvini istočno od sela Bunića temeljni zidovi od istoka prama zapadu pružene, oko 14 *m* duge i 7 *m* široke pravokutne zgrade s ulazom, koji je bio od zapada, te se takogjer smatra podorom crkve. Po komadićima opeke, koji su onuda razbacani, vidi se, da je ondje stajala rimska zgrada; nasuprot čini se da više nadgrobnih ploča, što se onuda vigjaju, potječu iz srednjeg vijeka. Pitanje, da li je ovdje na ruševinama prijašnje rimske zgrade podignuta sredovjeka crkva, ili da li nadgrobne ploče kriju rimske grobove, i da li i današnji podor potječe iz rimskog doba, moglo bi se riješiti jedino prekopavanjem.

Sjeverno od toga mjesta, kod sela Peći, opet nailazimo na jednu Crkvinu s temeljnim zidinama pravokutne, 7 *m* duge i 4·5 *m* široke zgrade, koja je po narodnjoj tradiciji takogjer negda bila crkva. To se mnijenje potvrgjuje time, što jugozapadno od te razvaline ima nepravilna nadgrobna ploča, te je samo za čudo, što je dužina te crkve bila pružena od sjevera prama jugu.

Druga jedna crkvena razvalina leži sjeverno od sela Čerkezovca na Crkvinom brdu na zemljištu Jankovića brod. Zovu je Grčka crkva, te se od nje samo još vigjaju temeljne zidine sa istočnozapadnom dužinom od 11 *m* i širinom od 6·5 *m*. Na istočnom kraju završuje se apsidom, pred kojom u nutarnjem prostoru razvaline ima nadgrobna ploča.

Već smo spomenuli, da je kuća vlasnika kupališta Ilidža istočno od Čerkezovca sagragjena na zemljištu Crkvini na starim temeljnim zidinama. Vele, da su pri kopanju temelja za tu kuću našli množinu ljudskih kosti. Da je ovdje zbilja stajala sredovjeka crkva, to svjedoči starobosanska nadgrobna ploča od 180 *cm* dužine i 80 *cm* širine, koja pred kućom vlasnika kupališta leži kao stepenica, te je ukrašena amblemom, koji se dosta često vigja na sredovjekim mramorovima u zemlji, i to dugim, pràvim mačem i na njemu štitom. Nadalje valja još spomenuti, da u nutarnjem zidu sadašnjeg kupališnog basena, osim spomenutog već rimskog reljefnog kamena ima još jedan ulomak reljefnog kamena, na kome se vidi ljiljan, te je taj reljef valjda pripadao kakom nadgrobnom kamenu srednjeg vijeka.

Drugi jedan sredovjeki gragjevni spomenik, naime grad Brekovicu jugoistočno od Ilidža već smo napomenuli, te mu je tlocrt i presjek prikazan u *slici 3*. Od toga su grada zidine još dosta dobro očuvane, zidovi su mu 8—10 *m* visoki i vigjaju se mnogi tragovi kasnijeg pregragjivanja. Taj podor sastoji od nutarnjeg grada *b* na jugoistočnoj strani i od predgragja *c*, koji se nutarnjeg grada hvata na zapadnoj strani. Cijela gradina

čini nepravilan pravokutnik s duljinom od 75 *m*. Na mjestima *d* i *e* vigjaju se unutri napola zasute čatrnje, a kod *f* čest nekadašnje okrugle kule. Grad Brekovica spominje se najprije god. 1488., te ga je god. 1584., pošto ga nije bilo moguće braniti od Turaka, grof Turn razorio, ali su ga god. 1635. Turci opet obnovili. Godine 1685. spalio ga je general Herberstein, te se grad od onog vremena više ne spominje[1]).

Jugozapadno od Brekovice vide se nadalje kod sela Bajrića na zemljištu Crkvini pravokutni zidani temelji crkve. Ona je bila položena od jugoistoka prama sjeverozapadu, duljina joj je bila 15, a širina 6 do 7 *m*.

Razvalinu Obrovac-grad, koja sjeveroistočno od Brekovice leži na nekom hridu uz desnu obalu Une, takogjer smo već spomenuli i prikazana je u *slici 5*. U poveljama spominje se grad Obrovac najprije god. 1403., a Turci ga razvališe godine 1514. i od onda nije više obnovljen[2]).

Nije baš bio vrlo prostran; jer mu duljina od juga prama sjeveru iznosi samo 50 *m*, a najveća širina 14 *m*. Danas su samo još temeljni zidovi te utvrde očuvani, po kojima se vidi, da je u sjeveroistočnom svom dijelu imala kvadratičnu glavnu kulu *b*, a na zapadnoj strani dugačku glavnu zgradu *c*.

Kod blizog mjesta Jezera, i to u polju južno od sela opet nailazimo na Crkvinu, ali se samo mjestimice vigjaju temeljni zidovi, te se bez prekopavanja ne može ustanoviti oblik ni veličina te nekadašnje crkve.

Drugi crkveni podor Crkvina, od koga su takogjer očuvani samo temeljni zidovi, leži zapadno od mjesta Čehića. Bila je to od zapada prema istoku pružena pravokutna zgrada, duga od prilike 15, a široka 7 *m*, koja se na istočnoj strani završuje u polukrug.

Južno od nekropole Jezerina vide se nadalje zapadno od ceste, što vodi iz Bišća u Petrovac na nekom brijegu uz desnu obalu Une, koji pripada selu Golubiću temeljne zidine 9 *m* duge i 6 *m* široke zgrade, koju ondašnji narod naziva Crkvina sv. Ivana. Pravokutna zgrada pružena je od istoka prama zapadu i završuje se na zapadnom kraju polukrugom. Prije nekoliko godina ležala je južno od te razvaline sredovjeka, odonda odnesena nadgrobna ploča, te je prilika, da je ovdje zaista bila kršćanska crkva.

Najposlije ima na Crkvini još jedna crkvena razvalina kod mjesta Tihotine istočno od Jezerina, ali su i od nje očuvani jedino temeljni zidovi.

U ponovno već spomenutom mjestu Ripču ima na jednom ostrvu Une podor sredovjekog grada Forkolana, kome tlocrt prikazuje *slika 42*.

---

[1]) Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 20. i 123 i d.

[2]) Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 220. i d.

Grad *a* činio je nepravilan, vrškom prama sjeverozapadu obrnut trokut od 190 *m* dužine i 120 *m* najveće širine, te je u spoljašnjem zidu, koji je mjestimice održan do 3 *m* visine, imao četiri okrugle kule. U nutrašnjosti vide se temeljni zidovi kvadratične kule *e*, koju smo već napomenuli zbog rimske opeke onuda nagjene. U samom mjestu, na desnoj obali Une, valja još spomenuti temeljne zidove oveće zgrade, Gradine *g*, i kuli slične zgrade *h*, kojoj je na temeljnim zidovima sagragjena današnja džamija onog mjesta. Podor kule, koji stoji na mjestu *f*, sa zidinama visokim 10 *m* turska je kula, a u tački *c* je sojenica, o kojoj je već na drugom mjestu bio govor.

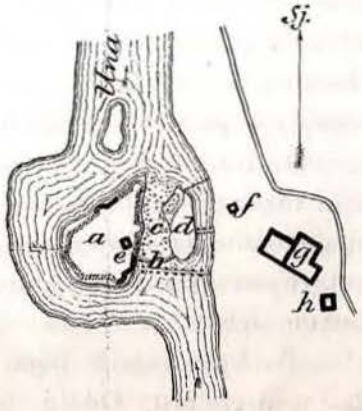

1 : 12500.
Slika 42.

Po starim poveljama bio je Ripač 1408. glavno mjesto župe humske. Turci ga 1589. zauzeše za kratko vrijeme, a 1591. stalno, a god. 1697. razoriše ga graničari[1]).

Ostaje mi sad još da u kratko opišem grad Sokolac, najljepši sredovjeki podor onoga kraja, koji je u *slici 11.* ove rasprave već prikazan. Ta razvalina stoji na hridu, koji naročito s južne strane strmo opada, i to odmah iznad sela Sokóca, koje je sjeverno od grada.

Po Ivanu Tomašiću bio bi grad Sokolac podignut 1020., a 1395. spominje se kao kraljevski grad. G. 1537., 1561., 1578. i 1591. uzalud su na nj jurišali Turci, ali je god. 1592. s Bišćem pao u turske ruke[2]).

Podor taj čini trokut, kome je vrh obrnut prama jugoistoku; najveća mu je širina 120 *m*, a dužina 175 *m*.

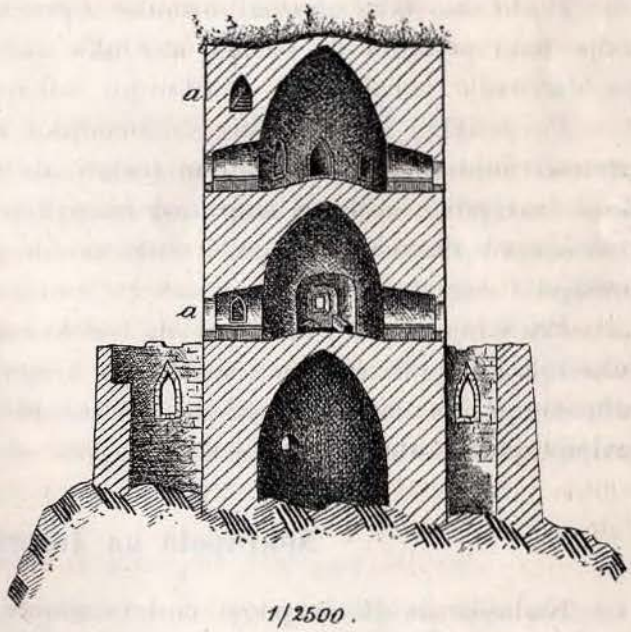

1/2500.
Slika 43.

[1]) Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 2., 17., 87., 108. i 263. i d.

[2]) A. Boué: Turquie d'Europe. Paris 1840., str. 378. — Slav. Bošnjak: Zemljopis i povjestnica Bosne, str. 52. — O. Blau: Reisen in Bosnien und der Hercegovina. Berlin 1871., str. 177. — P. Mirković: Bošnjak 1885., str. 56. — K. Kovačević: Bošnjak 1886., str. 38. — Id. Glasnik zem. muz. Sarajevo 1890., str. 151. — Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 2., 17. i 269. i d.

Sastoji od predgragja *f* i od unutrašnjeg grada, koji na jugoistočnoj strani nešto više leži. Zidine, naročito od platna, i golema kula, koja gotovo sav prostor podora zaprema, vrlo su dobro očuvani.

Kroz pravokutnu i danas još 20 *m* visoku kulu *d* dolazi se u pusto predgragje *f*, po kojem se mjestimice iz rastrošenog tla ističu glavice stijena, i koje se prama jugoistoku uzdiže. Ovdje se nalaze još temeljni zidovi zgrada. Na platnu jasno se vidi, da su na nj bile kuće nadozidane, pa da je u razna vremena pregragjivano i opravljano. Tim je nasuprot zanimljivija lijepo očuvana okrugla glavna kula *e* sa 8 *m* u premjeru i 16 *m* visine u nutarnjem gradu, kojoj presjek po jednom nacrtu gospodina Graunera prikazuje *slika 43.*

Ta kula ima 3 boja, a na svakom boju ima u šilj svedena odaja od 4 *m* u premjeru. Odaju, koja je na trećem boju, zovu banova soba. Za čudo je, što su sobe oštro u šilj svedene, dok su prozori četverouglasti. U nutarnjem prostoru megju jakim zidinama kule vode zavojite stepenice *a* do pojedinih bojeva, pa sve do uravnjena vrha te, koliko ja znam, najbolje očuvane bosanske kule.

Pošto smo tako upoznali ostanke iz drevnih vremena u bihaćkom kraju, valja nam priznati, da su svi isto tako mnogobrojni, kao što su raznoliki, pa da ovdje starinarevu motiku još čekaju veliki i blagodarni zadaci.

Po velikom interesu, što ga zemaljska vlada bez prestanka namjenjuje pretraživanju zemlje, možemo se nadati, da ta motika u našem kraju više ne će zargjati, već da će nam doskora pribaviti novih razjašnjaja o rečenim ostancima iz davnih vremena, i obilje novih prijedmeta iznijeti za zemaljski muzej.

Pri kraju hoću samo još da izreknem želju, da bi lijepi primjer bihaćkih lokalnih ispitača i u drugim krajevima zemlje potakao prijatelje arheologije, da sličnim načinom pretražuju okolinu svoga obitališta i da javljaju postignute time uspjehe.

Nekropola na Jezerinama.

Kada se iz Bišća pogje cestom prama Petrovcu, dolazi se u daljini od 6 *km* po prilici do novosagragjene pravoslavne crkve u Pritoci. Kad ovdje ostavimo cestu pa skrenemo jugozapadno uz polje uz lijevu obalu Une, pokriveno livadama i njivama, naići ćemo u daljini od jedva 200 koraka na duguljast, posve nizak brežuljak, pružen od jugoistoka prama sjeverozapadu, te se na sjeverozapadu po malo spušta dok se ne izjednači

s livadama, koje se onuda prostiru. Taj brežuljak, koji iz blizine jedva možeš da zamijetiš, krio je nekropolu na Jezerinama, nazvanu po ritu istog imena, po kome se prostire.

Na jugozapadnoj strani bio je brežuljak svud uokolo raskopan. Na mnogo mjesta vigjale su se tu kamenite ploče, gdje proviruju iz pristranka, pa lasno može biti, da su i u prijašnje vrijeme iz grobišta vadili kamen za razne gragjevine.

Priliku za upoznanje te nekropole dala je megjutim tekar gradnja spomenute već crkve pritočke godine 1890., kojom je prigodom brežuljak jače raskopan, da se dogje do kamena. Tom je prigodom otvoreno 9 grobova, izmegju njih 8 grobova s paljevinom, a jedan s kosturom, te su nagjeni prijedmeti po gospodi Kosti Kovačeviću i P. Mirkoviću opisani[1]) i ujedno zemaljskom muzeju darovani.

Da mi opisivanje bude potpuno, ja ću ovdje u kratko rekapitulirati uspjeh prekopavanja po izvještaju rečene gospode.

Grob br. I. Grob s paljevinom. Dubljina 120 *cm.*

U ilovastoj žàri, poklopljenoj četverouglastom lapornom pločom bile su uz mrtvačku paljevinu četiri cijele provincijalne broncane fibule iz starijeg rimskog doba i žljebić jedne broncane fibule. Dvije od tih cijelih fibula prikazane su na *tabli XIV., slici 6.* i *9.*[2]).

Grob br. II. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

U ilovastoj žàri, poklopljenoj okruglom laporastom pločom bila je mrtvačka paljevina i kao priloge gladak, zatvoren broncani kolutić od 4 *cm* u premjeru i rombičkog prosjeka, za tim okruglo broncano dugme od 18 *mm* u premjeru, oštro izdignutim okrajcima, u sredini izdubljeno. Oblikom svojim posve je slično onome, na *tabli XXIII., slici 7.* prikazanom dugmetu.

Treći je prilog komadić tankog broncanog tenećeta, dug 9 *cm*, i 45 *mm* najveće širine, kome su po sredini duž cijele dužine četiri reda ispupčenih guka, gusto nanizanih jedna do druge. Biće da je to teneće od okovice sa kakog pojasa.

Grob br. III. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena pravokutnom laporastom pločom. Izmegju mrtvačke paljevine nagjena je cijela, zatvorena rimska narukvica od jednostavne broncane žice 75 *mm* u premjeru, kojoj su oba tanja kraja

[1]) Glasnik zem. muzeja 1890., str. 330. i d.

[2]) Ova i druge table, što se u ovome članku spominju, biće dodane slijedećim sveskama Glasnika zem. muzeja.

oko drugog kraja ovijena na način špiralnih cjevčica, tako da se narukvica mogla stezati i rastezati. Slične su broncane narukvice prikazane na *tabli XIV. slika 8.*, gdje su kao privjesci na jednoj rimskoj provincijalnoj fibuli[1]). Nadalje nagjen je veći ulomak slične željezne narukvice od žice i 80 *mm* dugačka igla od bronca.

Grob br. IV. Grob s paljevinom. Dubljina 150 *cm*.

U ilovastoj žàri, poklopljenoj kamenitom pločom bile su uz mrtvačku paljevinu dvije broncane provincijalne fibule iz starijeg rimskog doba, svaka sa privješenom broncanom narukvicom od žice, od kojih jedan komad prikazuje *tabla XIV., slika 10.*[2]).

Grob br. V. Grob s paljevinom. Dubljina nije naznačena.

Cilindrična kamenita žàra, poklopljena okruglim kamenitim poklopcem bila je razbijena i napunjena mrtvačkom paljevinom.

U paljevini nagjena je broncana provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba sa tri privješene halčice od broncane žice, — prikazana na *tabli XIV., slika 8.*

Grob br. VI. Grob s paljevinom. Dubljina nije naznačena.

U ilovastoj žàri, napunjenoj paljevinom bila je broncana fibula od 9 *cm* dužine s dvostrukom špiralom na svakom kraju *(tabla X., slika 9. a* i *b.)*. Na ravnoj stremenci nataknuto je 7 *cm* dugo, 5 *cm* široko jantarevo zrno od 25 *mm* visine. Osim fibule nagjeno je i plosnato jantarevo zrno od 6 *cm* u premjeru s oštrim rubom *(tabla XXVI., slika 2.)*. Sredina mu je probušena te s obje strane čini udubljen žlijeb. Blizu kraja imadu na tome zrnu tri druge rupice jedna uz drugu, o koje je valjda u svoje vrijeme bilo obješeno. Na jednoj strani vide se različiti urezani znaci, pa je to može biti pismo.

Grob br. VII. Grob s paljevinom. Dubljina 50 *cm*.

Ilovasta žàra bila je poklopljena malom kamenitom pločom te je u njoj uz mrtvačku paljevinu bila provincijalna fibula, iz starog rimskog doba *(tabla XIV., slika 7.)*.

Grob br. VIII. Grob s paljevinom. Dubljina 120 *cm*.

U tome grobu bila je cilindrična kamenita žàra, u koju je bila smještena ćupu slična žàra, napunjena mrtvačkom paljevinom. Ilovasta žàra

[1]) Isporedi: 1. Lindenschmit: Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit (Starine našeg poganskog drevnog doba). Dio II., str. V., tabla 3., slika 6.

[2]) Id. Ibid. Dio II., sv. V., tabla 3., slika 8.

bila je visoka 33 *cm*, trbušna joj je širina bila 28 *cm* zjalo 14 *cm* a premjer dna 12 *cm*. U toj ilovastoj žàri nagjena je nožica i stremenka broncane fibule iz kasnijeg la-tenskog doba *(tabla XII., slika 6.)*, ulomak pravokutne okovice od broncanog tenećeta, slične onim, što su prikazane na *tabli XXII., slika 1—4.* i šivaća igla od bronca, duga 95 *mm*.

Nadalje nagjena je ondje sasvim malešna ilovasta zdjelica sa dvije ručke, koje za 1 *cm* nadvisuju okrajak posude *(tabla XLVI., slika 14.)*. Zdjelica je do okrajka visoka 4 *cm*, u izbočenom dijelu ima premjer od 6·5 *cm*, širinu zjala od 4·5 *cm* i premjer dna od 4 *cm*. Ničim neuriješena ta posudica smegja je, dno joj je ravno, kratko grlo jasno odijeljeno, okrajak je uspravljen, a ručke su u presjeku okruglasto široke.

Grob br. IX. Skeletni grob. Pravac kostura i dubljina groba nije naznačena.

Na nadlaktici kosturovoj nagjene su dvije od broncanog tenećeta na polukrug šuplje izragjene grivne, nalik na onu, što je prikazana na *tabli XVII., slika 10.*

Pošto se je pri gradnji crkve godine 1891. još jednoć pokazala potreba kamenitih ploča, opet je gragjevna uprava ponekle stala prekopavati Jezerine, pri čemu su po izvještaju gospodina P. Mirkovića, koji je nagjene prijedmete poslao zemaljskoj vladi, druga tri groba raskopana, i to:

Grob br. X. Grob s paljevinom. Ukupna dubljina 200 *cm*.

Taj je grob bio prilično komplicirano uregjen. U dubljini od 50 *cm* ležala je okrugla laporasta ploča od 138 *cm* u premjeru i 13 *cm* debljine. Njome je bila poklopljena cilindrična kamenita žàra od 45 *cm* visine, 77 *cm* u premjeru, 48 *cm* širine u zjalu i 25 *cm* unutrašnje dubljine. Za čudo u toj žàri nije bilo ni mrtvačke paljevine niti ikakog grobnog priloga. U drugu ruku mučno je vjerovati, da je teška ploča ikada prije radi pretraživanja žàre odignuta, pa onda opet na svoje mjesto vraćena.

Pod kamenitom žàrom naišlo se na eliptičku laporastu ploču od 50 *cm* srednjeg premjera i 12 *cm* debljine, koja je pokrivala cijelu ilovastu žàru, postavljenu u 2 *m* dubljine. Ta ilovasta žàra slična je balonu s tankim, kratkim grlom, sa uspravno stojećim gukastim rubom a izmegju vrata i trbušine ima dva grbasta nastavka. Visoka je 30·5 *cm*, u trbušini široka 30 *cm;* širina zjala joj je 9 *cm*, a premjer dna 14·5 *cm*. Ta je ilovasta žàra bila napunjena mrtvačkom paljevinom, a u ovoj je kao prilog bio vrlo lijep, na točilo gragjen ilovast pehar, koji je prikazan na *tabli XLVII., slika 3.* Taj je pehar rgjaste boje, vrlo tankih bokova, gragjen je od tanko zamućene ilovače, te ima visinu od 11·5 *cm* pri širini zjala od 7·5 *cm* i premjer dna od 4·3 *cm*. Dno je

ravno, okrajak ponešto izvinut, 28 *mm* ispod okrajka optočen je trakom 5 *mm* širokim, sastavljen od palmeta i trokuta izmegju njih. Odmah ispod toga traka ima natpis, koji ja čitam BVCCIO V NORBAN, pa nije nemoguće da se taj natpis odnosi na nekadašnju rimsku varoš Norbu u Laciju. Odmah iznad dna teku uokolo dvije uske brazde, te su bokovi izmegju ornamentalnog traka i tih brazda ukrašeni urnekom sličnim ribjoj koži, koji je valjda utisnut.

U peharu nagjen je malen jednostavan prsten od srebrnog tenećeta, *tabla XXIV., slika 3.*, dva mala kolutića s privješenim, lijepo opletenim lančićima od srebra, sličnim onima, što su prikazani na *tabli XXIV., slika 4.* i *9.*, nekoliko ulomaka takih srebrnih lančića, onda ulomci od srebrnih fibula, koji potječu barem od tri različite fibule. Tri ulomka tih srebrnih fibula prikazuje *tabla XXV., slika 3., 4.* i *8.* Osim toga nagjeni su ondje ulomci dviju broncanih la-tenskih fibula, od kojih jedna ima široku, čunoliku, a druga okruglastu, jednim većim i sa dva omanja dugmeta ukrašenu stremenku. Na žalost mora da su svi ti prijedmeti bili izloženi velikoj žegi, koja ih je vrlo oštetila. Uz pehar nagjeno je pače više grumečaka posve staljenog srebra.

Grob br. XI. Grob s paljevinom. Dubljina nije naznačena.

Zdjeli slična ilovasta žàra od 16 *cm* visine, 35·5 *cm* premjera u zjalu i 13 *cm* premjera na dnu ima uspravan, udebljan okrajak i dva gukasta nastavka u polovici visine. U njoj je osim mrtvačke paljevine samo bio broncani kolutić s privješenim plosnatim jantarevim zrnom od 2·8 *cm* u premjeru, koji je kolutić prikazan na *tabli XXVI., slika 4.*

Grob br. XII. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm*.

Ilovasta žàra od 26 *cm* visine, 23 *cm* širine u izbočenom dijelu i 12 *cm* širokim zjalom, slična ćupu, ima vrlo kratko grlo s uspravnim okrajkom, te je bila poklopljena četverouglastom kamenitom pločom. Stajala je u eliptičkoj ilovastoj zdjeli od 11 *cm* visine i 28 odnosno 24 *cm* u premjeru.

Žàra je bila napunjena mrtvačkom paljevinom, te je u njoj kao prilog bio samo masivno ljeven, polukrugljast, šuplji komad bronca, od 32 *mm* u premjeru, kome su nutarnji bokovi ostavljeni posve neuglagjeni.

Da taj broncani prijedmet nije nagjen prigodom prekopavanja, mogao bi čovjek pomisliti, da je to — možda nedovršen — rimski uteg[1]). Taj prijedmet teži 67·151 *gr*, te je po tome za dva grama teži nego jedna petina rimske libre, koja je imala težinu od 327·45 *gr*. Taka mala razlika, po

[1]) Lindenschmit: Das römisch-germanische Centralmuseum (Rimsko-germanski centralni muzej). Tabla XXIII., slika 8.

gotovo s obzirom na to, što rečeni komad još nije adjustiran, baš ne bi udarala u oči. Taj je broncani prijedmet prikazan u priklopljenoj ovdje *slici 44.*

Još valja napomenuti, da su sve pri tome prekopavanju nagjene ilovaste posude, izuzevši pehar s natpisom u grobu br. X. gragjene rukom, i da je nekropola prekopavana na krajevima i to u jugoistočnijem dijelu.

Pošto se je tim pokusnim prekopavanjem učinila utvrgjena velika znamenitost grobišta na Jezerinama, zabranila je zemaljska vlada svako dalje prekopavanje na Jezerinama, pribavila je od vlasnika onog zemljišta isključivo pravo prekopavanja, te je onda naredila sustavno prekopavanje te nekropole.

Udešavanje i nadgledanje toga prekopavanja, koje je povjereno školskom upravitelju gospodinu Petru Mirkoviću naregjeno je meni, te se ja sredinom jula 1892. zaputih u Bihać. Iza toga je prekopavanje otpočeto 16. jula sa 8 ljudi, a dovršeno je 26. augusta, pošto je prerovljena sva otkupljena površina.

Već za pošljednjih dana toga râda bivali su grobovi rjegji, a od pretpodneva 25. augusta nije uopće nijedan više nagjen. Pošto i inače nikakog znaka nema, da se je ta nekropola dalje prostirala, to će biti, da je ona sada posve pretražena.

1/1

Slika 44.

Za prilježnost i pažnju, kojom je gospodin Mirković u svakom pravcu riješio povjereni mu zadatak, našao sam već na drugom mjestu priliku, da mu izreknem svoju blagodarnost[1]).

Prekopavanjem god. 1892. u svemu su otvorene 541 grobnice, te je u njima nagjeno 317 grobova s paljevinom, i 224 groba s kosturima. Ako tome pribrojimo 11 grobova s paljevinom i jedan skeletni grob od pretraživanja god. 1890. i 1891., to nam izlazi, da su na Jezerinama nagjena 553 groba. Od toga dolaze na grobove s paljevinom 328 ili 59·3%, a na skeletne grobove 225 ili 40·7%.

Megju grobovima s paljevinom ima

27 grobova ili 8·2% bez žara,
295 grobova ili 90% s ilovastim žarama i
6 grobova ili 1·8% s kamenitim žarama.

Uz to se primjećuje, da je povrh ilovastih žara groba br. X. od godine 1891. nagjena i jedna kamenita žara, koja je megjutim bila prazna, te se za to nije mogla u gornjem prijegledu uzeti u račun kao grob.

Rezultati prekopavanja godine 1892. navode se ovdje po dnevniku gospodina Mirkovića i po nagjenim prijedmetima kako slijedi.

---

[1]) Glasnik 1892., stranak 302.

NEKROPOLA JEZERINE.

Tab. I.

Skelettgräber.	Grobovi sa kostu rom.
Brandgräber ohne Urne.	Grobovi sa palje inom bez urne.
Brandgräber mit Urne.	Grobovi sa palje inom i sa urnom.
Brandgräber mit Steinurne.	Grobovi sa palje inom i sa kamenitom urnom.
Brandgräber mit Steinkisten ohne Urne.	Grobovi sa palje nom bez urne u kamenitom sanduku.
Brandgräber mit Steinkisten und Urne.	Grobovi sa palje nom i sa urnom u kamenitom sanduku.
Skelett mit Steinkisten.	Grobovi sa kosturom kamenitom sanduku.
Urne über dem Skelett.	Urna iznad kostura.
Skelett über einer Urne.	Kostur iznad urne.
Punkt.	Točka.
Brandplätze.	Palište.

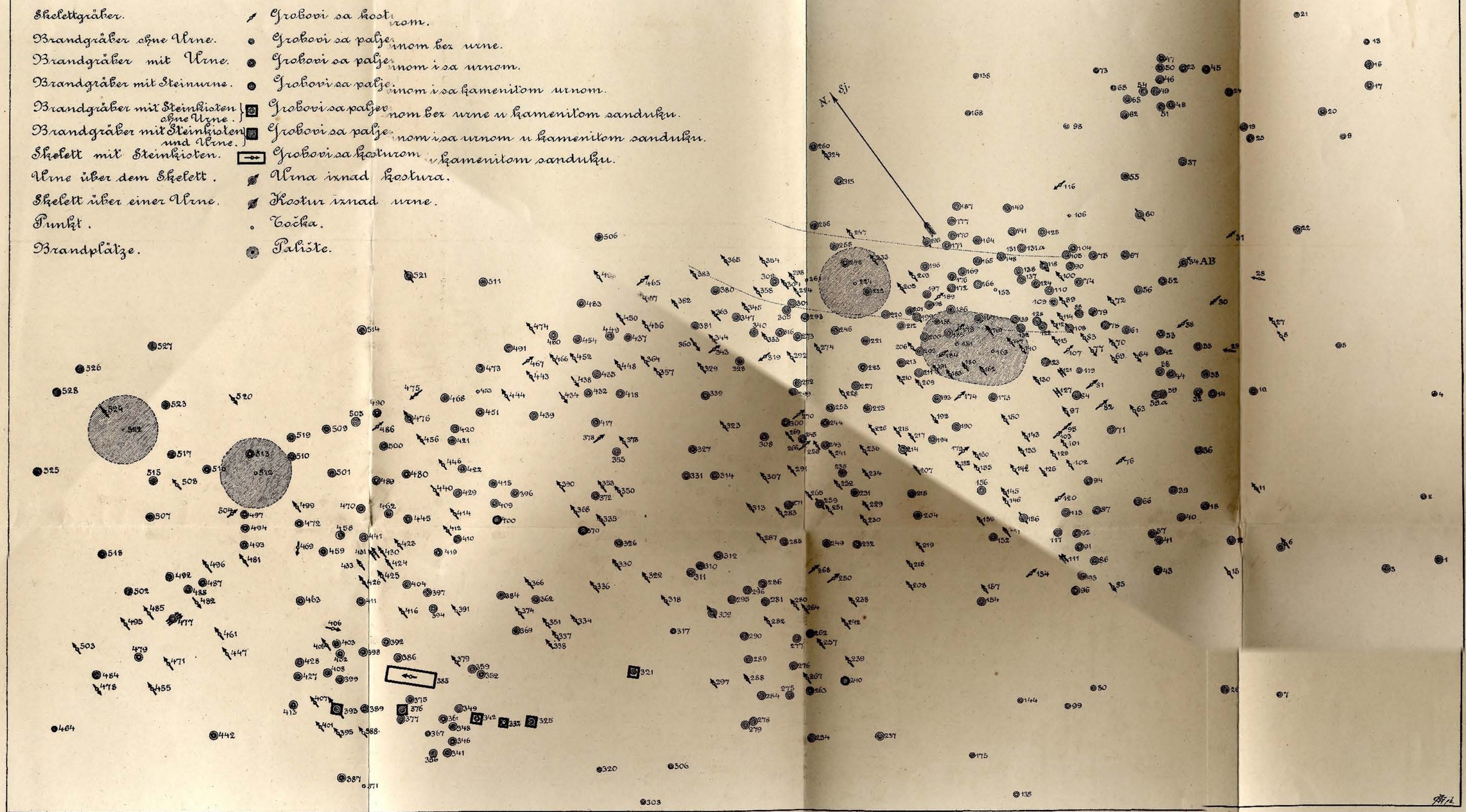

1:125

Izvještaj o prekopavanju.

Situacija grobova, otvorenih godine 1892. prikazana je na pridanom ovdje nacrtu *tabla I.*, te se onih 12 prije raskopanih grobova ovdje nije moglo prikazati, jer im se više nije sasvim mogao odrediti položaj. Površina, koju pokrivaše grobovi, zaprema od istoka prama zapadu dužinu od 60 *m*, a od sjevera prama jugu najveću širinu od 34 *m*. Isprva bila je nešto veća, jer je jugoistočni kraj već prije prekopavan.

Pri skeletnim grobovima pokazuje pravac crte ujedno i pravac kostura, a pravac strelice položaj glave.

Paljevina je u grobovima ondje, gdje nije naročito naznačeno, da su mrtvački ostanci bili pomiješani s komadićima ugljevlja ili s ugljevnim praškom, svuda pomno očišćena od drvenog uglja, te ona sastoji samo od komadića kalciniranih kosti, koji su obično pomiješani s pepelom.

Ilovasto je sugje, u koliko nije naznačeno, da je zidano na točilo, svekoliko gragjeno rukom, ima ravna dna, ako drugačiji oblik nije naročito naznačen.

Za naznaku dimenzija odabrane su ove kratice:

Za sugje: = *V* cijela visina, *P* = najveći premjer, *pr z* = premjer zjala, *g* = premjer grla ispod okrajka, *d* = premjer dna, *s* = premjer stalka na gornjem kraju, *v pr* = visina najvećeg premjera nad dnom, *v s* = visina stalka.

Za pojedine objekte: *D* = cijela dužina, *Š* = najveća širina ili debljina, *V* = najviša visina i *Pr* = premjer.

Brojevi, uz koje nije naznačena druga kakva mjera, znače centimetre.

Na pridanim ovdje tablama naznačen je razmjer veličine slike prama nagjenim prijedmetima nasred crte dônjeg okrajka. Pri onakim komadima, koji su prikazani u drugom razmjeru, naznačen je taj razmjer kod dotične slike zasebno. Još da ne bude ponavljanja, upotrebljavaće se za izvore, koji se više puta navode, ove kratice:

Alterth. h. V. = Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit (Starina iz našeg poganskog drevnog doba). Mainz. Dr. L. Lindenschmit.

Atlas. = Kunsthistorischer Atlas. Herausgegeben von der k. k. Central-Commission zur Erforschung der Kunst- und historischen Denkmale. I. Abtheilung (Umjetničko-historički atlas. Izdala c. kr. centralna komisija za ispitivanje umjetničkih i historičkih spomenika. I. dio). Dr. M. Much. Beč 1889.

Glasnik. = Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Sarajevo.

Gurina. = Gurina im Obergailthal (Kärnten). Dr. Adolf B. Meyer. Dresden 1885. (Gurina u dolini gornje Gajle [Koruška]. Dr. Adolf B. Meyer. Dražgjani 1885.)

Hallstatt. = Das Grabfeld von Hallstatt (Grobište halštatsko). Dr. Eduard baron Sacken. Beč 1868.

Mitth. d. A. G. = Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien (Izvještaji antropološkog društva u Beču).

Popis ark. = Popis arkeologičkoga odjela nar. zem. muzeja u Zagrebu. Prof. Šime Ljubić. I. dio, 1. svezak. Zagreb 1889.

R. G. C. Mus. = Das römisch-germanische Central-Museum (Rimsko-germanski centralni muzej). L. Lindenschmit sin. Mainz 1889.

Grob br. 1. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Pod nepravilno eliptičkom pločom od vapnenog lapora, dugom 77, širokom 65 i debelom 8 *cm*, nagjena je oveća zdrobljena, mrka izbočena ilovasta žàra sa široko izvijenim okrajkom, koja se ne može reštaurirati. Megju utarcima nagjen je samo jedan komad kalcinirane kosti, a isto tako nije bilo baš nikakih priloga. Čini se, da je taj grob već prijašnjih vremena porobljen.

Grob br. 2. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

Pod okruglom pločom od vapnenastog lapora od $Pr = 50$ i $V = 3$ ležala je prosto na čagjavoj zemlji mrtvačka paljevina, koja sastojaše od komada kalciniranih kosti i od pepela, a bijaše izmiješana s ovim prilozima:

a) Nekoliko neznatnih ulomaka od bronca.

b) Zrnce od srebrnog tenećeta. *Tabla XXV., slika 6.*

c) Okrugla, na odskok iskovana i probušena plojka od srebrnog tenećeta od $Pr = 7$ *mm.*

d) 47 koje valjkasta, koje trouglasta, a koje okrugla jantareva zrnca do 22 *mm* duljine i 11 *mm* u premjeru.

e) 34 sitna, modra staklena zrnca.

f) 9 žutih staklenih zrnaca, megju ovima 5 malih okruglih, tri veća trouglasta i jedno veće valjkasto.

g) 23 mala bijela staklena zrna, od kojih su nekoja s nutarnje strane posrebrena, a nekoja pozlaćena.

h) 13 valjkastih, blizu jednog kraja probušenih nakitnih komada i više ulomaka takih, koji valjda sastoje od crvene paste. *Tabla XXXI., slika 15.*

Očevidno je tu bila sahranjena ženska, jer osim nakita nijesu nagjeni nikaki drugi prilozi.

Grob br. 3. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Posve rastrošena ilovasta žàra bila je poklopljena sivom ilovastom zdjelicom, koja se takogjer više ne može reštaurirati, a bila je napunjena mrtvačkom paljevinom. Priloga nije bilo nikakih.

Grob br. 4. Grob s paljevinom. Dubljina 90 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom ležalo je prosto na zemlji podosta pepela izmiješanog s komadićima uglja, ali kosti nije se moglo naći. Nasuprot bilo je u pepelu više utaraka od rimskog, na točilo gragjenog, vrlo lijepog pehara, koji se nije mogao reštaurirati. On je vrlo sličan onome, što je prikazan na *tabli XLVII., slika 2.*, sastoji od fino utaložene crvenkasto-žute ilovače, s polja je narebren, s obje je strane naličen crnim firnisom a imagjaše dvije horizontalne, daleko pružene ručke okrugla presjeka. Očevidno je po tome grobu već prije rovano. Uopće nagjeno je blizu toga groba više kamenitih ploča, pod kojima ništa nije bilo i koje su valjda pokrivale stare, raskopane grobove. Nadalje nagjeno je u okolini toga groba više broncanih fragmenata, željezni fragmenat i dva jantareva zrna, od kojih je jedno bilo razdrobljeno. Drugo, lijepo isprutano zrno prikazano je na *tabli XXV., slika 19.*

Grob br. 5. Grob s paljevinom. Dubljina 30 *cm.*

Pod nepravilnom pločom od tvrdog vapnenca nagjeno je samo malo traga mrtvačkoj paljevini, ali više broncanih predmeta na okupu, i to:

a) Ogrlica *(tabla XVI., slika 4.)*, usukana poput konopa, na oba kraja natraške uvijena, oko *Pr* = 13 [1]).

b) Dvostruka špirala na oblik naočara, na kojoj se jasno razabire, kako je na onom mjestu, gdje je bila obješena, istrošena. *Tabla XVII., slika 1. D* = 9. *Pr* špiralnih toka = 38 *mm.*

c) Otvoren eliptički kolutić, sličan onome, što je prikazan na *tabli XVI., slika 5. Pr* = 47 i 33 *mm.*

d) Malešan, okrugao, gobast, na odskok iskovan komad tenećeta s nastavkom. *Pr* = 2. Valjda je to polovica šupljeg privjeska.

Grob br. 6 *a.* Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je ležao prosto na zemlji i bio je samo zemljom prekriven. Položaj sjeverojužni, glava sjeverno. Od priloga nagjeno je uz kostur:

a) Vrlo lijepo ispisana broncana bočka *(tabla XV., slika 8.)*, kao većina bočki na Jezerinama, previjena. Duga 26·5. Glavicu joj čini

[1]) Isporedi: Rakitno. Glasnik 1891., str. 419., slika 10.

tanka, neispisana plojka od 23 *mm Pr.* Pod tom plojkom ima okrugla glavica sa četiri nasagjena zrnca, ili pravije klinčića, a pod ovima oštar svitak, koji u dužini od 51 *mm* završuje vratić bočke, na oblik vijka optočen zaparanim zarescima. Na dônjoj je strani vratić završen kvadratičkim nastavkom, kome sve četiri stranice imaju po dva prúca. Odavle je bočka sve do vrha glatka. Ona valjda pripada halštatskoj perijodi, ali ima starije ornamentalne motive, u koje valja računati plojku glavice i narovašen vratić[1]).

b) Zatvoren broncani kolutić, sploštenog okruglastog presjeka. *Pr* = 31 *mm.*

Grob br. 6*b*. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Tik do više spomenutog kostura bijaše posve zdrobljena ilovasta žàra s izvrnutim okrajkom i dva horizontalna, pràva nastavka. Žàra je bila napunjena mrtvačkom paljevinom, ali bez priloga, te su nagjeni samo pojedini utarci male, tmaste, priložene posudice.

Grob br. 7. Grob s paljevinom. Dubljina 90 *cm.*

Pod nepravilno upriličenom laporastom pločom nagjena je čagjasta zemlja s nekoliko komadića kalciniranih kosti. Izmegju njih bilo je u *tabli XXVI., slika 8.* prikazano, na dva mjesta probušeno jantarevo zrnce. Bez sumnje je i taj grob već prije jednoć raskopavan.

Grob br. 8. Skeletni grob. Dubljina 30 *cm.*

Položaj već posve istrošenog, prosto na zemlji položenog kostura od sjevera na jug, glava sjeverno. Osim utaraka priložene male smegje ilovaste, žàri slične posudice nagjeni su u tome grobu ovi broncani prilozi:

a) Na nogama kostura po jedna otvorena, eliptička halka, od kojih je jedna prikazana na *tabli XIX., slika 21.* Te su halke masivno ljevene, iznutra ravne, s polja oble, neispisane i imaju veći *Pr* = 12 i manji *Pr* = 8.

b) Mala, isprevijana, otvorena grivna s ruke od usukana na oblik konopa broncana tenećeta s uzvrnutim krajevima. *Tabla XVII., slika 9.* *Pr* = 5. Čovjek bi, gledeći taj komad, mogao pomisliti na rimsku brnjicu, da u jednu ruku nije nagjen u predrimskom grobu, i da se u drugu ruku na vrhu stremenke, gdje bi mogao pristati jezičac, ne vidi, kako su oštri svici vrlo istrošeni.

[1]) Isporedi: Mitth. d. A. G. Sv. II. 1872., str. 14., slika 3. — Prozor. Popis ark. Tabla XVI., slika 18—21.

c) Mala, otvorena narukvica *(tabla XVII., slika 12.)* od broncane žice, usukane na oblik konopa. $Pr = 4$.

d) Malešan prsten *(tabla XIX., slika 6.)* od jednostavnog tankog broncanog traka, kome krajevi zahvataju jedan preko drugog. $Pr = 19$ *mm.*

e) Komadić broncanog tenećeta.

Grob br. 9. Grob s paljevinom. Dubljina 90 *cm.*

Pod okruglom laporastom pločom, s premjerom od 55 *cm,* 10 *cm* debelom, a na površini ispupčenom, ležala je prosto na zemlji mrtvačka paljevina, u kojoj su nagjeni ovi prilozi:

a) Gladak, zatvoren broncani kolut, sploštenog, okruglastog presjeka i $Pr = 37$ *mm.*

b) Krstoliko broncano dugme, na kraju svake mu je ručice po jedno glatko zrnce, a slično je dugmetima, prikazanim na *tabli XXIII., slika 1.* $Pr = 21$ *mm.*

c) Modro emaljirano stakleno zrno *(tabla XXIX., slika 17.),* na kome su nasagjene četiri glavičice, pa je gotovo kvadratično. Na glavičicama su žute oči. Duljina stranice 16 *mm.*

d) Tri ulomka jantarevih zrna.

Grob br. 10. Grob sa žàrama. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra nije bila poklopljena i bila je napunjena mrtvačkom paljevinom. Nagjeni su u njoj samo pojedini utarci malešne, rigjaste žàre od ilovače s ručicama, sa slabo izvijenim okrajkom kao prilog, i nikakih drugih priloga.

Zagasitoj sivoj žàri, u kojoj je paljevina, ponešto je izvijen okrajak *(tabla XXXVIII., slika 2.).* Ona je reštaurirana, te je bez ikakog ukrasa. $V = 35$, $Pr = 32$, $m = 20{\cdot}7$, $g = 20{\cdot}2$, $d = 14{\cdot}3$, $v\ pr = 18$.

Grob br. 11. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Posve rastrošeni kostur bio je položen od sjevera k jugu, s glavom sjeverno, a iznad glave stajala je mala ilovasta posudica, takogjer posve rastrošena.

Grob br. 12. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Izbočena ilovasta žàra — *tabla XXXVI., slika 2.* — rekonštruirana je i pokazuje ove mjere:

$V = 26$, $Pr = 32$, $zj = 27$, $g = 20$, $d = 10$, $v\ pr = 10{\cdot}5$.

Ona je s obje strane tmasta, vrlo stisnuta. Grlo je od trbušine oštro odvojeno, okrajak je vrlo široko izvijen, a na gornjoj je površini peterostruko

nastrijekana. Na najširoj izbočini nasagjene su dvije okruglaste, zaobljene, horizontalno pružene ručice. Ta, inače neukrašena žara bila je do vrha napunjena pomno prečišćenom mrtvačkom paljevinom i ilovastom zdjelom poklopljena.

Slabo oštećena ilovasta zdjela takogjer je rekonštruirana, te pokazuje ove mjere:

$V = 10{\cdot}5$, $Pr = 35$, $zj = 35$, $g = 30{\cdot}5$, $d = 10{\cdot}5$, $v\ pr = 6$.

Zdjela — *tabla XXXVI., slika 1. a* i *b* — s obje je strane tmasta, ima oštro odvojenu trbušinu, i na ovoj četiri malešna gukasta nastavka. Široko izvijen okrajak na svojoj je površini četverostruko nastrijekan.

Dno ima iznutra u sredini plitku izdubinu i tri koncentrična, sploštena prúca. Priloga u tome grobu nije bilo nikakih.

Grob br. 13. Grob s paljevinom. Dubljina 40 *cm.*

Izmegju četiri uspravljena kamena bila je paljevina položena na golu zemlju i prekrivena nepravilnom, na ona četiri kamena položenom kamenitom pločom.

U paljevini nagjeno je samo 5 fragmenata jantarenih zrna.

Grob br. 14. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Zdrobljena smegja ilovasta žara sa široko izvijenim okrajkom bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, te se je mogla reštaurirati.

Megju trbušinom i grlom, koje je slabo odvojeno jedno od drugog, imadu dva horizontalna nastavka s roščićima. Iznad najšire trbušne izbočine optočena je žara urovašenim trokutima, s vrhovima dolje obrnutim, kojim je površina ispunjena kosim crtama. Dimenzije:

$V = 44$, $Pr = 42{\cdot}5$, $zj = 27$, $g = 22{\cdot}2$, $d = 14$, $v\ pr = 18{\cdot}5$.

U paljevini nagjen je na *tabli XXXII., slika 4.* prikazani, probušeni medvegji zub. $D = 7$.

Grob br. 15. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Položaj kostura, do nekoliko komada kosti posve rastrošenoga, nije se mogao odrediti, te su uza nj nagjeni samo fragmenti od dvije napola šuplje kovane broncane grivne, koje se mogu reštaurirati, slične posve onima, što su prikazane na *tabli XVII., slika 10.*

Grob br. 16. Grob sa žàrom. Dubljina 130 *cm.*

Zdrobljena tmasta ilovasta žara bila je napunjena mrtvačkom paljevinom, te se ne može reštaurirati.

Nasuprot rekonstruiran je malešan pehar bez ručica, *tabla XLVI., slika 8.*, koji je u njoj ležao. Ovaj je rigjast, okrajak mu je ovijen. Dimenzije:

$V = 7{\cdot}5$, $Pr = 9{\cdot}6$, $g = 9$, $d = 6$, $v\ pr = 6{\cdot}5$.

Od priloga nagjena su megju kostima dva okruglasta komada željeza, koji potječu od neke fibule ili od narukvice, dva mala komadića broncanog tenećeta, od kojih je jedan ornamentiran, i ulomak jantarevog zrna.

Grob br. 17. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Zdrobljena smegja ilovasta žàra — *tabla XXXIX., slika 5.* — bila je poklopljena malom, nepravilnom, kamenitom pločom, te je reštaurirana.

Ona je nalik na lonac s vrlo kratkim od trbušine neodvojenim grlom, a okrajak joj je slabo izvijen. Nema ukrasa. Dimenzije:

$V = 23{\cdot}5$, $Pr = 27{\cdot}5$, $zj = 17{\cdot}5$, $g = 17$, $d = 10{\cdot}5$, $v\ pr = 12$.

U paljevini ležahu i utarci veće, rigje ilovaste zdjelice s uvijenim okrajkom. Od priloga nagjena je u žàri samo rimska provincijalna fibula, prikazana na *tabli XV., slika 5.* $D = 7$, $V = 3{\cdot}5$.

Grob br. 18. Grob sa žàrom. Dubljina 40 *cm.*

Zdrobljena ilovasta žàra bila je otkrivena, ali je stajala na malešnoj kamenitoj ploči, te je bila napunjena paljevinom. Ona je crvenkasta, a na trbušini je ukrašena urovašenim, kosim paralelnim crticama ispunjenim, i vrhovima dolje obrnutim trokutima, te se ne može reštaurirati. Priloga nije bilo.

Grob br. 19. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Mala, rastrošena, žućkasto crvena ilovasta žàra bila je napunjena paljevinom, ali bez priloga.

Grob br. 20. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Zdrobljena tmasta ilovasta žàra, koja se više ne može reštaurirati, bila je napunjena mrtvačkom paljevinom i poklopljena malom, nepravilnom kamenitom pločom. Oko žàre bila je zemlja začagjana i veoma promiješana drvenim ugljem, tako da se može zaključiti, da je mrtvac na samu mjestu spaljen. Priloga nije bilo.

Grob br. 21. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

Mrtvačka paljevina bila je ogragjena kamenjem, na kome je bila položena okrugla kamenita ploča. U paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Dva staklena ulomka, plavičaste masti, koji pripadaju jednome komadu *tabla XXXI., slika 3.*, a potječu iz okrajca od dna jedne posude.
b) Malešan, vrlo tanak utarak ljubičaste staklene posude.
c) Malešno crveno zrnce od paste. *Tabla XXXI., slika 11.*

Grob br. 22. Grob sa žàrom. Dubljina 72 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je, napunjena mrtvačkom paljevinom, prostou zemlji. Čini se, da je ovdje u većoj žàri bila druga nešto manja ilovastaposuda, jer ilovasti utarci pripadaju mrkoj ilovastoj žàri sa široko uvijenim okrajkom i drugoj, po svoj prilici loncu sličnoj posudi s izvijenim okrajkom. Priloga nije bilo.

Grob br. 23. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Posve rastrošena ilovasta žàra bila je napunjena mrtvačkom paljevinom i poklopljena nepravilnom pločom od tvrdog vapnenca.

Od priloga bilo je u žàri:

a) Provincijalna broncana fibula iz starijeg rimskog doba s probijenim listićem u glavici. *Tabla XV., slika 4.* $D = 5{\cdot}5$, $v = 2{\cdot}1$.
b) Broncana provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba, s potpunim, na tri mjesta probijenim listom iz glavice. *Tabla XV., slika 2.* $D = 6{\cdot}6$, $v = 3$.
c) Broncana provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba s potpunim listom iz glavice. $D = 5$, $v = 2{\cdot}8$.
d) Broncano dugme, *tabla XXIII., slika 7.*, okruglo sa oštro odrezanim okrajkom i udubljenim srednjim poljem. $Pr = 2$.
e) Dva mala modro-zelenkasta staklena utarka od posuda, i treći u vatri saljeveni stakleni utarak.

Grob br. 24. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra, koja je stajala u ilovastoj zdjeli, bila je napunjena mrtvačkom paljevinom, te je ilovačom bila pričvršćena za zdjelu.

Ta zdjela — *tabla XXXV., slika 3.* — rekonštruirana je. $V = 12$, $Pr = 26$, $d = 9$, $v\,pr = 12$. Masti je zagasito sive, okrajak je okruglim rubom uvijen, a malešan nastavak na okrajku uspravan je.

Od priloga nagjena su samo tri komadića broncanog tenećeta, od kojih jedno sastoji od ulomaka buli sličnog privjeska, kakvi su prikazani na *tabli XXIII., slika 18.*

Grob br. 25. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra, napunjena mrtvačkom paljevinom, bila je posve rastrošena i staljala je prosto u zemlji. Priloga nije bilo.

Grob br. 26. Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm.*

Pod dvije nepravilne kamenite ploče, od kojih jedna pokazuje tragove, da je bila izložena vatri, bila je zdrobljena i mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, u kojoj nije bilo priloga.

Oko žàre bila je zemlja začagjana i komadićima drvenog uglja promiješana, megju kojim se je moglo raspoznati i sprženih kosti. Prilika je po tome, da je i ovdje lešina spaljena na samu mjestu.

Grob br. 27. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Kostur je bio položen od sjevera k jugu, s glavom na sjevernoj strani i prosto na zemlju položen. Od priloga nagjeno je o vratu kostura 10 eliptičkih, broncanih halki različite veličine, od kojih su četiri komada prikazana na *tabli XVI., slika 5. a, b, c* i *d.* Presjek im je okrugao, u najvećih su premjeri 53 i 37 *mm,* a u najmanjih 35 i 26 *mm.* Ove su ogrlice negda bile sastavljene vrlo sićušnim, kratkim bróncanim lančićima, od kojih je nagjen jedan otkinut komadić, te su bez sumnje činili lanac, koji se je nosio o vratu.

Grob br. 28. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Skelet je ležao prosto u zemlji, bio je pružen od jugoistoka prama sjeverozapadu, s glavom na sjeverozapadnoj strani.

Na podlaktici bila je nataknuta po jedna narukvica od napola šuplje kovanog broncanog tenećeta, od kojih je jedna prikazana na *tabli XVII., slika 10.* One su ponešto eliptičke, $Pr = 83$ i 72 *mm,* $Š = 12$ *mm,* a krajevi zahvataju jedan preko drugog 12 *mm.*

Grob br. 29. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

U zemlji prosto položen kostur bio je pružen od jugoistoka prama sjeverozapadu, s glavom na sjeverozapadnoj strani, te su nagjene na nožnim kostima po jedna otvorena eliptička broncana halka, slična onoj, što je prikazana na *tabli XIX., slika 21.* Obje halke imaju više okrugao presjek nego ove druge, te im se na užim krajevima poznaje, da su vrlo istrošene. Njihovi su $Pr = 12$ i 8 *cm.*

Nadalje je nagjen malešan, otvoren eliptički kolutić od bronca, okruglog presjeka, prikazan na *tabli XX., slika 5.* $Pr = 42$ i 31 *mm.*

Grob br. 30. Skeletni grob. Dubljina 30 *cm.*

Prosto u zemlju položeni kostur pružen je od istoka prama zapadu, s glavom na zapadnoj strani. Od prilike nasred dužine kostura ležahu

dvije brocane halke s nogu, posve slične onima, što su opisane u grobu 29. Obje su istrošene, ali nijesu jednake veličine. U jedne je $Pr = 12{\cdot}3$ i $7{\cdot}6$, u druge $11{\cdot}8$ i $8{\cdot}6$. Na *tabli XIX., slika 21.* prikazana je jedna od njih[1]).

Grob br. 31. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Uz kostur, koji je prosto u zemlji ležao, te bio pružen od istoka prama zapadu, ali s glavom na istočnoj strani, nagjeni su ovi prilozi:

a) Halštatska broncana fibula na obluk, *tabla V., slika 4.*, s velikom petljom i malom, trouglastom nožicom. $D = 11{\cdot}3$ i $V = 7$. Obluk okrugla presjeka ukrašen je na jednom mjestu kosim paralelnim crticama. Na jezičku su privješena dva broncana špiralna kolutića od 8 i $4^1/_2$ savijutaka, kao i broncana plojka za potiskivanje kolutića, s jedne strane plosnata, s druge ispupčena.

Slika 45.

b) Na oba kraja tanka, a na sredini vrlo proširena stremenka željezne la-tenske fibule. *Tabla III., slika 9.*

c) Čelik za kresivo, što ga prikazuje pridana ovdje *slika 45.* Biće da ovaj ne pripada inventaru toga groba, pa i po tome kako je dobro učuvan spram ostalih željeznih prijedmeta na Jezerinama, vidi se, da pripada kasnijem vremenu.

Grob br. 32. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Zdrobljena i vrlo rastrošena velika smegja ilovasta žàra stajala je u zemlji prosto, bilo je u njoj mnogo mrtvačke paljevine, ali nikakih priloga.

Grob br. 33. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom nagjena je mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, koja se je mogla reštaurirati. *Tabla XXXV., slika 5.* Ona je rigja, grlo je od trbušine odijeljeno oštrim svitkom, okrajak široko previjen. Na svitku oko okrajka stoje diametralno dva horizontalna nastavka, svaki sa tri roščića. Dimenzije:

$V = 48$, $Pr = 50$, $zj = 30$, $g = 25{\cdot}5$, $d = 14{\cdot}5$, $v\ pr = 18$.

Grob br. 34*a*. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Trbušasta, s polja zagasito smegja, iznutra crvena ilovasta žàra, sa široko previnutim okrajkom, koja je prosto stajala u zemlji, i nije se

[1]) Isporedi R. G. C. Mus. Tabla XXXVIII., slika 5.

mogla reštaurirati, imala je osim mrtvačke paljevine na *tabli XX., slika 9.* prikazanu paftu od broncanog tenećeta. $Pr = 6{\cdot}5$, $Š = 1{\cdot}2$. Na jednoj je strani kolut ornamentiran sa dvije paralelne, stranom zaparane, a stranom punktirane crtice, koje čine pravim linijama spojene lukove.

Grob br. 34*b*. Skeletni grob. Dubljina 75 *cm*.

Pod opisanim na zadnjem mjestu grobom sa žàrom ležao je prosto u zemlji, pružen od istoka prama zapadu a s glavom na istočnoj strani, kostur s ovim prilozima:

a) Otvoren, eliptički broncani kolut okrugla presjeka, sličan onome, što je prikazan na *tabli XX., slika 5.* $Pr = 32$ i 25 *mm*.

b) Pódrugi savijutak špiralnog koluta, od tankog broncanog tenećeta, slomljenog na oba kraja. $Pr = 3$.

c) Dva okruglasto savijena fragmenta slabog traka od broncanog tenećeta, širokog 3 *mm*.

Grob br. 35. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Pod nepravilno otesanom kamenitom pločom nagjena je relativno vrlo malena, mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, ali priloga nije bilo. *Tabla XLV., slika 3.*

Žàra je rekonštruirana i pokazuje ove dimenzije:

$V = 17$, $Pr = 16{\cdot}5$, $zj = 10$, $g = 9$, $d = 8$, $v\ pr = 6$.

S obje je strane zagasita, grlo je slabo odijeljeno od trbušine, okrajak je slabo izvijen. Na gornjem su dijelu trbušine dvije vertikalne, trakolike ručice, po svoj dužini sa dvije brazdice ukrašene. Trbušina žàre optočena je nîzom zaparanih, vrhom dolje obrnutih trokuta, kojim je površina ispunjena crtama, povučenim koso na lijevo.

Grob br. 36*a*. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm*.

Smegja ilovasta žàra bila je napunjena mrtvačkom paljevinom, ali u njoj nije bilo priloga. Stajala je prosto u zemlji i nije se mogla reštaurirati.

Grob br. 36*b*. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm*.

Tamam izpod opisane malo prije žàre nagjena je pod četverouglastom kamenitom pločom od 50 *cm* dužine po stranici i 10 *cm* debljine druga, crvenkasta ilovasta žàra, u kojoj je bila mrtvačka paljevina; i ova se žàra nije mogla reštaurirati. U paljevini nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Teneće od zaponka, *tabla XX., slika 23.*, dugo 70 *mm*, a široko 33 *mm;* ono se završuje u dvije konjske glave, na kojim se lijepo može

razabrati griva, a ispod njih vidi se probijenim kalemom ispisana podoba vojnika sa šljemom na glavi i s mačem u desnoj ruci.

b) Zaponak od pojasa, *tabla XXI., slika 11.*, s privješana dva kolutića. $D = 7$ *cm.* Dužina tenećeta, na kome su zglavke, iznosi 33 *mm*, širina mu je 12 *mm*, a premjer kolutića 20 *mm.*

c) 7 komada okovica od tenećeta svaka sa tri zglavke, bez sumnje su sa nekog pojasa. *Tabla XXII., slika 1., 2., 3.* i *4.* Dužina im je izmegju 28 do 30 *mm*, a širina izmegju 15 do 18 *mm.*

d) 14 krstolikih dugmeta svako sa tri poprečne crte na svakoj ručici i 28 *mm* premjera. Šest komada od ovih prikazano je na *tabli XXII., slika 24.*

Grob br. 37. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Zagasitim ilovastim poklopcem poklopljena stajala je prosto u zemlji loše pečena, velika zagasita ilovasta žàra sa široko izvijenim okrajkom i dva nastavka. U njoj je bilo mnogo mrtvačke paljevine, ali nikakih priloga.

Grob br. 38. Skeletni grob. Dubljina 70 *cm.*

Kostur, koji je prosto u zemlji ležao, bio je pružen od istoka prama zapadu, s glavom na zapadnoj strani.

Od priloga nagjeno je:

a) Široka broncana stremenka halštatske fibule kasnijeg doba, *tabla VI., slika 9.*, kojoj je nožica na kraju unatrag uvijena. Oblik fibule čini se da čini prijelaz certoškoj fibuli. $D = 80$ *mm*, $Š$ stremenke $= 17$ *mm.*

b) Fibuli sličan nakit od bronca, sličan onome na *tabli XIII., slika 4.* $D = 37$ *mm*, $V = 28$ *mm.*

c) Plojka iz okovice od broncanog tenećeta, *tabla XXII., slika 17.*, sa dvije zglavke po strani, koje se još vide, i s trećom u sredini, koje više nema. $Pr = 45$ *mm.* Ukrašena je sa dva reda koncentričkih kolobara, u svakom po tačka u središtu.

d) Iznad glave ležala je mala kamenita ploča i na njoj trbušasta ilovasta žàra s jednom ručicom, koja je opet bila poklopljena malom kamenitom pločom, te se je mogla reštaurirati. Ove su joj dimenzije:

$V = 13{\cdot}5$, $Pr = 14$, $zj = 8$, $g = 6{\cdot}5$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Masti je rigje, grlo je od trbušine tek neznatno odijeljeno, okrajak slabo izvijen. Izmegju grla i trbušine udešena vertikalno nasagjena ručica okruglasta presjeka. Po grlu i po trbušini vide se tragovi naličenih crnih crta.

Grob br. 39. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Zdrobljena i mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji. Ona je trbušasta, s obje strane mrka sa široko previnutim okrajkom. Mogla se je na žalost samo do pô grla reštaurirati. Na gornjem dijelu trbušine optočena je nîzom zaparanih, sitnih trokuta a nešto niže dvostrukim redom takih trokuta. Pod najvećom širinom ima opet jedan nîz takih trokuta, a odmah ispod tog jedan nîz dugačkih trokuta. Svi su trokuti vrhom dolje obrnuti, a površine su im popunjene crticama, zaparanim po dužini trokuta. Dimenzije:

$Pr = 46$, $d = 14$, $v\ pr = 22$.

Od broncanih priloga nagjen je u mrtvačkoj paljevini samo privjesak, prikazan na *tabli XXIII., slika 17.*, jednak s obje strane, dug 32 *mm*, a širok 21 *mm*.

Uokolo žàre bila je zemlja začagjana i obilato promiješana komadićima drvenog ugljevlja, te je valjda lešina spaljena na samu mjestu.

Grob br. 40. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Velika, mrka, trbušasta ilovasta žàra s previjenim okrajkom, koja se je mogla reštaurirati, stajala je nepoklopljena na maloj kamenitoj ploči. Grlo joj je od trbušine znatno odijeljeno, a izmegju grla i trbušine nasagjene su dvije horizontalne, nešto uzdignute ručice sploštena okrugla presjeka i nastavcima na svakome kraju, sličnim roščićima. Na gornjem dijelu trbušine optočena je žàra na jednoj polovici od ručice do ručice trakom od punktiranih trokuta, a na drugoj polovici sa tri paralelna reda tačaka. Dimenzije[1]):

$V = 33{\cdot}5$, $Pr = 35{\cdot}5$, $zj = 22$, $g = 19$, $d = 12$, $v\ pr = 15$.

U njoj je bilo obilje mrtvačke paljevine, ali nikakih priloga.

Grob br. 41. Grob sa žàrom. Dubljina 55 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji i bila je napunjena mrtvačkom paljevinom. Ona je velika, trbušasta, smegje masti, ima previjen okrajak, dva horizontalna nastavka, ali se nije mogla reštaurirati. Od priloga bila je u njoj samo broncana bočka $D = 10{\cdot}5$ s usukanom glavicom i previjenim vrhom. *Tabla XIV., slika 9.*[2]).

Grob br. 42. Grob sa žàrom. Dubljina 66 *cm.*

Zagasito siva ilovasta žàra bila je nepoklopljena, napunjena mrtvačkom paljevinom, te se je mogla reštaurirati. Grlo joj je od trbušine jasno bilo

[1]) Isporedi sliku 55.

[2]) Isporedi: Prozor. Popis ark. Tabla XVII., slika 22. i Hallstadt. Tabla XIV., slika 2.

odvojeno, okrajak široko previjen, a izmegju grla i trbušine dva su horizontalna, glatka nastavka. Dimenzije:

$V = 43{\cdot}5$, $Pr = 40{\cdot}5$, $zj = 24$, $g = 20{\cdot}5$, $d = 13$, $v\ pr = 18$.

Od priloga nagjeno je u njoj:

a) Dva ulomka široke oštrice od željeznog noža.

b) Sploštен okrugao broncani kolut. $Pr = 4$.

c) Dva okrugla broncana zrna. $Pr = 13\ mm$. *Tabla XXV. Slika 13. i 14.*

d) Korice od kosti u 7 komada, bez sumnje su pripadale nožu, navedenu pod *a*. Jedna strana tih koštanih korica prikazana je na *tabli XXXII., slika 14.*

Grob br. 43. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlji stajala je zdrobljena velika, siva, trbušasta, ilovasta žàra s previjenim okrajkom i zaparanim ornamentom od trokutića oko trbušine, i jedva da će se moći reštaurirati. U njoj su osim mrtvačke paljevine ovi prilozi:

a) Eliptička, otvorena broncana halka, slična onoj, što je prikazana na *tabli XX., slika 5.* $Pr = 35$ i $28\ mm$.

b) Malešan nakit od bronca, *tabla XXIII., slika 29.*, valjda privjesak, kome je ušica odlomljena. $D = 3$.

c) Gornji ulomak željeznog čavla.

Grob br. 44. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod ovećom, ali nepravilnom kamenitom pločom stajala je zagasitosiva trbušasta žàra sa široko previjenim okrajkom i sa dva horizontalna, na krajevima po jednim roščićem ukrašena nastavka. Dimenzije:

$V = 40$, $Pr = 39$, $zj = 22$, $g = 17$, $d = 11{\cdot}5$, $v\ pr = 18$.

U njoj su osim mrtvačke paljevine bili ovi bronci:

a) Nakit sličan fibuli, *tabla XIII., slika 9.* $D = 3$, $V = 2$. Razlikuje se od svih ostalih nakita te ruke, koji imaju poput gusjenice narebrenu stremenku, time, da mu je stremenka glatka.

b) Ulomak $5\ mm$ širokog, na okrug previjenog broncanog tenećeta, koje je na jednom kraju unatrag namotano. Valjda je to ulomak špiralne grivne.

Grob br. 45. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Rigja ilovasta žàra srednje veličine bila je poklopljena crnkastom ilovastom zdjelicom, te se nijedna od obje te posude ne može reštaurirati.

Osim mrtvačke paljevine nagjeni su tu ovi broncani prilozi:

a) Provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba — *tabla XIV., slika 4.* — s potpunom plojkom za ulaganje jezičca, probušenom na dva mjesta. $D = 53\ mm$, $V = 24\ mm$, $Š = 20\ mm$.

b) Provincijalna fibula iz starijeg rimskog doba s potpunom plojkom za ulaganje jezičca. $D = 45\ mm$, $V = 20\ mm$, $Š = 22\ mm$.

Grob br. 46. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Prosto u zemlji postavljena mrka ilovasta žàra bila je posve rastrošena, te je osim mrtvačke paljevine imala ove priloge:

a) Posve malešnu rimsku provincijalnu fibulu od bronca — *tabla XIV., slika 5.* — s potpunom, ali djelomice prelomljenom plojkom za ulaganje jezičca. $D = 40\ mm$, $V = 19\ mm$ i $Š = 16\ mm$.

b) Dva željezna ulomka, od jednog komada, koji valjda pripadaju grivni od žice.

Uz žàru nagjen je nadalje zeleni utarak od grlića neke staklene posude s previjenim, zarubljenim okrajkom.

Grob br. 47. Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm.*

Loncu slična ilovasta, rekonštruirana žàra, *tabla XXXI., slika 1.*, napunjena mrtvačkom paljevinom, siva je, ima kratko, od trbušine neodvojeno grlo, slabo izvijen okrajak i nije ornamentirana. Ima ove dimenzije:

$V = 27{\cdot}5$, $Pr = 28{\cdot}7$, $zj = 18{\cdot}5$, $d = 13$ i $v\ pr = 15$.

Od priloga nagjeno je u njoj:

a) Malen ilovast pehar s ručicom, smegje-žutkaste boje, *tabla XLVI., slika 15.*, kome ručica plosnasto okruglog presjeka nadvisuje okrajak.

Rekonštruiran je, te ima ove dimenzije:

$V = 4$, $zj = 4{\cdot}5$, $d = 3$, $v\ pr = 4$.

b) Provincijalna broncana fibula iz starijeg rimskog doba, *tabla XIV., slika 13.*, s potpunom plojkom za ulaganje jezičca. $D = 70\ mm$, $V = 32\ mm$ i $Š = 30\ mm$.

c) Broncana grivna, *tabla XVII., slika 11.*, tanka, s rombičkim presjekom i može se pomicati, ima 78 *mm Pr*, slična je onoj, što je prikazana na *tabli XIV., slika 8.*

To su rimski oblici, kako ih prikazuje i dr. Lindenschmit [1]).

Grob br. 48. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Mrka, loncu slična ilovasta žàra sa slabo izvijenim okrajkom bila je poklopljena ilovastom zdjelom — *tabla XXXV., slika 1.* — Žàra se ne

[1]) Alterth. h. V., dio II., sv. V., tabla 3., slika 6. i 8.

može reštaurirati, dok je nasuprot duboka zdjela s jednom ručicom, kojom je žàra bila poklopljena, reštaurirana. Ona je zagasite boje s upravnim okrajkom, a u sredini svoje visine ima uspravnu ručicu okruglastog presjeka. Naprema ručici, ali nešto na više prama okrajku ima guka nalik na papke. Dimenzije:

$V = 13{\cdot}5$, $Pr = 27{\cdot}5$, $zj = 27{\cdot}5$, $d = 12{\cdot}5$, $v\ pr = 13{\cdot}5$.

U žàri bilo je mrtvačke paljevine bez priloga.

Grob br. 49. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm*.

Tmasto siva, loncu slična ilovasta žàra bila je poklopljena ilovastom zdjelicom. Obje su posude — *tabla XLII., slika 3.* — rekonštruirane. U žàre je kratko grlo ili pravije rekavši okrajak od trbušine oštro odvojen, okrajak je izvijen. Na 2 *cm* ispod okrajka optočena je posuda iznutra horizontalnim, 2·6 *cm* širokim nastavkom, koji je očevidno udešen, da se na nj čvrsto može postaviti zdjela, kojom je žàra bila poklopljena.

To je žàra takog oblika, kakav na Jezerinama više nije nagjen. U žare ove su dimenzije:

$V = 25$, $Pr = 31$, $zj = 24{\cdot}5$, $g = 23$, $d = 12{\cdot}5$, $v\ pr = 16$.

Tamno siva zdjela, kojom je bila žàra poklopljena, nije ornamentirana. Njezin okrajak je slabo savijen.

$V = 8{\cdot}5$, $Pr = 23$, $zj = 22{\cdot}5$, $d = 10$, $v\ pr = 8$.

Osim mrtvačke paljevine bila je u žàri rimska broncana fibula s probijenom plojkom za ulaganje jezičca, kojoj je stremenka ukrašena perastim ornamentom od pripojenog kositrenog ili srebrnog lista. *Tabla XV., slika 3.*

Vrijedno je u te fibule napomenuti zatvorene korice oko špirale. $D = 38\ mm$, $V = 15\ mm$, $Š = 19\ mm$.

Grob br. 50. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm*.

Pod nepravilnom kamenitom pločom stajala je posve rastrošena ilovasta žàra, koja je bila poklopljena zagasitom ilovastom zdjelicom. Na toj zdjelici ležao je na *tabli II., slika 12.*, prikazani željezni nož s jednorezom, savijenom oštricom. Držak je noža bio utaknut u koštane korice, od kojih je jedan ulomak još nagjen, a na kraju ima halčicu za vješanje. Cijela dužina 26, dužina oštrice 15·5, dužina drška 10·5. Najveća je širina oštrice blizu drška 2·5.

Izmegju paljevine nagjeni su u žàri ovi prilozi:

a) Malen ilovast pehar, zdrobljen, ali već opet rekonštruiran. Zagasit je, ima sasvim nizak stalak i izvijen okrajak. Dimenzije:
$V = 6$, $Pr = 8$, $zj = 7{\cdot}5$, $d = 4{\cdot}5$, $v\ pr = 4$, $vs = 0{\cdot}5$.

b) Provincijalna broncana fibula iz starijeg rimskog doba s cjelovitom plojkom za ulaganje jezičca. $D = 80\ mm$, $V = 28\ mm$, $Š = 28\ mm$.

c) Kasnije la-tenska fibula od bronca s tijesnom špiralom i tetivom, namotanom oko stremenke, *tabla XII., slika 8.*

Široka stremenka sa tri pruge po duljini sužava se naglo iznad nožice, a cjelovita plojka za ulaganje jezičca, na kojoj ima glavica, na jednom je mjestu probušena [1]).

d) Brocani ulomak, i to žljebić jedne fibule.

Grob br. 51. Grob sa žàrom. Dubljina 130 *cm.*

Prosto u zemlji stajala je ilovasta žàra, napunjena paljevinom. Žàra je rekonštruirana. Ona je siva, loncu slična, kratko grlo nije odvojeno od trbušine, okrajak je slabo izvijen. Dimenzije su joj:

$V = 26$, $Pr = 28$, $zj = 17{\cdot}5$. $g = 17$, $d = 10{\cdot}5$, $v\ pr = 14$.

Osim toga nagjeni su megju utarcima žàre pojedini utarci dviju ovećih, zagasitih ilovastih zdjelica sa obrubljenim, uvijenim okrajkom, te je po tome po svoj prilici žàra stajala u zdjeli i drugom zdjelicom bila poklopljena.

Megju paljevinom ležali su u žàri ovi prilozi:

a) Ulomak pomicave rimske grivne od željezne žice, *tabla III., slika 5.*

b) Dva željezna ulomka, koji valjda pripadaju oštrici od noža.

c) Ulomak vrlo velikog jantarevog zrna, *tabla XXVI., slika 1.*, kome se pri vrhu još vidi gdje je bilo probušeno. To je najveće jantarevo zrno, koje je nagjeno na Jezerinama.

Grob br. 52. Grob sa žàrom. Dubljina 62 *cm.*

Ilovasta je žàra stajala prosto u zemlji, pa makar da je bila posve zdrobljena, mogla se je ipak rekonštruirati sve do okrajka. $V = 43$, $Pr = 39$, $g = 24$, $d = 15$, $v\ pr = 17$.

Ona je crvenkasta i ima široko izvijen okrajak. Grlo je od trbušine znatno odvojeno a izmegju grla i trbušine imadu dva horizontalna nastavka s malim, uspravljenim roščićima na oba kraja. U mrtvačkoj paljevini nije bilo priloga.

Grob br. 53. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Zdrobljena ilovasta žàra bila je poklopljena malom, nepravilnom kamenitom pločom i mogla se je reštaurirati. Ona je rigja, grlo je od trbušine znatno odvojeno, okrajak je izvijen. Megju grlom i trbušinom imadu dva horizontalna nastavka, na svakom po jedan mali roščić na krajevima. Dimenzije:

$V = 48$, $Pr = 40{\cdot}5$, $zj = 27$, $g = 25$, $d = 15$, $v\ pr = 21$.

---

[1]) Isporedi Rakitno. Glasnik 1891., str. 422.

Osim paljevine bila je u žàri samo jedna posve dobro očuvana mala ilovasta žàra sad vije ručice *(tabla XLIV., slika 5.)*, rigje boje, jasno odvojenim grlom i usko izvijenim okrajkom. Dvije ručice sploštено okruglog presjeka stoje vertikalno na dônjem kraju grla, te na vrhu imaju svaka po jedan mali nastavak. Dimenzije:

$V = 16$, $Pr = 15$, $zj = 9$, $g = 8$, $d = 7$, $v\ pr = 5^1/_2$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 54. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra stajala je, posve zdrobljena, prosto u zemlji, te se na pojedinim utarcima, koji su se održali, samo toliko može raspoznati, da je bila zagasita, i da je imala oblik lonca.

Od priloga bila je u mrtvačkoj paljevini samo provincijalna fibula iz ranijeg rimskog doba sa zatvorenom plojkom, u kojoj je bio pričvršćen jezičac. $D = 65\ mm$, $V = 32\ mm$, i $Š = 30\ mm$.

Grob br. 55. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, koja se više ne može reštaurirati, sadržavala je u sebi osim paljevine samo okovicu od broncanog tenećeta, prikazanu na *tabli XXII., slika 5.*, dugu 33 *mm*, a široku 22 *mm*.

Grob br. 56. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Nepravilnom kamenitom plohom poklopljena, mrka, trbušasta ilovasta žàra, ne može se reštaurirati a bili su u njoj osim mrtvačke paljevine ovi prilozi:

a) Broncana pinceta, pri vratu jedne strane ukrašena sa dva kolobara, jedan nad drugim. $D = 102\ mm$, $Š = 25\ mm$.

b) Zatvoren broncani kolutić s oštrom ivicom s obje strane i ispupčenim stranama. Neukrašen. $Pr = 35\ mm$.

c) Plosnasto koštano zrno nepravilnog, šesterouglastog oblika. $Pr = 16\ mm$.

Grob br. 57. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Ilovasta, balonu slična, siva žàra stajala je prosto u zemlji, i rekonštruirana je sve do okrajka. Kratko, vertikalno grlo oštro je odvojeno od trbušine, a ova je na gornjoj strani megju tri zaparane crte optočena nizom zaparanih trokuta, a ispod toga regastom linijom. Nema ručice. Dimenzije:

$Pr = 42{\cdot}3$, $g = 18{\cdot}5$, $d = 13$, $v\ pr = 15{\cdot}5$.

Ovdje su u paljevini bili ovi prilozi:

a) Stremenka broncane provincijalne fibule iz ranijeg rimskog doba.

b) Okruglo broncano dugme, *tabla XXIII., slika 10.*, s premjerom od 17 *mm*, u sredini ispupčeno i brazdom uokolo pri okrajku.

Grob br. 58. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Siva ilovasta žàra s uspravnim okrajkom i sa dva mala horizontalna nastavka mogla se je samo djelomice rekonštruirati i bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom.

Osim mrtvačke paljevine nagjeno je u njoj:

a) Ulomak broncane rimske fibule, *tabla XV., slika 6.*, sa zatvorenim koricama na oblik zamotka.

b) Šest ulomaka od bronca, koji djelomice pripadaju pod *a* navedenoj, a djelomice jednoj većoj fibuli.

Grob br. 59. Grob sa žàrama. Dubljina 60 *cm.*

Ovdje je nagjena rastrošena ilovasta žàra, koja je prosto u zemlji stajala, i uz nju dvije manje ilovaste žàre. Sve su tri posude bile napunjene mrtvačkom paljevinom, ali se je samo jedna mogla reštaurirati.

Jedna mala i rekonštruirana ilovasta žàra — *tabla XLIV., slika 10.* — crvenkasta je, grlo je od trbušine znatno razdvojeno, okrajak je usko izvijen. Na dônjoj su strani grla nasagjene dvije uspravne, trakolike ručice. Trbušina i grlo našarano je crnim linijama. $V = 17$, $Pr = 16$, $zj = 9$, $g = 8{\cdot}5$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 7$. Utarci od vrata i trbušine druge, male i crvene žàre sa dvije ručice, pokazuju tragove bojadisanja sa crnim mastilom. Priloga nije bilo.

Grob br. 60*a*. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Velika rigjasta ilovasta žàra s previjenim okrajkom i sa dva horizontalna nastavka bila je poklopljena sa dvije male kamenite ploče, i napunjena mrtvačkom paljevinom; inače nije u njoj bilo priloga, niti se može reštaurirati.

Grob br. 60*b*. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

U dubljini od 20 *cm* pod žàrom br. 60*a* nagjen je prosto u zemlju položen kostur, kome položaj nije odregjen.

Grob br. 61. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod malom, nepravilnom kamenitom pločom stajala je velika, rigja ilovasta žàra s previjenim okrajkom i sa dva horizontalna nastavka, od kojih svaki na kraju ima po jedan mali roščić. Valjda će se moći rekonštruirati.

U žàri je megju mrtvačkom paljevinom kao prilog bila mala, trbušasta, s obje strane zagasita ilovasta žàra s ručicom, koja je rekonštruirana —

tabla XLVI., slika 17. — Ima nizak stalak od 5 *mm*. Grlo je od trbušine odvojeno, a okrajak je nešto previjen. Okruglasta, široka, pri donjem dijelu grla vertikalno nasagjena ručica ima duž sredine povor i malen, otklonjen nastavak. Ta posudica ima ove dimenzije:

$V = 12$, $Pr = 14$, $zj = 8{\cdot}5$, $g = 8$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 62. Grob sa žàrom. Dubljina 75 *cm*.

Loncu slična, iznutra crna, spolja rigja ilovasta žàra bila je poklopljena ilovastom zdjelom. Obje su posude rekonštruirane.

Ta, ničim neukrašena žàra, *tabla XXXIX., slika 3.*, ima previjen okrajak i ove dimenzije:

$V = 26{\cdot}5$, $Pr = 31{\cdot}5$, $zj = 25{\cdot}4$, $d = 14{\cdot}5$, $v\ pr = 17$.

Zdjela — *tabla XXXV., slika 2.* — zagasito je siva bez ukrasa, sa koso previjenim okrajkom. $V = 6{\cdot}7$, Pr i $zj = 21$, $d = 15$.

Na ilovastoj zdjeli ležao je na *tabli II., slika 8.* prikazani željezni nož s prelomljenim ponešto drškom. Oštrica je jednoreza i pràva, ima debeo hrbat i zašiljena je. Široka je blizu drška 30 *mm*, duga 16 *cm*. Održani jaki komad drška dug je 43 *mm*.

U žàri samo je bilo paljevine bez priloga.

Grob br. 63. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Skelet je bio prosto položen od sjevera prama jugu s glavom na sjevernoj strani. Pod dônjom čeljusti, dakle pri vratu, nagjeno je podosta ostanaka sitnog broncanog lančića, a megju broncanim karičicama bila su umetnuta i dva modra staklena zrnca. Komadić toga lančića prikazan je na *tabli XVI., slika 6.*

Po strani nagjena su rasuta 24 jantareva zrna različite veličine — *tabla XXVII., slika 3.* — kao i 12 komada bijelo emaljiranih modrih staklenih zrna različite veličine, *tabla XXIX., slika 5.*

Grob br. 64. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Pravac prosto u zemlju položenog kostura od sjevera prama jugu, ali glava na južnoj strani. Oko vrata i glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncani nakit, nalik na fibulu, sličan onome, što je prikazan na *tabli XIII., slika 4.* $D = 55$ *mm*, $V = 35$ *mm*. To su nakiti, o kojim ćemo poslije na šire progovoriti.

b) Podosta ostanaka sitnog broncanog lančića, sličnog onome, što je prikazan na *tabli XVI., slika 6.*

c) 2 ulomka od jantarevih zrna.

d) 5 modrih staklenih zrna, *tabla XXIX., slika 16.*

e) 16 sitnih intenzivno žutih staklenih zrna, *tabla XXX., slika 9.*

Grob br. 65. Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm.*

Pod jednom laporastom pločom, koja je s obje strane prema sredini sve deblja, te po tome ima krovu slični oblik pokrovca na sarkofagu, nagjena je zdrobljena i mrtvačkom paljevinom napunjena ilovasta žàra, koja se nije mogla rekonštruirati.

1/10.

Slika 46.

Ploča nije potpuna i na jednom čelu ima pod jednostavnom ručicom po čitanju gospodina sveučilišnog profesora Alfreda Domaszewskog ovaj natpis *(slika 46.):*

· LATOR · OIP · FILIVS · NX

t. j. . . . . alator Oip . . . ? Filius an(norum) X.

To je dakle nadgrobni natpis jednog desetgodišnjeg dječaka, koji se više ne može sasvim protumačiti.

U paljevini nagjeno je jantarevo zrno i 7 bijelih staklenih zrna — *tabla XXX., slika 1.,* — kao i malešni ulomak plavkaste staklene posude.

Grob br. 66. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom stajala je oveća siva ilovasta žàra s previjenim okrajkom i sa dva horizontalna nastavka, koji su na svakom kraju imali roščić. Žàra se nije mogla rekonštruirati.

Osim mrtvačke paljevine bila je u njoj samo jedna malešna smegja ilovasta žàra s ručicama na obje strane, koja se je mogla reštaurirati. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je izvijen, a obje vertikalne ručice okruglastog širokog presjeka smještene su pri dônjoj strani grla. Dimenzije su:

$V = 15$, $Pr = 14$, $zj = 10$, $g = 9$, $d = 7$, $v\,pr = 6$.

Grob br. 67. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Tu je nagjena velika, rigja ilovasta žàra s previjenim okrajkom i dva horizontalna nastavka, pokrivena nepravilnom kamenitom pločom. Čini se, da se može rekonštruirati.

Osim mrtvačke paljevine bila je u njoj samo priložena posudica, koja je rekonštruirana. To je mala, s obje strane zagasito lugasta ilovasta žàra sa dvije ručice, *tabla XLIV., slika 8.,* kojoj grlo od trbu-

šine nije bilo odvojeno, a okrajak je usko previnut. Vertikalno nasagjene ručice eliptičkog presjeka smještene su pri donjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 11{\cdot}5$, $Pr = 13$, $zj = 8$, $g = 7$, $d = 7{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Grob br. 68. Grob s paljevinom. Dubljina 60 *cm.*

Mrtvačka paljevina ležala je na goloj zemlji i bila je prekrivena pravokutnom laporastom pločom od 58 *cm* dužine i 51 *cm* širine, koja je, slično kao i ploča u grobu 65 u sredini bila debela 10 a s obje duže strane 7 *cm.* *(Slika 47.).*

1/10
Slika 47.

Na jednome čelu ima u sredini kolobar od 9·5 *cm,* a na svakom kraju po jedan kolobar sa 6·5 *cm* premjera.

U svakom tom kolobaru ima u drugom, koncentričkom kolobaru šestotraka rozeta, a megju rozetama u dva reda po gospodinu Domaszewskomu ovaj natpis:

VANDANO VOETV
RIA · TRITI F //// · (filia)

Tu je dakle, kako natpis svjedoči, sahranjeno žensko čeljade, i to Vandano Voeturia, kći Trita.

U paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Plosnato jantarevo zrno — *tabla XXVI., slika 5.* — sa 38 *mm* u premjeru i 19 *mm* debljine.

b) Emaljirano, s jedne strane ravno, s druge izdubljeno bijelo i modro stakleno zrno, *tabla XXIX., slika 8.,* sa 21 *mm* u premjeru.

Grob br. 69. Skeletni grob. Dubljina 90 *cm.*

U zemlju prosto položen kostur bio je pružen od sjevera prama jugu, s glavom na južnoj strani.

Nagjeni su uza nj ovi prilozi:

a) Fragmenti toke od tankog broncanog tenećeta sa koncentričkim brazdama.

b) Više komada sitnog broncanog lančića.

c) Gornji dio bočke s natraške uvijenom glavicom.

d) Smotani trak od broncanog tenećeta.

e) Malo jantarevo zrno.

f) 8 malih, modrih staklenih zrna.

g) 5 malih, žutih staklenih zrna uz nekoliko ulomaka staklenih zrna.

Grob br. 70. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur ležao je prosto u zemlji položen od sjevera prama jugu, s glavom na sjevernoj strani.

Nagjeni su ovi prilozi:

a) Uz glavu kao priložena posuda mala ilovasta žàra sa jednom ručicom, koja je bila prazna i mogla se je rekonštruirati. Ona je s obje strane crvenkasta, ima stalak 1 *cm* visok i ponešto izvinut okrajak. Grlo je od trbušine slabo odvojeno, a vertikalna ručica okruglasto širokog presjeka nastavljena je pri dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 14{\cdot}5$, $Pr = 15$, $zj = 10$, $g = 8{\cdot}5$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 6$.

b) Fibuli sličan nakit od bronca, sličan onome, što je prikazan na *tabli XIII., slika 4.* $D = 60\ mm$ $Š = 43\ mm$.

Grob br. 71. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Malena nepravilna kamenita ploča ležala je na posvema zdrobljenoj mrkoj ilovastoj žàri — *tabla XXXVII., slika 6.* — u kojoj je bila mrtvačka paljevina ali bez priloga.

Ona je rekonštruirana, ima podobu balona, s obje je strane mrka, kratko grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je nešto previjen. Na gornjem kraju trbušine nasagjena je vertikalna ručica plosnato okruglog presjeka. Dimenzije:

$V = 36$, $Pr = 39$, $zj = 16{\cdot}5$, $g = 13$, $d = 12$, $v\ pr = 17{\cdot}5$.

Grob br. 72. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Pravac prosto u zemlju položenog kostura od sjevera prama jugu, s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga nagjeno je:

a) Vrh glave mala crvena, zdrobljena ilovasta žàra s vertikalnom trakolikom ručicom i izvinutim okrajkom. Može se rekonštruirati. Bila je prazna.

b) Pri vratu fibuli sličan nakit od bronca s krstolikim ukrasom na onome dijelu, gdje je u fibula žljebić za jezičac i sličan onome, što je prikazan na *tabli XIII., slika 2.* $D = 55\ mm$ $V = 39\ mm$.

Grob br. 73. Grob s paljevinom. Dubljina 90 *cm.*

Pod lapornom pločom, koja ima isti sarkofagu slični presjek, kako je već u više njih opažen, ležala je mrtvačka paljevina bez ikakih priloga.

Na jednome čelu toga kamena — *slika 48.* — opet ima latinski natpis, koji po gospodinu Domaszewskomu ovako glasi:

NN XX DI
ANDIISSIM t. j.
a]nn(is) · XX · di(es).....
c]andi(d)issim.....?

1/10
Slika 48.

Taj se natpis po tome tiče dvadesetgodišnjeg čeljadeta, kome se zbog nedostatnog natpisa ne može odrediti spol, i to naročito i sbog toga, jer nijesu nagjeni nikaki prilozi, po kojima bi se moglo u tome pravcu što god suditi.

Grob br. 74. Grob sa žàrom. Dubljina 68 *cm.*

U ovećoj rigjoj, ali posve rastrošenoj ilovastoj žàri, koja je prosto u zemlji stajala, nije osim mrtvačke paljevine ništa nagjeno.

Grob br. 75. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Velika smegjasta ilovasta žàra s previjenim okrajkom i dva nastavka stajala je prosto u zemlji i moći će se valjda rekonštruirati.

U njenoj paljevini nagjena je samo mala špiralna narukvica od tankog broncanog tenećeta, koja sastoji od četiri komada, koji zajedno čine četiri savijutka. Ta će se narukvica valjda rekonštruirati.

Grob br. 76. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Prosto u zemlju položen kostur bio je pružen od istoka prama zapadu, s glavom na istočnoj strani i licem dolje obrnutim. To je prvi mrtvac na Jezerinama, koji je nagjen da leži potrbuške. Nagjeni su uza nj ovi prilozi:

a) Fibuli sličan nakit od bronca, nalik na onaj, što je prikazan na *tabli XIII., slika 6.*, jedino što u kolutić toga nakita zataknuta špiralna karičica nije imala više od dva savijutka. $D = 63$ *mm*, a $V = 46$ *mm*.

b) Broncana okovica, *tabla XXII., slika 18.*, sa dva koncentrična kolobara. $Pr = 41$ *mm*.

c) Oveća u modrim i bijelim regastim crtama emaljirana gmiza.

d) 23 modre gmize različite veličine.

e) 1 bijela i 3 zelene gmize.

f) Nekoliko komadića zdrobljenih gmiza.

Više tih gmiza prikazano je na *tabli XXIX., slika 18.*

Grob br. 77. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur, u zemlju prosto položen, opet je ležao natrbuške, a bio je pružen od sjevera prama jugu, s glavom na južnoj strani.

Od priloga ležalo je uz glavu:

a) Mala špiralna narukvica od broncanog tenećeta sa 4 savijutka. *Tabla XVIII., slika 6.* Na jednom se kraju jasno vidi, kako je broncano teneće zaobljeno, dok je nasuprot drugi kraj prelomljen.

b) Više komadića finog broncanog lančića. Takav ulomak pokazuje *tabla XVI., slika 7.*

c) 6 komada sitnih jantarevih zrna.

d) 1 modro emaljirana, 10 modrih, 14 žutih i 2 zelene gmize različite veličine, koje su prikazane na *tabli XXIX., slika 2.*

Grob br. 78. Grob sa žàrom. Dubljina 75 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je zdrobljena, ali se je mogla rekonštruirati. Ona je s obje strane smegja, grlo joj je od trbušine odvojeno, okrajak previjen.

Pri dônjem kraju grla nasagjena su dva horizontalna nastavka s malim roščićima na oba kraja. Dimenzije:

$V = 47$, $Pr = 42$, $zj = 25{\cdot}5$, $g = 21{\cdot}5$, $d = 11{\cdot}5$, $v\ pr = 21{\cdot}5$.

U žàri osim mrtvačke paljevine nije ništa bilo.

Grob br. 79. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Velika trbušasta ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji, bila je u njoj mrtvačka paljevina i mogla se je do grla rekonštruirati. Ona je rigja, grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je previjen.

Žàra je imala dva prava, horizontalno nasagjena nastavka. Dimenzije:

$Pr = 37$, $d = 13$ i $v\ pr = 21$.

Od priloga nagjena su megju paljevinom dva zatvorena broncana koluta rombičkog presjeka i sa 51 *mm* u premjeru.

Grob br. 80. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

Paljevina je bilo prosto na zemlju položena i poklopljena velikom, sarkofagu podobnom laporastom pločom od 150 *cm* duljine, 90 *cm* širine, debelom na najdebljem mjestu 38 *cm.* Na jednome čelu mogu se raspoznati ostanci zaparane škulpture, ali nema natpisa.

Od priloga nagjeno je megju paljevinom:

a) Krstoliko broncano dugme, slično onome, što je prikazano na *tabli XXIII., slika 1.* $Pr = 22$ *mm.*

b) Jedno plosnato, dva valjkasta i jedno trouglasto malješno jantarevo zrno, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXVII., slika 14.*

c) Žuta, trouglasta gmiza. *Tabla XXX., slika 5.* (Nastaviće se.)

ZERIN

Стари херцеговачки натписи.

Приопћио

кустос бос.-херц. земаљског музеја др. **Ћиро Трухелка.**

I. Из Дабар-поља.

У Дабарском пољу, што се прострло између Сто́ца, Билећа и Гацка налази се тик села Милавића у малом гају сакрита некропола са једно 300 средовјеких гробница, већином плоча, а међу њима неколико големих стећака. На једном од највећих стећака има овај натпис, исписан на све четири стране:

✚ Асе лежи Б(о)гдань Хател(ј)евићь [Р]адича воеводе слуга, у добри часъ родих се у Д(а)брје, у дружини права чине(ћ) и умрјехь го(спо)д(и)ну вјерн̓о служе(ћ) . а сај билегь синове мои поставише

Натпис писан је неправилно, колумне не теку једнаким редом око све четири стране стећка, па га ваља читати оним редом, што сам га означио бројевима. Ковач свршивши први редак на другој страни, смјестио је оно ћь у имену Хатељевић, што му ту није стало, у слиједећи ред на крај.

Натпис знаменит је због имена, што се у њему спо-

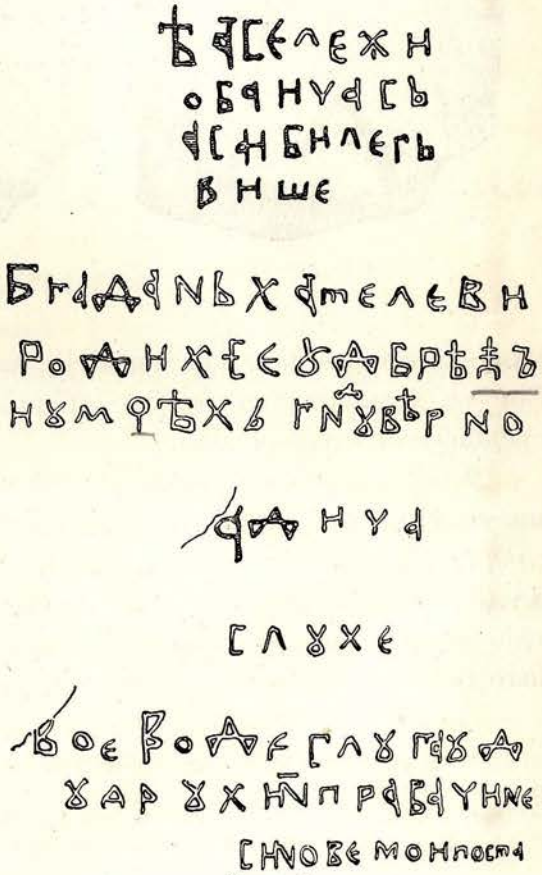

Слика 1.

мињу. Име Хатељевић сачувало се у имену општине Хатељ, којој и Милавићи припадају.

Дабри[1]) су данашње Дабар-поље. Најзнаменитије је у натпису име војводе Радича, под којим имадемо разумјевати војводу Радича Санковића, сина казнаца Санка, који се спомиње на натпису у Величанима[2]) и за кога имамо вијести из године 1391. до 1401. Исти Санковић зове се у листи. нама само именом војводе Радича[3]).

Слика 2.

Слика 3.

Војвода Радич умр'о је негдје између године 1401. и 1404., у којој се већ спомиње мртав.

Некропола у Милавићима чинила ми се знаменита и с другог гледишта. Добар дио гробних плоча украшен је примитивним скулптурама, а особито ме занимаше пет каменица, које показују, како се је течајем времена из људске фигуре стилистички развио облик крста, који често налазимо на средовјеким мраморовима.

У приложеним сликама 2 до 6 саставио сам те плоче у прегледном низу. Под бројем *2.* види се људска подоба раширених руку. У *слици 3.* глава тек је слабо означена а ногу нема, у *4.* претворио се људски лик у крст, а у *5.* и *6.* виђамо варијанте. Занимљива је *слика 5.*, гдје ме она фигура широких рукава сјећа карактеристичног знака ☩, што га често налазимо у почетку средовјеких натписа.

---

[1]) Ср. Даничићев Рјечн. књиж. стар. стр. 321. Ондје се не вели на ком мјесту Дабри леже, те се то овим накнађује.

[2]) Приопћен у Гласнику 1892., III., стр. 215. Испореди такођер Гласник 1892., IV., стр. 279.—285.

[3]) Пуцић, Споменици 16. 18. 20. 24. 25. 33. 34. 36.

На западној страни Дабарског поља има код села Берковића под Љутим Долом „каурско“ гробље. У њему су на два велика

Слика 4.

Слика 5.

Слика 6.

стећка, украшена вијама и завојницама, ови натписи:

На једноме пише:

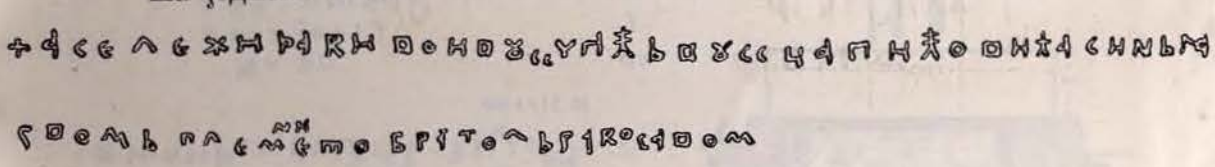

Слика 7.

✚ Асе лежи Радивој Вукчићь Вукца Пићовића сниь на свомь племенито(м) братомь Радосавом.

На другом:

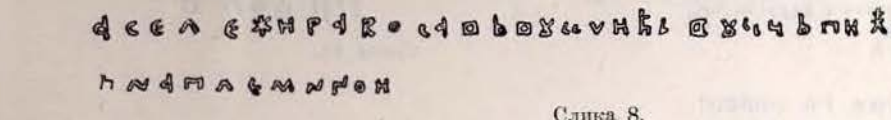

Слика 8.

Асе лежи Радосавь Вукчићь Вукца Пићевића (син) на свој на племенној.

Натпис доста је неразговјетан те има осебности, тако за „д“ знак R; у првога је у ријечи „братом“ оно „м“ као ʌ, у другог је у имену „Вукца“ оно „а“ као ь, а придјев племени-а-о, мј. племенити и т. д.

Породице Пићевића нестало је, али се име сачувало у селу Пићевићи у Трусини једно 2 сата далеко од гробишта.

У једној листини из XV. вијека[1]) спомиње се кћи кнеза Браила, Владисава, која се удала за Иваниша Пићевића у Дабарь и умрла у Дабру.

II. Натпис у Арапима.

У селу Арапи, општине Слијепчићи, кот. Мостар, има изидана рака, данас празна, покрита големом плочом, украшеном ћенаром вије и штитом, а уврх те гробнице голем је крст (види *слику 9.*).

На њему има на све четири стране у два реда натпис, по свом садржају необичан и занимљив (види *слику 10.*).

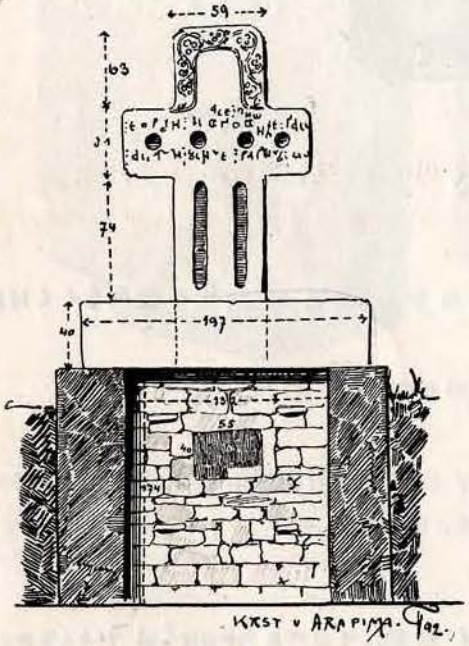

Слика 9.

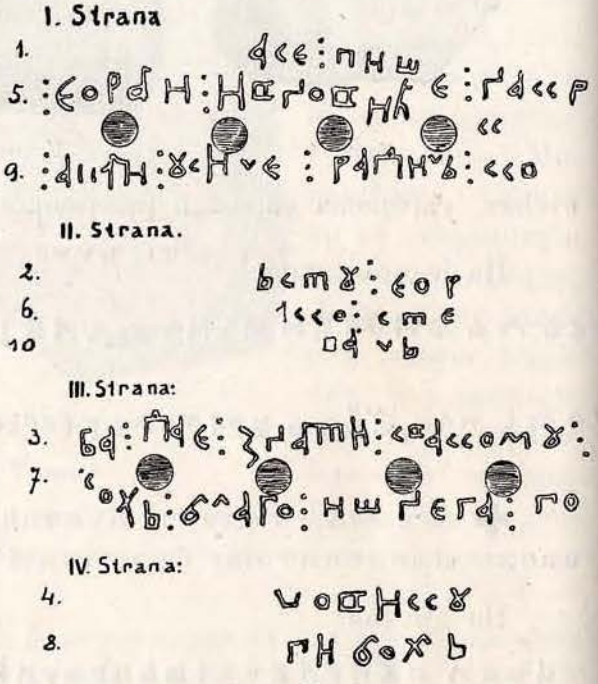

Слика 10.

Прочитао сам га овако:

„Асе пише на крьсту Јурја, да (ј)е знати свакому човику: Јурај Ивновић к[а]ко стекохь благо и шнега погибохь; а ками усиће Радичь ковачь.

У натпису ваља споменути ове необичности у имену. Јурај мјесто ю пише ѥо, други пут ѥорьа мј. юрга. У ријечи ками оно ами је у свези.

[1]) Микл. стр. 544.

III. Натпис код хана Побрднице.

У I. бр. Гласника 1892., приопћио сам натпис на крсту крај цесте близу хана Побрднице (котар столачки). Ономад нијесам га могао свег прочитати, а имајући од онда чешће прилике бавити се њиме, пошло ми је за руком одгонетнути га. Натпис гласи:

✚ ѦСЄ НЄКѦ СЄ ЗНѦ
ЄРЄ ѪБИ ПѪШКѦ
ЕРЄШКѪ БО
РОБИЧИ
ЋѦ
[Д]Ѧ СѪ КЛЄ
ТЄ ТЄ Р
ѪКЄ КОЄ
БИ ѢОИ
ПРИТѪРИ
ЛЄ

Тј: ✚ Асе нека се зна (ј)ере уби пушка Врешку Боровичића. [Д]а су клете те руке, ко(ј)е би [о]вој притуриле.

Stiva iz Ljubić-planine kod Prnjavora.

Priopćio

profesor dr. **M. Kišpatić.**

Bilo je vrijeme, kad je bosanska stiva bila na dobru glasu i kad je i u znanosti bila pripoznata; no došlo je vrijeme, kad su se spremili, da izbrišu stivu iz popisa bosanskih ruda. Danas već kažu, da je to magnezit, pa samo da ga još mjestimice u Bosni zovu i upotrebljavaju kao stivu. Ali stivi učiniše krivo, jer da je bosanska stiva u istinu prava stiva, pokazaće ovi reci.

Prošlog ljeta ispunila mi se davna želja, da se ogledam megju serpentinima sjeverne Bosne. Išla mi je u tom na ruku jugoslavenska akademija u Zagrebu, a vanredno mi je pomogao i preuzvišeni gospodin ministar B. Kállay, koji mi je otvorenim pismom, što sam ga na ruke dobio, otvorio sve puteve i doveo me u doticaj sa tolikim promicateljima kulture, pa mi je ugodna dužnost, da mu se ovdje javno zahvalim. Prošavši ponajprije neka zanimljivija mjesta u obližnjoj Hrvatskoj, gdje je na površje izbilo starije kristalinično kamenje, prešao sam kod Novoga u Bosnu, te sam obišao redom Pastirjevo, Kozaru, Prisjeku, Skatovicu, Uzlomac, Borju i napokon Ljubić-planinu. Rezultate svoga istraživanja priopćiću drugom zgodom, a možda će biti i nužno, da prije toga obigjem i drugu, veću polovicu serpentinske zone, u koju prošle godine nijesam dospio, pa da na nju obratim mnogo više vremena, nego što sam na prvu polovicu obratio. Ovdje samo želim priopćiti svoja istraživanja o stivi iz Ljubić-planine i uz to nadovezati samo nekoliko općenitih opazaka o serpentinima.

U literaturi a i u trgovini bila je bosanska stiva iz Ljubić-planine već odavno poznata, pa da je i u tehničkom izragjivanju imala najbolji glas, dokazuje nam to, što su je trgovci u Beču dulje vremena kupovali

i izragjivali u sprave za pušenje. Vješti i iskusni trgovci upoznali su u bosanskoj robi dobru stivu, pa niko nije na to ni mislio, da bi trebalo ustanoviti njezin kemički sastav. Kad su godine 1879. članovi geološkog zavoda u Beču boravili na geološkom istraživanju u Bosni i Hercegovini, došla im je ruku i bosanska stiva. Dr. Emil Tietze obišao je onaj dio sjeverne Bosne, u kome se nalazi Ljubić-planina, pa nam on i izvješćuje u djelu, što ga je napisao zajedno sa svojim drugovima o geološkim prilikama Bosne i Hercegovine[1]), o nalazištu i naravi stive. Sama Ljubić-planina sastoji, kako Tietze piše, od gabra i serpentina. Cio greben Ljubića i svi njegovi veći vrhunci sastoje po njegovom istraživanju od gabra, koji se je obično u krš razdrobio, a u ovom se vigjaju veliki listovi broncita i dialaga, dok se serpentin drži samo gorskih bokova. I taj serpentin znamenit je radi toga, što se s njim pojavljuje „magnezitna rastvorina, koja se ovdje u Bosni upotrebljava kao stiva". Takvo nalazište vidio je Tietze kod Kremne na sjevernom obronku Ljubić-planine. Tu je on našao vrlo rastrošen serpentin, a mjestimice i nješto gabra. Sam „magnezit" — kako zove Tietze stivu — nepravilno je rastrešen, te se pojavljuje po svim obroncima i jarcima velikim prostorom, a na mnogim mjestima se vide tragovi, gdje su ga ljudi kopali. Drugo „slično" nalazište spominje Tietze kod sela Reljevca. Stivu od Kremne dao je Tietze u Beču Johnu, predstojniku kemijskoga laboratorija na geološkom zavodu, da je kemički istraži. John nije, kako se čini, izveo potpune kvantitativne analize, nego se je zadovoljio samo s nekim pokusima, jer su ga već i oni uvjerili, da ono, što je dobio, nije stiva. John je ustanovio, kako Tietze navodi, da „tako zvana stiva" od Kremne sastoji poglavito od magnezijevog karbonata, pa da u njoj ima samo 5 do 8 postotaka kremene kiseline. Po tom zaključuje John, da u tom magnezitu ima nešto malo magnezijeva hidrosilikata (dakle stive). Napose valja istaknuti, da je taj „magnezit" bio kao „kreda", kao „snijeg" bijel, pa da su se u njem mogli naći i tragovi vapna. Uza sav taj nepovoljni rezultat kemičkog istraživanja izriče ipak Tietze nadu, da bi se na onom velikom prostoru moglo naći bolje rude, u kojoj bi bilo više silikata. Nema sumnje, da je ono, što je Tietze sa sobom na istraživanje ponio, bio obični magnezit, koji je uz pravu stivu vrlo raširen, pa da je morao samo slučajno zamijeniti jednu rudu s drugom.

B. Walter, koji je napisao znamenito djelo o rudnom bogastvu Bosne, nije imao razloga, da ne vjeruje u navode, što ih je Tietze priopćio, pa za to nije čudo, da on u spomenutom djelu[2]) veli, da se u okolici Prnjavora

---

[1]) Grundlinien der Geologie von Bosnien-Hercegovina, Wien 1880.

[2]) Beitrag zur Kenntniss der Erzlagerstätten Bosniens, Sarajevo, 1887., str. 215.

magnezit upotrebljava pod imenom „bosanske stive“, pa da Bošnjaci iz lula od te stive „velikim pijetetom“ puše. Mislio je, da je to zbilja magnezit.

V. Radimský, rudarski satnik u Sarajevu, nije se dao zavesti onim, što je Tietze priopćio, nego je pomno proučio neka glavnija svojstva bosanske stive, a iz rezultata, što ih je priopćio u Glasniku zem. muzeja (Serpentini Bosne i njihovi utvori, osobito istiva, knj. I., 1889., str. 88.; radnja je tiskana i njemački u časopisu „Mittheilungen der Section für Naturkunde des öst. Touristen-Club“, 1892, Nr. 2) proviruje jasno, da je pisac uvjeren, da bosanska stiva nema nikakva posla sa magnezitom. Radimský navodi u spomenutom članku sva najglavnija nalazišta stive oko Ljubić-planine, te izrično spominje, da su bečki trgovci stivu od Branešaca hvalili kao izvrsnu robu, te su je pretpostavljali onoj od Kremne. Radimský imao je u rukama samo stivu od Branešaca, pa nam dakako i ne kaže, da li ima u istinu kakve razlike izmegju te stive i one, što je u okolici Kremne kopaju. Ispitivanje, što ga je na toj stivi izveo, posve je tačno. Stiva ta lijepi se jako za jezik, upija požudno vodu, pokazuje raznu gustoću i raznu tvrdoću, te ne zašumi u kiselini, ni kad se ugrije, samo židina u potonjem slučaju bude pahuljava. Na jednoj vrsti stive našao je Radimský gustoću 0·47 i tvrdoću 1·0, dok je druga vrsta imala gustoću 0·95 i tvrdoću 2·5. Ako se ova druga vrsta namoči, odmah joj tvrdoća padne ispod 2. Ovomu ispitivanju tek još treba kemička analiza, da utvrdi, da je bosanska stiva u istinu prava stiva.

U spisima geološkog zavoda priopćio je u novije vrijeme M. Tscherne[1]) neke analize bosanske stive. Za komad, što ga je za ispitivanje dobio, spominje, da potječe sa podnožja Ljubić-planine prama Prnjavoru. Žućkasto smegja tvar ove stive bijaše protkana žicama zelenkaste neke rude, na kojoj su se mogle mjestimice raspoznati pseudomorfoze po olivinu. U stivi bijaše još i uklopljenih listova broncita, a na nekim mjestima bijaše stiva prevučena korom od magnezita. Po cijelom opisu vidi se, da to nije bila ona čista stiva, kako je tamošnji ljudi kopaju i u lule izragjuju. Analiza, što ju je Tscherne na tom komadu izveo, pokazuje:

gubitka do 100°	=	9·11%
„ pri žarenju	=	11·38
SiO_2	=	47·23
MgO	=	24·55
FeO	=	7·20
		99·47%

[1]) Meerschaum von Bosnien und von Mähren, Verhandlungen der k. k. geol. Reichsanstalt. 1892., br. 2, str. 100.

Izlučivši iz komada čistu, bijelu tvar, koja je nalikovala na anatolsku stivu, našao je analizom, da sastoji od

CO_2	=	2·30%
gubitak žarenjem	=	16·96 odbivši CO_2
slobodne SiO_2	=	4·22
vezane SiO_2	=	46·20
MgO	=	23·90
FeO	=	6·13
		99·71%

te bi prema tome i ovaj „čisti" materijal sastojao od smjese stive sa magnezitom i opalom.

Drugi jedan komad, što ga je Tscherne dobio na analizu, nalikovao je donekle na magnezit, što ga je John analizirao. Taj komad imao je ovaj sastav:

CO_2	=	26·42%
SiO_2	=	30·47
MgO	=	34·53
Fe_2O_3	=	0·90
H_2O	=	7·61
		99·93%

I taj je komad dakle sastojao od stive i magnezita sa nešto malo opala, samo da je u njem bio silikat magnezije puno pretežniji nego u magnezitu, što ga je John ispitivao.

Za moga boravka u Prnjavoru bila su nalazišta stive kod Kremne nepristupna. Valjda radi nespretna potkapanja i rovanja srušio se cio brijeg, pa se do stive nije moglo doći. Bilo mi je to vrlo žao i to tim više, što se navodi Tietzeovi odnose upravo na stivu kod Kremne. Megjutim sam uvjeren, da i tamo ne bi ništa drugo našao, nego što sam našao kod Branešaca. Mjesto Branešci leži na niskim brežuljcima, koji se hvataju Ljubić-planine. Na putu prama ritu Reljevcu, gdje se najviše stive kopa, mogao se je čovjek lako uvjeriti, da ovi brežuljci sastoje od materijala, koji se je srunio sa Ljubić-planine. Iz zemlje proviruje naime znatna množina sitnijeg i krupnijeg šljunka od kristaliničnog kamenja. U tom šljunku najzanimljiviji su komadi, koji sastoje od lijepog, crnog amfibolita, koji je bez sumnje zajedno sa šljunkom od serpentina dospio sa Ljubić-planine. Sam majdan u Reljevcu nalazi se u snešenom materijalu. Na komadima stive i magnezita, što ih tu nalazimo, vidi se prilijepljen

šljunak od serpentina. Na strmom obronku, koji se ovdje prama potoku spušta, vide se niske i plitke rupe, koje su seljaci iskopali, tražeći stivu. Kopajući po tim rupama može čovjek lako naći lijepe komade stive, a uz nju redovito i komade magnezita. Stiva i magnezit imadu oblik posve nepravilnih gomolja, a jedna se ruda od druge lako raspoznaje. Sami seljaci znadoše mi odmah reći, čim su rudu uzeli u ruke, da li je stiva ili nije. Iz zemlje iskopana stiva puna je vlage, pa se lako noktom struže, te je blijede bijele boje, dok je magnezit tvrda i opora opipa i čiste, „kao kreda" bijele boje. Magnezit taj nije čist magnezijev karbonat, jer kad ga čovjek rastopi u solnoj kiselini, preostane u tekućini prilična množina kremene kiseline u obliku lakih pahuljica. Taj dakle magnezit odgovara posve onomu, što ga je Tietze dao po Johnu ispitati. I tu rudu poznaje narod po obližnjoj okolici vrlo dobro, pa ne bi nikomu palo na pamet, da je kopa i kao stivu izragjuje ne samo radi toga, što stive ima, nego glavno radi toga, što u tog magnezita nema nikojih svojstava, da se izragjuje u sprave za pušenje. Taku robu ne bi sigurno bečki trgovci kupovali, a da ju je Tietze kao stivu skupio i ponio, moglo se je dogoditi samo pometnjom. Kako sam već rekao, ja ne poznajem stive od Kremne, al sam posve uvjeren, jer vjerujem narodu, da je tamo ista stiva kao i kod Branešaca, ma da i postoji kakva neznatna razlika u boji i veličini gomolja.

Gomolji stive iz Reljevca vrlo su često na površini prevučeni crvenom korom, koja je puna željeza. Ispod te kore je posušena stiva bijela sa slabim žućkastim dahom. U toploj solnoj kiselini ne šumi stiva niti najmanje, kako je to već Radimský opazio, što je dokaz, da u njoj nema nikakvih karbonata. U kiselini se stiva rastvara, izlučujuć kremenu kiselinu u obliku bijelih pahuljica. Stiva, koja je bila na oko posve suha, imala je u sebi još 14 postotaka (tačnije 14·28%) higroskopične vode. Ta velika higroskopičnost silila je čovjeka, da je morao pri vaganju vrlo brzo raditi i svako vaganje iznova prosušene tvari nekoliko puta ponoviti, jer dok je čovjek utege na vagu metao, već se je težina stive promijenila.

Kvantitavnu analizu, što sam je na stivi izveo, proveo sam po poznatim metodama u kemičkom laboratoriju kr. realke u Zagrebu. Vodu sam odredio žarenjem u jednoj probi, iz koje sam prije svu higroskopičnu vodu duljim grijanjem do 110° istjerao, dok sam ostale sastojke ustanovio po drugoj probi, koju sam solnom kiselinom rastvorio. Da budem za željezo siguran, još sam ga napose iz treće probe titracijom sa kalijevim hipermanganatom ustanovio, te dobio gotovo isti broj. Posebno ispitivanje na ugljičnu kiselinu i na vapno dalo je posve negativni rezultat. Analiza dala mi je ovaj rezultat u postocima:

SiO_2	61·09
MgO	25·87
Fe_2O_3	2·59
H_2O	10·47
Ukupno . .	100.02

Mi imamo dakle pred sobom bez svake sumnje normalnu stivu. Analiza nam pokazuje, da je to magnezijev hidrosilikat, a što je u njem neznatna množina magnezija zamijenjena željezom, posve je obična stvar, koja ne smeta niti mineralnoj individualnosti stive, niti njenoj tehničkoj vrijednosti. Analiza tako jasno govori, da tu nemamo posla sa magnezitom, nego sa pravom stivom, da je suvišno o tom više riječi trošiti.

Sa našom analizom posve se dobro slažu analize stive iz Male Azije (I. analiza od Lychnella, II. od Scheerera i Richtera, III. od Schultza) i iz Grčke (IV. od Scheerera), koje ovdje navodimo:

	I.	II.	III.	IV.
CO_2	—	0·67	—	0·56
SiO_2	60·87	61·33	60·01	61·30
MgO	27·80	28·28	26·78	28.39
FeO	0·09	0·09	—	0·08
H_2O	11·29	9·82	12·62	9·74
	100·05	100·19	99.41	100·07

Postanak stive usko je skopčan sa postankom serpentina. Danas je dobro poznata stvar, da serpentin nije prvotan kamen. U onim ogromnim ponorima serpentina, što se Bosnom šire, ima u istinu razmjerno vrlo malo serpentina. Obično je samo spoljašna kora od serpentina, dok je sva ostala masa u dubljini od drugoga kamena. Gdje su god potoci dublje zadrli u kamenje, tu se svuda vidi svjež kamen, koji ne sastoji od serpentina, al koji će se vremenom u serpentin pretvoriti. Taj kamen, od kog je postao i još uvijek postaje bosanski serpentin, zove se u znanosti „peridotit“. Iz tog peridotita stvara se utjecajem zraka, vlage i ugljične kiseline serpentin i s njim usporedo gotovo uvijek još i magnezit, a kao treći proizvod rastvorbe pridružuje se k tomu rijetko kada još i stiva. Ljubić-planina sastoji većim dijelom od serpentina (odnosno od peridotita, koji je na površju pretvoren u serpentin), a ne od gabra, kako to Tietze navodi; gabor je tu posve sporedan, a kemijska rastvorba, koja je pretvarala peridotit u serpentin, stvorila je tu uz magnezit još i stivu. Više puta se čuju i čitaju nazori, da su serpentini postali gabra, od no to je krivo. Gabro doduše

prati vrlo često razne serpentine, pa i u Bosni je tako, al iz njeg nije nikad postao pravi serpentin; rastvorba gabra posve je druge naravi.

Neka mi bude dopušteno ovdje spomenuti još jedno pitanje. Uopće se tvrdi i misli, da su bosanski serpentini kao eruptivno kamenje prodrli na površje tamo negdje u kredinoj formaciji. No eruptivnu narav napose bosanskih serpentina nije još niko dokazao, a ipak u nju vjeruju, a niko ne će da vjeruje, da su bosanski serpentini zajedno sa gabrom kristalinični škriljavci, premda ima za to i nekoliko dokaza. Radimský i Walter pripovijedaju, kako su serpentini mjestimice pravilno škriljavi, a ja ću u tom pogledu iznijeti novih i pouzdanih dokaza. Uz serpentine dolaze u Bosni i drugi škriljavci. Amfiboliti, što ih je Bittner našao kod Višegrada, ponešto su uzdrmali njegovu vjeru u eruptivnu narav serpentina; no da je on vidio gabro u Kozari planini, te amfibolite oko Čelinca i Ljubić-planine, možda bi pristao uz moje uvjerenje, da bosanski serpentin nije eruptivni kamen.

Резбарија на кори.

Приопћио

пристав бос.-херцег. земаљског музеја, **Фрањо Фиала.**

Дрвена резбарија, у колико се тиче примитивне кућне индустрије, није у Босни и Херцеговини нипошто ријетка.

За летње паше у планини, као и за дугих зимњих вечери начињају горштаци којекакву кућну справу, па је онда нашарају свакојаком резбаријом.

Ту се стварају пехари, жлице, ибрици, сандуци, вретена и друге ствари за кућу, али се ријетко када носе на пазар, јер их сељанин обично гради за своју потребу. Нашло се је додуше дојако неколико даровитих резбара, па такве своје радове, који се слободно могу такмити с производима те руке из алпинских крајева, доносе на пазар, али је мало таких.

Веома стар и занимљив комад тако зване резбарије на кори даровао је земаљском музеју ц. и кр. капетан Крајчевић у Рогатици.

Тај објекат, свиралица из гајди, намакао је речени капетан у сјеверној Босни. Широко зјало опточено је вијенцем од пет једноставних штитова, од којих је у свакоме до половице уложен комад мрке коре; с дôње стране зарубљен је вијенац $^3/_4 cm$ широком лозом, уз коју се с обје стране виде фигурално приказани ловачки призори. Једна страна, *слика 1.* приклопљене табеле, приказује лов на зечеве. Луком оружани ловац нишани на зеца, кога гони један хрт; у одјеће ловчеве удара у очи шешир необична облика, што му је на глави и гајтанима опшивен капут. Пас и зец врло су природно израђени, а дрвеће је шематички приказано. Тај призор завршује 1 *cm* широк трак, на коме онда слиједи на отвореницем пољу приказана лисица, како је гони један хрт. Овај призор према писку завршује $^1/_2 cm$ широк трак с вијенцем од пет штитова. На другој страни, *слика 2.* опет је у првом пољу приказан исто такав лов на зечеве; у другом, одужем

пољу види се нејасно изрезана животињска подоба, коју гони хрт. По хрпту је свиралица у сву дуж декорирана траком, на коме су по средини нанизане попречне цртице, а по странама му тече мотив од палмета.

Да ли тај комад потјече из средњег вијека, или да ли онај вјештак, који је то израдио припада новијем времену, те је при својој радњи имао каки старији узор пред очима, то се не може поуздано устврдити. Него по обличју тога објекта и како је одржан може му се присудити најмање сто година.

На приданој табели приказана је горе описана свиралица у $^3/_4$ нар. вел. са двије стране.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. 1893. V. 1.

Уз чланак „Резбарија на корп".

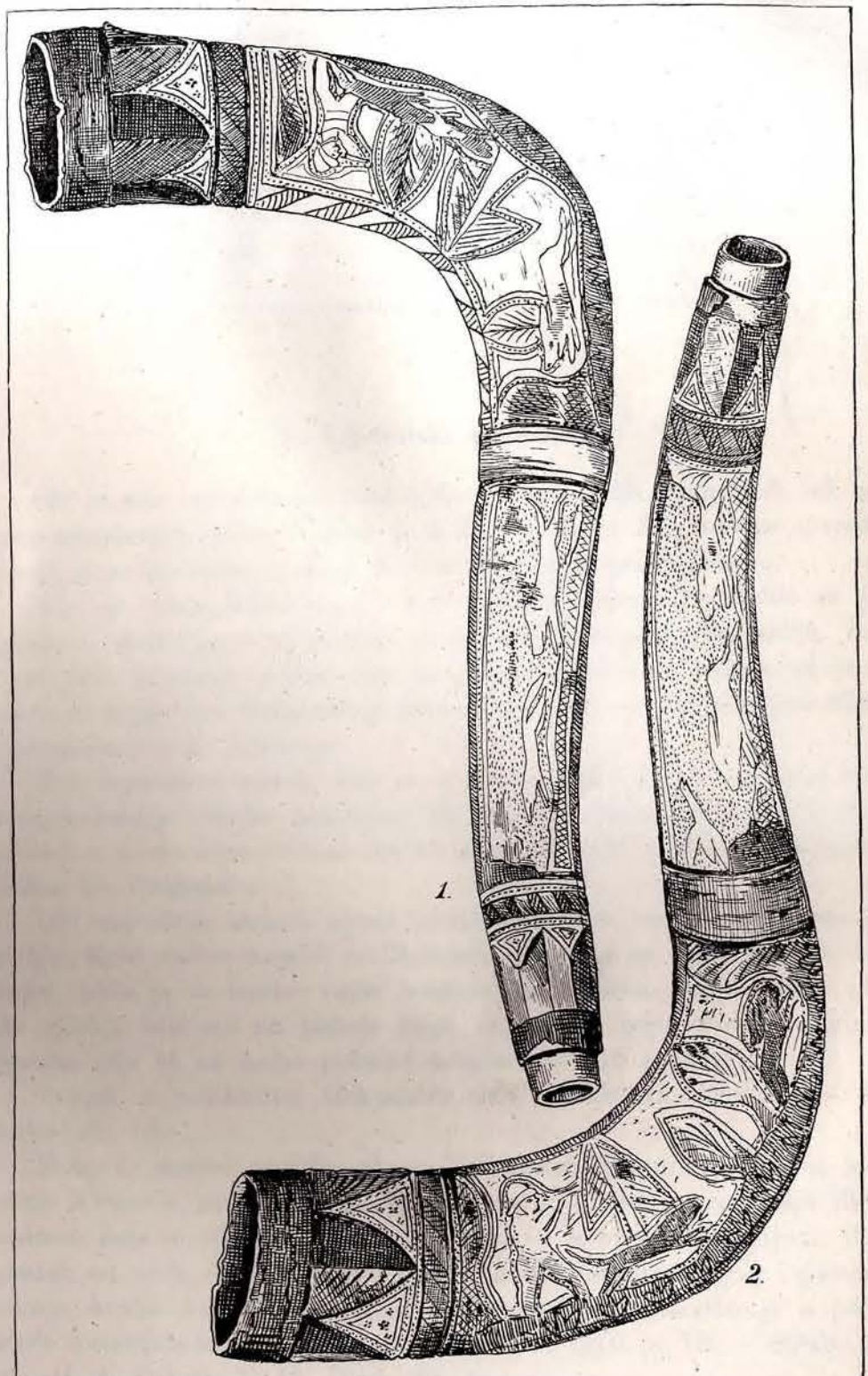

Pobliže odregjivanje prehistoričkih nahogjaja u Bosni i Hercegovini iz željeznog doba.

Priopćio

kustos bos.-herc. zemaljskog muzeja dr. **Ćiro Truhelka.**

A. La-tenski nahogjaji.

Pri ovome razmatranju, što ovdje slijedi, valja nam poći od onog silnog narodnog pokreta, koji se je u IV. vijeku pr. Hr. razvijao u srednjoj Evropi, a to je veliko gibanje Kelta od zapada prama istoku.

To, od obala Atlanskog oceana odbijeno pleme razdijelilo se je u alpinskom području u tri goleme grane: jedna je poplavila Italiju, druga ie provalila u gornje podunavske krajeve, a treća se je raširila po sjeverozapadnim krajevima Balkanskog poluostrva, gdje su bili naseljeni Iliri, te se pomakla sve do Hämusa.

Prvi balkanski narodi, koji su u dodir došli s Keltima, bili su ilirska plemena kasnije rimske pokrajine Dalmacije (današnja Bosna i Hercegovina), a s onu stranu Drine tračka plemena Mizije (Mösia, danas Srbija jedan dio Bugarske).

Ovi moradoše uzmaći ispred pretežne sile, te su se već godine 335. pr. Hr. Kelti stalno naselili na Balkanu, tako da su Aleksandru Velikomu, kada je za tračke vojne boravio na Dunavu, mogli poslati poslanike (376.), koji mu na pitanje čega se najviše boje, dadoše originalan odgovor „da bi se nebo jednoć moglo na njih srušiti".

Drugo su poslanstvo Aleksandru slali u Babilon (Arrian I. 4. 715. Diodor 17. 13.).

Pošto je možno mizičko pleme Tribala potisnuto na jug, te je opsjedalo Abderu, morade pred Keltima uzmaći i jedno od najsilnijih ilirskih plemena, koje je bilo nastanjeno u Bosni, — a to su Autarijati. Jedan ogranak od ovih, koji je brojio 20.000 glava, prodre na jug i provali u Peoniju, kralju Auduleonu priskoči Kasandar iz Macedonije u pomoć, potuče Autarijate te ih naseli na gori Orbelosu (310. pr. Hr. — Strabo. 318. App. H. 4. Polyän 7. 42. Diod. 20. 19.).

S onu stranu Drine pobiše Kelti Tribale, te sada prodriješe do gore Skarda (danas Šardag), otkuda dobiše ime Skordiska (Seneka: nat. quest. 3. 11. Plin. 31. 4.).

Pri kraju III. a početku II. vijeka provališe oni u zajednici s Ilirima, Mädima i Dardanima u Macedoniju i Grčku.

Nego naskoro nastupi obrat: god. 189. pobije ih Lucius Scipio, koji je polazio na Antioha, a ostanci im pobjegoše na dunavska ostrva (App. Il. 5.), otkuda naseliše pritočice, naročito Savu, a kasnije se u toliko oporaviše, da su Tiberiju mogli pomagati u panonskom ratu (6.—10. po Hr. — Dio Cass. 54. 20.).

To su tako zvani „veliki Skordiski", koji su stanovali izmegju obje rijeke, koje utječu u Ister (Dunav) izmegju Noara (Save), koji teče kraj Segestike i izmegju Marga[1]) (Strabo).

Skordiski, koji su zaostali na Skardu, brzo se oporaviše, god. 118. pr. Hr. pobiše Katona, god. 112. provališe u Dalmaciju i Tesaliju (Florus III. 4. Eutropius IV. 29.), dok ih konačno 108. pr. Hr. nije s mizičkim Tribalima satro Minucius Rufus[2]).

Keltička je invazija naročito za prehistoričko ispitivanje vanredno znamenita, jer u mračnoj povijesti naroda označuje obrat, koji je tim jasniji, jer su Kelti imali naprednu kulturu, kojoj su obilate tragove ostavljali, kuda bi god prolazili.

Nauka je sve oblike keltskih spomenika, koji se bitno razlikuju od spomenika podjarmljenih naroda, skupila pod nazivom la-tenskog stepena, te razlikuju stariju i mlagju la-tensku perijodu.

Pošto pak o najglavnijem gibanju Kelta kroz ilirsko, — dakle i bosansko — područje imamo pouzdane podatke, to će nalazenje prijedmeta iz la-tenskog doba veoma mnogo vrijediti za kronološko odregjivanje.

Od ocrtanih gore dogagjaja valja nam u vidu držati dva momenta:

prvo, da je u IV. vijeku (prije 335. pr. Hr.) bila prva invazija Kelta kroz bosansko područje, te nam u to doba valja staviti nahogjaje starije la-tenske perijode;

drugo, da su se Skordiski (Kelti), koje je Lucius Scipio potisnuo na dunavska ostrva, počevši od g. 189. pr. Hr. počeli po malo širiti po Posavini. Iz te perijode potječu mlagji la-tenski nahogjaji.

---

[1]) Pod Margom (Margus) obično se razumijeva Morava. Ja bih tu prije držao, da je govor o kakoj pritočici Save. To što Strabo rijeku Margos naziva Βάργος ili Μάργος, te ovdje vidimo danas još u Arbanasa karakterističnu zamjenu glasova *b* i *m*, upućuje nas, da tu rijeku tražimo u Iliriji. U Herodota 4. 49 se Morava zove Βρόγγος, te su uz tu rijeku bili naseljeni trački Tribali.

[2]) Rufovo slavlje radi pobjede spominje Vellejus II. 8.

Obje faze keltičkog gibanja, u koliko su se dotakle bosanskog područja, bitno se razlikuju jedna od druge. Prva je invazija bila borbom oteščan prolaz, gdje je Keltima, koji su bili za putom, bilo do toga, da što prije stignu do svojeg cilja — do Macedonije i Grčke.

Nahogjaji iz toga doba biće dakle samo sporadički, te će pripadati kratkome razdoblju i tijesnom krugu oblika.

Druga je invazija po malo napredovala: suzbijeni Skordiski moraju da sebi korak po korak mirnim putem osvajaju zemljišta i da zemlju po malo nasele. Po Skardusu i Hämusu, u Traciji i Macedoniji, primili su novih dojmova, koje sa sobom ponesoše u zavičaj, pa je tu onda posve prirodno, da se njihovi spomenici, koji su ostali do današnjeg vremena, oblikom svojim vrlo razlikuju od onih iz IV. vijeka, i tako će se moći rastumačiti, ako megju mlagjim la-tenskim nahogjajima nagjemo čitavo čislo oblika, za koje starija perijoda ne zna, i kojima ondje ne možemo da nagjemo ishodište.

Najznamenitiji prijedmeti starije la-tenske perijode nagjeni su dosele na Rakitnom polju (kot. Ljubuški), gdje je kod Zagradine i Petrovića nagjeno više objekata. Karakteristični su komadi sa Rakitnog polja 4 fibule srednjeg stepena, a sa zadnjeg mjesta dvije ovalne ogrlice (torquis) od bronca.

Zagradinski su nahogjaji za to još znameniti, jer potječu iz skupne grobnice[1]), tako da lako možemo pomisliti na sukob izmegju Kelta i Ilira, koji je ovdje mogao biti.

Na tu nas borbu upućuje i drugo, od prilike 2 sata odanle odaljeno razbojište kod Trebistova, gdje sam god. 1887. našao više kopalja[2]), koja bih ja radi njihove ravne plojke takogjer pripisao la-tenskom stepenu.

Karakteristički la-tenski oblik ima i onaj nož, što ga je u Rakitnom kod gradine Petrovića god. 1891. našao muzejski pristav Fiala (Slika u Glasniku 1891. IV., str. 414.).

Drugi su prijedmeti istoga stepena još nagjeni po ovim mjestima:

u dolini Rame lijepa fibula sa sploštenom, trakolikom stremenkom, koja se može smatrati pralikom onoj iz Rakitna, što je naslikana u Glasniku 1891. IV., str. 422., slika 18., i koja je fibula po svoj prilici samo slučajno dospjela pod hrpu prijedmeta iz broncanog doba;

u manastiru Humcu fibula starijeg oblika, kojoj se proveniencija na žalost ne može ustanoviti[3]), te valjda potječe iz kotara Ljubuškog i ko-

---

[1]) U izvještaju Radimskoga (Glasnik 1891. IV., str. 413.—424.) nije ta znamenita okolnost istaknuta, pa neka je to ovdje naknadno zabilježeno.

[2]) Koplja (4 komada) u zemaljskom muzeju.

[3]) Tamo ima i jedan torquis, koji po svoj prilici pripada istoj perijodi, ali je nepoznato otkuda potječe.

načno lijepa fibula od žice, kakva ima megju nahogjajima iz naseobine sobunarske. Stremenka sastoji od jednog niza na oblik broja 8 uvijenih petalja[1]).

La-tenskome stepenu pribrojio bih ja još nekoliko ovećih igala s okruglom glavicom, koja je ukrašena sa četiri šiljka i jednom ušicom na vrhu, kako ih ima manastir Humac u 3 eksemplara a zemaljski muzej u jednom sa Zlatišta.

Pri promatranju nahogjaja iz mlagje la-tenske perijode valja nam osim ovog, što gore rekosmo, još držati u vidu, da su plemena, koja su u prehistoričko doba bila naseljena u Hrvatskoj i u hrvatskom primorju: Liburni i Japydi, bili narod, smiješan od Kelta i Ilira, pa su ih stari uvijek takima smatrali. Tu i nalazimo keltičku kulturu obilato zastupanu, a kao najbogatije i najizdašnije nahodište spominje se gora Vital kod Prozora u Hrvatskoj, do koga ima jedva dan puta od bosanske krajine. Dokle je na jug segnuo utjecaj keltičke kulture, koja je onuda cvjetala, jedva se može odrediti, ali svakako je dohvatio bosansku krajinu. U tim Keltima starosjediocima našli su natrag potisnuti Skordiski potporu; tradicijonalnim elementima pridošli su novi, pa otuda ja tumačim, što je mlagji la-tenski stepen u sjevernoj Bosni proizveo oblika, koji se djelomice razlikuju od hrvatskih.

Dojako imamo iz te perijode dvije serije nahogjaja — jednu, iskopanu pred više godina u okolini Jajca po fra Anti Božiću, koja se sastoji od 10 oblučastih fibula kasnijeg oblika, te se nalazi u manastiru Fojnici, drugu izvanredno bogatu, dalo je lanjske godine po školskom upravitelju P. Mirkoviću obreteno grobište sa žarama na Jezerinama (kod Bišća). Ove nahogjaje po vremenu njihova postanja možemo još tačnije odrediti, jer već pokazuju rimske elemente.

Tako natpis IVLIANA NIGRI VXOR na poklopcu jedne žare i famozni ilovasti pehar s natpisom BVCCIO V NORBANVS.

Rimske legije stajale su pod Cottom i Metellom god. 119. pr. Hr. prvi put pod Siscijom, koju su osvojili, druge godine od prilike vodio je L. Caecilius Mettelus prvu rimsku vojsku od Siscije kroz bosansku krajinu u Salonu i slavio je god. 117. slavlje u Rimu. (App. IX. 11. Entrop. 4. 23.)

Pošto za rimske kolonizacije u onim krajevima moramo uzeti golemo razdoblje, to postanje grobišta na Jezerinama pada najranije u I. vijek pr. Hr.

---

[1]) Taj će komad skorim uz druge nahogjaje s istoga mjesta objelodaniti muzejski pristav Fiala.

B. Kome je plemenu pripadalo područje nekropola na Glasincu?

Najstarije vijesti, što ih imamo o prastanovništvu sadašnje Bosne i Hercegovine, spominju naročito dva plemena kao glavna: Ardieje i Autariate.

O nekadašnjem zavičaju tih plemena ne može danas biti sumnje, stariji su ga pisci potanko opisali, pa ću ja samo napomenuti, da ime jednih, Ardiejaca, u svezi s Adrijom i Montes Ardium (Dinarske Alpe) upućuje na primorje, gdje su kao smioni mornari i gusari stekli strašan glas.

Autarijati bili su naseljeni u istočnom dijelu bosanskog područja, te ih Skylax stavlja s onu stranu velikog jezera, što ga je nekoć tvorila Neretva (kod Mostara[1]) i za koje je on pogrješno mislio, da je izvor Neretve, dok po Tomascheku već ime Au-Taria-ti upućuje na izvornu rječicu Drine, Taru, preko koje se nekoć pružilo naselište tog mogućeg plemena. Pošto su Autarijati tečajem bojeva, što su ih imali s Ardiejima zbog slanih vrela u području neretvanskom, što su po ugovoru upotrebljavali naizmjence, potonje satrli, bili su na vrhuncu svoje moći. Oni s onu stranu Drine podjarmiše Tribale, koji su se prostirali od Agrijana do Istera (Dunava) i gospodovahu nad Tračanima i Ilirima (Strabo VII.).

U savezu s Keltima udariše pod Molistomom na Delfe. Prije nego što se usudiše jurišati, udari na njih silna kiša, oluja i grmljavina i prisili ih na povratak.

Usput nagjoše, kud god su prolazili, mnoštvo žaba, s kojih voda sagnji i otrovana zarodi kugu, koja ih je gonila od mjesta do mjesta (Appian H. 4.).

Taj na pola mitički, na pola istiniti dogagjaj (koji napomenuše i Diodor [III. 30.], Justin [IV. 2.] i Aelian), čini se, da je bio prvim povodom padu Autarijata, i biće da pada pod kraj V. vijeka pr. Hr.

U to vrijeme provališe Kelti, Autarijati moradoše uzmaknuti i nestaje ih sa poprišta.

Etnografska konfiguracija biva poslije invazije Kelta posve druga. Dok su od Ardiejaca samo ostali neznatni ostanci, koji su pod imenom Vardejaca i Sardeata[2]) preživjeli buru, nestade imena Autarijata posvema.

Od ostanaka rastrovanih po Keltima plemena nastaju ona nova, manja, nemoćna plemena, koja navodi Klaudije Ptolomäus i još potpunije Plinius[3]).

---

[1]) Vidi o tome dr-a Thallóczya radnju o imenu Bosne u Glasniku, god. 1889. sv. 1.

[2]) Arhaički oblik, koji se je tradicijonalno održao.

[3]) Ptolemej imenuje ova plemena: Mazeje, Derhijope, Derije, Dindare, Dicijone, Dalmate, Daurze, Melkomene, Vardeje, Narenze, Sardiote, Sikulote, Dokleate, Piruste; a Plinije osim ovih još ove: Ceraune, Desidijate, Deretine, Derameste, Glindicijone, Skirtare, Ozneje, Partene, Hemasine, Artite i Armiste.

Ta plemena ne bijahu više čiste ilirske krvi, već smjesa, koja je postala od ilirskih, keltičkih i panonskih elemenata.

Da se sad vratimo na naše pitanje, kome su plemenu pripadale glasinačke nekropole, valja mi u kratko karakterizirati pregolemi materijal drevnih nahogjaja, što nam je do danas pri ruci.

I. Glavni dio nahogjaja pokazuje skroz jedinstven, samosvojan slog, pripada dakle jedinstvenoj kulturnoj epohi, jednom jedinstvenom plemenu.

II. Strani oblici, u koliko su ustanovljeni, upućuju nas većinom na jug (grčki šljem, goljenice, fibule i t. d.); sjeverni su oblici rijetki i pripadaju halštatskoj perijodi.

III. Područje nekropola ne stješnjava se samo na glasinačku visoravan, nego se prostire od vrela Bosne istočno do preko Drine a sjeverno do doline Prače. Gromile spolja svuda pokazuju isti način gradnje, a u koliko su na drugim mjestima pretražene, daju takogjer nahogjaje iste kulturne vrste (Foča, Sarajevo, Sobunar).

IV. La-tenski nahogjaji tako su rijetki megju glasinačkim, da nam doba cvatanja glasinačke kulture svakako valja staviti prije keltske invazije, a onda su gospodari zemlje bili Autarijati.

Valja nam dakle najsjajnije doba te kulture staviti pred IV. vijek pr. Hr.

Da te kulture nije tek od jedan put nestalo, samo se sobom razumije; ona je možda još stoljeća vegetirala, ali ne više u prvašnjoj krepčini, pa u to doba propadanja biće da je postao po gdjekoji komad male vrijednosti, po gdjekoja gruba patvorina starijih oblika i iz toga doba valjda potječu one gromile, u kojim je nagjeno onako malo priloga.

Adnotationes ad Floram Bosnae et Hercegovinae.
Биљешке о Флори Босне и Херцеговине.

Приопћио

пристав бос.-херц. земаљског музеја **Фрањо Фиала.**

Plantae, quae hac enumeratione continentur, omnes fere ab auctore plantas scrutante per Bosnam et Hercegovinam collectae sunt. Unam partem huius collectionis custos O. Reiser e regione Bosnae septemtrionali misit. Loca, ubi plantas inveni, pleraque plantarum peritis adhuc non satis nota sint; qua de causa in adnotatione species regionis novas stellula (*) significavi. Locis Bosnensibus littera B. addita est, locis Hercegovinae littera H.

In re constituenda secutus sum opus Nymannii „Conspectus Florae Europae". Domino Dr. A. de Degen in Budapest et domino Dr. Velenovský in Prag, quae nonnullas species haud faciles determinaverunt, hoc loco autor gratias agere velit.

Биљке, које су овдје набројене, све су готово прибране по писцу, који по Босни и Херцеговини испитава биљке. Један је дио те збирке послан по кустосу О. Рајзеру из сјеверних крајева Босне. Мјеста, гдје сам нашао биљке, као већином и мјеста, гдје те биљке расту, стручњацима још нијесу доста позната, па сам с тога разлога у списку звјездицом (*) назначио нове врсте појединих крајева. Босанским мјестима додано је писме Б, а херцеговачким Х.

Састављајући списак, слиједио сам дјелу Нуман „Conspectus Florae Europae" (Преглед флоре европске).

Господину др. А. пл. Дегену у Будимпешти и господину др. Веленовскому у Прагу, који су ми неке мање познате врсте одредили, на овом мјесту писац изриче своју захвалност.

Thalictrum aquilegifolium L.

In silvaticis montis Bjelašnica-Korča, B. et Velež. H. — У шумским мјестима Бјелашнице-Корче, Б. и Вележ. Х.

Ranunculus Thora L. var. *scutatus* W. et K.

In saxosis montis Velež. H. — По врлетним мјестима планине Вележи. X.

Ranunculus arvensis L.

In agris circa Stolac, Čapljina et Ljubuški. H. — По ораницама око Стóца, Чапљине и Љубушког. X.

Ranunculus relutinus Ten.

In pratis circa Stolac et Domanović. H. — По ливадама око Стóца и Домановића. X.

Ranunculus sardous Cr.

In humidis circa Ljubuški et Vitina. H. — По влажним мјестима око Љубушког и Витине. X.

Ranunculus ophioglossifolius Vill.

In paludosis prope Vitina. H. — По мочварним мјестима близу Витине. X.

Helleborus multifidus Vis.

In saxosis montis Sniježnica et Radovan prope Posušje. H. — По врлетним мјестима горе Снијежнице и Радована близу Посушја. X.

Trollius europaeus L.

In pratis montis Ivan. B. — По ливадама Иван-планине. Б.

Aconitum bosniacum G. Beck.

In silvaticis montis Romanija-planina circa Vražići. B. — По шумским мјестима Романије-планине око Вражића. Б.

Actaea spicata L.

In silvaticis montis Bjelašnica-Korča. B. — По шумским предјелима планине Бјелашнице-Корче. Б.

Nymphaea alba L.

In paludosis Bara prope Dônji Svilaj. B. — По мочварастим барама близу Дôњег Свилаја. Б.

Nuphar luteum Sm.

In paludosis Bara prope Dônji Svilaj. B. — По барама близу Дôњег Свилаја. Б.

Arabis hirsuta Scop.

In rupestribus montis Velež et Podvelež. H. — По хридинама планина Вележи и Подвележи. X.

Arabis verna Br.

In saxosis prope Stolac. H. — По врлетима близу Стóца. X.

Arabis alpina L. *forma denudata* G. Beck.

In silvaticis montis Bjelašnica-Korča. B. — По шумама планине Бјелашнице-Корче. Б.

Roripa lippicensis Reichb.

In pratis circa Stolac, Čapljina, Ljubuški et Gradac. H. — По ливадама око Стóца, Чапљине, Љубушког и Граца. Х.

Cardamine impatiens L.

In silvaticis montis Ivan-planina. B. — По шумама Иван-планине. Б.

Hesperis Visiani Fournier = *H. glutinosu* Vis.

In saxosis prope Mostar et Stolac. H. — По врлетима близу Мостара и Стóца. Х.

Alyssum montanum L.

In saxosis montis Podvelež prope Mostar et Radovan prope Posušje. H. — По врлетима Подвележи близу Мостара и на Радовану близу Посушја. Х.

Alyssum edentulum W. K.

In saxosis prope viam inter Han-Dervent et Mokro. B. — По врлетима близу цесте од Хан-Дервента у Мокро. Б.

Biscutella cichoriifolia Lois.

Inter dumeta prope Stolac. H. — Међу шикаром близу Стóца. Х.

Bunias Erucago L.

In valle fluminis Bregava prope Stolac. H. — У долини ријеке Брегаве близу Стóца. Х.

Myagrum perfoliatum L.

In ruderatis prope Tasovčić. H. — По рушевини близу Тасовчића. Х.

Helianthemum Fumana Mill.

In saxosis circa Tihaljina. H. — По врлетима око Тихаљине. Х.

Viola scotophylla Jord.

Inter dumeta circa Hadžići. B. — Међу шикаром око Хаџића. Б.

Viola biflora L.

In rupestribus montis Vran-planina. B. — По хридинама Вран-планине. Б.

Viola silvatica Fr. var.

In monte Velež-planina circa Mostar. H. — На Вележ-планини око Мостара. Х.

Polygala major Jacq.

In pratis subalpinis montis Ivan-planina. B. — По субалпинским ливадама Иван-планине. Б.

Viscaria vulgaris Rochl.

In pratis prope Pod-Romanija. B. — По ливадама близу Под-Романије. Б.

Silene Sendtneri Bois.

In pascuis Glasinac. B. — По пашњацима на Гласинцу. Б.

Lychnis flos cuculi Lam.

In pratis prope Drežnica. H. — По ливадама близу Дрежнице. Х.

Saponaria Vaccaria L.

In agris circa Sovići et Posušje. H. — По ливадама око Совића и Посушја. Х.

Dianthus sanguineus Vis.

In pratis circa Rakitno. H. — По њивама око Ракитног. Х.

Linum gallicum L.

In saxosis prope Ljubuški. H. — По врлетима близу Љубушког. Х.

Linum flavum L.

In pascuis Glasinac. B. — По пашњацима на Гласинцу. Б.

Hypericum barbatum Jacq.

In pratis montis Ivan-planina et in pascuis Glasinac. B. — По ливадама на Иван-планини и по пашњацима на Гласинцу. Б.

* *Acer Heldreichii* Orph.

In silvaticis montis Klek-planina. B. — По шумама Клек-планине. Б.

Acer Monspessulanum L.

Inter dumeta prope Ljubuški, Vitina, Ružići et Tihaljina. H. — У шикари близу Љубушког, Витине, Ружића и Тихаљине. Х.

Geranium phaeum L.

Inter silvatico circa Mostar et Rakitno. H. — По шумама око Мостара и Ракитног. Х.

Haplophyllum patavinum Juss.

In saxosis prope Čitluci, Ljubuški et Vitina. H. — По врлетима близу Читлука, Љубушког и Витине. Х.

Ruta divaricata Ten.

In rupestribus montis Ergut prope Stolac. H. — По хридовима планине Ергута близу Стóца. Х.

Paliurus australis G.

Ad sepes prope Ljubuški, Ružići et Sovići. H. — Уз ограде близу Љубушког, Ружића и Совића. Х.

Genista radiata Scop.

In saxosis montis Ljubuša-planina. B. — По врлетима Љубуше-планине. Б.

Genista aristata Pr.

In saxosis montis Radovan prope Posušje. H. — По врлетима Радован-планине близу Посушја.

Genista sagittalis L.

In monte Mala Ljubuša-planina et in pascuis Glasinac. B. — На Малој Љубуши-планини и по пашњацима на Гласинцу. Б.

* *Glycyrhiza echinata* L.

Ad ripas fluminum Savae et Drinae prope Brčka, Šepak, Rača et Bijeljina. B. — На обалама ријека Саве и Дрине близу Брчког, Шепка, Раче и Бијељине. Б.

Medicago prostrata Jacq.

In pratis saxosis prope Rakitno. H. — По ливадама међу врлетима близу Ракитног. Х.

Medicago marginata Willd.

In saxosis prope Ljubuški et Radišići. H. — По врлетима близу Љубушког и Радишића.

Trigonella foenum graecum L.

In incultis prope Ljubuški. H. — По необрађеним мјестима близу Љубушког. Х.

Trifolium nigrescens Vis.

In arenosis circa Čapljina. H. — По пјесковитим мјестиима око Чапљине. Х.

Trifolium dalmaticum Vis.

In pascuis prope Ljubuški, Humac et Crveni grm. H. — По пашњацима близу Љубушког, Хумца и Црвеног грма. Х.

Doryenium herbaceum Vill.

In pratis circa Drežnica. H. — По ливадама око Дрежнице. Х.

Arthrolobium scorpioides D. C.

Inter segetes prope Ljubuški, Sovići et Posušje. H. — Међу усјевима близу Љубушког, Совића и Посушја. Х.

Scorpiurus subrillosa L.

In lapidosis circa Ljubuški. H. — По каменитим мјестима око Љубушког. Х.

Colutea arborescens L.

Ad sepes ad Ljubuški, Vitina et Sovići. H. — У оградама код Љубушког, Витине и Совића. Х.

Astragalus Wulfenii K.

In pratis siccis prope Vitina, Radišići et Ljubuški. H. — По сухим ливадама близу Витине, Радишића и Љубушког. Х.

Onobrychis Visiani Bost.

In pratis montis Radovan circa Posušje. H. — По ливадама планине Радована око Посушја.

Lathyrus satirus L.
Lathyrus Cicer L.
Lathyrus erectus Lg.
Lathyrus sphaericus Retz.
Orobus niger L.

In collonis apricis graminosis circa Stolac. H. — По травњацима на присојним брежуљцима око Стóца. X.

In silvaticis montis Radovan et Sniježnica circa Posušje. H. — По шумама на планинама Радовану и Снијежници око Посушја. X.

Orobus variegatus Ten.

Inter dumeta circa Han Begov. H. — У шикари око Беговог Хана. Б.

Orobus pannonicus Jacq.

In pratis circa Rakitno. H. — По ливадама око Ракитног. X.

Vicia grandiflora Sep.

In silvis circa Stolac et Domanović. H. — По шумама око Стóца и Домановића. X.

Vicia angustifolia Reichb.

In pratis circa Stolac. H. — По ливадама око Стóца. X.

Potentilla pilosa W.

In monte Klek-planina. B. — На Клек-планини. Б.

Pyrus amygdaliformis Vill.

Prope Sovići. H. — Близу Совића. X.

Sorbus aucuparia L.

In silva „Dubrava“ prope Domanović. H. — У дубрави близу Домановића. X.

Aronia rotundifolia P.

In monte Vran-planina B. — На Вран-планини. Б.

* *Momordica Elaterium* L.

In incultis prope Ljubuški. H. — На необрађеним мјестима близу Љубушког. X.

Bryonia alba L.

Ad sepes prope Ljubuški. H. — Уз ограде близу Љубушког. X.

Sedum atratum L.

In saxosis montis Vran-planina. B. — По врлетима Вран-планине. Б.

Ferulagos silvatica Rchb.

In silvaticis prope Posušje et Gradac. H. — По шумама близу Посушја и Града. X.

Peucedanum Oreosclinum Mch.

In pascuis Glasinac. B. — По пашњацима на Гласинцу. Б.

Oenanthe Phellandrium Lam.

In paludosis „Bara“ prope Dônji Svilaj. B. — По барама близу Дôњег Свилаја. Б.

Scandix Pecten Veneris L.

In campestribus, ruderatis et ad vias prope Ljubuški, Sovići et Posušje. H. — По пољу, по рушевини и уз путове близу Љубушког, Совића и Посушја. Х.

Eryngium palmatum Boiss.

In silvaticis prope Pariževići (Glasinac). B. — По шумама близу Парижевића (Гласинац). Б.

Sanicula europaea L.

In silvaticis prope Han Begov. B. — По шумама близу Беговог Хана. Б.

Galium purpureum L.

In graminosis siccis et glareosis prope Rogatica, Pod-Romanja et Maravići. B. — По сухим травњацима и по пруду близу Рогатице, Под-Романије и Маравића. Б.

* *Valerianella truncata* Betk.

In saxosis circa Tasovčić et Stolac. H. — По врлетима око Тасовчића и Стóца. Х.

Achillea virescens Fenzl.

In pratis siccis prope Drežnica. H. — По сухим ливадама близу Дрежнице. Х.

Solidago Virgaurea L.

In pratis alpinis montis Čvrsnica planina. H. — По алпинским ливадама Чврснице планине. Х.

Inula candida Cass.

In collinis saxosis circa Drežnica, Ljubuški et Sovići. H. — По врлетним брегoвима око Дрежнице, Љубушког и Совића. Х.

Xeranthemum cylindriaceum S. S.

In saxosis prope Maravići et Rusanovići. B. — По врлетима близу Маравића и Русановића. Б.

Campanula patula L.

In pratis siccis et in pascuis Glasinac. B. — По сухим ливадама и пашњацима на Гласинцу. Б.

* *Campanula Portenschlagiana* R. S.

In fissuris rupium et ad muros prope Ljubuški, Vitina et Klobuk. H. — По распуклинама врлети и по стијенама близу Љубушког, Витине и Клобука. Х.

* *Podanthum canescens* W. K.

In pratis et in pascuis Glasinac. B. — По ливадама и пашњацима на Гласинцу. Б.

Specularia speculum D. C.

Inter segetes prope Stolac. H. — Међу усјевима близу Стóца. X.

* *Erica arborea* L.

Prope Neum. H. — Близу Неума. X.

* *Villarsia nymphoides* Vent.

In paludosis prope Donji Svilaj. B. — По мочварама близу Дôњег Свилаја. Б.

Onosma Visiani Clem.

In saxosis montis Ljubuša-planina. B. — По врлетима Љубуше-планине. Б.

Scrophularia laciniata W. K.

In saxosis montis Vran-planina. B. — По врлетима Вран-планине. Б.

Digitalis laevigata W. K.

Prope Uvac. B. — Близу Увца. Б.

Veronica multifida Jacq.

In pratis saxosis circa Ljubuški. H. — По сухим ливадама око Љубушког. X.

Trixago latifolia Rehb.

In pratis paludosis prope Domanović. H. — По мочварастим ливадама близу Домановића. X.

Pedicularis palustris L.

In paludosis „Buško Blato“. B. — У Бушком блату. Б.

Salvia amplexicaulis Lam.

In pratis graminosis prope Pod-Romanja et Kula. B. — По буjним ливадама близу Под-Романије и Куле. Б.

Salvia clandestina L.

In graminosis saxosis circa Stolac, Domanović, Tasovčić et Čapljina. B. — По врлетним травњацима око Стóца, Домановића, Тасовчића и Чапљине. X.

Scutellaria galericulata L.

Ad rivum „Nuga Jezero“ prope Drinovci et in silvis prope Sovići. H. — Уз поток Нуга Језеро близу Домановића и по шумама близу Совића. X.

Prunella grandiflora Jacq.

In pratis prope Uvac. B. — По ливадама близу Увца. Б.

Sideritis romana L.

In saxosis prope Ljubuški, Čapljina, Studenci et Crveni grm. H. — По врлетима близу Љубушког, Чапљине, Студенаца и Црвеног грма. X.

Nepeta pannonica L.

In pratis saxosis prope Pariževići (Glasinac). B. — По врлетним ливадама близу Парижевића (Гласинац). Б.

* *Thymus Vandasii* Vel. in flora bulgarica.

In graminosis saxosis circa Sarajevo (Stari grad). B. — По травњацима на врлетима око Сарајева (Стари град). Б.

Thymus Dalmaticus Freyn.

In collinis et graminosis circa Domanović. H. — По брежуљцима и травњацима око Домановића. Х.

Primula Kitaibeliana Schott.

In monte Veliki Vran. B. — На планини Великом Врану. Б.

Primula intricata Gren. et Godr.

Velež-planina prope Mostar. H. — На Вележ-планини близу Мостара. Х.

Plantago carinata Schrad.

In saxosis montis Vran-planina et Ljubuša-planina. B. — По врлетима планина Врана и Љубуше. Б.

Laurus nobilis L.

In insula Činavica in lacu Hutovo Blato. H. — На острву Чинавици у Хутовом блату. Х.

Euphorbia Wulfenii Hpe.

In fissuris rupium circa Ljubuški, Vitina et Tihaljina. H. — По распуклинама у стијенама око Љубушког, Витине и Тихаљине. Х.

Euphorbia capitulata Schott.

In monte Velež-planina. H. — На Вележ-планини. Х.

Urtica pilulifera L.

In incultis prope Stolac et Ljubuški. H. — На необрађеним мјестима близу Стóца и Љубушког. Х.

Quercus conferta Kit.

In silva „Dubrava“ prope Sovići. H.—У дубрави близу Совића. Х.

Quercus Cerris L.

Circa Stolac, Ljubuški, Domanović et Tihaljina. H. — Око Стóца, Љубушког, Домановића и Тихаљине. Х.

Quercus Ilex L.

Prope Stolac et Tihaljina. H. — Близу Стóца и Тихаљине. Х.

Ostrya carpinifolia L.

In silvis circa Stolac et Ljubuški. H. — У шумама око Стóца и Љубушког. Х.

Carpinus duinensis Scop.

In silvis et dumetis prope Domanović, Stolac et Ljubuški. H. — По шумама и шикарју близу Домановића, Стóца и Љубушког. Х.

Iuniperus Sabina L.

In monte Čvrsnica-planina (Stari Klanac). H. — На Чврсници-планини (Стари Кланац). Х.

* *Stratiotes aloïdes* L.

In paludosis prope Donji Svilaj. B. — По мочварама близу Дôњег Свилаја. Б.

Butomus umbellatus L.

Duvno polje. B. — Дуванско поље. Б.

Sagittaria sagittaefolia L.

In paludosis prope Donji Svilaj. B. — По мочварама близу Дôњег Свилаја. Б.

Potamogeton lucens L.

In aquis prope Donji Svilaj. B. — По водама близу Дôњег Свилаја. Б.

Orchis purpurea Huds.

In silvis circa Uvac. B. — По шумама око Увца. Б.

Orchis tridentata Scop.

In pratis circa Ružići. H. — По ливадама око Ружића. Х.

Orchis palustris Jacq.

In pratis humidis circa Vitina, H. et in paludosis Buško Blato. B. — По влажним ливадама око Витине, Х. и по мочварама Бушког блата. Б.

Orchis coriophora L.

In pratis humidis circa Uvac. B. — По влажним ливадама око Увца. Б.

* *Orchis fragrans* Pollm.

In pratis prope Čitluci. H. — По ливадама близу Читлука. Х.

Gymnadenia conopsea Br.

In silvis circa Uvac. — По шумама око Увца.

Limodarum abortivum Sir.

In silva „Dubrava“ prope Sovići. H. — У дубрави близу Совића Х.

* *Hermodactylus tuberosus* Slsb.

In saxosis prope Ljubuški. H. — По врлетима близу Љубушког. Х.

* *Crocus Visianicus* Herb. = *C. Pallasii* Vis.

In pratis prope Ljubuški. H. — По ливадама близу Љубушког. Х.

Crocus Vilmae Fiala.

In monte Mala Ljubuša. B. — У планини Малој Љубуши. Б.

Crocus albiflorus W. K.

In monte Mala Ljubuša. B. — У планини Малој Љубуши Б.

Narcissus radiiflorus Slsb.

In pratis circa Posušje et Rakitno. H. — По ливадама око Посушја и Ракитног. Х.

* *Sternbergia lutea* Ker.

In cultis prope Ljubuški. H. — По обрађеним мјестима близу Љубушког. Х.

Ruscus aculeatus L.

In insula Činavica in lacu „Hutovo Blato". H. — На острву Чинавици у Хутовом блату. Х.

Aphodelus albus W.

In saxosis circa Rakitno et Gradac. H. — По врлетима око Ракитног и Граца. Х.

Lilium carniolicum Bernh.

In monte Hodža prope Prača. H. — На гори Хоџи близу Праче. Х.

Fritillaria tenella M. B.

In monte Velež-planina. H. — На Вележ-планини. Х.

Fritillaria neglecta Parl.

In monte Velež-planina. H. — На Вележ-планини. Х.

Colchicum Bertolonii Stev.

In graminosis circa Stolac. H. — По травњацима око Стóца. Х.

* *Ornithogalum excapum* Ten.

In pratis siccis circa Stolac, Domanović et Ljubuški. H. — По сухим ливадама око Стóца, Домановића и Љубушког. Х.

Veratrum Lobelianum Bernh.

In pratis montis Bjelašnica-Korča. B. — По ливадама на Бјелашници-Корчи. Б.

Luzula albida D. C.

In silvis circa Han Begov. B. — По шумама око Беговог хана. Б.

Carex tomentosa L.

In pratis humidis montis Vučija luka prope Sarajevo. B. — По влажним ливадама Вучије луке близу Сарајева. Б.

Cyperus glomeratus L.

Ad ripas circa Brčka et Rača. B. — Уз обале око Брчког и Раче. Б.

Phleum echinatum Host.

Ad vias prope Stolac. H. — Крај путова близу Стóца. Х.

Alopecurus agrestis L.

In arenosis prope Čapljina. H. — По пјесковитим мјестима близу Чапљине. Х.

Alopecurus utriculatus P.

In arenosis prope Čapljina. H. — По пјесковитим мјестима близу Чапљине. Х.

Stipa pennata L.

In valle Dugo polje sub monte Čvrsnica. H. — У долини Дугом пољу подно Чврснице планине. X.

Lolium temulentum L.

Inter segetes prope Ljubuški. H. — Међу усјевима близу Љубушког. X.

Bromus sterilis L.

In arenosis circa Čapljina. H. — По пјесковитим мјестима око Чапљине. X.

Poa bulbosa L.

In pratis subalpinis montis Mala Ljubuša. B. — По субалпинским ливадама планине Мале Љубуше. Б.

* *Salvinia natans* L.

In aquis stagnantibus prope Donji Svilaj. B. — По кальужама близу Дôњег Свилаја. Б.

Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský.**

Kada sam godine 1891. prvi put pohodio nekropolu na Jezerinama, odvede me sveštenik, gospodin Kosta Kovačević iz Pritoke na jedno mjesto naspram Golubića, gdje je Una prije 20 godina od prilike prigodom neke velike povodnje promijenila svoj tok, na što se u novom koritu rijeke pokaza mnoštvo soha. Duž obale vidjele su se ondje u plitkoj vodi mnoge glave zakucanih ondje soha, ali pošto mi je onda bilo hitno, te pri površnom razmatranju megju sohama nijesam mogao opaziti ništa osobito, odlučih, da drugi put zgodnom prilikom stvar bolje ispitam.

Moram u ostalom priznati, da se od toga ispitivanja nijesam nadao osobitom kakvom uspjehu, jer sam u Otoci, Brekovici, Bišću i Kulen-Vakufu vidio, da i danas svijet, što živi kraj Une, još gradi sojenice i da svoje vodenice najvole graditi po skokovima rijeke, a dućane uz mostove nasred rijeke na množini soha. Nije dakle baš bilo neosnovano, ako sam pomislio, da su pri čestom mijenjanju Unina korita one sohe mogle pripadati novijem vremenu.

Godine 1892. dogjoh opet u Bihać, da udesim sistematično prekopavanje prehistoričke nekropole na Jezerinama, te mi tom prilikom revni lokalni ispitač, gospodin geometar Julije Grauner pokaza različite, bez sumnje prehistoričke nahogjaje iz Ripča, koji su potjecali iz jedne sojenice u Uni. Vrijeme, što je bilo odregjeno za moj boravak u Bišću, morao sam sasvim upotrijebiti na prekopavanje u Jezerinama, te za to zamolih rečenoga gospodina, neka bi stvar držao na umu, i neka bi nastojao, da pribere što više rukotvora iz onoga mjesta, pa da mi priopći pobližih vijesti o prilikama tog zanimljivog nahodišta.

Toj je zamolbi gospodin Grauner udovoljio s najvećom pripravnošću, pa tako mogu da ovaj prethodni izvještaj o prvoj, u Bosni konstatovanoj sojenici priopćim. Ne propuštam tu priliku, a da gospodinu Grauneru za

mnogi trud, kome se je tom prigodom podvrgao, i za lijepu zbirku sojeničkih nahogjaja, koju je darovao našemu zemaljskom muzeju, kao i za nacrt, priregjen o onome kraju, ne izrečem najusrdniju zahvalu.

Selo Ripač leži od prilike $9^1/_2$ *km* jugoistočno od Bišća uz cestu Bihać-Petrovac uz neku, jezeru sličnu proširinu Une, pa su se kuće toga mjesta poredale na obje obale rijeke, a donekle i na jednom ostrvu sred Une. Na tome je ostrvu u srednjem vijeku bio grad, od koga se još vide do na 3 *m* visine očuvano platno i ostanci od četiri okrugle kule. Ondašnji žitelji zovu ga Forkolan-grad.

Godine 1890. prolomiše niže Ripča kod Ružnića sedreni prag nekoga skoka, kakih u Uni ima množina, pa time vodu kod Ripča sniziše za 1·5 *m* i tako doskočiše čestoj poplavi obiju obala Une. Nego time ujedno vodeničari ripački izgubiše jedan dio vodene snage, pa da ovu opet povise, pregoše, da prolome nekoje osušene pragove iznad svojih vodenica, kojom prilikom ispod sloja sedre, debela mjestimice do 1 *m*, izagje na vidjelo prehistorička sojenica, o kojoj je ovdje riječ. Njezin položaj vidi se iz pridanog ovdje tlocrta *slika 1.*

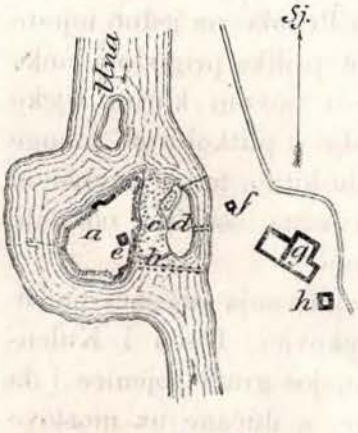

1 : 12500.
Slika 1.

a je ostrvo s Forkolan-gradom, *b* sada prolomljeni prag, a *c* sojenica, koja je ležala izmegju velikog Uninog ostrva *a* i jednog manjeg ostrva *d*, ali joj se dosada nije mogla odrediti prostornost. Prehistoričke sojenice samo se vrlo rijetko dešavaju u rijekama, kao n. pr. kod Olomuca u Moravskoj na Moravi, te se čini da i u Ripču imamo pred sobom ostanke riječke sojenice. Jer po izvještaju gospodina Graunera proviruju na nekim mjestima ne samo sohe, nego i skele iz vode, ali samo kad veoma opane. Mora dakle da je voda u prehistoričko doba bila niža, nego danas i biće da u ono doba Una kod Ripča nije bila proširena do čitavog jezera.

Dva nacrta gospodina Graunera u presjeku prikazuju na jednome mjestu sojenice 1·5 *m* ilovače i zemlje, ispod toga od prilike 50 *cm* šljunka i sedre, a sve ovo složilo se na kulturnom sloju, debelom od prilike 50 *cm*. Pod tim kulturnim slojem nagjeno je čvrsto tle.

Na drugom mjestu dolazi pod sedrom, debelom od prilike 50 *cm*, kulturni sloj, a pod ovim čvrsto tle.

Crni kulturni sloj sastoji od drvenog uglja, luga i gliba, te gospodin Grauner po množini uglja misli, da je nekadašnja sojenica propala požarom. Ako to stoji, onda bi sistematično pretraživanje sojenice moglo iznijeti obilje

nahogjaja, jer nas je poučilo iskustvo kod drugih, naročito kod švajcarskih sojenica, da se ugalj od sažgane tkanine, konopa, voća, žita, hljeba, gnoja i sl. vrlo dobro održi i da nam mnogu pouku može dati o životnim prilikama sojeničara.

Sohe su zašiljene i mahom su od hrastovine od 10 do 30 *cm* u premjeru. Zakucane su u nejednakim razmacima od 0·5 do 2 *m*, a glave im se uzdižu u donji dio sedre, naslagane na kulturnom sloju.

I skele, koje su se očuvale na više mjesta, priregjene su od rascijepane hrastovine, a samo na dva mjesta upotrijebljena je i crnogorica. Grede tih skela imaju na više razgledanih mjesta isti pravac od jugoistoka prama sjeverozapadu.

U kulturnom sloju, kao i u drugim partijama sedre ima megju sohama množina utaraka od ilovastog sugja, jelenovih rogova, veprovih zuba i životinjskih kosti.

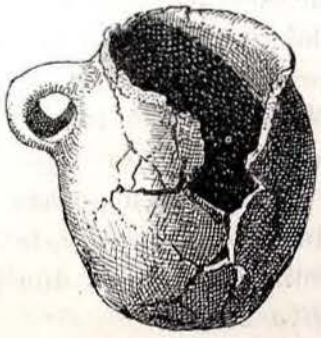

1/4

Slika 2.

U zbirci nahogjaja iz ripačkih sojenica, što ju je gospodin Grauner darovao zemaljskome muzeju, većinom su ilovaste rukotvorine, i, kako je to posve naravno, ponajviše samo utarci od posuda, gragjenih rukom.

Nego su megju njima i dvije, gotovo posve cijele, takogjer rukom gragjene posude. Prva je od njih na *slici 2.* prikazani sivi lonac s ručicom, izvijena ponešto ruba i okruglaste ručice.

Visok je $14^1/_2$ *cm*, najveći je premjer 12 *cm*, širina zjala $9^1/_2$ *cm*, a premjer dna 9 *cm*.

Posuda je priprosto gragjena i nema na njoj nikakvog ornamentiranja.

Druga očuvana ilovasta posuda, kojoj podobu prikazuje pridana ovdje *slika 3. a* i *b*, svakako je zanimljivija. Ona je spolja i iznutra obložena sedrom i ima oblik kusastog čunja. Masti je rigje, a bokovi su u gornjem dijelu ukrašeni sa tri usporedne, zaparane crte. Visina je posudi 18 *cm*, širina zjala 11 *cm*, premjer tla $5^1/_2$ *cm*.

a

b

1/4

Slika 3.

Rupa u dnu nije probijena, nego, kako to svjedoče tanki okrajci, progorena. To, kao i cijela podoba posude karakterišu je kao lonac za talenje, pa ako je ta posuda, kako ja mislim, u istinu prehistorička, onda ona svjedoči, da su se sojeničari od Ripča razumjeli u talenje kovova.

Utarci ilovastog sugja načinjeni su od gline, kojoj je primiješano sićušno vapnenasto zrnje, pa su zbog toga svi slabo pečeni, jer primiješano vapnenasto zrnje velike vrućine ne bi podnosilo. Na poprečnom prelomu često se vide tri sloja, jedan unutrašnji, koji je crnkast, i dva spoljašna crvena. Bez sumnje je to sugje dakle tako pečeno, da je vatra naložena ne samo oko njega, već i u njemu, pa su za to spoljašnji bokovi više dopečeni, dok je unutrašnja jezgra ostala sirova i zadržala crnu mast, koja je nastala primjesom ugljevnog praha. Utarci su sivi, smeđji, crvenkasti ili i žućkasti. Mnogi od njih imaju debelu prevlaku od sedre *(tabla I., slika 1.* i *8.)*, što je dokaz, da su dugo ležali u vodi.

Dna su u posuda ravna i samo u dva komada ornamentirana. Na dnu jedne crvenkaste posude *(tabla II., slika 1.)* vidi se naime kolo sa četiri žbice, a na dnu jedne žućkaste posude kolo sa osam žbica *(tabla II., slika 2.)*.

Okrajak je u posuda ili više manje oštro rastegnut *(tabla I., slika 1.* i *3.*, onda *tabla III., slika 1., 2.* i *4.)*, ili je uspravan *(tabla I., slika 5.* i *tabla III., slika 7.)*, ili je spram spoljašnje strane na široko previjen *(tabla III., slika 3.)*.

Ručice ili su horizontalne *(tabla I., slika 6., 7.* i *8.)*, ili vertikalne *(tabla I., slika 3., 4., 5.* i *9.* i *tabla II., slika 5.)* i često su tolišne, da se ni prst ne može provući kroz ušicu. Presjek im je obično okruglast, ali ima i plosnastih širih ručica, kao n. pr. *tabla I., slika 5.* i *9.* Obično nemaju nikakvog ukrasa i samo na ručici *tabla I., slika 5.* vigjaju se dugoljasti, kruškoliki utisci, a ručica *tabla I., slika 9.* ornamentirana je na vrhu sa dva priprosto izragjena i nejednaka roščića. Ručica *tabla I., slika 4.* najposlijeima na dônjem kraju tri horizontalne pruge, koje sastoje od kratkih, koso zaparanih crtica. Mjesto ručica na gdjekojim su posudama plosnasti obli ili pravokutni nastavci *(tabla I., slika 1.* i *2.)*.

U opće su ilovaste posude iz ripačke sojenice češće i obilatije ukrašene, nego ilovaste posude obližnje nekropole na Jezerinama.

Ornamentacija sastoji ili od usporednih, pravih poprečnih crta na spoljašnjoj površini okrajka *(tabla III., slika 4.)* ili od utisaka, učinjenih noktima na donjoj strani previjenog okrajka *(tabla III., slika 3.)*, ili od usporednih crta, kojim su optočeni bokovi *(tabla II., slika 6.)*, ili od okruglih, stranom glatkih, stranom različito narovašenih svitaka, kojima je posuda u različitoj visini optočena ili na trbušini, ili pri grliću *(tabla II., slika 10.* i *11.*, onda *tabla III., slika 1., 2., 5., 6., 7., 8.* i *9.)*. Nadalje vide se megju horizontalno namještenim ručicama nekih posuda gužve na oblik luka, obrnute ili prama gornjoj ili prama dônjoj strani, koje su ukrašene ili utiscima od nokata, ili narovašenim crtama *(tabla I., slika 6.* i *7.)*.

Osim toga su bokovi sugja često ukrašeni i ornamentima od crtica. Ovi u jedne lugaste posude sastoje od niza primitivno zaparanih i vrhom dolje obrnutih trokuta, kojim je površina popunjena usporednim crticama *(tabla II., slika 9.)*. U mnogih drugih utaraka sastoji se ornamentacija nasuprot od kratkih kosih crtica, kako smo to već vidjeli na ručici *tabla I., slika 4.*

Te crtice teku uokolo i čine jednostavne ili višestruke linije, uz koje se nižu izrezane crte *(tabla II., slika 4.)*, crtice od trokuta *(tabla II., slika 3.)* ili vertikalno uspravljene, usporedne linije. Takim je crticama u dvostrukom luku optočen dônji kraj u utarka *tabla II., slika 5.*

Još je osobito vrijedno spomenuti utarak malešne, čagjaste posude tankih bokova *(tabla II., slika 8.)*, koji je ornamentiran sa dvije usporedne, horizontalne crte, ispod kojih uokolo teče trostruka, vijugasta linija. Taj utarak, kome staroslovjenski i vrlo lijepo izvedeni ornamenat nikako ne

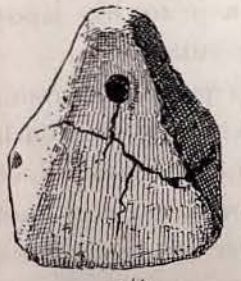

1/4
Slika 4.

1/4
Slika 5.

1/2
Slika 6.

pristaje megju opisane gore ornamente na posudama, načinjen je od ilovače, izmješane vapnenastim zrncima, s obje je strane lijepo uglagjen, te je, kako mislim, ali nijesam posve stalan, gragjen na točilo. Svakako taj utarak ne pripada inventaru sojenice, nego kasnijem vremenu, kao i nekoji bolje pečeni, valjda sredovjeki ilovasti utarci oštrih okrajaka, koji su nagjeni u množini, rukom gragjenih utaraka iz Ripča.

Od drugih ilovastih rukotvorina nagjen je jedan slomljen i dva čitava utega piramidalnog oblika iz tkalačkog stana. Veći — *slika 4.* — visok je 13 *cm*, a stranica mu je pri osnovci duga 11 *cm*. Manji, prikazan u *slici 5.* ima osnovku jednake veličine, ali je samo $10^1/_2$ *cm* visok. Pršljenova nasuprot, koji se inače u prehistoričkim naseobinama uopće često nalaze, nije se dosele još našlo u Ripču, ili su se možda i previdjeli.

Od kamenitih rukotvorina poslan je u *slici 6.* prikazani tkalački uteg od lugastog vapnenca, te mu se iznad ušice jasno vidi, kako je istrošen upotrebljavanjem. Oblikom se bitno razlikuje od piramidalne podobe ilovastih

tkalačkih utega; visina mu je 6 *cm*, dužina dônje površine $7^1/_2$ *cm*, a širina 4 *cm*, dok je gornja površina $4^1/_2$ *cm* duga i $2^1/_2$ *cm* široka.

Nadalje nagjen je vapnenast oblutak za drobljenje žita, orugje, kojim su u prehistoričko doba satirali žito u brašno *(slika 7.)*. On ima premjer od 7 *cm*, a visok je 5 *cm*.

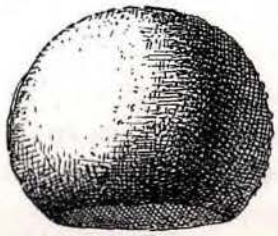

1/2

Slika 7.

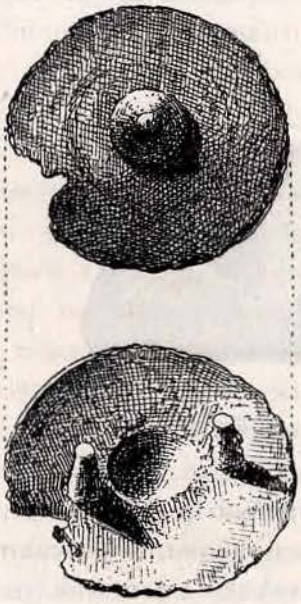

1/2

Slika 8.

1/1

Slika 9.

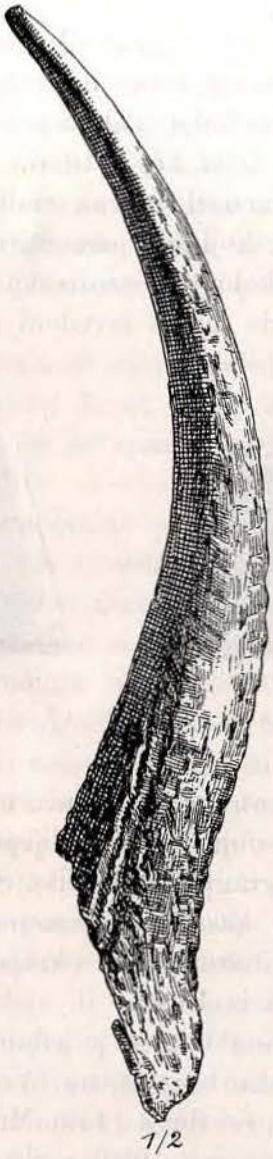

1/2

Slika 10.

Od nagjenih kovnih predmeta osobito je znamenita bakrena plojka *(slika 8.)* sa 7 *cm* u premjeru, ukrašena gukom i kolobarom na gornjoj površini, a na dônjoj strani ima dva zglavka za pričvršćivanje na neki drugi predmet.

Možda je to bio ispupčeni dio nekog štita.

Drugi je kovni predmet u *slici 9.* prikazani prsten od bakra ili od bronca. On sastoji od kolutića s vertikalnim prugama te ima premjer od 18 *mm*, tako da je mogao pristati samo na tanak prst.

Nagjen je i oveći broj željeznih predmeta, koji megjutim svi pripadaju kasnijem vremenu, nego pravi nahogjaji iz sojenica. Može se megju njima razlikovati srp, tri oštrice od noževa, škloca, dva kolutića, mamuze s dugačkim nastavkom za kotačić, različiti klinci, rimski ključ i mala, valjda sredovjeka potkova.

Što su ti predmeti, koji pripadaju djelomice rimskom vremenu, djelomice srednjem vijeku i stranom baš i novijem vremenu, nagjeni megju sojeničkim nahogjajima, tome se ne treba čuditi, jer je Ripač, kako to svjedoče nagjeni ondje žmurnjaci i rimski novci, već u rimsko doba bio naseljen, a u srednjem vijeku bio je

to grad, oko koga su se mnogi bojevi vodili. Dakle je posve naravno, da su i predmeti tih kasnijih vremena dospjeli u Unu.

Od životinjskih kosti, kojih po izvještaju Graunerovom u kulturnom sloju sojenice ima množina, nije nam na žalost ništa poslano, osim dviju veparskih kljova različite veličine.

Nasuprot mora se vrlo zanimljivim označiti u *slici 10.* prikazani parožak jelenskih rogova, kome je cijela površina narovašena nekakim tupim orugjem, a pri prišiljatom je vrhu uglagjen. Očevidno je imao služiti za kakav halat ili za oružje, ali je nedovršen bačen, a možda i za to da nije pravo valjao. Taj nam komad dokazuje, da se je u Ripču gradilo orugje od jelenskog roga, kakoga ima n. pr. u sojenicama ljubljanskog treseta množina, a valjda i od drugog koštanog materijala. Biće da je takvo koštano orugje prigodom prekopavanja u Ripču već nagjeno, ali kako oblikom svojim slabo udara u oči, ostalo je valjda neopaženo.

Sad i ako je materijal, prikupljen iz ripačke sojenice, relativno neznatan, pa za to nedostatan, to nas on opet pouzdano utvrgjuje, da je ondje u prehistoričko doba bila sojenica, kojoj se megju tim vrijeme za sada ne može tačnije odrediti. Ornamentacija sugja, obragjeni jelenski parožak i ispupčeni komad bakra sjećaju nas megjutim živo na nahogjaje u gornjoaustrijskim jezerima i u ljubljanskom tresetu, pa se po tome može suditi, da je ripačka sojenica od prilike iste ruke kao i ove što ih spomenusmo, te da po tome pripada zadnjem vremenu neolitičke perijode.

Nadamo se, da će za kratko vrijeme sistematično pretraživanje te sojenice iznijeti pouzdanih podataka za njeno doba, a ujedno našemu zemaljskomu muzeju pribaviti obilatog arheološkog materijala, kojom bi se prigodom i to pitanje moglo riješiti, da li je na onom mjestu u Uni izmegju Pritoke i Golubića, što sam ga napomenuo pri početku ove rasprave, bila prehistorička sojenica, ili ne.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća".

Tabla I.

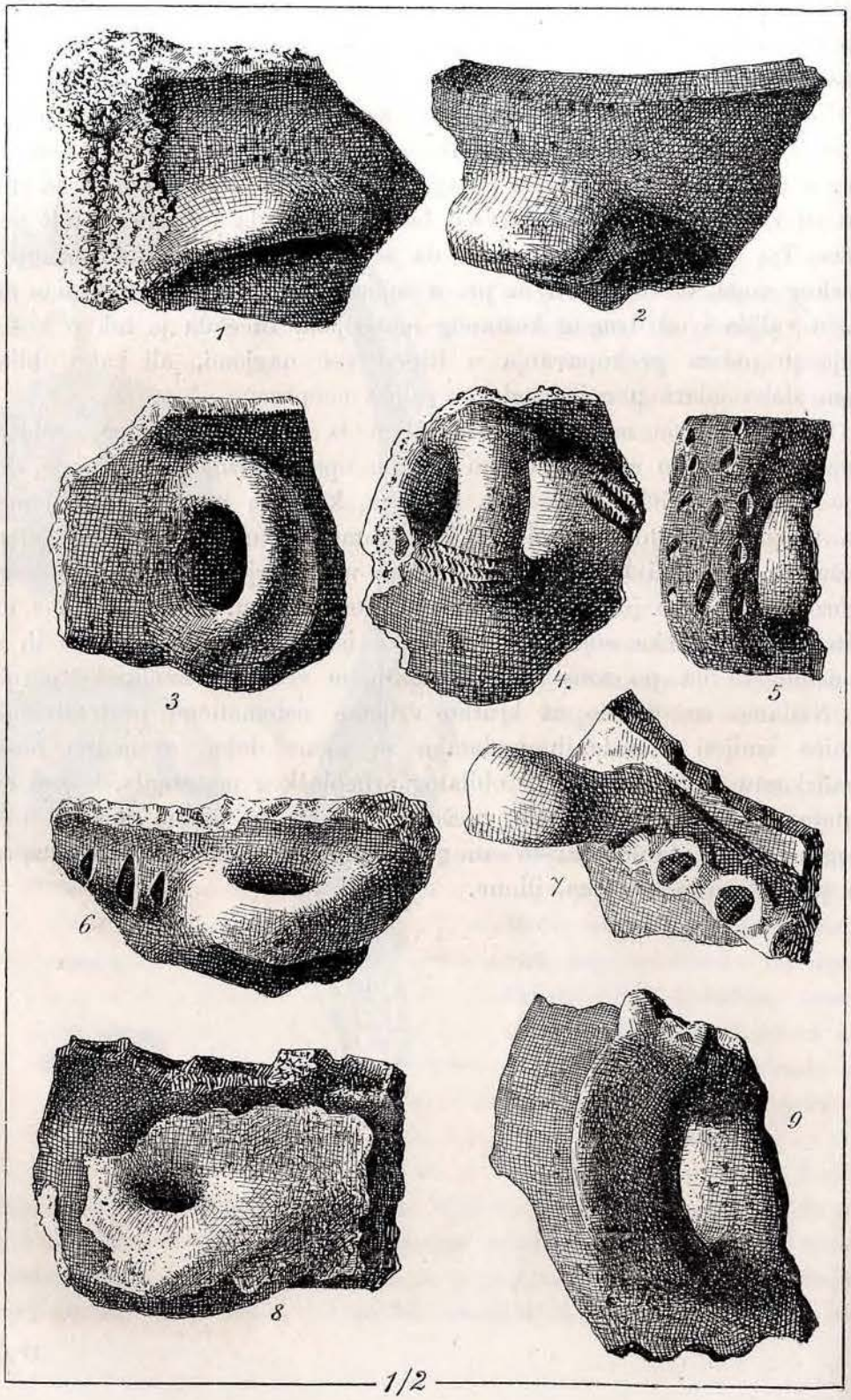

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća".

Tabla II.

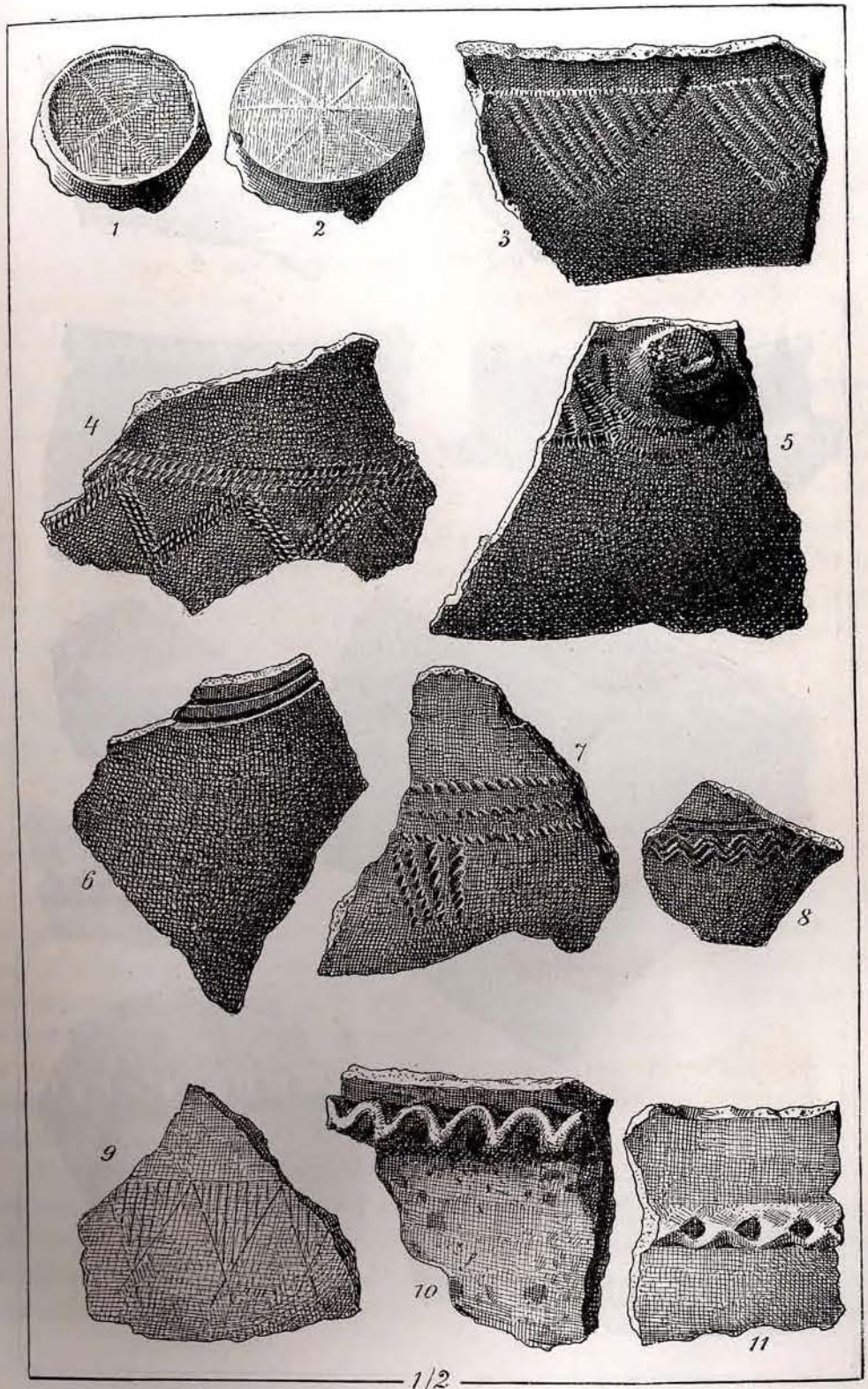

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prehistorička sojenica kod Ripča blizu Bišća“.

Tabla III.

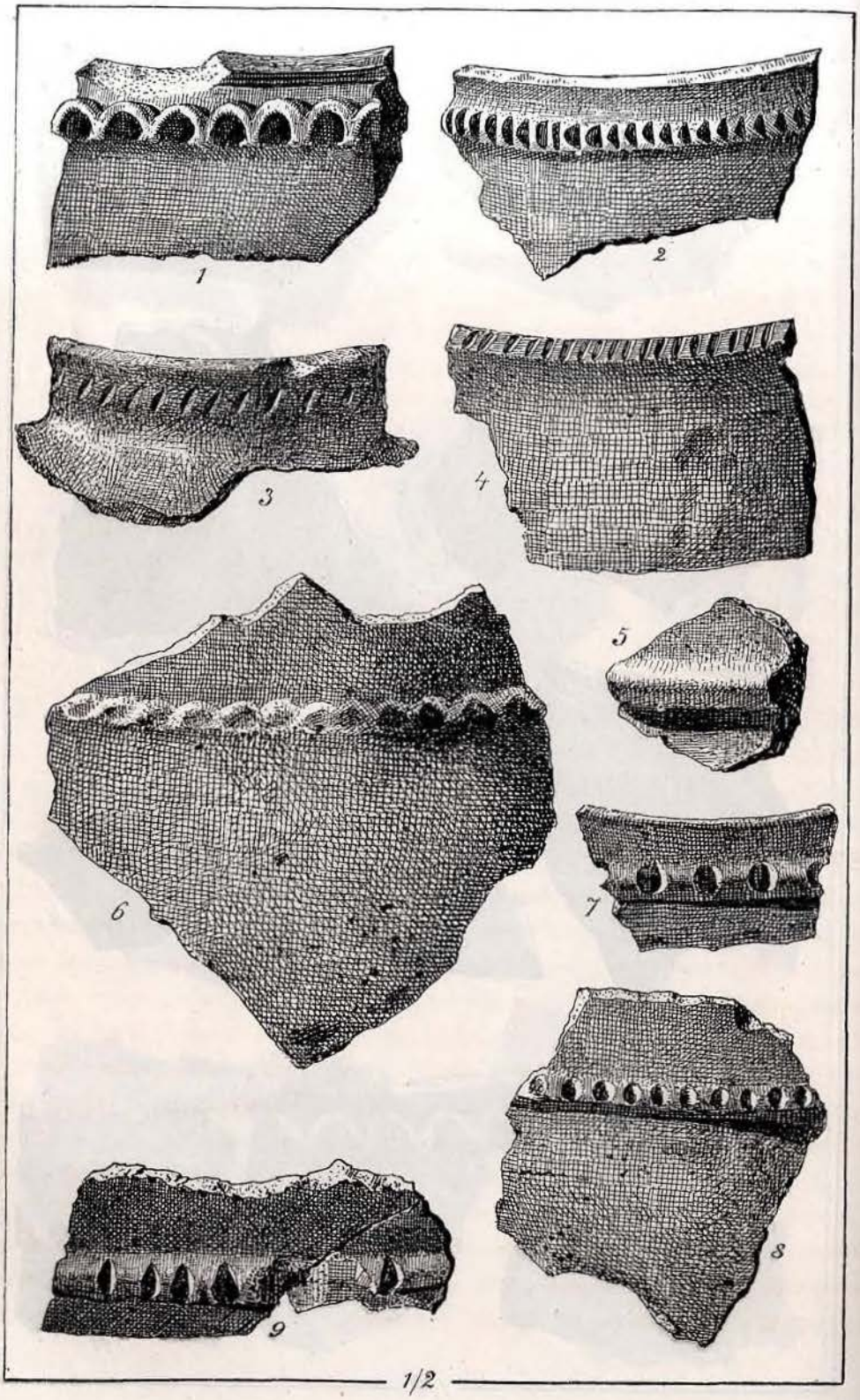

Вране и сродне птице у Босни и Херцеговини.

Приопћио

кустос бос.-херц. музеја **О. Рајсер.**

Род гаврана распрострањен је по свој земљи. Како у жарким тропима, тако и у леденим поларним предјелима наилазимо на заступнике његове. То су врло развијене и већом чести брзолетне птице, при томе су прави сваштождери. Од врста, које у Јевропи настављају, само се двије досада нијесу нашле у окупираним покрајинама. Једна од њих, злогласница *(Garrulus infaustus),* тешко да ће икада са Скандинавског сјевера, гдје стално борави, на југ заћи, дочим ће се друга кад тад извјесно у земљи појавити и свој свечани улазак у просторије земаљског музеја држати — а то је златовранка кљуном попут мерцана. О недостајању црне вране рећи ћемо потребито, кад будемо говорили о сивој врани.

Одиста најсимпатичнија појава у овој групи јест:

Златка, у Херц. **вуга** *(Oriolus galbula L.,* der Pirol oder die Goldamsel).

Кад се у прољеће стане свуда по дивним воћњацима града Сарајева разлијегати мелодични глас црно-жуте птице, онда је зими и невољи крај, а срце шетаоца нехотице обузме, у најљепше доба од године, неко пријатно прољетно чувство. Срећом златка није се скучила само на неколика мјеста, већ је честа појава по свој земљи. Рјеђе се налази по планини, но ипак сам удесно један пар 31. маја 1892. на најкрајњој граници шуме високога Вележа од прилике 1750 *m* високо над морем.

У највишем броју нашао сам је у сјеверозападном крају Босне, у котару Цазинском, гдје се из сваке малене шумице готово у свако доба дневи разлијегао глас златкин. Више пута сабирао сам по околини Сарајевској дивно гнијездо ове птице, које треба, као што је познато, уврстити у најумјетнија гнијезда европејске *Ornis* у опће. Понајвише

се овдјен налази на храстовима, јасенима и орасима. Противно овоме правилу нађох у мају 1887. гнијездо, које тако ниско висаше о грани млада дуба, да сам га лако стојећке откинуо руком. У гнијезду имају три или четири јајета, које се не може ни са којим другим европским птичијим јајем побркати. Основна је боја бијела, ружичасто преливена, а на њој имају поједине, малене, пепељасте пјегице, а преко њих повеће црномањасте и тамно црне пјеге.

У музеју налазе се 9 егземплара из различнијех крајева земље, у кожама, и 7 јаја.

И ако најрадије тражи слатке трешње и иначе се врло лакоми на зрна сваковрсног воћа, то ипак у првоме реду тамани инсекте, те је стога од превелике користи по пољопривредника.

Такођер дивна шарена перја, црвена попут цвијећа од шефтелије (праске, Specke) а главе и крила црних као свијетао челик јест

Шкврљ кријешвар, čvrljak *(Pastor roseus* L., Rosenstaar).

Његова је домовина даље на истоку, почевши од Србије до обала црног и егејског мора, и чак преко њих засијеца дубоко у Азију. Његове сеобе у годинама, кад скакавци навале, доспжу — као што је познато — чак до најкрајњега запада Европе.

По својој прилици дотиче Босну и Херцеговину чешће и готово сваке године, пошто су ове земље тако близу његове праве домовине. Збиља се налазе 3 егземплара ове лијепе птице у земаљскоме музеју.

Први пут убио је чврљка у околини Сарајевској стражмештар Туд 1886., те га је госпођа Берл доцније поклонила музеју. Два врло лијепа и стара мужака из једног малог јата убио је г. Ото Каут 6. јуна 1887. и 27. маја 1889. близу Острожца код Неретве и код Подхума, великом муком. У мају 1890. опазили су више пута чврљка у околини Коњичкој (шумарски упр. Бек), у мају 1890. код Стоца (Др. Карлински), у јуну исте године код Увца (Др. Хенш), али на жалост ниједан егземплар није ухваћен. И код хана Булога и хана Брезовице недалеко од Сарајева могло се видјети поједине егземпларе (Зелебор и шумар Хавелка).

Али ми се најинтересантније учинило оно, што ми је казивао неки кадет официрски замјеник од 2. пјеш. регим., који је у прољећу 1889. стациониран био у турском Шепаку на доњој Дрини (србијанска граница). По њему би чврљци заједно са обичним чворцима лёгли у стрменитим странама од иловаче, па би вазда одлијетали пут Лознице у Србију да храну траже. Може бити да ће ови ретци доћи до руку онога,

који би нам могао пружити важна објашњења о борављењу чврљка у нашим крајевима. Само се по себи разумије, да се овај чворак броји у најкористније птице. Осим тога је он прави украс свакојега краја, особито гдје је у великом броју, јер таково јато покрије мјесто, на које се спусти, живим шареним ћилимом. Нека су му од срца просте оно мало бобица бадемових и зрна од грожђа.

Најближи му је сродник

Чворак (*Starnus vulgaris* L., Staar).

То је по свој земљи добро познати пријатељ људски. Управо је изненадило, да је тек прије двије године оштроумни Инглез Шарп (Sharpe) пронашао у простога чворка два облика, који се добро разликују; они покажују додуше пријелаза али имају сваки свој самосталан и врло чудноват круг распрострањавања. Не расправљајући овдје даље о овој чињеници, само ћу то да напоменем, да чворци легаоци Босне, са потпуним гримизним шилером по цијелом перју, више се приближују чворцима источнијем. Ово потврђују 8 егземплара у музеју из разних крајева земље.

Чворак заслужује баш у окупираним покрајинама, да га свак поштеди, што у осталом и бива. Па и не треба нам за чворка никакових сандука за гнијежђење; легаоци по пећинама не трпе у Босни никакову невољу, шупљих дрвета има свуда у изобиљу.

Срећа је, што се може казати, да се ова корисна птица довољно множи, јер многијех година сасвијем поуздано и без сметње леже два пута. Тако 1887. у долини Кошеве близу Сарајева. *Albino* су ријетки. У септембру 1890., гледао је кустос-пристав Фр. Фиала на Гласинцу код Подроманије, гдје на хиљаде чворака тик до поштанских кола храну тражаху, извјесно и подуже једнога чворка бијела као снијег.

Као права птица селица појави се чворак у Босни вазда већ око половине фебруара. Таково јато чворака, тек долетјело, кад се спусти на голе врхове од дрвета весело цвркућући, вазда је за то, да у нама пробуди прве пролетне наде.

Чворку су милији равни крајеви земље, а особито у Савским низинама има их у доба сеобе огромна множина. На мјестима, гдје има густа трпчака, ноћивају сви чворци из околине јатомице, а с вечери зашуми цијело јато неугодним хуком попут олује, често пута збијено, тик мимо посматрача, да се спусти на брдином грмљу, међу трстиком.

То се може опажати сваке године, н. пр. у мочварама код Доњ. Свилаја.

Златовранка, гак, чавка *(Pyrrhocorax alpinus* L., Alpendohle).

Нико не заборави тако лако оживљавајући утисак, који изазове у усамљену путнику по пустим планинским путовима, јато златовранака. Китњастим, завојитим лијетањем њиха се једна за другом по плавом ваздуху или се отисне без махања крила дуж голијех стијена, док их свију нестане, а нас опет обузме неутјешна самоћа.

Рухо златовранкино је просто, али га врло подиже боја кљуна и ногу. Први је отвореног жутила (Neapelgelb), а пошљедне су лијепо црвене попут мердана. Цијело је перје црно, без сјаја, са угашеним зеленкастим блијеском. Често пута су крила у златовранке, особито у прољећу, јако отрцана и показују отворену црвену боју попут цимета, коју многи држе за неправилност. Ноге младијех златовранака до краја прве године црне су а и кљун је из прва још црњкаст. У тића с паперјем на против су ноге жуте попут шафрана.

Златовранка настава понајвише у већим друштвима све планине Босне и Херцеговине као стална птица, почевши од прилике од 1000 *m* на више. Само зими спушта се на нека мјеста пут долине. Тако презиме мноштво планинских чавака редовно у Мостару, Стоцу и Требињу, па се тек у априлу издигну на њихна висока мјеста гдје им је легло. Рјеђе то бива у Босни, а у Сарајеву није се више догодило од 1888. У Травнику је овогодишња строга зима, по опажању г. Меца притјерала златовранке у долину. У Сарајеву појавише се на измаку 80. година у великом броју, искључваше креч са забатница ново ограђених кућа, прикачише се о зидовима нове католичке цркве и мунаре Бегове џамије, али понајвише након мало часова ишчезоше пут стијења од кастела. У граду се ове птице врло удомаће, чак се усуђују међу куће па очупају зрна од дивље лозе са диванхана и изазивају чуђење у градскијех врана и сврака. Оне на врло особити начин легу у крашним лијевцима и планинским рупама, ријетко у пукотинама окомитих страна, као н. пр. на зубу у Трескавици и у сјеверној урвини високог Вележа. У горњим сводовима, што су попут подрума, влада управо ледена температура у доба кад се легу, и баш је за чудо, како тичићи могу остати у непосредној близини снијега, гдје нема трага сунчаној топлини. Лог је у нас јак и досада ми је осам случајева познато, гдје је по 6 јаја у њему било; али их има и од 3 и 4 комада.

Златовранке су у великој бризи за своје потомство, особито у почетку; кад опазе да се приближује непријатељ, пусте бојазљив глас, не остављају тамнога мјеста гдје легу, кад се у њ ступа, већ се

сакрију у најкрајњије пукотине. Врло је мучно вадити гнијезда, и ријетко да се и може без конопа или љестава. Гнијезда стоје на атулама од стијења и ограђена су искључиво оздо од кривуљастих гранчица а озго од сува виша.

И јаја ове врсте, у којих је основа обично зеленкаста, показују гдје-гдје црвенкаст комплементеран карактер, као што то јасно потврђује један егземплар из Гацка. Овај има сасвим карактер нормалне боје јајета од *Corvus capensis*. У окупираним покрајинама је соко грлаш (Baumfalke) опасан непријатељ златовранкама; често пута смо га мотрили у планини гдје их лови. Ова врана, исто тако као и њезини најближи сродници није за јело, јер сва заудара неким особитим мирисом, који се ни након година не губи из перја.

Ја сам о овој врсти говорио нешто опширније, јер је њезина јестаственица још врло непотпуна, а посматрање њезиних особитости отежано мјестима борављења њезина.

Још је сумњиво, да ли се може галица планинска (Korallenschnäbelige Alpenkrähe) уврстити у тице окупираних покрајина. Ако је у опће гдје има, то би се најприје могла наћи у планинама дуж црногорске границе, и око Ливна. Г. барон Шилинг тврди барем, да је прије неколико година близу Требиња убио један егземплар из једног јата.

За једну другу причају, да је на финији начин убијена на буништу у Ливну. Чудновато је да врло често бркају златовранку са планинском галицом (Alpenkrähe) а врло их је лако разликовати: Обије имају црвене ноге, но прва такођер и црвени савијени кљун, а потоња готово прави жути кљун. Ваљда ће који читаоц овијех редака на ово обратити своју пажњу, те бити тако љубезан, да нам каже, гдје би смо могли лијепе планинске галице наћи.

(Наставиће се.)

Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine.

Priopćio

pristav bos.-herc. zemaljskog muzeja, **Franjo Fiala.**

I. Rimske razvaline u Gracu.

Po kotlini kod Posušja u sjeverozapadnoj Hercegovini svuda se vigjaju ostanci nekadašnje rimske naseobine. Blizu mjesta Gorice, Vinjana, Batina,

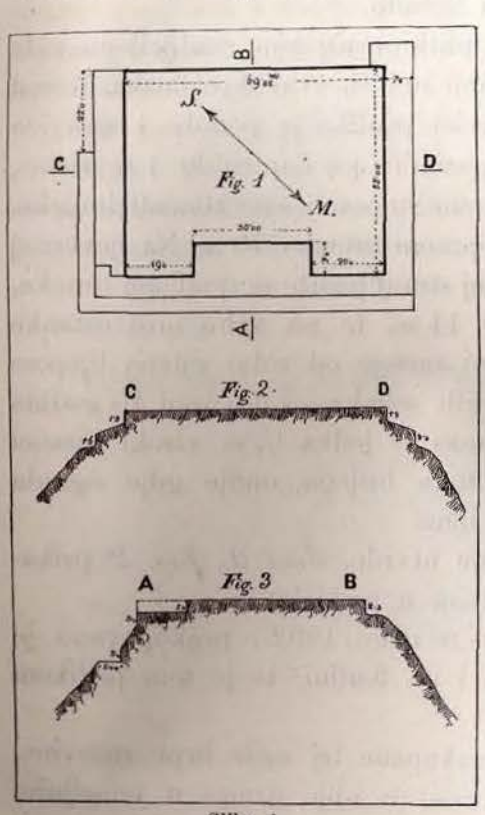

Slika 1.

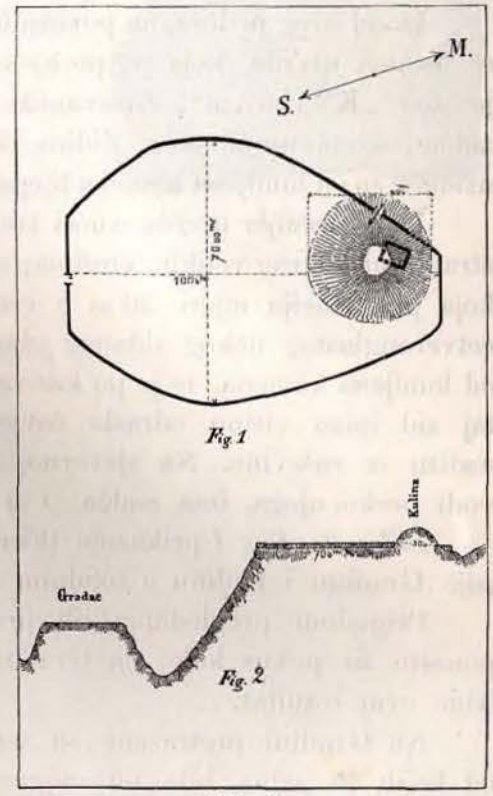

Slika 2.

Posušja i Graca više puta su nagjeni rimski grobovi, natpisi i podori zgrada. Najveći i relativno najbolje očuvani rimski podor na jednom je

brijegu iznad župničke kuće u mjestu Gracu, koja leži na jugoistočnom kraju posušačke kotline pri dnu brda, što su opasala tu kotlinu. Taj brijeg stanovnici gradački nazivaju i Gradinom. *Slika 1., Fig. 1* prikazuje tlocrt razvaline, kako je od prilike sačinjen. Presjeci izvedeni u pravcima AB i CD tlocrta prikazani su u istoj *slici, Fig. 2* i *3.* Na tlocrtu debljim linijama markirani temeljni zidovi te zgrade održani su danas samo još u jezgri svojoj, u debljini od 0·6—0·8 *m*, a u visini od 0·4—0·8 *m* po prilici; tesanoga kamenja, kojim su bili obzidani, nema nikako, jer su ga mještani za prijašnjih vremena upotrijebili za gradnju svojih kuća. Materijal je u tim zidinama obično pravilno tesan vapnenac; veoma čvrsti lijep vrlo je ispremiješan komadićima opeke. Ulaz je, sudeći po stepenicama, koje su još do pred 4 godine postojale, bio s jugozapadnog pročelja.

Rečene stepenice, od kojih sam još godine 1888. imao prilike vidjeti kamenite stube, vodile su na sjeverozapadnoj strani brijega u širini od $4^1/_2$ *m* po prilici u neko, 5 *m* široko, terasi slično predvorje na sjeverozapadnoj strani. Od tuda kanda je nastavak stepenica vodio do druge, od prilike 9 *m* više terase i dalje k ulazu u zgradu.

Iznad ovog podora, na povoru brijega, plitkim zasjekom razdijeljenu, vide se ostanci utvrde, koja je, po njenoj gradnji sudeći, svakako rimska. Narod je zove „Kulinom“. Zaravanak na glavici jajolike je podobe i ogragjen zidom, uzidanim lijepom. Zidine, koje mjestimice još dopiru do 1 *m* visine, uzidane su od lomljena kamena lijepom, u kome su pomiješani komadići opeke.

Dugi premjer utvrde iznosi 100 *m*, poprečni premjer 70 *m*. Na sjevernoj strani vidi se trag velikim vratima; na južnoj strani uzdiže se zemljana humka, koja pri temelju mjeri 30 *m* i visoka je 11 *m*, te na vrhu nosi ostanke četverouglastog nekog zidanog zdanja. Oni sastoje od zida, zidana lijepom od lomljena kamena, te je po kazivanju nekih seljaka još do pred 10 godina taj zid imao visinu odrasla čovjeka; danas se jedva $^1/_2$ *m* visoki ostanci uzdižu iz ruševine. Na sjevernoj strani toga brijega, ondje gdje ograda vodi preko njega, ima malen, 1 *m* širok ulaz.

Slika 2., Fig. 1 prikazuje tlocrt rečene utvrde, *slika 2., Fig. 2* prikazuje Gradinu i Kulinu s okolnim zemljištem u prosjeku.

Prigodom pregledanja tih prostorija u maju 1892., prekopavano je ponešto za pokus kako na Gradini tako i na Kulini, te je tom prilikom izbio ovaj rezultat.

Na Gradini pretražene su samo i raskopane tri male hrpe ruševine, od kojih je jedna bila na najgornjoj terasi, a obje druge u temeljnim zidinama zdanja.

Na tim hrpama ruševine udari mi u oči nekoliko glatkih ulomaka od stupova, kao i fragmenti od direka bez dekoracije.

Pri raskopavanju nagjeno je od dekoriranih arhitekturnih komada ovo: Jedan dekorirani komad direka, *slika 3.*; ulomak od glavice, koji prika-

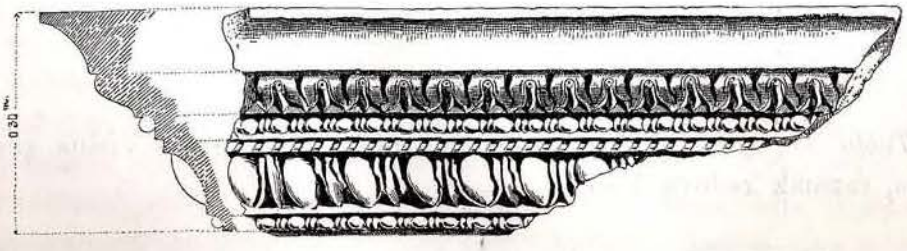

Slika 3.

zuje orla, *tabla I.*, oko 18 cm^2; jedna orlovska glava s komadićima olova u očištima; razni fragmenti glavica, lozom ukrašeni, *tabla I.*, 10 do 20 cm^2; kanelirani fragmenti stupova i mnoštvo glatkih komada direka, sve od sitnozrnastog vapnenca gragjeno, a pripada rimsko-korintičkom slogu.

Od natpisa nagjeni su ovi fragmenti:

Jedna ploča, *slika 4.* Visina ploče 45 *cm*, širina 40 *cm*, debljina 15 *cm*. Visina je pismena 70 *mm*, razmak redova 60 *mm*.

Slika 4.

Tabla II., slika 1.

Visina pismena 50 *mm*, razmak redova 25 *mm*.

TA
STA

Tabla II., slika 2.

Visina slova 52 *mm*, po karakteru pisma iz I. ili II. vijeka po Hr.

ET · D[illegible]

Tabla II., slika 3.

Visina pismena 60 *mm*, razmak redova 30 *mm*.

TAE
TI

Tabla II., slika 4.

Visina pismena 40 *mm*, razmak redova 15 *mm*.

1. √L	
2. LO	2. locus concessus?
3. VNT	3. *[posuer]*unt

Tabla II., slika 5. i *6.* pripadaju nekome natpisu. Visina pismena 24 *mm*, razmak redova 5 *mm*.

1. ()CILIE M	1. *(Pro)*cilie M . . . .
2. PIAE : C	2. . . . piæ C*[(onjugi)]*
3. N : LA	3. N : LA
4. IA · MA	4. IA · MA

Po karakteru pisma pripada natpis četvrtome vijeku.

Tabla I., slika 7. visina pismena 35 *mm*.

O · R

Nedaleko Gradine nagjene su na jednoj njivi dvije rimske opeke, *slika 5.* i *6.* s otiskom „Pansiana". Već je za više štacija u Hercegovini

Slika 5.

Slika 6.

utvrgjen uvoz takih opeka iz neke fabrike u sjevernoj Italiji. Od ilovastih rukotvorina nagjeno je na Gradini samo nekoliko fragmenata karakterističnih rimskih posuda, gragjenih na točilo.

Na Kulini bio je pokusnom prekopavanju samo neznatan rezultat. Blizu ulaza na sjevernoj strani povučen je 3 *m* dugačak jarak, koji je u dubljini od 0·8 *m* dosegao do živca; nagjeni su samo utarci od sugja, gragjenog rukom i na točilo, ožarena zemlja i nekoliko grumenja za drobljenje žita. U zidinama, koje se uzdižu na brežuljku, što je u južnom dijelu zidom opasanog prostora, kroz duže su vrijeme rovali kopači blaga, ali nijesu, kako sam saznao od jednoga izmegju njih, našli ništa osobito, osim nekoliko utaraka od sugja.

Po razvalinama, što su u selu Gracu blizu kuća, nije dosele bilo opsežnijega prekopavanja, ali je dosta toga slučajem nagjeno i za zemaljski muzej namaknuto.

Od rukotvorina rimske provenijencije nagjeno je dosele na Gradini i po njivama u najbližoj njenoj blizini ovo:

Broncani šestar (šestar za redukciju); kraci su mu 18 *cm* dugi i ukrašeni sitnim usavaćenim kolobarčićima i punktiranim linijama; na glavi je pričvršćen klinom. Patina je lijepo zagasito zelena i sjaji se. *Tabla III., slika 1.*

Broncani ključ, s drškom na kraju okruglo probijenim; sjekirica mu je duga 25 *mm*, ključ je dug 65 *mm*, patina otvoreno zelena. *Tabla III., slika 2.*

Šiljasti željezni ključ, dug 88 *mm. Tabla III., slika 3.*

Broncani prsten sa nesavaćenom plojkom; patina većim dijelom sastrugana; premjer 19 *mm. Tabla III., slika 4.*

Željezni prsten, premjer 17 *mm;* u plojci mu je valjda bila obojena, folinom podložena pasta. *Tabla III., slika 5.*

Broncana strugalica, duga 120 *mm. Tabla III., slika 6.*

Fragmenat broncane okovice. *Tabla II., slika 7.*

Broncani šaraf, dug 37 *mm. Tabla III., slika 8.*

Broncana halka s ušicom. *Tabla III., slika 9.*

Fragmenat stremenke, koja pripada broncanoj fibuli; duljina 75 *mm*. *Tabla III., slika 10.*

Komad broncanog šarnijera, savaćen i lijepom, zagasito zelenom patinom prevučen. *Tabla IV., slika 6.*

Lovorov list od broncanog tenećeta, 73 *mm* dug i 30 *mm* širok; zagasito zeleno patiniran. *Tabla IV., slika 7.*

Broncana toka; premjer plojke 28 *mm. Tabla IV., slika 9.*

Kotačić od bronca; premjer 12 *mm. Tabla IV., slika 10.*

Ulomak broncane fibule sa šarnijerima; *Tabla IV., slika 8.*

Šiljak željeznog koplja s povorom po srijedi; dužina 25 *cm*, najveća širina plojke 3 *cm. Tabla IV., slika 1.* $^1/_2$ nar. vel.

Šiljak željeznog koplja s povorom po sredini, oblik lovorovog lista; dužina 22 *cm*, najveća širina plojke 4 *cm. Tabla IV., slika 2.* $^1/_2$ nar. vel.

Šiljak željeznog koplja bez povora po srijedi, dužina 18 *cm*, najveća širina plojke 3 *cm*. *Tabla IV., slika 3.* $^1/_2$ nar. vel.

Željezna vješalica na oblik sidra, duga 23·5 *cm*. *Tabla IV., slika 4.* ($^1/_2$).

Željezni, strijeli sličan čavao; 85 *mm*. *Tabla IV., slika 5.*

Željezni lemeš, 12 *cm* dug, 7 *cm* širok.

Više ulomaka broncane plohe, megju njima jedan s usavaćenim pismenom A.

Staklene paste i rezani kamički za prstenje, staklena zrnca i fragmenti staklenih narukvica često su nagjeni, isto tako novci careva Hadrijana, Trajana, Gordijana III., Antonina Pija, Dioklecijana, Aurelijana, Galijena,

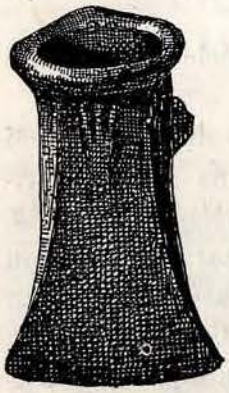

Slika 7.

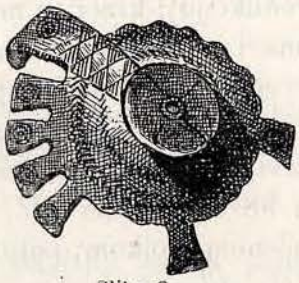

Slika 8.

Slika 9.

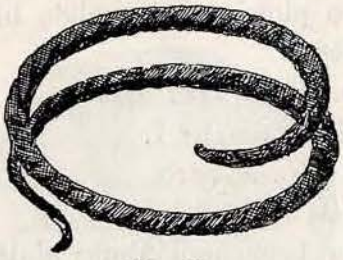

Slika 10.

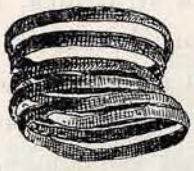

Slika 11.

Licinija, Galerija, Konstancija Klora, Konstantina I., Konstantina II. i Konstansa II., u rijetkosti valja ubrojiti srebrne novce republike.

Ali osim rečenih prijedmeta rimskog doba nagjeni su na njivama niže Gradine više puta prehistorički objekti, od kojih zemaljski muzej ima ove:

broncani šuplji kelt, dužina 85 *mm*, širina oštrice 55 *mm*, *slika 7.* ($^1/_2$);

ulomak isperene broncane guke, kojoj je na vrhu broncana plojka tako pričvršćena, da se može okretati; taj je objekat dekoriran jednostavnim linearnim ornamentima, *slika 8.* $^1/_2$ nar. vel.;

narukvica od broncanog tenećeta (la-tenski oblik), *slika 9.* $^1/_2$ nar. vel.;

špiralna halka od narovašene broncane žice, *slika 10;*

prsten od broncane špiralne žice; *slika 11.*

Prikupivši sva opažanja i sve nagjene prijedmete, došao je pisac do ovoga mnijenja o Gracu.

Na onome mjestu, gdje je današnja naseobina Gradac, bila je nekoć rimska naseobina, na Gradini bila je oveća divotna zgrada, kojoj se danas ne može odrediti svrha; postanje joj valja staviti u I. vijek po Hr., a propast u IV. vijek po Hr

Kulina nam prikazuje omanju rimsku utvrdu, koja je naseobini bila zaobranu. Takvih naprijed pomaknutih utvrda ima nekoliko u okolini mjesta, tako na Krstinom brdu, na Komilovcu i Treskovcu; one sastoje stranom od jednostavnih nasipa od zemlje i kamena, stranom od zidina od lomljena kamena. Sva je prilika, da tu imamo pred sobom Epilentium zemljopisca Ravenjanina, koji on navodi uz cestu, štono vodi od Ad Libros preko Orba i Naurtius u Ad Novas (Runovići), i to kao zadnju štaciju prije Ad Novas.

To što se ostanci rimske ceste nalaze sasvim blizu Graca, pa i to, što su to najveće razvaline blizu Ad Novas, svjedoči vrlo za vjerojatnost našega suda, a prekopavanje, koje se ove godine misli u veliko onuda udesiti, možda će nam to posvema razjasniti. To je pak utvrgjeno, da je i u prehistoričko doba u Gracu bila naseobina.

II. Rimski prijedmeti nagjeni u grobovima kod Sovića.

Nedaleko sela Sovića, u ljubuškom kotaru, nagjene su prigodom poljskih radnja dvije rimske ilovaste svjetiljke i uz to nešto utaraka od sugja. Da li sada ti objekti pripadaju kakovu grobu ili su negdje slučajno ostavljeni, nije se više moglo utvrditi.

Obje su svjetiljke od terakote, uljanica (infundibulum) u obiju je okrugla, u kljunu ima samo jedna rupa za fitilj (monolychnis), ručica nema.

Na površini uljanice vidi se u jedne svijetiljke — *tabla V., slika 1.*, $^1/_2$ nar. vel. — na odskok izragjena antikna pozorišna maska, a na dnu ima na sred tri koncentrična kolobara natpis „FORTIS“.

U druge lampe — *tabla V., slika 2.*, $^1/_2$ nar. vel. — nema na uljanici nikakvog ukrasa, a na dnu joj ima nasred kolobara natpis „CRESCES“.

Oba se ova natpisa često nalaze na lampama, koje su nagjene u Engleskoj, Franceskoj, Njemačkoj i u području rimske ilirske provincije[1]).

III. Rimski nahogjaj u Trnovu.

U selu Dejčićima, koje pripada ispostavi trnovskoj, našao je seljak Ibro Dedić, kopajući temelj neke ekonomičke zgrade, srebrnu rimsku fibulu i ulomak oštrice od noža. Fibula, *slika 12.*, teška $23^1/_2$ *gr*, ima

[1]) G. Wilmanns „Exempla inscriptionum latinarum“ (Primjeri rimskih natpisa) Berolini MDCCCLXXIII· — S. Bireh „History of Ancient Pottery“. London 1873.

oblik oblučaste fibule. Priječka je šuplja, šesterobrida, te je bez sumnje na oba kraja imala glavičaste nastavke. Željezni ulomak, *slika 13.*, potječe

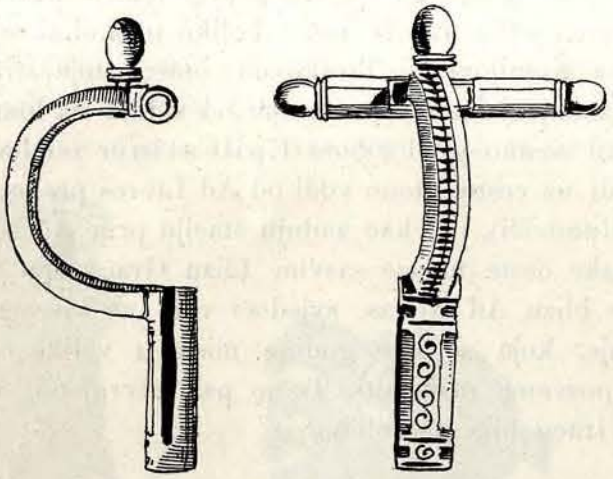

Slika 12.

Slika 13.

od jednorezog, bodežu sličnog oružja, oblik, koji je često nagjen megju rimskim nahogjajima u ovim pokrajinama.

Dalje na nahodištu obiju objekata nije bilo pretraživanja.

IV. Prehistorička bakrena sprava.

Bakrene su sprave najrjegje megju prehistoričkim nahogjajima ovih zemalja. Zemaljski muzej imao je do nedavno dva komada; treći, bakrenu bradvu, nagjenu blizu jedne gradine kod sela Kosovače u zvorničkom kotaru, poslao je kotarski stražmeštar Dragičević.

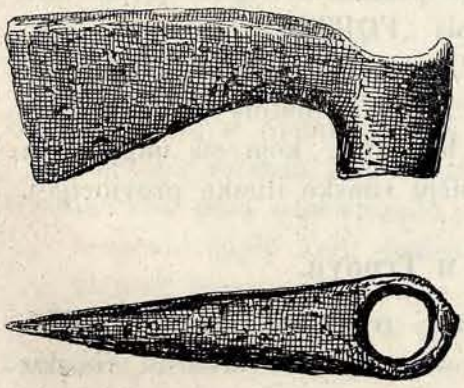

Slika 14.

Po Osbornovoj[1]) klasifikaciji valja je pribrojiti obliku savijenih uskih bradava. Duljina joj je 118 *mm*, širina oštrice 48 *mm*, a visina ušice 35 *mm*. Taj je objekat prevučen lijepom malahitno-zelenom patinom, a na oštrici vide se tragovi mnogoga upotrebljavanja. *Slika 14.* prikazuje tu bradvicu u dva vida u naravnoj veličini.

[1]) Osborne: „Das Beil“ (Bradva), Dražgjani 1887.

Sličan komad, koji potječe iz Pakraca u Slavoniji, pohranjen je u gradačkom muzeju, a razni analogni komadi u narodnom muzeju u Budimpešti.

V. Rimski nahogjaj kod Ljubuškog.

U Glasniku 1889. spomenuo je pisac rimski nahogjaj iz blizine Ljubuškoga, ukraj ceste u Hrašlane.

Na istom su zemljištu godine 1892. — na žalost nevješte ruke, — iskopale stvari iz jednog groba, kojim ćemo inventar, što je sada u zemaljskom muzeju, niže opisati.

Tabla VI. prikazuje slike svih objekata u $^3/_4$ nar. vel.

Slika 1. Plojka od ljevenog bronca, na kojoj je pet koncentričkih kolobara kao dekoracija, uglagjena kao ogledalo; patina crna. To je po svoj prilici ploha jednog ogledala.

Slika 2. Broncani držak uz plojku ogledala; na objektu vide se tragovi pripajanja, koji posve odgovaraju onima na ogledalu.

Slika 3. Broncana fibula sa šarnijerima, sivo-zeleno patinirana.

Slika 4. Fragmenat staklene suzne bočice.

Slika 5. Broncana stremenka, na kojoj se vide tragovi željeznog predmeta, koji je nekoć uz nju bio pričvršćen.

Slika 6. Broncana stremenka od fibule sa šarnijerima.

Slika 7. Broncana, na jednom kraju poput strugalice proširena, na drugom glavičasto udebljana sprava.

Slika 8. Fragmenat broncane ukosnice.

Slika 9. Koštana šipka.

Slika 10. Broncana halka, koja potječe sa nekog okova.

Slika 11. Gmiza, ljevena od modrog stakla, narebrena.

Slika 12. Zrno od zagasito zelene mase sa žutim kolobarima.

Slika 13. Broncani okov na oblik kape.

Slika 14. i *15.* Zrnca od sivo-zelene paste, narebrena.

Slika 16. Velika gmiza od stakla, zelena kao u butilja.

Slika 17. Koštana šipka.

Slika 18.—21. Suzne bočice od stakla, koje irizira.

Slika 22. Staljene staklene kapljice.

Slika 23. Broncana halka, smegje patinirana.

Sudeći po objektima i po tome kako su održani, bio bi to ženski grob i to sa spaljenom lešinom.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine".

Tabla I.

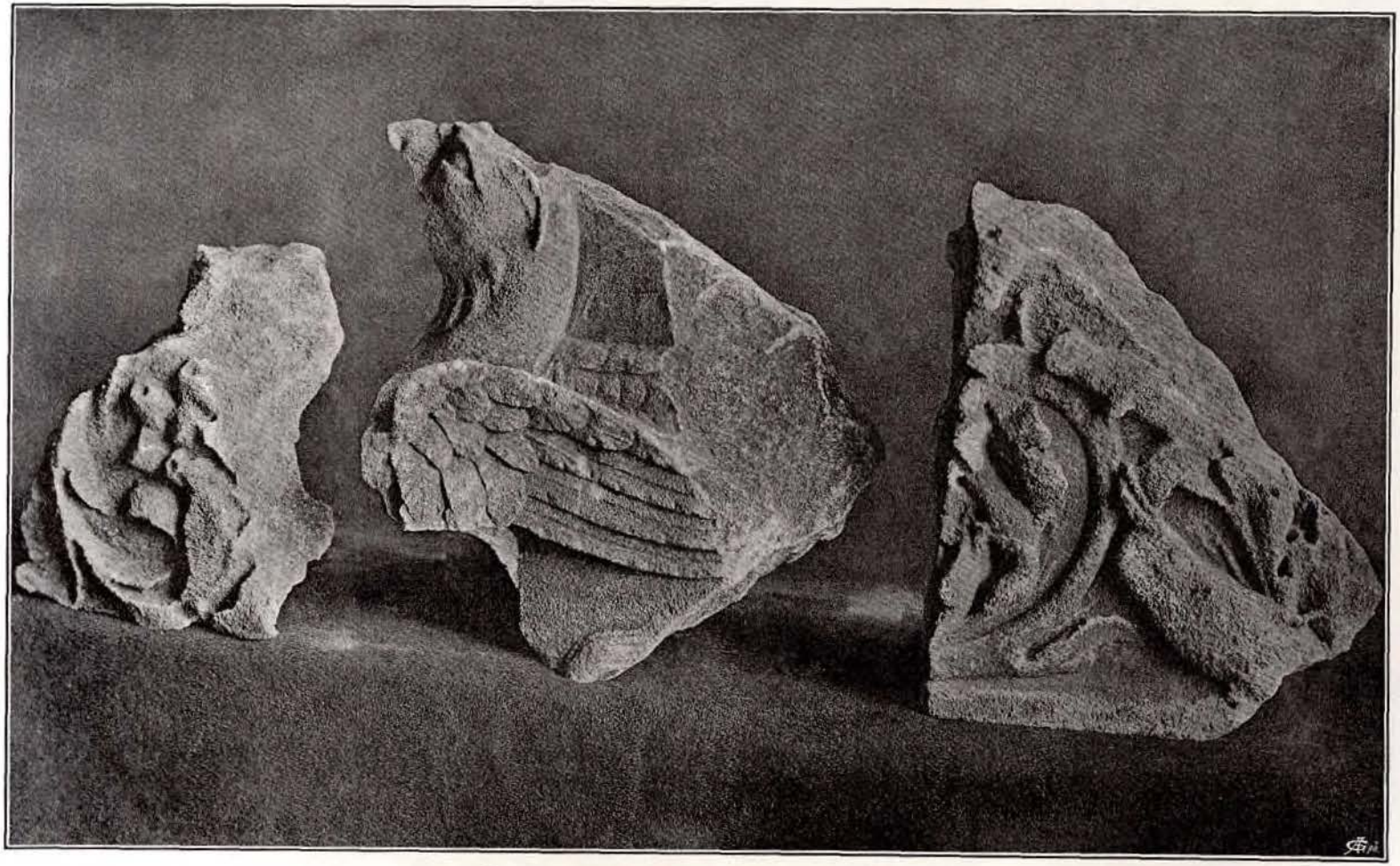

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1863. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine".

Tabla II.

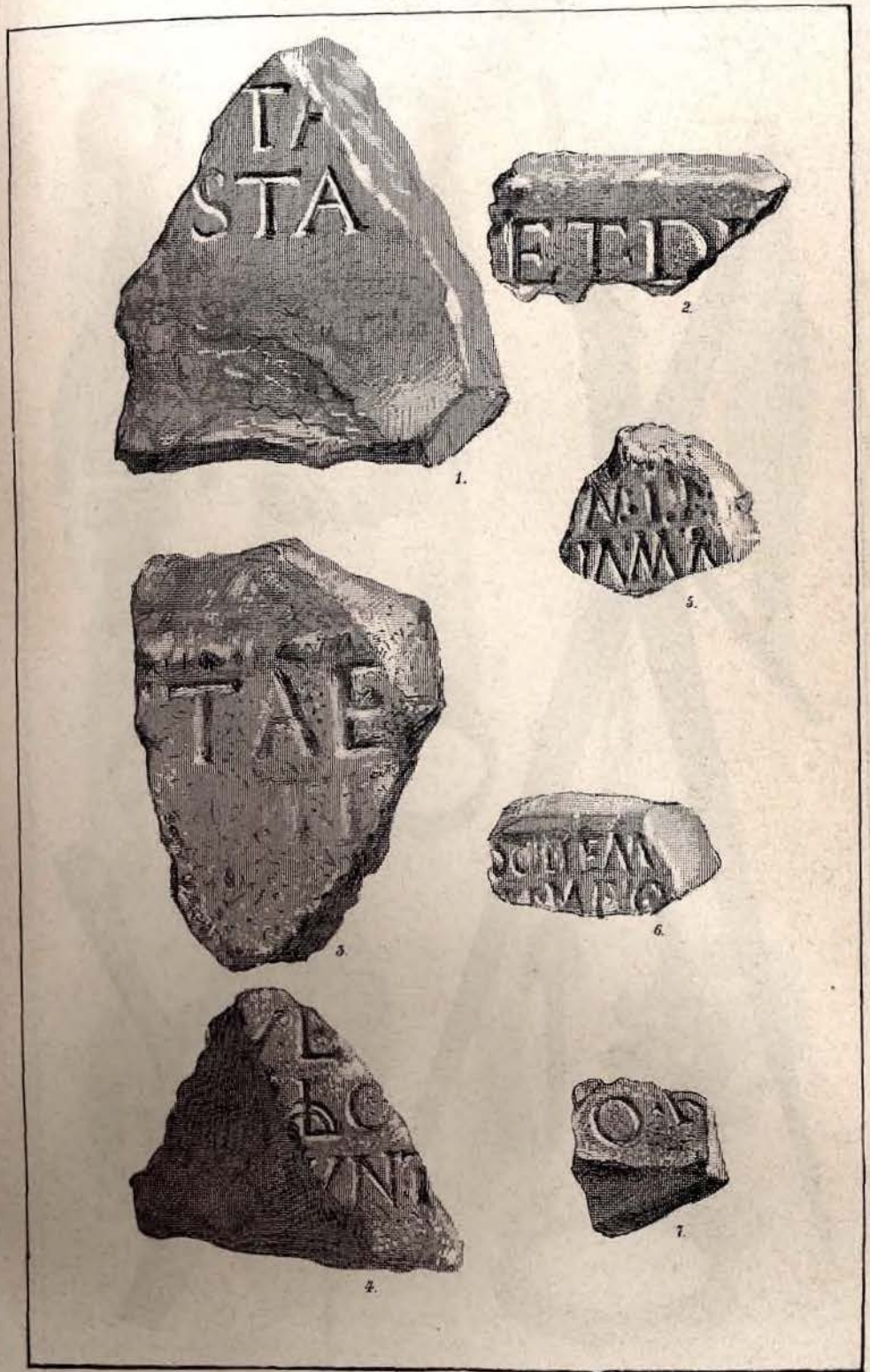

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine“.

Tabla III.

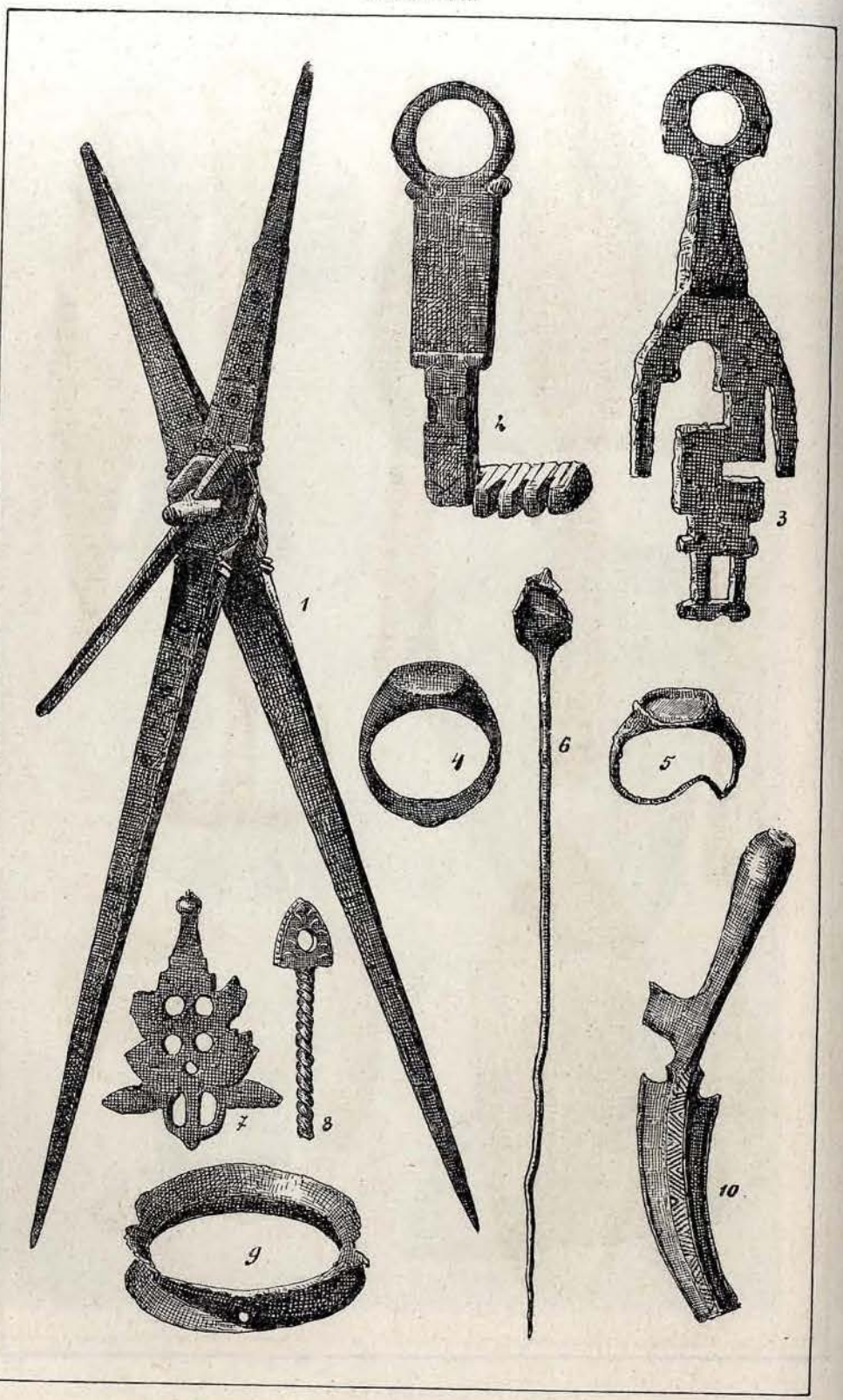

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine".

Tabla IV.

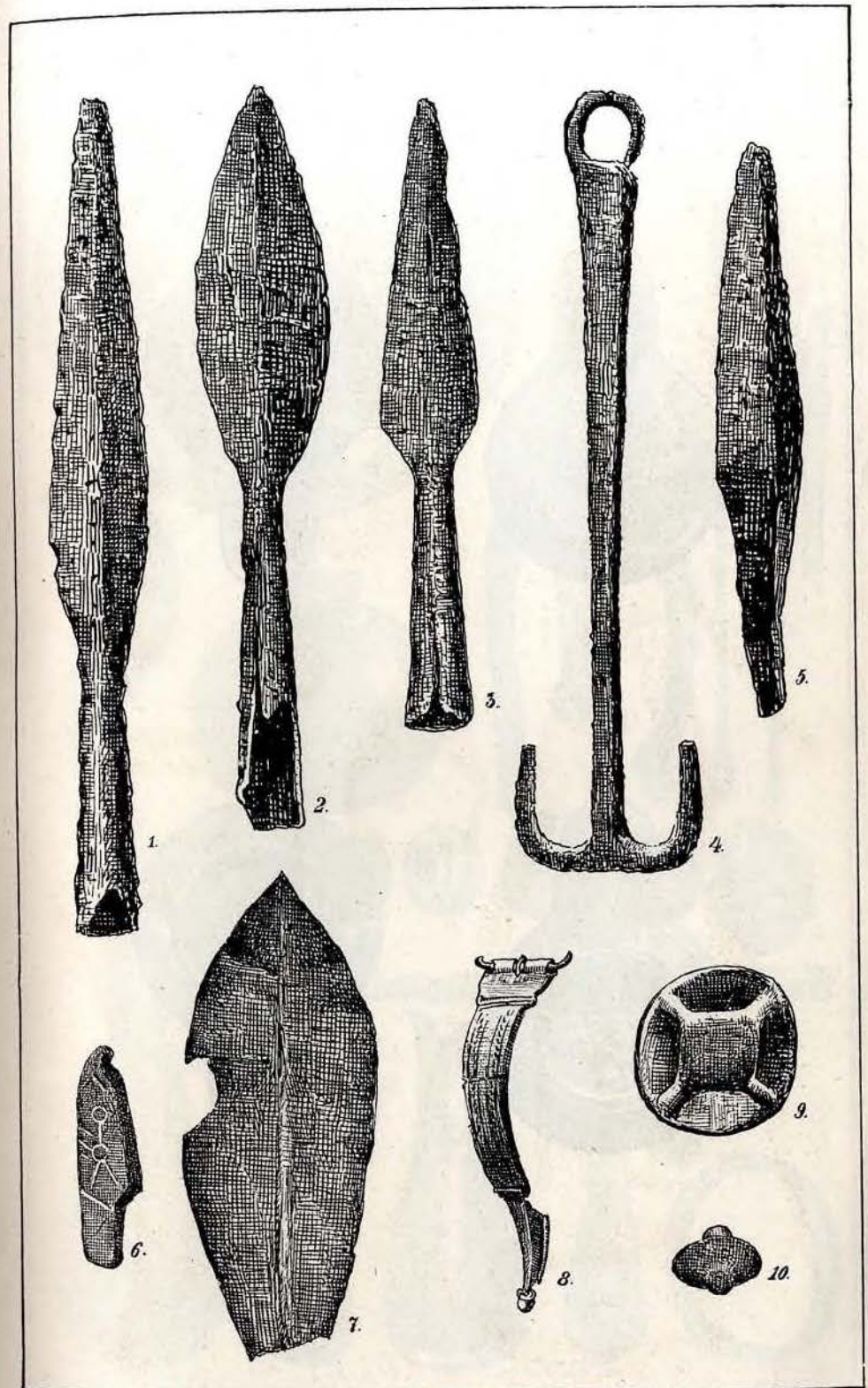

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine“.

Tabla V.

1

2

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 1.

Uz članak „Prilozi arheologiji Bosne i Hercegovine".

Tabla VI.

Ентимологични излет близу Сарајева.

(Прилог за познавање колеоптерне фауне у Сарајевској околини.)

Приопћио

пристав бос.-херц. земаљског музеја, **Виктор Апфелбек.**

Овај чланак не смјера на то, да подродно претресе колеоптерну фауну Сарајевске околине, с тога износим само интересантније и карактеристичније врсте, а остале зарезнике напоменућу по врстама или само по фамилијама. При овоме ми је више до тога, да пријатно утјечем на лаике и пријатеље природе, еда бих у њима пробудио интерес за сабирање и посматрање инсеката особито зарезника, због чега ћу тачније да говорим о неким методама сабирања.

Кренимо се концем априла или почетком маја на пут дуж обале Миљацке уз ријеку. Зауставимо се ондје, гдје је матица шира и гдје је вода оставила које повеће и суво мјесто. Фини мокри иловасти пијесак крије у себи мноштво зарезника, који се наскоро појаве при гажењу и ријењу мокрога пијеска: *Omophron limbatum*, *Dyschirius* врсте, *Heterocerus* и *Limnichus*, многе мале *Staphylinidae*, као н. пр. мајушне врсте *Thinobius*. На влажним, иловастим мјестима матице и обале — особито у хладу врбовог и јовиног грмља — живе многе мале врсте зарезника као: *Pelochares versicolor*, врсте *Bryaxis*, *Phytobius Phaedon* и *Pachnephorus*, више врста *Bembidiitae (Bembidion, Tachypus* и *Elaphrus)*; од *Staphylinidae* особите врсте *Paederus, Tachyusa, Stenus* и *Falagria*, међу којима и ријетка *Falagria laevigata* Epp. Ко жели, да ове животиње посматра и сабира, тај се свакојако треба да накани, да се посади или још боље да се пружи на таква влажна, иловаста и пјесковита мјеста обале. Тада ће се чудити, како ту све кипти, живо се миче и гмиже на малом простору од не пуно једнога квадратног метра, како су се ту збиле најразличније врсте зарезника, гдје се неке тромо, готово непримјетно помичу, као малене, често пута пијеском и иловачом

омотане *Georyssus;* друге се опет журно тамо амо врзе. При крају воде под камењем налазе се: *Potaminus substriatus, Parnus striatopunctatus, Bembidion ruficorne, decorum, tricolor* и *ustulatum,* више маленијех врста *Tachys* и *Perileptus areolatus.* По свјежем лишћу врбовог и јовиног грмља кипти мноштво *Halticidae, Chrysomelidae, Curculionidae* и *Malacoderme* (међу њима често и један варијетет *Rhagonycha Milleri);* можемо их ухватити, ако под грмљем раширимо кишобран, па ударимо неколико пута штапом по грмљу. На једном иловастом, мокром мјесту близу пута, наћи ћемо већином ријетки *Bembidion brunnicorne* Dej., *Agonom antennarium* и др. Код швајцарске куће „Da-Riva“ свернимо на лијево и држимо се потока Мошћанице. При доњој страни храпавог, водом оплаканог камења живе задружно понајвише у великом броју, често по 100 комада заједно, више врста *Elmis* и *Hydraena.* Ови мали већом части тамно обојани зарезници, тако чврсто пријону својим панџама о храпавом камењу, да их вода не може одвојити. Такођер је и маховина, која је често о камењу у води прилијепљена, понајвише пуна овијех зарезника. Врло је лако ухватити *Elmidae* и *Hydraenae,* одвојивши их од камења малом кичицом, шпиритом наквашеном.

Дуж пута наћи ћемо под камењем многобројне зарезнике из најразличнијих фамилија, међу осталима: *Procrustes coriaceus* v. *subrugosus, Carabus Parreyssi* v. *Gattereri* (ријетко), *Carabus convexus* v. *dilatatus, Molops simplex* и *alpestris, Otiorrhynchus Emiliae Apfelb.,* и др. Особпту пажњу ваља да обратимо мрављим колонијама, које под камењем живе, јер ту има више врста врло интересантнијех зарезника, тако званих *Formicophile* (мрављи пријатељи), који понајвише живе код мрава као паразити (наметници). Међу њима, а у неколико налик на њих по изгледу, боји и кретању, трчкарају н. пр. интересантне врсте *Atemeles* и то *Atemeles paradoxus* и *emarginatus,* које нијесу овдје ријетке. По башчама и ливадама, по травом обраслим колонијама жутих башчених мрава, попут кртичиних брежуљчића, наћи ћемо *Claviger testaceus,* који нема очију. Такођер и један егземплар *Chennium Kiesenwetteri,* који је досад само у Грчкој познат био, може се ухватити под каменом у друштву жутих мрава. На самом путу наћи ћемо гдје пузи: *Timarcha corinthia, violaceonigra* и *laevigata*[1]), гдје-гдје по која *Chrysomela Findeli* и *Thorectes Brancsiki* Apf., којега сам ја прије двије године близу Сарајева пронашао. У зеленим стабљикама неке врсте млечике *(Euphorbia)* наићи ћемо на *Thamnurgus varipes,* понајвише у паровима, врло мало познату врсту

[1]) *Timarcha pratensis* не налази се у Босни, али врло често у Херцеговини, гдје заступа *T. violaceonigra.*

оморикових поткорњака. Он изједе мождину билькину, али није лако познати, налази ли се у биљци, јер при свему тому биљка изгледа са свијем свјежа и здрава, само на врху стабљике може се опазити при тачном испитивању једна рупица с останцима од изметина. Ко жели ову животињицу имати, треба да биљку полагано просијече по дужини.

Уставимо се опет код једне мале баре, у којој стоје разне водене биљке, пошто нас ту обилан лов чека. Пошто смо неколико пута превукли воденом мрежом[1]) преко биљака, што под водом стоје, прегледајмо садржину њезину. Ту ћемо наћи мноштво мањијех и већијех воденијех зарезника, особито: *Cnemidotus caesus, Haliplus, Heydani, Hyphydrus ferrugineus, Bidessus minimus, Noterus clavicornis, Lacophilus hyalinus* и *obscurus, Platambus maculatus, Ilybius fuliginosus, Agabus bipustulatus* и *Dytiscus marginalis;* од *Hydrophilidae* поглавито *Helephorus,* врсте *Hydrochus* и *Ochthebius;* од *Curculionidae Lixus paraplecticus, Hylobius fatuus,* малене *Tanysphyrus Lemnae* (на сочивицама воденим) и врсте *Bagous;* од *Chrysomelidae:* више врста *Donacia.* Ови метално зелено-плаветно и црвено обојани, врло брзи лисни зарезници *(Chrysomelidae)* сједе на воденим биљкама често у великом броју. По спољашњем изгледу врло наликују на *Longicornes* (Bockkäfer), за које их почетници и лаици понајвише и држе. У сито за зарезнике баци се старо, гњило лишче, маховина и т. д., што под грмљем лежи, па се просије. Ко нема таковога сита, нека поједине слојеве тога лишћа и црнице тури на бијело платно или у разапети кишобран, па нека претражи садржину. Ту ће наћи зарезнике најразличнијих редова и фамилија. Од *Coleoptera* напоминњемо: *Tomoderus dalmatinus, Scydmaenus tricavulus, Schlosseri* и друге, *Trimium puncticeps, Cephennium montenegrinum, Laena Hopffgarteni, Bathyscia bosnica,* разне врсте *Bythinus, Otiorrhynchus multicostatus, Stomodes gyrosicollis, Stereus costatus, Adexius scrobipennis,* ријетки *Erirrhinus aterrimus,* више врста *Acalles* и т. д. и т. д. Обилан лов даје и грмље на обронцима, по којима понајвише расте *Fraxinus ornus* (Blumenesche), храст, клен, граб, буква (Hopfenbuche), дивље врсте воћа, и *Crataegus* (глог). Тресавши ово грмље штапом или кишобраном — као што сам прије назначио — улови се међу осталијем многе *Curculionidae* н. пр. *Otiorrhynchus pulverulentus* v. *orni* Apf., *Ot. Heydeni, Ot. bisulcatus. Ot. mastix* (на *fraxinus ornus),* разне врсте *Phyllobius, Polydrusus, Balaninus* и *Magdalis, Anthonomus pedicularius* (на *Crataegus), Bradybatus Creutzeri* и *subfasciatus* (на јаворовом цвијећу), *Rhynchites giganteus* (на цвјетнијем

[1]) Водена мрежа исте је грађе као мрежа за лепире, али у свему много јача. Тоболац је најбоље направити од Canevasa, јер се Organtin и Musselin брзо подере.

крушкама); од *Chrysomelidae* међу осталима, ријетког *Cryptocephalus villosus* (на храстовима), *Galleruca Crataegi*, разне облике *Orsodacna lineola* (на *Crataegus)* и разне *Luperus*-врсте (особито на љескову грмљу); од *Cerambycidae* (Bockkäfer): *Gaurotes virginea, Acmaeops collaris, Cortodera humeralis* (ријетко), *Grammoptera ustulata* и *ruficornis, Callymus angulatus, Callidium rufipes, Clytus arietis, Anaglyptus mysticus* и var. *hieroglyphicus, Cerambyx Scopolii;* од других фамилија особито: *Attalus dalmatinus, Danacaea marginata* и *serbica* (?), *Stenomax lanipes, Osphya bipunctata, Sparedrus testaceus, Ischnomera coerulea* и *sanguinicollis*, разне *Elateridae* као н. пр. *Elater sinuatus* и *elegantulus, Megapenthes lugens* и т. д., од *Staphylinidae* више *Omalium*- и *Anthobium*-врста.

Малене ливаде и ниске биљке међу грмљем снабдјевају нас обилним врстама најразличнијих зарезника, особито онијех са сурлама и *Chrysomele, Malacoderme* и т. д. ако се мрежом (Streifsack, Streifnetz[1]) преко биљака превуче.

---

[1]) Исто као мрежа за лепире, али јача, а тоболац од беза мјесто муселина.

Različito. — Различито.

Otkle dogje da su pas i mačka kari (neprijateljni) jedno na drugo.

Priopćio učitelj **Ivan Zovko.**

Za vrijeme strašnog suda sve će ustati protiv čovjeka i čemu je kriv i čemu nije. Ali taj dušmanluk (neprijateljstvo) ne će više biti ni potrajati, nego čejrek (četvrt) sata. Da bi više bio, nikud gore! Malo ko da bi se urajio (spasao). Najprije će se dignuti i ustati mačka. Da je protiv koga, nego protiv onoga, koji joj je najviše valjao i najvećma dobra učinio. Dignuće se protiv domaćice kutnje. Te da ne bude tada pseta, ne bi joj (domaćici) lijepo bilo, jer bi mačka svojom ojnamom (lukavost, prefriganost) sve zavela i obengjijala (obmanila, opsjenila). Ružno bi joj se pisalo. Što joj god bude na um padalo (mački), ne će gledati, je li to pravo ili krivo, nego će svakakve muzuirluke (opadanja, klevete) protiv nje iznašati; kako ju je nemilice bila na mrtvo ime, kako ju je progonila, kako je u njezinoj kući skapavala od svake rgje i gladi. Na to će se odsjeći (drsko ustati) pseto, te će je sojisati (u laž utjerati, navaliti, suzbiti) i zaarlaisati (naružiti, nagrditi), pa će ono za stopanjicu teftiš (pravdu, proces) gonjati: „Kako tako šta možeš reći?“ — sabisaće je pas — „kad ja, koji sam bio za vratima i čekao što će ostati, da mi bace samo oglobinu, pa se nemam na što tužiti, nego sam uvijek bio sit do sitina, a kamo li, kako je bilo s tobom, koja si vazda ervahi (uvijek) ćupila pod sinijom (jelnica, s koje se jede) za sofrom (objedovanjem). Ne sevep, pa da ideš sad tužiti! Još da je istina, što govoriš!“ Onda će se mačka na nj napobedriti (ispriječiti, okositi): „Jà — tako je — beli, kako si ti kazao! Ti ne znaš ni svoga hala (muke), kamo li bi znao čijeg drugog. Kako je meni bilo — ti ne znaš, a ne treba ni da znaš. Ti čuvaj sam sebe. Neka te nije briga za me. Svak nek pazi sebe i tvrdi svoje skele. Ja tugjeg posla ne zauzbijam. Lako je tebi govoriti, što hoćeš. Ti nijesi trpio niti si se palio, kô ja. Tebi su bacali kosti za vrata, da ih glabinjaš (hrštiš), a mene nijesu pod sinijom ni vidjeli.“ „A ko ti je kriv, da te nijesu vidjeli?“ otpovrnuće pas, „ti bome ne bijaše se verati pod siniju, kô šugava kozetina. Bijaše i ti stajati za vratima, niko ti nije branio, kolik ni meni. Hoćeš li, da se pogospodarašiš (pogospodiš), pa ti gospodstvo nije moglo podnijeti, da stojiš za vratima. Otišô bi ti namuz (obraz, ime, glas) u kâm (propao bi ti).“ „Idi, idi, nalete jedan! Ko s tobom još govori?“ — dočekaće ga mačka — „prava si nesvesela (ništo). Samo da je tebi džefu (svagju) voditi, a za drugo ti ni deveta! Ko bi sa sičijom (nesreća, ništo) mogao isturiti na kraj! Ne bi te mogô nadinaditi katan (mnoštvo) cigana, kamo li bih ja.“ I time će se ta murafa (parnica) dokrajčiti. Domaćica će biti opravdana, a maca će se sama povući na se, jer će po sebi uvidjeti, da je javaš (na krivo) skrenula. Ali dušmanluk i katilstvo (neprijateljstvo, zlotvornost) megju njima vazda će biti i ostati.

Jedno će na drugo mrziti, kako se ono kaže: kô mačka i pas. Nikad se ne će složiti ni sprijateljiti. Da se i sprijatelje, to će prijateljstvo biti šumovlakom (prividno) od čas do čas — čipo (netrajno) i na cecelju (malo stalno).

Херцегово врело и грчки град.

Написао **Томо А. Братић.**

а) Херцегово врело.

Како се иде колским путем из Невесиња у Гацко, на 2 километра близу Фојнице, привлачи пажњу путникову на се врло лијепо врело под једним гајем. Народ то врело зове „Херцегово врело“ и ја мислим о њему проговорити коју ријеч, премда је г. Шешељ писао о њему у овоме листу [1]).

Народ то врело зове херцеговим за то, што је у народу сачувана традиција, да је ту излазио Херцег Стјепан љети и код тога врела обичавао љетовати. На моје питање: како је он могао ту љетовати, кад нема никакве развалине од кућа у којима је он стојао, рекоше ми, да је он имао куће на Градини више Фојнице, и да је у њима становао, а на то врело само у дану долазио и сједио. Отишао сам и на ту Градину и видио сам, да је ту била некаква грађевина, што свједоче останци од зида и трагови од старих путева, којима се долазило до тих грађевина. Или је то збиља био дворац Херцега Стјепана, или какав римски или средовјеки градић, не знам, али се прије може мислити да је тврђава, него ли љетниковац, пошто је на вису и у кршевитој љути.

Врело је било лијепо урешено и са свију страна дивно отесаним плочама ограђено, а она плоча најдоња пробушена је на сриједи и туда је вода текла. Но данас од свега тога ништа се не зна, јер је све зарасло у пијесак, само су нешто мало откопали војници, да љети носе воду с њега. Са једне стране одмах уз врело налази се столица од камена истесана а на наслону од странице урезана је сабља. Столица је са једне стране крњава, један сељак одбио је комад од ње тражећи новаца, јер народ прича да је пуно пара под столицом, али их нико не смије копати, за то је и онога, који је од столице комад одбио, одмах снашла некаква мука и од ње је и умр'о.

Столица је готово до сједишта зарасла у земљу, али људи, који памте док се је још доста видјело, причају, да је она дивно израђена и да се зна на подножју, гдје су се и ноге метале, кад се на столици сједило, јер је и за њих мјесто у камену изрезано.

Колико има истине у томе казивању, не знам, пошто нијесам откопавао земљу да видим.

Изглед врела уљепшава гај, који се одмах изнад врела зелени и мала ливада испод врела, која се зове Херцеглија. Дакле, као што се види, изглед и положај врела врло је лијеп и романтичан, а вода је врло лијепа и уз највећу врућину тако је студена, да се рука у њој не може држати неколико минута. Становници Фојнице љети излазе на то врело, јер је вода врло добра и отвара вољу на јело.

---

[1]) Гласник зем. музеја год. 1889. I. књига, стр. 92.

Између херцегова врела и градине има развалина једне старе цркве, али врло мале. Одмах пред вратима црквене рушевине има једна гробница са натписом, под којом је сахрањен пошљедњи свештеник те цркве. Тај натпис снимићу првом приликом, ако могнем, јер је зуб времена готов уништити га. У тој развалини прије неколике године нађена је једна звјездица са једним црвеним топасом (каменом) на врху. На једном краку звјездице пише: „Пришад звијезда, ста врху идјеже бје отроча“, само са словима, као што се налазе и на старим српским споменицима, што свједочи и она ријеч „пришад“ мјесто „пришед“. На другоме краку има име приложника и још нешто, чега се сад не сјећам. Ја сам ту звјездицу имао у рукама више пута, па сам и натпис вјерно снимио, али сам га изгубио, те првом приликом снимићу поновно тај натпис и објелоданити га.

б) Грчки град.

Позната је ствар, да су овим земљама некада господарили силни Римљани, и већина старих рушевина носи на себи обиљежје римске архитектуре, али наш прости народ мало зна за Римљане, а много више за Грке, па за то и многе развалине, које су из римског доба, он зове грчким.

Тако има једна стара рушевина између села Дубљевића и Сливаља на једноме малом вису и народ је зове „Грчки град“. По изгледу рушевине мора се мислити, да је ту била читава мала варош, јер се она простире на више простора, него што је потребно за једну тврђаву, а виде се још и трагови од улица.

Тврђава је без сумње била римска, што нам свједоче останци од цигле и разбијених лонаца, што је обиљежје римског доба. Ја сам закопавао на два, три мјеста, ондје, гдје је највиша рушевина, и одмах сам наишао на комаде цигле и лонаца, а послије мене једно чобанче нашло је ту, гдје сам ја копао, један као квадрат од бијелог мрамора, дивно углађен, и разбио га. Под тијем висом на коме су рушевине, има велика пећина, за коју народ вели, да је то била стара тавница. Пећина се простире испод цијелог виса и не смије се унутра ићи без буктиља и свјетлости, пошто ни одакле не долази свјетлост, осим мало на врата. У год. 1889. један сељак нашао је ту један новац сребрн у величини новчића и тај новац купио је један трговац у Фојници и мени га донио, да видим, је ли стар. Ја сам га пажљиво прегледао, али пошто га је рђа оштетила, мало сам шта могао на њему разабрати. Од слова само се може прочитати: „М А Х (слово се излизало) М“ . . . . ., дакле тај ће новац бити или из времена Максимина, Максимијана, или Максенција, свакако из III. вијека. Да сам био вјешт нумизматици, може бити да бих позитивно знао чији је то новац, али се у томе слабо разумијем. Да ми је данас тај новац при руци, без сумње бих нешто више на њему нашао, него ли тада и боље бих га проучио.

По томе новцу могло би се закључити. да је и та рушевина из тога времена, или још боље, да је и старија, а никако млађа.

Прије или послије тога, одиста не знам, нашло је дијете Михајла Станића на истоме мјесту једну плочицу од мједи обликом правоугаоника као старински кремен из пушке, толико исто и велику, и види се да је на њој био натпис, али се ништа не зна, осим трагова од појединих слова. Шта је то могло бити; не знам, али мислим, да је какав накит.

Претпоставку, да је то накит, квари то, што је био натпис на тој плочици, али још се може мислити да су то трагови од каквих арабеска (шара), као што се то меће на накит, но свакако то ће бити трагови од слова.

Још су нешто нашли Зиројевића чобани у тијем рушевинама, а то је диван камен бијеле боје, величине камена у прстену „Мароји“ названом. На томе камену урезан је човјек са калпаком на глави и подигнутим мачем у десној руци. Тај камен, без сумње, био је у некаквом накиту: гривни или у чему другом. Ја сам тај камен гледао да купим, али власник не ће да га прода, него га држи у кући и вјерује, да он може помоћи кад жена нема млијека, да дои дијете.

То се нашло све онако случајно а не тражећи, а кад би се тражило, ја сам увјерен, да би се нашло доста таких ствари. Како би било, кад би се та рушевина прекопала? Може бити да би се нашло ствари, које би нам казале што год из прошлости наше домовине. По сваки начин не би копање било узалуд.

Не далеко од тога мјеста, што се зове „Грчки град“ имају два стара гробља са стећцима. На првоме гробљу има стећака са врло лијепим шарама и урезима, а на другом има један стећак са натписом, а један са сликама. Но о томе гробљу писаћу други пут, као и натпис снимити.

Olovo kao narodni lijek.

Priopćio **Sadik ef. Ugljen.**

Ni jedna kovina, koju čovjek vadi iz zemlje za svoje razne potrebe, nije zanimljiva kao što je olovo. Danas se svi narodi bez razlike služe njime za to, da se obrane od neprijatelja ili da na neprijatelja napanu njime, ili da pomoću olova ulove kakvu životinju i napokon da se obrane od onih životinja, koje su mu opasne. Za čovjeka od olova je vrlo mala korist, a velika i vrlo velika šteta; u današnjim ratovima olovo pokosi čovječiji rod kao ništa drugo. Dakle je olovo jedna kovina, koju čovjek vadi iz zemlje, da se tobož njome posluži, a ništa ga tako ne ništi kao olovo.

Makar olovo tako pogubno bilo za čovječiji rod u današnjem svijetu, ipak ono kod nas u Bosni i Hercegovini služi kao izvrstan lijek osobito protiv one bolesti, od koje u današnjim ljekarnama nejma lijeka. Olovo je osobito dobar lijek od strave ili straha.

Dogagja se, te se čovjek prepane, osobito dijete kad ugleda nešto, čega nije prije vidjelo, ili ga ko god naprosto preplaši iz obijesti, što se na žalost i danas kod nas puno toga nalazi, a kad god opet upotrebljuje se ovo prepadanje za neku tobožnju potrebu, što se obično dogagja, kad je dijete plačljivo — i onda njegovi roditelji ili drugi ukućani, mjesto da utješe dijete uljudnim načinom, straše ga i prepadaju. Lasno ti je opaziti stravu na prepadnutom čeljadetu, odnosno djetetu, jer ono izgleda kao da je izišlo ispod zemlje; poblijedi kao krpa, upanu mu oči, osuši se i t. d. Prestraši li se takvo dijete i upane li strava u njegovo mlagjahno srce, ostaje ona u njemu do groba, ako mu se u brzo ne priteče u pomoć, te se od nje ne izliječi. Strava može prouzrokovati, da se na prepadnuto čeljade može pritovariti uza nju i još kakva druga bolest. Još je začudnije, kako mi je jedan starac pripovijedao, da može strava oživjeti u čovjeku, a kad ona oživi, eto ti onda smrti. Strava oživi u čovjeku onda, kad se zanemari liječenje prepadnutog čovjeka i kad zastari.

Kod nas u Bosni i Hercegovini i ako postoji taj nevaljali običaj prepadati ljude iz obijesti, u nas opet ima i lijekova protiv strave. Dogodi li se taki slučaj, da se je čeljade prestrašilo od šta bilo, odmah ga valja voditi kakvoj ženi, koja će mu saliti i sa tim salijevanjem dignuće s njega stravu kao da je nikad ni Bog dao nije. Od te žene ne traže se kakve osobite vještine, dosta je, da je kome otprije salijevala; u tom joj se sastoji sva vještina.

Hajde da otpočnemo, kako i na koji način ta žena salijeva tomu prepadnutom čeljadetu, koja će ga spasti od te teške bolesti — od strave ili straha.

Najprvo će ta žena uzeti jednu gvozdenu kašiku, koja je odregjena za salijevanje, pak će u nju metnuti dva-tri kuršuma (taneta), osobito ona, koja su kroz pušku proletjela, ili ako se takovih kuršuma ne može naći, onda se može to učiniti, ako uzme dva-tri kuršuma, te ih rasplešte na kamenu; nikako se ne smiju cijeli kuršumi upotrijebiti. Dogje k vatri, te tu ona sjedne i metne kašiku i olovo na vatru. Ona povede k vatri i to prepadnuto čeljade sa sobom, te ono čučne pokraj nje. Ona ujedno ponese uza se punu ćásu cijele vode[1]) i metne ju pokraj sebe. Pošto se olovo rastopi, onda ona uzme u desnu ruku kašiku s rastopljenim olovom, a u lijevu ćásu punu cijele vode, pa nadne se oboje nad glavu prestrašenom čeljadetu i onda pljusne olovom iz kašike u ćásu. Malko sad treba da postoji olovo u ćási dok se dobro ohladi. Čim se olovo ohladi u ćási, odmah ga ona izvadi iz ćáse. Gledaj sad čuda — od šta se bude prestrašilo to čeljade, pokazaće sad olovo: n. pr. ako se bude ono prestrašilo od kakve životinje ili od kakva predmeta, olovo će se pretvoriti u tu životinju ili u taj predmet. Obično tu izlaze oblici onih životinja, od kojih se može čovjek prestrašiti, kao: mačka, miš, konj, krava, pseto i t. d. Čim žena to opazi, odmah kaže: evo prepao se je od mačke i t. d. Nije dosta jedan put saliti prestrašenom čeljadetu, nego treba tri puta. Prvi put će mu saliti, kako sam gore rekao, nad glavom, drugi put nad pasom, a treći put nad nogama. Dogodi li se, da sva tri puta izigje jedan te isti oblik od jedne životinje ili od jednog predmeta, to se onda može za stalno zaključiti, da će mu biti to konačni lijek od strave; a ako li ne izigje za sva tri puta jedan te isti oblik, nego za dva puta, i tad je dobar znak, da će se ono izliječiti, ako se nakon toga obavi još jedan stanoviti posao.

Treba to olovo u ćási s vodom zajedno donijeti do pod kućnu strehu. Ona žena izvadi olovo iz ćáse i pljusne vodom po kućnoj strehi, pa hvata vodu, koja se cijedi niza strehu i tako baca i hvata tu vodu do tri puta. Od trećeg bacanja što uhvati vode umije njome obraz prepadnutog čeljadeta i malko ga napoji. Je li svršila i taj posao, uzme iz ćáse ono pretopljeno olovo, koje se sad zove „salitak“, pa ga zavije u jednu krpu, a uza nj metne nekoliko novčića; ali mora biti broj novčića lihi, nikako ne smije biti na táko. I sad dade tu krpu i u njojzi pretopljeno olovo, zvano „salitak“, kome god, da odnese na kakvu raskrsnicu t. j. ondje, gdje se putevi križaju i gdje ima svaki čas prolaznika. Kuku ti ga onom, koji se prvi sagne i uzme i razdriješi „salitak“, te izvadi te novčiće iz njega, jer je on s tim, kako neki kažu, primio ujedno i stravu. Drugi opet vele, da ne će prijeći strava na onog, koji je prihvatio i razdriješio taj salitak. Kako bilo, prešla ili ne prešla strava na tog, koji je uzeo „salitak“, to se za stalno zna, da je salijevanje osobiti lijek od strave, i čeljade, koje se je prepalo, izliječiće se od tog straha, ako mu se salije načinom, kako smo gore kazali. Jedino to valja istaknuti, ako se bude to čeljade plaho prepalo, ili se je malo prepalo, a nije mu se sa salijevanjem ubrzo priteklo u pomoć, pa se je strava već u njemu ukorijenila, tad nije

[1]) Cijela voda — t. j. ona voda, koja je jako zahićena iz bunara ili s česme donešena.

dosta saliti mu samo, nego treba oko takovog bolesnika obaviti još jedan stanoviti i malko poteški posao — treba mu osjeći tako zvane „krašnice“.

Krašnice se osijecaju onim bolesnicima, koji strašno boluju od strave, u kojima je možda strava oživjela, a takovi se lasno mogu poznati, jer izgledaju na pola mrtvi. Opasno prepadnutom čeljadetu treba osim salijevanja, kako smo gore rekli, još osjeći „krašnice“. Katkad se „krašnice“ osijecaju odmah iza salijevanja, a katkad se opet propusti nekoliko vremena iza salijevanja, dok se vidi, hoće li se moći spasti prepadnuto čeljade od strave samim salijevanjem ili ne.

Kako i na koji se način krašnice osijecaju? Evo kako:

Najprvo treba da legne na zemlju prepadnuto čeljade i da se ispruži koliko je dugo i široko, razvrati obje ruke, a noge ispruži. Ona žena, koja će mu osjeći „krašnice“, čučne mu viš glave, a druga opet do nogû. Ova žena, koja će osjeći „krašnice“, uzme u ruku malo konca, te doda kraj onoj, koja je čučnula do nogu bolesnikovih. Sad one pomoću toga konca izmjere duljinu i širinu toga bolesnika, t. j. duljinu svrh glave do peta i duljinu ispruženih ruku. Podudari li se duljina s vrha glave do peta sa duljinom ispruženih ruku, te su obje mjere jednake — ne fali recimo ni jedan *mm*, to je znak, da se nije ono plaho prepalo, to se je pričinilo. Ne podudara li se mjera ispruženih rukû s mjerom s vrha glave do peta — ako fali samo malo, onda je u istinu to strava, jer na čovjeku, na kojem nema strave, u njega je duljina i širina jednaka. Čim nagje, da se mjera s mjerom potpuno ne slaže, ona je sad uvjerena, da je nužno liječiti bolesnika, te odmah uzme u ruku mekinja, koje je donijela i metnula pokraj sebe, te bolesnika svega obaspe mekinjama, a obasipljući pita ga: „Ali voliš mekinje zobati, ali stravu nositi?“ Bolesnik joj odgovara: „Volim mekinje zobati, nego stravu nositi.“ Za tim uzme ta žena u ruku šaku luga, te obaspe bolesnika i lugom i pita ga: „Ali voliš lug zobati, ali stravu nositi?“ Bolesnik joj na to odgovara: „Volim lug zobati, nego stravu nositi.“ Nakon toga još uzme u ruku šaku slame, te ga i njom posiplje, a posipljući ga pita: „Ali voliš slamu gristi, ali stravu nositi.“ — „Volim slamu gristi, nego stravu nositi“ — odgovori joj.

Pošto svrši i to, uzme sad metlu u ruku, te pomete s bolesnika posuti lug, mekinje i slamu na jednu hrpu. Sad uzme makaze, te istricka na sitne komadiće metlu i slamu, i smiješa sve zajedno. Za tim pokupi i zaveže u kakvu hrpu to sve, pa kome god dade da baci gdje god u kraj.

Sa tim je učinila ta žena sve i sva; izliječila je dotično čeljade od strave, kao da je ni Bog dao nije.

Ovo su lijekovi od strave kod našeg naroda u Bosni i Hercegovini. Samo mi je to za čudo, da gotovo po cijeloj Bosni i Hercegovini postoji salijevanje, a u Bosni, kako su mi neki prijatelji pričali, da ne znadu ništa o osijecanju „krašnica“. Još mi je ovdje jednu stvar istaknuti, da stanovnici pravoslavne vjere, koji stanuju u okolici mostarskoj, ne upotrebljuju ove lijekove, a druge vjeroispovijesti, bilo u selu, bilo u varoši, toga se i dan dani drže.

Ovakovih i sličnih ljekarija ima silesija u našeg naroda, koje su zanimljive i kojima je teško naći temelja; no svakako bi ih dobro bilo pokupiti i opisati, dok su još na klasu.

За што су постале врјежбеницама (раслине, као: тиква, диња и све што понесе вријежбом).

Приопћио учитељ **Иван Зовко.**

Бакалум (добро) де да приповиједамо, кад смо искосни (беспослени). И јест најбоље кад је овако улило божије вријеме, кô из рукавице, — не можеш макац ни из хана (свратишта). Ја што знао, ево ме на пику (мети), не ћу вам се изневјерити. Низамсуз (не ваља) и јест овако шутјети и кетити (сједити, као беживотан), кô да нам снијег из очију капље, или кô да смо изјели лојану свијећу. Шта ћемо откле ли ћемо! Хоћемо ли с танког ја ли (или) с дебелог краја. Демо (хајдемо) како су постале тиква, карпуза и све што понесе вријежбом-потлеушама (што по земљи иде). Свему је била себет (узрок) саказлија (врста тикве). Ево ја ћу таман тијем севтелеисати (први отпочети), не бих ли се и вама какотњак (воља за говор, приповиједање) развезао, кад ја отворим севте. Како што ко зна, нек и приповиједа. Мешур је само (само се то хоће) да се вријеме прикрати. Погодба је та, да сваком ваља што год казати. Нек извали онако отрбушке (без да се мисли, која му се чини најбољом, него која му прва на ум дође) кô гала (ријеч мени, као с народног гледишта непозната). По реду ћемо зачи приповиједати, па на кога ред дође (дође). Ко ће први! Хајде ја ћу! Хоћу ли о оној малопрешњој, што сам је отојич почео? Што год је, да год је расло није било приземљушно (по земљи онако пузило, ишло), па ни тиква, него се све трклјало (ишло) у вис. Пусти пијевца на греде, он ће и на панте (онај простор или мјесто, што се налази у кући већ под самим сачаком, шљеменом). И тиква хотјела, да буде по врху, кô зејтин, да се изврши и да све кô мрђелица или највише селијан (мрђелице су ситна округла бојадисана, кроз средину шупља стаклена зрнца за наките[1]), дочим је селијан исто, као и мрђелица, само што је дугљастији, те већим дијелом служи за коњски накит, особито код босанскијех коња, којима је улар највише окићен) лако јој је било пети се у вис кô дугајија. Извисила се, већ немаш куд, небу под облаке, па још стала некакве русвајете (не баш лијепе беспослице) просипати. На то ће се потопити, те ће покрај ње наљегнути некаква три путника. Ко су били и што су били — још ко то зна. Али свакако су били некакви добри. Јер да нијесу били, не би се десило, што се је десило. Па куд ће их бош-таксират (случај), наниjети туда. Опазе тикву, како се хвали и виси, па им то нешто уђметише (придође). На то ће један путник: „Шта ћемо од ње, кад се је, мјесто да захвали Богу, што јој је то дао, стала још холити (охолити). Хоћемо ли је учинити налетосум (проклети, шејтаном предати)“. Онај други одговори, да је он кајил (вољан). „Олмаз (никако)“ одврати трећи путник — „како бисмо то радили; него ми ћемо јој из срца потегнути дову (зажељети добро), да и њој и свему, што у вис расте плахо и брзо, буде род крупњи и беријетнији (обилнији), па ћете видјети, да ће бити више користи и по ње (биљке, што тако расту) и по сваког“. Пристану и она остала двојица на то и укабуле (примити, пристати) говорећи. „Да Бог да, актихала (праведни, добри, милосрдни Бог) наредио

[1]) Гмизе.

те се од рода и под родом завиле и превиле. Од бахта и хајира (среће и користи) биле и себи и другом!“ Нијесу то били ни докрајчили, а од оних бобуљица (пријашњи плод) извале се родови, имаш шта и видјети, те тако својим крупним и тешким родом привуку земљи вријежбе, што су у вис сршиле. Да су их налет учинили, никоме од њих користи. — Најбоље увијек лијепо, па било зло или добро. Лијепо ли ћеш, лијепо ће ти и бити; ружно ли ћеш, ружно ће ти и бити. Данас је а и вазда је тако било, па ће и бити код свега и свакога: „Зајмић — вратић.“

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

UREDNIK:

KOSTA HÖRMANN

VLADIN SAVJETNIK.

УРЕДНИК:

КОСТА ХЕРМАН

ВЛАДИН САВЈЕТНИК.

V.

1893.

2.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija:
Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.

Администрација:
Сарајево, земаљски економат.

Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

SARAJEVO — САРАЈЕВО

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА

1893.

Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije.

Priopćio

dr. **Lj. Thallóczy.**

(Nastavak.)[1])

IV.

K historiji despotske porodice Brankovića.

Gjuragj Branković jedna je izmegju najznamenitijih ličnosti u historiji balkanskog poluostrva. Ne sabljom u ruci, ne drugim snažnim sredstvima, već jedino oštrinom svojega duha pošlo mu je za rukom, da se u najgorim prilikama održi kano gospodar svoje zemlje. Ne ćemo pretjerati, ako staroga Gjurgja Brankovića ubrojimo megju najveće diplomate svijeh vremena, ali ga odlučno smatramo za najgenijalnijeg državnika srpskog naroda. Njegov život još nije sa svijem objašnjen; jer i ako je djelo Čedomila Mijatovića: Деспот Ђурађ Бранковић, господар Србима, 2 dijela, veoma lijepo napisana i zanimljiva knjiga, ipak ne možemo na ino, a da ne istaknemo nepotpunosti izvora, ponekad odveć subjektivnoga shvaćanja, a ponaosob onoga momenta, da odlični pisac svakad ne prosugjuje pravilno megjunarodnih odnošaja, i ako je kao političar za to izvrsno osposobljen. Nije nužda, da se Branković izvinjava, ne smije se poricati njegova lukavost, vjerolomnost i sve njegove karakterne mâne; jer je on kraj svijeh mâna ipak znamenit čovjek, čije je djelovanje sačuvao u svježoj uspomeni ne samo njegov narod, već i svi bliži i dalji susjedni narodi, i koji je za svojega života duboko utjecao na okolicu svoju. A to se daje i tijem protumačiti, da su male dinaste na svemu poluostrvu, od česti lišeni svoje nezavisnosti, od česti bivši u opasnosti, tražili spasa i pojačanja svoje vladavine u megjusobnim porodičnim svezama. Glavna meta njihovim težnjama bješe vazda, da održe svoje pleme, sjaj i bogaštinu svojega doma.

[1]) Vidi Glasnik zem. muzeja za Bosnu i Hercegovinu 1893. (V.) 1.

Ova doduše prirodna diplomacija, koja megju tijem isključuje svaku načelnu zajednicu, svako podvrgavanje, morala se ukloniti ispred silno porasle turske države.

Dok je osmanlijska sila koncentrično i jedinstveno postupala, dotlen su hrišćanski narodi samo od slučaja do slučaja solidarno bili udruženi. U jednu ruku vidimo magjarske, njemačke, srpske, hrvatske, bosanske, albanaške, italijanske, poljačke, grčke i vlaške porodice u tijesnu srodstvu, koje ne remeti razlika rimskog, pravoslavnog pa i patarenskog vjerozakona, koje se unatoč nacionalnim i državnim protivnostima ipak oživotvorilo. U drugu ruku pak trebalo je samo mala povoda i ovaj bi se konglomerat namah raspao u svoje stihije. Imade porodičnih razmirica i u domu Osmanovu, ali u njemu najposlije svakad pobjegjuje osnovno načelo turske politike, osvajački rat, ekspanzivnost. No amo spadahu još i druge pobude.

Već su nekoliki, osobito noviji pisci uputili na to, da solidarnost Hrišćana protiv Muhamedovaca prije turskog osvojenja cijelog balkanskog poluostrva nije bila onakva, kako bi se po ratovima i ustancima i po docnije razbugjenom narodnom osjećanju mogla zamisliti. Prije nego što je sultan osvojio Carigrad, nijesu Hrišćani gledali u njemu dindušmanina svojega, on je balkanskim vladarima bio dragocjen saveznik u njihovim razmiricama. Često bi bivalo, da bi se otomanski neprijatelj na svoju štetu omalovažavao. Istom kad se uvidjelo, da muslomanstvo sa svojom disciplinirano moralnom silom, i turska vojska sa svojom jedinstvenom snagom sistematično prodiru i sve razoravaju — istom onda je nastupila reakcija, istom onda prodr'o je papa sa svojom devizom: Rat krsta protiv polumjeseca.

Ali onda već dockan bješe, jer se otomanska sila brzo bješe prilagodila jevropskoj državnoj sistemi, te postala činilac u jevropskoj politici, sa kojom je svaka sila računati morala.

Znameniti boj na Kosovu 1389. godine smatra se vazda kao megjašni kamen srpskog državnog života. To prvo nije istina, a drugo je nepravo. Nije istina s toga, što se srpska despotovina do 1459. održala, a potpuno upropašćenje srpskog narodnog življa pošlo je za rukom istom poslije pada Biograda (1521.); drugo je nepravo s toga, što se čini krivo Stefanu Lazareviću i Gjurgju Brankoviću, jer obojica vrše sa svijem znamenitu ulogu u historiji balkanskog poluostrva. Pa šta vidimo poslije boja na Kosovu, biva neutolimu mržnju propale dinastije i srpskog naroda?

Vidimo, da kći Lazareva, poginulog vladara, Mileva (Olivera) dolazi u harem sultana Bajazida I., a 13 godina poslije ove znamenite propasti

bore se srpski četnici najjunačnije u boju kod Angore (1402.) za sultana, za sina upropastitelja srpske nezavisnosti. I Gjuragj Branković, našljednik Stefana Lazarevića, pristaje takogjer uz tadašnje prilike, i njegova mila kći Mara dolazi u harem sultana Murata II. S jedne strane nevoljan položaj, s druge tada prirodna državna premoć Osmanlija prisiliše balkanske vladaoce, da se prilagode kadru turske politike. Gjuragj Branković pokušavao je začudnom gipkošću, da se održi prema turskoj nadmoći, ali je zapao u nezgodan položaj naspram susjedne Ugarske, koja tada vojnički i državno prevlagjivaše, pošto se srodio i svezao s onom strankom, koja je stojala na ratnoj nozi sa častoljubivim domom Janka Hunyadyja. A Janko Hunyady imagjaše javno mnijenje i većinu naroda za sobom; on je predstavljao hrišćansko junaštvo, dočim je Gjuragj prema svojemu položaju oportunista bio.

Želja nam je, da u nekoliko rasvijetlimo ovu epoku, u kojoj ugarska, bosanska, srpska, vlaška i osmanlijska historija stoje u tako tijesnom megjusobnom dodiru.

I.

Politiku porodice Brankovića rukovodila su dva odlučna razloga. Moćne prilike dominantnih vojničkih sila: Turske i Ugarske utjecale bi u prvom redu na svagdašnje držanje staroga despota Gjurgja I. U drugom bi redu vazda držanje njegove rodbine propisivalo mu, da promijeni položaj.

Gjuragj Branković nije se držao novog političkog pravca. Kad se poslije smrti Dušanove i propasti njegove carevine, bolje reći njegovog silotvora, snažnom rukom pričvršćeni konglomerat rastrošio do osnova, preostalo je ciglo jedno sredstvo, da bi se koliko toliko dalje održao barem individualni opstanak pojedinih teritorija: put kompromisa. Inače propade i zemlja i porodica.

Osmanlijsko osvajanje na balkanskom poluostrvu u XIV. i XV. stoljeću nalik je na vihar u planini. Silni dubovi padaju ispred sile orkana, a pojedine zaklonjene strane u nizinama ostaju nepovrijegjene. Nemanjići propadaju, a naglo uzvišeno pleme Vlkašinovo razilazi se. Sin mu Kraljević Marko živi doduše dugo u pjesmi i priči, ali to će malo njih znati, da mu je sin Mitraško, Dimitrije bio 1404. i 1407. godine veliki župan u zarandskoj županiji i dvorski kapetan tvrgjave Világos u Ugarskoj[1]), a postao vjeran podajnik ugarskoga kralja Sigismunda. Za tijem stupiše

[1]) Arkiv porodice Kállay. N. Muzej.

Hrebljanovići na kormilo, junački Lazar i njegov sin Stefan Lazarević[1]). Ovo valjano pleme ne bijaše duga vijeka, i unatoč svemu pritisku i smetnjama stupa na vladavinu sin suparnika Stefana Lazarevića, Vuka Brankovića, pozniji despot Gjuragj.

Same rodbinske sveze kneza Lazara pokazuju nam u pojedinim imenima položaj njegove vladavine. Njegova kći Mara udaje se za silnog gospodara Vuka Brankovića, Jelena prvi put za Gjorgja Straćimirovića u primorju, drugi put za dinasta poznije Hercegovine, Sandalja Hranića, jedna kći za najsilnijeg oligarha Ugarske, poznijeg palatina Nikolu Garaya, kći Despina udala se za jednog Šišmanovića, a poslije Lazareve smrti dolazi Olivera ili Mileva, kako spomenusmo, u harem sina onoga sultana, koji je njezinog oca pobijedio. Po tijem bračnim svezama poznaje se politika doma Lazareva, koja teži da očuva interese svoje sile. I Stefan Lazarević imao je ove interese u vidu, kada je iza očeve smrti spasao sebe i svoj dom priljubivši se sinu pobjediočevu, Bajazidu. No to ga nije nikako spriječilo, da za se pričuva izlaz, kotvu spasenja, kako ga sultan ne bi svaki čas smoždi mogao. Spasa je našao u tome, što se naslonio na tada tako silnu dunavsku državu, na Ugarsku. Sa toga dvojakog položaja, Srbija, ili bolje reći njezin vladalac, zavisio je od sudbine dviju država. No ovaj položaj nije utjecao samo na djelotvornog vladara, već i na sve činioce u njegovoj zemlji. Baš te porodične sveze izazivale bi najgore porodične svagje. Prirodni neprijatelj Stefanu Lazareviću bješe njegov zet Vuk Branković, „izdajica“ — po priči — u boju na Kosovu. Po Ruvarčevu razlaganju[2]) ne treba puno riječi trošiti o toj izmišljotini; spomenućemo samo to, da je Vuk

---

Stefan Lazarević, knez, † 1427.
supruga Marija Kantakuzena.

Vuk, † 1410.

Dobrovoj, umr'o mlad.

Mara,
suprug Vuk Branković } **Gjuragj** Branković

Jelena,
1. suprug Gjorgje Straćimirović.
2. suprug Sandalj Hranić

Despina,
udala se za jednog Šišmanovića u Bugarskoj.

N.,
N. Garay 1387—88. Jelena u magjar. historičara.

Mileva (Olivera),
suprug Bajazid I. 1389/90.

Lazar,
† 1389., 27. juna
supruga Milica, kći kneza Vlatka

[1]) Chrebljanović Pribac

[2]) О кнезу Лазару. Н. Сад. 1888.

(Ruvarac.)

Branković 1389. g. bio odan kralju Sigismundu i prije boja na Kosovu podnosio kralju ponude — bez sumnje o pokorenju Raške[1]). U tom porodičnom razdoru vazda se povraća došljedno protivan pravac Hrebljanovića i Brankovića unatoč svakom pomirenju. Ako je despot na turskoj strani, izvjesno ćemo naći njegovog brata ili zeta na ugarskoj strani, i obratno, ako se despot Stefan drži vjerno Sigismunda, njegovi velikaši klevetaju ga u sultana.

No kraj ovog porodičnog razdora, kraj slabosti njegovih pomoćnih sredstava i dvostranog političkog položaja, ipak je Stefan Lazarević polučio razmjerno velike uspjehe. Do bitke kod Angore stojao je vjerno uz Bajazida, no od 1403. dalje vodio je politiku na svoju ruku. Nije on imao na umu, da zbaci sa sebe tursku prevlast, već je u toku razmirice oko turskog prijestola (izmegju sinova Bajazidovih) htio da polući to, da se uspostave stare granice Srbije. 1403. dobio je od cara u Vizantiji naslov dèspota. Kako mi sudimo, ovaj naslov nema nikakve državopravne vrijednosti, jer vizantinski car davno već ne bješe suzeren Srbije, te po tome ne mogaše ni pripoznati Stefanu nikakve faktične despotovine, u toliko manje, što Stefan baš po priznanju i odluci sultanovoj bješe istinski vladalac svojega naroda. Ovaj čin znači formalno, na vizantinsko-hrišćanskom temelju proisteklo podizanje Stefana Lazarevića megju vladalačke porodice, kojim se odlučila prevlast Stefanova u njegovom narodu naspram ostalijeh porodica. Do toga vremena bio je on samo primus inter pares i porodica Brankovića smatrala je sebe, da nije ni u čemu gora od Hrebljanovića; ali od toga vremena pripoznata je vladavina, despotovina, porodici Stefanovoj. Faktična moć despota zavisila je od sultana. U to doba, da bi spriječio tursku prevlast da ne prevagne, obrnuo se despot ugarskom kralju Sigismundu i priznao ovoga za svog feudalnog gospodara[2]); taj je odnošaj trajao do smrti Stefana Lazarevića, koji se ovijem preobražajem svoje pozicije mnogostruko koristio. Jer 1411. dobio je on od Sigismunda rudokope u istočnoj Bosni kao neposredan feud, a od Srebrnice obogatio se on i njegovi našljednici. No i u samoj Ugarskoj darovao je Sigismund mnogo dobara svojemu vjernom (fideli nostro). Tako na pr. grad Szatmár-Németi sa svim prihodima, kojim je upravljao Stefan Remete (1417., 18. febr.)[3]). Dalje je imao mnogo dobara u torontalskoj županiji, tako da je za njih sâm svojega podžupana namještao (1417., 3. marta)[4]).

---

[1]) Diplomatarium Ragusanum, str. 113; 1389., 7. jula.
[2]) „Stephanum ducem Rassiae se subjecisse" — Citat u Engela: Gesch. v. Servien u. Bosnien, str. 255.
[3]) Arkiv porodice Kállay u budimpeštanskom nar. muzeju.
[4]) Ibidem.

Na upravu njegovim dobrima u Ugarskoj namjestio je rogjene Magjare, a na to je i po ugarskom pravu obavezan bio. Njegov upravnik u Szatmár-Németu, spomenuti Stefan Remete, poslovao je kao njegov opunomoćeni rizničar, koji je u svim pravnim poslovima raspolagao po ugarskom tavernikalnom pravu[1]). Osim Szatmára bješe još i rudni grad Veliki Majdan (Nagy Bánya) imanje despotovo[2]), i dostojanstvenici države podupirali bi njegove ljude u svim poslovima[3]).

Vladavina Stefana Lazarevića, i ako je bila pomućena spletkama i razdorima, ipak je u mnogom obziru sačuvala snagu zemlje, a kad je 1427. dana 19. juna umr'o, ostavio je on svojemu našljedniku i ako ne nezavisno, ono ipak ugledno područje. Godinu dana prije smrti svoje (1426.) uglavio je Stefan sa kraljem Sigismundom državopravni odnošaj Srbije prema Ugarskoj u često spomenutom ugovoru u Totisu (Tata, komoranska županija), po kojemu je Stefana bez poroda naslijedio njegov sestrić Gjuragj Branković kao despot.

II.

Državni ugovor u Totisu (Tata) izmegju ugarskoga kralja Sigismunda i despota Stefana Lazarevića epohalan je čin u životu tadašnje despotovine, Regnum Rasciae (Raitzenland, Ráczország) nazvane.

Prvi put objavio je ovaj ugovor zaslužni Ivan Christian von Engel u svojoj „Geschichte Serviens und Bosniens“ str. 170—172 iz jednoga prijepisa, koji se nalazi u jednom stilionariju ostrogonskog primaskog kancelara Sebastiana Liszthiusa (1553.). Codex je nosio stari broj 156 megju privatnopravnim, a ne, kako Engel pogrješno primjećuje, megju historičkim rukopisima bečke dvorske biblioteke; sada nosi rukopis broj 8471. Biće da je Sebastian Liszthius sastavio svoju stilističnu knjigu ili iz istovremenih, ili iz poznijih kopija, koje se upotrebljavahu kao ugledi za pisarničku potrebu. Jer da je upotrijebio bio original, morao bi se ovaj u kojem mu drago bečkom ili budimpeštanskom arkivu naći. U ostalom, ovaj se ugovor toliko uvažavao, da ga je i Faustus Verančić (Verantius), bratić kardinala Antona, prepisao, a ovaj se prijepis nalazi u budimpeštanskom državnom arkivu. Ovu je kopiju objavio Fejér u Codex Diplomaticus X. 6. str. 809—813. I Vladislav pl. Szalay objavio je u svojoj historiji srpskih naseobina u Ugarskoj[4]) tekst ove povelje.

---

[1]) Arkiv porodice Kállay, 1417., 28. oktobra.
[2]) Ibidem.
[3]) Ibidem.
[4]) A magyarországi szerb telepek i t. d. str. 119—122.

Ove publikacije bjehu historičarima pri ruci, koji obazirući se uz to i na netačne podatke magjarskih kroničara, kao Thuroczy-a, Bonfini-a, Istvánffy-a, ne postupahu vazda s ovijem aktom prema sadržaju njegovu. Megju novijim magjarskim historičarima pretresa Fridrik Pesty u svojoj dragocjenoj raspravi o imovinskim odnošajima Gjurgja Brankovića[1]) ovu temu kritički i stvarno, ali on nije vazda tačno zagledao u zemaljsku kartu. Mijatović[2]) postupa s poveljom po Engelu, dočim Milan Dimitrijević, profesor u Karlovcima u svojoj studiji: Gjuragj Branković (Smederevac) despot srpski (str. 21—22) pretresa ovaj akt[3]).

Mi ćemo od svoje strane u kratko da resumiramo sadržaj ove tako važne državopravne povelje. Primjećujemo još jednom u naprijed, da je po srijedi doduše samo kopija, ali istovremene činjenice potvrgjuju autentičnost cijele stvari, i baš nijedna okolnost ne svjedoči protiv ovog odista u život provedenog ugovora, kao što se i stil i sklop unatoč razlikama, koje se u tekstovima pokazuje u nekojim frazama[4]), potpuno podudara sa tadašnjim poveljama. Za pobliže datiranje napominjemo tu okolnost[5]), da je kralj Sigismund g. 1426. u Totisu (Tata) od 8. maja do 6. juna iste g. boravio, te je po tome povelja u to vrijeme izdana.

Ugovor[6]) odregjuje ovo:

1426. Car Sigismund daruje kraljevinu Rašku.

I. Mi Sigismund itd. objavljujemo itd. Naš vjerni, visoko ugledni Stefan, despot Raške, u mudrom obazrenju i u brižnom rasugjenju, da je kraljevina Raška sa svim svojim pravima i pripadajima nama i našoj svetoj diademi i našoj spomenutoj kraljevini Ugarskoj uvijek i od vajkada podregjena bila i jest, i da je po pravu i svojini našem Veličanstvu i svetoj kruni i gore spomenutoj našoj kraljevini neposredno pripadala pak i sada pripada, i ponesen željom, da ova država Raška u tečaju vremena ne dospije u tugje ruke, on je skupa sa svim svojim baronima našem Veličanstvu, kao i prelatima, baronima i plemićima naše ugarske države položio zakletvu vjernosti i poslušnosti naspram nas, naše svete krune, i naspram naših našljednika na prijestolu Ugarske, kao i naspram naprijed spomenutih prelata, barona i plemića naše države i same države.

---

[1]) Brankovics György rácz deszpota birtokviszonyai Magyarországban és a rácz deszpota czim. Budapest. 1877., str. 4—6.

[2]) Деспот Ђурађ Бранковић, str. 43—44.

[3]) Dimitrijević se samo u tome vara, što smatra ovu povelju kao pismo kralja Sigismunda, no to je kopija ugovora, koju Engel doduše pogrješno publicira, ali tome nije kriv on već Liszthius.

[4]) Znatne su razlike u tekstu Engelovu i Fejérovu: 1. Fejér piše: per universos et quoslibet barones maiestati nostrae etc. iuramentum praestare facit. — Engel: per universos etc. barones suos etc.; za tijem je u Fejéra izostao jedan red, koji se odnosi na Galambócz = Golubac.

[5]) Pesty l. c.

[6]) Da bismo izbjegli svaki hotimični sklop, donosimo tačku po tačku sastavljeni vjeran tekst u prijevodu.

II. Osim toga postigao je svojim pokornim molenjem od našega Veličanstva to, da je naš vjerni, visoko plemeniti Gjuragj, sin Vlkov, sina Brankova, kao njegov unuk primljen u zajednicu i stanje spomenutih barona isto toga našega kraljevstva Ugarske.

Uzevši u obzir gore spomenute okolnosti, za tijem rasudivši marljivo vjerno činjene pokorne usluge i odanost despota Stefana, kojom je on u svim našim i kraljevstva Ugarske teškim, povoljnim i nepovoljnim poduzećima izvrgao slučajima sreće imanje i osobu, i sva svoja i njegovih na domu dobra, u slavu i čast naše veličine, i to najvećom ustrajnošću, opreznošću i neumornom brigom i marom, i nas u raznim vremenima i mjestima u pogledu naše veličine blagodarnošću zadužio.

III. Ne manje naklonjeni naprijed podnesenim molbama despota Stefana i pretpostavljajući probitak i korist despota Stefana radosti, koju bismo mogli uživati u vladanju i upravi istom kraljevinom Raškom, i voljni iz osobitog car. blagovoljenja, da despotu Stefanu u kraljevini Raškoj odredimo našljednika od njegove krvi, postavljamo poslije zrelog promišljanja, u potpunoj svijesti našega Veličanstva, a osim toga poslije zrelog posavjetovanja sa našijem baronima i prelatima istoga Gjurgja, sina Vlkova, i njegove muške, zakonito rogjene našljednike, i takove, koji se još budu rodili, našljednicima istog despota Stefana u kraljevini Raškoj, u tome slučaju, ako bi spomenuti despot Stefan bez muških potomaka umr'o.

IV. Ovu spomenutu kraljevinu Rašku, sva njezina prava i povlastice, s izuzetkom i isključenjem kastela Thysnicza[1]) i njegovih pripadaja, koje imade u srezu Ozachu[2]), isto kastela Zackela[3]), koji imade u okrugu Polanzu, u kojem je okrugu nekad gospodar Hrvoja podigao kastele Brodar i Zomzed[4]), isto nekadašnjih zemalja i okruga Dragisa i Halap, kod naprijed spomenutog kastela Zackel, koji su u oskudici našljedstva našem Veličanstvu pripali, isto kastela Macho[5]) i njegovih pripadaja, od kojeg Machovski Banat nosi ime, isto zemlje i okruga, što je nekad pripadao Radislavu, sinu Chaste, koji je na isti način[6]) zapao našem kraljevskom Veličanstvu, isto sreza Byzwa[7]), u kojem se inače kastel nahodio, isto kotareva i okruga Felsewabna i Alsowabna[8]) zvanih,

---

[1]) Trešnjica ili Lešnica.
[2]) Užice.
[3]) Sokol.
[4]) Ne može se naći.
[5]) Mača stena, jamačno u valjevskom okrugu.
[6]) Zbog oskudice u našljedstvu.
[7]) Bytva.
[8]) Gornja i Dolnja Obna.

isto okruga zvanog Radio[1]), kod Abne, isto okruga, zvanog Neprizon[2]) isto okruga, zvanog Lygz[3]), kod i pored istog okruga Neprizon, isto okruga, zvanog Rabas[4]), isto okruga, zvanog Colubara[5]), isto kastela, zvanog Belazena[6]) sa svijem pripadajem, za tijem okruga Ub, isto okruga zvanog Thalmlabe-meleke[7]), isto kastela Nandoralba sa svijem pripadajem, isto kastela Calambaz (Golubac) sa svijem pripadajem, i drugih kastela, pokrajina, zemalja, općina, gradova i sela, koja je držao presvijetli vladar Ljudevit, kralj Ugarske, naš najmiliji punac blažene uspomene, a i drugi u vrijeme kod ovog kraljevstva Ugarske.

Sve ovo kako u skupu tako i pojedince sa svim pravima i pogodnostima hoćemo da pridržimo za nas, za našu krunu i za spomenutu kraljevinu Ugarsku za sva vremena, ako bi spomenuti despot Stefan bez muškog našljednika otišao s ovoga svijeta, što mu ne želimo.

V. Iz osobite milosti, koliko smo kadri i možemo, za sada i prije, kao otprije tako i sada dali smo, darovali i prenijeli, ili pravije dajemo, darivamo i prenosimo na način, kao što obično darivamo barone naše kraljevine Ugarske, kako bi to sami sobom i njihovi spomenuti našljednici zadržali i držali i to tako, da Gjuragj, sin Vlkov, i njegovi spomenuti našljednici budu vazda vjerni i pokorni nama, našoj osvećenoj kraljevskoj kruni i našijem našljednicima, kraljevima Ugarske, i da se bez oklijevanja pokoravaju našijem zapovijestima kao i onijema naših našljednika, i da lično pohode naše Veličanstvo i naš kraljevski dvor i onaj naših našljednika, kao i ostale barone naše kraljevine Ugarske, kao i sâm Gjuragj da bude dužan prisustvovati našem vijeću; povrh toga hoćemo, ako bi i kad u prijetećoj opasnosti naše Veličanstvo ili naši spomenuti našljednici često spomenutog Gjurgja, sina Vlkova, ili njegove spomenute našljednike pozvali na to, da on sâm ili oni sami i koji mu drago od njih u njima i spomenutoj državi Raškoj susjednim dijelovima sa cijelom svojom silom i svojim ratničkim narodima po mogućnosti nama, kruni i našoj državi, kad god zatreba i podesno bude, vazda i svagdje čine vjerne usluge sa tijem naročitim naregjenjem,

VI. da u slučaju ako bi Gjuragj, sin Vlkov, umr'o bez muških našljednika, onda sve naprijed spomenuto njemu našim Veličanstvom

---

[1]) Ragjevo — Ragjevina.
[2]) Nepričava.
[3]) Ljig.
[4]) Rabas.
[5]) Kolubara.
[6]) Bela stena.
[7]) Tamnava rijeka — Tamnava-melléke.

darovano i preneseno opet nepovrijegjeno pripadne našega Veličanstva kruni i državi, silom ove naše povelje, na kojoj naš tajni pečat visi.

Kada dakle ona u tom obliku podnesena bude, dovešćemo je u oblik naše privilegije.

Dano u našem gradu Tata u godini gospodina 1426.

Tekst je ovog ugovora jasan i ne treba mu puno riječi.

I. Raška je kruni Ugarske pravno podregjena bila, i ovaj odnošaj postoji pravno u vrijeme ugovora. Despot zaklinje dakle sve svoje magnate na vjernost, dokazujući tijem činom solidarno, jednoglasno primanje i priznavanje ovoga državopravnog odnošaja. On se sâm nije zakleo — kako historičari pišu — jer je on već činom i svojom dugogodišnjom vjernošću dokazao svoju pripadnost. Značaj ovoga čina sastoji se naime u tome, da potčinjenici despotovi jednoglasno garantuju vjernost.

II. Postulaciji Gjurgja Brankovića velikašem ugarskim nije samo to cilj — kako Dimitrijević tvrdi — da mu pruži prilike, kako bi neposredno mogao utjecati na odluke zemaljskoga sabora u Ugarskoj. To je samo jedna strana velikaškog položaja: Gjuragj je kao Baro Regni postao član ugarske krune i tijem je ujedno preuzeo bio i obavezu, da tu krunu brani, — ne učini li kriv je zbog nevjernosti. To je protivna strana državnoga baronata. I ta je obaveza jasno označena u V. odsjeku povelje. Gjuragj je kao despot preuzeo obavezu, da brani ugarsku državnu granicu u Raškoj i u njezinim susjednim zemljama. Ove su zemlje dakle u srednjem vijeku pripadale cjelini ugarske krune. Odnošaj ovijeh zemalja naspram nepovredivosti ugarske cjelokupne krunske držine (posjeda) bješe realan savez za napadaj i obranu, a izražen je i u Sigismundovu — da se moderno izrazimo — obranbenom zakonu od g. 1433.[1]).

§ 1. toga zakona glasi ovako:

„Pošto od vajkada važi kao osnovni zakon i zakonit običaj kraljevstva Ugarske, da osim one zaštite, koju su kralj, kraljica, crkveni poglavari i gospodari uslijed svojih odnosnih dohodaka dužni da pružaju državnim granicama na svaki mogućan način, još i cjelokupnost plemića i posjednika mora u savezu državne vojske braniti državne granice protivu svakog neprijatelja i protivnika.

§ 2. Pošto kralj Ugarske osim naslova ugarskoga kraljevstva nosi još i naslov ovijeh zemalja kao: Dalmacije, Hrvatske, Rame[2]), Srbije, Galicije, Lodomerije, Kumanije[3]) i Bugarske, koje su zemlje od vajkada utjelovljene

[1]) Kovachich: Sylloge Decret. App. I. p. 416.

[2]) Bosne.

[3]) Vlaške.

Ugarskoj, dužnost je kralja, kraljice, prelata i vaskolikih plemića i posjednika, da brane njihove granice.“

Prikopčavanje ovijeh zemalja ugarskoj kruni valja razumjeti u sredovjekom duhu državnoga prava; inkorporacija nije bila pretapanje, a državno jedinstvo predstavljala je ugarska kruna. Kad bismo htjeli da predočimo ovaj odnošaj jednom prispodobom, mogli bismo reći, da je ugarska kruna bila osovina, zemlje špice od kola, koje je obruč cjelokupnosti u skupu držao.

Pošto ovdje govorimo o Raškoj, mi smo toga mnijenja, da ove spomenute stipulacije ugovora pod II. i V. potpuno odgovaraju duhu tadašnjeg zakonitog shvaćanja.

Tačke III. i VI. tiču se nasljedstva Gjurgja Brankovića na prijestolu. Na ovo primjećujemo: *a)* da je pravo odregjenja, ko u Raškoj nasljeduje prijesto, zavisilo od ugarskog kralja, o čemu sumnje nije; *b)* nasljedstvo je ograničeno na Gjurgja i na njegove zakonite muške potomke; *c)* odregjenje pod tačkom VI., ako bi porodica Brankovića — koja se naravno samo za slučaj izumiranja porodice Stefana Lazarevića proglašuje za nasljednu — izumrla, da onda Raška pripada Ugarskoj — to je zanimljiv prilog za srednjevjekovno državopravno shvaćanje ugarske krunske držine (posjeda). Raška bješe naime privatna držina (posjed) krune, kojoj stajaše na čelu nasljedno član sv. krune: raški despot. Despot dobivaše rašku zemlju kao nasljednu držinu, kao porodičnu držinu, (jure possesionis hereditariae) . . . , izumre li porodica držitelja, potpada držina po pravu aviticiteta (zakon od 1351.) sa svijem analogno privatnoj držini krune.

Kad je Stefan Lazarević proglasio ovu tačku ugovora kao za se obaveznu, učinio je to — kako rekosmo — vazda pretpostavljajući samo taj slučaj, ako ne bi imao muška poroda. To se u tački IV. jasno konstatuje. Ostale su punktacije načelne prirode, dočim ova tačka IV. sadrži garanciju ugovora, bez obzira na zakletvu srpskih velikaša, za koju je kao u potvrdu kralj dodao materijalnu zalogu. Vjernost Stefana Lazarevića bješe osvjedočena, ali vjernost Gjurgja Brankovića valjalo je istom okušati. U jednu ruku kao zalogu za vjernost, u drugu pak iz strategičnih obzira iskao je Sigismund čitav lanac tvrgjava, koje sačinjavahu vojenu granicu, odnosno obranbenu liniju Ugarske. Starougarske granice nijesu se naime u srednjem vijeku sutjecale sa Savom i Dunavom, već su se duboko pružale u bosansku Posavinu i u srpsku Mačvu. Danas se zove Mačva ona dubodolina, koju ograničava Drina, velika okuka Save od Rače do Šapca, i na jugu Cer-planina. Imade još tradicija, da je jednoć i ova planina i dolina Jadra do Loznice amo spadala. Današnji politički srez Mačve sa glavnim mjestom Bogatićem dopire južno do Jadra, te i Lešnica spada ovamo, no njegova istočna

granica sudara se već kod srp. Mitrovice sa Savom, dočim ostali dio ove doline spada pod Šabac.

U srednjem vijeku sačinjavaše nama samo po imenu poznata tvrgjava Machou (Macsó, Mačva, Mačevgrad) središte[1]) oblasti, i bješe poznata pod imenom Machovski Banat (Banatus Machoviensis), no ovaj se rasprostirao i s onu stranu Save i imao svoje političko sjedište u Száva-Szt. Demetru (Demetrijevu gradu na Savi) Mitrovici. Banat što ga je osnovao Béla IV., bio je vijekovima južni bedem Ugarske protiv Srbije, ali je vremenom ova oblast od česti izgubljena, od česti posjede tvrgjave knez Lazar, od česti ostavi ih Sigismund za života Stefana Lazarevića ovom. Tvrgjava Mačva dopade u nemirima s početka XIV. stoljeća Urošu Milutinu u ruke, no 1319. g. presvoji ju nazad Karlo Robert i ugarske čete prodriješe do rijeke Uba, do Valjeva[2]). Stefan Laczkfi, vogja u ovoj vojni, zapalio je i one tvrgjave, koje Srbi u Biogradu bjehu podigli[3]). Car Dušan opustošio je mačvanski Banat prije 1340. g., ali ga je od Srijema potisnuo ban Dominik Ostffy[4]). Ljudevit I. veliki prepustio je obranu mačvanskih granica i tvrgjava svojemu vjernom Nikoli od Garay-a (Gorjanskom), poznijem moćnom palatinu, koji se oženio kćerkom kneza Lazara. Nikola Garay imao je na granici Banata kao svojinu tvrgjave i zemlje, a dužan je bio da ih brani u interesu države. Vjerovatno je, da su poslije vojne 1359. g. o trošku Srbije proširene ugarske granice, odnosno mačvanski Banat. Nikola Garay upravljao je Banatom od 1356.—1375., za njim dogje do 1380. Ivan Horváthy na red, koji je poslije smrti kralja Ljudevita zajedno sa Tvrtkom i sa magjarsko-hrvatskim malkontentima udesio veliki ustanak protivu kraljice-udovice i Marije od Anjou. G. 1384.—5. osvojiše Ivan i Vladislav Horváthy Banat zajedno sa tvrgjavama Bitva, Kulpin i sa Biogradom, ali biše odbijeni. Poslije ubijstva Nikole Garaya (1386.) dogje njegov sin Nikola II. kao ban u Mačvu i stojaše na čelu ovoj poprijećenoj oblasti do 1390. S obzirom na neprekidne nemire bio je kralj Sigismund prinugjen

---

[1]) Ne mogosmo da utvrdimo položaja staroj tvrgjavi. Na svim kartama nahode se ispod Crne Bare na Drini imena Drinavár i dalje na niže, od prilike oko Lešnice, ime Ujvár (Novigrad). Nedaleko od toga su Magjarski grobovi i Novo Selo, ali ne nagjosmo Mačo. Po srpskom rječniku mjesta spominje se Мачва Стена kao mjesto u topličkom srezu, ali ga nema na srp. karti 1: 75.000, a nama se čini, da ovo mjesto nije identično sa historičkom mačvanskom tvrgjavom.

[2]) U jednoj povelji iz lanoj 1347. Stefanu Laczkfi piše kralj Ljudevit I.: „Genitor noster contra scismaticos versus Raciam validum habuisset exercitum . . . . . Stephanus voivoda . . . . ipsam terram Raciensem usque caput fluvii Obona penitus destruendo spoliavit". Nagy: Sopronmegyei okmány tár. I. S. 198. — Codex patrius I. 124. — Iz ovijeh opisa proizlazi, da je „Castrum Macho" morala biti važna tvrgjava oko Valjeva.

[3]) Ibidem 199: „postmodum dum scismatici Raciensis in Nandur Feyruar descendissent et ibi castrum construxissent, idem Stephanus voivoda cum ipsis scismaticis viriliter propugnando ipsum castrum cremavit quam plures ex ipsis scismaticis captivavit et quamplures interfuit ex eisdem."

[4]) Codex patrius II. S. 88.

da priključi cijelu oblast neposredno kraljevskoj vojsci, te je izmijenio tvrgjave Nikole Garaya u Mačvi 10. marta 1392. za tvrgjave Güns (Köszeg) i Csesznek[1]). Iz ove znamenite povelje doznajemo, da se teritorija Mačvanskog Banata tačno podudara s onom, koja se u totiskom ugovoru spominje, kao što ćemo to docnije detaljirati. Megju tijem početkom XV. stoljeća, osobito poslije bitke kod Nikopolja, pade nadmoć (prestige) ugarskom oružju, i samo 1411. pogje Sigismundu za rukom, da uspostavi ravnotežu. To se vidi i po tome, što 1412. g. svi vladari iz Srbije i Bosne dolaze na dvor u Budim, Stefan Lazarević sa 2000 konja[2]), gdje ga Sigismund ljubazno prima i svakojako odlikuje. G. 1413. dogovarahu se u tvrgjavi Bácsu ugar. državni baroni sa Stefanom Lazarevićem[3]), koji za tijem g. 1423. fungira zvanično u megjunarodnom općenju kao prvi ugar. državni baron, kao i u kesmarkskom ugovoru kralja Sigismunda sa poljskim kraljem Vladislavom i litvanskim knezom Vitoldom[4]). Od toga vremena datira nepokolebivo povjerenje kraljevo u despota, koji u Totisu obeća, da će izručiti posjednuta utvrgjena mjesta u tome slučaju, ako mu Gjuragj Branković bude našljednik.

Područje, koje Gjuragj Branković trebaše da izruči, obuhvataše ono, koje još za vremena Ljudevita I. činjaše neposrednu granicu. Na sjeveru, gdje Bitva reka iznad Jarka u Savu uvire, činjaše jedna tvrgjava obranično središte sreza, za tijem se spominje tvrgjava Thysnitza, koju Dimitrijević smatra za današnju Lešnicu ili Loznicu, mi mislimo da je to današnja Trešnjica na Drini „in districtu Ozach“ u Užicu, odmah za tijem spominje se Sokol. Kasteli Brodar i Zomzed ležahu blizu Sokola, a podigao ih je Hrvoja. Brodačko blato nahodimo u blizini Save, Zomzed mora da je bio blizu mačvanske granice. Teže je, da se odredi položaj Sokolu, jer Sokola imade mnogo. U Srbiji nahodimo Sokola na valjevskoj pruzi. Po tekstu ležao je u „contradia Polanz“ = Poljane, to je u okružju d. tuzlanskom, a u kotaru gračaničkom nahodimo opet Sokola. U ovom slučaju, a to nam se svigja da je vjerovatnije, prelazile su granice Banata i s onu stranu Drine prijeko u Bosnu, i obuhvatale cijelu vodoplavnu oblast ušća Drine sa jednim dijelom današnjeg tuzlanskog okružja. Granica na istoku proteže se neprekidno duž Kolubare, i to srezovi Felsewabna i Alsowabna, Gornja i Dolnja Abna kod potoka Obnice blizu Valjeva, gdje i Radio, današnje Ragjevo leži; prema sjeveroistoku blizu puta Valjevo-Ub na Kolubari leži Nepričava (Nepryczen), megjašno leži srez Ljig oko

[1]) Codex patrius VII., str. 428.
[2]) Missale glagoliticum Hervojae Ducis, str. 78.
[3]) Codex patrius VII., str. 445.
[4]) 1423 Fejér X. 6., str. 537.

rijeke Ljiga, koji više Nepričave teče u Kolubaru, za tijem dolazi prema zapadu, okolo brda Rabasa, istoimeni srez, pak onda oblast srednjeg toka Kolubare, onda tvrgjava Belaztena, kod današnjeg Baljevca s onu stranu Kolubare na istoku. Za tijem dolazi okrug Ub na rijeci Ubu, koja udružena sa rijekom Tamnavom blizu Kolubare u Savu uvire. Oblast ugarska Tamnava-mellék izmegju Tamnave i Kolubare, pripadala je takogjer granici. Kao glavno mjesto u toj oblasti, koja se proteže od Drine na sjeveroistok prema Savi na Obnici, Ubu i Kolubari, važila je tvrgjava Mačva. Ako daklen uporedimo mjesta u ugovoru sa gore spomenutom naizmjeničnom poveljom Sigismundovom od 1392., naći ćemo, da je Nikola Garay držao Dettosfölde, Belaztena, Neprichov, Debrechen, okruge: Kolubara, Lyg, Topplica, Pepelowch, Kalizar, Tomla (Tamnava), Ragys (Radio), Jezuik, Abna i Ub, a sve ovo nahodi se i u ugovoru, osim Toplice, Pepelowch, Kalizar, Jezuik i Dettosfölde. Toplica je pobočna rijeka Kolubare, a ostali okruzi svi su ležali u sjeveroistočnom pravcu od Nepričave na Kolubari. Ostavivši lokalnim ispitačima neka iznagju imena mjesta, koja mi nijesmo namjestili, mogli bismo pouzdano reći, da je sjevernu granicu Banata na lijevoj obali činila pruga Rača-Mitrovica, za tijem oblast Savine okuke sa Kulpinom do Obrenovca, na zapadu pruga Drine do Ragjeva, a prostirući se možda i u današnje bosansko okružje D. Tuzle, na jugu pruga Krupanj-Valjevo, a na istoku pruga Kolubare. Ovdje priloženi nacrt pokazuje približno ograničene granice *(slika 4)*.

Osim ovoga kordona odregjeno bješe, da se preda tvrgjava Biograd i Golubac. Mačva je važila kao Banat, no za Biograd bješe odregjen zapovjednik tvrgjave sa velikim djelokrugom, koji banu ne bijaše podvrgnut.

Ovaj uslov ugovora imao je za Ugarsku najveća, životna značaja. Težište obrane protivu Turske bješe premješteno u Biograd, te je ova tvrgjava postala središte utakmice osmanlijske i ugarske sile, prava „željezna kapija“ dunavske ravnice. Ugarska je 91 godinu držala ovu tačku u svojim rukama i sa svjevero-balkanskim državama primala prve i najsilnije udarce snažnog osmanlijskog življa.

Turci su jamačno vrlo brzo doznali za ovaj ugovor, i sultan Murat, našljednik 1421. g. umrlog sultana Mehmeda, izaslao je kako se čini 1427. g. vojsku, neka opustoši Rašku. No ugarske vojske, izvježbane u neprikidnim vojnama, bjehu pod Ivanom Maróthy-jem, koji je u Vlaškoj napao vojvodu Radula, milosnika sultanova, jače od Turaka. No i one Osmanlije, koji provališe u Srbiju, bjehu potisnuti. Ovi opsjednuše i osvojiše tvrgjavu Ravanicu (kod Paraćina na pobočnoj rijeci Morave) i svud u naokolo opustješe zemlju. Sigismund izašlje jednu četu pod kapetanom Nikolom

Bochkayem od Rasina-Keresztúr-a protiv naprednih Turaka. Bochkay presvoji tvrgjavu, oslobodi sužnje, upljačka puno i protjera neprijatelja[1]).

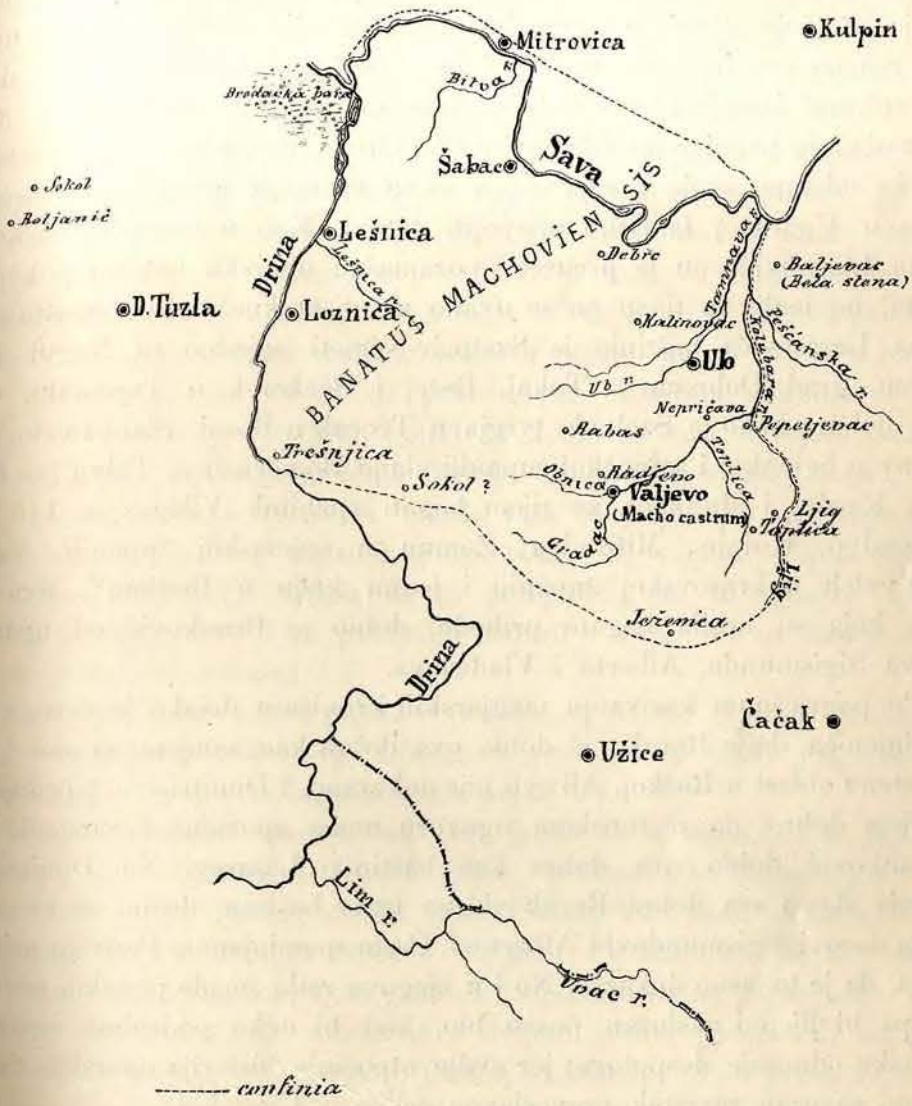

Slika 4.

Iste godine 19. juna umr'o je Stefan Lazarević u Srebrniku. Istom sada stupi kao despot na vladu Gjuragj Branković, star u godinama, a bogat u iskustvu.

III.

Totiski ugovor stupio je u život odmah iza smrti Stefana Lazarevića. Sigismund se požuri naročito da posjedne Biograd, i mi ga nahodimo već

[1]) Arkiv u Monyoró Kerćku. 1427. 19. novembra. Povelja kraljeva 3381/73 original.

10. septembra te g. 1427. ondje, gdje izdaje povelje i rasporegjuje za obranu. Megju tijem se Gjuragj ustezao da ispuni ugovor. Mi veoma dobro shvaćamo njegove razloge, jer sa predajom ovijeh tvrgjava ogoljela bi mu zemlja. Htio je od svoje strane ne samo da bude zaklonjen od Turaka, već ujedno i da preuzme sve in statu quo. No i kralj Sigismund uvigjao je vrlo dobro, da Branković izručivši ove oblasti doprinaša veliku žrtvu od sebe, te da za to zaslužuje primjerenu odštetu. Kad Gjuragj Branković kano zastavnik Ugarske odstupa svoje tvrgjave, on se za to mora primjerenom držinom dobara u Ugarskoj faktično prispojiti državi. Kao univerzalni našljednik Stefana Lazarevića on je preuzeo i pozamašnu ugarsku baštinu pokojnoga despota, no malo za tijem on se uvalio u odista kneževsku bogaštinu. Od Stefana Lazarevića baštinio je Szatmár-Németi zajedno sa Nagyi Felsö Banyom, grad Debrecin[1]), Tokaj, Bečej i Bečkerek u Torontalu. Osim ovijeh dobara imao je Szolnok, tvrgjavu Teočak u Bosni, Slankamen, Túr i Varsány u heveskoj i solnočkoj županiji, dalje Böszörmény, Talyu (ne Dalj), Tokaj, Regécz i Munkács, za tijem bogati spahiluk Világos sa 110 sela, Érd-Somlyó, Kulpin, Mitrovicu, Zemun u srijemskoj županiji, Vaju i Dragalyolch u krašovskoj županiji i jednu kuću u Budimu[2]). Sva ova dobra, koja su nosila bogate prihode, dobio je Branković od ugarskih kraljeva Sigismunda, Alberta i Vladislava.

Po pogrješnom kazivanju magjarskih kroničara dojako je često važilo kao činjenica, da je Branković dobio ova dobra kao zamjenu za onu kralju prepuštenu oblast u Raškoj. Ali ovo nije dokazano. I Dimitrijević[3]) primjećuje sa svijem dobro, da u totiskom ugovoru nema spomena o zamjeni, i da je Branković dobio ova dobra kao baštinik Lazarev. No Dimitrijević spominje skoro sva dobra Brankovićeva kano baštinu, dočim su to većim dijelom darovi Sigismundovi i Albertovi. Često spominjanom Pesty-ju pripada zasluga, da je to jasno dokazao. No i u njegovu radu imade ponekih nedostataka, pa bi lijep i zaslužan posao bio, kad bi neko podrobno raspravio imovinske odnošaje despotove; jer ovdje otpočinje historija ugarskih Srba[4]) i ujedno savezan razvitak pravoslavne crkve u Ugarskoj.

Nijesmo naumili da pišemo pragmatičke historije despotove, te je za nas dosta, ako konstatujemo, da je baš državopravni položaj Gjurgjev, koji potječe iz totiskog ugovora, privezao despota za sudbinu Ugarske.

---

[1]) Njegove naloge vidi u Kállayevom arkivu. 1431. 23. februara; 1435. 2 juna; 1450. 10. augusta. Njegovom vojvodi u Smederevu bješe ime Vukosav.

[2]) Pesty, op. cit. str. 15—54.

[3]) Op. cit. str. 38.

[4]) Upućujemo ovdje na Diplomatarium Ráczkeviense od Stefana Magdicsa, u kojemu imade dragocjenih priloga za srpske naseobine na ostrvu Csepelu.

Sa svojijeh dobara u Ugarskoj postao je on istinski ugarski velikaš, koji se de jure zanimao javnim poslovima države. S druge strane opet zaplele su ga njegove materijalne prilike u privatne razmirice Ugarske, jer on nije stajao izvan stranaka, te njegova ličnost jest i ostaje bitna partija tadašnje slike vremena. U istoj mjeri bio je u Turaka angažovan, kao sestrić šura Bajazidova i kao neposredni susjed najsilnije države, koja neprestano naprijed prodire. U tome fatalnom položaju, on se spasao diplomatskom majstorijom, koja služi na čast njegovoj uvigjavnosti, njegovoj lukavštini. Nije on izmudrovao toga plana, jer mu ne dadoše toliko vremena, nego se samo hitro koristio svjema okolnostima. Trudio se, da bude neophodno nuždan kako Magjarima tako i Turcima. U obadva protivnika trudio se da nagje čvrsta dodira, kako bi mogao da se ukrca u obadvije luke. Tako i bi, da je — uz prkos svim udarima sudbine — ipak očuvao svoju silu i pri dobitku koliko toliko za se ćario. Svojom politikom spasao je sebe, ali svojega doma i svoje zemlje nije mogao spasti. Veliki umovi mogu za dugo vremena, možda i za čovječji vijek, da rade protiv temeljnih uslova jednog organskog opstanka; ali najposlije ipak prevlada opći zakon. Osmanlije nijesu za to pobijedili, što to njihove tadašnje pobjede potvrgjuju; već su pobijediti morali s toga, što su snažni bili, a njihovi protivnici slabašni.

Da bismo dobili prava pojma o porodičnoj politici Gjurgja Brankovića, saopštavamo ovdje rodoslovje Gjurgjeve porodice u toliko, u koliko se dotiče okvira našega razlaganja *(vidi prilog I.)*.

Neka i nehotice romantična crta ističe se u tome, da je jedna kći despotova bila udata za Ulrika Celjskog, predstavnika zapadnojevropskog upliva (20. aprila 1434.), dočim lijepa Mara, kao žena sultana Murata, predstavlja kopču izmegju Srba i Turaka. Po Katarini dakle svezao se stari despot sa silnom frakcijom grofova Celjskih, i našao je oslonca u svijem onijem porodicama, koje udružene s ovijem silnim plemenom težahu za pretežnim položajem u Ugarskoj, Češkoj i Austriji. *(Vidi prilog II. a, b, c.)*

Kako priložena rodoslovna tablica dokazuje, bjehu Celjevci u srodstvu sa Jagielonima u Poljskoj, sa Kotromanovićima u Bosni, sa grofom od Gorice, sa Garayevcima i tako posredno sa Uljakyjevcima i — što je za njih same i s njima srogjene porodice najviše vrijedilo — po Barbari, tetci Ulrichovoj, zeta despotova, u srodstvu sa vladalačkim domom, sa kraljem Sigismundom, Albertom i Vladislavom V. Ove, kako bogaštinom tako i političkim uplivom otmjene porodice, sačinjavahu megju sobom često poveljama uglavljenu, često samo prirodnu ligu, kojoj bješe cilj, da vlada nad drugijema. Ovaj se cilj neposredno opirao prirodnoj misiji tadašnje Ugarske. Protivu navale turskoga gospodstva trebaše Ugarskoj

Stefan Vuk Branković
supruga Marija, kći kneza Lazara
† 1425.

Grgur — **Gjuragj Branković** — **Lazar**
† 1456. 24. decembra
supruga Jerina, kći Manojla Kantakuzena 2. maja

Grgur
supr. Jelisaveta [1])

- Zmaj Vuk ugar. vojskovogja, supr. Barbara Frangipan 1485/6, drugi muž: Jovan Berislavić de Grabarja, despot
  - Franjo Berislavić
- Grgur Roksanda
  - Izmišljeno, ili nije dokazano od poznijeg lažnog despota Brankovića.

Stefan
† 1477.
supr. Angelina kći Gjorgja Komnena (Thopia)
† 1516.

- **Gjorgje (Maksim)** mitropolit
- **Jovan**, despot
  supr. Jelena Jakšić
  - **Maria**
    supr Ferdinand Frangipani
    † 1450. u Ozalju

Katarina
supr. Ulrik Celjski II. vjenčana 1433.
† oko 1487.

- **Marija** † 1495.
  supr. Bonifaz markgrof od Monteferrata

Mara
1436. žena sultana Murata II.
† oko 1487.

?
Kantakuzena
1429.
Jelena
Sigismund Frangipan
- Barbara
  Vuk Zmaj

Margita
1451.

Milica
supr. Aleksije od Drivasta

Lazar II.
supr. Jelena, kći Tome Paläologa ili Jelena Frangipan, kći Bartolomeja Frangipana

- **Margita**
  1451.
- **Jelena** (Marija)
  poslije 1466., supr. Stefan Tomašević
  † 1463.
- **Jerina**
  supr. Jovan Kastriota
- **Milica**
  supr. Leonard Tocco od Kephalonije

[1]) Primjedba: Elisabetha seu Izabella Balza filia Engilberti principis di Nardi in Apulia vidua Gregorii Serviae principis dolazi kao druga žena Bernardina Frangipana. Za to nema dokaza. Bernardinov sin bješe Ferdinand Frangipan, koji je imao za ženu Maru Brankovića. Stric Bernardinov bješe Bartolomej, čija kći Jelena vele da je bila supruga Lazara II. Po mojim studijama o Frangipanima.

Fridrik I. Grof Celjski

Ulrik I.
† 1368.

Viljem
supr. Ana, kći Kasimira od Poljske 1382.

Ana
supr Vladislav I. Jagielo, 1386.—1434.

Vladislav II.
kralj Poljske i Ugarske 1434. (1440.)—1444.

Kasimir
1445.—1492.

Herman I.
† 1385.
supr. Katarina Kotromanović

Jovan
† 1372.

Herman II.
† 1435.

Fridrik II.
† 1454.
Jelisaveta, kći grofa Stefana Frangipana

Herman III.

Ljudevit
† 1414.

Herman
nezakoniti sin

Jelisaveta
† 1426.
supr. Henrik IV. od Gorice

Ana
supr. već 1405. Nikole Garay-a

Barbara
supr. Sigismunda cara i kralja
† 1451.

Ulrik II.
† 9. nov. 1456.
supr. Katarina Branković

Fridrik III.

Hans

Herman IV.
† 1452.

Gjorgje
† 1445.

Jelisaveta
vjerena sa Hannsom od Gorice, za tijem sa Matijom Hunyadyjem

Nikola Garay
palatin Ugarske † 1433.
1. supruga Jelena (?) kći kneza Lazara.
2. supruga Ana Celjska prije 1405.

Katarina
suprug Henrik IV. od Gorice

Leonhart
od Gorice
supruga Eufrosina Ujlaky

Vladislav
palatin Ugarske

Ana | **Marija** | **Job** | **Nikola**

Marija: vjerena sa Ladislavom Hunyadyjem, vjenčana sa Nikolom Ujlaky, od 1471. naslovnim kraljem Bosne

Eufrosina
suprug Leonhart od Gorice

Prilog II. c. *c) Grofovi od Gorice.*

Meinhard VII.
Grof od Gorice i Tyrola, † 1385.

Ana
1352. Stefan Frangipan

Jelisaveta
suprug Fridrik II. Celjski

Ulrik II. Celjski
supruga Katarina Brankovića

Jelisaveta
1373. suprug Viljem Celjski

Od druge žene:
Jovan † 1462.
vjeren sa Jelisavetom, kćerkom Ulrika II. Celjskog

Euphemia
1370., Nikola grof od Senja (?)

Ljudevit
† 1456/7.

Henrik IV.
1376.—1454.
1. žena: 1407. Jelisaveta, kći Hermana II. Celjskog († 1421.)
2. žena: Katarina, kći Nikole Garaya, palatina Ugarske † 1491.

Leonhart
pošljednji grof od Gorice † 1500.
1. žena: 1475. Eufrosina, kći Nikole Ujlakyja, od 1471. naslovnog kralja Bosne
2. žena: 1477. Paula, kći Ljudevita Gonzage III. od Mantove
(Czoernig: Das Land Görz u. Gradisca, I. s. 564—9.)

kao upravnoj vojenoj sili energičan vogja, protiv apsolutne sile sultanove jedna volja, koja svagdje prodire. Ova volja bješe oličena u ličnosti Janka Hunyadyja, i on bješe onaj, kojega je podigao njegov narod, jezgra naroda, čiji se pravac, čija se politika podudarala s onom njegove zemlje. Tako postade od Janka Hunyadyja narodno-hrišćanski junak protivu Turaka, još za svojega života od prijatelja obožavana, a od neprijatelja veoma naružena historička ličnost.

Gjuragj Branković i njegovi rogjaci bjehu takogjer dobri Hrišćani, ponaosob on sâm vjeran sin svoje crkve, ali isto tako uporni neprijatelji Hunyadyjevi. Bilo bi nepravo predstavljati Janka Hunyadyja kao čovjeka blage ćudi bez ikakvih zemaljskih poroka, koji se na svoje dušmane hljebom bacao, pa žigosati stranku Celjski-Branković kao takvu, koja je svemu kriva bila. Ali u velikom prizoru tadašnjega vremena imao je Hunyady za izvjesno pravo. Megju tijem despot, u prkos začudnoj svojoj vještini, bješe vezan za politiku svojijeh rogjaka, i on je kao ugarski velikaš dijelio sve probitke i sve nedaće oligarhične stranke, koje je ova pretrpjela u borbi sa narodnom strankom pod vogjenjem Hunyadyja.

U borbi, što ju je Hunyady na zapadu vodio sa Celjevcima, a na jugu sa despotom, bio je uspjeh sad na jednoj, sad na drugoj strani. U glavnom ostao je Hunyady uz prkos porazu kod Varne 1444., a za tijem na Kosovom polju (1448.) ipak pobjedilac. Obadva odlična muža mrzili su se megjusobno. Hunyady se željeznom nemilosrdnošću osvetio za kolebanje despotovo, s druge strane počinio je Gjuragj Branković neoprostimu pogrješku, kad je poslije bitke na Kosovu zarobio Hunyadyja i od njega iznudio novaca. Poslije ove epizode nijesu se više mogli izmiriti. To je već jogunast, ohol starac, koji pouzdaniku ugar. drž. sabora, Ivanu pl. Kállayu, velikom županu sabolcske županije — kojemu je inače veoma povjeravao — ponosno odgovara, da njemu ne trebaju posrednici. Kada mu je za tijem Hunyady zaprijetio neka popusti, piše despot 21. aprila 1450. iz Smedereva Kállayu, u kojega je Janko Hunyady imao potpuna povjerenja, i čiji je sin Pavle bio drug poznijem kralju Matiji, da se on ne boji Hunyadyja, i da će za svaku kokoš po jednu ljudsku glavu otkinuti[1]). Hunyady je ostao pri riječi i strašno opustošio Rašku. Istom se sada sporazumješe, i Hunyadyjev sin Matija zaruči se 1351. g. sa Jelisavetom Celjskom, unukom despotovom. Tako bi i Hunyady uljegao bio u oligarhičnu porodicu, ali Jelisaveta umrije naskoro, a izmirenje ne ostade niti mogaše biti iskreno.

---

[1]) Prilog I. 17. aprila 1464. poklonio je kralj Matija Pavlu Kállayu i Ivanu Parlagyju tržišta Túr i Varsány, koja je despot držao kao posjede, ali su zbog njegova vjerolomstva potpala opet kruni. Porodični arkiv.

Brak lijepe Mare sa sultanom Muratom nije bio srećan, kojega Zeloti zlovoljni na nj zbog tobožnje mu slabosti, nadraživahu na Brankovića. Poznato je, kako je Murat iskopao oči svojim šurama Grguru i Stefanu (1439/40.), a sultanica, prema kojoj je sultan ohladnio za to što nije djece imala, živjela je do smrti sultanove 1451. samotno i žalosno. Mehmed, našljednik Muratov, htio je suviše da ju uda za jednoga roba; no da ne bi izazvao rata, vratio ju je nazad njezinom ocu. No i ako je sultanija nesrećna bila, ona je pri svem tome za svoga života bila kopča izmegju sultana i Srbalja, i Branković je imao u njoj velika oslonca na carigradskom dvoru. Stari despot nije bio sentimentalan čovjek. Još je nesrećnija bila Katarina Celjska. U prvo vrijeme njezinoga braka ljubio ju je muž, no docnije podržavao je otvoren odnošaj u Beču i napustio svoju ženu, koja je u vjeri tražila utjehe. 1456. posjekoše joj muža i od svijeh napuštenoj tugjinci, daleko od njezine otadžbine, zapade u dio sudbina emigranata.

Prije nego što bismo razlagali dalju sudbinu despotove porodice, moramo još nešto primjetiti o rodbini Celjevaca, pošto ovi odnošaji bolje tumače ulogu udovice Ulrika Celjskog, a nijesu ni bez interesa za sudbinu despotovu.

IV.

Celjska dobra i njihovi gospodari bijahu tijesno skopčani sa Goričanima. Grofovija Gorica ležaše (izuzevši Coglio) s ovu stranu Isonza, megju tijem držahu grofovi od Gorice nekolika feudna dobra crkve, koja bjehu potčinjena teritorijalnoj vlasti patrijaraha u Aquileji. Kada su Mlečani osvojili Furlansko, prešla je vlast Aquileje, ali samo u pogledu furlanskih dobara, na republiku mletačku, od koje su grof Henrik od Gorice i njegov brat 1424. g. iznova dobili u feud ova dobra i maršalsko zvanje u Furlanskom.

Gore spomenuti grof Henrik (IV.) vladao je u Gorici od 1376.—1454. g. On se dva put ženio. Prva mu žena bješe kći grofa Hermana II. Celjskog, dakle unuka Katarine Kotromanovića, po imenu Jelisaveta; ova je naskoro poslije svoje udaje umrla. Po drugi put (poslije 1426.) oženio se Katarinom Garayevom, kćerkom ugarskog palatina; ali je pitanje, kojeg je Garaya ona kćerka bila? Bila su naime tri slavna palatina ovog imena. Nikola Garay I., koji je poginuo pri junačkoj obrani udovice i kćeri Ljudevita I. kralja ugarskog (1387.) nije joj mogao otac biti. Za ovim Nikolom I. postao je palatin njegov sin Nikola II., najmoćniji čovjek u Ugarskoj za vrijeme dugogodišnje vladavine cara i kralja Sigismunda. Kao ban od Mačve on se prvi put oženio po imenu nepoznatom kćerkom (magjarski historičari nazivaju ju Jelenom) kneza Lazara Hrebljanovića u Srbiji, a po drugi put — i to svakako još prije 1405. g. — sestrom prve supruge Henrika

od Gorice i Barbare, poznije supruge Sigismundove; ovoj Celjskoj kćeri bješe ime Ana. I tako se srodiše megju sobom porodice goričkih grofova, Celjevci, Ujlakyjevci, Kotromanovići i kuća Luxemburg-Habsburg.

Sin Nikole Garaya bješe pozniji silni palatin Vladislav, najveći protivnik Janka Hunyadyju († 1459.). Ovaj se Vladislav oženio teschenskom princezom Aleksandrom. Mi mislimo, da je Katarina, supruga Henrika od Gorice, bila sestra Vladislavljeva. Njezin brat Vladislav kao i ona potjecali su po materi od Celjevaca, a gorički grofovi bijahu od svoje strane — kako priložena rodoslovna tablica dokazuje — takogjer višestruko u srodstvu s ovom porodicom. Uz ovo dolazi još i često spomenuta sveza bosanske kuće Kotromanovića sa Celjevcima, sveza Nikole Garaya II. sa kćerkom Lazara Hrebljanovića, čija je kći bila mati Gjurgju Brankoviću, a dalje opet udaja Katarine Brankovića, kćeri despotove, za Ulrika Celjskog II. Lijepa Katarina Garaya bila je žalosne sreće u svom braku sa grofom Henrikom od Gorice, koji je u jakoj mjeri bolovao od porušenih živaca[1]). U ovom su se braku rodila tri sina: Ivan, Ljudevit i Leonhart, kojima je zet Henrikov Ulrik II. Celjski bio staratelj i to od 1443. Grof Ulrik kao najsilniji rogjak grofov imao je do smrti ovoga velika i odlična upliva na sudbinu grofovske kuće, pošto je u Furlanskom i Gorici i sâm imao velikih dobara. Grofica od Gorice[2]), s kojom je nesrećna grofica Celjska u prijateljstvu bila, nije poslije smrti svojega divljeg muža našla lijepa postupanja u najstarijeg sina Ivana, za to mu je pretpostavila mjezimca Leonharta, kojemu je i svoje imanje u Ugarskoj ostavila[3]). Na grofovskoj stolici u Gorici sjegjaše poslije smrti Ivanove Leonhart, potonji vladalac ove zemlje[4]), čiji način života i mlitava vladavina kao da potvrgjuje istinu teorije o našljedovanju. Njegova prva žena bješe kći Nikole Ujlakyja, naslovnoga kralja Bosne.

Nikola Ujlaky vazda je težio za Bosnom. Njegovo srodstvo sa Celjevcima, sa Garayevcima, za tijem položaj njegovih dobara[5]) — imao ih je puno u Posavini, u Teočaku (docnije uzeo je naslov Marchio, markgrofa od Teočaka) —, dovedoše ga u mnogom obziru u dodir sa Bosnom. Kao ban Mačve i Hrvatske bio je prirodni predstavnik države. Kralj Matija utišao je ovog tvrdokornog i ponosnog protivnika još u početku svoje vladavine (1459—62.) obećavajući mu pretendentstvo na bosanski prijesto,

---

[1]) Aeneas Sylvius: De statu Europae, cap. XVIII. — Czoernig: Gorica, I. 560–562.

[2]) Povelje 1454. III/1, 1456. VI/15, 1461. X/17, 1465. III/5, 1471. IV/24; c. i kr. drž. arkiv u Beču. Umrla je prije 1483. — Czoernig, op. cit. 564.

[3]) Coronini: Tentamen Gen. etc. 138.

[4]) † 1500; poslije njega pripade zemlja Austriji.

[5]) Ova bosanska dobra baštinio je on od Garayevaca. Vidi porodični arkiv Bossányijevaca.

a kada Bosna pade kao kraljevina, Nikola je Ujlaky dosta doprinio od sebe, da se Bosna opet presvoji. Kralj Matija održao je svoju riječ 1471. g. postavivši ga za kralja Bosne[1]), i dozvolio mu je, da se u Jajcu može krunisati.

Kao kralj Bosne vršio je Ujlaky pasivnu ulogu, bio je više dostojanstvenik nego li kralj, jer su Jajce, glavnu tačku nove kraljevine branile čete kralja ugarskog. Njegov sin Lovro (Laurentius) nosio je naslov kneza od Bosne do 1524. g.

Isto tako, kao što se o padu Srbije poslije boja na Kosovu ne može govoriti a da se ne zataje Stefan Lazarević i Brankovići, ostala je i Bosna kao živi organizam u hrišćanskom savezu država i potpala je istom poslije pada pod otomansku državu. O odnošaju Ujlakyjevu prema njegovom zetu znamo, da mu je u pismu od 19. juna 1475. jasno predočio privrednu štetu, što su mu Mlečani i njegovi sopstveni gajitelji prouzrokovali. S toga mu je pisao, pošto nema djece, neka dogje u Ugarsku. Ovo je poslanstvo povjerio Ujlaky svojemu poslovogji Gjorgju Ráczu[2]). Leonhart je imao u Ugarskoj kao materinstvo ova dobra: Szölös, Simontornya, Vecse (Vág-Vecse), Arva, Proucha (?) Czesznek, Ujvár, Somlyó, Hygod (?) Pápa, Gara (u današnjoj Slavoniji), Szomszédvár (Szuszed)[3]). Mora da se strašno gazdovalo u Gorici, jer je kralj Nikola — kad je putovao u Italiju — sam sobom gledao kinjenje i gulenje ljudi njegovoga zeta. S toga je u toj povjerljivoj misiji odaslao spomenutog Gjorgja Rácza Phoebusu de la Torre[4]), ili kako ga na njemački zvahu: Turn. No nije ni to ništa pomoglo, lakoumni grof pustio je svoje ljude neka i dalje žare i pale po svojoj volji.

V.

Malo prije spomenuto goričko-furlansko srodstvo Celjevaca vršilo je u poznijoj sudbini porodice Brankovića odlučnu ulogu.

G. 1456—7. brzo se izredala tragična sudbina historije. Jedan za drugim umire Janko Hunyady, Ulrika Celjskog sasjekoše, za njim umire na gubilištu Vladislav Hunyady, za tijem umire despot Gjuragj kao 91-godišnji starac, kojega je šure Hunyadyjev Mihajlo Szilágyi iz krvne osvete u smrt otjerao, a mladi kralj Vladislav umire od otrova. Kao da je Nemezis tražila žrtava za se, tako je brzo snašla osveta sve sudjelače

[1]) „ha croato Re de Bossina lo Illmo. Signor Voyvoda Nikolo de Illoch". Makušev: Mon. slav. mer. II., str. 95. Šteta velika, što odista zanimljivi arkiv Ujlakyjevaca baš u tom dijelu nije potpun.

[2]) Dvorski i državni arkiv u Beču. Repert. Austr. Pars II., fol. 566.

[3]) Ibidem fol. 560.

[4]) Coronini: Tentamen str. 228.

u ovom krvlju opisanom periodu historije. Za Ugarsku je poslije tijeh krvavih dana nastupila nova sjajna epoha, doba Matije Korvina, sina tada najvećeg hrišćanskog junaka, uvaženog Sibinjanin Janka, čija je slava udružila sve hrišćanske narode na Balkanu, koji je sâm sobom u službi jedne ideje oličavao krvno pobratimstvo svijeh po plemenu različitih naroda. Pošto smrću Gjurgjevom (24. decembra 1457. [5. januara 1458.]) nestade one snage, koja je podržavala despotinu rašku, to s jedne strane uslijed razmirice megju članovima porodice s druge pak uslijed privremenih nemira u Ugarskoj, uslijed kojih Smederevo, napušteno od poznijeg bosanskog kralja Stefana Tomaševića, zeta Lazara II., (najmlagjeg sina Gjurgja Brankovića), — dopade sultanu Mehmedu u ruke. Moramo megju tijem primjetiti, da je sultan osvojio samo Brankovićevu držinu u Raškoj i Smederevo, a Biograd i mačvanska granica držahu se junački. Pa ni srpski narod nije bio pritišten dotlen, doklen je u Biogradu imao svoga zaklona; ali osnovni kamen starog srpskog državnog života: plemstvo, gravitiralo je i prelazilo u Ugarsku. Povoda tome dala je sama porodica staroga despota.

Najstariji sin despota Gjurgja bješe Grgur, kojem je sa mlagjim bratom Stefanom sultan Murat dao oči zaslijepiti; najmlagji sin bješe Lazar II. Stari je despot raspoložio našljedstvo tako, da nije nijednog sina isključio, a svoju je ženu postavio za predsjednicu u vijeću njegovih triju sinova. No Lazar je naskoro uklonio mater s puta te se dočepao vlasti, kako se čini već u januaru 1458.

Grgur Branković prebjegao je na to sa svojom sestrom, sultanovom udovicom Marom k sultanu Mehmedu, koji je oboje prijateljski prihvatio, Grguru sve i sva obećao, a sultaniji odredio jedno imanje blizu sv. Gore (Athosa) na užitak. Grgur, obmanut u svom nadanju, zakalugjerio se u Hilendaru i umr'o 1460. g. Tako kazuju dojakošnja ispitivanja. Ostavio je za sobom od svoje žene, čije ime ne može u tvrdo da se pronagje, jednoga sina, poznijega Vuka. No ni to pitanje nije sa svijem objašnjeno, eda li je Vuk bio njegov zakoniti ili nezakoniti sin, ili eda li je Grgur osim Vuka imao drugog, nezakonitog sina. Mi smo uvjereni, da je Vuk izravni potomak kuće Brankovića, i mi vjerujemo, da je kao sin Grgurov postao prvi despot, prvi raški zastavnik u Ugarskoj.

Iza Grgurove bježanije nastupi rat, a Lazar umrije prije nego što turske čete osvojiše Rašku. Lazareva udovica, Jelena, iz doma Paläologa[1]) lati se svijeh mogućih sredstava, samo da spase držinu zemlje. Poklonila je zemlju papi kao feud.

---

[1]) Eda li nije bila Frangipanka? Nagjosmo negdje bilješku, da je kći Bartolomeja Frangipana Jelena bila žena Lazara II.

Tada je zastupao papinsku kuriju u Ugarskoj veoma umješan i odista hrišćanskim duhom zadahnut legat, kardinal di San Angelo, Ivan Carvajal, na kojega se još despot Gjuragj Branković najvećim povjerenjem obratio bio iz Bečeja, gdje je boravio iz straha od navale turske vojske prije opsade Biograda (1456.)[1]).

Zaslužni historičar, dr. Viljem Fraknói, koji je opisao djelovanje i misiju Carvajala u Ugarskoj, misli, da je već despot Gjuragj Branković u svom testamentu preporučio Srbiju sv. stolici. On to dokazuje jednim pismom papinim (od 15. marta 1458.), u kojemu piše: Despot, koji je umr'o bez našljednika, ostavio je svoje zemlje po kardinalu sv. stolici u našljedstvo (Raynald X., 145). Dojako znadosmo to, da je ovaj dar učinila udovica Lazara II., najmlagjega sina despotova; no papa piše u ovom pismu izrično: Despotus; u drugu ruku opet ovo se pismo papino ne podudara sa činjenicama; jer Gjuragj Branković nije umr'o bez našljednikâ, dočim Lazar odista nije imao muškog našljednika. Samo je jedno sumnjivo u toj stvari, naime ovo: ako je Jelena, kao udovica iza smrti Lazareve, a ovaj mučno da je umr'o prije konca februara, ponudila Srbiju papi, onda je jedva moguće bilo, da je papa već 15. marta 1458. mogao o tome raspolagati[2]). No mi smatramo za nemoguće, da je stari pravoslavnoj vjeri tako vjerno odani despot Gjuragj ponudio svoju zemlju papi. Carvajal, da bi stišao surevnjivost Ugarske, izradio je, da se Srbija stavila pod dvostruku zaštitu pape i Ugarske. On je zapovijedao i krstonosnom vojnom u Srbiju, ali je naskoro za tijem otišao iz zemlje.

Kralj Matija, stupivši 1458. na prijesto Ugarske, morao je istom da izvojuje sebi megjunarodno priznanje; tako dogje, da je Srbija ostala bez ugarske pripomoći. Uz to je pristupila još i pojava Mihajla Szilágyija, ujaka Matije Korvina, kao pretendenta na srpski prijesto.

Drugi slijepi sin Gjurgjev, Stefan, koji je za Lazareva prisvojenja prijestola ostao u Srbiji, kao da je bio pristalica Szilágyijev. Slijepi Stefan nagovorio je i udovicu Lazarevu, te su se više puta poveli pregovori. Szilagyi je obećao članovima Brankovićeve porodice jedan dio od Hunyadyjevih dobara, ali je sestra njegova, udovica J. Hunyadyja, protestovala protiv toga.

Despotovina Raške prešla je uz prkos svemu nastojanju Szilágyijevu na Stefana Tomaševića, i to po zaključku ugarskog drž. sabora u Segedinu (6. januara 1459.); no i ova odredba nije imala nikakva povoljna uspjeha, jer, kako rekosmo, sa padom Smedereva bješe propalo sve i sva.

---

[1]) Makušev: Mon. Slav. merid. II., 110.

[2]) Fraknói V. Carvajal János bibornok Magyarországi követségei 1448—1461. (Legacije kardinala Ivana Carvajala u Ugarskoj 1448.—1461.) 1889., str. 54—55.

Kralj Matija ne mogaše da se osveti za taj udar, jer stara anti-Hunyadyjeva stranka, Garayevi i Ujlakyjevi bjehu istakli protiv njega kao suparnika cara Fridrika. S ovijem se svezao bio i Mihajlo Szilágyi protiv svojega sestrića, kojemu je sam on pomagao na prijesto. Matija ga je doduše utišao, ali se on u toku g. 1459. iznova zavjerio protiv njega, dok ga nije kralj dao uhvatiti i u dvoru Világosu zatvoriti[1]).

Kad se izjalovilo poduzeće Szilágyijevo, slijepi Stefan vratio je mnoge bjegunce nazad u Srbiju, jamačno sa namjerom, da se eventualno, ako Turci budu protjerani, iznova učvrsti u našljedstvu Raške. Engel primjećuje, da su ga „njegovi u Ugarskoj priznali kao despota Srbije“[2]). No to je pleonazam; jer je Stefan de jure bio Despotus Rasciae[3]) i njegovo je priznanje zavisilo ponajprvo od kralja, ali ovaj nije pomagao tome slijepom pretendentu. Htio je on navodno i Turke da napadne, ali se izjalovilo, pošto su ga sami njegovi zemljaci od straha iznevjerili. To je opet jedna hipoteza historičara Brankovića[4]), koji je svakad htio svašta da protumači.

Rat je naskoro proždreo porodici vas novac. Gjuragj Branković položio je u svoje vrijeme za svoje sinove u Dubrovniku, čije je povlastice u društvu s njima potvrdio bio[5]), svotu novaca, ali su je sva tri brata već 14. decembra 1457. potpuno podigla[6]). Poslije pada Smedereva Stefan nije imao čim više da izdržava sebe i svoje ljude, te se obratio svojoj sestri Katarini, koju je porodica Brankovića kao udovicu bogatog groſa Ulrika Celjskog za pomoć zamolila. Ali je ova jadnica loše sreće bila. Kad je vitez u oklopu pri pogrebu umorenog potonjeg groſa Celjskog slomio njegovu zastavu i triput uzviknuo: „Heute Grafen von Cilli und nimmermehr“ (Danas groſovi Celjski i nikad više), tada su njegovi vitezi, čuvari i sluge smatrali upravo sebe same za uživatelje njegovog kneževskog imanja, i svak je gledao, da od tužne udovice „der edl Fürstin frau Katharina“ poteže korist za se. Tako piše kao historičku istinu celjska kronika[7]).

U toj borbi oko celjskog našljedstva udovica je stojala bez igdje ikoga. Jan Vitovec, najsilniji kranjski kapetan, koji je kao siromašan plemićki momak iz Češke sa tri konja otpočeo svoju karijeru, imao je najviše uspjeha, a kad je ugarski kralj Vladislav umr'o (1457.), primila je ona ponudu cara

---

[1]) Szilágyi je docnije pušten iz zatvora, a kako mu je Matija poslije pada Smedereva obećao srpsku despotovinu, on je marljivo radio na tome, da se Srbija opet presvoji, ali je u Smederevu poslije hrabre obrane uhvaćen, odveden u Carigrad i ondje pogubljen.

[2]) Op. cit. str. 416.

[3]) Dok mu je brat Grgur živio, nazivao se „Господин“. Miklosich br. 81.

[4]) Engel, ibid.

[5]) God. 1445. Miklosich br. 350., 351., 352.

[6]) Ibidem br. 379—81.

[7]) Cap. 33—34.

Fridrika, koji joj je doznačio dvor Krško (Gurkfeld) sa godišnjom plaćom od 2000 *lb*, za koje je ona opet sva njemačka imanja svojega muža caru odstupila. Velika dobra u Hrvatskoj, koja su do Save dopirala, prodala je udovica Vitovcu i zadržala samo Krško (Gurkfeld). Za tijem je pošla u Dubrovnik (cap. 43).

Ovdje ju je potražio njezin slijepi brat Stefan, kojega je potpomagala. Biće da se oko 1461. g. i oženio; njegova žena bješe Angelina, svastika Skenderbegova a kći katolika Georgiosa Arianite Comnenusa Thopie Golema. Vjenčali su se u Skadru. Pod zakriljem Skenderbegovim živio je slijepi despot nekoliko godina, no na brzo je morao da bježi dršćući ispred neprekidne opasnosti od Turaka. Da bi osigurao život sebi i svojoj porodici, pošao je — možda najprvo k rodbini njegove žene u Apuliju[1]) — za tijem k svojoj sestri Katarini u Furlansko (Friaul), a o njezinim odnošajima u Furlanskom pisaćemo opširnije.

VI.

U c. i kr. domaćem dvorskom i državnom arkivu našli smo prijepisku izmegju sultana Mehmeda, Leonharta, groña od Gorice, Katarine Brankovića i Despine Angeline, udovice spomenutoga despota Stefana, odnosno izmegju njihovih pregovarača, a ova prijepiska vrlo je zanimljiva i poučna po odnošaje spomenutih ličnosti.

Prijedmet ove prijepiske bješe kupovina dvora Biograda (Belgrado italijanski) u Furlanskom. Dvor[2]), koji je ležao blizu pograničnog grada Austrije i Italije Cormonsa, a i danas se vide ruševine od njega, bio je središte većeg kompleksa dobara, koja su gorički grofovi držali. Ležao je na megji, gdje se sjediniše rhaeto-romanske, slavenske, njemačke i novolatinske smjese naroda, a već samo ime kazuje mu slavensko podrijetlo. No srednjevjekovni držitelji bjehu mahom Nijemci, koji doduše naginjahu italijanštini, no po svom položaju i podrijetlu spadahu u obseg njemačkog državnog života. Narod prema obali bješe uslijed mletačkog upliva potalijanjen, samo prema krašu na selu nahodi se slovenski živalj. Gorički grofovi smatrahu ova viteška dobra i tvrgjave zajedno sa pripadajima kao neku vrstu pokretne glavnice, koju doznačivahu kao miraz svojim kćerima. Tako je Euphemia, kći groña Meinharda VII., koja se udala za groña Nikolu od Senja (Frangipani?), dobila u miraz dvor Belgrado i Castelnuovo u Furlanskom. No ova se dobra naskoro povratiše kano baštine opet goričkim grofovima, i to Leonhartu, sinu Katarine Garaya, kako znamo bliskom rogjaku celjske udovice.

---

[1]) Dufresne.

[2]) Jugozapadno od Udina oko 28 *km* daleko, na Tajamentu.

No oko 1465. grof Leonhart je — dozvolom republike kano feudalne gospodarice — stavio kastel Biograd grofici na raspoloženje[1]). Tada je grofica još imala novaca i ona zajedno sa svojim slijepim bratom kupi dvor od grofa. No već 1472. zapadoše udovica i despot Stefan u nezgodne prilike[2]) i Leonhart pristane, da vrati kupovinski novac, no pod tijem oblikom, da dvor ostavi kao zalogu na upotrebu, a republiku je zamolio, neka bi zaštitila despota od svake neugodnosti[3]). No slijepi despot i otac troje djece mora da je prilično hudo živio, jer je republika 23. augusta 1473. naložila svojemu namjesniku u Furlanskom, neka isplati despotu 25 dukata mljetačkih kao potpore — ta on je od 30. decembra 1435. bio već patricije (Cronaca del Sanudo)[4]). G. 1476. bio je dužde pobugjen, da doznači despotovoj porodici za tri godine mjesečnu potporu od 10 dukata[5]). Iste godine preporučuje jadni despot svoju ženu, obadva sina Gjorgja i Jovana i kćer Maru republici u Dubrovniku[6]).

G. 1477. umre despot, a porodica mu ostade u velikoj nevolji[7]). Republika je sa porodicom despotovom vrlo plemenito postupala. Namjesnik u Furlanskom dobio je nalog, neka ju zaštiti od nasilja njezinih susjeda[8]). Udovica je naimenovala dvorskim zapovjednikom (kastelanom) dozvolom duždevom Giorgia Moceniga-Detalmo di Cergnen-a[9]). No despotica mora da je vrlo zlo stojala, susjedi joj proganjahu podajnike njezine, a uvjeravanja republike kao da su samo na hartiji ostala. Kada su zajedanja susjednih kastelana zagorčala život despotici, odaslala je doduše republika najamnike u dvor, ali to baš nije godilo udovici[10]). Njezina zaova, udovica Celjska, odazvala se pozivu svoje sestre Mare, sultanije, i otišla u Ježevo u Macedoniju, prepustivši Biograd svojoj snasi. U tijem nemilim okolnostima, primi despotica savjet grofice-udovice i pokuša još jedno sredstvo, kako bi pomogla svojoj porodici. Koncem g. 1478. pogje ona k caru Fridriku u Beč, da ga umoli za pomoć; obadva sina povede sobom, a kćer Maru ostavi u Biogradu, misleći da će se skorim vratiti[11]). Car Fridrik sažali se na porodicu i založio joj 9. oktobra 1479. dvor Weittersfeld, a porodica mu se zakune na vječitu vjernost[12]). Od toga vremena ostade despotica u

---

[1]) Volumi Ducali dei Luogotenenti del Friuli. Arch. di Stato in Venetia.
[2]) On je žurio u Ugarskoj svoje zaostale tražbine, no kako izgleda uzaludno. Budimpeštanski drž. arkiv.
[3]) Ibidem 1473. 24. januara.
[4]) Ibidem.
[5]) Ibidem.
[6]) 1. oktobra 1476. Miklosich br. 442.
[7]) Archivio di Udine.
[8]) Ibidem, 26. augusta 1477., 22. augusta 1478.
[9]) Ibidem, 9. februara 1477., 30. januara 1478.
[10]) 8. oktobra 1478.
[11]) Ibidem, 1479. 22. decembra.
[12]) Prilog II. Mislimo, da je ovdje govor o Weittersfeldu, udaljenom 2 sahata od Krškog (Gurk) u Koruškoj.

Njemačkoj odnosno pod zaštitom cara Fridrika. Njezina kći Mara udala se docnije — kako se izvještava 1485. g. — za markgrofa Bonifaza III. od Montferrata[1]). Biće da Mara nije pošla za majkom i braćom; jamačno ju uzeže rogjaci pod svoju zaštitu.

No dok je porodica slijepoga despota ovako prolazila, nije ni mnogo iskušana udovica Ulrika Celjskog baš najbolje živjela kod svoje sestre u Turskoj. O urednom izdržavanju nije moglo ni spomena biti. Sultan je doduše zapovjedio bio svojim ljudima, neka potpomažu obadvije gospogje, ali bi dvorjani upotrebljavali njegove zapovijesti u svoju korist. Na carigradskom dvoru vazda je novac vršio glavnu ulogu, i oni mali vladari, koji se bjehu stavili pod otomansku zaštitu, moradoše da muče muke, kako da se održe naspram spletaka dvorskog osoblja.

Udovica grofa Celjskog, nemavši sredstava, a potrzana i od svoje vjerne čeljadi, rasprodala je polako sve što je imala. Držala je još dvor Biograd u Furlanskom, t. j. kao otkupimu zalogu od svog sestrića Leonharta, grofa goričkog. No kad je njezina snaha Angelina, udovica brata joj Stefana, bez ičega sa dvoje djece došla k njoj, odstupila je ona njoj cijeli dvor. Grofica, koja je imala uza se sve pravne isprave što se dvora tiče, odlučila se za nevolju, da povrati dvor grofu Leonhartu na otkup opet po cijenu od 5400 mletačkih dukata u zlatu. Obrati se begu Hercegovine, poturčenom Stefanu Kosači, sada Ahmedu zvanom (koji je od svog brata Vlatka u Mlecima doznao, da gorički grof hoće da kupi) i pošalje svoje pravne isprave tadašnjem guverneru, Sandžak begu Ajasu u Bosni s tom uputom, da se ove isprave izruče goričkom grofu u tom slučaju, ako rečenu svotu isplati. Ujedno je opunomoćila nekog jevrejina Simona, neka on kao pravo-zastupnik posreduje u toj stvari.

Sultan Mehmed dozna za tu stvar i 5. februara 1480. napiše u Carigradu njemačko pismo goričkom grofu, u kojem mu je toplo preporučio cijelu stvar i ujedno javio, da je i signoriji u Mlecima pisao, kako bi kao feudalna gospodarica pripomogla, da se ova stvar na najbolji način uredi. Saopštavamo ovo zanimivo pismo ovdje u faksimilu, kao dokaz, da sultan kao car istoka nije upotrebljavao samo turskoga i arapskoga jezika, već, kako je poznato, i grčki, slavenski, italijanski jezik, a kad je zatrebalo i njemački[2]).

---

[1]) Dufresne p. 71 naziva ju pogrješno Angelina. Kako su često lažne bilješke u Dufresna, dokazuje i ovdje ta okolnost, da on iz turinske kr. biblioteke citira str. 489. rukopisa B. Sangiorgia, dočim rukopis ima samo 248 folio strana.

[2]) Cijela rasprava u 39 komada u c. i kr. domaćem, dvorskom i državnom arkivu. Same kopije prepuštamo specijalisti furlanske historije dru Vincencu Joppi-u, koji će cijelo ovo većim dijelom naravno za Furlansko zanimljivo gradivo objaviti u „Archeografo Triestino". Mi u našoj raspravi citiramo uvijek broj dotičnog komada. Sultanovo je pismo pod br. 1 i 2 (kopija u isto doba). Pismo slijedi u vjernom prijepisu u dodatku III.

Jevrejin Simon donio je poruku goričkom grofu i za tijem pošao u Mletke. No izgleda da je jevrejin shvatio ovu stvar kao prodaju u svakom slučaju, da grofica nudi ovaj dvor na prodaju prije svega goričkom grofu, a za tijem i svakom drugom. Dalje je mislio, da će moći da prinudi groſa tijem ako mu reče: da bi signoriji milije bilo, kada bi furlanska dobra dospjela u mletačke ruke. Grof Leonhart dogje sâm u Mletke; htio je da vidi ovo imanje i dvor, ali je i zbog novca morao dosta da lupa glavu. Pošto nikad nije bio pri novcu, izgleda da mu je na um palo, da bi naseljenici (kmetovi) u Biogradu trebali u njegovu korist sami o svom trošku da se otkupe[1]).

Mletačka signoria, pak ponaosob dužde Jovan Mocenigo, kada joj se stvar ozbiljno podnijela, pričuvala je sebi svoje feudalno pravo i nije ništa prigovorila kupovini grofovoj[2]).

U ovom poslu bjehu povjerenici grofovi Vuk od Darenberga i njegov upravitelj dobara Hanns Sbaben od Toblacha, namjesnik u Gorici i na Krasu, dočim je signoria povjerila svom furlanskom glavnom namjesniku Hemmu u Udini neka sprovede stvar. Kad je izaslanik sultanov, jevrejin Simon vidio, da grof, koji se po Kosači ponudio za kupovinu Biograda, ne čini nikakve ozbiljne pripreme, zamolio ga je za odlučan odgovor hoće li kupiti dvor ili neće[3]).

Grofu se učini da je kupovna cijena velika, s toga napiše pismo grofici Celjskoj i sultanu i uglavi sa jevrejinom, da najprvo uruči pismo grofici, koja je osam dana putovanja daleko od Carigrada stojala. I jevrejin se ponudi, da će sultanu preporučiti povoljnije uslove za kupovinu[4]).

Odgovarajući sultanu grof naglasi, da je on doduše rekao Kosači da bi preuzeo Biograd, ali samo za polovicu spomenute cijene, na što će se grofica za izvjesno opominjati. Dvor je trošan, nije lijep, zemlja je opustošena, što i sam jevrejin može potvrditi. Neka mu sultan ne bi priječio njegove baštine. Smisao dugačkog pisma bješe taj, da je ponudio 2500 dukata[5]). Ovo je pismo u prijepisu pratio grofici uz najusrdnija uvjeravanja i mislio je u tvrdo, da će Simon u njegovom interesu posredovati[6]).

No o toj kupovini doznala je već i tadašnja istinska držiteljica dvora Biograda, despotica-udovica Angelina, čiji je dvorski kapetan Gjorgje Grebeljanović upravljao Biogradom. Gospogja Angelina boravila je tada

[1]) Br. 12., 13. 5. aprila, 12. maja.
[2]) Broja nema. 1480. 14. juna.
[3]) Br. 5. 1480. 17. juna.
[4]) Br. 17. 1480. 4. jula.
[5]) Br. 11 . . . XXVI. Lunez.
[6]) Br. 8.

na carskom dvoru u Beču i obratila se bila u svojoj sirotinji samom caru, a kako vidjesmo s uspjehom. Ona je rekla caru, da je njezina zaova, udovica Ulrika Celjskog, potpuno njoj (Angelini) predala dvor Biograd, koji je od goričkog grofa Leonharta kao zalogu imala, ujedno da ju je ona opunomoćila da u tom slučaju, ako bi Leonhart otkupio dvor, novac pripadne njoj, Angelini. To je cara pobudilo, da predoči goričkom grofu siromaštvo despotice Angeline i da ga nagovori, neka bi dvor po založnu cijenu neposredno od despotice-udovice otkupio.

Osim ove vruće preporuke obratila se Angelina istoga dana[1]) posredstvom dvaju ovjerovljenih izaslanika lično grofu Leonhartu i zamolila ga, neka vjeruje plemenitom gospodinu Gjorgju „Rebellionowidiku“ (Grebeljanoviću) i jednom kalugjeru (njezinom kapelanu).

Grof Leonhart, primivši ova pisma i posavjetovavši se sa izaslanicima, odnosno punomoćnicima despotice, napiše iz svoje rezidencije u Luncu (Lienzu)[2]) veoma ljubazno pismo grofici, u kojem ju uvjeravaše o blagonaklonosti i prijateljstvu svojemu. Despotica Angelina biće da je znala za novčanu kuburu grofice Celjske, jer na njezinu pobudu poslao je grof Leonhart po njezinom kapelanu Marku 240 dukata, a za osiguranje dao je dvorski kapetan Angelinin, spomenuti Gjorgje Grebeljanović jedan mlin u Biogradu grofu u zalogu. U Biogradu, kao i u svemu Furlanskom vladahu tada žalosne prilike; upadaji Turaka (1479.) i pustošenje mletačkih najamnika pretvoriše dvor Biograd u ruševinu, a polja u golu pustinju. S toga zamoli Leonhart udovicu, neka ovu stvar uredi na opće zadovoljstvo[3]).

Megju tijem kada u Mlecima doznaše za poslanstvo sultanovo, prijaviše se jevrejinu više kupaca. Umiješni izaslanik uvjeravao je — po grofovom pisaru Petru Rafaelu — Leonharta, da mu „dobro želi“. Pri tome je savjetovao grofu, neka napiše ponizno pismo sultanu Mehmedu i razloži mu, da je on dvor Biograd samo udovici Celjskoj za ljubav založio, ali s njom potajno tako uglavio, da pri iskupu plati samo polovicu svote; obzirom pak na zapušteno stanje tog imanja da sada ne vrijedi ni te polovice. Sultan će na to za jamačno popustiti od te svote. Neka grof obavijesti i groficu Celjsku u istom smislu, a on, Simon, sve će to udesiti. Ali neka se grof požuri, inače bi — doduše teškim srcem — morao drugima prepustiti kupovinu. Isprave „Satzbriefe“ — o zalaganju Biograda — bjehu, kako sultan pisaše, u Sandžak bega u Bosni[4]).

---

[1]) Beč, 30. oktobra 1480., br. 22. Pismo carevo br. 29.

[2]) Br. 13. 1480. 23. novembra.

[3]) Br. 37. Potvrda, da je grof Leonhart platio 240 dukata. Izvještaj grofov o tome despotici. Br. 15.

[4]) Br. 28. 1480. sine die.

Nastupi Božić g. 1480. No jevrejin još uvijek ne mogaše da otputuje iz Mletaka, pošto se signoria još ne bješe odlučila, kako da odgovori sultanu. Stvar je još i to otežalo, što je despotica Angelina imala od svoje zaove u rukama pismeno na uživanje[1]), a to je samo pod tijem uslovima uručila grofu Leonhartu, da on iskupi dvor i samo se tako odvažio grof, da pošalje naprijed spomenutu svotu od 240 dukata[2]).

No dok su se pregovori ovako odugovlačili, dočuo je Ivan od Coloreta[3]), da je gospodin Polo Dulfin kupio Biograd za 3200 dukata. To se doduše sada samo govorilo, ali se signoria u Mlecima oštro spremala, da uništi „nevjerne pse". Kako se vidi, Hrišćani i Turci častili bi se megjusobno pogrdnim riječima. Osobito su u Mlecima bili neprijateljski raspoloženi, jer se jedva bješe pogasila vatra furlanskih sela, koja Turci zapališe.

Na skoro se potvrdio glas o kupovini dvora Biograda. Ljudi goričkog grofa razjariše se zbog nepoštenog vladanja signorije. Kalugjer Marko odjaši u Beč, da javi despotici prodaju dvora i zamoli rimskog cara za intervenciju. Svi oblijetahu oko grofa, neka plati 3200 dukata, samo da mu se dvor ne izmakne iz ruku[4]). Kastelan (čuvar) despotice, Gjorgje Grebeljanović hotijaše samo grofu da preda povjereni mu dvor[5]).

Na to grof izašlje svoga pisara Petra Rafaela u Mletke[6]). Jevrejin Simon, prodavši dvor i ne brineći se više za grofa, otputuje k grofici, da ishodi njezinu dozvolu. Signoria u Mlecima zapade u mučan položaj. Za goričkog grofa i za despoticu Angelinu posredovao je car u Beču, dočim za groficu Celjsku sultan, od koga se Venecija veoma bojala. Rekoše, da se stvar ništa ne tiče njih, neka se grof pomogne sâm kako zna. Ujedno savjetovahu grofu njegovi ljudi, neka prosto osvoji dvor, neka se sa despoticom poravna te tako intra dominium pričeka na jevrejina dok se povrati. U tom slučaju siguran je, da će ga i rimski car zakloniti.

Grof Leonhart posluša ovaj savjet. Dne 21. marta 1481. obrati se on caru Fridriku i zamoli ga za njegovu zaštitu[7]), a despotici predloži, neka ga pusti da iskupi dvor. Despotica razloživši grofu svoju nevolju i brigu, pristane i zahtijevaše 1500 forinata kao iskupninu[8]); možda je pomišljala na to, da samo polovicu upotrijebi za se, pošto je njezina zaova

[1]) Br. 25. 1481. 4. januara.
[2]) Br. 19. 1481. 5. januara.
[3]) Br. 32. 1481. 9. februara.
[4]) Br. 7. 1481. 11. februara. Br. 24. 1481. 14. februara.
[5]) Br. 26. 1481. 13. februara.
[6]) Br. 18. 1481. 10. marta.
[7]) Br. 33.
[8]) Br. 30. 1481. 1. aprila.

bila prava vlasnica. I car Fridrik je saslušao molbu grofa goričkog. Sad je sa svijem odlučno pisao duždu Mocenigu[1]), da ne smatra za pravovaljan postupak jevrejina Simona i da samo grof Leonhart imade prava, da otkupi dvor od grofice udovice. Neka dakle signoria, dok se jevrejin opet ne vrati po novac, proglasi posao za nevrijedan; ali neka onda ona i odgovara za sve. Ujedno je grof odaslao svoje povjerenike Petra Rafaela i Vuka Darenbergera u Mletke, neka bi u smislu carskog odgovora zastupali njegove interese, i dali da nazru, kako on ni od nasilja ne preza[2]). Obaviješten je i kastelan Gjorgje Grebeljanović i saopšteno mu, da će se grof pogoditi sa despoticom, pošto je ona u pravu; s toga neka on samo izruči dvor grofu[3]).

Vuk Darenberg mogaše skorim da donese grofu povoljna glasa[4]), naime da je jevrejin prodao dvor samo sa tijem pridržajem, da je grofu do Gjurgjeva dne, koji dolazi, slobodno da iskupi dobro. S toga neka grof nagje novaca što prije, inače će izgubiti svoje pravo. Pošto je založno pismeno u despotice, to je on obavijestio signoriju o tome, da će grof jedino i samo s njom pregovarati. Ovo je pismo Darenbergovo donio neki Srbin, koji stojaše u Biogradu pod zapovjedništvom Grebeljanovića, Hansu Schwabu od Toblacha, koji ga je dalje grofu pratio. U istom smislu izrazio se Petar Rafael, koji pravedno sudi o jevrejinu i preporučuje pogodbu sa despoticom[5]). Schwab je mislio, da valja sa Grebeljanovićem razgovarati, nagovoriti ga neka preda dvor, ili novac u Mletkama položiti[6]). No prije nego što bi se stvar udesila s Angelinom, nije htio grof Leonhart ništa da preduzima[7]).

U Mlecima raspravljali su ovu stvar u vijeću. Puno se govorilo o tome. Reklo se, da je grofica Celjska, dobila dvor od grofa u zalogu, i predala ga despotu samo na uživanje, za to traži sada Turčin, u čijim je rukama grofica, novce, a jevrejin dolazi po njih. S toga valja pričekati na jevrejina i saslušati njegov odgovor. Grof neka se po tome odluči; Mlečani će radije vidjeti da despotica primi novac nego li Turčin[8]). Tako je glasio odložni odgovor.

O cijeloj raspravi dobila je grofica Celjska istom vrlo kasno glasa, jer valja imati na umu tadašnja saobraćajna srestva. Istom 17. juna 1481.

---

[1]) Br. 14. 1481. 7. aprila.
[2]) Br. 36. 1481. aprila.
[3]) Br. 31 *a*. 1481. 13. aprila.
[4]) Br. 31 *d*. 1481. aprila sine die.
[5]) Br. 10. 1481. sine die.
[6]) Br. 31 *c*. 1481. 14. aprila.
[7]) Br. 35. 1481. 3. maja.
[8]) Br. 21. 1481. 3. maja.

stigoše njezina pisma, odnosno odgovori njezinom kapelanu u Mlecima Nastasu, od kojeg ih jedan sluga Katarinin iz Turske donese Vuku Darenbergu. Ona je pisala grofu, koji je u Luezu boravio, kastelanu u Castelnuovu Strassaueru (Strassoldo), no sve na srpskom jeziku. Darenberg nije mogao u cijelom Furlanskom da nagje koga, koji bi mu pročitao ovo pismo, s toga je morao u Mlecima naručiti, da mu se prevede na njemački i prepiše[1]). U svom pismu grofu[2]) tuži se grofica, kako hoće da joj preotmu njezin dvor. Ona pazi grofa, kojega od djetinjstva poznaje, kao svojega sina. On zna i njoj godi što ga je dirnulo kad je dočuo, da rgjavo postupaju s njom, da ju muče i biju. Nije dobro učinio, što je caru pisao, jer će joj se uslijed toga sudbina još više pogoršati. Bolje bi bilo, da je po odaslaniku naustice odgovorio, kao što je ona učinila sada po njezinom kapelanu Nastasu. No ona zna, da je grof sve to učinio po tugjem savjetu i da joj je za izvjesno ostao privržen. Ona je svojoj snasi Angelini pismo zbog dvora samo posudila, ona (grofica) želi samo to, ako grof hoće da iskupi dvor, da polovicu od tijeh novaca pošalje njezinoj snasi i djeci, a drugu polovicu njoj, ali — i to je karakteristično — samo u njezine ruke. S toga neka grof pošalje njezin dio bilo po sigurnom čovjeku, bilo da ga uruči Nastasu. Jer ona hoće da pogje iz Turske, a pošto joj je car prepustio, neka pogje kud joj drago, ona će se poslužiti njegovom, grofovom, dobrotom, te će doći k njemu, da ondje zaklopi svoje oči.

No iz Mletaka ne stigoše dobri glasovi. Vuk Darenberg dočuo je, da je jevrejin već prodao Biograd. Signoriji se doduše preporučilo, neka ne postupa protivu volje rimskoga cara; u Mlecima se ustezahu i uvjeravahu, da neće ništa protivu cara preduzeti, ali valja brzo i energično postupati[3]). S toga bi trebalo Biograd spremiti na obranu i iz Gorice naoružati[4]).

Ovdje prestaju pregovori u konvolutu drž. arkiva u Beču. Megju tijem umrije sultan Mehmed osvojač (3. maja 1481.), a iza njega dogje Bajazid II., koji kao da je bolje postupao sa objema udovicama: sultanijom Marom i groficom Katarinom Celjskom.

Šta je dalje bilo, o tome piše Czoernig u svojoj historiji Gorice (I., str. 565), naime da je grof Leonhart prodao Biograd 1494. god. za 3000 dukata, ali ga za tijem opet iskupio.

---

[1]) Br. 34. 1481. 17. juna.
[2]) Br. 16. 1481. 15. novembra.
[3]) Br. 23. 1481. 30. juna.
[4]) Br. 31*b*. 1481. sine die.

Megju tijem znamo, da je udovica Celjska, pošto se nije javio realan kupac, poklonila Biograd Matiji Spandinu „Cavaliere e conte palatino“, suprugu jedne od njezinih sestričina[1]). No kao da imovinsko pravo Biograda nije bilo na čisto izvedeno, jer je Leonhart — koji se pogodio sa obadvije gospogje — prodao Biograd Mlečaninu Zahariji Vendraminu uz pridržano pravo, da ga za pet godina opet prekupi[2]). Svi su ovi čini 1497. ukinuti tijem, da je Leonhart ustupio[3]) furlanska dobra caru Maksimilijanu, koji je 1499. g. potvrdio sloboštine Biograda[4]). G. 1506. podareni su[5]) Biograd, Castelnuovo i Cormons Konstantinu Acominatesu, protjeranom knezu Macedonije, kojega je još Fridrik III. (1489. 17. jula) preporučio papi[6]). No dvije godine docnije stade Biograd na stranu Mljetaka[7]), a saksonski vojvoda podari ovo dobro Girolamu Savorgnanu (1515. 25. augusta) pobjedniku kod Osopa, gdje je Kristof Frangipani potučen bio[8]). Porodica Savorgnano držala je ovu tvrgjavu Biograd, koji je sličan po imenu dunavskom Biogradu i sa sudbom despotske porodice tako tijesno spojen, do godine 1799.

Morali smo opširno da se pozabavimo s ovijem prilikama i to s toga, što historija Brankovićevih potomaka dobiva mnogo novih crta.

VII.

Za vrijeme ovijeh opisanih dogadjaja življahu dvije nesrećne kćeri Gjurgja Brankovića osamljeno u Ježevu u Macedoniji. Privrženost pravoslavnoj vjeri dokazuje ta činjenica, da je Katarina još kao mlada žena umjela da predobije svojega strogo katoličkog muža, da im se kćeri u pravoslavnoj vjeri odgoje.

O njezinoj sestri sultaniji Mari znamo, da je sa Dubrovnikom u najboljem prijateljstvu živjela[9]). God. 1479. naredila je ona (Соултана цара Амѹрата царица Мара, дъıци Гюргиа деспота) iz svojeg udovičkog sjedišta Ježeva, da Dubrovčani plate danak od 1000 hyperpera manastirima Hilandaru i sv. Pavla na sv. Gori (Miklosich: op. cit. 445; u Miklosicha

[1]) Kaptolni arkiv u Udinu, vol. IX. Onaj Spandino biće da je bio srodnik Alexiosa Spana ili Spandina, koji se oženio sestrom Katarininom.

[2]) Vazda je s novcem kuburio. 1494. V./1., III./26., VI./10. 1495. X./18 Drž. arkiv u Beču.

[3]) Czoernig op. cit.

[4]) Archivio di Stato Venedig. 1499. g. prepisan je Biograd za jamstvo od 65.000 fr. Fridriku vojvodi od Saksonije.

[5]) Ibidem. Commemoriali.

[6]) Ibidem.

[7]) Notarijatski arkiv u Udini.

[8]) Zbirka Joppi.

[9]) Miklosich: Mon. Serb. br. 436, 455—57.

se u broju godine potkrala fatalna štamparska pogrješka, 1497. mjesto 1479.). Dubrovačka republika, koja je već pod vladom staroga despota Gjurgja bila kao neka vrsta državne banke Srbije, gdje je despot držao svoje porodične novce, sačuvala je vjerno svoju naklonost svakom članu porodice, i svak joj je hvalom dugovao.

Obadvije sestre, kojima je sudbina udijelila tako promjenljivu sreću, umriješe kao pobožne duše daleko od svoje postojbine[1]).

Njihova snaha despotica Angelina doživjela je poslije toliko nedaće još bolje dane. G. 1481. nahodimo je u Beču[2]), oklen je pozvana u Ugarsku, vjerovatno uslijed posredovanja Vuka Zmaja Brankovića, kojega je kralj Matija za njegovo junaštvo postavio despotom Raške, ali nije imao poroda. Angelina naskoro dohodi sa obadva svoja sina u Ugarsku.

G. 1481. biše uregjeni i odnošaji onijeh Srbalja, koji dogjoše pod ugarsku zaštitu. Zakonski članci III. i IV. od g. 1481. dozvoliše Racima (Rasciani, kako ih tada nazivahu) u tako izraženo rimokatoličkoj državi, kakva ugarska tada bješe, čisto nečuvenu zaštitu njihove vjere[3]). To su Srbi stekli svojim požrtvovanjem i učešćem u ratovima Matije Korvina, a ponaosob za hrabro držanje Vuka Brankovića, koji se u svim poduzećima kralja Matije junački držao.

Despotica Angelina nastanila se sa svoja dva sina u Srijemu, u kojem su na južnom dijelu već tada Srbi (Raci) živjeli. Ondje je živjela kao pobožna žena u Kupinniku (Kulpin) i otalen datiraju njezine darovne povelje manastirima na sv. Gori i slavnom sremskom manastiru Krušedolu[4]). Umrla je 1500. g. a poštiva se kano svetiteljka: majka Angelina.

Vuk Branković, kojem je kralj Matija 1471. g. potvrdio naslov despota, bio je u tom svojstvu jedan od prvih zastavnika ugarske države. Kralj ga je velikim darovima nagradio za vjernost. Darovao mu je 1478.[5]) Kogoynu (Komogovinu), Gradišku, Gradysu, Ozelsko, Bribrownyczu, Gradyju, Oresiju, Zelcze, Zterminu u zagrebačkoj županiji. Ova su dobra pripadala Ivanu Frailikoviću, koji je ubio plemića Gjorgja Deškovića

---

[1]) Ne znamo dana njihove smrti. Katarina je živjela još 1487. g. Potonja povelja sultanije datirana je 17. septembra 1487. — O njihovim potonjim godinama života pišu Raić i Pejačević. Vidi arkiv za povj. jug. Zagreb III., str. 46.

[2]) U požunskoj crkvi sv Martina bila je spomenploča u crkveno-slavenskom jeziku, dar Despine Angeline sv. Jovanu milostivom. Danas nema više zapisa ondje. Mošti sv. Ivana milostivog dogjoše iz Carigrada pod kraljem Matijom u Budim, a otolen u Marijin dô kod Požuna. Izrayno u Požun donesene su 1530. g. i položene u krasnu kapelu spojenu sa katedralom. (Po kazivanju dra Ortvaya.) Despina je žrtvovala ovaj zapis svetitelju iz blagodarnosti poslije njezinog povratka.

[3]) Čak je i pečujski biskup naredio, da pravoslavni žitelji županije Valko samo postepeno plaćaju desetinu. 1466. 6 dinara, 1467. 8 dinara i tek od 1468. početo 12 dinara. Budimp. drž. arkiv. NRA. 1526./6.

[4]) Miklosich, op. cit. 1495. 3. novembra, 1496. 4. maja, 1499. 23. jula, br. 462., 463., 465. — Три хрисовуље у Хиландару, Glasnik XXV.

[5]) Budimp. drž. ark. NRA. 571, br. 21. Držinu je nastupio 1482. g. Ibidem NRA. 571/6., 649/12

i zbog toga izgubio ova dobra. Osim ovijeh dobara držao je despot Vuk veliki spahiluk Feyrkö[1]) (Belastena, Weissenstein) u križevačkoj županiji, 92 mjesta, koja su od česti i u zagrebačkoj županiji ležala. Obzirom na velike zasluge, kralj Matija je odobrio, da Vuk, pošto nije imao djece, daruje ta dobra svojoj ženi Barbari, rogjenoj Frangipan[2]). G. 1486. umr'o je despot, a njegova se udovica udala po drugi put za Ivana Berislavića od Grabarja[3]).

Imanje Vukovo: Berekszó (Berkasovo) podario je kralj Matija iza smrti Vukove sinovima pokojnog slijepog Stefana: Gjorgju i Jovanu. U toj povelji naziva se Gjorgje illustris princeps, a Jovan Despotus. Pesty[4]) zaključuje, držeći se vjerno Engela, iz ove titulature, da se Gjorgje, pošto se zakalugjerio u kupiničkom manastiru, odrekao despotskog naslova; ali to ne stoji. Obojica imagjahu taj naslov a Gjorgje je kao prvorogjeni bio pravi zastavnik. Kao takav potpisao je on mir u Požunu 7. marta 1492., koji se zaključio izmegju Maksimilijana i kralja Vladislava[5]). Na povelji ugovora dolazi on na deseto mjesto izmegju tavernika i vrhovnog vratara, po tome se uzimao u obzir njegov položaj u smislu totiskog (tatajskog) ugovora. To dokazuje i njegov pečat *(slika 5.)*. Na njemu vidimo dvoglavog vizantinskog duplog orla, kano znak despotata, lava, grb Brankovića, a lijevo ugarski grb sa gredama[6]). Po 22. zak. članku od 1498. g. morao je despot da pošlje na vojnu 1000 konjanika. No ova dva brata nijesu vršila nikakve velike uloge u historiji Ugarske[7]). Jovan, koji bješe oženjen kćerkom Stefana Jakšića, umr'o je 10. decembra 1503. g. a ostavio za sobom kćer Mariju, udatu za Ferdinanda Frangipana. Gjorgje, vladika Maksim, bješe znamenit i visoko uvažen crkveni glavar; on je umr'o 1516. i s njim je izumrla muška loza porodice Brankovića.

(Slika 5.) Despotski pečat Gjorgja Brankovića 1492. (Orig. u c. i kr. dvor. i državn. arkivu u Beču.)

Kad je kuća Brankovića izumrla, prestala je i despotovina u smislu ugovora od 1426., jer po tački VI. u njemu — ako ovu tačku hoćemo da smatramo i kao megjunarodno obaveznu — vratila se Raška neposredno pod krunu ugarsku. Ali se temelj izgubio sa turskim osvojenjem

[1]) Ne treba pobrkati sa sličnom Belom stenom oko Baljevca u današnjoj Srbiji na Kolubari.

[2]) Ibidem 649/11. 19. — Porodica Frangipani bješe sa Brankovićima u bližem srodstvu. Barbara Frangipani bješe kći Sigismunda Frangipana i Jelene, vjerovatno kćeri staroga despota Gjurgja, koja je kao udovica u Feyerkewu (Belastena) u križevačkoj županiji svoj testamenat napisala. 1489. u novembru. U našoj zbirci kopija.

[3]) Po Istvánffyju živi Vuk (Lupus) još g. 1494. (Historia 24[b]), on ga brka sa Jovanom.

[4]) Pesty, op. cit. 61.

[5]) F. Firnhaber: Beiträge zur Gesch. Ung. 135.

[6]) Ovaj pečat s grbovima sa svijem je drukčiji nego onaj u slici 6 saopšteni. A za što, to ne znamo.

[7]) Vidi Engela, Raića i t. d.

Raške. Kralj Vladislav II. da bi u jednu ruku zadovoljio ličnu ambiciju odličnih srpskih bivših dinasta, a u drugu interese krune, kako bi se održala misao presvojenja, podario je naslov Despotus Regni Rasciae poslije izumiranja muške loze Brankovića srodnom plemenu Berislavića.

Od ovijeh Berislavića oženio se Franjo Berislavić — kako već spomenusmo — udovicom Vuka Brankovića i sa njom dobio pravo užitka na jedan dio Vukovih dobara. No muž i žena svezaše se s Turcima protiv kralja, uslijed čega Vladislav 15. januara 1496. obojici oduze njihova dobra[1]). Docnije vratio se Berislavić opet kralju i g. 1499., 1501. i 1503. stoji on na čelu Jajačkog banata, ugarske pogranične kapetanije na bosanskom zemljištu. Brat ovoga Franja Berislavića bješe Ivan Berislavić od Grabarja na koga se prenijela despotovina[2]).

Od 1503.—1526. g. priča se o ličnostima srpsko-raške despotovine mnogo nejasno. A Stojačković[3]) piše, da je Jovana Brankovića naslijedila u despotovini njegova žena Jelena, a ova da je pozvala Stefana Siljanovića kao despota; poslije ovoga kažu da je Stefan Berislavić bio despot. Stojačkovićevu knjigu upotrijebio je i magjarski historičar dunavske flotile Eugen Szentklàray[4]) no sve su te kombinacije pogrješne.

Iza smrti Jovana Brankovića ostala je njegova udovica Jelena sâma bez pomoći, bez naslona. I ona da je postavila Stefana Siljanovića despotom za to „što nije mogla da brani Biograda od Turaka“ piše g. Szentklàray. Prvo nije branio Biograda despot već ban tvrgjavske oblasti, a drugo nije mogla Jelena postaviti jednoga despota, jer bi ovoga naimenovao kralj. Stefan Siljanović bješe vogja dunavske flotile, kao neki vojeni zapovjednik rackih kraljevskih četa, kratko reći vojvoda, ali ni blizu despot. Našljednik Jovana Brankovića u despotskoj časti bješe Ivan Berislavić de Grabarja, a Jelena žena njegova. Kao Despotus regni Rasciae fungira Ivan Berislavić u punoj držini Brankovićevih dobara u Srijemu megju zastavnicima države, i potpisao je i zakon od 1505. g., po kojemu ugarski staleži izjaviše, da poslije smrti Vladisavljeve ne će birati tugjina za kralja[5]). Ivan Berislavić je po Verancsicsu umr'o 1521. g.[6]), baš kada su Turci osvojili Biograd. No mi imamo povelju, koja već 1520. g. govori o

---

[1]) Dodatak IV.

[2]) Eda li su ovi Berislavići u srodstvu bili sa priorom Vrane, Bartolomejom Berislavićem i Petrom Berislavićem, slavnim biskupom vesprimskim nije autentično dokazano i ako je vjerovatno. Despoti Berislavići bjehu pravoslavne vjere, dočim gore spomenuti bjehu strogi katolici. Tomko Marnavić, vrsni kompilator (Vita Petri Berislavi. Mon. Hung. Hist. Script. III., 222—3) tvrdi, da svi Berislavići potječu iz Bosne. To stoji, ali je u njegovom rodoslovnom sklopu tušte pogrješaka.

[3]) Черте живота народа српскога. У Бечу 1849., стр. 12.

[4]) A dunai hajóhadak története. str. 76., 77.

[5]) Drž. arkiv u Beču.

[6]) Verancsics Monumenta Hung. Scriptus III., 15.

pokojnom despotu Ivanu i njegovom sinu Stefanu aktuelnom despotu Raške[1]).

Stefan Berislavić preživio je katastrofu kod Mohača 1526. g., i za tijem se pridružio domu Habsburgovu i sa Pavlem Bakićem učestvovao u oslobogjenju Beča od Turaka 1529. g. No ne on, već je hrabri vojvoda Pavle Bakić preuzeo vodstvo nad rackim četnicima, a smrću Stefanovu (oko 1530.) izumrlo je pleme Berislavića. No još za njegova života potisnula je i ako nominalno, ono ipak priznano namještenje despota Stefana pojava lažnog „cara Jovana", „crnog čovjeka".

Kralj — suparnik Ferdinandov — Ivan Zápolja postavio je od svoje strane despotom hrabroga Radića-Božića, svrgnuvši habsburškog despota Stefana[2]), i onaj dio Srbalja, koji je na istoku Ugarske ostao vjeran Zapoljcima, a docnije erdeljskim kneževima, vrši u XVI. i XVII. vijeku znamenitu ulogu, koja je najuže skopčana s historijom unutrašnjeg razvitka Ugarske.

Svi ovi detalji dokazuju, da je despotovina Raška, skopčana sa državnim pravom Ugarske, do izumiranja porodice Brankovića imala temelj uglavljen na našljednom pravu, a kako su imanja u Srijemu i seobe srpskih kolonista pružile i materijalna značaja porodici, to je prema tome i dostojanstvo despota značaja imalo.

Poslije boja kod Mohača i osvojenja Srijema izgubio je naseljeni racki živalj svoj oslonac i despotovine nestade, kao i mnogog drugog organizma u tadašnjem državnom životu. Izumiranjem porodice Brankovića izgubilo je dostojanstvo despota i svoj megjunarodni karakter. To je osjetio i lažni Branković, koji je 1688. g. istakao svoja potraživanja, preduzevši namah ispravak rodoslovja Brankovića[3]).

Prispjeli smo kraju ove naše studije, kojoj bješe samo ta meta, da poravna put u šikari historičkog znanja, koja je pod sobom zatrpala tolike tragove.

---

[1]) Dodatak V. Saopštavamo ovu po historiju i imovinske odnošaje Srijema tako izvrsno zanimljivu povelju iz porodičnog arkiva Révaya, a o njezinim rezultatima govorićemo na drugom mjestu.

[2]) Diploma u budimp. drž. arkivu.

[3]) Vidi: Лажни Бранковићи. Лаут Талоци. Н. Сад 1889.

DODATAK.

I.

21. april 1450.

Georgius dei gracia regni Rachie despotus ac dominus Albanie etc.

Egregie vir, fidelis nobis dilecte. Noveritis nos intimata vestra nobis transmissa ad plenam intellexisse, de hoc autem, quod nobis scribitis, quod dominus Gubernator super nos iam in sede regnicolarum ob causam captivacionis per nos eidem illate sentenciam explesset seu excepisset, de vobis tediose audiendo admiramur, quod quamobrem vos coram predictis regnicolis eidem tunc non contradixistis, cum tamen vos bene nostis, quomodo nos super omnibus eidem tunc illatis ab eisdem regnicolis literas expeditorias habuimus, immo et de presenti habemus, quod quicquid eo tunc eidem intulimus, iuste ac debite fecimus. Quod autem nos avizatis admonendo quodamodo, quod cum eodem pacis tranquille fedus inire deberemus, quasdam scilicet nobis minas ingerendo in eo, quod ipse ad hos partes nostras cum gentibus bellicosis, bohemis scilicet et polonis, ac aliis nacionibus condescendisset, obhoc, puta, quod si nobiscum pacem tranquillam habere valuerit, bene quidem, sin autem, tunc in regno nostro damna ac devastaciones et spoliaciones aliquas facere pretenderet, quod dictum vestrum minime aut penitus nichil nos perterruit, quia si ipse in dicto regno nostro dampna aliqua seu devastaciones fecerit, scire a certo potestis, quod nos non solum pro maioribus dampnis nostris, verum pocius eciam pro quolibet uno pullo nostri regni caput unius hominis, quod carius existit, habere valebimus. Scriptum in Zenderew feria 3a proxima ante festum beati Georgii Martyris anno domini etc. L^mo.

Egregio viro Johanni Lewkws dicto de Kallo nobis grato et dilecto Dr.

(Izvorno pismo na hartiji sa tragovima pečata u arkivu porodice Kállay u Budimpeštanskom nar. muzeju.)

II.

9. oktobar 1479.

Jörg et Hanns fratres Steffani quondam despoti de Syrfey (Servia) filii eorumque mater Angela fidem praestant tamquam possessores castri Weittersfeld, quod Fridericus Caesar eis pignus dederit.

Wir Jörg und Hanns gebrüder weilent Steffans dispoten aus der Syrfey sün und Angrgela ir mueter bekennen für uns und unser erben, als der allerdurleüchtigist fürst und herr her Fridrich Römischer kaiser zu allen zeiten merer des reichs zu Hungern Dalmacien Croacien etc. künig herzog zu Österreich, zu Steir etc. unser allergnedigister herr uns seiner kaiserlichen gnaden gesloss Weittersfeld mit allen seinen nützen reünten zinsen gülten und zugehörungen unz auf seiner gnaden verrer gescheft und bevelhen in phlegweis ingeben und inzuhaben bevolhen hat, daz wir darauf seinen kaiserlichen gnaden bei unsern trewn und eren gelobt und versprochen haben wissentlich in kraft des briefs, dasselb gesloss von den berürten seinen nützen und reünten trewlich und aufrichticlich in nutz haben zu behütten und zu bewarn. Und seinen kaiserlichen gnaden oder, ob sein gnad nicht wer, dem durleüchtigen fürsten und herrn hern

Maximilian erzherzogen zu Österreich, zu Burgundi zu Brabandt, graven zu Flanndern un zu Tyrol etc. Seiner kaiserlichen gnaden sun und, ob der auch nicht wër, darnach irr gnaden erben mit demselben gesloss getrew gehorsam und gewërtig zu sein irgnad und die irn die si darzu schaffen darin und daraus und darinn enthalten zu lassen zu allen irr gnaden notdürften wider meniclich doch auf irr gnaden selbskost, zerung und darlegen. Wir süllen und wellen auch von demselben gesloss an irr gnaden sunder geschëft willen und wissen kainn krieg anfahen, üben noch treiben noch des den unsern gestatten, Auch irr gnaden leut und holden zu demselben gesloss gehörende über die gewöndlichen zins dienst robat und in ander wege wider altz herkömen nicht dringen noch beswërn noch des iemands anderm ze tuon gestatten sunder in gwaltz und unrechtens vor sein, unz an ir gnad und irr gnaden herrlichkait und gerechtigkait zu dem berürten gesloss gehörende niemands davon entziehen lassen und derselbs auch nicht entziehen suender die dabei vesticlich handhaben und halten. Und wann sein kaiserliche gnad oder ob sein gnad nicht wer, der obbemelt seiner gnaden suon, herzog Maximilian und ob der auch nicht wer irr gnaden erben das berürt ir gesloss Weittersfeld brieflich oder under augen an uns ervordern, so süllen und wellen wir des an all waigrung und ausszüg abtreten und irn gnaden oder wem si das bevelhen, dasselb ir gesloss mit sambt dem zeug urbarregistern und anderm so darzuo gehöret überantwurten, sölhs auch mit den unsern ob wir mit tod abgiengen oder gefangen würden, voran ze tuon bestellen. Teten wir aber des nicht und ir gnad des schaden nemen desselben schadens süllen und mügen sich ir gnad zu uns und unsern erben von aim auf den andern unverschaidenlich halten und von uns und unserr hab und guot bekömen an meniclichs irruong ungeverlich. Des zu urkund geben wir seinen kaiserlichen gnaden den brief besigelten mit unsern obgenannten gebrüder und irr mueter iedes anhanguonden insigl. Darzuo haben wir mit fleis gebeten den wolgebornen herrn Schaffriden grave zu Leyningen, daz er sein insigl zu zeugnüss der sach auch an den brief gehangen hat, im und seinen erben an schaden, under die bemelten insigl wir uns unverschaidenlich fur uns und all unser erben verpinden alles stetzuhalden, daz an dem brief geschriben steet. Der geben ist am sambstag nach sand Franciscen tog, nach Cristi gebürde MCCCCLXXIX.

(Izvoran pergamenat sa tri pečata u c. i kr. dvor. i drž. arkivu u Beču. Unutrašnja Austrija.)

(Slika 6. Pečat 1.)

Zapis u naokolo:

† ГСПДИНЬ ГЮРАГЪ

Promjer: 3·5 cm. Slika grba: glava bika, ukras šljema dva roga.

(Slika 7. Pečat 2.)

Zapis u naokolo:

† ГСПОДИНЬ ІѠАНЬ

Promjer: 3·7 cm. Slika grba: kao pod 1.

(Slika 8. Pečat 3.)

Zapis u naokolo:

† ДЄ(спотица) ЯГГЄЛИНА

Promjer: 3·9 cm.

INSTITUT ZA PROUČAVANJE FOLKLORA
SARAJEVO

eorum omnia ad sacram coronam rite et legittime devoluta esse dinoscentes bona praedicta supradicto episcopo Thomae et per eum egregiis Valentino, Petro, Johanni et Paulo Erdewdy nepotibus et alteri Valentino patrueli cum omnibus pertinentiis dat, donat et confert.

Datum in castro Walpo, feria sexta proxima ante festum b. Priscae virginis, anno domini MCCCCXCVI.

(Originale chart. cum tribus pendentibus sigillis; in archivo C. Erdődy Lad. 28, fasc. 5, *no* 6.)

(Ludovicus donationem [Budae Sab. proximo postfestum Beate prisce virg. 1517, ianuar. 24] transscribi curat. Lad. 28, fasc. 5, no. 18.)

V.

1520, iul. 24.

Capitulum ecclesiae de Kew Stephano de Bathor palatino rescribit de introductione quadam violenter prohibita per Johannem Tholyg familiarem Elenae despoti relictae Rasciae et filii eiusdem contra Laurentium de Wylak comitem et Franciscum de Rewa insurgentem.

Spectabili et magnifico domino Stephano de Bathor regni Hungariae palatino et iudici Comanorum ac comiti Themesiensi etc., amico eorum gratiosissimo capitulum ecclesiae de Kew debitum honoris incrementum. Vestra noverit magnificentia, nos literas eiusdem vestrae magnificentiae adiudicatorias modum et formam suae iudiciariae deliberationis super facto cuiusdam possesionariae restatutionis in se denotantes, pro parte illustris domini comitis Laurentii de Wylak ducis Boznae iudicis curiae regiae maiestatis necnon egregii Francisci de Rewa, contra et adversus generosam dominam Elenam relictam illustris quondam domini Johannis Beryzlo de Grabaria, alias regni Rasciae despoti et illustrem dominum Stephanum filium eiusdem similiter dicti regni Rasciae despotum Budae quadragesimo die octavarum festi b. Georgii martiris proxime praeteriti celebratarum confectas et emanatas nobisque amicabiliter loquentes et directas[1]), honore, quo decuit percepisse et iuxta earundem continentiam, nos amicabilibus petitionibus vestrae magnificentiae in omnibus annuentes et obtemperare cupientes, uti tenemur unacum nobili Ambrosio de Chernelhaza homine eiusdem vestrae magnificentiae de curia regia per eandem vestram magnificentiam ad id specialiter transmisso nostrum hominem videlicet honorabilem magistrum Lucam de Czegled socium et concanonicum nostrum, ad ea, quae in dictis literis ipsius vestrae magnificentiae adiudicatoriis continentur fideliter exequentes, nostro pro testimonio fide dignum duximus destinandum. Qui tandem exinde ad nos reversi nobis sub iuramento in decreto huius regni Hungariae expresso concorditer retulerunt eo modo, quod ipsi feria tertia proxima post festum divisionis apostolorum proxime praeteritum ad facies metales possessionis Rewa vocatae in comitatu Sirimiensi existentis et habitae per praefatos dominum ducem Laurentium ac Franciscum de Rewa actores modo et ordine in praescriptis literis vestrae magnificentiae adiudicatoriis denotatis iure mediante reobtentis, accedentibus vicinis et commetaneis eiusdem universis et praesertim nobilibus Petro Wezelkowyth de Drag alias de Myhalowcz, Sthepko Yoczko et Demetrio Sylygh de Kemend, Jowan filio Ilie Sylygh de eadem Kemend, altero Jowan Yzwpowyth dicto de Dyos, Maurylowyth filio

---

[1]) Ova su dobra pripadala Zava szt Demeter, današnjoj Mitrovici.

Thodor de eadem Dyos necnon providis Jowan Konyawyth reverendissimi domini Gregorii de Frangapanibus, Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopi in Kalocz, Sthepan Jakobowyth, Paulo Kapozthas, et Jowan Bayth, reverendi domini Johannis Orzag de Gwth, episcopi ecclesiae Sirimiensis in Zenthgergyet, possessionatis, item Georgio Keneez nobilium, Francisci et Christopheri Thorma de Paska in portionibus ipsorum possessionariis, in possesione Hangod vocata commorantes in eorundem dominorum suorum nominibus et personis, aliisque quampluribus inibi legitime convocatis et eisdem praesentibus accessissent, dumque praefatus homo vestrae magnificentiae dicto nostro testimonio praesente die in eodem primo et ante omnia eandem totalem possessionem Rewa simulcum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet ad eandem de iure et ab antiquo spectantes et pertinere debentes, memoratis domino comiti Laurentio duci Boznae, iudici curiae regiae maiestatis et Francisco de Rewa actoribus iuxta adiudicationem iudiciariamque commissionem magnificentiae vestrae vigoreque literarum eiusdem adiudicatoriarum iure ipsis incumbente perpetuo possidendam pariter et habendam, contradictionem praefatorum dominae Elenae despotiscae et domini Stephani despoti in causam actorum et aliorum quorumlibet praevia ratione non obstante restatuere voluissent, ac ibidem etiam ad faciesque possessionum Brezthacz, Kereztswr, Zolnok, Bekenyew, Bankowcz, Pettrowcz, Asswagh, Krakwdyncz, Pwthrakowcz, Dersyncz, Zytharowcz, Kereztsecz, Zemia, Gyargyoucz, Hramythyncz, Wydakowcz, Komarowcz, Akal, Wladicze, Arky, Sewcza, Dremlyan, Blasemcz, Jasenye, Thernyacz et Lwbenycze vocatarum accedere easdemque modo simili simulcum cunctis ipsarum utilitatibus et pertinentiis quibus libet ad easdem de iure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus similiter eisdem domino comiti Laurentio duci Boznae iudici curiae regiae maiestatis et Francisco de Rewa actoribus iure ipsis ut praefertur in dictis literis vestrae magnificentiae declarato attinentibus perpetuo possidendas pariter et habendas consimiliter contradictione praefatorum dominae Elenae despotiscae et domini Stephani despoti in causam actorum et aliorum quorumlibet praevia ratione non obstante restatuere velle narrassent, extunc nobilis Johannes Tholyg Jowan dictus de Ireg, familiaris dictorum dominae Elenae et domini Stephani despoti filii eiusdem, evaginato ense atque gladio nudo et extenso eosdem vestrae magnificentiae et nostrum homines a restatutione tam praescriptae possessionis Rewa quam etiam aliarum praescriptarum omnium possessionum in eisdem literis adiudicatoriis contentarum repulisset, et praemissam iudiciariam deliberationem ipsius vestrae magnificentiae iuxta contenta praescriptarum literarum suarum adiudicatoriarum nullibi exequi permisisset, seriem itaque huius modi executionis ad octavas festi b. Michaelis archangeli nunc venturi ad fassionem dictorum vestrae magnificentiae et nostri hominum eidem vestrae magnificentiae suo modo duximus rescribendum. Datum VIII. die diei repulsionis prenotatae, anno domini MDXX.

Papyro, sigillo.

A tergo:

Pro illustri domino comite Laurentio de Wylak, duce Boznae iudice curiae regiae maiestatis necnon Francisco de Rewa contra et adversus generosam dominam Elenam relictam illustris quondam domini Johannis Beryzlo de Grabaria alias regni Rasciae despoti et illustrem dominum Stephanum filium eiusdem similiter dicti regni Rasciae despotum super quadam possessionaria restatutione per vestrum et nostrum homines modo intrascripto factae memorialis et series ut fuit, expedienda ad octavas festi b. Michaelis archangeli nunc venturi legittimo perducenda est rescripta.

V.

Prilozi k nauci o Bogumilstvu.

Bogumilstvo je najizrazitija, najkarakterističnija crta u historiji Bosne. Historija i borbe protiv ove vjeroispovijesti čine tako reći formacije u bosanskom srednjevjekovnom životu. Iz Bosne se dalje rasprostreo ovaj vjerozakon, koji je kao i hrišćanska nauka i muhamedovstvo izražena pozitivna religija za se. Od početka bosanske banovine, počevši od bana Kulina pa do propasti bosanskog kraljevstva, nema ni jednoga lista u historiji Bosne, a da ne stoji u tijesnu dodiru s ovom vjerom.

S toga je ogromno važno, da se pribira sve što se u jednu ruku odnosi na suštinu ovog u mnogom obziru tako tamnog vjerozakona, u drugu na spoljašnu sudbinu i megjunarodne odnošaje, kako bi se mogla ispisati vjerna slika ovog tako eminentno bosanskog umnog pravca. U tom imaju mnogo zasluga hrvatski povjesničar Rački i Srbin Petranović; mnogo su pouke dali u tome ruski i bugarski književnici; Miklosich, Jireček, Jagić, Hasden i drugi saopćili su dragocjenih priloga; no zbog nedovoljnih bogumilskih ostataka mi možda nikad ne ćemo moći jasno da prokučimo sve tačke.

Mučno da se ikad protiv jedne opozicije hrišćanskoj vjeri tako odlučno vojevalo kao protiv Bogumilstva, pa ipak je Aeneas Sylvius, pozniji papa Pius II. morao priznati, da sve djelovanje i sva sredstva rimske kurije ništa nijesu pomogla protiv ovih „rgjavih ljudi“, koji se sami nazivahu „dobrim Hrišćanima“[1]).

Ovaj najvažniji i najzanimiviji dio bosanske historije hoćemo da rasvijetlimo sa nekoliko dragocjenih dojako neštampanih priloga iz Codices graec. bečke dvorske biblioteke zajedno sa prijevodom, koji obasjavaju nauku ovog vjerozakona. Najprvo nas je upozorio na te komade dr. Christomanos bivši učitelj iz grčkog jezika Njez. Veličanstva Carice-Kraljice Jelisavete, a za tačnu publikaciju njihovu najtoplije blagodarimo gg. dvorskom savjetniku prof. Hartelu direktoru dvorske biblioteke, dvorskom savjetniku profesoru dru V. Jagiću i dru Kozaku.

---

[1]) Aeneas Sylvius: De Europa cap. XVIII.

Cod. theol. graec. CCCVI, fol. 32b i 20 i t. d.

Περὶ τῆς βλασφήμου καὶ πολυειδοῦς αἱρέσεως τῶν ἀθέων Μασσαλιανῶν, τῶν καὶ Φουδαϊτῶν καὶ Βογομίλων καλουμένων, καὶ Εὐχιτῶν καὶ Ἐνθουσιαστῶν καὶ Ἐγκρατιτῶν καὶ Μαρκιωνιστῶν.

O bogokletničkoj i mnogostručnoj jeresi bezbožnih Masalijanaca, koji se i Fundaiti i Bogumili zovu, i Euhita, Entusiasta, Enkratita i Markionista.

Obred pri odricanju Bogumila od jeresi i prelaženju na pravu vjeru.

Τοὺς ἀπὸ τῆς μυσαρᾶς αἱρέσεως τῶν Βογομίλων τῇ ἁγιωτάτῃ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ προσερχομένους ἀπὸ Μανιχαίων καὶ αὐτοὺς καταγομένους καὶ χείρονας τούτων ὄντας, χρὴ προσδέχεσθαι οὕτως:

Koji od gadne jeresi bogumilske dolaze velikoj crkvi božijoj od Manihejaca, treba i same prelaznike i njihove podložnike ovako primiti: Onoga, koji je do duše općio i drugovao sa pristalicama ovog raskola, pače i s njima zajedno jeo, ali još nije podnio njihovih vračarskih basni[1]) i još se nije nečastivome[2]) klanjao u νυκτεριναῖς αὐτῶν δαιμονιώδεσι τελεταῖς, i nije zatajio Hrista, treba προσδέχεσθαι αὐτὸν καὶ ποιεῖν κατηχούμενον, time da se očišćuje i preko 40 dana gologlav (fol. 33a) stojeći pred krstionicom[3]) moli ter ἀναθεματίζοντα τὰ τῶν Βογομίλων κεφάλαια, εἶτα καὶ ἐν λιβέλλῳ ἐγγράφως ταῦτα ἐκθέσθαι. Po tome neka postane dionikom ἱλαστηρίων εὐχῶν, napose one[4]), što je namijenjena odmetnicima; još neka mu se dadu odmah τὰ ἄχραντα μυστήρια[5]), a sve ovo može učiniti jednostavan πνευματικός. Onaj pako, koji ἐχρονοτρίβησεν ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ αἱρέσει καὶ τὴν ἐπῳδὸν ὑπέστη καὶ τὸν πονηρὸν προσεκύνησεν, pripušta se doduše kao katihumen, pri čemu mu valja takogje „Zaglavja“ svoje jeresi naustice i pismom prokleti[6]), ali se mora pune dvije . . τεσσαρακοσταί u crkvi moleći čistiti, ipak ne bude nikada dionikom τῆς χρίσεως καὶ τοῦ ἁγίου μύρου ἢ τῶν θείων ἁγιασμάτων, već neka se predade odličnu kakvu manastiru[7]), koji ne smije ostaviti za cijelog svog vijeka; neka se isključi od općenja sa ostalim kalugjerima, da ih ne zarazi svojom jeresi, neka posti i kaje se[8]) po naredbi manastirskog predstojnika. I ako se vrućim srcem[9]) opet obrati sv. ikonama, neka mu se, kad je blizu smrti, ne uskrati blagodat θείων ἁγιασμάτων, što ipak ne valja učiniti, ako ἐν τῇ αἱρέσει ἀντέχεται. A i poslije trogodišnjeg boravka u manastiru može onaj postati dionikom te blagodati[10]), koji se čistom dušom i svesrdnim pokajanjem povrati Gospodu, ako se to opće potvrdi.

Riječi, kojima se proklinje kriva vjera[11]) (pošto je sveštenik pri krstionici pomazao glavu obraćenika), doslovce su ove:

Ὁ δεῖνα, ὁ ἀπὸ τῆς βλασφήμου καὶ πολυειδοῦς αἱρέσεως τῶν ἀθέων Μασσαλιανῶν, ἤτοι Βογομίλων σήμερον προσερχόμενος τῇ

Ja (J. J.), koji od bogokletničke i šarene jeresi bezbožnih Masalijanaca ili Bogumila dolazim danas svetoj velikoj crkvi

[1]) μήπω τὴν ἐπῳδὸν παθόντα. — [2]) κοσμοκράτην, dalje dolje πονηρόν. — [3]) κολυμβήθρα. — [4]) τὴν ἐπὶ τῶν ἀποστατησάντων γραφεῖσαν. — [5]) τὰ ἄχραντα καὶ ζῳοποιὰ τοῦ Χριστοῦ μυστήρια. — [6]) τοὺς ἀναθεματισμοὺς καὶ τὸν λίβελλον. — [7]) σεμνείῳ τινὶ περιφανεῖ. — [8]) ξηροφαγεῖται καὶ γονυκλιτεῖται. — [9]) ἐκ ζεούσης ψυχῆς. — [10]) τοῦ θείου μύρου καὶ τῶν ἁγιασμάτων. — [11]) ἀναθεματισμός.

ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ, οὐκ ἔκ τινος βίας ἢ ἀνάγκης, οὐδὲ ἀπὸ δόλου ἢ ὑποκρίσεως, ἀλλ' ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ καρδίας καθαρᾶς καὶ ἀδόλου, τὸν Χριστὸν ἀγαπώσης καὶ τὴν αὐτοῦ πίστιν, τὴν παροῦσαν ἔγγραφον λιβελλικὴν ἀσφάλειαν ποιῶ πρὸς ὑμᾶς τοὺς κατηχητάς, ὁ δεῖνα καὶ ὁ δεῖνα, καὶ δι' ὑμῶν πρὸς τὸν ἁγιώτατον ἡμῶν δεσπότην καὶ οἰκουμενικὸν πατριάρχην, τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς κανόνας καὶ τοὺς φιλευσεβεῖς νόμους, καθὼς δηλωθήσεται. Καὶ γὰρ μετὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς ὑποθέσεως ἄρχονται: Ταῦτα οὖν ἀναθεματίσας δι' οἰκείου μου στόματος ἐπ' ἐκκλησίᾳ Θεοῦ μεγάλῃ, ἰδοὺ καὶ διὰ τοῦ παρόντος μου λιβέλλου ἐγγράφως ἀναθέματα καθυποβάλλω πᾶσι τοῖς τῇ σατανικῇ αἱρέσει τῶν Μασσαλιανῶν ἤτοι Ἐνθουσιαστῶν καὶ Ἐπευχιτῶν καὶ ἡμαρτημένοις[1]) καὶ τοῖς τὰ αὐτὰ φρονοῦσι, λέγων οὕτως:

Πέτρῳ τῷ ἀρχηγῷ τῆς τῶν Μασσαλιανῶν ἤτοι Λυκοπετριανῶν καὶ Φουνδαϊατῶν καὶ Πογομίλων αἱρέσεως, τῷ Χριστὸν ἑαυτὸν ἀποκαλέσαντα[2]) καὶ μετὰ θάνατον ἀναστήσασθαι[3]) ἐπαγγειλαμένῳ, λυκοπέτρῳ καὶ διὰ τοῦτο μετωνομασθέντα[4]), ὅτι λίθοις δικαίως διὰ τὰς ἀπείρους αὐτοῦ μαγγανείας καὶ τὰ μυσαρὰ ἔργα καταχωσθείς, ὑπέσχετο μετὰ τρεῖς ἡμέρας τοῖς πονηροῖς αὐτοῦ συμμύσταις ἀναστήσασθαι· καὶ προκαθημένοις αὐτοῖς τῷ βδελυρῷ αὐτοῦ λειψάνῳ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ὡς λύκος ἐν αὐτῷ δαίμων ἐφάνη τοῦ σωροῦ τῶν λίθων ἐξερχόμενος, ἀνάθεμα!

Τυχικῷ τῷ τούτου συμμύστῃ καὶ μαθητῇ, τὸ[5]) καὶ ἑτέρας μὲν θείας γραφὰς διαφθείραντι καὶ παρερμηνεύσαντι, κατ' ἐξαίρετον δὲ ἅπαν τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον, καὶ πάσας τὰς περὶ Θεοῦ καὶ πατρὸς, ἔτι δὲ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ῥήσεις εἰς τὸν πνευματικὸν αὐτοῦ[6]) πατέρα παρερμηνεύσαντα[7]), καὶ οὕτω τὴν τοῦ Θεοῦ δόξαν πρὸς τοὺς τῆς βδελυρᾶς αὐτοῦ αἱρέσεως ἀρχηγοὺς μεθελκύσαντα[8]), ἀνάθεμα!

Λαδόῃ καὶ Σάββᾳ καὶ Ἀδελφειῷ καὶ Ἑρμᾷ καὶ Συμεῶνι καὶ τοῖς ἄλλοις, οἳ τὸν

božijoj, ne od kakve sile ili nužde, niti od prijevare ili himbe, već od cijele duše, od srca čista i bezazlena, što je zavoljelo Hrista i njegovu vjeru, ispovijedam ovime pismeno pouzdanu istinu pred vama katiketima J. J. i J. J., i preko vas pred presvetim našim gospodinom i vaselenskim patrijarhom, pred božijim i svetim kanonima i bogoljubnim zakonima, kao što će slijediti. Jer pošto se obrazložio predmet, započinju: Pošto sam dakle ovo prokleo sopstvenim svojim ustima pred velikom crkvom božijom, bacam evo i pismeno nazočnim mojim rukopisom anatemu na sve one, koji su sagriješili sotonskom jeresi Masalijanaca ili Entusijasta i Epeuhita i na njihove istomišljenike, govoreći ovo:

Petra, osnivača raskola Masalijanaca ili Likopetrijanaca i Fundaiata i Bogumila, koji je sebe sama prozvao Hristom i objavio, da će poslije smrti uskrsnuti, i koji bi radi toga prozvat likopetros, što je svojim opakim raskolničkim drugovima, kada bi radi svojih nebrojenih čarolija i gadnih čina pravom kamenjem zasut, obećao, da će poslije 3 dana uskrsnuti; i sjedeći oni pored smradnih njegovih ostanaka, ukaza se poslije 3 dana u njemu demon u prilici vuka izlazeći ispod gomile kamenja, — anatema ga bilo!

Tihika, druga i učenika njegova, koji je i druge božije knjige patvorio i krivo tumačio, napose pak cijelo evangjelje po Mateju i sve izreke o Bogu ocu i još o svetom Duhu krivo tumačeći svodio na svoga duhovnoga oca, te tako slavu božiju prenosio na smradne osnivače njegove sopstvene jeresi, — anatema ga bilo!

Laodoa, Sabu, Adelfeja, Herma i Simeona i ostale, koji su izrigali otrov ovakve

---

[1]) To jest: καθημαρτημένοις. — [2]) Čitaj: ἀποκαλέσαντι. — [3]) Cod.: ἀναστήσεσθε. — [4]) Čitaj: μετωνομασθέντι. — [5]) Čitaj: τῷ. — [6]) Cod.: αὐτοῦ. — [7]) Čitaj: παρερμηνεύσαντι. — [8]) Čitaj: μεθελκύσαντι.

ζὸν τῆς τοιαύτης αἱρέσεως ἐξεμέσαντο, καὶ τοὺς ἀγροικοτέρους τῶν ἀνθρώπων, ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας ἐξαπατήσαντες πρὸς τὸ τῆς ἀπωλείας[1]) κατέσπασαν βάραθρον, ἀνάθεμα!

Βουδᾷ, τῷ Τερεβίνθῳ, τῷ διδασκάλῳ Μάνητος τοῦ βραχμᾶνος, καὶ τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μεθ' ὧν τὴν Περσίδα γῆν διερχόμενος ἀποστόλους αὐτοὺς ἐκάλεσεν, — ἀνάθεμα! Τοῖς τε τέσσαρσιν αὐτοῦ βιβλίοις, ὧν τὸ μὲν εὐαγγέλιον ἔλεγε, τὸ δ' ἄλλο τῶν μυστηρίων, τὸ ἄλλο τὸν θησαυρὸν, καὶ τὸ ἕτερον τῶν κεφαλαίων, τῷ ἀναθέματι καθυποβάλλω!

Ἐμπηδοκλεῖ, ᾧ διδασκάλῳ ἐχρήσατο εἰς τὰ τῶν Ἑλλήνων δοξάζειν τε καὶ θρησκεύειν, — ἀνάθεμα!

Κουβρίκῳ τῷ ἀργυρωνήτῳ[2]) αὐτοῦ οἰκέτῃ καὶ μαθητῇ, τῷ καὶ τὴν βιαίαν ὑποστάντα ἐκδορὰν τοῦ παναθλίου αὐτοῦ σκήνους ὑπὸ τοῦ βασιλέως Περσῶν, ἀνάθεμα!

Παύλῳ τῷ ἐκ Σαμοσάτων προέδρῳ τῆς μεγάλης Ἀντιοχείας, ὁμοχρόνῳ γεγονότι Μάνητος, καὶ ἄνθρωπον ψιλὸν εἶναι τὸν Κύριον φλυαρήσαντα[3]), καὶ δύο φύσεις διῃρημένως καὶ ἀκοινωνήτως ἐχούσας πρὸς ἑαυτὰς, καὶ ἄλλα ἀθέμια δυσφημήσαντι, — ἀνάθεμα!

Τοῖς λέγουσι πλὴν τῆς ἁγίας ζωαρχικῆς τριάδος, ἤγουν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς καὶ σαρκωθέντος λόγου καὶ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἑτέραν τινὰ εἶναι τριάδα, ἥ καὶ ὑπερκειμένην ἐξουσίαν τὴν τῷ ὑπερτάτῳ τῶν ἑπτὰ οὐρανῶν ἐπικαθημένην[4]) κατὰ τὴν βδελυρὰν καὶ ψευδεπίγραφον παρ' αὐτοῖς Ἡσαΐου ὅρασιν, — ἀνάθεμα!

Τοῖς λέγουσι μηδεμίαν ὠφέλειαν τοῖς ἀξιουμένοις τοῦ θείου βαπτίσματος ἐγγίνεσθαι, μόνην δὲ τὴν σπουδαίαν εὐχὴν τὸν ἔνοικον καὶ συνουσιώμενον δαίμονα ἀπελαύνειν, ἔλκειν γὰρ ἕκαστον τῶν τικτομένων ἐκ τοῦ προπάτορος ὥσπερ τὴν φύσιν, οὕτω δὴ καὶ τὴν τῶν δαιμόνων δουλείαν, ὧν ὑπὸ τῆς σπουδαίας εὐχῆς ἐλαυνομένων ἐπιφοιτᾷ λοιπὸν τὸ κατ' αὐτοὺς δαιμονιῶδες πνεῦμα ἀοράτως καὶ

jeresi i neiskusnije ljude, muževe i žene, prevarili i trgli ih dolje u ponor pogibije, — anatema ih bilo!

Budu, Terebinta, učitelja brahmana Maneta i dvanaestoricu njegovih učenika, što ih imenova apostolima, prolazeći s njima persijsku zemlju — anatema ih bilo! Predajem proklestvu i četiri knjige njegove, od kojih zvaše jednu evangjelje, drugu (knjigu) tajna, treću zaklad i četvrtu (knjigu) zaglavja.

Empedokla, koga imagjaše za učitelja, kod širenja svoje nauke u Helena — anatema ga bilo!

Kubrika, kupljenoga roba njegovog i učenika, koji je na zapovijest persijskoga kralja podnio, da mu se sa njegovoga vlastitog prejadnog tijela na silu odrije koža, — anatema ga bilo!

Pavla iz Samosate, presjednika velike Antiohije, suvremenika Manetova, koji je bulaznio, e je Gospod puki čovjek i da su dvije prirode odjeljene i neudružive jedna sa drugom, te je i drugo štošta bezbožno buncao, — anatema ga bilo!

Koji tvrde, da ima osim svete životvorne trojice, biva: Boga oca, i ovaploćene riječi, Boga Sina, Gospoda našega Isusa Hrista, i presvetoga Duha, druga kakva trojica ili nadmoćna sila, što sjedi na najvišim od sedmero nebesa, po gadnoj i lažnoj u njih prikazi Jesaijevoj, — anatema ih bilo!

Koji vele, da nema nikakve koristi onima, koji su udostojeni božijega krštenja, već da živa molitva odgoni demona, što se u čovjeku nalazi i s njime bivstvuje: Jer kao što prirodu isto tako da nasljeduje svak od praoca i podložnost demonima. Kada se ovi izgone svesrdnom molitvom, polazi napokon demonski duh koji im pripada nevidivo i neosjetljivo, a svoje

[1]) ἀπολείας. — [2]) ἀργυρωνίτῳ? — [3]) Cod. sic; čitaj: φλυαρήσαντι i t. d. — [4]) Cod.: ἐπικαθημένῳ.

αἰσθητῶς[1]) καὶ τὴν οἰκείαν παρουσίαν φανερώττει[2]) σημαῖνον τὸ μὲν σῶμα τῆς ἐμπαθοῦς κινήσεως ἐλευθεροῦσθαι, τὴν δὲ ψυχὴν τῆς ἐπὶ τὰ χείρω τροπῆς τέλεον ἀπαλάττεσθαι, καὶ μηκέτι δεῖσθαι λοιωδν[3]) μήτε νηστείας, πιεζούσης τὸ σῶμα, μήτε διδασκαλίας, χαλινούσης τὸν νοῦν καὶ τὴν ψυχὴν ἀπὸ πάσης ἐνεργείας πονηρᾶς τερατευομένοις[4]) καὶ ἐνθυμήσεως· οὐ μόνον δὲ τῶν τοιούτων αἰσχίστων παθῶν ἀπαλλάττεσθαι, ἀλλὰ καὶ τὰ μέλλοντα σαφῶς προβλέπειν, τὴν ἁγίαν τριάδα ὀφθαλμοφανῶς θεωρεῖν, καὶ θεολογίας καὶ θείων μυστηρίων ἀξιοῦσθαι, — ἀνάθεμα!

Τοῖς παρεισάγουσι ἑτέρας γραφὰς παρὰ τὰς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκφωνηθείσας, καὶ παρὰ τῶν ἁγίων πατέρων ἡμῖν παραδοθείσας, — ἀνάθεμα!

Τοῖς τὰς παραδοθείσας ἡμῖν εὐχάς τε καὶ ὑμνῳδίας, πρῶτον μὲν παρὰ τῶν θείων ἀποστόλων — πληροῦσθαι γάρ φησι ἐν πνεύματι, λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοὺς καὶ ὕμνους καὶ ᾠδὰς πνευματικὰς — ἔπειτα δὲ καὶ καθεξῆς παρὰ τῶν θείων καὶ μακαρίων τῆς ἐκκλησίας πατέρων καὶ διδασκάλων· τοῖς οὖν ταύτας πάσας ὡς βαττολογίας ἀνατρέπουσι καὶ διαβάλλουσιν, ἐν ἀρχῇ δὲ τῆς ἀπὸ Θεοῦ διαστάσεως μόνον τὸ Πάτερ ἡμῶν τὸ ἐν τοῖς οὐρανοῖς μετὰ τῆς εἰς γῆν κατακλίσεως ἐκπαιδεύουσι ποιεῖσθαι, ἄνευ τῆς τοῦ δεσποτικοῦ σημείου τῷ προσώπῳ σταυρικῆς ἐκτυπώσεως, προφάσεως μὲν, ὡς τοῦ δεσπότου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τὴν τοιαύτην εὐχὴν παραδόντος, τῇ δ' ἀληθείᾳ ἐπικλήσει τοῦ βδελυροῦ αὐτῶν πατρὸς τοῦ σατανᾶ· τούτου χάριν καὶ τὴν σταυρικὴν σημείωσιν ἀποβάλλονται καὶ τὸ παρὰ τῶν θείων φωστήρων καὶ τῆς ἐκκλησίας καθηγητῶν προστεθὲν ἀκροτελευταῖον ἐπιφώνημα εἰς δόξαν τῆς ἁγίας καὶ ὁμοουσίου καὶ ἀδιαιρέτου τριάδος, τὸ, ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, οὐδὲ ἀκοῦσαι ἀνέχονται· τοῖς οὖν οὕτω καὶ φρονοῦσι καὶ διδάσκουσιν, — ἀνάθεμα!

Τοῖς λέγουσιν, ὡς ὁ ἐν Κυρίῳ γάμος καὶ ἡ μετὰ Θεὸν κρεωφαγία βδελυκτά εἰσι τῷ

istinsko pribivanje očituje pokazujući da se tijelo oslobagja od uzrujanja a duša da sasvim prestaje naginjati na zlo, i da u buduće ne treba više niti posta, što pritište tijelo, niti poučavanja, što suspreže um i dušu od svakoga opakog čina i budalastih misli; a ne samo da se oslobagjaju od ovakvih sramotnih strasti, već da vide razgovijetno i u budućnost, da očigledno motre svetu trojicu te postaju dostojni i spoznanja Boga i božijih tajna, — anatema ih bilo!

Koji uvode druge knjige mimo one, što su objavljene duhom svetim, i mimo one, što nam ih predadoše sveti oci, — anatema ih bilo!

Koji obaraju i klevetnički napadaju molitve i slavopjeve, predate nama najprvo od božijih apostola — jer veli pismo, da su u duhu puni govoreći jedan drugome psalme, himne i duhovne pjesme — za tim pak redom od svetih i blaženih crkvenih otaca i učitelja: Ove dakle, što oprovrgavaju i opadaju sve ovo kao isprazno blebetanje, a na početku njihova odmetnuća od Boga uče, da se moli samo „Oče naš, koji si na nebesima" sa klanjanjem do zemlje, a da se ne čini na obličju gospodnji znak krsta, govoreći za izliku, da nam je Gospod naš Isus Hristos ovakvu molitvu predao, u istinu pak, da time zazivlju sotonu, gnjusnoga oca svoga; radi toga i zabacuju znak krsta a ne mogu ni da čuju pridodat od božijih svjetlila i učitelja crkve zaključni izrek u slavu presvete istobitne i nedjeljive trojice: „Tvoje je carstvo i moć i slava, Oca i Sina i Duha svetoga", — anatema ih bilo!

Koji govore da su brak u Gospodu (sklopljen) i od Boga dopuštena mesojegja

---

[1]) Krivo mjesto: ἀναισθήτως. — [2]) = φανερώνει. — [3]) Krivo mjesto: λοιπὸν. — [4]) Za: καὶ τερατευομένων ἐνθυμήσεων.

Θεῷ καὶ διὰ τοῦτο ἀμφότερα ἀνατρέπουσιν, — ἀνάθεμα!

Τοῖς τὰς ἐν ἐκκλησίαις συνάξεις βδελυττομένοις καὶ ἐν ἰδιάζουσι τόποις προσκαθημένοις καὶ διδάσκουσι, προφάσει μὲν ἡσυχίας χάριν, τῇ δ' ἀληθείᾳ ἐπὶ τὸ τὰ τῆς βεβήλου αὐτῶν θρησκείας ἀνεξέλεγκτα μένειν καὶ ἀδιάγνωτα, ἵν' οὕτως ἐν παραβύστῳ τὸν ὅλον ἰὸν τῆς αὐτῶν αἱρέσεως τοῖς ὑπ' αὐτῶν πλανηθεῖσιν ἐκχέωσι· τούτοις πᾶσιν ἄχρι τέλους τῆς τοιαύτης πλάνης | (fol. 34 b) ἐμμένουσιν, — ἀνάθεμα!

Τοῖς τὰς εἰς δόξαν Θεοῦ παραδοθείσας ἡμῖν παρὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐκκλησίας οἰκοδομεῖσθαι, ὡς ἔργα χειρῶν διαβάλλουσι, καὶ κατοικητήρια δαιμόνων εἶναι ταύτας λέγουσι, καὶ οὕτως ὁδῷ βαδίζουσιν ἀκολούθως, καὶ τὴν τῶν θείων καὶ ἱερῶν εἰκόνων σεπτὴν ἀναστήλωσιν, καὶ τὴν τούτων τιμὴν καὶ προσκύνησιν ἀνατρέπουσιν, ὡς ὅλως διεφθαρμένοις καὶ σεσηπόσι μέλεσιν — ἀνάθεμα!

Τοῖς σπεύδουσιν ἐπ' ἀνατροπῇ τῆς τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας, ἣν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ μαθηταῖς ἐνετείλατο, ὥστε τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας βαπτίζειν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ ἐὰν μή τις γεννηθῇ δι' ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· τοῖς οὖν πρὸς ταῦτα πάντα τυφλώττουσι καὶ ὑπὸ τῆς ἐνεργούσης ἐν αὐτοῖς σατανικῆς ἐνεργείας τολμῶσι φλυαρεῖν, τὸ ἅγιον βάπτισμα ὕδωρ εἶναι ψιλὸν, ὡς ἔξω καὶ τῆς πίστεως ἡμῶν οὖσι καὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἀλλοτρίοις[1]) καθάπαξ Θεοῦ — ἀνάθεμα!

Τοῖς ἀκολούθως τῶν τοιούτων ληρημάτων καὶ παραφρονημάτων καὶ τὸν τίμιον καὶ ζωοποιὸν σταυρὸν φοῦρκαν ἀποκαλοῦσι καὶ τὸ ἅγιον βάπτισμα ὕδωρ ψιλὸν, μήτε ἄφεσιν ἔχειν ἁμαρτιῶν, μήτε ἐκ πνεύματος, τοῖς τε τοὺς ἑαυτῶν βδελυκτοὺς μύστας τὸ ψευδομονάχου[2]) σχῆμα μεταμφιέζουσι καὶ τοιαύτην τηνικαῦτα ποιουμένοις κατ' αὐτῶν τὴν ἐπίκλησιν, μᾶλλον δὲ τὸν τῶν ψυχῶν καὶ σωμάτων αὐτῶν καταποντισμὸν, — ἀνάθεμα!

Bogu odurni, te zbog toga oboje zabacuju, — anatema ih bilo!

Koji oduravaju zborove u crkvama, te sjede i uče na osamljenim mjestima, pod izlikom radi mira, a u istinu za to, da nečista njihova služba ostane neispitana i nepoznata, da bi ovako na osami izlili sav otrov svoje jeresi na one, što su od njih zavedeni: Svi ovi, ako ostaju do kraja u ovakvoj bludnji (fol. 34 b), prokleti bili!

Koji od sv. apostola u slavu božiju nama predato gragjenje crkava opadaju kao djela ljudskih ruku i govore, da su ovo prebivališta demona, te tako došljedno dalje idući pobijaju i pobožno namještanje božijih i svetačkih ikona, njihovo poštovanje i klanjanje pred njima, kao sasvim pokvarene i trule udove, — anatema ih bilo!

Koji rade o tome, da obore nauku Gospoda, Boga i Spasitelja našega Isusa Hrista, koju je predao svetim svojim učenicima: da one koji u nj vjeruju, krste u ime Oca i Sina i Duha Svetoga, i ako se ko ne preporodi vodom i duhom, da ne će unići u carstvo božije: koji su dakle na sve ovo slijepi, te pod utjecajem sile sotonske, koja u njima djeluje, drznu se bulazniti, da je sveto krštenje pusta voda kao što i za one ljude, koji se nalaze izvan naše vjere i crkve te su Bogu sasvim tugji, — anatema ih bilo!

Koji došljedno ovakvu blebetanju i mahnitanju časni i životvorni krst nazivaju vješalima, a sveto krštenje pustom vodom, te da ne sadrži oproštenja grijeha niti da je od duha, i koji svoje odurne regjenike preoblače na lik lažnoga kalugjera, pa onda nadijevaju im ovakvo ime, dok je pače pogubljenje duša i tijela njihovih, — anatema ih bilo!

---

[1]) Cod.: ἀλλοτρίους. — [2]) Cod.: ψευδομονάχους.

Τοῖς λέγουσιν, ὡς καὶ ἡ μετάληψις τοῦ τιμίου σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἄρτου ψιλοῦ καὶ οἴνου ἐστὶν μετάληψις, ὡς καὶ διὰ τοῦτο τοὺς ἐκ λαϊκῶν μεταβληθέντας μετὰ τροφὴν προσέρχεσθαι καὶ μεταλαμβάνειν ὑποκρίσεως χάριν καὶ τοῦ λανθάνειν παραγγέλλουσι, τοὺς δ' ἐκ πρεσβυτέρων μεταβληθέντας αὐτὰ φαγόντας, καὶ τὰ τῆς θείας καὶ φρικτῆς ἱερουργίας ἐπιτελεῖν ἐπιτρέπουσι ὡς φανερῶς ἀντιχρίστοις, κἂν αὐτοῦ Χριστοῦ πολίτας ἑαυτοὺς ὀνομάζουσιν, — ἀνάθεμα!

Koji kažu da je i primanje časnoga tijela i krvi gospoda našega Isusa Hrista primanje pukoga hljeba i vina, te zbog toga nutkaju svjetovnjačke obraćenike, da pristupaju (ovoj) hrani i da je uzimaju radi himbe i kako bi ostali neotkriveni, a obraćenicima izmegju sveštenika dopuštaju kao očiti antikrsti, ma da i sami sebe nazivaju Hristovom općinom, da ono jedu pa i obavljaju strašnu službu božiju, — anatema ih bilo!

Τοῖς ἐπ' ἀνατροπῇ τῆς ὅλης εἰς Θεὸν πίστεως καὶ ἄλλα μὲν πονηρὰ τοῖς ὑπ' αὐτῶν ἀθλίως τελουμένοις τελοῦσι, καὶ ἀντὶ μὲν τοῦ θείου καὶ ἱεροῦ ἐμφυσήματος, ὃ παρὰ τοῦ δεσπότου Χριστοῦ παρελάβομεν ἐπὶ τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος μυστικῇ ἐμπνεύσει, ἐμπτύουσι τοῖς ὑπ' αὐτῶν τελουμένοις ἐμπτύσματα, ὧν καὶ αὐτοί εἰσιν ἄξιοι, καὶ ταὐτὰ τοῖς ὑπ' αὐτῶν τελουμένοις αὐτοὶ ποιοῦσιν, ἃ κατὰ τῶν δαιμόνων ἡμεῖς ποιοῦμεν· προσέτι καὶ ὕδατι μεμιασμένῳ ἀπὸ κάτωθεν ἕως ἄνω διὰ σπόγγων ἀναχρίουσιν, ἐπ' ἀνατροπῇ τοῦ τε ἁγίου βαπτίσματος καὶ τοῦ θείου Πνεύματος φωτιστικῆς παρουσίας, — ἀνάθεμα!

Koji za to, da obore cijelu vjeru u Boga, i druge opačine čine onima koje nesretno posvećuju, napose pak u mjesto božijega i svetoga zadahnuća, što ga primismo od Gospoda Hrista da tajno udahnemo Duha svetoga, pljuju u one, što ih posvećuju — čega su u istinu sami dostojni —, te tako regjenicima svojim isto čine, što mi činimo protiv demona, i još ih pomoću sungjera mažu zdola do gore kaljavom vodom, da unište svijetlu nazočnost svetoga krštenja i Duha božijega, — anatema ih bilo!

Τοῖς ἐνθουσιῶσι καὶ διά τινων ὡς δοκεῖν ἐκστάσεων τινὰς θεωρίας ὑποκρινομένοις ὁρᾶν | (fol. 35 a) καὶ διὰ τούτων ἀπατωμένοις, καὶ τοὺς ἀφελεστέρους ἐξαπατᾶν πειρωμένοις, — ἀνάθεμα!

Koji se predavaju entuziazmu i kako se čini sredstvom nekih ekstaza hine kao da gledaju tobože neke prikaze (fol. 35 a), te ovima varaju i sebe i kušaju da zavedu prostije ljude, — anatema ih bilo!

Τοῖς τὴν ἀκατάληπτον καὶ ἀνέκφραστον φύσιν ἀπρόσιτον καὶ ἀνέφικτον, καταληπτὴν καὶ εἶναι καὶ λέγουσι καὶ διδάσκουσι· καὶ τοὺς θεσπεσίους πατέρας καὶ διδασκάλους καὶ φωστῆρας τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν ἐκκλησίας, οἵτινες ἀκατάληπτον εἶναι ταύτην ἐδίδαξαν, ἀτελεῖς εἶναι φάσκουσι καὶ εἰς τελειότητα μὴ φθάσαντας, εἰς ἣν αὐτοὶ φθάσαι μυθεύονται, καταφλυαροῦσιν, — ἀνάθεμα!

Koji govore i uče, da je neshvatljiva, neizreciva, nedokučiva i nedostiživa priroda shvatljiva, te tvrde da su nesavršeni sveti oci i učitelji i svjetlila naše pravoslavne crkve, što su učili, da je neshvatljiva, te da nijesu dospjeli do savršenosti, do koje oni vele i buncaju da su prispjeli, — anatema ih bilo!

Τοῖς τὸ ῥητὸν, ὃ περὶ τῆς ἀνωτάτης θείας οὐσίας ὁ μέγας ἐν θεολογίᾳ Γρηγόριος ἐν τῷ περὶ γενεθλίων τοῦ Χριστοῦ λόγῳ ἐνέγραψε, παρεξηγουμένοις ἀνοήτως καὶ ἀμαθῶς, τὸ φάσκον, νῷ μόνῳ σκιαγραφούμεθα, καὶ τοῦτο λίαν ἀμυδρῶς καὶ μετρίως, οὐκ ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν, ἀλλ' ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν, καὶ

Koji bezumno i nevješto izvrću izrek, što ga bijaše o najvišem sućstvu božjem napisao u bogoslovlju veliki Grigorije u govoru o narogjenju Isusovu, biva izrek štono veli, da jedinim razumom možemo sebi stvoriti sjenovitu sliku, a to sasvim mračnu i slabu, ne po onome što njemu pripada, već po

ἄλλην ἄλλως[1]), τὸ μὲν ἐκ τῶν κατ' αὐτὸν, ἐκ τῶν κτισμάτων νοοῦσι, καὶ οὕτω βλασφημοῦσι καὶ κτίσμα τὸν θεὸν λέγουσι, τὸ δὲ ἐκ τῶν περὶ αὐτὸν, ἐξ αὐτῆς τῆς θείας ὁριζομένοις, καὶ οὕτως ἐνάγουσι καταληπτὴν τὴν ἀκατάληπτον καὶ ὑπερούσιον οὐσίαν καὶ οὐ μᾶλλον ἀκατανόητον ταύτην καλοῦσι καὶ ἀποφαινομένοις καὶ ἀπὸ μόνων γνωριζομένην τῶν ἐκτὸς καὶ περὶ αὐτὴν, — ἀνάθεμα!

onome što je oko njega; ter ga (biva najviše sućstvo) sad ovako sad onako sebi prestavljaju, jedan put po onome što njemu pripada, po stvorenju, te tako hule i Boga „stvorenjem" nazivaju, drugi put opet po onome odregjuju što je oko njega, na osnovu samoga onoga što je vidivo i tako uvode neshvatljivo i natprirodno sućstvo kao shvatljivo, a ne zovu i ne prikazuju ga pače nedokučivim, te da se može upoznati jedino po tome što je izvan i oko njega, — anatema ih bilo!

Τοῖς αἰσθητῶς τὸ πανάγιον Πνεῦμα μυθευομένοις ὁρᾷν, καὶ διὰ τοῦτο τερατευομένοις εἰς τὴν θείαν φύσιν ἑαυτοὺς ἀμειφθῆναι, καὶ ἀντιφθεγγομένοις τῇ θείᾳ γραφῇ τῇ λεγούσῃ, θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε — ἀνάθεμα!

Koji pričaju, da vide osjetljivo presvetoga Duha, te se stoga hvastaju, da se mogu pretvoriti u božiju prirodu, te protuslove božijemu pismu, koje veli, da Boga nije još niko vidio nikada, — anatema ih bilo!

Τοῖς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦτο αἰσθητῶς ὑποδέχεσθαι δογματίζουσι καὶ ὄγκον ἐν τούτῳ πάσχειν, ἐπίσης ταῖς ὠδινούσαις καὶ ἐγκύμοσι γυναιξὶ καὶ τὸ προφητικὸν ῥητὸν παραφθείρουσι τὸ φάσκον, διὰ τὸν φόβον σου ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν καὶ ὠδινήσαμεν καὶ ἐτέκομεν πνεῦμα σωτήριον, ὃ ἐκυήσαμεν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πρὸς τὴν ἑαυτῶν δυσωδίαν[2]) τὴν ἑρμηνείαν μετάγουσιν, — ἀνάθεμα!

Koji uče, da ovo (biva Duha sv.) osjetljivo začinju i u tome osjećaju teret poput trudnih i bregjih žena, te izvrću prorokovu riječ, što no kaže: U tvom strahu zatrudnjesmo, osjetismo prinose i rodismo Duha spasa, koga porodismo na zemlju, i koji prema sopstvenom svom smradu izvraćaju tumačenje, — anatema ih bilo!

Τοῖς ἔκστασιν καὶ ἐνθουσιασμὸν παρεισάγουσι, καὶ τὴν μὲν ἔκστασιν ἀποφαινομένοις ἐνεργεῖσθαι παρὰ Χριστοῦ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, τὸν δὲ ἐνθουσιασμὸν παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ διαιροῦσιν ἀσεβῶς τὸν Χριστὸν ἀπὸ τοῦ Πνεύματος, καὶ ἄλλην μὲν ἐνέργειαν τῷ Χριστῷ διδοῦσιν, ἑτέραν δὲ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, καὶ οὐ μίαν δύναμιν ἢ ἐξουσίαν τῇ μιᾷ θεότητι προσαρμόζουσιν, ἀλλὰ διαφορὰν ἐνεργειῶν· κἀν ταύταις φρενοβλαβῶς παραληροῦσιν ὡς θάτερον ὑπὸ θατέρου συνεργεῖσθαί τε καὶ βοηθεῖσθαι εἰς τὴν οἰκείαν ἐνέργειαν, καὶ καινὰς ἰδιότητας παρὰ τὰς ὑπὸ τῶν θεοσόφων πατέρων ἐπὶ τῆς ἁγίας τριάδος ἐκπεφωνημένας δοξάζουσιν ὡς ἀσεβῶς καὶ νοοῦσι καὶ λέγουσιν καὶ βλασφημίας κατὰ Θεοῦ ἐρευγομένοις, — ἀνάθεμα!

Koji uvode ekstazu i entuzijazam i o ekstazi tvrde, da je tvori Hristos pomoću Duha svetog, entuzijazam pak Duh sveti pomoću Hrista, te bezbožno odvajaju Hrista od Duha i drukčiju silu pripisuju Hristu, drukčiju opet sv. Duhu, pak ne prisvajaju jednu silu i moć jedinome božanstvu, nego razliku djelovanja, i pri tome mahnito bulazne, da se jedno od ovoga, drugo od onoga izvodi i potpomaže u svom sopstvenom djelovanju, i koji protiv izjava bogomudrih otaca o presv. trojici nova svojstva bezbožno uče, misle i kazuju i huljenja na Boga izrigavaju, — anatema ih bilo!

Τοῖς τὴν θείαν καὶ ἱερὰν γραφὴν, τήν τε παλαιὰν καὶ τὴν νέαν ἐν χάρτῃ καὶ μέλανι

Koji tvrde, da božije i sveto pismo staro i novo sadržaje u harti i mastilu

[1]) Cod.: ἀλληνάλλως. — [2]) Cod.: δ⌒ο̄ι' (δυσοδίαν).

μόνον τὸ εἶναι ἔχειν λέγουσι, καὶ μηδέν τι ὠφέλιμον ἢ πρὸς ψυχήν τι κέρδος κεκτῆσθαι, μόνα δὲ τὰ παρ' αὐτῶν διδασκόμενα καὶ παραδι | (fol. 35 b) δόμενα ὀνησιφόρα τυγχάνειν, — ἀνάθεμα!

Τοῖς καταψευδομένοις τῶν θεοσόφων ἀποστόλων, ὡς μὴ ἐκ Πνεύματος ἁγίου, ἀλλ' ἐκ κοιλίας κηρυξάντων τὸ εὐαγγέλιον, ἑαυτοὺς δὲ φάσκουσιν ἔκ τινος θειοτέρας ὄψεως μυεῖσθαι τὰ ἀπόῤῥητα, ἅτινα ὁ θεσπέσιος Παῦλος ἤκουσεν, ἃ οὐκ ἐξὸν λαλῆσαι ἀνθρώπῳ· αὐτοὺς ταῦτα εἰδέναι καὶ λέγειν καὶ τοὺς παρ' αὐτῶν μυουμένους διδάσκειν, καὶ τὰς οἰκείας ἐμβροντησίας, καὶ παραπληξίας μείζονας τῶν θεοκηρύκων ἀποστόλων λογιζομένας·[1]) καὶ κατὰ τοῦτο ἐκείνων ἑαυτοὺς ὑπερτιθεῖσιν ὡς καὶ μόνους σωζομένους τοῦ παντὸς κόσμου ἀπολλυμένου, — ἀνάθεμα!

Τοῖς λέγουσιν ὡς εἰ μή τις ἐξ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου αἰσθητῶς ὀπτανομένου τοῖς ἁμαρτάνουσιν ἀκούσῃ τὸ „ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι", οὐκ ἄλλως[2]) ἐστὶ δυνατὸν ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν, — ἀνάθεμα!

Τοῖς ληροῦσι τοὺς κατ' αὐτοὺς ζῶντας πρῶτα μὲν ἐξ ἀνθρώπων εἰς ἀγγέλων μεταμείβεσθαι φύσιν, εἶθ' οὕτως εἰς ἀρχαγγέλων καὶ μετέπειτα κατὰ προκοπὴν, ἢ μετάβασιν τῶν ἀφ' ἑτέρων εἰς ἕτερα, Χερουβεὶμ καὶ Σεραφεὶμ γίνεσθαι, καὶ τελευταῖον θεούς, ὦ τῆς ἀνοίας ἢ ἀπονοίας, καὶ παραχρωμένοις τῷ θείῳ ῥητῷ, τῷ λέγοντι, ἐγὼ εἶπα θεοί οὐκ ἐστὲ καὶ υἱοὶ ὑψίστου πάντες, κἀντεῦθεν πολυθεΐαν εἰσάγουσιν, — ἀνάθεμα!

Τοῖς διὰ ταῦτα τὰ πάντα ἑαυτοὺς μὲν πεφωτισμένους καλοῦσι, τοὺς δὲ πίστεως ἐσκοτισμένους κατονομάζουσιν, ὅτι μὴ τὰ αὐτῶν ἐμυήθησαν καὶ δόγματα καὶ διδάγματα, — ἀνάθεμα!

Οὕτως οὖν ἐπ' ἐκκλησίᾳ Θεοῦ πᾶσαν τὴν τῶν Μανιχαίων αἵρεσιν θριαμβευτικῶς ἀναθεματίσας, τινὰ δὲ ἐξομοσάμενος ἐγγράφως, ἀσφαλίζομαι καὶ λιβελλικῶς ἐπερῶμαι ἐμαυτόν[3]), ὡς ἐὰν ἀπὸ τῆς δεῦρο εὑρεθῶ ποτε καιρῷ ἢ

jedino što vrijedi, i da nema ništa korisno niti ikakvu probit za dušu, već da je jedino ono koristonosno što oni uče i predaju (fol. 35 b), — anatema ih bilo!

Koji lažu protiv bogomudrih apostola, da tobož ovi nijesu objavljivali evangjelja iz sv. Duha nego iz svoje nutrašnjosti, a za sebe pak tvrde, da su po nekoj višoj božijoj prikazi posvećeni u tajne, što ih bijaše čuo božanski Pavao, a čovjeku da nije dano prokazati ih: oni sami da ovo znadu i govore te predavaju onima, koje u to posvećuju, i koji smatraju svoje sopstvene obmane i onesvješćenja većima od bogovjesničkih apostola; i koji zbog toga postavljaju sebe nad one, kao da se oni jedini spasavaju, dok cijeli svijet propada, — anatema ih bilo!

Koji tvrde, da se drukčije ne može postići oproštenje grijehova, osim ako ko od samoga Gospoda, koji se primjetljivo ukazuje griješnicima, ne čuje riječi: „neka ti se oproste grijesi", — anatema ga bilo!

Koji ludo brbljaju, da oni, što s njima živu, mijenjaju svoju prirodu najprije iz ljudske u angjeosku, onda ovako u arhangjeosku i da za tim napredujući ili prelazeći od jednoga drugome budu Herubimi i Serafimi a napošljetku bogovi, — o bezumlja li i ludila, — i koji na zlo upotrebljuju riječ božiju, koja kaže: „ja sam rekao, nijeste svi bogovi i sinovi najvišega" — te na osnovu toga uvode mnogoboštvo, — anatema ih bilo!

Koji na osnovu svega toga sebe nazivaju prosvijetljenim, druge pak imenuju mračnjake s obzirom na vjeru, što nijesu uvedeni u njihova načela i nauke, — anatema ih bilo!

Pošto sam dakle ovako pred crkvom božijom svečano prokleo cijelu manihejsku jeres, a od nečega se i na pismeno pod zakletvom odrekao, uvjeravam i pismeno proklinjem sebe sama, da ako me od sada

[1]) Cod. sic; čitaj: λογιζομένοις. — [2]) Cod.: οὐ κάλλος. — [3]) Cod.: ἐπερωτῶ ἐμαυτά.

χρόνῳ μετά τινος τῶν Πογομίλων, μοναχοῦ τυχὸν ἢ μοναχῆς ἢ κοσμικοῦ τοιουτοτρόπως προσώπου, συνομιλῶν, ἢ συντρώγων ἢ συμπίνων ἢ σχηματικῶς συνευχόμενος κατὰ τὰς ἁγίας τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας, ἢ ἄλλο τι πογομιλικὸν ἐνδεικνύμενος κακούργημα καὶ ἐλεγχθῶ, μὴ μόνον πάσης ἐκκλησιαστικῆς ἀποξενοῦμαι[1]) βοηθείας, ἀλλὰ καὶ τοῖς πολιτικοῖς δικασταῖς παραπεμπόμενος ἀσυμπαθῶς πάσης ποινῆς ὑπεύθυνος γίνωμαι καὶ κατὰ τὸν βίον εἰσκομιζόμενος, διηνεκεῖ ἐξορίᾳ παραπέμπωμαι.

ko zateče, da u kakvoj prigodi ili vremenu općim s kime od Bogumila, bilo sa kalugjerom bilo sa duvnom ili sa svjetovnjačkom ovakvom ličnosti, da ili zajedno jedem ili pijem ili se svečano molim po svetim crkvama božijim, ili ako mi se dokaže da drugo koje bogumilsko nedjelo činim, onda neka ne budem samo lišen svake crkvene pomoći, nego neka budem predan državnim sudovima i neka bez milosrgja zapanem kakvoj mu drago kazni i svoj vijek neka provodim u neprekidnom progonstvu.

Cod. Theolog. græc. XL, fol. 250b—251b.

Ἔλεγχος καὶ θρίαμβος τῆς βλασφήμου καὶ πολυειδοῦς αἱρέσεως τῶν ἀθέων Μασσαλιανῶν τῶν καὶ Φουνδαϊτῶν καὶ Βογομίλων καλουμένων, καὶ Εὐχιτῶν καὶ Ἐνθουσιαστῶν καὶ Ἐγκρατητῶν καὶ Μαρκιωνιστῶν.

Ἀναθεματισμός ovdje glasi jednako sa onim u Cod. Theolog. graec. CCCVI. fol. 32b—35b, ali samo do: „φωτιστικῆς παρουσίας, ἀνάθεμα“ (poredi fol. 34b pri kraju).

Iza toga slijedi: (fol. 251b 23 i t. d.):

Ὅλοις τοῖς αἱρετικοῖς, ἀνάθεμα! Πολλὰ τὰ ἔτη τῶν βασιλέων! Τοῦ ὀρθοδόξου ἡμῶν βασιλέως πολλὰ τὰ ἔτη! Τοῦ ὀρθοδόξου ἡμῶν βασιλέως τοῦ Πορφυρογεννήτου πολλὰ τὰ ἔτη! Ὁ Θεὸς φυλάξοι[2]) τὸ κράτος αὐτῶν! Ὁ Θεὸς τὴν βασιλείαν αὐτῶν εἰρηνεῦσοι[3])! Οὐράνιε βασιλεῦ τοὺς ἐπιγείους φύλαξον! Τοῦ ἁγιωτάτου καὶ οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου πολλὰ τὰ ἔτη! Ταῦτα τῆς πονηρᾶς ἀσεβείας τὰ σπέρματα! Ταῦτα τῆς ἀθεΐας τοῦ πονηροῦ Σατανᾶ τὰ βλαστήματα! Ἡμεῖς δὲ ὁ τοῦ Χριστοῦ λαὸς ὁ ἐξαίρετος, τῶν θείων καὶ ἀποστολικῶν διδαγμάτων καὶ τῶν πατρικῶν ὁλοψύχως ἐχώμεθα παραδόσεων φεύγοντες ἕλη ψυχῆ τὰ μυσαρὰ τῆς ἀσεβείας διδάγματα καὶ πόρρω τῆς αὐτῶν ὀλεθρίας γινόμενοι θρησκείας, Θεῷ δὲ καθαρῶς λατρεύοντες, τῷ ἐν τριάδι προσώπων ἤγουν[4]) ὑποστάσεων γνωριζομένῳ καὶ σεβομένῳ, ᾧ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν!

Anatema svim ovim krivovjercima! Mnoga ljeta carevima! Mnoga ljeta našem pravoslavnome caru Porfirogenitu! Uščuvao Bog njihovu moć. Udijelio Bog mira carstvu njihovu! Care nebesni, zaštiti njihove podajnike! Mnoga ljeta presvetome vaselenskom patrijarhu! Ovo je sjeme opake bezbožnosti! Ovo je plod neznaboštva prokletoga sotone! Mi pak odabrani narod Hristov, držimo se zdušno božijih i apostolskih nauka i predanja otaca, bježeći sa svom dušom od gnjusnih nauka bezboštva, daleko od njihovog pogubnog bogoštovlja, a naprotiv čisto služeći Bogu, upoznanom i štovanom u trojstvu lica ili hipostaza, čija je slava i moć u vijeke vijekova, amin!

---

[1]) Čitaj: ἀποξενῶμαι. [2]) Cod.: φυλάξει. — [3]) Cod.: εἰρηνεύσει. — [4]) εἴτουν za: εἴτε; bolje: ἤγουν.

Uz članak „Prilozi k objašnjenju izvorâ bosanske historije“.

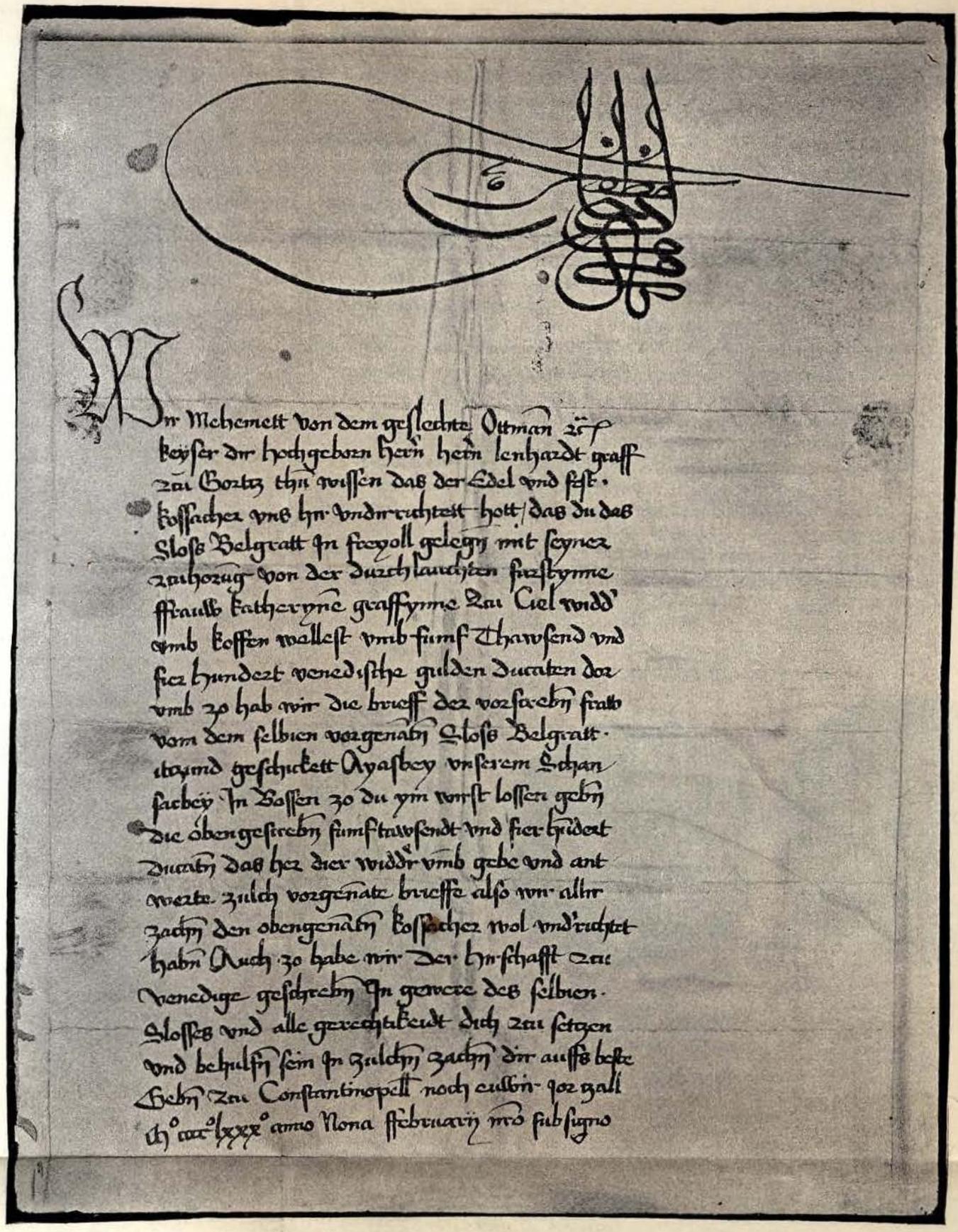

Wir Mehemett von dem geslechte Ottman zu
keyser dir hochgeborn herrn herrn lenhardt graff
zu Gortz thu wissen das der Edel vnd fest·
kossacher vns hir vnderrichtett hott/ das du das
Sloss Belgratt In freyoll gelegn mit seyner
zuhorug von der durchlauchten furstynne
ffrauw katherynne graffynne zu Ciel widd'
vmb koffen wellest vmb funf Thawsend vnd
fier hundert venedische gulden ducaten dor
vmb zo hab wir die brieff der vorscrebn fratt
vom dem selbien vorgenatn Sloss Belgratt·
itzund geschickett Ayasbey vnserem Schan
sacbey In Bossen zo du ym wirst lossen gebn
die obengescrebn funftawsendt vnd fier hundert
ducatn das her dier widder vmb gebe vnd ant
werte zulch vorgenate brieffe also wir allir
zachn den obengenatn kossacher wol vnd'richtet
habn Auch zo habe wir der hirschafft zu
venedige geschrebn In gewere des selbien·
Slosses vnd alle gerechtikeidt dich zu setzen
vnd behulfn sein In zulchn zachn dir auffs beste
Gebn zu Constantinopell noch euwir Jorgall
ch° ccc° lxxx° anno Nona ffebruarij nro subsigno

Faksimile pisma sultana Mehmeda Leonhartu grofu od Gorice, original u bečkom dvorskom i državnom arkivu.

Опаске о мегалитичким громилама херцеговачким.

Приопћио

кустос бос.-херц. земаљског музеја др. **Ћиро Трухелка.**

Као Босна обилује и Херцеговина прехисторичким споменицима. Громиле и градине једнако често налазиш ту и тамо, али ипак ћеш помно мотрећи већ у спољашњој грађи громила опазити разлику. Док су громиле на Гласинцу и по Босни малене, ониске, у Херцеговини су горостасне[1]). Хумке насуте умјетно од прибрана камења, којим подница мјери 30—40 метара у премјеру а висина 4—5 *m*, нијесу овгје ријетке, а громила са једно 20 *m* премјера, која се на Гласинцу броји међу ријетке, у јужној Херцеговини броји се међу малене. Низ тих Херцеговачких громила ако и није густ као на Гласинцу, запрема велики простор, а наћи чеш их свуда од Гламоча до Црне горе, од Неретве и Врбаса до мора.

По величини громила судили бисмо, да у њима није по једна гробница, већ по више њих, а искуство потврђује тај суд.

Некоћ бијаху те громиле, које нам се данас чине неправилне хрпе камења, по неком правилу зидане, а пролазећи из Хутова у Градац код Неума нашао сам громилу, која је свој првотни облик све до данас сачувала. С десну страну на пô пута у Градац налази се та громила у равни. Премјер јој је око 30 *m*, висина 4·5 *m*. Темељ громиле опасала је до 2 *m* висока, од големих литица подигнута сухозидина. Простор у том колу засут је камењем а по врху је громила заобљена.

Али и унутарња конштрукција тих громила различита је од оних на Гласинцу. Покојници сахрањени под громилом нијесу положени на голу земљу, већ у шкриљу, начињену од големих неотесаних плоча, а покриту сличним заклопцем.

---

[1]) До сада је мало која од тих громила систематички раскопана, ако их и јест много разграђено у цесте. Таком приликом није се ни који пут нашао предмет, по кому би се могла одредити старост громиле. У јужној Херцеговини копао је систематички те громиле само Др. Лушан, у име антропол. друштва у Бечу одмах пза окупације, те је прибавио само нешто краниолошког материјала, који се данас чува у ц. и кр. дворском музеју.

Полазећи у Градац код Неума кушао сам да раскопам једну од громила, које се налазе у некрополи на Брођанцу више Граца. За покус одабрао сам највећу, у приложеној *слици 1.* са I означену громилу, а срећа хтједе да се намјерих тик западног краја громиле на камениту цисту *(слика 2. и 3.)*.

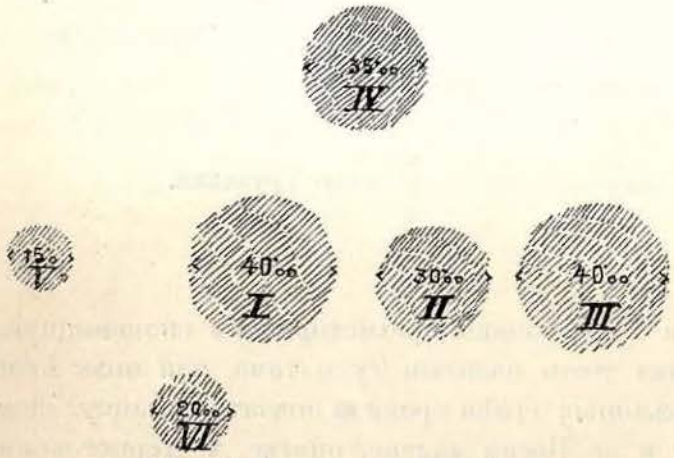

Слика 1. Дио некрополе на Брођанцу.

Та шкриња састављена је од двије плоче, дуге 1 *m* а високе 90 *cm*, а с уже стране од двије плоче, широке 60 *cm* а високе 90 *cm*, те је запремала простор од 60×90 *cm*.

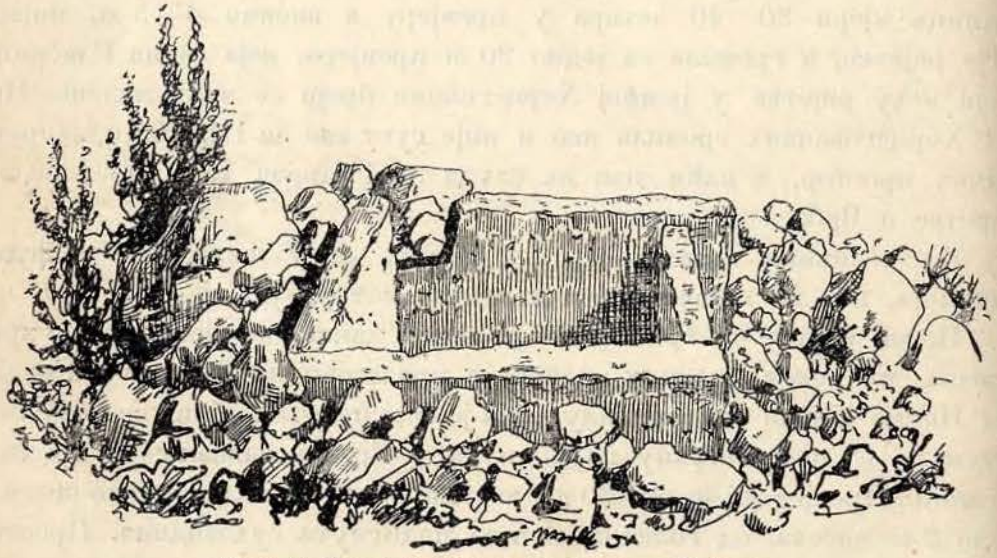

Слика 2. Каменита шкриња у громили на Брођанцу.

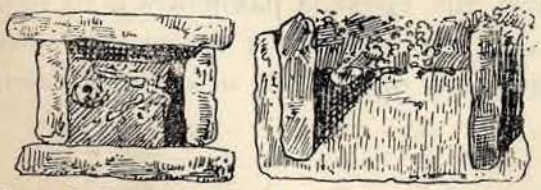

Слика 3. Каменита шкриња у громили на Брођанцу (тлоцрт и прореа).

У тако кратком лијесу није мртвац могао лежати, већ га сахраниште или ћућећа или сквр-чена. У шкрињи осим смрвљених људских кости не бијаше ни једног трунка, за кога би се могло рећи, да су га намјерице метнули уз покојника. Кости, земља и ситни шљунак бијаше вас инвентар тог гроба.

Пошавши с Брођанца једно 500 корачаја Грацу намјерих се на једну разграђену громилу, с које су камен дигли за цесту, те под њом нађох још нетакнуту цисту, утонулу у земљу. Била је нешто мања од описане, а иначе посве једнака, но и у њој не бијаше уз смрвљене кости ништа.

Трећу громилу претражио сам у Грацу на сјеверозападној страни поља. Бијаше помања, у премјеру 15 *m*, у висини 1·5 *m*, а на сјевероисточном јој крају бијаху успоредо двије гробнице. Ове бијаху дугуљасте, 1·80 *m* дуге, 45 *cm* широке, мјесто плочама озидане камењем а покрите са више комада плоча и камена. Мртвац бијаше у објема положен на леђа, али ни ту не бијаше уз њега ништа.

Слика 4. Громила у Грацу.

Једини предмет што га могох понијети за музеј, бијаше доста добро сачувана лубања из једне од тих гробница.

У другој некрополи, на Радимњи код Стóца, са сјеверне стране мостарске цесте, раскопао сам четири громиле, три помање у премјеру 12—15 *m* и једну велику, у премјеру 25 *m*, у висини нешто мање од 3 *m*.

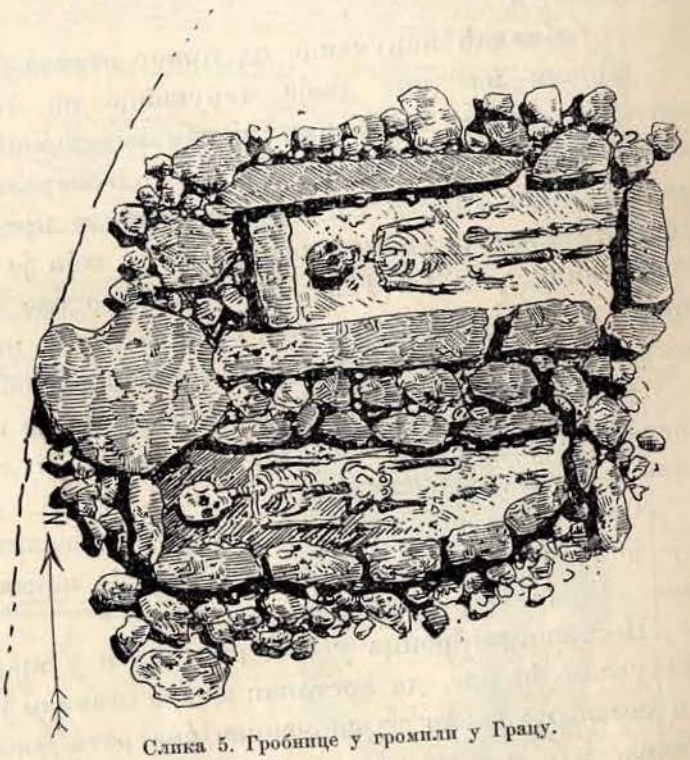

Слика 5. Гробнице у громили у Грацу.

У мањим громилама бијаше по један костур, положен на равни од запада (глава) к истоку. Двије громиле не имађаху уз мртваца ништа, у трећој нађох уломке од двије посудице, технички врло несавршено израђене, као најлошије посуде са Гласинца или са Златишта.

Она велика громила покривала је као и громиле на Брођанцу камениту цисту, а у њој нађох сахрањене кости без икога другог

предмета, али је занимљива с тога, што је на њој начињен у размјерно млађе вријеме гроб. Бијаше то скелетни гроб, положен око 1 *m* под површином громиле, а 1·80 *m* над живцем.

Уз мртваца бијаху ови предмети:

1. 2 наруквице од бронцана тенећета *(slika 1.* и *2.)* уријешене укусно пунктираним орнаментом, што га приказује *slika 3.;*

2. 3 фибуле на облук *(slika 4.—6.)*, у којих су оба краја сплоштена, шира плоха узвинута је на дну у жлијеб, гдје се језичац запиње, а на ужој причвршћен је језичац клинцем. Ове фибуле приказују нам у низу прехисторичких старина, нађених у Босни и Херцеговини нов тип. Ако нас на први поглед сјећају сродних облика гласиначких, битно се од ових разликују тиме, што је тамо језичац и облук увијек у једном комаду, а овдје је на баглаву (Scharnier). Све три фибуле уријешене су на запону колутићима и пикњама, а једна *(slika 5.)* на луку зарезима;

3. укосница, савита од бронцане жице *(slika 7.)* са вијугастом главицом, и

4. комадић наруквице од црног стакла *(слика 8.)*.

Дочим нас оне двије наруквице по техничкој и стилистичкој изради сјећају најбољих умјетничкнх производа бронцане културе млађега степена, којој би донекле одговарала и она укосница гласиначког облика *(slika 7.)*, оне три фибуле представљају степен пропадања те културе, а нарочито језичац, који је у њих на баглаву, сјећа на технику добе La Tène, гдје су скоро све фибуле слично конструиране. И стаклене наруквице, од које се ту нашао само мали уломак, често су саставине инвентара ла-тенских гробишта.

Сва је прилика, да је према томе та млађа гробница у оној громили настала у раздобљу, кад је халштатска култура у овим крајевима узмицала пред ла-тенском.

Овај налаз није ни у какој свези са мегалитичком гробницом, више које је громила сазидана, те нам не даје никака упоришта за оцјењивање старине херцеговачких громила.

Несташица бронца у тим цистама и утарци несавршених посуда, принукали би нас, да постанак њихов ставимо у доба прије бронцаног, али свакако можемо те споменике сматрати много древнијим од гласиначких, јер је у те приморске крајеве грчка култура раније доспјела и енхоричку потиснула.

Помније проучавање тих споменика разјасниће и то питање.

Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини. 1893. V. 2.

Уз чланак „Опаске о мегалитичким громилама херцеговачким".

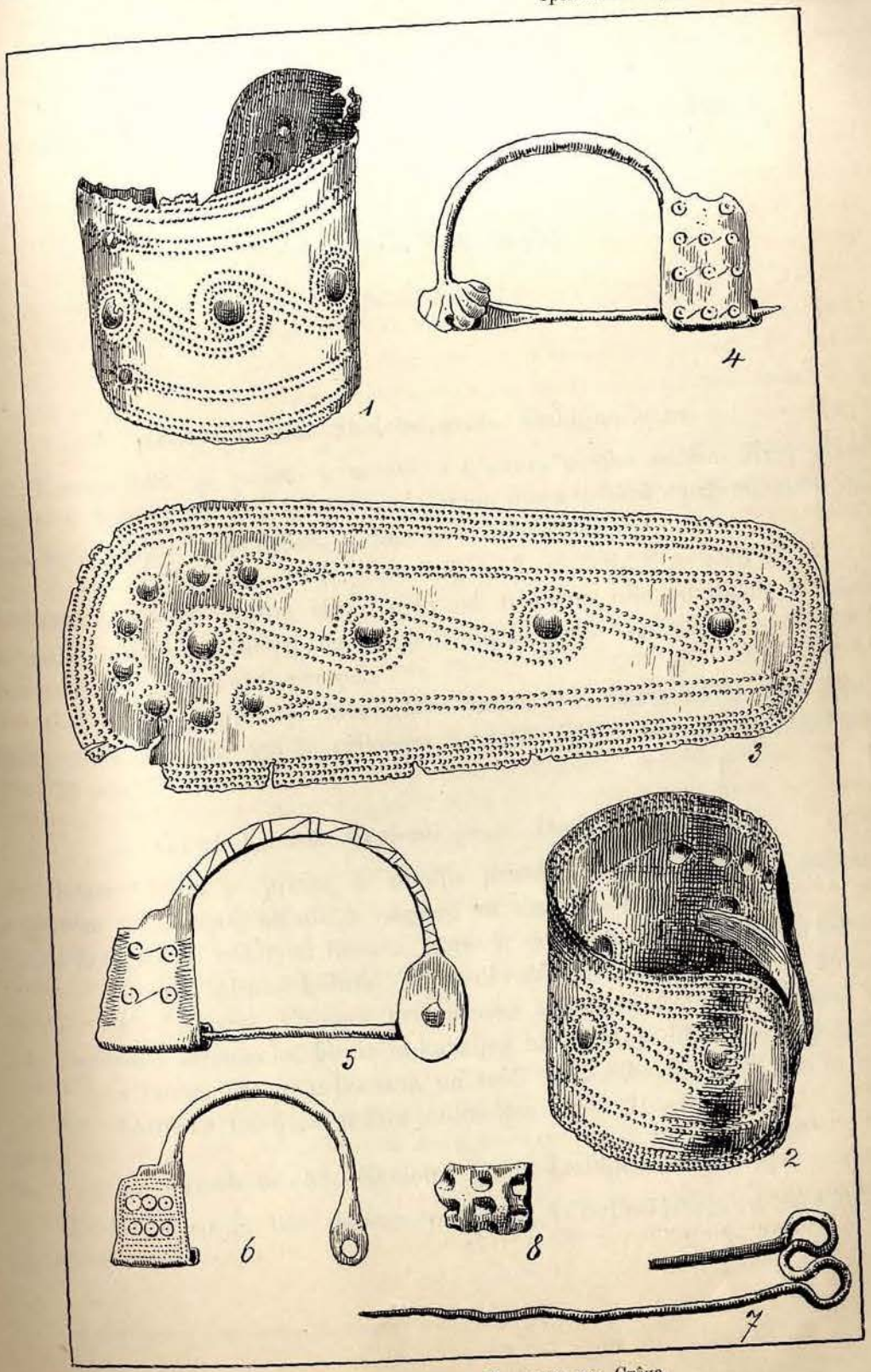

Предмети из громиле на Радимњи код Стоца.

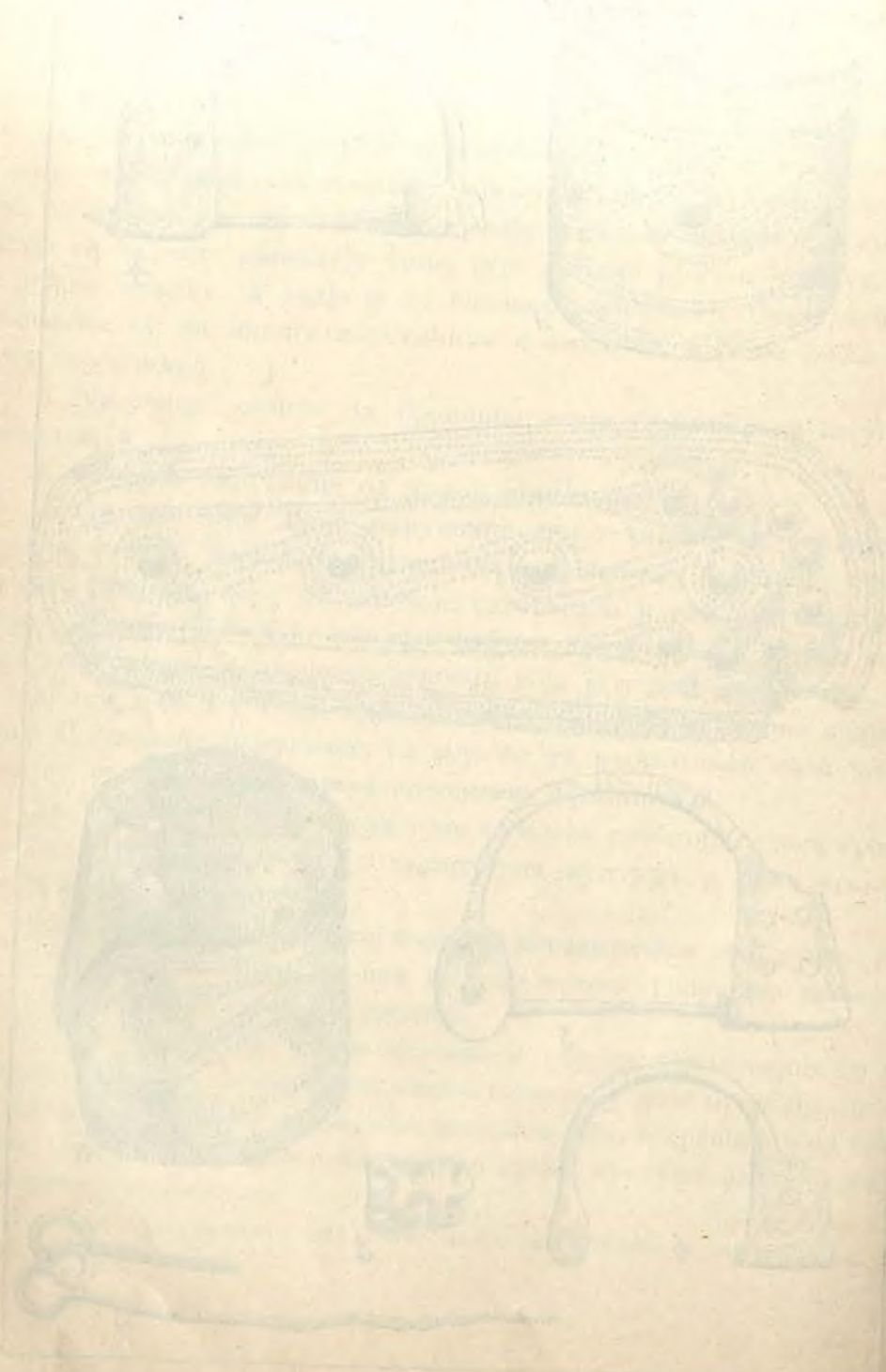

Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský.**

(Nastavak.)[1])

Grob br. 81. Skeletni grob. Dubljina 90 *cm.*

Kostur ležao je prosto u zemlji, s glavom prama istoku. Kraj glave bila je s desna kao priložena posuda mala ilovasta žàra s jednom ručicom, koja se je mogla reštaurirati, a ima ove dimenzije:

$V = 11{\cdot}5$, $Pr = 12{\cdot}5$, $zj = 7$, $g = 6$, $d = 6$, $v\ pr = 5{\cdot}5$.

Ona je s obje strane rigja, grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je usko previnut. Ručica na donjem dijelu grla vertikalno nastavljena ima zaobljen pravokutni presjek.

Od priloga nagjen je niže glave samo neki nakit od bronca sličan fibuli, nalik na onaj, što je prikazan na *tabli XIV., slika 2.* $D = 40$ *mm*, $V = 33$ *mm.*

Grob br. 82. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur ležao je prosto u zemlji, pružen od istoka prama zapadu, s glavom na istočnoj strani, a nagjeni su uza nj ovi prilozi:

a) Fibuli sličan nakit od bronca, kome u zatvorenom kolutiću visi tri put savijen špiralni kolutić. Isporedi *tablu XIII., slika 6.* $D = 49$ *mm*, $V = 31$ *mm.* Premjer privješenog špiralnog kolutića 15 *mm.*

b) Broncana stremenka fibule iz kasnijeg halštatskog doba, posve jednaka s onom, što je prikazana na *tabli VI., slika 9.*, samo što je krâj natraške uzvijene nožice odlomljen. $D = 75$ *mm.*

Grob br. 83. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur ležao je bez ikakog podloška i neprekriven, s glavom na sjevernoj strani.

---

[1]) Vidi Glasnik zem. muzeja za Bosnu i Hercegovinu 1893. (V.) 1.

Od priloga nagjeno je pri njemu:

a) Halštatska broncana fibula, kojoj stremenka sastoji od žice, savijene na oblik broja 8. O jezičku bio je oveći, buli sličan privjesak. *(Tabla IV., slika 9.)* U koliko je fibula očuvana, duga je ona 6 *cm*, stremenka je široka 14 *mm*.

Šuplji privjesak sglavljen je od dva ispupčena tenećeta, a petlja mu sastoji od uzvinutog broncanog tenećeta. Ta je petlja na prednjoj strani ukrašena sa tri reda ispupčenih tačaka, a privjesak uz obod ima nîz sličnih tačaka. Premjer privjeska ima 53 *mm*, a debeo je u sredini 11 *mm*.

b) Broncana fibula iz ranijeg la-tenskog doba, bez jezička. *(Tabla VI., slika 12.)* $D = 91$ *mm*, $V = 27$ *mm*.

c) Broncana karičica, zatvorena *(tabla XX., slika 4)*, ima 23 *mm pr.*

d) Broncani privjesak, koji se na dônjem kraju svršava u dva šiljka. *(Tabla XXIII., slika 23.)* Duljina 45 *mm*.

e) Dva mala broncana ulomka.

f) Osam jantarevih zrna razne veličine, i nekoliko komadića od takih zrnaca.

Grob br. 84. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm*.

Nagjena je prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra, puna mrtvačke paljevine, ali bez priloga.

Ova oveća žàra reštaurirana je. Ona je crvenkasta, grlo joj je od trbušine odvojeno, okrajak previjen. Na gornjem su kraju trbušine dva horizontalna nastavka, i roščićima na krajevima. Dimenzije:

$V = 46{\cdot}5$, $Pr = 38{\cdot}3$, $zj = 25{\cdot}5$, $g = 22{\cdot}5$, $d = 13$, $v\ pr = 20$.

Grob br. 85. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Prosto u zemlju položeni kostur bio je pružen od sjevera prama jugu, s glavom na južnoj strani. Uz vrat ležalo je više komadića broncanog lančića, koji se je o vratu nosio, ovome pripadaju i četiri ondje nagjena, manja jantareva zrna, za tim 8 manjih modrih i 9 isto takih žutih gmiza, uz nekoliko komadića jantarevih zrna i gmiza.

Grob br. 86. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm*.

Na zemlju postavljena ilovasta žàra nije bila poklopljena. Ona je bila zdrobljena i ne može se reštaurirati. To je oveća, mrka, trbušasta žàra s previjenim okrajkom, trbušina joj je optočena trokutima od tačaka i ima dva horizontalna nastavka. U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Komad bronca i to polovica malašnog, buli sličnog privjeska, kaki su naslikani na *tabli XXIII., slika 18.*

b) Jantarevo zrno, kome je $Pr = 16$ *mm* a $Š = 8$ *mm*.

Grob br. 87. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlji nagjeni su utarci ilovaste žàre, koja je sada rekonštruirana; megju njima bila je prosuta mrtvačka paljevina i kao prilog samo jedno jantarevo zrno od 14 *mm Pr* i 7 *mm Š.*

Trbušasta žàra rigja je, grlo joj je od trbušine znatno odvojeno; grlo je uvijeno. Izmegju grla i trbušine bila su dva horizontalna nastavka. Dimenzije:

$V = 44$, $Pr = 45$, $zj = 23{\cdot}5$, $g = 20{\cdot}5$, $d = 14$, $v\ pr = 17$.

Grob br. 88. Grob sa žàrom. Dubljina 56 *cm.*

Sasvim rastrošena, velika, stranom crvena, stranom smegja ilovasta žàra s previjenim okrajkom i horizontalnim nastavcima ne može se reštaurirati.

Ona je bila napunjena mrtvačkom paljevinom, te je megju njenim utarcima nagjena i ručica male crvene posude, koja je valjda onamo stavljena kao prilog. Od ostalih priloga bili su u paljevini ovi predmeti:

a) Pinceta, nalik na onu, što je prikazana na *tabli III., slika 24.*, na okrajcima joj po jedan niz sitnih piknjica. $D = 115$ *mm*, širina oštrice 22 *mm.*

b) Fibula iz ranijeg la-tenskog doba *(tabla VII., slika 2.)*, s privješenom broncanom halkom. Fibula je 62 *mm* duga, 28 *mm* visoka, a halka ima $Pr = 40$ *mm.*

c) Broncana halka *(tabla XIX., slika 20.)*, s jedne strane ravna, s druge ispupčena, s oštrim povorom po sredini, a na četiri mjesta ima po tri usporedne, zaparane crtice. $Pr = 53$ *mm.*

d) Broncana halka sličnog oblika, bez ukrasa i samo 31 *mm Pr.*

e) Broncana halka, s obje strane ispupčena, s polja i s nutra oštre ivice. $Pr = 50$ *mm.*

f) 10 komada ljevenih i probijenih okovica pravokutnog oblika, svaka ima po dva zglavka. Od ovih su 3 veća komada sa 41 *mm* dužine i 30 *mm* širine, ostalih pak 7 manjih dugi su 37 *mm* a široki 23 *mm.*

Na *tabli XXII., slika 11.* prikazana je jedna od manjih okovica.

g) Špiralne korice *(tabla XXIII., slika 32.)*. $D = 3$. $Š = 1$.

Grob br. 89. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Prosto u zemlju položeni kostur bio je pružen od sjevera k jugu, s glavom na sjevernoj strani, a ležao je potrbuške.

Nagjen je pri njemu samo broncani nakit, sličan fibuli, a nalik na one, što su prikazani na *tabli XIII., slika 2.* $D = 57$ *mm*, $V = 39$ *mm.*

Grob br. 90. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena, oveća ilovasta žàra s previjenim okrajkom i zagasite masti, bila je vrlo rastrošena i ne može se reštaurirati. U njoj su megju mrtvačkom paljevinom bili ovi broncani predmeti:

a) Pinceta, *tabla IV., slika 4.; D* = 116 *mm, Š* = 32 *mm,* na jednoj strani ima punktirane linije.

b) Plosnat kolutić, *tabla XX., slika 8.;* nije ukrašena i ima 44 *mm* u premjeru.

Grob br. 91. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Velika, ilovasta žàra na oblik balona *(tabla XXXVII., slika 5.)* stajala je prosto u zemlji, te je u njoj samo bila mrtvačka paljevina bez priloga. Žàra je rekonštruirana, ona je rigja, grlo joj nije odvojeno, okrajak je vrlo previjen. Pri najvećoj izbočini trbušine nastavljena je široka, uspravljena ručica, kojoj po dužini teku dvije brazde. Žara je optočena sa tri niza zaparanih trokuta, kojim su površine popunjene kosim crtama. Dimenzije:

$V = 34{\cdot}5$, $Pr = 41$, $zj = 16$, $g = 14$, $d = 11$, $v\ pr = 18$.

Grob br. 92. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju položena, ćupu slična, crvenkasta ilovasta žàra previjenog okrajka moći će se valjda reštaurirati. U njoj je bilo mrtvačke paljevine, ali ne priloga.

Grob br. 93. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Takogjer prosto postavljena ilovasta žàra, s obje strane zagasita i previjenih okrajaka, optočena je na trbušini i na grlu zaparanim trokutima u više nizova. Nije se mogla reštaurirati, jer je nestalo odviše materijala od nje, ali je oveći utarak od nje prikazan na *tabli L., slika 1.* U mrtvačkoj paljevini te žàre nije nagjeno nikakih priloga.

Grob br. 94. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

U vrlo rastrošenoj, prosto postavljenoj ilovastoj žàri bila je samo mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 95. Skeletni grob. Dubljina 95 *cm.*

Prosto u zemlju položeni kostur bio je pružen u pravcu istočno-zapadnom, s glavom na istočnoj strani. Iznad glave ležala je mala kamenita ploča, a oko nje bili su razasuti komadići drvenog ugljevlja.

Pri kosturu nagjeni su ovi prilozi:

a) Certoška fibula od bronca *(tabla VI., slika 5.).* Nije cijela.

b) Fibuli sličan nakit od bronca, nalik na onaj što je na *tabli XIII., slika 4.* prikazan. $D = 50$ *mm*, $V = 37$ *mm*.

c) Slomljena, na jednoj strani obilato ornamentirana plojka od jantara *(tabla XXV., slika 17.)*, koja je imala preko 7 *mm* u premjeru, ali se je samo djelomice mogla sastaviti.

Grob br. 96. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Smegja ilovasta žàra previnutog okrajka i sa dva horizontalna nastavka bila je preklopljena nepravilnom kamenitom pločom, te će se valjda moći reštaurirati.

Osim mrtvačke paljevine nagjena je ondje čitava zdjelica s ručicama od ilovače *(tabla XLVI., slika 6.)*, crvenkaste masti. Od trbušine neodijeljeno dno ispupčeno je te u sredini ima pupak. Okrajak je nešto izvijen, a ručica sploštenog okruglastog presjeka uzdiže se iznad okrajka.

$V = 4{\cdot}2$, $Pr = 6{\cdot}3$, $zj = 5{\cdot}2$, $d = 4{\cdot}5$, $v\ pr = 1{\cdot}5$.

Inače nagjena je u žàri samo jedna broncana igla od 82 *mm* dužine, koja je ili dônji kraj bočke, ili jezičac od fibule, i ulomak neke fine posude od zagasito žutog stakla.

Grob br. 97. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur bio je prosto položen u zemlju, s glavom na sjevernoj, a nogama na južnoj strani. Uz glavu stajala je mala ilovasta žàra s jednom ručicom, koja se je mogla rekonštruirati. Masti je zagasito žute, grlo od trbušine nije odvojeno, a okrajak je izvijen. Vertikalna ručica, nasagjena izmegju grla i trbušine, na dônjem je kraju široka, a spram gornjeg se kraja sužava i biva okruglasta. Na dônjem kraju ima malu, bradavičastu guku. Dimenzije:

$V = 13$, $Pr = 13{\cdot}7$, $zj = 7{\cdot}5$, $g = 6{\cdot}5$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Nadalje nagjeni su kraj vrata ovi ostanci nakita, nošenog o vratu:

a) Više komada sitnog broncanog lančića.

b) Zelena, žuto emaljirana gmiza *(tabla XXIX., slika 9.)*.

c) 13 modrih gmiza.

Grob br. 98. Grob s paljevinom. Dubljina 56 *cm*.

Vrh četiri sastavljena kamena bila je položena nepravilna kamenita ploča, pod kojom je izmegju ona četiri kamena prosto na zemlji ležala mrtvačka paljevina. U paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Jednostavna grivna od srebrne žice, *tabla XXIV., slika 1.*, $Pr = 8$ *cm*.

b) Dvije duge modre i mala žuta gmiza *(tabla XXIX., slika 14.)*.

c) Dva ulomka jantarevog zrna.

Grob br. 99. Grob s paljevinom. Dubljina?

Pod nepravilnom kamenitom pločom ležala je mrtvačka paljevina i u njoj željezni mač, *slika 49.* Balčak mu je vrlo uvijen, mač je jednorez, s pràvom, šiljastom, u sredini širokom oštricom, koja se prema balčaku sužava. Savijeni rbat kratkog tog mača vrlo je debeo, a izmegju balčaka i oštrice ima s nutarnje strane kalemu slična dočekaljka.

1/3

Slika 49.

Oštrica je bez odlomljenog vrška dugačka 27 *cm.* Balčak, koji takogjer nije cijel, dug je 9 *cm.* Oštrica je u sredini široka 4 *cm* a pri balčaku 3 *cm.* Dočekaljka je duga 1·5 *cm.*

Grob br. 100. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Nepokriveni kostur bio je položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Kraj nogu mu ležao je fibuli sličan nakit od bronca, nalik na onaj, što je prikazan na *tabli XIV., slika 3.* $D = 6{\cdot}5$, $V = 5$.

Grob br. 101. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Prosto položen kostur bio je pružen sjeverojužno, s glavom na sjevernoj strani. Pri vratu nagjeni su ovi prilozi:

a) Fibuli sličan broncani nakit, nalik na onaj, što je prikazan na *tabli XIII., slika 4.* $D = 60$ *mm*, $V = 46$ *mm.*

b) Ostanci sitnog broncanog lančića.

c) Dva sitna jantareva zrna i nekoliko ulomaka od takih zrna.

d) Dvije emaljirane modre i 12 glatkih žutih gmiza.

e) Ulomci zelene staklene gmize srednje veličine.

Grob br. 102. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Prosto položeni kostur pružen je sjeverojužno, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga nagjeno je:

a) Fibuli sličan broncani nakit, nalik na onaj, što je na *tabli XIII., slika 4.* prikazan. $D = 60$ *mm*, $V = 43$ *mm.*

b) Okruglo srebrno dugme, *tabla XXIV., slika 2.*, glatke ispupčene površine. $Pr = 25$ *mm.*

c) Gladak i tanahan broncani kolutić, slomljen. *Pr* = 35 *mm.*

d) U sredini probušena, koncentričnim kolobarima i dvostrukim tangentama ornamentirana plojka od jantara. *Tabla XXV., slika 16.* *Pr* = 31 *mm.*

e) Splošteno koštano zrno. *Pr* = 17 *mm.*

Grob br. 103. Skeletni grob. Dubljina 45 *cm.*

Prosto položeni kostur bijaše istočnozapadno pružen s glavom na istočnoj strani. Od priloga nagjeno je u ovom grobu:

a) Naušnjak od broncane žice, otvoren, ali se može zatvoriti otisnutom špiralnom cjevčicom. Jedan je kraj unatrag uvijen, a na kolutiću nataknuta su četiri jantareva zrna. *Tabla XVII., slika 2.*

b) Jednak, ali zatvoren naušnjak od bronca s nataknutim jantarevim zrnom. *Tabla XVII., slika 4. Pr* = 72 *mm.*

c) 6 jantareva zrna različitog oblika i veličine do 28 *mm* u premjeru. Najveće od njih prikazano je na *tabli XXVII., slika 16.*

Grob br. 104. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena, trbušasta, mrka ilovasta žàra previjenog okrajka mogla se je reštaurirati sve do okrajka, koga nije bilo.

Grlo joj je od trbušine jasno odvojeno, a izmegju grla i trbušine nasagjena su dva horizontalna nastavka s ižlijebljenom spoljašnom površinom. Dimenzije:

V do okrajka = 38, *Pr* = 30·5, *g* = 19, *d* = 12·5, *v pr* = 19.

U njoj je osim mrtvačke paljevine bila samo posve malešna ilovasta, crvenkasta zdjelica s ručicom i s ispupčenim dnom. Okrajak je slabo izvijen, a ručica okruglasta presjeka uzdiže se ponešto iznad okrajka. Dimenzije:

V = 3·4, *Pr* = 5, *zj* = 5, *d* = 3, *v pr* = 3·4.

Grob br. 105. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena, mrka ilovasta žàra — *tabla XLIII., slika 7.* — ima posve nizak stalak od 1·5 *cm* visine. Ona je rekonštruirana, ima od trbušine slabo odvojeno grlo, slabo previjen okrajak, a izmegju trbušine i grla dva horizontalno nasagjena prava nastavka s roščićima na svakom kraju, i opet s ovima unakrst, dva polukrugla nastavka. Dimenzije:

V = 41·5, *Pr* = 41, *zj* = 23, *g* = 20, *d* = 13·5, *v pr* = 18.

Žara je bila napunjena mrtvačkom paljevinom, a bile su u njoj kao priložene posude dvije malešne žàre, od kojih se je jedna djelomice mogla

rekonštruirati. Ona je zagasito siva, ima previjen okrajak i ručicu okruglastog, širokog presjeka. Dimenzije:

V = oko 13, Pr = 13, zj = 8·5.

Tačka br. 106.

Prosto u zemlji, bez ikakog traga mrtvačkoj paljevini ili ilovastoj posudi, ležalo je u dubljini od 46 *cm* 5 fragmenata bronca i jedan željezni. Možebiti, da je na tom mjestu u prijašnje doba razoren grob.

Grob br. 107. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Prosto položeni kostur imao je istočnozapadni pravac s glavom na istočnoj strani. Uvrh glave stajala je malešna, posve održana ali prazna ilovasta žàra sa dvije ručice, žućkasto smegja s tragovima crnih crta, kojima je negda bila našarana. Grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je na usko previjen, a vertikalne ručice okruglastog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

V = 9·5, Pr = 10, zj = 6, g = 5·4, d = 6, $v\ pr$ = 3·5.

Uz kostur nagjena su dva jednaka broncana naušnjaka od 5 *cm Pr.*, od kojih je jedan prikazan na *tabli XVII., slika 7.*

Grob br. 108 *a.* Skeletni grob. Dubljina 30 *cm.*

Prosto položen kostur, komu se pravac nije mogao označiti, nije imao nikakih priloga.

Grob br. 108 *b.* Grob sa žàrom Dubljina 60 *cm.*

Pod rečenim kosturom stajala je ilovasta žàra i bila je preklopljena nepravilnom kamenitom pločom. Žara je bila crvenkasta, ali gotovo posve rastrošena i bilo je u njoj samo mrtvačke paljevine bez priloga.

Grob br. 109. Grob sa žàrom. Dubljina 40 *cm.*

Ilovasta žàra bila je preklopljena nepravilnom kamenitom pločom, ali se ne može reštaurirati. Nego se iz utaraka može razabrati, da je bila rigja i trbušasta, da je imala dva horizontalna nastavka s roščićima na krajevima a po trbušini da je bila optočena zaparanim trokutima.

U paljevini nagjena je broncana bočka s okruglom glavicom i grlom, ornamentiranim poprečnim prucima i crtama *(tabla XV., slika 12.)*. To je jedan od halštatskih oblika bočki[1]). D = 124 *mm.*

---

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. tabla XVI. slika 11. do 14. i Atlas tabla XXIII., slika 10. i 11.

Grob br. 110. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

U prosto položenoj ilovastoj žàri bilo je mrtvačke paljevine pomiješane s nekoliko komadića drvenog uglja i praha, ali nikakih priloga.

Ona je rekonštruirana, žućkaste je boje, grlo joj je od trbušine znatno odvojeno, okrajak previjen. Izmegju grla i trbušine diametralno su nasagjena dva horizontalna nastavka, od njih jedan sa dva, drugi sa tri roščića.

Gornja strana trbušine optočena je zaparanim trokutima. Dimenzije:

$V = 37$, $Pr = 38$, $zj = 21$, $g = 19$, $d = 12$, $v\ pr = 16$.

Grob br. 111 *a.* Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave nagjen je na *tabli XXIII., slika 16.* prikazani čunjasti, šuplji privjesak od ljevenog bronca. $D = 45$ *mm*, $Pr = 17$ *mm.*

Grob br. 111 *b.* Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Tik do najposlije opisanog kostura ležao je, takogjer u samoj zemlji, a s glavom na sjevernoj strani drugi kostur, a lijevo uz glavu mu nagjena je zdrobljena mala ilovasta posuda. Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 112. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uz desnu stranu glave stajala je trbušasta ilovasta žàra s jednom ručicom, koja se je mogla rekonštruirati. Ona je s obje strane zagasito siva, grlo je od trbušine slabo odvojeno, a okrajak je slabo previjen. Na dônjem kraju grla nasagjena je vertikalno ručica duguljasto okruglog presjeka. Dimenzije:

$V = 13{\cdot}5$, $Pr = 14{\cdot}5$, $zj = 8{\cdot}5$, $g = 8$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 5{\cdot}5$.

Kao dalji prilozi nagjeni su ukraj vrata ovi ostanci neke ogrlice:

a) Više komadića finog broncanog lančića.
b) 4 sitna jantareva zrna.
c) 2 emaljirane modre gmize.
d) 10 omanjih modrih, 1 žuta i 1 bijela gmiza.
e) Ostanci emaljirane modre gmize.

Grob br. 113. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra *(tabla XXXVII., slika 4.)* bila je poklopljena okruglom laporastom pločom, te je reštaurirana. Ona je na oblik balona, mrka, grlo je od trbušine glatkim svitkom jasno odvojeno, okrajak je rastegnut, a

vertikalna, trakolika ručica nasagjena je na gornjem dijelu trbušine. Na najširem mjestu optočena je trbušina sa dva niza zaparanih trokuta, kojim je vrh u gornjem užem nizu okrenut gore, a u dônjem širem dolje. Površine svih trokuta ispunjene su po dužini zaparanim crticama. Dimenzije: $V = 34$, $Pr = 35$, $zj = 15{\cdot}5$, $g = 12$, $d = 12$, $d = 10{\cdot}5$, $v\ pr = 16$.

Osim mrtvačke paljevine bila je u žàri samo malešna, žàri slična, priložena posuda, koja je reštaurirana. Ta žàra sa dvije ručice rigje je boje, grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je ponešto rastegnut. Na dônjem su kraju grla vertikalno nasagjene dvije trakolike ručice. Dimenzije:

$V = 15$, $Pr = 15{\cdot}5$, $zj = 8{\cdot}5$, $g = 7{\cdot}5$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 5$.

Grob br. 114. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani i ležao je potrbuške.

Uvrh glave stajala je malešna ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLV., slika 1.*, koja je rekonštruirana. Ona je s obje strane crvenkasta, grlo od trbušine nije odvojeno, zjalo je slabo rastegnuto. Ona nadalje imade kratak stalak, a po grlu i po trbušini našarana je crnim crticama. Na dônjem su kraju grla vertikalno nasagjene dvije ručice duguljasto okruglog presjeka. Dimenzije:

$V = 13{\cdot}5$, $Pr = 13{\cdot}5$, $zj = 7{\cdot}5$, $g = 7$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 5{\cdot}5$.

Priloga kod toga kostura nije bilo nikakih.

Grob br. 115. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu od sjevera k jugu, s glavom na sjevernoj strani. Uza nj nagjen je samo fibuli sličan broncani nakit, sličan onome, što je prikazan na *tabli XIV., slika 4.*, dug 7 *cm*, visok 5 *cm*, i ulomak sitnog broncanog lančića.

Grob br. 116. Skeletni grob. Dubljina 35 *cm.*

Kostur je bio položen prosto i potrbuške u pravcu istočnozapadnom, s glavom na zapadnoj strani. Uokolo bila je zemlja promiješana sitnim komadićima uglja. Kao prilog nagjena je broncana fibula iz ranog la-tenskog doba — *tabla VI., slika 10.* —, sa stremenkom u sredini proširenom, niskim žljebićem za jezičac i dvije glavice na uzvinutoj nožici. $D = 56$ *mm*, $V = 26$ *mm.*

Grob br. 117. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

U smegjoj, prosto postavljenoj, posve rastrošenoj ilovastoj žàri bilo je samo mrtvačke paljevine bez priloga.

Grob br. 118 *a*. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm*.

Prosto postavljena ilovasta žàra — *tabla XXXIII., slika 1.* — reštaurirana je, masti je crvenkaste, grlo joj je od trbušine slabo odvojeno, okrajak joj je široko previjen. Megju grlom i trbušinom nasagjena su dva horizontalna nastavka s roščićima na oba kraja. Dimenzije:

$V = 54$, $Pr = 48$, $zj = 36{\cdot}5$, $g = 30{\cdot}5$, $d = 16$, $v\ pr = 22$.

U žàri bilo je samo mrtvačke paljevine.

Grob br. 118 *b*. Skeletni grob. Dubljina 110 *cm*.

Ispod žàre malo prije opisane nagjen je kostur. Uvrh glave mu ležala je mala vapnenasta ploča, koja mu je najprije služila kao uzglavlje. Kostur je bio pružen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na južnoj strani.

Nagjeni su ondje ovi bogati prilozi:

a) Fibuli sličan broncani nakit — *tabla XIII., slika 1.* —, kome su u kolutasti kraj privješena dva, plosnatom broncanom karikom spojena špiralna koluta. Dužina stremenke = 73 *mm*, $V = 51$ *mm*. Nutarnji špiralni kolut sastoji od $5^1/_2$ zavojaka, spoljašni od 3 zavojka.

b) Sasvim ovaki, fibuli slični broncani nakit — *tabla XIII., slika 3.* —, kome nutarnji i spoljašni kolut sastoje svaki od 6 zavojaka. Dužina stremenke = 67 *mm*, $V = 50$ *mm*.

c) Tijesan, zatvoren broncani kolutić s obje strane oštrih okrajaka i uz okrajke ispupčen, $Pr = 6$, *tabla XX., slika 1.*

d) 14 buli sličnih privjesaka, svaki od dva zglavljena ispupčena broncana tenećeta, sličnih onima, što su prikazani na *tabli XXIII., slika 18.*[1]).

e) Nekoliko broncanih fragmenata.

f) 26 jantarevih zrna različite veličine, *tabla XXVII., slika 1.*, uz nekoliko komadića jantarevih zrna.

g) 6 emaljiranih modrih staklenih zrna.

h) 25 modrih i 27 žutih staklenih zrna različite veličine, kao i nekoliko ulomaka od gmiza.

Grob br. 119. Grob s paljevinom. Dubljina 70 *cm*.

Mrtvačka paljevina bez ikakvog priloga ležala je prosto pod kamenitom pločom, dugom 75 *cm*, širokom 67 *cm*, po stranama debelom 12 *cm*, a otesanom na oblik krova.

Jedno čelo te ploče, *slika 50.*, razdijeljeno je sa tri vertikalne, narovašene pruge u tri polja; na njemu je po čitanju gospodina profesora Domaszenskog natpis što ga malo niže iznosimo.

---

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. tabla XXII., slika 144.

U srednjem polju zapisane su ispod okrugle rozete riječi:

VENDE*(o)* · DENNAI
A · ANDENIS · F*(ili)*A

7/10.

Slika 50.

U lijevom polju čela ima samo dvostruki kolobar, nasuprot ima u desnom polju ovaj natpis:

*(a)*NNORV
M · XXX

Cijeli natpis valja dakle ovako čitati:

Vendeo Dennaia Andenis filia annorum XXX, te je po tome u tome grobu bila sahranjena Vendeo Dennaia, kći Andesa, koja je umrla u 30. godini.

Grob br. 120. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Prosto u zemlju položeni konstur bio je pružen u pravcu istočno-zapadnom, s glavom na zapadnoj strani.

Od priloga nagjeno je pri njemu.

a) Broncani nakit nalik na fibulu, s privješenim broncanim špiralnim kolutićem od 2 zavojka i s jednim u potonjem privješenim kolutićem. $D = 52$ *mm*, $V = 36$ *mm.*

b) Okruglo broncano dugme — *tabla XXII., slika 22.* — od 32 *mm* u premjeru i gotovo polukrugla oblika.

c) Poviše komadića sitnog broncanog lančića. Megju karičice zataknute su pojedine žute gmize. *Tabla XXIX., slika 3.*

d) 5 sitnih jantarevih zrna.

e) 12 sitnih gmiza žute boje.

Grob br. 121 *a.* Skeletni grob. Dubljina 110 *cm.*

Kostur bio je prosto položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave stajala je ilovasta žara sa dvije ručice, koja se je mogla rekonštruirati. Ona je s obje strane zagasito siva, grlo je od trbušine slabo odvojeno, okrajak je prama spoljašnjoj strani proširen. Obje vertikalne ručice plosnastog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 14$, $Pr = 13$, $zj = 9$, $g = 8$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 5$.

Pri ovom kosturu nagjena je certoška fibula od bronca — *tabla VI., slika 1.* —, koja je za nas osobito za to zanimljiva, jer je oblikom i ukrasom

posve slična jednoj, u grobovima kod Sv. Mihajla blizu Postojne u Kranjskoj nagjenoj certoškoj fibuli, samo što je nešto kraća[1]).

Jer dok fibula iz Sv. Mihajla ima neobičnu dužinu od 23·3 *cm* ima naša, istina još uvijek znatnu dužinu od 19·2 *cm*. Fibula je visoka samo 4·2 *cm*. Ravna stremenka ima trouglast prosjek i sjedne strane nasagjena špirala ima 4 zavojka. Odmah iznad špirale nataknuto je na kraju stremenke dugme sa dva koncentrična kolutića, koji su nariješeni radijalnim crtama na svakoj strani, te je ovo dugme na svome mjestu pričvrćeno žicom, više puta oko stremenke namotanom.

Iznad žljebića za jezičac prelazi ravna stremenka u plojku, koja je našarana sa po dvije usporedne crte na svakoj strani i trokutom, sastavljenim od isto takve dvije paralelne crte. Na kraju te plojke ima nastavak, a na ovome opet dugme, našarano koncentričkim crtama. Čini se dakle, da je taj zasebni oblik halštatske fibule kasnijeg doba po Austro-Ugarskoj bio vrlo proširen, jer i Ljubić nam priopćuje sliku posve slične, ali samo 13 *cm* duge certoške fibule iz Prozora u Hrvatskoj, barun Sacken prikazuje nam u slici jednu iz Halštata u gornjoj Austriji, Much jednu iz Landecka u Tirolskoj, a Lindenschmit jednu iz Niederolma u Rheinhessenu[2]).

Grob br. 121 *b*. Skeletni grob. Dubljina 110 *cm*.

Odmah uz kostur najposlije opisan i s glavom na istoj strani nagjen je drugi kostur, kome je uvrh glave bio postavljen mrk pehar od ilovače, *tabla XLVI., slika 1.* U najširem njegovom dijelu nasagjena je vertikalna, široka, okruglasta ručica sa 2 roščića na vrhu, a spram ove horizontalni nastavak ukrašen na kraju roščićem. Dimenzije:

$V = 9$, $Pr = 10·8$, $zj = 10$, d 7·5, $v\ pr = 5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 122. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm*.

Pod nepravilnom kamenitom pločom nagjena je ćupu slična, zagasita, a na dônjem kraju vatrom ožarena ilovasta žàra *(tabla XLI., slika 3.)*. Žàra bila je cijela i ima uspravan okrajak. Kratko grlo odijeljeno je od trbušine narovašenim vijencem, koji na dva suprotna mjesta prekidaju glatki nastavci na oblik potkove. Dimenzije:

$V = 30$, $Pr = 27·2$, $zj = 23$, $b = 11·5$, $v\ pr = 18$.

Osim mrtvačke paljevine bila je u toj žàri samo 62 *mm* duga bočka od broncane žice, a nauznako savijene glavice djelomice nema.

---

[1]) Isp. M. Hoernes: Mitth. d. A. G. 1888. sv. XVIII., str. 236, slika 53.

[2]) Popis ark. tabla XX., slika 95. — Halštat tabla XIV., slika 6. — Atlas tabla LXVII., slika 4. i R. G. C. Mus. tabla XXXV., slika 23.

Grob br. 123. Grob sa žàrom. Dubljina 55 *cm.*

Žutosmegja, zdrobljena ilovasta žàra bila je postavljena prosto u zemlju, a nije u njoj ništa bilo osim mrtvačke paljevine.

Grob br. 124. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena smegja ilovasta žàra nije se mogla reštaurirati i nije u njoj osim mrtvačke paljevine bilo nikakvih priloga.

Grob br. 125. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Nepoklopljena, smegja ilovasta žàra s previjenim okrajkom i horizontalnim nastavcima nije se mogla reštaurirati, jer joj je posve rastrošen materijal. Pod njenom paljevinom nagjena je samo pregnuta bočka prelomljene glavice.

Grob br. 126. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na južnoj strani. Nagjena je pri njemu jedino na *tabli VII., slika 1.* prikazana, lijepa broncana fibula iz ranog la-tenskog doba, duga 66 *mm*, a visoka 29 *mm.*

Grob br. 127 *a.* Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Iznad glave prosto položenog kostura, kome se pravac više nije mogao utvrditi, ležala je mala kamenita ploča, a kraj nje mala ilovasta žàra sa dvije ručice, koja se je mogla rekonštruirati. Ona je zagasito siva, grlo joj je od trbušine slabo odvojeno, a okrajak previjen. Obje vertikalne ručice širokog okruglastog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 11{\cdot}7$, $Pr = 12{\cdot}3$, $zj = 7{\cdot}7$, $g = 7$, $d = 5$, $v\ pr = 4$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 127 *b.* Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Pod najposlije opisanim kosturom nagjen je prosto položen drugi kostur, kome se pravac takogjer nije mogao utvrditi. I ovome je iznad glave bila mala kamenita ploča, a kraj nje mala, zagasito siva ilovasta žàra sa dvije ručice.

Grlo joj je od trbušine znatno odvojeno. Okrajak je slabo previjen, a obje vertikalne ručke plosnastog presjeka, koje su na oba kraja šire, a u sredini uže, nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 17{\cdot}5$, $Pr = 16{\cdot}5$, $zj = 9{\cdot}5$, $g = 9$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 6{\cdot}5$.

Priloga nije bilo.

Grob br. 128. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Rastrošena smegja ilovasta žàra, koja se više nije mogla reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom; u njoj je doduše bilo mrtvačke paljevine, ali nikakih priloga.

Grob br. 129. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga nagjeno je ukraj vrata:

a) Nakit nalik na fibulu, od bronca. $D = 52$ *mm*, $V = 37$ *mm.*

b) Ostanci sitnog broncanog lančića.

c) 6 jantarevih zrna, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXVII., slika 7.*, i ulomci jantarevog zrna.

d) 2 male modre gmize.

Grob br. 130. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Pri tome su nagjeni ovi prilozi:

a) Broncani nakit nalik na fibulu. $D = 61$ *mm*, $V = 43$ *mm.*

b) Ostanci sitnog broncanog lančića.

c) 4 sitna jantareva zrna.

d) 3 modre, 15 žutih i 2 zelene gmize različite veličine, *tabla XXXI., slika 5.*

Grob br. 131 *a.* Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Rastrošena, rigja ilovasta žàra, koja se nije mogla reštaurirati, bila je prosto u zemlju postavljena i bila je u njoj samo mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 131 *b.* Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Pod najposlije opisanom žàrom br. 131 *a* stajala je prosto u zemlji druga ilovasta žàra, koja se je mogla rekonštruirati do blizu okrajka. Ona je rigja, grlo joj je od trbušine slabo odvojeno, a izmegju grla i trbušine nasagjena su dva nastavka. Dimenzije:

$$Pr = 41,\ d = 14,\ v\ pr = 20{\cdot}5.$$

U mrtvačkoj paljevini te žàre nagjen je broncani kolutić plosnastog okruglog presjeka. $Pr = 37$ *mm.*

Grob br. 132. Grob sa žàrom. Dubljina 76 *cm.*

Nepravilnom kamenitom pločom poklopljena crvenkasta ilovasta žàra ne može se reštaurirati. U njoj je osim mrtvačke paljevine bila samo mala siva zdjelica s ručicama, koja je do odlomljenih ručica cijela i ima uspravno grlo. Dimenzije:

$V = 4{\cdot}8$, *Pr* i $zj = 7{\cdot}2$, $d = 5$, *v pr* $= 4{\cdot}8$.

Grob br. 133. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani, a zemlja uokolo njega bila je promiješana drvenim ugljevljem. Od priloga nagjeno je u ovom grobu:

a) Na *tabli IV., slika 7.* prikazana broncana fibula na obluk iz halštatske perijode, s jednostranom špiralom i sploštenim jantarevim zrnom, zataknutim na stremenci. Ravna stremenka sastoji od okrugle broncane žice, oko koje je načinom špirale namotana plosnata broncana žica, da drži jantarevo zrno.

Jezičac je pričvršćen na kraju stremenke od žice, koji je poput kuke zavrnut. $D = 11$ *cm*, $V = 38$ *mm*.

b) Stremenka fibule na obluk iz halštatskog doba. Ta je stremenka sastavljena od sitnih broncanih kolobara, koji su nanizani jedan do drugog. *Tabla IV., slika 11.*[1]). $D = 4$, $V = 3$.

c) Broncani privjesak. *Tabla XXIII., slika 11.* $D = 24$ *mm*[2]).

d) 3 jantareva zrna. *Tabla XXVII., slika 18., 19.* i *20.*

Grob br. 134. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen pravcem istočnozapadnim, s glavom na istočnoj strani. Nagjeni su pri njemu ovi broncani prilozi:

a) Nožica i stremenka od certoške fibule.

b) Velik, sitno narebren, fibuli sličan nakit. *Tabla XIV., slika 1.* $D = 8{\cdot}5$, $V = 5$.

Grob br. 135. Grob s paljevinom. Dubljina 60 *cm.*

U mrtvačkoj paljevini, koja je na goloj zemlji ležala pod nepravilnom kamenitom pločom, bio je kao prilog samo probušen veprov zub — *tabla XXXII., slika 3.* — dug 11 *cm.*

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. tabla XX., slika 92. i 93., onda Halštat tabla XIII., slika 12.

[2]) Isporedi: Prozor. Popis ark. tabla XXII., slika 129.

Grob br. 136 *a*. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm*.

Nagjena je jedna ilovasta žàra, prosto u zemlju postavljena, koja se megjutim nije mogla reštaurirati. Ona je crvenkasto-žuta, ima jednu ručicu i vide se na njoj tragovi crnih crtica, kojima je bila našarana. Osim mrtvačke paljevine nije u njoj bilo priloga.

Grob br. 136 *b*. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm*.

Pod žàrom opisanom na pošljednjem mjestu ležao je na goloj zemlji kostur, kome pravac nije odregjen. Nagjeno je pri njemu:

a) Ulomak lijepo narebrenog jantarevog zrna. *Tabla XXV., slika 21.*

b) 3 cijela jantareva zrna, od kojih je jedno veće sploštено, dok su druga dva manja valjkasta.

c) dvije zelenkaste gmize.

Grob br. 137. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm*.

Nagjena je smegja, trbušasta ilovasta žàra, poklopljena nepravilnom kamenitom pločom; žàra se je mogla reštaurirati. Grlo joj je od trbušine znatno odvojeno, okrajak previjen, a na gornjem su dijelu nasagjena dva horizontalna nastavka, s roščićima na svakom kraju po jednim. Dimenzije: $V = 52{\cdot}5$, $Pr = 42{\cdot}5$, $zj = 30{\cdot}5$, $g = 26{\cdot}3$, $d = 14$, $v\ pr = 20$.

Osim mrtvačke paljevine bili su u njoj ovi broncani prilozi:

a) Teneće od zaponca *(tabla XXI., slika 1.)* dugo 94 *mm* i 40 odnosno 36 *mm* široko.

b) 8 pravokutnih okovica, svaka sa dva zglavka. *Tabla XXII., slika 9.* One su probijene, 45 *mm* duge, a 34 *mm* široke. Očevidno su ti bronci ostanci pojasa.

Grob br. 138. Grob sa žàrom. Dubljina 30 *cm*.

Rastrošena, žuto-smegja ilovasta žàra, koja se nije mogla reštaurirati, stajala je prosto u zemlji. U njenoj paljevini nagjena je samo okrugla broncana okovica, uz okrajak koncentrički narebrena s premjerom od 32 *mm*, koja je prikazana na *tabli XXII., slika 19.*

Grob br. 139. Grob sa žàrom. Dubljina 65 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena, crvena ilovasta žàra bila je rastrošena, ne može se reštaurirati, te je u njoj samo bila mrtvačka paljevina.

Grob br. 140. Skeletni grob. Dubljina 130.

Neprekriveni kostur bio je položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave stajala je sada reštaurirana, mala ilovasta žàra s jednom ručicom — *tabla XLVI., slika 16.*

Ona je s obje strane crvenkasta, kratko je grlo od trbušine znatno odvojeno, a okrajak je previjen. Na dônjem kraju trbušine nasagjena je vertikalna okrugla ručica širokog presjeka, kojoj je u svu duž povučena brazda. Dimenzije:

$V = 13{\cdot}3$, $Pr = 16{\cdot}8$, $zj = 8{\cdot}7$, $g = 7$, $d = 7{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Kao prilog nagjen je uz grlo malešan, broncani nakit, sličan fibuli. $D = 39\ mm$, $V = 29\ mm$.

Grob br. 141. Grob sa žàrom. Dubljina 56 *cm*.

Vrlo rastrošena žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, te je u njoj osim mrtvačke paljevine bila mala, rigja ilovasta žàra sa dvije ručice, koja se je potonja mogla reštaurirati. Grlo joj je od trbušine znatno odvojeno, okrajak je usko previjen. Na gornjem su kraju trbušine nasagjene dvije vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka, a na grlu vide se tragovi crnih crtica, kojima je bila našarana. Dimenzije:

$V = 13{\cdot}5$, $Pr = 13$, $zj = 8$, $g = 7{\cdot}3$, $d = 7$, $v\ pr = 5$.

U mrtvačkoj paljevini nagjena je nadalje broncana bočka, prikazana na *tabli XV., slika 13.* Ona je 11·6 *cm* duga, kao većina bočki na Jezerinama, na zaseban način pregibljena i ima valjkastu, koso isprutanu glavicu, koja na gornjoj strani biva deblja a na kraju je oštro prerezana. To je oblik, kakav je u našoj nekropoli ponovno nagjen, a Ljubić je iz Prozora nije u slici prikazao.

Grob br. 142. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur, koji je bio položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani, nije imao priloga. Samo uvrh glave stajala je — sada rekonštruirana crvenkasta ilovasta žàra sa dvije ručice. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je previjen, a vertikalne ručice zaobljenog širokog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 11$, $Pr = 13$, $zj = 9$, $g = 8$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Grob br. 143. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je bio položen pravcem sjeverojužnim, s glavom na sjevernoj strani. Kraj glave stajala je zdrobljena, ali sada rekonštruirana mala, zagasito-siva ilovasta žàra. Grlo joj je od trbušine odvojeno, okrajak je slabo previjen, a široka ručica nasagjena je na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 12$, $Pr = 13$, $zj = 8{\cdot}5$, $g = 7$, $d = 5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 144. Grob s paljevinom. Dubljina?

Izmegju četiri kamena, koji su nosili okruglu kamenitu ploču s premjerom od 157 *cm* i debljinom od 20 *cm*, ležala je mrtvačka paljevina na goloj zemlji. U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Mala špiralna narukvica od uskog broncanog tenećeta, iznutra ravnog, a s polja ponešto ispupčenog, sa dva zavojka. $Pr = 45\ mm$.

b) Ulomak sitnog broncanog lančića.

c) Broncani fragmenat.

d) 11 jantarevih zrna, od kojih je jedno, na dônjoj strani prošireno, prikazano na *tabli XXVI., slika 14.*, a drugo valjkasto na *tabli XXVII., slika 13.* Nadalje ulomak drugog jednog jantarevog zrna.

e) Mrka, vatrom ožarena staklena kaplja — *tabla XXIX., slika 10.* i vatrom posve staljen utarak posude od bijelog stakla.

Grob br. 145. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm*.

Neprekriveni kostur bio je položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Nagjeno je u tome grobu:

a) Na *tabli V., slika 1/a, b* i *c* s obje i s dônje strane prikazana velika i teška broncana fibula. Ona je sastavljena od tri komada bronca i jednog velikog jantarevog zrna. Nožica je ljevena, te joj se s prijeda iznad žljebića vidi ovnova glava na kratkom vratu, od koje izlazi trouglasta plojka, koja prekriva žljebić. Ta plojka odzada prelazi u plosnaste, okruglaste i bogato ornamentirane korice. U te je korice zasagjen jedan kraj plosnatog, eliptičkog u sredini vertikalno probušenog jantarevog zrna, a slične, nešto šire, ljevene korice obuhvataju drugi kraj jantarevog zrna. Te druge korice imaju na kraju bikovu glavu na debelom vratu.

Stremenka od žice u te fibule pričvršćena je na korice na nožici zavrnutom kukom, provučena je kroz te korice, onda kroz jantarevo zrno, kroz korice na glavici i kroz prednji dio bikove glave; ispred te glave čini nesimetričnu dvostruku špiralu od 3 i 5 zavojaka, kojim tetiva špiralu obuhvata na spoljašnjoj strani, te otuda prelazi u jezičac. $D = 16\ cm$, $T = 4{\cdot}5\ cm$, $V = 4{\cdot}2\ cm$. Ta je fibula vrlo dobro očuvana, te je ne samo jedan od najzanimljivijih predmeta, nagjenih prigodom cijeloga kopanja, nego je uopće valja ubrojiti u najkrasnije komade megju fibulama halštatske perijode.

b) Ornamentiran, ali vrlo rastrošen ulomak bronca.

c) 16 ovećih jantarevih zrna, s premjerima do 24 *mm*, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXVI., slika 11.*

Grob br. 146. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu od sjevera prama jugu, s glavom na sjevernoj strani. Blizu vrata nagjen je fibuli sličan bron ani nakit s privješenim špiralnim kolutićem od žice sa dva zavojka. $D = 62$ *mm*, $V = 37$ *mm*.

Grob br. 147. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Nepokriveni kostur bio je položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga nagjeno je:

a) Dva nejednaka, na željeznoj žici nataknuta jantareva zrna. *Tabla XXVI., slika 3.* To je po svoj prilici ostanak onake željezne fibule sa dvije špirale, kakve su od bronca često nagjene.

b) 6 jantarevih zrna vrlo različite veličine, od 26 *mm* do 12 *mm* u premjeru.

Grob br. 148. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Crvenkasta, sada rekonštruirana ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. Grlo joj je od trbušine odvojeno plitkom brazdom, okrajak je previjen. Na dônjem kraju grla nasagjena su diametralno dva po 9 *cm* široka nastavka s uspravljenim roščićima na oba kraja. Dimenzije:

$V = 55$, $Pr = 43{\cdot}5$, $zj = 28$, $g = 25$, $d = 13$, $v\ pr = 22$.

U žàri je bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 149. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Nagjena je na nepravilnu kamenitu ploču postavljena i istom takvom pločom prekrivena smegja, trbušasta, sada već rekonštruirana ilovasta žàra s mrtvačkom paljevinom, ali bez priloga. Grlo joj je od trbušine slabo odijeljeno, okrajak je previjen. Megju grlom i trbušinom nasagjena su dva horizontalna nastavka s roščićima na krajevima. Dimenzije:

$V = 39$, $Pr = 39{\cdot}5$, $zj = 25$, $g = 22$, $d = 11$, $v\ pr = 16$.

Grob br. 150. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu od sjevera k jugu, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave stajala je kao priložena posuda mala ilovasta žàra *tabla XLV., slika 10.*, koja se je mogla reštaurirati. Ona je crvenkasta, njeno vrlo kratko grlo od trbušine je slabo odvojeno, okrajak

je slabo previjen. Ručice okruglastog, širokog presjeka nasagjene su vertikalno na gornjem dijelu trbušine, te u sredini imaju po jednu brazdu po dužini, a na vrhu po jednu šiljastu bradavicu. Grlo je i trbušina našarana rigjim crtama. Dimenzije:

$V = 15$, $Pr = 17{\cdot}3$, $zj = 7$, $g = 6{\cdot}5$, $d = 7$, $v\ pr = 5{\cdot}5$.

Kraj kosturove lubanje ležali su ovi prilozi:

a) Željezna oštrica od noža u dva komada s drškom, ali bez rta. Oštrica je jednoreza, uvijena i ima širok hrbat. Očuvani komad dug je 14 *cm*, te je cijela oštrica valjda bila 20 *cm* duga. Široka je 2·5 *cm*. Držak takogjer nije čitav, dug je 7 *cm*, širok 2 *cm*, te je, kako to pokazuju rupice za zglavke, imao korice od kosti ili od drveta.

b) Dva željezna ulomka na oblik luka, okruglog presjeka, možda ostanci grivne.

Grob br. 151. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur prosto položen, u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave stajao je kao priložena posuda ilovast pehar, posve očuvan do ručica, koje su bile odlomljene te ih nije bilo. *Tabla XLVI., slika 12.* On je zagasito siv, ima jasno odvojeno grlo i uspravan okrajak. Dimenzije:

$V = 5{\cdot}6$, $Pr = 8{\cdot}5$, $zj = 7{\cdot}3$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 3$.

Nadalje je blizu glave nagjen komad željezne žice na oblik lûka, oko koje je bio na način špirale namotan uzak trak od broncanog tenećeta, valjda ostanak obluka od fibule.

Grob br. 152. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm*.

Prosto postavljena, već rekonštruirana mrka ilovasta žàra — *tabla XLV., slika 4.* — ima od trbušine neodvojeno grlo, previjen okrajak, a izmegju grla i trbušine dva glatka, horizontalna nastavka. Dimenzije:

$V = 42$, $Pr = 40{\cdot}5$, $zj = 22{\cdot}5$, $g = 19{\cdot}5$, $d = 14$, $v\ pr = 17$.

Osim mrtvačke paljevine nagjena je ondje čitava, malena crvenkasta žàra sa dvije ručice i vrlo niskim stalkom. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je previjen, a vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Cijelo je grlo do okrajka našarano crnim crtama. Dimenzije:

$V = 15$, $Pr = 14$, $zj = 10$, $g = 9{\cdot}5$, $d = 7$, $v\ pr = 5$.

Nadalje je u mrtvačkoj paljevini ležala pravokutna broncana okovica s prelomljenom kukom, prikazana na *tabli XX., slika 21.* $D = 7$, $Š = 3$.

Tačka br. 153.

Ta tačka leži usred ceste, koja od jugoistoka prama sjeverozapadu vodi upoprijeko preko grobišta, široke 3·5 *m*, a 25 *cm* duboko pod zemljom, u pravcu za vožnju na 10 *cm* dubljine nasute sitnim potočnim šljunkom. Svakako je ta cesta onda postala, kada se nekropola više nije upotrebljavala, jer su pod tim šljunkom nagjena mnoga, prilično nepovrijegjena grobišta, kako to pokazuje nacrt *tabla I.*

Grob br. 154. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom stajala je zdrobljena, ali opet rekonštruirana, tamno-siva ilovasta žàra grlom slabo odvojenim od trbušine, s vrlo široko previjenim okrajkom i sa dva horizontalna nastavka s rošćićima na krajevima, koji su nasagjeni izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 46{\cdot}5$, $Pr = 42$, $zj = 30$, $g = 25$, $d = 16{\cdot}5$, $v\ pr = 17$.

U mrtvačkoj paljevini nagjena je u toj žàri samo malešna zdjelica s jednom ručicom, koja se mogla reštaurirati do jedne ručice, koje nije bilo. Ona je s obje strane rigja s uspravnim okrajkom. Dimenzije:

$V = 5$, $Pr = 7{\cdot}5$, $zj = 6$, $d = 4$, $v\ pr = 2{\cdot}5$.

Grob br. 155. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu od sjevera prama jugu, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave stajala je mala ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLIV., slika 6.* — koja se je mogla reštaurirati. Ona je s obje strane zagasita, ima slabo odijeljeno grlo i u usko previjen okrajak. Dvije vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 11{\cdot}3$, $Pr = 11{\cdot}1$, $zj = 7{\cdot}7$, $g = 7$, $d = 5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Od priloga nagjeno je samo nekoliko komadića sitnog broncanog lančića.

Grob br. 156. Grob sa žàrom. Dubljina 40 *cm.*

Nepoklopljena, s polja žutkasto-smegja, iznutra rumena ilovasta žàra bila je posve rastrošena i bila je u njoj samo mrtvačka paljevina.

Grob br. 157. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Kao jedini prilog nagjena je broncana fibula iz ranog la-tenskog doba, slična onoj, što je prikazana na *tabli VII., slika 1.*, samo

što tetiva rečenog komada u dvostrukim zavojima obuhvata stremenku. $D = 80$ *mm*, $V = 34$ *mm*.

Grob br. 158. Grob s paljevinom. Dubljina 59 *cm*.

Mrtvačka paljevina ležala je na goloj zemlji pod nepravilnom kamenitom pločom, ali priloga nije bilo.

Grob br. 159. Skeletni grob. Dubljina 56 *cm*.

Kostur je prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga nagjeno je:

a) Zatvoren broncani kolut sploštena presjeka. $Pr = 42$ *mm*.

b) 4 jantareva zrna gotovo jednake veličine, po dva nataknuta na komade željezne žice. Valjda su to ostanci željezne fibule sa dvije špirale.

Grob br. 160. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga nagjeno je pri vratu:

a) Broncani nakit nalik, na fibulu. $D = 62$ *mm*, $V = 47$ *mm*.

b) Više ulomaka sitnog broncanog lančića.

c) Kotarici sličan privjesak od bronca. *Tabla XXIII., slika 15.* Ovome je $D = 30$ *mm*, $Pr = 15$ *mm*[1]).

d) 7 omanjih jantarevih zrna i nekoliko komadića jantara.

Grob br. 161. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave ležahu utarci žućkasto-crvene, male ilovaste žàre sa dvije ručice, koja je našarana crnim crtama te će se valjda moći reštaurirati. Od inih priloga nagjeno je ovo:

a) Posve malešna broncana fibula iz ranijeg la-tenskog doba. *Tabla VII., slika 7.* $D = 45$ *mm*, $V = 19$ *mm*.

b) Bogato ornamentirana plojka od jantara. *Tabla XXV., slika 18.* Ona je u cijelosti imala premjer od 55 *mm*.

Grob br. 162. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm*.

Kostur je prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Uz glavu stajala je mala, cijela, rigja ilovasta žàra sa dvije ručice. Grlo joj nije odijeljeno. Okrajak joj je usko previjen a dvije vertikalne

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. tabla XXII., slika 126.

ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su na najširem dijelu trbušine. Grlo i trbušina žàre našarana je zagasitim crtama. Dimenzije:

$V = 9{\cdot}5$, $Pr = 9$, $zj = 6{\cdot}6$, $g = 6$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 3{\cdot}5$

Kao prilog ležao je na vratu kostura na *tabli XIII., slika 2.*, prikazani, fibuli slični broncani nakit. $D = 60$ *mm*, $V = 39$ *mm*.

Tačka br. 163 i 181.

Te su dvije tačke svaka u sredini okruglog garišta od 3 *m* odnosno 3·2 *m* u premjeru, koja prelaze jedno u drugo, te po tome čine jednò eliptičko garište od 3 *m* širine i 4·5 *m* dužine. To je garište ležalo 30 *cm* duboko pod zemljom, bilo je pokriveno komadićima drvenog uglja i mnogim pepelom, a zemlja pod njim bila je crveno pečena. Po tome nema sumnje, da su na ovome mjestu nekoć palili lešine, od kojih je paljevina u ovdašnjim grobovima sahranjena. Oni grobovi, koji su nagjeni u obimu površine garišta, svi su ispod njega posve nepovrijegjeni, te je valjda to mjesto onda istom udešeno za spaljivanje, kad je taj dio grobišta već bio zapremljen i nije se više upotrebljavao.

Grob br. 164. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm*.

Nepoklopljena trbušasta ilovasta žàra — *tabla XXXIV., slika 1.* — bila je doduše zdrobljena, ali se je mogla posve reštaurirati. Ona je iznutra smegja, s polja naličena crnim, sjajnim firnisom, ima široko, od trbušine neodvojeno grlo i previjen okrajak. Izmegju grla i trbušine nasagjena su dva glatka horizontalna nastavka. Dimenzije:

$V = 41$, $Pr = 39$, $zj = 20$, $g = 18$, $d = 12$, $v\ pr = 16$.

U mrtvačkoj paljevini nagjen je samo broncani kolut od toke — *tabla XX., slika 13.* — na kome su malešni kolobari s centralnon tačkom. $Pr = 39$ *mm*.

Grob br. 165. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena i sada rekonštruirana ilovasta žàra — *tabla XXXIV., slika 3.* — iznutra je rigja, a s polja crnim, sjajnim firnisom naličena, ali je valjda dospjela u vreo lûg, jer je na dnu i na dônjem dijelu trbušine firnis izgorio te je žàra rigja. Dno je nešto udubljeno, grlo je od trbušine slabo odvojeno, okrajak je slabo previjen. Na dônjem dijelu grla nasagjena su dva horizontalna, po 6 *cm* široka i uspravljena nastavka s roščićima na krajevima. Dimenzije:

$V = 44$, $Pr = 36{\cdot}5$, $zj = 22$, $g = 21$, $d = 14$, $v\ pr = 20$.

U žàri samo je bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 166. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Ilovasta žàra — *tabla XXXIV., slika 2.* — nije bila poklopljena, te se je mogla rekonštruirati. Ona je rigja, grlo joj od trbušine nije odvojeno, a okrajak je previjen. Nema nikakve šare. Dimenzije:

$V = 55{\cdot}5$, $Pr = 41{\cdot}5$, $zj = 27$, $g = 23$, $d = 16$, $v\ pr = 29$.

Žàra je bila napunjena mrtvačkom paljevinom, u kojoj nije bilo priloga.

Grob br. 167. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se nije mogla reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. U njoj je u paljevini bila sasvim očuvana, mala ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLIV., slika 12.* — Ova je žućkasto crvena, grlo je od trbušine slabo odvojeno, okrajak je previjen. Na dônjem dijelu grla nasagjene su dvije vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka, a žàra ispod okrajka crnim crtama našarana. Dimenzije:

$V = 14$, $Pr = 15$, $zj = 10$, $g = 8{\cdot}8$, $d = 7{\cdot}5$, $v\ pr = 4$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 168. Grob s paljevinom. Dubljina 58 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom ležala je mrtvačka paljevina na goloj zemlji, bez priloga.

Grob br. 169. Grob sa žàrom. Dubljina 96 *cm.*

Prosto u zemlji stajala je zdrobljena, ali već opet reštaurirana ilovasta žàra, najveća od svih, što su nagjene na Jezerinama. *Tabla XXXIII., slika 4.* Ona je crvenkasta, grlo je od trbušine slabo odvojeno, okrajak široko previjen, a na dônjem dijelu grla nasagjena su dva nastavka s roščićima na krajevima. Dimenzije:

$V = 66$, $Pr = 55$, $zj = 29{\cdot}5$, $g = 26$, $d = 21$, $v\ pr = 25$.

U mrtvačkoj paljevini nije bilo priloga.

Grob br. 170. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, ali se ne može reštaurirati. Ona je rigja, okrajak joj je previjen i ima dva horizontalna glatka nastavka. U mrtvačkoj paljevini te žàre nagjena je mala ilovasta žàra sa dvije ručice, koja se je mogla reštaurirati. Ova je žućkasto-smegja, grlo joj nije odvojeno, okrajak je usko previjen, a obje ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Grlo i trbušina našarani su crnim crtama. Dimenzije:

$V = 14$, $Pr = 13$, $zj = 9{\cdot}2$, $g = 8$, $d = 6{\cdot}2$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Od priloga nagjeno je u paljevini:

a) 3 broncana zaponca svaki sa tri zglavka, od kojih je jedan prikazan na *tabli XXI., slika 17.* $D = 50$ *mm*, $Š = 13$ *mm.*

b) 2 pravokutne okovice od bronca svaka sa tri glavka. $D = 50$ *mm*, $Š = 15$ *mm.*

Grob br. 171. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom nagjena je zdrobljena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati. U njenoj mrtvačkoj paljevini nagjeni ovi prilozi:

a) Pinceta s nataknutim koricama od broncanog tenećeta. Ove su na odskok iskovane i ukrašene sa četiri streličina šiljka. *Tabla IV., slika 1.* $D = 126$ *mm*, $Š = 30$ *mm.*

b) Bočka neobična oblika — *tabla XV., slika 14.* — Ova je pregnuta, duga, valjkasta, spram gornje strane udebljana glavica, koja se završuje čunjem u duljini od 77 *mm*, poprijeko je narovašena, a na dônjoj strani prelazi najprije u peterostran, poprečnim crtama našaran dio, a onda u pregibu u okruglu iglu. $D = 22{\cdot}5$ *cm.* Narovašena joj glavica sjeća na starije, a pregib na mlagje oblike.

c) 5 zaponaca — *tabla XXI., slika 12.* — od ovih četiri s privješenim kolutićima od 35 *mm* u premjeru. Pravokutna tenećeta, svako sa tri zglavka duga su po 44 *mm* i 15 *mm* široka. Može biti u ostalom, da većina tih tenećeta nijesu upravo zaponci, nego okovice, s kojih su kolutići vjesili kao ukras[1]).

d) 23 pravokutne okovice svaka sa tri zglavka, od kojih je jedan prikazan na *tabli XXII.* $D = 42$ *mm*, $Š = 15$ *mm.*

e) Broncana halka, na jednoj strani ravna na drugoj ispupčena. $Pr = 43$ *mm.*

f) Broncana halka, s obje strane ispupčena, oštrog spoljašnjeg i nutarnjeg okrajka. $Pr = 48$ *mm.*

Grob br. 172. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. Osim mrtvačke paljevine bila je u njoj samo malena, već rekonštruirana ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLIV., slika 1.* — Ona je smegja, slabo odvojena grla i previjenog okrajka. Dvije vertikalne ručice isploštenog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 18$, $Pr = 16$, $zj = 10$, $g = 8{\cdot}5$, $d = 8{\cdot}3$, $v\ pr = 6{\cdot}5$.

---

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. tabla XXVI., slika 164.

Grob br. 173. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom stajala je zdrobljena, ali sada rekonštruirana smegja ilovasta žàra s tragovima od firnisa, kojim je nekoć bila naličena. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je previnut, a izmegju grla i trbušine nasagjena su dva horizontalna glatka nastavka. Dimenzije:

$V = 44{\cdot}5$, $Pr = 40$, $zj = 23$, $g = 21$, $d = 15{\cdot}5$, $v\ pr = 19$.

U mrtvačkoj paljevini te žàre nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Jedna pinceta, kojoj uz okrajke teče po jedan niz posve kratkih, poprečnih crtica. $D = 112$ *mm*, $Š = 20$ *mm*.

b) Pafta sa četiri okruglasta nastavka. *Tabla XX., slika 7.* $Pr = 37$ *mm*.

c) Kolut, s jedne strane ravan, s druge trouglast. $Pr = 46$ *mm*.

Grob br. 174. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je položen u pravcu istočnozapadnom, s glavom na istočnoj strani. Uvrh glave stajale su dvije priložene posude i to:

a) Čitava, mala crvenkasta ilovasta žàra — *tabla XXXIII., slika 2.* — sa dvije ručice, kojoj grlo od trbušine nije bilo odvojeno, i kojoj je okrajak usko previnut. Dvije vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 10$, $Pr = 9$, $zj = 5{\cdot}5$, $d = 4$, $v\ pr = 3{\cdot}5$.

b) Malen ilovast pehar s ručicama — *tabla XLVI., slika 3.* — zdrobljen, ali opet rekonštruiran. Okrajak je prama vrhu ponešto proširen, te je sa spoljašne strane vertikalno narovašen. Daleko otegnuta ručica ima na svom uzdignutom vrhu dva, roščićima slična šiljka, a osim toga na najširem dijelu trbušine ima sedam malenih bradavica. Dimenzije:

$V = 7{\cdot}4$, $Pr = 9$, $zj = 8{\cdot}5$, $d = 6$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Od drugih priloga bila je samo u kraj glave oduži iskrivljeni komad broncanog tenećeta od 3 *mm* širine, valjda ulomak špiralne narukvice.

Grob br. 175. Grob sa paljevinom. Dubljina 65 *cm.*

Mrtvačka paljevina ležala je na goloj zemlji te bijaše poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. U njoj je bilo 7 jantarevih zrna različitog oblika i veličine. Jedno od tih zrna prikazano je na *tabli XXVI., slika 16.*

Grob br. 176. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra, toliko rastrošena, da se ne može reštaurirati, u kojoj je bila mrtvačka paljevina, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom.

Grob br. 177. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Nepravilnom kamenitom pločom poklopljena ilovasta žàra može se reštaurirati. Ona je rigja, vide se na njoj tragovi firnisu, kojim je bila naličena, ima od trbušine znatno odvojeno grlo s previjenim okrajkom. Izmegju trbušine i grla nasagjena su dva horizontalna nastavka, koji na krajevima imaju uspravljene roščiće. Dimenzije:

$V = 51$, $Pr = 42{\cdot}5$, $zj = 29$, $g = 24$, $d = 16$, $v\ pr = 22{\cdot}5$.

U mrtvačkoj paljevini nije u žàri nagjeno nikakih priloga.

Grob br. 178. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu istočnozapadnom, s glavom na istočnoj strani. Od priloga nagjen je u tome grobu samo fibuli sličan nakit od bronca. $D = 56$ *mm*, $V = 30$ *mm*.

Grob br. 179. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu istočnozapadnom, s glavom na istočnoj strani. Uz vrat nagjen je kao prilog fibuli sličan broncani nakit. $D = 63$ *mm*, $V = 47$ *mm*.

Grob br. 180. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga nagjena je pri kosturu samo broncana certoška fibula — *tabla VI., slika 4.* — s ravnom, u sredini proširenom stremenkom. $D = 86$ *mm*, $V = 22$ *mm*.

Tačka br. 181.

Leži u sredini jednoga garišta. Vidi tačku br. 163.

Grob br. 182. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Pri njemu nagjen je samo osobito jak, fibuli sličan broncani nakit s privješenim sitnim kolutićem od broncanog tenećeta. $D = 62$ *mm*, $V = 48$ *mm*.

Grob br. 183. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Kostur je prosto položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Uz vrat ležali su ovi prilozi kao ostanci ogrlice.

a) Poviše komadića sitnog broncanog lančića.

b) Dva mala jantareva zrna.
c) Dvije sitne modre i tri sitne žute gmize.

Grob br. 184. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u istočnozapadnom pravcu, s glavom na istočnoj strani. Od priloga nagjeni su ovi bronci:
a) Certoška fibula, kojoj je glava i jezičac odlomljen.
b) Jedan cijeli i dva prelomljena kolutića rombičkog presjeka, ornamentirani poprečnim crticama. Jedan od ovih prikazan je na *tabli XIX., slika 17. Pr = 52 mm.*

Grob br. 185. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Žàra, prosto u zemlju postavljena, posve je rastrošena i ne može se reštaurirati. U njoj je bila malešna, posve dobro očuvana rigja ilovasta žàra s jednom ručicom — *tabla XXXIII., slika 3.* — kojoj grlo od trbušine nije odvojeno, a okrajak joj je previjen. Ručica okruglastog presjeka nasagjena je na grlu. Dimenzije:

$V = 11$, $Pr = 10{\cdot}5$, $zj = 6{\cdot}5$, $g = 6$, $d = 6$, $v\ pr = 4$.

Priloga nije bilo nikakih.

Grob br. 186. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena, trbušasta ilovasta žàra bila je, kao što gotovo svagda, posve zdrobljena, ali se je mogla reštaurirati. Ona je žutosmegja, grlo joj je od trbušine znatno odvojeno, a okrajak prama vrhu proširen. Izmegju grla i trbušine bila su nasagjena dva horizontalna nastavka svaki sa tri roščića, a ovima unakrst postavljene dvije okrugle guke na oblik dugmeta. Dimenzije:

$V = 44{\cdot}5$, $Pr = 37$, $zj = 27{\cdot}3$, $g = 24{\cdot}3$, $d = 15$, $v\ pr = 18$.

U njoj je bilo megju paljevinom:
a) Mala, crvenkasta, posve dobro očuvana ilovasta žàra sa dvije ručice, kojoj je grlo sasvim neznatno odijeljeno od trbušine, a okrajak previjen. Dvije široke, vertikalne ručice nasagjene su na dônjem kraju grla, a na grlu i na trbušini vide se tragovi crnim crticama, kojima je bila našarana. Dimenzije:

$V = 13{\cdot}5$, $Pr = 13{\cdot}5$, $zj = 8$, $g = 7$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 4$.

b) Glavica broncane bočke, narovašena, slična onoj, što je prikazana na *tabli XV., slika 18.*, samo što je nešto tanja i kraća.

Grob br. 187. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Zdrobljena ilovasta žàra bila je prosto u zemlju postavljena, ona je trbušasta, mrko-siva, ima dva horizontalna nastavka, svaki sa dva roščića. Valjda će se moći reštaurirati. U njoj je bila u paljevini visoka ilovasta žàra s jednom ručicom — *tabla XLVI., sl. 2.* — Ona je s obje strane zagasito-siva, okrajak je prama vrhu nešto rastegnut, a vertikalna, trakolika ručica izdigla se je za 1 *cm* iznad zjala. Dimenzije:

$V = 8$, $Pr = 11$, $zj = 10$, $d = 5$, $v\ pr = 4$.

Od priloga nagjena je nadalje u žàri samo jedna broncana igla, koja ili je bila jezičac jedne fibule ili dônji dio bočke.

Grob br. 188. Grob s paljevinom. Dubljina 85 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom ležala je mrtvačka paljevina na goloj zemlji, te su u njoj kao prilozi nagjeni 5 jantarevih zrna različite veličine, nekoliko ulomaka jantarevih zrna i trouglasta žuta gmiza.

Grob br. 189. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u pravcu istočnozapadnom, s glavom na istočnoj strani. Od priloga nagjeno je pri glavi toga kostura:

a) Posve očuvana mala ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLIII., slika 4.* — zagasita, slabo odvojena grla i previjenog okrajka. Vertikalne ručice širokog, sploštenog presjeka nasagjene su izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 18{\cdot}5$, $Pr = 18{\cdot}5$, $zj = 10$, $g = 8{\cdot}7$, $d = 8$, $v\ pr = 5{\cdot}5$.

b) Kolutasta broncana plojka s nataknutim malim kolutićima od broncanog tenećeta — *tabla XX., slika 12.* — Na jednoj strani našarana je malim kolobarima, od kojih svaki ima centralnu tačku. $Pr = 64$ *mm.*

c) Broncani privjesak, na jednoj strani ravan, na drugoj strani ispupčeno ljeven. *Tabla XXIII., slika 21.* $D = 46$ *mm.*

d) Sitna broncana kolutasta plojka. $Pr = 25$ *mm.*

e) Sploštено jantarevo zrno. *Tabla XXVII., slika 4.* $Pr = 23$ *mm*, $Š = 8$ *mm.*

f) Sitna modra gmiza.

Grob br. 190. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Ilovasta žàra bila je prosto u zemlju postavljena, vrlo je rastrošena i ne može se reštaurirati. Osim mrtvačke paljevine nagjene su u njoj dvije posude kao prilozi:

a) Posve očuvana, mala mrka ilovasta žàra s jednom ručicom, kojoj je grlo od trbušine bilo znatno odvojeno a okrajak previjen. Vertikalna trakolika ručica nasagjena je na dônjem kraju grla. Dimenzije: $V = 11{\cdot}7$, $Pr = 12$, $zj = 8{\cdot}5$, $g = 7{\cdot}5$, $d = 6$, $v\ pr = 4$.

b) Zdrobljena, ali već reštaurirana mala ilovasta žàra sa dvije ručice. Ona je rigja, grlo je od trbušine jasno odvojeno, okrajak previjen. Vertikalne ručice nasagjene su na dônjem kraju grla te imaju okruglast širok presjek. Dimenzije: $V = 11$, $Pr = 12$, $zj = 8$, $g = 7{\cdot}3$, $d = 6$, $v\ pr = 4$.

Grob br. 191. Skeletni grob. Dubljina 135 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave stajala je posve rastrošena ilovasta posuda kao prilog. O vratu nagjeni su ostanci nekog nakita, više ulomaka sitnog broncanog lančića i dva sitna jantareva zrna, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXVII., slika 8.*

Grob br. 192. Skeletni grob. Dubljina 140 *cm.*

Kostur je položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na južnoj strani. O vratu mu nagjeno je više ovećih ulomaka sitnog broncanog lančića.

Grob br. 193. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra, prosto u zemlju postavljena rastrošena je, te se za to ne može reštaurirati. Osim mrtvačke paljevine, koja je izmiješana prašinom i komadićima od drvenog uglja, nagjena je u toj žàri još nespaljena lubanja lešine, i to je prvi slučaj djelomice spaljene lešine na Jezerinama. U žàri nagjena je nadalje razbijena mala, smegja ilovasta žàra sa dvije ručice, koja se može reštaurirati.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 194. Grob sa žàrom. Dubljina 40 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je posve rastrošena, pa se za to ne može reštaurirati. U njenoj paljevini nagjeno je oveće plosnasto i više omanjih valjkastih jantarevih zrna.

Grob 195 *a.* Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i napunjena mrtvačkom paljevinom. Izmegju paljevine nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Velika pinceta *tabla III., slika 23.* Ova je po stranama ornamentirana dvostrukim crticama i malim dvostrukim kolobarićima, svaki oko jedne centralne tačke. $D = 16$ *cm*, $Š = 34$ *mm*.

b) Bočka narovašena vratića — *tabla XV., slika 15.* — Ona je pregnuta, te na vratu, koji je prama gornjem kraju udebljan, ima malu plojku kao glavicu. $D = 21{\cdot}5$ *cm*.

c) Dva zaponca s privješenim kolutićima nejednake veličine. Na pravokutnim tenećetima od zaponaca imadu po dva zglavka. Jedan je od tih zaponaca prikazan na *tabli XXI., slika 13.* Teneće zajedno s kukom ima $D = 5$ *cm*, $Š = 1$ *cm*, kolutić u $Pr = 4$ *cm*.

d) 3 okovice, probijene, nejednaka oblika, od kojih su dvije prikazane na *tabli XXII., slika 7.* i *10.* Svaka od njih ima po dva zglavka, te je u prve $D = 36$ *mm*, $Š = 30$ *mm*, u druge $D = 34$ *mm*, $Š = 28$ *mm*.

e) Dva fragmenta od tenećeta, valjda ostanci korica za pincetu, navedenu pod *a*.

Grob br. 195 *b*. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Pod rečenim grobom sa žàrom ležao je prosto u zemlji kostur bez priloga, kome se pravac nije mogao odrediti.

Grob br. 196. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Velika ilovasta žàra bila je postavljena na maloj kamenitoj ploči i poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, ali se ne može reštaurirati. U njenoj mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Pinceta, crtom duž svakog okrajka $D = 123$ *mm*, $Š = 22$ *mm*.

b) Plosnat, okrugao kolut s otkinutim nastavkom; valjda je to ostanak zaponca. $Pr = 41$ *mm*.

Grob br. 197. Grob sa žàrom. Dubljina 40 *cm*.

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, stajala je prosto u zemlji, te je u njoj bilo ostanaka od mrtvačke paljevine, ali nije bilo priloga.

Grob br. 198. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm*.

Pod nepravilnom kamenitom pločom nagjena je rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, i u kojoj je osim ostanaka mrtvačke paljevine samo bila broncana špiralna cjevčica, prikazana na *tabli XXIII.*

Grob br. 199 *a*. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra — *tabla XXXVIII., slika 3.* — mogla se je samo do blizu okrajka rekonštruirati. Ona je rigja, grlo joj je od trbušine slabo odvojeno, a na dônjem dijelu grla ima dva horizontalna glatka nastavka. Dimenzije:

$Pr = 38$, $g = 24{\cdot}5$, $d = 12$, $v\ pr = 19$.

U mrtvačkoj paljevini te žàre nije bilo priloga.

Grob br. 199 *b*. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Pod rečenim grobom sa žàrom nagjen je prosto u zemlju položen kostur bez priloga, kome pravac nije ustanovljen.

Grob br. 200. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena, zdrobljena ilovasta žàra — *tabla XXXV., slika 6.* — mogla se je do okrajka rekonštruirati. Ona je smegja, grlo od trbušine nije odvojeno, a iznad onog mjesta, gdje je trbušina najširа, ima dva horizontalna nastavka. Od dônjeg kraja tih nastavaka pružaju se prama dônjem kraju po tri, na oblik lûka, prama desnoj strani savijena rebra. Dimenzije:

V bez okrajka $= 38{\cdot}5$, $Pr = 35{\cdot}5$, $g = 19$, $d = 13$, $v\ pr = 18$.

Žàra je bila do vrha napunjena mrtvačkom paljevinom, te je u njoj osim ove bila mala crvenkasta ilovasta žàra s grlom slabo odvojenim, s rastegnutim okrajkom i sa dvije široke ručice na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 15{\cdot}5$, $Pr = 14$, $zj = 9$, $g = 8$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 6$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 201. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je posve rastrošena, pa se za to ne može rekonštruirati. U njoj su osim mrtvačke paljevine bili ovi broncani prilozi:

a) 12 krstolikih dugmeta nejednake veličine, svako na ručicama ukrašeno poprečnim rebarcem, a u sredini kockastim okom. Od tih dugmeta 6 je komada prikazano na *tabli XXII., slika 25.* $Pr = 20$ do 25 *mm*[1]).

b) Tijesan kolut, s jedne strane ravan, s druge ispupčen. $Pr = 5$ *cm*.

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. tabla XXII, slika 142

Grob br. 202. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena i rastrošena ilovasta žàra ne može se reštaurirati.

U paljevini nagjena je samo broncana plojka od okovice, u sredini probušena. *Pr* = 38 *mm.*

Grob br. 203. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Uz lubanju nagjeni su ovi prilozi:

a) Nakit na oblik fibule — *tabla XIII., slika 7.* — s privješenom dvotokom. Nakit sam ima *D* = 50 *mm*, *V* = 37 *mm.*

b) 5 modrih gmiza nejednake veličine do 14 *mm* premjera.

Grob br. 204. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, stajala je prosto u zemlji, te je u njoj osim mrtvačke paljevine bila samo glatka broncana kolutasta plojka od 42 *mm* premjera.

Grob br. 205. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Pri glavi nagjeni su ovi prilozi:

a) Posve očuvana mala žàra s jednom ručicom, zagasito siva, neodvojena grla i rastegnuta okrajka. Okrugla, vrlo otegnuta ručica plosnata presjeka stoji vertikalno na dônjem kraju grla. Dimenzije:
V = 11, *Pr* = 12, *zj* = 7·5, *g* = 6·8, *d* = 6·5, *v pr* = 4.

b) Rastrošena, ali već reštaurirana žuto-smegja ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLV., slika 8.* — Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je rastegnut, a dvije vertikalne ručice spljoštenog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Grlo i trbušina posude našarani su crnim crtama. Dimenzije:
V = 20, *Pr* = 17·5, *zj* = 10·2, *g* = 9·5, *d* = 8·5, *v pr* = 7·5.

c) Fragmenat broncane fibule s jantarevim zrnom nataknutim na stremenki od žice.

d) 6 jantarevih zrna različitog oblika i veličine, i uz to dva ulomka takih zrna.

Grob br. 206. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Uz glavu ležala je neobična broncana fibula s dvo-

strukom špiralom na svakom kraju, kakvih je na Jezerinama dosta nagjeno, te ću ih radi kratkoće nazvati fibule s dvostrukom špiralom. Ravna im stremenka sastoji od broncane žice, na kojoj je nataknuto 8 jantarevih zrna. Slična fibula prikazana je na *tabli XI., slika 3*[1]). *D* = 107 *mm*, *Š* = 35 *mm*.

Grob br. 207. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm*.

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Pri glavi kosturovoj nagjeno je ostanaka od gjerdana i to 5 modrih i 1 zelena staklena gmiza gotovo jedne veličine.

Grob br. 208. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm*.

Kostur je bio prosto položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uz glavu nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Fibula sa dva privješena broncana kolutića iz srednjeg la-tenskog doba, — *tabla VII., slika 16.* — *D* = 92 *mm*, *Š* = 35 *mm*.

b) Pravokutno teneće od okovice, koje se završuje u dva polukruga — *tabla XX., slika 22.* — *D* = 62 *mm*, *Š* = 27 *mm*.

c) 6 krstolikih dugmeta, kojim ručice na krajevima imaju okrugle glavice — *tabla XXIII., slika 1.* — *Pr* = 22 *mm*.

Grob br. 209. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Uz glavu ležali su ovi broncani prilozi:

a) Nakit na oblik fibule. *D* = 66 *mm*, *V* = 50 *mm*.

b) Zatvoren glatki kolut eliptičkog presjeka. *Pr* = 54 *mm*.

Grob br. 210. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uz glavu ležali su ovi broncani prilozi:

a) U sredini na pola šuplja, proširena stremenka i špiralni fragmenat la-tenske fibule.

b) Privjesak — *tabla XXIII., slika 22.* — *D* = 5.

Grob br. 211. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je sasvim rastrošena, te se za to ne može reštaurirati. U njenoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Obluk željezne fibule — *tabla III., slika 8.* — *D* = 79 *mm*, *V* = 48 *mm*.

---

[1]) Isporedi: Prozor Popis ark. tabla XX., slika 79.

b) Broncana pinceta, najmanja od svih, što su nagjene — *tabla III., slika 21.* — $D = 48$ *mm*, $Š = 7$ *mm.*

c) Masivna, poprečno narebrena, vrlo čunjolika glavica broncane bočke, koja se na vrhu završuje plojkom — *tabla XV., slika 17.*

d) Zatvoren, gladak broncani kolut oštrih okrajaka i s obje strane ispupčen. $Pr = 43$ *mm.*

e) Glatko, ravno, okruglo dugme od bronca. — *Tabla XXII., slika 21.* — $Pr = 24$ *mm.*

f) 15 krstolikih dugmeta, od kojih je šest komada prikazano na *tabli XXII., slika 23.* To su najveća od onih, koja su nagjena, te na ručicama blizu krajeva imadu po dva slaba poprečna rebarca. $Pr = 30$ *mm.*

g) Dva komada špiralne cjevčice od broncanog tenećeta.

h) Okrugla, u sredini probušena okovica od broncanog tenećeta.

Grob br. 212. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U njoj su osim mrtvačke paljevine bili ovi prilozi:

a) Kao priložena posuda mala žućkasto-smegja ilovasta žàra sa dvije ručice, koja je rekonštruirana. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je rastegnut, a obje ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su izmegju grla i trbušine. Dimenzije:
$V = 12$, $Pr = 12{\cdot}5$, $zj = 9$, $g = 7{\cdot}5$, $d = 7{\cdot}3$, $v\ pr = 3{\cdot}5$.

b) Gladak broncani kolut, s obje strane oštrih okrajaka i ispupčenih stranica. $Pr = 35$ *mm.*

Grob br. 213. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena, rastrošena ilovasta žàra ne može se reštaurirati. Uz mrtvačku paljevinu nagjeno je u njoj:

a) Mala, crvenkasta ilovasta žàra s jednom ručicom — *tabla XLV., slika 7.* — koja je rekonštruirana. Grlo joj je od trbušine znatno odvojeno, okrajak usko previnut, te je odlomljena ručica bila nasagjena na dônjem kraju grla. Žàra je našarana crnim crtama. Dimenzije:
$V = 18$, $Pr = 18{\cdot}8$, $zj = 10$, $g = 8{\cdot}3$, $d = 7{\cdot}5$, $v\ pr = 7$.

b) Posve očuvana halštatska broncana fibula na obluk — *tabla IV., slika 6.* — Ona posve nalikuje na halštatsku fibulu, što je prikazana na *tabli IV., slika 7.*, samo što joj je odlomljeno jantarevo zrno, tako da se ta dva komada uzajmice popunjuju. $D = 115$ *mm*, $V = 29$ *mm.*

c) Halštatska fibula od bronca, kojoj ravna stremenka sastoji od žice, savijene na oblik brojke 8. *Tabla IV., slika 10.* $D = 58$ *mm.*

d) Okrnjeni, od dva ispupčena broncana tenećeta zglavljeni privjesak, koji toj fibuli pripada, posve sličan privjesku na oblik bule, što je prikazan uz fibulu na *tabli IV., slika 9.* $Pr = 62$ *mm.*

e) Broncani privjesak — *tabla XXIII., slika 26.* — $D = 23$ *mm,* $Š = 16$ *mm.*

f) Nakit od broncanog tenećeta, koji se s obje strane završuje plojkama, ornamentiranim po jednom, na oblik špirale zaparanom crtom. — *Tabla XXIII., slika 27.*

g) Fragmenti jantarevog zrna, koje pripada broncanoj fibuli ad *a.*

h) Modra gmiza. $Pr = 10$ *mm.*

Grob br. 214 *a.* Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je zdrobljena, ali se je mogla sve do grla rekonštruirati. Ona je rigja, grlo je od trbušine slabo odvojeno, a na najdônjem kraju grla nasagjena su dva glatka, horizontalna nastavka. Dimenzije:

$Pr = 48$, $d = 17$, $v\ pr = 26$.

U mrtvačkoj paljevini nagjeno je 16 komada plojki od okovica, od kojih je 15 imalo po jedan zglavak u sredini, a u jedne su bila tri zglavka. Jedna od prvih i zadnja prikazane su na *tabli XXII., slika 15.* i *16.* Površina im je našarana koncentričkim kolobarima, a okrajak je na kratko narovašen. $Pr = 40$ *mm.*

Grob br. 214 *b.* Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Pod opisanim gore grobom sa žàrom nagjen je prosto u zemlju položen kostur bez priloga, kome pravac nije ustanovljen.

Grob br. 215. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra mogla se je reštaurirati. Ona je rigja, grlo je od trbušine slabo odvojeno, okrajak previjen, a na dônjem su kraju grla bila nasagjena dva horizontalna, odlomljena nastavka. Dimenzije:

$V = 52{\cdot}5$, $Pr = 49$, $zj = 29$, $g = 25{\cdot}5$, $d = 15{\cdot}5$, $v\ pr = 20$.

U njoj je bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 216. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uz glavu ležali su ovi prilozi:

a) Velika certoška fibula sa dva dugmeta i trouglastom stremenkom, slična onoj, koja je prikazana na *tabli IV., slika 1.*, i o kojoj je već bio govor pri opisu skeletnog groba br. 121 *a*. Razlika izmegju obje te fibule sastoji, ne gledeći na veličinu, samo u tome, što je stremenka znatno viša. $D = 164$ *mm*, $V = 55$ *mm*.

b) 22 jantareva zrna različite veličine, do 22 *mm* u premjeru i fragmenat takog jednog zrna.

Grob br. 217. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm*.

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na južnoj strani. Od priloga nagjeno je uza nj:

a) Fibuli sličan broncani nakit s kolutastom plojkom, privješenom trakom od broncanog tenećeta, savijenim na oblik karike. — *Tabla XIII., slika 10.* — Tome je nakitu: $D = 59$ *mm*, $V = 45$ *mm*. Kolutastoj je plojci $Pr = 48$ *mm*.

b) Dva okrugla broncana dugmeta, svako s jednim šiljastim rtom usred ispupčene površine. — *Tabla XXIII., slika 3.* — $Pr = 2$ *mm*.

c) Šupalj broncani privjesak na oblik bule, sličan onome, što je prikazan na *tabli XXIII., slika 18.* $Pr = 17$ *mm*.

d) Sitna, modra, bijelo emaljirana gmiza s premjerom od 7 *mm*.

Grob br. 218. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je bio prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Nagjene su pri njemu dvije špirale od broncane žice, valjda ostanci špiralnih dvotoka na oblik naočara.

Grob br. 219. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga nagjeno je pri njemu:

a) Dvije certoške fibule sa posve ravnom stremenkom. $D = 95$ i 92 *mm*.

b) Broncana narukvica, otvorena, halštatskog oblika. — *Tabla XVIII., slika 4.* — $Pr = 46$ *mm*.

c) Zatvoren broncani kolutić. $Pr = 25$ *mm*.

Grob br. 220. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U njoj je osim mrtvačke paljevine bila kao priložena posuda mala sada rekonštruirana ilovasta žàra. — *Tabla XLVI., slika 18.* — Ona je zagasito siva, grlo joj je od trbušine slabo odvojeno, a okrajak previnut.

Daleko otegnuta ručica sa bradavicom sploštenog okruglog presjeka, nasagjena je vertikalno izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 11$, $Pr = 12$, $zj = 7$, $g = 6$, $d = 4{\cdot}5$, $v\ pr = 3{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 221. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U paljevini ležao je zatvoren, gladak broncani kolut, s jedne strane ravan, s druge polukružan. $Pr = 63$ *mm*.

Grob 222. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Ćupu slična ilovasta žàra — *tabla XLI., slika 1.* — bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, te je pošlo za rukom reštaurirati je. Ona je tmasto siva i ponešto rastegnuta okrajka.

Izmegju dviju horizontalno nasagjenih, ali odlomljenih ručica optočena je žàra narovašenim svitkom. Drugi narovašeni svitak teče uokolo ispod okrajka, a 6·5 *cm* ispod ovoga nasagjen je na boku žàre gladak, potkovi sličan nastavak. Dimenzije:

$V = 34$, $Pr = 30{\cdot}5$, $zj = 26$, $g = 25{\cdot}5$, $d = 13$, $v\ pr = 15$.

U mrtvačkoj paljevini nije bilo priloga.

Grob br. 223. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena, rigja ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U mrtvačkoj paljevini nagjena je mala ilovasta žàra s jednom ručicom, koja se je mogla reštaurirati.

Ona je mrka, ima nizak stalak, grlo joj nije odvojeno a okrajak je previjen. Vertikalna ručica okruglastog presjeka nasagjena je na dônjem dijelu grla. Dimenzije:

$V = 13{\cdot}5$, $Pr = 13$, $zj = 9$, $g = 8$, $d = 6{\cdot}6$, $v\ pr = 5$, $v\ s = 1$ *cm*.

Drugih priloga nije bilo.

Tačka br. 224.

Ta tačka leži nasred garišta, koje ima 3 *m* u premjeru te se prostire 30 *cm* ispod zemlje.

Grob br. 225. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U mrtvačkoj paljevini nagjeni su svi prilozi:

a) 4 željezna fragmenta, od kojih tri pripadaju maloj halci od 35 *mm* u premjeru.

b) Broncana pinceta — *tabla III., slika 24.* — $D = 113$ *mm*, $Š = 24$ *mm.*

c) Jak broncani kolut oštrih s obje strane okrajaka i ispupčenih stranica — *tabla XX., slika 3.* — $Pr = 49$ *mm.*

d) Okovica koštanog drška.

Grob br. 226. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga nagjeno je:

a) 2 željezna fragmenta, valjda ostanci željezne narukvice.

b) Broncani privjesak — *tabla XXIII., slika 12.* — $D = 17$ *mm.*

c) Broncani privjesak — *tabla XXIII., slika 13.* — $D = 29$ *mm.*

d) Broncani privjesak — *tabla XXIII., slika 25.* — $D = 31$ *mm.*

e) 3 omanje modre gmize do 11 *mm* u premjeru.

Grob br. 227. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra tako je rastrošena, da se ne može reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini bili su ovi prilozi:

a) Pinceta. $D = 9$, $Š = 2$.

b) 38 komada pravokutnih okovica jednakog oblika, na svakoj po tri zglavka. One su slične okovicama, prikazanim na *tabli XXII., slika 6.* $D = 36$ *mm*, $Š = 17$ *mm.*

c) Gladak, s jedne strane ravan, s druge ispupčen kolut. $Pr = 54$ *mm.*

d) S obje strane ispupčen, gladak kolut. $Pr = 32$ *mm.*

Grob br. 228. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga nagjeno je:

a) Broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba. *Tabla VIII., slika 7.* $D = 73$ *mm*, $V = 20$ *mm.*

b) Velik privjesak od bronca, posve sličan onome primjerku na fibuli, što je prikazan na *tabli X., slika 1.*

On je pretežak, a da bi mogao biti obješen za onu jednu fibulu, što je nagjena u tomu grobu, te po tome mora da je to ili bio nakit sam za se, ili je isprva ovdje bila još jedna druga, jača fibula. $D = 14{\cdot}5$, $Š = 5{\cdot}5$.

Grob br. 229. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uz glavu nagjen je gjerdan, na kome je bilo nanizano

39 jantarevih zrna gotovo jednake veličine od 16 *mm* u premjeru, uz to je ondje bilo još nekoliko ulomaka od jantarevih zrna.

Grob br. 230. Skeletni grob. Dubljina 140 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga ležalo je pri glavi:

a) Gornji dio lančića od privjeska sa dvije broncane konjske glave — *tabla X., slika 10.* — *Š* = 36 *mm V* = 28 *mm.*

b) Pojedini fragmenti broncane fibule, koja valjda pripada lančiću ad *a.*

c) Dvije male naočaraste broncane špirale, slične onoj što je prikazana na *tabli XVI., slika 3.* *Š* = 34 *mm*, *V* = 29 *mm*, premjer špiralne toke = 15 *mm.*

d) 6 ovećih jantarevih zrna od 33 *mm Pr*, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXVI., slika 10.*

Grob br. 231. Grob sa žarom. Dubljina 60 *cm.*

Nepokloplјena i posve rastrošena ilovasta žara ne može se reštaurirati. U njenoj mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Bočka — *tabla XV., slika 11.* — Ona je, makar da je inače oblikom posve slična pregnutim bočkama na Jezerinama, prava, te ima narovašenu, čunjastu, a na vrhu plojkom završenu glavicu. *D* = 15·5.

b) Plojka od okovice sa dva zglavka. *Pr* = 47 *mm.*

c) Glatka, sploštena, okrugla halka. *Pr* = 36 *mm.*

Grob br. 232. Grob sa žarom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žara bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Četiri željezna fragmenta, koji valjda pripadaju jednome nožu.

b) Broncano teneće od zaponca — *tabla XXI., slika 3.* — *D* = 106 *mm*, *Š* = 30 *mm.*

c) 4 broncana koluta, s obje strane oštrih bridova i ispupčenih stranica. *Pr* = 55, 44, 41 i 40 *mm.*

d) 5 komada krstolikih broncanih dugmeta, sličnih onima, što su prikazana na *tabli XXIII., slika 1.* *Pr* = 22 *mm.*

Grob br. 233. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave nagjena je posve očuvana, mala zagasita ilovasta žara sa dvije ručice — *tabla XLIV., slika 7.* — Grlo joj nije

odvojeno, okrajak je rastegnut a u ručica, nasagjenih na dônjem dijelu grla, presjek je okrugao. Dimenzije:

$V = 12$, $Pr = 14{\cdot}5$, $zj = 9{\cdot}2$, $g = 9$, $d = 7$, $v\ pr = 6{\cdot}5$.

Od priloga nagjeno je u ovome grobu:

a) Broncana šivaća igla odlomljene ušice.

b) Dva posve sitna, okrugla broncana dugmeta glatke, ispupčene površine — *tabla XXIII., slika 6.* — $Pr = 10$ *mm.*

c) 34 stranom valjkasta, stranom plosnata jantareva zrna do 18 *mm* dužine i 16 *mm* u premjeru.

d) 3 emaljirane modre i 1 glatka modra gmiza — *tabla XXIX., slika 19.*

Grob br. 234. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga bila su:

a) 4 fragmenta željezne fibule — *tabla III., slika 6.*

b) Željezni kolut — *tabla III., slika 4.* — $Pr = 37$ *mm.*

Grob br. 235. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini nagjena je kao priložena posuda oveća ilovasta žàra s jednom ručicom — *tabla XLV., slika 9.* — koja se je mogla reštaurirati. Ona je crvenkasta sa slabo odijeljenim grlom i usko previjenim okrajkom. Ručica okrugla presjeka nasagjena je izmegju grla i trbušine. Kako grlo, tako i trbušina našarana je zagasitim crtama. Dimenzije:

$V = 20$, $Pr = 22$, $zj = 10{\cdot}2$, $g = 9$, $d = 7{\cdot}5$, $v\ pr = 8$.

Od priloga nagjeno je samo jedno teneće od okovice s broncanim kukama na obje strane — *tabla XXI., slika 4.* — $D = 69$ *mm*, $Š = 26$ *mm.*

Grob br. 236. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Ukraj glave ležala je jedna broncana pinceta, na svakoj strani bila joj je fino usavaćena izreskana crta. Ona je žućkasto-zelene masti, te se čini, da to potječe od laka, kojim je bila naličena. $D = 120$ *mm*, $Š = 23$ *mm.*

Grob br. 237. Grob sa žàrom. Dubljina 86 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. S polja je oko žàre bio položen već prije na dva komada

prelomljen željezni mač, kome je balčak na jednu stranu bio iskrivljen — *tabla II., slika 2.* — U mača je ponešto previjena oštrica i debeo savijen hrbat, tako da je oštrica u sredini najširа, te se završuje dugim šiljkom. Balčak s oštricom čini tup kut, a na razdvoju od nje udebljen je na oblik vijenca, koji s nutarnje strane prelazi u posve kratku otpornu šipku (dočekaljku).

Oštrica, koja nema rta, duga je 41 *cm*, ukupna dužina zajedno s balčakom 52·5 *cm*, širina oštrice pri balčaku = 30 *mm*, u sredini = 37 *mm*. Otporna je šipka debela 1 *cm*, duljina joj, od koje je, kako se čini jedan komadić otkrnjen, iznosi 17 *mm*. Duljina balčaka, koji se završuje uskom ovalnom plojkom, iznosi 10·5 *cm*, širina mu je pri otpornoj šipki 28 *mm*, a na kraju 40 *mm*[1]).

U mrtvačkoj paljevini nagjeno je u žàri:

a) Broncana la-tenska fibula iz kasnijeg doba s tankom stremenkom i okruglo probušenom plojkom, za koju je pričvršćen jezičac — *tabla XII., slika — 7.* $D = 88$ *mm*, $Š = 30$ *mm*.

b) Broncana pafta — *tabla XX., slika 18.* — $Pr = 47$ *mm*.

Grob br. 238. Skeletni grob. Dubljina 56 *cm*.

Kostur je prosto položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Otvoren ovalni prsten od uskog broncanog tenećeta — *tabla XIX., slika 5.* — $Pr = 17$ i 20 *mm*.

b) Lončić od ljevenog bronca — *tabla XXIII., slika 37.*, — s ispupčenim dnom, tako da ne može stajati, i sa dvije male, vertikalno nasagjene ručice. Oko dna ima izbočen okrajak, gornji mu je okrajak previnut a zjalo ovalno. $V = 38$ *mm*, $Pr = 25$ i 23 *mm*, $zj = 29$ i 25 *mm*, $d = 12$ *mm*.

c) 9 plosnatih i 2 valjkasta jantareva zrna do 19 *mm* u premjeru, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXVII., slika 15.*, za tim dva fragmenta od jantarevih zrna.

Grob br. 239. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Ukraj glave kosturove nagjeni su ovi prilozi:

a) Jedna broncana fibula sa dvije špirale — *tabla XII., slika 4.* — sa 6 nataknutih jantarevih zrna na ravnoj stremenci i privješenom paftom na jezičcu. $D = 10$ *cm*, *Pr* pafte = 36 *mm*.

---

[1]) Isporedi: Mitth. d. A. G. sv. XVIII., str. 231., sl. 51. Jedan mač iz Halštata.

b) Šuplje ispupčena i pri okrajku na dva mjesta probušena broncana plojka, valjda polovica kutijici slična privjeska. *Pr* = 30 *mm.*

Grob br. 240. Grob sa žàrom. Dubljina 67 *cm.*

U zemlji je stajala kamenita žàra — *tabla XLII., slika 2.* — od 37 *cm* visine, 50 *cm* premjera u zjalu i 42 *cm* premjera na dnu. Unutrašnja šupljina i unutrašnja dubljina = 35 *cm.* Ta je kamenita žàra bila poklopljena okruglim kamenitim poklopcem od 37 *cm* u premjeru i 7·5 *cm* debljine, a u njoj bila je ilovasta žàra, u kojoj je bila mrtvačka paljevina. Priloga nije bilo.

Grob br. 241. Skeletni grob. Dubljina 56 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Ukraj glave bili su ovi prilozi:

a) Fibula sa dvije špirale od broncane žice i sa posve ravnom stremenkom — *tabla IX., slika 13.* — Ta stremenka sastoji od broncane žice, savijene na oblik brojke 8, a vrijedno je primijetiti, da su obje dvostruke špirale nejednake duljine, jer špirala na kraj glavice ima dužinu od 48 *mm,* a ona nakraj nožice samo od 38 *mm.* Na jezičac nataknuto je jantarevo zrno. *D* = 92 *mm.*

b) 4 jantareva zrna gotovo jedne veličine od 18 *mm* u premjeru.

Grob br. 242. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana rimska fibula sa šarnijerima, kojoj je oblučasta stremenka nakraj glavice široka, a prama nožici zašiljena, slična onoj fibuli, što je prikazana na *tabli XV., slika 7 a* i *b.* Osim toga nagjena je samo polovica broncanog kolutića od 14 *mm* = *Pr* od tanke broncane žice.

Grob br. 243. Grob sa žàrom. Dubljina 65 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se više ne može reštaurirati, bila je poklopljena malom kamenitom pločom, na kojoj je bio položen željezni nož, prikazan na *tabli II., slika 13.* Nož je jednorez i ima ponešto uvijenu oštricu, dok je nasuprot debeli hrbat jače savijen, tako da je oštrica u sredini najširа, te se završuje u dugačko pružen šiljak, koga sada nema. Oštrica je bez šiljka duga 20 *cm,* u sredini je široka 37 *mm,* a pri držku 28 *mm.* Od odlomljenog širokog drška, koji je nastavkom odvojen od oštrice, očuvan je samo 3 *cm* dugačak komadić.

U žàri bila su megju mrtvačkom paljevinom samo dva glatka i zatvorena broncana kolutića od 35 *mm* = *Pr.*

Grob br. 244. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se više ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, a zemlja uokolo bila je izmiješana pepelom i komadićima drvenog uglja, te će po tome biti, da je lešina ovdje na samu mjestu spaljena.

U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Pinceta — *tabla IV., slika 3.* — ornamentirana crtama duž okrajaka i sa dvije poprečne crte ispod sredine po dužini. *D* = 114 *mm*, *Š* = 25 *mm.*

b) Pregnuta bočka debele, valjkaste, široko narovašene i na vrhu ravne glavice — *tabla XV., slika 16.* — Glavica prelazi najprije u šesterostrani dio, a istom u pregibu u okruglu iglu. *D* = 13 *cm*[1]).

c) Bočka sploštenog okruglog presjeka sa 10 krugljastih nastavaka na obodu, od kojih su megjutim samo 4 održana — *tabla XIX., slika 13.* — *Pr* = 45 *mm.*

d) Plojka od okovice sa tri zglavka, ornamentirana koncentričkim kolobarima oko tih zglavaka, a na okrajku narovašena. *Tabla XXII., slika 14. Pr* = 47 *mm.*

e) 8 plojki od okovica, koje pripadaju plojki ad *d*, posve jednake veličine i jednako ornamentirane, ali svaka samo s jednim zglavkom u sredini. Jedna od njih prikazana je na *tabli XXII., slika 13.*

Grob br. 245. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, a zemlja je uokolo bila izmiješana množinom pepela i komadića drvenog uglja. Ovdje je nagjeno megju paljevinom:

a) Mala ilovasta zdjelica s jednom ručicom — *tabla XLVI., slika 13.* — zagasite masti, koja se je mogla reštaurirati. U nje ima stalak, koji se jedva može razabrati, uspravan okrajak i ručica okruglastog presjeka, koja nadvisuje okrajak. Dimenzije:

$V = 4{\cdot}5$, $zj = 10$, $d = 4{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

b) Pravokutna i probijena okovica od bronca — *tabla XXII., slika 8.* — *D* = 44 *mm*, *Š* = 32 *mm.*

---

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. tabla XVI., slika 17.

Grob 246. Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je vrlo rastrošena, te se za to ne može reštaurirati. U njenoj paljevini samo je nagjen gladak, zatvoren broncani kolut, s obje strane oštrih bridova i ispupčenih stranica. *Pr* = 35 *mm.*

Grob br. 247. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi broncani prilozi:

a) La-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VII., slika 10.* — *D* = 97 *mm.* *Š* = 42 *mm* i *V* = 34 *mm.*

b) Zatvoren gladak kolut rombičkog presjeka — *tabla XX., slika 2.* — *Pr* = 38 *mm.*

c) Krstoliko dugme slično onome, što je prikazano na *tabli XXIII., slika 1.* *Pr* = 19 *mm.*

Grob br. 248. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ćupu slična ilovasta žàra — *tabla XLI., slika 8.* — stajala je prosto u zemlji i mogla se je rekonštruirati. Ona je mrka i ima usko previjen okrajak. Dimenzije:

V = 30, *Pr* = 26·5, *zj* = 17, *g* = 16, *d* = 12, *v pr* = 18.

Ona je bila napunjena mrtvačkom paljevinom, ali u njoj nije bilo priloga.

Grob br. 249. Grob sa žàrom. Dubljina 58 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. U njoj je bila mrtvačka paljevina, a megju ovom mala ilovasta žàra s jednom ručicom, koja je reštaurirana. Ova je priložena posudica rigja, grlo joj je odvojeno, a okrajak rastegnut. Plosnata i široka, duž sredine brazdom našarana ručica nasagjena je vertikalno na dônjem kraju grla. Dimenzije:

V = 12·5, *Pr* = 13, *zj* = 8·5, *g* = 7·8, *d* = 5·5, *v pr* = 5.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 250. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu istočnozapadnom, s glavom na istočnoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi broncani prilozi:

a) Dva jednaka naušnjaka od okrugle broncane žice, jedan kraj zašiljen, a drugi uzvinut. Mala, privješena karičica služila je očevidno za zatvaranje — *tabla XVII., slika 3.* — $Pr = 45$ *mm.*

b) Zatvoren gladak kolutić rombičkog presjeka. $Pr = 46$ *mm.*

c) Teneće od zaponca — *tabla XXI., slika 5.* — $D = 48$ *mm*, $Š = 26$ i 22 *mm.*

Grob br. 251. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Kraj njega nagjen je samo malešan broncani nakit na oblik fibule. $D = 39$ *mm*, $V = 26$ *mm.*

Grob br. 252. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Uvrh glave stajala je mala, posve očuvana, siva ilovasta žàra s jednom ručicom. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je previnut, a vertikalna je ručica odlomljena. Dimenzije:

$V = 13{\cdot}5$, $Pr = 13{\cdot}8$, $zj = 8{\cdot}4$, $g = 7{\cdot}2$, $d = 6$, $v\ pr = 6$.

Ukraj glave nagjen je dônji dio oštrice ovećeg noža zajedno s jednim dijelom željeznog drška.

Grob br. 253. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, stajala je prosto u zemlji, te je u njoj osim mrtvačke paljevine bila samo jedna mala, sada reštaurirana, rigja ilovasta žàra s jednom ručicom. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je ponešto previnut, a ručica okruglastog presjeka na dônjem je kraju grla vertikalno nasagjena. Dimenzije:

$V = 15{\cdot}5$, $Pr = 18$, $zj = 9{\cdot}8$, $g = 8{\cdot}5$, $d = 8{\cdot}5$, $v\ pr = 6$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 254. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Za prosto u zemlju postavljenu rastrošenu ilovastu žàru, koja se više ne može reštaurirati, bili su spolja ilovačom prilijepljeni drugi utarci. U njoj je doduše bila mrtvačka paljevina, ali nije bilo priloga.

Grob br. 255. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U mrtvačkoj paljevini ležala je samo jedna nenašarana kolutasta plojka od bronca — *tabla XX., slika 11.* — $Pr = 66$ *mm.*

Grob br. 256. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U njoj su megju mrtvačkom paljevinom bili ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba s nožicom daleko uzvinutom — *tabla IX., slika 9.* — $D = 90\ mm$, $V = 26\ mm$.

b) Šupalj, ponešto eliptičan valjak od kosti — *tabla XXXII., slika 2.* — $Pr = 45$ i $40\ mm$, $D = 50\ mm$.

Grob br. 257. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je bio položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani. Ukraj glave ležali su ovi broncani prilozi:

a) La-tenska fibula iz ranijeg doba — *tabla VII., slika 9.* — Ona je za to zanimljiva, jer je prosto namještena uzvinuta nožica sa stremenkom spojena malom karičicom, te fibula po tome pokazuje prelaz od rane la-tenske fibule na la-tensku fibulu srednjeg doba. $V = 87\ mm$, $V = 22\ mm$.

b) Špiralna narukvica — *tabla XVIII., slika 8.* — Ona ima 5 savijutaka i sastoji od broncanog tenećeta širokog $4\ mm$, kome je jedan kraj natrag zavrnut a drugi ponešto zaobljen. $V = 28\ mm$, $Pr = 46\ mm$.

c) Mala naočarasta špirala — *tabla XVI., slika 3.* — $V = 20\ mm$, $S = 31\ mm$, Pr špirala $= 15\ mm$.

Grob br. 258. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani. Od priloga nagjen je samo nakit na oblik fibule. $D = 60\ mm$, $V = 37\ mm$.

Grob br. 259 *a.* Grob sa žàrom. Dubljina 65 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, te je u njoj bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 259 *b.* Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Pod grobom sa žàrom, koji je ovdje najposlije opisan, nagjen je prosto u zemlju položen kostur bez priloga, kome pravac nije odregjen.

(Nastaviće se.)

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Biśća“.

1/4 nar. vel.

Tabla II.

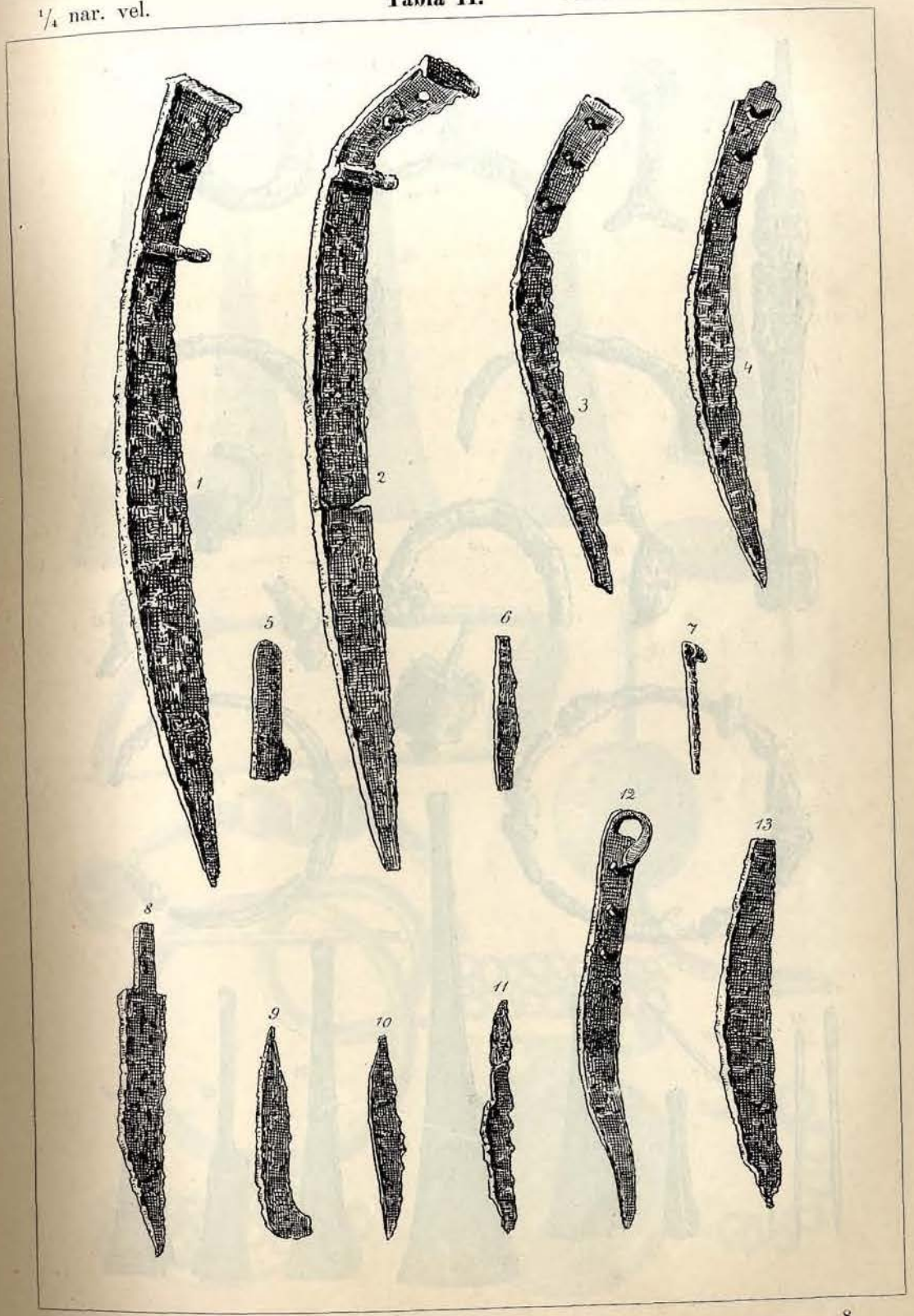

$^1/_2$ nar. vel.

Tabla III.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća“.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla IV.

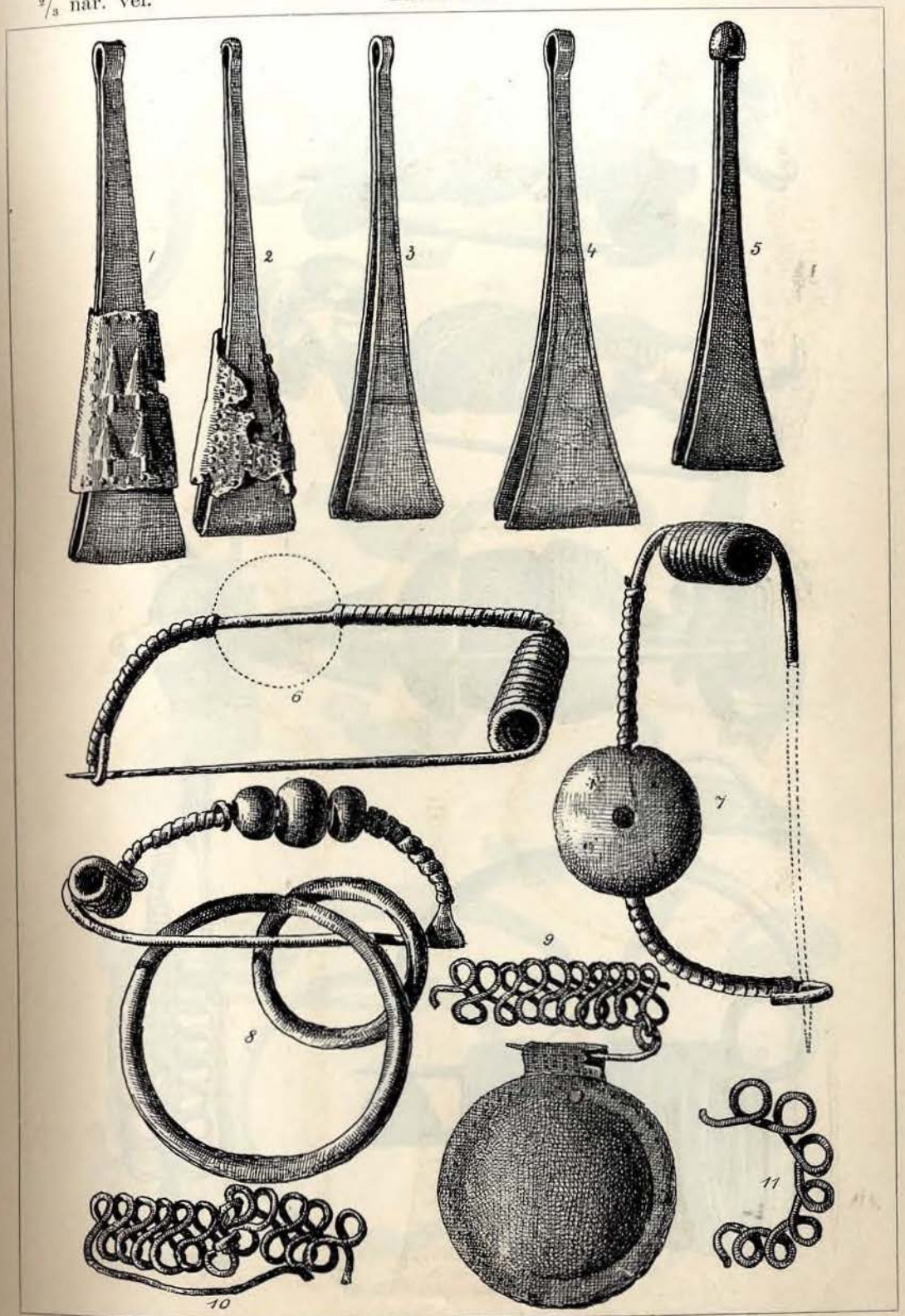

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla V.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

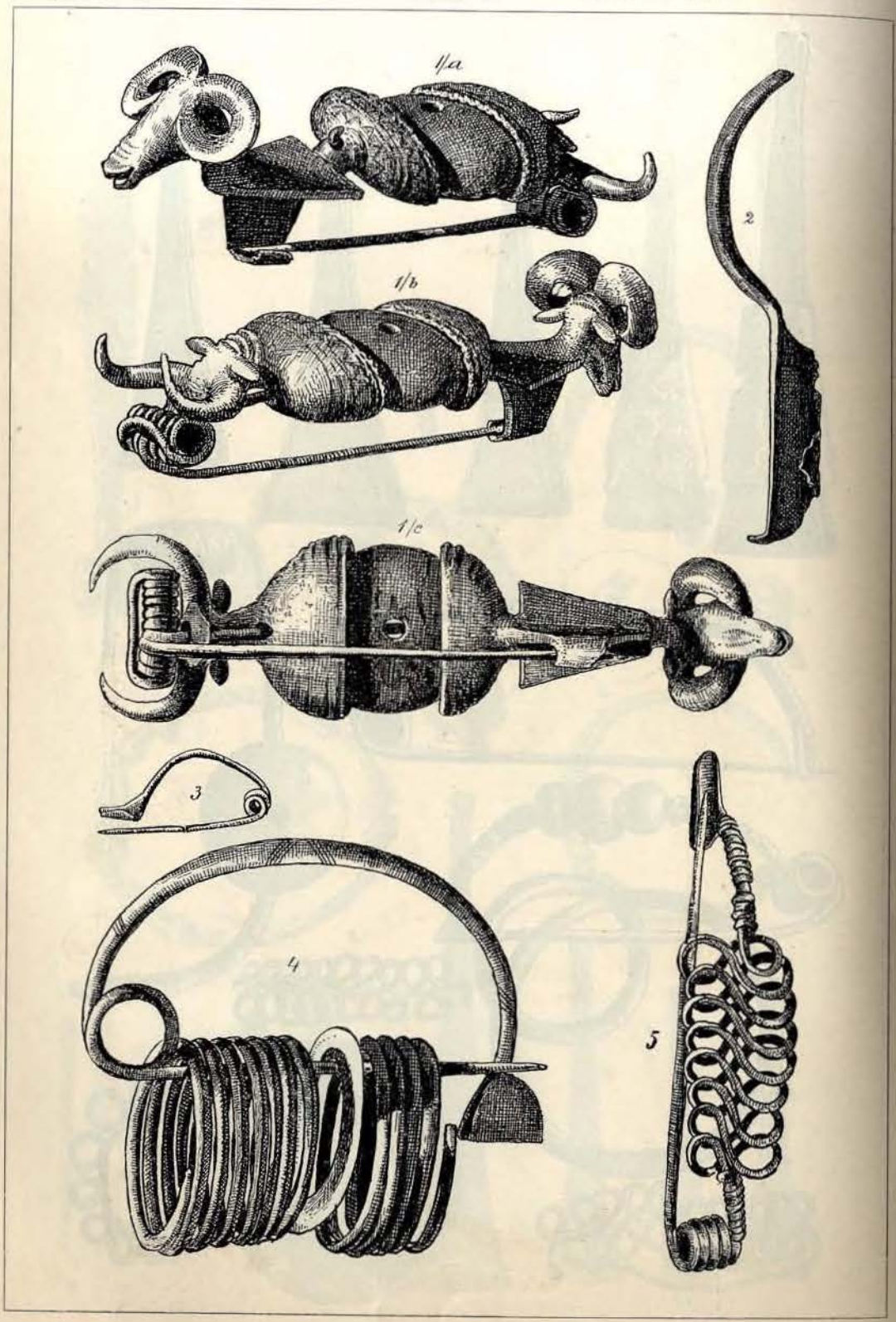

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla VI.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

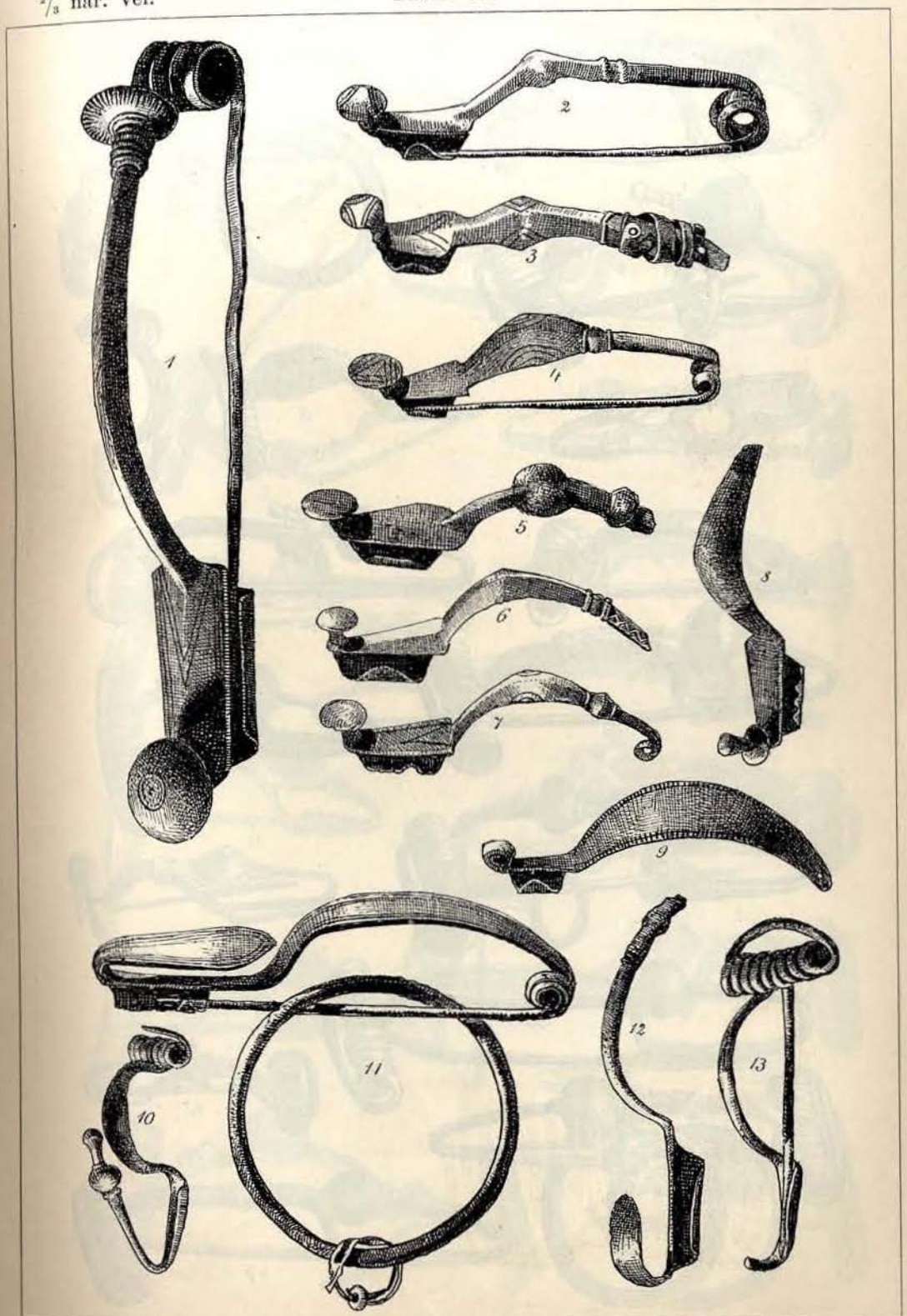

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla VII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

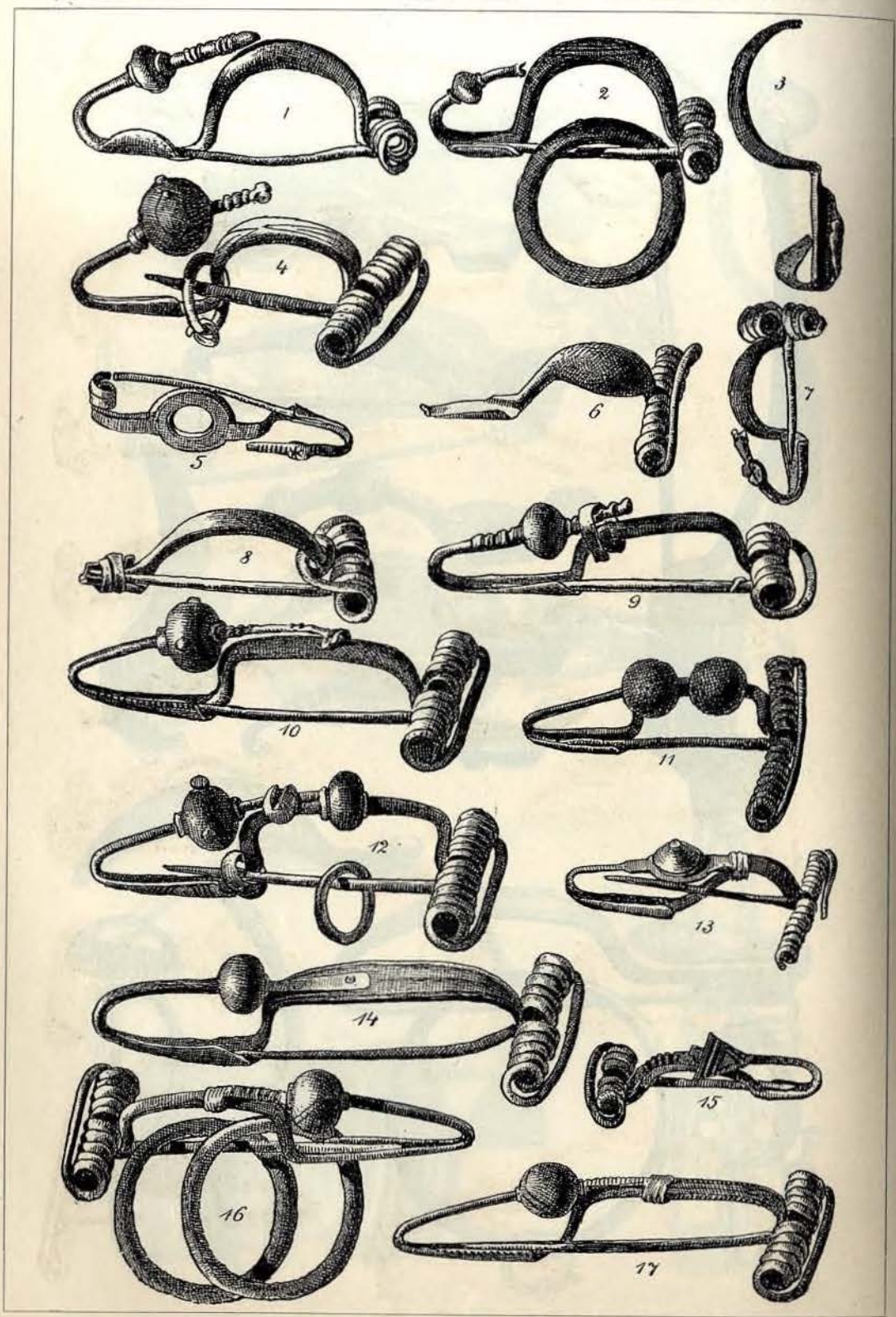

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla VIII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

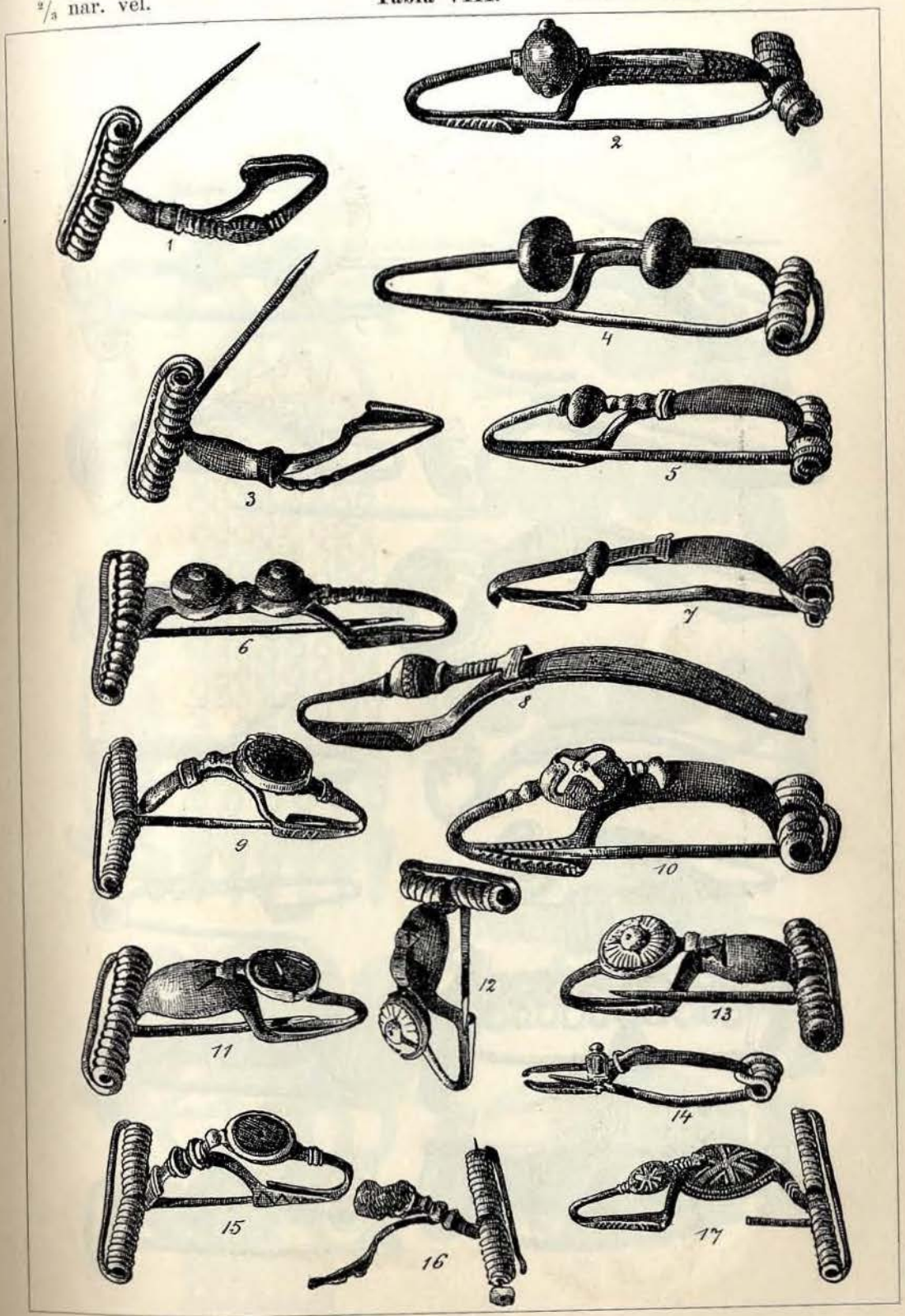

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla IX.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

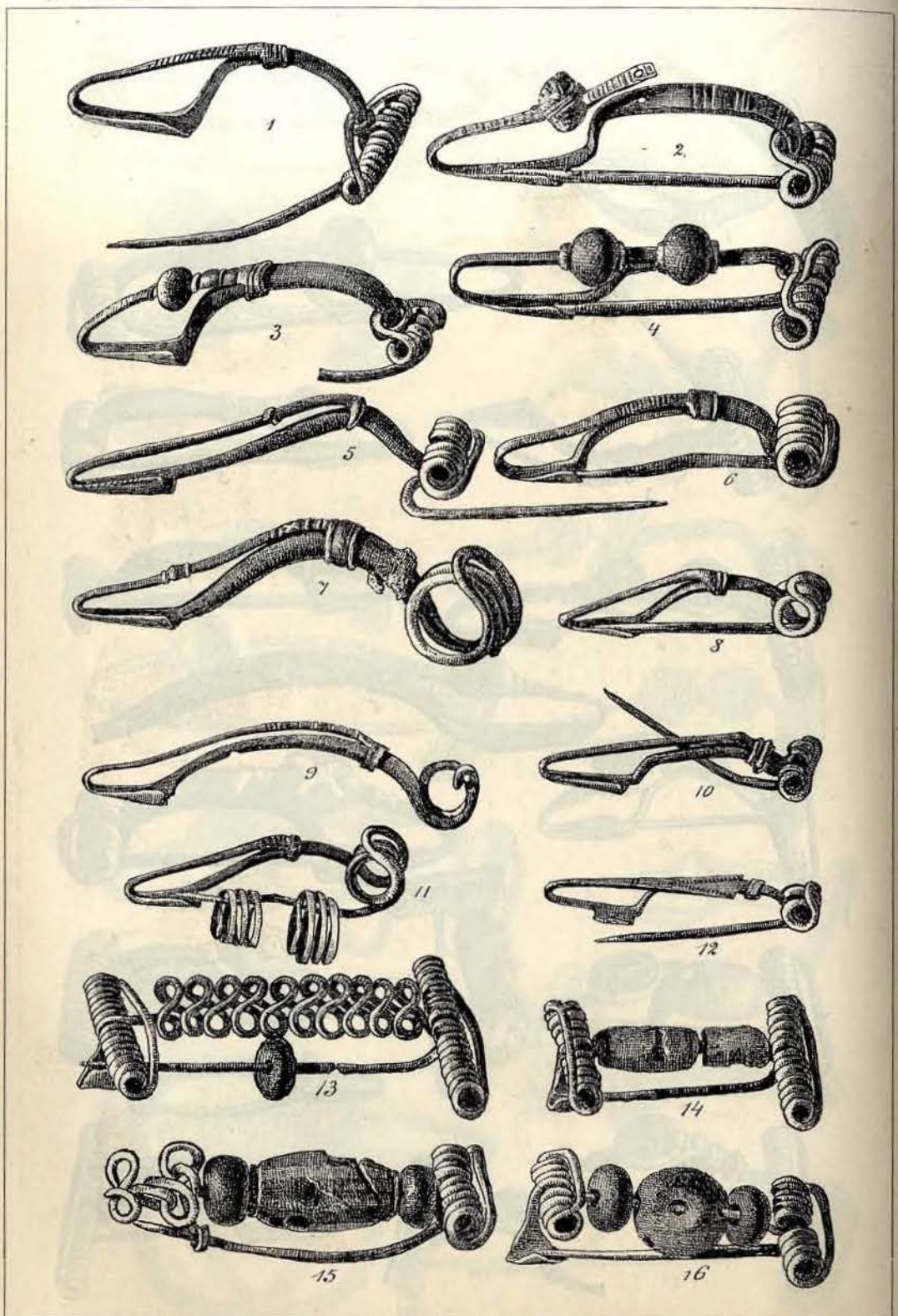

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla X.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

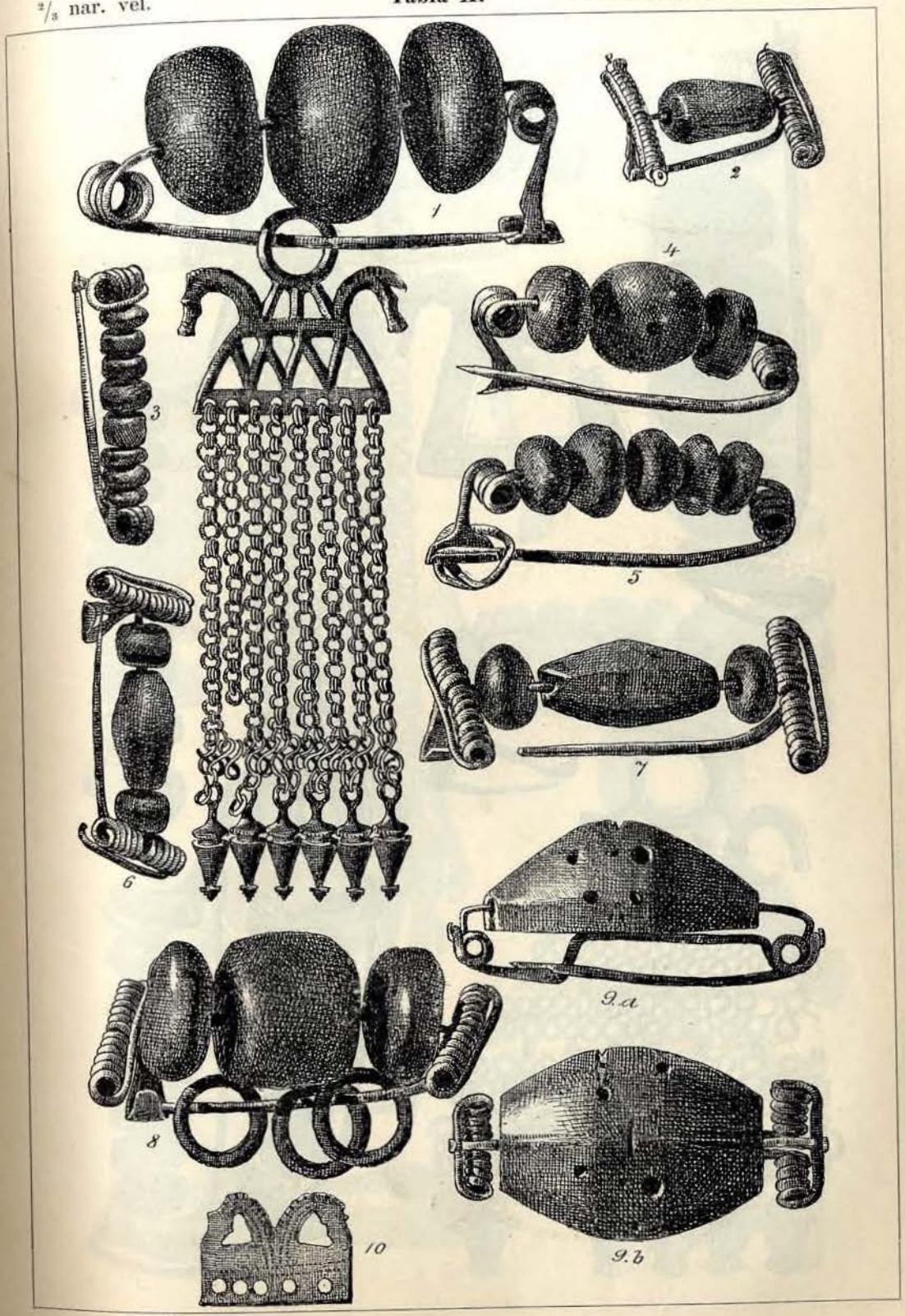

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XI.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

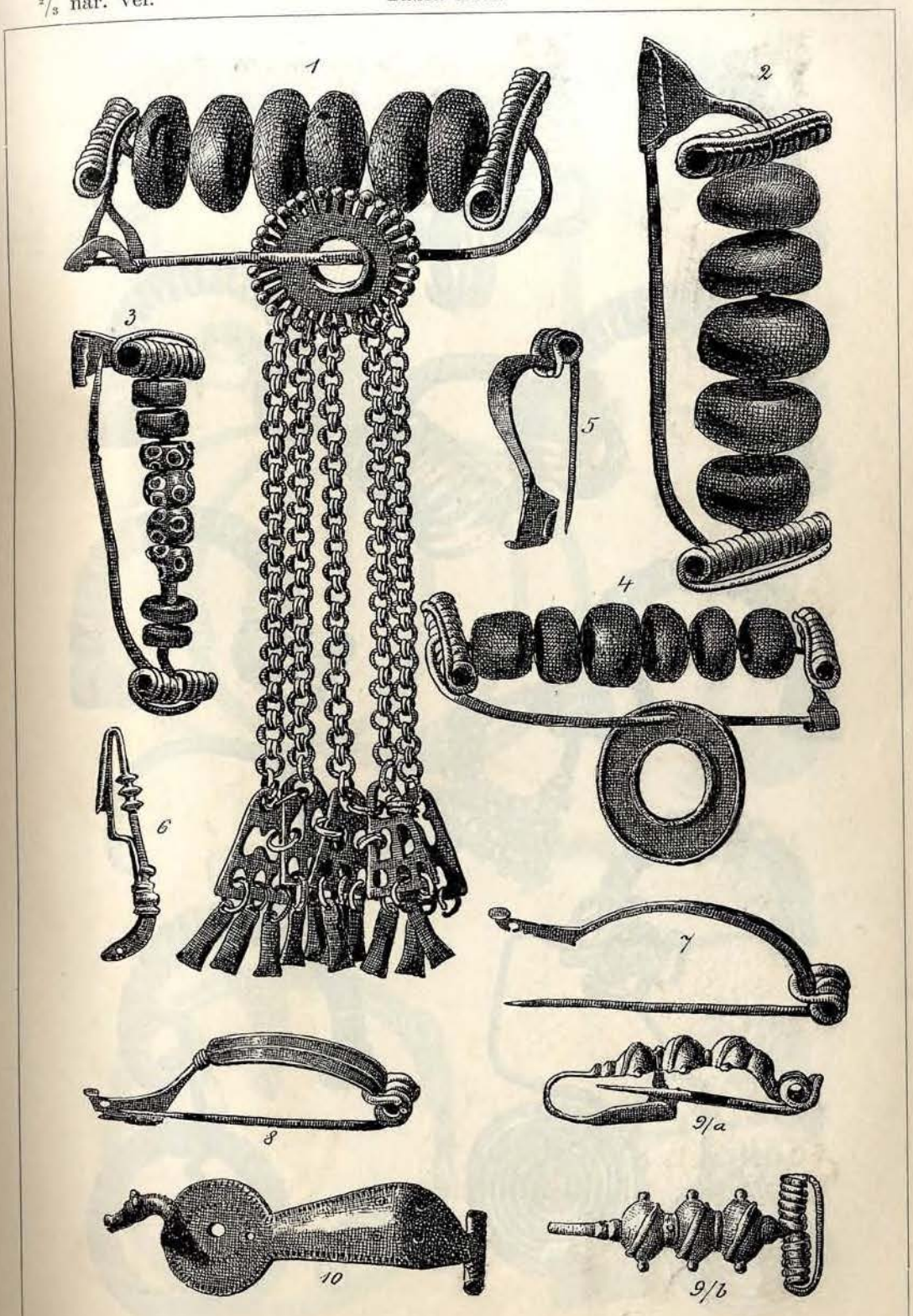

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XIII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

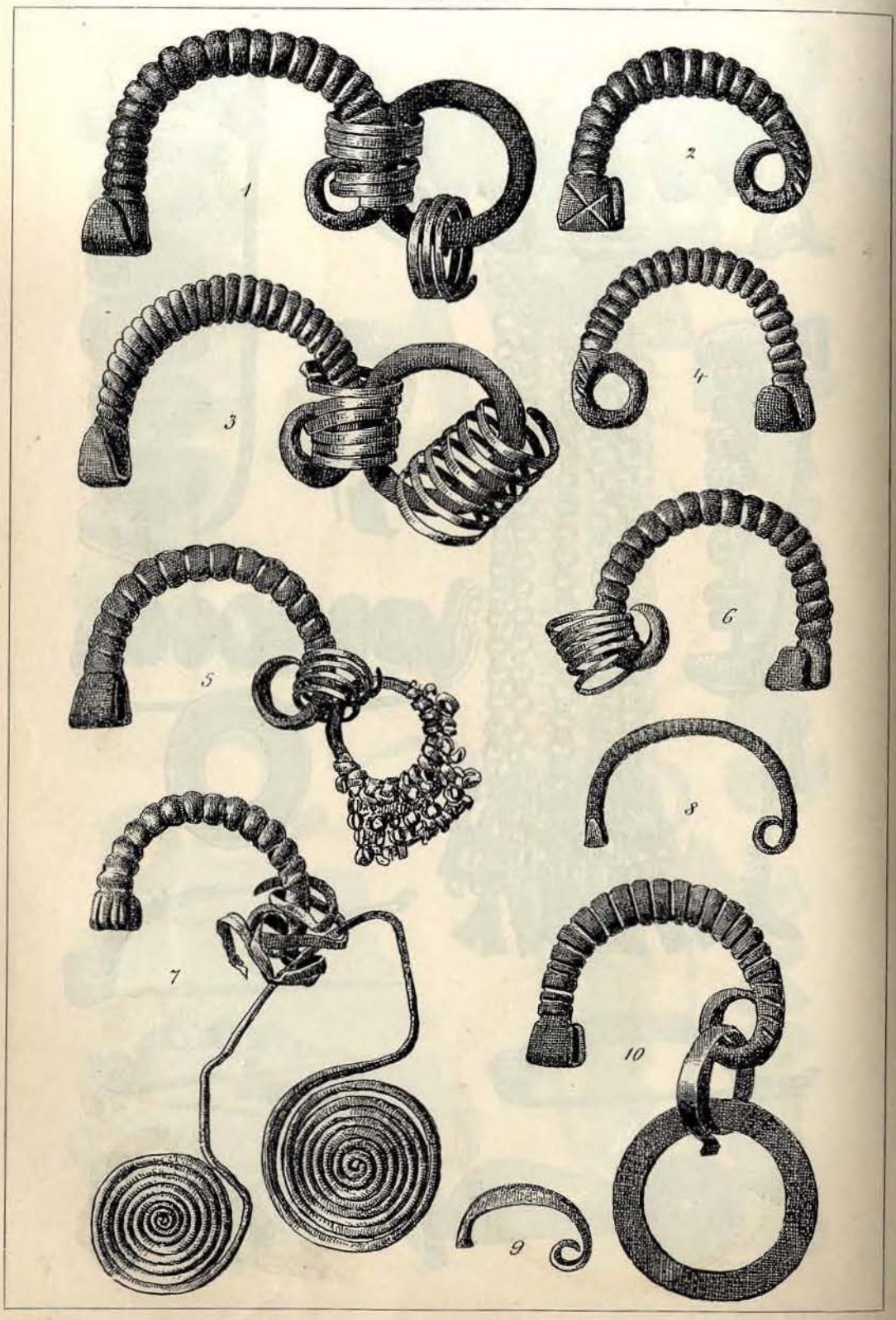

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XIV.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

$^{2}/_{3}$ nar. vel.

Tabla XV.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

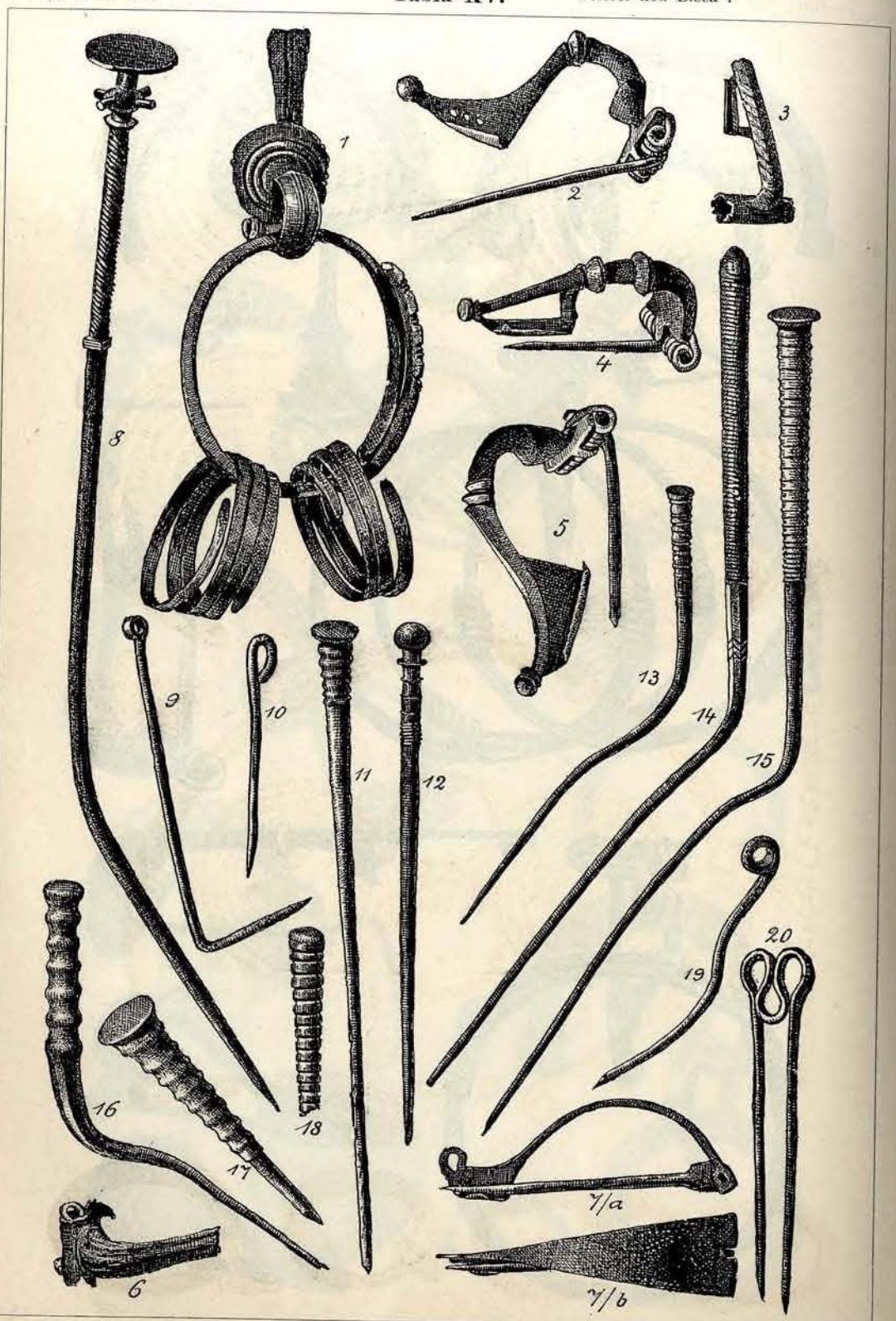

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća“.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XVI.

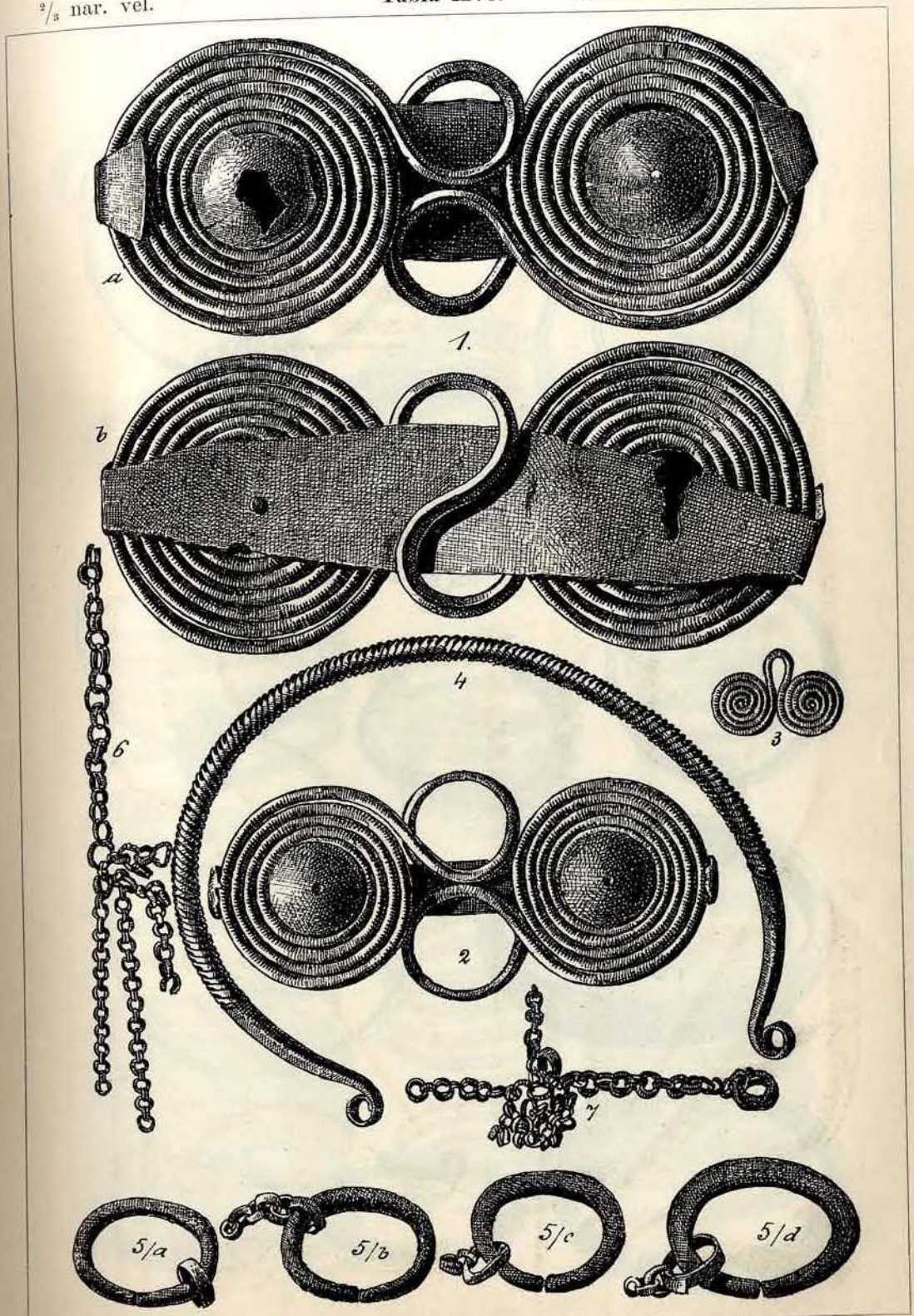

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XVII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća“.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XVIII.

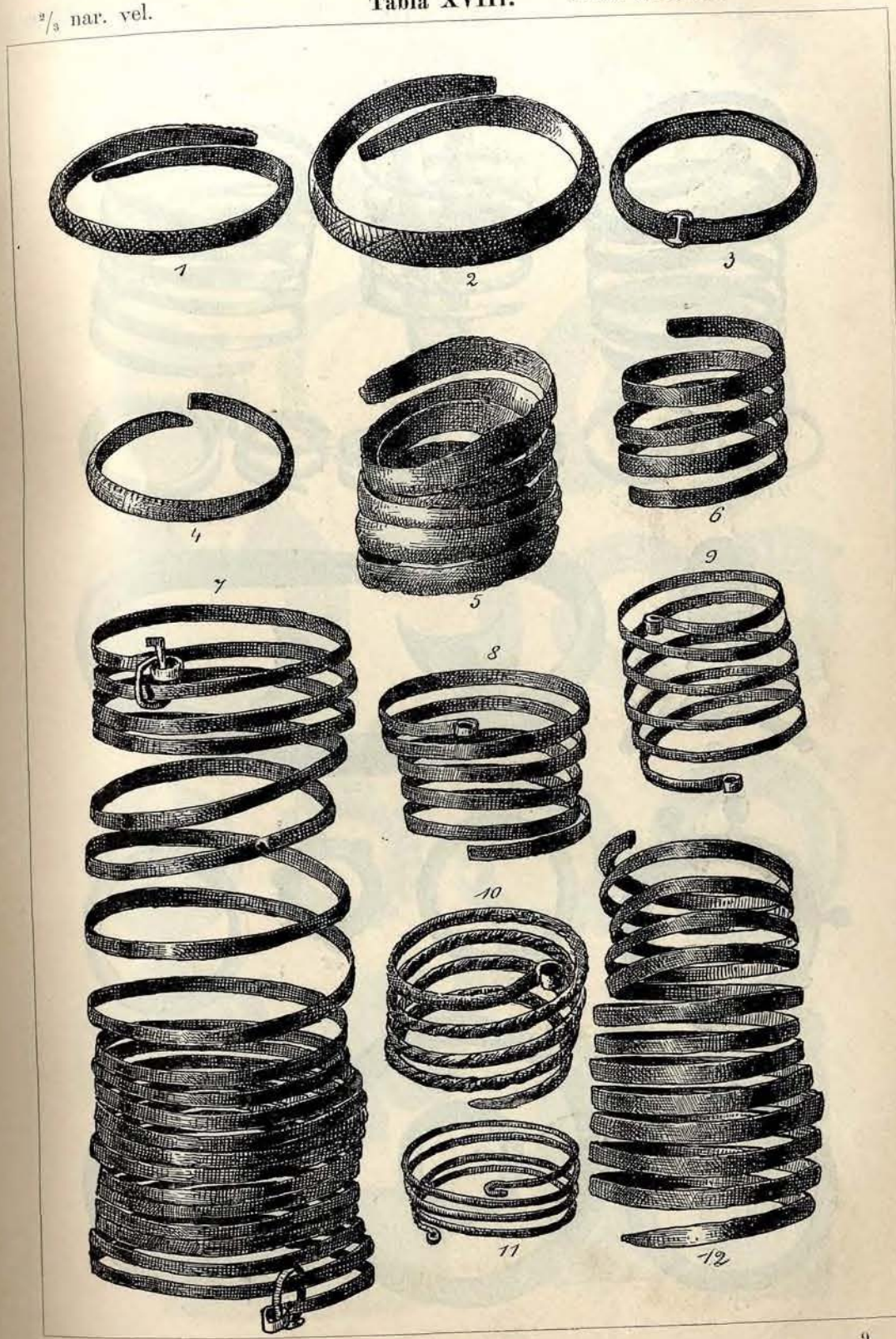

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XIX.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

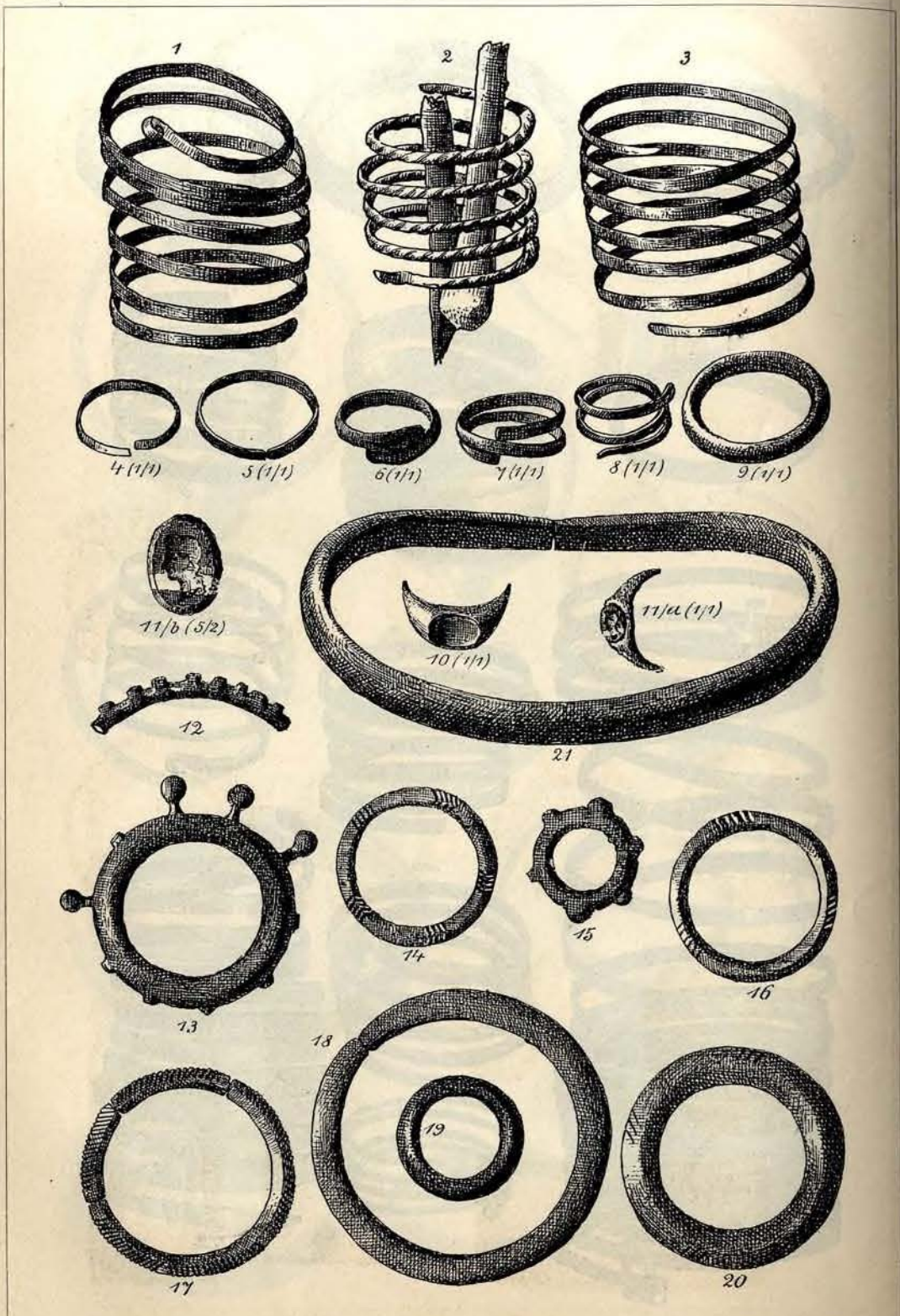

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XX.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća“.

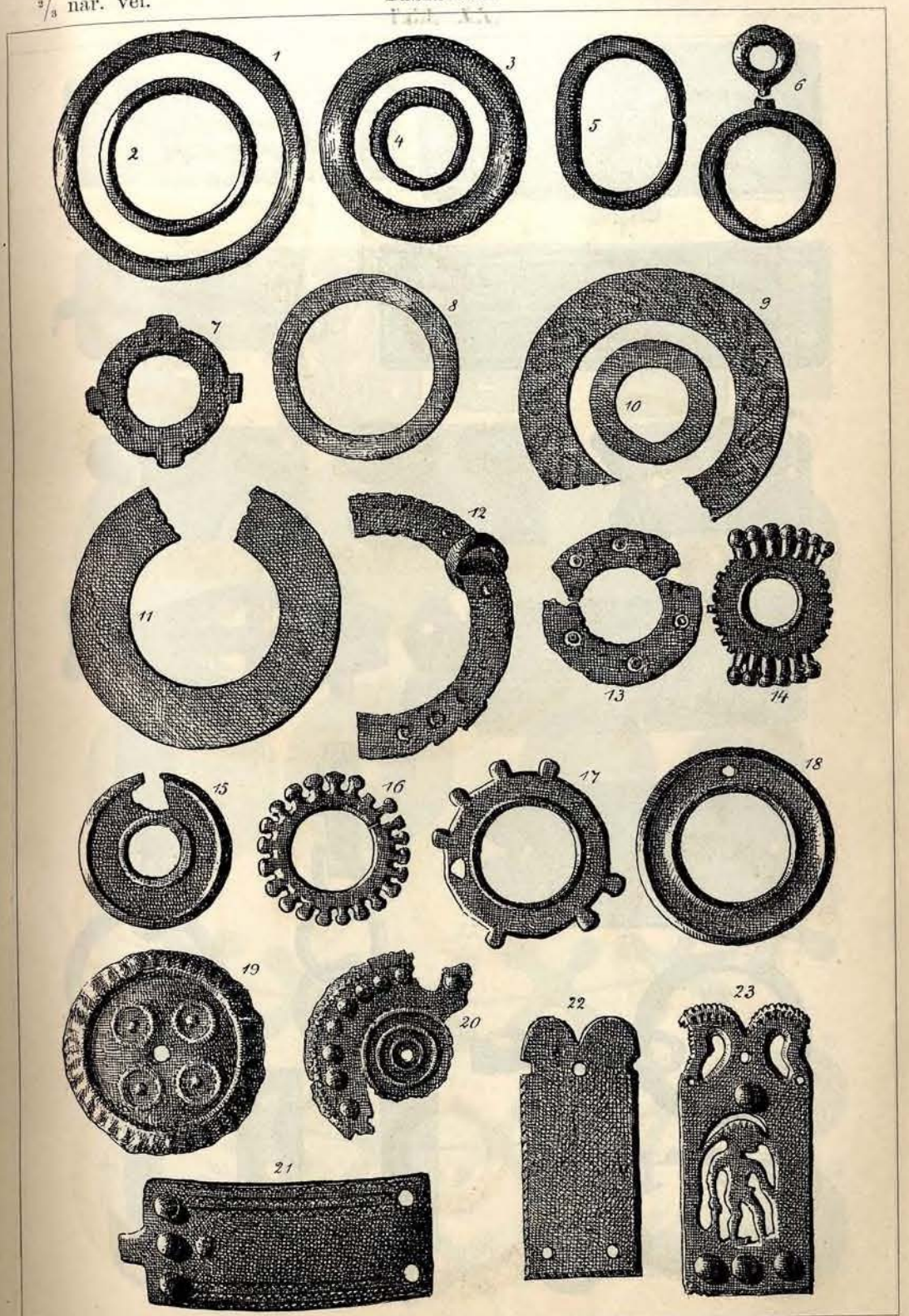

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XXI.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

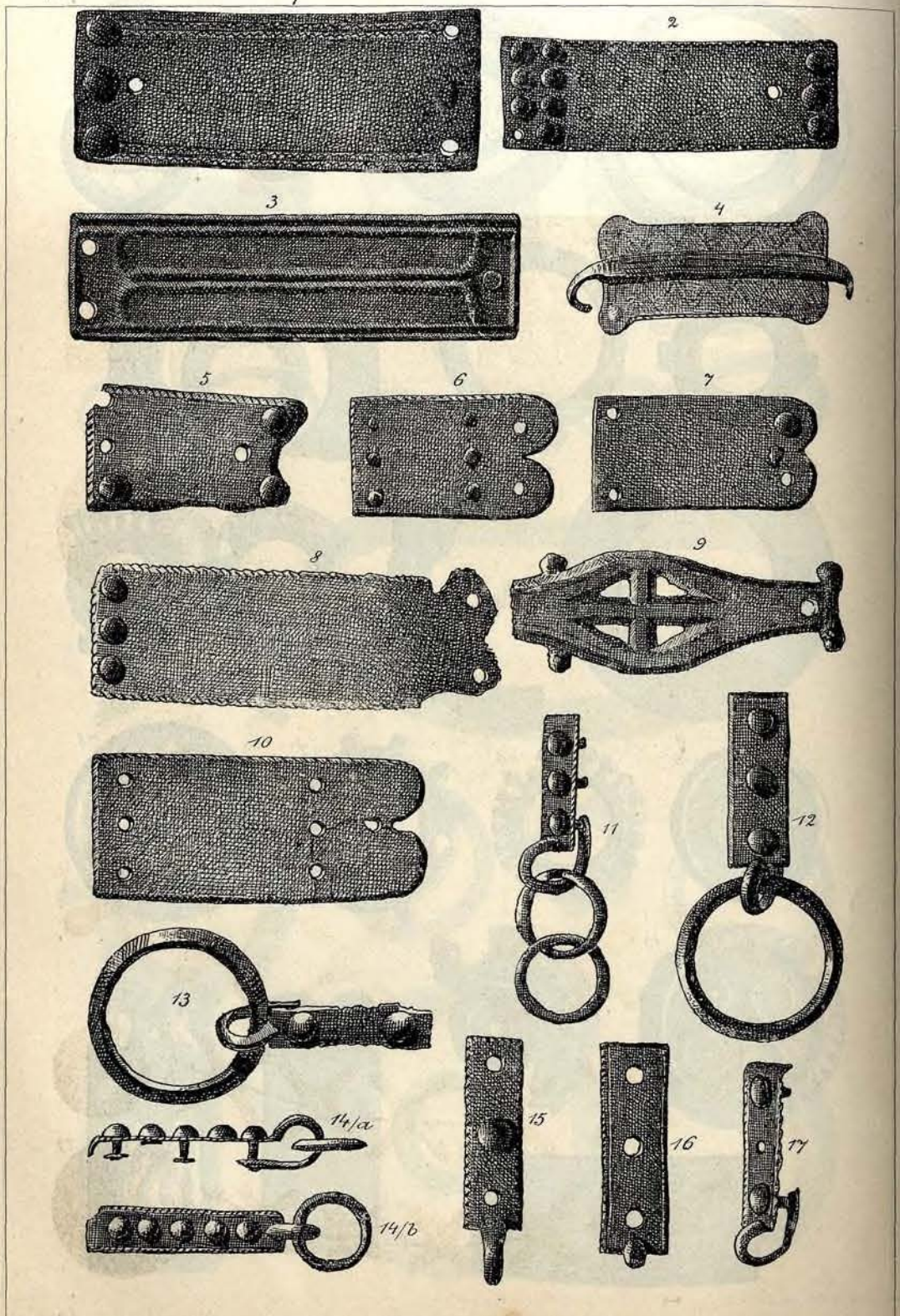

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XXII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

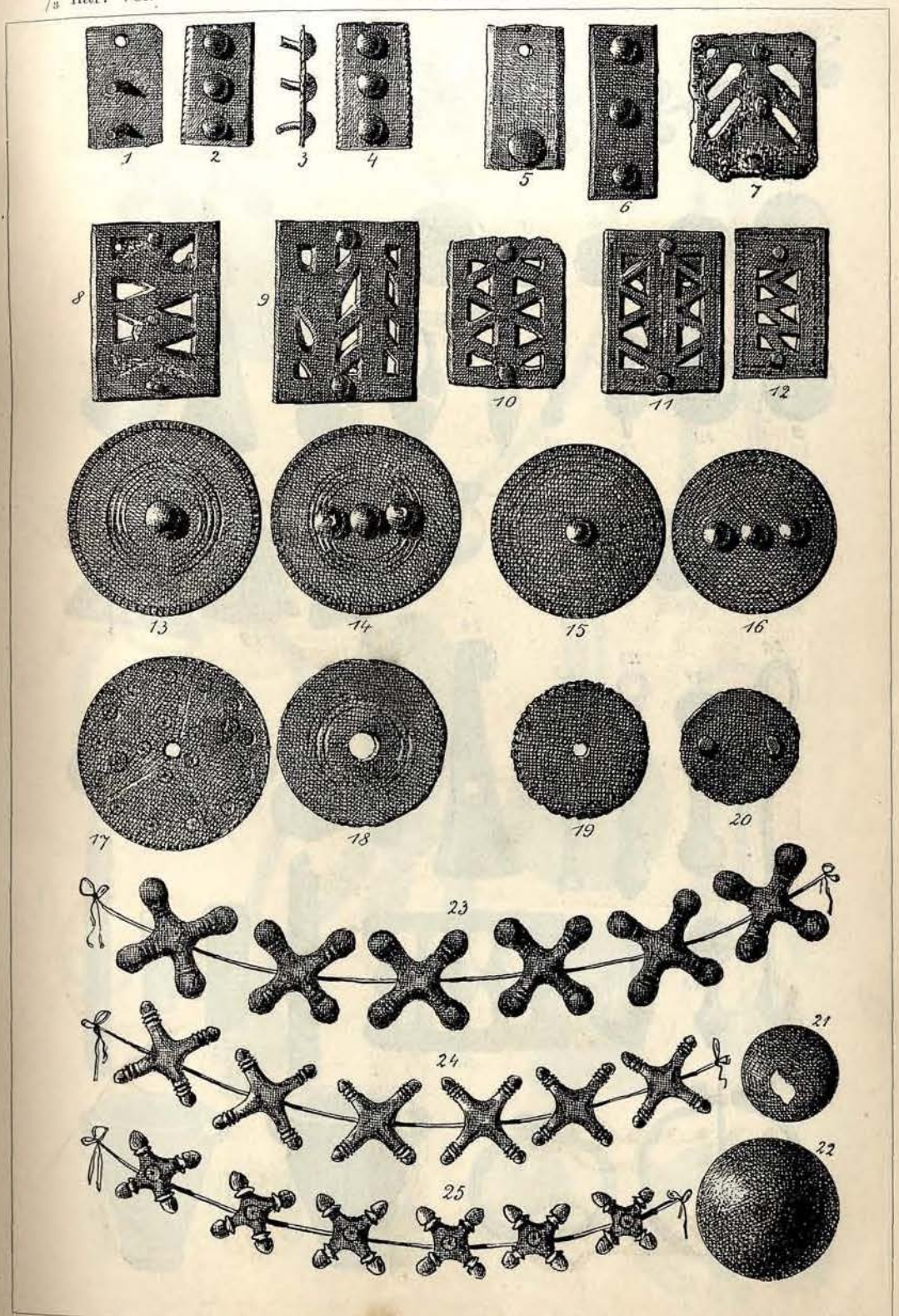

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća“.

$^{2}/_{3}$ nar. vel.

Tabla XXIII.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

1/1 nar. vel.

Tabla XXIV.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća“.

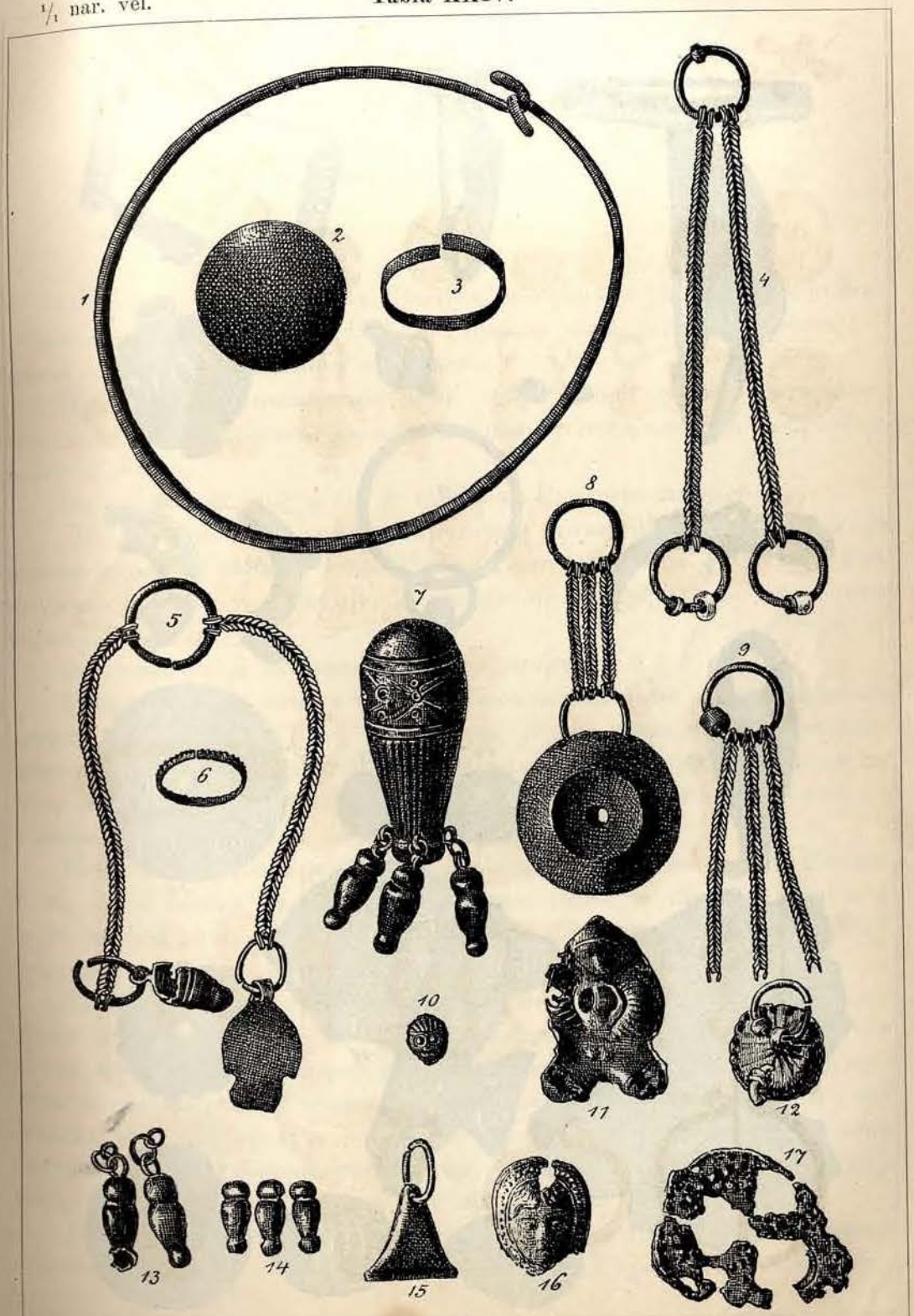

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 2.

$^1/_1$ nar. vel.

Tabla XXV.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

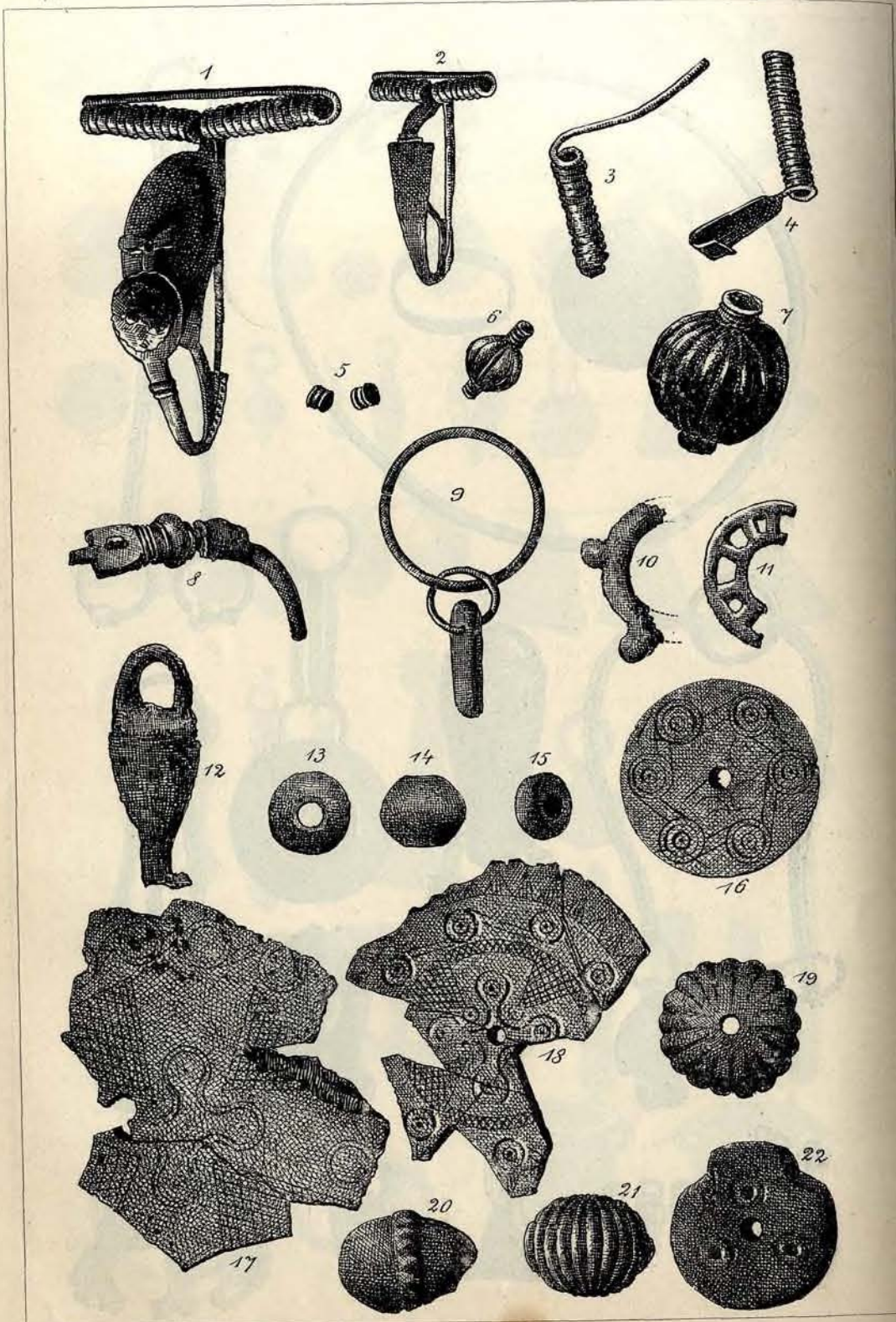

Опет о цркви озренској.

Приопћио

Ђорђе Стратимировић.

Г. архимандрит Иларион Руварац расправљао је у претпрошломе „Гласнику“ (год. 1892. стр. 293), на темељу досадашњих извјештаја о цркви озренској, о њезиним натписима.

Штовани је г. писац при томе добро успио да пречисти неке појединости, али држимо, да није погодио успостављајући међусобну свезу података.

На крају расправе извео је наиме г. Руварац слиједеће:

„Из натписа у цркви озренској дознајемо дакле, да је црква та попатосана год. 1587., а живописана 1609. трудом игумна Јаћима и братије, а руком попа Страхиње из мјеста Будимље.“

Ова конклузија захтијева знатније измјене.

Што се тиче године у којој би обновљен плочник — т. ј. ваља ли читати 1587 или 1697 — нека засад остане неријешено. Опажамо само толико, да је снимак, на који се позива г. архимандрит, грађен по нетачном цртежу, како већ у своме прилошку „О цркви озренској“ (Гласник год. 1892. стр. 69) напоменусмо.

Него ова несугласица ради године није баш толико важна. Главно је то, да се нашим извјешћем установило (што се прије није знало), да се натпис тиче патоса а не градње исте цркве. Ову чињеницу усвојио је, по нами, и г. архимандрит.

Година друга пак, у натпису на икони св. Богородице у припрати цркве, доиста је 1609. Захваљујемо се г. архимандриту на труду исправка, али свакако морамо надодати, да се лако било досјетити да је погрешка учињена при писању или штампању, и тако остала; што није толики гријех, е уз њу стоји тачно оригинална година. Ако је громовнички апарат у данашњем питомоме свијету уопће излишан, то је у овоме случају зацијело сувишан био.

Него и на овоме мјесту омакао се г. архимандриту главни моменат, који ми изнесосмо, и по којему се одвојисмо од претходних извјештаја

других посјетилаца цркве озренске. Наиме, да овај образ Богоматер у припрати, одступа и стилом и бојом од живописа у главно просторији цркве.

Овдје ћемо још напоменути, да је припрата зидом одвојена о главне храмине; и да у припрати — у колико се још сјећамо — нема другога живописа, до само оне иконе над вратима.

Образ Богоматере опомиње по изради на италијанску школу дочим вас остали живопис, у цркви и олтарској апсиди, има карактер византијскога стила.

Г. архимандрит али претпоставља, да су образ Богоматере живопис цркве сасвим једне руке.

Услиједе ове погрешне претпоставке спаја госп. архимандрит годину 1609., записану испод иконе у припрати, с натписом ко лика св. Ћирила у олтару. На овако везивање али никако не можемо пристати.

Није двојбе, да је презвитер Страхиња као човјек имао двије руке, али поуздано се може устврдити, да као живописац није имао више, до једну руку.

Ако је дакле икону од године 1609. — како г. архимандрит мисли — исписао неки поп Страхиња из Будимља (кога натпис не спомиње), онда заставно можемо изрећи, да поп Страхиња из Будимља и наш презвитер Страхиња нијесу једно те исто лице. Истовјетност имена не доказује ништа, гдје рађевине очито разлику посвједочавају.

Али не само различита умјетничка рука, него и чистота старословјенштине на живопису у олтару озренске цркве утврђује увјерење да је тај живопис старији од године 1609.

Осим тога има још и тај моменат цијену, да је свак, који је лично прегледао ову стару задужбину, посве тога мнијења, да су грађевина и живопис по дуварима и у трулу из једнога те истога доба. Никоје пак, који познаје донекле наше старе цркве, неће се противити ако изречемо, да се овака црква није градила за турскога времена.

Горе речена конклузија г. Руварца мора дакле да се модификује овако:

Црква је попатосана год. 1697. (или 1587.); икона Богоматере у припрати рађена је год. 1609., трудом игумна и братије, а можда руком јеромонаха Тимотеја; дочим је живопис у цркви и апсиди, дјело презвитера Страхиње, много старији.

А ово је (само обратним редом) оно исто, што у нашем првашњем чланку већ изложисмо.

Neke starine iz prozorskog kotara.

Priopćio

kustos bos.-herceg. zem. muzeja dr. **Ćiro Truhelka.**

Zemaljski muzej ima iz prozorskog kotara nekoliko predmeta od bronca, koji su nagjeni još godine 1885., prije nego što se je snovalo o postanju našega muzeja. Ako na žalost i nema pouzdanih vijesti o prilikama, u kojim su ti predmeti nagjeni, ipak su zanimljivi, te ih evo priopćujem:

1. Velika dvostruka špiralna uvojka od bronca. Savita je od broncane žice, tako da se u oba diska krajevi žice stanjivaju. Diski sastoje od 16 zavojaka a izmegju oba diska opletena je žica te čini cjevčicu.

Taj predmet ide megju najveće do sada nagjene slične predmete; premjer je diskovima 13 *cm*, duljina cijele uvojke 31 *cm* (isp. *sliku 1, 1*).

2. Slična uvojka kao i prva. Na sredini žica je razlomljena. Veličina u nje je ista *(slika 2, 1)*.

3. Sjekira od bronca (Hohlkelt), po strani joj uška, kroz koju se provlačila uzica, kojom se je vezala za sap. Pri grlu nalazi se s obje plosnate strane kao ures znak V. Dulj. 9·5 *cm*, šir. 4·5 *cm (slika 2, 3)*.

Sva tri predmeta, padaju bez sumnje u vrijeme čiste broncane kulture, a nagjeni su po prijatnoj vijesti gospodina Brankovića, koji bijaše 1885. predstojnik prozorskog kotara, u jednome žlijebu više Ponira kod Prozora po Osman-agi Zajmoviću.

4. Fibula kasnijeg la-tenskog oblika sa sploštenim, lijepo profiliranim lûkom. Jezičac ovog lijepog komada, koga je zaodjela krasna zelena, kao malahit zagasita patina, na žalost je odlomljen *(slika 1, 3)*.

5. Ulomak slične fibule od bronca. Luk opleten je žicom, zaponca za jezičac nema *(slika 1, 5)*.

6. Špiralna uvojka, nalik na cjevčicu, duga 4 *cm (slika 1, 4)*.

7. Mala narukvica od broncane žice s otvorenim krajevima.

8. Valjkasta preslica od ilovače, sa uvitim bokovima *(slika 1, 7)*.

9. 2 preslice od ilovače, oble, na jednom kraju čunjaste *(slika 2, 4 i 5)*.

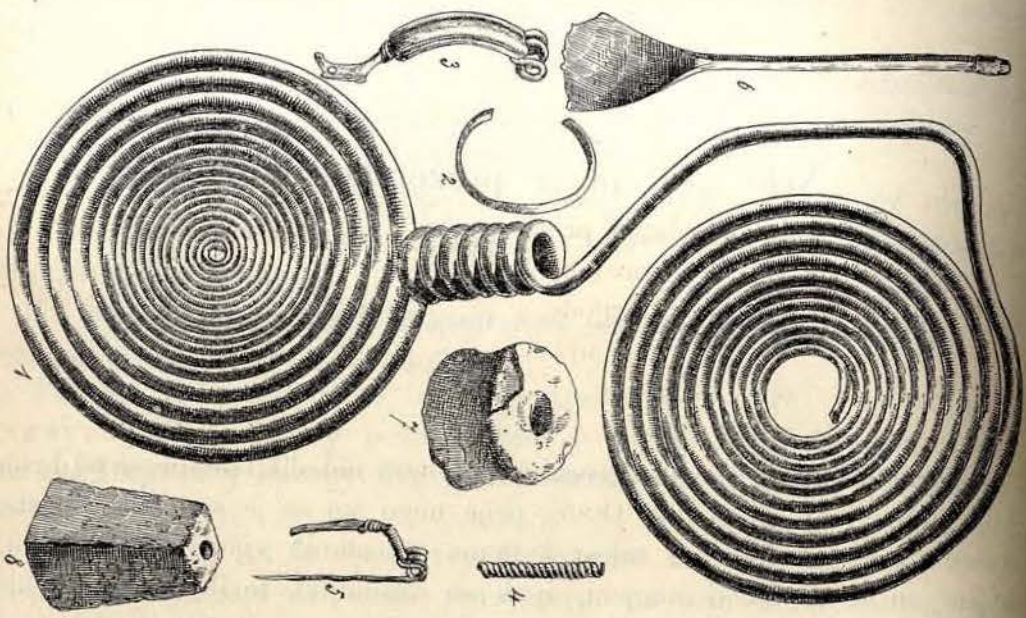

Slika 1.

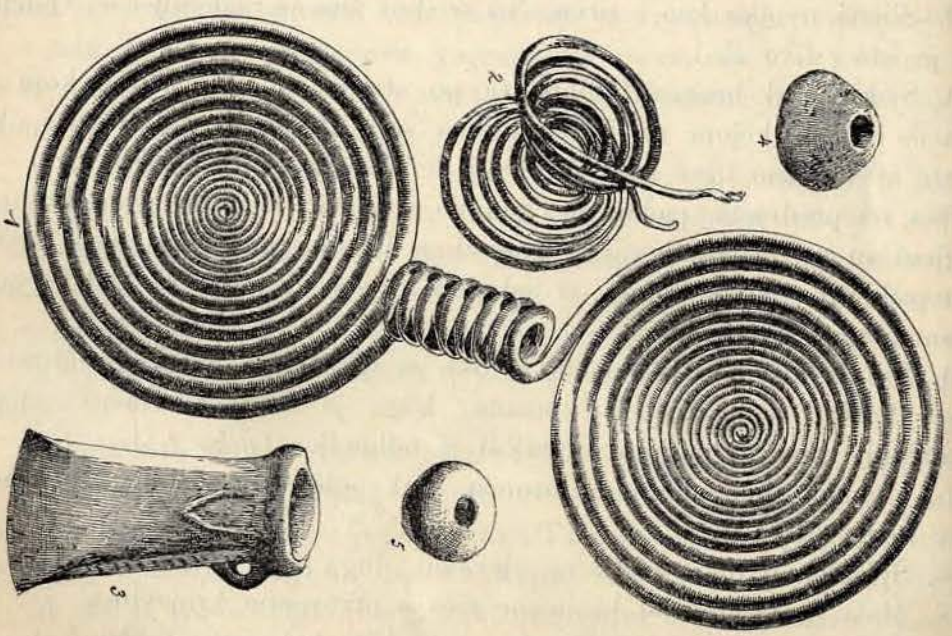

Slika 2.

Prehistorički predmeti iz prozorskog kotara. 2/3 nar. vel.

10. Uteg od ilovače, nalik na četverostrani prošupljeni čunj *(slika 1, 8)*.

11. Elastična uvojka od broncane žice, nalik na one što se meću danas u stolice da budu mekše *(slika 2, 2)*.

12. Kašika od bronca, na vrhu okrnuta *(slika 1, 6)*.

Ovi potonji predmeti (4—12) nagjeni su, kako mi piše gosp. Branković, u okolici prozorske kule (?).

Predmeti pod broj 4—10 po svoj prilici pripadaju mlagjoj prehistoričkoj epohi — u razdobje halštatske i la-tenske perijode, dok je ona elastična uvojka a valjda i kašika iz rimskog vremena.

Slika 3.
Kašika od bronca iz Kolunića. $^2/_5$ nar. vel.

Slična broncana kašika, prikazana u priloženoj sličici 3., stigla je zem. muzeju nedavno od gosp. mjernika Reddi-a, koji priopćuje, da je tu kašiku našao nedaleko od sela Kolunića.

Прилози за фенологију (Phänologie) Херцеговине уз кратак увод, како се праве фенологичка опажања.

Приопћио

срески лијечник др. **Јустин Карлински.**

Метеорологички утицаји (топлота, киша и вјетар) упливишу у велико на биље сваког краја.

Клијање, листање, цвјетање и плод зависе посве о споменутим чинитељима. Испитује ли се температура, оборине и вјетар т. ј. поднебје или клима неког краја, биће корисно, ако се биљежи и уплив климе на биље.

Биљешке о листању, цвјетању, дозријевању и опадању лишћа у биља неког краја или тако звана фенологичка опажања, разјашњују нам доба (епохе), у којима се ове промјене у животу биља у неком крају збивају. Са метеорологичким утицајима попуњавају ова опажања појам, познат под именом поднебје или клима, с друге стране разјашњују нам особитост сваке године, која се опажа на промјенама биља.

Предузимати фенологичка опажања није ни мало тешко. Добра воља, тачност, то је што се хоће. Доста је, да се забиљежи, кад се покажу први раширени листови, први развијени цвјетови, први зрели плод, прво пожућело лишће у биља најближе околице. Ако се сваке године на истом биљу то опажа, тим је свршен лаки, а по науку веома важни посао. Зна ли мотрилац, да је цвијет у љешника или брезе тек онда потпуно развијен — а тад се истом смије забиљежити — кад се прашн, ако се додирне, да је плод кестена или ораха тек онда зрио, кад се зелена љуска сама отвори, да је плод крушке или јабуке онда зрио, кад добије црно зрње, то је доста и већег знања не треба му за то. При том се ваља осврнати само на најједноставније, најпознатије и најближе биљке. Има ли каквих год запрјека, те се не могу тачно мотрити промјене у животу неког дрвета или жбуна, нека се онда у слиједећој години што више посматрају биљке, које су у истом положају, јер познато је да на цвјетање и дозријевање у велико

утиче и то, да ли је положај биља према сунцу окренут или не. Пошто има много врста воћака, које, како је познато, дијелом рано, дијелом касно цвату, доста је да се посматрају само дивље воћке (не окулиране). Код жита ваља увијек назначити да ли је озимица или јара.

Приложене биљешке баве се само биљкама, које су свакоме добро познате. Промјене у животу овог биља свак ће лако опазити. Кад би се оваква, а уз то и метеорологична опажања биљежила, то би био врло вриједан принос за проучавање наше земље.

У приложеној таблици саставио сам фенологична опажања из Стóца и Коњица у год. 1889—93. и читалац може лако разабрати, како се горе поменуте промјене у истог биља у ова 2 мјеста у различито вријеме појављују.

Ова опажања добиће само онда праву вриједност, ако се течајем више година испитују, и могу бити важан принос за науку о поднебју или за климатологију земље.

Столац						Коњиц				
Име биљке	Год.	Листа	Цвјета	Дозријева	Жути	Год.	Листа	Цвјета	Дозријева	Жути
Орах *Juglans regia* (Wallnuss)	1889 1890	8. априла 5. „	10. априла 10. „	12. августа 17. „	20. октобра 18. „	1891 1892	20. априла 25. „	26. априла 29. „	23. августа 30. „	20. октобра 29. „
Лješник *Corylus Avellina* (Haselnuss)	1889 1890	8. фебруара 8. „	20. јула 17. „	20. јула 17. „	28. октобра 20. „	1891 1892	28. марта 1. априла	— —	23. јула 26. „	26. октобра 28. „
Багрен *Robinia pseudoacacia* (Wilde Akazie)	1889 1890	10. марта 12. „	13. априла 15. „	10. јула 10. „	15. октобра 20. „	1891 1892	30. априла 28. „	15. маја 11. „	22. јула 23. „	16. октобра 20. „
Јоргован *Syringa vulgaris* (Flieder)	1889 1890	16. марта 16. „	28 марта 30. „	— —	10. новембра 16. „	1891 1892	10. априла 17. „	24. априла 30. „	— —	21. октобра 28. „
Маслачак *Toraxacium officinale* (Pfaffenröhrlein)	1889 1890	10. фебруара 10. „	12. фебруара 13. „	— 1. маја	— 16. октобра	1891 1892	22. марта 23. „	25. марта 28. „	— —	26. октобра —
Бресква (Шефтелија) *Persica vulgaris* (Pfirsich)	1889 1890	16. марта 17. „	18. марта 20. „	20. јула 21. „	17. октобра 18. „	1891 1892	20. априла 20. „	25. априла 23. „	27. јула 29. „	17. октобра 21. „
Брeза *Betula alba* (Birke)	1889 1890	10. марта 13. „	1. марта 3. „	— —	25. октобра 30. „	1891 1892	30. марта 27. „	3. марта 3. „	— —	30. октобра 30. „
Сремза *Prunus Padus* (Traubenkirsche)	1889 1890	16. марта 13. „	20. марта 16. „	10. јуна 10. „	17. новембра 16. „	1891 1892	29. марта 28. „	1. априла 3. „	19. јуна 23. „	20. октобра 29. „

Столац						Коњиц					
Име биљке	Год.	Листа	Цвјета	Дозријева	Жути	Год.	Листа	Цвјета	Дозријева	Жути
Црвени дријен *Cornus mas* (Gelber Hartriegel)	1889 1890	13. априла 13. „	2. фебруара 5. „	12. јула 10. „	15. новембра 11. „	1891 1892	23. априла 21. „	21. фебруара 21. „	25. јула 26. „	15. новембра 18. „
Мирисава љубица *Viola odorata* (Veilchen)	1889 1890	10. фебруара 16. „	17. фебруара 28. „	— —	28. октобра 26. „	1891 1892	15. марта 17. „	21. марта 26. „	— —	21. октобра 22. „
Обичан глог *Crataegus oxyacantha* (Weissdorn)	1889 1890	17. априла 19. „	13. априла 16. „	— 27. јула	30. септембра —	1891 1892	21. априла 20. „	18. априла 17. „	27. јула 30. „	30. септембра 30. „
Грашак (зечак) *Pisum sativum* (Erbse)	1889 1890	13. марта 12. „	17. априла 17. „	21. јуна 16. „	22. јуна 21. „	1891 1892	20. априла 17. „	24. априла 21. „	23. јуна 20. „	26. јуна 24. „
Крушка *Pyrus communis* (Birne)	1889 1890	3. априла 7. „	5. априла 9. „	17. јула 19. „	28. октобра 30. септембра	1891 1892	17. априла 19. „	20. априла 23. „	30. јула 29. „	30. октобра 28. „
Јечам јари *Hordeum aestivum* (Sommergerste)	1889 1890	— —	26. маја 28. „	1. августа 2. „	— —	1891 1892	— —	28. маја 29. „	1. августа 2. „	— —
Јабука *Pyrus malus* (Apfel)	1889 1890	11. априла 11. „	12. априла 12. „	21. јула 22. „	28. октобра 31. „	1891 1892	18. априла 20. „	23. априла 24. „	29. јула 30. „	28. октобра 31. „
Дивљи кестен *Aesculus Hippocastanum* (Rosskastanie)	1889 1890	23. марта 28. „	21. априла 23. „	17. августа 24. „	20. октобра 21. „	1891 1892	18. априла 23. „	1. маја 2. „	28. августа 25. „	31. октобра 26. „

Столац					Коњиц				
Име биљке	Год.	Листа	Цвјета	Дозријева	Жути	Год.	Листа	Цвјета	Дозријева	Жути
Кестен *Castania vesca* (Echte Kastanie)	1889 1890	23. марта 25. „	27. априла 30. „	28. августа 31. „	— —	1891 1892	19. априла 17. „	5. маја 17. „	1. септембра 2. „	— 24. октобра
Зоб *Avena sativa* (Hafer)	1889 1890	— —	29. маја 29. „	11. јула 13. „	— —	1891 1892	— —	30. маја 1. јуна	24. јула 28. „	— —
Јагорчика *Primula officinalis* (Primel)	1889 1890	18. фебруара 19. „	23. фебруара 23. „	— —	28. септембра 30. „	1891 1892	4. марта 7. „	19. марта 23. „	— —	28. септембра 30. „
Јагода *Fragaria vesca* (Erdbeere)	1889 1890	1. марта 2. „	11. марта 16. „	10. маја 13. „	— 16. октобра	1891 1892	10. марта 13. „	21. марта 30. „	16. маја 19. „	18. октобра 11. „
Дивља ружа (шипак) *Rosa canina* (Hundsrose)	1889 1890	28. марта 29. „	11. априла 13. „	21. јула 26. „	— 11. октобра	1891 1892	8. априла 7. „	1. маја 3. „	29. јула 11. августа	— 7. маја
Обична шљива (дивља) *Prunus domestica* (Wilde Pflaume)	1889 1890	13. априла 13. „	16. априла 17. „	27. августа 3. септембра	16. октобра —	1891 1892	26. априла 29. „	30. априла 2. маја	11. септембра 11. „	17. октобра —
Висибаба (дријемак) *Galanthus nivalis* (Schneeglöckchen)	1889 1890	2. фебруара 3. „	2. фебруара 5. „	— —	— —	1891 1892	1. марта 2. „	2. марта 3. „	— —	— —
Трн *Prunus spinosa* (Schlehenpflaume)	1889 1890	11. априла 13. „	1. априла 3. „	— 21. августа	30. октобра 1. новембра	1891 1892	21. априла 3. маја	16. априла 28. „	— 2. септембра	31. октобра 1. новембра

Столац						Коњиц					
Име биљке	Год.	Листа	Цвјета	Дозријева	Жути	Год.	Листа	Цвјета	Дозријева	Жути
Вишња *Prunus cerasus* (Weichsel)	1889 1890	5 априла 14. „	3. априла 11. „	2 јуна 11. „	— —	1891 1892	25. априла 24. „	23. априла 21. „	12. јуна 18. „	— —
Раж *Secale cereale aestivum* (Sommerroggen)	1889 1890	11. марта 13. „	11. маја 12. „	10. јула 12. „	— —	1891 1892	15. марта 23. „	18 маја 28. „	21. јула 28. „	— —
Мограње (шипак) *Punica granatum* (Granatapfel)	1889 1890	25. априла 21. „	30. априла 28. „	16. септембра 24. „	— 16. октобра	1891 1892	1. маја 3. „	13. маја 18. „	21. септембра 30. „	— 13. октобра
Винова лоза (виника) *Vitis vinifera* (Weinstock)	1889 1890	10. априла 11. „	13. јуна 12. „	7. августа 10. „	— 16. септембра	1891 1892	18. априла 21. „	18. јуна 21. „	20. августа 22. „	— 12. септембра
Храст лужњак *Quercus pedunculatus* (Eiche)	1889 1890	13. априла 22. „	— —	— 27. августа	16. новембра —	1891 1892	17. априла 28. „	— —	29. августа 30. „	18. новембра 18. „
Бијела липа *Tilia grandifolia* (Linde)	1889 1890	11. априла 17. „	1. јуна 1. „	— —	20 новембра 16. „	1891 1892	20. априла 20. „	11. јуна 10. „	— —	20. новембра 13. „

Rimski natpis iz Fazlića.

Priopćio

profesor nadbiskupske kat. gimnazije u Travniku **P. Aleksander Hoffer.**

U Fazlićima na Bili našao se je rimski kamen, koji vrijedi, da se odmah iznese na javu. Izorao ga je proljetos Bečir Aganović iz Fazlića na njivi, što leži južno od sela i zove se Brca. Prilažem fotografiju ovog kamena. — Kamen je odbijen na jednoj strani a od gornje polovine ima samo nešto malo. Kopajući na mjestu, gdje se je ploča izorala, nije se

moglo ništa više naći; jamačno je ova ploča davno već odvaljena od svoga prvašnjega mjesta. Ploča (dônja polovina) visoka je 0·76, široka jedno 0·60 i debela 0·15 *m*. Polje, u kojem ima pismo, visoko je 0·40 i široko 0·50 *m*. Slova, 42—38 *mm* visoka, su pravilna, lijepa i duboko izrezana. — Na

gornjoj polovini stojali su muž i žena; razabiru se čovjeku noge kao u vojničkim čizmama i podulja haljina ženska; ali slike su veoma malene bile. Čitam ovako: D*(iis)* M*(anibus)* · — P. ÆL*(ius)* IVSTUS — D*(e)* C*(urio)* M*(unicipii)* BIST*(uensis)* — ET ÆL*(ia)* PROCVLA — CONIVX · VIVI · SIBI · — POSVERVNT. (N i T su u ligaturi.)

Imena Aelius i Aelia čitaju se često na dalmatinskim kamenovima, primjerice u Bullettino di archeol. e storia dalm. Spalato g. 1891., str. 97., br. 52. P. Ael. Dionisius & Ael. Glicera filio P. Ael. Victorino; Aelia Procula g. 1889., str. 72.

Znamenitost podaje kamenu ono M. BIST. — Bistue Vetus i Bistue Nova nalaze se u Peutingerovu zemljovidu kao postaje na cesti od Solina u Srijem: Salona · XVI · Tilurio · XXII · Ad Libros VIIII · In Monte Bulsinio · VI · Bistue Vetus · XXV · Ad Matricem · XX · Bistue Nova · XXIIII · Stanecli · · Argentaria · · Ad Drinum · XV · Gensis · XXX · Sirmium. — U crkvenim saborima u Saloni g. 530. i 532. potpisao se je „Andreas episcopus bestoensis ecclesiae"; onaj biskup takogjer zahtijevaše, da se odijeli jedna čest od njegove biskupije, pošto je prevelika: „atque ideo quaeso, ut a loco Copella et Arena usque ad has urbes basilicasque, quae in mea patrocinia continentur, ad proponendum iisdem locum faciatur episcopum pertinere". (Kukuljević: Codex diplomaticus regni C. D. S. I. 195—198.)

U natpisima našlo se je dosada: 1. DEC · C · BIS · u Rogatici [1]) (Hoernes Alterthümer der Herceg. II., 935.); 2. DEC · MVN · BIS · u Zenici (Glasnik zem. muz. 1892., 342.); 3. na ovome kamenu DC · M · BIST · Dok kratica pod 1. i 2. daje samo BIS te je dr. Truhelka za to mislio na Bisua (Glasnik o. m. 346. d.), ovaj kamen posve jasno ima BIST.

Mjesta rimskih starina u glavnoj dolini rijeke Lašve ponešto već su poznata te je najznamenitije u Malome Mošunju, potom u Putičevu ispod Travnika, odmah iznad Travnika i napokon iznad Gornjega Turbeta na jajačkoj cesti. Na Bili t. j. u onoj dolini ispod Guče Gore, Brajkovića i Fazlića, u višegodišnjem istraživanju nijesam ušao u trag rimskim starinama do na ova tri mjesta: u Postinju kod Malina, gdje je vodio i starinski most preko Bile, našlo se nešto malo cigle i novaca; u Poljanicama, gdje se je 20, 30 godina nazad izorala jedna ploča s natpisom, i sada na lijevoj obali rječice Bile ispod Fazlića rimski kamen, o kome je ovdje riječ. Cigle upravo nigdje do u Postinju nijesam mogao vidjeti ni od ljudi saznati, da su je igdje našli. Ipak je dosta osnovano mnijenje, da je od Zenice

[1]) Dr. Karl Patsch: „Bericht ueber einer Reise in Bosnien" u „Arch. epigr. Mittheil. aus Österreich" čita ondje izvjesno DEC · C · RIS · Primjedba uredništva.

preko Stranjana i Pojske na Bilu a odanle na Vrbanju te tako u Banjuluku vodila rimska cesta i svijet kazuje o staroj kaldrmi u šumama visoko nad Bilom, po kojoj se može hodati na Vrbanju, ali malo ko da zna za ovaj put.

Ne treba po mojem mnijenju, da je Bistue upravo bila ondje, gdje se našao kamen; jerbo onaj P. Ael. Iustus mogao je ondje imati kuću (ljetnikovac). — Zar bi Bistue Nova bila u Zenici, Ad Matricem u našem Mošunju i Bistue Vetus u Skoplju? Svakako čini se, da je cesta od Salone do Sirmia imala više od 166 + 60 (dodajući po 30 za one dvije nenaznačene daljine) = 226 MP, kad ima cesta od Salone u Servitium 126 ili 149 MP. a i to teško dovoljno (Hoernes Alterth. II., 927). A i to je znamenito, što u Peutingerovu zemljovidu Ad Matricem je odlikovano od drugih varoši, pa ipak u 6. vijeku biskupska stolica nije Ad Matricem već u Bistui.

Ne nagagjajuć dalje upozorujem samo na ove dvije stvari. Prvo: ako bi vrijedilo tumačenje: „a loco Copella et Arena“ = od Kopila i Vranice (Klaić: Povijest Bosn. 41.), imali bismo megju biskupije od Bistue i novo osnovane; Bistue po tome i druge varoši ostale bi na sjeveru i istoku planina, koje dijele Lašvu i Lepenicu od Skoplja; no teško se daje pomisliti, da su ona čisto slovjenska imena postala od starih rimskih. — Drugo: ako je ona cesta u istinu od Solina u Mitrovicu išla, naravnije je nju voditi od Skoplja na Lašvu, odanle na Bosnu rijeku (na Zenicu ili Visoko?), kao što vodi i stari tovarni put, i dalje na Drinu. Ne bi se tako nadalje moglo držati mnijenje, da je Ad Matricem bilo u Sarajevskom Polju. — Napokon jedno Bisten bilo je i pri moru; Geog. Raven: Narona-Praetoria-Bisten-Aronia (sr. Bulletino 1891., str. 43.).

Двије знамените публикације из Босне и Херцеговине.

На скупштини њемачких филолога и школника, која се ове године о Духовима састала у Бечу, поднио је владин савјетник г. др. Људевит Талоци по налогу заједничког министра финанција, преузв. г. В. пл. Калаја двије знамените научне публикације из Босне и Херцеговине овој скупштини уважених научењака на знање и увиђење. Пуне наслове овијех публикација саопштавамо ниже; међу тијем особитим задовољством истичемо, да се у једној од њих находе систематично приређени прилози о научном истраживању Босне и Херцеговине, који су у течају четири минулих година излазили у нашем „Гласнику“. Том публикацијом отворен је пут нашем „Гласнику“ у велики научни свијет, а раду његових многобројних сурадника призната је знанствена вриједност по науку у опште. Таквим успјехом „Гласника“ ми се само поносити можемо.

Ниже саопштавамо бесједу нашег уваженог сурадника, владиног савјетника дра Талоција, којом је у другој сједници горе споменуте скупштине пропратио речене публикације из Босне и Херцеговине, а уједно и одговор ц. кр. дворског савјетника дра Хартла, предсједника скупштине.

Бесједа г. дра Љ. Талоција гласи:

„Високоштована скупштино!

Мени је од стране цар. и крал. заједничког министарства финанција пала у дио часна задаћа, да скупштини њемачких филолога и школника поднесем двије публикације босанско-херцеговачког земаљског музеја. Једна публикација састоји се из прве свеске „научних вијести из Босне и Херцеговине“, уређене од дра Морица Хернеса, друга сачињава први дио истраживања, која су учињена од стране бос.-херц. грађевинског савјетника Филипа Балифа у погледу римских путева у Босни и Херцеговини, а по налогу заједничког министарства финанција. Наслов је ових публикација: „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“. Herausgegeben vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum in Sarajevo. Redigirt von Dr. Moriz Hoernes. I. Band

mit 30 Tafeln und 760 Abbildungen im Texte. Wien 1893. In Commission bei Karl Gerold's Sohn. Gr. 8°; XVII, 593 S. — „Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina" von Philipp Ballif, bosn.-herceg. Baurath. Herausgegeben vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum. I. Theil. 24 Abbildungen auf 12 Tafeln und 1 Karte nebst einem Anhang über die Inschriften von Dr. Karl Patsch. Wien 1893. In Commission bei Karl Gerold's Sohn, 4°, 70 S. (У пријеводу: „Научне вијести из Босне и Херцеговине". Издане од босанско-херцеговачког музеја у Сарајеву. Уређене од дра Морица Хернеса, I. дио са 30 табља и 760 слика у тексту. Беч 1893. У комисији код Карла Геролда син. Велика 8°, XVII, 593 стр. — „Римски путеви у Босни и Херцеговини" од Филипа Балифа, босанско-херцеговачког грађевног савјетника. Издање босанско-херцеговачког земаљског музеја. I. дио. 24 слике на 12 табљи и једна земљописна карта са додатком о натписима од дра Карла Пача. Беч 1893. У комисији код Карла Геролда син. 4°, 70 стр.).

Већ и само кратко проматрање садржаја показује нам у колико смо у праву, управо при овој прилици, да узмемо на знање ове публикације. Окупација Босне и Херцеговине Аустро-Угарском незначи само преображај у политичним и административним одношајима овог оскудјевањем и ратом изнуреног западног трокута Балканског полуострва, него и трајну побједу западне културе, којој су се ове земље на сваком пољу раскрилиле. Аустро-Угарска владавина у Босни и Херцеговини, а понаособ човјек, који на челу овог културног посла стоји, сматраху за своју прву дужност, да унаприједе научне тежње и јевропску културу да упозоре на оне моменте, које ове обзиром на културну хисторију тако занимљиве покрајине у својој одвојеној појави пружају. Истакла се та веома тешка али јединствено благодарна мета, да се народ, или управо његов образованији живаљ придобије за науку, како се неби рекло, да је западно јевропска култура просто само премазала вишестољетну оријенталну културну хисторију, већ уједно и коријена захватила.

Производ је овога културног правца босанско-херцеговачки земаљски музеј, који не само да има чувених збирака, него је уједно и школа, можда више него ли у другим земљама; ђаци су ове школе сав народ, у колико он у главни град Сарајево без разлике вјероисповијести долази, а наставници су они вриједни сурадници, који свјесни своје културне задаће, све своје знање и умијење овом узвишеном циљу с одушевљењем, а потакнути на то својим највишим управником свом својом силом посвјећују. Овом заједничком сурадњом свијех чинилаца постао је земаљски музеј радионица, која се часно може успоредити са сличним

заводима у другим покрајинама. То доказује овом приликом у ширем обиму, а не као што је то до сад случај бивао, овдје предложена свеска научних вијести. Увод, који је написао по босанско-херцеговачке културне тежње заслужни владин савјетник Коста Херман, показује нам овај завод с обадвије стране. Од четири године амо излази као орган босанско-херцеговачког земаљског музеја свака три мјесеца на земаљском језику „Гласник земаљског музеја у Босни и Херцеговини“, који је у току свог четири-годишњег излажења осигурао себи не само у земљи, већ и ван ње лијепу киту сурадника, а у ужим круговима као заслужан посредник прибавио себи добар глас.

Па као што на ново искрченом земљишту буја обилат род, тако је и овај лист успио у томе, да на подручју новооткривеног научног окружја пружи својим читаоцима читави низ прилога, која бисмо с правом могли назвати откривењима од апсолутне вриједности као резултат најновијих испитивања.

Међу тијем за земаљски музеј није „Гласник“ довољан за то, да научној публици саопћи резултате учињених истраживања. Језик, на коме се штампа искључивао га је из несловенских кругова. Због брзине у извјештавању често би прилози у „Гласнику“ изгледали фрагментарни, непотпуни, и у Сарајеву се поједини радови не би баш увијек могли да заодјену у оно савршено рухо, које екзактна критика захтијева.

Босанско-херцеговачки музеј је дакле са издањем овдје предложених научних вијести на њемачком језику изашао на сусрет жељи, која се са више страна појављивала. Уређивање и распоређење градива, које је извађено из четири до сад штампаних годишта „Гласника“ преузео је чувени испитивалац и археолог г. др. Мориц Хернес, који је свој уреднички дар сјајно посвједочио не само при избору градива, већ и у поправљању, систематичном приређивању и допуњењу, које уза старо градиво и доста новога пружа. Па како мени с погледом на свестрани програм предавања не достаје доста времена да расправим овај предмет, то се не могу упустити у то, да овако богато градиво опширно расправљам, те ћу се ограничити само на укупан исказ. Дјело имаде 37 штампаних табака а илустровано је са 30 таблица и 760 слика у тексту, и доноси 72 чланка из пера 41 писца. Ова прва књига подијељена је по научним гранама у три дијела: I. Археологија и хисторија (A. Извјештаји и расправе. Б. Биљешке). II. Наук о народу (A. Подужи чланци и скупљене ситнице. Б. Биљешке). III. Природне науке.

Највећи дио заузима археологија, како прехисторичка тако и римска, која обухваћа скоро двије трећине књиге.

Средњовјековна археологија биће заступљена у другој свесци скоро у истом обиму.

Други дио доноси народне ствари и то искључиво од домаћих сурадника; ови су чланци пуни свјежине и непосредности, који етнографу пружају изобиље у појединим цртама, а дух босанског народа приказују у свијетлој боји. У другој књизи биће овај дио систематичним прилозима научно образованих писаца заступљен.

Трећи дио посвећен је природним наукама и доноси у овај мах драгоцјене прилоге из метеорологије, физикалне географије и ботанике. Зоологија ће у замашном обиму у другој књизи бити заступљена.

Археолошко-хисторички дио ове прве књиге води нас од прве доказане појаве човјека у неолитичким пећинским слојевима преко депотних налазака и пребивалишта бронцаног доба к силесији нађених громила (око 80.000) и бедема првога жељезнога доба. Око триста и по слика показују само чувене наласке са Гласинца, овог аркива гробова из илирског доба, који наласци — аналогно халштатској култури — у великом одсјеку жељезног времена престављају тако рећи гласиначку културу те су од епохалног значаја у археолошком испитивању балканског полуострва. Заједнички министар финанција, цијенећи ово по предхисторијске наласке тако еминентно важно гробиште, наредио је да се систематичко откопају и експлоатишу свеколике громиле, при чему су до сад испитаваоци као Хернес и Хампел, даље чиновници земаљског музеја Трухелка и Фиала судјеловали. Ископавања се свакогодишње настављају и у то име устројена је на Гласинцу кућа, која се са једног мјеста на друго може пренашати. Али се и наласци ла-тенског доба као и други остатци из задњег предримског доба налазе у овој књизи. Из римског доба врједно је нарочито споменути серију налазака из римске насеобине Домавије са њезиним натписима, нађеним у откопаним зградама. Њезино откривење као и поближе познавање римске рударске културе у Босни ваља преписати у заслугу покојном управитељу рудокопа Погачнику, нарочито пак рударском сатнику Радимском, који се гвозденом истрајношћу и великим одушевљењем на ову струку одао. Даље налазимо веома драгоцјене прилоге за римско доба из Зенице и Стоца; рушевине, мозаике, гробове, натписе, скулптуре, саргофаге са богатим садржајем, пак онда многе трагове старих путева и т. д.

Ово задње поглавље води нас другој публикацији: „Римски путеви у Босни и Херцеговини од Филипа Балифа.“ За ово у свом својству јединствено истраживање, можемо захвалити личној иницијативи министра пл. Калаја, који је аутору наредио, нека без

обзира на итинераре и садржај написаних вијести углави истинске трагове римских путева. Ово је извршено са великом срећом и трудом најприје у западној Босни и Херцеговини, а за тијем на Дрини. Као што поштована скупштина из изврсне карте ц. и кр. географског завода увидјети може, показује подручје, гдје су у савезу са римским путевима у Далмацији испитани они у Босни и Херцеговини, са свијем неоспориве трагове римских путева; овако устројене поворке путева не оснивају се на хипотезама, него на темељу трагова, натписа, камења за ознаку миља и т. д.

Као што доказују од дворског фотографа Сколика мајсторски израђене таблице, пред нама су очувани трагови цеста по красу, даље одржано камење за миље, ови живи свједоци римског техничког ђенија у градњи путева, најзад насипи за путеве, ријечју све сами конкрентни преостатци, који нам на видик износе мрежу римских путева у Босни и Херцеговини.

Ни једна земља нема оваке радње о својим старим римским путевима, а ваља ми примјетити, да овај рад чини само први дио Балифових истраживања, а она на карти још непопуњена мјеста биће временом испуњена, и онда ће сва стародревна мрежа путева бити пред нама. Прозревши управо џиновски дух старих Римљана, који своју државу, до данас највећу у свјетској историји, нијесу увеличали просто проширивањем њезиних граница, већ и на најзакутније дијелове области ударали жиг својега духа и рада, министар пл. Калај пружио је римској археологији своју најтоплију и најсавршенију потпору. За то и мислим, да ће позвани представници стародревних наука добродошлицом поздравити овај дар. Изобиље новог градива у натписима, које је овијем истраживањем на видик изашло, захтјевало је, да га обради какав хисторичар и епиграфичар. То је учинио у археолошком и епиграфском семинару бечког универзитета под управом професора Бормана др. Карло Пач на темељу тачних снимака натписа. Текстови су са најтачнијом брижљивошћу исправљени те пружају податке за историју римске градње путева у Босни и Херцеговини.

Најзад слободан сам, да по високом налогу ставим 25 примјерака „Научних вијести“ и 100 примјерака „Римских путева у Босни и Херцеговини“ цијењеној скупштини на располагање с молбом, да се изволе раздијелити међу штоване чланове.

Сматрам за особиту част, што сам врло штованој скупштини, чији се чланови понаособ умним правцем древности занимају, предложио публикације оне земље, која је у старо доба као подручје најнижег варварства, у средњем вијеку и у новије доба као поприште

несретне партијске борбе позната била, али која сада и на подручју модерне науке, којој је ипак антика темељ, почиње да ступа у редове културних земаља.“

На ову бесједу изволио је предсједник скупштине, ц. кр. дворски савјетник др. Хартл, овако одговорити:

„Сматрам за своју дужност, да у првом реду господину ц. и кр. заједничком министру финанција, Њег. Преузвишености В. пл. Калају на тако драгоцјеном поклону, онда владином савјетнику г. Људевиту пл. Талоцију за предложена скупоцјена и веома важна дјела у име генералне скупштине нашу најтоплију захвалност изјавим. Господа увиђају из ових дјела, да Аустро-Угарска има не само моћи, него и снаге, да изврши своју културну задаћу.“ (Допадање).

* * *

Коначно нам је још додати, да је пригодом скупштине филолога и школника у ц. кр. аустријском музеју приређена археолошка изложба, код које је такођер и наш музеј повећом збирком старина из предисторијског и римског доба заступљен био. Та се је збирка састојала од 237 особито лијепих и значајних предмета и од неколико нацрта досад стручно испитанијех римских грађевина.

Rimska naseobina u Majdanu kod Varcar-Vakufa.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský.**

Kada sam u proljeću 1891. pregledavao rudnik i talionicu bakra u Sinjakovu kod Majdana, reče mi tamošnji upravitelj rudnika, gospodin Rudolf Sladeček, da se na lijevoj obali potoka Jošavke, u predjelu Barine, prema talionici bakra, na tako zvanoj Crkvini vide temeljni zidovi nekakve gragjevine, te mi ujedno pokaza nekoliko čisto rimskih zemljanih ploča i cigala, koje je on našao na spomenutom mjestu.

Pregledavši Crkvinu, uvjerio sam se, da je tamo razvalina neke rimske gragjevine, ali da u grmlju okolice ove Crkvine ima još i drugih temeljnih zidova rimskih zgrada i da su na lijevoj obali potoka Jošavke sve oranice u okolini tih razvalina najmanje u prostoru od dva hektara posute fragmentima rimske opeke, žmurnjaka i žljebastog krovnog crijepa, a ima i komada željezne troske.

Ujedno su mi pokazali nekoliko rimskih cigala, koje su nagjene na desnoj obali Jošavke, kada se gradio bakreni majdan u Sinjakovu. Dalje istraživanje te obale uvjerilo me je, da se nekadanja rimska naseobina u Majdanu protezala i po desnoj obali u najmanjoj duljini od 250 *m* i to od bakrenog majdana prema jugoistoku do preko Vukelićevog Hana.

Na jugoistočnom kraju te površine, po kojoj su razasuti fragmenti od cigala, komadi lijepa i t. d. udari mi u oči jedno 60 *m* jugoistočno od Vukelićevog Hana modro-sivo ponešto uzvišeno mjesto, koje se jasno razlikovaše od crvenog tla oranice oko toga mjesta. Kada sam došao na to mjesto, našao sam tamo temelj 70 *cm* dugog stupa i naokolo osim cigala i grumenja od lijepa još i više komada lijepa sa zida, ponajviše pompejanskim crvenilom obojenih. Tako je tu očito plug nabasao na ostatke rimske zgrade.

Pošto je pak oranica već bila zasijana kukuruzom i pošto se za sad nije moglo kopati, zamolio sam gospodu upravitelja rudnika Rudolfa Sladečeka i majstora talionice Andriju Torkara, koji su me pratili, da u jesen preduzmu kopanje za pokus.

Gospodin je Torkar za pokus kopao u kasnoj jeseni godine 1891., ali je skoro morao prekinuti posao radi kišovitog vremena i snijega. Pri tome su se našli temeljni zidovi oveće zgrade i djelomično se otkrila njezina polukrugla apsida na istočnoj strani. Poslije toga je iskopana jama opet zasuta, da se polje opet obraditi može i da se čuva nagjena slikarija na zidovima.

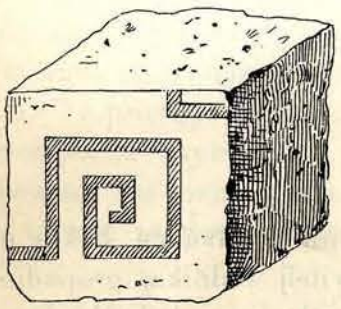

Slika 1.

Pošto se po poslanom izvješću gospodina Torkara pri tom pokusnom kopanju osim ostataka zidova našlo i raznih arhitekturnih komada n. pr. velika i mala glavica stupa, fragmenti stupova, debala i tomu slično, onda crtarijom urešen komad lijepa, kao što je na *slici 1.* crveno na svjetložutom temelju izvedeni meander, te pošto se iz toga mogla naslućivati veća i bogatije urešena rimska zgrada, naredila je zemaljska vlada, da se ima iskopati, te sam ja bio poslan u Majdan, da započnem i prigledam taj posao.

Pošto se ovrhlo žito na onoj oranici, došao sam u augustu 1892. godine u Majdan, gdje se odmah pod osobnom upravom gosp. Torkara počelo kopati, te se to kopanje i svršilo većim dijelom u mojoj prisutnosti.

Zapadni dio zgrade iskopao je onda gospodin Torkar sam, te je poslao u *slici 2.* prikazani nacrt cijele zgrade. Rado upotrebljujem zgodu, da se tome gospodinu, kao i upravitelju rudnika gospodinu Sladečeku najtoplije zahvalim na velikoj pomoći, koju su mi pružili i na velikom trudu, koji je imao prvi gospodin, kada je pregledavao kopanje i kada je sastavio nacrt zgrade.

Zgrada sačinjavaše pravokutnik, koji se pružio od sjeverozapada prema jugoistoku. Spoljašna dužina toga pravokutnika bijaše 18·6 *m*, a širina mu 16 *m*.

Na zapadu dogragjeni prostor *G* od 8·8 *m* unutrašnje dužine i 7·6 *m* unutrašnje širine, u kojem se našao samo na glavnom zidu rimske zgrade ostatak kamenitih basamaka *S* sa tri 18 *cm* visoka i 70 *cm* duga stepena od pješčenjaka, svakako ne pripada toj kući te je kasnije dogragjen, jer njegovi zidovi nijesu spojeni sa zapadnim glavnim zidom kuće. Zidovi su 40 *cm* debeli, te znatno slabiji nego zidovi prve gragjevine, a u gragjevnom pogledu mnogo su slabije izvedeni. Nadalje je pod toga prostora bio samo od ilovače i najposlije je njime zatvoren jedini ulaz u zgradu.

U sredini istočnog prednjeg zida našla se sasvim okrugla apsida, koja za 2·8 *m* produžuje zgradu i o kojoj ćemo poslije opširno govoriti.

Kako nacrt pokazuje, osnova je zgrade vrlo pravilna, a debljina svih glavnih i srednjih zidova jest jednaka 60 *cm*. Samo okrugli zid apside

bijaše slabiji, te je njegova debljina bila 35 *cm*. Zaostala visina zidova bijaše vrlo različita, te se ravnala po neravnoj plohi na površini zemlje

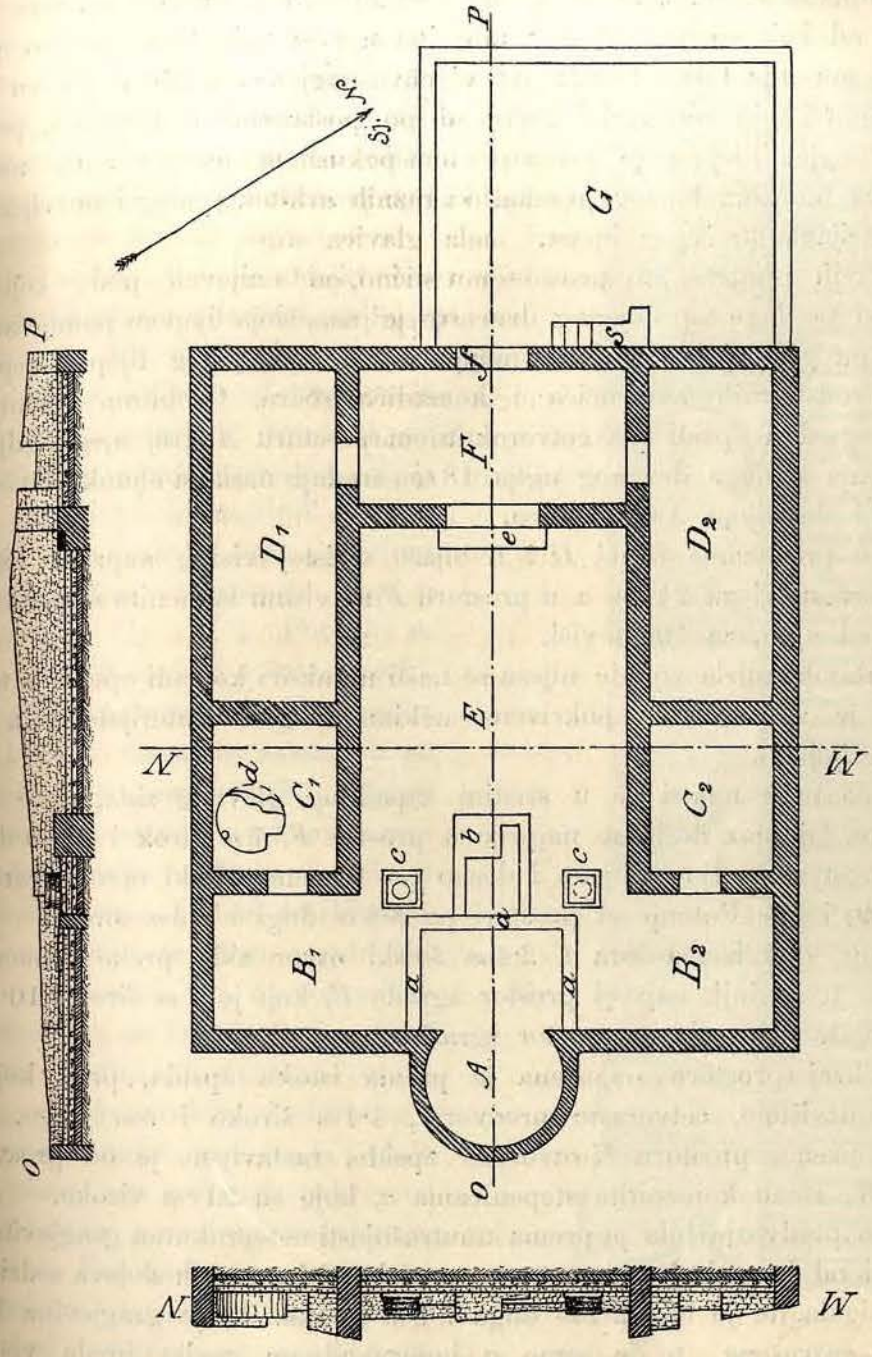

1/200

Slika 2.

nad njima. Tako se održao istočni glavni zid apsidom samo u visini od 20—30 *cm*, a zapadni glavni zid naprotiv i srednji zidovi u visini od 50—130 *cm* nad unutrašnjim tlom.

Zidovi se sastojahu od običnih komada kamena, kojima je ponegdje primiješana cigla i fragmenti cigala, a vrlo često je megju njima bilo tesanih komada sedre. Čini se, da su osobito okrajci vrata i prozora bili od sedre, od koje se našla velika množina u ruševini. Lijep je bio pun kreča, ali mu nije bilo komada od cigala primiješano. Mora da su svi nutarnji zidovi bili omazani i većim dijelom slikarijama uriješeni, jer je ponegdje nagjen lijep, gdje još visi na zidu, ali se inače svagdje nalazi kraj zidova množina bijelog pijeska, koji je postao od opalog i smrvljenog, često slikarijama urešenog lijepa.

Tle svih unutrašnjih prostorija tvori bijel naljeven pod, koji se sastojao od podloge zdrobljenog drvenog ugljena, sloja lijepom pomiješanog šljunka i na gornjoj površini od naljevenog i uglagjenog lijepa, koji je sastavljen od sitnih kamenčića i komadića sedre. Osobitom pomnjom izveden je pod u apsidi i u četverokutnom prostoru *A* kraj njega, gdje je bila najdônja naslaga drvenog uglja 18 *cm*, srednja naslaga šljunka 10·5 *cm*, a najgornji sloj lijepa 18 *cm* debeo.

Pod u prostorima *B*, *C*, *D* i *E* bijaše u istoj visini, naprotiv bijaše pod u prostoru *A* za 21 *cm*, a u prostoru *F* za visinu kamenite stepenice *e*, koji je pred njim, za 19 *cm* viši.

U ruševini cijele zgrade nijesu se našli nikakovi komadi opeke, s toga mora da je zgrada bila pokrivena nekim drugim materijalom, a ne krovnim crijepom.

Ulaz zgrade nalazi se u sredini zapadnog glavnog zida, te je 2 *m* širok. Kroz taj ulaz došlo se najprije u prostor *F*, 7 *m* širok i 3·6 *m* dug. Iz toga prostora vodio je lijevo i desno po 1 metar široki otvor vratâ u prostore D_1 i D_2. Potonji su prostori po 8·8 *m* dugi i 3·3 *m* široki.

Nadalje vodi iz prostora *F* 2·4 *m* široki otvor zida preko kamenite stepenice *e* u srednji, najveći prostor zgrade *E*, koji je 7 *m* širok i 10·4 *m* dug, te bijaše očito glavni prostor zgrade.

Kao kraj prostora smještena je prema istoku apsida, pred kojom se nalazi uzvišeno, četvorasto predvorje, 4·4 *m* široko i 3 *m* dugo. To predvorje prema prostoru *E* otvorene apside, rastavljeno je od prostora *E*, B_1 i B_2 samo kamenitim stepenicama *a*, koje su 21 *cm* visoke.

Uz to predvorje bila je prema unutrašnjosti četverokutna gragjevina *b* na podlozi od komada kamena, te se sastojala od izmjenitih slojeva sedrinih ploča i cigala, te je bila 2·7 *m* duga i 2 *m* široka. Ta je gragjevina bila djelomice razrušena, te je samo u jugozapadnom roglju imala visinu od 60 *cm*.

Na obim stranama te gragjevine stajahu na kvadratičnoj kamenitoj podlozi dva stalka od stupova *c*. U ruševini nagjena su i debla i glavice, koje su pripadale tim stupovima.

Očito su u kasnije doba ti stalci stupova na prosti način opekom i komadima sedre kvadratično obzidani, pri čemu su bile često lijepo obrađene strane komada sedre prema unutrašnjosti okrenute. Kod otkrivanja prikazivahu ti stalci stupova kvadratične stupove od 1 *m* duljine po strani i 60 *cm* visine. U njihovoj sredini mogla se opaziti površina, gdje su nasađena bila debla stupova.

Desno i lijevo od prostora *A* bila su uz prostor *F* bez ikakvog odjeljenja pobočni prostori B_1 i B_2, svaki po 5·2 *m* širok i 3·6 *m* dug. Iz svakog toga prostora vodio je 1 *m* široki otvor vrata u prostorije C_1 i C_2. Potonji su prostori 3·8 *m* dugi i 3·3 *m* široki.

Na unutrašnjem zidu apside, od koga se duvar na žalost održao samo u vrlo maloj visini, održali su se još naokolo veći komadi prijašnje slikarije na duvaru. *Slika 3.* prikazuje nam komad te slikarije. Na najdônjoj je strani podnožje, koje se sastoji od 3 vodoravna traka. Oba su krajnja traka ljubičasta, srednji je otvoreno žut, a najgornji je zarubljen vodoravnom crvenom crtom, kao što je i cijela površina toga podnožja pokrivena vertikalnim, crvenim, istosmjernim crtama. Nad podnožjem nalaze se tamnožuti, uspravni trakovi, pokriveni crvenim crtama i ornamentima lišća i s obje strane obrubljeni crtama u luku. Polja, koja su među tim, pokazuju na svijetložutom tlu nepravilne sive trakove.

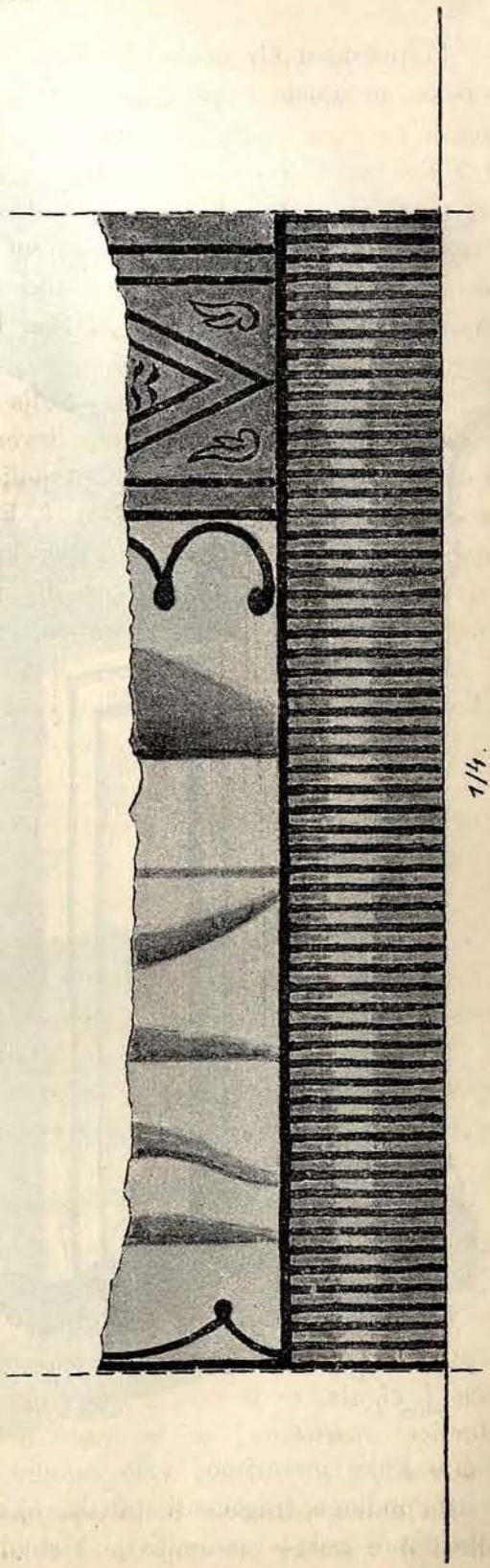

1/4.
Slika 3.

U prostoru C_1 našla se najposlije okrugla zidina od komada kamenja i opeke, te imade u promjeru 190 *cm*, a visoka je 70 *cm*. Na četiri mjesta periferije i to u jednakim razmacima pokazuju se udubine. U jednoj od tih udubina uzidan je 8 *cm* debeo stupić. *(Slika 4.)* Pošto se u ruševini prostora C_1 nalazi nekoliko debala, glavica i podnožja sasvim jednakih stupića, može se uzeti, da je i u ostala tri zareza stajao po jedan takav stupić.

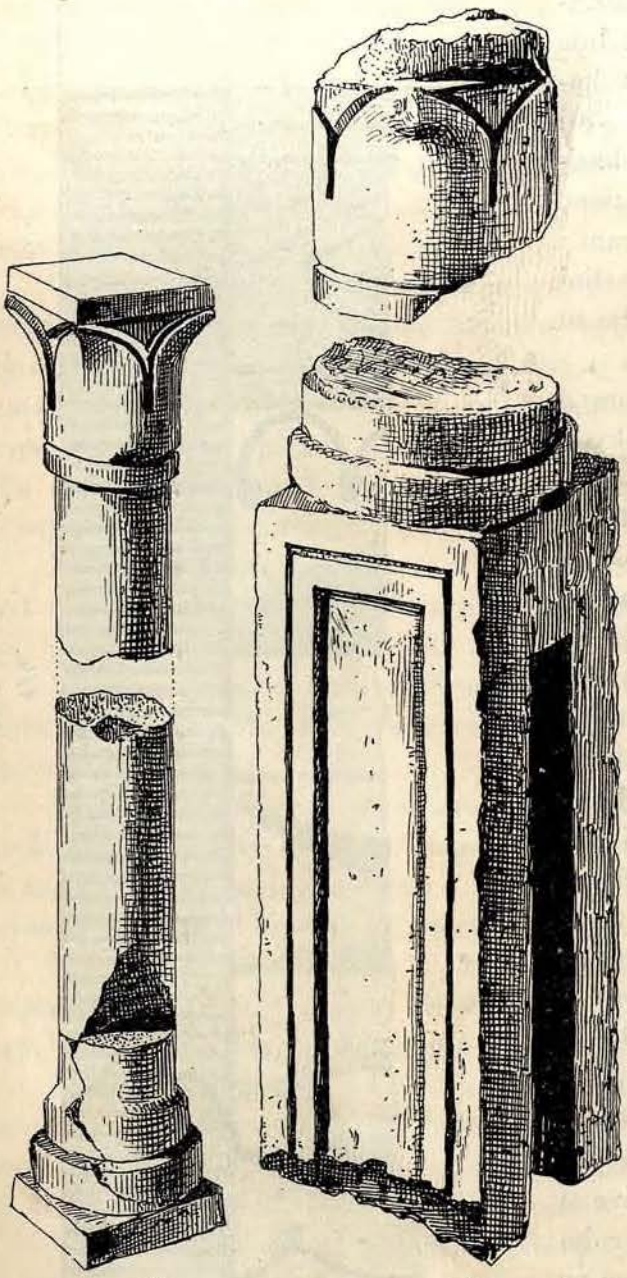

Slika 4. Slika 5.

Podnožje toga stupića sastoji se od kvadratične ploče, nad kojim su dva valjkasta odebela koluta, te nose glatko deblo stupa. Glavica ima dolje valjkastu gužvu i povrh nje četiri glatka lista, koji izlaze na šilj. Preko svega je toga kao zaglavak kvadratična ploča.

Po cijelom obliku držim, da je opisana ovdje okrugla gragjevina ognjište. Inače nije se u cijeloj zgradi našao trag kakvoj spremi za vatru, a pošto je ta zgrada bila bez sumnje za stanovanje, mora da su se razne prostorije zimi grijale drvenim ugljem u otvorenim mangalama.

Od arhitekturnih komada nagjeno je u rimskoj kući, o kojoj govorimo, vrlo mnogo komada obragjenog kamenja, kao glavice, podloge, fragmenti stabala, okvirene ploče i tome slične stvari. Od tih ću samo nekoje zanimljivije komade ukratko navesti.

1/6

Slika 6.

Od stupova nagjen je osim stupića, koji je već spomenut i u *slici 4.* nacrtan, stalak, komad debla i glavica većeg stupa, koji ima u promjeru od prilike 18 *cm.* *(Slika 5.)*

Pravokutni postamenat, kojemu je stranica 24 *cm* duga, uriješen je na prednjoj strani jednostavno profiliranim okvirom i ima na jednoj široj stranici pregib. Podnožje toga stupa, sastoji se od dvije valjkaste gužve bez ploče za podnožje. Glavicu sačinjavahu četiri glatka lista, koji izlaze u šilj nad valjkastom gužvom i bijaše valjda pravokutnim poklopom poklopljena. Deblo bijaše sasvim glatko i za to nijesu njegovi fragmenti nacrtani.

Od ona dva veća stupa u prostoru *E,* koji takogjer samo glatka debla imagjahu, nacrtano je podnožje i glavica u *slici 6.* I ta se glavica sastoji od četiri glatka lista, koja izlaze u šilj i tamo je gornja ploča, koja je nešto prema sredini stranice povučena, ukrašena na svakoj stranici zaokruženim nastavkom u sredini.

Premjer tih velikih stupova jest 40 *cm,* stranica podnožne ploče je 61 *cm,* a duljina stranice na gornjoj ploči glavice jest 60 *cm.*

Vidimo iz toga, da je taj osebni oblik glavice došljedno proveden i pri vrlo različitoj veličini stupova.

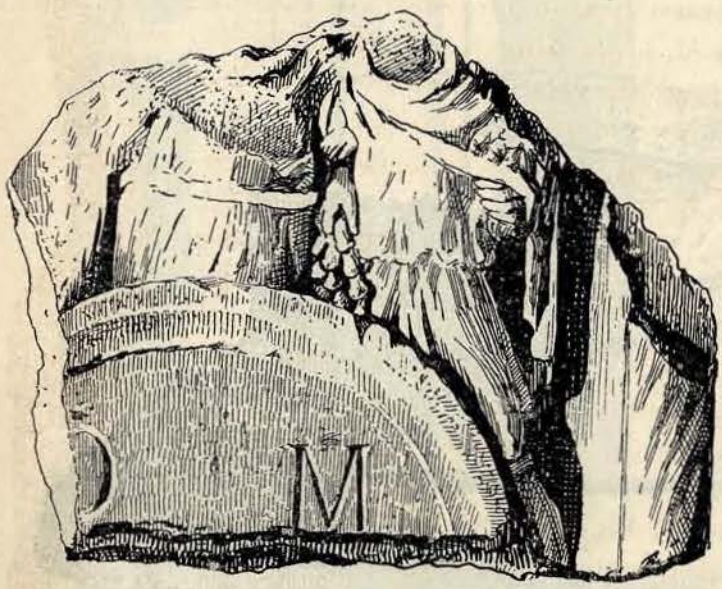

1/6.
Slika 7.

Ali više za nas vrijedi u *slici 7.* nacrtani fragmenat kamenite ploče, koji u išaranom okviru u obliku luka jasno pokazuje pismena O i M i s toga je vrlo vjerojatno, da to prikazuje komad Jupitrovog žrtvenika. *(Jovi)* O*(ptimo)* M*(aximo).*

Pri vrhu okvira u obliku luka prikazan je snop žita, a kraj njega stoji kip sa prebačenim plaštom, te drži u desnoj ruci grozd. Kraj toga kipa uriješen je okrajak ploče izljebljenim stupom.

Od kovnih nahogjaja može se navesti sljomljeni stylus (pisaljka) od srebra. *(Slika 8.)* Držalo je te pisaljke prilično bogato profilirano, ima na svakom kraju kvakast zaglavak, na svakoj strani uriješen po jednim

pismenom. Urezana pismena *M, R* i *C* mogu se sasvim razgovijetno raspoznati. Pismena na četvrtoj strani nijesam nikako mogao odgonetnuti.

Od željeznih prijedmeta bilo je osim klinaca i pojedinih fragmenata crtalo, *slika 9.*, 18·5 *cm* dugo i 13·5 *cm* široko i crtalo, *slika 10.*, 41 *cm* dugo i 6·5 *cm* široko na najduljoj oštrici. Oba su se oblika već opetovano nalazila u rimskim zgradama naše zemlje i zastupana su u zbirci zemaljskog muzeja u nekoliko primjeraka.

Od ostalih nahogjaja mogli bi se još spomenuti razni crijepovi od stakla i rimskih zemljanih posuda.

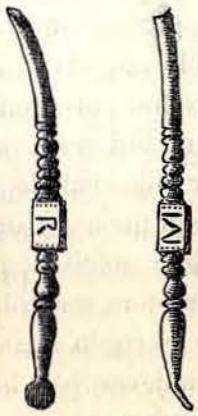

1/1

Slika 8.

1/4

Slika 9.

Ako i nijesu kopanjem u Majdanu nagjeni nikakovi osobiti prijedmeti, koje u ostalom i nijesmo mogli kod otkopavanja ostataka rimskih kuća u tolikoj udaljenosti od morske luke ni očekivati, to nam je ipak uspjelo sastaviti zanimljiv nacrt veće kuće u pokrajini i čini se, da nam je drugim istraživanjima te okolice dokazano, da je postojala veća rimska naseobina, koju je štitila rimska tvrgjava na gradini u Majdanu [1]).

1/4

Slika 10.

Ako sebi stavimo pitanje, kojoj je svrsi mogla služiti otkopana rimska kuća u Majdanu, tada mislim, da mogu na taj način odgovoriti, da je bila u naseobini odlična zgrada za stanovanje, pošto su u njoj zastupani svi glavni dijelovi rimske kuće.

Zgrada nema vestibula, koji je prema ulici otvoren, nego mi dolazimo kroz vrata *f*, koja su u glavnom zidu, u unutrašnje dvorište, ostium *F*. Taj se je raspored u ostalom nalazio i kod pojedinih zgrada u Pompejima. Iz toga dvorišta vodi širok otvor u zidu, na kojem valjda nije bilo vrata za zatvaranje, u atrium *E*, u srednji i najveći prostor zgrade, u kojem kano da se provodio obiteljski život po danu. Taj je atrium valjda kao atrium testudinatum bio sasvim pokriven, pošto je njegov pod bio sasvim ravno lijepom naljeven i ne pokazuje traga impluviju t. j. spremi za vodu, u koju se dovagjala kišnica sa krovova, koji su bili prema

[1]) Glasnik zem. muzeja 1892., str. 231. ff.

unutrašnjosti nageti. To je bilo kod onih rimskih kuća, koje su imale u sredini otvoren atrium.

Ali se čini, da naša kuća nije imala ni atrium displuviatum, u kojega nije krov bio naget prema unutrašnjosti, nego prema spoljašnosti, te je imao u sredini pravokutan otvor za svjetlost.

Gragjenje u sredini otvorenog krova moglo je uopće u toplijem talijanskom podneblju biti vrlo zgodno radi dobre rasvjete unutrašnjih prostorija, a naprotiv nije valjalo za studeno zimsko doba naših krajeva.

Na istočnom kraju atria vidimo megju dva velika stupa *c* pravokutnu gragjevinu *b* i za njom uzvišen prostor *A*. Prednji je dio toga prostora otvoren i od ostalih prostora naokolo odlučen samo sa tri kamena stepena *a*. Završetak toga bijaše okruglo obzidana apsida. Njeni zidovi bijahu bogatije iskićeni slikarijom a naljeven pod bijaše osobito pažljivo izveden, kao i onaj megju kamenim stupovima *a*.

Mislim za to, da mogu gragjevinu *b* tumačiti kao temelj žrtvenika, a prostor *A* kao kućnu bogomolju (sacellum). To mnijenje utvrgjuje i to, što se našao u zgradi kamen Jupitrovog žrtvenika.

U pobočnim prostorijama B_1 i B_2 koje su prema atriju otvorene, nalazim alae-u rimskih kuća, koja se upotrebljavala djelomice kao soba za primanje i razgovor, a djelomice opet kao prostorije za velike dolafe (ormane.)

Prostorija C_1 sa svojim okruglim ognjištem mogla je biti kuhinja, a prostorije C_2, D_1, i D_2 mogle su opet služiti kao soba za spavanje (cubiculum) i kao blagovaonica (triclinium).

Pošto se zgrada nije rasvjetljavala kroz otvor krova nad atrijem, morala je zgrada imati u tu svrhu prozore. Ali njihovo razmještenje ne mogu nam pokazati zidovi, koji su se održali samo do male visine.

Što su se našli gvozdeni dijelovi pluga u ruševinama atrija, pokazuje najposlije, da su se stanovnici te rimske kuće bavili i gospodarstvom.

Da odredimo, kojoj su postaji na rimskoj cesti od Salone do Servitium-a (Bos. Gradiške) pripadale ruševine u Majdanu, poslužićemo se položajem sela Šarići na Plivi, u kojem je Tomaschek[1]) po sličnosti imena naslućivao rimsku postaju Saritte. Tim, što se u novije vrijeme megju Šarićima i obližnjem Šipovu[2]) nalazilo ruševina, gragjevinskih komada, rimskog nadgrobnog kamenja sa natpisima i mnogo novaca, potvrdila se ta slutnja sasvim očito.

Idemo li od te tačke, tada nalazimo u Peutingerovoj tabli megju postajama Saritte i Indenea zabilježeno VII rimskih milja, a megju Indeneom i Baloie V rimskih milja. Računamo li na jednu rimsku milju približno 1·5 *km*, time za cijelu udaljenost od Saritta do Baloie za

[1]) Mitth. der k. k. Geogr. Ges. Wien 1880, str. 516.

[2]) Glasnik zem. muzeja 1892., str. 318 ff.

12 rimskih milja 18 *km*, to odgovara ta udaljenost prilično tačno udaljenosti od Šarića do Majdana i s toga možemo velikom sigurnosti tražiti u majdanskim ruševinama ostatke rimske postaje Baloie.

Za sad još nije utvrgjen položaj srednje postaje Indenea, koja je u Peutingerovoj tabli sa dva tornja osobito zabilježena. Po spomenutoj udaljenosti od 5 rimskih milja ili 7·5 *km* mogla bi se tražiti na Plivi, više Jezera, megju selima Čerkazovići i Dočići valjda na lijevoj obali Plive. Meni je dosada samo toliko poznato, da je u onoj okolici, u predjelu „Gorica“ već više puta izorana rimska bronca, te sam prošle godine dobio od upravitelja talionice gosp. Torkara za naš muzej lijepu rimsku broncanu fibulu iz tog kraja.

Valjda će naskoro poći za rukom, da se i tu nagju ostanci zgrada postaje Indenea.

Вране и сродне птице у Босни и Херцеговини.

Приопћио

кустос бос.-херц. музеја **О. Рајсер.**

(Наставак.)[1])

Чавка (*Lycos monedula L.*, Dohle).

Је ли се почео већ сутон хватати и својом мрежом куће и мунаре обавијати, а ваљана газдарица на домаћем огњишту наложила вечерњу ватру, па се од ње подиже плавкасти дим, који се распростире по стрмим крововима, украс вечерње слике босанске вароши попуњава тад стотинама јата чавки, које у дивљем дармару гласно гракћу и најпослије се склоне у стару тврђаву или развалину, коју ћеш готово свукуд наћи. Таких тврђава и развалина има у Добоју, Тешњу, Врановграчу, Стóцу и у многим другим мјестима.

Чавка живи свагдје у најужој заједници са становницима — њезино живљење уско је скопчано с човјечијим живљењем. Под кровом се излеже, кухињским сплачинама се отхрани, у највећој гунгули седмичног пазара, на најживљој чаршији, у отвореним просторијама стаје, цијеле се године без икакве бојазни на около шетају.

Кад природњак у босанској Посавини види, како су чавке и вране по овцама и свињама посјеле, па по вуни и чекињама чупкају, онда ће помислити, да се налази усред библијских предјела, гдје једна врста чапље на пашњацима сједи по стоци.

За чавку се може казати, да је безазлена, ни корисна, ни шкодна, за то се можемо и веселити, да је тако многобројна у овим крајевима. Другдје по Европи ње по мало нестаје, јер не налази згодна мјеста за гнијездо. Она се насели и у нове зграде, које су по најновијем европском начину сазидане, тако н. пр. овдје у Сарајеву, а то је само пријатан доказ, да се она зна удесити према приликама.

Перје чавкино тако је сваком познато и тако једноставно, да га заиста не треба описивати.

Само величина и интенситет (јакост) боје бијелог вратног круга различита је и у бос. чавке. Не давно у Которском убијена је чавка са сјајно-бјелкастим кругом. Чудновато је да кроз 6 година промашања у Босни и Херцеговини не видјех бијелих чавки (Albinos), премда у другим земљама нијесу врло ријетке. Само препаратор Целебор видје једну са бијелим крилима на крову затвора котарског уреда у

---

[1]) Види Гласник земаљског музеја за Босну и Херцеговину. 1893., 1.

Сарајеву, а господин Бајер (Bayer), стројар уби (пушком Флоберт) недалеко отален 6. маја 1889. чуднонату чавку, а управо овакове се исте двије и у Доњој Штајерској нашле: Разликују се од осталих само тиме, што су им крила свјетло-кавађи боје.

Као што већ рекосмо, чавка се може готово у цијелој Босни и Херцеговини као домаћа птица наћи, само у неким предјелима Херцеговине никако се не налази.

Љети живе чавке заједнички у великим јатима, а завлада ли јака зима, одлети их велики број у јужније крајеве, а иза неколико топлијих дана ето их опет к нама у потпуном броју. Вјероватно је, да се због климатичких разлика у појединим предјелима, у различито доба легу. Од 20. априла па до краја мјесеца маја могу се фришки полози наћи.

Сгодних мјеста за гнијездо има чавка доста. Осим многобројних пукотина и рупа за зидарске скеле и стреха има изобиља још и старог шупљег дрвећа — па тако тек можемо разумјети, за што има толико чавка у нас, но, — како већ споменусмо, — на њих се не можемо потужити.

Гавран *(Corvus corax L.*, Kolkrabe).

У аустријским земљама је гавран врло ријетка птица. Наћи ћеш га само у удаљенијим предјелима и то у високим горама. Аустријски се ловац за то и зачуди, кад при улазу у бос. престоницу одмах код жељезничке станице у близини градске клаонице угледа мноштво гавранова. Из далеке околице ту се сакупе око масна залогаја. Тако сам једном стајао на врху Требевића и угледам како се управо са Голе Јахорине мала црна тачка прама мени креће. То бијаше гавран, који лијепо као орао покрај мене пролети и, како дурбином могох разабрати, управ до клаонице одлети.

Како у Сарајеву тако и у другим мјестима купе се гавранови највише око клаоница и ту се може најлакше и убити. На цијелом Балкану почевши од камените далматинске обале наћи ћеш га свагдје. У пјесни и причи игра и овдје важну улогу, уопће је једна од најпознатијих птица. Још се стрвина није честито ни одерала а гавран се још прије стрвинара на стрвини налази. У новије вријеме тврди се опет, да гаврану при тражењу стрвине искључиво изванредно оштри вид, а не мирис, помаже, али ту би тврдњу требало још доказати.

У Босни не треба хране дуго тражити, куд год се окрене, има је изобиља, за то и није овдје лову толико шкодљив као у другим земљама, гдје се стрвина одмах закопа. Али и овдје ће често да смакне по којег младог зечића, тетријеба, јаребицу и т. д. Лећи почне и овдје прилично рано. На Црном врху код Горње Вогошће нашао сам године 1890. већ 18. марта 4 фришка јајета у гнијезду. Ово гнијездо бијаше уопће врло чудновато, јер бијаше 2 *m* високо и у висини од 20 *m* међу грањем букве тако сграђено, да је цијело наличило на чуњ, који је у дуљину пружен. Легло бијаше брижљиво прострто липовом лико̀м. — Много гнијездо лежи такођер у неприступачним стијенама и може се једва помоћу ужета до њега доћи.

Млади су врло ружни, док не добију перје, те су великим вранама доста слични. Сувише великим кљуном разликују се већ првих дана од младих врана. Земаљски музеј има их у разном стању развитка и то из Радовине код Љубина, Ламинаца код Бос. Градишке и из Дервенте. Из Травника послао нам је госп. надшумар Гешвинд гаврана, кога је 13. фебруара 1890. убио и који имађаше само једну ногу. Ипак је птица била весела и окретна и на једној се нози тако брзо кретала као да има двије. Батак сломљене кости (тарсус-а) бијаше потпуно зарастао. У Босни има великих шума, а уз то нађу гавранови изобиља хране, па ће се њихов број у таким приликама једва смањити. Највише их погине од стрихнина, којим се по наредби високе земаљске владе трују стрвине и само на тај начин моћи ће се њихов број мањити.

Врана *(Corvus cornix L.,* Nebelkrähe).

Како у Угарској тако и на цијелом Балкану налази се само сива врана. Врста, звана Corvus corone (Rabenkrähe) може залутати у наше крајеве, али се никако не налази код нас. Сива врана многобројна је у нас. Мирне душе можемо тврдити, да се свагдје може наћи и да је уз врапца и швраку најобичнија птица. Чак усред града живи и леже, што баш није добро, јер она је понајвише крива, да у нашим башчама има тако мало птица пјевачица.

Чини се да је босанска врана нешто мало већа од своје аустро-угарске комшинице, а заиста је већа од оних, које сам из Бугарске донио и од оних, које сам тамо по свим мјестима мотрио.

У боји нема сталне разлике.

Бијеле (Albinos) нађу се каткад. Земаљски музеј добио је 2 вране, у којих је сиво перје готово бијело, а црно свјетло-голубичасто било. Једну је послао господин М. Кулијер 9. фебруара 1887. из Љубушког, другу је убио госп. архитект Њемечек код Пала. Господин Варош (сада у Бањојлуци) јавља нам, да се — има већ више година — у Оџаку налази готово бијела врана, али да отхрањује увијек младе обичне боје.

Вране са дјеломице бијелим крилима могу се често видјети.

Вране допиру у горама до 2000 *m* висине. Тако сам нашао, да се у великом броју легу н. пр. у Преслици, у Љубуши код Жупањца и у другим горама ове земље. Лежење почиња у Босни кад раније кад касније у априлу, а у Херцеговини за чудо нешто касније и то истом у мају.

Домаћи људи знају врло добро да прождрљива врана много јаје, па и младе корисних птица смакне, али нико не ће да се сјети, да би уништио њезино гнијездо са јајима, што се у башчи налази, јер је домаћем свијету тако рећи заштита птица прирођена. Нека макар ловац не штеди барута и нека му се не додије, да ове грабљивце убија. Тим ће велику корист учинити, јер вране огромну шкоду праве.

Црна врана *(Corvus frugilegus L.,* Saatkrähe.)

У Босни и Херцеговини много је рјеђа црна врана од пријашње. Не могу за извјесно тврдити, да ли се оне овдје и излегу.

14. априла убио је госп. Е. пл. Домбровски код Доње Слатине недалеко од Бос. Градишке мужака од вране и ми видјесмо још један пар, али не могосмо нигдје никакву насеобину или макар једно гнијездо наћи. И ове године могао си у првој седмици маја, а прије још и више сасвим црних врана у околици Драчева око ушћа Крупе у Херцеговини наћи. Иначе оне обично половицом новембра на свом путу на југ сврну у Херцеговину, само што их тад на далматинској међи много више буде него у унутрашњости. Изгледа као да нигдје стално не проведе зиме, а уздиже се доста високо у горама, као што нам доказује она, што је 16. фебруара 1889. код Беспеља (у јајачком котару) убијена.

У ових врана има много мање неправилности него у сивих. Госп. Сесник (Szesznik) је 11. јануара 1886. код Билећа врло занимљив комад убио и касније музеју поклонио. Та је врана свјетло-кавази боје, а перје јој је врло тврдо и чекињасто рашчупано.

9. децембра 1889. убио сам код Осјека у Сарајевском пољу црну врану са врло чудноватим кљуном. Доњи дио кљуна бијаше одбијен и због тога горњи савијен у облику полумјесеца и око $2^1/_2 cm$ напријед израстао. Ипак бијаше та птица добро угојена и сјеђаше с другим вранама и швракама у друштву.

Кад би црна врана до у касно прољеће код нас у великом броју остајала, могла би нам врло шкодити, јер би извлачила зрње од жита, али у ово вријеме она је већ у својим сјеверним пребивалиштима, те се ту легу и за то ове птице не чине нам у Босни и Херцеговини знатније шкоде.

Različito. — Различито.

Dvije sličnosti.

Priopćio učitelj **Ivan Zovko.**

Asklepij u Grka, a Aesculapius u Rimljana bijaše bog liječništva. U Epidauru imagjaše glasoviti i na daleko čuveni templum. Njegovi svećenici tu mu bjehu sazidali i jednu hastahanu (bolnicu), koja je isto tako na daleko slovila svijetom svojim dobrim glasom. Liječenje u toj hastahani bijaše veoma obično. Donijeli bi u nju bolesnika, koji je marljivo s najvećim pijetetom molio i žrtvovao bogu, da mu se u snu ukaže, te da mu priopći pravi lijek, koji će mu pomoći i od kojeg će za stalno ozdraviti. Ovakovo liječenje zvalo se „incubatio". (Pobliže isporedi: Seemann „Mithologija Grka i Rimljana" strana 83.)

Listajući dakle pomenutu mitologiju nehotice mi je gore navedeni način liječenja (incubatio) udario u oči. A znate za što? Ni za što drugo, nego što i u našeg naroda ima nešto veoma slično, što za cijelo izvagja svoj početak, kako bilo da bilo otalen. Narod naime tvrdo vjeruje, da što god bolesnik u snu usnije od jela ili pića ili šta mu drago takvo, od toga će mu biti, da mu ne će ni od šta drugog biti lijeka i ozdraviće. Isto tako, ako hasta (bolesnik) što god poželi, da jede ili da pije, pa to bilo i protivno njegovu hastaluku (bolesti), valja svakako da mu se ispuni i udovolji želja, jer ako je to i tako, biće mu korisno za zdravlje i ne će mu biti s goreg. Posve je naravno, da se ovakovo vjerovanje znade često put siromahu bolesniku ljuto osvetiti te kadšto urodi sasma zlim i pogubnim pošljedicama. Ali šta ćemo, kad se na žalost još tako i sada i to vrlo često dogagja i kad se narod još nije te pogubne predsude otresao. Učitelju svjesnu, koji dobro hoće i želi svome narodu, gotovo više nego samu sebi, kao i svakom drugom narodnom ljubitelju i poštovatelju, biće sveta dužnost, koja će mu se zapisati u „knjizi života", da ne samo ovu predsudu, nego i sve ostale predsude iz naroda nastoji ukloniti i uništiti, ali neka pri tome nikad ne zaboravi, nego nek uvijek ima na umu, da ovaku pojedinu predsudu zabilježi i knjizi na sveti amanet i čuvanje preda.

Isto tako listajući pomenutu već mitologiju (retci od strane 117—120), kao i nacrtani lik drevnog grčkog boga Pana bio mi je povodom i za drugu sličnost. Opće je znano, da naš narod svu silu najraznovrsnijih priča znade pričati o vilama. Izmegju ostalog po Hercegovini se pripovijeda, da pokraj magarećih nogu, imadu mnoge vile i kozje noge. Ne ću da kažem, da i ono dolazi iz stare grčke bajke o pomenutom bogu Panu, koji je imao jarčeve noge, pa i rogove na glavi, ali svakako i ovo je veoma slično tome jarconožnom bogu. Razlika bi samo u tome bila, što se izrično veli, da je taj bog imao jarčije noge, dok narod veli, da u vila imadu noge s „kozjim papcima", a to je oboje u glavnom sve jedno, samo što je narodni izraz i forma nešto blaža za vile, nego što je to bilo u Grka, za njihovog boga.

Нешто о народним гаткама.

Приопћио учитељ **Стеван Р. Делић.**

(Наставак.[1])

V.

Често се деси, да ће млада, пошто се доведе у кућу, узети што, кријући од кутње чељади, да једе. У томе, ако ко од чељади бане у кућу, рецимо — свекрва, она ће одмах руком заклонити главу, или руку раширити по образу. То ће она учинити од стида; а не зна, шта ће јој бити. Ако је она тада трудна, то ће јој грана од руке остати на лицу њезина дјетета. Гдје је год она руком притисла, ондје ће се на новорођенчету знати црвен-ружичаст цвијет, али баш толики, колика је и рука. То ће му вазда остати.

VI.

Ако трудна жена гледа, како се кољу брави и слуша ону „кркњаву“ заклана брава, то ће њено новорођенче, када се роди — „хркати“. С тога, когод хрче, када спава — мајка му је за вријеме бремена гледала како се кољу брави.

VII.

Ако трудна жена гледа пожар, то ће јој се дијете родити у крастама. Све ће бити у ранама.

VIII.

Када се роди дијете, па га задоји жена облапорна, те вазда иште и цењка, то ће и дијете, док је год живо, вазда цењкати, искати, плакати, — све ће му мало бити. Такво је дијете зло, док је мало.

Исто ће тако дијете зло бити и све ће искати, ако га циганка задоји. С тога се и каже облапорну човјеку: „К'о да те циганка задојила!“

IX.

Када се дијете роди у кошуљици, треба узети ону кошуљицу, па њом потрљати дијете по јагодицама — образима. Тако ће дијете вазда остати — „румено“.

X.

Ако ти се не дају дјеца — умиру ти, а ти, кад укопаш дијете, однеси с дјететом и бешику на гробље, па је на гробу остави, или сломи. Тада ће ти се дјеца дати[2]).

---

[1]) Види: „Гласник земаљског музеја“, год. 1891., књ. 2., стр. 316.—217.

[2]) Ово је највише у вишеградској околици. Много је бешика по гробљу; а особито на југозападном крају уз Дрину.

XI.

Ако немаш дјеце, а ти отиђи, па убери седам врхова од букве. Врхове поједи наштесрца, па ћеш имати дјеце. То ћеш учинити на Ђурђев-дан у јутро.

XII.

Ако ти се не да јести — немаш воље за јелом; а ти укради у гурбетке (циганке) из тòрбе 'љеба, па изједи, — дòће ти иштал за јелом. Пошље ћеш јéсти, ко мећава!

XIII.

Ако одеш у цркву о „Задушницама“, кад свијет доноси свијеће и пали мртвима у цркви, онда гледај, па узми једну свијећу из цркве; ама да те не опазе. Свијећа не смије бити од твојих, већ од туђих свијећа.

Ту свијећу држи у сандуку, па — да Бог сачува, ако би ти што понтало; ако ти почне што, да ти се пење на тијелу, — том ћеш свијећом заварчити[1]), и — одмах ће ти удрити на се!....

То је лијек!

XIV.

Да дозна цура, када ће се удати, треба у очи Ђурђева-дне, да ископа у башчи три рупе. У јутро рано треба, да урани и обиђе рупе, па ако јој у првој шта буде живо (бубица), онда ће се те године удати. Ако буде у другој, онда — друге. Ако у трећој, онда — треће године.

XV.

Ако цура има два ашика, па не зна, који је више воли; коме је она милија, нека у очи Ђурђева-дне подстриже два струка лука у башчи, — ама „једнако“. У јутро кад урани, који јој струк буде већи, т. ј. веће „перушке“ потјерао, онај је момак више и воли — ономе је и дража. Само треба у вече да намијени струкове на момке.

XVI.

Ако хоће цура да зна, на коју ће се страну удати, она нека устргне у очи Ђурђева-дне струк жаре. Жару нека посади у башчу и залије. Сјутра кад урани и обиђе жару, на коју јој се страну превила, на ону ће се страну и удати.

XVII.

Исто тако, ако у очи Ђурђева-дне цура омете огњиште, па узме „сито“. Сито „изврне“ (плитко окрене — горе, а дубоко — доље) и у њ наспе „луга“. Луг треба онако у изврнуту ситу — „наопако“ иза себе (за леђима) да просије на „огњиште“ и „намијени“ касабу. У јутру ће на лугу наћи бразду, а по тој бразди прошла је некаква „буба“. Куда је буба прешла, онамо ће се и она цура удати.

[1]) Заварчива се: Врхом од свијеће, крајем — гдје је горјела свијећа, три пута се боцне у оток и нешто говори. Онда се „зивтом“ намаже. Тако су мени заварчили и рана је — оток спао. Можда од зивта!?

XVIII.

Ако кога волиш, а он за те не мари; а ти извуци свој „учкур“ из гаћа или димија. Учкур ћеш расјећи на двије поле, па их онда пружити: једну полу с једног краја пута, а другу полу с другог краја пута. Туда само мора пролазити онај, кога волимо. Сад га треба пропуштити, да прође између пола учкура. Како прође, треба брже боље иза њега саставити оне поле и сашити, те их у гаће увући. Сад смо њега за се свезали. Он је наш сигурно, па био — мушко, или — женско!

XIX.

Ако си рад премамити цуру, или цура момка, то ти треба ухватити „слијепога миша“. Кад га ухватиш, онда узми „динар“, па га закољи. Онда узми „вретено“, ама ново, па му пробуши „трбух“. Кроз ту рупу провлачи „злато“ и миша златом умотај и — рупу. Сад кроз рупу гледај, коју хоћеш, а кад узгледаш говори: „Да Бог да, како је овај слијепи миш ходио слијеп[1]), онако и ти за мном заслијепила!“

Ако женска ради, онда све више, ко и мушко, само: „заслијепио!“ изврне. Слијепи миш може се и у „пантишпању“ укувати, или у колаче и т. д., па је послати ономе, кога хоћемо, да за нама заслијепи.

— Исто тако и магареће мозга у колаче, или у шта друго. С тога оно и кажу: „Е дала му је магареће мозга!“

XX.

Ако можеш у какве извући „три длаке из главе“, ама да она не види. Онда узми, па их однеси у турско гробље. На гробљу има онај шиљак дрвени више главе мртвоме — „башлук“. Узми те три длаке и ниско их — близу земље умотај око башлука. По њима онда „златом“, и умотавајући вичи: „Да Бог да, како овај мезар не зн'о ни за кога, шем за се и за Бога, тако ни „она“ (по имену је реци!) не знала ни за кога, осим за Бога и за ме!“...

* * *

Још се и ово говори у народу; али није гатка — међу гатке не спада.

Дијете када се роди, оно позадуго никога не види, нити познаје; па ни своје мајке.

Истина оно се смије, али се не смије на људе; оно се смије на — „анђеле“. Анђели га забављају и ишаре му чине, а оно у њих гледајући, — њима се и смије и с њима се забавља.

Дакле, док је дијете мало, оно само има посла с анђелима, — дијете види анђеле.

У то народ тврдо вјерује!...

---

[1]) Из овога се види, да народ збиља држи да слијепи миш не види, да је слијеп. Не би иначе онако говорио — чварао, мађијао.

Običaj „džaba“ [1]).

Priopćio učitelj **Ivan Zovko.**

Malo bi koji stariji kavedžija bio u Bosni, osobito po manjijem kasabama, gdje još nije toliko razmahao svoja krila novi duh vremena, kao po većijem mjestima, a da ne bi znao na dugo i na široko pričati o ovome običaju, koji u svojijem počecima, kako se čini, nije isključivo duševna svojina narodna. Naznačeni običaj „džaba“ sastoji se u tome, da dotični kavedžija, pošto ima više svojih mušterija, koji se od njega služe crnom kahvom, pa kad jednome od njih bude kakvo veselje: ili se oženi ili mu se dijete rodi, ili što takvo, onda on zagje od dućana do dućana pojedinom svojem mušteriji, noseći pun veliki ibrik kahveni, viši nego li gotovo šerbetnjak (kahveni sud, iz kojeg se u drugom sudu zalijeva kahva, a ta je uvijek s vrućom vodom hazur [u pripravi] kod vatre, te kad ko smarlaiše [naredi] kahvu, zalije vrućom onom vodom iz šerbetnjaka sitno samljevenu kavu u drugom žutom običnom ibriku [sudu], pa malo neka uzavre kod vatre, da skoči kajmak od kahve po vrhu — i kahva je gotova) i toči svakom svojem onom mušteriji u findžan kahvu, vičući na glas „džaba!“ „džaba!“ Njegov mušterija, ima ih i takih, koji imadu uvijek u rezervi kod sebe svoj vlastiti findžan, te mu samo potkuči svoj findžan, a kahvedžija mu naspe u nj kahve i onda zagje dalje, da sve tako obredi svoje mušterije, a sve uvijek viče pri tome obregjivanju „džaba!“ „džaba!“ — Kad ga koji njegov mušterija upita, za što je ta džaba i kome je namijenjena, on odgovara: „E ženi se taj i taj; sinoć je već isprosio. Ili „Rodilo se u tog i tog dijete“ i t. d. — Jeste — dakako — ne smije se to ni misliti, da je ovo iz kese istom onako kavedžiji. Oašlučiće se (okoristiće se) on poslije od onoga gose, komu je to u veselje činio. Bakšiš (dar) ga dobar ne će od njega za to minuti.

Ali ja sam propitivao potanje za ovaj običaj, da saznam otklen mu je baš njegov početak i gdje mu se pojavljivaju prvi zameci, te sam ovo doznao: Ej nekoć je bio neki Šehi-Sazilija, koji je prvi stao i izumio pržiti i mljeti kahvu, da bude od nje toz (prašak). Do njega se za to nije znalo, nego su ljudi pekli i kuhali kavu: nasuli bi onako na zrna vode, te kad bi to uzavrelo, onda bi onu vodu s nje pili bez šećera i bez išta drugog. Šehi-Sazilija se, kako vidjesmo, drugom, ili, da kažemo, kako se nama bar sada čini — pravom načinu dujisao (domislio), kako se s time kerevi (barata, postupa). U njega je bila još i kćerka ljepotica, kojoj je ime bilo „Džaba“. Pa prvi put kad je Šehi-Sazilija tako počeo postupati s kahvom i kad je pristavio vodu, da ispeče kahvu i zasuo toz (prašak kaveni) rekne njegova kćerka: „Ako ova kahva sada pokipi pokipiće po cijelom svijetu“ — to znači: osvojiće i raširiće se po cijelom svijetu, da će je svak alištisati (obiknuti, zavoljeti). Zbilja kahva pokipe tada i tako se raširi i upoznade je gotovo cijeli svijet. S toga se meni i činilo, da ovaj običaj „džaba“ u Bosni nije čisto narodni, jer i sama priča, koju već narod smatra svojom osobinom, kao i sama tugja imena, daju mi za to razloga, da podumisavam (predmnijevam).

---

[1]) Riječ „džaba“ znači besplatno.

Код ђаволâ — бабица.

Приопћио учитељ **Стеван Р. Делић.**

У народу је много прича о ђаволима. Таких прича могао би човјек сакупити на хиљаде. Како се ђаво у свашта претвара и утвара, тако су и приче поникле и тим догађајима окићене и проткане. Ја знам, док сам био мали, па кад би ме родитељи повели на сијело, да се цијеле готово ноћи једино о ђаволима причало. Сада се мање прича, али је мање и сијелâ. Но ипак ћемо често чути, како о ђаволима причају постарији људи и жене. Они ће вам се клети, да су баш сâми својим рођеним очима гледали ђаволе и код њих на вечерама били и с њима се играли. С тога и није чудо, да онако заносно причају своје приче о ђаволима и чисто у томе причању уживају, ако их само помно слушамо.

Ја ево једну таку причу биљежим са уста своје тетке Савке. Она ми рече, да је њој причала њена покојна „баба“, а моја бива — „прабаба“, да се ђаво може у свашта утворити, па и у ону „бабетину“ (жабу), те иза акшама скаче по путу. Баба је то својим очима видјела, каже Савка, и клела се, да је баш истина.

Савка ми је овако причала:

Био је рамазан. Пођу Туркиње на сијело. То су биле жене Диздаревића с „Градине“. Ишле су у град. Са собом поведу и покојну бабу. Путем су ишле мирно, само није дао ђаво с миром једној младој. Ко азгин, па удри се смиј и њушкај путем. У то покрај пута скочи „бабетина“, а млада к њој, па је њушне. „Баба“ бијаше надута, а млада ће нéну (свекрву) за ферецу: „Нéно! Нéно — бôна! Види ове бабетине, како је трудна!“ — Нéна је оћушне од себе: „Хајде носи те ђаво и с бабетином, упаљеницо једна!“ а она ће бабетини: „Чујеш, бабо бôна! Кад родиш, зовни ме на бабине!“

Елем прође неко вријеме од оне ноћи, док једном испред поноћи — засјаји се авлија у Диздаревића. Бè ту ти је била пјеванија, играње, па и музика! Ђаволи дошли по младу; па једни остали у авлији, а једни јој уљегли у собу: дигли је, па је зову, да буде бабица оној баби, те јој је ону ноћ уз рамазан обећала. — Млада, к'о јадна, к'о жалосна: гдје ће бабетини бити бабица и с ђаволима ићи, — стане им се молити, да је пусте. Но ђаволи никако, но да иде. У то ће јој рећи: „Ти зажмири!“ — Она зажмири, кад пошље отвори очи, а она у пећини међу ђаволима.

За Бога! ту пуно пунцато налетњака и налетница! Она лежи, узмучила се, рађа. Око ње налетнице. „Чим мене опазе“ — казивала је млада — „повичу: „„Ха, ево бабице!““ — Ту начине младој мјесто. Она сједе. Налетнице се уз'одаше, па све пјевају:

„Ако се роди женско дијете, — куку бабици!“

Ако се роди мушко дијете, — благо бабици!“

Јадна млада препала се. А како и неће?!

Елем срећом роди се — мушко дијете. Налетнице заграјаше: „Благо бабици! благо бабици!!“

Нико сад сретнији од ње. А дà би женско, — сву је раскомадаше! — Она уреже пупак дјетету, опере га и повије. Сад настане весеље и џумбус. Ту је сваке руке јела и 'љеба. Било је 'љеба: црна, зелена, жута, црвена — свакака. Музика

удара; играју, пјевају. Њу нагоне, да једе. Она гледа онај 'љеб, па их стане питати: „Ама какав вам је овај црни 'љеб — за Бога?!“ — „То нам је од онога жита, што га ви ђаволу предате, кад га сијете. Ми дођемо, па жито покупимо, а вама земља остане, па је једете!“ одговоре ђаволи. — „А овај зелени?!“ упита опет она. — „То је од онога жита, те поникне из земље; а ви дођете на њиву, да обиђете и — ђаволу предате. Ми дођемо, па жито дигнемо, а вама трава остане, па је једете!“ реку ђаволи. — „А овај жути?“ опет ће она. — „То је од онога жита, што узри. Кад ви дођете на њиву, да жњете, и ђаволу предате, да га нема, — онда ми жито однесемо, а вама остане сама слама. Ви сламу једете!“ на то ће ђаволи[1]).

По што их испита, нема јој друге чаре, но јести. Узе кашику и поче јести. У то ево ти пуно налетница; све су лијепо обучене. Једна хајде, па сједе крај ње. На њој бијаше дугачка антерија од кутмиje. Гледа млада у њу: „Ма је ли ово антерија моје снахе — за Бога?! — Јес, Бога ми!“ рече она у себи. — „Ма њу је, Бога ми, забиљежити, па кад дођем кући, да видим збиља!“ — Брже боље гурне руку у халву, па како она налетница код ње сједаше, притисне јој онако масном руком један пеш до себе, а остане на пешу — лѣће. —

Пошто се наједу, хтједне млада да иде, но они јој не дадну, но је уставе још неколико дана. За то вријеме вињала је у пећини највише опанчина — на товаре. Она их је питала: отклен су им. Они јој кажу, да све то они издеру, обигравајући око човјека, док га окрену за собом!...

Елем једне ноћи реку јој, да ће ићи кући. Наспу јој пуно крило љуштина од сарамсака, па јој рекну: „Кад дођеш кући, тре'ни то за врата!“ — У то она зажмири очи, а кад их отвори и погледа — нађе се у својој одаји. Одмах љуштине тре'не за врата, а од њих зазвекута хрпа дуката.

Не имадне кад дукате купити, но одмах оде снахи и упита је: „Бога ти, право ми кажи: гдје ти је тога и тога дана била антерија?“ — „У сандуку — Бога ми!“ одговори снаха. Но она јој све исприча по реду, како јој је видјела антерију на једној налетници и да је познала. Каже јој, да је и забиљежила масном руком од халве на том и том пешу. „Но хајде“ — вели јој — „отвори сандук, па да видимо за Бога, је ли оно била баш твоја антерија!“..

Узме снаха кључеве и отвори сандук, кад на пешу од руке — лѣће! —

Ето ти шејтанских послова — налет их било!!...

---

[1]) Од чега је „црвени хљеб“. то нијесам могао дознати. Вели Савка, да се не сјећа; заборавила је, јер јој је давно баба причала.

Zemaljska štamparija u Sarajevu — Земаљска штампарија у Сарајеву.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

UREDNIK:

KOSTA HÖRMANN

VLADIN SAVJETNIK.

УРЕДНИК:

КОСТА ХЕРМАН

ВЛАДИН САВЈЕТНИК.

V.

1893.

3.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija:
Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.

Администрација:
Сарајево, земаљски економат.

Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

SARAJEVO — САРАЈЕВО

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА

1893.

Народно глумованье.

Приказује

др. **Лазо Костић.**

Опростите ми, ви стародавни стећкови, биљези и споменици, прочитани и недочитани, слућени а недокучени знаци и зарези; немојте ми замјерити, прадобни кременови, бјелуци, „рожњаци“ и „булижњаци“; не мрштите се на ме, плесниве и зарђане староковине од мједи и жељеза; не снебивајте се, старотесани стрелични вршци, стругачи, длијета и клинови; не бечите се на ме, драгоцјени окрњци и цријепови некадашњих чанкова, тигања, лонаца, просуља и саплака, ви оканчине старих ножева и мачева; не круните се чудом, препотопске кости, ни ви, скамењени отисци давно несталих родова животињских; немојте ме осуђивати ни ви, немирне сјени некада живјелих Катарина и Јелисавета и никад неживјелих Драга, које се у по бијела дана врзете по овој просторији, — не куните ме, што долазим овако празнијех руку, што међу вас упадох овако с неба па у ребра, ни род ни помозбог ваш.

Но и ако нијесам никад зачепркао по земљи ни превртао старијех листина, да што привриједим за вашу дружину, и ако нијесам дубио прле земље ни силазио у царство смрти и покоја —.

У то као да се зачу неки жамор и шапат у часној дружини, а онај најкрупнији стећак тамо у куту тако се љуто намргодио на ме, као да би ме пожелио пода се. Да свршим започету реченицу:

— Али сам залазио по народу, ронио у бездан лијепе душе његове, читао ту „живу књигу“, никад недочитану, па из те књиге ево вам неколико редака.

Опет онај жубор, али све жешћи. Стаде лупа стећкова, стаде клепет плоча, стаде звекет кључева и прстења, стаде цилик длијета и стрелица, а из тог вардања и врнчања као да се чују ријечи:

— Гатало! гатало! Мучи гатало, знамо све, знамо све.

— Што знате? нађутих се ја; не знате ви ништа што ја хоћу да вам причам. А најпослије, не ћу ни да вас питам, ви ме морате слушати.

— Што морамо? што морамо?

— Је ли ово Музеј, Музин дом?

— Да, да, да, одјекнуше стећкови.

— Јес', јес', јес', уситнише длијета и стрелице.

— Па то је кућа моје мајке. Зар нијесам ја Музин син?

Све је муком замукло.

— Ја бих дакле био домаћин овдје, а ви моји гости. Но добар је домаћин рад гостима, те им даје сваку слободу. С тога и ја вас молим, ако вам се што у моме приказу не би свидјело, да се не устежете но да ми одмах замјерите.

— Дела, дела!

— Хоћу да вам причам о народном глумовању, о глумачкој, о позоришној или казалишној, о театралној жици у народном животу.

— Panem et circenses! panem et circenses! заклепета заклопац на масленьаку једног центуријона из Јувеналова доба.

— Нијеси погодио. Није ријеч о звјеровима и гладијаторима, већ о људима, о народном глумовању за народ, за прости неписмени народ.

— Oberammergau, Passionsspiele! Meran, Andreas Hofer! Хи-хи-хи! Знамо све, знамо све. Хоће да нам прича о „вертепу“, хи-хи-хи!

Погледам, ал' то као да шапуће неко длијето из каменог доба. Е, ту нема шале. Та длијета, ти стругачи, те тесле, тима није ништа доста углађено, то су ти крпичари од искона.

— Немој тако, длијеце моје. Не бих ја то теби никад понудио, ни дâ Бог. Видим ја, да си ти избирач, те си већ научило и њемачки, а знаш лијепо, да оно нијесу чисто народне глуме, јер су их састављали писмени људи, који су гледали велике театре, гдје глумци-умјетници приказују дјела научних писаца. Није мени сад на уму ни католички „Passionsspiel“, ни православни „вертеп“. Још вам опраштам и „народнога комичара“, Ђорђа Бабића, и ако би тај даровити подражач био понајближи моме приказу. Него ја хоћу да ти покажем некоје појаве самониклог народног театра, што их изводи прости, неписмени народ, који није никад видио умјетне позорнице ни чуо за глумце вјештаке.

— Нека, чôче! Та то би био као неки folklore.

— Прави правцати, сушти folklore.

— Ма ти се ругаш с нама. Зар театар и folklore? То су најжешће супротице, то једно другом поговара, folklore је природна појава, као киша и снијег, дуга и муња, а театар је умјетност, вјештачки производ. Folklore и театар то је contradictio in adjecto.

— А зар нема умјетности чак и у животиња?

— Паучина, сађе, је ли? То је ради природне потребе, да се хватају мухе, да се храни мед. Умјетничка је направа узгредна, није прави смјер.

— А ја ти вељу, да и међу животињама имају глумци.

— Мајмун, опац?

— И ниже врсте, а виши умјетници.

— А које би то биле?

— Тице.

— Тице? Међер ти разумијеш и немушти језик.

— Има ко разумије. Тако учено длијеце ваља да је што чуло о Дарвину? Па да ти прочитам некоја мјеста из његова главна дјела, Descent of Man, о тицама умјетницама:

„Audubon прича, да је у њега била једна питома чапља *(Ardea nycticorax,* Linné), која би се сакривала испред мачке, па би изнебуха скочила на мачку са жестоком виком и пиком, очевидно се радујући *(amused),* што се мачка препала па бјежи.“

„Мишљење природњака о смјеру тичјега пјевања јако се разликује.“

. . . . . .

„Да тици пјевачици каштo није никако до љубави, то је јасно. Јер описали су једну јалову канарицу, (мужјак-адумац), која би стала пјевати кад би видјела себе у огледалу, те би полетјела на своју слику.“

. . . . . .

„Неки су се домишљали, да мужјак не пјева за то да домами женку, јер мужјаци некијех врста, н. пр. црвенперке, пјевају у јесен. Али ништа није обичније и чешће, но да животињама годи вршити какав било нагон у вријеме, кад им није ни од какве потребе, само ради забаве. Колико пута видиш тицу летјети и лепршати се, очевидно без икакве потребе, само што јој је мило. Мачка се игра с мишем, гем са уловљеном рибом. Тици плетуши (Ploceus) мило је, кад је затворе у крлетку, уплетати лијепо травке међу жице од крлетке.“

„Прилика је, да ни у најубојитијих врста није само пуста снага и смјелост мужјакова, која помаже спаривање. Јер таки су мужјаци навијек накићени различитим шарама, које су често у вријеме парења свјетлије, те се женкама приказују. Још хоће мужјаци да заносе и драже женке милосним гласом, пјевањем и покретима, и често бива да се удварање протегне на дуго. Није дакле прилике да женкама није до лепоте мужјакове, те да се морају навијек подати јачем добитнику у боју. Прије ће бити да који мужјак надражи женку, било прије или послије боја те му се нехотице приклони. Што се тиче тетријеба *(Tetrao umbellus)* један добар посматрач (Mr. Blyth, Land and Water, 25. July, 1868, p. 14) мисли чак, да су бојеви мужјака „само вента ради, како би се показали у свој својој љепоти и слави пред женкама, које се око њих скупе, те им се диве. Јер ја не могох никад наћи рањена јунака, а ријетко бих нашао више од једног циглог сломљеног пера.“

„Чудновато је, да су само мале тице праве пјевачице. Но ваља изузети аустралску врету *Menura,* јер *Menura Alberti,* која је мало мања од пурице

(ћурке, туке, интуше) не само да подражава другим тицама, но је и „њезино извијање необично лијепо.“ Мужјаци се скупе као на какав концерат, гдје репове своје дижу, спуштају и шире као пауни, а крила спусте доље (Gould, Handbook of the birds of Australia, vol. I, 1865, p. 308—310, и T. W. Wood, у „Student“-у April 1870, p. 125).

. . . . . .

У сјеверној Америци скупи се велико јато неке дивље кокоши, *Tetrao phasianellus,* за вријеме парења свакога јутра на одабраној равници, те ту трче непрестано у наоколо колом од петнаест до двадесет стопа у промјеру, тако да земљу сасвим угазе као какво гумно. При тијем „јаребичанкама“, као што зову ловци те игре, тице би се те најчудноватије кривиле и јериле вртећи се колом, које десно које лијево. Audubon описује једну чапљу *(Ardea herodias),* како се на својим дугачким ногама са великим достојанством пред својом женком шета и поноси те чика своје супарнике. „У једнога гнусног крагуја“ *(Catharles jota),* вели исти природњак, „много је смијешно печење и кривљење у доба парења.“ У прољеће узлети наша мала пliска *(Sylvia cinerea)* на какав огумак па се „лепрша на једноме мјесту, трзајући се и тресући се за све то вријеме заносно и фантастички, док не слети доље“.

А како се мужјак од велике инглеске дропље чудновато премеће и промеће пред женком, то се, по причању Wolf-ову, не може описати. Једна сродна индијска дропља *(Otis bengalensis)* „у то доба узлети право горе машући жестоко крилима, с уздигнутом перјаницом (капом), накостријешши перје на врату и на прсима, па слети доље.“ Мужјак понавља ту маневру више пута засобице и непрестано га стоји нека особита зука. Женке, које се ту нађу, „одазову се играчеву позиву“, а кад се приближе, мужјак спусти крила, а реп рашири као пуран.

Но најзнаменитије су у томе три сродне врсте аустралских тица, славне сјеничарке — свакојако све натражак од једне старе врсте, која је прва стекла чудновати нагон, да **себи гради мале сјенице за продукцију својих љубавних пантомима.** Сјенице, које су, као што ћемо касније видјети, јако богато украшене перјем, шкољкама, костима и лишћем, граде те тице на земљи једино ради удварања, јер гнијезда своја вију на дрвима. Оба спола раде на тој грађевини, али мужјак највише. Тај нагон је тако јак, да не престаје ни у кавезу. T. Strange описао је, како живе неке атласне сјеничарке, које је имао у својој волијери у New-South-Wales-у. — „Донекле вија мужјак женку по свој волијери, па онда оде к сјеници, дигне кљуном понајшареније перо или понајвећи лист, дрекне чудним гласом, накостријешши сва пера, завитла унаоколо око сјенице и тако се раздражи, да хоће очи да му искоче из главе: непрестано диже час једно крило, час друго, кљуца по земљи као кокот, док се најзад женка не смилује.“ Капетан Stokes описао је игралишта (позоришта, казалишта — у овом случају управо по- или приказалишта — „playhouses“) друге једне врсте, наиме велике сјеничарке. Ту је он гледао „како сјеничарка (мужјак) лети час напред час назад, подигне шкољку час с ове час с оне стране, узме је кљуном и дигне у вис те тако свечано улети у сјеницу. Те чудноватe грађевине, које су само намијењене састанцима, гдје се мужјаци и женке скупљају, забављају и удварају, мора да тице стају много муке, тако је н. пр. сјеница мркопрсне врсте у дужини од четири стопе, висока је осамнаест палаца, а грађена је на дебелом слоју од палица.“

Толико Дарвин, управо Дарвинови поуздани свједоци.

Сад, молим те, зар то нијесу глумци?

Рећи ћеш, да ти пернати глумци не глуме само ради умјетности, но да се допадну, да се свиде својим женкама. То не мијења ствари. Као да „словесни“ глумци не теже да се свиде својим гледаоцима, а понајвише гледалицама и слушалицама. Па и самим писцима највише је стало, да им се дјела свиде, па боме и да им се наплате, исти разлог што гони паука да плете мрежу или челу да гради саће. Па још да је коме разумјети немушти језик, те да напише човјековим ријечима гукање голубово, славујево прижељкивање, грактање гавраново, цвркутање мужјака сјеничара у његовој глумачкој сјеници, колике страсти, колике драме!

— Чудне ми драме! Љубав и мржња, парење и бој, нагон и страх, ситост и глад; од искона па до вијека све то те то.

— Па им се ипак не досади, исто као ни човјеку, и ако се и његове муке и радости врзу око истог стожера. А како да му се досади, кад је то основа и потка свега бића, кад се из кресива тијех супротица рађа живи огањ вјечите љепоте.

С тога сам ја навијек слутио, да у нашем народу мора бити појава самоникле драмске умјетности, а знао сам и да ни један јевропски народ нема у својој неписаној књижевности тако богате грађе за драмску обраду, колика је у већ прикупљеном умном благу нашега народа. Домишљао сам се, да је можда у најстаријим незнабошким народним обичајима прва клица драмскога живота. Чини ми се, да је у коледама, краљицама, ладалицама и додолама исти замет, што га испитивачи старина налазе за јелинску драму у свештеним обредима мисирског Озира, у фригијској служби Кибели-Атис и Адонису, што се у Грка развило из обичаја „Кабирске смрти“ у занос око бога Дијониса, Бака.

— Кабирске смрти?

— То ти приказује страдање Кадмилово, кога убију браћа, љето и зима — у старих није било јесени —, па утеку на Олимп, носећи у црвеном рупцу главу, а на штиту цвијећем обавијен труп убијеног брата, ту га укопају, а земља га опет оживи, те он изнова никне, ускрсне. Ударих гласом на „цвијећем обавијен труп“, јер ме опомиње на нашу додолу. Обичај додоле, по прилици некад свештена служба том богу прољећа и препорођаја, том старо-словенском Дијонису-Баку или Кадмилу, био је у незнабожачких Словена у тако великом јеку, да му се још и дан данас налазе трагови у сред Њемачке, као што прича Колбе. Но то су само остаци и уломци

старих обреда, којима се не зна више празначаја и којих ће брзо понестати.

Али од садашњих живих обичаја народних не могох запазити, ако не баш драмске природе, оно барем разговорног облика, до у поскочица. Гдјегод је народ мало живљи, бива да се прилике између играча и играчица у колу, а кашто и други догађаји у селу претресају, као што се по великим градовима на позорници расплећу заплети друштвеног живота. То бива у облику разговора, пошалице и одшалице и обично нема таковој шали никакве замјерке, „у колу их нико за срамоту не прима“, вели Вук. Ипак се може догодити, да се на сувише крупну шалу одшали ножем: Играчка плачка.

У том размишљању дођох на Цетиње, гдје ме позва Господар Црне Горе, да му уређујем „Глас Црногорца“. Благо мени! рекох, прво ради почасти, ал' и ради прилике, да разаберем обичаје онога народа, не бих ли нашао што тражим. Но пролази година за годином, и никако ништа. Једва једвице, у зло доба, ево ситна књига из Цуца. Штампана је донекле у „Гласу Црногорца“ од 2. фебруара 1891. г. као допис: Цуце, 25. јануара, а потписат је Марко Т. Перовић Цуца. У том допису бјеше ово мјесто:

„Ми Вељо-Цуце славимо Јовањ-дан, па ни отишла „турма јованьска“ за шиће „на море“, те их у вртање зауставила мећава на Грахово, а они се сви саставили, бјеше их преко педесет друга — на први иду који су појачи те прте, и на Богојављење дођоше сви заједно пјевајући и шиће на себе носећи, а једнако мећава вијаше. На Јовањ-дан даљне званице нијесу нам могле доћ од снијега, нако оближе, и проведосмо овај дан у весељу, а у вече рекосмо: свак на коло! Ја мислим, да ви не ћу заглушити уши, ако проговорим и двије с отог нашег кола. Играсмо у црногорско оро и у зецко коло па почесмо: „Ђер-ђидије“. Уфате се мушки и женски, као у зецко коло, али не пјевају, но се само окрећу. Један мушкаћ узме чибук и зафоши струку око главе, па игра на лијеву ногу око кола, а тако исто с чибуком игра женска у сред кола, па пјевају редом:

Мушки: Ђер-ђевојко, ђер-душице, дај ми се, дај!
Дај ми се, дај!
Женска: Ђер-ђетићу, ђер-ђидијо, не дам ти се ја!
Не дам ти се ја!
Мушки: У мене је дуга коса, дај ми се дај!
Ђер-душице, дај!
Женска: А у мене и још дуља, не дам ти се ја!
Не дам ти се ја!

Мушки: У мене су црне очи, дај ми се, дај!
Ђер-ђевојко, дај!
Женска: У мене су и још прње, не дам ти се ја!
Не дам ти се ја!
Мушки: У мене су дуге руке, дај ми се дај!
Ђер-душице, дај!
Женска: А у мене и још дуље, не дам ти се ја!
Не дам ти се ја!
Мушки: У мене су медна уста, узећу те ја!
Узећу те ја!
Женска: А моја су још медније, не ћу тебе ја!
Не ћу тебе ја!
Мушки: Ђер-ђевојко, ђер-душице, грабићу те ја!
Грабићу те ја!
Женска: Ђер-ђетићу, ђер-ђидијо, не бојим се ја!
Не бојим се ја!

Мушки гледа кудијен ће уљећ између колација, да је уфати, а колације чувају, да их не превари и уљезе између њих, а женска се чува, да је не уфати, но ако уљезе, да она избјежи, па би се опет игра поновила, а ако је уфати, игра се сврши.

Друга игра била је „Пауна“. Паун стоји усред кола, а коло око њега игра и пјева: „Пауна ми глава боли, ој! пауне мој!“ Паун се стиска рукама за главу и јаоче, па коло редом пјева за сваки дио тијела, а он се стиска за тај дио тијела, те они спомињу и јаоче, док запјевају:

„Паун лети, да полети, ој пауне мој!
На чија ћеш крила пасти, ој пауне мој!?“

Паун прескочи и излети из кола.

Трећа игра била је „Игра с вратилом“.

Обуку вратило ка' чојка, а један се накази хаљинама и старим пушчеринама, узме тољагу у руке и тражи, плачући, крмника, који му је брата погубио; изнесу обучено вратило и онај упозна у вратилу крмника, па најприје бјежи од њега, потом га гађа пушком, за тим се јакају и најпошље јадиковац обали мотовило, посијече га и распродаје опушћеле од брата му хаљине.

Четврта игра је била „Бабе и ђеда“.

Ђед креће у јаоше, а бабу оставља на аманат људма, али се ђед брзо врће и фата бабу у погрешку, но суд их умири, те опет ђед отиде у јаоше, али баба не мирује но за њим, те се и он врати, па почне с бабом играти и опет ђед креће па и отиде, но поново фата бабу у погрешку; те се најприје почну карати, али баба доведе ђеда

ријечима, те се умире; најпослије биште ђед бабу и тијем се игра свршава.

Ево овакве су наше сједнице, игре и забаве, па се ми неразилазимо с овијех сједница ништа мање задовољнији, но грађани ког великог града с преставе.“

— Толико мој Цуца. Но, како вам се свиђа? Није ли то глумовање, позорница, театар, као и сваки други, а није ли чисто народни, самоникли из душе народне, прави folklore?

— Јес', јес', јес', одазва се сва дружина. Само се прадобно длијеце испријечило, па гунђа:

— А што ти нама то прежваћеш, кад велиш, да је штампано у „Гласу Црногорца?“

— Штампане су само прве врсте, до ријечи „свак на коло“, а све остало, од „Ја мислим —“ па све до „с преставе“ избрисала је ценсура.

— А зашто, за бога? Што избриса? Што избриса?

— И мени бјеше криво, те се, у својој безазлености, пожалих ценсору, молећи га, да ми рече разлог.

— Па што рече?

— А што ће то? рече. То су беспослице. Зар је то за озбиљан лист, па још за службени орган једне државе?

— Хи-хи-хи! Беспослице! Хи-хи-хи!

— Немој се смијати, длијеце моје, ти то не разумијеш. Једном државнику, који управља високом политиком једне јевропске државе, ма та држава и не била велика, такови су послови свакојако беспослице. Ко да разбира на Цетињу, како проводе своје зимне вечери Цуце, ма то било и Вељо-Цуце? За то распитују само беспосличари, као што смо ја и ти. Ако ти је што криво на тог немилостивог ценсора, ваља да ти је мило, што у истој земљи имају тако врсни и расудљиви народни учитељи, као што је тај Марко Т. Перовић-Цуца, и млади књижевник Ј. Ф. Иванишевић, исто учитељ у Цуцама, у селу Трешњеву. Ја бих препоручио нашијем „Матицама“, српској и хрватској, — а не би било ни академијама неприкладно, — да израде прописе за скупљање умног блага народног свакоје врсте, па да позову на посао све писмене људе и да послове добро наплате. Овакови као те Цуце били би као најбољи за то.

Иза тог писма из Цуца питао сам и друге људе из различитих крајева Црне Горе, имају ли у њих такове народне забаве. Војвода Марко Миљанов рече ми, да и Кучи тако проводе у покладе, да се

одаберу најбоље шаљивчине, преруше се свакојакпјем кожама, крпама и андравољама, те изводе свакојаке шале и згоде, тако да им се сваки мора насмијати ко их гледа и слуша.

Војвода Ђуро Церовић причаше ми, да у његовој постојбини, у Тушини, имају такове зимне забаве. Бива, вели, да се договоре читава села, сва момчад усједне на коње, па се подијеле на двије војске. Једни су Турци, који крену у хаџилук, а други су хајдуци, који ће их пресрести да их поробе. Ту је позорница читава долина са околним брдима и кланцима, а гледаоци се морају попети на главице, да виде све еволуције тога приказа. „То је, рече, што сам ја гледао. Али мој отац могао би вам још много више причати о таковијем играма и забавама народним.“

Таман бјеше стари Новица на Цетињу, али нешто слаб, те морадох одложити свој interview. Тек што се он придиже, ја кренух са Цетиња. Много бих био захвалан свакоме, ко би приволио старога Новицу, да му прича о тијем народним „беспослицама“, па да их зјерно запише и пошље гдје му драго. Но Новици је, чини ми се, осамдесет седма. Да га бог поживи, али му није годинâ на размет, ваља похитати.

Ја мишљах да је то прво дознавање за глумачке обичаје у нашем народу. Тек послије сазнадох, да је новосадски „Јавор“ у свом 16-ом броју од године 1890., дакле више од по године прије нештампаног дописа из Цуца, донио чланак под натписом: „Неколико народних игара у Босни“, од Василија Кондића из Приједора.

У том лијепом чланку има ово мјесто:

„Свака је игра склопљена за се у цјелину као и позоришно комаће; свака хоће вјешта приказивача, да је прикаже у суштини онаку, каква је.

Ја сам овђе обиљежио само оне игре, које се само на сијелу зими играју, и које ће се за кратко вријеме вјечито заборавити, као да их није ни било, јер се већ врло ријетко и код нас сад играју.

На првом мјесту долази играње „Хаџија“.

Ова је игра врло занимљива, само кад се вјешто одигра. Одаберу се њих неколико вјештака, који ће играти. Главна је улога Хаџијина, који полази на ћабу, а код куће оставља хаџиницу, т. ј. своју жену са два сина, којима је народ поклонио некака ружна имена. На своме мјесту оставља једног поштеног човјека као тутора, који ће пазити и старати се за све његово имање, док се он не врати с ћабе.

Тутор му се закуне, да ће све вјерно чувати и пазити као своје рођено.

Хаџија се спреми и пође.

Пред њим двије софте, које уче дову (молитву), а дјеца, што их је гођ ту, вичу „Амин“, упоредивши се двоје и двоје.

Кад већ изиђу и оду, све се мало умири.

Прође неко вријеме у разговору, док се заборави на хаџију. Ал на један пут дотрчи „татар“ (гласник), и вичe: Ето хаџије! Долази хаџија! Ови га натраг

врате говорећи да лаже, хаџија је умрло, и он оде. Тако долази и други пут, а они га опет врате; трећи пут кад дође, онда у истини долази хаџија у истој онаквој пратњи, у којој је и отишао.

Сад му синови падну око ногу љубећи му ноге од жеље и даље га распитују, како му је било на тако дугом и тешком путу, је ли прошао мирно и задовољно. Хаџија се са свима редом поздравља, па онда стане распитивати тутора, како му је код куће?

Тутор му као бајаги са жалосним тоном стане ређати јаде, све горе иза горих; од како је он, то јест хаџија, отишао, све се промијенило, а није се надао тако рђавоме удесу и тако опет неповољну гласу, с којим је хаџију предусрео.

„Казуј моју несрећу и моје јаде!“ завиче хаџија уздишући. Тутор започне: „За ово неколико година, од како си ти отишао, све нас је ћерала несрећа иза несреће. Баш оне исте године некако кућа ти је изгорјела! Послије није прошло нешто мало, а крава ти с телетом крепа! (Хаџија при овом једнако уздише и лупа се руком по кољену). Након тога дође вук, па изједе кобилу и ждријебе!“

„Стани, ако бога знаш!“ завиче хаџија.

„Причек, драги хаџија, да ти све искажем. Ти си се тамо много забавио, а нама су долазили већ толики гласови, да си ти умрло. Вријеме брзо пролази. Синови ти постану пунољетни; па продаду све имање и прохарче које куда; а на пошљетку продаду и хаџиницу!“

„Коња ми!“ викне хаџија и скочи као рањен. Они му даду штап, као у виду (sic!) коња и он узјаше.

„Идем, вели, у свијет бјежати, да не гледам моју несрећу!“

Они га стану задржавати, заваравати којечим и швотати се, необзирући се на његову тугу и жалост.

Док су они тако били у гунгули, дотле је један маленица објешењак приредио уза се „викс“, те их на брзо свију нагари, а они јурну на врата и с тим се већ свршава.

Не велим, да се није нешто временом окрњило од исте игре, а нешто опет од покварене људске воље додало, што јој не пристоји.

Као што се види, у овој је игри доста финог хумора.“

Толико је забиљежио Василије Кондић из Приједора. Ко је год вјешт народним умотворима видјеће, да је све доста вјерно забиљежено, и ако има једна ријеч, које не ће бити да је дописник онако чуо из народних уста. Нијесмо никада чули, да народ рече пунољетан („синови ти посташе пунољетни“), већ ако тај глумац није чуо ту ријеч од какова чиновника или другог писменог човјека. На то ваља скупљачи особито да мотре.

Босна је дакле прва повела коло у скупљању једне врсте наших народних умотворина, какове, осим нашега народа, нема ни један други живи народ на свијету. Бар мени није познато, да су гдјегод изнесени на јавност примјери из фолклора те врсте каква му драго народа.

Но босански примјер није само знаменит по својој првини, но и по садржини својој. У њему нам се износе и говори народних глумаца. Црногорски су примјери доста драматични, не мање од приједорскога, особито „вратило“, које хоће пуно вјештога глумца, да га одигра на задовољство гледалаца. Али је то, судећи по извјештају, нијема, чисто глумачка игра, пантомима, и ако се вели, да глумац „плачући тражи крвника, који му је брата погубио“. У игри „баби и ђеду“ мучно да може проћи без ријечи, јер се рече да их „суд умири“, да се „најприје почну карати, али баба доведе ђеда ријечима, те се умире и т. д.“.

Према томе морамо жалити, што нам дописник из Цуца није прибиљежио ни једне ријечи из те игре. Скупљач не треба да пресуђује, да ли вриједи забиљежити и ријечи. Његово је да запише све што год види и чује. И то је босански скупљач боље разумио од црногорског дописника, те бисмо ми свијем препоручили, да се угледају у босански примјер. Према томе могао би још и писмени Цуца допунити свој извјештај. Кад опет настану дуге зимне вечери, кад јованьске мећаве обавију оне голијети непроходним снијегом те нагоне и људску голотињу да се збија у збојеве, као и све живо, тада ће опет: свак на коло! Па д'ако се нађе опет који писмени међу њима, који ће прибиљежити, иза лијепог описа Марка Т. Перовића, још и сваку ријеч, која би се при тим играма чула.

А сад лијепо видиш и ти, дјецице моје, и сва твоја дружина, да сам имао пуно разлога, што дођох међу вас, јер сад свако разумије, да је овоме прилогу најприкладније мјесто у „Гласнику земаљског музеја за Босну и Херцеговину“, за земљу, из које смо добили први и најпотпунији извјештај о народном глумовању.

Наш Приједорац по свој прилици има разлога кад вели, да ће се те „игре за кратко вријеме вјечито заборавити, као да их није ни било, јер се већ врло ријетко сад и код нас играју“. Ипак не ће бити да су се те народне умотворине сачувале само у Приједору. Зар да само у Приједору народ проводи тако зими своја сијела? Зар нигдје више у својој Босни и Херцеговини да се народ не сјети тог прикладног начина, да зачини своје зимне доколице таковим забавама? Ја се уздам да ће се такови народни обичаји моћи забиљежити и у другим крајевима, па ваљада још пунији и сачуванији од „Хаџије“, о коме се Кондић домишља, да се „нешто временом окрњило од исте игре, а нешто опет од покварене људске воље додало што јој не пристоји“.

С тога на ноге сви народни учитељи, на посао, сви књижевници, сви писмени људи, сви расудљиви службеници државни и народни,

прионите сви око похране тога тако ријеткога блага народног. Управу овога часописа молим, да сваком раднику чини на руку, те награди сваки прилог по вриједности и по своме могућству, а не ће се по прилици тога посла клонити ни Матице па ни Академије српске и хрватске.

Кад се тако временом буде скупило више и крупнијих и згоднијих градљика од отијех, што их ја ево скупа приказујем, тада ће се моћи о тијем занимљивим појавама више и умовати и поузданије разбирати; тада ће се моћи упоређивати једне с другијема, са сличним појавама у другијех народа, са истом врстом производа у писменој књижевности и са осталим народним умотворима; тада ће о тијем „беспослицама“ бити приказа и расправа вреднијих и обилатијих од ове, како грађом тако и рађом.

Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský**.

(Nastavak.[1])

Grob br. 260. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, te su u njoj megju mrtvačkom paljevinom bili ovi prilozi:

a) Gladak zatvoren broncani kolut rombičkog presjeka — *tabla XIX., slika 19.* — *Pr* = 3 *cm.*

b) Kao vino žuta gmiza oštrog brida po sredini. *Pr* = 9 *mm.*

Tačka 261.

Ta tačka leži nasred puta, o kome je već govor bio pod br. 153., i koji odavle ponešto na sjever skreće, te malo za tim ostavlja zemljište nekropole.

Grob br. 262. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. U njoj je megju mrtvačkom paljevinom bio oblučast komadić željeza, valjda od stremenke kake fibule.

Grob br. 263. Grob sa žàrom. Dubljina 56 *cm.*

Ćupu slična ilovasta žàra — *tabla XLI., slika 7.* — bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom; ova se je žàra mogla rekonštruirati. Ona je zagasito siva, ima posve nizak stalak, od trbušine neodvojeno grlo i posve usko previjen okrajak. Dimenzije:

V = 25, *Pr* = 24·5, *zj* = 18·5, *g* = 18, *d* = 11·5, *v pr* = 15, *v s* = 1·5.

Osim mrtvačke paljevine nije u njoj ništa nagjeno.

[1]) Vidi Glasnik zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu 1893. (V.) 1 i 2.

Grob br. 264. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani. Od priloga bilo je u tome grobu:

a) Masivna broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VIII., slika 10.* — Uzvrnuta i sa stremenkom u jednom komadu ljevena nožica nosi ispupčenu plojku sa dva unakrst udešena žljebića, u koje je uložena bijela pasta. U sredini pasta čini izvišeno putašce. $D = 91$ *mm*, $V = 31$ *mm.*

b) Broncani privjesak, koji valjda pripada fibuli ad *a* — *tabla XI., slika 7.* — Okvirac, koji se na gornjoj strani završuje kolutom, pokazuje, kao obično, dvije konjske glave. Na tome su okvircu četiri horizontalne pruge od žice savijene na oblik brojke 8, jedna nad drugom, a o najdônjoj visi 6 privjesaka na oblik ljudske glave, nego jednog od njih nema. $D = 13{\cdot}5$ *cm*, $Š = 10$ *cm*[1]).

c) Dva broncana naušnjaka, svaki sa tri nataknuta jantareva zrna. Jedan je od njih polomljen, te su na njemu samo dva zrna, drugi cijeli prikazan je na *tabli XVII., slika 5.* — $Pr = 37$ *mm.*

d) Velika špiralna dvotoka od bronca — *tabla XVI., slika 1a.* i *b.* — Obje su špiralne toke spojene žicom rombičkog presjeka savijenom na oblik brojke 8, a u sredini svake toke ima pupčasta plojka od broncanog tenećeta. Kroz osmoliku sponu provučen je najposlije širok trak od tenećeta kao podložak, a s obje je strane uz okrajak špirala prama prednjoj strani previnut. $D = 16$ *cm*, $V = 7$ *cm*[2]).

Grob br. 265. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani. Ukraj glave nagjen je samo broncani nakit na oblik fibule — *tabla XIV., slika 3.* — $D = 58$ *mm*, $V = 41$ *mm.*

Grob br. 266. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu istočnozapadnom s glavom na istočnoj strani. Nagjeni su uza nj ovi prilozi:

a) Tri željezna fragmenta.

b) Prsten od broncanog tenećeta sa dva i četvrt zavojaka. — *Tabla XIX., slika 8.* — $Pr = 17$ *mm.*

c) Zatvoren, gladak broncani kolut, na jednoj strani ravan, na drugoj trouglast. $Pr = 25$ *mm.*

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. Tabla XXII., slika 141.

[2]) Ibidem: Tabla XVIII, slika 44.

d) 15 jantarevih zrna različite veličine s premjerom do 17 *mm.*

e) Dvije modre, bijelo emaljirane gmize, od kojih je veća prikazana na *tabli XXIX., slika 6.*

Grob br. 267. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga nagjeno je:

a) Broncana pafta. — *Tabla XX., slika 16.* — $Pr = 37$ *mm.*

b) 2 jantareva zrna na oblik plojke i jedno trouglasto. Ovo je pošljednje prikazano na *tabli XXVI., slika 15.*

c) Modra gmiza. $Pr = 9$ *mm.*

d) 2 kao vino žute gmize s oštrim rebarcem po sredini. — *Tabla XXX., slika 2.*

Grob br. 268. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto položen u pravcu istočnozapadnom s glavom na istočnoj strani.

Uvrh glave stajala je mala dobro očuvana rigja ilovasta žara. Okrajak joj je izvijen, a grlo od trbušine nije odvojeno, a dvije vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 13$, $Pr = 14$, $zj = 9$, $g = 8$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 5$.

Ukraj glave nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Špiralna narukvica — *tabla XVIII., slika 9.* — sa pet savijutaka i s obje strane uzvinutim krajevima. $Pr = 40$ *mm.*

b) Malešan prsten — *tabla XIX., slika 4.* — On sastoji od jednostavnog traka tenećeta, otvoren je i ima premjer od 15 *mm.*

c) Zatvoren kolut oštrih s obje strane bridova i ispupčenih stranica. $Pr = 41$ *mm.*

Grob br. 269. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga bilo je ukraj glave:

a) Broncana certoška fibula — *tabla VI., slika 8.* — u koje putašce na nožici ima nastavak[1]).

[1]) Isporedi: Michael u Tirolu, Atlas. Tabla LXV., slika 4.

b) Malen broncani lončić sličan onome, što je prikazan na *tabli XXIII., slika 37.* — sa dvije ručice, rastegnutog okrajka i s kratkim stalkom. Dno je navlaš probušeno, a zjalo eliptičko. Dimenzije: $V = 3{\cdot}2$, $Pr = 2{\cdot}5$ i $2{\cdot}4$, $zj = 2{\cdot}7$ i $2{\cdot}4$, $d = 1{\cdot}2$, $v\ pr = 2{\cdot}9$, $v\ s = 0{\cdot}3$.

Grob br. 270. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u istočnozapadnom pravcu, s glavom na istočnoj strani. Ukraj glave nagjena su četiri različita jantareva zrna do 21 *mm* u premjeru.

Grob br. 271. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je posve rastrošena, pa se za to ne može reštaurirati.

U njenoj mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Željezni fragmenat — *tabla III., slika 12.* — valjda obluk jedne fibule, s nataknutim broncanim kolutićem.

b) Broncana kolutasta plojka — *tabla XX., slika 17.* — na nutarnjem okrajku ornamentirana svitkom, a na spoljašnjem sa osam zrnima sličnih nastavaka, od kojih je megjutim jedan komad odlomljen u dvije hrpe, u svakoj po četiri. $Pr = 5$.

c) 5 zatvorenih broncanih kolutova različite veličine i širine. Najveći ima više okruglast presjek, u ostalih je više sploštен. $Pr = 33$ do 43 *mm.*

Grob br. 272. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. Osim mrtvačke paljevine bila je u njoj samo razlupana, ali opet reštaurirana ilovasta žàra sa dvije ručice kao prilog — *tabla XLIV., slika 3.* — Ona je rigja, grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je previjen, a obje vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 16$, $Pr = 15{\cdot}5$, $zj = 10$, $g = 8{\cdot}5$, $d = 7$, $v\ pr = 5{\cdot}5$.

Grob br. 273. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je nepoklopljena u zemlji i bila je vrlo rastrošena, tako da se ne može reštaurirati. U njenoj mrtvačkoj paljevini nagjen je samo željezni fragmenat.

Grob br. 274. Skeletni grob. Dubljina 70 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Ulomak omanje oštrice od noža.

b) Nenašarana kolutasta plojka od broncanog tenećeta. — *Tabla XX., slika 10.* — $Pr = 29$ *mm.*

c) Uzak, gladak i zatvoren broncani kolut rombičkog presjeka. $Pr = 41$ *mm.*

d) Broncano teneće od zaponca, koje se na jednoj od uskih strana završuje u dva obluka. — *Tabla XXI., slika 6.* — $D = 50$ *mm.*, $Š = 27$ i 30 *mm.*

Grob br. 275. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena siva ilovasta žàra — *tabla XXXVIII., slika 4.* — mogla se je samo do blizu okrajka reštaurirati. U nje ima posve nizak stalak, grlo od trbušine nije odvojeno, a na najširem dijelu trbušine nasagjena su dva horizontalna nastavka, koji na svakom kraju imaju po jedan roščić. Dimenzije:

$Pr = 34$, $g = 17$, $d = 12$, $v\ pr = 13{\cdot}5$, $v\ s = 1$.

U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Fibula na oblik strijele s lûkom iz srednjeg la-tenskog doba — *tabla VIII., slika 3.* — lijepe mrke masti, i kako se čini, oličena firnisom. $D = 73$ *mm*, $Š = 46$ *mm*, $V = 28$ *mm.*

b) Špiralna narukvica sa dvadeset savijutaka, oba kraja uzvijena i svaki sitnom karičicom pričvršćen za drugi do njega — *tabla XVIII., slika 7.* — Čini se, da je i ta narukvica oličena firnisom. $Pr = 74$ *mm*, $V = 14$ *cm.*

Grob br. 276. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Nepoklopljena, ćupu slična žàra — *tabla XL., slika 1.* — bila je doduše, kao obično, zdrobljena, ali se je mogla reštaurirati. Ona je siva, ima vrlo kratko, od trbušine znatno odvojeno grlo i uspravan okrajak, ali nije ornamentirana. Dimenzije:

$V = 27{\cdot}5$, $Pr = 27$, $zj = 15{\cdot}5$, $d = 12$, $v\ pr = 18$.

U njoj je samo bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 277. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Ilovasta žàra, osrednje veličine, stajala je u ilovastoj zdjeli, bila je poklopljena drugom ilovastom zdjelom, te su sve te tri ilovaste posude rekonštruirane — *tabla XLII., slika 1.*

Neornamentirana žàra mrka je, grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je uspravan. Dimenzije:

$V = 20$, $Pr = 22$, $zj = 15{\cdot}5$, $g = 15{\cdot}5$, $d = 9{\cdot}5$, $v\ pr = 12$.

Dônja je zdjela zagasito siva, ima vrlo nizak stalak i stegnut okrajak. Dno je ponešto udubljeno, a u sredini probušeno, valjda da otječe vlaga, koja dospije unutra. Dimenzije:

$V = 8$, $Pr = 24$, $zj = 24$, $d = 10{\cdot}5$, $v\ pr = 7$, $v\ s = 0{\cdot}5$.

Zdjela, koja služi kao poklopac, oblikom je i mašću posve jednaka onoj, koja je malo prije opisana, te ima $Pr = 26$, a dno joj nije probušeno.

Žara je bila puna mrtvačke paljevine, ali nije u njoj bilo priloga.

Grob br. 278. Grob sa žarom. Dubljina 120 *cm.*

Taj je grob s obzirom na nagjenu u njemu množinu srebrnog, broncanog i staklenog nakita bio najbogatiji izmegju sviju na Jezerinama.

Zagasito siva, ćupu slična ilovasta žara bila je zdrobljena, ali se je mogla reštaurirati. Ona nije ornamentirana, grlo od trbušine nije odvojeno, a okrajak je rastegnut. Dimenzije:

$V = 27{\cdot}5$, $Pr = 31$, $zj = 18{\cdot}5$, $g = 17{\cdot}5$, $d = 13$, $v\ pr = 13{\cdot}5$.

U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) La-tenska fibula srednjeg doba od srebra — *tabla XXV., slika 1.* — U nje ima čunjolika stremenka, široka, dvostruka špirala, a na plojki nauznako previnute nožice putašce od paste, ožareno plamenom. $D = 56\ mm$, $Š = 39\ mm$, $V = 22\ mm$.

b) Mala srebrna la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla XXV., slika 2.* — Nauznako previnuta nožica proširuje se u rastegnuto trouglasto teneće. $D = 33\ mm$, $Š = 18\ mm$, $V = 11\ mm$.

c) Broncana la-tenska fibula s dvostrukom špiralom, s velikim broncanim privjeskom — *tabla X., slika 1.* — U nje ima na svakom kraju jednostavna špirala sa četiri savijutka, od kojih su oni na nožici od stremenke, načinjene od žice, savijeni na desno, a oni na glavici na lijevo. Na ravnoj stremenci nataknuta su tri velika jantareva zrna. $D = 113\ mm$, $V = 56\ mm$.

Privjesak je obješen za jezičac fibule i sastoji od probijene plojke na glavici, koja na svakoj strani ima konjsku glavu, i sa koje visi osam lančića. Ovi su lančići na dônjem kraju sastavljeni zaglavkom od žice, savijene na oblik brojke 8, o kome visi šest ljevenih privjesaka. $D = 165\ mm$, $Š = 53\ mm$.

d) Mala broncana la-tenska fibula s dvostrukom špiralom — *tabla X., slika 2.* — Ona s obje strane ima dosta široke špirale, od kojih ona na nožici ima na oba kraja nasagjeno po jedno zrno od bijele paste. Na vrlo ravnoj stremenci od žice nataknuto je valjkasto jantarevo zrno.

e) Broncana la-tenska fibula iz srednjeg doba na oblik strijele s lûkom — *tabla VIII., slika 16.* — Dvostruka špirala imala je na svakom kraju nasagjeno sitno zrno od paste, ali je samo jedno očuvano. Na plojci, kojom završuje uzvinuta nožica, ima plamenom vrlo oštećeno jantarevo zrno. *Š* = 45 *mm.*

f) Mala broncana la-tenska fibula iz kasnijeg doba — *tabla XI., slika 9.* — Plojka, za koju je pričvršćen jezičac, na jednom je mjestu fino probušena, a tetiva kratke dvostruke špirale, koja ima po dva savijutka, obuhvata putašcem ukrašenu stremenku na oblik lista. *D* = 35 *mm*, *V* = 10 *mm.*

g) Rimska broncana provincijalna fibula, najveća od svih, što su nagjene na Jezerinama — *tabla XIV., slika 11.* — U nje ima neobično sploštena, sa dva dugmeta ukrašena stremenka. *D* = 105 *mm.*

h) Dvije šivaće igle od bronca. Jedna — *tabla III., slika 19.* — cijela je i 54 *mm* duga. U druge je ušica djelomice odlomljena, a duga je 70 *mm.*

i) Lijepa, broncana glatka grivna — *tabla XVIII., slika 3.* — Ona je šuplja, ima dvostruk zaponac i oličena je sjajnim crnim firnisom. *Pr* = 51 *mm.*

k) Špiralna grivna od bronca sa četiri savijutka, s obje strane zaobljenih krajeva. *Pr* = 41 *mm.*

l) Broncani prsten — *tabla XIX., slika 7.* — sa dva savijutka i 18 *mm* premjera.

m) Broncani kolut, vrlo sploštenog okruglog presjeka, prelomljen na dva komada. *Pr* = 23 *mm.*

n) Broncani fragmenat, valjda jezičac od fibule, navedene pod *e.*

o) Dva mala srebrna kolutića, u kojima su pričvršćena po tri sitna lančića od srebrne žice. Jedan od njih prikazan je na *tabli XXIV., slika 9.*

p) Srebrni kolutić, u kome su pričvršćena dva sitna srebrna lančića — *tabla XXIV., slika 4.* — O svakom tom lančiću visi sličan srebrni kolutić sa po dva nataknuta zrna, od kojih je jedno od stakla, a jedno od srebra.

q) Malešan srebrni prsten — *tabla XXIV., slika 6.* — On je otvoren, na spoljašnjoj strani nastrijekan i ima premjer od 15 *mm.*

r) Šupalj, lijepo ornamentiran privjesak na oblik žira od kalemom iskovanog srebra — *tabla XXIV., slika 7.* — s tragovima nekadašnje pozlate, za koji su sitnim lančićem pričvršćena tri sitna privjeska. Bez sumnje pripada taj komad jednome naušnjaku[1]). *D* = 50 *mm*, gornji *Pr* = 17 *mm.*

---

[1]) Isporedi: R. G. C. Mus. Tabla XVIII., slika 1. i 2.

s) Dvije male srebrne karičice, spojene sa tri sitna srebrna lančića — *tabla XXIV., slika 8.* — O dônjoj karičici visi jantarevo zrno, u sredini s obje strane udubljeno i probušeno, ima 27 *mm* u premjeru. Drugo, posve jednako jantarevo zrno, koje je takogjer nagjeno u ovome grobu, ima još dônju srebrnu karičicu, dok triju gornjih lančića i gornje karičice nema. Valjda su oba komada privjesci od naušnjaka.

t) Otvoren kolut od srebrne žice $Pr = 26$ *mm*, u kome visi o maloj karičici probušen valjak od crvene paste. — *Tabla XXV., slika 9.* — I taj je komad valjda pripadao kakome naušnjaku.

u) Šupalj privjesak od srebra, trouglastog oblika, s karičicom. — *Tabla XXIV., slika 15.* — $D = 22$ *mm*, $Š = 14$ *mm*.

v) Dva oveća, šuplja privjeska od srebra, na odskok iskovanog — *tabla XXIV., slika 13.* — i 5 polovica sličnih manjih privjesaka od srebra, od kojih su tri komada prikazana na *tabli XXIV., slika 14.*

x) Mala srebrna karičica, dva kratka komadića lančića od srebrne žice i probušen valjčić od crvene paste.

y) Mala ispupčena srebrna plojka s ljudskim licem, iskovanim na odskok — *tabla XXIV., slika 10.* — $V = 7$ *mm*.

z) Dvije sitne, zrnolike srebrne karičice. — *Tabla XXV., slika 5.*

α) 102 jantareva zrna, izmegju njih 12 okruglih, 12 trouglastih i 78 duguljastih valjkastih komada. Potonji su prikazani na *tabli XXVIII., slika 2.*

β) 3 mala emaljirana staklena zrna. — *Tabla XXIX., slika 7.*

γ) 689 komada modrih, većinom sitnih gmiza, od kojih je jedan dio prikazan na *tabli XXXI., slika 7.*

δ) 89 žutih i 282 bijele gmize. Od prvih prikazan je jedan dio na *tabli XXX., slika 3.* i *4.*, a od potonjih na *tabli XXX., slika 4.* i *8.* Jedan dio bijelih gmiza iznutra je posrebren — *tabla XXX., slika 7.* — a drugi pozlaćen. — *Tabla XXX., slika 10.*

ε) 8 komada okruglih zrna od crvene paste — *tabla XXXI., slika 14.*

ζ) Nekoliko fragmenata jantarevih zrna.

Po mnogom nakitu u tome grobu i po malim dimenzijama narukvice, špiralne grivne i prstena može se suditi, da su u tome grobu ukopani ostanci jedne djevojke.

Grob br. 279. Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena lugasta ilovasta žàra na oblik ćupa, rastegnutih okrajaka i s okruglim, dugmetima sličnim gukama, bila je vrlo rastrošena i ne može se reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VIII., slika 9.* — Na uzvrnutoj nožici ima okrugla plojka, u koju je prije bila uložena pasta. $D = 62$ *mm*, $Š = 41$ *mm*, $V = 26$ *mm*.

b) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VIII., slika 15.* — I u ove je fibule u plojci na uzvrnutoj nožici uložena pasta vrlo rastrošena. $D = 55$ *mm*, $Š = 40$ *mm*, $V = 24$ *mm*.

c) Rimska broncana fibula sa šarnijerima — *tabla XV., slika 7. a* i *b.* — Pri glavici široka stremenka sužava se sve više prema nožici, tako da fibula, ozgor gledana, čini trokut. To je italski oblik fibule, koji je za vremena rogjenja Hristova u cijeloj rimskoj državi bio raširen. $D = 72$ *mm*, $Š = 20$ *mm*, $V = 26$ *mm*[1]).

d) Broncana rimska fibula — *tabla XV., slika 1.* — s dvostrukom špiralom, oko koje se viju korice, spojene sa stremenkom[2]). Mala stremenka nasagjena je na jednoj plojci, koja je našarana koncentričkim kolobarima. Taj je oblik fibule svakojako mlagji nego onaj, što je naveden pod *c* i pada valjda u drugi vijek poslije Hrista. $D = 53$ *mm*, $Š = 25$ *mm*, $V = 22$ *mm*.

O stremenci fibule visi otvorena broncana narukvica, kojoj krajevi zahvataju daleko jedan preko drugog, s premjerom od 62 *mm*, a o ovoj vise dva špiralna broncana koluta, svaki sa tri savijutka i sa 38 *mm* u premjeru.

e) Fragmenat broncanog rimskog prstena s udubinom za plojku, koje sada više nema — *tabla XIX., slika 10.*

f) Posve otvoren malen kolutić od broncanog tenećeta. $Pr = 10$ *mm*.

g) Fina broncana bočka pregnute glavice i s nataknutim koštanim zrnom — *tabla XXXI., slika 9.*

h) 9 malih jantarevih zrna i fragmenat takog zrna.

i) Jedna modra i jedna bijela gmiza, obje žuto emaljirane, i dvije oveće bijele gmize — *tabla XXXI., slika 1.*

k) 8 sitnih, bijelih, iznutra djelomice pozlaćenih gmiza.

l) Jedna s dônje strane ravna, s gornje ispupčena i probušena plojka od crvene paste, koja pripada plojci fibule navedene pod *a.* — *Tabla XXXI., slika 13.*

Grob br. 280. Skeletni grob. Dubljina 90 *cm*.

Kostur je prosto položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

---

[1]) Isporedi: Gurina, tabla VI., slika 14.

[2]) Isporedi: Alterth. d. h. V., dio II, sv. XII., tabla III., slika 7. Slična fibula iz Rheinhessena.

Ukraj glave ležala je velika broncana la-tenska fibula ranijeg doba, oblikom posve slična onoj, što je prikazana na *tabli VI., slika 11.* — $D = 14$ *cm*, $V = 43$ *mm*.

Grob br. 281. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je posve rastrošena, pa se za to ne može reštaurirati. U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) 3 broncana privjeska od tenećeta, različito čakancem ispisana, trouglastog oblika — *tabla XXIII., slika 19.*

b) Jedno broncano zrno — *tabla XXV., slika 15.* — $Pr = 11$ *mm*. Špiralna cjevčica od bronca. $D = 21$ *mm*, $Pr = 6$ *mm*.

c) Nenašarana plojka od jantara, polomljena. S jedne strane ravna, s druge pupčasta. $Pr = 53$ *mm*.

d) 2 veća i 72 manja jantareva zrna i različiti ulomci takih zrna.

e) 1 polomljena i 12 cijelih, modrih, bijelo emaljiranih gmiza različite veličine od 12 *mm Pr.* — *Tabla XXIX., slika 11.*

f) Tri koštana zrna gotovo jednake veličine. $Pr = 8$ *mm*. — *Tabla XXXI., slika 8.*

Grob br. 282. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga nagjeno je pri tome:

a) Sitan lančić od bronca, sa šupljim, čakancem ispisanim privjeskom od broncanog tenećeta na oblik dugačkog trokuta. Lančić je dug 105 *mm*. U privjesku je $D = 31$ *mm*, $Š = 16$ *mm*.

b) Trouglasto jantarevo zrno — *tabla XXVI., slika 17.*

Grob br. 283. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani. Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale, kojoj je na ravnoj stremenci od žice nasagjeno pet jantarevih zrna, a drugih dvaju čini se, kao da nema. $D = 80$ *mm*, $Š = 22$ *mm*.

b) Gladak broncani kolut oštrih s obje strane okrajaka i ispupčenih stranica. $Pr = 43$ *mm*.

c) Jantarevo zrno s premjerom od 11 *mm* i 2 ulomka takih zrna.

Grob br. 284. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je posve rastrošena i ne može se reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini nagjena je lijepa broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla IX., slika 10.* — Uzvinuta nožica dopire gotovo do kratke dvostruke špirale, sastavljene od tri savijutka, te je fibula oličena sjajnim mrkim firnisom.

Grob br. 285. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini nagjeno je 5 broncanih zaponaca, za svaki privješena po jedna karičica i na svakom pet zglavaka — *tabla XXI., slika 14. a* i *b.* — $D = 65$ *mm*, $Š = 11$ *mm.*

Grob br. 286. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U njoj su osim mrtvačke paljevine bili ovi broncani prilozi:

a) Mala nenariješena pinceta. $D = 55$ *mm*, $Š = 8$ *mm.*

b) Očevidno okrnjena, ali opet zašiljena šivaća igla. $D = 44$ *mm.*

c) Masivna stremenka i komad špirale od jedne la-tenske fibule.

d) Zatvoren gladak kolut oštrih s obje strane bridova i ispupčenih stranica. $Pr = 41$ *mm.*

Grob br. 287. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Ostanci sitnog broncanog lančića.

b) Tri jantareva zrna do $Pr = 9$ *mm.*

c) Sitna modra i dvije sitne žute gmize.

Grob br. 288. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Kostur je bio prosto položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležao je na *tabli II., slika 3.* prikazani veliki nož, kome je vršak okrnjen. U njega je oblik na Jezerinama nagjenih ovećih mačeva, takogjer je jednorez, a oštrica je u sredini najširа.

Oštrica je bez rta duga 21·5 *cm*, a u sredini je 29 *mm* široka. Na oblik luka previnut balčak, koji se završuje uskom plojkom, dug je 10·5 *cm*, pri oštrici je širok 2 *cm*, a pri plojci na kraju 3 *cm*.

Grob br. 289. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm*.

Ilovasta žàra slična ćupu — *tabla XXXIX., slika 7.* — bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i mogla se je reštaurirati. Ona je siva, ima rastegnut okrajak, a na trbušini bila su joj nasagjena dva horizontalna nastavka, kojih više nema i uz to je imala okrugle guke. Dimenzije:

$V = 31$, $Pr = 28$, $zj = 20$, $g = 18$, $d = 13$, $v\ pr = 17$.

U njenoj mrtvačkoj paljevini nije se našlo priloga.

Grob br. 290. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Ćupu slična ilovasta žàra zagasite masti i usko previjenog okrajka nije bila poklopljena i ne može se reštaurirati. Ona je stajala u ilovastoj zdjeli, koja se je mogla rekonštruirati.

Ta je zdjela — *tabla XXXVII., slika 2.* — siva, ima ponešto udubljeno dno i onizak stalak. Nenariješena. Dimenzije:

$V = 18$, $zj = 33$, $d = 14$, $v\ pr = 18$, $v\ s = 0·5$.

U mrtvačkoj paljevini te žàre nije bilo priloga.

Grob br. 291. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala su 11 stranom valjkasta, stranom plohasta jantareva zrna, kojima je $Pr = 12$ *mm*, $D = 20$ *mm*.

Grob br. 292. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Broncana certoška fibula bez špirale i bez jezičca.

b) Kolutasta plojka od kosti, $Pr = 34$ *mm*, i u sredini probušena u premjeru od 5 *mm*.

Grob br. 293. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Osim mrtvačke paljevine bila je u njoj mala ilovasta žàra sa dvije ručice, koja je reštaurirana. Ona je mrka, grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je previnut, a dvije vertikalne ručice okruglasto plosnastog presjeka nasagjene su izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 15$, $Pr = 14{\cdot}8$, $zj = 10$, $g = 8$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 294. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Željezni fragmenat.

b) Nenariješena pinceta od bronca — *tabla III., slika 22.* — $D = 79$ *mm*, $Š = 19$ *mm.*

c) Jedno valjkasto i četiri plosnata jantareva zrna od $Pr = 12$ *mm*, odnosno $D = 14$ *mm*, onda ulomak jantareva zrna.

Grob br. 295. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini ležali su ovi broncani prilozi:

a) Dva zaponca s otvorenim kukama i pravokutnim tenećetom, od kojih je jedan prikazan na *tabli XXI., slika 15.* — $D = 58$ *mm*, $Š = 18$ *mm.*

b) Dva fragmenta pravokutnih tenećeta od okovice.

c) Maleno, okruglo, vrlo ispupčeno dugme — *tabla XXIII., slika 5.* — $Pr = 12$ *mm.*

Grob br. 296. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena, velika i trbušasta ilovasta žàra širokog zjala bila je zdrobljena, ali se je mogla reštaurirati. Masti je rigje, grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je uspravan.

Ona na najdônjem dijelu grla ima kratak, horizontalno nasagjen, uspravljen, gladak nastavak. Dimenzije:

$V = 31{\cdot}5$, $Pr = 33{\cdot}5$, $zj = 20{\cdot}5$, $g = 20{\cdot}5$, $d = 13$, $v\ pr = 19$.

U mrtvačkoj paljevini nije bilo nikakih priloga.

Grob br. 297. Skeletni grob. Dubljina 65 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi broncani prilozi:

a) La-tenska fibula sa dvije špirale, sa tri nataknuta jantareva zrna na stremenci, uz koje pripadaju još dalja tri, ali ih više nema i s jednim na jezičcu nataknutim jantarevim zrnom. $D = 10\,cm$, $Š = 32\,mm$.

b) Pafta — *tabla XX., slika 14.* — $Pr = 36\,mm$.

c) Lončić sa dvije ručice, posve jednak onome, što je na *tabli XXIII., slici 28.* prikazan. $V = 38\,mm$.

Grob br. 298. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga nagjeno je ukraj glave:

a) Oveći broj ulomaka sitnog broncanog lančića, kome su izmegju karika upletene žute gmize.

b) 11 sitnih jantarevih zrna gotovo jedne veličine od 11 *mm Pr* po prilici.

Grob br. 299. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. Na toj kamenitoj ploči ležao je u tri fragmenta previnut jednorez željezni nož s kratkim drškom. Duljina oštrice oko 14 *cm*, najveća joj je širina u sredini 28 *mm*. Duljina zašiljenog drška 25 *mm*.

Žàra je bila napunjena mrtvačkom paljevinom, ali nije u njoj bilo priloga.

Grob br. 300. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Nepravilnom kamenitom pločom poklopljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U njoj su megju mrtvačkom paljevinom bili ovi prilozi:

a) Mala ilovasta žàra s jednom ručicom, koja je rekonštruirana. Ona je zagasito siva, grlo je od trbušine slabo odvojeno, okrajak je previnut. Ručica plosnastog okruglog presjeka nasagjena je vertikalno izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 12$, $Pr = 14{\cdot}5$, $zj = 8{\cdot}5$, $g = 7$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 5$.

b) 4 željezna fragmenta.

Grob br. 301. Grob sa žàrom. Dubljina 75 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, ali se ne može reštaurirati.

U njoj je samo bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 302 *a*. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Uvrh glave stajala je mala, posve rastrošena ilovasta žàra.

Ukraj glave nagjen je nadalje broncani nakit na oblik fibule. $D = 59\ mm$, $V = 49\ mm$.

Grob br. 302 *b*. Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm*.

Pod rečenim kosturom nagjena je oveća rastrošena ilovasta žàra, prosto u zemlju postavljena, koja je bila puna mrtvačke paljevine, ali nije imala priloga.

Grob br. 303. Grob s paljevinom. Dubljina?

Pod jednom kamenitom pločom ležala je prosto na zemlji mrtvačka paljevina, u kojoj su bili ovi prilozi:

a) Jedan željezni fragmenat, valjda od jedne fibule.

b) Jedna velika narebrena zelena gmiza — *tabla XXX., slika 2.* — $Pr = 25\ mm$, $Š = 23\ mm$.

Grob br. 304. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Prosto u zemlju položeni kostur imao je sjeverojužni pravac s glavom na sjevernoj strani.

Kostur je bio malen i pripadao je očevidno djetetu. Na jednoj mu je ruci nagjena špiralna narukvica od broncanog tenećeta sa tri savijutka i s premjerom od samo 4 *cm*.

Grob br. 305. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm*.

Veća žutosmegja ilovasta žàra stajala je nepoklopljena, bila je veoma rastrošena i bila je u njoj mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 306. Grob s paljevinom. Dubljina?

Mrtvačka paljevina ležala je na goloj zemlji i bila je natkrivena nepravilnom kamenitom pločom. Izmegju paljevine bili su ovi prilozi:

a) Dva fragmenta jedne željezne ostruge.

b) Jedna uz okrajke ornamentirana broncana pinceta, nalik na onu, što je prikazana na *tabli III., slika 26.* — $D = 118\ mm$, $Š = 24\ mm$.

Grob br. 307. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeno je:

a) Više ulomaka sitnog broncanog lančića, u koji su izmegju pojedinih karičica bile upletene žute gmize.

b) Jedno cijelo i jedno zdrobljeno jantarevo zrno od 1 *cm Pr.*

c) 7 sitnih žutih gmiza.

Grob br. 308. Grob sa žàrom. Dubljina 40 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U mrtvačkoj paljevini ležali su ovi prilozi:

a) Fragmenat ornamentiranog valjkastog jantarevog zrna — *tabla XXV., slika 20.* — $D = 21$ *mm.*

b) Jedno plosnato i dva valjkasta jantareva zrna do $Pr = 2$ *cm.*

c) 3 poput vina žute gmize sa oštrim rebarcem po sredini. $Pr = 9$ *mm.*

Grob br. 309. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Nepoklopljena ilovasta žàra, žarke masti, bila je vrlo rastrošena i ne može se reštaurirati. Ona je na grlu, po trbušini i po ručici našarana crnim crtama. Vertikalno nasagjena ručica plosnatog okruglog presjeka ima na vrhu udubljenu plojku. — *Tabla XLIX., slika 4.*

U mrtvačkoj paljevini nagjena je mala, posve održana ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLV., slika 5.* — crvenkaste masti s posve niskim stalkom. Grlo joj je od trbušine sasvim neznatno odvojeno, okrajak rastegnut, a obje vertikalne ručice plosnatog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Trbušina i grlo te posude našarani su do okrajka crnim crtama. Dimenzije:

$V = 11{\cdot}5$, $Pr = 10{\cdot}5$, $zj = 7{\cdot}5$, $g = 7$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$, $v\ s = 1$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 310. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. U njoj je samo bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 311. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U njenoj mrtvačkoj paljevini ležala je posve dobro

očuvana mala, rigja, ilovasta žàra s jednom ručicom. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je usko previnut, a vertikalna ručica, širokog zaobljenog presjeka nasagjena je, gdje je trbušina najširа. Dimenzije:

$V = 11{\cdot}5$, $Pr = 12$, $zj = 6{\cdot}5$, $g = 5{\cdot}5$, $d = 5$, $v\ pr = 5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 312. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. U njoj je samo bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 313. Skeletni grob. Dubljina 90 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je čitava jedna broncana la-tenska fibula srednjeg doba s malim kolutićem privješenim za žljebić, u koji ulazi jezičac, i uz to putašce, koje pripada toj fibuli.

Grob br. 314. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta omanja žàra — *tabla XXXVIII., slika 6.* — stajala je nepoklopljena i mogla se je reštaurirati. Ona je lugasta, ima neodvojeno grlo i usko previnut okrajak. Nenariješena. Dimenzije:

$V = 23{\cdot}5$, $Pr = 27{\cdot}5$, $zj = 17$, $g = 16$, $d = 11$, $v\ pr = 12{\cdot}5$.

U njoj je bila mrtvačka paljevina bez ikakih priloga.

Grob br. 315. Grob sa žàrom. Dubljina 66 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. Ona ima oblik čupa, čagjaste je masti i mogla se je reštaurirati. Kratko grlo, od 2 *cm* visine, od trbušine je znatno odvojeno, okrajak je rastegnut. Nenariješena. Dimenzije:

$V = 23{\cdot}5$, $Pr = 28$, $g = 18{\cdot}3$, $d = 12{\cdot}5$, $v\ pr = 13{\cdot}5$.

U njenoj mrtvačkoj paljevini nije bilo priloga.

Grob br. 316. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta je žàra bila poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, ali se više ne može reštaurirati, kao ni jedna mala u njoj nagjena posuda od ilovače.

Na mrtvačkoj paljevini nagjena je u žàri nespaljena lubanja, pa je to drugi slučaj djelomice spaljene lešine na Jezerinama (vidi grob 193).

Uokolo žàre bila je zemlja vrlo izmiješana komadićima drvenog uglja i pepelom, te se po tome može suditi, da je lješina ondje, na samom mjestu spaljena. Od priloga nagjena je samo oveća, zatvorena i glatka broncana narukvica oštrih s obje strane bridova i ponešto ispupčenih stranica — *tabla XIX., slika 18.* — *Pr* = 7 *cm.*

Grob br. 317. Grob s paljevinom. Dubljina?

Mrtvačka paljevina ležala je pod nepravilnom kamenitom pločom prosto na goloj zemlji rasprostrta. Od priloga nagjeno je izmegju nje:

a) Držak zajedno s jednim dijelom oštrice jednog željeznog noža — *tabla II., slika 5.*

b) Broncani fragmenat, koji valjda pripada stremenci jedne fibule.

c) Jedno okruglo i dva valjkasta jantareva zrna. *Pr* = do 17 *mm*, *D* = do 18 *mm.*

Grob br. 318. Skeletni grob. Dubljina 90 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj vrata nagjena su pri njemu 52 cijela, stranom okrugla, stranom plosnata jantareva zrna do 35 *mm* u premjeru, i tri ulomka još jednog jantarevog zrna.

Grob br. 319. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u istočnozapadnom pravcu s glavom na zapadnoj strani.

Uvrh glave stajala je mala, posve dobro očuvana, mrka, ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLV., slika 2.* — Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je rastegnut, a male vertikalne ručice, širokog okruglastog presjeka, nasagjene su izmegju grla i trbušine. Gornji je dio trbušine našaran zaparanim, vrhovima dolje okrenutim trokutima, kojim su površine napunjene kosim crtama. Dimenzije:

V = 14, *Pr* = 13·5, *zj* = 9, *g* = 7·5, *d* = 7, *v pr* = 4·5.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 320. Grob s paljevinom. Dubljina 90 *cm.*

Mrtvačka paljevina ležala je na goloj zemlji i bila je natkrivena nepravilnom kamenitom pločom.

Od priloga nagjena je izmegju nje broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VII., slika 15.* — kojoj uzvrnuta nožica na vrhu ima trouglastu, našaranu plojku. *D* = 53 *mm*, *Š* = 22 *mm* i *V* = 12 *mm.*

Grob br. 321. Grob s paljevinom. Dubljina 60 *cm.*

Grob je sastojao od četiri kamenite ploče, koje su činile nizak sanduk. Ovaj je bio napunjen mrtvačkom paljevinom i poklopljen ovećom kamenitom pločom. Nagjena su u njemu dva plosnata valjkasta jantareva zrna. $D = 16$ *mm*, za tim $Pr = 13$ i 9 *mm*.

Grob br. 322. Skeletni grob. Dubljina 110 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjen je srebrni kolutić, o kome vise dva od srebrne žice spletena sitna lančića. Svaki lančić o maloj srebrnoj karičici ima privjesak od srebrnog tenećeta — *tabla XXIV., slika 5.*

Grob br. 323. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga nagjeno je:

a) Pregnuta bočka od broncane žice s nauznako usukanom glavicom. — *Tabla XV., slika 19.* — $D = 71$ *mm*[1]).

b) Dva zatvorena broncana koluta nejednake veličine i rombičkog presjeka. $Pr = 40$ i 37 *mm*.

Grob br. 324. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Jedan željezni fragmenat.

b) Jedna rimska provincijalna fibula od bronca. — *Tabla XIV., slika 12.* — $D = 68$ *mm*, $V = 33$ *mm* i $Š = 28$ *mm*.

c) Malešno, okruglo, plosnato, ispupčeno broncano dugme. $Pr = 10$ *mm*.

Grob br. 325. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je izmegju četiri kamenite ploče, koje su oko nje činile sanduk, a ovaj je bio poklopljen velikom nepravilnom kamenitom pločom. Nego su se te ploče, koje su činile sanduk, pomakle, kada se je slegla zemlja, a ploča, kojom je sanduk bio natkriven, zdrobio je svojom težinom žàru u sitne komadiće, tako da se ne može reštaurirati.

---

[1]) Isporedi: St. Michael. Mitth. d. A. G. 1888., sv. XVIII., tabla VI., slika 24.

Megju mrtvačkom paljevinom toga bogatog groba nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VIII., slika 6.* — Gotovo do široke špirale uzvrnuta nožica ima dvije polukrugle kvržice od jantara. Na tetivi, koja špiralu sa spoljašnje strane obuhvata, vide se jasni tragovi nekadašnje pozlate. $D = 87$ *mm*, $V = 29$ *mm*, $Š = 43$ *mm*.

b) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba s uskom špiralom, koja sastoji samo od četiri savijutka i daleko uzvrnutom nožicom, koja na jezičcu ima dva špiralna koluta svaki sa tri savijutka. — *Tabla IX., slika 11.* — $D = 65$ *mm*, $V = 18$ *mm*.

c) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale, kojoj je ravna stremenka nariješena sa tri vrlo velika jantareva zrna — *tabla X., slika 8.* — O jezičcu vise tri plosnata broncana kolutića od 24 *mm* premjera. $D = 91$ *mm*, $V = 42$ *mm*.

Pod *a* i *c* navedene fibule oličene su sjajnim mrkim lakom.

d) Iskrivljen malešan broncani kolutić od žice, od 18 *mm* premjera po prilici, bez sumnje prsten.

e) 96 koje plosnatih, koje valjkastih jantarevih zrna — *tabla XXVIII., slika 1.* — Plosnata zrna vrlo su velika, te jedno od njih dosiže premjer od 57 *mm*. Osim toga ima još više fragmenata jantarevih zrna.

f) 47 gmiza žive, poput kobalta modre masti — *tabla XXIX., slika 12.*

Grob br. 326. Grob sa žàrom. Dubljina 56 *cm*.

Ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i ne može se reštaurirati.

U njoj su megju mrtvačkom paljevinom bili ovi prilozi:

a) Jedna mala ilovasta žàra s jednom ručicom — *tabla XLV., slika 6.* — koja je bila posve održana. Ona je rigja, grlo joj je od trbušine odvojeno, okrajak je slabo previnut, a vertikalna, široka, okrugla ručica nasagjena je na dônjem dijelu grla. Gornji dio trbušine našaran je zaparanim trokutima, kojim su površine napunjene kosim crtama. Dimenzije:
$V = 16$, $Pr = 16$, $zj = 9$, $g = 8{\cdot}5$, $d = 7$, $v\ pr = 6$.

b) Broncani zaponac pravokutnog oblika. — *Tabla XXI., slika 16.* — $D = 53$ *mm*, $Š = 17$ *mm*.

c) Fragmenat broncanog para tog zaponca.

Grob br. 327. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Nepoklopljena ilovasta žàra — *tabla XL., slika 2.* — narančaste masti, mogla se je reštaurirati. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je uspravljen i nije narijèšen. Dimenzije:

$V = 29{\cdot}5$, $Pr = 28$, $zj = 14$, $g = 14$, $d = 11{\cdot}5$, $v\ pr = 18{\cdot}5$.

U njoj je bila mrtvačka paljevina, ali nije bilo priloga.

Grob br. 328. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Posve rastrošena ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i bila je u njoj samo mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 329. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Mnogi fragmenti sitnih broncanih lančića.

b) 6 modrih i tri žute omanje gmize.

Grob br. 330. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Broncani nakit na oblik fibule. $D = 63$ *mm*, $V = 44$ *mm*.

b) 21 šuplji broncani privjesak na oblik bule, nešto različite veličine, od kojih je 6 komada prikazano na *tabli XXIII., slika 18.* — $Pr = 12$ do 16 *mm*.

c) 6 modrih, bijelo emaljiranih gmiza. $Pr = 10$ *mm*.

d) 36 modrih gmiza do $Pr = 10$ *mm*.

e) 9 žutih gmiza do $Pr = 6$ *mm*.

Grob br. 331. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra — *tabla XLI., slika 6.* — bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i mogla se je reštaurirati.

Ona je ćupu slična, s obje strane rigja, okrajak joj je rastegnut i vide se na najširem mjestu trbušine dva mjesta, gdje su bili nastavci nasagjeni. Dimenzije:

$V = 30$, $Pr = 26$, $zj = 16$, $g = 15{\cdot}5$, $d = 13{\cdot}5$, $v\ pr = 17{\cdot}5$.

U mrtvačkoj paljevini te žàre ležala je broncana la-tenska fibula srednjeg doba. — *Tabla IX., slika 1.* — $D = 76$ *mm*, $V = 25$ *mm*. $Š = 37$ *mm*.

Grob br. 332. Grob s paljevinom u kamenitom sanduku. Dubljina 80 *cm.*

Mrtvačka paljevina toga groba bila je u pravokutnom sanduku, načinjenu od mekog lapora, koji je na žalost bio već posve rastrošen. Od priloga nagjeno je u njemu:

a) Dva fragmenta male željezne oštrice od noža.

b) Krstoliko broncano puce, slično onome, što je prikazano na *tabli XXIII., slika 1.* — $Pr = 2$ *cm.*

c) Plosnato jantarevo zrno. $Pr = 18$ *mm.*

d) Valjkasta, žuta poput vina gmiza. — *Tabla XXX., slika 11.* — $D = 12$ *mm*, $Pr = 9$ *mm.*

e) Fragmenat čunjasto zašiljenog kamenitog valjka od tvrdog sivog vapnenca. — *Tabla XXXII., slika 10.* — $D = 47$ *mm*, $Pr = 24$ *mm.*

f) Nekoliko utaraka lijepo narebrene rimske ilovaste posude, valjda pehara.

Grob br. 333. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana la-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla X., slika 4.* — Na ravnoj njenoj stremenci od žice nataknuta su tri jantareva zrna, u sredini jedno oveće plosnato, a sa strana po jedno manje valjkasto. Od stremenke polazi špirala od glavice u 4 zavojka na lijevo prama jezičcu, a s kraja nožice vraća se u tri savijutka na desno k nozi. $D = 76$ *mm.*

Grob br. 334. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjen je broncani nakit na oblik fibule. $D = 45$ *mm*, $V = 33$ *mm.*

Grob br. 335. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana špiralna narukvica — *tabla XVIII., slika 5.* — Ona sastoji od pet i četvrt savijutaka relativno širokog broncanog tenećeta; jedan mu je kraj zaobljen, a drugi uzvinut. $Pr = 52$ *mm.*

Grob br. 336. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani:

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncana certoška fibula. $D = 91$ *mm*, $V = 21$ *mm.*

b) Ovalno srebrno uresno teneće s iskovanim na odskok ljudskim licem. — *Tabla XXIV., slika 16.* — $D = 19$ *mm*, $Š = 16$ *mm.*

Grob br. 337. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana špiralna narukvica — *tabla XVIII., slika 12.* — Ona je slomljena na tri komada, sastoji od širokog broncanog tenećeta sa 12 savijutaka i ima čunjast oblik. Teneće je na široj strani zaobljeno, a na užoj jednostavno uzvijeno. $D = 10$ *cm*, $Pr = 53$ i 42 *mm.*

Grob br. 338. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Nagjeni su ukraj njega ovi broncani prilozi:

a) Ukraj glave nakit na oblik fibule. $D = 59$ *mm*, $V = 44$ *mm.*

b) Na jednoj podlaktici nataknuta špiralna narukvica, slomljena na tri komada. Ona je od broncanog tenećeta, ima čunjast oblik i dvanaest savijutaka. $V = 85$ *mm*, $Pr = 65$ i 40 *mm.*

Grob br. 339. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju mrtvačkom paljevinom ležao je rimski na točilo gragjen i gotovo čitav vrč s ručicom, — *tabla XLVII., slika 4.* — koji se je lako mogao rekonštruirati. On je otvoreno žute masti i od okrajka do dna optočen crnim prugama i špiralnim crtama. Ponešto udubljeno dno ima uokolo okrajce, grlo je od trbušine znatno odvojeno, okrajak je previjen.

Plosnata, na grlu vertikalno nasagjena, ručica dopire pravo do visine okrajka. Dimenzije:

$V = 12{\cdot}7$, $Pr = 9{\cdot}6$, $zj = 8$, $g = 6{\cdot}3$, $d = 5{\cdot}3$, $v\ pr = 6$, $v\ s = 0{\cdot}4$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 340. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Nepoklopljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. U njenoj mrtvačkoj paljevini ležala je posve očuvana mala žućkasta ilovasta žàra sa dvije ručice. Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je rastegnut, a obje vertikalne ručice, plosnatog okruglog presjeka, nasagjene su izmegju trbušine i grla. Od okrajka pa do najšireg mjesta trbušine, našarana je ta žàra crnim crtama. Dimenzije:

$V = 13$, $Pr = 11{\cdot}5$, $zj = 8$, $g = 7$, $d = 5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 341. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je u ilovastoj zdjeli i bila je sličnom ilovastom zdjelom poklopljena, ali su sve tri posude bile rastrošene i ne mogu se reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini ležala je broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla IX., slika 5.* — $D = 99$ *mm*, $V = 25$ *mm.*

Grob br. 342. Grob s paljevinom. Dubljina 80 *cm.*

Mrtvačka paljevina ležala je u četverouglastom kamenitom sanduku, složenom od 6 kamenitih ploča, koji je bio poklopljen nepravilnom kamenitom pločom, prosto na zemlji. Od priloga nagjena je ovdje samo mala broncana provincijalna fibula iz ranog rimskog doba. $D = 55$ *mm*, $V = 23$ *mm.*

Grob br. 343. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlji položeni kostur bio je pružen u istočnozapadnom pravcu s glavom na istočnoj strani.

Ležali su ukraj njega ovi broncani prilozi:

a) Naušnjak s privješenim jantarevim zrnom. — *Tabla XVII., slika 6.* — On se može zatvoriti pomicavom špiralnom cjevčicom. $Pr = 52$ *mm.*

b) Špiralna narukvica od uskog tenećeta od $3^3/_4$ savijutka i s obje strane uzvinutih krajeva. — *Tabla XVIII., slika 11.* — $Pr = 43$ *mm.*

Grob br. 344. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani. Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncani nakit na oblik fibule — *tabla XIII., slika 5.*, — kome o kolutasto zavrnutom kraju visi špiralni kolutić sa četiri savijutka, a u ovome opet oveća kolutasta broncana plojka. Na kolutastu plojku nataknuti su krajevi od više sitnih broncanih lančića. Taj nakit ima $D = 64$ *mm* i $V = 43$ *mm.*

b) Više ulomaka sitnih broncanih lančića.

c) Sedam šupljih broncanih privjesaka na oblik bule, sličnih onome, što je prikazan na *tabli XXIII., slika 18.*

d) Sitno jantarevo zrno.

Grob br. 345. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležao je broncani nakit na oblik fibule. $D = 69$ *mm*, $V = 47$ *mm*.

Grob br. 346. Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena velika ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. Megju mrtvačkom paljevinom nagjena je broncana la-tenska fibula srednjeg doba sa širokom dvostrukom špiralom, koja na jednoj strani ima samo četiri, na drugoj pet savijutaka. $D = 55$ *mm*, $Š = 29$ *mm* i $V = 14$ *mm*.

Grob br. 347. Grob s paljevinom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini ležala je broncana la-tenska fibula srednjeg doba. — *Tabla VIII., slika 2.* — $D = 95$ *mm*, $V = 29$ *mm*.

Grob br. 348. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Velika, ćupu slična ilovasta žàra bila je poklopljena ilovastom zdjelom i reštaurirana je, dok se nasuprot zdjelica nije mogla opraviti.

Žàra — *tabla XL., slika 3.* — je mrka, grlo joj nije odvojeno, okrajak je uspravljen. Na najširem dijelu trbušine nasagjene su tri guke na oblik dugmeta. Dimenzije:

$$V = 35,\ Pr = 25,\ zj = 14,\ d = 13,\ v\ pr = 19.$$

Tu su nagjeni ovi prilozi:

a) Na ilovastoj zdjelici ležao je fragmenat odnosno rt željezne oštrice od noža.

b) Isto su tako na ilovastoj zdjelici ležala tri odlomka željezne la-tenske fibule, od kojih su dva prikazana na *tabli III., slika 7.* i *13.* — Komadić stremenke — *slika 7.* — omotan je uskim broncanim tenećetom na oblik špirale, a *slika 13.* — prikazuje usku špiralu s uspravljenom tetivom.

U samoj žàri bila je samo mrtvačka paljevina bez priloga. To je prvi put na Jezerinama, što priloženi nakitni predmeti nijesu postavljeni u žàru, već na poklopac.

Grob br. 349. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena okruglom kamenitom pločom od 51 *cm* u premjeru i 9 *cm* debljine, ali je tako zdrobljena, da se nije mogla reštaurirati.

Od priloga bilo je u njoj izmegju mrtvačke paljevine:

a) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla XI., slika 2.* — Na njenoj ravnoj stremenci od žice nataknuto je 8 jantarevih zrna, a o jezičcu vjesi velik broncani privjesak. Plojka, na glavici potonjega, ornamentirana je i završuje se gore na obje strane po jednom konjskom glavom. Sa plojke vjesilo je pet sitnih lančića, nego jednog od njih nema, i svaki je na dônjem kraju imao broncanu karičicu rombičkog presjeka. Fibula ima $D = 11$ *cm*, $Š = 44$ *mm* i $V = 36$ *mm*. U privjeska je $D = 16$ *cm*, $Š = 56$ *mm*.

b) Masivna broncana grivna — *tabla XVIII., slika 2.* — Ona je otvorena, iznutra ravna, spolja zaobljena, a tanji i ponešto zaobljeni krajevi zahvataju daleko jedan preko drugog. Spoljašnja je površina nariješena nasuprot postavljenim trokutima, ispunjenim kosim crtama. Cijela je grivna oličena smegjim svijetlim lakom. $Pr = 68$ *mm*.

c) Dva mala, okrugla, broncana dugmeta s premjerom od 10 *mm*.

d) 7 plosnatih jantarevih zrna, gotovo jedne veličine i 15 *mm* premjera, kao i više fragmenata od jantarevih zrna.

Grob br. 350. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani. Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) La-tenska broncana fibula srednjeg doba — *tabla VII., slika 12.* — Ravna stremenka i uzvinuta nožica nariješena je sa dva oveća, jednim srednjim omanjim, broncanim dugmetom, a jezičac pričvršćen je pomicavom karičicom u žljebiću. O jezičcu najposlije vjesi mala broncana karičica[1]). $D = 98$ *mm*, $Š = 39$ *mm* i $V = 29$ *mm*.

b) Broncana karika, ornamentirana crticama, sploštenog rombičkog presjeka. — *Tabla XIX., slika 14.* — $Pr = 38$ *mm*.

c) 4 komada špiralnih cjevčica od bronca, od kojih je jedna prikazana na *tabli XXIII., slika 34.*

[1]) Isporedi: Rakitno. Glasnik zem. muzeja 1891. Str. 422., slika 16.

d) Malen broncani ćupić sa dvije ručice — *tabla XXIII., slika 38.* — U njega je ovalno zjalo, koje ima 38 *mm* visine, dočim je širina zjala 30 odnosno 25 *mm*.

e) Okruglasto broncano zrno od 13 *mm Pr.*

f) 3 plosnata jantareva zrna nejednake veličine do 20 *mm Pr.*

Grob br. 351. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležale su četiri polovice šupljih privjesaka od broncanog tenećeta na oblik bule. $Pr = 15$ *mm*.

Grob br. 352. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra — *tabla XXXVI., slika 4.* — mogla se je reštaurirati sve do okrajka. Ona je zagasito lugaste masti, grlo je od trbušine znatno odvojeno, a iznad najveće širine nasagjena su dva krstolika nastavka. Dimenzije:

V do okrajka $= 26{\cdot}5$, $Pr = 30$, $g = 16$, $d = 12{\cdot}5$, $v\ pr = 13{\cdot}5$.

U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba. — *Tabla IX., slika 6.* — $D = 81$ *mm*, $Š = 21$ *mm*, $V = 25$ *mm*.

b) Glatka, u sredini probušena broncana plojka. $Pr = 2$ *cm*.

c) Probušen lisičiji zub. — *Tabla XXXII., slika 9.* — $D = 3$ *cm*.

Grob br. 353. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Mala broncana halštatska fibula na obluk, s kratkom jednostavnom špiralom — *tabla V., slika 3.* — $D = 31$ *mm*, $V = 17$ *mm*.

b) Prava broncana bočka, ali bez glavice. $V = 102$ *mm*.

Grob br. 354. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je pravo u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj njega nagjeni su ovi prilozi:

a) Uvrh glave stajala je posve očuvana mala ilovasta zdjelica s ručicom — *tabla XLVI., slika 4.* — čagjaste masti, kojoj se ručica srednje širine uzdiže visoko iznad okrajka. Dimenzije:

$V = 4{\cdot}5$, $Pr = 7{\cdot}8$, $zj = 7{\cdot}5$, $g = 7$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 2$.

b) Željezni ulomak od kakve fibule ili od grivne.
c) Broncani nakit na oblik fibule. $D = 59\ mm$ i $V = 43\ mm$.

Grob br. 355. Grob sa žàrom. Dubljina 66 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra, na oblik lonca, bila je djelomice zdrobljena, ali se je mogla reštaurirati. Ona je mrka i nije narìješena, okrajak joj je rastegnut. Dimenzije:

$V = 36{\cdot}5$, $Pr = 30$, $zj = 19$, $d = 14$, $v\ pr = 21$.

U njoj je bila mrtvačka paljevina bez ikakvih priloga.

Grob br. 356. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena i zdrobljena ilovasta žàra — *tabla XL., slika 6.* — mogla se je takogjer reštaurirati. Ona je na oblik ćupa, s obje strane zagasito siva, uspravnih okrajaka i nenarìješena. Dimenzije:

$V = 43$, $Pr = 30$, $zj = 16$, $d = 14$, $v\ pr = 29$.

U njenoj mrtvačkoj paljevini nijesu nagjeni nikakvi prilozi.

Grob br. 357. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Skelet je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjen je samo jedan broncani nakit na oblik fibule. $D = 52\ mm$, $V = 38\ mm$.

Grob br. 358. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Mala crvenkasta ilovasta žàra s jednom ručicom, koja se je mogla rekonštruirati. Grlo joj je od trbušine znatno odvojeno, okrajak je previjen, a široka, gotovo okrugla ručica, koja duž sredine ima povor, nasagjena je na dônjem kraju grla. Dimenzije:
$V = 17{\cdot}5$, $Pr = 20$, $zj = 10$, $g = 8$, $d = 7$, $v\ pr = 6$.

b) Broncani nakit na oblik fibule — *tabla XIII., slika 6.* — O uvijenom poput karike kraju, visi broncani špiralni kolutić od 5 savijutaka. $D = 58\ mm$, $V = 43\ mm$.

c) 8 broncanih špiralnih cjevčica.

d) Trak od broncanog tenećeta savijen poput lûka, valjda ulomak špiralne narukvice.

e) Dva željezna fragmenta, jedan valjda od fibule.

Grob br. 359. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena sa dvije ilovaste zdjelice, koje su ležale jedna na drugoj i bile slijepljene jednim slojem gline. Žàra — *tabla XL., slika 5.* — mogla se je reštaurirati, dok su obje zdjelice bile posve rastrošene, te se ne mogoše više opraviti.

Žàra je slična loncu, s obje strane smegja i ima posve nizak stalak. Grlo je od trbušine odvojeno glatkim svitkom, okrajak je uspravan. Dimenzije:

$V = 42{\cdot}5$, $Pr = 33{\cdot}5$, $zj = 15$, $d = 14$, $v\ pr = 18$, $v\ s = 1$.

Megju mrtvačkom paljevinom ležali su ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula ranijeg doba na oblik strijele s lûkom, proširene stremenke, oblikom i ornamentacijom slična onoj, što je prikazana na *tabli VIII., slika 17.* — $D = 68$ *mm*, $Š = 55$ *mm*, $V = 16$ *mm.*

b) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla XI., slika 4.* — Na uvinutu ponešto stremenku od žice nasagjeno je 5 jantarevih zrna. $D = 83$ *mm*, $Š = 31$ *mm*, $V = 33$ *mm.*

c) Broncana pinceta. $D = 11$ *cm*, $Š = 2$ *cm.*

d) Fragmenti srebrne toke. — *Tabla XXIV., slika 17.*

e) Fragmenat ljevenog kolutića od kositera s nasagjena četiri zrnolika nastavka na obodu — *tabla XXV., slika 10.* — *Pr* od prilike 25 *mm.*

f) Plosnato s obje strane prama sredini udubljeno jantarevo zrno. — *Tabla XXVI., slika 6.* — $Pr = 19$ *mm.*

Grob br. 360. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na južnoj strani.

Ukraj glave stajao je malešan, mrk peharčić s ručicom, doduše zdrobljen, ali se može reštaurirati. Peharčić je trbušast, izvinuta okrajka, a ručica mu se sa sploštenog okruglog presjeka uzdiže iznad okrajka. Dimenzije:

$V = 4{\cdot}5$, $Pr = 7{\cdot}6$, $zj = 5$, $d = 5$, $v\ pr = 2{\cdot}2$.

Ukraj njega ležao je broncani nakit na oblik fibule. $D = 51$ *mm*, $V = 43$ *mm.*

Grob br. 361. Grob sa žàrom. Dubljina 130 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom stajala je smegjom ilovastom zdjelom poklopljena i glinom s njome slijepljena smegja ilovasta žàra previnutog okrajka. Oboje je reštaurirano do okrajka, koga nije bilo.

Žàra je slična loncu, grlo joj od trbušine nije odvojeno, a iznad najšireg mjesta nasagjena su četiri horizontalna nastavka, na svakom po dva mala roščića na krajevima. Dimenzije:

$V = 23$, $Pr = 23{\cdot}5$, $g = 14{\cdot}5$, $d = 9$, $v\ pr = 12{\cdot}5$.

Zdjela, kojom je žàra poklopljena, smegja je, ima kratak stalak, rastegnuti okrajak nije nariješen. Dimenzije:

$V = 7{\cdot}5$, $Pr = 19$, $zj = 19$, $d = 8$, $v\ s = 1$.

Megju mrtvačkom paljevinom nagjeni su ovi prilozi:

a) Utarak od okrajka žućkaste, na točilo gragjene i s obje strane sjajnom crnom mašću oličene ilovaste rimske posude. Ulomak ilovaste glave od govečeta — *tabla L., slika 13.* — Glava je kao i utarak od posve jednake, žućkaste ilovače, te se na njoj vide tragovi crna firnisa, kojim je prije bila oličena. Oba su komada valjda već kao utarci dospjeli u žàru, pošto nikakav drugi fragmenat od njih nije nagjen, a utarci su posve rastrošeni.

b) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VII., slika 17.* — $D = 10$ *cm*, $Š = 38$ *mm* i $V = 25$ *mm*.

c) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VIII., slika 11.*, — kojoj je na uzvrnutoj nožici nasagjena plojka, prije ispunjena plojkom od paste ili jantarevim zrnom. $Š = 38$ *mm*, $V = 23$ *mm*.

Grob br. 362. Grob sa žàrom. Dubljina 66 *cm*.

Nepoklopljena ilovasta žàra — *tabla XXXIX., slika 2.* — bila je posve očuvana. Ona je žućkasto-smegja, kratko joj grlo odijeljeno je od trbušine sa tri brazde, koje žàru uokolo pašu, okrajak je uspravljen.

Na gornjem kraju trbušine nasagjena su dva slaba horizontalna nastavka, a od svakojeg od njih izlaze u oba pravca po dvije gužve na oblik lûka. Dimenzije:

$V = 33{\cdot}5$, $Pr = 37$, $zj = 24{\cdot}5$, $g = 24{\cdot}5$, $d = 13$, $v\ pr = 21$.

Pod mrtvačkom paljevinom nagjeno je 5 ovećih plosnatih jantarevih zrna do 31 *mm* u premjeru, onda jedno malo plosnato i jedno valjkasto jantarevo zrno.

Grob br. 363. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je bio prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave bilo je ovo:

a) Željezni fragmenat, valjda od nekog koluta.

b) Zatvoren broncani kolut rombičkog presjeka. $Pr = 68$ *mm.*

c) Zatvoren broncani kolut s jedne strane ravan, s druge ispupčen. $Pr = 40$ *mm.*

Grob br. 364. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla IX., slika 4.* — $D = 92$ *mm*, $Š = 31$ *mm*, $V = 25$ *mm.*

Grob br. 365. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je mala siva ilovasta žàra — *tabla XLIII., slika 3.* — koja se je mogla reštaurirati. Grlo joj od trbušine nije odijeljeno, okrajak je rastegnut, a iznad najšireg mjesta stoje dvije vertikalne, široke, duž sredine po jednom brazdom narìješene ručice. Dimenzije:

$V = 17$, $Pr = 17{\cdot}5$, $zj = 11$, $g = 10$, $d = 8{\cdot}5$, $v\ pr = 6{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 366. Skeletni grob. Dubljina 90 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Uvrh glave stajala je mala ilovasta žàra sa dvije ručice, koja se je mogla rekonštruirati. Ona je čagjasta, grlo joj od trbušine nije odieljeno, okrajak je previjen. Obje, na srednjem dijelu grla vertikalno nasagjene ručice imaju okruglast širok presjek. Dimenzije:

$V = 14$, $Pr = 13{\cdot}5$, $zj = 9$, $g = 7{\cdot}5$, $d = 6$, $v\ pr = 5{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 367. Grob s paljevinom. Dubljina 100 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom ležala je mrtvačka paljevina prosto na zemlji i u njoj ovi prilozi:

a) Zatvoren broncani kolut rombičkog presjeka. $Pr = 54$ *mm.*

b) Fragmenti jantarevog zrna.

c) Na dva mjesta probušena plojka od mekog vapnenog lapora i s obje strane narìješena sa zaparana dva kolobara, izmegju kojih teku radijalno zaparani lukovi. — *Tabla XXXII., slika 13.* — $Pr = 55$ *mm*, $Š = 8$ *mm.*

Grob br. 368. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je lijepa broncana halštatska fibula — *tabla IV., slika 8.* — Stremenka joj je narijebšena sa nataknuta tri broncana zrna i na oblik špirale omotana trakom broncanog tenećeta, da drži ona zrna. O jezičcu vjese dva broncana kolutića, veći sploštenog okruglog, manji rombičkog presjeka.

U fibule je $D = 94$ *mm*, $Š = 27$ *mm* i $V = 36$ *mm*. Koluti imaju premjer od 69 i 40 *mm*.

Grob br. 369. Grob sa žàrom. Dubljina 130 *cm.*

Ilovasta žàra na oblik lonca — *tabla XLI., slika 2.* — stajala je nepoklopljena, bila je zdrobljena, ali se je mogla reštaurirati. Ona je nenarijebšena, siva, grlo joj od trbušine nije odijeljeno, a okrajak je uspravan. Dimenzije:

$V = 39$, $Pr = 35$, $zj = 9$, $g = 19$, $d = 14{\cdot}5$, $v\ pr = 21$.

U mrtvačkoj paljevini bili su ovi prilozi:

a) Fragmenat rimskog prstena od bronca, na kome je vrlo fino rezana plojka od staklene paste — *tabla XIX., slika 11. a* i *b.* — U *slici 11. b* uvećana plojka pokazuje glavu mlade ženske, okićene diademom. Gospodin direktor dvorskog muzeja Friderik Kenner, kome sam taj predmet pokazao, izrekao je svoje mnijenje, da ta i valjanošću i finoćom izvrsna radnja pada najkasnije u drugi vijek po Hr.

b) Kratka broncana špiralna cjevčica i više malih broncanih fragmenata.

c) Nekoliko malih željeznih fragmenata.

d) 9 modrih, 4 žuta, 7 bijelih i 10 zelenih, posve sitnih staklenih zrna i više fragmenata takih zrna.

e) Probušeni valčići i zrna od kosti — *tabla XXXI., slika 12.*

Grob br. 370. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Mrtvačka paljevina toga groba bila je pohranjena u okrugloj kamenitoj žàri, koja je takogjer poklopljena bila okruglom kamenitom pločom.

Žàra je 35 *cm* visoka, spoljašnji joj je premjer gore 44, dolje 50 *cm*, unutrašnja je širina 29 *cm* pri isto tolikoj dubljini.

Poklopac ima premjer od 35 *cm* pri 9 *cm* debljine.

Od priloga nagjeno je u žàri:

a) Rimska broncana brnjica, koja nema jezičca — *tabla XXIII., slika 36.* — $D = 33$ *mm*, $Š = 30$ *mm*[1]).

b) Fragmenat broncane kolutaste plojke. — *Tabla XIX., slika 12.*

c) Broncani fragmenat, valjda od rimske narukvice i fragmenat posve malog broncanog kolutića.

d) Malo jantarevo zrno.

e) 3 sitne modre i jedna krupnija bijela gmiza od 21 *mm Pr.*

f) Probušena, s jedne strane ravna, s druge ispupčena koštana plojka. — *Tabla XXXI., slika 10.* — $Pr = 18$ *mm.*

Tačka br. 371.

Ovdje su nagjeni različiti fragmenti, pa je to valjda bio od prije razoren grob.

Grob br. 372. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji, ali je bila vrlo rastrošena. U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncana certoška fibula — *tabla VI., slika 2.* — $D = 98$ *mm*, $V = 24$ *mm.*

b) Gladak, zatvoren broncani kolut, s jedne strane ravan, s druge ispupčen. $Pr = 46$ *mm.*

Grob br. 373. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeno je:

a) Zatvoren, gladak kolut od bronca, sploštenog okruglog presjeka. $Pr = 41$ *mm.*

b) Krstoliko broncano dugme. $Pr = 21$ *mm.*

Grob br. 374. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeno je:

a) Dva fragmenta male željezne oštrice od noža.

b) Savijena broncana šivaća igla — *tabla III., slika 29.* — $D = 68$ *mm.*

[1]) Isporedi: Rakitno. Glasnik zem. muzeja 1891., str. 417., slika 5. — R. G. C. Mus., tabla XXI., slika 1. i 16.

c) Malen broncani zaponac s velikim kolutom, sličan onome, što je prikazan na *tabli XXI., slika 13.*

d) Dva odriješena, zatvorena i glatka broncana koluta rombičkog presjeka. $Pr = 37$ *mm.*

e) Broncana plojka od okovica — *tabla XXII., slika 20.* — $Pr = 27$ *mm.*

f) 4 okrugla broncana dugmeta udubljenog srednjeg polja, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXIII., slika 8.* — $Pr = 16$ *mm.*

Grob br. 375. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji i ne može se reštaurirati. U njoj je bilo mrtvačke paljevine, ali nije bilo priloga.

Grob br. 376. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Ilovasta žàra bila je ogragjena kamenitim sandukom od četiri kamenite ploče i poklopljena okruglom kamenitom pločom od 30 *cm* u premjeru i 10 *cm* debljine. Nad njom je još ležala velika nepravilna četverouglasta kamenita ploča, koja je gragjena na oblik niskog krova, t. j. u sredini dužine je najdeblja, a s krajeva je tanja.

Rukom gragjena žàra bila je težinom na nju položenog poklopca sasvim zdrobljena, ali čini se, da će se moći reštaurirati. Ona je s obje strane mrka, okrajak je previnut, a utarci pokazuju lijepu ornamentaciju.

U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Na točilo gragjen i osim jedne ručice, koje nije bilo, posve održan rimski pehar sa stalkom — *tabla XLVII., slika 2.* — od fino utaložene žute ilovače. Dno je u posude udubljeno, na dônjem kraju trbušine i pod visoko nasagjenom ručicom optočen je po jednom brazdom. Izmegju ove dvije brazde fino je trbušina isprutana usporednim vertikalnim crtama. Dvije horizontalne, blizu ispod zjala nasagjene ručice okruglog presjeka znatno su uzdignute nad zjalom. Grlo i trbušina, onda dônji okrajak stalka i nutarnja strana oličeni su crnim firnisom. Ispod ručica optočen je pehar uskom crvenom crtom, te je crni dio vrata nad njom našaran vertikalnim bijelim crtama. Dimenzije:

$V = 10$, $Pr = 7$, $zj = 7$, $d = 4$, $v\ s = 2{\cdot}5$, $s = 2$.

b) 2 broncana koluta, glatka i zatvorena, oštrih s obje strane okrajaka i ispupčenih strana. $Pr = 41$ *mm.*

Grob br. 377. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Pod ovećom, pravokutnom i na oblik niskog šljemena otesanom kamenitom pločom stajala je rastrošena i zdrobljena ilovasta žàra.

Od priloga bilo je u mrtvačkoj paljevini:

a) Malen siv pehar bez ručice — *tabla XLVI., slika 9.* — uspravnog okrajka, koji se je mogao rekonštruirati. Dimenzije pehara: $V = 5{\cdot}5$, $Pr = 7$, $zj = 7$, $d = 6{\cdot}3$, $v\ pr = 5{\cdot}5$.

b) Dva jantareva zrna nejednake veličine, u većeg $Pr = 2$ *cm.*

c) Modra okrugla gmiza, $Pr = 11$ *mm* i valjkasta, poput vina žuta gmiza, $D = 12$ *mm*, $Pr = 9$ *mm.*

Grob br. 378. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u istočnozapadnom pravcu s glavom na istočnoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Oštrica zajedno s jednim dijelom drška gvozdenog noža — *tabla II., slika 6.* — Maleni nožić, kome je oštrica bez okrnjenog vrška duga 77 *mm* i u sredini 15 *mm* široka, ima prav hrbat i savijenu oštricu.

b) Pravokutno broncano teneće od zaponca, koje se završuje u dva polukruga — *tabla XXI., slika 7.* — $D = 53$ *mm*, $Š = 27$ *mm.*

c) Tri jednaka, zatvorena broncana koluta oštrih s obje strane okrajaka i ispupčenih strana. $Pr = 4$ *cm.*

d) Krstoliko broncano dugme. $Pr = 21$ *mm.*

Grob br. 379. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Rastrošena mala ilovasta posudica, koja se ne može reštaurirati.

b) Pravokutno vrlo fino broncano teneće od zaponca, koje se završuje u dva polukruga — *tabla XXI., slika 8.* — $D = 97$ *mm*, $Š = 32$ *mm.*

c) 6 jednakih, zatvorenih, uskih broncanih kolutova rombičkog presjeka. $Pr = 4$ *cm.*

d) 12 krstolikih broncanih dugmeta, posve sličnih onima, što su prikazani na *tabli XXIII., slika 1.* — $Pr = 21$ *mm.*

e) Mnogo fragmenata finog, probušenog, broncanog tenećeta i više broncanih zglavaka, kao ostanci od okovica.

f) Na odskok iskovana srebrna toka s ljudskom podobom — *tabla XXIV., slika 11.* — $D = 28$ *mm*, $Š = 20$ *mm.*

g) Dva mala željezna fragmenta.

Grob br. 380. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod teškom kamenitom pločom nagjena je posve zdrobljena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati. U mrtvačkoj paljevini nagjeni su ovi prilozi:

a) Dva željezna fragmenta, valjda od obluka neke fibule.

b) Broncana certoška fibula bez jezičca. $D = 79$ *mm.*

Grob br. 381. Grob sa žàrom. Dubljina 130 *cm.*

Ilovasta je žàra bila nepoklopljena i vrlo rastrošena, tako da se ne može reštaurirati. U mrtvačkoj paljevini bila je rimska grivna od žice, slomljena na četiri komada. — *Tabla III., slika 15.* — $Pr = 88$ *mm.*

Grob br. 382. Skeletni grob. Dubljina 140 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su:

a) Željezni fragmenat.

b) Broncana certoška fibula — *tabla VI., slika 7.* — $D = 8$ *cm.*

c) Dva čitava jantareva zrna, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXVI., slika 12.* — i dva ulomka jantarevih zrna.

Grob br. 383. Skeletni grob. Dubljina 90 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Željezna oštrica od noža s drškom prelomljenim na dva komada — *tabla II., slika 11.* — Jednorezoj oštrici, kojoj je okrnjen rt, oštri je brid prav, a hrbat joj je savijen. Ona je duga 87 *mm* i 20 *mm* široka. Držak je dug 55 *mm.*

b) Dva glatka, zatvorena broncana kolutića, s obje strane oštrih bridova i ispupčenih stranica. $Pr = 53$ *mm.*

c) Gladak, zatvoren broncani kolut rombičkog presjeka. $Pr = 43$ *mm.*

Grob br. 384. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra — *tabla XXXIX., slika 4.* — stajala je nepoklopljena u zemlji i mogla se je reštaurirati. Ona je na oblik lonca, siva, ima izvinut okrajak, a na gornjem su joj kraju nasagjena dva nastavka. Dimenzije:

$V = 29{\cdot}5$, $Pr = 29$, $zj = 20{\cdot}5$, $g = 20$, $d = 11$, $v\ pr = 15{\cdot}5$.

Od priloga nagjeno je u mrtvačkoj paljevini:

a) Šivaća igla od bronca — *tabla III., slika 17. D* = 71 *mm.*

b) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VIII., slika 13.* — Na uzvrnutoj nožici te fibule ima plojka, na koju je nastavljena plojka od bijele paste. Ploha od paste ima izvišeno dugme, oko koga joj je sva površina ornamentirana crticama, koje se u vidu trakova razilaze prama periferiji. *D* = 61 *mm*, *Š* = 41 *mm*, *V* = 24 *mm.*

c) 76 omanjih jantarevih zrna — *tabla XXVIII., slika 4.*

Grob br. 385. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je ležao u pravokutnom kamenitom sanduku, koji je bio sastavljen od tankih ploča i poklopljen velikom kamenitom pločom. Kostur je bio položen u pravcu od sjeverozapada prama jugoistoku s glavom na sjeverozapadnoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana la-tenska fibula kasnijeg doba sa stremenkom, koja se počevši od špirale okomito uzdiže s cijelim žljebićem za jezičac — *tabla XII., slika 5.* — *D* = 50 *mm*, *V* = 18 *mm*, nadalje tanahan otvoren kolutić od broncane žice od 11 *mm Pr.*

Grob br. 386. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra — *tabla XXXVIII., slika 1.* — mogla se je rekonštruirati. Ona je rigja, nenariješena, grlo joj od trbušine nije odijeljeno, a okrajak je uspravan. Dimenzije:

V = 45, *Pr* = 42, *zj* = 29, *d* = 16, *v pr* = 24.

U žàri je megju mrtvačkom paljevinom kao priložena posuda ležala mala zdjelica sa dvije ručice, koja je osim odlomljenih ručica bila posve održana. Ona je mrko žute masti, ispupčena dna i uspravljenog okrajka. Dimenzije:

V = 5·5, *Pr* = 7, *zj* = 6, *d* = 4·5, *v pr* = 3·5.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 387. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Ilovasta žàra na oblik lonca bila je poklopljena ilovastom zdjelicom, prilijepljenom za žàru namazanom duž okrajka glinom. Urna je rekonštruirana, što se sa zdjelicom nije moglo učiniti.

Ta nenariješena žàra — *tabla XLIII., slika 2.* — razlikuje se od drugih naročito time, što je gragjena na točilo. Ona je s obje strane lugasta, a grlo joj usko previjeno. Dimenzije:

V = 26·5, *Pr* = 26, *zj* = 21, *g* = 19, *d* = 11·5, *v pr* = 16·5

Megju mrtvačkom paljevinom nagjeni su ovi prilozi:

a) Slomljena narukvica od željezne žice, — *tabla III., slika 16.* — od 7 *cm Pr.*

b) 2 male karičice od broncane žice, kojoj krajevi zahvataju jedan preko drugog. $Pr = 18$ *mm.*

c) 3 broncana fragmenta, djelomice od jedne fibule.

Grob br. 388. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Velika broncana fibula halštatskog tipa — *tabla V., slika 5.* — Stremenka te lijepe fibule sastoji od okrugle broncane žice, koja je u srednjem dijelu stremenke na oblik pravog kuta savijena, te čini horizontalan trak, koji sastoji od zavojaka u vidu brojke osam. Oba obla kraja stremenke omotana su na oblik špirale uskim broncanim tenećetom. $D = 125$ *mm*, $V = 41$ *mm.*

b) 31 jantarevo zrno različite veličine do $Pr = 21$ *mm* i fragmenat jantarevog zrna.

c) 2 modre gmize. $Pr = 9$ *mm.*

Grob br. 389. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Ilovasta je žàra bila poklopljena ilovastom zdjelicom. Žàra je reštaurirana, ima oblik lonca, mrka je, ima uvinut okrajak i nije nariješena. Dimenzije: $V = 27$, $Pr = 24{\cdot}5$, $zj = 13{\cdot}5$, $d = 10$, $v\ pr = 13$.

Zdjelica nasuprot nije se mogla rekonštruirati.

Megju mrtvačkom paljevinom nije bilo priloga.

Grob br. 390. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležao je broncani nakit na oblik fibule — *tabla XVI., slika 2.* — $D = 47$ *mm*, $V = 33$ *mm.*

Grob br. 391. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjena je broncana la-tenska fibula ranijeg doba — *tabla VI., slika 11.* — $D = 116$ *mm*, $V = 34$ *mm.*

O jezičcu visi broncani kolutić rombičkog presjeka i 68 *mm Pr.* U tome kolutiću visi malešna karičica od broncanog tenećeta od 2 savijutka i 14 *mm Pr,* na koji je nataknuta mala modra gmiza.

Grob br. 392. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je vrlo rastrošena i ne može se reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini nagjeno je:

a) Jedno jantarevo zrno na oblik cilindra, a jedno na oblik burenceta. $Pr = 16$ i 13 *mm.*

b) Mala bijela gmiza na oblik valjka. $Pr = 16$ *mm.*

Grob br. 393 *a.* Grob sa žàrom. Dubljina 120 *cm.*

U jednom od četiri kamenite ploče sastavljenom kvadratičnom sanduku od 70 *cm* duljine i 70 *cm* visine stajala je, dônjim svojim šiljastim krajem zataknuta u mehku zemlju, velika posve očuvana ilovasta žàra — *tabla XLIII., slika 1.* — a ukraj nje pet većih utaraka druge jedne ilovaste posude, koji su bili zalijepljeni glinom. Kameniti sanduk bio je gore otvoren, a u nj postavljena ilovasta žàra bila je poklopljena žućkasto-smegjom, rastrošenom ilovastom zdjelom, koja se ne može reštaurirati. Na toj zdjeli stajala je najposlije mala ilovasta žàra sa dvije ručice, koja se je osim jedne odlomljene ručice posve očuvala. Ta je malešna priložena posudica s obje strane crvenkasta, grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je usko previnut. Vertikalne ručice imaju plosnat okruglast presjek. Dimenzije:

$V = 10{\cdot}5$, $Pr = 10$, $zj = 6{\cdot}5$, $g = 6$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 4$.

Velika ilovasta žàra na oblik rimskih posuda, puna mrtvačke paljevine, gragjena je na točilo, otvoreno žute je masti, ima kratko, od trbušine vrlo odijeljeno grlo i uspravan okrajak. Izmegju grla i trbušine nasagjena su dva dugoljasto-okrugla velika nastavka. Dimenzije:

$V = 63$, $Pr = 35{\cdot}5$, $zj = 11$, $g = 14$, $d = 5$, $v\ pr = 42$.

U tome je grobu bilo obilje priloga, te je u žàri nagjeno što slijedi:

a) Velika srebrna la-tenska fibula ranijeg doba sa širokom dvostrukom špiralom, po obliku i naresu posve jednaka broncanoj fibuli pod *b.* $D = 59$ *mm,* $Š = 50$ *mm,* $V = 19$ *mm.*

b) Broncana la-tenska fibula ranijeg doba — *tabla VIII., slika 17* — sa širokom dvostrukom špiralom. Stremenka joj je u sredini plosnato proširena, a i na uzvrnutoj nožici ima mala eliptička plojka. Svaka je ta plojka nariješena sa tri urezane crtice, koje čine po jednu zvjezdicu od šest trakova. Osobito je vrijedno primijetiti, da brazde one zvijezde, koja je na većoj plojci na

stremenci, pokazuju tragove kao krv crvenog emalja, kojim su materijalom isprva bile napunjene. $D = 57$ *mm*, $Š = 48$ *mm*, $V = 19$ *mm*.

c) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VIII., slika 12.* — kojoj plosnatu stremenku rijesi posve slično ornamentirana plojka od bijele paste, kao što fibulu u grobu br. 384. $D = 50$ *mm*, $Š = 31$ *mm*, $V = 26$ *mm*.

d) Dvije jednake broncane la-tenske fibule srednjeg doba. Jedna je od njih prikazana na *tabli IX., slika 12,* — druga na *tabli XI., slika 8.* — $D = 64$ *mm*, $V = 12$ *mm*.

e) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale, kojoj je na plosnatoj stremenci od žice u sredini po jedno dugo i sa strana po jedno okruglo jantarevo zrno nataknuto. — *Tabla X., slika 7.* — $D = 94$ *mm*, $Š = 33$ *mm*, $V = 24$ *mm*.

f) Broncana plojka od privjeska sa dvije konjske glave, nego jedne od njih nema — *tabla XI., slika 6.* — Plojka nije probušena, kao što se to inače uvijek vidi na dônjem poprečnom dijelu okvirca. $Š = 54$ *mm*, $V = 47$ *mm*.

g) Četiri koje duža, koje kraća sitna broncana lančića, o kojima vise šuplji puncirani trouglasti privjesci od broncanog tenećeta, i više ulomaka takih lančića. Bez sumnje pripadaju ti privjesci od lančića okvircu, opisanom pod *f*.

h) Broncana pinceta — *tabla IV., slika 5.* — Ona se od svih ostalih nagjenih pinceta razlikuje time, što ima masivnu glavu, te je naličena crnim sjajnim lakom. $D = 108$ *mm*, $Š = 22$ *mm*.

i) Broncana grivna — *tabla XVII., slika 14.* — Ona je otvorena, krajevi zahvataju ponešto jedan preko drugog, te je poprečno narebrena. $Pr = 47$ *mm*.

k) Broncana karičica, glatka, zatvorena i rombičkog presjeka. $Pr = 23$ *mm*.

l) Šupalj privjesak od broncanog tenećeta na oblik bule. $Pr = 13$ *mm*.

m) Broncani privjesak, koji visi u karičici, i na dônjem kraju ima kuku — *tabla XXIII., slika 20.* — D zajedno s karičicom $= 83$ *mm*. Valjda je to kocka za češanje po glavi[1]).

n) Broncana šivaća igla.

o) Dva broncana fragmenta.

p) 73 jantareva zrna, koje na oblik valjka, koje na oblik plojke — *tabla XXVIII., slika 3.*

q) Bijelo emaljirana modra gmiza.

---

[1]) Isporedi: M. Hoernes, Mitth. d. A. G. XIX., sjednički izvještaj, str. 9 i 10, slika 1—6.

r) 442 sitne modre gmize, od kojih je jedan dio prikazan na *tabli XXIX., slika 13.*

s) 13 sitnih žutih gmiza.

t) Plosnata četverouglasta gmiza — *tabla XXX., slika 6.*

u) 3 neobične bijele gmize na oblik cipele — *tabla XXXI., slika 4.*

v) 5 sitnih posve bijelih gmiza i ulomci od najmanje četiri veće bijele gmize. Premjer potonjih = 17 *mm.*

Grob br. 393 *b.* Skeletni grob. Dubljina 150 *cm.*

Pod opisanim gore grobom s kamenitim sandukom nagjen je prosto u zemlju položen kostur sjeverojužnog pravca s glavom na sjevernoj strani. Uza nj nije bilo priloga.

Grob br. 394. Grob sa žarom. Dubljina 100 *cm.*

Ilovasta žara bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i ne može se reštaurirati. Na toj su ploči nagjeni ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale, kojoj je na plosnatoj stremenci nataknuto 5 jantarevih zrna. Od tih su dva zrna zdrobljena, ali su im ulomci nagjeni. $D = 121$ *mm*, $Š = 37$ *mm*, $V = 31$ *mm.*

b) 29 manjih jantarevih zrna — *tabla XXVII., slika 2.* — $Pr =$ do 12 *mm.*

c) Crven ilovast pršljen — *tabla XXXII., slika 11.* — $Pr = 32$ *mm*, $V = 25$ *mm.*

Žara je bila puna mrtvačke paljevine, a u ovoj bila je samo jedna mala ilovasta žara, zagasito žute masti, sa dvije ručice. Bila je posve očuvana. Grlo joj od trbušine nije odijeljeno, okrajak je previnut, a obje vertikalne ručice nasagjene su na dônjem dijelu grla. Cijeli gornji dio te posude bio je našaran crnim crtama. Dimenzije:

$V = 16$, $Pr = 16$, $zj = 9$, $g = 8$, $d = 7$, $v\ pr = 6$.

Ovo je po drugi put, što priloženi nakit nije bio u žari, već na poklopcu. (Vidi grob br. 348.)

Grob br. 395. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Stremenka i pola špirale broncane la-tenske fibule ranijeg doba.

b) Visoka trouglasta nožica fibule i druga polovica špirale zajedno s broncanom tetivom, valjda od jedne fibule sa dvije špirale.

Grob br. 396. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, ali se ne može reštaurirati.

U njoj su u mrtvačkoj paljevini nagjeni ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula ranijeg doba — *tabla VII., slika 8.* — odlomljene nožice. Jezičac te fibule pričvršćen je u žljebiću kratkom špiralnom cjevčicom od broncanog tenećeta. $D = 70\,mm$, $Š = 25\,mm$, $V = 26\,mm$.

b) Četiri ulomka omanje la-tenske broncane fibule srednjeg doba.

Grob br. 397. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je slomljena i nije se mogla reštaurirati. U njoj su u mrtvačkoj paljevini nagjeni ovi prilozi:

a) Jedna mala ilovasta zdjelica sa ručicama — *tabla XLVI., slika 5.* — koja je reštaurirana. Ona je tamno-smegja, sa veoma velikom okruglom ručicom, koja nadvisuje okrajak, te je široka i okrugla prosjeka. Dimenzije:

$V = 4$, $Pr = 6$, $zj = 6$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 4$.

b) Fragmenat četverokutne broncane okovice sa 4 zglavka.

Grob br. 398. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra rastegnutog okrajka reštaurirana do okrajka.

Ona je mrka, ima nizak stalak, široko, od trbušine neodijeljeno grlo, a iznad najveće širine nasagjena su dva nastavka, nariješena svaki sa tri roščića. Dimenzije:

V do okrajka $= 22$, $Pr = 30{\cdot}3$, $g = 21$, $d = 12$, $v\ pr = 10$, $v\ s = 1{\cdot}3$.

U njoj je bila mrtvačka paljevina, ali nije bilo priloga.

Grob br. 399. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Osrednja mrka ilovasta žàra na oblik lonca, usko previnutog okrajka, stajala je nepoklopljena u zemlji, ali je bila posve zdrobljena i ne može se reštaurirati. Megju mrtvačkom paljevinom nagjeno je u njoj 5 gmiza žutih kao vino s oštrim povorom po sredini, kojim je $Pr = 8\,mm$.

Grob br. 400. Grob sa žàrom. Dubljina 160 *cm.*

Mrtvačka paljevina bila je sahranjena u okrugloj kamenitoj žàri, koja je bila poklopljena okruglom kamenitom pločom. Na kamenitom poklopcu žàre nagjeni su ovi prilozi:

a) Čitav željezni mač — *tabla II., slika 1.* — koji ima posve sličan oblik, kao onaj, koji je opisan kod groba br. 237., samo što ovome balčak nije postrance iskrivljen. Oštrica je duga 40 *cm*, te je isprva bila bar za jedan centimetar duža, jer joj je vršak okrnjen. Držak je dug 10 *cm*, gužva izmegju drška i oštrice široka je 1 *cm*, tako da ukupna dužina mača iznosi 51 *cm*. Oštrica je u sredini široka 40 *mm*, a pri balčaku 28 *mm*. Balčak je pri otpornoj šipci širok 30 *mm*, a na dônjem kraju pri plojci 46 *mm*. Plojka na kraju balčaka široka je 19 *mm*. Obje korice, koje mora da su bile od drveta, pošto im se nije našlo traga, bile su pričvršćene zglavcima, koji su još bili održani.

b) Velik nož — *tabla II., slika 4.* — od željeza. On je oblikom sličan maču i takogjer je jednorez. Oštrica je duga 21·5 *cm*, držak 10·5 *cm*. I u njega je oštri brid manje savijen, nego hrbat, tako da oštrica dostiže najveću širinu u sredini sa 33 *mm*.

c) Željezna sprava — *tabla III., slika 1.* — Ja bih unatoč nepraktične upotrebe tuljca na strani mislio, da je to šiljak malenog koplja, kada taj tuljac ne bi bio tako uzak, jer mu unutrašnja širina iznosi samo 8 *mm*. Cijeli je komad dug 18·2 *cm*, širok 17 *mm*. Tuljac je dug 15 *mm* i ima spoljašni premjer od 18 *mm*.

d) Tri prava željezna fragmenta do duljine od 8 *cm*.

Kamenita žàra ima, kao obično, oblik cilindera. $V = 62$ *cm*, $Pr = 62$ *cm*. Unutrašnja $V = 51$ *cm*, a $Pr = 33$ *cm*. Kameniti poklopac ima premjer od 52·5 *cm*, a debeo je 8·5 *cm*. U žàri je bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 401. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana la-tenska fibula srednjeg dôba — *tabla IX., slika 7.* — Ona ima vrlo veliku špiralu, ali samo od 4 savijutka i daleko uzvrnutu nožicu. $D = 104$ *mm*, $V = 30$ *mm*[1]).

Grob br. 402. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm*.

Zdrobljena prosto u zemlju položena ilovasta žàra nije se mogla reštaurirati.

Osim paljevine sadržavala je kao priloge:

a) Zatvoren gladak kolut od bronca sa plosnato okruglim prosjekom. $Pr = 42$ *mm*.

---

[1]) Isporedi: Rakitno, Glasnik 1891., str. 422, slika 17.

b) Dva valjkasta jantareva zrna. $D = 15$ *mm*, $Pr = 10$ *mm*.

c) Dva neprobušena konjska zuba, od kojih je jedan prikazan na *tabli XXXII., slika 8.*

Grob br. 403. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm*.

Ilovasta žàra bila je poklopljena ilovastom zdjelom, ali su obje posude bile tako rastrošene, da se ne mogu reštaurirati.

Na mrtvačkoj paljevini te žàre ležali su ovi prilozi:

a) Strijeli slična broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba — *tabla VII., slika 11.* — $D = 63$ *mm*, $Š = 63$ *mm*, $V = 21$ *mm*.

b) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla X., slika 6.* — Na njenoj plosnatoj stremenci od žice nataknuto je na svakom kraju po jedno srednje valjkasto i po jedno cilindrično jantarevo zrno. $D = 70$ *mm*, $Š = 30$ *mm*, $V = 23$ *mm*.

c) 56 jantarevih zrna, od ovih jedno na oblik plojke, $Pr = 2$ *cm*, ostala valjkasta, duga do 22 *mm*, onda tri ulomka jantarevih zrna.

d) Modro stakleno zrno. $Pr = 14$ *mm*.

Grob br. 404. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena i rastrošena ilovasta žàra sadržavala je megju mrtvačkom paljevinom malu ilovastu žàru s jednom ručkom, koja se je mogla rekonštruirati. Ona je mrka, grlo je od trbušine jasno odvojeno, okrajak je previjen, a ručica odlomljena. Dimenzije:

$V = 13$, $Pr = 14$, $zj = 9{\cdot}5$, $g = 8$, $d = 6{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 405. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom, s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležao je broncani nakit sličan fibuli. $D = 69$ *mm* i $V = 47$ *mm*.

Grob br. 406. Skeletni grob. Dubljina 70 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu od jugoistoka prama sjeverozapadu, s glavom na jugoistočnoj strani.

Ukraj glave ležala je u dva komada stremenka i nožica jedne broncane certoške fibule.

Grob br. 407. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Stremenka zajedno s nožicom jedne broncane certoške fibule — *tabla VI., slika 3.* — Stremenka te fibule špiralno je ovijena trakom od broncanog tenećeta[1]).

b) Privjesak na oblik ljudske noge od krtog bijelog kova, valjda kositera. — *Tabla XXV., slika 12.* — $D = 37$ *mm*, $Š = 14$ *mm.*

c) 61 oveće jantarevo zrno, koje na oblik plojke, a koje cilindrično do $Pr = 2$ *cm* i četiri fragmenta jantarevih zrna.

d) Konjski zub neprobušen, sličan onome, što je naslikan na *tabli XXXII., slika 8.*

Grob br. 408. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra — *tabla XL., slika 4.* — mogla se je rekonštruirati. Ona je slična ćupu, rigja, s uspravljenim grlom i neukrašena. Dimenzije:

$V = 27$, $Pr = 23$, $zj = 16$, $g = 16$, $d = 12{\cdot}5$, $v\ pr = 15$.

U mrtvačkoj paljevini nijesu nagjeni nikakvi prilozi.

Grob br. 409. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. Megju njenom mrtvačkom paljevinom nagjeno je ovo:

a) Polovica velikog, plojci sličnog jantarevog zrna, oštrog spoljašnjeg okrajka i s obje strane žljebićem oko centralne rupe. $Pr = 46$ *mm.*

b) 2 mala cilindrasta jantareva zrna. $Pr = 9$ *mm.*

c) Posve sitno modro stakleno zrno.

Grob br. 410. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može rekonštruirati, bila je poklopljena isto takom ilovastom zdjelom.

Od priloga bilo je u mrtvačkoj paljevini:

a) Broncana la-tenska fibula — *tabla IX., slika 15.* — Ona posvema ima oblik fibulâ sa dvije špirale i vrlo sploštenu stremenku, a na ovu je nataknuto jedno srednje valjkasto i sa svake strane po jedno cilindrično jantarevo zrno. Nego se ona ipak od svih drugih

[1]) Isporedi: St. Michael in Krain. Mitth. der A. G. 1888. Sv. XVIII., tabla VI, slika 27.

sličnih fibula razlikuje time, što na onom kraju, gdje je glavica, ima dvostruku špiralu, a na onome, gdje je nožica, ima mjesto ove na oblik brojke osam uvijenu i više puta zapletenu žicu, koja na kraju prelazi u usku nožicu. $D = 87$ *mm*, $Š = 27$ *mm* i $V = 25$ *mm*. Zbog sličnosti u obliku vrstam ja tu fibulu megju dvošpiralne la-tenske fibule.

b) Malo jantarevo zrno.

c) Posve sitno, bijelo stakleno zrno.

Grob br. 411. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra — *tabla XXXVII., slika 3.* — mogla se je naknadno rekonštruirati. Ona je čagjasta, ima nizak stalak, grlo je od trbušine jasno odvojeno, a grlo je uspravljeno. Na gornjem dijelu trbušine nasagjena su četiri okrugla, dugmetima slična nastavka. Dimenzije:

$V = 21$, $Pr = 23$, $zj = 14{\cdot}5$, $g = 14{\cdot}5$, $d = 9{\cdot}5$, $v\ pr = 14$, $v\ s = 1$.

U mrtvačkoj paljevini nagjena je samo polovica, buli sličnog broncanog privjeska. $Pr = 13$ *mm.*

Grob br. 412. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjene su dvije špiralne narukvice od bronca, od kojih je jedna prikazana na *tabli XIX., slika 3.* — Obje sastoje od jednog uskog, jednog ravnog i jednog ispupčenog broncanog tenećeta. Prikazani komad ima 6 savijutaka, oba su mu kraja zaobljena. Drugi komad sastoji od 7 savijutaka, te mu je jedan kraj zaobljen, a drugi usukan. $Pr = 54$ *mm.*

Grob br. 413. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Postavljena na omanju kamenitu ploču i poklopljena velikom kamenitom pločom pravokutnog oblika nagjena je zdrobljena crvena ilovasta žàra širokog zjala, uspravnog grla s narovašenim svitkom oko trbušine. Ne da se više reštaurirati.

Na jednoj površini velike kamenite ploče bila je primitivnim načinom izvajana podoba zmije.

U žàri bili su samo ostanci mrtvačke paljevine bez priloga.

Grob br. 414. Skeletni grob. Dubljina 70 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi od bronca:

a) Fibula iz ranijeg la-tenskog doba s prekinutim jezičcem — *tabla VII., slika 5.* — Ravna stremenka u te fibule u sredini je na okrug proširena, a taj je okrug kolutasto probijen. Špirala jezičca sastoji od tri savijutka, te je takogjer samo jednostrana. $D = 60$ *mm*, $V = 13$ *mm*.

b) Oveća špiralna dvotoka — *tabla XVI., slika 2.* — Njene dvije plojke spojene su žicom, savijenom na oblik brojke osam, a podstavljene su trakom od broncanog tenećeta.

Grob br. 415. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne da reštaurirati, stajala je prosto u zemlji.

U njoj je ovo bilo megju ostancima mrtvačke paljevine:

a) Probijen zaponac od bronca — *tabla XXI., slika 9.* — $D = 82$ *mm*, $Š = 28$ *mm*.

b) Polovica zatvorenog glatkog broncanog koluta, sploštenog okruglastog presjeka. $Pr = 34$ *mm*.

Grob br. 416. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Tri posve mala ulomka od željeza.

b) Fibuli sličan nakit od bronca. — *Tabla XIII., slika 4.* — $D = 57$ *mm*, $V = 42$ *mm*.

c) Polukruglo broncano dugme ponešto udebljana okrajka — *tabla XXIII., slika 4.* — $Pr = 17$ *mm*.

d) Pràv, konički okrugao i popreko narebren fragmenat od bronca, bez sumnje glavica jedne bočke.

Grob br. 417. Grob s paljevinom. Dubljina 80 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. U njoj su samo bili ostanci mrtvačke paljevine bez priloga.

Grob br. 418. Grob s paljevinom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra, rastrošena tako, da se ne može reštaurirati, stajala je prosto u zemlji. Megju mrtvačkom paljevinom u njoj nije nagjeno priloga.

Grob br. 419. Grob s paljevinom. Dubljina 60 *cm.*

Čupu slična ilovasta žàra — *tabla XLI., slika 5.* — nije bila poklopljena i mogla se je reštaurirati. Ona je zatvoreno siva, nije narìješena i ima slabo uvijen okrajak. Dimenzije:

$V = 30{\cdot}5$, $Pr = 29$, $zj = 22{\cdot}5$, $d = 11{\cdot}5$, $v\ pr = 20$.

U mrtvačkoj paljevini nije bilo priloga.

Grob br. 420. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla XII., slika 3.* — Na ravnoj njenoj stremenci od žice nataknuta su u sredini 4 modra, bijelim pjegama emaljirana staklena zrna, a po stranama po dva jantareva zrna.

To je jedina fibula iz Jezerina, koja je nakićena staklenim zrnima. $D = 92$ *mm*, $Š = 27$ *mm*, $V = 25$ *mm*.

b) Mala, otvorena narukvica od tankog, uskog broncanog tenećeta, kojoj su oba kraja uzvijena, a negda su valjda bila usukana. $Pr = 41$ *mm*.

Grob br. 421. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Ilovasta je žàra stajala prosto u zemlji, te će se, makar da je zdrobljena, ipak moći reštaurirati. Ona je čagjasta, nije narìješena, a okrajak joj je ponešto izvinut.

U njoj su megju ostancima mrtvačke paljevine bili ovi prilozi:

a) Konička i popreko narebrena glavica jedne broncane bočke — *tabla XV., slika 18.*

b) Zatvoren i na četiri mjesta kosim crtama našaran broncani kolut rombičkog presjeka — *tabla XIX., slika 16.* — $Pr = 42$ *mm*.

Grob br. 422. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Ilovasta žàra — *tabla XXXVI., slika 3.* — stajala je nepoklopljena u zemlji i mogla se reštaurirati. Ona je rigja i pokazuje tragove crne boje, kojom je negda bila naličena. Grlo je od trbušine odvojeno plitkom brazdom, okrajak je široko izvinut, a na najdônjem kraju nasagjena su dva horizontalna nastavka s uzvijenim roščićima na svakom kraju. Dimenzije:

$V = 52{\cdot}5$, $Pr = 5$, $zj = 28{\cdot}5$, $g = 24{\cdot}5$, $d = 13{\cdot}5$ $v\ pr = 22$.

U žàri nagjeni su uz ostanke mrtvačke paljevine ovi prilozi:

a) Mala ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLIV., slika 11.* — koja se je takogjer mogla rekonštruirati. Ona je crvenkasta, grlo nije odijeljeno, okrajak je usko previjen, a obje vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 19{\cdot}5$, $Pr = 18$, $zj = 11{\cdot}5$, $g = 10$, $d = 7$, $v\ pr = 8$.

b) Jedna broncana pinceta — *tabla III., slika 26.* — uz okrajke našarana finim crticama. $D = 95$ *mm*, $Š = 20$ *mm*.

Grob br. 423. Skeletni grob. Dubljina 70 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Lukast željezni fragmenat, dug 5 *cm*, špiralno ovijen broncanom žicom, valjda stremenka kakve fibule.

b) Dva željezna fragmenta.

c) Fibuli sličan nakit od broncane žice.

Grob 424. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga nagjena je samo na jednoj kosti od ruke špiralna narukvica od broncanog tenećeta — *tabla XIX., slika 1.* — Ona sastoji od 6 zavoja, a jedan je kraj usukan, drugi pak odlomljen. $Pr = 51$ *mm*, $V = 56$ *mm*.

Grob br. 425. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Nagjeni su ovi prilozi:

a) Uvrh glave stajala je posve dobro očuvana, malena, zagasito rigja ilovasta žàra sa dvije ručice. Grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je slabo previjen, a obje vertikalne ručice sploštenog okruglastog presjeka nasagjene su izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 11$, $Pr = 11$, $zj = 6{\cdot}6$, $g = 6$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 4$.

b) Na slabim kostima ruku bila je nataknuta broncana špiralna narukvica — *tabla XIX., slika 2.* — Ona ima gotovo pet zavojaka i sastoji od žice, usukane na oblik konopa, komu su krajevi nekoji uzvijeni, u drugu pak odlomljeni. $V = 32$ *mm*, $Pr = 39$ *mm*.

Svakako je to bio dječiji grob.

Grob br. 426. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana fibula iz ranog la-tenskog doba — *tabla VII., slika 3.*

Grob br. 427. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i mogla se je reštaurirati. Ona je slična ćupu, mrka, grlo od trbušine nije odvojeno, a okrajak je uspravan. Dimenzije:

$V = 30{\cdot}5$, $Pr = 27$, $zj = 18{\cdot}5$, $d = 14{\cdot}5$, $v\ pr = 16$.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nijesu nagjeni prilozi.

Grob br. 428. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Ilovasta žàra — *tabla XXXVIII., slika 5.* — stojala je nepoklopljena u zemlji te se je mogla reštaurirati. Slična je ćupu, masti zagasito sive, grlo od trbušine nije odvojeno, a okrajak je previnut. Pri grlu su dvije vertikalne ručice okrugla presjeka. Dimenzije:

$V = 23{\cdot}5$, $Pr = 22$, $zj = 13{\cdot}5$, $g = 12$, $d = 8$, $v\ pr = 12{\cdot}5$.

U mrtvačkoj paljevini nije bilo priloga.

Grob br. 429. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, rastrošena je i ne može se s toga reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Broncana fibula iz ranog la-tenskog doba s odlomljenom nožicom — *tabla VI., slika 13.* — $D = 80$ *mm*, $Š = 28$ *mm*, $V = 19$ *mm*.

b) Gotovo polovica jantarevog zrna, koje je s jedne strane ravno, a s druge ispupčeno i u sredini ispupčene strane ponešto udubljeno. Premjer oko 6 *cm.*

Grob br. 430. Skeletni grob. Dubljina 90 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Pri glavi ležala je špiralna narukvica od broncane žice, usukane poput uzice — *tabla XVIII., slika 10.* — Ona sastoji od četiri savijutka, te je jedan kraj usukan, a drugi ponešto zašiljen. $Pr =$ samo 45 *mm.*

Grob br. 431*a* i *b*. Skeletni grobovi. Dubljina 90 *cm*.

Skelet je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Oba su kostura ležala jedan tik drugog, i to veliki kostur lijevo, a dječiji kostur desno.

Od priloga nagjeno je uz njih:

a) Dva naušnjaka od broncane žice, u svakog po jedan šiljasti, a jedan usukani kraj. Na jednom naušnjaku nataknuto je jedno veće i jedno manje plosnato jantarevo zrno, a na drugom samo jedno takvo oveće zrno. Isprva valjda je na svakom naušnjaku, — kao na *tabli XVII., slika 5.* — bilo po jedno oveće, jedno srednje i po strani dva manja zrna. $Pr = 7$ *cm*.

b) Tri duguljaste, ravne jantareve plojke, probušene na užem kraju po široj ploštini. Jedna od njih prikazana je na *tabli XXVI., slika 9.* — $D = 45$ do 53 *mm*, $Š = 29$ do 36 *mm*.

c) Valjkasto jantarevo zrno. — *Tabla XXVII, slika 12.* — $D = 17$ *mm*, $Pr = 9$ *mm*.

Grob br. 432. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je vrlo rastrošena, te se za to ne može reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi broncani prilozi:

a) Bočka, ponešto isprevijana, spram glavice udebljana, ali posve glatka i pri glavici ravno prerezana. $D = 127$ *mm*.

b) Zatvoren, gladak kolut sa sploštenim rombičkim presjekom. $Pr = 36$ *mm*.

Grob br. 433. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Toka od broncanog tenećeta — *tabla XX., slika 20.* — Oko probušenog središta teku tri na odskok iskovana koncentrička povora i isto takav jedan pri okrajku.

Blizu okrajka teče nadalje uokolo kolobar sa bradavicama. *Pr* od prilike = 52 *mm*.

b) Broncani kolut, gladak i zatvoren, oštra s obje strane okrajka i ponešto ispupčenih strana. $Pr = 51$ *mm*.

c) Broncani zaponac pruženog trouglastog oblika — *tabla XXIII., slika 24.* — $D = 56$ *mm*, $Š = 22$ *mm*[1]).

d) Polovica buli sličnog privjeska od broncanog tenećeta na odskok iskovanog. $Pr = 15$ *mm.*

e) Probušen vučji zub. — *Tabla XXII., slika 7.* — $D = 53$ *mm.*

Grob br. 434. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na južnoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Broncana fibula iz ranog la-tenskog doba — *tabla VII., slika 4.* — Uzvrnuta nožica nariješena je velikim jantarevim zrnom, koje je za svoje mjesto pričvršćeno špiralno oko nožice namotanim trakom od broncanog tenećeta. Jezičac je u žljebiću pričvršćen pomicavim kolutićem. $D = 80$ *mm*, $Š = 43$ *mm*, $V = 32$ *mm.*

b) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale sa velikim broncanim privjeskom — *tabla XII., slika 1.* — Fibula ima na ravnoj stremenci nataknutih 6 većih jantarevih zrna. $D = 115$ *mm*, $Š = 55$ *mm*, $V = 37$ *mm.*

Na jezičcu nataknuti privjesak sastoji od jednog ornamentiranog koluta, s koga visi pet sitnih broncanih lančića, koji nose po jedno probijeno trouglasto broncano tenećе. U svakom od tih pet trokuta najposlije su ovješena sa kolutićima tri mala šuplja privjeska od tenećeta. $D = 19$ *cm.*

c) Broncani kolutić sa 6 ljevenih zrnastih putaca pričvršćenih za periferiju. — *Tabla XIX., slika 15.* — $Pr = 33$ *mm.*

d) 35 koje plosnatih i cilindrastih, koje valjkastih jantarevih zrna do 17 *mm Pr* i 21 *mm D.*

e) Modro, bijelim očima emaljirano stakleno zrno, 51 vrlo malih modrih, onda po jedno nešto veće, žuto, bijelo i zeleno stakleno zrno. — *Tabla XXIX., slika 15.*

Grob br. 435. Grob sa žarom. Dubljina 50 *cm.*

Rastrošena ilovasta žara stajala je prosto u zemlji i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine ležala je mala, posve očuvana, rigja ilovasta žara, neodvojena grla i previjena okrajka. Obje vertikalno

---

[1]) Isporedi: Hallstatt. Tabla XI., slika 11. i Prozor: Popis ark. Tabla XXV., slika 10.

nasagjene široke ručice smještene su iznad najveće širine trbušine, a duž sredine imaju po jednu brazdu. Dimenzije:

$V = 13$, $Pr = 11{\cdot}2$, $zj = 8$, $g = 7$, $d = 7$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 436. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležao je broncani nakit sličan fibuli sa dva privješena špiralna kolutića, svaki sa dva savijutka i 17 *mm* premjera. $D = 54$ *mm*, $V = 41$ *mm*.

Grob br. 437. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, stajala je prosto u zemlji. U njoj je megju ostancima mrtvačke paljevine bila mala rigja ilovasta zdjelica ponešto previnuta okrajka, osim odlomljene ručice, koje nije bilo, posve dobro očuvana.

Ručica je nadvisivala okrajak posudice. Dimenzije:

$V = 5{\cdot}6$, $Pr = 7{\cdot}7$, $zj = 7{\cdot}7$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 5{\cdot}6$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 438. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na južnoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Željezni nakit sličan fibuli — *tabla III., slika 10.* — To je jedini pouzdano konštatovani nakitni komad te ruke od željeza, koji je nagjen u Jezerinama, te je vrlo znamenit za odregjenje doba, iz koga potječu taki komadi. $D = 61$ *mm*, $V = 42$ *mm*.

b) 4 fragmenta toke od tankog broncanog tenećeta, ispisane na odskok, s pupkom i koncentričkim rebrima oko nje.

Grob br. 439. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena i rastrošena ilovasta žàra ne može se reštaurirati. Megju ostancima mrtvačke paljevine u njoj nagjena je jedna posve očuvana zagasito-siva ilovasta žàra sa dvije ručice. Grlo joj je od trbušine jedva ponešto rastavljeno, okrajak je previjen, a dvije vertikalne

ručice sploštenog okruglastog presjeka nasagjene su izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 17$, $Pr = 14{\cdot}5$, $zj = 9{\cdot}3$, $g = 7{\cdot}5$, $d = 7{\cdot}5$, $v\ pr = 6{\cdot}5$.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nijesu nagjeni nikaki prilozi.

Grob br. 440. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na južnoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Dva željezna fragmenta.

b) Stremenka s nožicom i žljebićem broncane fibule iz kasnog halštatskog doba, posve slična onoj, što je prikazana na *tabli VI., slika 9.*

c) Tri oveća jantareva zrna, od kojih su dva nataknuta na željeznoj žici i s njome čvrsto sljevena. $Pr = 23$ *mm.* — Valjda pripadaju kakoj željeznoj fibuli uriješenoj jantarevim zrnima.

d) Dva jantareva zrna. $Pr = 16$ *mm.*

Grob br. 441. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine ležala je mala čagjasta ilovasta žàra, posve dobro očuvana do ručice, koje nije bilo. Dno joj je ispupčeno, a okrajak mu čini tanak svitak, kojim je spolja optočen. Dimenzije:

$V = 6{\cdot}2$, $Pr = 7{\cdot}8$, $zj = 7{\cdot}4$, $d = 3{\cdot}5$, $v\ pr = 3{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 442. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine bila je mala ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLIII., slika 5.* — koja se mogla rekonštruirati sve do okrajka. Ona je zagasito siva, grlo joj nije rastavljeno, okrajak je previnut, a obje ručice okruglastog presjeka nasagjene su iznad najvećeg obima trbušine. Dimenzije:

V do okrajka $= 17$, $Pr = 18$, $g = 11$, $d = 7{\cdot}5$, $v\ pr = 8$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 443. Skeletni grob. Dubljina 70 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Tri fragmenta željezne oštrice od noža.

b) 6 omanjih željeznih fragmenata, megju kojima ima polovica kolutića od 2 *cm* premjera.

c) Zatvoren, uzak broncani kolutić sploštenog rombičkog presjeka. $V = 41$ *mm.*

d) Modro stakleno zrno. $Pr = 13$ *mm.*

Grob br. 444. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VIII., slika 4.* — sa dva nataknuta broncana dugmeta. $D = 101$ *mm,* $Š = 21$ *mm,* $V = 29$ *mm.*

Grob br. 445. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Nepoklopljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine ležala je jedna posve očuvana ilovasta žàra s jednom ručicom. U nje ima nizak stalak, od trbušine jedva ponešto rastavljeno grlo, izvinut okrajak, te je vertikalna, pri dônjem kraju grla nasagjena široka ručica nariješena bradavici sličnom gukom. Dimenzije:

$V = 14{\cdot}5$, $Pr = 15$, $zj = 8{\cdot}5$, $g = 7{\cdot}5$, $d = 6{\cdot}3$, $v\ pr = 5$, $v\ s = 1$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 446. Skeletni grob. Dubljina 45 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjena je broncana la-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla XI., slika 5.* — Na njenoj slabo savinutoj stremenci nataknuto je 6 jantarevih zrna, a špirala pri glavici duža je nego ona nakraj nožice. $D = 101$ *mm,* $Š = 36$ i 24 *mm,* $V = 27$ *mm.*

Grob br. 447. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležao je broncani nakit sličan fibuli. $D = 68$ *mm,* $V = 53$ *mm.*

Grob br. 448. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba s broncanim dugmetom na uzvrnutoj nožici. $D = 90\,mm$, $Š = 32\,mm$ i $V = 25\,mm$.

Grob br. 449. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju položena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Medju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Jedna broncana la-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla X., slika 3.* — kojoj je na ravnoj stremenci od žice nataknuto 8 jantarevih zrna. $D = 69\,mm$.

b) Lučast trak od broncanog tenećeta s usukanim jednim krajem, valjda od neke špiralne narukvice, i drugi ovome sličan fragmenat.

c) Jedno jantarevo zrno. $Pr = 13\,mm$.

Grob br. 450. Skeletni grob. Dubljina 80 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Jedna broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba — *tabla IX., slika 3.* — $D = 82\,mm$, $Š = 17\,mm$, $V = 23\,mm$.

b) Željezni fragmenat.

Grob br. 451. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji i ne može se reštaurirati.

Megju mrtvačkom paljevinom ležala je dvostruka broncana bočka. — *Tabla XV., slika 20.* — $D = 84\,mm$, $Š = 18\,mm$[1]).

Grob br. 452. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjena je broncana la-tenska fibula sa dvije špirale, i sa pet nataknutih jantarevih zrna na ravnoj stremenci od žice, od kojih su megju tim samo 3 komada očuvana. $D = 97\,mm$, $Š = 31\,mm$, $V = 30\,mm$.

---

[1]) Isporedi: Rakitno. Glasnik 1891., str. 420., slika 12.

Tačka br. 453.

Tu nije grob, nego je samo obilježeno jedno mjesto, oko koga je nagjeno jedno cijelo jantarevo zrno i 4 fragmenta od takih zrna i čelik za kresivo. — *Slika 51.* — Čelik se je u svome materijalu puno bolje održao, nego svi drugi željezni predmeti, pa ga ja ne bih ubrojio u prehistoričke nahogjaje na Jezerinama. Svakako ipak udara u oči, što su na malom prostoru naše nekropole nagjena dva taka predmeta[1]).

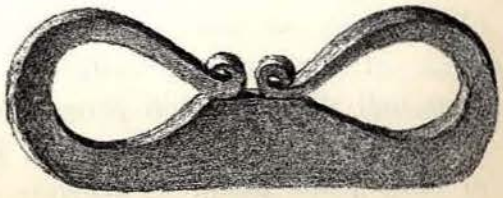

1/1

Slika 51.

Grob br. 454. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Zdrobljena ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i ne može se reštaurirati.

U njoj je osim mrtvačke paljevine bio otvoren kolutić od tenećeta sa sastavljenim i zaobljenim krajevima od broncanog tenećeta, širokog 7 *mm.* $Pr = 32$ *mm.*

Grob br. 455. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležao je broncani nakit sličan fibuli. $D = 68$ *mm,* $V = 47$ *mm.*

Grob br. 456. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Broncana certoška fibula, od koje nema špirale ni jezičca.

b) Broncana la-tenska fibula srednjeg doba — *tabla VIII., slika 8.* — takogjer bez špirale i bez jezičca.

c) Broncani fragmenat.

Grob br. 457. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu, s glavom na sjevernoj strani.

---

[1]) Vidi grob br. 31., slika 45., str. 77.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Dva željezna fragmenta, valjda stremenka i nožica željezne la-tenske fibule.

b) Masivni broncani probijeni nakitni komad — *tabla XXIII., slika 30.* — *Š* = 48 *mm*, *V* = 33 *mm*.

c) Privjesak sa dva broncana dugmeta — *tabla XXIII., slika 28.* — Ušica mu je odlomljena. *D* = 29 *mm*.

d) 6 buli sličnih šupljih privjesaka od broncanog tenećeta. *Pr* = 14 do 16 *mm*.

e) Malo jedno jantarevo zrno.

f) 5 sitnih modrih i dva mala žuta staklena zrna.

g) Dva fragmenta bijele jedne staklene plojke sa 35 *mm* premjera po prilici.

Grob br. 458. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra rastrošena je i ne može se reštaurirati; u njoj bijaše samo mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 459. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Nepoklopljena ilovasta žàra bila je takogjer rastrošena, te je i u njoj bila samo mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 460. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Mala ilovasta žàra s jednom ručicom — *tabla XLVI., slika 19.* — koja se je mogla rekonštruirati. Ona je čagjasta, grlo joj je od trbušine znatno odvojeno, okrajak je previnut, a vertikalna, trakolika ručica nasagjena je na dônjem kraju grla. Posuda je na gornjem dijelu trbušine našarana zaparanim trokutima. Dimenzije:

V = 13·5, *Pr* = 14·5, *zj* = 8·5, *g* = 8, *d* = 5·5, *v pr* = 5·5.

b) Jedna polovica buli sličnog šupljeg privjeska od broncanog tenećeta. *Pr* = 15 *mm*.

c) Dva željezna fragmenta, valjda od nekog mača ili širokog noža.

Grob br. 461. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Uvrh glave stajala je zdrobljena, ali opet reštaurirana rigja ilovasta žàra sa dvije ručice. Grlo joj nije odvojeno, okrajak je previnut, a obje vertikalne ručice okruglastog presjeka nasagjene su izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 12{\cdot}5$, $Pr = 12$, $zj = 9$, $g = 8$, $d = 7{\cdot}3$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Blizu grla nagjeno je pri tome:

a) Oveća množina ulomaka sitnog broncanog lančića, kome su megju karičicama pojedina modra staklena zrna — *tabla XXIX., slika 4.*

b) 32 jantareva zrna s premjerom do 10 *mm.*

c) Jedno modro, zdrobljeno stakleno zrno. $Pr = 14$ *mm.*

Grob br. 462. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

U nepoklopljenoj ilovastoj žàri bili su samo ostanci mrtvačke paljevine bez priloga, bila je rastrošena, pa se za to ne može reštaurirati.

Grob br. 463. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm.*

Ilovasta žàra bila je rastrošena i stajala je prosto u zemlji. Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Mala ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLIII., slika 6.* — koja se je mogla reštaurirati. Ona je zagasito rigja, grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je previnut, a obje vertikalne ručice sploštenog okruglastog presjeka nasagjene su iznad najšireg obima. Dimenzije:

$V = 17{\cdot}5$, $Pr = 15$, $zj = 11$, $g = 10$, $d = 7{\cdot}5$, $v\ pr = 7$.

b) Broncani kolut rombičkog presjeka nastavljenim manjim kolutićem, bez sumnje čest jednog zaponca — *tabla XX., slika 6.* — $Pr = 32$ *mm,* D zajedno s nastavkom $= 51$ *mm.*

c) Zatvoren gladak broncani kolut rombičkog presjeka. $Pr = 39$ *mm.*

Grob br. 464. Grob s paljevinom. Dubljina 40 *cm.*

Prosto u zemlju položena mrtvačka paljevina bila je preklopljena ovećom nepravilnom kamenitom pločom.

Megju kalciniranim komadima kostî ležao je željezni nož — *tabla II., slika 9.* — Oštrica mu je jednoreza, a na vršku je slično našim kosjerićima vrlo uvijen. U oštrice bez otkrnutog rta $D = 10{\cdot}5$ *cm,* $Š = 22$ *mm.* Zašiljeni držak dug je samo 3 *cm.*

Grob br. 465. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u istočnozapadnom pravcu s glavom na istočnoj strani.

Ukraj glave nagjena je la-tenska broncana fibula sa dvije špirale, kojoj su na slabo savinutoj stremenci od žice nataknuta dva duguljasta jantareva zrna. — *Tabla IX., slika 14.* — $D = 63\ mm$, $Š = 40\ mm$, $V = 27\ mm$.

Grob br. 466. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Željezna ostruga s kratkom botkom — *tabla III., slika 3.* — rimskog oblika[1]).

b) 4 plosnata jantareva zrna nejednake veličine do $Pr = 18\ mm$.

Grob br. 467. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu istočnozapadnom s glavom na istočnoj strani:

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Dva željezna zrna, svako nataknuto na komadiću žice i dva željezna ulomka, valjda ostanci željezne fibule.

b) Na odskok kovana, ispupčena plojka od broncanog tenećeta, pri okrajku na dva mjesta probušena. $Pr = 31\ mm$.

c) 14 jantarevih zrna različitog oblika i veličine, od kojih su dva komada prikazana na *tabli XXVI., slika 7.* i *tabli XXVII., slika 10.*

d) Modro, stakleno zrno. $Pr = 13\ mm$.

Grob br. 468. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je nepoklopljena i bila je rastrošena, tako da se ne može reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine u njoj bila je jedna mala broncana fibula srednjeg la-tenskog doba — *tabla IX., slika 8.* — $D = 60\ mm$, $Š = 8\ mm$, $V = 16\ mm$.

Grob br. 469. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu od sjeveroistoka prama jugozapadu s glavom na jugozapadu.

Ukraj glave nagjena su tri oveća jantareva zrna; kroz svako je utaknuta po jedna željezna žica i čvrsto zahrgjana. Valjda su to ostanci željezne fibule sa dvije špirale. *Pr* zrna do 4 *cm.*

---

[1]) Isporedi: Alterth. h. V. Sv. IV., tabla 23., slika 3. i tabla 38., slika 6.

Grob br. 470. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je na jednoj maloj kamenitoj ploči i bila je poklopljena ilovastom posudom, ali je bila rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima njene mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Malen broncani fragmenat.

b) Po jedno omanje valjkasto, jedno cilindrasto i po jedno plosnato jantarevo zrno.

c) 7 posve sitnih, modrih, staklenih zrna.

Grob br. 471. Skeletni grob. Dubljina 150 *cm.*

Kostur je bio prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Jedan na dva komada prelomljeni lûk od željeza, koj je po svoj dužini na oblik špirale obavijen podebljim trakom od broncanog tenećeta — *slika 52.* — $D = 106\ mm$, $V = 43\ mm$ i $Pr = 9\ mm$. Valjda je to lûk željezne fibule.

2/3

Slika 52.

b) Broncana bočka uzvrnute glavice. — *Tabla XV., slika 10.* — $D = 57\ mm$.

c) Dva fragmenta broncane špiralne cjevčice.

d) Dvije polovice šupljeg, buli sličnog broncanog privjeska. $Pr = 14\ mm$.

e) Odlomak lančića od broncanog tenećeta.

f) Modro, bijelim nareckanim linijama emaljirano stakleno zrno. $Pr = 15\ mm$.

g) Probušen mali svinjski zub — *tabla XXXII., slika 5.* — $D = 48\ mm$.

Grob br. 472. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod nepravilnom kamenitom pločom nagjena je zdrobljena ilovasta žàra — *tabla XXXVIII., slika 7.* — koja se je mogla rekonštruirati. Ona je slična ćupu, mrka, grlo joj nije odvojeno. Grlo je optočeno sa dvije priprosto zaparane linije. Inače nenariješena. Dimenzije:

$V = 21{\cdot}5$, $Pr = 20{\cdot}8$, $zj = 17{\cdot}5$, $g = 16$, $d = 11$, $v\ pr = 12{\cdot}5$.

Megju ostancima njene mrtvačke paljevine nije bilo priloga.

Grob br. 473. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima njene mrtvačke paljevine ležala je mrka ilovasta žàra sa dvije ručice, koja se je mogla rekonštruirati.

Grlo joj od trbušine nije odvojeno, okrajak je previjen, a ručica širokog presjeka nasagjena je izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 13$, $Pr = 12{\cdot}5$, $zj = 9$, $g = 8$, $d = 5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 474. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana la-tenska fibula sa dvije špirale i sa 6 nataknutih jantarevih zrna na slabo savijenoj stremenci od žice. $D = 108$ *mm*, $\check{S} = 36$ *mm*, $V = 31$ *mm*.

Grob br. 475. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u istočnozapadnom pravcu s glavom na zapadnoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Jedna broncana fibula iz halštatskog doba bez špirale i bez jezičca. — *Tabla V., slika 2.* — Neobičan mali uzvrnuti nastavak na kraju nožice[1]).

b) 21 jantarevo zrno do 23 *mm Pr* i nekoliko ulomaka takih zrna.

Grob br. 476 *a*. Skeletni grob. Dubljina 30 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Nema priloga.

Grob br. 476 *b*. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Tamam ispod kostura gore opisanog nagjena je rastrošena, nepravilnom kamenitom pločom poklopljena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati. Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Jedan broncani zaponac — *tabla XXI., slika 2.* — Oblik mu je pravokutan. $D = 78$ *mm*, $\check{S} = 28$ i 30 *mm*.

b) Pravokutna broncana okovica sa tri rupice za zglobove. $D = 32$ *mm*, $\check{S} = 11$ *mm*.

c) 7 krstolikih broncanih dugmeta. $Pr = 23$ *mm*.

d) Tri krstolika dvostruka dugmeta od bronca, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXIII., slika 2 a* i *b*. — $D = 36$ *mm*, $\check{S} = 20$ *mm*.

---

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. Tabla XX., slika 96.

Grob br. 477 *a*. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm*.

Rastrošena ilovasta žàra bila je poklopljena isto takom ilovastom posudom i ne može se ni jedno reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeno je:

a) Broncani privjesak sličan košarici, posve sličan onome na *tabli XXIII., slika 15.* — $V = 28$ *mm*, $Pr = 16$ *mm*.

b) Broncani fragmenat od dva savijutka isprevijane špiralne narukvice s uzvrnutim jednim krajem.

c) 7 modrih staklenih zrna.

Grob br. 477 *b, c* i *d*. Skeletni grobovi. Dubljina 150 *cm*.

Pod opisanom malo prije žàrom ležahu prosto jedan uz drugi u istočnozapadnom pravcu tri kostura s glavom na istočnoj strani.

Uz njih nije bilo nikakih priloga.

Grob br. 478. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm*.

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na južnoj strani.

Uvrh glave stajala je ilovasta žàra sa dvije ručice, slična ćupu — *tabla XLI., slika 4.* — spolja zagasito siva, iznutra čagjasta, te je rekonštruirana. Okrajak je ponešto uvijen, a obje horizontalne, ali odlomljene ručice nasagjene su iznad najvišeg obima trbušine. Izmegju ručica teče uokolo narovašen svitak. Dimenzije:

$V = 19{\cdot}5$, $Pr = 20{\cdot}5$, $zj = 18$, $d = 11$, $v\ pr = 15$.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Broncana la-tenska fibula sa dvije špirale, kojoj je na slabo savijenoj stremenci valjda bilo nataknuto 5 jantarevih zrna, ali su od njih samo dva cijela, a jedno je upolak očuvano. $D = 103$ *mm*, $Š = 36$ *mm*, $V = 37$ *mm*.

b) Broncani kolut — *tabla XX., slika 15.* — $Pr = 36$ *mm*.

c) Broncani privjesak na oblik šiljaste košarice — *tabla XXIII., slika 14.* — $D = 29$ *mm*, $Pr = 11$ *mm*.

d) 15 jantarevih zrna do 19 *mm* u premjeru.

Grob br. 479. Grob sa žàrom. Dubljina 100 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra — *tabla XXXV., slika 4.* — bila je zdrobljena, ali se je mogla sve do okrajka reštaurirati.

Ona je mrka, grlo je od trbušine jedva ponešto odvojeno, a u najširem obimu čini oštar brid. Na srednjem dijelu grla nasagjene su dvije vertikalne ručice sploštenog okruglastog presjeka. Dimenzije:

V do okrajka = 35, *Pr* = 33·5, *g* = 15·5, *d* = 11·5, *v pr* = 16.

Megju ostancima njene mrtvačke paljevine bila je jedna mala, smegja, ilovasta zdjelica — *tabla XLVI., slika 11.* — bez ručica, koja je rekonštruirana. Dno joj ima pupak, a okrajak je uvijen. Dimenzije:

V = 5·5, *Pr* = 10·5, *zj* = 10, *d* = 4, *v pr* = 5.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 480. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je posve zdrobljena i ne može se reštaurirati. To je oveća zagasito siva i trbušasta žàra široko previjena okrajka, u koje je bila vertikalno nasagjena ručica sploštenog okruglog presjeka. U ostancima njene mrtvačke paljevine nije bilo priloga.

Grob br. 481. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Nakit od bronca, sličan fibuli. *D* = 76 *mm*, *V* = 54 *mm.*

b) Plosnato-valjkasto jantarevo zrno. *D* = 19 *mm*, *Pr* = 9 i 12 *mm.*

Grob br. 482. Skeletni grob. Dubljina 120 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na južnoj strani.

Ukraj glave ležala je broncana certoška fibula — *tabla VI., slika 6.* — Špirala i jezičac odlomljen je, ali je jedno i drugo bilo ondje.

Grob br. 483. Grob sa žàrom. Dubljina 40 *cm.*

Kako je nepoklopljena ilovasta žàra bila plitko ukopana, to ju je plug vrlo oštetio i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjena je broncana la-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla XII., slika 2.* — kojoj slabo savijena stremenka od žice ima 5 nataknutih jantarevih zrna. *D* = 124 *mm*, *Š* = 44, *V* = 43 *mm.*

Grob br. 484. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom. Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Bezobličen, sljeven grumen od željeza i bronca.

b) Malen fragmenat modre staklene narukvice[1]) — *tabla XXXI., slika 2.* — $\check{S} = 8$ *mm.*

c) Modro stakleno zrno. $Pr = 9$ *mm.*

Grob br. 485. Skeletni grob. Dubljina 85 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Nakit od bronca sličan fibuli s tankim i slabo narebrenim lûkom. $D = 59$ *mm*, $V = 42$ *mm.*

b) Modro stakleno zrno. $Pr = 9$ *mm.*

Grob br. 486. Skeletni grob. Dubljina 40 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu istočnozapadnom s glavom na istočnoj strani.

Uvrh glave stajala je mala ilovasta žàra posve dobro očuvana, osim odlomljenih dviju ručica — *tabla XLIV., slika 4.* — Ona je čagjasta, grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je previjen. Vertikalne ručice okruglastog presjeka nasagjene su na najširem obimu trbušine. Dimenzije:

$V = 11$, $Pr = 10{\cdot}2$, $zj = 7{\cdot}5$, $g = 7{\cdot}1$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 3{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 487. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra — *tabla XXXVII., slika 1.* — čini se, da je bila poklopljena ilovastom posudom, jer je u njoj nagjeno utaraka, koji njoj ne pripadaju. Žàra je reštaurirana, ona je crna, grlo od trbušine nije odvojeno, okrajak je usko previjen. Iznad najvećeg obima trbušine ima četiri dugmetima slične guke. Dimenzije:

$V = 25$, $Pr = 22$, $zj = 15{\cdot}5$, $g = 15$, $d = 11$, $v\ pr = 12{\cdot}5$.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeno je u njoj:

a) Broncana toka — *tabla XX., slika 19.* — Ona je na odskok kovana i pokazuje ispupčen kolobar, od kog se prama okrajku razilaze radijalna rebarca. U tome su kolobaru oko središnje rupice 4 manja kolobara, a u svakog po jedna guka u središtu. $Pr = 5$ *cm.*

b) Malo, modro stakleno zrno.

Grob br. 488. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra bila je postavljena u ilovastu zdjelu i isto takom zdjelom poklopljena.

---

[1]) Isporedi: R. G. C. Mus. Tab. XIX., sl. 7.

Sve tri ilovaste posude bile su vrlo rastrošene i ne mogu se reštaurirati. Samo se iz utaraka može vidjeti, da su bile čagjasto sive i da je žàra imala oblik ćupa.

U njoj je samo bila mrtvačka paljevina bez priloga.

Grob br. 489. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Oštrica željeznoga noža u dva komada s odlomljenim drškom, koga nije bilo. $D = 7$ *cm*, $Š = 18$ *mm*.

b) Na dva komada prelomljen željezni kolut okrugla presjeka. $Pr = 34$ *mm*.

c) Uska željezna špirala s upravljenom tetivom, bez sumnje fragmenat željezne la-tenske fibule.

d) Otvoren ovalni kolutić od tanke broncane žice, kojoj su krajevi uzgor bili usukani, ili barem uzvijeni. $Pr = 26$ i 33 *mm*.

e) Dva fragmenta broncane špirale od fibule.

f) Dva jantareva zrna. $Pr = 14$ *mm*.

Grob br. 490. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjena je broncana la-tenska fibula sa dvije špirale. — *Tabla X., slika 5.* — Na slabo savijenoj njenoj stremenci od žice nataknuto je pet jantarevih zrna, a o jezičcu visi malen broncani kolutić. U njih na svakom kraju ima po jedna jednostrana kratka špirala, te je ona kod glavice savijena na lijevo, a ona pri nožici na desno. $D = 90$ *mm*, $V = 38$ *mm*.

Grob br. 491. Grob sa žàrom. Dubljina 80 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i ne može se reštaurirati.

U njoj je osim mrtvačke paljevine bila broncana fibula srednjeg la-tenskog doba. — *Tabla VIII., slika 5.* — $D = 81$ *mm*, $Š = 16$ *mm*, $V = 23$ *mm*.

Grob br. 492. Grob sa žàrom. Dubljina 85 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom, ne može se reštaurirati, te je u njoj samo bila mrtvačka paljevina.

Na pokrovnoj ploči pak ležala je oštrica od željeznoga noža — *tabla II., slika 10.* — Ova je jednoreza s izvinutim šiljkom i kratkim zašiljenim drškom. U oštrice je $D = 95\,mm$, $Š = 18\,mm$. U drška je $D = 24\,mm$.

Grob br. 493. Grob sa žàrom. Dubljina 90 *cm.*

Posve dobro očuvana ilovasta žàra — *tabla XXXIX., slika 6.* — bila je poklopljena drugom jednom ilovastom posudom, a taj poklopac bio je uokolo namazan ilovačom. Potonja megjutim nije se mogla reštaurirati.

Žàra je zagasito siva, kratko je grlo od trbušine odvojeno sa dvije plitke brazde, koje uokolo teku, a okrajak je previnut. Iznad najšireg obima bila su dva horizontalna nastavka, kojih sada nema. Dimenzije:

$V = 27$, $Pr = 28$, $zj = 13{\cdot}5$, $g = 13{\cdot}2$, $d = 11{\cdot}5$, $v\ pr = 15$.

U mrtvačkoj paljevini nije bilo priloga.

Grob br. 494. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine bila je jedna mala, rigja ilovasta žàra sa dvije ručice, koja se je mogla reštaurirati. Grlo joj nije odvojeno, okrajak je previnut, a vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 12$, $Pr = 11$, $zj = 8$, $g = 7{\cdot}3$, $d = 6$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 495. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Od priloga nagjeno je ukraj glave:

a) Željezni fragmenat — *tabla III., slika 14.* — On sastoji od cilindrastog komada od 22 *mm* premjera i isto tolike dužine, te je nataknut na željeznu žicu. Možda je to zrno od željezne fibule, te po tome takve sa dvije špirale.

b) Fragmenat špiralnog kolutića od broncane žice od gotovo dva zavojka. $Pr = 36\,mm$.

c) Probušeni veliki veprov zub. — *Tabla XXXII., slika 6.* — $D = 121\,mm$.

Grob br. 496. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave nagjena je jedna broncana certoška fibula. $D = 87\,mm$, $V = 23\,mm$.

Grob br. 497. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra bila je nepoklopljena i ne može se reštaurirati. Megju ostancima njene mrtvačke paljevine nagjena je jedna posve očuvana mrka žàra sa dvije ručice. Grlo je od trbušine jasno odvojeno, okrajak je previnut, a obje vertikalne ručice okruglasta presjeka nasagjene su izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 10{\cdot}2$, $Pr = 10{\cdot}1$, $zj = 6{\cdot}3$, $g = 6$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 4$.

Drugih priloga nije bilo.

Grob br. 498. Skeletni grob. Dubljina 130 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave stajala je gotovo posve očuvana zagasito mrko-sivasta ilovasta zdjelica. Grlo joj je od trbušine jasno odvojeno, okrajak je previnut. Od obje vertikalne ručice sploštenog okruglastog presjeka očuvani su samo oni dijelovi, gdje su bile nasagjene. Dimenzije:

$V = 4{\cdot}5$, $Pr = 5{\cdot}5$, $zj = 4{\cdot}5$, $d = 2$, $v\ pr = 2$.

Ukraj zdjelice ležala je otvorena narukvica, kojoj krajevi zahvataju jedan preko drugog — *tabla XVIII., slika 1.* — Oba su kraja stanjena, a spoljašna je površina našarana, koje isprutanim trokutima, rastavljenim jedan spram drugog, koje vertikalnim rebarcima. $Pr = 55$ *mm.*

Grob br. 499. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Uvrh glave stajala je smegja žàra sa dvije ručice, koja se je mogla reštaurirati. U nje je nizak stalak, od trbušine neodvojeno grlo i usko previjen okrajak. Na dônjem dijelu grla nasagjene su dvije vertikalne ručice okruglastog, širokog presjeka, a na gornjem dijelu trbušine kao i pri grlu vide se ostanci crnih linija, kojima je bila našarana. Dimenzije:

$V = 10$, $Pr = 10{\cdot}5$, $zj = 7{\cdot}5$, $g = 6{\cdot}5$, $d = 5$, $v\ pr = 6$.

Ukraj glave ležao je nadalje broncani nakit sličan fibuli — *tabla XIII., slika 8.* — To je najtanji od svih dosle nagjenih sličnih nakitnih komada, a stremenka je sitnije narebrena nego obično. $D = 51$ *mm*, $V = 34$ *mm.*

Grob br. 500. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine bila je broncana pinceta — *tabla III., slika 25.* — koja se od svih ostalih pinceta, koje su nagjene, razlikuje oblikom strugalice. $D = 94\,mm$, $Š = 19\,mm$[1]).

Grob br. 501. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Nepoklopljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su u njoj ovi prilozi:

a) Zatvoren gladak broncani kolut, sploštenog rombičkog presjeka. $Pr = 41\,mm$.

b) Zatvoren gladak, eliptički broncani kolut, s jedne strane ravan, s druge ispupčen, s oštrim povorom po srijedi. $Pr = 34$ i $43\,mm$.

Grob br. 502. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji i ne može se reštaurirati.

Od priloga nagjeno je u njoj megju ostancima mrtvačke paljevine ovo:

a) Rimska brnjica od bronca — *tabla XXIII., slika 35.* — $Pr = 4\,cm$.

b) Broncana narukvica. — *Tabla XVII., slika 14.* — Na jednom usukanom kraju ima karičica za sapinjanje, koja zahvata u kuku drugog kraja.

Spoljašnja je strana razdijeljena na polja, u kojim se izmijenjuju krstolike figure s narovašenim vertikalnim crtama. $Pr = 44\,mm$.

c) Dva plosnata jantareva zrna, od kojih najveće ima $Pr = 17\,mm$.

Grob br. 503. Skeletni grob. Dubljina 100 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na sjevernoj strani.

Nagjeni su ovi prilozi:

a) Željezna ostruga — *tabla III., slika 2.* — Neobično je u ovog, vrlo zargjanog komada, što u njega nema, kao u rimskih ostruga, kratke botke, nego na šipki, dugoj 3 *cm*, plojka, valjda kolutić. Premjer te plojke iznosi 18 *mm*.

b) Jedan željezni fragmenat.

c) Zadjelan i išupljen držak neke sprave ili oružja, od jelenovog roga — *tabla XXXII., slika 1.* — $D = 16\,cm$.

Grob br. 504. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je položen u istočnozapadnom pravcu s glavom na istočnoj strani.

---

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. Tabla XXVIII., slika 197.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Broncana fibula — *tabla XII., slika 9. a* i *b.* — To je barokna la-tenska forma, valjda pripada srednjem la-tenskom vremenu. Stremenka joj je ljevena, ali nožica i žljebić kovan. $D = 65\ mm$, $Š = 25\ mm$ i $V = 19\ mm$[1]).

b) Broncani zaponac — *tabla XXI., slika 10.* — $D = 77\ mm$, $Š = 35\ mm$.

Grob br. 505. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra bila je poklopljena nepravilnom kamenitom pločom i rastrošena, pa se za to ne može reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Jedna, posve očuvana, rigja, ilovasta žàra sa dvije ručice — *tabla XLIV., slika 2.* — grla neodvojenog od trbušine, usko previjenog okrajka. Obje vertikalne ručice sploštenog okruglog presjeka nasagjene su pri dônjem dijelu grla. Dimenzije:

$V = 10$, $Pr = 9{\cdot}5$, $zj = 7$, $g = 6{\cdot}5$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 4$.

b) Naušnjak od broncane žice — *tabla VII., slika 8.* — s nataknutim jantarevim zrnom. $Pr = 6\ cm$.

Grob br. 506. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Pod nepravilnom kamenom pločom stajala je zdrobljena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, a megju ostancima njene mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Malešni mrko-sivi ilovasti ćup — *tabla XLVI., slika 10.* — koji se je mogao reštaurirati. Sličan je saksiji, okrajak mu je slabo izvinut. Dimenzije:

$V = 6$, $Pr = 7{\cdot}5$, $zj = 7{\cdot}5$, $d = 3$, $v\ pr = 6$.

b) Broncana provincijalna fibula iz ranog rimskog doba. $D = 51\ mm$, $Š = 24\ mm$ i $V = 25\ mm$.

c) Pršljen od crvene ilovače. — *Tabla XXXII., slika 12.* — $Pr = 26\ mm$, $V = 18\ mm$.

Grob br. 507. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U njoj su megju mrtvačkom paljevinom bili ovi prilozi:

a) Jedna mala, mrka ilovasta žàra sa dvije ručice, koja se je mogla reštaurirati. Grlo joj nije odvojeno, okrajak je izvinut, a trakolike, vertikalne ručice nasagjene su na dônjem kraju grla. Dimenzije:

$V = 10{\cdot}3$, $Pr = 10{\cdot}8$, $zj = 7{\cdot}6$, $g = 6{\cdot}8$, $d = 5{\cdot}5$, $v\ pr = 3{\cdot}5$.

---

[1]) Isporedi: Prozor. Popis ark. Tabla XIX., slika 77.

b) Jedna broncana pinceta našarana pri okrajcima sitnim crticama. $D = 114\ mm$, $Š = 22\ mm$.

Grob br. 508. Skeletni grob. Dubljina 60 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na sjevernoj strani.

Ukraj glave ležao je nakit sličan fibuli, s privješenom špiralnom karičicom u zakučastom kraju. $D = 58\ mm$, $V = 43\ mm$.

Grob br. 509. Grob sa žàrom. Dubljina 65 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati. Megju ostancima mrtvačke paljevine ležala je samo jedna broncana fibula — *tabla XII., slika 10.* — Široka i slabo savijena stremenka prelazi na onoj strani, gdje je glavica, u okruglu plojku i svršava se konjskom glavom. Na onom kraju, gdje je nožica, ima koričice od 19 *mm* dužine i 4 *mm* spoljašnjeg premjera. Te su koričice tako tijesne, da je mogla biti provučena samo tetiva špirale, koje više nema. Pošto fibula nije cijela, a drugih priloga nije bilo, mučno joj je pouzdano odrediti doba; nego ipak mislim, da je treba uvrstiti megju la-tenske fibule kasnijeg doba.

Grob br. 510. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine ležala je u njoj broncana la-tenska fibula srednjeg doba, s velikim, kruglji sličnim broncanim dugmetom na daleko uzvinutoj nožici. $D = 90\ mm$, $Š = 31\ mm$ i $V = 27\ mm$.

Grob br. 511. Grob sa žàrom. Dubljina 70 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

Osim mrtvačke paljevine bili su u njoj ovi prilozi:

a) Gotovo posve cijela i sada reštaurirana ilovasta zdjelica s jednom ručicom — *tabla XLVI., slika 7.* — iznutra mrko-siva, spolja rigja. Grlo joj je jasno od trbušine odvojeno, okrajak je izvinut. Ručica sploštenog okruglastog presjeka uzdiže se za pô centimetra iznad pràvog okrajka posudice. Dimenzije:

$V = 4$, $Pr = 5{\cdot}5$, $zj = 4{\cdot}5$, $d = 3{\cdot}5$, $v\ pr = 2$.

b) Strijeli slična broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba — *tabla VII., slika 13.* — s nataknutim jantarevim dugmetom na okrugloj plojci uzvrnute nožice. $D = 59\ mm$, $Š = 43\ mm$, $V = 17\ mm$.

c) Strijeli slična broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba — *tabla VIII., slika 1.* — $D = 67$ *mm*, $Š = 59$ *mm*, $V = 26$ *mm*.

d) Broncana pafta slična onim, što su prikazane na *tabli XX., slici 15.* — $Pr = 44$ *mm*.

e) 7 cijelih i 4 slomljena, zatvorena, broncana koluta različite veličine. Presjek im je nekim s obje strane ispupčen, nekim s jedne strane ravan, s druge ispupčen. O dvjema vise sitne karičice od broncane žice. $Pr = 22$ do 53 *mm*.

f) Mala naočarasta dvostruka broncana špirala. $D = 30$ *mm*, $V = 19$ *mm*.

g) Različiti mali komadi bronca.

h) Više komada jedne male toke od bijelog krtog materijala, valjda kositera. — *Tabla XXV., slika 11.* — $Pr =$ oko 33 *mm*.

i) 12 žutih i 25 sitnih bijelih staklenih zrna, od kojih je pošljednjih jedan dio iznutra pozlaćen i posrebren. — *Tabla XXXI., slika 6.*

Tačka br. 512.

Ta tačka leži u središtu mrtvačkog garišta, koje ima do $3\,m$ u premjeru, te je ogragjeno kamenitim pločama.

Grob br. 513. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U njoj je megju ostancima mrtvačke paljevine bila broncana fibula iz srednjeg latenskog doba. — *Tabla VII., slika 14.* — $D = 111$ *mm*, $Š = 37$ *mm*, $V = 28$ *mm*.

Grob br. 514. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm*.

Rastrošena ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji i ne može se reštaurirati.

Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjena je jedna broncana pinceta — *tabla IV., slika 2.* — s održanim punciranim koricama od broncanog tenećeta za sapinjanje. $D = 120$ *mm*, $Š = 25$ *mm*.

Grob br. 515. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm*.

Ilovasta je žàra stajala prosto u zemlji i bila je rastrošena, tako da se ne može reštaurirati.

U mrtvačkoj paljevini bili su ovi prilozi:

a) La-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla XI., slika 1.* — Slabo savijena joj stremenka od žice ima 5 na njoj nataknutih velikih jantarevih zrna, pa dok dvostuka špirala pri glavici sastoji od 8 zavojaka

na svakoj strani, to je špirala pri nožici samo jednostrana i ima samo 3 zavojka. $D = 145\ mm$, $Š = 55\ mm$ i $V = 42\ mm$.

b) 8 jantarevih zrna različitog oblika i veličine, od kojih su dva komada prikazana na *tabli XXVII., slike 11.* i *17.*

Grob br. 516. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U njoj je osim mrtvačke paljevine bila ljepušna broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba. — *Tabla VIII., slika 14.* — $D = 60\ mm$, $Š = 9\ mm$ i $V = 11\ mm$.

Grob br. 517. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, stajala je prosto u zemlji i bili su u njoj megju mrtvačkom paljevinom ovi prilozi:

a) Osim odlomljene ručice cijela mala mrko-siva zdjelica izvijena okrajka. Obje ručice okruglasta prosjeka sizale su iznad okrajka. Dimenzije: $V = 4{\cdot}5$, $Pr = 7$, $zj = 7$, $d = 3{\cdot}5$, $v\ pr = 4{\cdot}5$.

b) La-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla XI., slika 3.* — kojoj je na slabo savijenoj stremenci nataknuto sedam jantarevih zrna. $D = 106\ mm$, $Š = 30\ mm$ i $V = 29\ mm$.

Grob br. 518. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, stajala je prosto u zemlji. Ona je bila napunjena mrtvačkom paljevinom i bili su u njoj ovi prilozi:

a) Željezni fragmenat — *tabla III., slika 11.* — uz drugi plosnati i ravni željezni fragmenat.

b) Broncano dugme s konkavno udubljenim srednjim poljem. — *Tabla XXIII., slika 9.* — $Pr = 16\ mm$.

c) U pola staljen grumen bronca.

d) 6 jantarevih zrna različitog oblika i veličine. Najveće je prikazano na *tabli XXVI., slika 13.* — i dva druga na *tabli XXVII., slike 6.* i *9.*

Grob br. 519. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žara bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U njenoj mrtvačkoj paljevini bila je jedna broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba. — *Tabla IX., slika 2.*

$D = 97\ mm,\ S = 21\ mm,\ V = 30\ mm.$

Grob br. 520. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u sjeverojužnom pravcu s glavom na južnoj strani.

Ukraj glave nagjeni su ovi prilozi:

a) Velike, broncanim tenećetom podstavljene i žicom, na oblik brojke 8 savijenom, sastavljene špiralne broncane dvotoke, posve slične onima, što su prikazane na *tabli XVI., slika 1.* — $\check{S} = 163\ mm,\ V = 71\ mm.$

b) Više ovećih komada jednog broncanog privjeska od lančića. Lančići su sastavljeni spletenom žicom, savijenom na oblik brojke 8, koja se završuje malom špiralnom tokom.

c) Plosnato, sa tri kockasta oka ornamentirano jantarevo zrno — *tabla XXV., slika 22.* — $Pr = 27\ mm.$

d) 4 slična plosnata, ali nenariješena jantareva zrna do $Pr = 34\ mm.$

Grob br. 521 *a.* Skeletni grob. Dubljina 30 *cm.*

Pravac kostura, koji je prosto u zemlji ležao, nije konštatovan, a i priloga uza nj nije nagjeno.

Grob br. 521 *b.* Skeletni grob. Dubljina 70 *cm.*

Pod kosturom najposlije navedenim nagjena je prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra, koja se nije mogla reštaurirati. Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su u njoj ovi prilozi:

a) Šivaća igla od bronca — *tabla III., slika 18.* — $D = 62\ mm.$

b) Broncana fibula iz ranog la-tenskog doba — *tabla VII., slika 6.* — uzvrnute joj nožice, kao ni jezičca nema. $D = 60\ mm,\ \check{S} = 35\ mm,\ V = 17\ mm.$

c) Broncani prsten — *tabla XIX., slika 9.* — On sastoji od glatkog ljevenog obruča te mu je $Pr = 23\ mm,$ a širina $4\ mm.$

Tačka br. 522.

Ta tačka leži nasred jednog mrtvačkog garišta, koje ima od prilike $3\ m$ u premjeru, te je popločeno kamenitim pločama.

Grob br. 523. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Rastrošena ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji i ne može se reštaurirati. U mrtvačkoj paljevini bila je jedna broncana certoška fibula, u koje nije bilo jezičca ni špirale.

Grob br. 524. Skeletni grob. Dubljina 50 *cm.*

Kostur je prosto u zemlju položen u pravcu sjeverojužnom s glavom na južnoj strani.

Ukraj glave ležali su ovi prilozi:

a) Zatvoren, glatki broncani kolut, na jednoj strani ravan, na drugoj polukružan. $Pr = 59$ *mm.*

b) Dvije broncane špiralne cjevčice, od kojih je jedna prikazana na *tabli XXIII., slika 31.*

c) 9 jantarevih zrna različite veličine do 25 *mm* premjera, i ulomak takog zrna.

Grob br. 525. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Prosto u zemlju postavljena ilovasta žàra, koja se ne može reštaurirati, imala je u sebi samo mrtvačku paljevinu bez priloga.

Grob br. 526. Grob sa žàrom. Dubljina 60 *cm.*

Ilovasta žàra bila je nepokloljena i rastrošena, pa se za to ne može reštaurirati.

Pod ostancima mrtvačke paljevine nagjena je u njoj mala broncana la-tenska fibula sa dvije špirale — *tabla IX., slika 16.* — Na slabo savijenoj njenoj stremenci nataknuto je jedno srednje plosnato i sa strane dva okruglasta jantareva zrna. $D = 73$ *mm,* $Š = 29$ *mm* i $V = 28$ *mm.*

Grob br. 527. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *mm.*

Nepoklopljena ilovasta žàra bila je rastrošena i ne može se reštaurirati.

U njenoj mrtvačkoj paljevini bili su ovi prilozi:

a) Dva željezna fragmenta.

b) Jedno cijelo, uravnjeno, valjkasto jantarevo zrno i tri komadića takih zrna.

c) Žućkasto-zelen utarak neke staklene posude.

Grob br. 528. Grob sa žàrom. Dubljina 50 *cm.*

Ilovasta žàra stajala je prosto u zemlji i ne može se reštaurirati. Megju ostancima mrtvačke paljevine nagjeni su ovi prilozi:

a) Jedan željezni fragmenat.

b) Ulomak nenariješenog broncanog zaponca.

(Nastaviće se.)

Pripomena. Table XXIX., XXX. i XXXI. priložiće se uz 4. knjigu.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3

1/1 nar. vel.

Tabla XXVI.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Biśća".

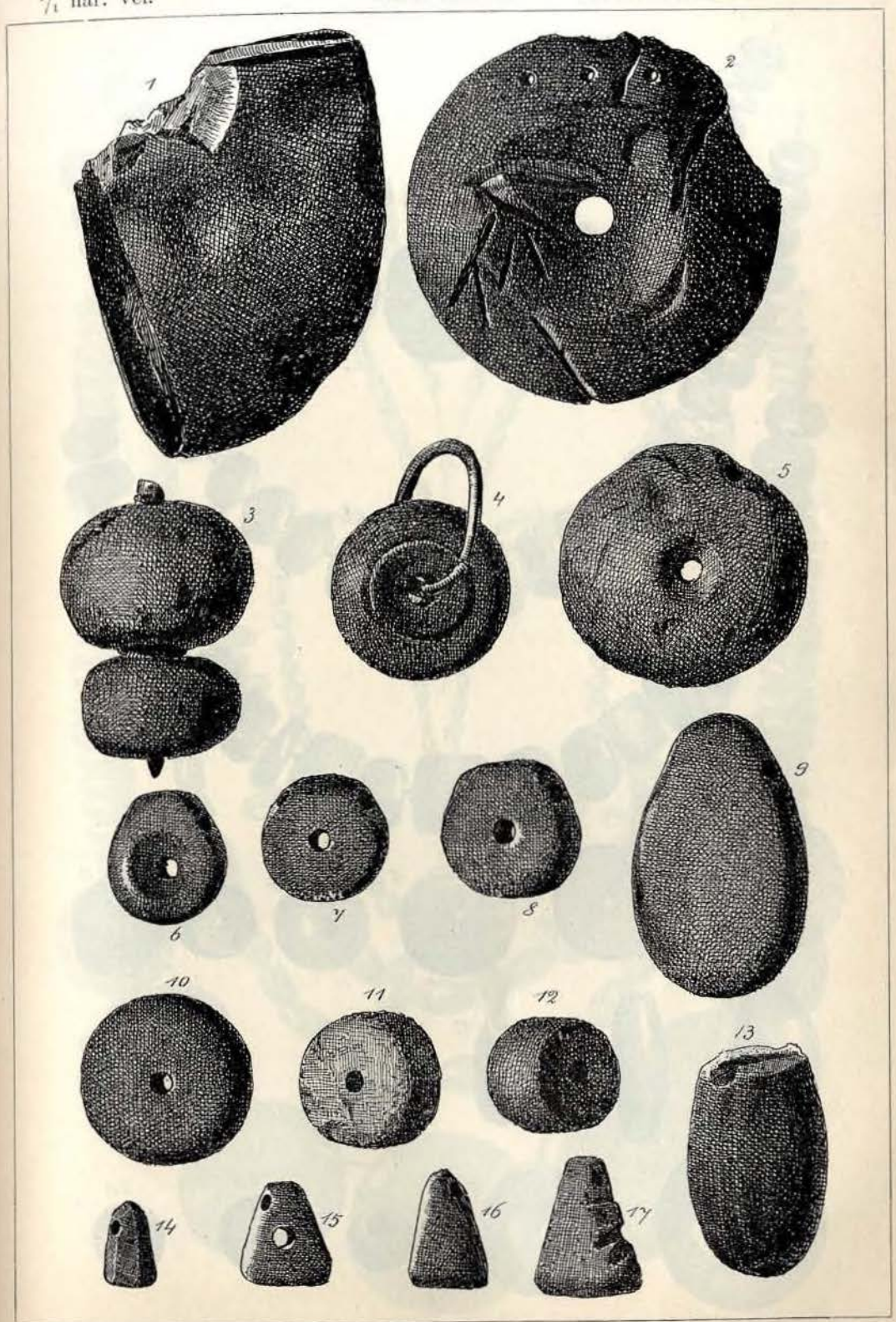

1/1 nar. vel.

Tabla XXVII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

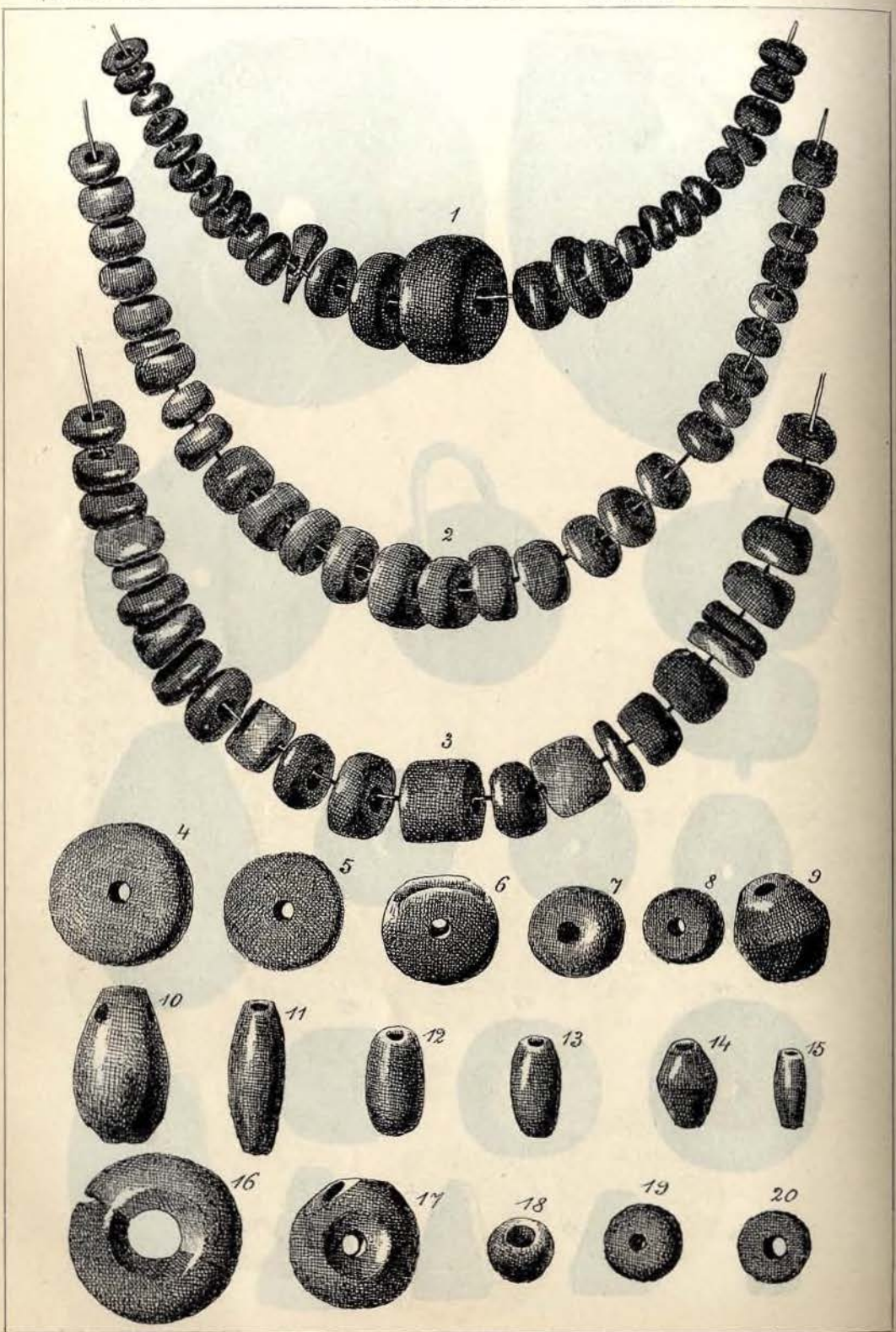

1/2 nar. vel.

Tabla XXVIII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Biśća".

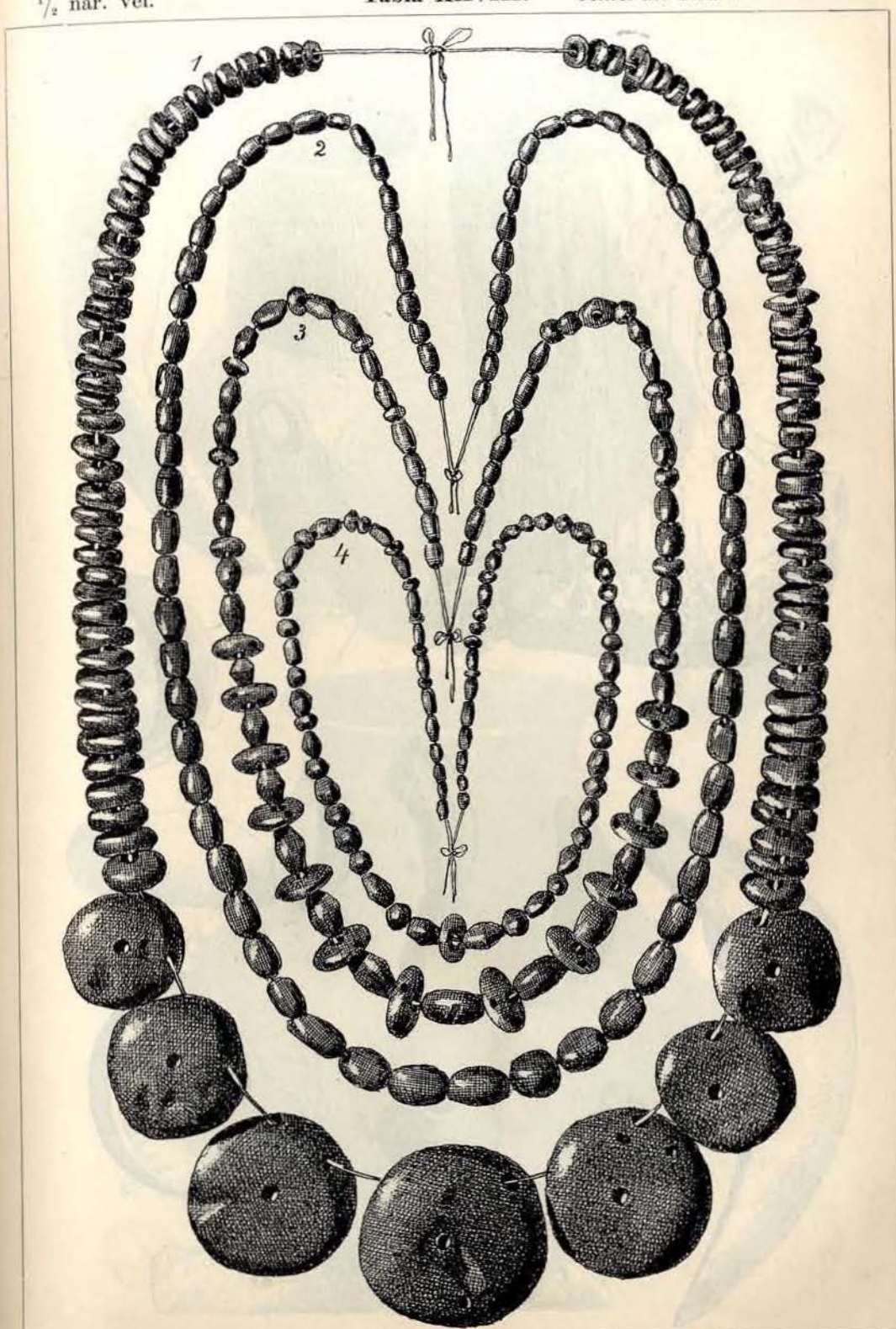

$^2/_3$ nar. vel.

Tabla XXXII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

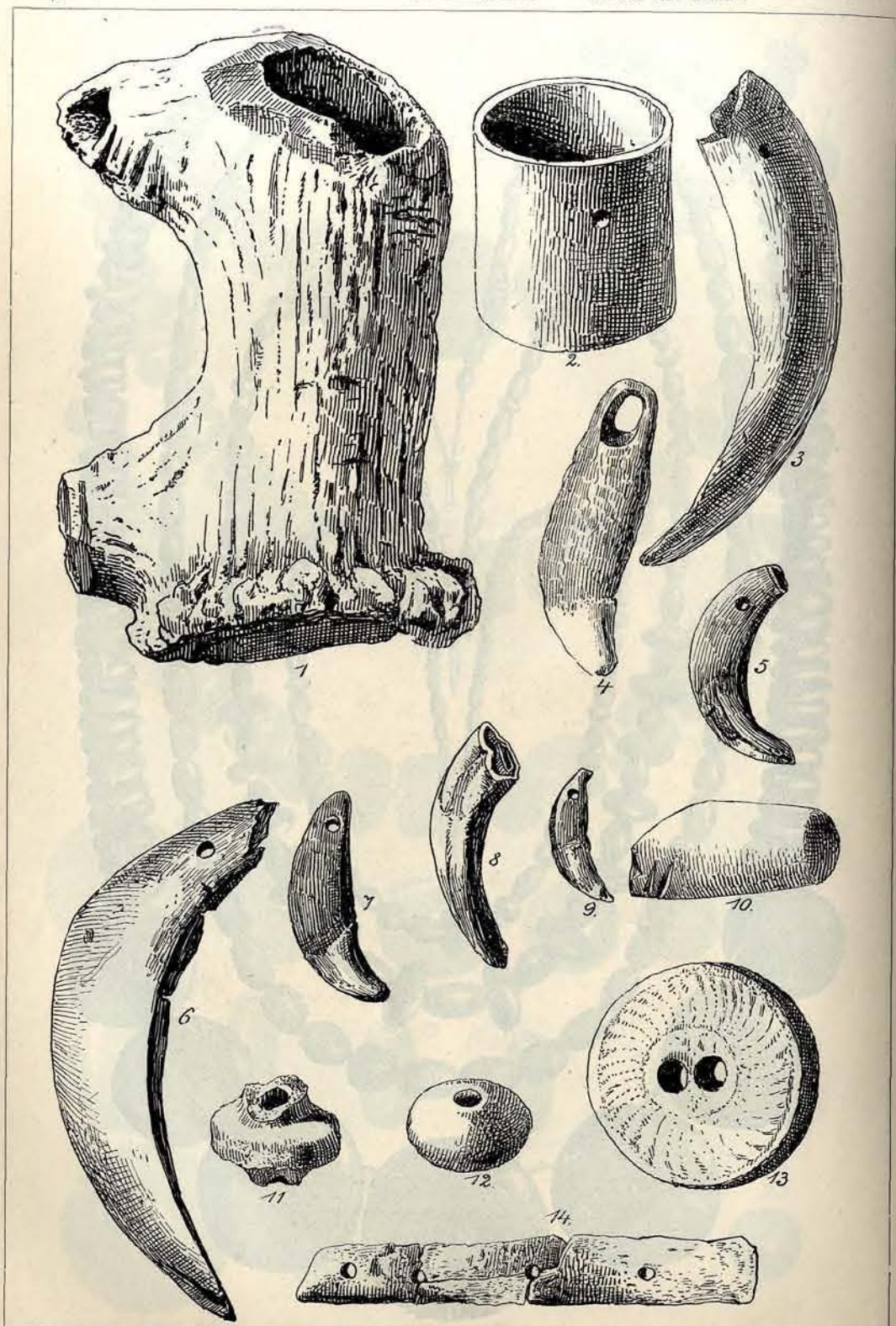

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3

1/6 nar. vel.

Tabla XXXIII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

1/3 nar. vel.

Tabla XXXIV.

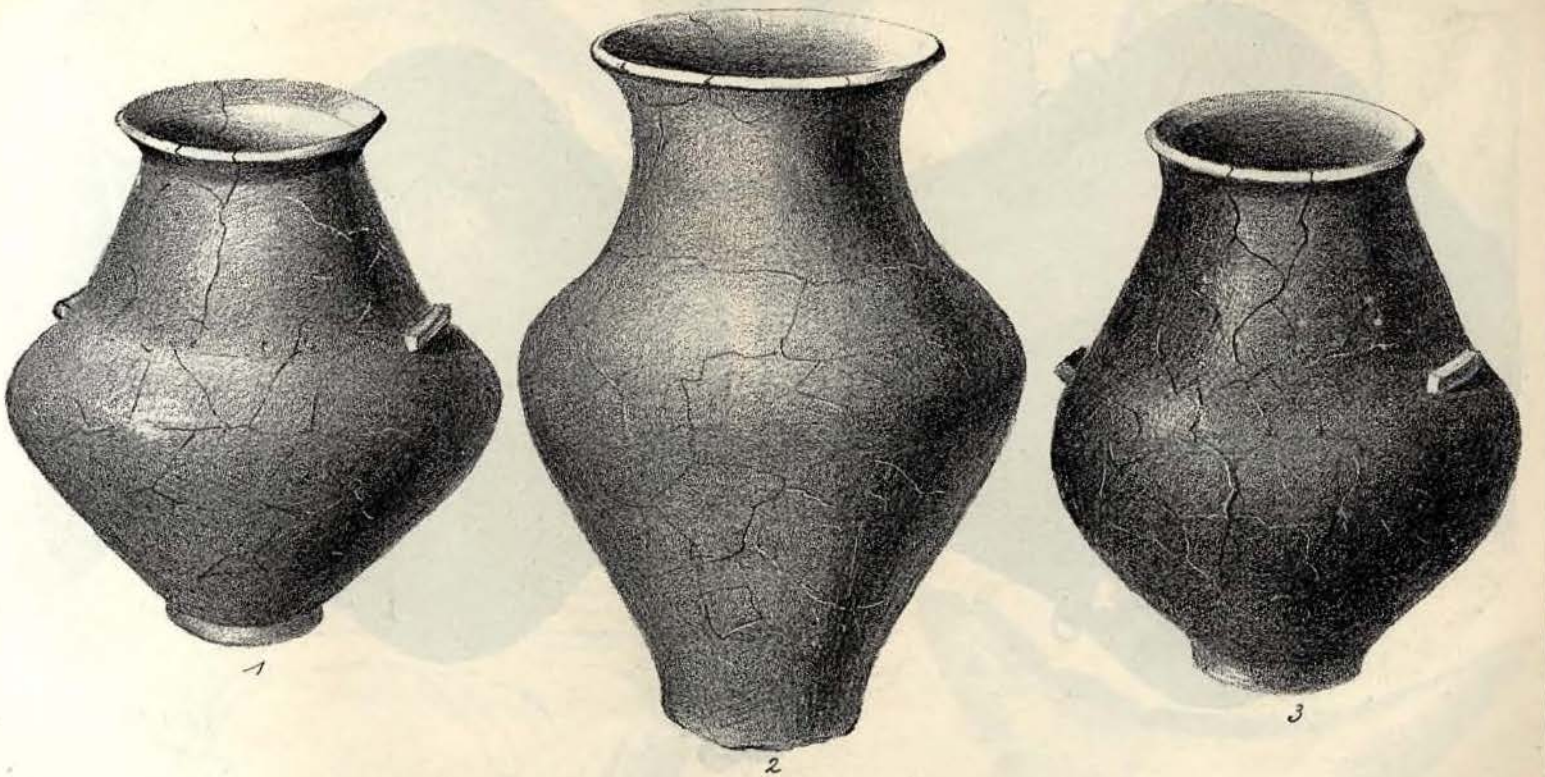

1/3 nar. vel.

Tabla XXXV.

1/6 nar. vel.

Tabla XXXVI.

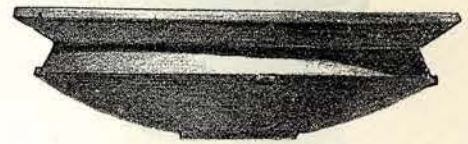

1. a

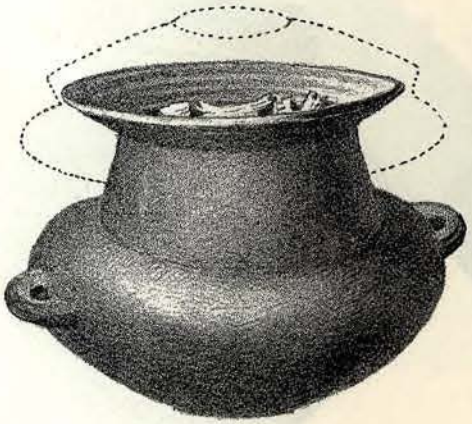

2

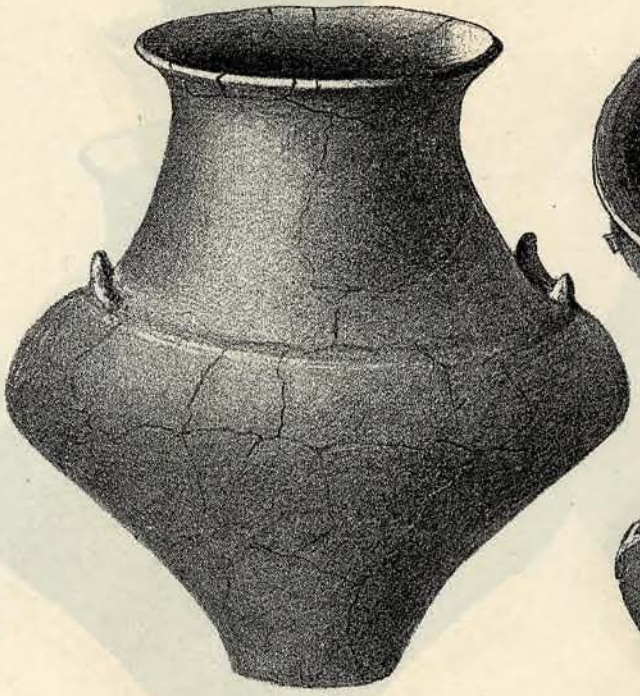

3

1. b

4

1/6 nar. vel.

Tabla XXXVII.

1/6 nar. vel.

Tabla XXXVIII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

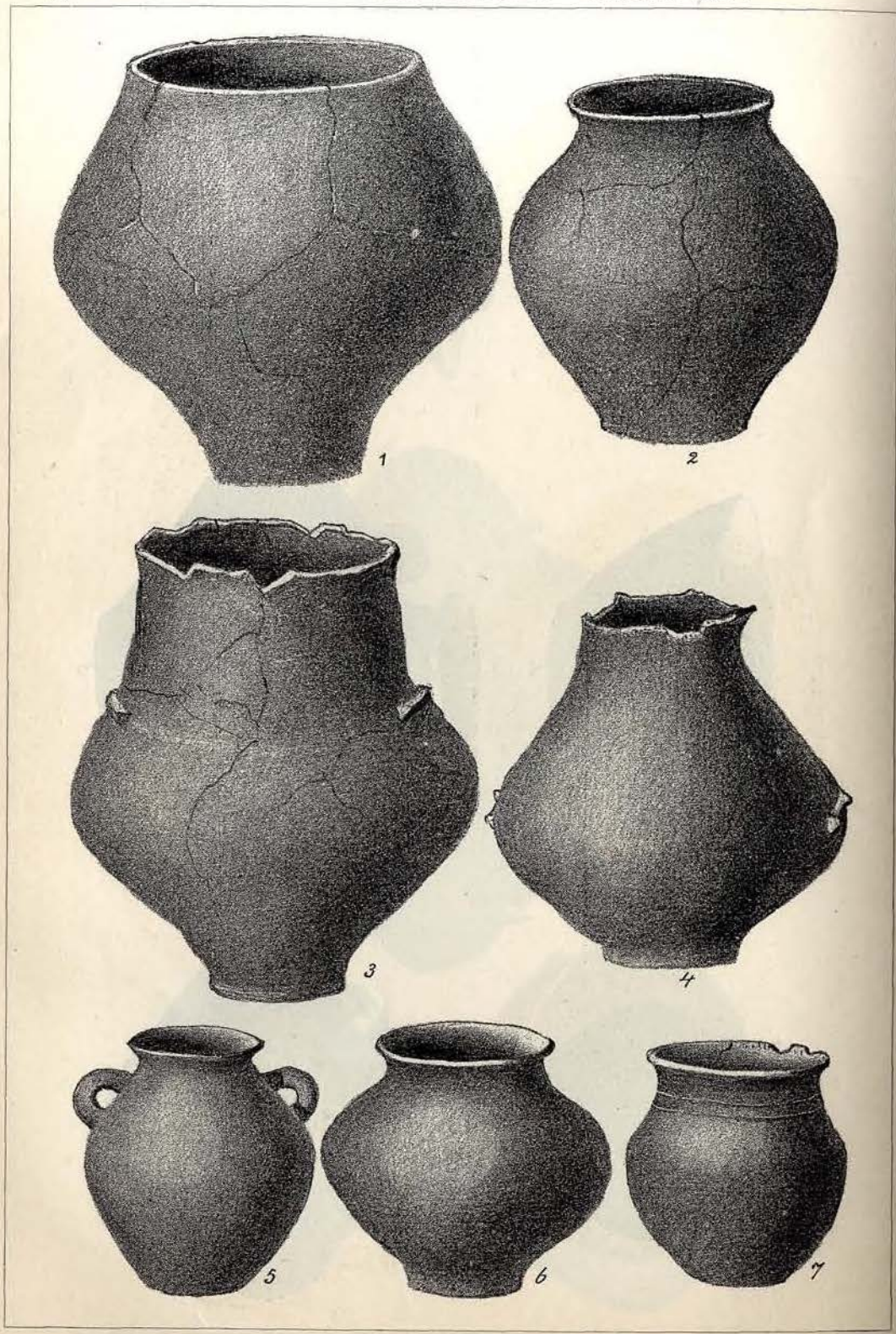

1/6 nar. vel.

Tabla XXXIX.

1/6 nar. vel.

Tabla XL.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

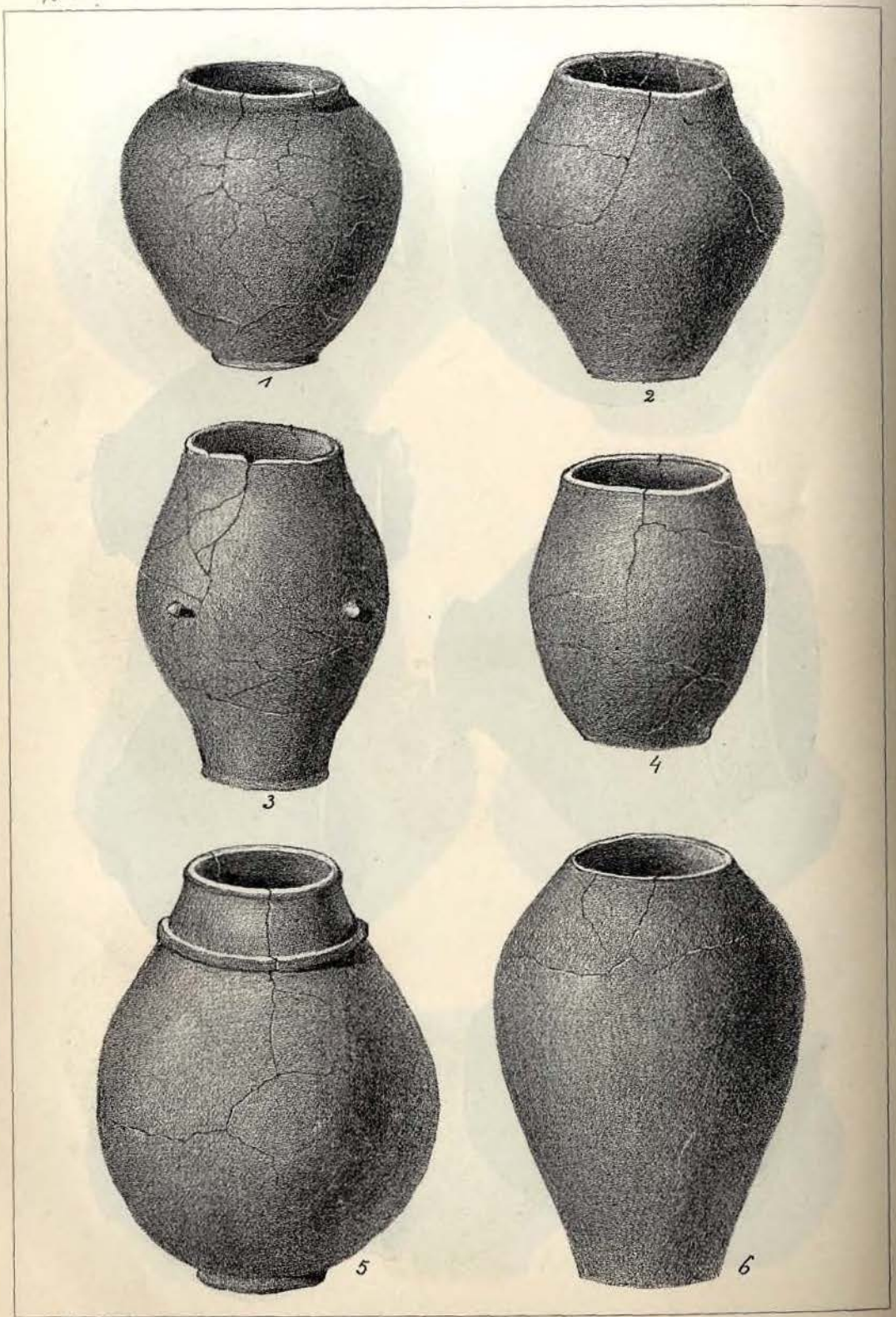

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3.

1/6 nar. vel.

Tabla XLI.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

1/6 nar. vel.

Tabla XLII.

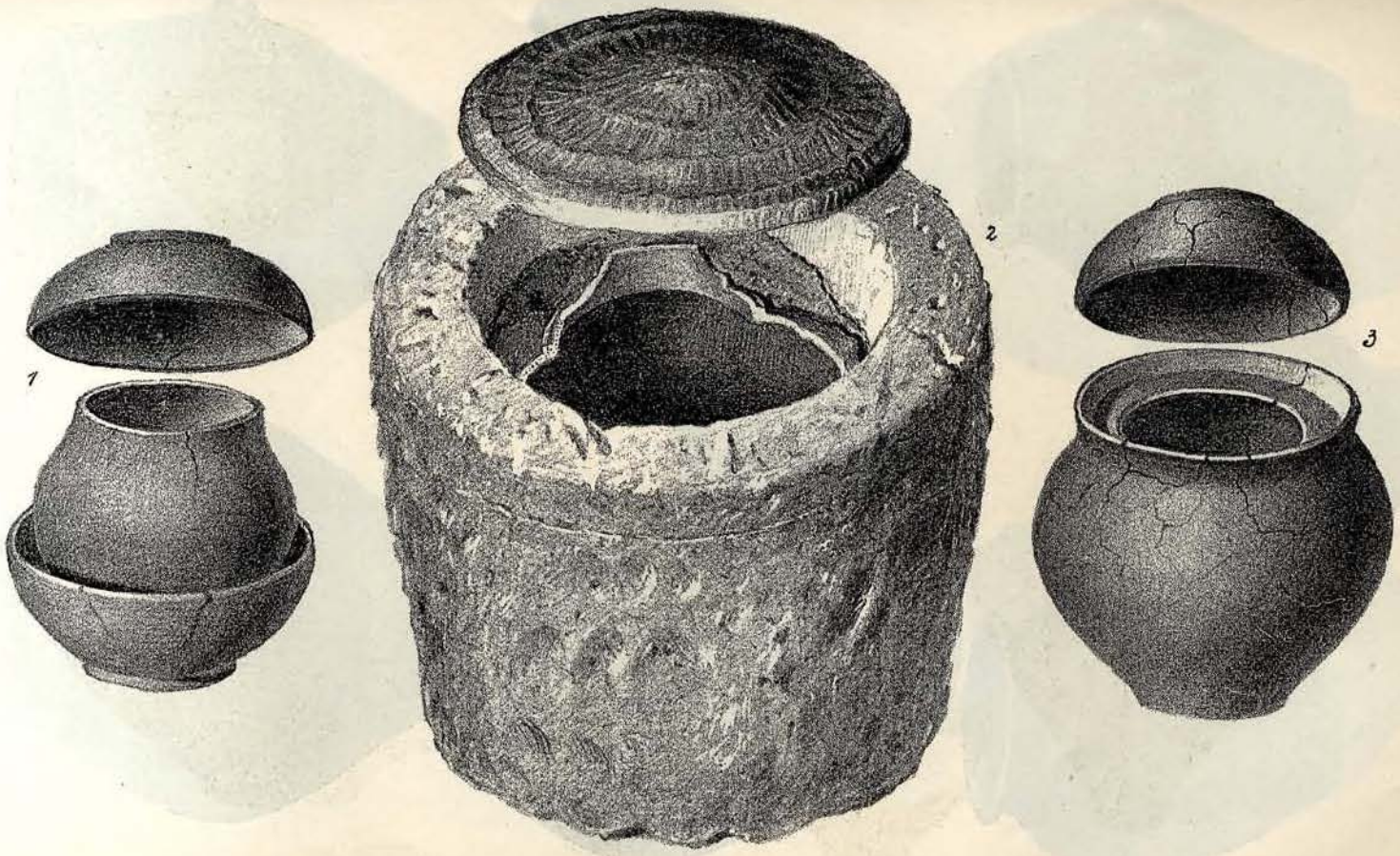

1/6 nar. vel.

Tabla XLIII.

1/4 nar. vel.

Tabla XLIV.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća“.

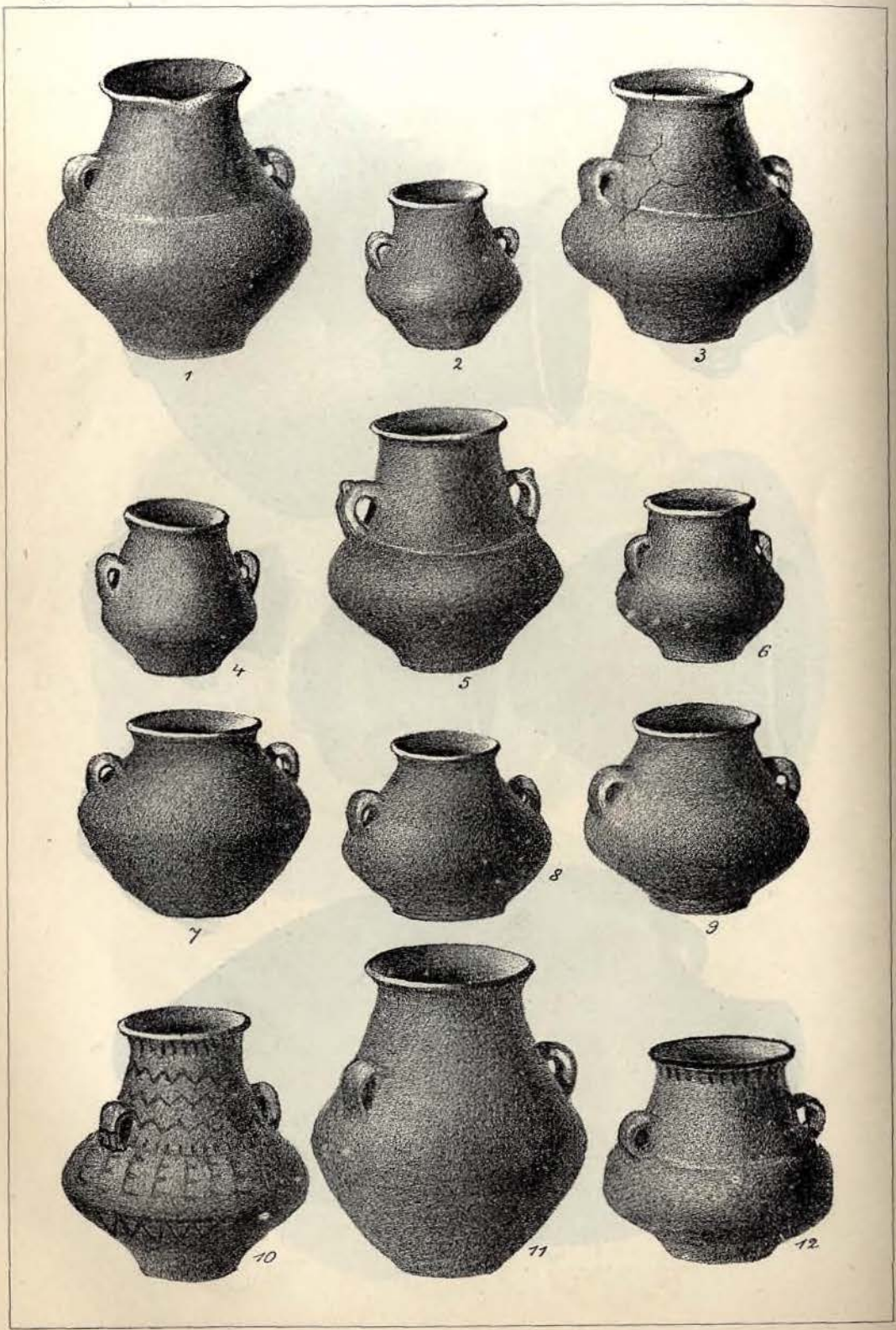

$^1/_4$ nar. vel.

Tabla XLV.

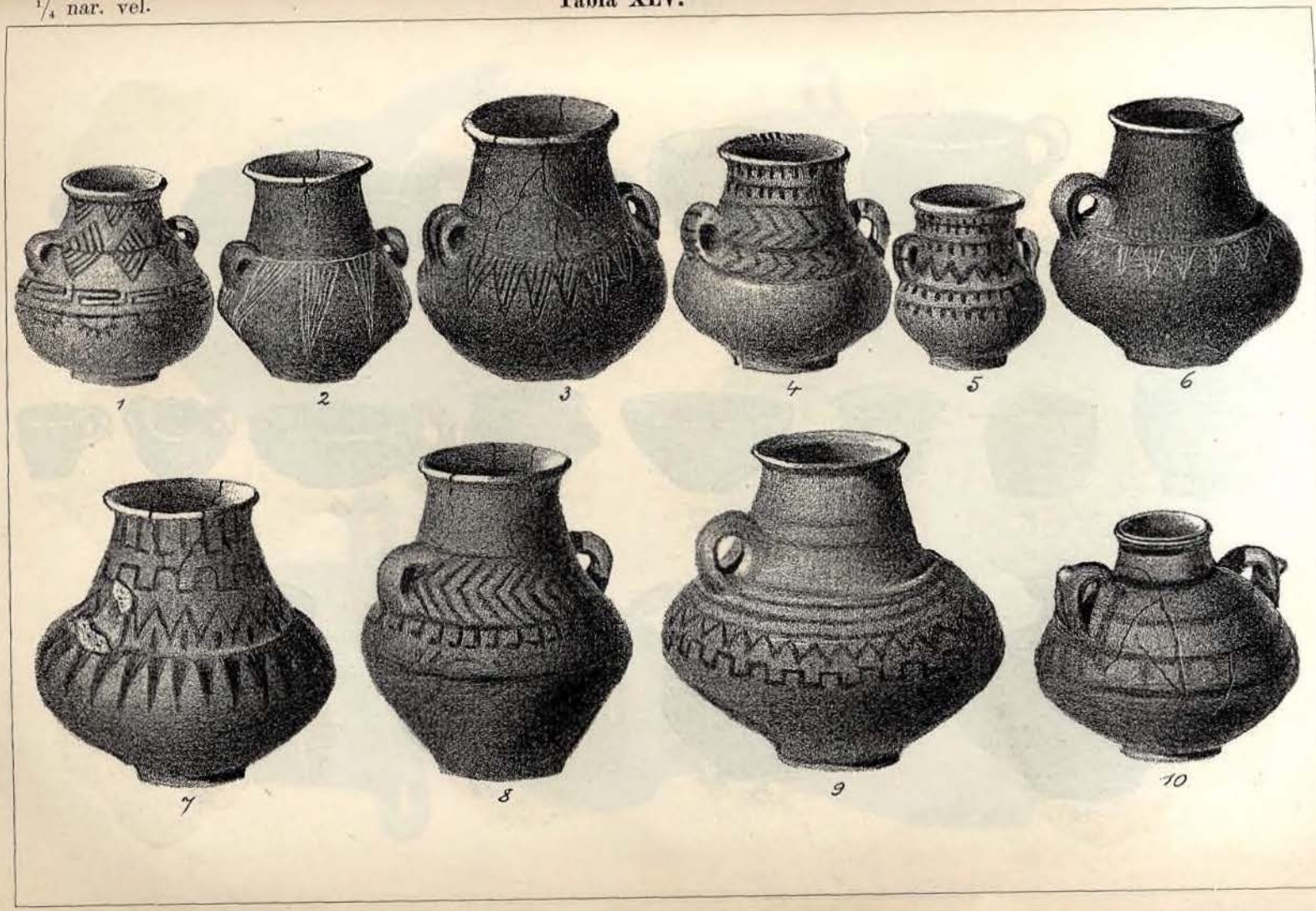

1/4 nar. vel.

Tabla XLVI.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3.

1/3 nar. vel.

Tabla XLVII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

$^1/_2$ nar. vel.

Tabla XLVIII.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

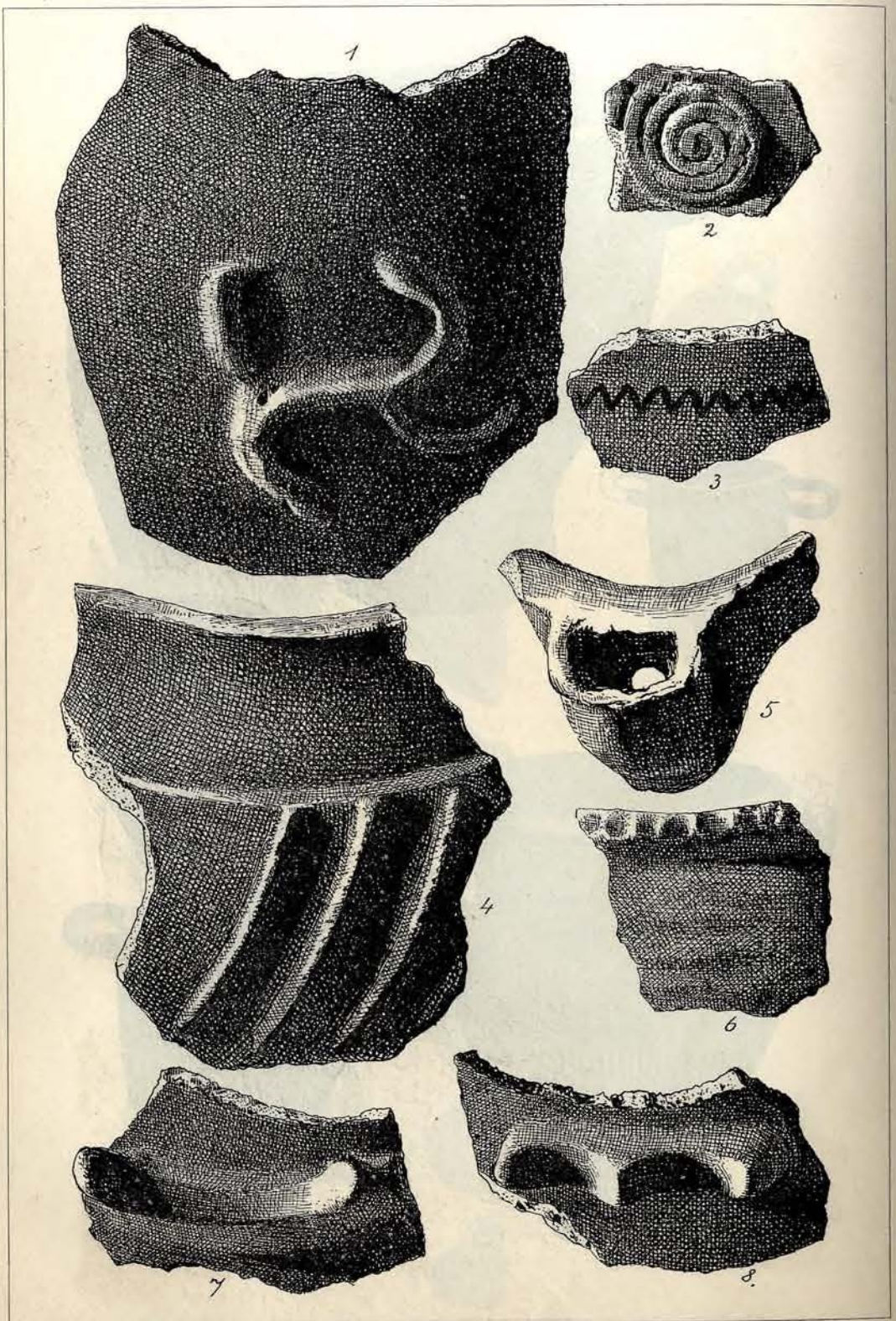

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3.

$^1/_2$ nar. vel.

Tabla XLIX.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća“.

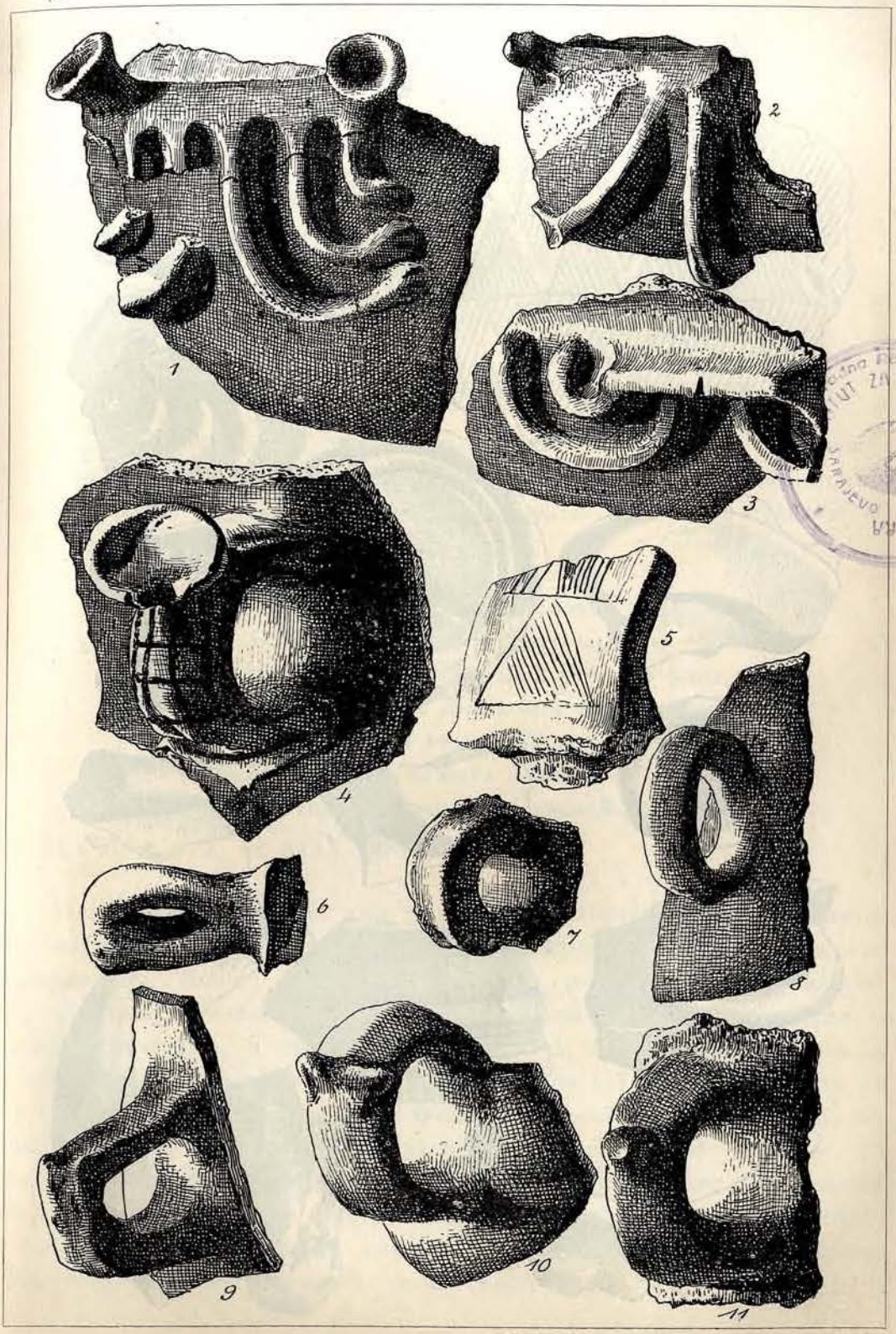

1/2 nar. vel.

Tabla L.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

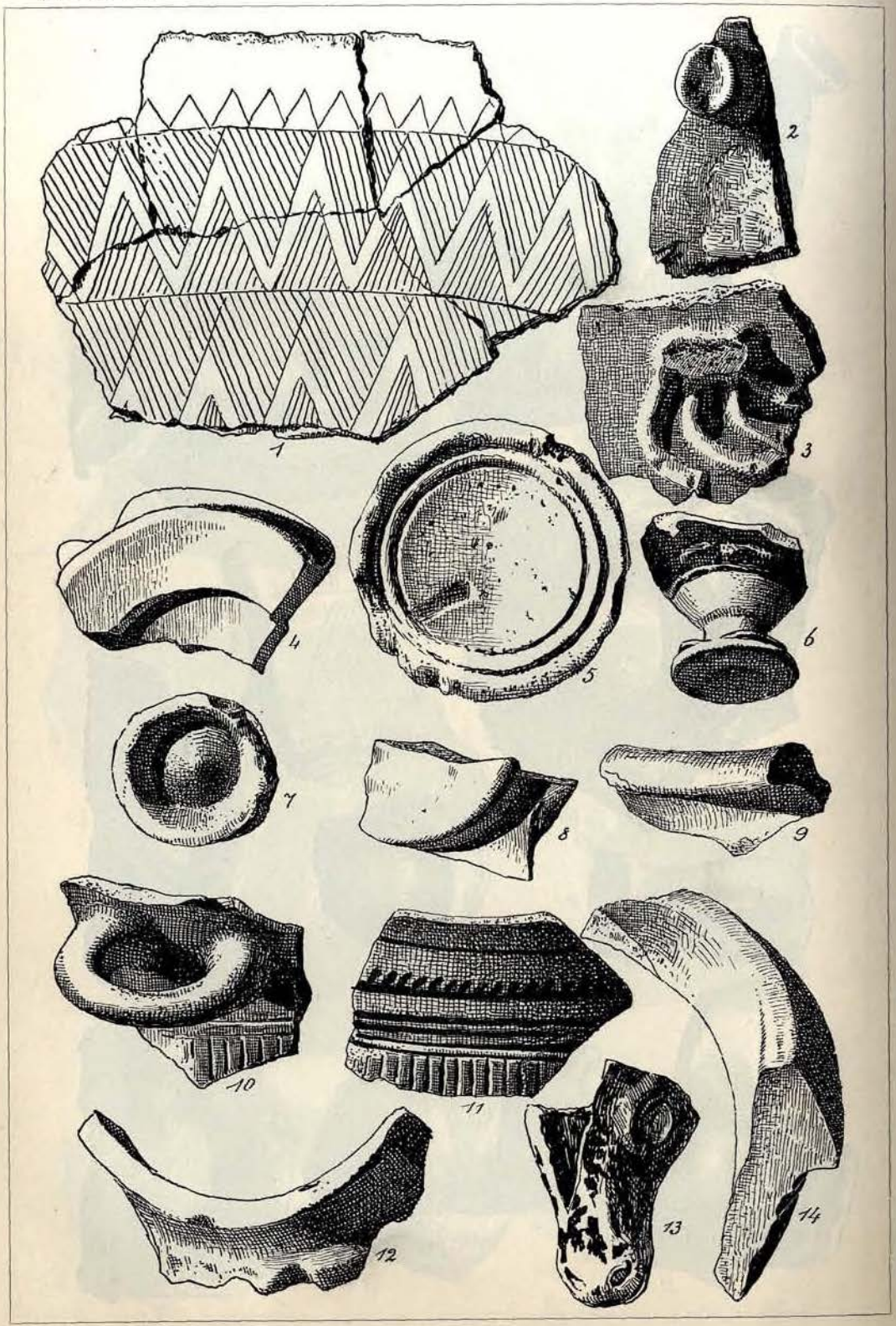

Двије босанске краљице.

Приопћио

архимандрит **Иларион Руварац.**

Претпошљедња босанска краљица Катарина.

Катарина краљица, удовица предпошљедњега краља босанског, Томаша Остојића, преминула је у Риму дне 25. октобра 1478. год. и би сахрањена у цркви „Ara coeli“ званој, и на гроб постављен јој је споменик с овим натписом:

Катарини кралици босанской,
Стипана херцега о(тъ) светога Саве,
о(тъ) порода Єлине и кѣће цара Стипана роени,
Томаша крала босаньскога жени,
коа живи година 50 и 4.
и приминѫ ѕ Римѫ на лита господна 1478 лито
на 25 дна октобра. Споминакъ не писмомъ поставлень.

(Mikl.: Mon. serb., p. 519.)

Ни један натпис наш није толико пута штампан и прештампаван, као тај натпис; ни о једном се натпису нашем није толико писало и расправљало, колико о том натпису; та штампан вам је натпис тај не само ћирилским словима већ и глаголским и латинским и грчким писменима, и преведен је натпис тај на њемачки. Научници и стручњаци писали су читаве коментаре на тај натпис, као што се на прилику пишу коментари на какав стародревни грчки или латински или мисирски и асирски и вавилонски натпис. И кад би ко хтио зналачки тачно и савјесно по примјеру критичких и темељних Нијемаца да помене све књиге и листове, у којима је од године 1550. штампан и коментиран тај натпис с гробне плоче босанске краљице Катарине, морао би написати читаву књигу.

Ја сам прије двадесет година и више мислио на то и исписао сам био из Ламбецијеве библиотеке, из Асеманових календарија, из Мајерновог Спицилегијума и из Катанчићевог Специмена дотична мјеста, и шта је Дифрен рекао, шта ли Шшмек примијетио и како је Енгел превео на њемачки, и кога су П. Ј. Шафарик и Фрањо Миклошић помињући натпис тај поменули и т. д., и т. д.; но послије сасвим сам изгустирао ту колико учену, толико малокорисну своју работу, и данас не ћу да знам за сав тај апарат, спремљем прије 20 година и више.

Па и нашто да спомињем и Ламбеција бечкога и Асемана римскога библиотекара и Мајерна и Катанчића и остале старе писце, кад они покрај све своје учености и начитаности нијесу знали о Катарини и о њеном роду то, што ми данас знамо? Јер и ако су знали они, ко је био отац, дјед и прадјед по оцу Катарини, краљици босанској, али нијесу знали, јер ни Орбин, извор њихов није знао то, од кога је рода и племена била мати њезина, а наиме, да је мати њена, по имену Јелена била кћи Балше (III.), господина зетскога, а тај Балша да је био син Ђурђа Срацимировог Балшића и Јелене, кћери српскога кнеза Лазара, а кућа кнеза Лазара и кнегиње Милице с једне и кућа зетских Балшића с друге стране, да су биле у сродству с кућом цара Стефана.

Но данас се не пита и није у питању то, како је и по чему је кућа Херцега Стјепана била род кући српскога цара Стефана, већ се данас мора питати и у питању је: да ли је у натпису на надгробној плочи краљице Катарине било написано то, да је Катарина била од порода Јелине и куће цара Стефана? — јер данас, и не од јуче, већ од много много година, нема тога босанскога натписа; односно оне плоче, на којој је урезан био тај натпис, нема у поменутој цркви у Риму, и данас вам нико од фратара не зна казати, куд се дјела и шта је било с том надгробном плочом, на којој је по казивању урезан био тај натпис.

Да поменем најновије писце, који помињу гробни споменик, постављен босанској краљици Катарини у поменутој цркви у Риму.

Црнчић (Rad jugoslav. akademije, књ. 79. Загреб 1886.) помињући на стр. 18. опоруку (тестаменат) „несрећне а добре краљице босанске Катарине“, писану 20. октобра 1478., напомиње под 1., да је иста краљица пет дана доцније преминула, — пак ју, како бијаше наредила, сахраниште у цркви св. Марије на „Ara coeli“. Ту јој је споменик на првом десном од великога олтара стуцу, т. ј. камен, у ком је она исклесана и „dvoj grb“ покрај главе јој, и под њом овако написано:

D. O. M.
Catharinae Reginae Bosnensi
Stephani Ducis Santi *(sic)* Sabbae Sorori,
Et *(sic)* Genere Helene. Et Domo Principis
Stephani Natae Tomae Regis Bosnae
Uxori. Quantum vixit Annorum LIII.
Et obdormivit Romae. Anno Domini
M.CCCC.LXXVIII. Die XXV. Oteobris *(sic)*
Monumentum ipsius Scriptis positum.

пак је очито, да је оно: „Катарини краљици босанској, Стипана херцега од (sic) светога Саве, од порода Јелине и куће цара Стипана роени“ и т. д. по том преведено, т. ј. г. Црнчић каже, да је онај напред стављени натпис пријевод с латинскога натписа, који се латински натпис и данас налази, те се може читати на оном камену, узиданом у ступу, на ком је исклесана краљица Катарина.

Толико г. Црнчић, а г. Рачки зна нешто више о плочама и тим натписима.

Помињући оба грба на надгробном споменику Катарине краљице, пише Рачки у „Radu, књига 101., стр. 155“ ово:

„На поду испод којега је тијело Катарине почивало, бјеше постављена плоча. На тој плочи исклесана краљица у дугој хаљини огрнута дугачким плаштем. Ова плоча бјеше год. 1590., кад се је презбитериј поправљао, уједно с надгробном плочом кардинала Људевита Алиберта, оданде дигнута и узидана у ближњи ступ брода. Том приликом неста и плоче с натписом ћирилским и латиницом, која је лежала тик надгробне плоче с натписом латинским, који се усљед тога једини сачувао.“

Но Јован Ашбот у дјелу свом: „Bosnien und die Hercegovina, Wien 1888“ друкчије гуди о том, а Јован Ашбот био је, као што сам прича у Риму и видио је својим очима тај споменик и прочитао је латински натпис испод исклесане слике краљичине, па кад исти господин каже, да до данашњег дана добро сачувани латински натпис тај гласи:

Catharinae Reginae Bosnensi, Stephani Ducis Sancti Sabbae Sorori. Et genere Helene et Domo Principis Stephani natae — и „Quantum vixit“ etc. etc., онда шта да кажеш, шта да мислиш и помислиш ти млади Бошњаче и лаки Херцеговче, који знаш, да Катарина краљица није била сестра (Soror) већ кћи (nata) Херцега Стјепана? И зар не ћеш помислити и рећи, да тај до данас сачувани латински натпис,

већ због те једне ријечи „Soror“ није и не може бити аутентичан натпис и оригинал, с кога би био преведен онај горе истакнути словински натпис. И зар не ћеш, гледом на тај латински натпис изгубити вјеру, или зар се не ће поколебити у теби вјера у аутентичност у онај и онакав словинско-босански натпис, за који се вели, да је био негда на плочи над гробом краљице Катарине, који је Миклошић приопћио у „Српским споменицима“.

Откуд је Миклошић исписао босански тај натпис?

Он спомиње извор овако: „Inscriptio in „Ara Coeli“ Romae. Gio. Battista Palatino, Libro, nel qual' s' insegna a scriver ogni sorte lettera. Roma 1550. Compendio del gran volume dell' arte del bene et leggiadramente scrivere tutte le sorti di lettere e caratteri, Venetia 1588. Ex hoc fonte omnes habent, qui hanc inscriptionem ediderunt: Bohorič, Mauro Orbini, Čevapovics, Pejacsevics etc.“

Но пошто је казивањем г. Рачкога и напоменама г. Ашбота у поменутом дјелу на стр. 457 и 458 уздрмана вјера у аутентичност тога од Фр. Миклошића приопћенога натписа, то ћу и натпис тај, и латински и словинско-босански тај натпис оставити на страну — као год што сам прије тога казивања Рачкога и напомена Ашботових прегорио онај дуго спремани апарат за коментирање истога натписа — и из цијелога тога натписа на гробном споменику краљице Катарине задржаћу и узећу само то, да је краљици тој босанској било 54 године од рођења, кад је преминула у Риму год. 1478., те да је по томе рођена год. 1424.

Балша III. пошљедњи зетски господар из куће Балшића преставио се год. 1421. — 28. априла исте године помиње се у једном млетачком спису Балша као жив, а у писму од 3. јула 1421. помиње се он као мртав (Ljubić: Mon. VIII., 89 и 94), те се може узети, да се преставио послије 28. априла а прије 3. јула 1421. године. Иза Балше није остало мушко дијете, али је остало више кћери, и те кћери Балшине биле су у кући и под туторством великога босанскога војводе Сандаља, односно Сандаљеве друге или треће жене, Јелене, кћери кнеза Лазара а матере истога Балше III. („Cum sit [Sandal] cum dictis dominis [деспот Стефан Лазаревић и нећак његов Ђурађ Вуковић] affinitate strite conjunctus [јер је сестра Стефанова и тетка Ђурђева, поменута Јелена била за Сандаљем] et habeat in gubernum filias condam domini Balsae, каже се у листини од 3. септ. 1425. год. у Гласнику срп. уч. др. XIII., 234). — Сандаљ и Јелена удадоше старију кћер Балше III. Јеленину унуку, по имену Јелену, за синовца Сандаљева Стјепана, потоњег Херцега

Стјепана око год. 1423. и та Јелена родила је Стјепану год. 1424. Катарину, потоњу краљицу босанску.

Сандаљ, велики војвода русага босанскога, преставио се 15. марта 1435. год. а „оставша“ Јелена, кћи кнеза Лазара преставила се на крају год. 1442., и у тестаменту свом, писаном 1442., 25. новембра у Горчанима у Зети руком духовнога свога оца, старца Никандра Јерузалимца, поменула је своју унуку, војводиницу Јелену (жену војводе Стјепана) и „господичну Каталену“, своју праунуку а кћер војводе Стјепана и Јелене војводинице, и Тодору унучицу. Даничић у рјечнику из српских књижевних старина каже гледе имена Тодора: „жена војводе Радосава Павловића 1439.—1442. — Род Јелени Сандаљевици, која је назива унучицом 1442., као да бјеше кћи Каталене, која бјеше род истој Јелени. М. 415. П. б. 121“; а под „внꙋчица“, nepticula, али гдје долази може бити да је proneptis (праунука) cf. Тодора“. Но ја мислим да „Тодора унучица“ Јелени Сандаљевици, никако не може бити кћи Каталене, јер је Каталена године 1442., кад је Јелена Сандаљевица писала тестаменат, била још дјевојка и тек се удала 1445.—1446. год.

Иста Јелена, кћи кнеза Лазара, тестаментално је наредила, шта од имања свога и блага оставља Стјепану војводи, сину јој „бех греха“ и његовој госпођи а својој унуци Јелени и њихњој дјечици а наиме кнезу Владиславу, кнезу Влатку и господичној Каталини (њој „оботци мали и лѣтца злата“) и сестри својој Деспини, и поставила је за извршитеља пошљедње воље своје и за ктитора и окрмитеља цркви својој новој у Горици (у Зети) „унуку своју госпођу Јелену, војводиницу и кнеза Владислава првенца унукиног“. Стјепан најмлађи син војводе Стјепана не спомиње се у тестаменту Јелене Сандаљевице, јер га год. 1442. још и није ни било на свијету. И тога Стјепана није по свој прилици ни родила унука Јеленина, војводиница Јелена, већ друга жена Херцега Стјепана, херцежица Варвара.

Владиславу и Влатку, синовима војводе Стјепана а браћи Каталининој није 18. септембра 1438. још било 14 година од рођења, те с тога нијесу могли ни примити свој дио од поклада, што је био оставио велики војвода Сандаљ, стриц оца њихова, војводе Стјепана (Mikl.: Mon. serb., 394), а 7. маја 1440. признају и потврђују ти синови Стјепанови: кнез Владислав и кнез Влатко, да су примили из комуна дубровачког све поставе и од свију поклада остатак, што је био поставио славни велики војвода Сандаљ (Mikl.: Mon., 403).

Владислав и Влатко навршили су дакле 14. годину живота између 18. септембра 1438. и 7. маја 1440., дакле да кажемо Владислав

1. маја 1439. а Влатко 1. маја 1440. и по том би се кнез Владислав био родио око 1425., а кнез Влатко год. 1426., те се из тога може извести, да је Катарина рођена 1424. године, била прво дијете кнезу, послије војводи и најпослије Херцегу Стјепану и Јелене, кћери Балше III. Балшића.

На крају године 1443. скончао се босански краљ Твртко II. Твртковић, а краљем босанским постане Томаш Остојић, незаконити син негдашњег краља Остоје, који нови краљ претходника свога, краља Твртка II. својим стрицем називље. Томаш је прије тога живио као патарен скровито и у забити, и већ је био ожењен и од жене своје од проста рода, која се, као што кажу, звала Војача, имао је сина Стјепана, који ће наслиједити оца на пријестолу краљевства босанскога.

Да се утврди на пријестолу много је припомагао Томашу славни угарски војвода Јанко Хуњади у младога угарскога краља Владислава Леђанина, који је Томаша признао и потврдио за краља босанскога год. 1444. Томаш се приближио и римској столици, и пошто је Томаш изјавио и увјерио папу, да се је одрекао патаренске вјере, у којој се родио, а пригрлио наук и закон римски а уједно молио папу, да му помогне у невољи његовој, пошто је он ван брака рођен и пошто босанска господа не трпе, да уз краља сједи краљица од припроста рода — и папа Евђеније IV. помогао је Томашу краљу (C. Theiner: Mon. Slav. merid., I., стр. 388; ср. Klaića: Povijest Bosne, стр. 287 и даље). „Рјешен папином дозволом — вели Клаић на стр. 289 — свезе са Војачом, огледаше се Томаш за супругом, достојном по роду свом да ју реси краљевски вијенац. Не зна се, да ли га је љепота очарала, или су га водили државни обзири: он поиште за жену млађахну Катарину, кћерку великога војводе Стјепана Вукчића, свога нехарнога поданика и поборника (sic). Стјепан му је даде радо, те млада Катарина, одрекав се патаренске вјере и пригрлив римски закон постаде краљица босанска.“

Орбин каже просто на стр. 368: „Il quale (Re Tomase) i marito con Catharina, figluola di Stefano Cassaccia (Косача), Duca di S. Sabba“, а не каже ни да је Катарина била особита љепота и таква љепотица, која је могла љепотом својом очарати, нити да је Стјепан велики војвода русага босанскога, радо дао кћер своју Катарину краљу Томашу, нити каже Орбин, да се млада Катарина одрекла патаренства и пригрлила римски закон прије или тада, кад је постала краљица босанска. А и Орбин је знао и умио китити, само кад је хтио да накити причање своје, и може бити, да се у том и од самога г. Клаића

боље разумијевао. Па ипак Орбин каже само то, да се краљ Томаш оженио Катарином кћерком Стјепана Косаче, херцега св. Саве, без Клаићевих епитета и додатака, а осим Орбина и фра Андрије Качића нико други и непомиње женидбу и сватове „Стипана Криштића, краља босанскога“ — и ако овај пошљедњи каже и пјева:

„Од када је Лика и Крбава,
Славна Босна витешка држава,
И од кад је равна Угарија,
Далмација и с њом Булгарија,
Нису липши свати сакупљени,
Ни племићи липши састављени,
Што су свати краља босанскога
По имену Криштића Стипана
И његове липе заручнице
Дијевојке Кате Херцеговке —.
Липа ћерца Херцега Стипана
Славна сада Катарина звана,
Које тило у Риму прибива,
А душица у миру почива.“

Но овим, што рекох, не ћу да оспорујем ни љепоте Катаринине ни да је Стјепан, који ни прије ни послије удадбе своје кћери није баш јако марио за свога зета краља Томаша, као што ни овај није баш особито волио и штедио таста, радо дао кћер своју Катарину за жену краљу Томашу, али изреке Клаићеве: „да је Катарина одрекав се патаренске вјере и пригрлив закон римски постала краљица“, те изреке, велим, не бих могао напречац усвојити.

Балша III. био је хришћанин, па је и кћи његова Јелена васпитана у хришћанском закону — па и кад се удала за синовца Сандаљевог, кнеза Стјепана, за цијело није мијењала закона нити би баба њена, и Јелена Сандаљевица, кћи кнеза Лазара, допустила да промјени закон и зар би иста Јелена Сандаљевица на самрти наредила била, да та унука њена, војводиница Јелена буде ктитор и окрмитељ нове цркве њене у Горици, да је та Јелена тада (год. 1442.) била патаренка, и зар би она Јелена, кћи светопочившег кнеза Лазара, у тестаменту свом, писаном руком старца Никандра Јерусалимца, оставила праунуци својој „господичној Каталини“, потоњој краљици босанској „обоце мале и лутца злата“, да је та Каталина била патаренске вјере?

Та и сам босански краљ Томаш, премда се већ од год. 1444. сматрао хришћанином, није био све до год. 1457. крштен, а у љето те године крстио га је легат папин, кардинал Иван Карвајал, као што пише

Енеј Силвије (потоњи папа Пије II.) у свом дјелу „Europa“ довршеном 1458., на основу извјештаја истога легата кардинала Карвајала (в. овога Гласника за год. 1890., књ. I., стр. 10).

Стјепан Херцег објавио је листом својим отвореним од 19. јула 1453., да је простио и опростио сву сагреху и супротивштину кућам својим, а наиме почтеној госпођи Јелени и сину свом кнезу Владиславу и свим властелом и властеличићем и сваке врсте људем хумске земље, који су год одступили од њега — Херцега с госпођом Јеленом и кнезом Владиславом (Mikl.: Mon. serb., 457—473). О тој размирици читај у ваљаној расправи Љуб. Јовановића: Ратовање Херцега Стјепана с Дубровником 1451.—1454., отштампаној из X. књиге Годишњице.

Јелена, прва жена Херцега Стјепана, кћи Балше III. а мати босанске краљице Катарине, преставила се на крају год. 1453. а већ дне 22. јан. 1454. знало се у Млецима, да Херцег Стјепан, defuncta uxore sua, querit contrahere matrimonium cum uxore olim bani Petri pro habendo in manibus suis Clissam et alia bona filiorum dicti quondam bani Petri“ (Ljubić: Mon. X., 25; cf. Ljubić: Relationes Venetae I., 5). За тим се у истој X. књизи Љубићевих Monumenta помињу под 15. и 21. нов. 1453. „nuptiae u parentela, secuta inter dominum despotum Rassie et ducem Stefanum“ — и „nuptiae filii d. Stephani, ducis Sancti Sabe“ и под 31. децембром 1453. „nuptiae ducis Stefani“, и тако исто под 21. јануаром 1454. — Но о тој женидби Стјепановог сина, по свој прилици Владислава, и самога Стјепана, не могу и не ћу да расправљам овдје, гдје се има расправљати само оно што се тиче кћери Стјепанове, босанске краљице Катарине.

Краљ босански Томаш скончао се 10. јула 1461. године, а Катарина је у својој 37. години живота остала удовица и остала је у Босни са своја два дјетета: сином Жигмундом и кћерком Катарином. И за љубав те своје кћери, удове краљице босанске, измирио се и Херцег Стјепан с нашљедником Томашевим, а пасторком кћери своје Катарине, босанским краљем Стјепаном Томашевићем (Ljubić: Mon., X., 192 и Klaić: Povijest Bosne, стр. 325).

Дошла је година 1463. Под том годином пишу хрватски летописци: „tada Mahomet car turski vze Bosnu — i vze Stipana i Žigmunta sini Tomaša krala bosanskoga miseca iuna“ (Arkiv IV., 34 и 38); а српски летописац пише под том истом годином: во ова (ходи) цар Мехмед през (преко) Дрину на Босну и ухвати краља Стефана, зета деспота Лазара, и главу му отсече, а брата му и сестру пороби (в. Стојановић: Српски летописи, стр. 96).

Српски летописац не помиње имена заробљеног брата и одведене сестрице пошљедњег краља босанскога Стјепана (који је њима био брат само по оцу Томашу краљу), а хрватски летописци знаду само за брата Жигмунда, а сестре не помињу. Али из тестамента краљице Катарине дознајемо, да јој се заробљени године 1463. син звао: Sigismund а кћи Катарина — и даље из писма једнога, писаног у Риму 23. јула 1470. дознајемо, да је том Жигмунду тада, то јест 1470. год. било 14 а кћери заробљеној Катарини 10 година — те се дакле први родио год. 1456. а Катарина год. 1460. Из тога и из других препоручних писама римских кардинала и из писма саме краљице Катарине, управљеног и одасланога с посланицима својим дуки миланском „Galeazo Maria Sforția“ дознајемо, да се краљица Катарина, разабравши, да јој се дјеца њена тада још нијесу била потурчила одважила, да пође турском цару, да искупи дјецу своју из турског ропства, те је и поменутог талијанскога херцега, подсјећајући га на пријатељски односај оца свога Херцега Стјепана с његовим оцем Францом Сфорцијом, молила, да јој новцем припомогне искупити дјецу своју из турскога ропства (в. Mon. hungariae historica Mátyás Király Korából, II., 177—184). Иста краљица Катарина писала је и 11. фебруара 1474. и отправила посланике своје из Рима: опата Петра Дифорте и сродника свога Радича истом миланском херцегу, али радшта не помиње се у писму (в. у истом зборнику, стр. 264).

Краљица Катарина није искупила сина Жигмунда и кћер Катарину из турског ропства — и кад јој се год. 1478. приближио час, да промијене свијет, расположила је у тестаменту свом — но најприје да поменем тестаменат оца њеног, Херцега Стјепана, који је он један дан прије смрти своје († 22. маја 1466.) написао руком Давида, митрополита милешевскога, свога кућанина, а наиме, да видимо да ли се Херцег Стјепан на самртној постељи и у пошљедњем часу сјетио своје може бити једине кћери, удове босанске краљице Катарине? Херцег Стјепан Косача правећи тестаменат сјетио се најпрво своје душице и учинио је задужбину на славу и на службу божију, одредивши на то од свога блага десет тисућа златних дуката; за тим помиње сина, кнеза Влатка и сина, кнеза Стјепана и своју госпођу Цицилију и шта сваком од њих напосе оставља, а сва остала комора да се раздијели подједнако између три сина његова: Владислава, Влатка и Стјепана, а кћери своје, удове и убоге краљице босанске Катарине, — која је тада живила у Риму, уживајући милости римске свете столице — Херцег Стјепан није се сјетио и он њу и не помиње у свом тестаменту, као да је није ни било на свијету и у животу. И ко данас

да зна и да каже, за што се отац умирући не сјети своје јединице и за што и њу не помену у свом тестаменту?

Сирота Катарина! И како да не назовемо несретном, биједном и спротом краљицу Катарину од рода Косачина, кад помислимо само, шта је она све доживјела и преживјела. И да јој мужа, краља Томаша, као што се прича и каже, убише 10. јула 1461. рођени му брат и рођени му син од прве жене патаренке; и да јој Турци узимајући и примајући год. 1463. босанске градове заробише сина и кћер; и да се отац њезин умирући год. 1466. није ње ни сјетио!

А она сирота, правећи свој тестаменат у Риму пет дана прије смрти своје год. 1478. сјетила се сина брата свог Владислава, те је наредила, да се сабља сребром окована, намијењена сину свом Жигмунду, кога су Турци године 1463. одвели у Цариград и тамо потурчили, — ако се не врати у кршћанску вјеру — преда братићу њеном, кнезу Балши (в. Theiner, Mon. Slav. merid., I., стр. 510).

„Оболивши тешко — пише В. Клајић на стр. 340 — састави краљица Катарина 20. листопада 1478. своју пошљедњу вољу, којом именује римску столицу нашљедницом босанскога краљевства. Одмах за тим, 25. листопада 1478. умре краљица Катарина. На њезиној надгробници у цркви „ara coeli“ чита се још и данас: „Катарини краљици босанској Стипана Херцега од светога Саве, од порода Јелине и куће цара Стипана рођени, Томаша краља босанскога жени, која живи година 54 и примину у Риму на лита господња 1478., на 25. октобра, споминак ње писмом постављен“.

Г. Клајић није био у Риму па ипак вели, да се још и данас чита то на надгробници поменуте краљице. А г. Рачки и г. Јован Ашбот, која су обојица била у Риму и својим очима видјела ту надгробницу, сугласно кажу, да тога словинско-босанскога натписа данас тамо нема, и први од њих додаје још и то, да га већ поодавно и још од године 1590. нема, а други мисли да га никад није ни било, и да је цио тај натпис патворина. А зар се и за латински натпис, који се збиља још и данас чита, и у ком се каже, да је Катарина „soror“ Херцегу Стјепану и у ком долази оно: et и et и „quantum vixit“ и: „monumentum ipsius scriptis positum“, може друго што рећи, него нешто, што је слично томе?

То ја само питам — али ја будући Сријемац родом, нијесам позван, но све да сам и позван, не ћу да одговарам и не ћу да рјешавам то питање.

На ноге дакле ви млади Босњаци и ви лаки Херцеговци, те докажите, да нијесу патворени већ баш аутентични ти натписи, јер

ваша је краљица била краљица Катарина и вашега негда великославнога господина Херцега Стјепана Косаче кћи била је краљица Катарина, која се родила у Благају или у Самобору год. 1424. а преминула у Риму год. 1478. у 54-тој години свога живота!

Она, Катарина краљица умире у Риму, а братац њезин и мезимац оцу јој Херцегу Стјепану, кнез Стјепан рођен од херцежице Барбаре — Ахмед паша Херцеговић — умире год. 1518. не далеко од Халеба (Aleppo) на истоку као добар Мусломан.

(Наставиће се.)

Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský**.

(Nastavak [1].)

13. Dva bronca iz Čapljine.

Čapljina u hercegovačkom kotaru Ljubuški, na onome mjestu, gdje se dolina Trebižata sastaje sa dolinom Neretve, bila je već u rimsko doba postaja i ležaše na cesti, koja igjaše iz mostarskog polja desnom obalom Neretve klancem ove rijeke preko današnje željezničke postaje Žitomišljića sa njezinom razvalinom rimske tvrgjave Kozmaj prema Naroni[2]). To svjedoče odlomci rimskih opeka, naročito žljebastog crijepa, pa i rimski carski novci, kojih ponovno u Čapljini nagjoše. No već u prehistorijsko doba bijaše čitava dolina Trebižata naseljena. Kao tragovi onog predrimskog stanovništva sačuvani su nekoji nasipi i mnogobrojne gromile, koje nalazimo raštrkane po svoj dolini Trebižata. No da se neodmaknemo od stvari, valja spomenuti, da sam samo u okolici sela Trebižata kod Čapljine nabrojio preko 100 gromila.

Da napokon u srednje doba ne bijaše ovo važno mjestance napušteno, dokazuje nam razvalina male tvrgjavice „Mala gradina“ na sjeveroistoku od Čapljine. Od ove razvaline ostao je još komad zida 6 *m* dug, 9 *m* visok i 1·5 *m* debeo. U ostalom je moguće, da ova razvalina bijaše samo kula obližnje tvrgje Gabele. Wilkinson[3]) spominje dalje kod Čapljine starobosanske stećke nalik na sarkofag. Kose pokrovne plohe ovih stećaka bijahu, veli, načinjene poput krova pokrivenog opekama. Ali mi valja priznati, da mi nije pošlo za rukom naći one stećke, koji su tako vanredno nakićeni.

Kad su se god. 1891. pokraj kolodvora u Čapljini kopali temelji za erarna stovarišta duhana, naišlo se pod čitavom površinom prvog stovarišta i

[1]) Vidi „Glasnik“ 1892., str. 117 ff. i 221 ff.

[2]) Vidi „Glasnik“ 1891., str. 190.

[3]) Sir J. Wilkinson: Dalmacija i Crna gora i jedan izlet u Hercegovinu. Preradio Lindau. Lipsko 1849., str. 75.

djelomice i pod drugim stovarištem u dubljini od jednog do dva metra na množinu rimskih opeka i na ostanke zidina, megju kojima nagjoše dva bronca. Graditelj g. oficijal Otokar Koderle bijaše tako dobar, te mi pošalje oba komada za zemaljski muzej, za što mu ovdje srdačno zahvaljujem.

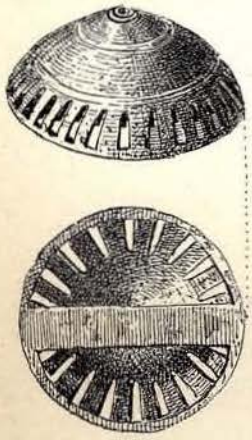

Slika 1.

Prvi od ovih bronceva *(slika 1.)* polukrugljasta je, nešto zašiljena toka sa pojasa; ima 30 *mm* u premjeru i 15 *mm* visine. Gornja strana toke nakićena je sa tri dvostruke kružnice, koje su od sebe udaljene i kojima je središte na vrhu toke. Obodnica je svuda naokolo nakićena duguljastim izrezima. Posve jednak nakit nagjosmo opetovno i to u znatnoj množini na Glasincu[1]). Ovu toku možemo dakle bez okolišanja uvrstiti u oblike halštatskog doba.

Drugi od ovih bronceva *(slika 2.)* mingjušica je osobitog oblika; u premjeru ima 35 *mm*. Dônja polovina njezina jest deblja, te su na njoj tri pločice, koje imaju na obodnici red malih puceta, nalik na biser. Megju ovim pločicama ima onaj odebljali dio mingjuše ornamenat, koji je načinjen od četiri glatka uzdužna rebra, pa izmegju svaka dva rebra ima red sitnih puceta, nalik na biser.

Slika 2.

Ako sam dakle onu toku sa pojasa sa potpunom sigurnošću označio kao predrimsku, to po mom mnijenju nema sumnje, da je mingjuša iz doba poslije Rimljana i da ide po svoj prilici u rano srednje doba. U oči udara ta okolnost, da je dônji, deblji dio saliven i da nije načinjen od fine žice, kao što se to vidi na sličnoj mingjuši iz nekog staroslavenskog groba u Thunau kod Garsa u Dônjoj Austriji.

14. Gradina u Turbetu kod Travnika.

U opisu svoga puta iz Spljeta u Sarajevo spominje g. Marchesetti i brda Gradine više sela Turbeta, te sudeći po obliku te glavice zaključuje, da ima na njoj nasutih gradina, ama nije imao vremena, da brijeg sam razgleda i tako svoje mnijenje utvrdi[2].

Kad sam prošlog ljeta putovao po tom prijedjelu, popeo sam se na Gradinu i evo što sam opazio:

[1]) Glasnik 1890., str. 88., slika 55. i 56., onda str. 89., slika 57.

[2]) Glasnik 1891., str. 248.

Na desnoj obali Lašve, u području općine Vlahovići, uzdiže se strmeniti i šikarjem obrasli brijeg Gradina. Vrhunac njegov je zaravanak 30—40 *m* širok, koji se prema jugu pomalo spušta. Najviše je mjesto ovoj ravnini prema sjeveru, te sastoji od uzdužne, nekoliko metara visoke gromile. Od prilike 60 *m* od podnožja gromile prema jugu upoprijeko preko šljemena od istoka prema zapadu prelazi plitki jarak i na spoljašnjoj strani toga jarka može se dobro razabrati onizak nasip od prikupljenog kamenja, koji je dug od prilike 40 *m*. U oči udara ovdje, da se nasip uzdiže pred jarkom, jer kod drugih ovakih nasutih gradina nalazi se redovito jarak, ako ga uopće ima, na spoljašnjoj strani nasipa. Južno od nasipa i jarka prostire se na 40 *m* dužine od prilike ravnica, za kojom se zemljište opet uzdiže do visine susjedne gorske kose. Ravnicu megju gromilom i njenim jarkom razorili su oni, koji su tu blago tražili. U iskopanoj zemlji iz tih rupa našao sam mnogo ilovastih utaraka od posuda rukom načinjenih, koje su inače bile pokrivene četinom od crnogorice i busenjem.

Oblik ovih ilovastih utaraka posve je nalik na utarke rukom gragjenih posuda, te su već češće opisane u opisima nasutih gradina naše zemlje kao n. pr. Mali Mošunj kod Viteza[1]), Majdan kod Varcar Vakufa[2]) i Rogoš kod Blažuja[3]).

Površina njihova je redovito hrapava i rastrošena i samo u nekojih utaraka bijaše prvobitno izglagjena. Spolja su obično lijepo crvene, iznutra smegje, negdje su obje strane crvene ili tamnosmegje. Kakav je bio oblik posuda, o tome se ne može ništa pouzdano reći, jer su pokupljeni utarci većim dijelom maleni komadići, no čini se, da su to bili lonci.

Iz navedenog se vidi, da je mnijenje g. Marchesettia posve pravo i da na Gradini kod Turbeta bez sumnje bijaše prehistorička gradnja nasipa.

15. Dva bronca iz područja Plive kod Jajca.

Kad sam pregledavao majdan i talionicu u Sinjakovu, dobio sam od tamošnjeg rudarskog meštra gosp. Franje Syrovátke i taoničara Andrije Torkara dva bronca za naš muzej, koji su dosta zanimljivi da o njima jednu dvije reknem.

Prvi je bronc okruglo dugme, *slika 3.*, koje su našli u prehistoričkoj naseobini na Gradini u Majdanu, otkle već imamo i jednu la-tensku fibulu[4]) ranog doba.

[1]) Glasnik 1892., str. 227 ff.
[2]) Ibidem, 1892., str. 231 ff.
[3]) Ibidem 1892., str. 225 f.
[4]) Ibidem, 1892., str. 234, slika 2.

Drugi ima pupčastu, glatku površinu, premjer 22 *mm* i u sredini mu stoji upravan šiljak 19 *mm* visok. Posve sličan oblik navagja Ljubić iz nekropole kod Prozora takogjer iz la-tenskog[1]) doba.

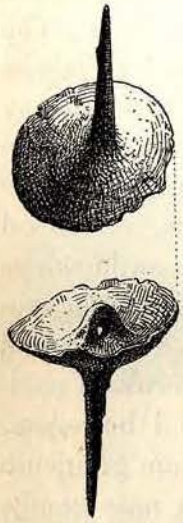

1/1

Slika 3.

Slično dugme, samo s kraćim srednjim šiljkom našli su takogjer u nekropoli iz la-tenskog doba u Jezerinama kod Bišća[2]).

Onako dugme sa kraćim šiljkom našlo se u staroj naseobini u Sobunaru kod Sarajeva, a zemaljski muzej ima još 3 slična dugmeta iz gromile kod Varvare blizu Prozora. Tu ih je našao gosp. dr. Truhelka zajedno sa šljepoočnjacima i po tome se mogu ubrojiti u mlagje doba. Čini se dakle, da je ovaj oblik dugmeta bio podosta raširen i da su ga dosta dugo upotrebljavali.

Drugi je komad rimska fibula na šarnir, *slika 4.* Našli su je na njivi u ritu Gorici, općine Stupne kod Jajca na lijevoj obali Plive.

Duga je 41 *mm*, 26 *mm* visoka i posve ljevena. Jaki obluk, kome se duž gornje strane pruža povor i koji je dolje plosnat, uzdiže se pri glavi strmo i svršava se iznad nožice kratkim nastavkom, koji je nalik na čavao. Na kraju glave još je saljevena poprečna pritka i na sred ove šarnir za iglu. Nad šarnirom vidimo još izvijen, iznutra ispravljen produžak obluka. Jaka nožica ima žljebić, u koji se udjene igla i svršava se dolje vodoravnom, zaokruženom plojkom, koja je presiže. Ovo je zaseban oblik fibule, a lako se može izvesti iz rane rimske provincijalne fibule, kojih smo mnogo u Jezerinama našli. Oba krilasta nastavka kao i dvostruka špirala, ovima nastavcima prekrivena, zamijenjena je ovdje poprečnom pritkom, koja je od ljevenine.

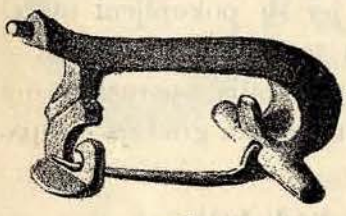

1/1

Slika 4.

Tako je nadomještena špirala, koja je opruživala iglu, jer otkle je načinjen šarnir, nije imala nikakve svrhe, baš ovom poprečnom pritkom kao dekorativnim elementom. Ovaj je oblik fibule za cijelo mlagji od provincijalnih fibula iz Jezerine.

Ljubić[3]) doprinaša iz jajačke okolice, dakle iz istog predjela, otkle potječe i naš nahogjaj, posve sličnu fibulu, ama uvršćuje je u broncano doba. Na posve jednaku fibulu i nožicu od druge ovakve fibule naišli su

[1]) Popis ark. odjela nar. zem. muz. u Zagrebu, I., tabla XXVII., slika 187.

[2]) Glasnik 1893. Jezerine, tabla XXIII, slika 3.

[3]) Popis ark. odjela nar. zem. muz. u Zagrebu, I., str. 97. i tabla XIV., slika 92.

dalje god. 1892. u jednoj gromili kod Čitluka na Glasincu, koja na svaki način potječe iz kasnijeg pokopa[1]).

Po tome se čini, da se ova forma fibule u Ilirikumu često upotrebljavala. Fibula istog tipa sa značajnom priječkom pri glavi nalazi se u ostalom, premda i rijetko, u nahogjajima iz rimskog doba u Njemačkoj. Dr. Lindenschmit[2]) priopćuje sliku onakve srebrene rimske fibule na šarnir, koju su našli u nekakvoj rimskoj sojenici na Rajni kod Moguča (Mainz).

16. Prehistoričko-rimska utvrda Kalesija u kotaru zvorničkom.

U jednom svom izvještaju prijavio je revni oružnički stražmeštar Toma Dragičević god. 1891. zem. vladi, da se kod sela srpske Kalesije u općini Prnjavoru, kotara zvorničkog nalaze na nekom hridu ostanci zidina, komadi opeka i rimski novci.

Pošto je naskoro iza toga imao blizu Kalesije posla rudarski povjerenik g. Eduard Vorliček, zamolih ga, da spomenuto mjesto posjeti, što on i učini, te mi uruči nekoliko nahogjaja i priopći mi ovo:

Od prilike $^1/_2$ sata sjeveroistočno od sela Kalesije srpske uzdiže se kao ogranak brda Prosjeka humak „Gradina“, koji je sa istoka, juga i zapada posve osamljen, pa i sa sjevera ga rastavlja provala od gorske kose iza njega, koja ga je nadvisila. Sa istoka i zapada optječe humku po jedan mali potočić, koji se na južnoj strani humke sastavljaju i čine potok Kalesicu.

Glavica ovog humka sastoji na jugu i zapadu od strmih vapnenastih hridina, dočim se na istoku i sjeveru prostiru doduše strmi, ali ipak pristupni pristranci. Zaravanak mjeri u sjeverojužnoj duljini od prilike 40 *m*, u istočnozapadnoj širini pak oko 20 *m* i prema jugoistoku ponešto je nagnut. Samo najviša tačka na sjeveru čini mali zaravanak.

Nasipima nema ni traga, ali na okrajcima zaravanka, prema sjeveru i istoku, koji su od naravi manje zaštićeni, vide se temelji zida, sagragjena krečnim lijepom, u kojem nema primješane zdrobljene opeke.

Zid je bio od običnog lomljenog kamena; no našli su u ruševinama i otesane komade sedre. Odlomaka od opeka nasuprot nije bilo, a što je gosp. Dragičević mislio, da su odlomci, bijahu samo komadi crvenog žeženog lapora.

U strmoj hridini na južnoj strani ima mala pećina, u koju se može doći samo sa gornjeg zaravanka. Pred pećinom je prost zasjek od prilike 2 *m* dug, a i sama pećina je samo 2 *m* duboka. Tlo u zasjeku i u samoj

[1]) Glasnik 1892., str. 403, slika 19.

[2]) Die Alterth. unserer heidnischen Vorzeit, sv. IV., tabla 45., slika 3.

pećini obraslo je busenjem, ali se nije moglo ispitati, pošto gosp. Vorliček nije imao kada ni čime, da raskopa i da ga razvidi. Pretraživši površno zaravanak našao je pomenuti gospodin mnogo razasutog iverja od okresanih kresivaca. Dva onakva komada vidimo na *slici 5.* i *6.*

1/1

Slika 5.

1/1

Slika 6.

Megju njima ima takogjer jedan crnkast, prozračan iver od opsidijana, osobitog školjkastog loma. Ovo je, koliko ja znam, prvi opsidijan, koji se našao u bosanskoj naseobini iz prehističkog vremena, te pošto se ovaj kamen u zemlji ne nalazi, valjda su ga donijeli sa strane, po svoj prilici iz Ugarske.

Osim toga bijaše tlo posuto utarcima starijeh, rukom gragjenih i mlagjih rimskih na točilo gragjenih ilovastih posuda. Megju tim utarcima bijaše i naduven okrajak kao vino žute staklene posude.

Od kovinskih prijedmeta našao se samo jedan bakreni, ali veoma istrošeni, bez sumnje rimski novac; no pričali su mome pouzdaniku, da se ovakih novaca više na Gradini nalazilo.

1/1

Slika 7.

Dalje su našli na *slici 7.* prikazani željezni vršak od strjelice ili strijele. Dug je 57 *mm*, no prvobitno bijaše duži, jer je dônji kraj tuljka otkinut.

Uzano oblo grlo tuljka prelazi u širi šiljasti vrh, koji je 21 *mm* dug i pri korjenu 10 *mm* širok.

Slični rimski vrški od strjelica, koje u slici prikazuje Lindenschmit[1]) iz Majnca, jesu više vitki i njihovi su vrhovi više produženi.

Nasuprot tomu podudara se naš oblik, izuzevši znatno manju dužinu, sa vrškom od strjelice iz tako zvane „oružane“ (Waffenloch) u sv. Mihajlu kod Postojne, koju g. dr. Hoernes[2]) odlučno proglašuje za rimsku.

Po tome nema sumnje, da je u Kalesiji na mjestu prijašnje prehističke naseobine uregjena bila omanja rimska utvrda, kao što sam to mogao opetovano utvrditi u Bosni i Hercegovini.

17. Nekoliko starina iz Gackog u Hercegovini.

Visoravan blizu Gackog bijaše već u prehističko doba gusto naseljena. Ovo mnijenje posve je potvrgjeno nasutom gradinom više sela Gradine, sjeverozapadno od varoši, onda neobično mnogobrojnim gromilama, koje

[1]) Alterth. unserer heidnischen Vorzeit, knjiga I., sv. XI., tabla IV., slika 18. i 27.

[2]) Mitth. der anthrop. Ges. in Wien 1892, knjiga XXII., str. 9, slika 15. i str. 10.

se vigjaju ne samo na svim okolnim bregovima, nego i u ravnici, kao n. pr. kod Muhovića, dalje naslagom od prilike 60 *cm* debelom, sa utarcima prehistoričkih posuda, koja je bez sumnje naplavljena sa nekakve više položene naseobine uz Gacko-Avtovac, te se prostire od prilike 700 *m* od ćuprije preko Mušice; obretena je, kad su god. 1887. cestu gradili.

U kasnije rimsko doba bila je zauhvano niže današnje varoši Gackog ili Metohije oveća rimska naseobina, jer su onda, kad su stali graditi novu istočno-pravoslavnu crkvu, naišli na temeljne, lijepom gragjene zidine nekakve kvadratične gragjevine, od koje su se razilazili zidovi na različite strane. U ruševinama ovih temeljnih zidova i svuda naokolo bile su mnogobrojne opeke i crijepovi, većinom jasno-žute boje, rjegje crvene. Počevši od ove crkve i dalje prema sjeverozapadu uz novo sagragjeni hotel sve su njive na zapad od ceste posve posute ulomcima cigala i tesanih komada sedre; ko bi tu stao kopati, za stalno bi našao svuda rimskih temeljnih zidova. Da je pak čitava okolica Gackog kao i obližnje vojničke postaje Avtovca bogato nalazište rimskih novaca, to je, mislim, svakome poznato.

Kad sam god. 1887. prvi put posjetio Gacko, pregragjivala se cesta u Avtovac i da dobiju gradiva, otkopali su humak uz spomenutu već novu crkvu. Ovaj humak bijaše još u području ovećeg starobosanskog groblja[1]), te je tom zgodom otkriveno mnogo sredovjekih grobova.

Svi kosturi imagjahu istočnozapadni položaj, glavom prema zapadu, te bijahu prekriveni krovom od složenih ploča od lapora i kao obično ne imagjahu ništa pri sebi.

No pod površinom ovog sredovjekog groblja u dubini možda od 1 *m* naišlo se na mnogobrojne druge grobove sa kosturima, koji su bili drugojačije poredani nego grobovi u gornjem sloju, naime u pravcu od sjevera prema jugu, glavom na sjever.

Graditelj ceste mjernik g. Hugo Jedlička prijazno mi pomogne, te sam mogao više ovih dônjih grobova otvoriti i iz jednoga izvaditi potpun skelet, kog kasnije sastavi moj prijatelj Jos. Szombathy, kustos od dvorskog muzeja u Beču. Taj je kostur sada u zemaljskom muzeju u Sarajevu.

Uregjenje ovih dubljih grobova bijaše svuda jednako. Kostur ležaše prosto legjima na zemlji, rukama uz tijelo spruženim, no ni uz jedan kostur nije se našao nikakav prijedmet. Svaki kostur bijaše prekriven krovastim kamenitim sandukom od dvije dulje i dvije kraće ploče od lapora.

Na grobu, iz kojeg sam izvadio kostur, bijahu one dvije dulje kao krov sastavljene ploče 180 *cm* duge i 45 *cm* široke.

---

[1]) M. Hoernes: Sitzungsber. der k. k. Akad. d. Wissenschaften in Wien 1881., str. 822 ff. — Id. Mittheilungen d. anthrop. Ges. in Wien 1883., str. 171, sl. 36. — Asboth: Bosnien u. d. Hercegovina. Wien 1887, str. 314.

Pri glavama i nogama stajaše omanja laporasta ploča, koja zatvara kraće strane groba. Ploča pri podnožju bijaše premalena, da može cijeli otvor prekriti i s toga umetnuše pred nju čitavu, žutu, rimsku opeku, 32 *cm* dugu, 15 *cm* široku i 6 *cm* debelu, na kojoj nije ni traga bilo lijepu i nije dakle bila prije uzidana.

Ako i dublji položaj ove potonje vrste grobova stalno dokazuje starije pokopavanje, to nam naznačuje u obadvije nekropole bez iznimke sačuvani pravac kostura, u gornjoj naime od zapada prema istoku, u dônjoj od sjevera prema jugu, različite kulturne običaje ukopanih[1]).

Pošto nema nikakvih prijedmeta, to može samo rimska opeka, koju su slučajno upotrijebili da pokriju rupu, gradeći grob, u nekoliko stvar razjasniti, jer dokazuje, da grob ni pod koji način ne može biti predrimski i da ide dakle ili u rimsko ili u potonje doba, dakle u doba seobe naroda ili u rano sredovjeko doba.

God. 1892. konačno pošalje mi gosp. mjernik Luigi Giorgini za zemaljski muzej zanimljiv nahogjaj iz okoline Gackog, koji je našao, kad se gradio rezervoar za vodu na sjeverozapadu od varoši u ritu Kline južno od sela Ulinje, na sutoku potoka Vrbe i Drumešine.

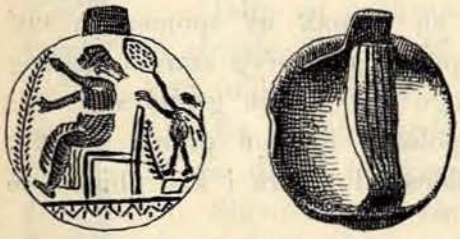

$^1/_1$ Slika 8.

U ovom osamljenom predjelu nagje pomenuti gospodin u nekakvoj pukotini u stijeni srebrni prsten, koji nam pokazuje *slika 8.* Kolut je ovog prstena sploštен, isprutan, i u najvećoj širini mjeri 7 *mm*, te nosi malo izbočenu, vajanu pločicu sa premjerom od 27 *mm*.

G. dr. Kenner, c. i kr. upravitelj dvorskog muzeja u Beču, kome sam ovaj prsten priposlao, bijaše tako prijazan, te mi pošalje ovo razjašnjenje: „Srebrni je prsten baš proizvod kasnijeg doba starog vijeka i očito varvarske izrade. Gospoju, koja na prijestolu sjedi, hladi velikom lepezom eros, koji stoji iza prijestola i drži glavu natrag nagnutu. Prijedmet je slike antičke, no izradba ide u najkasnije doba starog vijeka".

Prema mjerodavnom mnijenju ovog naučenjaka moramo naš prsten da uvrstimo u doba seobe naroda, te je posve moguće, da potječe iz istog doba, iz kojeg su i grobovi u dônjem sloju kod Gackog, o kojima smo prije govorili.

---

[1]) Isporedi slične grobove u tavanima sa različitim pravcem kostura kod Halinića u visočkom kotaru. Glasnik 1890., str. 375.

18. Razvaline crkve na Carevoj luci kod Rmanja u Bosni.

Što bolje poznajemo zemlju, to se više množe vijesti o monumentalnim gragjevinama iz srednjeg vijeka u Bosni, pa mi već poznajemo romanske samostanske crkve u Ozrenu kod Gračanice[1]) i u Dobrunu kod Višegrada[2]), ovu sa veoma važnim slikarijama na zidovima, dalje, bogato škulpirane razvaline crkava iz ranog srednjeg vijeka kod Dabravine blizu Vareša[3]) i kod Bilimišća blizu Zenice[4]) — ova bijaše rimska gragjevina —, onda nekadašnju gotičku crkvu sv. Antuna u Bišću[5]), sadašnju Fetija džamiju i konačno gotičke arhitektoničke komade iz grada u Jajcu[6]).

G. Gustav Zechel, šumarski meštar u Bišću, prijazno mi saopći neke vijesti, te po tome mogu izvijestiti opet o jednoj razvalini romanske crkve na jugozapadu mjesta Očigrije u općini Velikom Cvjetniću u petrovačkom kotaru.

Putujući jednom iz Kulen-Vakufa u D. Unac nabasa ovaj gospodin god. 1891. na desnoj obali Une, na jug od razvaline samostana i grada Ermanja ili Rmanja, i to u ritu Carevoj luci, na iskopane ostanke starih zidina; kopao je ondje neki pilar iz obliže Hrvatske, nikoga ne pitajući kamen za gradnju, što mu se naravno obustavi.

Megju iskopanom gragjom — bijaše nekoliko kubičnih metara toga kamena od vapnenca i sedre — nagje se lijepo izragjena, no neukrašena ploča od vapnenca, 190 *cm* dugačka, 100 *cm* široka i 22 *cm* debela. Po svoj prilici bijaše to ploča sa groba.

Osim toga nahode se još dva sedrena podnožja od stupa, koja bijahu nejednake veličine, ama posve jednaka oblika; veći od njih prikazan je u *slici 9.* Stranice dônje ploče iznašaju 37 *cm*, 52 *cm*, premjer pete od stupa 20 *cm*. Podnožje je ornamentirano sa dva šiljasta ispupčena lista, kojim su vrhovi pruženi prema prednjim ćoškovima ploče od podnožja.

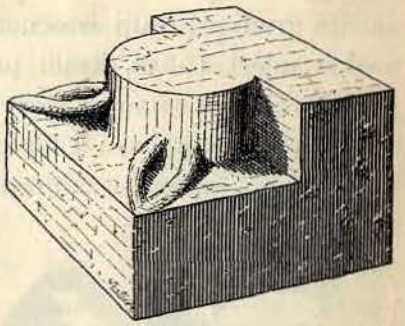

$^1/_{15}$ Slika 9.

Ovo su očevidno romanski stupovi i kopanjem u Carevoj luci otkrivena je dosele nepoznata razvalina neke romanske crkve, u kojoj bi se, kad bi se dalje prekopavala, možda našao različit arhitektonički materijal.

---

[1]) Glasnik 1889., sv. II., str. 32 ff.
[2]) Ibidem, 1891., str. 291 ff.
[3]) Ibidem, 1892., str. 372 ff.
[4]) Ibidem, 1892, str. 340 ff.
[5]) Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 33 f.
[6]) Glasnik 1892., str. 315.

19. Nekoliko prehistoričkih i rimskih ostanaka kod Grahova u livanjskom kotaru.

Poznato je, da je iz visoravni livanjske, odnosno iz okoline glamočke išla rimska cesta preko Grahova i Resanovca u dolinu Unca i dalje preko petrovačkog polja prama Ključu i Sanskom mostu[1]).

To nam svjedoče u okolini grahovskoj ne samo sačuvani ostanci ove ceste, nego i ostanci više rimskih postaja i rimski novci, kojih pošljednjih nalazimo kod Grkovaca, Peulje, Grahova i Resanovca. No Rimljani nagjoše tamošnji predio od prije već naseljen, te su upotrijebili, gdje im se zgodno činilo, stare nasute gradine prijašnjih stanovnika, kao što su to često činili i po drugim krajevima.

Upravitelj ispostave u Grahovu, g. Dominik Kovačević bijaše tako dobar, te mi prošle godine pošalje iz tamošnjeg prijedjela osim različitih, većinom keramičkih nahogjaja takogjer dva broncana kelta za naš zemaljski muzej, te mi takogjer priopći nekoliko podataka o nekojim prehističkim i rimskim naseobinama iz okoline grahovske, na kojoj mu dobroti ovdje usrdno zahvaljujem.

Na osnovu toga kao i mojih prijašnjih sopstvenih opažanja mogu sada štošta o starinama iz Grahova na javnost iznijeti.

Humak na sjeverozapadu Grahova ili Arežina brijega, na kojem je sagragjena mjesna istočno-pravoslavna crkva, zove se Gradina, te je to nasuta gradina; dulji istočnozapadni premjer njezinog jednostavno eliptičkog nasipa mjeri 153 *m*, kraći pak sjeverojužni premjer 60 *m*.

Nasip ima samo na sjeverozapadu ulaz a unutra duž južne strane čitav niz dugih šančeva, koje su iskopali god. 1876.—1878. za ustanka muhamedovci iz okolice. Na sjeveroistoku nasipom okružene površine stoji nova istočno-pravoslavna crkva i skoro u sredini njezinoj temeljni zidovi neke stare crkve i drveni zvonik.

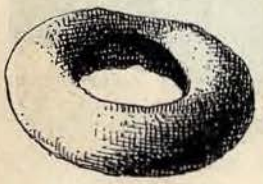

1/2

Slika 10.

1/2

Slika 11.

Kad se tu samo malo pokušalo kopati, našla se silesija ilovastih utaraka rukom gragjenih posuda sa poluokruglim gukama, uspravnim nastavcima, koji su na svakom kraju malim roščićima ukrašeni, koji su glatki ili urovašeni, potkovasti; ovakih se utaraka dosta našlo u gradini u Kičinu kod Mostara[2]). Ručice stoje sad vodoravno, sad ovisno. Od svih ovih ilovastih rukotvorina valja osobito

[1]) Glasnik 1891., str. 395 ff.

[2]) Glasnik 1891., str. 178, slika 24. i str. 179, slika 28.

napomenuti kolut od crnkaste ilovače sa okruglim presjekom — po svoj prilici je to stalak za lončić sa premjerom od 65 *mm*, *slika 10.* — i veoma visoki pršljen, *slika 11.*, sa oštrim okrajkom oko rupe.

Uz to našli su se takogjer ostanci rimskih opeka, komadi krečnog, opekama pomiješanog lijepa i nekoliko utaraka ilovastih posuda na točilo gragjenih.

Po tome je bila prehistorička gradina u Grahovu za doba rimske vladavine Rimljanima posjednuta.

Druga se gradina nahodi nešto dalje na sjeverozapad od Grahova i to istočno od sela Peći. I ova je opasana jednostavnim, eliptičnim nasipom i našlo se u njoj, kad se malo prekopala, mnogo ilovastih utaraka rukom gragjenih posuda, koje su ukrašene gukama, urezanim trokutima itd. U tome nagje se takogjer malena, kvadratička posuda, *slika 12.* tamnosmegje masti, koja se prema gore nešto sužava. Visina joj iznaša 45 *mm*, stranica dônje osnovke 45 *mm* a gornje 40 *mm*. Osim toga našlo se mnogo sprženih ilovastih gruda, jedan prirezani komad jelenskog roga i nekoliko broncanih ulomaka. Nekoji od ilovastih utaraka potječu od posuda gragjenih na točilo. Tome se u ostalom ne možemo čuditi, kad pomislimo, kako je blizu rimska naseobina na vrelu Begovcu, o kojoj mislimo sad govoriti.

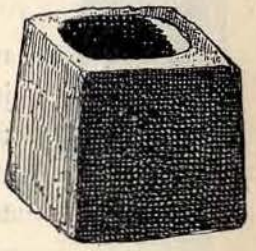

1/2

Slika 12.

Vrelo Begovac leži u ravnici na zapad od Grahova uz put u Peći i kraj njega se nahode na površini od nekoliko hiljada m^2 temeljni zidovi zdanja. Megju njima razasuti su ulomci rimskih opeka i ogrijevnih cijevi, komadi ljevenog patosa, gomolji lijepa opekom pomiješanog i ostanci rimskih ilovastih posuda.

Od ovih ostanaka sastavio sam lijep pehar bez ručice, *slika 13.* Ovaj je načinjen od ilovače veoma dobro pečene, koja jasno zvoni, te ima vrlo nizak stalak sa karakterističnim za rimske posude okrajcem pri dnu. Naduveni, ponešto izvijeni okrajak uokolo optočen je duboko urezanom brazdom. Protege mu jesu: visina 10·6 *cm*, premjer trbuha 11 *cm*, širina zjala 10·4 *cm*, premjer dna 4·2 *cm* i visina najvećeg obima 4 *cm*. Bijaše dakle za cijelo na vrelu Begovcu oveća rimska naseobina.

1/3

Slika 13.

Na istok od vrela Begovca i na zapad kraj puta iz Kesića u Maleševce prostire se treća nasuta gradina, koja se zove Gradina, ali ova nije tačnije pretražena.

Četvrta, takogjer potanje nepretražena gradina nahodi se na brijegu Kurozeb na prediju Hrsovac možda $3^1/_2$ *km* zapado zapadojužno od Grahova i vele da joj je nasip još sačuvan. Iz ove gradine potječe broncani kelt, *slika 14.*, slabo zaobljene oštrice i ovalnog zjala na tuljku. Širok je, masivan, sa visokim ali naduvenim okrajkom, posve neukrašen te imagjaše ušicu, koja je sad otkinuta. Dužina mu je 23 *cm*, spoljašni premjeri tuljka 4 i 3·5 *cm*, širina oštrice 5 *cm*.

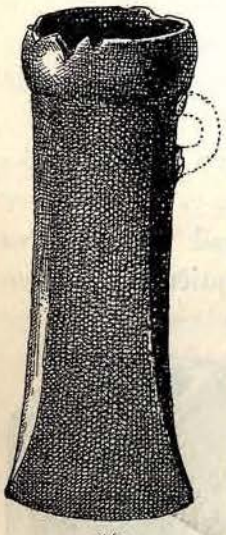
1/2

Slika 14.

Petu i šestu nasutu gradinu nalazimo kod Grkovaca na sjeverozapadnom kraju Ševarova blata i na jugoistoku od Grahova.

Prva od ovih leži na sjeveru od pomenutog sela u visini 1485 *m* nad morem niže Šator-planine, koja je previsuje i zove se Babin-grad, no nije tačnije pretražena.

Na jug od nje i bliže Grkovaca leži u visini od prilike 900 *m* nad morem druga nasuta „Gradina", okružena nasipom, na kojem se vigjaju temelji zida lijepom gragjenog.

Kad se malo, samo za pokušaj, prekopalo, iskopalo se mnoštvo ilovastih utaraka rukom gragjenih posuda sa plosnatim širokim ili zaobljenim ručicama,

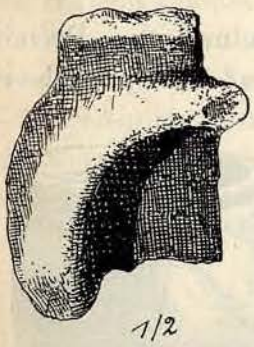
1/2

Slika 15.

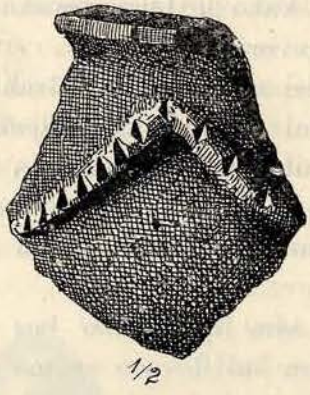
1/2

Slika 16.

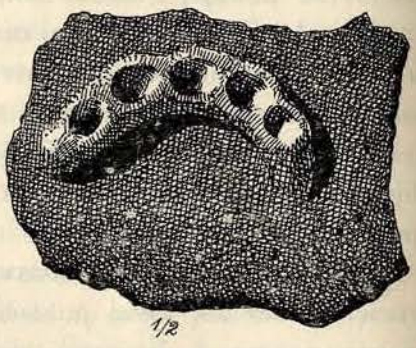
1/2

Slika 17.

koje stoje sad vodoravno sad ovisno, sa okrugljastim ili uglastim gukama i sa uspravnim ili potkovastim, sad glatkim sad narovašenim okrajcima, *slike 15.* i *16.*

Kao ukrasi vigjaju se i savijene gužve sa utiscima nokata, *slika 17.*, onda i vodoravne gužve, koje okolo teku sa različitim urezima. Dna su u posuda većinom ravna, katkad takogjer i ispupčena, *slika 18.* Takogjer su se našli komadi žežene ilovače i žeženi komadi lijepa sa zida, onda dva tkalačka utega, od kojih je jedan u ovisnom pravcu četiri puta probušen, *slika 19.*

Izmegju ovih prijedmeta ležahu takogjer ulomci rimskih opeka, komadi lijepa opekom pomiješanog i utarci na točilo gragjenih posuda; ovi su utarci katkad na spoljašnjoj strani brazdasti, *slika 20.*

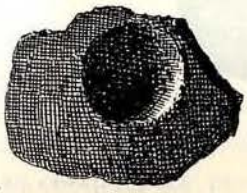

1/2

Slika 18.

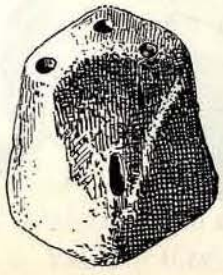

1/2

Slika 19.

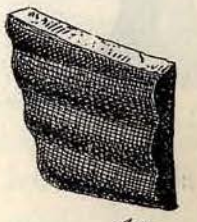

1/2

Slika 20.

Nedaleko od ove gradine našlo je god. 1892. pastirče broncani kelt, *slika 21.* Ovaj je veoma vitak, ima uzak naduven okrajak i mal ne četverouglasti otvor tuljka. Mjesto ušica, koje su inače čisto ispod naduvenog okrajka smještene, ima od prilike u sredini svoje dužine sa svake strane polumjesečni prema oštrici upravljeni zalistak. Protege mu jesu: dužina 23 *cm,* gornji premjer 3 *cm,* nutarnji premjer tuljka 21 *mm* i 24 *mm* i širina oštrice 45 *mm.*

Ni ovaj šuplji kelt a ni onaj iz Kurozeba, *slika 14.,* nije ukrašen i time se razlikuje od svih sličnih komada oružja, koji su se do sada u Bosni našli.

Iz svega toga slijedi, da je gradina na Grkovcima prvobitno bila prehistorička i kasnije rimska utvrda.

1/2

Slika 21.

Sedma bezimena nasuta gradina nahodi se $^1/_4$ sata na jugoistok od Zavogjana u općini Tiškovcu na potoku Butižnici. Zauzimlje mali humak te je opasana kolutastim nasipom; već na površini nasipom opasana prostora porazbacano je sila prehistoričkih ilovastih utaraka. Potječu od posuda različitog oblika i veličine, te su ukrašeni glatkom i urovašenom zaobljenom gužvom pri okrajku. Kao osobite oblike prikazujem u *slici 22.* odlomak veoma debele, ama neobično plitke plitice s okrajkom

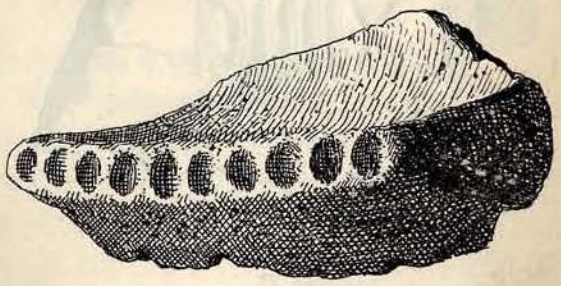

1/2

Slika 22.

prosto narovašenim, onda u *slikama 23.* i *24.* dva ulomka od ručica, koje su u pravom kutu savijene i u *slici 25.* okruglu ručicu, koja je s oba

1/2

Slika 23.

1/2

Slika 24.

1/2

Slika 25.

1/2

Slika 26.

kraja veoma široka, no u sredini opet jako sužena. Mosur od ilovače, koji se takogjer našao, prikazujemo na *slici 26.*

Osim ovih ilovastih utaraka razasute su rimske opeke, žljebasti crepovi i šuplje opeke, kao i ostanci rimskih ogrijevnih cijevi, te se i ovdje na mjestu prijašnje prehistoričke naseobine podigla rimska postaja, kojoj je valjda bila zadaća, da stražari na cesti, koja je išla negdje od Knina preko vrela Begovca u dolinu Unca.

20. Opeka legije iz Velike Kladuše u Bosni.

Na sjeveroistoku od lijepe razvaline grada u Velikoj Kladuši nahode se na lijevoj obali potoka Kladušnice i možda 80 *m* istočno od kuće Miličevićeve temeljni zidovi veoma duguljaste gradnje, nazvane Crkvina, o kojima Lopašić[1]) misli, da su to razvaline neke crkve sv. Martina ili nekakva župnog stana. Ne sumnjam ni najmanje, da ne bi bila u važnom gradu Kladuši ili uz taj grad u srednje doba kršćanska crkva pomenutog sveca, koja je i ispravama zajamčena, ama produženi oblik rastegnutih temelja ne odgovara ni crkvi ni privatnom stanu. Osim toga nalazi se u razvalinama i u njihovoj okolici mnogo razasutih rimskih opeka, koje nas na to upućuju, da je na tom mjestu

1/2

Slika 27.

[1]) Lopašić: Bihać i bihaćka krajina. Zagreb 1890., str. 177 ff.

stajala rimska zgrada. Kad se je god. 1891. mjernik g. Hugo Jedlička u Kladuši zadržavao poradi neke gradnje, nagje zbilja megju ostancima opeka na Crkvini rimsku opeku sa pečatom XIV. legije gemine, koju nam prikazuje *slika 27.* i koju pomenuti gospodin zemaljskom muzeju pokloni. Ovaj nahogjaj dokazuje dakle, da je na Crkvini kod Velike Kladuše bilo rimsko i to vojničko zdanje. Ujedno možemo iz ovoga nahogjaja razabrati, da je bar neki odjel XIV. legije imao svoju postaju u predjelu, o kojem baš govorimo. Slični pečati XIV. legije na opeci nahode se često u okolici Leibnitza (Flavium Solvense) u Štajerskoj.

Rimske opeke nalaze se u ostalom često i na oranicama tik istočnog podnožja brijega sa razvalinom u Velikoj Kladuši i g. Jedlička posla meni takogjer odavle čitavu dužu stranicu vanredno duboko nažljijebljene rimske ogrijevne cijevi.

21. Tri zanimljiva nahogjaja iz ljubuškog kotara.

Učitelj iz Posušja, g. Nikola Barišić posla našemu zemaljskom muzeju prije nekoliko vremena dva bronca i željezni vršak od strijele iz ljubuškog kotara u Hercegovini, ama na žalost bez tačnijeg izviješća, u kakim ih je prilikama našao. Ova tri komada idu u posve razno doba.

2/3

Slika 28.

Prvi je bronac uzani vrh od sulice i potječe iz Tihaljine u gornjoj dolini Trebižata, *slika 28.* Prevučen je tamno-zelenom patinom, nije ukrašen te je samo u toliko deformiran, što mu je nalazilac rt pribrusio. Plojka mu nije širja od dônjeg kraja čunjastog tuljka i svršava se potegnutim rtom. Plosnato srednje rebro raširuje se u polovici duljine i svršava se prema rtu vrškom. Duljina je čitavog vrška 105 *mm*, duljina tuljka 41 *mm*, duljina plojke 64 *cm* i njezina najveća širina 17 *mm*.

Ovaj vršak od sulice ide bez sumnje u broncano doba. Njime su nalazišta broncanih stvari u zaposjednutim zemljama opet za jedno pomnožana.

Drugi je bronac puno mlagji, jer je to fibula iz srednjeg la-tenskog doba, koju su našli u selu Gorici blizu dalmatinske megje kod Imotskog, *slika 29.* Obluk joj je pri glavi plosnat i širok, prema nožici se pak sužuje i prelazi u uzani i podosta dugi žljebić. Iz ovoga uzdiže se onda nožica, koja je daleko natrag uzvijena, kopčom sa oblukom spojena i sa dva puceta ukrašena. Dvostruka je špirala osrednje široka, izvana je tetivom sapeta te ima po 5 savijutaka na svakoj strani igle. Fibula je 95 *mm* duga, 34 *mm* visoka, 30 *mm* široka te je crnim sjajnim lakom oličena.

Ova je fibula po nas za to veoma važna, jer smo dosele poznavali u Hercegovini samo jedno mjesto sa niskim grobovima s paljevinom iz la-tenskog doba i to Zagradinu na visoravni Rakitnu, gdje je u ostalom nagjena fibula posve jednakog oblika[1]) iz srednjeg la-tenskog doba.

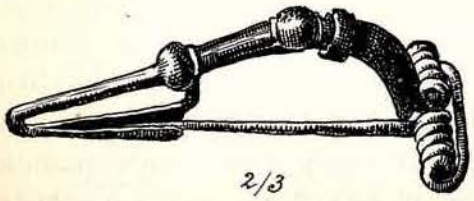

2/3

Slika 29.

Željezni vršak od strijele sa kukama, *slika 30.*, našli su kod Posušja, te može biti da potječe iz rimskog ili iz ranog sredovjekog doba. Uopće je teško ovakve prijedmete, ako su osamljeni, tačno opredijeliti.

2/3

Slika 30.

U tako zvanoj „oružani“ (Waffenloch) sv. Mihajla kod Postojne u Kranjskoj našli su se posve slični vršci od strijela zajedno sa množinom rimskog oružja[2]). Lindenschmit prikazuje nasuprot tome slične vrške od strijela iz rimske sojenice u Rajni na mjestu Dimeser kod Moguča (Moguncija, Mainz)[3]) i takogjer iz franačkih grobova u rajinskoj Falckoj[4]).

No pošto mi poznajemo oveću rimsku utvrdu i naseobinu u Gracu kod Posušja i pošto je kraj Posušja prolazila rimska cesta u Trebistovo, to ću jedva pogriješiti, ako opisani vršak opredijelim kao „Sagitta hamata“ i uvrstim ga u rimsko doba.

Dužina ovog vrška od strijele iznosi bez otkinutog rta 81 *mm*, širina na kraju kuka 28 *mm* i dônja širina tuljka 10 *mm*.

22. Golema fibula iz Ivanjske kod Banjaluke u Bosni.

Kada sam nedavno rudarskog meštra Sigmunda Deutscha u Sinjakovu pitao za petrefakte, javi mi on tom prilikom, da u njega ima broncani prijedmet, u kome sam ja po priposlanom mi malom nacrtu raspoznao fibulu, te za to zamolih rečenoga gospodina, da mi ga prepusti za naš zemaljski muzej.

On je toj mojoj molbi udovoljio s najvećom pripravnošću, te se ja nagjoh u čudu, kada pred sobom ugledah golemu fibulu.

Fibula, *slika 31.*, nagjena je kod Ivanjske u kotaru banjalučkom pri kopanju vodeničkog jarka na lijevoj obali potoka Lučice, od prilike 20 minuta hoda iznad tamošnjeg majdana manganove rude, prosto u zemlji.

---

[1]) Glasnik 1891., str. 422, slika 16.

[2]) Mitth. der anthrop. Gesellschaft in Wien 1892, knjiga XXII., str. 9, slika 18. i 20.

[3]) Alterth. unserer heidn. Vorzeit, knjiga II., sv. VIII., tabla IV., slika 9.

[4]) Ibidem, knjiga II., sv. IX., tabla V., slika 7.

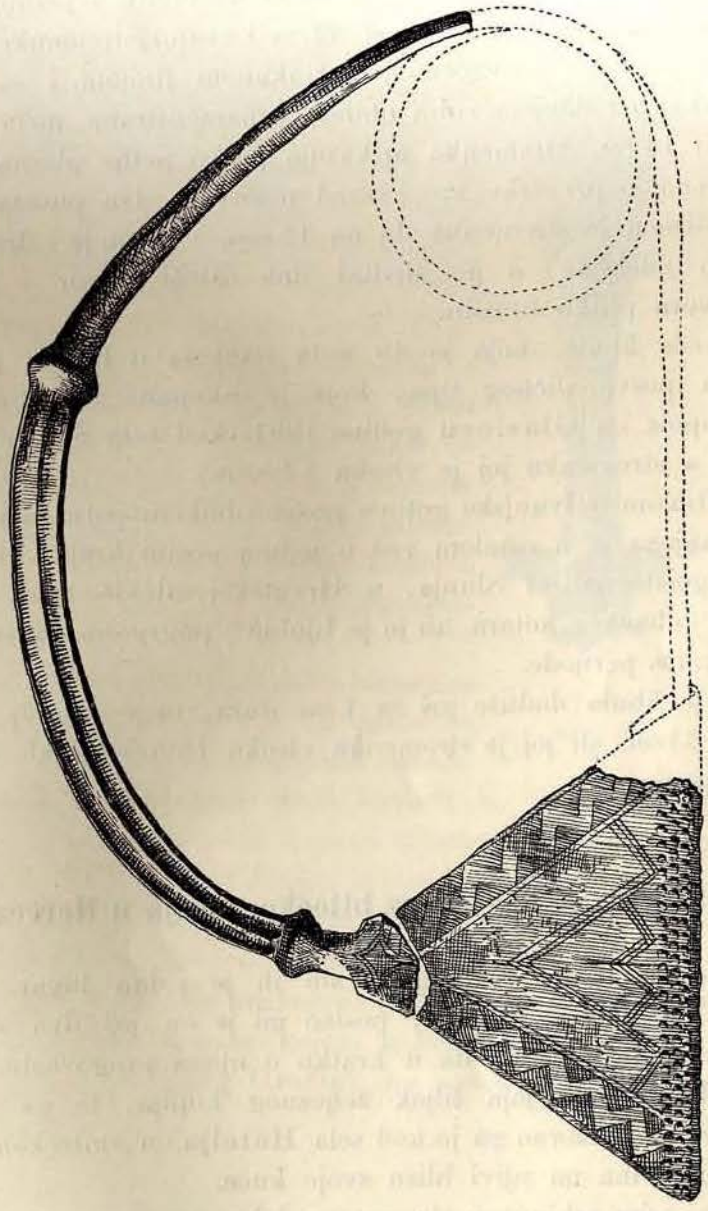

1/2

Slika 31.

Na žalost nije ta fibula cijela, jer je nožica odlomljena, koja je pri njoj, a nema petlje sa glavice ni jezičca, kao ni žljebića sa nožice. U *slici 31.* naznačena rekonštrukcija pouzdana je za to ipak, pošto su, kako ćemo vidjeti, već dvije slične fibule poznate.

Naša je fibula — fibula halštatskog doba na obluk s jednom petljom — grčkog tipa, ima ukupnu dužinu od 32 *cm* i visinu stremenke od 18 *cm*. Trouglasta, na površini usavaćenom nareskanom linijom i sa tri reda punciranih tačaka pri dônjem rubu obilato ornamentirana nožica, visoka je 9·4 *cm*, široka 14 *cm*. Stremenka prikazuje preko petlje plosnato-okrugli prosjek i uriješena je pri vrhu kao i iznad nožice sa dva puceta. Izmegju ovih puceta proširena je stremenka do na 13 *mm*, s jedne je i druge strane okrajak ponešto udebljan, a po sredini ima oštriji povor i sa svake strane toga povora plitku brazdu.

To je najveća fibula, koja je do sada nagjena u Bosni, jer velika broncana fibula posve sličnog tipa, koja je iskopana iz jedne gromile halštatske nekropole na Glasincu godine 1891. kod sela Sokôca[1]), duga je samo 19 *cm*, a stremenka joj je visoka 12·5 *cm*.

S našom fibulom iz Ivanjske gotovo posve oblikom jednaka i isto tako velika fibula nagjena je u ostalom već u jednoj pećini kraj Korane kod Drežnika, jugoistočno od Slunja, u Hrvatskoj, dakle blizu bosanske megje, odnosno bihaćkog kotara, ali ju je Ljubić[2]) pogrješno uvrstao megju nahogjaje broncane perijode.

Drežnička je fibula doduše još za 1 *cm* duža, nego ova iz Ivanjske, jer je dugačka 33 *cm*, ali joj je stremenka visoka 16·5 *cm*, dakle za 1·5 *cm* niža nego u potonje.

23. Dva zanimljiva nahogjaja iz bilećkog kraja u Hercegovini.

Osim različitih drugih nahogjaja, što ih je jedan lugar u Bileću darovao našem zemaljskom muzeju, poslao mi je on još dva zanimljiva rukotvora za muzej. Ovdje ću da u kratko o njima progovorim.

Prvi je od tih nahogjaja šiljak željeznog koplja, te ga prikazuje pridana ovdje *slika 32.* Izorao ga je kod sela Hatelja, u stolačkom kotaru, seljak Risto Kundučina na njivi blizu svoje kuće.

To je oružje, osim otkinutog rta, veoma dobro očuvano, te ima ukupnu dužinu od 265 *mm*, od kojih 155 *mm* dolazi na plojku, a 110 *mm* na

---

[1]) Glasnik 1889., sv. III., str. 29, slika 8.

[2]) Popis ark. odjela narodnog zemaljskoga muzeja u Zagrebu, I., str. 70, tabla X., slika 31.

tulac. Plojka ima po sredini povor, koji se jedva može primijetiti i dostiže dosta znatnu širinu od 47 *mm.* Tulac je po dužini uriješen brazdama, na dônjem kraju ima na oblik svitka previjen okrajak, a iznad toga okrajka ima s obje strane dva nastavka slična m o r i na rimskim lovačkim kopljima. Dônji svitak pri okrajku ima premjer od 35 *mm,* a onaj na tulcu niže plojke 17 *mm.*

1/3

Slika 32.

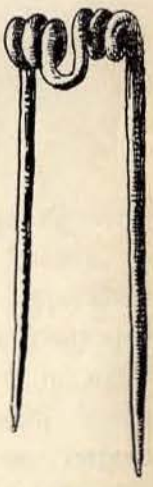

1/1

Slika 33.

Razgledano je ono mjesto, gdje su ti prijedmeti nagjeni, te je njiva na veliku prostoru nagjena zasuta fragmentima rimske opeke, naročito žmurnjaka. Nadalje našlo se kod Vukmanovićeve kantine i kod crkve u Hatelju mnoštvo rimskog ćeremita i žmurnjaka, a kod rečene kantine i jedan rimski arhitekturni kamen. Mora dakle da je kod današnjeg sela Hatelja, na sjevernom kraju Dabar-polja, bilo oveće rimsko mjesto, te po tome s velikom vjerojatnošću možemo rečeni šiljak od koplja označiti rimskim lovačkim oružjem.

Drugi je nagjeni komad mala broncana ukosnica *(slika 33.),* koja je uz množinu utaraka od ilovastih posuda, gragjenih rukom, nagjena u nasutoj gradini Mala Gradina, istočno od sela Mileća u katastralnoj općini Vranjska, kotara bilećkog. Glavica te ukosnice sastoji od stremenke koso prama dônjoj strani namještene; ta je stremenka od okrugle broncane žice, koja s obje strane stremenke čini po tri savijutka, te onda dalje prelazi u dvije igle.

Ta je vrsta ukosnice svakojako prehistorička, ali dojako niti je nagjena na Glasincu niti na drugom kojem nahodištu u zemlji, te pošto je sama samcata nagjena na Maloj Gradini, ne može joj se vrijeme za sada još pobliže označiti.

Народно лијечење бјесноће у Босни и Херцеговини.

Приопћио

др. **Леополд Глик.**

Већ име „бис“, „бијес“, којим народ обично означује бјесноћу, свједочи, да народ тој болести присуђује наднаравaн извор, јер ријеч бијес, која се по Линде-у изводи из трачког, првобитно значи у свим словјенским језицима зло, ђавола. Лако је разумјети, што народно вјеровање постање оне тешке болести, што је проузрокује уједа бијесне животиње, своди на непосредни утјецај човјеку душманског принципа. Ја сам у мојим саставцима из народне медицине, приопћеним у „Гласнику земаљског музеја“, већ више пута имао прилике показати, како народ идентификује болест њезиним узроком, па им обојма једнака имена даје. Ту опет имамо примјер таког идентификовања, јер се и болест, коју је нанио „бијес“, назива „бијесом“.

Од ријечи „бијес“ изведена су имена болести „бјеснођа“ и „бјеснило“, која се често употребљују. Другог је постања ријеч „помама“, којом се та болест такођер означује, и која је рећ би из самог суштва болести изведена. Поремећене умне силе — „помама“ — готово су стална појава развијене бјеснође, појава, која се у слици те болести најјаче истиче. Познато је, да се у народној патологији имена болести доста често изводе од појединих појава, које се особито истичу. Као што се н. пр. зове ужега плућа напросто „санџија“, т. ј. пробадање са стране у прсима, тако се и бјеснођа назива „помамом“.

По множини паса без господара, којих је, како уопће у оријенту, тако до пред неколико година и у Босни и Херцеговини било, посве је природно, да се је бјеснођа често показивала, па да је с једне године на другу доста људи страдало с бјеснође.

Ужасне попљедице, које наступају, кад уједе бијесна животиња, биле су дакако свуда познате, па би свак, кога би снашла така несрећа, у најближег народног врачара потражио брзу помоћ.

Стара је, искуством утврђена ријеч у медицини, да број лијекова, који се за каку болест препоручују, расте размјерно с несигурношћу успјеха. Па пошто бјесноћа иде у ред оних болести, против којих народна медицина ништа не може да оправи, то је онда јасно, да је и њезина терапија преобилна. Готово сваки народни практичар имао је свој тајни лијек против *Lysse* (бјесноће), свак је свој лијек славио као непогрјешив спецификум и сваки би поносито истакао број успјеха, које је постигао. Неуспјеси или би се затајили, или тиме испричали, да се је болесник прекасно дошао лијечити, „па онда најпослије лекар није Бог, те коме је суђено умријети, томе ни најбољи лијек не помаже“.

Али како ћеш да протумачиш „успјехе“ народних лекара у подручју лијечења лисе? — Познато је, да народ у нашим крајевима псе без господара, гладне, када дођу у туђ крај, од страха, да би могли бити бијесни, често камењем и батинама настоји отјерати из близине кућа. Ако сад така изгладњела животиња, коју гоне од мјеста до мјеста, случајно уједе човјека, онда је сматрају бијесном, те онај, који је уједен, бјежи најближем народном врачару, а овај ће да примијени свој прокушани лијек. Али пошто псето није било бијесно, то се дакако у уједенога не показују појаве бјесноће. Сад тај тобоже спасени болесник и његов комшилук мисле, да му је помогао употријебљени лијек.

Надаље је статистички утврђено, да од људи, које уједе бијесна животиња, врло знатан постотак и без лијечења не побјесни. И то доста доприноси умножању успјеха. Никога, ко се је разболио од бјесноће, није до сада излијечио ни љечник ни народни врачар.

Народ у Босни мисли за стално, да у сваког човјека, кога уједе бијесна животиња, прије свега набрекну жиле под језиком и да се ондје учине бијели мјехурићи. Пошто су те појаве несумњиви знаци, да је болест наступила, то их онда прије свега треба што најбрже уклонити; прије сваког ће дакле лијечења болеснику жилу под језиком распорити и мјехуриће отворити. Веле да се у крви, што истјече, налази мала штенад или барем пасја длака. Уклањајући тако ту штенад или длаку, који очевидно управо чине болест, мисле болест затрти у заметку.

То сасвим просто материјалистичко мишљење о узроку болести показује заиста чудновато схваћање у народа о патолошким промјенама, које се догађају у организму. Свакако се чини, да он, барем у погледу бјесноће, сасвим из далека нешто нагађа о томе, да инфекција бива доспијевањем живих створова у организам.

Што се тиче мишљења о мјехурићима, који скоче под језиком пригодом лисе, слажу се с народом у Босни међу осталима и Пољаци. Др. Удзјела (Udziela) вели наиме у свом спису „Medizin und medizinischer Aberglaube des polnischen Volkes“ („Медицина и медицинске празновјерице у пољског народа“) ово: „Веле да се у човјека, кога је спопала бјесноћа, под језиком начине мјехурићи, које зову штенад“.

Против бјесноће особито помаже ова формула, која се запише на кору тек допеченог хљеба (сомуна), који се уједеноме још врућ даје:

Ш	А	Т	О	Р
Л	Р	Е	П	Л
Т	О	П	Е	Р
Л	Р	О	Т	Л

То је нетачан и понешто промијењен облик познате формуле о „сатору“, која се је од вајкада употребљавала као лијек и заштита од бјесноће и других болести, не само на Балкану, него по својој Европи.

Потање знаменовање те мистичке формуле, која право гласи:

САТОР
АРЕПО
ТЕНЕТ
ОПЕРА
РОТАС

понешто су разјасниле расправе, које је осамдесетих година у „берлинском друштву за етнологију, антропологију и древну повијест“ повео А. Трајхел (Treichel). Трајхел је сматра латинском изреком и преваћа је овако: „Сијач Арепо с муком држи точкове“.

Маркиз П. Франко мисли, да је формула писана анаграматички, па је овако рјешава: PATER ORO TE PEREAT SATAN ROSO (од rodere = гристи). Најпослије др. Колбер саторску формулу схваћа као

тако звани тетраграматон, у коме је записана ова латинска изрека, прастаро манастирско правило бенедиктинаца:

SAT ORARE
POTEN*(ter) et* OPERA*(re)*
*(rati)*O — или и *(religi)*O — T*(u)*A S*(it).*

Та би дакле формула значила:

Много молити
и својски радити,
у томе нека ти је живот (или религија).

Та три покушаја у рјешавању саторске формуле доводе је у свезу с латинским језиком; али је већ Бастиан истакао, да не ваља много држати до латинског звука ријечи, јер унаточ тому могу бити и другог постања. Ако вриједи, што вели тај знаменити етнолог, то ће нас у рјешењу, како га је покушао Рабе, који саторску формулу хоће да изводи из келтичког, доста тога замамити. Тај језикословац преводио је наиме ту формулу из новокелтичког овако:

САТОР — Saothar — болови
АРЕПО — araba — због
ТЕНЕТ — teu neath — опржине
ОПЕР — o bear — рана од копља
А — од
РОТАС — rod deas — вјештог хица.

По Рабеу била је дакле саторска формула испрва запис против опржине и ранâ од копља, па је истом послије постала лијеком и заштитом од сваке болести и незгоде.

Сасвим другојачије него ови наученаци мисли о саторској формули др. Ђорђевић, који је у својој „Народној медицини код Срба“ наводи као лијек, који се у Србији употребљава против главобоље. Тај аутор наиме мисли, да су поједине ријечи те формуле имена нечистих духова.

Већ с обзиром на ријеч АРЕПО, која се не да превести, те једва да ће бити латинско особно име, чини се, да Трајхел није имао срећу у своме покушају, да рјешши саторску формулу; још мање је успјело тумачење Франка и Колбера, јер би по њиховом схваћању та формула морала бити новијег постања, него што у истину јест, како се мора судити по томе, колико је раширена.

Дра. Ђорђевића тумачење прије се може означити нагађањем него рјешавањем, јер нигдје нема духова с таким именима. По моме је суду

тумачење Рабсово још највјеројатније, јер нам размјерно још најбоље разјашњава како значење, тако и постање формуле.

Осим саторске формуле у Босни се, колико ја знам, још два друга записа употребљују као лијек и заштита. Прва, што овдје слиједи, и која у три прве ријечи АТОНАША, ТОАИРЕТО и МАРЕПОТО

показује несумњиве трагове саторске формуле, већ је др. Трухелка приопћио у овоме листу (Годиште I. [1889.], св. 4.); другу ми је казао Дервиш-бег Ченгић у Борији, те она гласи:

Дервиш-бег рече ми, да су то старо-босанска писмена, која треба овако читати.

Т	Б	⅄	Д	С
Ф	Т	Б	З	Б
Ф	О	З	П	Г
О	Ф	О	О	О
Б	Ф	Ф	Ф	Ф

Др. Трухелка, коме сам показао формулу Дервиш-бегову, мисли, да уз некоја старобосанска писмена има и арапских, и поврх тога

још њему сасвим непознатих знакова. По реченом читању ваљало би ту формулу овако записати:

Та се формула као и оне двије пријашње записује на кору хљеба, па се уједеноме даје да поједе. Љекар пак треба да при томе три пута узастопце на један дах ово рекне:

„Дура кудура — дура завишта
Дура кудура — дура захрза
Дура кудура!“

Ни запис ни „басму“ не умједе ми Дервиш-бег растумачити. Колико ја знам, само су ријечи „завишта“ и „захрза“ словјенске; „дура кудура“ припада некоме, мени непознатоме језику. Може бити, да се под тим мисли која од оних бајословних животиња, што их је створила народна машта, те које умију и да лају и да хржу, па се оном формулом изгоне.

Као даљи лијек од бјесноће препоручује се, да се оно псето, које је ујело човјека, што прије убије и преполови; обје се половице убијеног пса онда тако на раздалеко положе на земљу, како један човјек између њих може проћи, а да се ни једне не дотакне. Онај који је угризен, пролази склопљених очију између обје половице, па се онда може надати, да ће га болест минути.

И то је по свој Босни лијек, којим ћеш препријечити, да те не обузме бјесноћа, ако прогутнеш шпањолску муху (бијесну бубу).

Рана од угриза или се испржи врелим лугом, или се испере ракијом, људском мокраћом, или сирћетом, па се онда обложи расцијепаним бијелим грахом. Овај се мора толико оставити на рани, док сам не спане. Уздање у ту облогу толико је, да се угризени живо опре љекару, кад овај хоће да уклони грах, желећи прегледати рану.

Све ове народне лијекове треба, ако хоћеш да уједеног сачуваш од тешке и неизљечиве болести, примијенити за прва 24 сата, пошто је задобио рану; касније више не помажу.

У погледу других лијекова, што их народ употребљује како за спољашње, тако и за унутрашње видање уједених и од бјесноће обољелих, упућујем на изводе из више рукописних рецептних књига босанских фрањеваца. Стручни ће читалац отуда видјети, да те рецептне књиге нијесу ексцерпти из „медицинских“ дјела или расправа, па ни из старијих, него да су и по облику и по садржају чисте творбине народне душе, творбине, што су их фрањевци по својој прилици по казивању народних љекара, сабирали за властите болеснике. Да је утјецај неколицине медицински наображених фрањеваца на љекарски поступак њихове манастирске браће био врло слаб, показује задоста овај примјер: фра Матија Николић, који је био доктор медицине, пише у својој рукописној књижици „fragmenta medica“ из године 1835. „Likarija protiva pomami, bisu. Protiva pomami neima laghshe stvari nego datti pitti po jedan gran tri puta na dan, illi svaki drughi saat, akoje se jurve pomamio, praha od lista Bella-Donna zvane Bun[1])“.

Од других рукописних рецептних књига фрањевачких, које су ми при руци, само је једна и то од фра Кристичевића, за једну годину прије написана, него она од дра. фра Николића; све друге потјечу из четрдесетих година, па ипак ниједан не препоручује belladonnu као antilyssicum. Да је моје мнијење о постању тих рецептних књига основано, то потврђује и наслов у једне од њих, коју сам добио особитом добротом велечасног фра Грге Мартића. Та књижица има наслов: „Bosanski Domaći Lěkar iliti Prostopučke Lěkarije, skupljene za službu L. M. H. 1846.“ Безимени писац прикупио је дакле „народне љекарије“, а нипошто рецепте из медицинских дјела.

Најпослије још ћу да изријеком напоменем, да сам за ових 13 година, што у Босни живим, више пута имао прилике видјети чељади, угризене од бијесних животиња, највише од паса, које су народни љекари махом лијечили онаким лијековима, каки се наводе у рецептним књигама фрањеваца.

Фра Кристичевић (Christičević) пише у својој књизи „Libellus medicinalis novus“, коју сам на другом мјесту већ споменуо:

Bisan Pas, kada ujide:

1. Iztuci Simena od Čička, i podaj u vodi popiti. Ako je naklana Xivina: A tichesh zaliti Xivinu istim kako gori.

---

[1]) Ту књижицу, као и једну фра Луке Дропутића из године 1844. под насловом „Lik od Bisa“ и једну од Л. М. Х., године 1845. писану, под насловом: „Bosanski Domaći Lěkar iliti Prostopučke Lěkarie“, послао ми је наш опће штовани пјесник фра Грга Мартић, па му ја за то овдје од срца благодарим.

2. Iztuci Bieloga Luka, i Rutte trave, Solli zajedno, i privi na ranu.

3. Uzmi Luka Czarglenoga, i trave Rutte, Sirketa, imedda, Svari sve dokse sve nezgusne, pakchesh ono na Shtogod saliti, i priviti.

Kada neznash, daje Bisan: A ti uzmi krua, i zamoçi u onu Ranu, nekase natopi karvi, pak podaj drugomu Psu oni kruh, ako nektit bude jisti totje bisan oni, koiteje uklo. Tada uzmi Biloga Luka, i Rutte trave, iztuczi sve zajedno, i privi.

Једну врсту монографије о лечењу бјесноће налазимо у књижици, што ју је фра Дропулић писао године 1844. у Фојници. Наслов је ове књижице: „Nauk za davati lik od nauçitelja Lalicha nasasht i na ozdravljenje ljudih i Xivinah od Mamena psa naklati“. Пошто је та књижица доста интересантна, то овдје доносим њезин потпун садржај:

I°.

Kao jedini i pravi Lik od Gospod. Lalicha kazati zadarxi se u korrenju trave Zvane latinski *Gentiana Cruciata* (nashki moxese rechi: Särçanik krixati ol kakoju zovu ovdan, Särçanik mali, Zubska trava, Krixatica), od kojese trave ispisanje travsko po Linne pisoocza travskog ovdi pridruxuje.

Neghinnuchi dugh razdiljen u Xilicze Korren, daje stabarike okrughle, pravne, naxutkaste, s mloggo listja nakichene. Listje je njezino oshtruljato na naçin maççа, na värhu märve stärmu zakovarçeno, glatko, do tri pärsta duggo, jedno pram drugghim uz stabariku stojeche, i ghlede gornjegh i donjegh na naçin krixa (naprkarstice) od kolincza do kolincza inotrech stoje, ne u daleko razmaknuta; i k' varhu u sublixe se nahode, i ko u Kitticzu se kuppe. I u gornjim listichim zadärxese czvitichi okko koji czvitticha oppet razte listje ko i ostalo pomanje razdiljuche czvitove, i sridnji czvit falli. Kutticza u çemmu sjemme stoji priliçnoje zvoncu kratka, imma ko shilke çetvero, s' dva vecha s' pram sobbom upored stojecha zvana zuba. Siemenke duguljaste, shuplje, naghnute, s' dvora modre boje, a iznutra xutkaste, s' mraçnim boczam provigene *(punctis)*. S' dvoranja koshuljicha siemenki nalazi razpukla na 5ro Bärcicha obiçajno çeteri *(filamenta.)*

Ovva trava czvatte u Kollovozu i Rujnu. Nalazise raste po shummam planinskim i izpasishchima i od dva pedlja u visinu neraste imannja budde. Kod nas ovdi u Kreshevu, najvisheje imma u krajevim njiva i livoda, kud nezalazi plug, ni kossa. A mistimice u ogradgju, u Franashkinoj bashçi, pod kuchom unjivvi, i Orashk. Gospodin Lalich korren ovdi spomenute travvicze na slidechi naçin izpisuje. Korrenje blizu koligh pärst

debbeo, i od ozgora na veche strana razcipljen, koja dvojenja shtoje starii korren vechmase opaxaju. Duljina svegga korrena jest od tri do shest pallacza — pärsta — bojja bielkasto-xuta a nekki sasviem biela. Mirruh imma dosti sillovit, akko i ne märzak; ovvije korren gorak, i kadase xvaçe mloggu slinnu i balle iztierava i vuçe nadvor olti kuppi za izpljuvat. Ashtogodje vechi korren i krupnii toje za lika kripkii.

II°.

Postupanje kadse pärva Zlamenja od bolesti ukaxu.

Akkose kod jednog çovika naklatog, od mamena psa, ukaxe nepodnosivost vodde *(Hydrophobia)* u ti mah neka muse prighleda donja strana jezika, i moxese podpazit kakko Gospodin Lalich govori, dassumu xille naduhlese, i napele *(venae raniae)*. Istinaje da i u zdravvi ljudi one xille podpazujuse, kanoti vezi i kripkesu, alli posli neggojije ujelo mameno xivinçe vechmase nadmuh i ukaxese na njima ko mushicia glava biljeghi czarni na vishe mista osobito pri kraju k' varhu jezika.

U ovakim okolooshtinam jest slidechi naçin postupanja u likovima. Brez svakko razmishghlivanja naduhte xille immaju otvorit, olti: kärv pushtit. Shto najboljese na slidechi naçin moxxe opremit. Nek bonik izplazi jezik, a nekmu onni koi che kärv pushchat uffati jezik isti meggju razcipljeno därvo, i na drugom kraju priteghne i bärdu zakovärciv jezik s' jednim leshterom iz obbedviju xilah naduti kärv pusti. I kakoseje ovvo izvärshilo, odma nekse jezik oprosti i u usta pushchi, a kärv sama nek teççe donle dogodicse sama nezaustavi. Isto pärvo, iza ovoga pärvu mirru likarie bonik nek uzme, kojase na sledechi naçin spravlja.

Od korrenja gorri spomenutog' i izpisatoga nekse uzmu dramma 4. ol 6. (megjuto ovva mirra imase upravljati spram godinam i snagom t. j. kakkoje tko starii i jaççi alse vishe nesmie primaknuti). Nekse na sitno izrixe, u avvan metne, tuçe priulijuch marve vodde, i ghniette dokse neuçini ko poritka kascha. I buduch da u ovva pärva doba od bolesti josh neima gärçeva velliki, nit obiçajna märskocha vodde — netärpljivost vodde — brez sillovanja bonik i sam obbiçaje spravljenu uzet likariu. Kakko u ovomu blagomu stanju bollesti, takko i kad budde u najvechem svom jeku, olti stanju likse za devet dana za sebbicze imma, i to u jutru na schesärcze, vazda davat.

Uista dobba immase s' rannom postupat na slidechi naçin:

Akko je josh od uklanja ranna otvorena — freshka — immase s' Rosmarinskom rakiom (pripekom) izaprat, i za ovvoga odma sa slidechim mellemom zavit. Uzmese dva isseta mliva ozimiçna Raxeva ne od Shenicze,

vech bash ozimicze, od kojese slama u samare tärpa, u Bosni reknu rax, a jedno isse liepo istuçeni boba smrekovi, i kolik obboga pripeke rakie, ol bar pärvina, uli u ovo mlivo raxeno i iztuçene bobe, dasse uçini ko jedno tisto (al akkosu vellike i poghiblive i duboke ranne moxese svegga uzet pojednako). Akkolije pako jur ranna od uklanja zarasla, immase najpri otvorit, i çinnit da kärv iz nje poge, pak ondan izaprat s' Rosmarinskom pripekom i zavit mallo pria spomenutim tistom. Rosmarinska rakia pripeka na sljedechise naçin spravlja.

Uztärghnuse uz czvit värshike od Rozmarina, i metnuse u boczu daje samo trettina ostane prazna, ovu praznochu valja donalit pripekom ol pärvinom rakie — grozda se pripisuje, takko da puna bocza budde, zatvorise dobro imetnese u vruche mjesto da stoji za 50 saata.

K' ovvomu kadase procziedi priulijese na svako po littre, ol metne, po jedan dram Kamphore. *NB.* Buduch da u nas Rozmarina neima, ovvo shtose pripisuje laghlje gotovo kupit iz Saraeva od Echima, pod imenom *Spiritus Rosmarini rectificatissimus* np. drama 5. 6. i t. d. çuvvt od nevolje.

III°.

Postupanje s' bonikom u komuse sasviem ukazuje nepodnosivost vodde.

U ovvom stanju posli neggosu boniczi svezani takko da ni tkomu ne mogu naudit, spravljeni, koje gorri reçeno, lik; samo shtosse sad imma metnut osam drama, dajemuse. Nuh! kadkadse a çinnimise priçesto, dessi: da bonici neche da uzmu lik, onda imajuga dva jaka Çovika uffatit i s' jednim därvenim klincom zakhlishenim ko kadse därva cziepaju otvoritmu usta i zalitga likom i damu laghlje budde i da pria proxdre, immase boniku stisnut nos, i därxat dok ne proxdre. Nuh! dabbi hotiuch bonik izbaczio olti izpljuvo lik u ti mah immamuse mirra ponovit, olti oppet dat. — *iterare* sadanji *Illyris:* oppetovati. Megjuto i ovvose imma znat, da ponavljanje lika, svako tri saata moxese uçinit.

Akko posli ovvoga ponovitog lika uzimanja bonik joshse nebbi use povratio *(praesens redditus vel non)* i . . . . . [1]) bolja i hoche da kolje, tadda s' opazom vellikim immamuse jeddan çitav korren u usta uvalit, i obbiçaju ga svesärdno grizkat, i värlobi probitaçnose uçinilo, kadbiga onnako izgrixena proxdro. I dokse razeberru i use dogju, immaimse kärv pustit izpod jezika, i kad pristane tech kärv, immamuse dat, u koise dessi, mesne çorbe, nikoliko kashika, ol shtogodir prilicno,

[1]) Нечит.ьиво.

Ranne uklanja na naçin gorri spomenuti sa sviem vidajuse — tractantur, Posli neggosu bonici — pomamenici — çorbu jelli obiçaju i voddu pitti neukazujuch, daimje märska, i obiçaje na nji napast san duboki i pospavaju po 8—10 saata: i kad vech dovlen dogju dobbroje — veliko — uffanje daim neche nishta bit t. j. neche umriet.

U vrieme njiova spavanja ukaxeimse u ustima biela pljunka, ko od jaja bilancze providna, koja se raztexe, i çvärsto se prilipila uz usta, kojase imma izpljuvat. Meggjuto kod koji bonika nije bila izishla bolja na velliki mah, neobiçaje bit ni ovvake sorte od pljunke — balah.

S' vellikom pomljom immase nastojat okko bonika, da spomenuti pljuvaku izpljuje, jerje värlo koristno i probitaçno daju izbaczi. Ova pljunka ossobito uz pärva tri danah podpaxase, i to najvishe uz vrieme spavanja, ol mirovanja njiova, i immase vellika pomlja stavvit dasse izbaczi, a ossobito onda, kadbise imao lik datti. Kojji akkoje uzzeo, posli do dva saata immase boniku pokuçit doruçak, koji moxxe bit kava olli mesna çorba.

Akko posli devet danah postupanja likova u pomamenicim neopaxase vishe biljeg od pomame olti nepodnosivosti vodde, vech kakva drugga slabbost i nemmoch onda nekse vidà po naçinim, kojise buddu viddit dassu probitaçni nemochima.

IV°.

Naçin postupanja u razliçitim dogogjajim.

a) Akkobi takko muçna bila pomama, dabbise posli triju dana postupanja u likovma josh podpazila zlamenja od nepodnosivosti vodde — *hydrophobia* — onda za spravljenja lika, neimase uzeti naravna vodda, neggo kojachese dolli pod brojom V-im ukazat: takkoger pèti dân postupanja liká, immase pomameniczim xille pod jezikom otvorit, shtoje tadda josh vechma potribito, akko pärvi put pushchate kärvi malloje otoçilose.

b) Akko nebbi od sebbe sami pomamenici moghli izichi nadvor, tadda trechi dàn postupanja u Likovma, imma imse dat shtoche bar triput protirat na izod istinito — *laxa.*

c) Akkobise u vrime postupanja i liçenja dessilo, da na pomamenike napanne dotle vellika nemoch, i slabost, da mlogghi od njih ni progovorit nemoggu: Tadda, gorri spomenutom Rosmarinskom pripekom immajuse mazat; po: Çellu, Shiji, vratu, pärsima i steghnima; kakko takoger immajimse dat popit u vodde çashiczi, jedno po dramma iste pripeke Rosmarinske. Spomenuti mjesta mazanje, akkose viddi daje potriba moxese oppet ponovit, al davat pit nesmiese.

V°.

Naçin liçiti Mamene xivine.

Najpri kolikoje moghuche immase oprat sve xivinçe bir je bilo naklato, i od bàlà kurtarisat. Tad nikoliko vodde — do 3—4 okke u sudu bakrenu nekalajsanu immase varit samo priko pò saata i skinuta s' vatre stajat u istomu sudu za 12 saata; iza ovvoga immase uzeti korrenja gorri spomenutog — krixaticze — dramma 32. sitno izrizat sa solju i ovvom bakrenom voddom, imma xivinçetu davatse. Shtosse imma proslidit za devvet danah zasebbicze i to sve u jutru. Kakko takoger ranna od uklanja, akkoje josh freshka i nijese zatvorila, immase s' Rosmarinskom pripekom poprat, i s' raxnim i smrekovim gorri kazatim listom obavit. Akkolije pako jur zarasla immase otvorit i onda mazat i zavijat.

„Bosanski Domaći Lěkar" од године 1845. препоруча проти бјеснохи слиједећа средства:

„1. Kad mamen pas ujede pritisni ranu gazetom ili drugom bakrenom jasprom za 24 ure razbi jajah na mladu maslu ili zejtinu, privi i derži do iste dobi, zatim ovošti tanku kerpicu, koju ćeš često grějati pram vatrom i prilagati k' rani.

2. Luka běloga stuci sa sirćetom privi i neodvijaj dok nezaraste.

3. Cervenog luka poměšaj s' mesom i sirćetom privij. Iztuci s' listjem trave parčevine pak privijaj, a kuvak iste pij . . . dobro je koju čašu sirćeta piti."

При концу нека ми је дозвољено да овдје придодам збирку савјета, што их је о бјеснохи написао неки непознат фрањевац године 1847.

Od Bisa: 1°. Uzmi tichia lastavichia, saxexiga, i uçini u prah, i pi u voddi. 2°. Czargleni luk s' meddom ji, i isto priviaj na rannu, nikoliko puta. 3°. Odma kadte ujide shtomu drago bisno, uzmi dobra sircheta i istuczi jednu glaviczu biloga luka, izaxmi sook u sirche i sonim ispiraj rannu. Posli toga uzmi graha biloga razczipi, pak onnim pollom rannu pokri i neodvijaj dok same neodpanu makar stale po godine. 4°. Najdi korrin od trave *alisma plantago* isuschi uçini u prah i onim prahom posipaj kruh zapeçen shenicom i pomazavshiga maslom daji nikoliko dana bolesniku, kojie pobisnio. Ovva trava moxese davat i xivinam od svake varste. Ovva imase brat u kollovozu. 5°. Zakogli pàtku istoçi kärv i daji pit bolesnomu. 6°. Dokte ujide, nama uçini lushiu i perri rannu.

Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine.

Priopćio

muzejski pristav **Franjo Fiala.**

(Nastavak.[1])

Stolac.

Nadovezujući na radnje lanjskog ljeta, nastavilo se je prekopavanje u okolici najposlije pretražene male rimske kuće na njivi župnika dona Lazara Lazarevića.

Oko 25 metara jugoistočno od rečene razvaline nagjene su na daleko rasprostrte priprosto gragjene zidine, zidane lijepom, u dubljini od 0·6 *m*

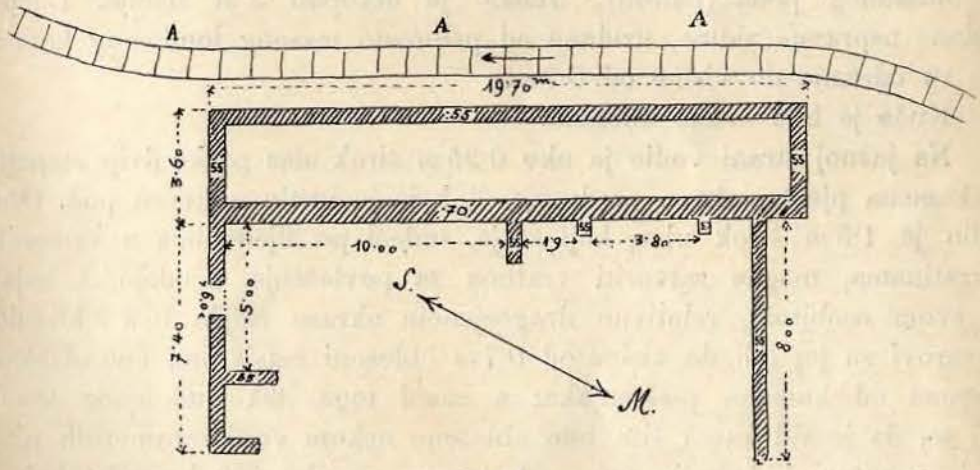

Slika 1.

pod zemljom, a sklop im prikazuje u *slici 1.* pridani nacrt. Zgrada ima pročelje dugo 19·7 *m*, dubljinu od 11 *m*, te je, sudeći po nagjenim mnogim komadima crijepa bila pokrivena crijepom. Po nagjenim pregradama i

[1]) Vidi Glasnik zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu 1893. (V.) 1.

ostancima od takih, bio je nutarnji prostor razdijeljen na šest dijelova. Po tome, što nigdje nema traga, da su pod i duvarovi bili omazani, onda po znatnoj veličini prostorija može se prije suditi, da je ta zgrada služila za staje i ekonomske svrhe, nego za stanovanje. Od rukotvorina nagjeno je samo nekoliko gvozdenih čavala i dva rimska broncana novca iz IV. vijeka po Isusu. Uz pročelje rečene zgrade otkopane su razvaline primitivno udešena vodovoda, koji se gubi u duljini od 1·5 *m* (*A* na nacrtu).

Slika 2. prikazuje presjek ovog vodovoda. Zidovi s obje strane uzidani su 40 *cm* debelo i 90 *cm* visoko od lomljenog kamena „crvenicom". Unutrašnja širina prostora, kojim je voda prolazila, iznosi 40 *cm;* dno je od tvrdo nabijene crvenice, pokrov čine oveće ploče od vapnenca, kojim su zglobovi zamazani lijepom. Vodovod je bez sumnje doveden od izvora Njivice, udaljenog 2 *km* od Stóca, te je vodom snabdijevao onaj dio rimske varoši, koji je bio u polju.

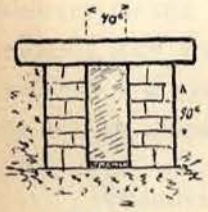
Slika 2.

Zanimljiviji su obreti učinjeni na njivi Salka Dizdarića, koja se prostire oko 100 *m* sjeverozapadno s one strane ceste, koja vodi katoličkom župnom stanu.

Slika 3. prikazuje tlocrt dviju otkopanih zgrada, od kojih I. naznačuje kuću, a II. ekonomičku zgradu zajedno s dvorištem, što kući pripada. Razvaline kuće bile su zatrpane pod slojem zemlje od 1·4 *m*. Da se dogje do omazanog poda (patosa), trebalo je otkopati 2 *m* zemlje. Lijepom uzidane uspravne zidine, uzidane od priprosto tesanog lomljenog kamena, bile su održane do visine od 0·9 *m*.

Kuća je bila ovako udešena.

Na južnoj strani vodio je oko 0·95 *m* širok ulaz preko dvije stepenice od kamena pješčenjaka u predvorje *C*, koje je imalo naljeven pod. Otuda vodio je 1·5 *m* širok ulaz, koji se je, sudeći po žljebovima u kamenitim dovratinama, mogao zatvoriti vratima za povlačenje, u odaju *A*, koja je po svom osobitom, relativno dragocjenom ukrasu valjda bila šikli-odaja. Duvarovi su joj bili do visine od 0·7 *m* obloženi masivnim, fino ulaštenim pločama od kamena pješčenjaka; a iznad toga, tako udešenog temelja čini se, da je zid kao i šiše bilo obloženo nekom vrsti mramornih ploča, jer je u ruševini, koje je puna odaja, nagjeno oko 600 komada, koje na oblik pravokutnika, a koje na oblik trapeza otesanih, raznobojnih, ulaštenih komada mramora. Od žbuka ili slikarije na duvarovima nije ništa nagjeno. Glavni je odaji ukras bio, na žalost samo u pola očuvani mozajik, koji je pokrivao pod, *slika 4.*

Osrednji dio, kao i rombičava pobočna polja bila su sasvim uništena, samo jedan dio bordire i dva pobočna polja bijahu nepozlijegjena. Bordiru čini mean-

derska linija, kroz koju prolazi upleten trak, a u uglovima čini ornamente od pràvih linija, koji uglove popunjuju. U oba pobočna polja dva su ženska poprsja, izvedena gotovo u naravnoj veličini; jedno — *tabla I.* ($^1/_6$ izvorne

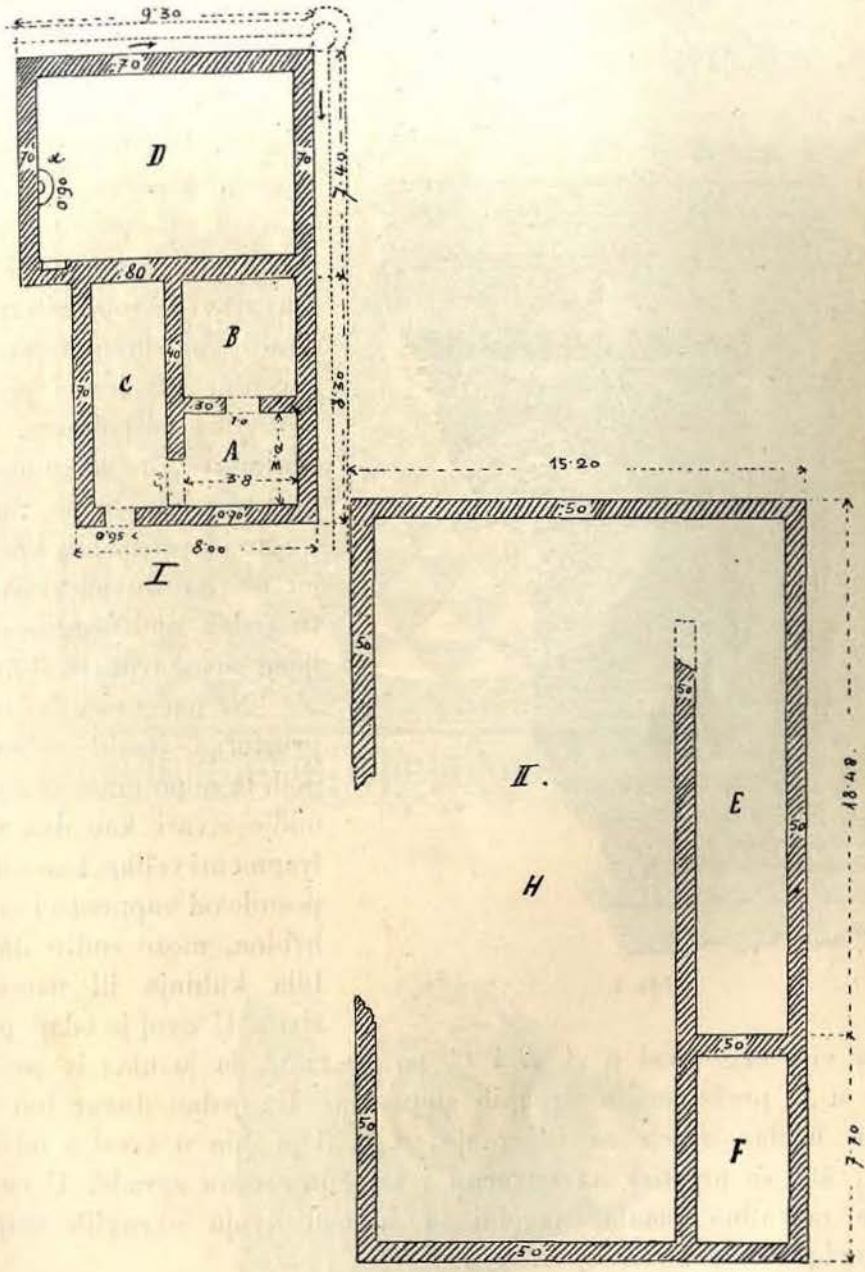

Slika 3.

veličine) — prikazuje stariju ženu u grimiznoj pàli, sa vijencem od zelena lišća na glavi, pokrivenoj pàlom; drugo — *tabla II.* ($^1/_6$ izvorne veličine) — pripada mladom djevojčetu, koje je glavu nakitilo šarenim vijencem, s koga se viju dvije

Tabla I.

Tabla II.

tenije. Izvedba slikâ u šarenom kamenu i staklenoj pasti savršena je, gotovo umjetnička. Slike, velike po jedan kvadratni metar izvagjene su s velikom mukom bez ikake ozlede, i stavljene megju zbirke bosansko-hercegovačkog zemaljskog muzeja.

Iz opisane ovdje šikli-odaje dolazi se kroz otvor vrata, širok 1 *m*, u prostoriju *B*, koja je takogjer popogjena bila mozaikom. Ovaj, *slika 5.*, sastavljen od više geometričkih motiva, izveden u crnom i bijelom kamenu, izvagjen je u svem opsegu, 1·8 m^2 i otpremljen je u zemaljski muzej. Duvarovi te sobe bili su dekorirani jednostavnom slikarijom, crvenim i zelenim poljima i motivima od palmeta. Bilo je zanimljivo, što su se na žbuku te prostorije lijepo razabrali tragovi opetovanih opravaka, jer se na duvarovima našla tri jedan nad drugim oblijepljena sloja, svaki sa slikarijom.

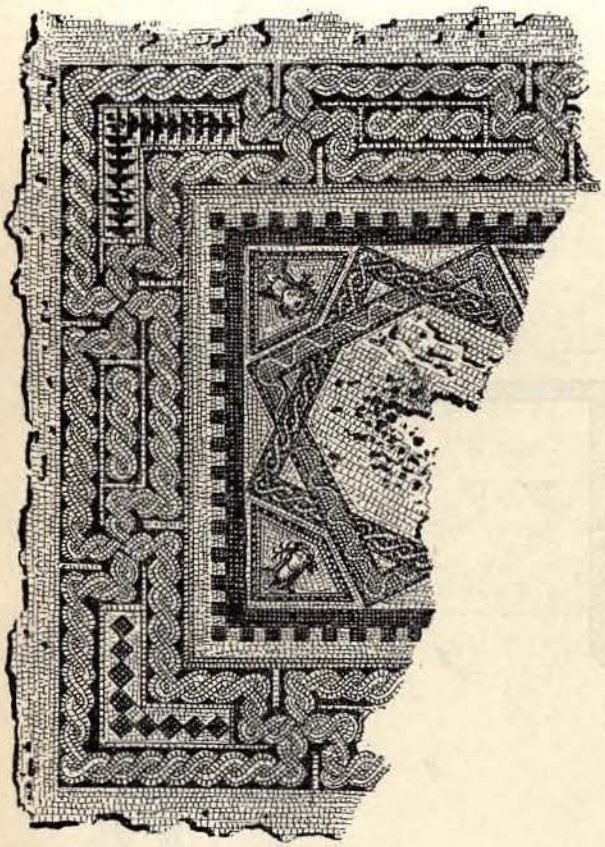

Slika 4.

Na nacrtu sa *D* označena prostorija imala je naljeven pod, te se po množini nagjenih ondje stvari, kao dva žrvnja, fragmenti velike, kazanu slične posude od vapnenca i mnoštva hrbina, može suditi da je to bila kuhinja ili magaza za živež. U ovoj je odaji pod bio za 30 *cm* viši nego pod u *A*, *B* i *C*, pa se čini, da je ulaz iz predvorja *C* vodio u *D* preko malih drvenih stepenica. Uz jedan duvar bio je od vapnenca uzidan žlijeb za izljevanje, *a*, koji je bio u svezi s odvodnim kanalom, što se prostire uz sjevernu i istočnu stranu zgrade. U ruševini, kojom je razvalina zasuta, nagjeni su ulomci dvaju okruglih stupova i jednog nadgrobnog kamena, *slika 6.*

Natpis je ovaki:

V. ERATIVS IV... V*(alerius)* Erantius Ju
NIOR nior
RINI ... rini.

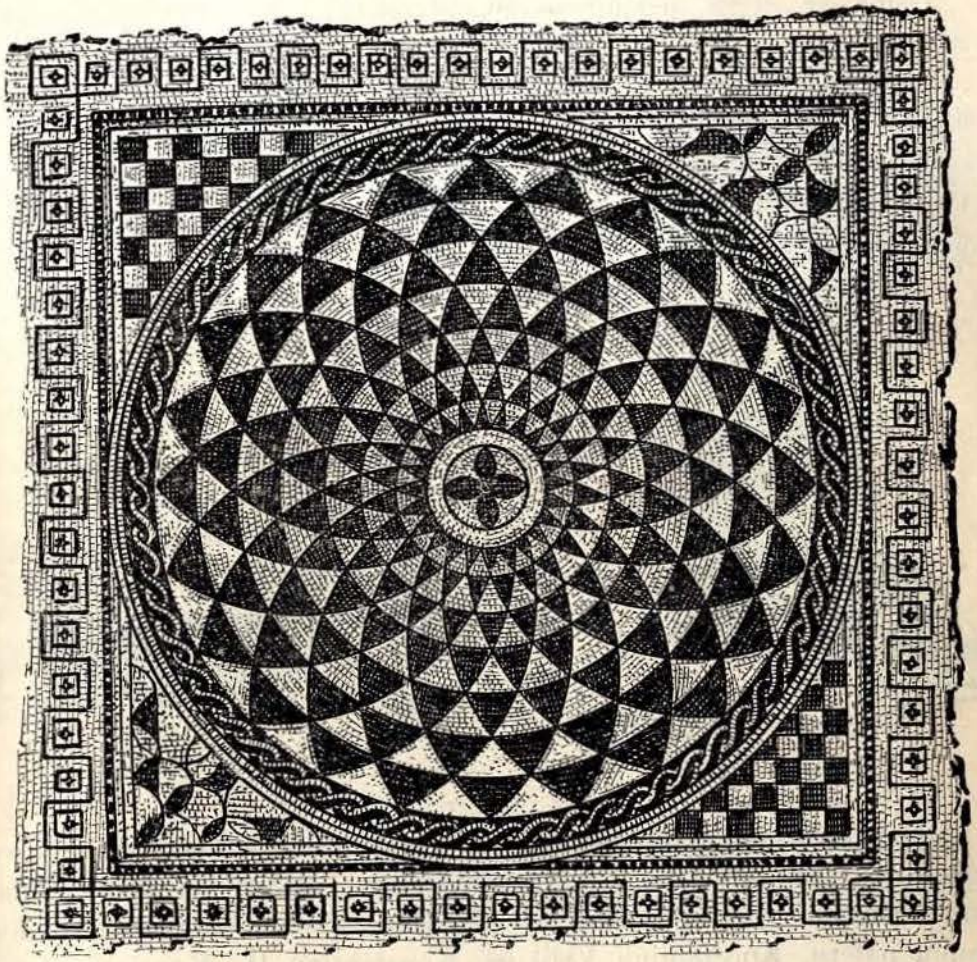

Slika 5.

Slika 6.

Visina je slova nejednaka, u premjeru 50 *mm*, vrste rastavljene za 15 *mm*, visina ploče 35 *cm*, širina 34 *cm*, debljina 8 *cm*.

Brojem II. označena zgrada sastojala je od prostorija *E* i *F* s naljevenim podom i od nepotaracanog dvorišta *H*. Kako kuća, tako i ekonomička zgrada bile su pokrivene crijepom. Megju mnoštvom ulomaka od crijepa nagjena su i dva pečata, koji su za Bosnu i Hercegovinu novi. Jedan od njih, *slika 7.* glasi:

Q. GRAV PRSC

čitaj: Quintus Gravius Priscus[1]).

Drugi, *slika 8.*: SVPER.

Slika 7.

Slika 8.

Megju stvarima, iskopanim iz ruševine vrijedno je napomenuti novce. Nagjena su 84 broncana i 1 srebrni novac; srebrni je denar Publija Geta, broncani pripadaju carevima Galijenu, Probu, Konstanciju Kloru, Liciniju pateru, Konstantinu Velikom, Konstantinu II., Konstansu I. i II. i Valentinijanu I., te po tome dopiru do godine 375. po I. Od nakita nagjen je gvozdeni prsten — *tabla III., slika 1.* ($^1/_1$) — broncani prsten — *tabla III., slika 2.* ($^1/_1$) — broncana fibula sa šarnijerama — *tabla III., slika 9.* ($^1/_1$) — dvije oveće broncane, gravirane brnjice — *tabla III., slika 10.* i *11.* ($^1/_1$) — jedna od broncanog tenećeta na odskok kovana, ispupčena rozeta — *tabla III., slika 7.* ($^1/_1$) — prsten od modre staklene paste, kamečak iz prstena od paste, mrka ženska glava na modrom temelju i dvije gmize, dva broncana ključa — *tabla III., slika 13.* i *14.* ($^1/_1$) — jedan velik željezni strjelični šiljak — *tabla III., slika 6.* ($^1/_1$) — ostalo bili su željezni čavli, željezne i broncane spone, broncani fragmenti i ulomci od staklenih i zemljenih posuda.

---

[1]) Mommsen: Corp. Inscr. Lat. Vol. III., I., p. 409, br. 3214., 7.

Gospodin kotarski upravitelj Adamović našao je u kućnom zidu jednog turskog zdanja trup muške štatue, izragjene u polovici veličine, pa mi ga poslao za muzejsku zbirku. Vele, da je taj komad, *slika 9.*, u tursku kuću prije više godina donesen s različitim gragjevnim kamenjem iz rita „Oklade“, dakle upravo iz mjesta prekopavanja. Ta je figura izragjena od kamena pješčenjaka i prikazuje mlagjahno muško tijelo s togom, prebačenom preko lijevog ramena, a golih prsiju i trbuha. Radnja je, kako u pogledu pojedinih dijelova tijela, tako i u pogledu nabora od haljine površna i nedotjerana, prema čemu ide u doba, kad je rimska umjetnost već propadala.

Slika 9.

U duvaru stolačkog poreznog ureda dva su ostanka od natpisa, koji u koliko su se mogli razabrati, ovdje slijede:

1.

PIRIA
TILIC
AMB . . . ama*[bili]*
XITA . . . *[vi]*xit a*[nnos]*
EOR . . . eor*[um]*
CLEI
ΓILI

2.

AC·OB
DICATI dicati*[ssimo]*
M

D D *[locus datus]* D*(ecurionum)* D*(ecreto)*.

Drugi nas natpis u toliko zanima, što iz njega slijedi, da je rimska naseobina na mjestu današnjeg Stóca bila sjedište dekurijona i po tome municipijum. Grad, čini se, da je razoren za vremena provale Gota godine 392. po I.; to svjedoči nagjeni novac, koji je datiran samo do zadnje četvrti četvrtog vijeka, i neobično održane razvaline, po kojima izgleda, kao da je grad razoren jednim udarcem.

Gradac kod Posušja.

Ovogodišnje prekopavanje poduzeto je na temelju pokusnog prekopavanja piščevog od lanjske godine, kome su rezultati objelodanjeni u

1. svesku „Glasnika“ 1893. (str. 145 do 159). Radnja se je poglavito koncentrirala na golemu razvalinu iznad župničke kuće gradačke i na najbližu okolinu. Što drugih razvalina ima u Gracu, to je u tako žalosnom stanju, da se jedva može odrediti pravac pojedinim zidovima.

Razvalina na gradini, kojoj nacrt prikazuje *slika 10.*, četverokut je od 61 *m* i 75 *m* dužine, kome isprva 3 *m* debele zidine na jugozapadnoj

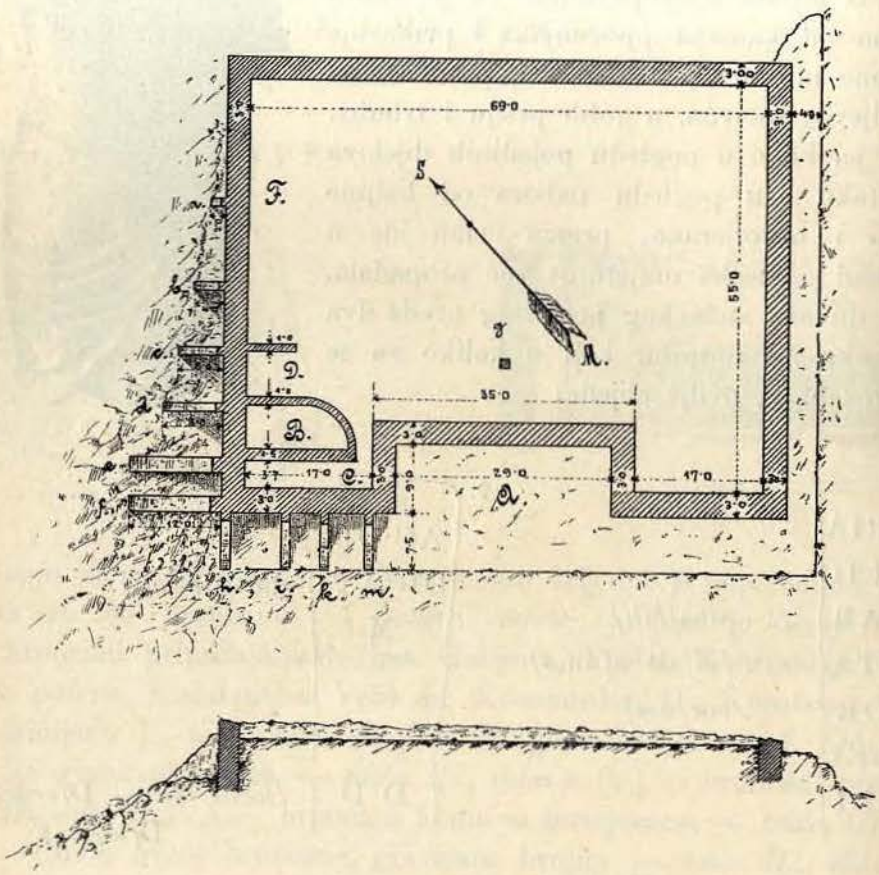

Slika 10.

strani s obje strane pod pravim kutom 9 *m* duboko zahvataju. Na toj strani, *A*, bio je i glavni ulaz; nekoliko starijih gradačkih seljaka pripovjedište mi, da su ondje pred više godina iskopali više od prilike 5 *m* dugih kamenitih stepenica i upotrijebili ih pri gradnji svojih kuća. Fragmenti kamenitih stepenica nagjeni su na sjeverozapadnoj strani, pa sam za to isprva mislio, da je ondje ulaz; nego one, kako sam se uvjerio odgrnuvši ruševinu, nijesu bile na prvobitnom svom mjestu, nego su onamo dovučene. Jugozapadna i sjeverozapadna strana gragjevine poduprta je golemim, od lomljenog kamena gragjenim i tesanim kamenom obloženim vitim stupovima.

Na sjeverozapadnoj strani ima ih šest, i to s ovim visinama: $a = 2\,m$, $b = 2{\cdot}5\,m$, $c = 3{\cdot}5\,m$, $d = 6\,m$, $e = 10\,m$, $f = 10\,m$.

Širina stupova variira izmegju 1 i 2 metra, dužina temelja vidi se u nacrtu.

Na jugozapadnoj su strani četiri stupa na nekoj vrsti terase, koja se na istočnoj strani produžuje, uzidana u jednakim dimenzijama, i to na $2{\cdot}5\,m$ visine, $1\,m$ širine i $7{\cdot}5\,m$ dužine u temelju. Prigodom prekopavanja u nutrašnjosti glavnim zidinama ogragjene prostorije nagjeni su samo na zapadnoj strani zidovi. Na istočnoj strani vidjelo se je samo prirodno, slabo travom obraslo kamenito tle, na kom se tek na nekim mjestima prama glavnom zidu razabiru tragovi lijepu. U prostorijama *B*, *C* i *D* kao i duž glavne zidine kod *F* mogao se je na tlu konštatovati sloj naljevenog poda.

Slika 11.

Čini se, kao da su samo duž tri glavna zida bile zgrade, koje su flankirale u sredini ostavljen prazan prostor. Na mjestu, u nacrtu označenu brojem *g*, nagjen je temelj, uzidan od četiri pravokutno sastavljena kamena, valjda od neke štatue. Arhitektonički ukras zgrada bio je, sudeći po nagjenim fragmentima, znatan. *Tabla IV.* prikazuje u *slikama 1., 2., 3.*, na $^1/_5$ naravne veličine smanjene komade korniža; u *slikama 4., 5., 6., 8.* i *10.* komade vijenaca; *slika 7.* prikazuje ulomak jedne glavice, dok je u *slici 9.* prikazana orlovska glava pripadala potpunoj figuri, od koje onuda ima ulomaka, te je bila uvrh čela. *Slika 11.* ($^1/_2$) u tekstu prikazuje ulomak jedne glavice.

Svi su bolji arhitekturni komadi izragjeni od doveženog korčulanskog kamena, a proste grede od domaćeg vapnenastog lapora.

Od natpisa nagjeni su ovi:

Slika 12., na kamenitoj ploči, visokoj 64 *cm*, širokoj 48 *cm* i debeloj 18 *cm*, s ovim natpisom:

Slika 12.

[Tib*(erio)* Claudi]*o* Drusi
filio caesari
[aug*(usto)*] pontif*(ici)* maxim[o]
[trib*(unicia)* pot*(estate)* XI] imp*(erii)* XXV.

Slova su u 1. redu visoka 10 *cm*, u 2. 8 *cm*, u 3. i 4. 7 *cm*; razmak redova iznosi 3 *cm*.

Računajući po broju imperija potječe natpis iz godine 52. poslije Is.

Drugi natpis, *slika 13.*, na kamenitoj ploči, visokoj 29 *cm*, širokoj 19 *cm* i debeloj 10 *cm*, ovaj je fragmenat:

Slika 13.

Slova su visoka 6 *cm*, razmak redova 2 *cm*.

Od drugih objekata nagjena je u *F* tlocrta u sloju zemlje, kojim je zatrpan naljeveni pod, broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba — *tabla V., slika 2.* ($^1/_1$) — ulomak jednog broncanog noža — *tabla VI., slika 5.* ($^1/_1$) — zgužvano broncano teneće i više željeznih spona, pri *B* u jednakom položaju fragmenti rimskog ilovastog sugja i broncani novac cara Nerona.

Pri dnu brda, na kome je Gradina, u najbližoj blizini župnog stana nagjeno je nekoliko posve razvaljenih zidova, po kojima se doduše nijesu mogli razabrati temelji zgrade, ali je za to nagjeno u okolnoj ruševini tim više stvari. Izmegju njih valja ove napomenuti:

1. Broncana la-tenska fibula s nožicom na oblik zmijske glave, na kojoj se razabiru tragovi emalju. — *Tabla V., slika 1.* (1/1).

2. Broncana rimska fibula sa šarnijerima, plojka fibule posrebrena. — *Tabla V., slika 15 a* i *15 b* (1/1).

3. Srebrna žličica. — *Tabla V., slika 3.* (1/1).

4. Broncana lopatica za uho. — *Tabla V., slika 4.* (1/1).

5. Tri broncane igle. — *Tabla VII., slika 5., 6.* i *7.* (1/1).

6. Broncana pisaljka (stylus). — *Tabla V., slika 8.* (1/1).

7. Broncana karika od lanca. — *Tabla V., slika 4.* (1/1).

8. Šiljasta željezna ostruga. — *Tabla VII., slika 4.* (1/1).

9. Fragmenat odjeće sa ruke neke broncane štatue. — *Tabla VII., slika 8.* (1/2). — Oveći grumen bronca i komadi masivnog broncanog tenećeta biće da potječu od iste štatue, pošto su održani gotovo u jednakom stanju.

10. Broncani šiljak od strijele. — *Tabla II., slika 4.* (1/1).

11. Željezna strijela. — *Tabla III., slika 3.* (1/1).

12. Željezna kuka. — *Tabla VII., slika 7.* (1/2).

13. Okruglo broncano dugme s usavaćenim krstom; u graviranju razabiru se tragovi emalju. — *Tabla V., slika 16.* (1/1).

Osim toga nagjen je kamečak iz prstena od staklene paste s ispupčenim dugmetom; gema s podobom kokota (karneol); 35 komada broncanog novca, većinom iz Konstantinovog vremena, nekoliko i od Licinija, Maksiminijana I. i Proba; ulomci željeznih noževa, srpova i makaza; željezni čavli i spone; ilovaste i staklene hrbine; dva ilovasta pršljena. Od tog prekopavanog mjesta mogu se prema jugozapadnoj strani Gradine slijediti tragovi vodovoda, koji je sastojao mjestimice od ilovastih cijevi, a mjestimice od kanala, načinjenog od kamenitih ploča; dno mu je crvenim cementom (crvenicom) učinjeno neprobojno.

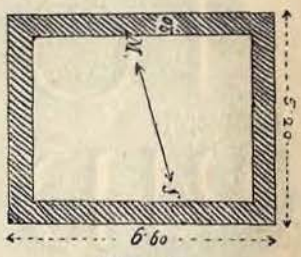

Slika 14.

Na sjevernom podnožju rečenog brijega mogao sam na njivi Jose Begića otkopati temelje male rimske kuće — *slika 14.* — Zidovi su bili uzidani od lomljenog kamena, tesanog na četiri ugla, u debljini 0·6 *m;* u nutrašnjosti zgrade nije se vidjelo poprečnih zidova. U razvalinama i na njivi do njih nagjene su ove stvari:

1. Pet broncanih brnjica, — *Tabla VI., slika 1., 2., 3., 4.* i *6.* (1/1 pr. v.). Najzanimljiviji je u *slici 2.* prikazani komad, jer se na njem vide tragovi tauširanja srebrom.

2. Broncana, gravirana glavica od bočke. — *Tabla VI., slika 10.* (1/1).
3. Broncani tutulus. — *Tabla VI., slika 11.* (1/1).
4. Broncani privjesak. — *Tabla VI., slika 12.* (1/1).
5. Broncana okovica. — *Tabla VI., slika 7.* (1/1).
6. Broncane mamuze. — *Tabla VII., slika 3.* (1/2).
7. Broncana šipka. — *Tabla VII., slika 9.* (1/1).
8. Broncana rimska fibula sa šarnijerom i sa dva jezičca. — *Tabla V., slika 10.* (1/1).
9. Broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba. — *Tabla V., slika 9.* (1/1).
10. Broncani fragmenat od fibule sa šarnijerom. — *Tabla V. slika 13.* (1/1).
11. Broncano naglavlje konjske orme. — *Tabla VII., slika 9.* (1/2).
12. Gvozdena konjska orma, šipka. — *Tabla VII., slika 6.* (1/2). — Nije sasvim utvrgjeno, da taj predmet potječe iz rimskog doba; nego je jednakim načinom održan kao i ostali tipični željezni predmeti.
13. Željezne mašice. — *Tabla VII., slika 2.* (1/2).
14. Broncani nakit. — *Tabla VII., slika 5.* (1/2).

Na glavici zvanoj „Rudna kosa“, oko 1 kilometar sjeveroistočno od Gradine, otkopali su neki, koji su tražili blago, skeletni grob; ja sam na žalost došao prekasno, da pohranim kosti, ali sam ipak mogao da namaknem željezno koplje s graviranim tulcem — *tabla VII., slika 1.* (1/2), — broncani privjesak na oblik konja — *tabla V., slika 12.* (1/1) — i broncanu fibulu na obluk s jednom petljom, i s graviranom plojkom pri nožici, koja se svršava u dvije jabučice — *tabla V., slika 11.* (1/1), — koje su stvari sve ležale ukraj skeleta. Fibula je po tome zanimljiva, što je uz nju mjesto prvašnjeg jezičca zglavkom pričvršćen drugi. Sasvim blizu Gradine ima po njivama još velikih gromila kamenja, prikupljenog i snošenog s njiva; na jednoj takvoj gromili nagjeni su osim različitog tesanog kamena još ovi ulomci s natpisima, *slika 15.:*

Slika 15.

1. LIO / PIDO
2. PASIAN

čitaj: [*Ves*]pasian[*us*]?

Da sada dobijemo prijegled o rimskoj naseobini u Gracu, treba najprije prosuditi svrhu kolosalne gragjevine na Gradini. Sve izlazi na to, da je tu bio forum kolonije; nigdje se ne može razabrati, da je što gragjeno radi utvrde ili za bogosluženje; za privatnu zgradu gragjevina je odveć na veliko zasnovana, ostaje dakle samo još jedna vjerojatnost, da je tu bio *forum civile* i možda s njime spojeno sjedište kurije.

Sudeći po nagjenom natpisu cara Klaudija mora da je zgrada postojala već 52. po I. te po tome dakle i naseobina ispod nje. Tomašek[1]) stavlja rimski *Epilentium* na mjesto današnjeg Posušja. U samom Posušju i u najbližoj okolini nema nikakih tragova rimskoj naseobini, niti u ovo mjesto ne dotječe koja rimska cesta. *Epilentium* trebaće dakle prije prenijeti u udaljeni od Posušja samo 8 *km* Gradac, kuda zalazi rimska cesta, koja vodi iz Županjca preko Rakitna, i gdje i rimske razvaline više jamstva daju, da je ondje bila kolonija ili municipijum.

Ta naseobina mora da je dulje vrijeme potrajala , pošto su u razvalinama nagjeni i vizantinski novci 6. i 7. vijeka po Is.

Radišići.

Nedaleko mjesta Proboja, što leži uz cestu, koja vodi iz Ljubuškog u Vitinu, naigjoše težaci pri kopanju njive za duhan na zidine, te pri tome nagjoše nekoliko sitnih broncanih novaca rimskog cara Konstancija I., kao i na nekoje staklene hrbine. Obaviješten o tim nahogjajima, uputim se na samo mjesto, u prvu ruku da ga razvidim, a eventualno i da ga pokušam

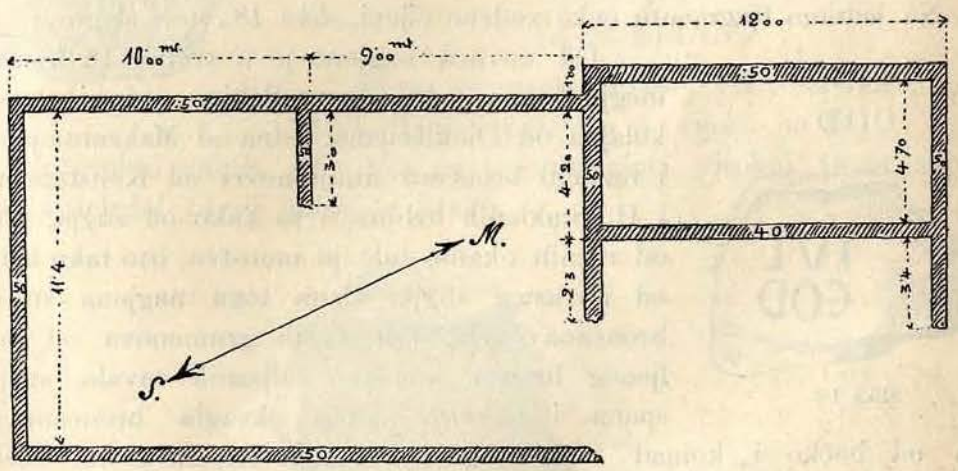

Slika 16.

prekopavati. Njiva je još u području sela Radišići, oko 200 koraka sjeveroistočno od mosta, što vodi preko probojskog potoka, prema probojskom vrelu. Sasvim blizu rečenog mosta stoje danas još stupovi rimskog jednostavno na lukove svedenog mosta. Nekoliko tesanih kamenova iz njega uzidano je u novi most.

---

[1]) Tomašek: Predslovjenska topografija Bosne i Hercegovine.

Prigodom prije spomenutog kopanja njive nagjeni su oko 0·6 *m* pod površinom ostanci zgrade od 31 *m* dužine i 11·4 *m* širine. Zidine sastoje od lomljenog kamena, prosto otesanog i uzidanog lijepom. Sudeći po množini ostanaka bila je zgrada pokrivena crijepom. Mozajika ni naljevenog poda nije nagjeno. Po tlocrtu, *slika 16.*, može se s obzirom na relativno goleme unutrašnje prostorije suditi, da je zgrada prije služila za javne, nego za privatne svrhe. Od nagjenih objekata vrijedno je u prvom redu spomenuti za Bosnu i Hercegovinu nove pečate na cigli. Jedan, koji je i u Zadru[1]) nagjen, *slika 17.* ima ovu legendu:

[L]MALTINI
ABASCANT

Slika 17.

Na jednom fragmentu neke vodene cijevi, *slika 18.*, stoje slogovi:

IVL
COD

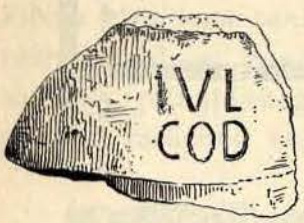

Slika 18.

Od novaca nagjeno je u svemu 16 komada, megju njima jedan denar Sabine, jedna broncana kolajna od Dioklecijana, jedna od Maksiminijana I. i različiti broncani sitniji novci od Konstancija I. i II. Staklenih hrbina, i to kako od sugja, tako i od raznih okana, bilo je mnoštvo, isto tako hrbina od ilovastog sugja. Osim toga nagjena su dva broncana čavla, više većih grumenova od rastaljenog bronca, mnoštvo željeznih čavala, strijela, spona i okovica, sitna okrugla broncana glavica od bočke i komad broncanog tenećeta s ispisanim na odskok ornamentima.

Blizu razvaline, kao i kod vrela, udaljenog od prilike 200 koraka od nje, nagjene su velike kamenite ploče s lijepo usječenim žlijebovima i ostanci vodovoda, koji je polazio od vrela do ove zgrade.

Jedan kilometar istočno od probojskog mosta nalaze se na 256 *m* visokoj „Gradina“ nazvanoj glavici, kojom se završuje kosa, koja se prostire sjeverozapadno od Ljubuškog, ostanci malog rimskog kastela. Temelji su

[1]) Mommsen: Corp. Inscr. Lat. Vol. III., 1., str. 409., br. 3214., 9.

mjestimice još dobro očuvani, ali su zidine, koje su uzgor stajale, na žalost sasvim razvaljene. Vele, da su onuda neki, koji su kopali blago, prije više godina našli oveći broj srebrnog novca cara Hadrijana. Blizu probojskih kuća nagjeno je na više mjesta rimskih grobova s paljevinom, u kojima je bilo broncanih stvari i suznih bočica, ali su ove, ne držeći ništa do njih, razbacali, pa sam ja od sveg tog za zemaljski muzej mogao da namaknem samo dvije oštećene bočice.

Na livadi Dračevici, južno od probojskog mosta, konštatovao sam oveću skupinu razvalina od rimskih zgrada. Narod zove to mjesto crkvom svete Ruže.

Površnim pretraživanjem mnogobrojnih šikarom obraslih hrpa ruševine, nagjen je fragmenat rimskog miljokaza, jedan nadgrobni natpis i dva okrnjka od stupova. Na susjednoj oranici iskopana je jedna broncana glavica, — *tabla III., slika 12.* ($^1/_1$) — tipična rimska radnja. Ulomak miljokaza visok je 19 *cm* i ima 17 *cm* u premjeru; *slika 19.* prikazuje ovu legendu:

Slika 19.

IMP*(ERATORI)* CAESAR*(I)*
*[DOM]*ITIO
*[AVR]*ELIANO

Slova su visoka 45 *mm*, vrste su razmaknute 12 *mm*. (Druga polovica 3. vijeka po Is.)

Nadgrobni natpis, *slika 20.*, na lapornoj ploči, visokoj 48 *cm*, širokoj 36 *cm* i debeloj 14 *cm*, glasio je ovako:

Slika 20.

D(*IS*) [M(*ANIBVS*)]
Q(*VINTVS*) IVL(*IVS*) VERE(*CVNDVS*)
[*EQVIS*] COH(*ORTIS*) VIII V[OL(*VNTARIORVM*)
ET IASPES CO(*NIVX*)?
IVLIVS IVLI[*ANVS*]
PAT(*ER*)? B(*ENE*) M(*ERENTIBVS*) P(*OSVIT*).

Slova su visoka 25 *mm*, razmak vrsta 50 *mm*, 40 *mm*, 20 *mm* i 20 *mm*; karakter pisma upućuje na treći vijek po Is.

Struge.

Megju Čapljinom i Strugama, mjestima u ljubuškom kotaru, vide se na istočnom obronku nekog brežuljka, opasanog uskim jarkom, na lijevoj obali Neretve prostrane razvaline, što ih narod zove „Mogorelo“. O tome mjestu ima množtvo bajaka o kopanju blaga, kao i priča o velikom manastiru, koji je izgorio i mnogo dana gorio. Pobližim pretraživanjem toga mjesta

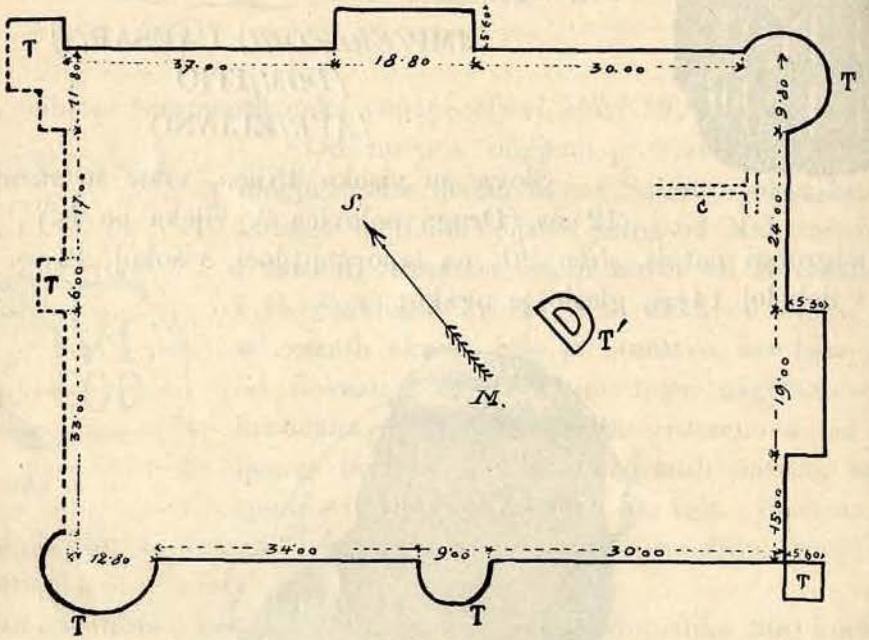

Slika 21.

našlo se, da je tu bio utvrgjen logor rimski. Pokusnim prekopavanjem, kojim je samo odgrnuto nekoliko zidova, da se na prvi mah ustanovi privremeni tlocrt, *slika 21.*, našlo se ovo: Zidovi su uzidani od tesanog u četvero kamena s lijepom, koji je bio promiješan množtvom sitnih komadića opeke. Kastrum je dug oko $91^1/_2$ *m*, širok 73·5 *m*; na uglovima su bile dvije okrugle i dvije četverouglaste kule, koje se u

temeljima sasvim lijepo mogu razabrati. U sredini južnog kao i zapadnog pročelja, kao i u nutrašnjosti okolo bila je po jedna kula.

Pod onom u nutrašnjosti *T'* bila je neka vrsta podruma, iz koga su u gornje bojeve vodile stepenice. Otkopan je nadalje jedan dio odvodnog kanala, *c* na nacrtu; ovaj je bio kamenom uzidan i opekom sveden. Osim jednog sitnog broncanog novca Konstantina Velikog nagjeno je nekoliko hrbina od rimskog sugja, rimskih opeka i kamenita ploča, narijeŝena ornamentalnim skulpturama, a osim toga ništa, pošto se unutrašnjost te utvrde još nije špeciJalno mogla pretražiti.

Rotimlja.

Iz ovog, oko 13 kilometara sjeverozapadno od Stóca udaljenog mjesta, u kome je već više puta nagjeno rimskih novaca, oružja i natpisa, dobio je zemaljski muzej od gospodina kotarskog upravitelja Adamovića na dar zanimljivu srebrnu rimsku fibulu, oblika, kakav prvi put vidimo iz Bosne i Hercegovine. To je fibula sa šarnijerom, kojoj stremenka ima oblik goluba, koji sjedi; u očištima te ptice, koja su vrlo udubljena, čini se, da je ili bio uložen šarovit emalj ili šarena zrna. Teška je $5^1/_2$ grama. Taj je oblik u Italiji i u zapadnoj Evropi veoma često nagjen, a pojedini komadi tog oblika poznati su i iz Engleske i Danske.

Nova jedna rimska cesta.

U karti rimskih cesta, što ju je objelodanio g. Ballif[1]) zabilježena je jedna cesta, koja se svršava u Gracu *(Epilentium)*, a vodi iz Županjca preko Rakitna, ali nema izravne sveze s glavnom cestom iz Runovića *(Ad Novas)* u Ljubuški *(Bigeste)*. Putujući dva puta u Gradac, uvjerio sam se tom prilikom, da taka sveza u istinu postoji, i to u ovome pravcu. Iz Graca vodi put kroz Marin dolac preko Raškog polja jednako ponešto jugoistočnim pravcem, najposlije se vrlo strmo spušta do Ružićke Prispe, otkuda bi još trebalo ustanoviti svezu s glavnim pravcem, koji vodi duž rijeke Tihaljine. Veoma je vjerojatno, da taj pravac ide na Samograd i Nezdravicu. Ovdje naznačeni put, koji veoma često presijeca današnji loši jahaći put, ima prosječnu širinu od 1.5 *m*, a mjestimice pokazuje i tragove taraca, koji je bio uzidan od velikih kamenitih ploča, te je posve različit od kaldrme. U Marinom dócu i u Raškom polju češće su nagjeni rimski novci, a u Raškom polju ima prastara po svoj prilici rimska čatrnja, koja je u novije vrijeme opravljena.

---

[1]) Rimske ceste u Bosni i Hercegovini. Ph. Ballif. Beč, 1893.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3.

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine“.

Tabla III.

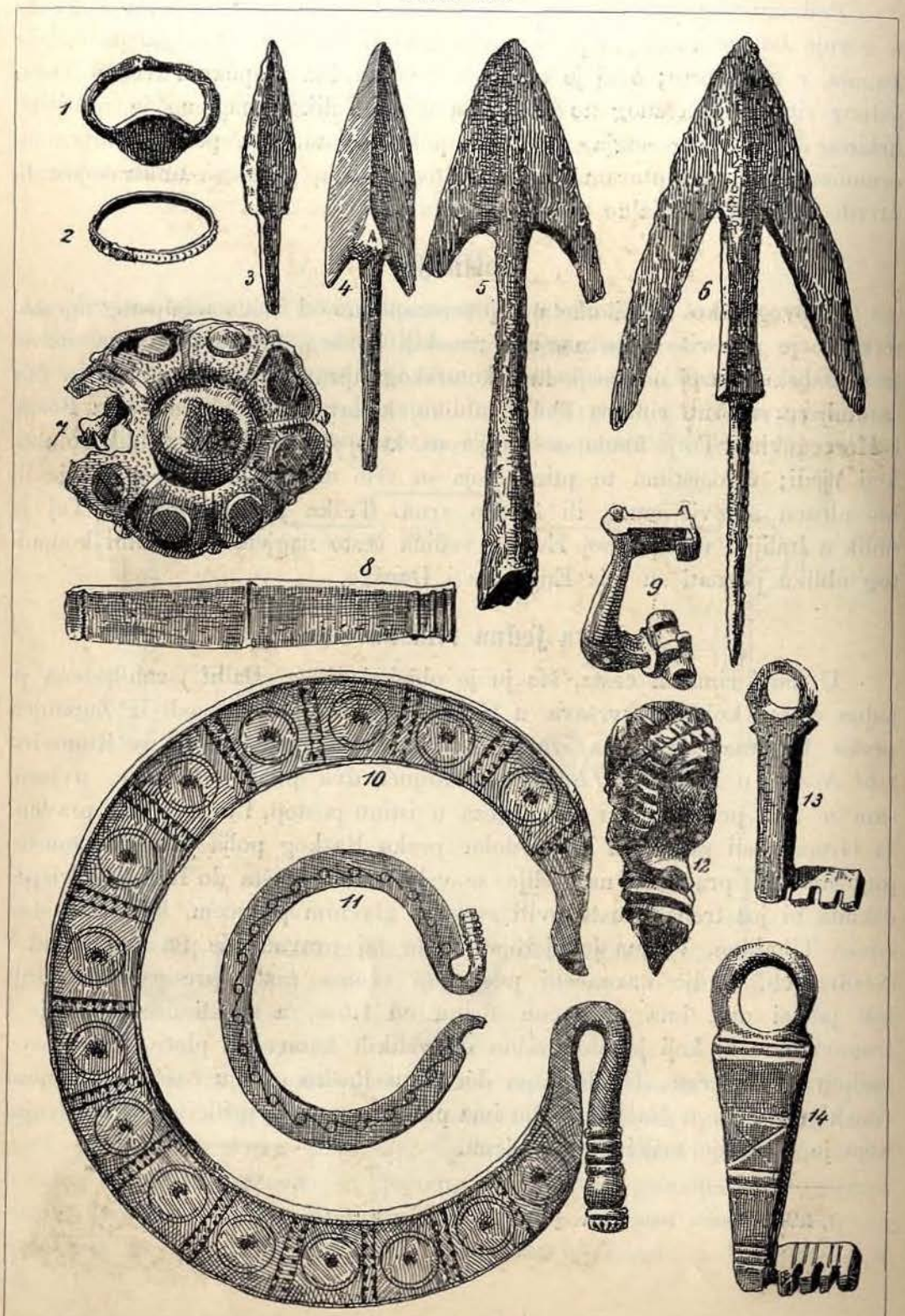

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3.

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine“.

Tabla IV.

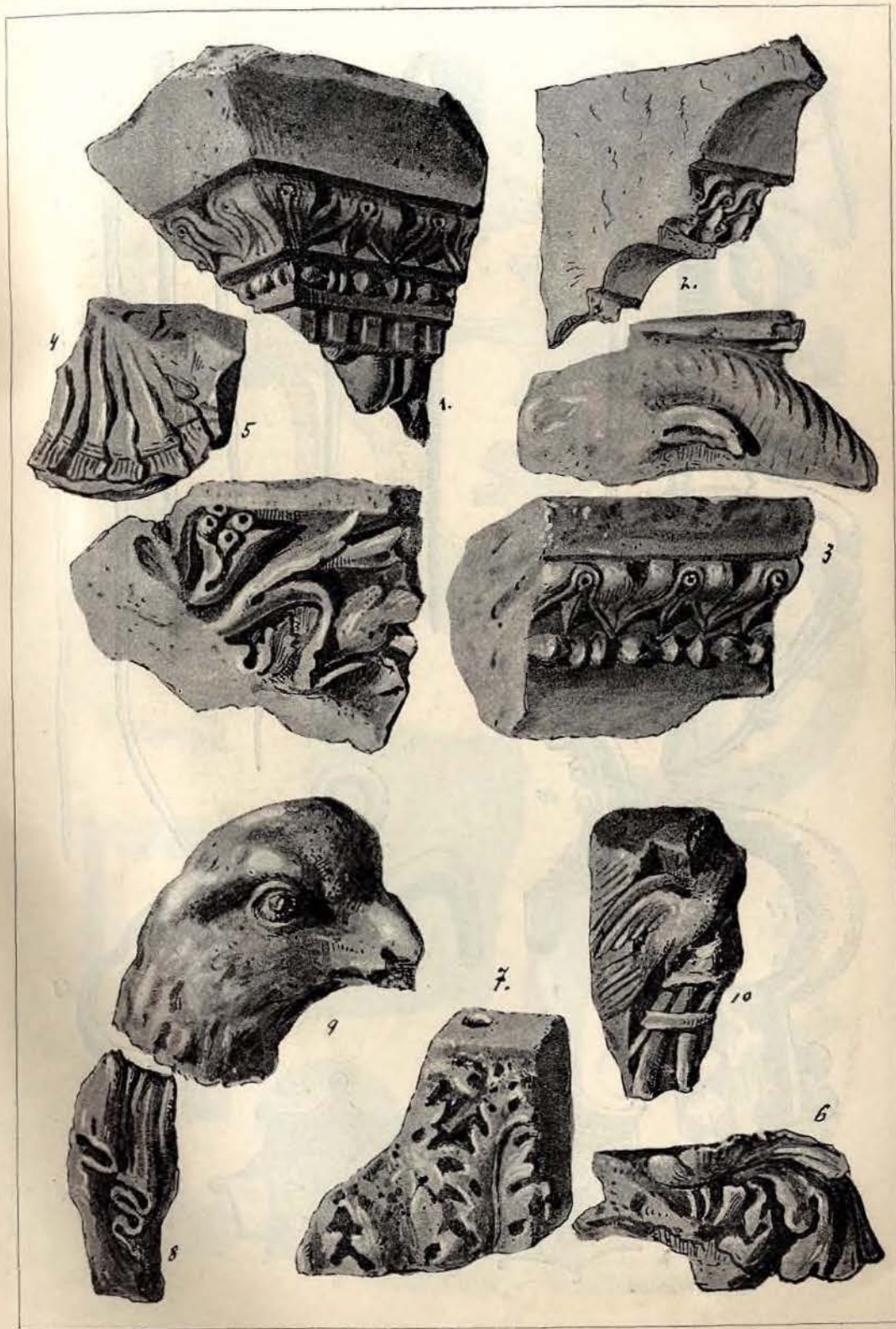

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3.

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine“.

Tabla V.

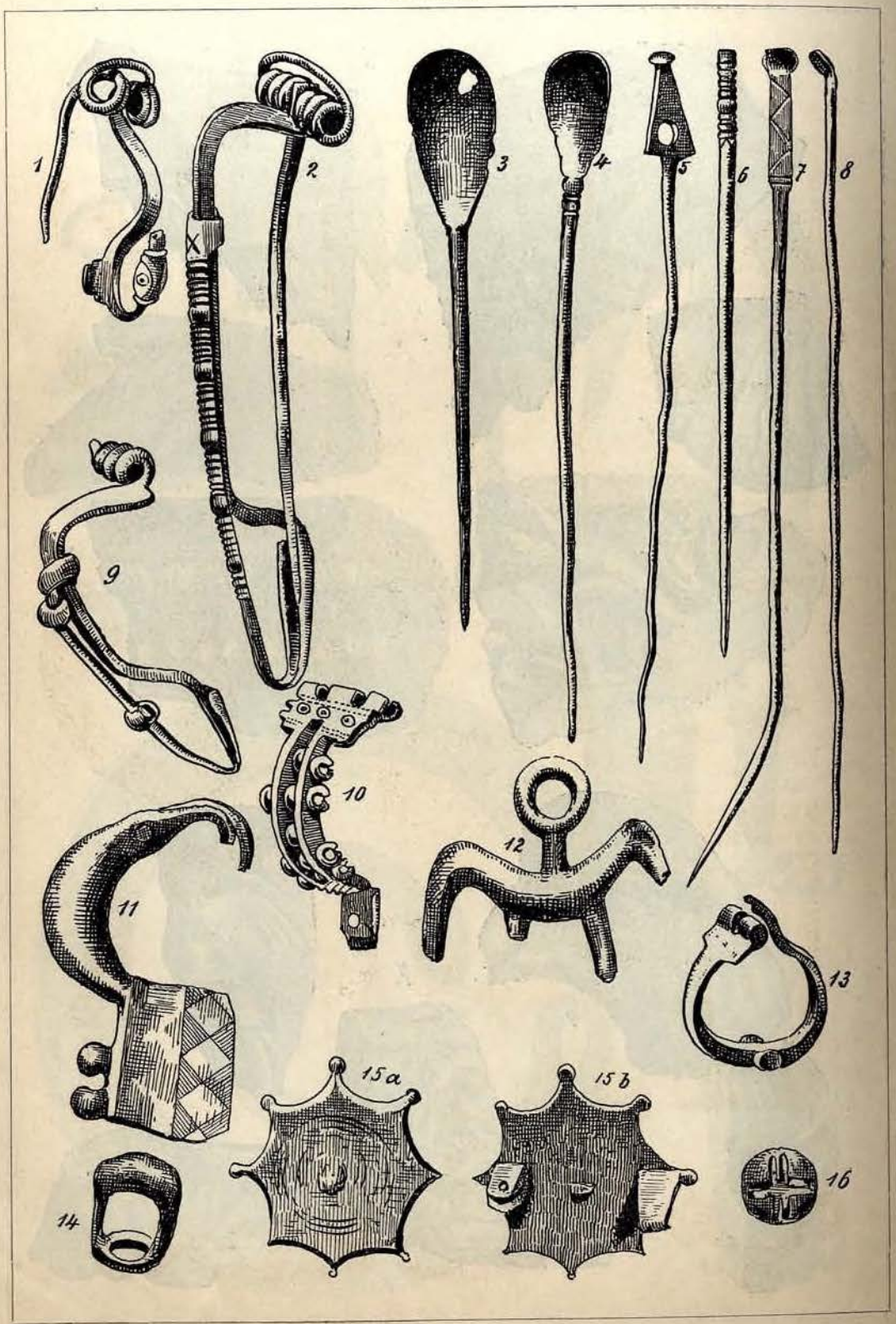

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3.

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine“.

Tabla VI.

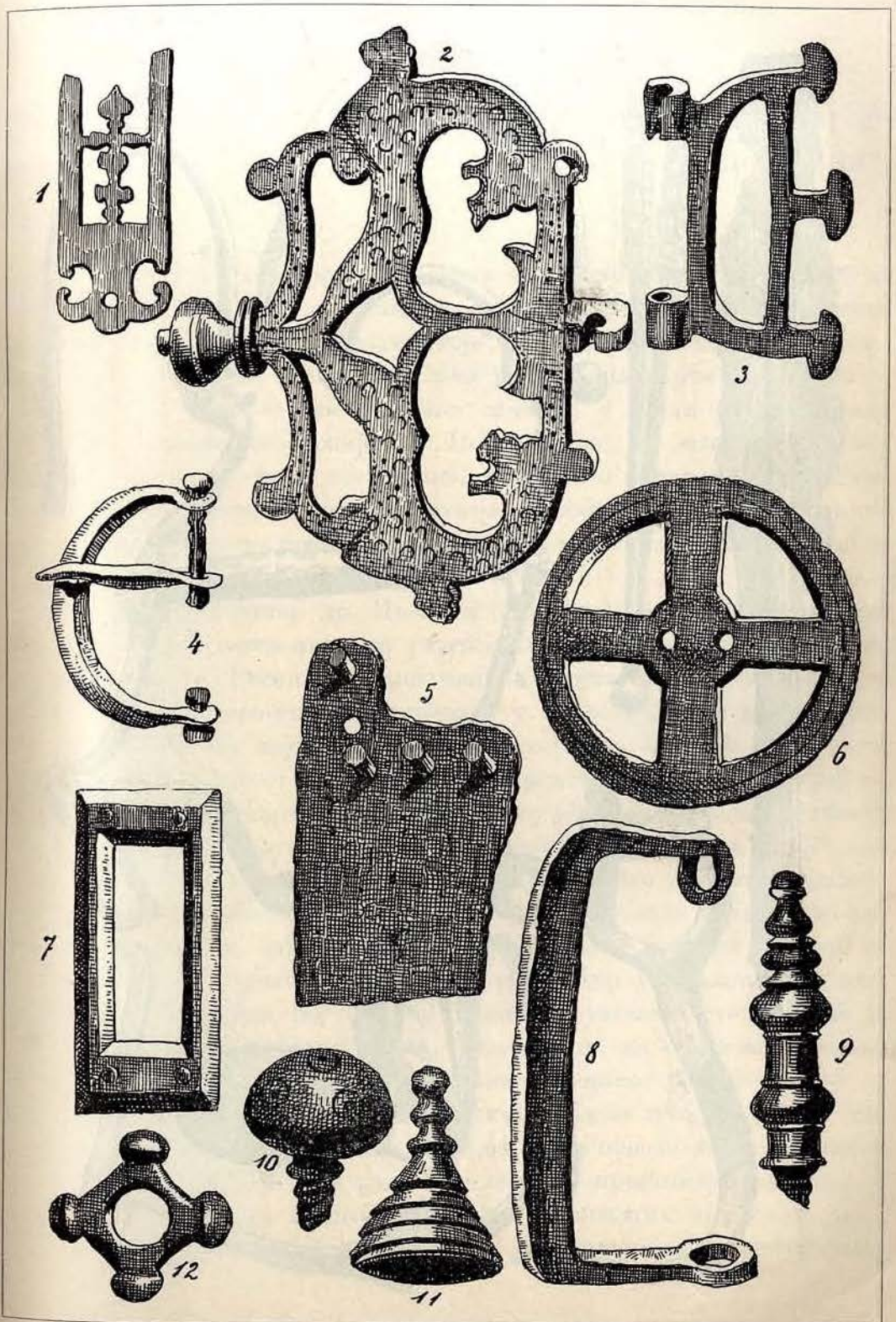

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 3.

Uz članak „Prilozi rimskoj arheologiji Hercegovine“.

Tabla VII.

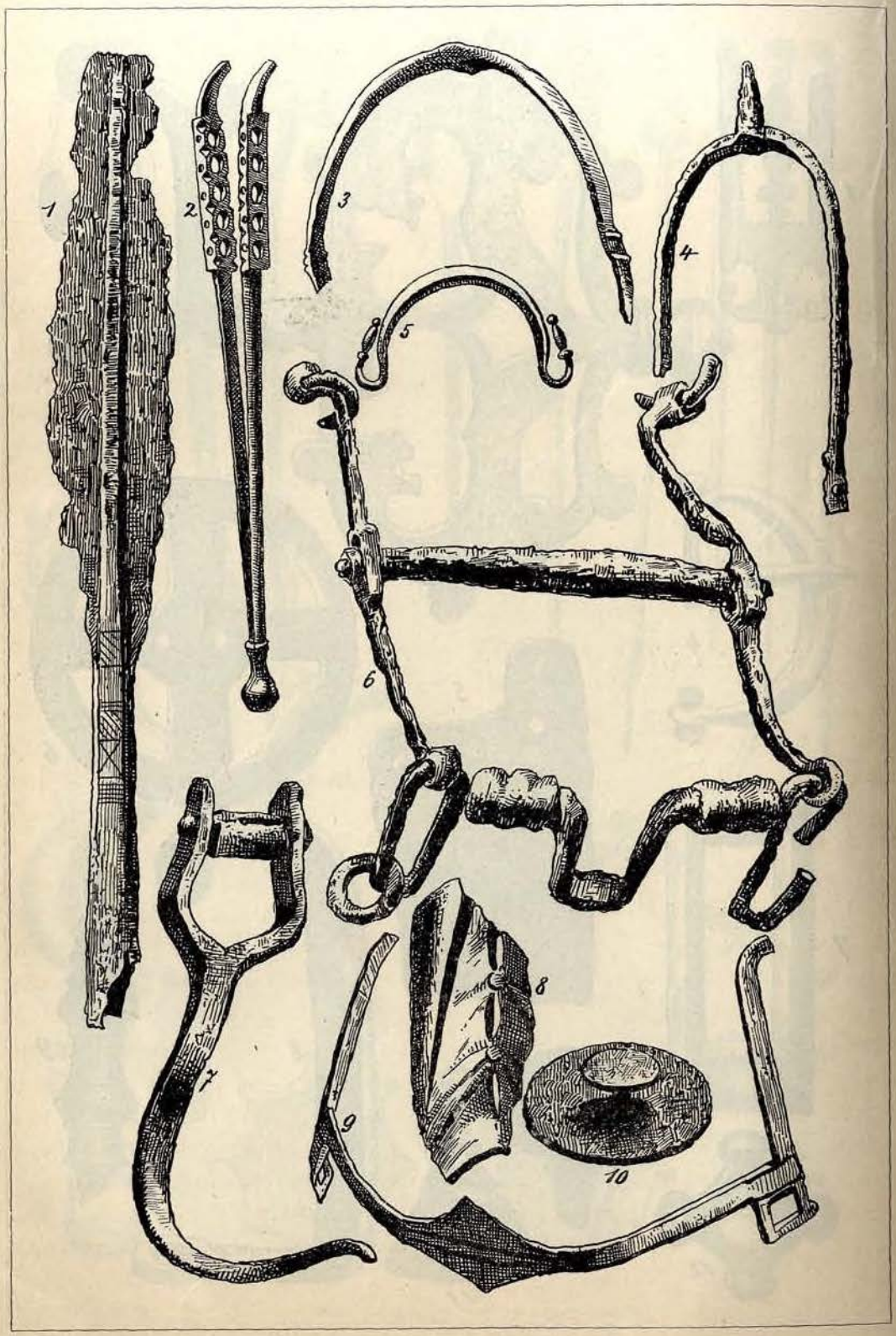

Оцјене о дјелима: „Научне вијести из Босне и Херцеговине“ и „Римски путеви у Босни и Херцеговини“.

Јависмо у задњем броју „Гласника земаљског музеја“ (стр. 325 до 330), како је ове двије публикације пријатно поздравила скупштина филолога и школских стручњака, која се је пролетос састала у Бечу. Од онда су оба ова дјела разаслана разним знаменитим личностима, те нам је од њих стигла множина захвала, у којим писци изричу различите занимљиве примједбе. Пошто неке од ових примјетаба вриједе и за саму ствар, то држимо, да ће наше читатеље и уопће све пријатеље бос.-херц. земаљског музеја занимати, ако им приопћимо оцјену ових дјела по позваним стручњацима. С тога се одлучисмо, да овдје поредамо некоје главне оцјене.

Чувени хисторичар др. Момсен (Mommsen) вели: Преузвишени господине! Прије свега имам да уз своју личну благодарност за лијепи дар „Старине у Босни и Херцеговини“, којим сам одликован, и то изјавим, да је аустро-угарска управа и у то подручје пренијела свјетлост и ред, научну заједницу и научни напредак. Што ми се је онда, када сам прије тридесет година обрађивао римске споменике тих крајева, чинило као посвема варварска земља, гдје су један фрањевачки редовник и један њемачки конзул били једина археолошка свјетлила, то је сада на све стране отворено заједничкоме раду. Немила разлика у језику, због које се у иноземству ти успјеси нијесу до сада потпуно могли цијенити, и која је, што још више жалим, врлим домаћим радницима прикратила успјех њихова рада, сада је такођер уклоњена њемачким пријеводом, израђеним по одредби Ваше Преузвишености. Ако ми је слободно додати још једну жељу, била би та, да се та испитивања већој публици не објављују у големим свесцима, које је мучно од једноћ савладати, него да се удеси текућа мјесна публикација у два језика. Дакако да множина ових нахођаја доста повода даје сумњама и различитим мнијењима; али радо и с весељем припознајем, — што у осталом већ зајамчује суђеловање онако знаменитих научењака, као г. пл. Домашевски, — да у подручју мог шпецијалног испитивања

нијесам наишао на истинске погрјешке, каких је негда у локалној публикацији била множина. Кад би моја задаћа била, да критизирам, био бих у неприлици; тим драже ми је, што то није моја задаћа, те се могу стегнути на израз потпуног задовољства. Особито је занимљив обрет рудничке вароши Домавије, како с тога, што нам развија чудновату слику антикног свијета, као и за то, што смо се из релативно добро очуваних јавних зграда којечему о њима научили и још ћемо се, како се је надати, научити. *(„Euerer Excellenz! Habe ich vor allem neben meinem persönlichen Danke für das schöne und mich hoch ehrende Geschenk der Bearbeitung der Alterthümer Bosniens und der Hercegovina die Freude auszusprechen, dass das österreichisch-ungarische Regime auch in dieses Gebiet Licht und Ordnung, wissenschaftliche Gemeinschaft und wissenschaftlichen Fortschritt gebracht hat. Was mir vor dreissig Jahren bei der Bearbeitung der Römerdenkmäler dieses Gebiets als das reine Barbarenland erschien, in welchem ein Franciscanermönch und ein deutscher Consul schon archäologische Leuchten waren, erscheint jetzt nach allen Seiten hin der gemeinschaftlichen Arbeit erschlossen. Die leidige Sprachtrennung, welche bisher die volle Würdigung dieser Ergebnisse im Ausland nicht hat aufkommen lassen und die, was ich noch mehr bedaure, die tüchtigen einheimischen Arbeiter um den rechten Erfolg ihrer Thätigkeit gebracht hat, ist durch Euerer Excellenz Veranstaltung einer deutschen zusammenfassenden Darlegung nun auch beseitigt. Wenn ich noch einen Wunsch hinzufügen darf, so wäre es der, dass diese Untersuchungen nicht erst in massenhaften und schwer auf einmal zu bewältigenden Quartbänden dem grössern Publicum zugänglich gemacht würden, sondern dass eine örtliche und fortlaufende zweisprachige Publication derselben eingerichtet werden möchte. Selbstverständlich bietet die Masse der neuen Funde Anlass genug zu Zweifel und Meinungsverschiedenheit; aber gern und freudig erkenne ich an, was ja übrigens schon die Mitwirkung so namhafter Gelehrter wie der Herr von Domaszewsky verbürgt, dass ich in meinem speciellen Forschungsgebiet eigentlichen Fehlern, wovon damals die Localpublicationen wimmelten, in diesen nicht begegnet bin. Wäre es meine Aufgabe sie zu kritisiren, so würde ich in Verlegenheit sein; umsomehr freue ich mich, dass sie es nicht ist und dass ich mich auf den Ausdruck der vollen Befriedigung beschränken darf. Von besonders hohem Interesse ist die Entdeckung der Bergstadt Domavia, sowohl weil sie ein sehr eigenthümliches Bild der antiken Welt uns entrollt, als auch weil die relativ gute Erhaltung der öffentlichen Gebäude uns manches darin gelehrt hat und weitere Belehrung hoffen lässt.“)*

Проф. Х. Киперт (Kiepert): .... Понављам дакле Вама и цијелој власти, која је на чело постављена том ново освојеном културном подручју, своју најпонизнију благодарност, што су добростиво у обзир

узете моје шпецијалне штудије, које одавна обрађам оним крајевима. Дакако да правац тих штудија, који се тиче географије, нарочито и у првом реду рађа живу жељу, да се попуни поука, која је већ стечена у археолошком и природознанственом погледу: ја дознајем, да публикацијама о крајевима, који су повјерени Вашем старању, припада и таква о останцима римске древности, а нарочито о римским цестама, а ова за ме има тим већу вриједност, што ми је по наредби наше академије повјерена редакција карата о нахођајима римских споменика за велико дјело о натписима. Ту сам радњу за сада довршио за древну Далмацију, коју сам према најширем њеном простирању за сада израдио заједно с Босном и Херцеговином, али сам дужан, да до нове године, када се мисли издати речена публикација, у суплементарни свезак тога дјела уврстим нужне додатке и попуне. *(„ ....Ich wiederhole daher Ihnen und der ganzen diesem neuerrungenen Culturgebiete vorgeordneten Behörde meinen gehorsamsten Dank für die gütige Berücksichtigung meiner seit langen Jahren auf diesen Ländergebieten eifrig zugewandten Specialstudien. Allerdings lässt die besonders und in erster Reihe die Geographie betreffende Richtung dieser Studien mir noch einen lebhaften Wunsch nach Vervollständigung der in archäologischer und naturwissenschaftlicher Hinsicht bereits empfangenen Belehrung offen: ich erfahre, dass zu den über die Ihrer Fürsorge mit anvertrauten Gebiete vorbereiteten Publicationen auch eine solche über die Reste des römischen Alterthums und namentlich die antiken Strassenzüge gehört, welche für mich ein umso näherliegendes Interesse dadurch gewinnt, dass ich im Auftrage unserer Akademie mit der Redaction der zum grossen Inschriftenwerk gehörigen Fundkarten der Römerdenkmale betraut, diese Arbeit auch für das antike Dalmatien, in dessen weitester Ausdehnung über Bosnien etc. vorläufig durchgeführt habe, bis zu der bald nach Neujahr beabsichtigten Publication des betreffenden Supplementbandes aber die erforderlichen Nachträge einzuordnen verpflichtet bin.“)*

Е. Борман (Bormann), свеучилишни професор и директор археолошко-епиграфског семинара у Бечу: Покорно потписани моли, нека му се извине задоцњени изражај његове благодарности, што га има да принесе страном у своје име, а страном у име секције за повијест и епиграфику, створене при XLII. скупштини њемачких филолога и учитеља. Ту је секцију особито продичило и све је учеснике на велику благодарност обвезало, што је у њој др. Хернес предложио и расправио обје изворне публикације босанско-херцеговачког земаљског музеја и што је у њој раздијељено више ексемплара дијела „Римске цесте у Босни и Херцеговини“. *(„Der ehrerbietig Unterzeichnete bittet den verspäteten Ausdruck des ehrerbietigen Dankes hochgeneigt genehmigen zu wollen, den er*

theils in eigenem Namen, theils für die bei der XLII. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner gebildete Section für alte Geschichte und Epigraphik auszusprechen hatte. Dass in dieser Section die beiden vortrefflichen Publicationen des bosnisch-hercegovinischen Landesmuseums durch Herrn Dr. Hoernes vorgelegt und besprochen wurden und von dem Werke ‚Römische Strassen in Bosnien und der Hercegovina' *eine grössere Zahl von Exemplaren zur Vertheilung kam, hat den Verhandlungen dieser Section besonderen Glanz verliehen und alle Theilnehmer derselben zu lebhaftem Danke verpflichtet.")*

Проф. др. Конрад Милер (Miller) из Стутгарта: Дивећи се гледам, како су величајни обрети овдје у кратком времену учињени, па честитам ц. и кр. заједничком министарству на изврсним младим силама, које ондје с онаком спремом испитују старине, како прехисторичке, тако и римске. *(„Mit Bewunderung sehe ich, wie Grossartiges in der kurzen Spanne Zeit hier erforscht worden ist, und beglückwünsche das k. und k. gemeinsame Ministerium zu den vortrefflichen jungen Kräften, welche mit so grosser Sachkenntniss die Alterthumsforschung, sowohl prähistorische als römische, daselbst betreiben.")*

И. Пигорини (Pigorini), директор прехисторичког и етнографског музеја у Риму: Заједно с писмом од 25. јуна о. г. примио сам сјајно дјело „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina", које ми је високо министарство подарити изволело. Дужност ми је, да изјавим моју дубоку благодарност на овом драгоцјеном дару. *(„Insieme colla lettera del 25 giugno p. p. ho ricevuto la splendida opera* ‚Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina', *che codesto Ministero ha voluto farmi l'onore di regalarmi. Compio il mio dovere di porgere i più vivi ringraziamenti pel pregevole dono.")*

Др. Лушан (Luschan) у Берлину: Нека ми је слободно, да за ту како садржајем, тако и обликом једнако драгоцјену пошиљку изречем моју смјерну благодарност. *(„Ich bitte um die Erlaubniss, für diese ihrem Inhalte und ihrer Form nach gleich werthvolle Zusendung meinen sehr ergebenen Dank aussprechen zu dürfen.")*

Др. Фос (Voss), директор краљевског музеја за етнографију у Берлину: Та публикација, која у сваком погледу заслужује највишу хвалу, најљепшим начином задовољава научној потреби, која се је давно и дубоко осјећала. *(„Diese in jeder Hinsicht höchstes Lob verdienende Publication kommt längst und tief empfunden wissenschaftlichen Bedürfnissen in schönster Weise entgegen.")*

Др. Габриел Теглас (Téglas), кр. директор велике реалке у Деви: .... Та збирка драгоцјених обрета мене тим више занима, пошто сам већ давно увјерен о тијесној географској свези, која је у погледу

трговине и стратегије путем Босне и Херцеговине империум везала с Дацијом. За моје штудије о древним рудокопима веома су ми драгоцјени сребрнички нахоћаји, па ће се испунити једна мојих давнашњих жеља, кад један пут ујагмим вријеме и потпору, да ту тијесну свезу испитивањем римских рудника и мреже стратегичких цеста у Босни и Херцеговини специјално могнем изучавати. *(„ .... Diese Sammlung werthvoller Forschungen hat für mich ein umso grösseres Interesse, da ich schon längst die lebhafte Ueberzeugung eines innigen geographischen Verbandes hege, welcher in Bezug auf Handel und Strategie das Imperium im Wege der Hercegovina und Bosniens mit Dacien verknüpfte. In nicht geringerem Masse sind mir zu meinen Studien über alterthümlichen Bergbau die Funde von Srebrenica werthvoll, und es wird einer meiner längst gehegten Wünsche in Erfüllung gehen, wenn ich einmal Zeit und Subsidium gewinne, um dieses enge Verhältniss durch Eruirung des römischen Bergbaues und des strategischen Communicationsnetzes von Bosnien und der Hercegovina mir zum Gegenstand eines speciellen Studiums zu machen.“)*

Проф. др. Фридрих Милер (Müller): Имадем част, да за тај дар, који је украс аустро-угарској знанственој литератури, изречем моју искрену благодарност, па се надам, да ће то лијепо дјело бити темељем, на коме ће оживјети науке у обје те земље, у којима ће аустро-угарска монархија најбоље документирати своју културну мисију. *(„Ich beehre mich für das herrliche Geschenk, das eine Zierde der wissenschaftlichen Literatur Oesterreich-Ungarns bildet, meinen aufrichtigsten Dank darzubringen, und hoffe ich, dass das schöne Werk die Grundlage der wissenschaftlichen Belebung der beiden Länder bilden wird, durch welche Oesterreich-Ungarn am besten seine culturelle Mission documentiren dürfte.“)*

Др. Фрањо Рацел (Ratzel) у Липском: .... и радо употребљујем ту добро ми дошлу прилику, да заједничкоме министарству честитам на енергији, којом и у знанственом подручју Босну и Херцеговину уводи у круг европске културе. *(„.... und benützt diese willkommene Gelegenheit, um dem gemeinsamen Ministerium seine Glückwünsche zu der Energie auszusprechen, mit der es auch auf dem wissenschaftlichen Gebiete Bosnien und Hercegovina in den europäischen Culturkreis hineinführt.“)*

Др. Хајнрих Нисен (Nissen), тајни владин савјетник и професор у Бону: Пошто сам поближе упознао садржином обилату књигу, која најљепше свједочанство даје о његовању културних интереса у оним тако дуго занемареним земљама, не пропуштам, да високом министарству изречем моју најсмјернију благодарност. *(„Nachdem ich von dem inhaltreichen Bande, der für die Pflege der Culturinteressen in jenen so lange vernachlässigten Landen das schönste Zeugniss ablegt, nähere Kenntniss genommen habe, verfehle ich nicht, dem hohen Ministerium meinen ehrerbietigen Dank auszusprechen.“)*

Др. Паоло Орси (Orsi), директор кр. археолошког музеја у Риму: .... дјело, које на част служи издаваоцима, и с толиких гледишта освјетљује једну врло издашну покрајину. Мене нарочито занимају многобројни археолошки прилози, који јасан појам дају о архаичкој култури једне покрајине, о којој до прије мало времена готово нико није ништа знао. *(„.... libro che fa onore agli editori, ed illustra sotto tanti rispetti un paese importantissimo. Particolarmente interessanti per me sono i numerosi contributi archeologici, in quanto danno una esatta idea dell' arcaica civiltà di un paese, sul quale fino a poco tempo addietro nulla si conosceva.“)*

Помпео Кастелфранко (Castelfranco) у Милану: За таку публикацију иде искрена слава господину дру. Морицу Хернесу и његовим сурадницима. То је дјело одлична и веома поучна публикација, на бих се ја поносио, кад би се мој град Милан, потакнут овим примјером потхватио, да сличну публикацију издаде о Милану и Ломбардији. *(„De tale pubblicazione va la più sincera lode al Signor Dr. Moriz Hoernes ed ai di lui collaboratori. — Quel volume è una pubblicazione delle più degne e delle più istruttive e andrei superbo della mia città di Milano, se prendesse l'iniziativa di una consimile pubblicazione intorno a Milano e alla Lombardia.“)*

J. Сомбати (Szombathy), кустос ц. кр. природословног дворског музеја, антрополошко-етнографског одјељења: По мојим личним свезама са сурадницима при научном испитивању окупираног подручја познати су ми додуше многи детаљи од радња, које су у томе свеску „Научних вијести“ објелодањене, још од првог њиховог постања, али тек из њемачког издања могао сам да потпуно упознам благо, које ми је до сада у „Гласнику“ било напола сакривено. И у самој мојој шпецијалној струци, у прехисторији, тек сам из те нове књиге могао да се обавијестим и да добијем потпун пријеглед о големим успјесима, које је постигло испитивање Босне и Херцеговине за мало година систематичког рада. Ако по великој користи, што је мени пружају „Научне вијести“ могу закључити на утисак, што ће га извести у круговима, којим доселе још није познат рад босанско-херцеговачке земаљске владе, то онда морам рећи, да је та опсежна публикација, која је и по својој спољашњој опреми на висини наше умјетне индустрије, појава, која мора изазвати посве необичну пажњу. Осим одличног мјеста, које јој се као музејалној публикацији мора присудити међу старијим, дјеломице такођер врло отменим појавама њене врсте, с пуним ће се правом сматрати обиљежјем за огромну културну радњу, што је наша монархија под мудром и јаком управом високог ц. и кр. заједничког министарства у окупираним покрајинама извршује, и која беспримјерном

брзином и чврстоћом напредује. Задаћи, да стечени у Босни и Херцеговини знанствени материјал учини опћим добром цивилизованог свијета, задовољава она симпатичким начином и у необичној мјери. Ако на томе мјесту, — без помисли на велика гледишта, за којим се високо ц. и кр. министарство поводи у својим одредбама — смијем да са свог становишта као музејални чиновник што год потакнем, усудио бих се напоменути још једно средство, како би се прехисторичко благо сарајевског музеја могло разгласити, средство, које за један корак иде даље од објелодањивања штампом. То би било шиљање добрих имитација од главних нахођаја првим музејима аустро-угарске монархије и иноземства. Велики би музеји такве за штудију испоређивања знамените прнеске веома високо цијенили, а стручњаци као и шири кругови наображене публике за цијело би се веома за њих занимали. Детаљно питање, да ли би висока земаљска влада вољела поћи путем даривања, путем продаје, или пак путем измјене, да тако земаљском музеју у Сарајеву намакне материјал за штудију и испоређивање, споредног је знаменовања. Када би се удесило узајамно замјењивање, могло би Сарајево и издавањем друготних оригиналија, којих се ондје већ прикупља знатан број, лако доћи до збирке за испоређивање, снабдјевене ваљаним оригиналима из сусједних находишта, нарочито из Аустрије. (*„Infolge meiner persönlichen Beziehungen zu den Mitarbeitern an der wissenschaftlichen Erforschung des Occupationsgebietes sind mir zwar viele Details zu den im vorliegenden Bande der* ‚Mittheilungen' *enthaltenen Arbeiten bereits aus dem Stadium ihrer Entstehung her bekannt, allein erst die deutsche Ausgabe vermochte mir die vollständige Kenntniss der bisher im* ‚Glasnik' *halb verborgenen Schätze zu vermitteln. Selbst in meinem Specialfache, der Prähistorie, hat mir erst der neue Band den vollen Einblick und die volle Uebersicht über die enormen Leistungen, welche die bosnisch-hercegovinische Landesdurchforschung seit den wenigen Jahren ihrer systematischen Pflege aufzuweisen vermag, gewährt. Wenn ich aus dem grossen Nutzen, den die wissenschaftlichen Mittheilungen mir darbieten, auf den Eindruck schliessen darf, welchen sie in den mit den Leistungen der bosnisch-hercegovinischen Landesregierung noch nicht vertrauten Kreisen hervorrufen werden, so muss ich die auch in ihrer Ausstattung auf der vollen Höhe unserer Kunstindustrie stehende, umfangreiche Publication als eine das ungewöhnlichste Aufsehen erregende Erscheinung bezeichnen. Ausser dem hohen Range, welchen man ihr als Museums-Publication neben den älteren, zum Theile auch sehr vornehmen Erscheinungen ihresgleichen einräumen muss, wird ihr mit Recht die Rolle eines Merkmales für die ungeheuere, beispiellos rasch und sicher fortschreitende Culturarbeit, welche unsere Monarchie unter der weisen und starken Leitung des hohen k. und k. Ministe-*

riums in den occupirten Provinzen vollbringt, zuerkannt werden. Der Aufgabe, das in Bosnien und der Hercegovina gewonnene wissenschaftliche Material zum Gemeingute der civilisirten Welt zu machen, wird sie in sympathischer Weise und in unerwartet hohem Masse gerecht. Wenn ich es an dieser Stelle — ohne Beziehung auf die grossen Gesichtspunkte, nach welchen das hohe k. und k. Ministerium seine Massnahmen in Bosnien trifft — wagen dürfte, von meinem Standpunkte als Museumsbeamter aus eine kleine Anregung einfliessen zu lassen, würde ich mir gestatten, auf ein weiteres Mittel, die prähistorischen Schätze des Sarajevoer Museums publik zu machen, hinzuweisen, auf ein Mittel, welches um einen Schritt über die Veröffentlichung durch den Druck hinaus geht. Das ist die Hinausgabe guter Imitationen der wichtigeren Fundstücke an die hervorragendsten Museen Oesterreich-Ungarns und des Auslandes. Die grossen Museen würden solche für das vergleichende Studium wichtige Suiten ungemein hoch schätzen und die Fachgelehrten sowie weitere Kreise des gebildeten Publicums würden ihnen sicher grosses Interesse entgegenbringen. Die Detailfrage, ob die hohe Landesregierung den Weg geschenkweiser Vertheilung, den Weg des Verkaufes oder endlich jenen des Austausches zum Behufe der Beschaffung von Studien- und Vergleichsmaterial für das Landesmuseum zu Sarajevo vorziehen würde, hat nebensächliche Bedeutung. Im Falle der Etablirung eines Tauschverkehrs würde Sarajevo auch durch die Hinausgabe von doubletten Originalien, deren sich dort bereits eine namhafte Zahl sammelt, sehr leicht in den Besitz einer mit tauglichen Originalstücken aus den benachbarten Fundgebieten, besonders aus Oesterreich, ausgestatteten Vergleichs-Sammlung gelangen können.“)

Софус Милер (Müller) у Копенхагену: Примивши босанско-херцеговачким земаљским музејем издану, врло драгоцјену публикацију „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, I. свезак, која ми је данас дошла, част ми је ц. и кр. министарству за припослање тог дјела изрећи моју нарочиту и најискренију благодарност. *(„Im Besitze der vom bosnisch-heregovinischen Landesmuseum herausgegebenen sehr werthvollen Publication* ‚Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, I. Band‘, *die mir heute zuging, habe ich die Ehre dem k. und k. Ministerium für die Uebersendung derselben hierdurch meinen besten und aufrichtigsten Dank abzustatten.“)*

Оскар Монтелиус (Montelius) у Штокхолму: За веома занимљиви I. свезак „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, који ми је ц. и кр. министарство добростиво послало, част ми је изрећи моју искрену благодарност. *(„Für den sehr interessanten I. Band der* ‚Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina‘, *welchen das k. und k. Ministerium mir gütigst gesandt hat, beehre ich mich meinen aufrichtigsten Dank auszusprechen.“)*

Др. Едуард Феленберг (Fellenberg) у Берну: Драгоцјене радње о прехисторији и природопису у многом погледу веома занимљивих земаља, знаности тек пред кратко вријеме отворених, нарочито епохални и ванредно знаменити нахођаји из гробова на Гласинцу, у Ракитном и т. д., које је др. Хернес онако вјештачки протумачио и испоредио са западно-европским нахођајима исте руке, веома згодним начином обогаћују нашу археолошку приручну библиотеку, па ће се с много интереса и користи у њима моћи тражити савјети, и изврсне слике у тој књизи испоредити с нахођајима из наше земље, нарочито с нахођајима из наших гробова, и изучавати их. *(„Die werthvollen Arbeiten über die Urgeschichte und Naturgeschichte der erst vor Kurzem der Wissenschaft erschlossenen, in mannigfacher Beziehung so hochinteressanten Länder, namentlich die epochemachenden, so hochwichtigen Gräberfunde von Glasinac, Rakitno etc., von Dr. Hoernes so meisterhaft gedeutet und verglichen mit den gleichalterigen westeuropäischen Funden, bilden eine hochwillkommene Bereicherung unserer archäologischen Handbibliothek und werden vielfach mit Interesse und Nutzen consultirt und deren vortreffliche Abbildungen mit Funden aus unserem Lande, namentlich mit Gräberfunden, verglichen und studirt werden können.“)*

Проф. В. Ине (Ihne) у Хајделбергу: .... изричем своје признање и дивљење над тим тако красно удешеним и изведеним дјелом, као и моју радост, што се с једне године на другу пружа доказ, како се енергичним радом ц. и кр. владе диван један крај Европе опет отима варварству многих стољећа и како се оспособљава за сурадњу о добру људског рода. *(„....spreche ich meine Anerkennung und Bewunderung aus über das so vortrefflich angelegte und ausgeführte Werk und zugleich meine Freude darüber, dass Jahr auf Jahr der Beweis geliefert wird, wie durch die energische Culturarbeit der k. und k. Regierung ein herrlicher Theil Europas aus vielhundertjähriger Barbarei wieder herausgerissen ist und fähig gemacht wird zur Mitarbeit am Wohle der Menschheit.“)*

Др. Ф. Науе (Naue) у Монакову: У сваком погледу дивно израђено и удешено дјело даје за прехисторичко изучавање велику множину знаменитог материјала, па се је тиме, што се је објелоданило, науци у велико користило. Ја изврсну ту радњу поздрављам с искреном радошћу. Сви прехисторички испитачи биће високом заједничком министарству обвезани на сталну благодарност. *(„Das in jeder Weise vortrefflich ausgestattete Werk bietet für die vorgeschichtliche Forschung eine grosse Fülle von wichtigem Materiale, durch dessen Veröffentlichung der Wissenschaft bedeutender Nutzen erwächst. Ich begrüsse das ausgezeichnete Werk mit aufrichtiger Freude. Alle Vorgeschichtsforscher werden dem hohen gemeinsamen Ministerium zu stetem Danke verpflichtet sein.“)*

Др. Карло пл. Тан (Than) у Будимпешти: .... слободан сам високом ц. и кр. заједничком министарству изрећи моју најљепшу благодарност за припослање презнаменитог дјела „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina", I. св. *(„.... erlaube ich mir meinen besten Dank für die Zusendung des hochinteressanten Werkes ‚Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, I. Band' dem hohen k. und k. gemeinsamen Ministerium auszudrücken.")*

Проф. др. Иван Шмит (Schmidt) у Кенигсбергу (Пруска): Ја ту публикацију, која ми је из Кенигсберга већ најављена, очекујем с највећим интересом. *(„Ich bringe dieser Publication, deren Eintreffen in Königsberg mir bereits gemeldet worden ist, das regste Interesse entgegen.")*

Проф. др. Г. Хиршфелд (Hirschfeld) у Кенигсбергу: Хитим, да за тај драгоцјени и лијепи дар високом министарству изречем своју искрену благодарност. *(„Ich beeile mich, für diese werthvolle und schöne Gabe dem hohen Ministerium meinen aufrichtigen Dank auszusprechen.")*

Проф. др. Ранке (Ranke), кр. конзерватор и генерални секретар антрополошког друштва у Монакову: Дивно то, изврсно редиговано дјело знаменитим начином обогаћује прехисторичку археологију, етнографију и природознанство, те ја не ћу пропустити, да при скорашњем конгресу њемачког антрополошког друштва с највећим поштовањем о њему не проговорим. Сматрао бих се сретним, ако бих тиме одговорио интенцијама високог ц. и кр. заједничког министарства. *(„Das prachtvolle, vortrefflich redigierte Werk ist eine sehr wichtige Bereicherung der prähistorischen und historischen Archäologie, Volkskunde und Naturwissenschaft, und ich werde nicht verfehlen, dasselbe bei dem bevorstehenden Congress der Deutschen anthropologischen Gesellschaft in Hannover in der ehrendsten Weise zu besprechen. Ich würde mich glücklich schätzen, damit den Intentionen eines hohen k. und k. gemeinsamen Ministeriums entsprechen zu können.")*

Др. К. Шене (Schöne) у Берлину: .... част ми је за добростиво ми намијењени ексемплар првог свеска „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina", које дјело сви пријатељи дотичне науке могу поздравити с великом радошћу, изрећи најуљудniју благодарност. *(„.... beehre ich mich, für die geneigte Zuwendung eines Exemplares des ersten Bandes der ‚Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina', welchen alle Freunde der betheiligten Studien nur mit grosser Freude begrüssen können, den ehrerbietigsten Dank auszusprechen.")*

Др. Карло де Маркесети (Marchesetti) у Трсту: С највећом радошћу поздрављам ту презнамениту публикацију, која је одређена, да неисцрпиво благо наших двију тако богатих покрајина објави ученом свијету. При великој важности, коју балканско полуострво има

за рјешавање многих антрополошких и културно-историчких питања, није ниједна земља згоднија него Босна и Херцеговина, које су земље, хвала просвијетљеној влади, позване да у најкраћем времену дивно освијетле гдјекоји тамни одсјек древних народа и њихових узајамних односаја. *(„Mit der grössten Freude begrüsse ich diese hochwichtige Publication, die bestimmt ist, die unerschöpflichen Schätze unserer zwei so reichen Provinzen der wissenschaftlichen Welt bekannt zu machen. Bei der grossen Wichtigkeit, welche die Balkanhalbinsel für die Lösung der vielen anthropologischen und culturhistorischen Fragen besitzt, eignet sich kein Land besser, als gerade Bosnien und die Hercegovina, welche, Dank der illuminirten Regirung, berufen sind, in der kürzesten Zeit ein helles Licht über manche noch dunkle Abschnitte der alten Völker und ihre wechselseitigen Beziehungen zu werfen.“)*

Фр. Булић (Bulić) у Сплету: „Na povratku ovih dana sa tromjesečnog putovanja po Grčkoj i po obali Male Azije, našao sam u muzealnom uredu dva iztiska djela „Ballif: Die Römerstrassen in Bosnien-Hercegovina“, dostavljena cienjenim spisom od 14. svibnja t. g. br. 5553/B. H. I., te smatram ugodnom dužnošću na moje ime i na ime ravnateljstva ovog muzeja zahvaliti najtoplije Vašoj Preuzvišenosti na ovoj liepoj knjizi, iz koje se nadam moći crpsti zanimivih crtica za ovu granu domaće arkeologične nauke, dosad, osobito u Bosni, malo obradjene“.

Проф. др. Ернест Курциус (Curtius), члан кр. пруске академије знаности и умјетности у Берлину: Част ми је за добростиво ми припослано тако драгоцјено дјело ц. и кр. министарству изрећи моју смијерну благодарност. *(„Ich beehre mich, für diese gütige Zusendung eines so werthvollen Werkes dem k. und k. Ministerium meinen ehrerbietigsten Dank hiedurch auszusprechen.“)*

Др. Теодор Гомперц (Gomperz), ц. кр. свеучилишни професор у Бечу: Обилата знанствена садржина те публикације исто је тако подобна, да у старинару побуди најживљи интерес, као и у Аустријанцу патриотски понос. Нека дакле високо ц. и кр. заједничко министарство пријазно прими изражај моје искрене благодарности, с којом је потписани примио драгоцјени тај дар. *(„Der reiche wissenschaftliche Gehalt dieser Publication ist ebenso geeignet, den Alterthumsforscher mit lebhaftestem Interesse wie den Oesterreicher mit patriotischem Stolze zu erfüllen. Möge daher ein hohes k. und k. Ministerium den Ausdruck innigen Dankgefühles, mit welchem der Gefertigte die kostbare Gabe empfangen hat, freundlichst entgegennehmen.“)*

Проф. др. М. Бидингер (Büdinger) у Бечу: . . . . најживљу благодарност . . . . за потхват . . . ., који је одређен, да садашњост и прошлост Босне и Херцеговине предочи исто тако занимљивим, као и угодним начином. *(„. . . . meinen lebhaften Dank für die gütige Uebersendung beider*

Anfangsbände der wissenschaftlichen Unternehmung, welche Gegenwart und Vergangenheit Bosniens und der Hercegovina in ebenso belehrender als erfreulicher Weise zur Anschauung zu bringen bestimmt ist, auszusprechen.“)

Фр. пл. Хауер (Hauer), ц. и кр. дворски савјетник у Бечу: . . . и да своју живу благодарност изрече за милостиво припослање те презнамените, дивно израђене књиге. *(„ . . . . und seinem lebhaften Danke für die gnädige Zuweisung dieses hochwichtigen, trefflich ausgeführten Werkes Ausdruck zu geben.“)*

Конце (Conze), генерални секретар археолошког института у Берлину: Ако се је већ замисао обају дјела учинила дивна, то у истину смијем рећи, да томе одговара и начин, како су изведена. Пошто ми је прије и самом било слободно, да кроз више година учествујем у археолошким радњама у Аустрији, па сам онда по најбољој снази покушавао, да из Беча унаприједим ту радњу у круновинама, то ме особито живо весели, што се је у томе подручју дјелотворно отпочело и за нове крајеве, па ће ми ваљда бити допуштено, честитати на томе, што се и на том знанственом пољу нове земље с припојењем уз Аустрију предобивају европској култури, о чему обје публикације дају лијепо свједочанство. *(„ Wenn schon der Plan der beiden Werke hocherfreulich erschien, so darf ich wohl sagen, dass auch die Art der Ausführung dem entspricht. Da ich früher selbst eine Reihe von Jahren hindurch an der archäologischen Arbeit in Oesterreich theilnehmen durfte und auch meinerseits damals nach Kräften versucht habe, von Wien aus in die Kronländer hinein diese Arbeit zu fördern, so empfinde ich die Freude über das, was nun in der Richtung auch für die neuen Gebiete thatkräftig in Angriff genommen ist, besonders lebhaft und darf mir wohl erlauben, dazu Glück zu wünschen, dass auch auf diesem wissenschaftlichen Gebiete die neuen Länder mit dem Anschlusse an Oesterreich europäischer Cultur gewonnen werden sollen, wovon die beiden Publicationen ein schönes Zeugniss ablegen.“)*

Роберт витез Шнајдер (Schneider) у Бечу: . . . припосласте ми двије дивне и красне публикације босанско-херцеговачког земаљског музеја, у којим је садржан ванредно богат знанствени материјал, а уједно је засвједочена енергија и велики успјех, којим се обје те земље отварају вишој култури. *(„ . . . . haben mir die zwei stattlichen und schönen Publicationen des bosnisch-hercegovinischen Landesmuseums übersandt, die ein überaus reiches wissenschaftliches Materiale enthalten und zugleich die Energie und den grossen Erfolg bezeugen, mit denen die beiden Länder der höheren Cultur erschlossen werden.“)*

Проф. Герардо Гирардини (Ghirardini) у Писи: Дјело је презнаменито и уједно у толико врло угодно, што садржаје археолошке

биљешке и расправе, које су нарочито занимљиве за дотичну науку. *(„L' opera è importantissima ed a me tanto più gradita in quanto contiene notizie e dissertazioni archeologiche, che sono di particolare interesse per i miei studi.“)*

Др. Ото Хиршфелд (Hirschfeld) свеучилишни професор и члан кр. академије знаности у Берлину: . . . публикације, које сјајно свједочанство дају о големом напретку у свим струкама, што га те, култури тако дуго затворене земље учинише од времена аустро-угарске окупације. Те су ми публикације тим драгоцјенније, јер се баш занимам састављањем натписа из Босне и Херцеговине, па оне не само да ми за то дају обилату грађу, него су уједно поузданим путоказом у вјештачки израђеној карти, која је придана расправи Балифовој о римским цестама. *(„....Publicationen, die ein glänzendes Zeugniss von dem gewaltigen Aufschwung auf allen Gebieten ablegen, den diese, so lange der Cultur verschlossenen Länder seit der österreichisch-ungarischen Occupation genommen haben. Es sind mir diese Publicationen um so werthvoller, als ich gerade mit der Zusammenstellung der Inschriften von Bosnien und der Hercegovina beschäftigt bin und dieselben nicht allein dafür ein reiches Material bieten, sondern vor Allem auch einen sicheren Wegweiser in der meisterhaft ausgeführten Karte, die der Schrift von Ballif über die römischen Strassen beigegeben ist.“)*

Сличним изјавама поздравише ова два дјела још и ови стручњаци и управитељства разних знанствених завода: ц. и кр. владин савјетник др. Фридрик Кенер (Kenner), ц. и кр. владин савјетник Е. Мелвалд (Möllwald), дворски савјетник у ц. кр. дворском и државном архиву пл. Арнет (Arneth), перовођа у ц. и кр. дворском и државном архиву Фрањо витез Анкерт (Ankert), свеучилишни професор др. Вилим Томашек (Tomaschek), предсједник антрополошког друштва Ф. барун Андриан Вербург (Werburg), управитељ свеучилишне књижнице др. С. Франкфуртер (Frankfurter), сви у Бечу; директор гимназије у Черновицима др. Ц. Тумлирц (Tumlirz), управа кр. угарске рударске и шумарске академије у Шемницу (Schemnitz, Selmeczbanya), професор др. Густав Мајер (Meyer) у Грацу, Александер гроф Апоњи (Apponyi) у Ленђел-у, главна управа краљевских музеја у Берлину, управа кр. гимназије у Берлину (Јоакимов дô, Joachimsthal), професор др. пл. Дулин (Dulin) у Хајделбергу, професор др. Карл Цангемајстер (Zangemeister) у Хајделбергу, тајник царског њемачког археолошког завода у Риму др. М. Хилсен (Hülsen), Јосип Тироти (Giuseppe Tirotti) у Напуљу, професор завода „Collège de France“ у Парису Рене Кањат (Cagnat), управа народног музеја (Musée de St.-Germain) у Парису, — и многи други.

Ptičiji život na Hutovom blatu.

Priopćio

dr. **Kurt Floericke** (Flerike).

Samo za nekoliko dana moglo mi je biti, da provedem na Hutovom blatu, koje je ornitolozima već poznato iz živoga pričanja Hansa pl. Kadicha, ali to ću nekoliko dana vazda brojiti u najljepše i nezaboravne dane moga života, jer meni, tugjinu iz sjevernih strana, stvoriše pogled na ptičiji svijet neslućene raznolikosti, a gotovo tropskog šara i krasote, jer mi dadoše prilike, da ugledam gdjekoju vrstu, koju živu još nigda ne vidjeh, da joj čujem glas, da joj vidim kretnje, da vidim kako gradi gnijezda i da joj upoznam ćud i karakter. Svaki dan iznese novih krasota i čuda, svakim danom činjaše mi se, kao da se obilje oblikâ i individuâ toga ptičijeg raja udilj množi, pa mi za to dvojinom žao bijaše, kad se za kratko već vrijeme vidjeh prilikama prinuždeni ostaviti to mjesto. Kao preobražene gleda mi sada duša u spomeni one blažene časove, kada sam zadivljen i svaki put novim veseljem okom pratio streloviti lijet bijele čiope (Alpensegler), ili tromi hod bijele i žute čaplje (Seiden- und Rallenreiher), kada sam se naslagjivao bujnim a ipak nada sve nježnim šarom brjegulje (Bienenfresser), ili neopisivom ronilačkom vještinom malog kalozera (Zwergscherbe), kada su pod južnim modrim nebom dolazili zmijoliki nizovi galica (Ibis), ili kad bi mi srebrnaste podobe velike bijele čaplje (Edelreiher) i kašike (Löffelreiher) iz dna grudi izvabile usklik: Ala divote, biti ornitologom!

Već putem od naše priproste gostionice u Dračevu do samog blata bilo je obično dosta prilike diviti se raznim prirodnim krasotama, jer baš ovuda voljele su se bijele čiope i brjegulje naganjati visoko pod oblacima a u niskome trnju s obje strane ceste izvodila bi grmuša bjelobrka *(Sylvia subalpina)* svoju divnu pjesmu, pokazujući pri tome za kratak tren šarolike svoje grudi, ili pak prosto se ljuljajući navrh kinkavice, da se odmah za tim izgubi u gustom grmu, gdje bi je samo kadšto odalo micanje mladog još lišća. Tik do nje provodi jednostavna, ali prijatno našarana prdavica (Ohrensteinschmätzer) svoj veseli život, uspravljena pjeva svoju skromnu pjesmicu na hladnom jutarnjem zraku, osovi repić, zaleti se za kukcem, koji je ispred nje pretrkao, nekoliko puta se fino pokloni, pa onda karakterističnim svojim lijetom odskakuće, da na drugom mjestu ponovi svoju prvašnju igru. Zabavljajući se takim prizorima prispjesmo do Krupe, koja ondje odvodi vodu iz Hutovog blata, obrasle s obje strane gustom trnovitom šikarom.

Ondje su s malim, plitkim, lakim čamcem (trupom) na nas već čekala dva hercegovačka veslara, ožarena južnim hercegovačkim suncem.

Tiho, da ga i ne čuješ, omiče se čamac, ljuljajući se na mirnoj površini vode. Kopnene i vodene kornjače sunčaju se na obali, *Coluber aesculapii* namotale su se ukraj njih oko vrbove grane, a neka odlika bjelouške sa tri pruge pliva čudnovatom hitrinom i sikćući uzdignute glavice po vodi. Šikaru oživljuju divlji golubovi i grlice, po vršikama sjede stršelji pocvrkaši (Grauammer) i crvenoperi svračak, a iz zelena skrovišta ori se zvonka pjesmica grmuše pjenice (Dorngrasmücke) ili bujno čavrljanje trstenjaka cvrkutića (Teichrohrsänger). Pomalo mijenja se slika prijedjela; Krupa dobiva sve više močvarast oblik, biva sve plića i razilazi se na mnoštvo plitkih rukava, koji oblijevaju nebrojena, sitom i rogozom obrasla mala ostrva. To je pravo zemljište za različite čaplje, koje ovdje bez muke nalaze najobilatiju hranu. Svuda ih za to vidiš, kako se tromo tamo povlače ili pak na smiješan način ukočeno uspravljene ljenčare i probavljaju, ali ipak, pri tome oštro i sumnjičavo motre okolinu. Tu su prije svega najljepše od sviju kao srebro bijele čaplje s mekom, raščijanom kitom; manje plašljive nego one pokazuju se po legjima narančasto zadahnute žute čaplje (Rallenreiher), kojih svuda ima množina; modre i sive čaplje nijesu onako dragotne kao njihovi manji rogjaci, već se u njih ružne i odurne strane čapljine naravi jače ističu. Nada, da ću na Hutovom blatu naći naseobinu čapalja u živoj djelatnosti, na žalost me je prevarila. Te, u gnijezdenju i onako ćudljive ptice ove je godine u jednu ruku pomela u svemu zakašnjela priroda, a u drugu požar u rogozu i trski, što ga je potakla zlobna ruka, te neprestano hara, pa za to nijesu savijale gnijezda, dok sam ja ondje bio. Tu, gdje obale pokazuju čista, ilovasta i glibovita, biljem neobrasla mjesta, nailazimo na različite kovačiće (Wasserläufer), koji se ispred nas ugodnim zviždanjem uzdižu, elegantno mašući krilima tik iznad vodene površine prelijetaju, pa svojim glasnim opominjanjem doskora i sve druge povodne ptice rasplaše i uzrujaju. Zastrašene sakriju se sada male i velike stioke i liske u rogozje, otkud im se samo još čuje dozivanje, tamam prava muzika za ovu neobičnu, divlju, samotnu močvarnu pozornicu.

Inače vlada prilična tišina u trski, kojoj se po stapkama trstenjak droščić (Rohrdrossel) čudnovatom brzinom gore dolje vere, čas po čas trubeći svoje „karra, karra, karra, karra, kît, kît, kît“ na ražarenom suncem močvarskom zraku, napunjenim nebrojenim najškodljivijim mijazmima. Mučno se čamac provlači kroz tijesne, silno isprepletene i krivudaste kanale megju visokom trskom, te se obradovasmo, kada se vodeni put opet stade širiti i blago zelenilo vrba ugodno prekide do dosade jednoličnu trsku, dok rogoz i šaš opet sve više uzimaju maha. Tu opet naigjosmo na dvije podobe iz ptičijeg svijeta, karakteristične za faunu ovih pokrajina, a radi svoga skrovitog života osobito zanimljive za prirodoznanca: krovaricu svilovku (Cettirohrsänger) i trstenjaka ševarića (Tamariskenrohrsänger). Pijev one prve, za koji A. plem. Homeyer sasvijem zgodno reče, da „usplamti“, našem je uhu najljepša muzika, a onaj drugi je danas u ornitologâ gotovo u modi, pa ga je za to svakom prilikom osobito vrijedno motriti. Sve više i više dolazimo sad u otvorenu vodu, gdje liske u velikim

jatima izmegju širokih listova lekute (Teichrose) traže hranu, ali se već prije nego što im se primakneš na puškomet, uzdignu i nespretnim leputanjem traže najbliži gustiš, da se u nj sakriju. Od močvare bude sada jezero, a talasići mu zapljuskavaju laki čamac, koji se domala jako zaljulja. Ugledamo pljenore (Haubentaucher); šiljate im glave, koje se uzdižu na tankom vratu s karakterističnom ogrlicom, vire iznad vode, pa se odmah za tim strelovitom brzinom izgube pod njom, pa opet daleko na drugom mjestu izniknu. Galebi ljuljaju se na uzbibanom jezeru ili ružnom drekom i zadirkujući oblijetaju naš čamac; to je *Larus michachellesi* (južni galeb), koji se samo svojim žutim nogama razlikuje od običnog sjevernog galeba. Vidjesmo i po koju crnu i bjelokrilu galebicu. Najzanimljivija pojava bijaše za nas mali kalozer. U malim društvima leti ta ptica, koju do sada nikada nijesam imao prilike vidjeti u naravi, bez prestanka od mjesta, gdje ribu lovi, do gnijezda i obratno. Čudnu i vrlo karakterističnu sliku prikazuje u lijetu, koji se ni s kojim drugim ne da isporediti: misliš, da crn krstić hitro zrakom odzvrnda.

Po divnoj vještini moga veslača i zaklonjen vrbovim grmljem primakoh se onome mjestu, gdje kalozeri ribare. Tu sjajne crne ptičice sjegjahu na nekom starom panju, razmještene u slikovitim hrpama i u svakojakoj poziciji. Revno čišćahu perje, koje su druge opet mazale, neke se opet podadoše izdašnom, kako se čini, ribarenju. Ali doskora zamijeti nas jedan pažljivi drug, i šumeći uzdiže se uplašena družba, da pripane na pouzdanije mjesto. Turismo čamac u rogoz i zaklonismo ga vrbovim granjem. Moja mi osnova zaista pogje za rukom, te mogoh iz najbliže blizine motriti te plašljive ptice i proučavati njihove osebine. Najprije doletješe pojedine, jureći tik iznad vode, onda se udaraju sobom o vodu zapljuskavajući se, odmah zarone, te novom revnošću ribare, ali se jednako nepovjerljivo ogledaju. Po malo sve ih više biva, opet neke sjednu na kvrgasti panj, te ja doskora opet imam prvašnju sliku pred sobom, i to sada tamam pred mojim skrovištem, sve vrlo živo, te svaku i nesetnu kretnju mogu lijepo i jasno da vidim. Tom sam prilikom mogao razabrati i neku osobitu lukavštinu kalozera. Kad naime ispališ pušku na kalozera, kada lijeta tik iznad vode, pa ga promašiš, a on se istom spusti na vodu i u čas ga ne stade pod njom, tako da bi onaj, koji za to pretvaranje ne zna, mislio da je pticu pogodio. Od svih velikih i malih močvarnica jedini je kalozer, kome sam mogao ugledati barem načeto leglo. Bilo je to prigodom jedne neopisivo krasne vožnje po blatu, 1. maja, kada po živom lijetanju dugih jata kalozera upoznasmo, da im je tu negdje naselište. Brzo poučismo veslače, te ubrzanim veslanjem jurnusmo u pravcu, koji nam ptice same naznačiše. Nad nama stadoše se kalozeri gomilati sve u većoj množini, a u jednakoj je mjeri raslo naše očekivanje. U čas istom zaori oko nas neopisiva krika, zbrkano čavrljanje i brbljanje, uz to šum krila, lomljava suhog granja, pljuskanje kalozera po vodi: divlja, neobična muzika, koja nam je živo razigrala ornitološku krv, te nam srce burno zakuca u grudima. Velikom mukom potiskivahu kršni naši Hercegovci čamac, sada krmilom tražeći glibasto dno, sada se rukama hvatajući za oštru trsku i rogozje, ili vukući se ukraj suhih vrba, sada opet izlazeći i turajući čamac kroz

čitavu prašumu gnjilog bilja. I tako se provlačismo sve dublje u tu močvarnu divljač, sve posred isprepletenog žilja starog, izumrlog drveća, ispod bujnog zelenog krova, što ga je iznad nas nadvio njegov podmladak, kroz čitav metež gnjile trske i drugih biljevnih ostanaka. Ali sad bogme dotle i ni koraka dalje! Ostavismo čamac, pa uprijesmo, da pješke dogjemo do legla, ne pazeći u našoj revnjivosti na nebrojene poteškoće i zapreke, koje nas ustavljahu na svakome koraku. Nuto! čudna šûma i bujanja, lomljave i pucanja, kvrčanja i brundanja — i u čas lete oko nas nebrojeni crni krstići: uzdigla se kolonija! Većinom na puškomet obletavaju nas zaplašene ptice, megju njima i po koja rumena čaplja i prdavac. Kuda okom svrneš, zapne ti za divne njihove podobe, uho ti drugo ne čuje, već njihovo graktanje i kriku, dopire do nas nesnosno zaudaranje po starom drvlju stovarenog vapnenastog gnoja, u kratko, ptice su nam obuzele svu pamet, sve naše misli i osjećaje. Od prilike u visini odrasla čovjeka i nešto poviše savijena su im od suhog granja razmjerno malena i bijelim gnojem na sve strane poštrcana gnijezda, ali tek u gdjekojem bilo po jedno jaje, a rijetko kada po dvoje. I ako dakle u tome pravcu naš trud nije bio dosta naplaćen, ipak nam je divni prizor ptičijeg života obilato naknadio prepaćene poteškoće. Nego se je sunce već veoma stalo spuštati prama zapadu, te je sad bilo reda brže se krenuti na povratak.

Povratak po glatkom, rogozom zarubljenom, divno obasjanim planinama okruženom, i suncem pri zalasku, zlatom i ružičnim sjajem zadahnutom, a patkama i liskama slikovito oživljenom jezeru bio je nada sve krasan, te mi dušu obuzeše neopisivi čari i sjetna milina melanholičkog uživanja u prirodnim divotama. Kao da i našeg okorjelog veslača obuzeše slični osjećaji, te mu se iz grudi izvinu žalovita pjesma o staroj slavi i starim junacima. Pa dok se je pjesma našeg Hercegovca orila povrh jezerske pučine i povrh drhtave trske i povrh rogozja, koje se je ljuljalo na večernjem lahoru, odletješe naše misli na krilima razigrane fantazije, daleko iz krševite Hercegovine, preko njenih pticama oživljenih jezera i blata i preko njenog pustog krša dragoj dalekoj otadžbini, njenim šumama, što ih sada iz sna budi blago pramaljeće, te utrugjeni cjelodnevnim naporom, i neopazice nas blagi sanak preseli u svoje bajne krajeve, stvarajući pred nama premile slike iz dragog zavičaja.

Laki udar čamca o obalu potrese nas, te nas u čas vrati iz carstva snova.

Једна абраксас-гема.

Приопћио

кустос бос.-херц. земаљског музеја др. **Ћиро Трухелка.**

Под тим именом разумијева се прилична множина резаних камечака, који нити по техници нити по садржини не припадају класичкој старини, ма да падају у прва стољећа нашег рачуна. Име имају од мистичке ријечи „abraxas“ или „abrasax“, која вазда на њима долази. Фигурално је приказивање на тим гемама вазда гротескно, али већином показује један тип. Типска су својства једне абраксас-фигуре мушки труп с орозовом главом и раширеним рукама, од којих једна држи бич, а друга змију или слични атрибут; дôњи дио тијела има подобу змије.

Више пута се је покушавало протумачити ријеч „abraxas“, како из грчког, тако и из јеврејског и коптичког. Често је пута прихваћено тумачење, да та ријеч значи 365 дана и свемирске духове године, јер грчка слова те ријечи, када се саберу, дају тај број: (Α 1 + β 2 + ρ 100 + α 1 + ξ 60 + α 1 + ς 200 = 365).

Кршћански херетик Басилидес, који је под Трајаном и Хадријаном основао секту гностика, означује том ријечју највише биће. Абраксас-геме биле су с гностицизмом уско свезане, јер их се вазда мноштво онуда налази, гдје је та секта нашла приступа.

Тај производ сујевјерја, као и већина сличних, потјече свакако из оријента, на што упућују и често урезана имена египатских богова, као: ΙΑΩ, ΟCΙΡΙC или ΓΑΒΡΙΗΓ, CΑΒΑΟΘ.

Такву једну занимљиву гему има наш земаљски музеј од сивог ахата с мрким и жутим пругама. Нашао ју је један сељак на својој ораници близу Приједора, а шумарски управитељ госп. Карло Краловец даровао ју је земаљском музеју. Ову старину приказујемо у доданој овдје слици.

Овална гема, која има 29 и 25 *mm* у премјеру, с обје је стране извајана. Абраксас-подоба на њој састоји од трупа са змијоликим

ногама. На трупу је двострука пасја глава, окићена перјаницом, те по томе сјећа на подобе египатских богова, док два пара руку, приданих трупу, показују тенденцију, по којој се божанство сликовно

приказује умножавањем појединих удова, што одговара азијатским религијским назорима. Горњи пар руку држи по једну змију и трокут, а дôњи пар бодеж и змију.

Под подобом има срцолика здјелица и двострук вијенац.

На наличју геме има овај натпис:

ΙΑΩ CΑΒΑΩ ЄΙ CΤΡΑ ΗΛ ΑΒ ΡΑ CΑΞ.

Прва ријеч ΙΑΩ означује египћанског бога; друга, ако мјесто корумпираног Є ставимо Θ значи SABAOTH.

У оној ријечи, што сад слиједи, биће, да је оно „Т“ сувишно, те га читамо ΙCΡΑΗΛ, док закључна ријеч гласи „ΑΒΡΑCΑΧ“.

Можемо дакле тај натпис овако читати:

„IAO SABAOTH ISRAEL ABRASAX“.

IAO можда је идентично за „Јеховах“.

Такве абраксас-геме одржале су се до касног средњег доба, а нарочито су их мистичари и алхимисте славили као чудотворне хамајлије.

Položaj nekih mjesta u povelji kralja Sigismunda od god. 1426.[1])

Priopćio

profesor travničke gimnazije **P. Aleksandar Hoffer.**

Pošto svaki i najsitniji prilog zemljopisu i povjesnici bosanskoj, koji su u mnogom pravcu tamni i zamršeni, mnogo vrijedi, ne će biti ni ove primjedbe posve suvišne.

Kralj Sigismund, potvrgjujući despota Stjepana Lazarevića u „kraljevini raškoj", izuzimlje i sebi pridržava poslije njegove smrti neka mjesta na zapadnoj i sjevernoj megji. Ovdje će biti govor samo o zapadnoj strani. Tu se nabrajaju grad „Thysnicza" i okrug mu „Ozach"; grad „Zachel" u okrugu „Polanzu" (u tom okrugu podigao je nekad gospodar Hrvoja gradove „Brodar" i „Zomzed"); zemlje nekadašnjih gospodara Dragiše i Halapa kod grada Zachela, kojima su gospodari pomrli; grad i banovinu „Machó" i dr. — Kao temelj kod istraživanja ne treba izgubiti iz vida, da se imenuju ona mjesta, koja je despot držao ili koja je na koji već način posvojio; a po tome isključena je banovina Usora i mjesta u njoj, kao i bosanski Sokô blizu Gračanice. U ratu, što ga je Sigismund god. 1410. vodio na Bošnjake, oteo je sjeverno-istočnu Bosnu iliti banovinu Usoru i istočnu Bosnu do oko Srebrnice; Srebrnicu dade god. 1411. srpskomu despotu, a od drugih gradova dade ili pusti privrženicima svojim[2]). Kad već tražimo mjesta one povelje, što su prije navedena, dolazimo u pogledu grada Thysnicza i kraja Ozach, do nagagjanja: da li nije Ozach i Ozač isto što Osać(?), Osat? Osat je predio od više sela blizu Srebrnice, a u kotaru osatskome ležala je za tursko vrijeme i sama Srebrnica[3]). Hadži Kalfa[4]) veli: „kadiluk Ossad blizu Valjeva, 23 dana od Carigrada, okružen kotarima užičkim, višegradskim i srebrničkim; drugo ime tomu kadiluku je Šahin-Juvassi" (Sokolovo gnijezdo to jest Sokô u Srbiji). — Gdje je bio grad Thysnicza = Tišnica, ne znam; to znam, da je ponajviše bez koristi položaj starih gradova tražiti iz imena sadašnjih sela, pošto su gospodski gradovi imali svoja imena, i gdje mjesna predaja nije sačuvala ime gradu, ili kad je nepoznata književnicima, oni bez kraja lutaju od domišljaja do domišljaja. Našao sam jedno mjesto, koje bi podsjećalo na

[1]) Kao dodatak k Glasniku zemaljskog muzeja, 2, 1893., str. 180 dd.

[2]) Isporedi: Jireček Handelsstrassen . . ., str. 39, 50 i pr. 117. — Klaić: Povijest Bosne, 242 dd. — Monumenta, 23., ili Acta Bosnensia, str. 91 dd., i napose br. 559, str. 102.

[3]) Jukić: Zemljop. i povj. Bosne, 44. — Ami Boué: Itinéraires . . ., II., 275.

[4]) Rumeli und Bosna, übersetzt v. Hammer, 1812., str. 173.

Tišnicu: „u vlaste tisačkoj“, koja se nabraja iza vlasti teočačke, imao je god. 1458. Stjepan Ratković, logofeta srpskog despota, a po tom bosanskog kralja, selo Sarebire[1]).

Zachel=Sokol, Brodar, Zomzed (Szomszed)=Susjed već su od druguda poznati, a kraj ili okrug Poljanac lako je naći. Sokô je bio veoma čvrst grad na plaho strmoj stijeni — za to i prozvan turski „Sokolovo gnijezdo“ — u Srbiji blizu Zvornika, 2 sata na sjever od Drine, nad rijekom Gračanicom, u prisoju Rožna[2]). „Poljane, piše Miličević, mjesto veće od Jagodine površinom, izmegju Postijenja i Krupnja, 1 sat i pô na sjevero-zapad od Sokola. Pominje se ovdje za to, što je sva prilika, da su to one Poljane, na koje su Madžari polagali nekakva prava poslije smrti despota Stevana Visokog[3])“. God. 1410. uzela je ugarska vojska, kaže dubrovačko pismo, „Vranduk, Sotto, Visocki, Bobovac, Srebernich, Chuzlath, Brodarum, Sussieth cum mercato Srebernice[4])“. Pošto je Kušlat ili Kučlat na utoku Jadra u Drinaču, to su Brodar i Susjed tamo negdje okolo. Jedan Brodar grad je bio na planini ili ispod planine, što se zvala Bujak; jer god. 1442. piše Ivaniš Pavlović: „na planini na Bujaku prema našem gradu Brodaru[5])“, a u istinu Bujaković je sada selo u općini Krnjićima, u kotaru srebrničkome; no ima takogjer planina Bujak na ušću Lima i grad Pavlovića mogao je ondje biti. Što se tiče Susjedgrada, sva je prilika, da je to isti grad, koji se imenuje u ugovoru izmegju Ugarske i Turske god. 1503. i 1519. kao pripadajući sultanu a po tome ležeći južno od Usore: Zuzed u Tajneru, Zwled u Hammeru, Zvied u Šimeku tiskano. Da je Brodar i Susjed Hrvoja sagradio, kaže ova listina; moglo je biti, da je povod dao, te se u onim ratovima god. 1406., 1407., 1410. sagrade ili utvrde ti gradovi. — Na Drini bile su takogjer zemlje Diničića, a onaj Dragiša, što se pominje u Sigismundovoj povelji, biće župan Dragiša Diničić, koji se u bosanskim listinama imenuje god. 1400., 1420. i 1421., a god. 1424. stoji u Srebrnici[6]). Halap pako za cijelo je Ivan „de Halap“, koji je god. 1415. s drugim ugarskim velikašima pao u tursko ili bosansko ropstvo, velikim se novcem iskupio, te od kralja Sigismunda stekao čestite nagrade za vjernu službu[7]).

Gdje su grad i banovina Mačva, kraj Byrwa=Bitva, i druga mjesta, dovoljno je kazano u Glasniku.

Kako se vidi iz ovoga razlaganja, drži se povelja, — a to se obično opaža u ovakovom nabrajanju — nekakva reda, te počinje od jugo-zapada, ide prama sjeveru i odanle na istok, a tim se opet potvrgjuje samo razlaganje naše. Onaj ćemo zemljovid na str. 189. Glasnika ovako dopuniti: Srebrnica, njoj na sjever kraj Osat, u njemu Tišnica, opet malo na sjever Brodar i Susjed i onkraj Drine Sokô, a kraj Poljanac od Sokola do Osata.

---

[1]) Povelja kr. Tomaša u Radu, 1., 157.
[2]) Miličević: Srbija, 524.
[3]) O. m., str. 553; cituje Otadžbina II., 198.
[4]) Jireček: Handelsstrassen, str. 117.
[5]) Miklošić: Monum. serb., 414.
[6]) Sr. Daničić i Miklošić: Spomenik srpske kr. akadem., 11., 75.
[7]) Sr. Acta Bosnensia ili Monumenta hist. Slav. illust., 23., br. 565., str. 102, br. 670., str. 126.

Različito. — Различито.

Народна мјера времена.

Приопћио учитељ **Иван Зовко.**

Укрилио вас Бог и богомати, кад кудгод путујете, па не знате колико још има до онога мјеста, камо сте навегали (наумили доћи). Једва чекате, да којег сељака абатите (запазите), који ће вам казати, колико још има и за колико ћете времена приспјети у оно село или мјесто, куд сте наумили. Да имаду путокази. лако би било, али гдје ћеш наћи у онијем кршима путоказа, кад о њему нема ни збора. А да га људи ударају шеткама (лисицама) или којим другим брзонозима, богме не ће. А и право имаду. Нијесу луди, да још у то троше, кад се сељак који ће туда проћи разумије онолико у километре, колик Марица у кантар. А да га богме иду још за тебе сама правити, који ћеш туда једном у вијеку проћи, што ће ти бити и први и пошљедњи пут, јер те више не ће воља пасти, да туда ни од обијести ни онако прођеш — видиш нијесу знали, да ћеш ти туда проћи и да ће те добра срећа туда напијети — а они би какву било чару (начин) томе нашли и то намјестили и уједурисали, да буде закум-пак, како ће твом височеству годити. Видиш ти де и тога зијана и муке. Не дај боже што тако ни мојој мачки. Како му драго било, еле ти плазиш језик од умора и још ако је упекао божији „звиздан“ или бура с цичом зимом млије, једва чекаш да кога сусретнеш уз пут, те да га упиташ, колико ти је још у зô час и у горе провалити док дођеш, камо си нанијетио, кô да те тамо чека варен пилав. Цаба ти и варен пилав, само дај да је догамизати и мало душом оданути. Па и то ето би. Сусрео си једног и упитао га. „Дај жив био, колико има“ — мал ти се није измакло истор, што ти је на језику остало, те нијеси рекао „до у пакао“ — пачем (кад се ко поправља у говору — ријеч) „дотле и дотле.“ „Цигар духана ја има ја нема,“ одвратиће ти се. Да и нијесам духанџија — брже бих је боље завио (замотао) и запалио, да ми је дотле доћи већ једаред. Јес ја! да је ко изгубио! Одуљи ти се та цигара и да је колик соха мјерачица (дуго рачвасто дрво, помоћу којег се товари и мјери) попушио би га. Сусретнеш и другога те и њега упиташ и тај ти одговори „цигар духана“. Наопако! Још даље идеш, па ако ти срећа послужи, да још кога сретнеш — добро си прошô, ако ти рекне „још цигар-духана“. Ако ти рекне: „Нема још, колик лула духана, што би испушио“ — не питај нема ли куд и горе бити. Све ће ти се табани потпиштити, још ако нијеси навикао пјешице ићи, док дођеш, тако је то близу. Је ли још далеко, а то сељак знаде, рећи ће ти: „Имаш још добар одушак ићи“ — најбоље ти је да тражиш за раније конака. А ако је близу мјесто за које си питао, па ти се одговорило: „Нема још колик пушкомет хода; одмах ето само

ili je to, da Turska nije mogla nikako ukinuti taj običaj izmegju novih muslomana, koji su nedavno bili patareni, pa makar se taj običaj protivio islamu[1]).

Ja sam ovdje svoju rekao držeći na umu to, da ja nijesam od takvih, da ispitujem i iznagjem temelj ovakovim i sličnim običajima.

Суха вода и мокра ватра.

Приопћио учитељ **Иван Зовко.**

Антикрсту (Антикристу) да је нешто, како он хоће и како би њему налијезало (ишло у прилог), он би, колико је то данас, или колико је ево на сад — учинио, да буде страшни суд. Код тога не би се пуно ни намучио, јер зна, кад му једноћ упали посô (за руком пође), те састави једно с другим: суху воду и мокру ватру, да ће тада бити пропаст свијета и судњи дан. За то ти он за тим чалиши и назори (обоје: настоји) дан и ноћ, да то чим прије буде. Мало по мало све ближе то ближе једно другом (суху воду и мокру ватру) доближаје. И што он то више једно другом доближаје и приближаје свијет је свакијем боговитијем даном то гори и злочестији. Пред судњи дан не ће се моћи од опачина и неваљаштина ни живјети. Како ли би то Антикрсто, да је на његову, објеручке и — ту ли си душо — учинио, да буде чим прије судњи дан. Али хоће рогац! Не може он друкчије него му је Бог наредио, када и колико и у колико времена може доближити ту воду и ту ватру. Да ће их једноћ доближити о томе не може бити збора, да не ће. Бог му је дао таку власт, па се уз божију не може. Како је тако је. Што иђе, дође. Само то не дај Боже, да буде на изгубљење душе, па нека и он (Антикрст) своју проведе. Не ће ни његова до вијека, колик што није могла ничија бити.

Tihaljina i njezine znamenitosti.

Priopćio učitelj **Nikola Barišić.**

Tihaljina, ubavo seoce sa kojijeh 180 kuća rimo-katoličkijeh, leži na podnožju sela Ružića, udaljeno okolo četiri sâta od Posušja. Tihaljina pripada kotaru ljubuškom, a okružju mostarskom. Broji do 2000 duša.

Njezini se žitelji bave jedino poljodjelstvom. Većinom drže zemlju svoju, ali im je napram nahijskoj[2]) sa svijem neplodna, jer je kamenita i vrletna. Vode im izviru iz samijeh pećina; hrana im je posve jednostavna: kukuruzov hljeb, kupus, krumpir i mliječna jela, premda bogatiji ubije po koje krme, vola, ili debela ovna zakolje. Uopće čuvaju se pića i ostalijeh zabluda. Taj je narod vrlo odan i poslušan starijoj vla ti. On je od naravi mudroslov i pravnik, on ne će da ga na sudu ko drugi zastupa. On se odijeva prostom, al većinom domaćom robom.

---

[1]) Razlog što čaraice provode ovaj običaj u oči pravoslavnog božića biće taj, što je u ono vrijeme, kad je taj običaj postao, općenito za sve kršćane, dakle i za katolike, vrijedio stari kalendar. *Primjedba uredništva.*

[2]) Nahijom zovu ovdašnji žitelji, dônji okolišni kraj okolo ljubuškog kotara.

Divna je tihaljinska okolica. Rijeka Jakšinica, što joj liže i natapa zemlju; miloglasno pjevanje slavuja; previjanje ševa, koje se na svojijem laganijem krilima u vis dižu; gugutanje grlica, koje tuda gnijezda savijaju; umilno skladanje ubavijeh sjenica i muhavica, modrokosa, žuna i inijeh ptičica pjevačica; sunce, koje veličanstveno se iza planina promaljajući, vesele zrake svoje prosipa po miloj i ako siromašnoj zemlji; svjetlost, koja te novijem slikama i čarima svojijem obaja; vrhovi okolnijeh planina; sve to, rekao bi, da ti govori: krasna li je i presretna ta naša bekija[1]) — taj najkrajnji kut naše kršne Hercegovine.

Ubavo seoce Tihaljina ne samo da je znamenito mjesto radi svoje divne okolice, nego i zbog mnoštva ogromnijeh stećaka, što se nahode rasijani s lijeve i desne strane puta, koji vodi iz okolišnijeh sela u Ljubuško. Na nekijem vidi se latinski krst, ili krst sa dvije poprekače; na drugijem ima urezan čovjek na konju sabljom u ruci; na nekijem polumjesec i sunce, a na jednom ima strijela na otponcu. Svaki putnik onuda prolazeći, zanesen njihovijem uspomenama, upire ljubopitne svoje oči istražujući njihovu prošlost.

Na desnoj strani rijeke „Nezdravice" nahode se na jednoj glavici razvaline, koje narod zove „Amkašovci". Glavica je istog imena, dosta je visoka i sitnom šumom obrasla.

Gradina bila je dosta prostrana a imala je i predgragje, ali je ono danas sa svijem razvaljeno, te ništa od njega nema osim temeljnih zidina. Gradina je zidana krečom, u kome je bilo primješano sitno stucane dobro pečene opeke. Pojedine pregrade bile su ozidane sedrom. O spomenutoj gradini ne zna narod ništa pričati; samo kažu, da je stara.

Spram gradine sjeveroistočno, a od puta uprav zapadno, nahode se dvije velike njive, koje narod zove „Crkvine". Pri dnu ovijeh njiva vidi se do 12 ogromnijeh stećaka, koje narod naziva „Grčko groblje". Pripovijedaju, da je kraj ovoga groblja bila crkva, a ispod crkve, gdje su sada njive i tihaljinsko vrelo, varoš.

Kako brojem tako i ogromnom veličinom svojom padaju u oči posjetiocu i gromile tihaljinske. Ja sam ih nabrojio do 20. Narod ih zove gomilama. O postanju i svrsi njihovoj narodno predanje umije tek nešto da nam priča.

Stanovnici onog sela spominju Grke kano začetnike ovijeh gromila; drugi opet pričaju, da je u njima ukopan nekakav junak ili vladar.

O postanju rečenijeh gromila pričahu mi tamošnji žitelji ovu priču: „U staro doba živjeli su u ovijem krajevima neki čarobnici, koji su svojom opačinom i nevaljaštinom bili strašilo svijeta. Kad je sve to već prevršilo mjeru te druge pomoći ne bijaše, diže se vas narod na njih, te gdje koga uhvatiše ondje ga i kamenjem zatrpaše. Navališe ogromne stijene na njih, da ne mognu više ustati. I od toga vremena bacio bi svak, prošavši kraj groba, po jedan kamen na njih, te tako postadoše ogromne gromile na grobovima čarobnjaka".

Trudio sam se, da saznam otkud dolazi ime riječici i selu Tihaljini, no uz sve moje nastojanje, nije mi to pošlo za rukom.

Zanimaše me i Milasovo jezero, koje leži u sredini sela, udaljeno od puta $^1/_4$ sahata. Rečeno jezero stoji u svezi s ponorima Imotskog polja (u Dalmaciji). To se od tuda izvodi, što ono znatno naraste, kad se na Imotsko polje velike kiše izliju. To je lijepa tamno-zelena pučina, koja se može uporediti s mnogim švajcarskim jezerima. Dugačko je do 30 met., a preko 40 met. široko. Obiluje krasnom pastrmom svake ruke. Trudio

[1]) Bekijom zovu dônji žitelji kotara ljubuškoga, gornji okolišni kraj kotara ljubuškog prama Županjcu.

sam se, da mu izmjerim dubinu i uz moju najživlju želju nije mi pošlo za rukom, da mu nagjem dno. Svakako mislim, da je duboko preko 10 met. Putnik, zanesen njegovom krasotom, divi se njegovoj veličanstvenoj uspomeni, koju je sama narav u njemu satvorila.

O tome jezeru ima u narodu i ova priča:

Biće tomu 90 godina, da Anica, žena Cvjetka Borasa, mrzeći svoga čovjeka, odluči da ga se riješi, smaknuvši ga.

Jednog jutra rekne mu: Mužu moj, noćas mi se u snu pokazao angjeo i rekao mi: „Hajde na Milasovo jezero, gdje ćeš naći pusto blago". — No muž ne htje to ni da čuje. Drugo jutro rekne mu opet ona isto objavljenje, ali muž sve jednako ne će da je sluša. Treće jutro napokon sva radosna i vesela pripovjedi mu isti san, na što se on polakomi i povjerova joj. Krenuše obojica k jezeru. Cvjetko se prevrgao puškom, a ona sustopice za njim. Kad prispješe jezeru, žena mu reče: „Gledaj ondje"; upre prstom u jedan kamen, koji se bio nanio nad ponorom. Uspenje se nesretni Cvjetko na taj kamen, te se sagne da gleda, gdje ona malo prije prstom pokazivaše. Nevjernica priskoči hitro i jednom ga rukom gurne, a s drugom mu odtrže pušku s ramena. Cvjetko se strmoglavi u ponor. Srećom ne potone, no ga voda na površinu izbaci, te mu nekako za rukom pogje dočepati se jedne žukve. Prečudnovatijem načinom izvuče se do kamena, s kojeg ga nevjernica bijaše turila. Paklena žena vidjevši to, poboja se osvete, te stade da lupa nesretnoga muža puškom po rukama, ne bi li ga opet dolje oborila i tako mu glave došla. Ali Cvjetko, komu pri glavi bijaše i ne osjeti udarce, već skupiv sve svoje sile, trgne sobom i spasi se. Nevjernica uplašena dade se tad u bjegstvo i ode sa svojijem preljubnikom, Dalmatincem, koji ju negdje čekaše.

To grozno djelo drugi po svijetu razglasiše i sudu prijaviše, ali muž velikodušan odlučno stvar zanijeka i pokri.

Sad su obojica mrtvi.

Како се вади огањ?

(Из народног љекарства).

Приопћио управитељ нар. основне школе **Ст. Р. Делић.**

Како и од чега постаје огањ — не умијем вам рећи. Томе код народа нијесам могао ући у траг — бар за сада. Само народ зове огњем ону болест, што се код човјека појављује у виду „пухица" по лицу, а особито код мале дјеце, те још сисају. Пухице се кашње уљесају и човјек постане грдан.

Имао сам прилику ту болест потехнане гледати, но не ћу вам је описивати, јер би требао подуже мрчити. Само ћу вам казати, како се у народу лијечи, т. ј. како се вади огањ — што народ рече.

Разбоље се напршче код моје тетке. Пошто окуша срећу код двојице љечника, а не би фајде, онда ће жене на њу, да је то огањ. Треба га вадити. Треба отићи Авду циганину, па ако буде огањ, он ће безбели знати. Елем је салете и она потјера свога мужа, да окуша срећу и код Авда; јер рекли су: Мука и невоља на свашта натјера! Па и њу.

Оде он Авду, а Авдо му нареди, да одмах донесе: труда, комад зелене чохе, девет врхова од купине, коре од шипка (мограња), комад липова дрвета и младога масла. — С муком се то некако састави, те опет Авду.

Сад Авдо докопа чекић и комад „хладна гвожђа“, а њему дâ комадић „труда“. Гвожђе наслони на наковањ, а њему рече, да прама гвожђу држи труд. Једва је Авдо два пута жегнуо по гвожђу, а нешто кроза зубе прошаптао, а не лези ђаволе, па од гвожђа варница: фрр̀ц! и у труд, и — запали га!

Стаде граја, мој брате, Златке — Авдове шћери: „А, благо, благо! Огањ је, огањ! Дијете ће оздравити!“ У то се Авдо продере: „Дајте ми брже једну крпу!“ а све пуше у труд. Златка донесе нов-новцат комад беза, говорећи: „Ево ти нове, Савка је наша!“ — Авдо узе крпу и у њу замота онај труд, па у шаку и на — уста, те удри, пухај и пухај, док се крпа залампа. Онда он брже-боље ону крпу, па на тенеће. На њу навали ону липовину (по што је најприје исцјепк'о) и кору од шипка и оно девет врхова од купине и ону зелену чоху. То све изгорје, а он скупи и у прах сатрије. Прах сасу у чашу и младо масло, па добро измијеша. Пошто вас тај салтанет проведе, рећи ће: „Ево ти ове чаше, па ћеш зовнути какву стару жену, нека малога у први сумрак перушином од кокоши под стрехом намаже. Мазаће низа страну — озгор доље нек перушином повлачи. Тако нека ради за три вечери и уздам се у Бога, да ће му лакше бити!“

Дијете су мазали, како је Авдо рекао. Дијете је изгледало као арапче. А и како не ће?! Младо масло и угљен! Бе једва се могло опрати: лице рањаво, а у ране зашла гаравина. Но ипак умивајући га млаком водом и сапуном — ране су се гулиле и опадале. Наскоро се ране замире и сви су држали, да је то био баш — огањ, јер се друкчије не би труд запалио и ране замириле.

Ја сам говорио, да је помогло „младо масло“, а не Авдов чекић и гаравина. Тако се ето извија огањ у Гацку.

* * *

На крају још, да вам кажем, како имају „два огња“. Један је „дрвени“, а други „гвоздени“.

Дрвени је, кажу, теже извити, а и бољи је; он је прâви огањ — прије се ране замире. Други опет не даду, но да је бољи, а и теже га је извити — гвоздени. Но сад како му драго, ја бели не знам који је бољи и кориснији. Само ће бити, како ми трећи рекоше, — да о томе зависи: какав је огањ на дјетету, дрвени или гвоздени! И пошљедно ће бити најправије; јер свакоме се не дâ огањ извити. Некоме се дâ дрвени, а некоме гвоздени.

На коме није огањ, не може му се ни извити, па лупо дан, ха годину. То му је за пару...

Дрвени се огањ вади из мехка дрвета — обично липова. Узме се један штапић, па се на оба краја зашили. Врхови се утакну у тврдо дрво и штап се осови. Штап се кајишем омота, па сад се за један, сад за други крај потеже, ама брзо. Ако је — бива — огањ на болеснику, врхови ће се запалити, а иначе: јок! Тај се угљен туче и с младим маслом мијеша, па се даље маже, као и код гвозденог!

* * *

Горе вам испричах о огњу. Но код тог истог дјетета не бијаше само огањ. Још су њега и „очи“ и „уши“ бољеле. Огањ се смирио и прошао, а

мало низа страну, па ћеш стићи, или одмах ето за том окуком“ или што таког, пришни слободно опанке, јер ћеш још попоићи. И осим овога још ће ти се на много начина одговорити и измјерити вријеме док стигнеш, гдје си намислио. Ове су мјере само главније и наш им је сељак-путник тако вјешт и тако га задовољава одговор његова друга путника с којим се сусретне, па макар му двојица један за другим рекли цигар хода, или лула духана, или пушкомет хода, или добар одушак — тамам као што ће тебе задовољити, кад погледаш у сат и станеш рачунати и хесабити, колико си превалио и колико ти још има превалити. Некако је наш сељак томе свему обикао, нити се у њему каква зловоља поража, кад му двојица једно те исто рекну н. пр. још „цигар духана“ — а он јадник сам или с коњима од једног до другог сусретника добар комад пута превалио; све је то њему обично и он зна по томе ухватити неки кимет (рачун, приближност), те се потпунома задовољава. Све пуста наука и привика, и све стоји до ње; чему човјек навикне томе и обикне, тер тако и наши сељаци мјере вријеме и доба и контају колико им још има ићи, док не стигну наумљеној мети, или како би оно сељак рекао: „док не стигне, гдје је и пошао“.

Čaraice u Jajcu.

Piše serijatski sudac **Sadik ef. Ugljen.**

Mnogom od poštovanijeh čitatelja biće zanimljiv naslov ovoga člančića. Znam po sebi, kad sam ga prvi put čuo lani od mojih prijatelja i znanaca u Jajcu, jedva sam čekao razjašnjenje njegovo, čekao sam na to kao ozebao sunca. Ime „Čaraice“ nije ništa drugo, nego ime jednog stanovitog i zanimljivog društva, koje se sastoji od samih muslomana i koje svršava stanoviti posao u oči pravoslavnog božića.

Taj se njihov običaj sastoji u ovom:

Kad bude u oči pravoslavnog božića, sastane se nekoliko muslomanskih mladića na jedno mjesto. Tu oni ugovore, gdje će se sastati iza akšama, da svrše svoj posao. Čim večeraju, ide svaki na urečeno mjesto i tu se iščekivaju. Pošto se iskupe, onda oni izmegju se izaberu jednoga starješinu, koji će upravljati društvom i koji će ga predvoditi. Ali ga oni ne zovu starješinom, nego mu kažu: „Did“. (Zovu ga dakle imenom, kojim su bosansko-hercegovački patareni zvali svog vjerskog starješinu.) Did se napravi kao maškara, naime napravi bradu od vune ili kostrijeti, nagari lice ugljenom, obuče se u haljine, kakvih ni u koga nema — dotjera se upravo kao kakvo strašilo. — Za tim izaberu jednoga, koji će biti uz „dida“, a zovu ga „cura“. Ovoga naprave upravo kao curu, obuku mu ženske dimije, ječermu, anteriju, opašu ga ženskijem pasom, metnu mu na glavu žensku kapu i prikriju ga jemenijom. To se društvo zove: „Čaraice“. Čim progje jedan sahat po akšamu i mrak se uhvati, čaraice krenu sa svog mjesta, a na čelu im „did“ i „cura“. Sad ti zagju od vrata do vrata muslomanskih kuća. Treba im doći na svaka vrata muslomanskih kuća u toj recimo mahali ili selu. Čim dogju na vrata, kucnu halkom i onda ih stane dreka dozivljući kućnog sahibiju (kuće-gazdu) imenom njegovim, da im izigje na vrata i da im što udijeli. S početka mole sahibiju, da im što udijeli, a na koncu, ako im ne izigje i što god ne udijeli, počnu psovati, grditi i ružiti, kako najgore može biti. Za to molenje

i psovanje imadu posebne lekcije. Za molbu od prilike ovo su im riječi: „Izidi Hasane i udijeli nam što god; Bog ti udijelio, napredak ti u svačem bio i t. d.“. Ako im ne izigje kuće-gazda, onda stanu psovati. Prijatelji, koji su mi ovo pripovijedali ne htjedoše mi priopćiti tu njihovu psovku, veleći mi, da je sramota. Sahibija kućni, čim čuje tu huku na svojim vratima, odmah zna, da su to „čaraice“ i brže bolje odleti na vrata, pa im što udijeli, jer zna, ako im ne izigje i ako im što ne udijeli, da će ga oni nastaviti psovati, pa voli, da u miru progje s njima. Neko im dade suhih šljiva, neko krušaka, jabuka, oraha, a neko opet i koju paru — ele moraš im nešto dati, ako hoćeš da s mirom progješ s njima i da te ne nagrde psovanjem i teškim pogrdama.

Jesu li čaraice obišle svoje selo ili mahalu i došle na svaka vrata muslimanske kuće, onda se vraćaju na svoje mjesto, odakle su pošle, a na čelu im „did“ i „cura“, s punim zadovoljstvom, što su svršili svoj posao i nakupili milostinje. Tu opet posjedaju i megjusobno razdijele milostinju, što su je te večeri stekli. Pri dijeljenju milostinje u njih vlada potpuna jednakost, kao megju rogjenom braćom, niti ko traži više, niti se ko izmegju njih tuži na nepravednu razdiobu; oni to razdijele mirnim putem, kadija m ne treba. Jedino valja to istaknuti, da dadu malo više „didu“ i „curi“, nego drugom kojem članu.

Ovaj običaj i danas postoji baš u Jajcu, u jednoj mahali na desnoj strani Vrbasa i u okolici jajačkoj, a prije nekoliko godina, dok nije bilo prilično izučenih hodžâ, taj se je običaj svršavao u cijelom jajačkom kotaru, kako u varoši, tako i u okolici.

Neki starci pripovijedaše mi, da živi i u Hercegovini u nekim selima taj običaj, ali nije ni blizu onom u Jajcu. U Hercegovini zovu one, koji hodaju u oči božića pravoslavnog „očice“. U Hercegovini nema društva, nego samo jedan čovjek ophodi selo i prosi milostinju. Nema ni u Hercegovini zamjere onom, koji hoda i ispsuje i izruži onog, koji mu nije ništa udijelio, kao što je to i u Jajcu.

Ovdje sad dolazi pitanje, odakle i kako je taj običaj došao?

Po mom mnijenju ovaj je običaj došao od patarena. To vrlo dobro znamo, a tako nam i tarih (povijest) kaže, da su patareni bili zakleti dušmani svim kršćanima, kako katolicima, tako i pravoslavnim. Oni su gledali svakako da čim bilo uvrijede kršćane osobito onda, kada je u patarena premoć bila. I s toga, što je kršćanima bila kao što je i danas najveća svetkovina božić, oni su htjeli, da ih s tim uvrijede. I doista i jest to uvreda za kršćane, jer na njihovu najveću svetkovinu, na njihove oči, da tako što rade njihovi vjerski protivnici. Još kad to uzmemo u obzir, da su patareni, kad je Turska okupirala ove zemlje, prigrlili islam, a ovaj običaj obavljaju danas samo muslomani, a ne kršćani jedni prama drugima, baš i to nam je vrlo dobar znak, da je potekao od patarena, jer kroz toliko stoljeća, živući zajedno muslomani i kršćani, morali bi poprimiti jedni od drugih taki običaj, kao što su im i drugi običaji skroz zajednički.

Sad dolazi na red drugo pitanje, naime zašto to muslomani rade u oči božića pravoslavnog, a ne katoličkog?

Za to, jerbo je onda, kad je Turska osvojila Bosnu i Hercegovinu, bilo puno više katolika, nego li hrišćana. Pošto je bilo puno katolika, naravna je stvar, da su bili u oku patarenima i ovi im se nijesu smjeli rugati, nego su prešli na hrišćane, kojih je manjina bila i koji se nijesu smjeli protiviti, niti su možda smjeli ili nijesu umjeli tražiti zaštite svojoj vjeri od turske vlade onda, kad je ona posjela ove zemlje,

пошљедна два белаја остадоше. То је мука и грдило. Кад му кроз главу сијевне, не може се у кући остати од цике и плача.

Једног дана дође баба Синђа, па разговарајући се и питајући о дјетету рећи ће: „Савка — бôна! да ти није ко у кући бајао, док си с тијем дјететом тешка била?!“ — „Јес, Бога ми!“ заћи ће Савка. Ту настави казивати о некаквој жени, како је некоме Крушевичанину (из котара требињског) бајала, а и она ту била. На то ће јој Синђа: „Видиш! она је бездушница једна у то дијете још у теби пређерала — поганицу. Стало је њој било за те и за дијете! Нека она њу из онога истјера, па гдје било. Нека он оздрави и њој плати. То ти је, моја Савка! Но знаш, шта ћеш?! Узећеш сарамсака (чесна, бијелога лука) и зејтина, па ћеш лијепо спремити по коме на Степен (ниже Гацка) Милићевици (жена, те баје) нека ти обаје. Тим ћеш га мазати и у уши му сипати, па ћеш видјети, да му ништа друго није, моје ми душе!“

Тако ти ког дјетета бијаше и „бајање“, што га је јадно још у утроби мајчиној добило, кад за овај ћорави свијет и не знадијаше. Е, кукавно дијете!..

Бајање сам у Требињу гледао, а најбоље баје „Спасоје Гркавац“, сељак из села Гркаваца на сјеверозападу од Требиња. Исти је Спасоје и — „здуха“, а њих је у Требињу доста. Но као да је Спасоје најглавнији. О њему би имао много писати. Сада не ћу, но другом. Исто тако ни о „бајању“, пошто је тај најтежи посао од свих празновјерица у народу. Бајање је и најдивније, па човјек, који гледа бајање, мора да сумња у неку „тајну моћ“. Само помислите оно фрцање суза и зијевање!!.. То је доста!

Konjska Madeira.

Priopćio učitelj **Ivan Zovko.**

Megju Bošnjacima i Hercegovcima poznat je već odavna ališ-feriš u pazariji s konjima. Je li kojem Bošnji konj hripljiv ili osipljivi li, gleda ga po svaki način uklepati Eri. Pa vidite, Ero ga rado kupuje, akoprem znade njegovu mahanu. Priznati valja, da se Bošnjo trudi iz petnijeh žila, ne bi li mu kakogod konja skentrô (prodao) pod zdrava. Ne može li mu to poći za rukom on će mu ga prodati pod sipljiva, kakav doista i jest, te Bošnji više ne valja ni za kakav posao. No Ero ga ipak kupi. Pomisliće ko god: ta za što će mu „Bog ga pošjeko“ sipljiva kljusina, koja nema ništa drugo do četiri košćurine. Treba mu. Da mu ne treba, ne bi ga ni kupovao. Makar se Eri i prišivalo koješta, znade on bome svome petku post. Izliječiće i oporaviti on konja, da će to biti konj i pô. Ta njegova Hercegovina, osobito rakitski i duvanjski kraj prava je Madeira ili evropska Nizza, da oprostite, za konje. I doista najhripljivije kljuse tu se oporavi i okovelja (ozdravi), čemu najviše doprinaša paša i zrak. Ali po nepogrješnom iskustvu, koje ne može prevariti po njihovu (Bošnjinu i Erinu) tvrdom uvjerenju: ovako jednom ozdravljen konj ne smije natrag više u Bosnu, jer bi mu se opet sipnja povratila, nego ostaje u Hercegovini, dok sam sobom ne lipsa; ako ga kome mudri Ero prije ne prikaljtači (proda, uturi) tako da će se onaj, još ako je izvan Hercegovine pozadugo sjećati, kad je i kako je kupio od Ere rog za svijeću ili vraga u vreći.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.

GLASNIK ZEMALJSKOG MUZEJA U BOSNI I HERCEGOVINI.

ГЛАСНИК ЗЕМАЉСКОГ МУЗЕЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ.

UREDNIK:

KOSTA HÖRMANN

VLADIN SAVJETNIK.

УРЕДНИК:

КОСТА ХЕРМАН

ВЛАДИН САВЈЕТНИК.

V.

1893.

4.

Uredništvo:
Sarajevo, zgrada zemaljske vlade.

Administracija:
Sarajevo, zemaljski ekonomat.

Godišnja cijena Glasnika sa poštarinom 2 for. a. vr.
Pojedine knjige stoje sa poštarinom 80 nč.

Уредништво:
Сарајево, зграда земаљске владе.

Администрација:
Сарајево, земаљски економат.

Годишња цијена Гласника са поштарином 2 фор. а. вр.
Поједине књиге стоје са поштарином 80 нч.

SARAJEVO — САРАЈЕВО

ZEMALJSKA ŠTAMPARIJA — ЗЕМАЉСКА ШТАМПАРИЈА

1893.

Двије босанске краљице.

Приопћио

архимандрит **Иларион Руварац.**

(Крај.[1])

Мара, пошљедња босанска краљица.

У повијести Босне, коју је В. Клаић написао „по првих изворих“ и издао у Загребу 1882., и која је послије на њемачки језик преведена и издана у Лајпцигу год. 1885., каже се, да је краљ босански Тома имао одрасла сина Стјепана још неожењена, а српски деспот Лазар да је од своје жене Јелене Палеологовке имао јединицу кћер Јелену (Јелачу), и да је још за жива Лазара († 20. јануара 1458.) уговорена женидба босанскога краљевића са деспотовом кћери Јеленом, те је краљевића Стјепана имала по смрти Лазаревој запасти не само источна Босна, него и деспотска власт у Србији (стр. 314). Даље каже се у истој повијести на стр. 315, да се год. 1459. дне 1. априла оженио краљевић босански и уједно деспот српски Стјепан Томашевић својом заручницом Јеленом, и напокон вели се на стр. 325, да је исти Стјепан првих дана мјесеца новембра 1461. год. овјенчан (крунисан) за краља босанскога круном, коју му је папа Пије II. са својим посланицима био послао — и да у исто вријеме или нешто касније прими краљица Јелена име Марија.

С Клаићем у Загребу слаже се у главном и Стојан Новаковић у Београду (в. у Љетопису матице српске за год. 1886., књ. 146., расправу: „Последњи Бранковићи“, стр. 18—42), који и у најновијој расправи својој, отштампаној из 174. књиге „Љетописа матице српске“, пише на стр. 18, да деспотица Јелена с Лазарем није имала мушке дјеце, него само једну кћер — и да је она удесила, да се њена јединица кћи уда за Стјепана Томашевића, сина краља босанског Стјепана Томаша.

Истина, да већ Бонфиније, који је писао повијест Угарске пошљедњих година краља Матије († 1490.) и првих година краља Владислава II.

[1]) Види Гласник земаљског музеја за Босну и Херцеговину. 1893. (V.) 3.

пише, да: Lazarus (најмлађи син Ђурђа деспота), qui regno successit unam tantum filiam genuit, quam Stephanus Bossoniensium rex uxorem duxit (Dec. III., lib. X., p. 534); али из других и бољих повјесничких извора зна се, да су иза Лазара деспота остале три кћери, које је удовица његова а мати њихова, деспотица Јелена, разудала, и то најстарију за поменутог босанског краљевића, а двије млађе за друге, о којима другим кћерима не може овдје бити говора.

Истина је и то, да у љетописима српским пише: Године 1459. удаде деспотица Јелена кћер своју Јелену за кнеза Стјепана, сина Томаша, краља босанскога, и даље под год. 1463.: „војева цар Мехмед през (преко) Дрину на Босну и ухвати краља Стјепана, зета деспота Лазара“ — а госпођа његова „и та зовима деспотица Іелача дьшти Лазарева себѣ бегствоу вьдасть на оугрѣ сь ризницею своею“, али је очевидно, да су ту љетописци српски погријешили, називајући кћер Лазареву, удату за краљевића и од године 1461. краља босанског Стјепана, Јелена (Јелача), помијешавши кћер с матером, која се звала Јелена и називала се године 1463. деспотица. Но из других и бољих извора зна се, да се најстарија кћи деспота Лазара, потоња и пошљедња краљица босанска од крштења свога звала Мара (Марија), и да није тек послије, пошто јој се муж Стјепан вјенчао на краљество, примила име Марија.

Године 1891. издана је у Темишвару књига: „A kőzép kori Délszláv Uralkodók genealogiai tőrténete“, коју је написао др. Вертнер Мóр. И што је Угрин тај у тој родословној књизи написао о Бранковићима на стр. 107—125 на мађарском, то је он годину дана прије тога приопћио на њемачком језику у „Ungarische Revue“, 1890., стр. 426—443, под насловом: „Die fürstlichen Brankovics“. Па читао ти ту родословну расправу тога Угрина на мађарском или на њемачком језику, свакако ћеш дознати из ње, да је пошљедњи српски деспот Лазар имао не једну кћер илити јединицу, као што Клаић и Новаковић тврде, или три кћери, као што други мисле, већ баш четири кћери, и то:

а) Јелену (Јелачу), вјенчану 1. априла 1459. за краљевића босанскога Стјепана, која је у новембру 1461. примила име Марија, а умрла послије 1466. у Угарској;

б) Јерину (Ирену), удату за Јована, сина Ђурђа Кастриота (Скендербега);

в) Милицу, удату за Леонарда III., деспота, сина грофа Карла II., господара зантског из куће Токо;

г) Маргиту (Margaretha). „Diese hätten wir — примјећује Мóриц Вертнер — als erste in die Reihe ihrer Schwestern aufnehmen sollen. Sie wird in der uns schon bekannten Urkunde ddo. 7. August 1451

Szendrő ausdrücklich als Margaretha, Tochter Lazars, Enkelin des Fürsten Georg genannt. Sie ist wahrscheinlich damals das älteste Kind Lazars gewesen und dürfte sie, da wir keine ferneren Nachrichten von ihr haben, frühzeitig und unvermählt gestorben sein.“ Но није тако, како мисли и као што се домишља Мóриц Вертнер, већ мало друкчије. Поменуту листину, издану у Смедереву дне 7. августа 1451. можеш читати у грофа Телекија: „Hunyadiak kora Magyarországon“, Tom. X., p. 308. Уговором тим, склопљеним између деспота Ђурђа и његове куће и између Јанка Хуњадског, тада губернатора краљества угарскога и његове куће посредовањем угарске господе, обвезује се деспот Ђурађ „personaliter per se ac pro inclitis et generosis dominabus Katherina, consorte illustris principis domini Ulrici Cilie, Orthemburge et Zagorie comitis, ac Margaretha vocatis filiabus suis, nec non puellis Elizabet filie ejusdem comitis Ulrici et Margaretha appellata filia illustris Lazari, filii sui, neptibus scilicet suis, — onera eorundem ac aliorum quorumlibet, quos presens negotium et ea que subnotantur quomodolibet concerneret — recipiendo, coram nobis constitutus, presentibus etiam et audientibus generosa domina ferina (Jerina) vocata consorte nec non illustribus dominis Gregorio, Stephano et prefato Lazaro, filiis ejusdem domini Georgii dezpoti.“ — Деспот српски Ђурађ уговара с угарском господом, дошавшом у Смедерево, да измире деспота с Јанком Хуњадским, губернатором угарског краљества у присутности и уз саизволење супруге своје Јерине и својих синова Гргура, Стефана и Лазара, — а уједно деспот Ђурађ као глава породици заступа одсутне и оне чланове своје породице, који сами себе не могу заступати и то обе кћери своје: Катарину, жену Улриха, грофа цељског, и Мару бившу султаницу, која се у листу том погрјешно назива Маргита (Margaretha) и унуке своје: Јелисавету, кћер поменуте Катарине, грофице цељске и Мару (Марију), која је такође погрјешно записана „Маргита“, кћер свога сина Лазара, која је тада, кад је уговор тај склапан, једина била у животу, а остале кћери Лазареве тек се послије год. 1451. родиле. И та Мара, или као што се погрјешно у листини тој назива „Маргита“ кћи Лазарева — та је и постала позније босанска краљица.

А да се име Мара замијењивало именом „Маргита“, види се из VI. књиге „Starinâ“, у којој је г. Рачки приопћио дубровачке споменике о одношају дубровачке општине напрама Босни и Турској године распа босанске краљевине, гдје се на стр. 9 чита: „дне 9. јула 1463. закључено је: de dando libertatem d. Rectori et suo minori consilio respondendi regine Mare scribendo sibi, quod possit venire ad aliquam

ex insulis nostris“, и на стр. 15: „Marra, regina di Bosna, moglie di Stefano si ridusse a Ragusa“, — дочим се на стр. 13 пише: „Margarita, regina di Bosna perso il regno e il morito“.

Мара се дакле звала и називала још од крштења свога пошљедња босанска краљица и она није прекрштавана и преименована, кад је постала краљица босанска.

А које се године она родила?

И наши љетописци и сувременик Француз сугласно пишу, да је Јелена, кћи деспота Томе Палеолога доведена из Морије (Мореје) у српску земљу на крају год. 1446. и вјенчана с Лазарем, најмлађим сином деспота Ђурђа дне 27. децембра. Као прво дијете Лазарево, могла се Мара родити у мјесецу октобру 1447. год., и по томе је дне 1. априла 1459. год., кад је вјенчана у Смедереву за босанскога краљевића и по милости угарскога краља Матије деспота српскога Стјепана Томашевића, била у 12. години од рођења, а год. 1463., кад је изгубила мужа и краљевину, није јој било ни пуних шестнаест година.

На стр. 339 босанске повијести пише г. Клаић: „Шестдесет годишњи муфтија извади на то сам мач и одруби главу краљу босанском. Овако погибе последњи краљ босански. Његова жена Марија бјеше још у први час турске погибељи побјегла у Хрватску, гдје ју пороби бан Павао Сперанчић, познати противник њезина мужа. Из Хрватске склони се касније у мљетачки тада Спљет и пребиваше овде још просинца у самостану св. Стјепана близу градских зидина. — Касније остави краљица Спљет и оде у Угарску, гдје ју снађе смрт“. По Клаићу пише тако и поменути Угрин Вертнер Мо́р. Но још прије Клаића многи и сви они, који су писали повијест босанску по Орбину (в. стр. 376 Орбинове историје) тврдише то исто, т. ј. да се Марија, избавивши се ропства поменутог бана хрватскога, на пошљетку склонила у Угарску и тамо умрла; а Славољуб Бошњак, иначе фра Иван Јукић, који је издао у Загребу год. 1851. „Земљопис и повјесницу Босне“ зна још и то, у ком мјесту и које године и којег дана у години и ода шта је преминула пошљедња босанска краљица, те пише на стр. 129: „Марија утече из тамнице и оде к матери својој у Угарску, гдје у Пожуну године 1466., 20. липња од туге и жалости умре“.

Но откуд зна то фра Јукић? Сам није казао, откуд он то зна, а ја не могу никако да се досјетим извору тога његова знања. Но дознао он то откуд му драго: не стоји и није истина, да се Мара краљица на пошљетку склонила и умрла у Угарској, већ је проживјела пошљедње дане и преставила се на другој страни.

У љетопису, што га је г. Јагић издао у: „Ein Beitrag zur serb. Annalistik“, пише на стр. 98 под 6984 = 1476. „и краљица, Лазарева кћи, опаде господу Кантакузину у цара и одузе ю цар и моучи ю“, што је неко овако превео: — Et regina, despotae Lazari filia, accusavit dominam Cantacuzenam czaro, et czarus eam tonsit (Ark. III., 23). Краљица, која је опала Кантакузину у цара, то је бивша босанска краљица Мара, а Кантакузина, коју је она опала, то је тетка њена (сестра оца јој Лазара), Катарина, бивша грофица цељска, а цар, у кога је опаднута она, то је турски цар Мехмед II. А како је опаднуту од краљице Маре Кантакузину казнио цар, и да ли је заповједио, да се постриже или је мучио њу — није у љетопису јасно казано. У „Tratto della casa d' Ottomano e come passo in Europa, e della ruina dell imperio de Constantinopoli etc., per Theodoro Spandolitio, gentilhuomo greco, e la dono a me Don Constantino Mo achi, nel 1535.“, који је трактат издао Карло Хопф у „Chroniques Greco-Romanes“, Berlin 1873., каже се на стр. 333: „il re Stefano de Bosna haveva per moglie una figliola de Lazaro de Servia, nominata Maria, . . . ma sopravenendo Mahumet (Мехмед цар) li fece (краљу Стјепану) tagliar la testa, non servandoli quello ch' l' avea promesso il suo Belerbei (беглербег Махмуд Анђеловић) e fece pigliare la Regina e la donola al suo cortegiano, lo quale la tolse per moglie“.

Енгел („Geschichte von Serwien u. Bossnien“, стр. 424) помиње из рукописа царске дворске библиотеке у Бечу под насловом: „Elisabethae reginae Institutio pueri sui“ од Калимаха ову анекдоту о Марији босанској краљици: „Maria Bossinae regina, quae nunc Constantinopoli apud Turcarum regem degit, interrogata quid est, quod rusticorum infantes etc. etc.“.

У политичкој историји Цариграда од год. 1391.—1578., коју је с грчког на латински превео Мартин Крузије, тибиншки професор и издао у Turcograeciae libri VIII. и која је увртена и у бонско издање писаца византијске повијести (Bonnae 1849.) помиње на стр. 33 овог пошљедњег издања: да се Тома Палеолог, деспот морејски, прогнан из своје деспотовине склонио у Рим и тамо умро год. 1465., оставивши након себе осим два сина и двије кћери, од којих је једна била удата за српског господара (деспотица Јелена), а друга је послије његове смрти удата за великога кнеза московскога, па се даље каже: „habuit (Thomas) et neptem (унуку), quam Mechemet, Bosnae regno et omni circumjacente regione potitus, accepit, occiso ipso etiam rege. Hanc vero reginam (τὴν δε κραλιτζαν) Constantinopolim deportavit, eique victum quotidianum praebendum ad omnes dies vitae ipsius curavit. Cum autem

eadem domina (κραλιτζα) amitam ibi haberet, Mariam nomine (у грчком тексту стоји, да је та госпођа Мара [кира Марија] била сестра оцу краљичином, то јест тетка), quae sultani Murati uxor fuerat et sultani Mechmet noverca erat, assignavit hic ei multa loca, juxta Serras, unde alimenta haberet nempe Ezobam (то је Јежево [српских споменика] код Сереза) et finitimum agrum omnem. Ita vixit cum potestate haec regina usque ad finem vitae suae".

За тим се помиње млађи син деспота Томе, по имену Манојло, како је побјегао из Рима и дошао цару на порту, гдје је и како је из цареве милости живовао и гдје се преставио и гдје је сарањен, па се на крају додаје о краљици Мари ово: „pari modo etiam ipsius ex sorore neptis (т. ј. Манојлова сестрична или нећака) illa, quam diximus regina (ἡ κραλιτζα) haud multo post fato functa est" (види о том Хопфа у енциклопедији Грубера и Ерша, св. 86., стр. 132). На казивање поменутог Тодора Спандунђина и писца политичке историје Цариграда примјетићу само то, да цар Мехмед није год. 1463. ухватио краљицу Мару и одвео са собом у Цариград, нити ју је преудао за свога дворанина, већ је она сама послије год. 1466. отишла са запада под окриље турског цара Мехмеда II. и живила у Јежеву код Сереза са својим теткама: с царицом Маром и Кантакузином до своје смрти, која се догодила послије год. 1476.

О живовању царице Маре у Јежеву баш је сада написао г. Стојан Новаковић расправу: „Царица Мара, историјска црта из XV. вијека", која ће изићи у 174. књизи „Летописа матице српске". И у тој расправи помиње Новаковић и сестру Марину, Катарину (Кантакузину) негда грофицу цељску, а њихне братићке, краљице босанске Маре не помиње г. Стојан у тој расправи ваљда за то, што је она опала год. 1476. Кантакузину у цара.

Царица Мара преставила се 14. септембра 1487. год. у Јежеву и би сахрањена у манастиру богородичину Косиници код Кавале; а Кантакузина сахрањена је у Кончи више Струмице. А које се године преставила босанска краљица Мара и гдје је она сахрањена — ја не знам.

Но с исповјешћу свога незнања не ћу да завршим ову расправу о краљици босанској Мари, већ ћу да забашурим своје незнање у погледу године, које се преставила, и мјеста, гдје је сахрањена та краљица, неким напоменама и исправцима.

Као што сам већ у почетку напоменуо, професор Клаић вели, да је још за жива деспота Лазара († 20. јануара 1458.) уговорена женидба босанскога краљевића Стјепана са деспотовом кћерју Јеленом.

Правога доказа за то нема, а ја би из писма краља Томаша, писаног 1. маја 1459., а управљеног миланском херцегу Франји Сфорци (Mon. Hung. historica: Mátyás Király Korabol, I., 49), а наиме из оног мјеста, гдје краљ Томаш помиње херцегу „qualiter usque adventum ipsius nostri Oratoris ex Italia quendam tractatum matrimonialem cum heredibus Illustris Principis quondam Lazari Despoti Rascie inceperamus“ извео, да су преговори о удадби кћери деспота Лазара за босанског краљевића отпочети тек по смрти истога деспота са његовом удовицом и деспотом Стефаном, братом Лазаревим.

У поменутој већ расправи, штампаној у Љетопису, књизи 146., помиње г. С. Новаковић на стр. 16 љетописачке биљешке: „год. 1455. погибе Петар Ковачевић под Сребрницом у Босни од Дмитра Радојевића, маја 5. (или 6.) — год. 1456. војева Воукосав Говјединић јуна 21., — год. 1457. јануара 8. војева Дмитар Радојевић“ па онда изводећи из тих љетописачких биљежака изводе вели: „Из ових последњих бележака види се, како су при последњим недаћама, при заробљењу од Мих. Силаџија (Свилојевића) и боловању деспота Ђурђа учестали покушаји босански, да поврате Сребрницу и остало, што су деспоти српски у Босни држали. У лето пред смрт деспота Ђурђа поновљене су те борбе. Ове су обележиле и прве дане владе деспота Лазара, јер војевање Дмитра Радојевића 8. јануара 1457. год. две недеље после смрти деспота Ђурђа, тиче се опет овога“. Не зна се како је свршен тај рат, али по једном писму од 22. фебруара 1458., које је сачувано у архиву миланском, види се, да су Бошњаци Сребрницу и остале градове тога предјела узели тек год. 1458., послије смрти деспота Лазара, дакле међу 20. јануаром и 22. фебруаром год. 1458. То значи, да их је тада у почетку 1457. Дмитар Радојевић одржао и да су они све до смрти Лазара деспота, одржали се у рукама српским.

„Спрам те светлости — тако продужује г. Стојан — ваља схватити оно, што о тим догађајима пише најновији историк Босне г. В. Клајић,“ (ту помиње Новаковић оно мјесто на стр. 313, које сам и ја у почетку поменуо) па онда надовезује: „По томе дакле, из војевања Дмитра Радојевића, којему је по пређашњем задатак био, да брани Сребрницу, изашли су преговори о женидби и удадби. Ови преговори водили су за собом посљедицу, да се управо искључе из насљедства Гргур и Стефан, и да деспотски престо Бранковићев, без сумње са великим дијелом имања Бранковићева, пређе из Бранковићеве у сасвим другу породицу само за то, што у тадашњег деспота

Лазара није било мушке дјеце. И пошто је ово преговарање морало настати одмах првих месеца 1457. године, итд. итд.“

Шта на све то да кажем, да примјетим мом поштованом пријатељу С. Новаковићу, и како да му кажем оно, што мислим о свему, што он ту изводи и разлаже, а наиме да ли да кажем, да то и такво његово извођење и излагање, не подаје баш никакве свјетлости, већ је само дим, јер се све то оснива на погрјешном читању љетописачких биљежака.

У сеченичком љетопису (у Шаф. паматкама на ст. 79) не пише: „вь лѣто 1456. воєва Воукосав Говѣдиникь јуниа 21.“ већ пише, да се скончао војевода Вукосав Говјединић јуна 21., и даље не пише: „по том (6965—1457) гієнвара 8. воєва Дмитар Радоѣвић“, већ пише, да се год. 1456. децембра 24. скончао господин деспот Ђурађ — по том јануара 8. (сконча се) војевода Дмитар Радојевић, а о војевању или ратовању каквом Срба с Бошњацима године 1456.—1457. нема у љетописима нашим ни помена.

Ја знам, шта је навело г. Стојана, и ко је управо крив, што је г. Стојан на оба поменута мјеста читао војева мјесто војевода, али овдје не ћу да кажем правог кривца, но кажем само то, да сада и сам Љубомир Стојановић у свом издању сеченичког љетописа има на оба поменута мјеста војевода мјесто војева (в. Спом. III. српске краљевске академије, стр. 134). И онда: какво би то војевање било, које се свршује за један дан? „Године 1456. 21. јуна војева Вукосав Говјединић!“ И ко је био тај Вукосав Говјединић и против кога је војевао он? Из таких биљежака не може се извести ништа, а најмање може се извести оно, што је г. Стојан извео, као да је деспот Лазар већ год. 1457. мислио, сновао и преговарао, како да деспотства пријесто пријеђе на сасвим другу породицу само за то, што он — деспот Лазар — год. 1457. није имао мушкога дјетета. И зар се деспот Лазар године 1457. није могао надати, да ће му жена родити сина, кад његовој жени Јелени тада није било више од 24 године од рођења.

Ја сам дакле тога мишљења, да деспот Лазар није с босанским краљевским двором никаквих преговора о удадби своје кћери Маре за босанског краљевића водио, но да је те преговоре отпочела удовица његова, властољубива Гркиња Јелена Палеологина, мислећи удадбом том задржати у својим рукама власт у српској земљи, колико је још било неподјармљене. Луда женска глава!

И та деспотица Јелена збиља је удала своју Мару за краљевића Стјепана и младенци су били вјенчани на Томину недјељу дне

1. априла 1459., а уједно је босански краљевић, — кога је угарски краљ Матија одредио и поставио био за српског деспота, и који је примио начелство српско дне 21. марта (на велику сриједу) — исте године проглашен за српског деспота у Смедереву.

Па колико је времена држао тај босански краљевић, а српски деспот и зет деспотице Јелене град смедеревски, и оно, што је још заостало под Смедеревом? Ни пуна три мјесеца!

Сеченички љетописац пише: „Године 1463. војева цар Мехмед на Босну и ухвати краља Стјепана, зета деспота Лазара, **и дасть цароу Смедерево**“, а то ће рећи: цар Мехмед ухватио је босанскога краља Стјепана, који је имао за жену кћер деспота Лазара, и који је (иже и) дао или предао цару Смедерево; а цар је по истом љетопису примио Смедерево јуна 20. год. 1459.

У кратком хрватском љетопису од фра Ивана Томашића, изданом у IX. књизи Аркива за повјесницу југославенску, пише на стр. 17: „Anno Domini 1459. rex Thomas Bosnae obtinuit castrum Zmiderewo a Thurcis in pasce et ibidem dedit Turcis“. Или је текст испорчен, или Томашић није разумио оно, што је у старијем рукопису нашао забиљежено, јер год. 1459. није краљ Томаш од Турака примио град Смедерево, већ син његов Стјепан, и не од Турака већ од Угара, односно од угарске посаде. А шта значи оно „in pasce“. Ако није хтио рећи in pace, може бити да је фра Иван мислио на пасху (ускрс), јер и краљ Томаш, јављајући миланском херцегу под 1. маја 1459., да му се син Стјепан оженио кћерју негда Лазара и примио српско госпоство, вели: „Stephanus filius noster carissimus in octava Pasche Domini accepit in uxorem filiam prefati quondam Despoti Lazari et totum ejus dominium in Hungaria et Rascia, quod Turci nondum occupaverant, obtinuit, Despotus que factus est per Ser. Principem Dominum regem Hungariae, concordi voluntate omnium Rascianorum etc“. Но главно је то, да и хрватски љетописац каже, да је босански краљ Смедерево „dedit Turcis“.

У кратким турским љетописима, које је Ханс Левенклав у њемачком и латинском пријеводу са својим коментарима истих љетописа издао год. 1595., пише на стр. 26.: „Nach dem ist er (Sultan Muchemet) vor Semendre gezogen. Der König aus Bossna hat ime Semendre willig auffgegeben (sponte sua Semendriae deditionem fecit) im Jar 863. (Ch. 1459.).

Дакле и по српском и хрватском и по турском љетопису предао је Смедерево цару турском Мехмед-хану потоњи босански краљ а тада деспот српски по милости краља Матије, год. 1459.

Али не само хришћански и турски љетописци већ и други суврсеници кажу то исто и још нешто горе. Папа Пије, одговарајући

посланику свом, кардиналу Sancti Angeli под 30. јуна 1459. године, вели: „de amissione Szenderő (Смедерево) et perfidia Regis Bosne, atque de progressu Turcorum summam moestitiam cepimus“. А како је тек краљ Матија морао успламтити гњевом на краљевића и краља босанскога, кад му је стигао глас, да је краљевић, ком је краљ Матија предао град Смедеревски, да га чува и брани од Турака, Турцима град издајнички предао?

Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća.

Priopćio

rudarski satnik **V. Radimský**.

(Kraj. [1])

Različiti nahogjaji.

Osim prije navedenih priloga u grobovima nagjeni su u Jezerinama još i drugi predmeti.

Naišlo se na njih koje za prekopavanja prosto u zemlji, koje opet tako, što se je prigodom velike kiše djelomice odronila strana po kojeg groba, pa ih je kiša splavila iz grobova, a ne može se stalno reći, kome grobu koji od tih predmeta pripada, najposlije nagjeni su nekoji i pri naknadnom preiskavanju u prekopanoj već zemlji.

U tom pogledu valja prije svega navesti tri lijepe rimske ilovaste posude, koje su se mogle rekonštruirati od hrbina, razasutih prosto po zemlji i to:

a) Pehar — *tabla XLVII., slika 6.* — otvoreno-žut, gragjen na točilo i nasagjen na člankovit stalak, kome je dno udubljeno. Tik ispod okrajka nasagjene su dvije horizontalne, daleko pružene ručice sploštenog okruglastog presjeka. Ispod ručica optočen je pehar na dônjem kraju trbušine uskim, a na najširem obimu trbušine širim trakom, od kojih je svaki ogragjen dvjema paralelnim crtama. Sva je trbušina izmegju tih trakova vertikalno narebrena.

Temelj stalka, trbušine i okrajci, ručice i sva iznutrašnja strana crno je oličena. Pri okrajku optočen je pehar iznad ručica i ispod njih po jednom crvenom crtom, a isto je tako osrednji širi trak našaran crnim pjegama na crvenom temelju. Dimenzije:

$V = 16{\cdot}5$, $Pr = 11$, $zj = 11$, $d = 6$, $v\ pr = 16{\cdot}5$, $v\ s = 3$.

b) Vaza, otvoreno-žuta, gragjena na točilo, a nasagjena na člankovit stalak s udubljenim dnom — *tabla XLVII., slika 5.* — Grlo je

[1]) Vidi: Glasnik zemaljskog muzeja za Bosnu i Hercegovinu. 1893. (V.) 1., 2. i 3.

jasno odvojeno od trbušine, okrajak je izvinut, od gornjeg dijela trbušine pa do okrajka, s kojim su negda valjda bile spojene, dosižu dvije po dužini člankovite ručice. Sva je trbušina vertikalno narebrena, a na najširem mjestu trbušine prekinut je taj narebreni prostor glatkim, pravokutnim, sa dvije horizontalne crte omegjenim poljem. Ispod okrajka optočena je vaza sa dvije paralelne crte. Vaza je od stalka do vrha i iznutra crno oličena. Dimenzije:

$V = 22$, $Pr = 16$, $zj = 17{\cdot}6$, $g = 13$, $d = 6{\cdot}6$, $v\,pr = 12$, $v\,s = 4$.

c) Vaza — *tabla XLVII., slika 1.* — otvoreno-žuta, s glatkim, niskim stalkom, gragjena na točilo, kojoj okrajak sastoji od previjenog svitka. Ispod okrajka nasagjene su horizontalno dvije, ponešto uzvinute, široke ručice okruglog presjeka. Iznad stalka optočena je vaza crnom crtom, a počevši od nje sva je trbušina, grlo i okrajak, kao i iznutrica crno oličena. Dimenzije:

$V = 23{\cdot}5$, $Pr = 22$, $zj = 22{\cdot}5$, $d = 11{\cdot}2$, $v\,s = 1{\cdot}7$.

Nadalje nagjena su prosto u zemlji tri utarka malešne ilovaste žàre s jednom ručicom, od kojih se je mogla cijela posuda rekonštruirati. Ta je žàra mrka, grlo joj je od trbušine posve slabo odvojeno, okrajak je usko prevrnut, vertikalna ručica plosnatog, okruglog presjeka nasagjena je izmegju grla i trbušine. Dimenzije:

$V = 12{\cdot}5$, $Pr = 13$, $zj = 8{\cdot}3$, $g = 7{\cdot}3$, $d = 6{\cdot}5$, $v\,pr = 4{\cdot}5$.

Od ostalih nagjenih predmeta valja navesti:

a) Duguljast fragmenat željeza s uzvrnutom glavicom i pravokutnog presjeka, valjda klinac. — *Tabla II., slika 7.*

b) Jednoreza oštrica od noža s jednim dijelom drška. Oštrica je bez otkrnutog rta 123 *mm* duga, a u sredini 26 *mm* široka.

c) Željezni šiljak od noža sa četiri željezna fragmenta, od kojih bi dva mogla pripadati stremenci jedne fibule.

d) Masivna, otvorena i nenašarana broncana narukvica — *tabla XVII., slika 13.* — eliptičkog oblika. $Pr = 70$ *mm* i 57 *mm*.

e) Otvorena eliptička broncana grivna, slična onim, što su prikazane na *tabli XVI., slici 5.* — $Pr = 36$ *mm* i 26 *mm*.

f) Mala špiralna narukvica od uskog broncanog tenećeta sa 4 zavojka i usukana kraja. $Pr = 41$ *mm*, pa je po tome mogla pristati samo na dječiju ruku.

g) Špiralna broncana cijevčica.

h) Različiti broncani fragmenti, megju njima ulomci jedne fibule.

i) Okrugla, na odskok iskovana srebrna plojka — *tabla XXIV., slika 12.* — s privješenom karičicom. $Pr = 15$ *mm*.

k) Narebreno, na odskok iskovano zrno od srebrnog tenećeta s jasnim tragovima nekadašnje pozlate. — *Tabla XXV., slika 7.* — $Pr = 21\ mm$, $D = 27\ mm$.

l) Narebreno jantarevo zrno — *tabla XXV., slika 19.* — $Pr = 23\ mm$.

m) Dva cijela, plosnata jantareva zrna, od kojih je jedno prikazano na *tabli XXVII., slici 5.* — onda ulomci od više jantarevih zrna i od jedne jantareve plojke.

n) Cijela, prešana staklena narukvica — *tabla XXXI., slika 1.* — Ona je od stakla jasno-žute vinske boje, a iznutra ima užignut tamno-žut uložak. Iznutrašnja veća širina iznosi 77 *mm*, manja 21 *mm*.

Na spoljašnjem obimu ima po strani dva manja i u sredini jedan veći svitak, tako da staklo u sredini dostiže debljinu od 11 *mm* [1]).

o) Jedna veća i manja modra gmiza i dva fragmenta od gmize.

Vrijedno će biti napomenuti, da su iz opisanih gore skeletnih grobova, i to iz grobova br. 38., 69., 101., 114., 414., 431., 434., 447. i 457., izvagjene dosta dobro očuvane lubanje, koje se mogu reštaurirati, pa mi je gospodin okružni liječnik dr. Leopold Glück s najvećom pripravnošću obećao, da će ih izmjeriti i opisati.

Najposlije još ću da navedem dva kamena s natpisima, iskopana god. 1890., koje su gospoda Mirković i Kovačević [2]) već objelodanili, ali ih nijesu dobro pročitali i pridajem im ovdje faksimile, za tim jedan škulpirani nadgrobni pokrov, takogjer iz godine 1890.

a) Na okrajku okrugle, laporaste ploče od 171 *cm* premjera i 12 *cm* debljine, *slika 53.*, koja je prelomljena na dva komada, ima delfin i na njemu ovaj natpis:

1/10

Slika 53.

IVLIA*(e)*...*(lu)*LI·NIGRI·VXOR*(i)*.

[1]) Isporedi: Alterth. h. V., knj. II., sv. IX., tab. 3., sl. 3.

[2]) Glasnik zem. muz., 1890., str. 333.

b) Na pročelju druge jedne, pravokutne, ali ne cijele ploče, koja je u sredini deblja, a s krajeva tanja, *slika 54.*, ima megju dvije rozete ovaj natpis:

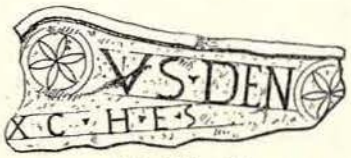

VS · DEN
XC · H · E · S ·

1/10 Slika 54.

koji je gospodin profesor pl. Domaszewski ovako pročitao:

. . . . . us . den . . .
[vix · ann] · xc · h*(ic)* · e*(st)* · s*(itus)*,

pa je to po tome nadgrobna ploča jednog muškarca, koji je 40 godina živio[1]).

c) Od nadgrobne pokrovne ploče, *slika 55.*, očuvan je samo jedan fragmenat, kome je okrajak nariješen ornamentalnim trakom. U

1/5 Slika 55.

polju, okvirenom trakom, ima izvajana podoba jednog vojnika, koji u desnoj ruci drži koplje, a na glavi šljem sa veoma velikim povorom.

[1]) Gospodin dr. Karlo Patsch objelodanio je oba ta kamena u Arch. epigr. Mitth. 1893., str. 85 i d., ali im je nahodištem pogrješno naznačio Gatu kod Bišća.

Način sahranjivanja.

Kako u mnogim drugim prehistoričkim grobištima, tako su po onome, što je gore rečeno, i na Jezerinama usporedo bila običajna dva načina sahranjivanja, i to sahranjivanje paljevine i sahranjivanje lešine.

A. Sahranjivanje paljevine.

Pri sahranjivanju paljevine obično bi mrtvačko tijelo spalili na jednome garištu, kakih je nagjeno pet u tačkama br. 163., 181., 224., 512. i 522. Vidi nacrt nekropole na *tabli I.*

Samo na tri mjesta, i to u grobovima br. 20., 26. i 39. konštatovano je, da je lešina spaljena na mjestu samog groba.

Pošto bi lešinu spalili, sabrali bi kalcinirane ostanke od kosti, pomno bi ih razlučili od preostalih komadića uglja, te bi ih većinom pomiješane sa nešto pepela različitim načinom sahranili u iskopanoj jami od 30 *cm* do 150 *cm*, a samo jedan put od 200 *cm* dubljine (v. grob br. X.).

Ili bi ostanke mrtvačke paljevine prosto na zemlju položili i onda vazda preklopili pločom ili od tvrdog vapnenca, ili češće od mekog tercijarnog lapora. Kamenite su ploče većinom nepravilne, kadšto i otesane, pa onda ili su okrugle s premjerom od 50 *cm* do 171 *cm* ili pravokutne, dimenzijama do 150 *cm* dužine i 90 *cm* širine (grob br. 80.).

U mlagjim su grobovima te pravokutne kamenite ploče često tako otesane, da je okrajak dužih strana tanji, a sredina deblja, te ploče imaju oblik niskog šljemena, slično kao rimski sarkofagi. Kraće strane onda tvore čela, od kojih na jednome kadšto ima latinski natpis (grobovi br. 65., 68., 73. i 119.) ili prosto zaparanu crtariju (grob br. 80.).

Obično su ploče položene neposredno na mrtvačku paljevinu, ali kadšto na kamenje, kojim je mrtvačka paljevina ogragjena (grobovi br. 13., 21., 98. i 144.). U tri prigode (grobovi br. 321., 325. i 342.) sastavljen je sanduk oko mrtvačke paljevine od četiri do šest kamenitih ploča, te je preklopljen kamenitom pločom.

Drugi je način sahranjivanja mrtvačke paljevine u ilovastim ili kamenitim žàrama.

Ilovaste žàre većinom bi postavljali na golo tle, pa bi često ostale i nepoklopljene. U pojedinim prilikama (grob br. 18.) postavljena je žàra na kamenitu ploču, nasuprot veoma je često poklopljena nepravilnom, rijetko kad otesanom kamenitom pločom. U grobovima br. 26. i 60. ležale su na ilovastoj žàri dvije kamenite ploče jedna nad drugom.

U drugim grobovima stajala je ilovasta žàra u podmetnutoj ilovastoj zdjeli (br. 24., 290. i XII.), ili je bila poklopljena ilovastom zdjelom —

tabla XLII., slika 3. — br. 12., 49., 62., 348., 389. i 493. Na ilovastoj žàri groba br. 359. nagjene su dvije ilovaste zdjele jedna nad drugom, a u grobu br. 361. nad zdjelom, koja služi za poklop, još jedna nepravilna kamenita ploča.

U grobovima br. 277., 341. i 488. stajala je žàra u ilovastoj zdjeli i bila je poklopljena drugom ilovastom zdjelom — *tabla XLII., slika 1.* — Zdjele, kojima su žàre poklopljene, obično su unaokolo ilovačom slijepljene s okrajkom žàre.

U grobovima br. 376. i 393. bila je ilovasta žàra ogragjena sandukom od kamenitih ploča, a taj je sanduk poklopljen kamenitom pločom.

Osim ilovastih žàra bilo je i manjih kamenitih žàra, koje istina, sve pripadaju kasnijem vremenu, dok je postajala naša nekropola. One su u grobovima br. 240., 370. i 400., imaju okrugao cilindričan oblik, visoke su 35 *cm* do 62 *cm*, a 50 *cm* do 62 *cm* široke i imaju okrugao kamenit poklopac.

U jednom slučaju, grob br. 332. bila je kamenita žàra pravokutna i imala je oblik kamenitog sanduka. Mrtvačka paljevina ili je bila pohranjena u samoj kamenitoj žàri, ili je u kamenitu žàru bila postavljena ilovasta žàra, pa je onda u ovoj bila paljevina. Grob br. 240. — *tabla XLII., slika 2.*

Ilovaste žàre u grobovima s paljevinom obično imaju znatne dimenzije, a najviša visoka je 66 *cm* (grob br. 169.). Nego je ipak iznimice bivalo i posve malih žàra s mrtvačkom paljevinom, tako je u grobu br. 35. jedna visoka 17 *cm*, a u grobu 152. jedna samo 15 *cm* visoka.

U jednom slučaju (grob br. 59.) stajale su tik do velike žàre dvije male žàre s ručicama, i sve su tri posude bile napunjene paljevinom.

Na paljevinu, pribranu u žàri, polagali bi, ako je uopće priloga bilo, male ilovaste posudice i druge priloge, koje smo megjutim prigodom raskopavanja grobova većinom našli megju paljevinom, nego se to lako može rastumačiti kao pošljedica pritiska materijala, kojim su pokrivane žàre, kao i toga, što su mnoge žàre bile zdrobljene.

Priložene posudice (obredne posude), male žàre s jednom ili sa dvije ručice, lončići, zdjelice, pehari i kupice bile su, u koliko se je to u pojedinim prilikama još moglo utvrditi, vazda prazne, a drugi prilozi bili su položeni kraj njih. Osim žàre br. 190., u kojoj su bile dvije male ilovaste žàre, bila je inače u svakoj žàri samo po jedna priložena posuda.

Željeznih priloga bilo je više puta izvan žàre. Tako je n. pr. u grobu br. 237. slomljeni željezni mač bio položen s polja oko ilovaste žàre; u grobovima br. 50. i 62. ležao je po jedan željezni nož na zdjeli, kojom je bila poklopljena žàra; u grobu br. 400. jedan željezni mač, jedan sjekač i osim toga na kamenitom poklopcu kamenite žàre i u grobu br. 348. jedan željezni nož i jedna la-tenska fibula na zdjeli, kojom je bila poklopljena ilovasta žàra.

U grobu br. 394. bio je i nakit od bronca i jantara izvan žàre položen na ploči, kojom je bila poklopljena.

Najposlije valja napomenuti, da je u dvije prigode (grobovi br. 193. i 316.) u dotičnim ilovastim žàrama na kalciniranim ostancima mrtvačke paljevine nagjena po jedna nespaljena lubanja, pa je dakle i u Jezerinama, makar i rijetko kada, bivalo i djelomičnog spaljivanja.

B. Sahranjivanje lešina.

Kada bi se sahranjivala lešina, onda bi se mrtvac vazda bez podloge polagao u iskopanu jamu od 30 *cm* do 160 *cm* dubljine, pri čemu ipak valja primijetiti, da je na prvom mjestu navedena neznatna dubljina za vremena sahranjivanja valjda veća bila. Samo kod tri kostura (grobovi br. 118., 127. *a.* i 127. *b.* ležale su ukraj lubanje male kamenite ploče, za koje se može misliti, da su nekoć lešinama bile uzglavljem.

Kosturi su i po stranama bili prosti i nepokriveni, izuzevši jedini grob br. 385., gdje je kostur bio ogragjen pravokutnim sandukom od kamenitih ploča i preklopljen ovećom kamenitom pločom.

Vazda pruženi kosturi bili su obično položeni nalegjice, i u koliko se to može prosuditi po posve trošnom stanju u većini kostura, bile su im ruke s obje strane pružene kraj tijela.

U pet grobova, br. 76., 77., 89,, 114. i 116., nagjeni su kosturi položeni potrbuške, te su dva od njih bila položena glavom na sjevernoj, dva na zapadnoj, a jedan na istočnoj strani.

Samo jedan od njih bio je bez priloga, a uz sve ostale bili su broncani prilozi, u dvaju bio je i nakit od stakla i jantara.

Ne može se dakle tvrditi, da su ovi bili oskudnije snabdjeveni, nego ostali, i isto tako ne može se po prilozima zaključiti, da su ovi kosturi po svom abnormalnom položaju pripadali ovome ili onome spolu.

Kosturi su bili položeni u različitom pravcu, i to:

160	ili	75·1%	glavom na	sjevernoj strani,
26	„	12·2%	„ „	istočnoj strani,
15	„	7·0%	„ „	južnoj strani,
7	„	3·3%	„ „	zapadnoj strani,
3	„	1·4%	„ „	sjeverozapadnoj strani,
1	„	0·5%	„ „	jugozapadnoj strani,
1	„	0·5%	„ „	jugoistočnoj strani,

a za 12 kostura nije se položaj mogao odrediti.

Ukupno 225 kostura.

Ta nepravilnost u položaju kostura čini se, da je u halštatsko doba bila veća, nego u kasnije la-tensko doba. Jer od kostura, uz koje su nagjeni tipični prilozi halštatske perijode bilo je položenih:

7	ili	43·7%	glavom na	sjevernoj strani,
3	„	18·8%	„ „	istočnoj strani,
3	„	18·8%	„ „	zapadnoj strani,
2	„	12·5%	„ „	južnoj strani,
i 1	„	6·2%	„ „	jugoistočnoj strani.

Uopće bio je sjeverojužni pravac s glavom na sjevernoj strani, pravilom. Ali se drugi kosturi, koji svojim položajem odstupaju od toga pravila, po svojim prilozima ne razlikuju od ostalih. Oni niti su u tome bogatiji niti oskudniji, pa kod njih ima takih priloga, po kojima se može reći, da su to muški, i opet takih, po kojima izlazi, da su ženski grobovi.

Čini se dakle, da niti je viši ili niži stalež, niti spol odlučivao u pogledu pravca kostura. Samo od 15 kostura glavom na južnoj strani nije ni jedan bio bez priloga, a u 11 od njih nagjeno je i broncanih lančića, nakita od stakla i jantara, a dva su pače (grobovi br. 118. i 434.) bila vrlo bogato snabdjevena. Ako to nije bilo slučajno, onda se može zaključiti, da je sahranjivanje u sjeverojužnom pravcu, glavom na južnoj strani, bilo običajno za bogatije ženske.

Uvrh glave češće, ukraj glave rjegje, bila je priložena posuda od ilovače ili bronca, koje su megjutim vazda nagjene prazne. Ilovaste posude bile su male žàre s jednom ili s dvije ručice, lončići, pehari i zdjelice, a broncane posude bile su mali lončići sa dvije ručice. — *Tabla XXIII., slike 37.* i *38.*

Obično je bila samo po jedna priložena posuda, položena prosto na zemlju. Samo u grobu br. 174. bila je jedna mala žàra i jedan pehar s ručicom, onda u grobu br. 205. dvije male žàre. U grobu br. 38. stajala je mala žàra na jednoj kamenitoj ploči i bila je poklopljena jednakom kamenitom pločom.

Gdje je bilo metalnih, jantarevih, staklenih ili koštanih priloga, ležali su većinom ukraj glave kosturove. Samo fibulama slični nakit, o kome će kasnije biti govor, kao i sitni broncani lančići i zrna nagjena su često o samom vratu, a grivne i špiralne narukvice na kostima ruke, isto tako nožne grivne vazda na nogama.

U grobu br. 100 nagjen je takav, fibuli sličan broncani nakit pri nogama kosturovim, što se je u ostalom takogjer moglo dogoditi samo po slučaju.

Kosturi su obično ležali inokosni i samo u grobovima br. 111., 121. i 431. ležala su po dva kostura tik jedan do drugog; u pošljednjem grobu mali kraj velikog. Pošto su u pošljednjeg bila dva naušnjaka i više jantarevih zrna, to će ovo onda biti grob majke s njenim djetetom. U grobu br. 477. *b.* bila su pače tri kostura bez priloga pod jednim grobom s paljevinom, jedan do drugog, a u grobu br. 127. dva kostura jedan nad drugim, takogjer bez priloga. Pogledaš li na kartu nekropole u Jezerinama, onda vidiš, da su grobovi razbacani bez ikakog reda, pa su na nekom mjestu više, na nekom manje na gusto zgrnuti. Isto tako izmiješani su grobovi s paljevinom s grobovima, u kojim su čitavi mrtvaci sahranjeni, pa nam njihova horizontalna razredba neda nikakih znakova za to, koji je način sahranjivanja bio stariji, a koji noviji. To nam pitanje isto tako ne razjašnjava njihov megjusobni vertikalni položaj.

Eno u grobovima br. 34., 60., 118., 136., 195., 199., 214., 259., 393. i 477. leže kosturi pod grobovima sa žàrama, a u grobovima br. 108., 302., 476. i 521. sahranjeni su nad grobovima sa žàrama.

Po nagjenim predmetima svakako je ta nekropola upotrebljavana kroz više stoljeća, pa ako u obzir uzmemo fibule kao takve priloge, koji su najpouzdaniji znak za odregjivanje vremena, onda ćemo dobiti ovu tabelu:

Perijoda	Pojedince				Na okupu			
	grobovi s paljevinom		grobovi s kosturima		grobovi s paljevinom		grobovi s kosturima	
	broj	%	broj	%	broj	%	broj	%
Fibule srednjeg halštatskog doba .	2	18·2	9	81·8	—	—	—	—
„ kasnijeg halštatskog doba .	3	13·0	20	87·0	5	14·7	29	85·3
„ ranijeg la-tenskog doba . .	6	33·3	12	66·6	—	—	—	—
„ srednjeg „ „ . .	29	69·0	13	31·0	—	—	—	—
„ kasnijeg „ „ . .	5	83·3	1	16·7	—	—	—	—
La-tenske fibule sa dvije špirale .	17	58·6	12	41·4	57	60·0	38	40·0
Provincijalne fibule iz ranijeg rimskog doba	22	95·7	1	4·3	—	—	—	—
Rimske fibule	4	80·0	1	20·0	26	92·9	2	7·1

Ta tabela pokazuje, da je sahranjivanje mrtvaca u najstarije vrijeme, kako postoji nepokrola, sa 85·3 % daleko prevlagjivalo nad spaljivanjem, u la-tensko doba da je već rjegje bivalo za 40 % nego spaljivanje, a u vrijeme rimskog gospodstva samo ga ima iznimice i čini 7·1 %.

Kad se onda još u račun uzmu grobovi s predmetima, koji pouzdano potječu iz rimskog doba, kao n. pr. grob s paljevinom br. 339., gdje je bio vrč s ručicom, gragjen na točilo — *tabla XLVII., slika 4.* — grob s paljevinom br. X. i u njemu pehar s natpisom — *tabla XLVII., slika 3.* — grobovi s paljevinom br. 370. i 502. s rimskim brnjicama, i grobovi s paljevinom br. 65., 68., 73. i 119. s latinskim natpisima, onda se može tvrditi, da se je sahranjivanje mrtvaca u rimsko doba gotovo sasvim izgubilo.

Uopće mogu se po tome grobovi na Jezerinama, u kojim su sahranjeni kosturi, smatrati starijim, a grobovi s paljevinom novijim.

Kako je već spomenuto, raskopano je na Jezerinama 328 grobova s paljevinom i 225 grobova s kosturima. Ako sad ilovaste posude sasvim pustimo iz vida, onda u pogledu dotiranja grobova prilozima izlazi ova tabela:

Način sahranjivanja	Grobovi			
	s prilozima		bez priloga	
	broj	%	broj	%
Grobovi s paljevinom	193	58·8	135	41·2
„ s kosturima	202	89·8	23	10·2
Ukupno . . .	395	71·4	158	28·6

Razmjerno je dakle uz skeletne grobove bilo puno više priloga, nego u grobovima s paljevinom, nasuprot ne smije se to previdjeti, da su najbogatiji grobovi, n. pr. br. 278. i 393. bili grobovi s paljevinom i da su za ono doba bez sumnje dragocjeni srebrni prilozi nagjeni gotovo jedino u grobovima s paljevinom. Čini se po tome, da socijalni stepen ili bogatstvo nijesu utjecali na način sahranjivanja.

S pogledom na vrstu prilogâ valja navesti, da su željezni mačevi nagjeni jedino u grobovima s paljevinom, željezne mamuze nasuprot većinom u skeletnim grobovima, a željezni sjekači (kratki mačevi) pojednako uz oba načina sahranjivanja.

Nadalje nagjeni su većinom u grobovima s paljevinom šivaće igle, bočke i gmize, nasuprot većinom u skeletnim grobovima naušnjaci, narukvice i broncani lančići, koji su se nosili o vratu, a nakiti od jantara uz oba načina sahranjivanja gotovo pojednako.

Uopće nije dakle ni spol odlučivao za jedan ili drugi način sahranjivanja.

Nahogjaji.

Prije nego što progovorim o samim grobnim prilozima u vidu oružja, predmeta za kućnu potrebu i nakita, još ću da nešto napomenem o ilovastom materijalu, koga je na Jezerinama pribrana velika množina.

Prije svega valja nam razlikovati dvije vrste ilovastih posuda, i to one, koje su gragjene rukom, i koje na Jezerinama čine veliku masu, onda posude, gragjene na brzokretno točilo, koje su samo rijetko nagjene, te su djelomice valjda bile importirana rimska roba.

Megju posudama, gragjenim prostom rukom, ima velikih i malih žàra, zdjela, zdjelica, pehara, kupica i lončića, pri čemu primjećujem, da žàre više od 20 *cm* računam u velike, a niže od ovih u male. Velike žàre bile su samo rijetko kad sasvim očuvane, a i male nagjene su većinom zdrobljene. Nego je ipak pošlo za rukom, množinu ih reštaurirati, tako da do sada u posuda rukom gragjenih, koje cijelih, a koje rekonštruiranih ima:

velikih žàra	82	komada,
malih „	77	„
zdjela	9	„
zdjelica	17	„
pehara	6	„
lončića	1	„
kupica	2	„
ukupno . .	194	komada.

Materijal prostom rukom gragjenih posuda krupna je, nesplavljena, često pjeskovita i vapnenastim zrnjem ili listićima tinjca pomiješana ilovača. Pri tome su slabo pečene i često se na prelomu vide s obje spoljašne strane bolje pečene, crvene partije, dok se u sredini vidi sivi trak još prijesne zemlje.

To je i uzrokom, što su te posude tako lako zdrobljene i mnogim prigodama veoma rastrošene, zbog čega ih je veoma mučno, a kadšto i posve nemoguće reštaurirati.

1. **Velike žàre,** u kojim se je isključivo sahranjivala mrtvačka paljevina najrazličitijeg su oblika i dimenzija, tako da se u većem broju reštauriranih ne mogu naći dva komada, koji bi posve bili nalik jedan na drugi.

Može se megju njima razlikovati više tipova i to:

a) Trbušaste žàre široko izvrnutog okrajka. Najveća megju njima, i uopće najveća na Jezerinama nagjena ilovasta posuda — *tabla XXXIII., slika 4.* — visoka je 66 *cm* i ima premjer do 55 *cm.* Dno je toj žàri relativno maleno — *tabla XXXV., slika 5.* — vazda ravno,

te se iz njega s oštrim okrajkom razvija široka trbušina. Samo katkada ima izmegju dna i trbušine posve nizak stalak — *tabla XXXIV., slike 1.* i *3.* — Grlo od trbušine ili nije nikako — *tabla XXXIII., slika 4.* i *tabla XXXIV., slika 2.* — ili je samo plitkom brazdom odvojeno. Samo rijetko kad opasana je žàra izmegju trbušine i grla oštrim, glatkim svitkom — *tabla XXXVI., slika 3.* — Najobičniji ukras te vrste žàra, ako ga uopće ima, sastoji u horizontalnim držcima, koji su po dva diametralno nasagjeni megju grlom i trbušinom. Ti držci ili su glatki — *tabla XXXIV., slika 1.* — ili na oba kraja imaju po jedan roščić — *tabla XXXIII., slika 4.* i *tabla XLVIII., slika 7.* — Rijetko kad na držcima još i u sredini ima po jedan treći roščić — *tabla XXXV., slika 5.* i *tabla XLVIII., slika 8.* — Samo u jednom jedinom slučaju postavljena su prema ovim horizontalnim držcima unakrst dva polukružna drška, s lukom dolje obrnutim — *tabla XLIII., slika 7.* — U drugom jednom slučaju hvataju dônje površine horizontalnih glatkih držaka po tri lučasta, na desno obrnuta rebra — *tabla XXXV., slika 6.*

U jedne žàre najposlije — *tabla XXXVI., slika 4.* — bila su pri najširem obimu trbušine dva krstolika drška.

Ručicâ ima o trbušastim žàrama veoma rijetko, te su onda nasagjene po dvije ili horizontalno — *tabla XXXVI., slika 2.* — ili vertikalno — *tabla XXXV., slika 4.*

Inače na toj vrsti žàra nema nikakog ukrasa, izuzevši žàru na *slici 56.*, koja je ukrašena sa dvije horizontalne ručice i megju ovima na jednoj polovici optočena trakom od punktiranih trokutova, a na drugoj sa tri usporedne crte od tačaka (vidi grob br. 40.). To je uopće jedina ilovasta posuda, na kojoj je bio punktiran ornamenat.

Nekoje od tih žàra — *tabla XXXIV., slike 1.* do *3.* — najposlije posve su oličene crnom, sjajnom, firnisovom bojom. Druge, kao žàre u grobovima br. 173. i 177., još jasnije pokazuju tragove takoj boji, kojom su bile oličene.

U oči udara, što je većina trbušastih žàra bila bez priloga, ili su u njima bili samo neznatni i ni po čem karakteristični prilozi. Samo u žàri groba br. 44. bio je fibuli sličan nakit, koji će valjda pripadati svršetku halštatskog i početku la-tenskog doba. U žàrama grobova br. 275. i 352. nagjene su broncane fibule srednjeg la-tenskog doba, u žàri groba br. 348. jedna željezna fibula, a u žàri groba br. 57. provincijalna fibula iz ranog rimskog doba.

Čini se dakle, da se je ta vrsta žàra upotrebljavala za sve vrijeme, dok se je sahranjivalo u grobištu na Jezerinama.

b) Balonu slične žàre — *tabla XXXVII., slike 4* do *6.* — tankog grla i usko prevrnutog okrajka. Od tog oblika mogla su se samo četiri komada reštaurirati. Tri od njih imaju po jedan vertikalni držak, jedna — *tabla XXXVII., slika 6.* — nikako nije ukrašena, a ostale tri na gornjem dijelu trbušine imaju zaparane trokutove, kojim je površina ispunjena zaparanim kosim crtama. Ni u kojoj

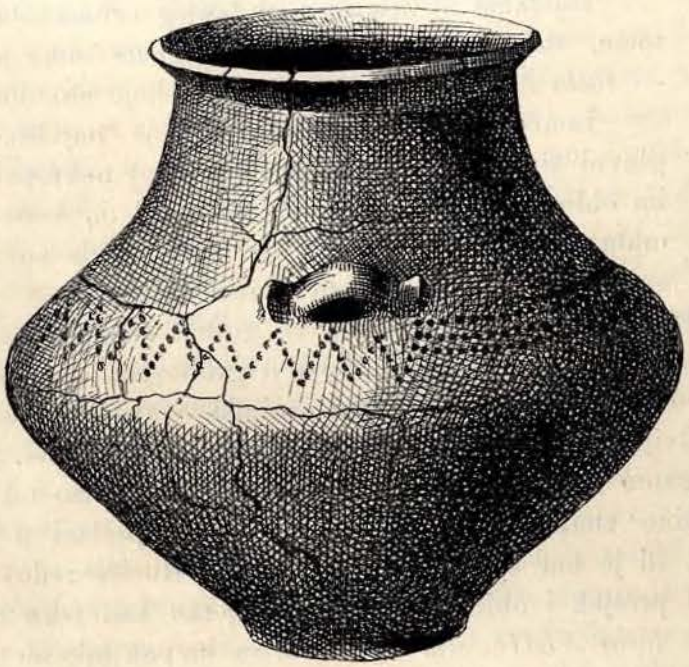

1/4

Slika 56.

od njih nije bilo priloga, te po tome nemamo podataka, da im i približno odredimo doba, ali ipak mislim, da se samo mogu smatrati nekom odlikom trbušastih žàra.

c) Loncu slične žàre, koje su oblikom mnogo različitije, nego one, o kojima gore bijaše riječ, kadšto se više približuju obliku današnjega lonca — *tabla XXXVIII., slike 5.* i *7.* — kadšto opet više obliku trbušastih žàra — *tabla XXXVIII., slika 2., tabla XXXIX., slika 4.* i *tabla XLI., slika 2.* — samo što u ovih pošljednjih nikad nema dugog grla i široko prevrnutog okrajka. Izmegju ovih ima najrazličitijih oblika, koji naginju sad više ovoj, sad onoj strani, naročito u pogledu širine zjala i trbušine.

Ornamenta često nema nikakog, ali gdje ga ima, sastoji od horizontalnih držaka, sad glatkih, sad s roščićima — *tabla XXXIX., slike 7.* i *4.* — kojih se kadšto hvataju lučasta rebarca — *tabla XXXIX., slika 2.*, onda *tabla XLIX., slike 1., 2.* i *3.* — za tim od okruglih guka — *tabla XXXVII., slike 1.* i *3.*, onda *tabla XL., slika 3.* — ili su optočene plitkim brazdama — *tabla XXXIX., slika 2.* — ili imaju glatke ili narovašene, jednostavne ili dvostruke svitke — *tabla XL., slika 5.*, onda *tabla XLI., slike 3., 4.* i *1.*

Rijetkost i nestašica obilatijeg ornamenta pokazuje se i u tome, što nema ručica, pa je nagjena samo jedna žara te vrste — *tabla XXXVIII., slika 5.* — u koje su bile dvije ručice.

Loncu sličnih žara nagjeno je najviše, te po tome čine glavni tip žara s paljevinom u našoj nekropoli. Najjednostavniji im oblici — *tabla XXXIX., slike 1.* i *5.*, *tabla XL., slike 2.* i *6.*, onda *tabla XLII., slika 3.* — čini se, da su i najmlagji, pošto su u njima često nagjene rimske fibule.

2. **Male žare** upotrebljavane su gotovo jedino kao priložene posude, kako u skeletnim grobovima, tako i u grobovima s paljevinom. Na svima imadu po jedna ili po dvije bez iznimke vertikalne ručice, nego ih ima više sa dvije ručice. Visina im je od 9·5 *cm* do 20 *cm*. Dno im je uvijek ravno i samo rijetko kad niskim stalkom rastavljeno od trbušine. Grlo je od trbušine znatno odvojeno, ili po malo prelazi u nju, a okrajak je prevrnut, ili je bar zjalo veoma prošireno. Ručice redovno imaju sploštен okruglast presjek i obično su glatke. Rijetko kad teku brazde duž sredine ručica — *tabla XLIII., slika 4.* — ili su im pak bilo na tjemenu, bilo niže njega nasagjeni gukasti nastavci — *tabla XLIV., slika 5., tabla XLV., slika 10.*, onda *tabla XLVI., slike 17.* i *18.*

Kao dalji ukras ima na gornjem dijelu trbušine u žarama — *tabla XLVI., slika 19.*, onda *tabla XLV., slike 2., 3.* i *6.* — po jedan red zaparanih trokutova, onda češće oličen okrajak, grlo i trbušina crnim ili bar zagasitim linijama. Take oličene žare — *tabla XLIV., slika 10.*, onda *tabla XLV., slike 1., 4., 5.* i *7.* do *10.* — imaju žuto-smegju ili žuto-crvenu mast, a oblik linearnog ukrasa vidi se na slikama, tako da mi ne treba opširnijeg opisivanja.

3. **Zdjele.** Ove su upotrijebljene ili za poklapanje ili za podlogu velikim žarama s paljevinom, te su vazda tamno-sive, mrke ili čagjaste masti. Premjer im varira izmegju 21 *cm* do 35 *cm*, visoke su 6·7 *cm* do 13·5 *cm*.

Dno ili je ravno ili slabo konkavno, trbušni bokovi se uzdižu ili uspravno ili u zavoju i obično od okrajka nijesu rastavljeni. Samo poklopna

zdjela — *tabla XXXVI., slika 1.* — ima odijeljen okrajak. Kadšto zdjele imaju nizak stalak — *tabla XXXV., slika 3.* — okrajak je široko izvrnut — *tabla XXXVI., slika 1.*, — stoji usprav — *tabla XXXV., slika 1.* — ili je stisnut — *tabla XLII., slika 3.* — pa se onda češće završuje udebljanim svitkom — *tabla XXXV., slika 3.*

Osim jedne zdjele, koja ima vertikalnu ručicu — *tabla XXXV., slika 1.* — i naprama ovoj guku na oblik papaka, nemaju te posude ručica. Obično te zdjele nemaju ukrasa i samo u jedne — *tabla XXXVI., slika 1. b* — ima na nutarnjoj površini dna plitka rupica i oko nje tri plitke, koncentričke brazde, u druge pri okrajku malešan, guki sličan nastavak.

4. **Pehari** su opetovano nagjeni kao priložene posude, pa ili su bez ručica, ili imaju po jednu ručicu različitog oblika, koja često nadvisuje okrajak. Te su posude priprosto gragjene i rijetko kad ukrašene. Svuda je ukras samo oskudan, te jedino što ima nasagjen horizontalan držak — *tabla XLVI., slika 1.* — ili samo okruglu guku na trbušini — *tabla XLVI., slike 3.* i *12.* — ili priprosto narebren okrajak — *tabla XLVI., slika 3.* — ili najposlije nastavke na oblik roščića na ručici — *tabla XLVI., slike 1.* i *3.*

5. **Zdjelice, kupice i lončići** — *tabla XLVI., slike 2., 4.* do *7., 10., 11., 13.* i *14.* — stranom su bez ručice, stranom imaju po jednu ili po dvije ručice, većinom su prosto izragjene i vazda bez ukrasa. Upotrebljavane su takogjer kao prilozi.

Ostaje samo još, da napomenemo nekoje ornamentirane ilovaste hrbine od posuda, gragjenih prostom rukom, stranom od posuda, koje se nijesu mogle raštaurirati, a stranom su opet nagjene rasute u zemlji. Na *tabli XLVIII.*, prikazuje *slika 1.* trbušnu hrbinu loncu slične žàre, našaranu krstolikim ornamentom od rebaraca na obluk, *slika 2.* hrbinu s nastavljenom špiralnom plojkom, *slika 3.* hrbinu s nareskanom crnom linijom, *slika 4.* okrajak loncu slične žàre, kojoj je grlo ponešto s rastegnutim okrajkom od trbušine rastavljeno plitkom brazdom. Od te brazde izlaze tri lučasta tanka rebarca prema dônjem kraju. *Slika 5.* prikazuje okrajak s probušenim žljebićem [1]), *slika 6.* hrbinu priprosto narovašenog okrajka, *slika 7.* horizontalan držak od žàre sa dva, i *slika 8.* takav sa tri roščića. Na *tabli L.* prikazana je nadalje u *slici 1.* trbušna hrbina žàre za paljevinu iz groba br. 93., s obilatijim ornamentom od trokuta, u *slici 2.* okrugao, gukast nastavak, a u *slici 3.* ornamenat od četiri rebarca na obluk ispod odlomljene ručice.

Različite oblike nagjenih ručica pokazuje najposlije *tabla XLIX., slike 4* do *11.*, od kojih prva pripada žàri groba br. 309., koja na tjemenu ima konkavnu plohu, a ispod toga je naličena crnim crtama. To je bila

[1]) Isporedi: Makljenovac, Glasnik 1891., str. 258, slika 21.

jedina oveća žàra za paljevinu, na kojoj se vide tragovi crta, kojim je nekoć bila našarana.

Kada sve to prisaberemo, što smo rekli o posudama sa Jezerina, gragjenim prostom rukom, onda nam je priznati, da je keramika u la-tenskoj perijodi, u koju nam valja računati veliku većinu tih posuda, spram ilovastim radnjama u starije halštatsko doba nazadovala, što je opaženo i u drugim grobovima iz la-tenskog doba.

Taj se nazadak odnosi kako na oblike, tako i na izradbu i ukras ilovastih posuda. Jer ako materijal ilovastih posuda sa Jezerina isporedimo s onim iz halštatskih grobova od Wiesa i Marije-Rasta u Štajerskoj[1]), to nam tuj prije svega nema lijepih, dugovratih žàra s njihovim narebrenim trbušinama i raznolikom šarom, obilato našarane i kadšto lijepo ulaštene zdjelice na visoku stalku, ili s ornamentiranim, visoko uzdignutim, trakolikim ručicama i najposlije sjajno grafitiranje i živa rumena boja tih posuda.

Ornamentacija ilovastih posuda sa Jezerina nasuprot je vrlo trijezna. Gdje je ima, ograničava se na pojedine guke ili drške, proste ručice, plitke brazdice, glatke ili narovašene svitke na okrajku, práva ili lučasta rebarca ili na zaparane i samo u jednom slučaju punktirane redove trokuta. Nikad u tih posuda nema ulaštene površine ili sjajnog grafitiranja, a samo četiri veće žàre bile su sjajnom firnisnom bojom naličene. Nasuprot naše ilovaste posude u pogledu tome, kako su našarane crnim linijama, imaju jednu svoju osebnost.

Veoma se mora požaliti, što je od ilovastih posuda iz nedalekog Prozora blizu Otočca u Hrvatskoj, gdje je nekropola prilično slična onoj na Jezerinama, pribrano ili barem publicirano tako malo materijala od ilovastih posuda[2]), jer bi pobliže isporegjivanje oblika od posuda iz jedne i druge nekropole za cijelo bilo osobito zanimljivo.

Na brzokretno točilo gragjene ilovaste posude bile su dosta rijetke na Jezerinama i posvema pripadaju krugu oblika rimskih posuda, tako da se po tome može zaključiti, da su stanovnici onoga kraja u la-tensko doba samo prostom rukom gradili posude, pa su istom u Rimljana vidjeli gragjenje posuda na točilo.

U svemu nagjeno je od posuda gragjenih na točilo koje cijelih, a koje poslije reštauriranih:

velike žàre	2	komada,
vrč	1	„
pehar	1	„
vaze	2	„
ukupno . .	6	komada.

[1]) Mitth. d. Anthrop. Ges. 1885., sv. XV., slika 117. i d. i table VIII. do XII. — Atlas, tabla XL.
[2]) Isporedi: Prozor: Popis ark., tabla XXX., slika 232. do 237.

Osim loncu slične i nenariješene sive žàre — *tabla XLIII., slika 2.* — sve su te posude od čiste, utaložene žute ili crvene ilovače. Najveća od njih, žàra šiljastog stalka — *tabla XLIII., slika 1.* — visoka je 63 *cm*[1]).

Druga, takogjer sa šiljastim stalkom, ali mnogo niža, koja se oblikom približava drugoj jednoj, takogjer u Prozoru nagjenoj[2]), očuvana je samo nepotpuno u hrbinama, i debele su joj strane do 28 *mm*. Obje su posude otvoreno-žućkaste i prikazuje *tabla L.* nekoje hrbine drugih, koje žućkastih, koje crvenkastih rimskih ilovastih posuda. *Slike 4., 5., 7.* i *8.* na toj tabli prikazuju dna s tipskim rimskim okrajcem, gledajući ih s dônje strane; *slike 9., 12.* i *14.* prikazuju okrajke takih posuda, koji se većinom svitkom svršavaju.

Ako se i može uzeti, da su najposlije napomenute ilovaste posude rimskog oblika na samu mjestu gragjene, ipak će nam valjati fine ilovaste posude, prikazane na *tabli XLVII., slike 1.* do *6.*, izuzevši vrč s ručicama, *slika 4.*, smatrati samo importiranom pravom rimskom robom. O njima je na dotičnim mjestima već pobliže bila riječ, tako da bi bila besposlica, još jednoć im ponavljati opis. Obje hrbine od okrajaka — *tabla L., slike 10.* i *11.* — kao i konkavno dno stalka od pehara — *tabla L., slika 6.* — pripadaju sličnim posudama.

Prilozi, koji su osim opisanih ovdje ilovastih posuda nagjeni u grobovima na Jezerinama, gragjeni su od željeza, bronca, srebra, nekog krtog bijelog kova, koji ja smatram kositerom, jantara, stakla, kosti, paste, kamena i ilovače.

Ako amo uračunam i nagjene fragmente, onda je nagjeno:

željeza	u	66 grobova,
bronca	u	331 grobu,
srebra	u	9 grobova,
kositera	u	3 groba,
jantara	u	109 grobova,
stakla	u	71 grobu,
koštanih stvari	u	17 grobova.
paste	u	3 groba,
kamenitih stvari	u	2 groba,
ilovastih stvari (pršljena) . . .	u	2 groba.

[1]) Isporedi: Prozor: Popis ark., tabla XXIX., slika 230.
[2]) Isporedi: Prozor: Popis ark., tabla XXIX., slika 231.

S obzirom na množinu priloga izlazi ova tabela:

Predmet	U grobovima s paljevinom	U skeletnim grobovima	Razni nahogjaji	Ukupno
	broj			
Željeza.				
Mačeva	3	—	—	3
Sjekača (kratkih mačeva)	1	1	—	2
Noževa	11	6	1	18
Mamuza	1	2	—	3
Fibula	2	2	—	4
Fibuli sličnog nakita	—	1	—	1
Narukvica	2	1	—	3
Raznih halka	1	1	1	3
Čavala	1	—	—	1
Bronca.				
Šivaćih igala	8	2	—	10
Pinceta	19	2	—	21
Halštatskih fibula	2	9	—	11
Halštatskih fibula kasnijeg doba	3	20	—	23
La-tenskih fibula ranijeg doba	6	12	—	18
La-tenskih fibula srednjeg doba	29	13	—	42
La-tenskih fibula kasnijeg doba	5	1	—	6
Fibula sa dvije špirale	17	12	—	29
Provincijalnih fibula iz ranijeg rimskog doba	22	1	—	23
Rimskih fibula	4	1	—	5
Nakita sličnog fibulama	1	53	—	54
Lančića i privjesaka od žice	2	29	—	31
Bočaka	15	6	—	21
Špiralnih dvotoka	2	6	—	8
Halka za vrat	1	—	—	1
Lančića za vrat	—	1	—	1
Naušnjaka	1	11	—	12
Narukvica	14	8	1	23
Špiralnih narukvica	4	12	1	17
Prstenova	5	4	—	9
Grivnâ za noge	—	6	—	6
Različitih halka	68	50	1	119
Kolutastih halka	10	4	—	14
Tokâ	2	4	—	6
Tenećeta sa zaponcima	8	5	—	13

Predmet	U grobovima s paljevinom	U skeletnim grobovima	Razni nahogjaji	Ukupno
	broj			
Zaponaca	21	2	—	23
Okovicâ	111	4	—	115
Okruglih dugmeta	8	11	—	19
Krstolikih dugmeta	59	21	—	80
Zrna	3	1	—	4
Privjesaka	11	64	—	75
Raznih uresnih i drugih stvari	4	1	—	5
Špiralnih cjevčica	5	16	1	22
Brnjica	2	—	—	2
Lončića	—	4	—	4
Srebra.				
La-tenskih fibula	3	—	—	3
Različitih lančića	8	1	—	9
Narukvica	1	—	—	1
Prstenova	2	—	—	2
Raznih karičica	3	—	—	3
Tokâ i paftâ	3	2	1	6
Dugmeta okruglih	—	1	—	1
Zrna i koričica	3	—	1	4
Privjesaka	9	—	—	9
Kositera (?).				
Tokâ	2	—	—	2
Privjesaka	—	1	—	1
Jantara.				
Tokâ	1	6	—	7
Zrna	661	617	3	1281
Stakla.				
Narukvicâ	1	—	1	2
Emaljiranih gmiza	20	39	—	59
Modrih gmiza	1247	242	2	1491
Žutih gmiza	141	128	—	269
Bijelih gmiza	370	3	—	373
Zelenih gmiza	12	11	—	23

Predmet	U grobovima s paljevinom	U skeletnim grobovima	Razni nahogjaji	Ukupno
	broj			
Kosti.				
Zrna i plojkâ	12	2	—	14
Valjaka šupljih	1	—	—	1
Držaka od roga	—	1	—	1
Okovica sa držaka	3	—	—	3
Zubî	5	4	—	9
Paste.				
Crvenih zrna i plojka	22	—	—	22
Kamenitih stvari.				
Paftâ	1	—	—	1
Fragmenata	1	—	—	1
Ilovastih stvari.				
Pršljenova	2	—	—	2

Željeznih rukotvorina relativno je slabo prema tomu nagjeno i to u 66 grobova, dakle samo u 11·9% od sva 553 raskopana groba. Kako željezo slabo odolijeva oksidaciji, održane su takove rukotvorine većinom samo u fragmentima i sastoje od oružja, pribora za kućnu potrebu i nakita.

Željezno su oružje tri mača — *tabla II., slike 1.* i *2.* i *slika* u tekstu *49.*; — nagjeni su u grobovima s paljevinom, a imaju jednak i već opisan oblik. Duljina im je neznatna, jer najveća oštrica dostiže samo 41 *cm.* Balčaci i tokovi bili su valjda od drveta, odnosno od kože, pošto im se našlo traga. Vrlo su slični onim savinutim mačevima iz Halštata u Gornjoj Austriji i Sv. Mihajla u Kranjskoj, koje je opisao i u slikama prikazao dr. M. Hoernes[1]). Čini se, da se je na Jezerinama taj oblik mačeva dugo održao, jer je u grobu br. 237. jedan nagjen zajedno s broncanom fibulom iz kasnijeg la-tenskog doba, a jedan u grobu br. 400., kome je paljevina bila pribrana u kamenitoj žàri. A da kamenite žàre pripadaju kasnijem vremenu nekropole na Jezerinama, već smo napomenuli.

[1]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1888., sv. XVIII, slika 230. i d.; onda slika u tekstu 51. i tabla IV., slika 4.

Sjekači (kratki mačevi) — *tabla II., slike 3.* i *4.* — od kojih je jedan nagjen u grobu s kamenitom žàrom br. 400., a drugi u jednom skeletnom grobu, razlikuju se od mačeva bitno samo kratkoćom oštrice, koja jedva da je 22 *cm* duga. Što je dakle rečeno za mačeve, to s toga valja i za te sjekače; oba se oblika za Jezerine mogu računati od prilike u kasnije la-tensko doba.

Drugog željeznog oružja, naročito šiljaka od kopalja nije nagjeno na Jezerinama.

Od pribora za kućnu potrebu najviše je nagjeno željeznih oštrica od noževa — *tabla II., slike 5.* i *6.*, onda *8.* do *13.* — Svi su jednorezi i imaju pravu ili savijenu oštricu, a veličina im je veoma različita. Po gornjoj tabeli više ih je nagjeno u grobovima s paljevinom, nego u skeletnim grobovima.

Željezne mamuze — *tabla III., slike 2.* i *3.* — nagjene su kao prilozi, bez sumnje muških grobova, uz obje vrste sahranjivanja, ali uvijek samo pojedince. Ni u kojoj prigodi nije uz njih bilo karakterističnih priloga, po kojim bi se moglo suditi, iz kog su doba, nego biće da pripadaju kasnijem vremenu Jezerina.

Od željeznog nakita zanimljiv je prije svega fibuli slični nakit — *tabla III., slika 10.* — pa ću se na nj još osvrnuti, kad budem govorio o sličnom broncanom nakitu. Inače nagjeno je još stremenkâ od željeznih fibula iz la-tenskog doba — *tabla III., slike 6., 8., 9.* i *13.* — narukvica od željezne žice — *tabla III., slike 5., 15.* i *16.* — koje valjda već padaju u rimsko doba, zatvorene željezne halke — *tabla III., slika 4.* — i različiti fragmenti, koji se ne mogu pouzdano odrediti.

S obzirom na oba čelika za kresivo, koji nijesu spomenuti megju nagjenim stvarima, *slike* u tekstu *45.* i *51.*, primjećujem, da je Lindenschmitt[1]) dva posve slična čelika prikazao iz merovinških grobova u Njemačkoj. U najnovije vrijeme nagjen je megjutim posve sličan čelik uz mnoštvo tipičnih rimskih rukotvorina u razvalini rimske zgrade na Ilidžama kod Sarajeva, pa je po tome vjerojatno, da i naša dva komada potječu iz rimskog doba.

Nego su daleko mnogobrojniji, bolje očuvani, pa za to za nas i znamenitiji broncani prilozi, koji sastoje od nešto kućnog pribora, nekoliko malih lončića s ručicama i od množine nakita.

Od pribora nagjeno je šivaćih igala — *tabla III., slike 17.* do *20.* — kao atribute ženskih grobova, većinom uz paljevinu. To valja i za pincete — *tabla III., slike 21.* do *26.* i *tabla IV., slike 1.* do *5.* — Take

[1]) Alterth. h. V., sv. IV., tabla 40., slika 7. i 8.

su pincete nagjene u grobovima br. 286. i 393. *a.* zajedno sa šivaćim iglama, u grobovima br. 171., 195. *a.*, 211. i 244. zajedno s bočkama, nasuprot u grobu br. 306. zajedno s jednom željeznom mamuzom. Priliči dakle, da su ih upotrebljavali i muški i ženske.

Od nakita najviše za nas vrijede fibule, jer njihovi tipični oblici najbolje nam podatke pružaju za odregjivanje vremena i trajanja naše nekropole.

U svemu nagjeno je 157, većinom čitavih broncanih fibula, od kojih 34 pripadaju halštatskoj perijodi, 95 njih la-tenskoj, a 28 rimskoj.

Starog halštatskog oblika, naočaraste ili tako zvane halštatske fibule, nema na Jezerinama, makar da je u Prozoru nagjen[1]), isto tako nema fibule na obluk sa dvije petlje.

Najjednostavnija, pa po tome i najstarija je od halštatskih fibula na Jezerinama fibula na obluk — *tabla IV., slike 6.* i *7.* — U nje ima relativno ravna stremenka od žice s nataknutim jantarevim zrnom, jednostrana špirala i žljebić za jezičac, koji sastoji jedino od kukasto zavrnutog kraja žice na noški.

Fibula na obluk — *tabla IV., slika 8.* — ima kratku, trouglastu nošku i dvostruku špiralu, koja sastoji od 4 zavojka sa strane i jednog u sredini, a tetiva joj obuhvata stremenku. U fibule na obluk — *tabla V., slika 4.* — noška je takogjer trouglasta, te špirala sastoji samo od jedne petlje s jednim zavojkom, dok je nasuprot noška u fibule — *tabla V., slika 3.* — opružena, a jednostrana špirala ima tri zavojka. Isto je tako opružena noška u lijepe fibule s ravnom stremenkom — *tabla V., slika 5.* — kojoj stremenka sastoji od uvijene žice, a jednostrana špirala od četiri zavojka. Stremenke od uvijene žice vidimo i u fibula — *tabla IV., slike 9.* do *11.* — Divotan nam komad megju fibulama srednjeg halštatskog doba najposlije prikazuje teška, pobliže već opisana fibula — *tabla V., slike 1. a, b* i *c,* kojoj se stremenka na jednome kraju završuje ovnujskom, a na drugome bikovom glavom.

Prijelaz fibulama kasnije halštatske perijode čini fibula — *tabla V., slika 2.* — koja na noški ima uspravan trn, po mome sudu preteču jabučice, što je na noškama imaju certoške fibule.

Kasniju halštatsku perijodu zastupa 20 certoških fibula — *tabla VI., slike 1.* do *8.* — koje su na dotičnu mjestu već pobliže opisane.

Još novijeg doba od certoških fibula te po tome iz najkasnijeg vremena halštatske perijode biće da je fibula — *tabla VI., slika 9.* — kojoj usukanu nošku valja smatrati derivatom jabučice na noški certoške fibule. Nagjene su tri fibule te vrste.

---

[1]) Popis ark., tabla XVIII., slika 43 *a* i *b.*

Megju broncanim fibulama iz la-tenskog doba nalazimo zastupana sva tri odjela te perijode, najstarije, srednje i kasnije la-tensko doba.

Od la-tenskih fibula najstarijeg doba — *tabla VI., slike 10.* do *13.*, onda *tabla VII., slike 1* do *9.* i *tabla VIII., slika 17.* — nagjeno je 18 komada prilično različitog oblika. Pojedine od njih imaju široku, tanku stremenku i jednostranu špiralu s nekoliko zavojaka — *tabla VI., slika 11.*, i *tabla VII., slika 5.* — druge opet imaju više udebljanu, često okruglastu stremenku s dvostrukim špiralama, od kojih svaka ima po 3 do 6 zavojaka na svakoj strani, kojim tetiva špiralu obuhvata s polja — *tabla V., slika 13.* — ili s dola — *tabla VII., slika 2.* — ili je njome obavijen dônji dio stremenke — *tabla VII., slika 8.* — Stremenka je u tih fibula obično podjednake debljine, ali je kadšto i proširena u sredini — *tabla VII., slika 6.* — ili ondje ima probijenu plojku — *tabla VII., slika 5.*

Uspravljena noška u tih je fibula s dvostrukim špiralama narijeŝena ili ornamentiranom plojkom — *tabla VII., slika 7.* — ili jabučicama razne veličine — *tabla VI., slika 10.* i *tabla VII., slike 1.* do *3.*

Naročitu pažnju megju la-tenskim fibulama starijeg doba zaslužuju na svaki način na *tabli VIII., slici 17.* prikazane, ne samo zbog širine njihove dvostruke špirale, koja sa svake strane ima po 14 zavojaka, i zbog obilatog svog ornamenta, nego osobito i za to, jer zvjezdoliko poredane brazdice plojke na njihovoj stremenci pokazuju jasne tragove krvavog emalja, kojim su nekoć bile ispunjene.

Prijelaz od starijih la-tenskih fibula srednjim čini najposlije fibula — *tabla VII., slika 9.* — kojoj uzvrnuta noška doduše nije posve prislonjena na stremenku, ali je prostom broncanom karičicom spojena s njome.

La-tenskih fibula srednjeg doba nagjene su 42 — *tabla VII., slike 10.* do *17.*, *tabla VIII., slike 1.* do *16.* i *tabla IX., slike 1.* do *12.* — te su i oblikom i ukrasom veoma raznolike.

Stremenka ili noška narijeŝene su po jednom ili dvjema broncanim jabučicama — *tabla VII., slike 10.* i *12.* — po jednom ili dvjema jabučicama od jantara — *tabla VII., slika 13.* i *tabla VIII., slika 6.* — ili im na noški ima plojka s brazdom pri okrajku, koja je napunjena bijelom pastom — *tabla VIII., slike 12.* i *13.* — Plojka noške na fibuli — *tabla VIII., slika 9.* — imala je na *tabli XXXI., slici 13.* prikazanu plojku od crvene paste, koja joj je priudešena istom onda, pošto su nagjene stvari već bile naslikane. Isto tako napunjen je izdubljeni krstoliki ornamenat fibule — *tabla VIII., slika 10.* — na ispupčenoj strani noške bijelom pastom.

Fibule iz srednjeg la-tenskog doba vazda imaju po dvije špirale, samo je širina špiralâ veoma različita, pa na svakoj strani imaju po 2 do 14 zavojaka — *tabla IX., slika 7.* i *tabla VIII. slike 15.* i *17.* — Tetiva

ili s polja — *tabla VIII., slika 1.* — ili s dola — *tabla VIII., slika 2.* — obilazi oko špirale, ili pako s polja čini uspravljen lûk — *tabla IX., slika 11.* — ili obuhvata stremenku — *tabla IX., slika 2.* — ili se ovija oko nje — *tabla IX., slika 3.*

Na jednoj takoj fibuli jasno se vide tragovi nekadašnje pozlate, grob br. 325. — *tabla VIII., slika 6.*

Od fibula iz kasnijeg la-tenskog doba nagjeno je samo šest komada, i čini se, da je kasniju la-tensku kulturu na Jezerinama ubrzo potisla rimska kultura. U fibula iz tog vremena ima više ravna, široka — *tabla XII., slika 8.* — ili okruglasta — *tabla XII., slika 7.* — ili kadšto od noške okomito uzdignuta stremenka — *tabla XII., slika 5.* — Tetiva kratke dvostruke špirale, koja ima samo po dva zavojka na svakoj strani, obuhvata stremenku. Više manje pružena noška ima punu, katkad probušenu plojku, na koju se prislanja jezičac, a na kraju ima malu jabučicu — *tabla XI., slika 9.* i *tabla XII., slike 5., 7.* i *8.*

U druge jedne fibule iz kasnijeg la-tenskog doba probijena je plojka za pričvršćivanje jezičca — *tabla XII., slika 6.* — stremenka i noška okruglasta je i uzvrnuta noška nariješena oštrobridom plojkom. Na žalost se je ta fibula održala samo u jednome fragmentu, kome nema ni špirale ni jezičca.

Megju te fibule ubrojio sam i onu, što je prikazana na *tabli XII., slici 10.* — makar da je nagjena bez daljih priloga i nije čitava, tako da joj se doba pouzdano odrediti ne može. Ja naročito naglašujem, da u te fibule nije bilo šarnijera, a korice su od glavice tako tijesne, da se je najviše mogla provući tetiva jedne špirale.

Najposlije valja da se na ovome mjestu napomene i barokna la-tenska fibula — *tabla XII., slike a* i *b* — kojoj je stremenka ljevena, dok su ostali dijelovi prikovani. Jednaki je oblik nagjen i u Prozoru[1]).

U fibule la-tenske perijode valja nam računati još i jedan zasebni oblik fibula, od kojih je na Jezerinama nagjeno 29 komada, i koji je oblik takogjer nagjen u Prozoru[2]). Karakteristično je u tih fibula, što su tako udešene, da kako na kraju glavice, tako i na kraju noške imaju po jednu špiralu, pa sam je za to nazvao fibulom sa dvije špirale.

Kad je prva takva fibula — *tabla X., slika 9.* — godine 1890. prispjela u Sarajevo, smatrao sam je baroknim halštatskim oblikom, ali sam se sada, pošto je pretražena sva nekropola na Jezerinama, uvjerio, da ona jedino la-tenskoj perijodi može pripadati, jer ni u kojoj prigodi nije ona nagjena zajedno s kojom halštatskom fibulom u jednome grobu.

---

[1]) Popis ark., tabla XIX., slika 77.

[2]) Isporedi: Ibidem, tabla XX., slike 82. i 83.

Nasuprot nagjena je u grobovima br. 359. i 434., svagdje s jednom fibulom iz ranijeg la-tenskog doba, u grobu br. 393. *a.* s dvije fibule iz starijeg i s tri iz srednjeg la-tenskog doba, u grobovima br. 325. i 403. s dvije, odnosno s jednom la-tenskom iz srednjeg doba, a u grobu br. 278. sa tri fibule iz srednjeg i s jednom iz kasnijeg la-tenskog doba i s jednom rimskom provincijalnom fibulom. U jedne fibule toga tipa — *tabla XII., slika 3.* — ima na stremenci nataknute modre i bijelim pjegama emaljirane gmize. A modre i bijelo emaljirane gmize pripadaju po dru. Tischleru[1]) la-tenskom vremenu i vremenu rimskih careva. Take su se gmize dakle upotrebljavale za sve la-tensko vrijeme i čini se, da su se održale do u rimsko doba.

Stremenka im je vazda veoma niska i sastoji od broncane žice, na kojoj su nataknuta 1 do 8 različitih zrna od jantara različite veličine — *tabla IX., slike 14.* do *16., tabla X., slike 1* do *9., tabla XI., slike 1.* do *5.* i *tabla XII., slike 1., 2.* i *4.* — ili emaljirane gmize — *tabla XII., slika 3.* — Samo u jedne take fibule — *tabla IX., slika 13.* — sastoji stremenka od više na oblik brojke 8 savinutih petlja od žice. Iz krajeva stremenke od žice razvijaju se na obje strane špirale. One su ili jednostrane na jednom kraju na desno, na drugom na lijevo savijene špirale — *tabla X., slike 1., 4.* i *5.* — ili na kraju glavice ima poduža dvostruka špirala, a na kraju noške kratka jednostruka špirala — *tabla XI., slika 1.* — U jednog komada — *tabla IX., slika 15.* — nasuprot vidimo na kraju glavice dvostruku špiralu, a na kraju noške dva puta na oblik brojke 8 savijenu žicu, koja na dônjem kraju hvata jezičac.

Ali obično na svakom kraju ima po jedna dvostruka špirala, koja je kadšto pri kraju noške nešto kraća — *tabla IX., slika 13.* i *tabla XII., slika 1.* — Tetiva na kraju glavice obično ovu obuhvata s polja — *tabla IX., slika 14.* — rjegje s gornje strane — *tabla XII., slika 1.* — dok tetiva pri noški ili gore — *tabla IX., slika 14.* — ili iznutra — *tabla XI., slika 2.* — obuhvata špiralu.

Zbog nizine stremenke i veličine nataknutih na njoj zrna često je jezičac spram dônje strane u lûk savijen — *tabla XII., slika 1.* — ili pak žljebić za prihvatanje jezičca ima osobitu dužinu — *tabla X., slika 1.*

Karakteristični su za ovu formu fibule često na jezičac nataknuti veliki privjesci od finih broncanih lančića, koji na kraju imaju plojku, obično urješenu po jednom konjskom glavom na svakoj strani — *tabla X., slike 1.* i *10.*, onda *tabla XI., slike 2., 6.* i *7.* — a rjegje imaju ornamentiran kolut — *tabla XII., slika 1.* — O broncanom lančiću vise onda ili

---

[1]) Gurina, str. 77.

privjesci — *tabla X., slika 1., tabla XI., slika 7.* i *tabla XII., slika 1.* — ili male karičice — *tabla XI., slika 2.*

Od rimskih fibula u svemu je nagjeno 28 komada, od kojih većina od 23 komada pripada tipu rimskih provincijalnih fibula ranijeg doba, a samo 5 komada krugu pravih rimskih fibula.

Provincijalne fibule na Jezerinama — *tabla XIV., slike 4.* do *13.*, onda *tabla XV., slike 2., 4.* i *5.* — uopće su manje i ukusnije, nego inače slična noričke provincijalna forma, na kakvu se u Štajerskoj tako često nailazi[1]).

Stremenka je u tih fibula jaka, okomito se uspinje od dvostruke špirale srednje širine i na temelju ili biva ravna — *tabla XIV., slika 11.* — ili prelazi u više manje oštrom lûku — *tabla XV., slika 5.* — na kraj noške. Iznad špirale ima lisnate nastavke — *tabla XIV., slika 12.* — a kadšto se razvije u široku plojku, koja pokriva špiralu. Na vrhu ima stremenka po jednu — *tabla XV., slika 2.* — ili po dvije jabučice — *tabla XV., slika 4.* Plojka za prihvatanje jezičca ili je čitava — *tabla XV., slika 5.* — ili je više puta probušena — *tabla XV., slika 2.* — ili je najposlije probijena — *tabla XV., slika 4.* — i vazda se svršava malom jabučicom — *tabla XIV., slika 4.* — Malih kukastih nastavaka, kako se često vigjaju na stremenci takih fibula iz ranijeg rimskog doba, n. pr. u Wiesu u Štajerskoj[2]) ili u Gurini[3]) nema u fibula na Jezerinama nikako.

Od ovih pet pravih rimskih fibula dvije su — *tabla XV., slike 3.* i *6.* — za to zanimljive, što je stremenka u prve ukrašena perastim ornamentom od kositrenih ili srebrnih listića, te je u obiju špirala zataknuta u zatvorene koričice.

Fibula sa šarnijerima — *tabla XV., slike 7. a, b* — sa svojom tankom, ali širokom, s gora kad je gledaš, trouglastom stremenkom i s upravnom karičicom na kraju noške[4]) starija je forma pravih rimskih fibula, koje su se nosile za vremena rogjenja Isusovog i poslije toga po svoj rimskoj državi.

Rimska fibula — *tabla XV., slika 1.* — najposlije biće da je najmlagja megju svim u Jezerinama nagjenim fibulama i valjda pripada II. vijeku po I.

Iza fibula dolazi oblikom neobični nakit, od koga su u svemu nagjena 54 komada različite veličine — *tabla XIII., slike 1.* do *10.* i *tabla XIV., slike 1.* do *3.* — Taj je nakit bez sumnje nastao od gusjeničaste halštatske fibule na obluk, zašto ga i nazivam fibuli sličnim nakitom, a razlikuje se od fibula samo time, što na onoj strani, gdje je glavica, nema špirale, već se svršava jednostavnom karičicom, koja je za stremenku

---

[1]) Isporedi: Mitth. d. anthrop. Ges. 1888., sv. XVIII., str. 79, slika 4. i str. 95, slika 34.
[2]) Isporedi: Mitth. d. anthrop. Ges. 1888., sv. XVIII., str. 95, slika 34.
[3]) Isporedi: Gurina, tabla VI., slika 6.
[4]) Isporedi: Gurina, tabla VI., slika 14.

pričvršćena i svršava se u njezinoj ôsi. Drugi kraj izlazi u uzak žljebić. Ovaj je na jednoj strani kadšto ornamentiran krstolikim crtama, koje ili su paralelne, ili jedne koso prema drugim postavljene — *tabla XIII., slike 2.* i *7.*, onda *tabla XIV., slike 2.* i *3.*

Stremenka je obično masivna, visoka i krupno narebrena — *tabla XIII., slike 1.* do *6.* — rjegje tanja i slabije narebrena — *tabla XIII., slika 8.* i *tabla XIV., slika 1.* — Samo jedan jedincati taki nakit — *tabla XIII., slika 9.* — ima posve glatku stremenku.

O karici na kraju često vise jednostavne špiralne karičice — *tabla XIII., slike 1.* do *3.* i *6.* — ili kolutići — *tabla XIII., slika 10.* — onda u jedne špiralna dvotoka — *tabla XIII., slika 7.* — i opet u druge jedne karičica s nataknutim broncanim lančićem — *tabla XIII., slika 5.*

Isprva sam po tome, što je stremenka istrošena blizu petlje, kako se to u nekojih komada jasno može razabrati, mislio, da mi ih valja smatrati pravim fibulama, kojim su se u petlje zatjecali posebni jezičci. Nego se je tome mnijenju to protivilo, što u toga često nagjenog nakita nikad nije nagjen ni trag takome jezičcu, dok je otkinutih jezičaca drugih makar i posve malešnih fibula nagjena množina.

Nadalje su ti nakiti do jednog komada, koji je nagjen pri nogama jednog skeleta (grob br. 100.), svi nagjeni ukraj glave mrtvačeve. To samo po sebi doduše ne bi ništa osobita značilo, pošto su i drugi prilozi, kao n. pr. oštrice od noževa, fibule, pincete, dugmeta, različite halke, okovice od zaponaca i sl. redovno vazda nagjeni ukraj glave kosturove. Nego se je u pogledu fibulama sličnog nakita često opazilo, da je ležao tik do vrata ili u okolini vrata kosturova, tako n. pr. u grobovima br. 64., 72., 81., 101., 129., 140., 146., 160., 162. i 179. Često je to bio jedini prilog kosturov, ali u jednom slučaju nagjen je taj nakit zajedno s jednim finim broncanim lančićem, u šest slučajeva s broncanim lančićima, jantarevim zrnima i gmizama, a u 7 slučajeva s jantarevim zrnima i gmizama, koji su predmeti nesumnjivo ostanci nakita, koji se je nosio o vratu. U jednog komada — *tabla XIII., slika 5.* — pače su fini broncani lančići karikama još pričvršćeni za takav, fibuli sličan nakit.

Nasuprot Ljubić iz Prozora[1]) prikazuje tri fibule na obluk, koje se sasvim onako, kao i taj naš nakit na kraju glavice svršavaju po jednom karikom, a u tim karikama još vise jezičci. Nema dakle sumnje, da je taj nakit i poput fibule upotrebljavan.

Ja po tome nagagjam, da se je taj fibuli slični nakit isprva upotrebljavao kao prave fibule, a poslije da je služio kao zaponac na lancu, koji

---

[1]) Isporedi: Popis ark., tabla XIX., slika 52. do 54.

se je nosio o vratu, pri čemu je s jedne strane petlja čvrsto bila spojena s broncanim lancem ili gjerdanom, dok je drugi kraj lanca ili gjerdana bio utaknut i privit u žljebić nakita, pa se tako pričvršćen nosio na vratu. Ondje, gdje čini jedini prilog, biće da je taj nakit bio na kakoj ogrlici od kože, lika ili platna.

S obzirom na odregjenje vremena, iz koga taj nakit potječe, navodim, da ga je nagjeno u grobovima 38., 82. i 134. uz fibule iz kasnijeg halštatskog doba; a u grobu br. 416. zajedno s čunjastom i narebrenom glavicom jedne bočke, koji oblik po mome sudu pada u la-tensko doba, pa da je takav nakit, koji se pouzdano može odrediti — *tabla III., slika 10.* — nagjen i od željeza. Po tome ja mislim, da mi valja upotrebljavanje toga neobičnog nakita računati pod kraj halštatske i na početak la-tenske perijode.

Samo bi još to jedno valjalo istaknuti, da je od 54 komada toga nakita samo jedan jedincati nagjen u grobu s paljevinom, a sva ostala 53 komada uz kosture.

Većih i manjih komada finih broncanih lančića kao ostanaka nakita, koji se je nosio o vratu — *tabla XVI., slike 6.* i *7.* — nagjeno je u 31. grobu; od ovih je bilo 29 skeletnih grobova i samo dva s paljevinom.

S tim lančićima često su zajedno nagjena i jantareva zrna i gmize, a često su modre i žute gmize bile upletene megju karike takih lančića — *tabla XXIX., slike 3.* i *4.*

Od bočaka nagjen je u svemu 21 komad, većinom u grobovima s paljevinom — *tabla XV., slike 8.* do *20.*

Malo je koja pràva — *tabla XV., slike 10.* do *12.* — većina ih je na zaseban način pregnuta — *tabla XV., slike 13.* do *16.* — Jedna je od tih bočaka dvostruka bočka — *tabla XV., slika 20.* — kako smo ih posve jednakog oblika već upoznali iz Rakitnog u Hercegovini i iz Glasinca u Bosni, pa su se i u Prozoru nalazile[1]).

Nagjena je u grobu br. 451. kao jedini prilog, pa se može isto računati u halštatsko, kao i u la-tensko doba. Nasuprot pokazuje pràva bočka — *tabla XV., slika 12.* — nesumnjiv halštatski tip, te je i nagjena zajedno s jednom halštatskom fibulom. Isto tako pripada valjda i velika pregnuta bočka — *tabla XV., slika 8.* — kasnijem halštatskom vremenu, pošto još široka, plosnata glavica upućuje na starije, a to, što je pregnuta, na novije doba. S njom je zajedno bila samo jedna zatvorena broncana halka, kao što su u opće bočke, naročito one iz grobova s paljevinom, većinom nagjene same ili samo s neznatnim drugim prilozima.

---

[1]) Glasnik zem. muz. 1891., str. 420, slika 12.; Mitth. d. anthrop. Ges. 1889., sv. XIX., str. 145, slika 202. i 203. — Wissensch. Mitth. aus B. u. H. 1893., sv. I., str. 95, slika 35.; str. 96, slike 137., 139. i 140.; str. 123, slika 27.; str. 145, slika 44. i str. 177, slika 12.; onda Prozor: Popis ark., tabla XVII., slika 24.

U većine nagjenih bočaka imaju glavice, prema gornjem kraju čunjasto-zašiljene, koje se završuju malom plojkom — *tabla XV., slike 13., 15.* i *17.* — ili pak imaju manje više ispupčen kraj — *tabla XV., slike 14., 16.* i *18.* — One su gotovo bez izuzetka pregnute, pa i ako bih te bočke po obliku htio pribrojiti kasnijem halštatskom dobu, opet se po tome, koliko ih je nagjeno, čini, da su se održale kroz cijelo la-tensko vrijeme.

Drugi oblik prikazuje kratke, jednostavne bočke uzvrnute glave — *tabla XV., slike 9., 10.* i *19.* — kako su nagjene i u Sv. Mihajlu i Prozoru[1]). Biće, da su taki jednostavni oblici nastali već u veoma staro doba, ali da su se i dugo održali, jer je takva jedna mala bočka — *tabla XXXI., slika 9.* — na kojoj je bilo nataknuto koštano zrno, nagjena u grobu br. 279, sa dvije fibule iz srednjeg la-tenskog doba i s dvije rimske fibule.

Od špiralnih dvotoka nagjeno je u svemu samo 8 komada i to većinom u skeletnim grobovima.

Od ovih je 5 naočarastih špiralnih dvotoka — *tabla XVI., slika 3.* i *tabla XVII., slika 1.* — dok ostale tri, nagjene u skeletnim grobovima — *tabla XVI., slike 1.* i *2.* — sastoje svaka od dvije špiralne toke, spojene žicom, savijenom na oblik broja 8, koje su bile podstavljene duguljastim, na oba kraja uzvijenim tenećetom. Naočaraste špiralne dvotoke manje su, te su bile kao nakit privješene na oblučastoj sponi, kako se to jasno može razabrati na istrošenom dijelu onoga komada, što je prikazan na *tabli XVII., slici 1.* — Maleni eksemplar — *tabla XVI., slika 3.* — nagjen je zajedno s fibulom iz ranijeg la-tenskog doba, a drugi, ovome posve jednak, s dvije fibule iz srednjeg la-tenskog doba.

Velike špiralne dvotoke, koje nipošto nijesu fibule, upotrebljavane su valjda kao nakit na prsima[2]), te je veći komad — *tabla XVI., slika 1.* — nagjen u društvu jedne fibule iz srednjeg, a manji eksemplar — *tabla XVI., slika 2.* — zajedno s jednom fibulom iz ranijeg la-tenskog doba.

Kako naočaraste, tako i plohaste špiralne dvotoke upotrebljavale su se po nahogjajima sa Jezerina u ranije a i u kasnije la-tensko doba, a za oba tipa znamo i iz Prozora[3]).

Od ogrlica nagjen je samo jedan komad pri jednom skeletu — *tabla XVI., slika 4.* — Ta je ogrlica kao obično usukana poput uzice, a oba su kraja uzvrnuta. Nagjena je zajedno s naočarastim špiralnim dvotokama, prikazanim na *tabli XVII., slici 1.* — u grobu br. 5.[4]).

---

[1]) Isporedi: Mitth. der anthrop. Ges. 1888., sv. XVIII., tabla VI., slika 24.; onda Prozor: Popis ark., tabla XVII., slika 22.

[2]) Isporedi: Popis ark., tabla XV.

[3]) Popis ark., tabla XVIII., slike 49. i 44.

[4]) Isporedi: Prozor: Popis ark., tabla XVII., slika 40.

I od krupnijih lanaca, što su se nosili oko vrata, takogjer je nagjen samo jedan komad o vratu jednog kostura, i to kao jedini prilog u grobu br. 27. Sastoji od 10 otvorenih, masivno-eliptičkih karika, koje su izmegju sebe spojene sitnim broncanim lančićem, i od kojih četiri komada prikazuje *tabla XVI., slika 5. a* do *d.*

Broncanih naušnjaka — *tabla XVII., slike 2.* do *8.* — nagjeno je u svemu 12 komada, i to, izuzevši jedan jedini komad, samo uz kosture. U pet slučajeva ležali su na par, a u dva slučaja pojedince u jednome grobu. Često su oni jedini prilog, i samo onaj, što je prikazan na *tabli XVII., slici 5.* nagjen je zajedno s drugim jednakim tome komadom uz karakterističnu fibulu iz srednjeg la-tenskog doba.

Prilično su veliki i variira im veličina izmegju 37 *mm* do 72 *mm*, pri čemu je presjek vazda okrugao. Zatvaraju se, i to stariji tipi, malom kukom, koja zahvata u drugi uzvrnuti kraj — *tabla XVII., slika 5.* — ili je jedan kraj oštro zašiljen, te je ukraj drugog uzvrnutog kraja zataknut u pomicavu špiralnu cjevčicu — *tabla XVII., slike 2.* i *6.*

Ovaj potonji oblik biće svakojako da je noviji i da pripada kasnijem la-tenskom vremenu, valjda već rimskom dobu. Često o tim naušnjacima za ukras vise jantareva zrna.

Broncane narukvice — *tabla XVII., slike 9.* do *15.* i *tabla XVIII., slike 1.* do *4.* — češće su nagjene, i to prostih grivna 18 komada, pa ako se još priračunaju narukvice obješene za rimske fibule — *tabla XIV., slike 8.* i *10.*, onda *tabla XV., slika 1.* — onda su nagjena u svemu 23 komada u 18 grobova.

Češće su nagjene uz kosture nego u grobovima s paljevinom i to redovno pojedince. U dvoje nagjene su samo u skeletnim grobovima br. 8., 15. i 28., a u troje u grobu s paljevinom br. 5.

Sve su te grivne otvorene, te ili su od bronca ljevene, ili od napola šupljeg, kovanog tenećeta, ili od okruglog rombičkog, a i od usukane na oblik uzice broncane žice.

Od ljevenih nagjen je jedan komad, kome stanjeni krajevi tek ponešto zahvataju jedan preko drugog — *tabla XVIII., slika 4.* — zajedno sa dvije certoške fibule. Tip im je halštatski, te će biti da tome vremenu isto tako pripada kao i narukvica — *tabla XVII., slika 13.*

Halštatski tip pokazuju i nekoje ljevene narukvice, kojim krajevi jače zahvataju jedan preko drugog. Nego pošto je jedna od njih — *tabla XVII., slika 14.* — nagjena zajedno sa 2 fibule iz ranijeg, i sa 3 fibule iz srednjeg la-tenskog doba, a druga jedna — *tabla XVIII., slika 2.* — s dvjema fibulama iz srednjeg la-tenskog doba, biće da se je taj oblik upotrebljavao i u la-tensko doba.

Dvije usukane narukvice — *tabla XVII., slike 9.* i *12.* — ležahu ukraj kostura zajedno s broncanom ogrlicom, takogjer usukanom — *tabla XVI., slika 5.* — te mogu pripadati kako halštatskoj, tako i la-tenskoj perijodi.

Isto valja i glede napola šupljih kovanih narukvica — *tabla XVII., slika 10.* — od kojih su uz dva skeleta nagjene po dvije kao jedini prilog.

Svakako ali ima se računati u la-tensko ili već u rimsko doba lijepa šuplja narukvica sa zaponcem — *tabla XVIII., slika 3.* — s kojom su zajedno nagjene 4 fibule iz srednjeg, 1 iz kasnijeg la-tenskog doba i 2 sa dvije špirale, i uz to jedna rimska provincijalna fibula.

Narukvice od žice — *tabla XIV., slike 8.* i *10.*, onda *tabla XVII., slika 11.* — ležahu u grobovima s paljevinom zajedno s rimskim provincijalnim fibulama, te po svojim pomicavim cjevčicama za sapinjanje pripadaju krugu rimskih oblika[1]).

To isto vrijedi o ljevenim narukvicama — *tabla XV., slika 1.* i *tabla XVII., slika 15.* — od kojih je prva bila nataknuta na jednoj rimskoj fibuli, a druga zajedno s jednom rimskom brnjicom.

Rjegje nego ove narukvice nagjene su špiralne narukvice od bronca u 17 eksemplara, većinom uz skelete i to uvijek samo pojedince — *tabla XVIII., slike 5.* do *12.* i *tabla XIX., slike 1.* do *3.*[2]).

One su načinjene od broncanog tenećeta različite širine — *tabla XVIII., slike 9.* i *5.* — ili od žice — *tabla XVIII., slika 11.* — a u potonjem slučaju kadšto su usukane na oblik uzice — *tabla XIX., slika 2.* — Oba su kraja samo zaokružena — *tabla XIX., slika 3.* — ili natrag zavinuta — *tabla XVIII., slika 9.* — ili su najposlije sitnim karičicama spojene s najbližim zavojcima narukvice — *tabla XVIII., slika 7.* — Oblik im je ili cilindričan — *tabla XIX., slika 3.* — ili čunjast — *tabla XVIII., slika 12.* — a broj njihovih zavojaka variira izmegju tri i dvadeset — *tabla XVIII., slika 7.*

Oblici su im premalo karakteristični, nego da bi im se moglo razabrati i razlikovati doba, te ja samo navodim, da su one često jedini prilog u grobovima, a u drugim prigodama nagjene su zajedno s fibulama iz ranijeg la-tenskog doba (grob br. 257.), iz srednjeg la-tenskog doba (grob br. 275. i 278.), iz kasnijeg la-tenskog doba i s rimskim provincijalnim fibulama (grob br. 278.), nadalje sa srebrnim i broncanim lančićima s jantarevim i staklenim nakitom, kao i sa šivaćim iglama i naušnjacima (grobovi br. 77., 144., 278. i 343.). Čini se dakle, da su pripadale cijelom la-tenskom vremenu i da su naročito služile kao ženski nakit.

Još rjegje nagjeno je broncano prstenje — u svemu 9 komada, i uvijek samo pojedince. Prilično je podjednako bilo porazdijeljeno na grobove

[1]) Isporedi: Alterth. h. V., knj. II., sv. V., tabla III., slike 6. i 8.

[2]) Isporedi: Prozor: Popis ark., tabla XXVI., slike 171. do 173.

s paljevinom i na skeletne grobove; sastoji od broncanog tenećeta ili je ljeveno, u prvom je slučaju vazda otvoreno. Ti prstenovi od tenećeta — *tabla XIX., slike 4.* do *8.* — koji su ponovno nagjeni zajedno s la-tenskim fibulama i obilatim jantarevim ili staklenim nakitom, jednostavni su obručevi ili čine špirale od najviše tri zavojka. Ljeveni prstenovi — *tabla XIX., slike 9.* do *11.* — nasuprot su zatvoreni i pripadaju barem dva pošljednja, od kojih je na jednom još ostala lijepo rezana plojka od stakla ili paste — *tabla XIX., slika 11.b* — bez sumnje krugu rimske kulture. I ti su prsteni nagjeni zajedno s mnogim broncanim, staklenim ili jantarevim nakitom — *tabla XIX., slike 9.* i *10.* — a i sa šivaćim iglama, pa se s toga čini, da su prstenje, i ako ne isključivo, a ono barem većinom nosile ženske.

Broncane grivne za noge — *tabla XIX., slika 21.* — nagjene su samo u tri skeletna groba, ali vazda po dvije, i nikad uz njih nijesu bili karakteristični prilozi. Otvorene su, imaju širok eliptičan oblik i sastoje od masivnog ljevenog bronca[1]).

Osamljenih broncanih kolutića — *tabla XIX., slike 12.* do *20.* i *tabla XX., slike 1.* do *5.* — nagjeno je pri raskopavanju u ovećem broju od 119 komada, kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima, i to od 1 do 11 komada u pojedinom grobu. Oni su redovno okrugli poput kolobara, zatvoreni, ili pak eliptični i tada otvoreni.

Okrugli imaju premjer od 23 *mm* do 70 *mm*, različite su širine, a u presjeku su s jedne strane ravni, a s druge ispupčeni s oštrim rebarcem po sredini — *tabla XIX., slika 20.* — ili s obje strane okruglasto ispupčeni — *tabla XIX., slika 13.* i *tabla XX., slika 3.* — ili rombički — *tabla XIX., slika 17.*

Ornamentacija sastoji stranom od kosih crta — *tabla XIX., slike 14., 16., 17.* i *20.* — ili od nasagjenih na periferiji zrnaca — *tabla XIX., slike 12., 13.* i *15.*

Eliptički broncani kolutići — *tabla XX., slika 5.* — nagjeni su rjegje, i izuzevši grob br. 27., gdje su nagjeni kao članci jednog lančića — *tabla XVI., slika 5.* — i već opisani, vazda samo pojedince.

Njihov splošteni okrugli presjek znatno je stânjen spram krajeva, koji se hvataju jedan drugog, te su ti kolutići vazda bez ukrasa.

Plojkastih kolutića — paſta — *tabla XX., slike 7.* do *18.* — nagjen je mali broj od 14 komada i to uz obje vrste sahranjivanja. One imaju premjer od 29 *mm* do 66 *mm*, te ili su glatke ili jednostrano ornamentirane. Ornamentacija sastoji ili od usavaćenih kockastih pjega — *tabla XX., slike 12.* i *13.* — ili od nareckanog ornamenta, kome su prâve crte u pregibu

[1]) Isporedi: Hallstatt, str. 72 i d.

1/1 nar. vel.

Tabla XXIX.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

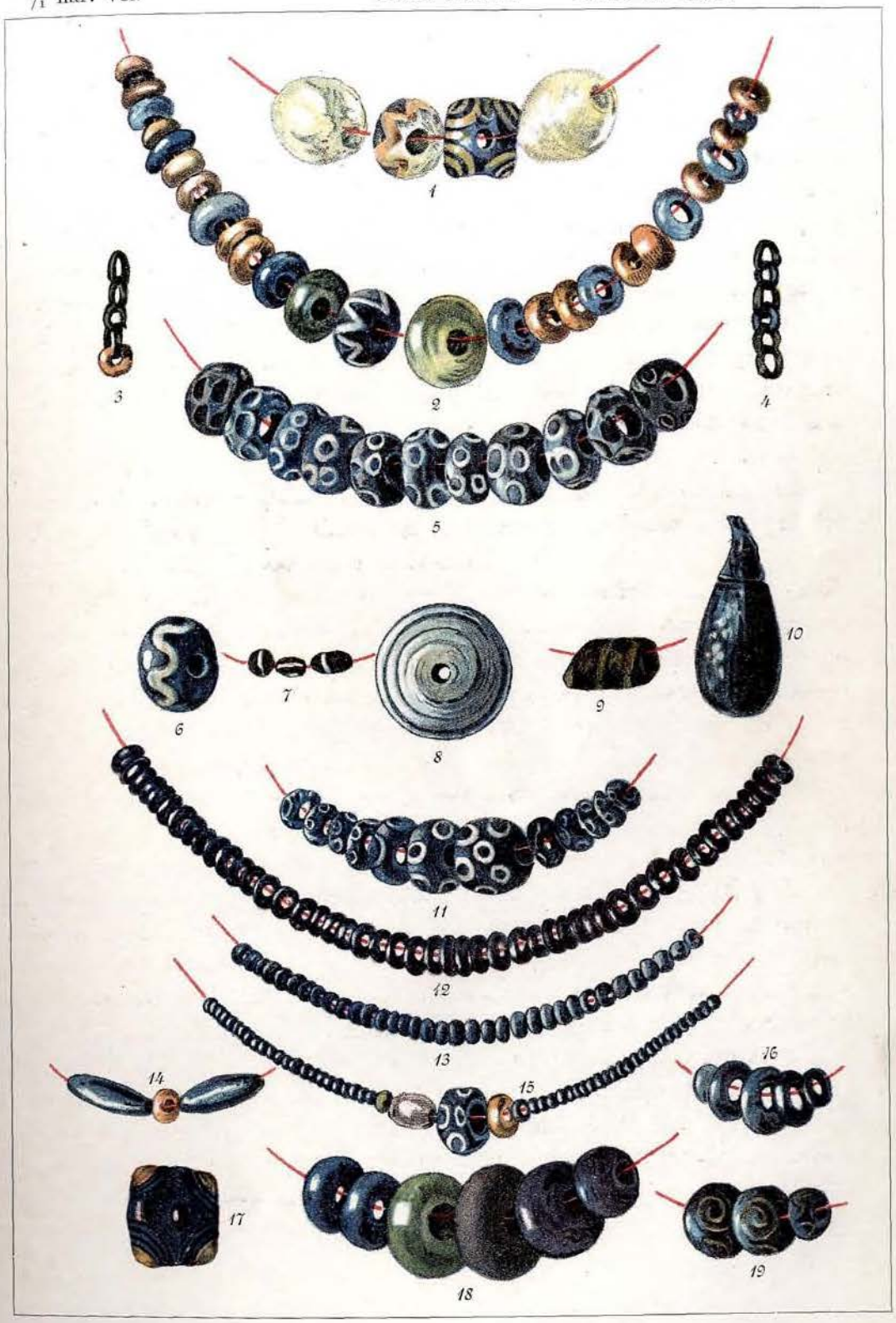

spojene lukovima — *tabla XX., slika 9.* — ili imaju po jedan odskočen svitak na oba okrajka — *tabla XX., slike 15.* i *18.* — kadšto je spoljašnji okrajak nariješen sa četiri pravokutna nastavka — *tabla XX., slika 7.* — ili nasagjenim zrncima, koja pošljednja ili obuhvataju cijelu periferiju — *tabla XX., slika 16.* — ili ih ima samo na pojedinim partijama periferije — *tabla XX., slike 14.* i *17.* — Nekoji su od njih probušeni — *tabla XX., slike 15., 17.* i *18.* — i biće da su isprva bili nataknuti na jezičcima od fibula.

Tòka nagjeno je u svemu samo 6 komada, i to uz oba načina sahranjivanja. Premjer im variira od 20 *mm* do 52 *mm*, te ili su glatke ili na odskok ispisane — *tabla XX., slike 19.* i *20.* — U sredini su te tòke vazda probušene, te su se valjda najviše o pojasu nosile kao nakit.

Tenećeta od zaponaca — *tabla XX., slike 21.* do *23.* i *tabla XXI., slike 1.* do *10.* — takogjer su nagjena kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima, ukupno 13 komada.

Ona su pravokutnog oblika — *tabla XX., slika 21.* — te se jedan kraj često svršava na dva lûka — *tabla XXI., slika 10.* — Ako su ornamentirani, to im ornamenat sastoji u tome, što su duž okrajaka narovašena — *tabla XX., slika 22.* — u usavaćenim pràvim — *tabla XXI., slika 1.* — ili u narečkanim linijama — *tabla XXI., slika 4.* — ili su našarana linijama, ispisanim na odskok — *tabla XXI., slika 3.*

Dva su eksemplara i probijena, pa jedan — *tabla XX., slika 23.* — na jednom kraju pokazuje dvije konjske glave, a ispod njih junaka pod šljemom s mačem u desnici. Drugi — *tabla XXI., slika 9.* — ima vijugav oblik, a u sredini megju četiri probijene luknje, krstolik ornamenat.

Od zaponaca — *tabla XXI., slike 11.* do *17.* — nagjena su 23 komada, većinom u grobovima s paljevinom[1]). Oni su okovani pravokutnim tenećetom, koje je bilo sa 2 do 5 zglavaka pričvršćeno za pojas, a o kukastim mu krajevima visi po jedna ili po dvije karike različite veličine. I kolut — *tabla XX., slika 6.* — sa svojim, okruglo probijenim nastavkom biće da je pripadao jednome zaponcu. Trouglastu kuku s jednog zaponca prikazuje najposlije *tabla XXIII., slika 24.*[2]).

Mnogo je više nagjeno okovica od tenećeta — *tabla XXII., slike 1.* do *20.* — u 115 komada, većinom u grobovima s paljevinom i od 1 do 38 komada u jednom grobu zajedno. Oblika su ili pravokutnog ili okruglog. U pravokutnih dva su do tri zglavka, te su uriješene ili rebarcem duž dužih okrajaka — *tabla XXII., slike 2.* i *4.* — ili su

---

[1]) Isporedi: Prozor: Popis ark., tabla XXVI., slike 164. do 166.

[2]) Isporedi: Hallstatt, tabla XI., slika 11. i Prozor: Popis ark., tabla XXV., slika 10.

raznoliko probijene — *tabla XXII., slike 7.* do *12.* — Okrugle su i pričvršćene s jednim ili s tri zglavka, te su uriješene ili narovašenom brazdom duž okrajaka — *tabla XXII., slika 19.* — ili sa dvije do tri koncentrične linije — *tabla XX., slike 13.* i *18.* — ili kolobarima od kockastih pjega.

Broncana su dugmeta nagjena kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima, te su okrugla ili krstolika.

Od okruglih dugmeta — *tabla XXII., slike 21.* i *22.*, onda *tabla XXIII. slike 3.* do *10.* — nagjeno je samo 19 komada. Ona su više manje, ispupčena i glatka — *tabla XXII., slike 21.* i *22.* — ili u sredini imaju šilj — *tabla XXIII., slika 3.* — Drugi im oblik ima oštar svitak na okrajku i u sredini je udubljen — *tabla XXIII., slika 7.* — ili i ispupčen — *tabla XXIII., slika 10.*

Od krstolikih dugmeta — *tabla XXII., slika 23.* do *25.* i *tabla XXIII., slike 1.* i *2.* — nagjeno je nasuprot 80 komada, od ovih u grobu br. 476. *b.* tri dvostruka dugmeta — *tabla XXIII., slika 2. a* i *b.* — Broj im je u pojedinim grobovima variirao od jednog do petnaest komada, te Ljubić[1]) prikazuje posve slična dugmeta iz Prozora. Na Jezerinama nagjena su ovakva krstolika dugmeta u grobovima br. 208. i 247. zajedno s fibulama iz srednjeg la-tenskog doba.

Od rasutih broncanih zrna — *tabla XXV., slike 13.* do *15.* — nagjena su samo 4 komada u premjeru od 11 *mm* do 13 *mm.*

Mnogo su češće nagjeni broncani privjesci — *tabla XXIII., slike 11.* do *23., 25., 26., 28.* i *29.* — u 75 komada i većinom u skeletnim grobovima. Najčešći su šuplji, bulasti privjesci — *tabla XXIII., slika 18.* — od 12 *mm* do 20 *mm* premjera, kojih je bilo do 21 komad u pojedinom grobu, te su valjda upotrebljavani kao nakit o vratu. Svaki taki privjesak sastoji od dvije napola šuplje iskovane broncane plojke, koje su u sredini sastavljene zglavkom, te imaju peteljku od tankog broncanog tenećeta za vješanje. Drugi privjesci najrazličitijeg su oblika, većinom duguljasti valjci s nasagjenim zrnjem ili raznoliko raščlanjeni, *slike 11.* do *13., 21., 22., 25.* i *28.*, nadalje kotarice, *slike 14.* i *15.*, zvonoliki, *slika 16.*, krugljice s nasagjenim nastavcima, *slika 17.*, burenca, *slika 26.*, i više sl. Da li je privjesak, *slika 20.*, i možda i onaj, *slika 23.*, služio za češanje po glavi[2]) ne mogu da odlučim.

Još valja napomenuti, da su megju privjescima u grobu br. 281. nagjena i tri kalufićem iskucana privjeska od tenećeta, *slika 9.*[3]).

---

[1]) Prozor: Popis ark., tabla XXII., slika 142.

[2]) Isporedi: Mitth. d. anthrop. Ges. 1889., knj. XIX., str. (9), slike 1. do 4. i str. (10), slike 5. i 6.

[3]) Isporedi: Prozor: Popis ark., tabla XVII., slike 33. i 34., onda tabla XXII., slike 122. do 130., 144. do 148.

Kao nakite, kojim ne znam upotrebe, navodim ljeveni i probijeni nakit — *tabla XXIII., slika 30.* — kome su okvirasti okrajci spojeni sa četiri upoprečena traka, i drugi od broncanog tenećeta — *tabla XXIII., slika 27.* — kome tanka srednja poluga na svakom kraju ima okruglu, špiralno graviranu plojku.

Broncane špiralne cjevčice — *tabla XXIII., slike 31.* do *34.* — nijesu rijetko nagjene u grobovima obiju vrsta i ne vidi se na njima ništa karakteristična.

Nasuprot pripadaju dvije broncane brnjice — *tabla XXIII., slike 35.* i *36.* — bez sumnje oblicima rimske kulturne perijode, te je samo jedna slična već u Rakitnom u Hercegovini nagjena[1]).

Megju broncanim rukotvorinama nagjena su samo još 4 lončića — *tabla XXIII., slike 27.* i *28.* — koji su isključivo i vazda samo pojedince nagjeni uz kosture. Visoki su 32 *mm* do 38 *mm*, dno im je debelo i ispupčeno, imaju ovalno zjalo izvrnutog okrajka i po dvije ručice. Tri od njih nagjena su zajedno s jednom certoškom fibulom, s jednom fibulom iz srednjeg la-tenskog doba i s jednom la-tenskom fibulom sa dvije špirale.

Vrijedno je na koncu još napomenuti, da su bronci sa Jezerina, naročito pincete, fibule i fibuli slični nakiti kadšto bili oličeni zelenim, smegjim ili crnim lakom.

Dočim zlata u nekropoli na Jezerinama osim nekoliko rijetkih tragova pozlate nikako nije bilo, nagjeno je srebrnih rukotvorina — *tabla XXIV., slike 1.* do *17.* i *tabla XXV., slike 1.* do *9.* — ako i ne često, a ono ipak u znatnom broju, i to s obzirom na količinu mnogo više u grobovima s paljevinom. U svemu nagjeno je srebrnih predmeta u 5 grobova s paljevinom i u 4 skeletna groba, a osobito ih je bilo u grobu s paljevinom br. 278.

Od srebrnih fibula nagjena je čitava jedna iz ranijeg la-tenskog doba i čitave dvije iz srednjeg la-tenskog doba (pošljednja *tabla XXV., slike 1.* i *2.*), onda ostanci od takih fibula — *tabla XXV., slike 3., 4.* i *8.*

Srebrnih lančića, spletenih od fine srebrne žice, po dva i po tri obješena za karičice, dok opet sami nose srebrne karičice s nataknutim srebrnim zrnima, gmizama i jantarevim zrnima, ili i privjeske od srebra — *tabla XXIV., slike 4., 5., 8.*, i *9.* — nagjeno je 9 komada. Biće da su, barem većinom, ostanci od naušnjaka[2]).

Srebrna narukvica — *tabla XXIV., slika 1.* — nagjena je samo jedna u jednom grobu s paljevinom. Ona sastoji od žice, na oba kraja zavrnute u kuku.

---

[1]) Isporedi: Glasnik zem. muz. 1891., str. 417, slika 5.; nadalje R. G. C. Mus., tabla XXI., slike 1. i 16.

[2]) Isporedi: Prozor: Popis. ark., tabla XVII., slike 30. i 31.

Srebrni prstenovi — *tabla XXIV., slike 3.* i *6.* — nagjeni su u dva groba s paljevinom, svagdje po jedan komad. Oni su otvoreni i prosti obručići od tenećeta, od kojih je jedan posve gladak, dok je drugi fino narovašen.

Od srebrnih karičica, naznačenih na tabeli pod oznakom „različite srebrne karičice", koje potječu iz tri groba, vrijedi samo jedna oveća — *tabla XXV., slika 9.* — da se zabilježi, o kojoj visi manja karičica s nataknutim na njoj valjčićem od crvene paste.

Pet nagjenih srebrnih toka, koje su ležale stranom u grobovima s paljevinom, stranom u skeletnim grobovima, sve su na odskok iskovane, te dvije od njih — *tabla XXIV., slike 10.* i *16.* — prikazuju po jedno čovječije lice, jedna — *tabla XXIV., slika 11.* — ljudsku podobu, jedna s karičicom — *tabla XXIV., slika 12.* — ornamenat na oblik rozete, a pošljednja — *tabla XXIV., slika 17.* — koja je održana samo u fragmentima, samo punciran ornamenat. Biće da sve pripadaju rimskom vremenu.

Srebrno dugme — *tabla XXIV., slika 2.* — nagjeno je samo jedno u jednom skeletnom grobu; ono je pupčasto i nema nikakog ornamenta.

Srebrnih zrna — *tabla XXV., slika 5.* do *7.* — nagjena su prigodom prekopavanja u grobovima s paljevinom 4 komada. Ona su od srebrnog tenećeta i šuplja, različite veličine te ili imaju oblik narebrene kruglje, *slike 6.* i *7.*, ili pak oblik karičica s brazdicama, *slika 5.* Jedno od njih, *slika 7.*, pokazuje jasne tragove nekadašnje pozlate.

Srebrnih privjesaka — *tabla XXIV., slike 7.* i *13.* do *15.* — nagjeno je jedino u grobovima s paljevinom, i to 9 komada, a svi su ragjeni od tenećeta ispisanog na odskok. Najveći od njih, *slika 7.*, ima oblik žira, i vide se na njemu tragovi nekadašnje pozlate, te je valjda ostanak kakog rimskog naušnjaka[1]). Druga, trouglasta forma, ali načinjena od bronca, nagjena je ponovno na Jezerinama kao privjesak o lančićima, a i u sv. Mihajlu u Kranjskoj[2]).

Sve te nahogjaje valja nam, u koliko ne pripadaju krugu rimskih oblika, ubrojiti la-tenskoj perijodi, na što nas upućuju i s njima zajedno nagjeni karakteristični prilozi.

Mnogo su rjegji od srebrnih rukotvorina prilozi od nekog bijelog, krtog kova, koji ja smatram kositerom, u svemu tri komada. To je fragmenat jedne karike — *tabla XXV., slika 10.* — sploštenog okruglog presjeka, kojoj su na periferiji nasagjena četiri zrnasta nastavka, onda probijena pafta — *tabla XXV., slika 11.* — i privjesak na oblik ljudske noge — *tabla XXV., slika 12.*

---

[1]) Isporedi: R. G. C. Mus., tabla XVIII., slike 1. i 2.

[2]) Isporedi: Mitth. d. anthrop. Ges. 1888., sv. XVIII., str. (229) i tabla VI., sl. 8.

Nasuprot nagjeno je kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima veliko obilje priloga od jantara, koji je materijal bio zastupan u 112 od nagjenih grobova.

Izmegju toga bilo je 7 toka — *tabla XXV., slike 16.* do *18.* — od kojih više njih pokazuju obilat usavaćen ornamenat. Ornamentacija sastoji od lukova složenih unakrst, koji zapremaju sredinu toka, *slike 17.* i *18.*, od kolobara od kockastih pjega, koje su sastavljene tangentama od poredanih trokutova, kao i od okruga i trokuta išaranih na oblik rešetke.

Nego velika masa nagjenog jantara sastoji samo od zrnaca različite veličine i oblika, od kojih je nagjen 1281 komad uz više fragmenata — *tabla XXV., slike 19.* do *22.*, onda *tabla XXVI., slike 1.* do *17.*, nadalje *tabla XXVII., slike 1.* do *20.* i *tabla XXVIII., slike 1.* do *4.* — Nagjena su do 102 komada u jednom jedincatom grobu (br. 278.) i variira im veličina od 4 *mm* do 60 *mm* u presjeku odnosno u dužini.

Po obliku mogu se više manje jasno razlikovati krugljasta, cilindrična, plojkasta, okrugla ili eliptična, valjkasta i trouglasta (bradvasta) zrna[1]).

Od krugljastih zrna — *tabla XXVI., slika 3.* — pojedina su rebričava — *tabla XXV., slike 19.* i *21.* — cilindrična nasuprot, koja se u opće rjegje nalaze — *tabla XXVI., slika 12.* — vazda su glatka.

Okrugla i plojkasta zrna na periferiji su ili bridasta, široka — *tabla XVII., slike 4.* i *5.* — ili su zaobljena — *tabla XXVI., slika 10.* — i vazda su u sredini, a na gornjem dijelu samo kadšto u pravcu pobočnih površina probušena — *tabla XXVIII., slika 1.* — Jedan je komad ove pošljednje vrstę zrnaca ornamentiran sa tri usavaćene pjege — *tabla XXV., slika 22.* — Na drugom obliku okruglih, plojkastih zrnaca vidi se s obje strane koritasta udubina u sredini plojke, i onda većinom oštra spoljašnja periferija — *tabla XXVII., slike 16.* i *17.*, za tim *tabla XXVI., slike 2.* i *4.*

Eliptično plojkasta jantareva zrna — *tabla XXVI., slika 9.* — probušena su na gornjem užem dijelu paralelno sa širokim plohama.

Valjkasta zrnca ili su okruglasta i glatka — *tabla XXVII., slike 11.* do *13.* i *15.* — ili na oba kraja čunjasta i po dužini probušena — *tabla XXVII., slike 9.* i *14.* — Jedno jedincato zrno te ruke u sredini je narovašenim poprečnim povorom nariješeno — *tabla XXV., slika 20.*

Nalazi se u ostalom i valjkastih zrna, koja su na tanjem gornjem kraju poprijeko probušena — *tabla XXVI., slika 13.* i *tabla XXVII., slika 10.*

Kao zadnju vrstu jantarevih zrna valja navesti trouglasti ili bradvasti oblik — *tabla XXVI., slike 14.* do *17.* — Taka su zrna vazda na gornjem, tanjem kraju poprijeko probušena i više puta imaju duž sredine povor

[1]) Isporedi: Prozor: Popis ark., tabla XXIII.

— *tabla XXVI., slika 14.* — ili su i u sredini, i to samo za ukras, probušena — *tabla XXVI., slika 15.*

Megju staklenim rukotvorinama najznamenitije su bez sumnje staklene narukvice, od kojih je nagjen jedan čitav eksemplar i jedan fragmenat.

Cijela narukvica — *tabla XXXI., slika 1.* — sastoji od stakla, otvorene, kao vino žute boje, te je na spoljašnjoj strani ornamentirana zaobljenim, povišim povorom po sredini i sa dva povora po stranama[1]). Nutarnja je strana pokrivena žutim, užignutim uloškom. Narukvica je veoma velika, jer joj nutarnji premjer iznosi 77 *mm*, a širina 21 *mm*.

Ulomak druge jedne narukvice — *tabla XXXI., slika 2.* — pripada mnogo manjoj, modroj staklenoj narukvici, koja na spoljašnjoj strani takogjer ima jedan povor po sredini, a dva uz okrajke, a iznutra nema uloška i široka je samo 8 *mm*. Nijedna od tih narukvica nije nagjena zajedno s karakterističnim kakim prilozima, no ja ipak mislim, da pripadaju la-tenskoj perijodi.

Nego masa na Jezerinama nagjene staklenine sastoji od gmiza — *tabla XXIX., slike 1.* do *19.*, onda *tabla XXX., slike 1.* do *12.* i *tabla XXXI., slike 4.* do *7.* — od kojih je u svemu nagjeno 2215 komada i uz to dosta ulomaka u 66 grobova i to kako u grobovima s paljevinom, tako i u skeletnim grobovima. Uz mrtvačku paljevinu jedinoga groba br. 278. bila su pače rasuta 1063 komada gmiza, dakle gotovo polovica svih, što su nagjene na Jezerinama.

Oblik je i veličina u gmiza veoma različit. Veličina variira od 2 *mm* — *tabla XXIX., slika 15.* — do 23 *mm* — *tabla XXX., slika 2.*

S obzirom na oblik daleko prevlagjuje obični oblik zrnaca s više manje okruglastim presjekom — *tabla XXIX., slika 2.* — i samo rijetko kad imaju ta zrna oštar povor po sredini — *tabla XXX., slika 12.* — Ukraj njih nalaze se i valjkaste — *tabla XXIX., slike 7., 9.* i *14.*, onda *tabla XXX., slika 11.* — i cilindraste — *tabla XXX., slika 3.* — gmize na sredini probušene. Po sredini je probušena i s jedne strane ravna, a s druge polukrugla gmiza — *tabla XXIX., slika 8.* — Osim toga nagjene su kapljicama slične okrugle ili šiljaste — *tabla XXIX., slika 10.* i *tabla XXX., slika 4.* — trouglaste — *tabla XXX., slika 5.* — ili plosnate četverouglaste gmize — *tabla XXX., slika 6.* — Posve neobičan, donekle cipeli sličan oblik prikazuju najposlije gmize — *tabla XXXI., slika 4.* — Gmize su više ili manje intenzivno kobaltsko-modre, hromo-žute, vinasto-žute, žutosmegje, bijele, rjegje zelene, a samo jedna lugaste masti. Bijele su često iznutra posrebrene ili pozlaćene — *tabla XXX., slike 7.* i *9.*

[1]) Isporedi: Alterth. d. h. V., knj. II., sv. IX., tabla 3., slika 3.

Od nagjenih gmiza 59 ih je, većinom modrih, emaljirano, i to većina bijelim, rjegje žutim pjegama, nareckanim linijama, koncentričnim kolobarima, špiralama, dugačkim i poprečnim crtama ili bradavicama — *tabla XXIX., slike 5., 11., 15., 2., 6., 1., 9., 19., 7.* i *17.* — Dvije takve gmize — *tabla XXIX., slike 1.* i *17.* — na koje su nasagjene po četiri bradavice, dobile su time gotovo oblik kocke[1]).

Osim gmiza nagjeno je u 8 grobova i hrbina od šupljih staklenih posuda i to modre — *tabla XXXI., slika 3.* — ljubičaste, zelene, žutosmegje, vinasto-žute i bijele masti.

Nasuprot nagjeno je koštanih rukotvorina relativno vrlo malo, pošto ih je bilo samo u 19 grobova i svagda u malom broju, ponajviše pojedince.

Ima megju njima 12 zrna okruglastog — *tabla XXXI., slika 8.* — ili plohastog, cilindričnog i valjkastog oblika — *tabla XXXI., slika 12.*

Nadalje nagjen je malen kolutić od kosti, koji ima 34 *mm Pr* i 5 *mm* široku probušenu jamu, onda koštana plojka, s jedne strane ravna, s druge ispupčena — *tabla XXXI., slika 10.*

Nadalje valja navesti držalicu nekog orugja od jelenjeg roga — *tabla XXXII., slika 1.* — koštane korice od noževa — *tabla XXXII., slika 14.* — koje su nagjene u tri groba i šupalj cilindar od kosti — *tabla XXXII., slika 2.* — kome se svrha neda razabrati.

Najposlije valja koštanim nahogjajima još pribrojiti 9 životinjskih zuba, od kojih je 6 bilo probušenih i 3 bijahu neprobušena. Megju probušenim bila su tri svinjska zuba — *tabla XXXII., slike 3., 5.* i *6.* — jedan medvegji zub — *tabla XXXII., slika 4.* — jedan vučji zub — *tabla XXXII., slika 7.* — i jedan lisičji zub — *tabla XXXII., slika 9.* — Ona tri neprobušena — *tabla XXXII., slika 8.* — konjski su zubi.

U tri su groba nagjena i 23 zrna od neke crvene mase, valjda neke paste, oblika stranom okruglog, stranom valjkastog — *tabla XXXI., slike 11., 14.* i *15.*

Od jednake mase načinjena je i plojka s jedne strane ravna, ali hrapava, s druge pak ispupčena i po sredini probušena — *tabla XXXI., slika 13.* — ali se je poslije istaklo, da je to uložak iz nožice jedne fibule srednjeg la-tenskog doba (grob br. 279.).

Od kamenitih rukotvorina nagjena je samo dvostruko probušena plojka od mekog tercijarnog lapora, koja je s obje strane ornamentirana kolobarima i lukovima, koji se potonji radijalno razilaze — *tabla XXXII., slika 13.* — za tim ponešto čunjast fragmenat od tvrdog vapnenca na dva mjesta zasječen — *tabla XXXII., slika 10.* — valjda od nekog kamenitog čekića.

---

[1]) Isporedi: Prozor: Popis ark., tabla XXIV. i Gurina, tabla XII., sl. 17.

Od ilovastih predmeta najposlije nagjena su osim gore već opisanih posuda samo dva crvenkasta pršljena — *tabla XXXII., slike 11.* i *12.*

Zaglavno razmatranje.

Ako pregledamo rezultat pretraživanja na Jezerinama, vidjećemo, da velika masa nagjenih predmeta pripada svim trim stepenima la-tenske perijode, dok ih manji dio u jednu ruku zasiže natrag u halštatsku perijodu, a drugi pripada krugu oblika kasnijeg doba rimskog gospodstva.

S obzirom na prostorni rasporegjaj grobova s nahogjajima iz te tri različite kulturne perijode valja napomenuti, da su grobovi s predmetima iz halštatskog doba sporadično razdijeljeni po svoj srednjoj površini nekropole. Grobovi s la-tenskim nahogjajima ispunjuju prostor oko i izmegju rečenih grobova, i to kadšto veoma na gusto, dok najmlagji grobovi s rimskim nahogjajima, izuzevši neke pojedine, pri kraju sastavljaju kolo oko starijih grobova. Ovi su rimski grobovi osobito gusto nagomilani u južnom dijelu nekropole, pa pošto je baš u tome dijelu prije više puta prekopavano, mora se misliti, da ih je prije svakako više bilo, nego što je utvrgjeno zadnjim sistematičkim prekopavanjem.

Jedva je proteklo deset godina, što u opće znamo za grobišta i naseobine la-tenske perijode u istočnim Alpama, te se je još godine 1883. mislilo, da je halštatsku kulturu u istočnim Alpama tek rimska kultura zamijenila, pa da keltska kultura la-tenske perijode u tome području nikako nije gospodovala[1]).

Taj je nazor obretenim od onda u istočnim Alpama različitim nahodištima iz la-tenske perijode sasvim oprovrgnut, te hoću da poznata mi dotična mjesta ovdje u kratko navedem, polazeći od zapada k istoku.

a) **Tirolska.** Meklo u Valu di Non, jugozapadno od Bocena. Ovdje nagjoše velik obzidan grob, u kome je bilo isprebacanih rukotvorina iz halštatske i la-tenske perijode, a naročito iz rimskog doba. Megju fibulama, koje nas u prvom redu zanimaju bilo ih je, kako iz ranijeg, tako i iz srednjeg la-tenskog doba. Nasuprot nikako nije bilo oružja ni plemenitog kova, a ni jantar se megju nahogjajima ne navodi.

Kao način sahranjivanja utvrgjeno je i sažiganje i ukopavanje mrtvaca[2]).

---

[1]) Ferd. pl. Hochstetter: Die neuesten Gräberfunde von Watsch und Margarethen in Krain. Denkschriften der math.-naturwissenschaftl. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. (Najnoviji nahogjaji u grobovima kod Vaća i Margaretena u Kranjskoj. Spomen-spisi matem.-prirodoznanstv. razreda carske akademije znanosti.) Beč 1883., sv. XLVII., str. 202.

[2]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1885., sv. XV., str. (100 i d.).

b) **Tirolska.** Moricing kod Bocena, gdje su nagjeni na podnožju brda Čegla pod velikim kamenom mnogi fragmenti na odskok načinjene, sa slikama bogato ukrašene ciste od bronca i isto takove situle, jedan željezni šljem i tri pràva mača iz la-tenskog doba[1]).

c) **Koruška.** Gurina kod Delaha u gornjem dolu Zilje, oveća naseobina, koja je po nagjenim predmetima u Alpama postojala od halštatskog doba kroz la-tensku perijodu sve do svršetka rimskog gospodstva. Glavna je masa nahogjaja rimska, te je ondje obragjen jantar nagjen samo u nekoliko rastrošenih ulomaka. Fibula iz ranijeg la-tenskog doba nikako nije bilo[2]).

d) **Primorje.** Idrija pri Bače nedaleko od poznate nekropole iz halštatskog doba u sv. Luciji na Soči, gdje je kustos I. Szombáthy 1886. uz Idriju raskopao 23 ravna groba s paljevinom iz la-tenske perijode. U njima je bio obilat inventar broncanih posuda, fibula, oružja i svakojakog kućnog pribora od željeza, koji predmeti pokazuju stranom la-tenski, ali stranom već i rimski tip. Fibule iz ranijeg la-tenskog doba nijesu ovdje nagjene, a ne spominje se ni da je nagjen jantar[3]).

e) **Kranjska.** Gradac u Bohinjcu. Od ostataka ovdje nagjene keltske talionice željeza posjeduje dvorski muzej u Beču jednu fibulu od gvoždja iz srednjeg i jednu iz kasnijeg la-tenskog doba uz razne ine željezne pribore[4]).

f) **Kranjska.** Sv. Mihajlo kod Postojne, nasuta gradina s dva grobišta, jednim starijim halštatskim i mlagjim, u kom je potonjem uz predmete iz kasnijeg halštatskog doba nagjeno i takvih iz la-tenskog; nahogjaji iz ovog pošljednjeg doba nas ovdje naročito zanimaju.

Ova mlagja nekropola u ritovima „Za Plošno“ i „Pod Mačkovcam“ pobliže je pretražena godine 1885. i 1886. po bečkom antropološkom društvu, te je u svemu ondje raskopano 145 ravnih grobova s paljevinom.

Grobovi su sastajali od nepravilnih cilindričnih jama, 20 *cm* do 60 *cm* dubokih, a 40 *cm* do 70 *cm* širokih, koje su bile napunjene pepelom, drvenim ugljem i kalciniranim kostima, te ili ničim nijesu iznutra bile obložene, ili su na dnu bile popogjene kamenjem kao šaka velikim.

Nagjeni su u njima dugi, pràvi, dvorezi i kratki, savijeni, jednorezi mačevi, šiljci od kopalja i sulica, bojne sjekire od željeza, broncane certoške fibule, fibule iz srednjeg la-tenskog doba od bronca i željeza, ogrlice od bronca i željeza, množina gmiza, a samo jedno jedincato jantarevo zrno.

---

[1]) Atlas, tabla LXVIII. i Mitth. der anthrop. Ges. 1891., sv. XXI, str. (84).

[2]) Gurina: Mitth. d. anthrop. Ges. 1885., sv. XV., str. (102).

[3]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1887., sv. XVII., str. (10); 1888., sv. XVIII., str. (93) i 1892., sv. XXII., str. (10).

[4]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1888., sv. XVIII., str. (87).

Mlagja nekropola kod Sv. Mihajla pripada po tome prelaznom stepenu, u kome se tipi halštatske perijode nalaze zajedno s onakima iz la-tenskog doba[1]).

g) **Kranjska.** Kod Wallitschendorfa u seisenberškom kotaru otkopano je god. 1885. tik do tamošnjih rimskih grobova jedno grobište iz la-tenske perijode, gdje megju nahogjajima naročito valja istaknuti prâve, duge, galske mačeve, šiljke od kopalja, gorostasne noževe i sjekire s horizontalnom ušicom. Jantara ovdje nikako nije bilo. Ta nekropola po tome ima svoj početak u la-tenskoj perijodi i zasiže u rimsko doba[2]).

h) **Kranjska.** Nassenfuss. Ovdje megju selima Slepšekom, Heiligenkreuzom i Ostrošnikom ima više nekropola halštatskog doba, a blizu njih na povoru nekog brda grobište iz la-tenske perijode, u kome su isključivo grobovi s paljevinom bez žâra, koje je grobište obreteno god. 1885. Oko 20 grobova, koji su ondje raskopani, sastojali su od cilindričkih u dolomitu usječenih jama od prilike 50 *cm* dubokih sa 25 *cm* premjera. Ti su grobovi onuda bili nepravilno razmješteni, na dnu napunjeni kalciniranim kostima, koje su, kako se čini, naročitò prisabrane iz paljevine, te su bez primiješanog drvenog ugljena bile zasute dolomitnim pijeskom.

Od priloga nagjeno je u tim grobovima dvostruko svinutih, dugih i prâvih mačeva, šiljaka od kopalja, velikih noževa, sjekira s horizontalnim ušicama, člankovitih broncanih narukvica, željeznih i broncanih fibula iz srednjeg la-tenskog doba, čitava modra staklena narukvica i više fragmenata takih narukvica.

Fibula iz ranog la-tenskog doba i jantara nije bilo nikako[3]).

Ta nekropola po tome pripada kasnijoj la-tenskoj perijodi.

i) **Kranjska.** Bijela Crkva. Pod jednom oborenom voćkom nagjen je lijepi galski šljem od bronca i jedna broncana fibula iz srednjeg la-tenskog doba[4]).

Drugi red bogatih nalazišta iz la-tenskog doba proteže se nešto sjevernije, i to:

k) **Solnogradska.** Iz Velikog Arla u sudbenom kotaru Sv. Johan posjeduje dvorski muzej u Beču la-tenske željezne fibule, fragmente željeznih noževa i jedne željezne nožice za striženje ovaca, koje valjda potječu iz skeletnog groba[5]).

l) **Gornja Austrija.** Halštat. Jedan grob te čuvene nekropole tog mjesta sadržavao je jedan prâvi željezni mač u ornamentiranoj i bogato

---

[1]) M. Hoernes: Mitth. d. anthrop. Ges. 1888., sv. XVIII., str. 217 i d.
[2]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1885., sv. XV., str. (72).
[3]) Mitth. d. anthrop. Ges., sv. XV., str. (71). — Ibid. 1888., sv. XVIII., str. (92 i d.)
[4]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1883., sv. XIII., str. 210 i d.
[5]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1888., sv. XVIII., str. (86).

slikanoj korici iz bronca, jedan željezni šljem iz la-tenskog doba, jedan sjekač (mač) i dva željezna šiljka od koplja kao i jedno cijedilo iz bronca[1]).

m) **Dônja Austrija.** U Kufarnu kod Mauterna nagjena je u skeletnom grobu jedna na odskok načinjena situla iz bronca, bogato sa slikama uriješena, jedna žlica iz bronca, jedan šiljak od koplja sa širokim rtom i jedan željezni nož[2]).

n) **Dônja Austrija.** Limberg kod Egenburga, gdje je kod Hajdenštata nagjena samo jedna mala broncana fibula iz la-tenskog doba[3]).

o) **Dônja Austrija.** Špilern kod Štokerave, gdje je nagjena polovica broncane la-tenske fibule[4]).

p) **Dônja Austrija.** Nusdorf kod Beča. Iz jednog skeletnog groba posjeduje bečki dvorski muzej dvije broncane, narebrene narukvice iz la-tenskog doba[5]).

q) **Dônja Austrija.** Gajnfarn kod Feslave, gdje su nagjene u skeletnim grobovima odlomak fibule la-tenskog doba, dvije narukvice i jedna glatka ogrlica iz bronca kao i jedna željezna narukvica[6]).

r) **Ugarska.** Kišeg (Güns). Iz naseobine Sv. Vita posjeduje dvorski muzej u Beču jedan mač iz ranog la-tenskog doba uz fragmente njegove željezne korice[7]).

Ali i u jugoistočnim zemljama austro-ugarske države i u zauzetom području otkrita su u novije vrijeme nalazišta iz la-tenskog doba u većem broju, i to:

s) **Hrvatska.** Megju hrvatskim nahodištima iz la-tenske perijode valja na prvom mjestu spomenuti prostranu i bogatu nekropolu na brdu Vitalu kod Prozora, od prilike 8 *km* istočno od Otočca. Ona je obretena već u oktobru 1880., i od tog je doba svake godine pretraživa narodni muzej u Zagrebu. O broju do sada raskopanih grobova nemam podataka, nego mora da ih po množini povagjenih iz nje predmeta ima velika množina i veoma se mora žaliti, što tako znamenito i zanimljivo nahodište, valjda zbog nestašice troška, nije sistematički pretraživano.

Prozorski su grobovi koje grobovi s paljevinom, koje skeletni grobovi, i dosižu nagjeni u njima predmeti od halštatske perijode kroz ranu i kasnu la-tensku perijodu do u rimsko doba. Jer po Ljubiću u slici prikazani

---

[1]) Atlas, tabla LXX. i LXXI.
[2]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1891., sv. XXI., str. (68 i d.), str. (78 i d.) i str. (81 i d.).
[3]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1889., sv. XIX., str. 68.
[4]) Ibidem
[5]) Ibidem.
[6]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1889., sv. XIX., str. 66 i d.
[7]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1890., sv. XX., str. (12 i d.).

željezni ključ isto tako potječe iz rimskog vremena, kao i obje po njemu naslikane šiljaste ilovaste posude[1]).

Da li u ostalom i nekoliko naslikanih fibula ne potječu iz rimskog doba, kao n. pr. ondje na tabli XXI., slika 102. prikazana, koja je, kako se čini, imala i šarnijer, ne usugjujem se odlučiti, jer su prikazane samo s jedne strane.

Toliko u ostalom stoji, da prozorska nekropola mnogo koješta ima zajedničko s onom na Jezerinama, što sam već više puta imao prilike istaknuti; da nadalje obje nekropole potječu po prilici iz istog vremena i da valjda pripadaju jednom te istom narodnom plemenu. Imaću poslije prilike, da se na ovo još jednoć vratim.

t) **Hrvatska.** Grobnik jugoistočno od Rijeke, gdje je Ljubić u klancu nekog brijega iskopao ispremiješane rukotvorine bez ikakog osobitog obilježja, iz kasnije halštatske i iz la-tenske perijode, kao i iz rimskog doba[2]).

Ima ondje fibula certoških, iz srednjeg la-tenskog doba, megju ovima jedna s lijepim velikim privjeskom, kakih je i na Jezerinama bilo[3]), rimskih fibula, ovećih broncanih posuda na oblik lonaca i tave, staklenih posuda, kao boca, pehara, zdjelica, šalica, suznih bočica debela dna, šivaćih igala, bočkâ, prstena, narukvica, ogrlica, privjesaka, špirala i 6 komada jantarevih zrna.

Po tim nahogjajima čini se, da je na Grobniku bila naseobina, koja je postala pri svršetku halštatske perijode, te se održala do u rimsko doba. Jer da je ovdje nagjena nekropola, to bi Ljubić bez sumnje napomenuo, pa i ako tako zvane suzne bočice upućuju na grobišta, to su takve bočice mogle služiti u jednu ruku n. pr. za spremanje drage masti za kućnu potrebu ili su možda blizu mjesta nagjeni pojedini rimski grobovi, koji su od prije već postojali.

u) **Hrvatska.** Molunj kod Jaske, jugozapadno od Zagreba uz željeznicu, što vodi u Karlovac, iz koga mjesta Ljubić[4]) opisuje željezne i broncane fibule iz ranijeg i srednjeg la-tenskog doba. Te fibule, veli, da potječu slično kao i one dvije fibule iz srednjeg la-tenskog doba kod Šlajnice blizu Šmarjete u Kranjskoj, koje su u jednoj gromili nagjene zajedno s velikom kvrgastom halštatskom fibulom[5]) iz gromila, pa u koliko je Ljubić istinito obaviješten, bile bi to, koliko ja znam, prve gromile s la-tenskim nahogjajima u Hrvatskoj, koje su do sada poznate.

---

[1]) Prozor: Popis ark., tabla XXIX., slike 228., 230. i 231.
[2]) Popis ark., str. 152 i d.
[3]) Popis ark., tabla XXXIII., slika 246.
[4]) Popis ark., str. 179 i tabla XXXIV., slika 316.
[5]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1884., sv. XIV., str. 49 i d., slike 1. i 2.

v) **Hrvatska.** Kula u općini osičkoj, kotara gospićkog. Iz toga mjesta opisuje Ljubić lijepo ornamentiranu la-tensku fibulu iz ranijeg doba, na oblik lûka sa strijelom[1]), bez pobliže oznake prilika, u kakim je nagjena, te je odmah vrsta megju nahogjaje iz broncane perijode.

w) **Slavonija.** U Mitrovici nagjene su pri kopanju temelja za zgradu jedan pràvi mač iz la-tenskog doba i dva željezna šiljka od koplja[2]).

x) **Dalmacija.** Ljubić[3]) opisuje iz te zemlje dvije la-tenske fibule iz srednjeg doba, ali ne naznačivši na žalost, gdje su nagjene.

y) **Bosna.** Jezerine kod Bišća, bogata nekropola, koju smo eto baš opisali.

z) **Bosna.** Majdan kod Varcar-Vakufa. Ovdje se na osamljenu brdu Gradini nalaze ostanci prehistoričke naseobine s tragovima kasnije naseobe po Rimljanima. Osim mnoštva ilovastih hrbina nagjena je ondje 1891. jedna vrlo lijepo patinirana fibula iz ranijeg la-tenskog doba[4]), te se čini, da je ta nekadašnja naseobina bila obrtno mjesto, gdje se je primitivnim načinom kopalo željezo.

α) **Bosna.** Blizu sredovjeke gradine kod Prozora iskopao je kotarski predstojnik Branković, valjda iz ravnih grobova, uz druge bronce i jednu lijepu broncanu fibulu iz kasnijeg la-tenskog doba[5]).

β) **Bosna.** Iz jedne gomile kod Orašja blizu Tolise kraj Save prikazuje Ljubić u slici jednu broncanu fibulu iz ranijeg la-tenskog doba, ali je broji u nahogjaje broncane perijode[6]).

γ) **Bosna.** U prehistoričkoj naseobini Debelo Brdo, nedaleko od stare naseobine Sobunara na sjeverozapadnom obronku Trebevića kod Sarajeva, iskopao je Fiala 1893. osim različitih nahogjaja iz starijeg i novijeg doba i 7 komada fibula iz srednjeg i kasnijeg la-tenskog doba od srebra, bronca i željeza.

δ) **Hercegovina.** Zagradina na Rakitnom polju, u kotaru ljubuškom, gdje su u polju južno ispod razvalina rimske utvrde Gradine god. 1889. nagjeni ravni grobovi s broncanim predmetima iz halštatske perijode i broncanim fibulama iz srednjeg i kasnijeg la-tenskog doba[7]).

ε) **Hercegovina.** Gorica u ljubuškom kotaru, otkud je zemaljski muzej ove godine dobio lijepu fibulu iz srednjeg la-tenskog doba, bez

---

[1]) Popis ark., str. 65 i tabla IX., slika 19.
[2]) Mitth. d. anthrop. Ges. 1890., sv. XX., str. (10 i d.).
[3]) Popis ark., str. 164 i tabla XXI., slika 104.
[4]) Glasnik zem. muz. 1892., str. 231 i d., slika 2.
[5]) Glasnik zem. muz. 1893, str. 311 i d., slika 3.
[6]) Popis ark., str. 97 i tabla XIV., slika 91.
[7]) Glasnik zem. muz. 1891., str. 413 i d., slike 16. do 22.

pobliže naznake prilika, u kojim je nagjena. Ona je oličena sjajnom crnom bojom.

η) U rimskoj razvalini Gradini kod Graca u Posušju, kotara ljubuškog, iskopao je najposlije 1893. Fiala osim rimskih fibula i broncanih fibula iz ranijeg i srednjeg la-tenskog doba.

Broj od godine 1880. obretenih štacija i nekropola iz la-tenske perijode u gore navedenim zemljama, po tome je dakle već znatan i na daleko rasprostranjen. Jer one opisuju, kako smo vidjeli, opsežan lûk od južnog Tirola preko Koruške, Primorja, Kranjske, Solnogradske, Gornje i Dônje Austrije, Ugarske i Hrvatske do u Bosnu i Hercegovinu, gdje nekropole na Jezerinama i u Zagradini, kao i pojedini nahogjaji na Gradini kod Majdana, kod Prozora, na Debelom Brdu kod Sarajeva i nahogjaj u grobu kod Orašja za sada čine najistočnije članke u dugom lancu la-tenskih nahodišta, pa za to zavregjuju osobitu pažnju.

Nekropola na Zagradini i naseobina kod Majdana nijesu do sada pobliže pretražene, pa se za to pri isporegjivanju nahogjaja sa Jezerina s obzirom na druga bliža nahodišta iz la-tenske perijode većinom moram stegnuti na više pretraženu prozorsku nekropolu.

S obzirom na način sahranjivanja nalazimo na Jezerinama samo ravne grobove, ali kako sažiganje, tako i ukopavanje mrtvaca, jedno uz drugo.

Pri sažiganju pomno bi od drvenog uglja očišćene kosti ili prostrli na prosto po tlu, ili bi ih pohranili u žàri.

Ravni su grobovi isto tako isključivo nagjeni u Meklu, u Idriji pri Bače, u Sv. Mihajlu, u Wallitschendorfu, u Nassenfussu i u Prozoru, dok se za nahogjaje iz hrvatskog Molunja i iz bosanskog Orašja kaže, da tamošnji la-tenski nahogjaji potječu iz gromila.

Sažiganje i ukopavanje mrtvaca nagjeno je jedno uz drugo u Meklu i u Prozoru, dok je nasuprot u Idriji pri Bače, u Sv. Mihajlu, u Wallitschendorfu i u Nassenfussu jedino nagjena sahranjena paljevina. U Meklu, gdje je sve bilo ispremiješano, te se vide jasni tragovi nekadašnjeg razora, ništa pouzdano ne znamo o prilikama ukopavanja sažeženih mrtvaca. U Sv. Mihajlu bila je mrtvačka paljevina ukopana u plitkim jamama bez žàra i pomiješana s pepelom i ugljevljem, u Wallitschendorfu i Nassenfussu bila je takogjer bez žàra pohranjena u jamama, nego se je naročito u pošljednjem mjestu opazilo, da su kalcinirane kosti pomno prisabrane iz paljevine i da nijesu bile pomiješane s drvenim ugljem.

O Prozoru nije mi u tom pogledu ništa pobliže poznato, nego su i tamo velike žàre i male priložene posude sa dvije ručice nagjene[1]), pa

[1]) Popis ark., 148 i d. i tabla XXIX., slike 230. i 231., tabla XXX., slike 332. i 333.

po drugim mnogim sličnostima tih blizih nekropola možemo zaključiti, da se je sahranjivanje sažeženih mrtvaca sasvim isto tako vršilo, kao i na Jezerinama.

Dubljina skeletnih grobova u Prozoru različita je od 25 *cm* do 200 *cm*, u Jezerinama od 30 *cm* do 160 *cm*, pa u tom pogledu izmegju oba grobišta nema nikake osobite razlike.

U jednom dijelu prozorske nekropole, koji Ljubić opisuje i u slici prikazuje[1]) ležalo je 55 kostura: s glavom na sjevernoj strani 21, s glavom na sjeveroistočnoj strani 27, s glavom na zapadnoj strani 5 i s glavom na istočnoj strani 2.

I ovdje je dakle, kao i na Jezerinama, sahranjivanje lešina s glavom na sjevernoj ili bar na sjeveroistočnoj strani bilo pravilom, a drugi se položaji nalaze samo kao iznimka.

Po spomenutom već planu jednog dijela prozorske nekropole ležali su ondje kosturi općenito nalegjice, ali pošto je ondje u slici prikazan samo jedan mali dio grobišta, moguće je, da su pojedine lešine, kao i na Jezerinama, sahranjene potrbuške.

Prozorski su kosturi ležali stranom prosto u zemlji, stranom su bili prekriveni slojem kamenja, debelim do 50 *cm*, koji je s dola sastojao od sitnijih kamečaka, a gore od krupnijeg kamenja. Nešto se je slično opazilo i na Jezerinama nasuprot naišlo se je u oba mjesta na male kamenite ploče, koje su bile blizu lubanje, te su mrtvacu vazda služile za uzglavje.

O megjusobnom brojnom razmjeru izmegju grobova s paljevinom i izmegju skeletnih grobova u Prozoru nije mi ništa poznato, pošto mi kao vrela za tu nekropolu na raspolaganje stoje samo češće spominjani „Popis ark. odjela nar. zem. muzeja I.“ od Ljubića i nekoliko sitnijih bilježaka u „Mitth. der anthropologischen Gesellschaft in Wien“[2]), ali se ova vrela većinom odnose samo na nahogjaje. Iz malog broja po Ljubiću u slici prikazanih ilovastih posuda iz Prozora ne može se zaključiti, da su ondje grobovi s paljevinom rjegji bili, jer je u jednu ruku mnogo grobova s paljevinom moglo biti bez žara, a pri onakom nesistematičkom prekopavanju, kao na Prozoru, običaju se pohranjivati samo onake ilovaste posude, koje se cijele nagju, što rijetko biva, dok se na zdrobljene ne gleda. Toliko u ostalom stoji, da su se u Prozoru upotrebljavale velike žare za paljevinu i da su se prilagale male žare s ručicama, pa se i u tome vidi sličnost izmegju Prozora i Jezerina.

---

[1]) Popis ark., str. 150 i d. i tabla XXXII.

[2]) Mitth. d. anthrop. Ges., sv. XIV., str. (95 i d.) i tabla VIII.; sv. XV., str. (103); sv. XVII., str. (59); sv. XVIII., str. 232 onda sv. XIX., str. 133 i 144.

S obzirom na doba nalazimo u Meklu i Gurini pretežito rimske nahogjaje, a uz njih i takve iz halštatske i la-tenske perijode; u Wallitschendorfu, Idriji pri Bače i Nassenfussu samo nahogjaje iz la-tenske perijode, i to u prvom mjestu tik do rimskih grobova, u oba druga mjesta nasuprot u okolini nekropola iz halštatske perijode. Iz Sv. Mihajla ima nahogjaja iz kasnijeg halštatskog doba i iz la-tenske perijode, dok nahogjaji iz Prozora i Jezerina u glavnom potječu iz la-tenskog doba, ali u jednu ruku zajedno s tipima iz starijeg halštatskog, u drugu ruku s tipima iz rimskog doba.

Ako ta pojedina mjesta isporedimo u pogledu nahogjaja i priloga izmegju sebe, onda vidimo, da u Meklu nije nagjeno nikakog oružja, u Gurini samo ponešto, dok ga je nasuprot u Idriji pri Bače, Sv. Mihajlu, Wallitschendorfu i Nassenfussu prilično bilo.

Prozor i Jezerine opet u tome pokazuju veliku sličnost, što je u obje te nekropole oružje samo rijetko kad nagjeno, i što dugih, pràvih, galskih mačeva nikako nije bilo.

S obzirom na najkarakterističniji nakit fibule valja navesti, da su halštatske fibule, i to većinom novije certoške, nagjene u Meklu, Gurini, Sv. Mihajlu, Prozoru i na Jezerinama, dok ih u Idriji pri Bače, Wallitschendorfu i Nassenfussu nikako nije bilo.

Od la-tenskih fibula nije onih iz ranijeg doba nikako bilo: u Gurini, Idriji pri Bače, Sv. Mihajlu, Wallitschendorfu i Nassenfussu, te po tome može biti, da je keltska kultura u Korušku, Kranjsku i Primorje kasnije uljegla, nego s jedne strane u južnu Tirolsku, a s druge istočno u Hrvatsku i u Bosnu, gdje je kako u Meklu, tako i u Prozoru i na Jezerinama fibuli iz srednjeg la-tenskog doba prethodila fibula iz starijeg la-tenskog doba s prosto uzvrnutim krajem.

Rimskih fibula, i to kako provincijalnih, tako i pravih rimskih nagjeno je u Meklu, Gurini, na Jezerinama, a valjda i u Prozoru.

Biće ovdje na mjestu, da istaknemo veliku važnost fibula, nagjenih na Jezerinama, za izučavanje razvitka fibule od njenih halštatskih tipova pa sve do rimske provincijalne fibule. Jer ako stanemo razmatrati ovoj raspravi dodane slike, to ćemo vidjeti, da u starijih halštatskih fibula najprije na nožici ima malešan trn — *tabla V., slika 2.* — iz kojeg se je valjda kasnije razvilo puce certoške fibule. Iz tog se puceta s jedne strane uzdiže kratak, uspravan nastavak — *tabla VI., slika 8.* — u drugu ruku opet je nožici kraj na oblik špirale uzvrnut — *tabla VI., slika 9.* — te ja u oba ta oblika vidim preteče ranije la-tenske fibule.

Noška ranije la-tenske fibule isprva izlazi samo kao uzvinuta plojka — *tabla VI., slike 11.* i *12.* — poslije se zaokruži, uzdiže se sve više

prama stremenci, te je nariješena manjim ili većim pucetom ili jabučicom — *tabla VII., slika 1.*

U fibule — *tabla VII., slika 9.* — nožica je još o sebi, ali je sa stremenkom spojena karičicom od broncanog tenećeta, što se svakako može smatrati prijelazom k fibuli iz srednjeg la-tenskog doba, kojoj je nožica pričvršćena za stremenku.

Fibule iz kasnijeg la-tenskog doba napokon sa svojom čitavom plojkom u nožici i malom jabučicom na njoj — *tabla XI., slika 9.*, onda *tabla XII., slike 5., 7.* i *8.* — u jednu, onda s kratkom plojkom, uriješenom stremenkom i otvorenim listom za prihvatanje jezičca, u drugu ruku približuju se obliku ranije rimske provincijalne fibule — *tabla XV., slike 4.* i *5.*

Srebrni nakit, naročito množina lančića od srebrne žice zajednički su objema nekropolama na Jezerinama i u Prozoru, dok za slične srebrne nahogjaje nijesam saznao ni iz koje druge od gore spomenutih nekropola.

Od staklenog nakita nagjeno je u Nassenfussu i na Jezerinama staklenih narukvica, u Gurini prstenja, onda napokon glatkih ili emaljiranih zrna u Gurini, Sv. Mihajlu, Prozoru i na Jezerinama.

Udara u oči, što u nahodištima iz la-tenskog doba u Meklu, Idriji pri Bače, Wallitschendorfu i Nassenfussu nikako nije nagjeno jantara, u Sv. Mihajlu samo jedno jedincato zrno, a u Gurini ga je nagjeno tek nekoliko neznatnih fragmenata, dok je u obje nekropole kod Prozora i na Jezerinama naročito nagjena množina jantara.

To je tim čudnije, gdje inače kranjska grobišta nikako nijesu oskudna jantarom. Čini se po tome, da je trgovački put za jantar, koji je ipak po svoj prilici samo sa sjevera dolazio, u la-tenskoj perijodi pomaknut dalje na istok.

Preostaje mi najposlije još, da nekoliko riječi progovorim o vremenu postanja i o trajanju nekropole na Jezerinama.

Novca, i to ni rimskog ni varvarskog, po kome bi se najbolje moglo odrediti vrijeme nekropoli, nije nagjen ni jedan komad.

Kameni s natpisima, koji su nagjeni na Jezerinama i u blizom Golubiću, te svi pripadaju rimskom vremenu, daju nam samo nekoliko varvarskih imena, od kojih su Tritus, Ursus i Vendeo[1]) ilirska, dok mi se ime Andes[2]), na koje se više puta nailazi, čini keltičko, ali time nam nije mnogo pomoženo, pošto lako može biti, da je ovdje — na megji provincije Ilirije prama provinciji Galiji cisalpinskoj — ilirski svijet bio izmiješan s keltskim elementima.

Upućeni smo dakle jedino na nahogjaje iz grobova, kojim se dakako doba samo od prilike može odrediti.

---

[1]) Altitalische Forschungen (staro-italska istraživanja) od dra. Karla Paulia, III. sv., Lipiska 1891., str. 341, onda 363 do 365.

[2]) Sr.: Altceltischer Sprachschatz (Staro-keltičko jezično blago) od Alfreda Holdera, Lipiska 1891., str. 146.

Ako sad na oko uzmemo nahogjaje iz halštatske perijode, naći ćemo uz nešto malo tipa starijeg doba certošku fibulu kao glavnu, te po tome možemo naše grobište računati oko 400 godina prije Isusa. Kelti su prvi put u Iliriju provalili prije polovice četvrtog kršćanskog vijeka[1]), pa je ta kob bez sumnje stigla i bihaćki kraj. Time bi se dalo razjasniti, što je broj nahogjaja iz halštatske perijode relativno tako malen, pošto je ilirsku kulturu već u prijašnje doba potisla la-tenska.

S obzirom na svršetak nekropole na Jezerinama ima samo dva nahogjaja, koji nam daju neke podatke.

To je rezana plojka na prstenu — *tabla XIX., slike 11. a* i *b* — koja se po mjerodavnom sudu gospodina direktora Fridrika Kennera mora računati najkasnije u II. vijek po Isusu. Drugi, ali manje pouzdan podatak daje nam rimska broncana fibula — *tabla XV., slika 1.* — koja po svoj prilici takogjer pada u II. vijek po Isusu.

Svakako s toga ne ćemo mnogo pogriješiti, ako postanje te nekropole stavimo na početak četvrtoga vijeka pr. Isusa, a svršetak u drugi kršćanski vijek.

Dr. Truhelka stavio je doduše postanje jezerinske nekropole u prvi vijek prije Isusa, osnivajući to svoje mnijenje jedino na tamo nagjene rimske natpise[2]). Ali po svemu, što sam već rekao, ne može sada biti nikakove dvojbe, da je rečeno mnijenje dra. Truhelke sasvijem pogrješno.

Ne ću nadalje ispitivati, da li naša nekropola pripada ukrštanom iliričko-keltičkom narodu, Japudima, kako to Ljubić[3]) nastoji da utvrdi za blizi Prozor, ili kako dr. Hoernes misli[4]) ilirskome plemenu Liburna, nego mi je dosta toliko konštatovati, da je u okolici oko Jezerina ilirsku halštatsku kulturu zamijenila keltička la-tenska kultura, koju je opet potisla svjetska kultura Rimljana.

Konačno mislim još, da s pravom mogu naglasiti, da je pretraživanjem Jezerina nov kamen dometnut sakupljenom već materijalu, od koga će se jednoć uzidati zgrada poznavanja kulturnih prilika naših krajeva za la-tenske perijode, pa se tim povoljnim uspjehom obilato nalazim naplaćen za veliki trud, što mi ga je valjalo uložiti u udešavanje i rukovogjenje prekopavanja, čišćenje i konserviranje nahogjaja, kao i u rekonštruiranje mnogih ilovastih posuda.

---

[1]) Die Römerherrschaft in Illyrien (Rimsko gospodstvo u Iliriji) od S. Žippela, Lipiska 1877, str. 31.
[2]) Glasnik 1893., str. 114.
[3]) Vjestnik 1885., str. 1 i d.
[4]) Bosnische Post 1893., broj 84.

SPISAK SLIKA.

Slike u tekstu.

Slike br.		Strana
1	Pregledna karta bihaćkog kraja	37
2	Nasuta gradina Izačić kod Šumarsela	39
3	Sredovjeka razvalina grada Brekovice	40
4	Nasuta gradina Kulište kod Bajrića	41
5	Sredovjeka razvalina grada Obrovca kod Brkića	41
6	Broncani kelt, nagjen kod grada Obrovca	42
7	Nasuta gradina Dubrovnik kod Prdipolja	42
8	Nasuta gradina na Srpskoj Glavici kod Prdipolja	43
9	Nasuta gradina Palež na Spahićkoj Glavici kod Spahića	44
10	Prehistorička zemljana gradina Zapatak kod Spahića	44
11	Nasuta gradina i sredovjeka razvalina grada Sokôca	45
12	Ilovasta zdjelica iz nasute gradine Sokôca	46
13	— —	46
14	Dônji dio jednog pehara iz nasute gradine Sokôca	46
15	Tkalački uteg iz nasute gradine Sokôca	46
16	Pršljen — —	46
17	Ljeven kaluf od ilovače iz nasute gradine Sokôca	47
18	Obrezan koziji ili ovčiji rog iz nasute gradine Sokôca	47
19	Pehar s ručicom iz Golubića	47
20	Nasuta Ripačka gradina kod Ripča	48
21	Stijene izpod Ripačke gradine	48
22	Nasuta Lohovska gradina	49
23	Odlomak rimskog nadgrobnog kamena u Kraljima	49
24	Rimska stražarnica Crkvina u ritu Krnji kod Gate muhamedanske	50
25	Ulomak rimskog kamena s natpisom u Ilidžama kod Gate	50
26	Razvalina Bugar-grad s rimskim gragjevnim ostancima	50
27	Hrbina od krovnog crijepa s biljegom (H)eracli iz Bugar-grada	51
28	Rimska utvrda Kulište kod Brekovice	51
29	Hrbina rimske ilovaste posude od Kulišta kod Brekovice	52
30	Hrbina rimske ilovaste posude od Kulišta kod Brekovice	52
31	Rimski ostanci ogrjevnih cijevi sa rita Gromile kod Čavkića	53
32	Rimski ostanci nadgrobnog natpisa sa rita Gromile kod Čavkića	53
33	Rimski ostanci nadgrobnog natpisa sa rita Gromile kod Čavkića	53
34	Rimski fragmenat relijefnog kamena sa rita Gromile kod Čavkića	53
35	Rimski fragmenat kamena s natpisom iz razvaline grada Sokôca	54
36	Rimski fragmenat kamena s relifom od Golubića	54
37	Rimski kamen s natpisom od Golubića	55
38	Kamen s natpisom od Golubića	57
39	— —	57
40	Fragmenat sredovjekog nadgrobnog kamena s natpisom iz Bišća	58
41	Razvalina sredovjekog grada Izačića u Izačiću	58
42	Razvalina sredovjekog grada Ripča	61
43	Razvalina sredovjeke kule sokolačke	61
44	Komad ljevenog bronca sa Jezerina	67
45	Čakmak	77
46	Rimski nadgrobni kamen s natpisom sa Jezerina	88
47	Rimski nadgrobni kamen s natpisom sa Jezerina	89
48	Rimski nadgrobni kamen s natpisom sa Jezerina	91
49	Željezni mač sa Jezerina	242
50	Rimski kamen s natpisom sa Jezerina	248
51	Čakmak sa Jezerina	425
52	Željezni lûk trakom od broncanog tenećeta ovijen na oblik špirale sa Jezerina	429
53	Rimski nadgrobni kamen s natpisom sa Jezerina	577
54	Rimski nadgrobni kamen s natpisom sa Jezerina	578
55	Nadgrobna ploča s podobom vojnika sa Jezerina	578
56	Ilovasta žara iz groba br. 40. na Jezerinama	587

Table.

Slike br.		Groba br.	Strana
	TABLA I.		
	Nacrt situacije cijele nekropole	—	—
	TABLA II.		
	Svi prijedmeti od željeza.		
1	Mač	400	411
2	—	237	279
3	Sjekač	288	379
4	—	400	411
5	Fragmenat od noža	317	386
6	—	378	403
7	Klinci	razl	576
8	Noževi	62	87
9		464	427
10		492	435
11		383	404
12		50	83
13		243	280
	TABLA III.		
	Prijedmeti od željeza.		
1	Sprave	400	411
2	Mamuze	503	437
3	—	466	428
4	Halka	234	278
5	Fragmenat narukvice	51	84
6	— fibule	234	278
7	Fragmenat fibule ovijen broncanom žicom	348	393
8	Fragmenat fibule	211	271
9	—	31	77
10	Fibuli sličan nakit	438	421
11	Fragmenat	518	441
12	Fragmenat fibule s nataknutom broncanom karičicom	271	372
13	Fragmenat fibule	348	393
14	Fragmenat valjda od jedne fibule	495	435
15	Narukvica	381	404
16	—	387	406
	Prijedmeti od bronca.		
17	Šivaća igla	384	405
18	—	521	442
19	—	278	375
20	— savijena	374	401
21	Pincete	211	272
22		294	381
23		195	268
24	Pincete	225	276
25		500	437
26		422	417
	TABLA IV.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Pinceta s koricama	171	262
2	— —	514	440
3	—	244	281
4	—	90	240
5	—	393	408
6	Halštatska fibula	213	272
7	Halštatska fibula s nataknutim jantarevim zrnom .	133	252
8	Halštatska fibula s dva nataknuta broncana kolutića	368	400
9	Halštatska fibula s buli sličnim privjeskom	83	238
10	Halštatska fibula	213	273
11	—	133	252
	TABLA V.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Halštatska fibula s govegjom i ovnovom glavom i s jantarevim zrnom	145	255
2	Fragmenat halštatske fibule	475	430
3	— —	353	395
4	— — s privješene dvije špirale i jednom kolutastom plojkom	31	77
5	Halštatska fibula	388	406
	TABLA VI.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Certoške fibule	121	248
2		372	401
3		407	413
4		180	264
5		95	240
6		482	432
7		382	404
8		269	371
9	Halštatska fibula iz kasnijeg doba	38	79
10	Fibula iz ranijeg la-tenskog doba	116	246
11	Fibula iz ranijeg la-tenskog doba s privješene dvije		

Slike br.		Groba br.	Strana
	broncane karičice i jednom gmizom	391	406
12	Fibula iz ranijeg la-tenskog doba	83	238
13	Fibula iz ranijeg la-tenskog doba	429	418
	TABLA VII.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Fibula iz ranijeg la-tenskog doba	126	250
2	Fibula iz ranijeg la-tenskog doba s privješenom karikom	88	239
3	Fibule iz ranijeg la-tenskog doba	426	418
4		434	420
5		414	415
6		521	442
7		161	259
8		396	410
9		257	284
10	Fibula iz srednjeg la-tensogk doba	247	282
11	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba	403	412
12	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba s privješenom karičicom	350	394
13	Fibule iz srednjeg la-tenskog doba	511	439
14		513	440
15		320	386
16	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba s dvije privješene karičice	208	271
17	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba	361	398
	TABLA VIII.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Fibule iz srednjeg la-tenskog doba	511	440
2		347	393
3		275	373
4		444	423
5		491	434
6	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba s dva dugmeta od jantara	325	388
7	Fibule iz srednjeg la-tenskog doba	228	276
8		456	425
9		279	377
10	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba s bijelim uloškom od paste	264	370
11	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba	361	398
12	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba s bijelim uloškom od paste	393	408
13	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba s bijelim uloškom od paste	384	405
14	Fibule iz srednjeg la-tenskog doba	516	441
15		279	377
16		278	375
17	Fibula iz ranijeg la-tenskog doba s tragovima od krvavog emalja	393	407
	TABLA IX.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Fibule iz srednjeg la-tenskog doba	331	389
2		519	442
3		450	424
4		364	399
5		341	392
6		352	395
7		401	411
8		468	428
9		256	284
10		284	379
11	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba s privješene dvije špiralne karičice	325	388
12	Fibula iz srednjeg la-tenskog doba	393	408
13	Fibula sa dvije špirale s nataknutim jantarevim zrnom	241	280
14	Fibula sa dvije špirale s nataknuta dva jantareva zrna	465	428
15	Fibula sa dvije špirale s nataknuta tri jantareva zrna	410	413
16	Fibula sa dvije špirale s nataknuta tri jantareva zrna	526	443
	TABLA X.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Fibula sa dvije špirale s tri nataknuta jantareva zrna i velikim privjeskom od lančića	278	374
2	Fibula sa dvije špirale s nataknutim jantarevim zrnom	278	374
3	Fibula sa dvije špirale s nataknutih osam jantarevih zrna	449	424

Slike br.		Groba br.	Strana
4	Fibula sa dvije špirale s nataknuta tri jantareva zrna	333	390
5	Fibula sa dvije špirale s nataknutih pet jantarevih zrna	490	434
6	Fibula sa dvije špirale s nataknuta tri jantareva zrna	403	412
7	Fibula sa dvije špirale s nataknuta tri jantareva zrna	393	408
8	Fibula sa dvije špirale s nataknuta tri jantareva zrna i s tri privješene broncane karičice	325	388
9	Fibula sa dvije špirale s nataknutim jantarevim zrnom	VI	64
10	Gornji dio privjeska za lančiće	230	277
	TABLA XI.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Fibula sa dvije špirale s pet nataknutih jantarevih zrna	515	440
2	Fibula sa dvije špirale s osam nataknutih jantarevih zrna i s lančićnim privjeskom .	349	394
3	Fibula sa dvije špirale sa sedam nataknutih jantarevih zrna	517	441
4	Fibula sa dvije špirale s pet nataknutih jantarevih zrna	359	397
5	Fibula sa dvije špirale sa šest nataknutih jantarevih zrna	446	423
6	Gornji dio privjeska za lančiće	393	408
7	Privjesak od žice s privješenim ljudskim glavama .	264	370
8	La-tenska fibula srednjeg doba	393	408
9	La-tenska fibula kasnijeg doba	278	375
	TABLA XII.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Fibula sa dvije špirale s nataknutih šest jantarevih zrna i s lančićnim privjeskom	434	420
2	Fibula sa dvije špirale s pet nataknutih jantarevih zrna	483	432
3	Fibula sa dvije špirale s nataknuta četiri jantareva zrna i četiri emaljirane modre gmize	420	416
4	Fibula sa dvije špirale s nataknutih šest jantarevih zrna i jednim privješenim broncanim plojkastim kolutom	239	279
5	La-tenske fibule iz kasnijeg doba	385	405
6		VIII	65
7		237	279
8		50	84
9	Barokna la-tenska fibula . .	504	438
10	Fibula neodregjenog doba. .	509	439
	TABLA XIII.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Fibuli sličan nakit s privješenim karičicama	118	247
2	Fibuli sličan nakit	162	260
3	Fibuli sličan nakit s privješenim karičicama	118	247
4	Fibuli sličan nakit	416	415
5	Fibuli sličan nakit s privješenim karičicama i lančićima	344	392
6	Fibuli sličan nakit s privješenim špiralnim kolutom .	358	396
7	Fibuli sličan nakit s privješenom naočarastom špiralom	203	270
8	Fibuli sličan nakit	499	436
9	— —	44	81
10	— — s privješenom karikom i plojkastim kolutićem	217	274
	TABLA XIV.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Fibuli slični nakiti	134	252
2		390	406
3		265	370
4	Rimske fibule	45	82
5		46	82
6		I	63
7		VII	64
8	Rimska fibula s privješene tri narukvice	V	64
9	Rimska fibula	I	63
10	— s privješenom narukvicom	IV	64
11	Rimske fibule	278	375
12		324	387
13		47	82

Slike br.		Groba br.	Strana
	TABLA XV.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Rimska fibula s privješenom narukvicom i sa dvije špiralne karike	279	377
2	Rimska fibula	23	75
3	— s nastavljenim listićem od kositera ili srebra	49	83
4	Rimske fibule	23	75
5		17	74
6		58	86
7 *a* i *b*	Rimska fibula sa šarnijerom	279	377
8	Bočke	6	70
9		41	80
10		471	429
11		231	277
12		109	244
13		141	254
14		171	262
15		195 *a*	268
16		244	281
17		211	272
18		421	416
19		323	387
20	Dvostruka bočka	451	424
	TABLA XVI.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1 *a* i *b*	Naočaraste toke	264	370
2	—	414	415
3	Naočarasta špirala	257	284
4	Ogrlica	5	70
5 *a,b,c,d*	Ogrlica, četiri članka	27	76
6	Lančić od jedne ogrlice . . .	63	87
7	— — — . . .	77	92
	TABLA XVII.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Naočarasta špirala	5	70
2	Naušnjak s nataknuta četiri jantareva zrna	103	243
3	Naušnjak	250	283
4	Naušnjak s nataknutim jednim jantarevim zrnom	103	243
5	Naušnjak s nataknuta tri jantareva zrna	264	370
6	Naušnjak s nataknutim jednim jantarevim zrnom	343	392
7	Naušnjak	107	244
8	Naušnjak s nataknutim jednim jantarevim zrnom	505	438

Slike br.		Groba br.	Strana
9	Narukvica (?)	8	71
10	Narukvica na pola šuplja . .	28	76
11	Narukvica	47	82
12	Narukvica (?)	8	72
13	Narukvice	razl.	576
14		393	408
15		502	437
	TABLA XVIII.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Narukvice	498	436
2		349	394
3		278	375
4		219	274
5	Špiralne narukvice	335	390
6		77	92
7		275	373
8		257	284
9		268	371
10		430	418
11		343	392
12		337	391
	TABLA XIX.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Špiralne narukvice	424	417
2		425	417
3		412	414
4	Prstenovi	268	371
5		238	279
6		8	72
7		278	375
8		266	370
9		521	442
10	Prsten s udubinom za plojku, koje sada nema	279	377
11 *a*	Prsten s rezanom plojkom od stakla ili od paste . .	369	400
11 *b*	Plojka iz prstena slika 11. dva i pô puta uvećana . .	369	400
12	Fragmenat nakitne karike .	370	401
13	Nakitne karike	244	281
14		350	394
15		434	420
16		421	416
17		184	265
18	Glatke halke	316	386
19		260	369
20		88	239
21	Grivna od noge	8	71

Slike br.		Groba br.	Strana
	TABLA XX.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Glatke halke	118	247
2		247	282
3		225	276
4		83	238
5	Ovalna halka, valjda karika jedne ogrlice	29	76
6	Karika s nastavkom, valjda od lančića sa zaponca	463	427
7	Kolutić sa toke	173	263
8	— plojke	90	240
9	— toke	34*a*	78
10	— plojke	274	373
11	— —	255	283
12	Kolutić sa toke s nataknutom karičicom	189	266
13	Kolutić sa toke	164	260
14	Kolutići sa tokâ, valjda od privjeska za lančiće	297	382
15		478	431
16		267	371
17		271	372
18		237	279
19	Toka	487	433
20	—	433	419
21	Teneće od zaponca	152	257
22	— —	208	271
23	— — s podobom nekog vojnika	36*b*	78
	TABLA XXI.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Teneće̊ta sa zaponaca	137	253
2		476	430
3		232	277
4		235	278
5		250	283
6		274	373
7		378	403
8		379	403
9		415	415
10		504	438
11	Zaponci	36*b*	79
12		171	262
13		195	268
14*a* i *b*		285	379
15		295	381
16		326	388
17		170	261

Slike br.		Groba br.	Strana
	TABLA XXII.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Okovice	36*b*	79
2		36*b*	79
3		36*b*	79
4		36*b*	79
5		55	85
6		171	262
7		195*a*	268
8		245	281
9		137	253
10		195	268
11		88	239
12		88	239
13	Plojke od okovicâ	244	281
14		244	281
15		214	273
16		214	273
17	Dugme	38	79
18		76	91
19		138	253
20		374	402
21		211	272
22	—	120	248
23	Krstolika dugmeta	211	272
24		36*b*	79
25		201	269
	TABLA XXIII.		
	Svi prijedmeti od bronca.		
1	Krstolika dugmeta	208	271
2*a* i *b*	Dvostruko krstoliko dugme	476	430
3	Dugmeta	217	274
4		416	415
5		295	381
6		233	278
7		23	75
8		374	402
9		518	441
10		57	86
11	Privjesci	133	252
12		226	276
13		226	276
14		478	431
15		160	259
16		111	245
17		39	80
18		330	389
19	Teneće̊ta od privjesaka	281	378
20	Privjesak, valjda za čišćenje glave	393	408

Slike br.		Groba br.	Strana
21	Privjesci	189	266
22		210	271
23		83	238
24	Kuka od zaponca	433	420
25	Privjesak	226	276
26	—	213	273
27	Nakit	213	273
28	Privjesak	457	426
29	—	43	81
30	Nakit	457	426
31	Špiralne cjevčice	524	443
32		88	239
33		198	268
34		350	394
35	Brnjica	502	437
36	—	370	401
37	Lončić	238	279
38	—	350	395

TABLA XXIV.

Svi prijedmeti od srebra.

1	Narukvica	98	241
2	Dugme	102	242
3	Prsten	X	66
4	Lančić s karičicama	278	375
5	— — i privjescima	322	387
6	Prsten	278	375
7	Privjesak, valjda od naušnjaka	278	375
8	Lančić s karičicama i jednim jantarevim zrnom	278	376
9	Karičica sa tri lančića	278	375
10	Nakitno teneće s ljudskom glavom	278	376
11	Nakitno teneće s ljudskom podobom	379	403
12	Nakitno teneće	razl.	576
13	Privjesci	278	376
14		278	376
15		278	376
16	Teneće od nakita s ljudskom glavom	336	391
17	Fragmenti male toke	359	397

TABLA XXV.

Prijedmeti od srebra.

1	La-tenska fibula srednjeg doba	278	374
2	— —	278	374
3	Fragmenat fibule	X	66
4	—	X	66
5	Zrna	278	376
6	Zrno	2	69
7	—	razl.	577
8	Fragmenat fibule	X	66
9	Kolutić s privješenim valjčićem iz crvene paste (?)	278	376

Prijedmeti od kositra (?).

10	Kolutić od nekog nakita	359	397
11	Mala toka	511	440
12	Privjesak	407	413

Prijedmeti od bronca.

13	Zrna	42	81
14		42	81
15		281	378

Prijedmeti od jantara.

16	Male toke	102	243
17		95	241
18		161	259
19	Zrna	razl.	577
20		308	384
21		136	253
22		520	442

TABLA XXVI.

Svi prijedmeti od jantara.

1	Fragmenat nekog zrna	51	84
2	Zrno	VI	64
3	Dva zrna nataknuta na željeznoj žici	147	256
4	Zrno s broncanom karičicom	XI	66
5	Zrna	68	89
6		359	397
7		467	428
8		7	71
9		431	419
10		230	277
11		145	256
12		382	404
13		518	441
14		144	255
15		267	371
16		175	263
17		282	378

TABLA XXVII.

Svi prijedmeti od jantara.

1	Gjerdani	118	247
2		394	409
3		63	87

Slike br.		Groba br.	Strana
4	Zrna	189	266
5		razl.	577
6		518	441
7		129	251
8		191	267
9		518	441
10		467	428
11		515	441
12		431	419
13		144	255
14		80	92
15		238	279
16		103	243
17		515	441
18		133	252
19		133	252
20		133	252
	TABLA XXVIII.		
	Svi prijedmeti od jantara.		
1	Gjerdani	325	388
2		278	376
3		393	408
4		384	405
	TABLA XXIX.		
	Svi prijedmeti od stakla.		
1	Gjerdan	279	377
2	—	77	92
3	Broncani lančići s upletenim gmizama	120	248
4		461	427
5	Emaljirane gmize	63	87
6	Emaljirana gmiza	266	371
7	Emaljirane gmize	278	376
8	Emaljirana gmiza	68	89
9	— —	97	241
10	Modra kapljica	144	255
11	Emaljirane gmize	281	378
12	Gjerdan	325	388
13	—	393	409
14	Gmize	98	241
15	Gjerdan	434	420
16	Gmize	64	88
17	Emaljirana gmiza	9	72
18	Gjerdan	76	91
19	Emaljirana gmiza	233	278
	TABLA XXX.		
	Svi prijedmeti od stakla.		
1	Gjerdan	65	88
2	Isprutana gmiza	303	383
3	Gjerdan	278	376

Slike br.		Groba br.	Strana
4	Gjerdan	278	376
5	Gmiza	80	92
6	—	393	409
7	Gjerdani	278	376
8		278	376
9		64	88
10		278	376
11	Gmiza	332	390
12	Gmize	267	371
	TABLA XXXI.		
	Prijedmeti od stakla.		
1	Narukvica	razl.	577
2	Fragmenat narukvice	484	433
3	Fragmenat dna neke posudice	21	75
4	Gmize	393	409
5	Gjerdani	130	251
6		511	440
7		278	376
	Prijedmeti od kosti.		
8	Gmize	281	378
9	Broncana bočka s nataknutom gmizom	279	377
10	Plojka	370	401
	Prijedmet od paste.		
11	Zrno	21	75
	Prijedmet od kosti.		
12	Zrna	369	400
	Prijedmeti od paste.		
13	Plojka od jedne fibule	279	377
14	Zrna	278	376
15	Gjerdan od valjčića	2	69
	TABLA XXXII.		
	Prijedmet od jelenovog roga.		
1	Držak	503	437
	Prijedmeti od kosti.		
2	Šupalj cilindar	256	284
3	Veprov zub, probušen	135	252
4	Medvegji —	14	73
5	Svinjski (?) —	471	429
6	Veprov —	495	435
7	Vučji —	433	420
8	Konjski zub	402	412
9	Lisičji zub, probušen	352	395

Slike br.		Groba br.	Strana
	Prijedmet od kamena.		
10	Cilindričan fragmenat	332	390
	Prijedmeti od ilovače.		
11	Pršljen	394	409
12	—	506	438
	Prijedmet od kamena.		
13	Plojka	367	399
	Prijedmet od kosti.		
14	Korica od noža	42	81
	TABLA XXXIII.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Žàra s paljevinom	118	247
2	Mali vrč sa dvije ručice . .	174	263
3	-- sa jednom ručicom	185	265
4	Žàra s paljevinom	169	261
	TABLA XXXIV.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Žàre s paljevinom	164	260
2		166	261
3		165	260
	TABLA XXXV.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Zdjela s ručicama	48	82
2	Zdjela	62	87
3	—	24	75
4	Žàre s ručicama, u kojih je bila paljevina	479	431
5		33	77
6		200	269
	TABLA XXXVI.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1 *a* i *b*	Zdjela, koja je pripadala žàri br. 2.	12	72
2	Žàra s ručicama, u kojoj je bila paljevina	12	72
3	Žàra s paljevinom	422	416
4	— —	352	395
	TABLA XXXVII.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Žàra s paljevinom	487	433
2	Zdjela	290	380
3	Žàre s paljevinom	411	414
4		113	245
5		91	240
6		71	90

Slike br.		Groba br.	Strana
	TABLA XXXVIII.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Žàre s paljevinom	386	405
2		10	72
3		199	269
4		275	373
5	Žàra s paljevinom s dvije ručice	428	418
6	Žàra s paljevinom	314	385
7	—	472	429
	TABLA XXXIX.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Žàre s paljevinom	47	82
2		362	398
3		62	87
4		384	404
5		17	74
6		493	435
7		289	380
	TABLA XL.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Žàre s paljevinom	276	373
2		327	389
3		348	393
4		408	413
5		359	397
6		356	396
	TABLA XLI.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Žàre s paljevinom	222	275
2		369	400
3		122	249
4	Žàra sa dvije odlomljene ručice	478	431
5	Žàre s paljevinom	419	416
6		331	389
7		263	369
8		248	282
	TABLA XLII.		
	Prijedmet od ilovače.		
1	Žàra s paljevinom s dvije zdjele	277	373
	Prijedmet od kamena.		
2	Kamena žàra s poklopcem, u njoj ilovasta žàra . . .	240	280

Slike br.		Groba br.	Strana
	Prijedmet od ilovače.		
3	Žara s paljevinom sa zdjelom umjesto poklopca	49	83
	TABLA XLIII.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Žara s paljevinom sa šiljastim dnom	393	407
2	Žara s paljevinom	387	405
3	Mali vrčevi sa dvije ručice	365	399
4		189	266
5		442	422
6		463	427
7	Žara s paljevinom	105	243
	TABLA XLIV.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Mali vrčevi sa dvije ručice .	172	262
2		505	438
3		272	372
4		486	433
5		53	85
6		155	258
7		233	277
8		67	88
9		268	371
10		59	86
11		422	417
12		167	261
	TABLA XLV.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Mali vrč sa dvije ručice . .	114	246
2	— — . .	319	386
3	Mali vrč sa dvije ručice za paljevinu	35	78
4	Mali vrč sa dvije ručice . .	152	257
5	Mali vrč sa dvije ručice . .	309	384
6	Mali vrč s jednom ručicom	326	388
7	— —	213	272
8	— sa dvije ručice . .	205	270
9	— s jednom ručicom	235	278
10	— sa dvije ručice . .	150	256
	TABLA XLVI.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Pehar s ručicom	121*b*	249
2	Zdjelica s ručicom	187	266
3	Pehar s ručicom	174	263
4	Zdjelica s ručicom	354	395
5	— —	397	410
6	Zdjelica s ručicom	96	241
7	— —	511	439
8	Pehar	16	74
9	—	377	403
10	Lončić	506	438
11	Zdjelica	479	432
12	Pehar	151	257
13	Zdjelica s ručicom	245	281
14	Kupica —	VIII	65
15	Pehar —	47	82
16	Mali vrčevi s jednom ručicom	140	253
17		61	86
18		220	274
19		460	426
	TABLA XLVII.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Vaza sa dvije ručice	razl. *C*	576
2	Pehar —	376	402
3	Pehar s natpisom	X	65
4	Vrč s ručicom	339	391
5	Vaza sa dvije ručice	razl. *b*	575
6	Pehar —	razl. *a*	575
	TABLA XLVIII.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Ornamentirana hrbina . . .	—	589
2	— —	—	589
3	Hrbina oličena	—	589
4	Okrajak ornamentiran . . .	—	589
5	— s probušenim kljuncem	—	589
6	Okrajak ornamentiran	—	589
7	Hrbina s nastavkom	—	589
8	— —	—	589
	TABLA XLIX.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Hrbine s ornamentiranim nastavkom	—	588
2		—	588
3		—	588
4	Hrbina s oličenom ručicom	309	384
5	Ornamentirana hrbina od ručicâ	—	589
6	Ručica	—	589
7	—	—	589
8	Okrajak s ručicom	—	589
9	Ručice ornamentirane	—	589
10		—	589
11		—	589

Slike br.		Groba br.	Strana
	TABLA L.		
	Svi prijedmeti od ilovače.		
1	Hrbina ornamentirana	93	240
2	— s gukom	—	589
3	Hrbina s ornamentom ispod ručice	—	589
4	Hrbina od dna, rimska . . .	—	591
5	— — . . .	—	591
6	Stalak od pehara, rimski . .	—	591
7	Hrbina od dna, rimska . . .	—	591
8	— — — . . .	—	591
9	— od okrajka, rimska	—	591
10	— od ručice, rimska . .	—	591
11	— od okrajka, ornamentirana i oličena, rimska	—	591
12	Hrbina od okrajka, rimska .	—	591
13	Govegja glava, rimska . . .	361	398
14	Hrbina od okrajka, rimska .	—	591

$^1/_1$ nar. vel.

Tabla XXX.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

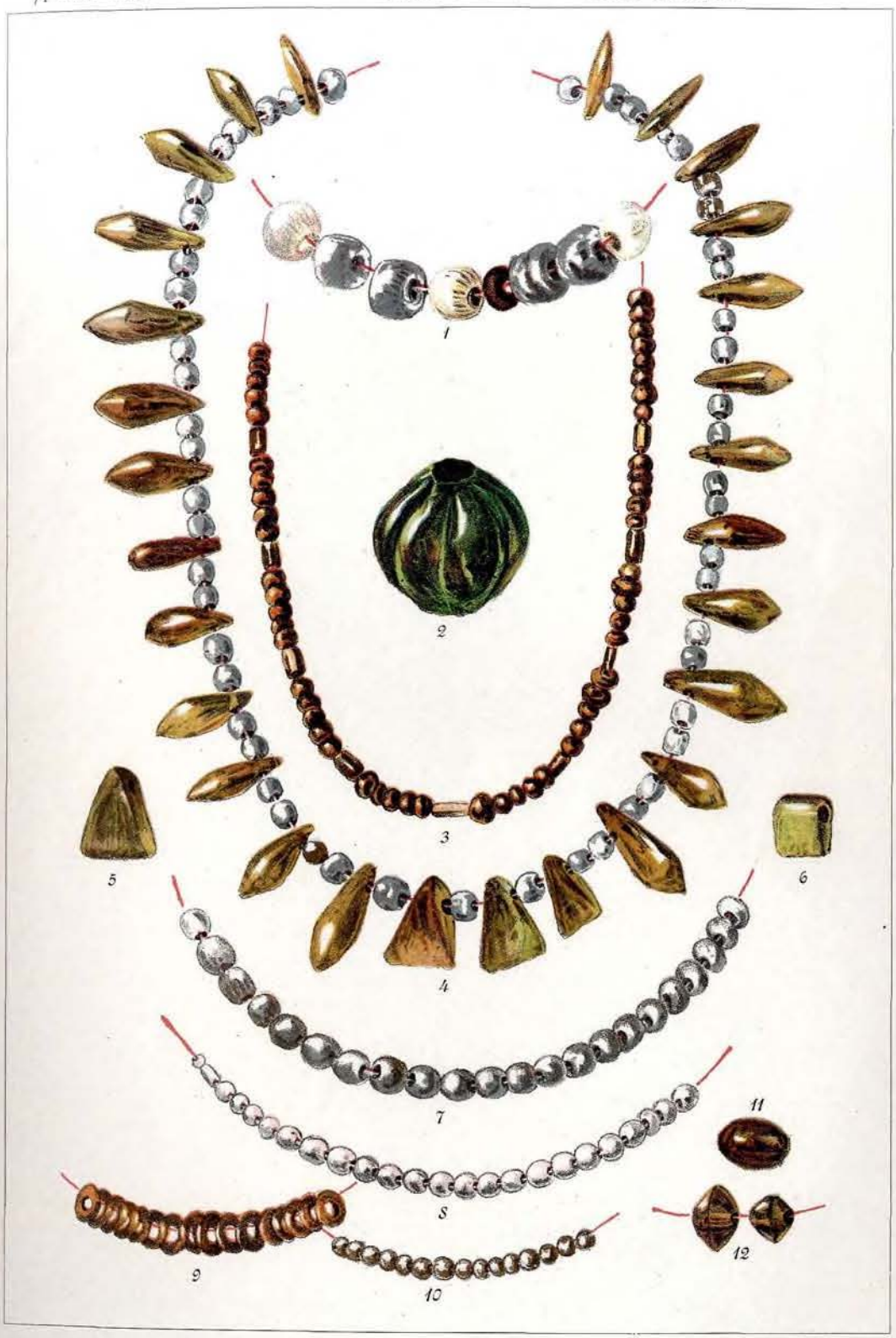

$^1/_1$ nar. vel.

Tabla XXXI.

Uz članak „Nekropola na Jezerinama u Pritoci kod Bišća".

ISPRAVCI.

Na strani

45 kod slike *11.* čitaj mjerilo: 1/1562 mjesto 1/6250.
45 od zdola 5. redak čitaj: *145 m* mjesto *670 m.*
45 od zdola 5. redak čitaj: *37 m* mjesto *170 m.*
49 u opasci ima se pridodati: str. 129 i d.
61 ozgo 2. redak čitaj: *51 m* mjesto *190 m.*
61 ozgo 2. redak čitaj: *30 m* mjesto *120 m.*
80 od zdola 4. redak čitaj: *XV.* mjesto *XIV.*
82 ozgo 17. redak čitaj: *XXXIX.* mjesto *XXXI.*
239 od zdola 7. redak čitaj: jedna od većih i na *tabli XXII., slika 12.* jedna od manjih mjesto: jedna od manjih.
257 od zdola 11. i 12. redak ima se: *tabla XLV., slika 4.* ispustiti.
257 od zdola 7. redak izvoli iza riječi stalkom umetnuti: — *tabla XLV., slika 4.*
262 od zdola 12. redak čitaj: *XXII., slika 6.* mjesto *XXII.*
268 od zdola 1. redak čitaj: *XXIII., slika 33.* mjesto *XXIII.*
371 ozgo 13. redak čitaj: *slika 12.* mjesto *slika 2.*
371 od zdola 15. redak čitaj iza riječi grla: — *Tabla XLIV., slika 9.*
377 od zdola 8. redak čitaj: *XXIX.* mjesto *XXXI.*
401 od zdola 1. redak čitaj: *slika 20.* mjesto *slika 29.*
406 od zdola 7. redak čitaj: *XIV.* mjesto *XVI.*
420 ozgo 5. redak čitaj: *XXXII.* mjesto *XXII.*
437 ozgo 15. redak čitaj: *slika 15.* mjesto *slika 14.*
438 ozgo 16. redak čitaj: *XVII.* mjesto *VII.*
594 u opasci čitaj: str. 230 mjesto slika 230.
597 ozgo 16. redak čitaj: *slike 1.* i *2.* mjesto *slike 1.* do *3.*
597 zadnji redak čitaj: *slika 15.* mjesto *slike 15.* i *17.*
598 od zdola 12. redak čitaj: *slika 9. a* i *b* mjesto *slike a* i *b.*
601 ozgo 10. redak čitaj: *slike 1., 2.* i *6.* mjesto *slike 1.* do *3.* i *6.*
605 ozgo 3. redak čitaj: *slika 4.* mjesto *slika 5.*
608 ozgo 4. redak čitaj: *tabla XXII.* mjesto *tabla XX.*
608 zadnji redak čitaj: *slika 19.* mjesto *slika 9.*
609 ozgo 13. redak čitaj: *slike 37.* i *38.* mjesto *slike 27.* i *28.*
610 u zadnjoj opasci čitaj: 229 mjesto (229).
610 u zadnjoj opasci čitaj: tabla III. mjesto tabla VI.
611 od zdola 18. redak čitaj: *tabla XXVII.* mjesto *tabla XVII.*
615 u drugoj opasci čitaj: Gurina — mjesto Gurina:

Оцјене о дјелима: „Научне вијести из Босне и Херцеговине“ и „Римски путеви у Босни и Херцеговини“.

Овдје настављамо у задњем броју отпочето приопћивање листова од различитих знаменитих лица, којима су у своје вријеме спремљена дјела: „Научне вијести из Босне и Херцеговине“ и „Римски путеви у Босни и Херцеговини“.

Проф. Феличе Барнабеј (Barnabei), директор народног музеја у Риму пише: Веома сам радосно примио презнаменито дјело под насловом: „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, I. св., у коме је говор о археолошком материјалу, изложеном и уређеном у сарајевском музеју, па желим, да буде примљена моја исприка, што тако касно извршујем угодну дужност, да изречем своју благодарност. Та књига, која ми је касно приспјела због погрјешне адресе, била ми је од велике користи, јер се многе ствари, које су ондје расправљене, налазе међу нашим збиркама са фалерског територија, којим су оригинали у антикварним збиркама римског народног музеја у вили Ђулији. Не пропуштам ту згоду, а да одличној управи не изречем осјећаје моје дубоке благодарности и мога поштовања. *(„Ho molto gradito l' importantissimo libro intitolato:* ‚Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, I. Band‘, *in cui si tratta del materiale archeologico esposto od ordinato nel Museo di Serajevo; e desidero sieno accolte le mie scuse se con tanto ritardo compio il grato dovere di esprimere i miei ringraziamenti. Questo libro, che mi è giunto con ritardo per errato inderizzo, mi è stato sommamente utile, perchè molte delle cose quive trattate trovano riscontro nelle nostre scoperte del territorio falisco, che diedoro origine alle raccolte antiquarie del Museo Nazionale romano a Villa Giulia. Colgo l' opportunità per esprimere a cotesto Eccellentissimo Ministero i sensi della mia gratitudine profonda e della mia osservanza.“)*

Грофица Уваров (Uwaroff) у Москви: Најусрдније благодарим министарству за припослан ми ексемплар издане по босанско-херцеговачком музеју публикације „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, I. св., која ми је ових дана приспјела. *(„Ich bedanke mich herzlich beim Ministerium für das Exemplar der vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum herausgegebenen Publication* ‚Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, I. Bd.‘, *das ich dieser Tage bekommen habe.“)*

И. Х. Кросби (Crosby), библиотекар колеџа у Етону: Наредио ми је декан етонски, да Вам изразим његову благодарност за лијепо

и знаменито дјело о археолошкој историји Босне и Херцеговине, које је од Вас примио. Тај је свезак похрањен у археолошкој секцији катедралне библиотеке, којој је то презанимљив прирастак. Веома ћемо бити захвални, ако будемо усрећени и пошиљком даљих свезака. Част ми је и т. д. (*„I am desired by the Dean of Eton to express his gratitude for the handsome and remarkable volume which he has received from you on the Archaelogical History of Bosnia and Herzegovina. The volume has been placed in the Archaelogical section of our Cathedral Library, to which it is an addition of the very greatest interest. We shall be most grateful, if we may be favoured with any further volumes of the series. I have the honour to remain, Sir, your most obedient servant.“*)

Јован Ранке (Ranke), професор у Монакову пише у „Извјештају њемачког археолошког друштва“ (Correspondenz der deutschen archäologischen Gesellschaft): Ко зна, колика замашна питања ваља да се ријеше за прахисторију испитивањем јужних подунавских земаља, тај ће се заједно с нама веселити, што је заједничко министарство за босанске и херцеговачке послове у Бечу отпочело, да објављује из тог презнаменитог подручја изворни материјал. То је дјело: „Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina“, издано босанско-херцеговачким земаљским музејем у Сарајеву, а уређено по дру. Хернесу. Први свезак. Са 30 табла и 700 слика у тексту. Лексикон 8°. Геролда син. Беч 1893. Нарочито оба прва дијела изврсно опремљеног свеска: с расправама из археологије, повијести и етнографије много вриједе за наше нарочите потребе. Ми земљи и заједничком министарству само можемо да честитамо на такоме дјелу, којим су науци учинили велику услугу, као и на великом броју ваљано спремљених снага, које се у појединим одјељењима истичу као аутори. (*„Wer es weiss, welch wichtige Fragen durch die Untersuchung der Süd-Donauländer für die Urgeschichte zu lösen sind, wird es mit uns mit Freude begrüssen, dass das Gemeinsame Ministerium in Angelegenheiten Bosniens und der Hercegovina in Wien begonnen hat, aus diesem so überaus wichtigen Gebiete das Quellenmaterial zu veröffentlichen. Es sind die:* ‚Wissenschaftlichen Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, herausgegeben vom bosnisch-hercegovinischen Landesmuseum in Sarajevo. Redigirt von Dr. Hörnes. Erster Band. Mit 30 Tafeln und 700 Abbildungen im Text. Lexikon-8°. Gerold's Sohn. Wien 1893‘. *Namentlich die beiden ersten Theile des vortrefflich ausgestatteten Bandes: mit Abhandlungen zur Archäologie, Geschichte und Volkskunde sind für unsere speciellen Bedürfnisse bedeutsam. Wir können dem Lande und dem gemeinsamen Ministerium nur Glück wünschen zu dem Werke, mit welchem sie der Wissenschaft einen wichtigen Dienst erwiesen haben, sowie zu der grossen Zahl vortrefflich geschulter Kräfte, welche als Autoren der einzelnen Abschnitte auftreten.“*) Опширна оцјена у „Archiv für Anthropologie“ приређена.

Naučno ispitivanje u Dalmaciji.

Priopćio

dr. **Moriz Faber.**

Zimi 1888.—1889. išao sam uz pripomoć visokog c. i kr. ministarstva u Dalmaciju u tu naročitu svrhu, da razgledam Farlatijevu ostavštinu u kućnoj biblioteci grofova Fanfogna-Garagnina, pa da upotrijebim tamošnji historijski materijal, i što ga u opće nagjem u bibliotekama i arhivima Fanfogna i drugdje po Dalmaciji, naročito u koliko se odnosi na Bosnu i Hercegovinu.

Što se ponajprije tiče prve tačke, tako zvanih Farlatijevih spisa, priklopio sam kodeksu, koji sam označio pismenom *A.* jedno pismo Coletija, literarnog baštinika Farlatijevog od 17. novembra 1776., tadašnjemu (predzadnjem) nadbiskupu spljetskom, grofu Garagninu, gdje on te kodekse grofu prikazuje s tom primjedbom, da ih je našao, kad je prigodice pregledao Farlatijevu ostavštinu. Od rečenog nadbiskupa prešla je ta ostavština na njegovu nećakinju, zadnju potomku grofovskog plemena Garagnina, koja se udala za grofa Fanfognu u Zadru. Kad je ona god. 1873. umrla, prešla je, kako cijela ostavština Garagnina, tako i cijela biblioteka na sadašnje grofove Fanfogna-Garagnine.

Farlatijevi kodeksi mogli bi se podijeliti na dvije hrpe:

A. 1. „Spalatensia, Sibenicensia, Aemonensia, Arbensia, Chatarensia, Jadrensia, Corcyrensia, Melitensia, Nonensia, Ragusina et Hungarica VII.“

Ovdje su ponajviše notarijalno ovjerovljeni prijepisi, rijetko originali povelja svake ruke, što ih je dotični prepisač poslao Riceputiju, ali bez ikakvog reda, u svemu dakle spisi, koji su piscu djela „Illyricum Sacrum“ služili kao izvor.

B. Kodeksi:

2. „Bosnensia, Delmitana et Cninensia VI.“
3. „Salonitana ac Spalatensia sacra X.“
4. „Traguriensia ecclesiastica et civilia.“

5. „Pharansia et Sibenicensia III.“
6. „Acta nonnullorum Sanctorum in Dalmatia V.“
7. „Salonitana ac Spalatensia varia VIII.“
8. „Episcopi Maccarschenses et Nonenses.“
9. „Spalatensia IX.“
10. } „Georgius I.“ (nadbiskup spljetski).
11. }

U ovim je kodeksima malim dijelom izvorni materijal, ali o svijem u naslovima naznačenim materijama ima fragmentarnih pokušaja, da im se u glavnim crtama prikaže povijest, historičkih priloga na talijanskom jeziku, u svijem kodeksima od iste ruke, a onda pri okrajku naknadne bilješke naglim pismom, istovjetnim s gornjim, i onda u dodatku uz svijeh devet kodeksa bilješke, citati izvora uz pojedina fakta i godine, takogjer od iste ruke, izmiješano na latinskom i talijanskom jeziku.

Dvanesti, Farlatijev ili Coletijev kodeks, koji nas direktno ne zanima, bavi se isusovačkim pitanjem prošlog vijeka i o tome donosi nekoliko pisanih i štampanih rasprava.

Sa svijem odvojeno od rečenih rukopisa (odnosno štampanih komada) ima u Fanfogninoj biblioteci pod papirnim koricama bez natpisa svakojakih pisama, megju njima i original s. XIV. ili XV. (pošljednji se tiče trogirske mjesne povijesti); za tijem i jedna mala knjižica (rukopis) u kvartu: „Diverse notizie dello stato della Christianità ne' Regni della Bosna, di Servia e di Bulgaria. Raccolte da me Matteo Gondola, in occasione della mia Ambasceria alla Porta per l' l' Ecc^ma^ Republica di Ragusa, anno....“ (godine nema). Po ovom zadnjem spisu, u kome se prepoznaje razgovijetni, pravilni tip Coletijeve ruke, pripadaće i ova mala kolekcija velikoj zbirci Farlatija.

Ako je sada ova zbirka u istinu ona, kojom se Farlati služio pišući svoj Illyricum Sacrum, ko je onda pisac gore spomenutih priloga, i u kojem odnošaju stoje u opće ovi spisi prema Farlatijevoj golemoj radnji?

U tom pogledu možemo nadovezati na uvod sveske I. Illir. Sacr.:

Pod kraj XVII. vijeka bio je jedan mletački Isusovac P. Philippo Riceputi u bečkom bogoslovskom fakultetu na naukama. Baš u ovo vrijeme otvorilo se u bečkom dvoru po velikim dogagjajima na istoku veliko polje njegovoj djelatnosti na političkom, a s tijem u svezi i na religijoznom polju na balkanskom poluostrvu. U isto vrijeme izvojevali su Mleci sretno neke vojne u Dalmaciji na kopnu, a na moru u grčkom Arhipelagu.

Svi ti dogagjaji, koji su i papu (Inocenta XI.) veoma zanimali, probudili su u mladom o. Filipu misao, da u interesu katoličke crkve u balkanskim zemljama na talijanskom jeziku napiše veliko historičko djelo,

koje bi obuhvatalo gragjansku i crkvenu povijest područja starog rimskog Ilirika, dakle u bitnosti južnih Slavena. Revni Isusovac poduhvati se u brzo raznih pripravnih radnja i uz razne preporuke proputova nekoliko puta svu mletačku Dalmaciju. Papi se ta zamisao veoma svidjela. On pozva Riceputija u Rim, te mu stavi na raspolaganje kurijalne arkive, biblioteke vatikana i propagande. Ali pošto o. Filip nije mogao da podnese grozničavo podneblje rimsko, preseli se s privolom papinom poslije dvije godine od prilike, u Padovu. Biće da je i signoriji bilo drago, da se to djelo piše u Padovi, pod njezinom narodnom i u drugu ruku strogo katoličkom egidom. U Padovi i ostade sjedište redakcije osnovanog velikog djela, koje je trebalo da izagje u Mlecima, dakle i pod mletačkom cenzurom u štampariji Riceputijevoj (S. Moisé).

Materijal je Riceputiju uz njegovo revno sabiranje tako narastao, kako se nije nadao. On umrije, a još ne bješe naštampan ni jedan tabak. S dozvolom i pod egidom Mletaka, nastavi djelo dojakošnji pomoćnik Riceputijev zadnjih godina, P. Daniele Farlati iz reda Isusovaca. Neobičnoj revnosti toga muža valja nam zahvaliti, što je svijet ugledao poznati Illiricum Sacrum. Nego jedva što je preuzeo redakciju, bilo mu je jasno, da se po dojakošnjoj osnovi ne može nastaviti. Zadatak bude stegnut jedino na religijoznu stranu, t. j. na ilirsku crkvenu povijest. Djelo je bilo namijenjeno svemu katoličkom svijetu, pa ga za to valjade napisati na latinski jezik. Što se tiče kritične strane toga djela, to niti su Riceputi ni Farlati bili dorasli svome zadatku. Još više nego u Riceputija, ističe se u Farlatija pretjerani način pisanja uz opširno i suhoparno prikazivanje i neprestano ponavljanje, te njihovi spisi ni u kom pravcu ne dostigoše klasičko djelo Lucija Trogiranina, koji je prigodom svog općenja s Bolandistama prošao najbolju kritičku školu onog vremena. Samo golema prilježnost Riceputija i Farlatija u sabiranju dala je djelu Illiricum Sacrum za budućnost njegovu vrijednost. Farlati je izdao šest debelih svezaka u foliju, pa ipak djelo ne mogaše da dovrši. Našljednik mu bude Coleti, takogjer iz reda Isusovaca, koji je izdao 7. svezak, te se, kako se čini, poduhvatio, da cijelo djelo preradi (isp. niže), ali nije ništa dao na svijet, jer je i njega u tome smrt zatekla.

Rukopis Coletijev poznat je iz gore citiranog pisma nadbiskupu Garagninu. Ističu se u njemu zamašne, čvrste, pravilne crte.

Drugo jedno, sitno i maleno, mjestimice jedva čitljivo pismo nalazi se samo rijetko, i to samo u korekturama i popunama, i samo na jednom mjestu zapisana je njim opsežnija bilješka. Sad u kodeksu *A.* uz jednu kopiju od povelje Ill. Sacr., svez. V., str. 247, Sp. 1., lijevo, gore uz okrajak i ispod teksta ima primjedaba od te ruke, koje se na jednakom mjestu doslovce ponavljaju i u štampi l. c. Može se dakle uzeti, da je to Farlatijeva ruka.

Treća ruka, koja se raspoznaje i pri korekturama, i od koje potječu poznati prilozi, mora dakle da je Riceputijeva. Više je puta Riceputi sam prepisivao i to velikim čitljivim pismom. Poslovni su fragmenti pisani sitnim hitrim rukopisom, koji se karakter još više ističe u dodacima, primjedbama sa strane, citatima i t. d. Ali uza svaki od tijeh dodataka ima još vazda pridodan ili pred njih stavljen čitav bujno izmiješani niz svakojakih bilježaka i citata. Ovi su po gotovo tek samo nabačeni i jedva se mogu čitati, tako da se prvobitni karakter čistopisa u kopijama jedva opet može raspoznati.

Upitni su dakle prilozi po Riceputiju osnovani kostur, na kome je ovaj htio da gradi veliko svoje djelo. Oni su zasnovani na temelju puno manje zalihe izvora i literarnog znanja, nego što je to pri Farlatijevom izdanju, i malo ima u njima, što sadržajem odmiče od djela Illyricum Sacrum, a i to su naročito samo godišnji brojevi, koje je Farlati ispravio. Ti prilozi dopiru kroz i kroz do početka, a ne do svršetka prošloga vijeka, nov dokaz za to, da ih je Riceputi napisao.

Što se tiče drugih spisa pripojenih zbirci, to se po njima može razabrati, kako je Riceputi prikupljao svoj materijal.

Otpočeo je Riceputi putovanjem, na koje je pošao obilato snabdjeven pismenim preporukama. Svagdje on kupi suradnike i kopiste. Većinom su to svećenici, njih četiri do pet u jednom mjestu. Rijetko je kada sam kopirao. Te su kopije odmah u samom mjestu notarijalno ovjerovljene. Manje ima originala. Kopiste rade svoj posao na taj način, da jedan odmah od jedan put pošalje oveću partiju, pa pošto, kako je rečeno, u jednom mjestu ima više kopista, to mnogo puta dolazi više puta isto. Daleko pretežniji je dio štampan, ali bude li koji put štogod, što nije štampano, onda ne valja zaboraviti, da je to sumnjiv prijepis, kome „original“ sam često potječe iz treće ili četvrte ruke. Da za vjernost kopije dobije koliko toliko jamstva, čini se, da se Riceputi postarao, da od jednog te istog komada dobije više kopija.

Čini se, da je Farlati upotrijebio cijelu zbirku. Istina naigje se na jedan ili drugi komad, koji nije izdan, ali to se može protumačiti malenom njegovom vrijednošću. Više udara u oči, kad se jedna mala veoma zanimljiva spljetska privatna isprava, s. XIII., nahodi u originalu u kodeksu *A*., ali je nema na dotičnom mjestu u Illyr. Sacr., svez. III., dok je sa svijem analogan komad, gotovo iz istog vremena štampan u Illyr. Sacr. Može biti, da je Riceputi taj komad naknadno ušio.

Da progovorim o kodeksima samim u njihovoj današnjoj podobi, oni su svi uvezani u bijeloj ljepenci, u glavnom su poredani po biskupijama, ali u tome obimu bez ikakva reda. Pošljedica je, da spisi nijesu skroz

foliirani ili paginirani, dok su opsežniji komadi većinom foliirani i paginirani. O citatu iz kojeg kodeksa ne može dakle biti govora. Čini se, da ih je tako već svezao Riceputi, jer se u naslovima kodeksa, koji su na hrptu, prednjim koricama ili na njihovom prvom listu (većinom različiti izmegju sebe), poznaje Riceputijev rukopis. Ali je i to moguće, da su kasnije vezani, ili da su razmetnuti, pa iznova vezani, jer ima više starijih a različitih naslova, koji su precrtani.

Ovi kodeksi čine samo maleni dio velike zbirke. Veoma velik elenk ima u gimnazijskoj knjižnici u Zadru, ali ga referenat nije mogao vidjeti, jer je bio uzajmljen. I za trogirsku familiju De Nutrizio vele, da ima Farlatijeve ostavine, ali se nije moglo dobiti pristupa.

Što se pak tiče kodeksa *B.* 2. obilježen je na hrptu rukom Riceputijevom riječima: „Bosnensia, Delmitana et Cninensia VI.“, a na naslovnom listu stoji takogjer: „Bosnensia sacra et prophana“.

I ovdje su zajedno svezani različiti veliki i mali komadi nejednakog formata. Početak čini jedan tabak malog formata. Na ovom ima najprije ovaj biskupski katalog iz Bosne (Riceputi):

Episcopi Bosinenses, qui quondam Coecovacenses, nunc et Diaconenses dicti.

1. Vladislaus primus episcopus Bosinensis florebat an. 1141.
2. Micouanus sedebat anno 1150.
3. Radagastus sedebat anno 1191.
4. B. Joannes Teutonicus Magister Generalis ord. Predicatorum florebat anno 1238.
5. Annus florebat anno 1245.
6. Joannes Friburgensis florebat anno 1253.
7. Andreas Vngarus florebat anno 1280.
8. Benedictus Vngarus florebat anno 1309.
9. Petrus Vngarus florebat anno 1314.
10. Peregrinus e Saxonia florebat anno 1346.
11. Petrus II. Bosnensis florebat anno 1350.—1367.
12. Georgius sedebat anno 1383.
13. Jo. Tomaęus ord. Min. florebat circa annum 1402.
14. Antonius Bogilouich } ord. S. Francisci episcopi simul Bosnenses
15. Stephanus Radouich } 1434.
16. Antonius Polus de Mattheis florebat anno 1473.
17. Donatus à Turri sedebat anno 1516.
18. Michael Queserius sedebat anno 1519.

19. Georgius Palioneus sedebat anno 1526.
20. Daniel Vocalius sedebat anno 1555.
21. Nicolaus Vgronouich Administrator Bosnensis anno 1565.
22. Franciscus ord. S. Francisci sedebat 1588.
23. Joannes Semeca florebat anno 1590. ord. Prędicatorum.
24. Franciscus Ballich ord. S. Francisci sedebat 1610.
25. N. N. consecratus Spalathi anno 1626.
26. Jo. Tomeo Marnavichius electus 1631.
27. Paulus Possilouich ord. S. Francisci electus 1642.
28. Jo. Hieronymus de S. Petronilla sedebat anno 1644. ord. S. Francisci.
29. Marianus Marauich sedebat anno 1645.
30. Nicolaus Plumbeus ord. S. Francisci sedebat anno 1670.
31. . . . Bernauich ord. S. Francisci obiit. 1703.
32. Georgius Patacich . . .
33. . . . Bacich . . .

Na zadnjoj strani stoji od iste ruke:

Bosina.

ca. 1306. Resignante Guiccardo fit Adm. Benedictus Suaciensy.
1308. Benedicto facto Archiepiscopo Rag. fit Episcopus Petrus.
1312. Mladinus Banus Bosinę.
1313. Franciscus Canonicus Bosinensis.
1320. Sarraium.
1327. Domenicani in Bosina. Franciscani.
1324. Banus Bosinę Stephanus.
1338. Predicatio in Bosina.
1315. Petrus Episcopus Bosinensis fit sub an. 1338.
1334. Mandatum Episcopi Bosinensis.
1334. Laurentius de Canon. Bosn. fit Episcopus Bos. per ob. Episcopi Petri. Ser.

Sada slijedi jedan svezak označen sa: f. 181—182. Ovdje ima vijestî iz bosanske povijesti iz godine 1222.—1476. s dotičnim citatima. Tako:

Za godinu 1222. o poslanstvu locensis antistes-a kao apostolskog legata po Honoriju III. i t. d. bez citata.

Primjedbe uz 1233. o „Bosinae Conuersio“ s citatom: Sigismundus Ferrarius de rebus Hungariae Provinciae Sacri ordinis Praedicatorum dio 3., knj. 4., str. 464. Isto tako za 1460. L. c. str. 496.

Card. Jo. Stoic: — Refert Joan. Plodius legisse se apud nonnullos authores eundem Joannem cuiusdem ecclesie Patriarcham fuisse str. 432, dio 3., knj. 1.

B. Jo. de Dominici. Nadbiskup dubrovački po Grguru XII. učinjen kardinalom i kao legat poslan kralju Sigismundu „ut apparet ex litteris ab ipso Cardinale Budae datis anno 3. Pont. eiusdem Gregorii, hoc est anno Christi 1409. Deinde C. V. Sigismundum Feovarium", str. 399, l. c.

Uz (XXXII. MM. fratri Dominicani) stoji primjedba Maljoheja za god. 1250., da su fr. Pavla Hungara „pagani" spalili kao mučenika. Antonius Senensis izvješćuje u kronici od 1240.—1250. da su Turci u Bosni i Dalmaciji utopili 32 fratra.

O ostalim mučenicima izvješćuje Leander. Poslanstvo nadbiskupa od Kaloseje (Calosea) po zapovjedi papinoj na suzbijanje heretika u Bosni i Dalmaciji. On nije ništa opravio, te je provinciju predao Dominikancima 1222. Sigismundus Ferrarius, str. 65, dio 1., knj. 1., (B. Gregorius Spalat. Vngriarum Antistes effectus). Uvagjanje propovjedničkog reda u Dalmaciju 1217. po fratru Gregoriju, Dalmatincu, drugu sv. Domanika, koji je najprije u Spljetu ili Solunu te godine pod auspicijama nadbiskupa Syrina Hungara spljetskoga osnovao konvente poslije Maluonda i Plodija. On podijeli provinciju. Godine 1476. odvojena zbog množine konvenata dalmatinska provincija od ugarske, str. 67, dio 1., knj. 3.

O florentinskom kardinalu Beatus Joannes Dominici, nadbiskupu dubrovačkom. Životopisne bilješke po Ferraru, l. c., str. 156—213.

Naposlije slijede različite bilješke iz godina 1238.—1310., ali u svijema nema ništa novo. Papinski listovi i Ferrari glavni su izvori.

Sada slijedi tabak i na njemu velikim pismom, valjda od Riceputijeve ruke, nacrt iz bosanske povijesti. Na otražnjoj strani praznog lista, koji prijašnjem odgovara, nalazi se:

Finis regni Bozinensis, obseruanda diuersitatis annorum ratio: Stephani regis excoriati calamitas: Matthias Vngariae rex Bozinam recipit et Muchametem fama sola fugat. Couazda ex Jo. Leunc. Pand. Hist. Turc.

Na prvoj strani stoji desno gore pri kraju, Hist. Byz., To. XXI., p. 340. Pošljednji je broj precrtan, isto tako 2:6, a istom je 3:123 ostavljen.

Sad slijedi sitnim, gotovo nečitljivim pismom: „Copia estratta dagli Annali della Provincia di Bosna Argentina, gore desno od ruke Riceputijeve: „Episcopi Bosinensis ex Ord. diui Francisci 148". Prikazuju se anali prvih 8 biskupa bosanskih.

Isti ovi „anali" gotovo se doslovce ponavljaju u spisima fra Luke Vladimirovića, koji su u kodeksu. Biće da je to isti komad, ali s nešto promijenjenom redakcijom.

Folije 230 i 231, koje sada slijede, dospjele su ovamo pometnjom uvezača, a pravo bi im mjesto bilo na kraju fragmetarne povijesti bosanske biskupije, fol. 186—229, koja sada slijedi. Ta je radnja dakako isto takova,

kao i ostali prilozi. Nema ondje ništa, što već ne bi bilo puno bolje i tačnije obragjeno u Ill. Sacr., kod Iv. Lucija i suviše i u Giardina Serafica (Viridarium Seraficum), kojom se knjigom Riceputi najradije služi. Najviše ako vrijedi napomenuti, da je više istaknuto postanje bosanske biskupije iz stare crkve kreševske (Cressevo) nego u Farlatija, te se bosanska dijeceza upravo naziva kreševskom biskupijom.

To, što je gore rečeno, vrijedi jednakim načinom i za povijest biskupije kninske u Delminiumu (duvanjske, Duvno, Dumno).

U kodeksu 9. ima uložena mala knjižica u osmini, s. XVIII.:

„A Laude di Dio M. D. Li alli 12 febbjs a Novegrade.

Qui de sotto scriueremo le consuetudini che son state del Paese di Croatia comminciando a Trino fino a Nona, le quali consuetudini hanno amministrato i Noni, Ani et Proani et noi dopo di loro. Et....". Na kraju stoji:

„Joannes de Morea traduxit. Gio. Maria Benvenuti Cance Pretorio ha fatto copiare dal volume dei Processi Civili dell' Illmo s^{e} Antonio Klavagier fu Conte in Zara a. c. 143".

To djelce biće da je po odredbi mletačkih vlasti pribrano južnoslavensko običajno pravo, kako se razvilo u Dalmaciji. Trina biće valjda arbanaška rječica toga imena, a ne možda Drina, zapadna megjašica. Prva čini južnu megju mletačkom utjecaju. U koliko je tu zbilja napisano drevno slavensko pravo, to mora da pokaže kritika. Na žalost je to i po jeziku zanimljivo djelce u tome vidu tek kopija prijevoda.

Što se tiče biblioteke obitelji Fanfogna-Garagnin, to u njoj ima osim opće poznatih djela o južnoslavenskoj, ugarskoj i mletačkoj povijesti u istinu zanimljivih komada. Samo je na žalost cijela biblioteka u najvećem neredu, pa je tijem prijegled veoma otegoćen. Ima doduše sasma po današnjem načinu napisan katalog iz početka ili sredine stoljeća, ali je sa svijem nepotpun, pa mnogo koješta što je u njemu zapisano, ne može se više naći.

Od rukopisa na prvom su mjestu staroslavenski rukopis sv. Grgura i divotni kodeks Tome spljetskog. U potonjem osim toga ima Mica Madius Historia de Barbazanis i tako zvana Tabula Acutheis. Za Tomu ima taj kodeks samo još subsidijarnu vrijednost, otkako je nagjen mnogo stariji spljetski kodeks. Velika mu se vrijednost još može pripisati u pravcu umjetničko-historičkom zbog svojih veoma zanimljivih minijatura i inicijala u gotskom slogu. Spominje ga Eitelberger u svom djelu: „Die Kunstdenkmäler Dalmaziens". Pisan je za cara Sigismunda.

Izmegju štampanih stvari najdragocjenija su oba štampana komada, s. XV., Coriolanus Cepio i Epistolae S. Cypriani (potonji iz posve separirane duhovne biblioteke više puta spomenutog nadbiskupa grofa Garagnina).

Vrijedi još da se napomene rijetka knjiga Bommana Gianantonia: Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna. Sv. 2. Mleci 1775. U dva primjerka.

U Spljetu pošlo je izvjestitelju za rukom, te je dobrotom tamošnjeg prvostolnog kapitulara i arkivara, gospodina Devića, mogao — na žalost samo kratko vrijeme — da zaviri u ono doba neuregjeni kapitularni arkiv.

U njemu ima veoma znamenitih komada:

I. Prije svega valja napomenuti nada sve dragocjen evangelijar. Po pismu biće da potječe iz svršetka VII. ili početka VIII. vijeka. Pošto samo osnovanje metropolije solunske i spljetske pada u zadnja dva do tri decenija VII. vijeka, to je on pisan pod jednim od prvih nadbiskupa spljetskih. Možda ga je već ponio prvi nadbiskup Ivan Ravenjanin iz Italije. I po svojoj je svrsi zanimljiv, pošto je to bilo ono evangjelje, na koje su sufragani svome metropolitu zaklinjali vjernost. Takve su zakletve zapisane na više mjesta uz potpise dotičnih sufragana, ali sve mahom s. XI., pod nadbiskupom Lovrincem. Sufragani Prodanus od Nove i t. d. svi su dosta poznati.

II. Osobito je takogjer znamenit na žalost nepotpuni rukopis Tome spljetskog. Po pismu biće da pada u XIII. vijek, te je, ako ne autograf piščev (1200.—1268.), a ono svakako iz prve ruke od ovoga crpljen. Na svaki bi ga način trebalo uzeti za osnovu novom izdanju toga pisca[1]).

Na povratku iz Dalmacije navratio se izvjestitelj i u Mletke, da eventualno pribere materijala za povijest o postanju djela Illyricum Sacrum od Farlatija.

Megju tijem nagjeno je samo:

A. U kralj. državnom arkivu:

I. Uz sv. III.:

1. Aprobacij od Inquisitore generale del sacro Officio di Venezia (ispunjena blanketa) od 13. aprila 1763., br. 1022.
2. Isto od Publico Revisore od 27. augusta 1763.

II. Uz sv. VI.:

1. Inquis. gener. approb. etc. od 20. novembra 1777., br. 1183.
2. Od Publico Revisore, 7. decembra 1777.
3. Od Priora della Università de' Libraj e Stampatori, 10. decembra 1777.

B. U Markovoj biblioteci nepotpun eksemplar Illyrica Sacra, koji je za to zanimljiv, što ima u njemu mnogo veoma znamenitih dodataka i korektura od Coletijeve ruke, te djelo u tom obliku više nije dospjelo u štampu.

---

[1]) Kako doznajemo, objelodaniće taj kodeks kanonik g. Rački u Zagrebu.

Грађа за флору лишаја у Босни и Херцеговини.

Приопћио

др. **Александар Цалбрукнер.**

Откако је изашла моја расправа „Prodromus einer Flechtenflora Bosniens und der Hercegovina“ (Annalen des k. k. naturhist. Hofmuseums in Wien, св. V., 1890., стр. 20—48[1]) примио сам у новије доба више макар већином само помањих збирака лишаја из Босне и Херцеговине, да их одредим. Ја ћу овдје да набројим врсте, које су ми стигле у тим збиркама и назначићу уз то, што у литератури има о флори лишаја у нашем подручју и тиме предајем грађу за флору лишаја у Босни и Херцеговини јавности.

Ове колекције, што слиједе, темељ су овоме прилогу.

1. Већ сам у своме „продрому“ истакао путовање и ревно сабирање покојног лихенолога Х. Лојке у Босни и Херцеговини. Али онда ми је при руци било само оно мало његових биљежака из његове збирке, које су објелодањене страном већ у литератури (Nylander: Addenda nova ad Lichenographiam europaeam. Cont. XLII. in flora 1885., стр. 129—136), страном у ексикатима (Lojka: Lichenotheca universalis). Али данас могу да све врсте, које је Лојка сабрао, уврстам у списак што слиједи, пошто је данас Лојкина збирка у ботаничког одјелења ц. кр. природописног дворског музеја у Бечу. Све врсте те збирке нашао сам махом коректно детерминиране, али по коме су одређене, не могох поуздано утврдити, него мислим, да их је одредио госп. др. В. Ниландер у Паризу, који је описао и нове врсте Лојкине збирке.

2. Лишаји, што их је госп. кустос др. Г. пл. Бек прикупио на трећем свом путу у Босну. Госп. кустос Бек извјешћује о том свом путу у аналима ц. кр. природописног двор. музеја у Бечу (св. VIII.,

---

[1]) *Због краткоће цитираћу овдје даље мјесто цијелог наслова само: „A. Zahlbr., Prodr.“.*

1893., Биљешке, стр. 65—66). Томе бих ја извјештају само додао, да се поход Маторца (1939 *m*) из Фојнице код Киселјака показао особито издашан. Старе предалпинске шуме те горе не само да у опће обилују криптограмима, него у њима има мноштво, па и доста ријеткијех и занимљивијех лишаја. Ја бих оне испитиваче, који хоће да у Босни лишаје траже, нарочито на ово мјесто упутио.

3. Даљу једну збирку лишаја добио сам од госп. о. Ер. Брандиса из околице травничке. У своме приносу флори травничкој (исп. ниже) наводи о. Брандис и више лишаја, које му је одредио госп. Хора. У збирци мени посланој било је и више врста, које су на оном мјесту већ наведене; ја их у моме списку биљежим знаком усклика.

4. Госп. М. Шварц, гостионичар у Фојници код Киселјака сабира по наруџби госп. кустоса пл. Бека за ботаничко одјелење ц. кр. природописног дворског музеја у Бечу биљке у околини свога обиталишта. Што је у његовој збирци било лишаја — већином с грмља и лишћа — уврстио сам у мој списак.

5. Неколико лишаја добио сам од госп. К. Малија мл., које је он присабрао код Дôње Тузле.

Списку о флори лишаја Босне и Херцеговине (исп.: A. Zahlbr., Prodr., стр. 22) ваља додати:

Brandys E.: Botanische Beiträge zur Flora von Travnik (Jahresheft des naturwiss. Vereines des Trencsiner Comitates, 1890/91, стр. 49—78).

Хофман Ф.: Прилог за познавање босанске флоре (Oesterr. botan. Zeitschrift, XXXII., 1882., стр. 259).

Nylander W.: Addenda nova ad lichenographiam europaeam. Cont. XLVII. (Flora 1887., стр. 129—136).

Овим се прилогом број за Босну и Херцеговину познатих лишаја повисује за 11, а број врста за 73, за ово подручје је дакле познат 71 род са 288 врста. По мени је у томе прилогу ново описан *Rhizocarpum geographicum* n. op. и *Lobaria pillmonacea* (Хфмн.) Nyl. var., *isidiosa* и var.

Коначно нека ми је допуштено, да на овом мјесту госп. кустосу пл. Беку, о. Е. Брандису и К. Малију изречем своју најусрдниј благодарност, што су ми добростиво препустили своје збирке.

Разр. I. **Archilichenes** Th. Fries.

Famil. Usneacei.

Usnea Ach.

Usnea barbata var. *florida* (L.) Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 22. — Босна: око Травника (P. Brandis).

— var. **hirta** E. Fries, Lichgr. Europ. 1831., стр. 18. *Lichen hirtus* Linné, Flor. Suec. 1745., бр. 989. Flora apud Brandis у Jahreshefte, Trencsin 1891. (Флора око Брасела и Годишњак, Тренчин 1891.), стр. 78. — Босна: код Травника (P. Brandis).

— var. *dasypoga* (Ach.) Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 23. — Босна код Травника (P. Brandis).

Usnea articulata[1]) Hoffm., Deutschl. Flora, II. Theil f. d. Jahr 1795. (Флора Њемачке, II. дио, 1795.), стр. 133; Körb., Syst. Lich. Germ., стр. 4. *Lichen articulatus* Linné, Spec. Plant. 1753., стр. 1156. — Херцеговина: по буквама на Борашници код Коњица (Lojka).

— **ceratina** Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 619α; Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 4. *Usnea barbata* var. *ceratina* Schaer., Spicil, X., 1840., стр. 505; Nyl., Synops. I., стр. 268. — Босна: У једног облика округласте, блиједолике гомилице на крају више мање глатких огранака; код Фојнице (M. Schwartz).

— **plicata** Hoffm., Deutschl. Flora 1795., стр. 132; Ach., L. U. 1810., стр. 132; Nyl. у Flora 1875., стр. 103. *Lichen plicatus* Linné, Flora Suec. 1745., бр. 984. — Босна: око Фојнице (M. Schwartz).

Alectoria Th. Fries.

Alectoria sarmentosa Ach., L. U. 1810., стр. 595. Stzbgr. in Ann. k. k. naturhist. Hofmus. in Wien (Сједн. извј. у аналима ц. кр. природопис. дворског музеја у Бечу), св. VII., 1892., стр. 123. *Lichen sarmentosus* Ach. у Vet. Akad. Handl. 1795., стр. 212. — Херцеговина: по буквама на Борошници (Lojka).

— **implexa** var. **cana** Nyl. apud Norrlin. Stzbgr. in Ann. k. k. naturhist. Hofmus. in Wien, св. VII., 1892., стр. 131. *Alectoria jubata* var. *cana* Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 593. — Босна: на буквама код Фојнице (l. M. Schwartz).

Alectoria prolixa (Ach.) Nyl., cfr. Stzbgr. in Ann. k. k. naturhist. Hofmus. in Wien, св. VII., 1892., стр. 127. *Alectoria jubata* var. *prolixa* Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 23. — Босна: Фојница код Кисељака (M. Schwartz); Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Evernia Ach.

Evernia prunastri (L.) Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 23. — Босна: код Травника (P. Brandis); Херцеговина: по буквама на Борашници код Коњица (Lojka).

---

[1]) Крупније штампане врсте, односно одлике нове су за ово подручје.

Evernia divaricata Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 441, табла X., слика 244.; Nyl., Synops. I., стр. 285; Th. Fries, Lichgr. Scand., I., стр. 30. *Lichen divaricatus* Linné, Syst. Nat., 1767., стр 713. — Херцеговина: по буквама на Борашници код Коњица (Lojka).

Ramalina Ach.

Ramalina calicaris E. Fries, Suec., стр. 72; Nyl. у Bull. Soc. Linn. de Normandie 2. издање, св. IV., 1870., стр. 33. *Lichen calicaris* Linné, Flor. Suec. — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Physcia venusta Nyl., Synops. I., стр. 421. *Parmelia venusta* Ach., Mitth. 1803., стр. 211, табла VIII., слика 5. — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Ramalina farinacea Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 606; Nyl., Ramalin., 1870., стр. 34. Stzbgr. in Jahresber. der naturf. Ges. Graubündens (Сједн. извј. у годишњаку природоп. друштва у Граубиндену), ново издање, XXXIV., 1891., стр. 92. *Lichen farinaceus* Linné, Flor. Suec. 1745., стр. 957. — Босна: у необично дугим ексемплarима (Thalus, 12—15 *cm* дуг), на буквама код Фојнице (M. Schwartz).

— **fraxinea** Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 602. *Ramalina calicaris α. fraxinea* (L.) Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 23. — Босна: на буквама код Фојнице (M. Schwartz); Херцеговина: по буквама на Борашници код Коњица (Lojka).

— var. **calicariformis** Nyl., Ramal. 1870., стр. 38. Stzbgr. in Jahresb. der naturf. Ges. Graubündens, ново издање, XXXIV., 1891., стр. 92. — Босна: по буквама код Фојнице (M. Schwartz).

Ramalina populina Wainio у Medd. Soc. pro fauna et flora fennica, XIV., 1888., стр. 21. *Lichen populinus* Ebrh., Pl. Crypt. Dec., XXVIII., бр. 276., (1793.). *Ramalina calicaris β. festigiata* (Pers.) Fries. A. Zahlbr., Prodr., стр. 23. — Босна: код Травника (P. Brandis); по буквама код Фојнице. (M. Schwartz).

Ramalina pollinaria Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 608. *Lichen pollinarius* Westr. у Vet. Akad. Handl., XVI., 1794., стр. 56. — Херцеговина: по буквама на Борашници код Коњица (Lojka).

— **dilacerata** Hoffm., Herb. viv. 1825., стр. 451; Wainio у Medd. Soc. pro fauna et flora fenn., XIV., 1888., стр. 14 et 21. *Ramalina minuscula* Nyl., Recogn. Ramal., 1870., стр. 66. Stzbgr. Europ. Ram., 1891., стр. 116. — Херцеговина: по јеловој кори на Борашници код Коњица (Lojka).

Fam. Cladoniacei.

Cladonia.

Cladonia rangiformis Hoffm., Deutschl. Flor., II., 1796., стр. 114; Wainio, Monogr. Cladon., I., 1887., стр. 357. ubi syn. — Босна: код Травника (P. Brandis).

— **carneola** Fries, Lichgr. Europ. 1831., стр. 233 (α); Nyl. Scand. 1861., стр. 54; Klr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 25. *Anonyce carneola* Fries, Sched. critic. 1824., стр. 23. — Босна: код Травника (P. Brandis).

Cladonia fimbriata Fries, Lichgr. Europ. 1831., стр. 222. *Lichen fimbriatas* Linné, Spec. Plant. 1753., стр. 1152. — Босна: у пониквн на Влашићу код Травника (P. Brandis).

— **ochrochlora** Flk., Comm. Clad. 1828., стр. 75; Kbr., Synt. Lich Germ. 1855., стр. 24. *Cladonia corunta* var. *ochrochlora* Nyl., Synops., I. 1860., стр. 198. — Херцеговина: по старим јеловим пањевима на Борашници код Коњица (Lojka).

Cladonia pyxidata β. Pocillum Fr. – A. Zahlbr., Prodr., стр. 24. — Босна: о маховима у Круновом долу на источној страни Влашића (P. Brandis).

Cladonia cariosa Sprngl., Syst. Veget., IV., 1827., стр. 272; Th. Fries, Lichgr. Scand., I., 1871., стр. 90. *Lichen cariosus* Ach., Prodr. 1798., стр. 198. — Босна: уз поштанску цесту код турбета западно од Травника (P. Brandis).

Cladonia furcata Schrad. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 24.

Cladonia var. **racemosa** Flk., Clad. Comm. 1828., стр. 152; Wainio, Monogr. Clad., I., 1887., стр. 323. *Cladonia racemosa* Hffm., Deutschl. Flor., II., 1796., стр. 144. — Босна: на земљи и међу маховима код Фојнице (M. Schwartz).

— **endiviaefolia** Fries., Lichgr. Europ. 1831., стр. 212; Nyl. Synops., стр. 189; Körb. Par., стр. 9. *Lichen endiviaefolius* Dicks., Prypt. Britt., III., 1793., стр. 17. — Херцеговина: на доломитној земљи уврх коњичког гробља (Lojka).

Fam. Peltideacei.

Peltidea.

Peltidea venosa Ach., Meth. 1803., стр. 282. *Lichen venosus* Linné, Flor. Suec. 1745., бр. 1097. — Босна: на земљи у Круновом долу на источној страни Влашића и на зараванку Влашић-планине (P. Brandis).

Lobaria.

Lobaria pulmonacea (Hoffm.) Nyl. —A. Zahlbr., Prodr., стр. 24. — Босна: код Бањелуке (Hoffmann), Травник (P. Brandis); Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници. (Lojka).

Lobaria var. **papillaris** A. Zahlbr. *Sticta pulmonacea* var. *papillaris* Del., Hist. d. Lich. genre Sticta 1822., стр. 144, табла XVII., слика 63; Nyl., Synops., I., 1860., стр. 352. — Босна: по купини на обронцима брда јужно од Дôње Тузле (K. Malý).

— var. **isidiosa** nov. var.

Thallus supra praesertim in parte marginali in costis dense isidiis cylindraceis thalo concoloribus vel furcescentibus obsitus. Differt a varietate priori isidiis cylindricis in costis sedestibus.

Босна: у предалпинској шуми Осјечениди код Петровца (Beck).

— **linita** Wainio у Act. Soc. pro fauna et flor. fennic., књ. VII., 1890., стр. 194, notal. *Sticta linita* Ach., Synops. 1814., стр. 234; Nyl., Synops., I., 1860., стр. 353. — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

— **amplissima** Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 25. — Босна: по буквама на Грмеч-планини код Бишћа (1000 *m* од прилике) (Beck); Херцеговина: по кестеновим деблима код Иван-карауле (Lojka), по буквама на Борашници код Коњица и на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Cetraria (Ach.) Th. Fries.

Cetraria islandica (L.) Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 25. — Босна: на Враници планини (M. Schwartz).

Cetraria islandica var. **crispa** Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 513; Nyl., Synops., I., стр. 299; Th. Fries., Lichgr. Scand., I., стр. 98; Hepp, Flor. Europ., бр. 170. — Босна: међу маховином на Маторац-камену код Фојнице (M. Schwartz).

Cetraria glauca Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 25.

Cetraria glauca var. **fallax** Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 509; Th. Fries, Lichgr. Scand., I., 1871., стр. 106. *Lichen fallax* Web., Spicil. Goth. 1778., стр. 245. *Cetraria fallax* Ach., Meth. 1803; Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 47. — Босна: с плодовима (Sporen 5·5 — 7 × 3·5μ) на старим буквама код Фојнице (M. Schwartz).

Parmelia (Ach.) D. Notrs.

Parmelia coperata (L.) Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 26. — Босна: код травничког града (P. Brandis) и на јуниперу код Тузле (Lojka).

Parmelia physodes Ach., Meth. 1803., стр. 250. *Lichen physodes* Linné, Spec. Plant. 1753., стр. 1144. — Херцеговина: на Борашници код Коњице (Lojka).

Parmelia saxatilis Fr., Lichgr. Europ. 1831., стр. 61; Nyl., Scand. 1861., стр. 99. *Lichen saxatilis* Linné, Spec. Plant. 1753., стр. 1142. *Imtricaria saxatilis* Körb., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 72. — Босна: код Травника (P. Brandis); на деблима код Фојнице (M. Schwartz).

Parmelia furfuracea (L.) Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 25. Босна: плодоносан на деблима код Фојнице (M. Schwartz), на Јахорини планини (Fiala).

— *fuliginosa* Nyl. у Flora 1868., стр. 346, 1869., стр. 289 и 1878., стр. 247. *Parmelia olivacea* var. *fuliginosa* Fr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 26. — Босна: код Травника (P. Brandis).

— *subaurifera* Nyl. у Flora 1873., стр. 22. *Parmelia olivacea* var. *fuliginosa* f. *subaurifera* Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 26. — Босна: по мјестима јужно од Дôње Тузле (A. Malý jun.).

Physcia (Fr.) Th. Fries.

Physcia ciliaris (L.) D. C. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 26. — Босна: код Травника (P. Brandis); Херцеговина: по буквама на Борашници (Lojka).

Physcia speciosa Nyl., Prodr. 1857., стр. 307, Synops., I., 1860., стр. 416, Th. Fries, Lichgr. Scand., I., 1871., стр. 134. *Lichen speciosus* Wulf. у Jacqu. Collect., III., 1798., стр. 119, таб. VII. *Parmelia speciosa* Ach., Meth. 1803., стр. 198; Körb., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 89. — Херцеговина: на храстовим деблима на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Physcia pulverulenta (Schreb.) Nyl. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 26. — Херцеговина: по буквама на Борашници (Lojka).

— *obscura* (Fries) Nyl. — Zahlbr., Prodr., стр. 27. — Босна: код Травника (P. Brandis).

Physcia stellaris var. *aipolia* (Ach.) Nyl. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 26. — Босна: код Травника (P. Brandis).

— var. *tenella* (Scop.) Nyl. *Physcia stellaris* β. *adscendes* f. *tenella* Th. Fr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 206. — Босна: код Травника (P. Brandis).

Physcia dimidiata Nyl. apud Hue. Add. 1886., стр. 52. *Parmelie dimidiale* Ach., L., 272. *Physcia albinea* var. *dimidiale* Nyl. у Flora 1872., стр. 426. — Босна: код Травника (P. Brandis).

— **tribacia** Nyl. у Flora 1874., стр. 307 и 1881., стр. 537. *Lecanora tribacia* Ach., L. U. 1810., стр. 415. — Босна: на пјешчаним хридовима врандучког града (Lojka).

— **astroidea** Nyl., Synops., I., 1860., стр. 426. *Parmelia astroidea* Clement., Essaio 1807., стр. 302; E. Fries, Lichgr. Europ. 1831., стр. 81. *Parmelia Clementiana* Turn. у Trans. Linn. Soc. London, св. IX., стр. 146, табла XIII., слика 1. — Херцеговина: на глогу иза гробља коњичког (Lojka).

Physcia caesia (Hoffm.) Nyl. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 26. — Босна: код Травника (P. Brandis).

Xanthoria Stzbgr.

Xanthoria parietina (L.) Th. Fr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 27. — Босна: код Травника (P. Brandis!), на врбовим деблима код Тузле (Lojka).

Xanthoria concolor Th. Fries, Lichgr. Scand., I., 1871., стр. 147. *Lichen concolor* Dicks., Crypt. Britt., III., (1793.), стр. 18. *Lecanora laciniosa* Nyl. у Flora 1881., стр. 444. *Parmelia parietina e laciniosa* Duf. apud Fries, Lichgr. Europ. 1831., стр. 73. *Candelaria concolore* Hora у Jahresb. Ver. Trencsin, 1891., стр. 78. — Босна: код Травника (P. Brandis); Херцеговина: по буквама на Бјелашници (Lojka).

Fam. Lecanoracei.

Caloplaca Th. Fries.

Sect. Gasparrinia Th. Fries.

Caloplaca elegans (Link) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 27. — Босна: на вапненастој пећини код Травника (P. Brandis).

— *callopisma* (Ach.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 27. — Херцеговина: на доломиту у млинском потоку код Коњица (Lojka).

— *Heppiana* (Müll., Arg.). — A. Zahlbr., Prodr., стр. 27. — Херцеговина: на доломиту иза гробља у Коњицу (Lojka).

— *cirrochroa* (Ach.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 28. — Босна: често на вапненастим хридовима око Травника, али понајвише стерилан (P. Brandis).

Sect. Eucaloplaca Th. Fries.

Caloplaca Agardhiana (Mass.) Flagey. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 22. — Босна: на вапненастим хридовима код Врандука (Lojka).

Caloplaca cerina (Ehrh.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 28. — Херцеговина: по кркавини (rhamnus) на Борашници (Lojka).

Caloplaca haematites Th. Fries, Lichgr. Scand. I., 1871., стр. 175. *Lecanora haematites* Chanb. in St. Amand, Flor. Agen., 1821., стр. 492. *Parmelia cerina* γ. *haematites* Fr., Lichgr. Europ., 1831., стр. 169. *Callopisma haematites* Kbr., Par. 1865., стр. 64. — Босна: на боровици код Тузле (Lojka).

Caloplaca pyracea (Ach.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 29. — Босна: код Травника (P. Brandis).

— *erythrocarpia* (Ach.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 29. — Херцеговина: на вапненастим хридовима врх Коњица (Lojka).

— *vitellina* (Ehrh.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 29. — Херцеговина: на старом хриду (polyporus) на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Rinodina Stzbgr.

Rinodina ocellata Th. Fries, Lichgr. Scand. II., 1874., стр. 204. *Lichen ocellatus* Ach., Prodr., 1798., стр. 61. *Lecanora ocellata* Nyl. у Flora 1872., стр. 428. *Mischoblastia lecanorina* Mass., Ricerch. 1852., стр. 41, слика 70. — Херцеговина: на доломиту врх коњичког гробља (Lojka).

— **Zwackhiana** Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 126. *Lecanora Zwackhiana* Krphbr. у Flora 1854., стр. 145.; Nyl. у Flora 1881., стр. 530. — Херцеговина: на доломитним хридовима у млинском потоку код Коњица (Lojka).

— **budensis** A. Zahlbr. *Lecanora budensis* Nyl. у Flora 1881., стр. 529. — Херцеговина: на доломиту врх коњичког гробља (Lojka).

Ниландер да на о. О. ову диагнозу о тој врсти:

„Thallus olivaceus, tenuis, inaequalis, areolato-diffractus, crassit circiter 0·2 mm, ambitu non effiguratus; apothecia badiofusca (letit. 0·5 mm vel minore), margine thallino integro cincto, demum convexula margine thallino excluso; sposae 8-nae dilute obscuratae, oblongae, 1-septatae, 14—22 × 4—6 μ, epithecium fuscescens e clavis paraphynum gracilescentium. Jodo gelatine hymenialis coerulescens, dein fulvescens. — Est species facie accedens ad R. Zwackhianam (Krphbr.), a qua distinguitur jam sposis oblongis (in R. Zwackhiana sunt ellipsoideae, 14—15 × 8—10 μ). Sterigmata 2- 3- articulata, articulis non turgidis, spermatia bacilliformia 3·5 × 0·5—0·6 μ.“

Тај је лишај Лојка најприје нашао код Будимпеште у Угарској.

Lecanora Th. Fries.

Sect. Placodium Th. Fries.

Lecanora lentigera Ach., L. U. 1810., стр. 423; Th. Fries, Lichgr. Scand. I., 1871., стр. 220. *Lichen lentigerus* Web., Spicil. 1778., стр. 192. *Psonoma lentigerum* Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 119. *Squamaria lentigera* Nyl., Scand. 1861., стр. 130. — Херцеговина: на земљи ниже Коњица (Lojka).

Lecanora crassa (Huds.) Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 30. — Херцеговина: на доломиту врх коњичког гробља (Lojka).

Sect. Eulecanora Th. Fries.

Lecanora pallescens Schaer. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 31. — Босна: на купини код Тузле (Lojka); Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Lecanora tartarea Ach., L. U. 1810., стр. 409; Nyl., Scand. 1861., стр. 157; Th. Fries, Lichgr. Scand. I., 1871., стр. 233; *Lichen tartareus* Linné, Sp. Pl. 1753., стр. 1141. *Ochrolechia tartarea* Kbr., S. L. G., 1855., стр. 150. — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

— **atra** Ach., L. U. 1810., стр. 344; Kbr., Syst. Lych. Germ. 1855., стр. 139; Nyl. Scand. 1861., стр. 170; Th. Fries, Lichgr. Scand. I., 1871., стр. 237. *Lichen ater* Huds., Flor. Angl. 1778., стр. 530. — Босна: на боровици код Тузле (Lojka).

— **atrynea** Nyl. у Flora 1872., стр. 250. — *Lecanora subfusco* ϑ. *atynea* Ach., L. U. 1840., стр. 395; Nyl. Scand. 1861., стр. 161. — Босна: на шкриљевцу у предалпинским шумама на Маторцу код Фојнице (Beck).

— **subcarnea** Ach. у Vet. Ak. Handl. 1810., стр. 74; Lichgr. Univ. 1810., стр. 365; Arn. у Flora 1870., стр. 214; Nyl. у Flora 1873., стр. 69. *Lichen subcarneus* Ser. у Vet. Akad. Handl. 1791., стр. 126. *Parmelia sordida* b. *subcarnea* E. Fries, Lichgr. Eur. 1831., стр. 179. *Lecanora sordida* β. *subcarnea* Th. Fries, Lichgr. Arct. 1860., стр. 115; Nyl., Lich. Scand. 1861., стр. 159; Th. Fries, Lichgr. Scand. I., 1871., стр. 246; Exsicc.: Suzi Etnn., 19! — Босна: на шкриљевцу у предалпинским шумама на Маторцу код Фојнице (Beck).

Lecanora dispersa (Pers.) Flk. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 32. — Босна: на вапненастим хридовима код Травника (P. Brandis).

Sect. Aspicilia Th. Fries.

Lecanora verrucosa Laur. teste Nyl., Lich. Scand. 1861., стр. 156; Th. Fries, Lichgr. Scand., I., 1871., стр. 273. *Urceolaria verrucosa* Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 339. Exsicc.: Hepp, Fl. Eur., бр. 193! — Босна: на усахлим алпинским биљкама на Осјеченици код Петровца (Beck).

Lecanora calcarea var. *contorta* (Flk.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 32. — Босна: на вапненастим хридовима код Врандука (Lojka); Херцеговина: на доломиту врх гробља коњичког (Lojka).

Lecanora pavimentans Nyl. у Flora 1874., стр. 310. — Херцеговина: на шкриљевцу у потоку код Иван-карауле (Lojka).

Понављам овдје Ниландерову диагнозу, која је до сада штампана само у „Флори“:

„Thallus albido-cinerascens vel pallido-cinerascens, laevigatus, sat tenuis (crassit. 0·5 mm vel tenuior), areolato-diffractus, determinatus; apothecia caesio-pruinosa, erinata, anguloso-difformia, plana (lat. 0·4 — 0·8 mm); sponae 8-nae, ellipsoideae, 22 — 27 × 14 — 21 μ, paraphyses gracilescentes. Jodo geletina hymenialis vinose fulvescens. Spermatia 6 — 7 × 0·7 μ.“

— **ceracea** Zwackh., Exsicc. бр. 940., A. (188). *Aspicilia ceracea* Arn. у Flora 1859., стр. 149 и 1884., стр. 409. *Aspicilia epulatica* γ. *ceracea* Kbr., Par. 1865., стр. 101. — Херцеговина: на вапненастим хридовима врх Коњице (Lojka)

Lecanora Prevastii (Fr.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 33. — Херцеговина: на доломиту у млинском потоку код Коњица (Lojka).

Lecanora similis A. Zahlbr. *Pinacisca similis* Mass., Neagenea Lich. 1854., стр. 5; Kbr., Par. 1865., стр. 108. *Aspicilia similis* Anzi, Lich. Longob. бр. 80! *Lecanora carneopallens* Nyl. у Flora 1873., стр. 292 и 1874., стр. 318. — Херцеговина: на доломиту у долини иза Коњица (Lojka).

Lecanora Cantiana A. Zahlbr. *Manzonia Cantiana* Garov. у Mem. Soc. Ital. di Sc. nat. св. II., бр. 8. (1866.), стр. 4, табла I., слика 1., ubi etiam *synonyma*. *Lecanora coerulea* (Nyl.) — A. Zahlbr., Prodr., стр. 33. *Lecanora coerulea* f. *Cantiana* Nyl. apud Stzbgr., Lich. Helv. 1882., стр. 384. — Босна: на вапненастим хридовима на врху Осјеченице код Петровца (Beck).

Lecania Th. Fries.

Lecania cyrtella (Ach.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 33. — Херцеговина: по кркавини (rhamnus) на Борашници (Lojka); на једном хриду (polyporu) на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Lecania proteiformis Flagey, Fl. Lich. de Franche Comté II., 1882., стр. 311. *Biatorina proteiformis* Mass., Schedul. critic., књ. IV. (1856.), стр. 92; Exsicc. бр. 144! Kbr., Par. 1865., стр. 139. — Херцеговина: на шкриљевцу у потоку код Иван-карауле (Lojka).

Icmadophila Trevis.

Icmadophila ericetorum Wainio у Medd. Soc. pro fauna et flora fenica XIV., 1888., стр. 20. *Lichen ericetorum* Linné, Spec. Plant. 1753., стр. 1141. *Icmadophila aeruginosa* Trevis. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 33. — Босна: на трулом дрвету у субалпинској шуми шкриљасте горе код Мачка (P. Brandis!), на трулом дрвету у субалпинским шумама Маторца код Фојнице (Beck).

Егерт рекламира у „Schedae ad floram exsiccatam Austro-Hungariam", IV., 1886., стр. 99, име врсте *„ericetorum L."* за *„Baeomyces roseus"*; али по ономе, што је Ваинио горе рекао, не може више бити сумње, да је Линé под својим *Lichen ericetorum* мислио горњу биљку и да јој специес вала биљежити по Линé-у.

Diploschistes Norm., Conatus redact. gener. 1853., стр. 232. — A. Zahlbr. у Hedwigia 1892., стр. 34. *Urceolaria* Ach. (1798.) од Молина (1782.).

Diploschistes scruposus Norm. у Magaz. Naturvidensk., VII., 1853., стр. 232 cfr. — — A. Zahlbr. у Hedwigia, XXXI., 1892., str. 34. *Urceolaria scruposa* Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 34. — Босна: по иловастом шкриљевцу на Виленици јужно од Травника (Beck), на пјешењаку код Врандука (Lojka). *Urceolaria scruposa* var. *albissima* Ach., Meth. 1803., стр. 147; Th. Fries, Lichgr. Scand. I., 1871., стр. 303. *Urceolaria gypsacea* Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 338, табла VI., слика 2. — Босна: на шкриљевцу у уском долу града Травника (P. Brandis).

Pertusaria D. C.

Pertusaria communis D. C. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 34. — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Pertusaria lactea Nyl. у Flora 1881., стр. 539; Arn. у Flora 1884., стр. 421. — Босна: на тињевачким шкриљастим хридовима у предјелу субалпинских шума на Маторцу код Фојнице (Beck).

Varicellaria Nyl.

Varicellaria rhodocarpa Th. Fries, Lich. Scand. exsicc. бр. 73. (1865.), Lichgr. Scand. I., 1871., стр. 323. *Pertusaria rhodocarpa* Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 384. — Херцеговина: по јеловој кори на Борашници код Коњица (Lojka).

Famil. Lecideacei Th. Fries.

Sphyridium Fltw.

Sphyridium byssoides Th. Fries, Lich. Arctoi 1860., стр. 177; Körb., Par. 1865., стр. 246. *Lichen byssoides* Linné, Mantissa I., 1767., стр. 133. *Baeomyces rufus* Wnbg., Lapp., ——., стр. 449; Nyl., Scand. стр. 48. *Sphyridium fungiforma* Körb., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 273. — Босна: по камењу у предалпинским шумама на Маторцу код Фојнице (Beck).

Baeomyces (Pers.) Fries.

Baeomyces roseus Pers. у Ust. Ann. 1794., стр. 19; Körb., S. L. G. 1855., стр. 274; Nyl., Lich. Scand. 1861., стр. 48; Th. Fries, Lichgr. Scand. II., 1874., стр. 329. — A. Zahlbr. у Hedwigia 1892., стр. 35. — Босна: на голој земљи јужно од Дôње Тузле (l. K. Malý).

Toninia Th. Fries.

Toninia aromatica (Sm.) Mass. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 35. — Херцеговина: на доломитним хридовима врх коњичког гробља (Lojka).

Toninia syncomista Th. Fries, Lichgr. Scand. 1874., стр. 395. *Lecidea sabuletorum β. syncomista* Flk. у Berl. Mag. 1803., стр. 310. — Херцеговина: по земљи на Прењ-планини (Lojka).

Toninia candida (Web.) Th. Fries. — A. Zahlbr. Prodr., стр. 35. — Херцеговина: на доломиту врх коњичког гробља (Lojka).

Bacidia Th. Fries.

Bacidia rubella α. **luteola** Th. Fries, Lichgr. Scand. II., 1874, стр. 345. *Lichen luteolus* Schrad., Spicil. 1794., стр. 85. *Lecidea luteola* Ach., Meth. 1803., стр. 60; Nyl., Scand. 1861., стр. 209. — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

— *albescens* Zwckh. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 35. — Херцеговина: на неком старом хриду (polyporu) на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Bacidia (в. **Scoliciosporum) umbrina** β. **turgida** Fries, Lichgr. Scand. II., 1874., стр. 365. *Scoliciosporum turgidum* Klr., Par. 1865., стр. 241. *Scoliciosporum*

umbrinum f. *turgidum* Arn. у Flora 1871., стр. 51. *Lecidea pelidniza* Nyl. у Flora 1874., стр. 318. — Босна: по пјешчењаку на Кривој Глави код Новог (Beck).

Bilimbia D. Notrs.

Bilimbia hypnophila (Ach.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 36. — Босна: на маховини код Травника (P. Brandis).

Blastenia Th. Fries.

Blastenia ochracea (Shaer.) Knllh. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 36. — Херцеговина: на доломиту у млинском потоку код Коњица (Lojka), по вапну на Прењ-планини (Lojka).

Blastenia diphyodes A. Zahlbr. *Lecanora diphyodes* Nyl. у Flora 1872., стр. 353. — Херцеговина: на шкриљевцу у потоку код Иван-карауле (Lojka).

Biatorella Th. Fries.

Biatorella pruinosa (Sm.) Mudd. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 36. — Босна: на пјешчењаку код Тузле (Lojka); Херцеговина: на доломитним хридовима поврх коњичког гробља (Lojka).

Lecidea Th. Fries.

Sect. Prosa Th. Fries.

Lecidea lurida (Sw.) Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 37. — Босна: на вапненастој земљи у уској долини испод града Травника (P. Brandis); Херцеговина: на доломиту испод Коњица (Lojka).

Lecidea decipiens (Ehrh.) Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 37. — Херцеговина: по вапну на Прењ-планини (Lojka).

Sect. Biatora Th. Fries.

Lecidea rupestris Ach.

— var. *incrustans* Schaer. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 37. — Босна: на вапненастим хридовима Осјечанице код Петровца (Beck).

— var. *calva* Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 37. — Босна: на вапненастим хридовима на врху Осјечанице (Beck), на вапненастим хридовима код Врандука (Lojka).

— var. *incrustans* (D. C.) Schaer. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 37. — Херцеговина: на вапненастим хридовима на Прењ-планини (Lojka).

— *coarctata* Nyl. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 37. — Босна: на пјешчењаку на Лисини код Варцар-Вакуфа (Beck).

Lecidea coarctata var. **elaciste** Nyl., Prodr. 1857., стр. 112; Th. Fries, Lich. Arct. 1860., стр. 190. и Lichgr. Scand. II., 1874., стр. 447. *Parmelia elacista* Ach.,

Mitth. 1803., стр. 159, табла IV., слика 4. — Босна: на пјешчењаку код Лисине близу Варцар-Вакуфа (Beck).

Lecidea immersa Kbr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 37. — Босна: по вапненастим хридовима на врху Осјечанице код Петровца око 1900*m* (Beck).

Lecidea Berengeriana Th. Fries, Lichr. Scand. II., 1874., стр. 433. *Biatora Berengeriana* Mass., Ric. sull' ant. 1852., стр. 128, слика 254. — Херцеговина: по вапненастој земљи на Прењ-планини (Lojka).

— **vernalis** Ach. Mith., стр. 68 (α); Th. Fries, Lichgr., Scand. II., 1874., стр. 427. *Lichen vernalis* Linné, Syst. Nat. III., 1768., стр. 234. — Херцеговина: сврх махова по јеловој кори на Борашници (Lojka).

Sect. Eulecidea Th. Fries.

Lecidea enteroleuca (Ach.), Nyl. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 38. — Босна: по камењу на Кривој Глави код Новог (Beck).

Lecidea parasema var. **latypea** Nyl., Lich. Scand. 1861., стр. 217. *Lecidea latypea* Ach., Mith. Suppl. 1803., стр. 10. *Lecidea clacochroma α. latypea* Th. Fries, Lichgr. Scand. II., 1874., стр. 543. Exsicc., Hepp. Fl. Eur., бр. 133! — Босна: по иловастом шкриљевцу на Виленици јужно од Травника (Beck), на пјешчењаку код Врандука (Lojka).

Catillaria Th. Fries.

Catillaria Ehrhartiana Th. Fries, Lichgr. Scand. II., 1874., стр. 570. *Lichen Ehrhartianus* Ach., Prodr. 1794., стр. 73; *Bioctosa Ehrhartiana* Körb., Syst., Lich. Germ. 1855., стр. 205. — Херцеговина: по јеловој кори на Борашници код Коњица (Lojka).

Catillaria globulosa (Flk.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 39. — Босна: на буковом дрвету у предалпинским шумама Маторца код Фојнице (Beck).

Catillaria Laureri Hepp. у Arn. Exsicc., бр. 353 (1867); Th. Fries., Lichgr. Scand. (1874), стр. 582. Херцеговина: по буквама на Борашници код Коњица (Lojka).

Buellia Th. Fries.

Sect. Catolechia Th. Fries, Lichgr. Scand. I., 1874, стр. 586.

Buellia canescens D. Notrs. у Giorn. Bot. Ital., годиште II., дио 1, св. 1, 1846., стр. 197. *Lichen canescens* Dicks., Pl. Crypt. I., 1785., стр. 20. *Lecidea canescens* Ach., Mitth. 1803., стр. 84. *Diploicia canescens* Körb., S. L. G. 1855., стр. 174. — Босна: по пјешчењаку на врандучком граду (Lojka).

— **epigeaea** Tuckm., Gener. Lich. 1872., стр. 185; Th. Fries, Lichgr. Scand. 1874., стр. 587. *Lichen epigaeus* Pers. у Usteri Annal. VII., 1794., стр. 25. *Catolechia epigaea* Th. Fries, Gener. heterolich. 1861., стр. 80; Hora apud Brandis у Jahresb. naturwiss. Ver. Trencsin XIII.—XIV. (1891.), стр. 78. — Босна: на вапненастој земљи код Травника (P. Brandis).

Sect. Enbuellia Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 225.

Buellia parasema var. *disciformis* (Fr.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 39. — Херцеговина: по буквама и по боровима на Борашници код Коњица (Lojka).

Buellia lygaeodes Körb. у Verh. zool.-bot. Ges., Беч. свезак XVII., 1867., стр. 705, по мени у Prodr., стр. 39, погрјешно као „*Buellia lygaea*“ цитиран. име врсте ваља исправити горњим начином.

Rhizocarpon Th. Fries.

Sect. Catocarpon Arn. у Flora 1871., стр. 147.

Rhizocarpon chionophilum Th. Fries, Lichgr. Scand. II., 1874., стр. 612. *Rhizocarpon geographicum* δ. *alpicolum* Kbr., S. L. G. 1855., стр. 263 non *Lecidea atro-virens* β. *alpicola* Wahlbg., Flora Lappon. 1812., стр. 474. — Босна: На пјешчењаку гребена Вранице планине према Тикви (око 1800—1900 *m*) (l. Beck). Тај лишај покрива овдје у друштву са „Rhizocarpon geographicum D. C.“ у великој множини пањеве, што уоколо леже, па из далека излазе са свијем жуто.

— **concretum** A. Zahlbr., *Catillaria concreta* Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 232 и Par. 1865., стр. 194. *Catocarpus concretus* Arn. у Flora 1871., стр. 148 и 1884., стр. 591; Flora apud Brandis у Jahresheft naturw. Ver. Trencsin 1890./91, стр. 78. — Босна: код Травника (P. Brandis).

Sect. Eurhizocarpon Stzbgr.

Rhizocarpon geographicum D. C. — A Zahlbr., Prodr., стр. 39. — Босна: на гребену Вранице планине у f. *contiguum* Kbr. (Beck), на иловастом шкриљевцу на Виленици јужно од Травника (Beck), на Лисини код Варцар-Вакуфа (Beck); Херцеговина: на серпентинском шкриљевцу над Коњицем (Lojka).

Rhizocarpon viridiatrum Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 262. *Lecidea viridiatra* Flk. l. Flotow у Litt. ad Kbr. (cfr. l. s. c.). — Босна: на пјешчењаку код Врандука (Beck).

Rhizocarpon distinctum Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 39. — Босна: на иловастом шкриљевцу на Виленици јужно од Травника (Beck).

Rhizocarpon bosniacum A. Zahlbr., nov. sp.

Thalus tenuis, tartareus ochraceo-cinerascens, tenuiter areolato-diffractus, areolis contiguis parvis, planis, hypothallo indistincto; hyphae non amylaceae. Apothecia parva, circa 0·5 in diam., adpressa, nigra saepe cinereo-suffusa, primum concaviuscula dein plana vel leviter convexiuscula, margine proprio tenui obtuso demum fere evanescente. Sporae in ascis obovoideis 8-nae, hyalinae, demum muralidivisae ellipsoideae vel ellipsoideo-oblongae, 21—24 × 9—11 μ obtusiusculae. Pycnoconidia non visa.

Usta reagentiis solutis non tingitur. Areolae thalli polygonae, plerumque 0·5 mm in diam., versus ambitum minores. Gonidia globosa, adulta 7—8 μ in diam. Excipulum carboraceum. Hypothecium fuscum v. fusco-nigrum. Paraphyses gelatinoso-anglotinatae, tenues, ramosae, apice olivaceo-foligineae, NO_6 commutantur. Hymenium 38—42 μ altum, I. primum violascit, dein intense coerulescit. Asci 33—35 × 11—12 μ. Sporae normaliter horizontaliter 4—5-septatae et longitudinaliter 1-, parius 2-septatae, solum emortuae dilutae olivaceo-fuscae.

Species e stirpe **Rh. obscurati** *Th. Fries, Lichgr. Scand. 1874., p. 628, thallo ochraceo-cinerascente, areolato-diffracto, contiguo areolis planis et apotheciis parvis bene distinguenda.*

Bosnia: ad saxa schistosa in sylva subalpina montis Matorac prope Fojnica, alt. c. 1600 m (Beck).

Rhizocarpon calcareum var. *Weisii* Th. Fr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 39. — Босна: по вапненастим хридовима на врху Осјеченице код Петровца, око 1900 *m*

(Beck); Херцеговина: по вапненастим хридовима на Прењ-планини (Lojka).

Rhizocarpon calcareum var. **excentricum.** — *Lecidea petraea β. excentrica* Ach., Mith. 1803., стр. 37. *Lecidea excentrica* Nyl., Lich. Scand. 1861., стр. 234. — Босна: по пјешчењаку код Врандука (Lojka).

— **postumum** Th. Fries, Lichgr. Scand. II., 1874., стр. 634. *Lecidea postuma* Nyl. у Flora 1868., стр. 345. — Херцеговина: по серпентинском шкриљевцу врх Коњица (Lojka).

Xylographa Fries Flor. Scand. 1835., стр. 344.

Xylographa spilomatica Th. Fries, Lichgr. Scand. II., 1874., стр. 639. Rehm., у Ralhorst. Kryptg. Fl., св. I., 3. дио, сноиић 30., 1888., стр. 154. *Agyrium spilomaticum* Anzi, Symb. 1864., стр. 20; Exsicc. Anzi, Lich. Langob. бр. 385! — Босна: на трулом јеловом дрвету у субалпинским шумама Маторца код Фојнице (Beck).

Fam. Caliciei.

Calicium D. Notrs.

Calicium parietinum Ach. у Vet. Akad. Handl. 1816., стр. 260, табла VIII., слика 1.; Nyl., Synops. I., стр. 158. — Босна: на трулим ормиковим пањевима у субалпинској шуми Маторца код Фојнице (Beck).

— **salicinum** Pers. у Ust. U. Ann. d. Bot. I., St. 1794., стр. 20., табла III., слика 3. — *Calicium trachelinum* Ach.; Meth. 1803., стр. 91; Nyl., Synops. I., стр. 154; Exsicc. Hepp., Fl. Eur. 160. 763! — Босна: на старим јеловим пањевима у субалпинским шумама Маторца код Фојнице (Beck).

Chaenotheca Th. Fries.

Chaenotheca phaeocephala Th. Fries, Lich. Arct. 1860., стр. 251. *Lichen phaeocephalus* Turn. у Act. Soc. Linn. VIII., 1807., стр. 260, табла VI., слика 1. *Calicium phaeocephalum* Turn. и Bow., Lich. Britt. 1809 (?) str. 145; Nyl., Synops. I., стр. 147. *Cyphelium phaecephalum* Körb., Syst. Lich. Germ. 1855., str. 317. — Босна: на јелама у предалпинској шуми Маторца код Фојнице (Beck).

Coniocybe Ach.

Coniocybe pallida Fr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 40. — Херцеговина: по буквама на Прењу и Бјелашници (Lojka).

Fam. Endocarpei Blbg. и Forss.

Dermatocarpon miniatum (L.) Th. Fr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 40. — Босна: на вапненастим хридовима код Травника (P. Brandis).

— var. *complicatum* (Sar.) Th. Fries. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 41. — Херцеговина: по вапненастим хридовима на Прењу и Бјелашници (Lojka).

Dermatocarpon complicatum var. **papillosum** Müll., Arg. у Bull. Soc. Murithicum X., 1881., стр. 58. *Endocarpon miniatum* f. *papillosum* Anzi Catal. 1860., стр. 102. — Босна: по стрмим бронцима Влашић-планине међу Травником и Буковицом (P. Brandis).

Dermatocarpon monstrosum (Ach.). A. Zahlbr., Prodr., стр. 41. — Босна: на вапненастим хридовима развалине Сокôца код Бишћа (Beck); Херцеговина: на доломиту врх коњичког гробља (Lojka).

Polyblastia Lönnr.

Polyblastia deminuta Arn. у Flora 1861., стр. 264. и 1885., стр. 152; Hora apud Brandis у Jahresber. naturwiss. Ver. Trencsin 1891., стр. 78. — Босна: на вапненастим хридовима код Травника (P. Brandis).

Verrucaria Mass.

Verrucaria latebrosa Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 349; Par. 1865., стр. 377. — Херцеговина: на шкриљевцу у потоку код Иван-карауле (Lojka).

Verrucaria purpurascens var. *Hoffmanni* Kbr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 41. — Босна: на вапненастим хридовима развалине Сокôца код Бишћа (Beck); Херцеговина: на вапненастим хридовима на Прењ-планини (Lojka).

— *rupestris* Schrad. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 42. — Босна: на вапненастим хридовима код Врандука (Lojka).

Verrucaria muralis Ach., Meth. 1803., стр. 115; Nyl., Lich. Scand. 1861., стр. 275. — Босна: на вапненастом шкриљевцу код Врандука (Lojka у Zwackh., Lich. exsicc. бр. 994).

Разр. II. **Sclerolichenes** Th. Fries.

Fam. Gyalectacei Blbg. и Forss.

Gyalecta Th. Fries.

Gyalecta exanthemica (Sm.) Fr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 43. — Босна: на вапненастим хридовима код Врандука (Lojka); Херцеговина: на вапненастим хридовима на Прењу и Бјелашници (Lojka).

— *protuberans* (Ach.) Anzi. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 43. — Босна: на вапненцу у Лисини код Варцар-Вакуфа (Beck).

— *cupularis* (Ehrh.) Fr. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 43. — Босна: на вапненастој седри на Хуму код Јајца (Beck) и на вапненцу Лисине код Варцар-Вакуфа (Beck); Херцеговина: на доломиту врх коњичког гробља (Lojka).

Jonaspis Th. Fries.

Jonaspis melanocarpa (Krphbr.) Arn. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 43. — Босна: на вапненастим хридовима код Травника. (P. Brandis).

Thelotrema Mass. Ric. 1852., стр. 142.

Thelotrema lepadinum Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 312., табла VI., слика 1.; Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 330. — Босна: на старим јелама и буквама у предалпинској шуми Осјеченици код Петровца око 1200 *m* (Beck).

Fam. Grapteidacei Blbg. и Forss.

Lecanactis Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 257.

Lecanactis premnea Tuckm., Synops., N. Am. Lich. II., 1888., стр. 114. *Lecidea premnea* Ach., L. U. 1810., стр. 173; Nyl., Scand. 1861., стр. 241. *Pragmopora* (?) *premnea* Kbr., Par. 1865., стр. 280; Exicc. Hepp., Fl. Eur. бр. 514! — Босна: на хридовима пјешчењака код Врандука (Lojka).

— **abietina** Körb., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 276; Par. 1865., стр. 247. *Lecidea abictina* Ach., L. U. 1810., стр. 188; Nyl., Scand. 1861., стр. 241. Exicc. Hepp., Fl. Eur. бр. 767! — Босна: на кори веома старих букава у предалпинској шуми Осјеченици код Петровца (Beck).

Opegrapha Norm.

Opegrapha vulgata Ach., Prodr. 1798., стр. 21; Nyl., Lich. Scand. 1861., стр. 255, и у Flora 1869., стр. 297. — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници. (Lojka).

Fam. Pyrenulacei Th. Fr.

Segestria (Fr.).

Segestria chlorotica var. **macularis.** *Verrucaria macularis* Walbr., Comp. Fl. Garm. дио I., 1831., стр. 301; Schaer., Enum. 1850., стр. 213. *Sagedia macularis* Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 363; Exsicc. Anzi. Langob. 244! — Босна: на Шишн-планини код Кључа око 700 *m* (Beck).

— **faginea** A. Zahlbr. у Verh. zool.-bot. Ges. Беч., 1891., стр. 782. *Sagedia faginea* Schaer., Enum. 1850., стр. 208. *Segestrella illinata* Kbr., 1865., стр. 325. — Херцеговина: при дну старих букава на Борашници код Коњица (Lojka).

Pyrenula (Ach.).

Pyrenula nitida Ach., Synops. 1814., стр. 125; Kbr., S. L. G. 1855., стр. 359; Hepp., Fl. Eur. 467! *Sphaeria nitida* Weig., Observ. 1772., стр. 45, табла II., слика 14. *Verrucaria nitida* Schrad. у Journ. für die Bot., 1. комад 1801. (Göttingen 1802.), стр. 79. — Босна: по буквама на Кривој Глави сјеверно од Новог (Beck), на буквама код Тузле (Lojka), на старим буквама у предалпинској шуми Осјеченици код Петровца (Beck); Херцеговина: по буквама на Борашници код Коњица (Lojka).

— **glabrata** Mass., Ricerch. sull'autor. 1852., стр. 162. *Verrucaria glabrata* Ach., Synops. 1814., стр. 91. Exsicc. Hepp., Fl. Eur. 227! — Босна: по буквама на Кривој Глави сјеверно од Новог (Beck).

Microthelia (Kbr.)

Microthelia micula Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 373. *Verrucaria micula* Fw. у Litt. ad Kbr. (cfr. l. s. c.). Exsicc. Hepp., Fl. Eur. бр. 108! — Босна: на кори Acer opulifolium-a на Јаворици у Грмеч-планини (Beck).

Разр. III. **Phycolichenes** Th. Fries.

Fam. Peltigeracei. Th. Fries.

Nephromium Nyl.

Nephromium laevigatum (Ach.) Nyl. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 45. — Босна: око Травника (P. Brandis).

— *tomentosum* Nyl. — A. Zahlbr., стр. 45. — Босна: по маховином обраслим пањевима у Круновом-долу на источној страни Влашића око 1000 *m* до 1300 *m* (P. Brandis), на буквама у шуми према Алпи Горчевици код Травника (P. Brandis!).

Nephromium tomentosus var. **helveticum** Nyl. у Mém. Soc. d. sc. nat. de Cherbourg V., 1857., стр. 101; Synops. I., 1860., стр. 319.

Nephroma helvetica Ach., L. U. 1810., стр. 523. *Nephromium helveticum* Nyl. у Flora 1865., стр. 428. — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Peltigera Nyl.

Peltigera canina (L.) Hoffm. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 45. — Босна: код Травника (P. Brandis!), на врандучком граду код Врандука (Lojka).

Peltigera canina f. **ulorrhiza** Hepp., Fl. Europ. бр. 575. (1860.); Arn. у Flora 1884., стр. 234. Босна: међу маховином код Фојнице (M. Schwartz).

— **rufescens** Hoffm., Deutschl. Flora II. (1795.), стр. 107; Nyl., Synops. I., 1860., стр. 324. *Lichen caninus β. rufescens* Weiss, Cryptog. Fl. Götting. 1770., стр. 79. Босна: око Травника (P. Brandis!), код Бањелуке (Hoffmann).

Peltigera polydactyla (Neck.) Hoffm. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 45. — Босна: код Травника (P. Brandis!), код Фојнице (M. Schwartz).

— *horizontalis* (L.) Hoffm. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 45. — Босна: међу маховином код Фојнице (M. Schwartz).

Fam. Stictacei Th. Fries.

Sticta (Schreb.).

Sticta scrobiculata Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 453; Nyl., Synops. I., стр. 353. *Lichen scrobiculatus* Scop., Fl. Carneol., стр. 384. — Херцеговина: на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Fam. Pannariacei Th. Fries.

Pannaria (Del.).

Pannaria plumbea Del. — A. Zahlbr., Prodr., str. 46. — Херцеговина: по кестеновим деблима код Иван-карауле (Lojka), по буквама на Бјелашници (Lojka).

Pannaria rubiginosa Del. у Dict. Class. XIII, Kbr., S. L. G. 1855., стр. 105; Nyl., Synops. II., стр. 29. *Lichen rubiginosus* Thurbg., Prodr., Cap. стр. 176; Exsicc. Hepp., Fl. Eur. бр. 606! — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Parmeliella Müll. Arg.

Parmeliella triptophylla Müll., Arg. у Mém. de la Soc. Phys. et Hist. mat. de Genève, св. XVI., 1862., стр. 36. *Tannataria triptophylla* Stzbgr. у Jahresb. St. Gallischer naturwiss. Ges. 1880./81., стр. 336. *Pannaria triptophylla* Mass. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 46. — Херцеговина: на Прењ-Бјелашници (Lojka).

Lecothecium Trevis.

Lecothecium corallinoides Trevis. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 46. — Босна: на пјешчењаку код Тузле (Lojka).

Fam. Collemacei Th. Fries.

Pterygium Nyl.

Pterygium centrifugum Nyl. у Bull. Soc. Bot. France, св. I., 1854., стр. 328; Sinops. I., стр. 92, табла II., слика 11.—15. — Босна: на вапненастом хриду код Врандука (Lojka).

Collema (Hoffm.)

Sect. I. Eucollema.

Collema callopismum Mass., Miscell. lichen. 1856., стр. 23; Nyl., Synops. I., стр. 113., табла III., слика 6. — Херцеговина: на доломитним хридовима врх гробља код Коњица (Lojka).

— **melaenum** Ach., Lichgr. Univ. 1810., стр. 636; Nyl., Synops. стр. 108. — Босна: на вапненастим хридовима код Травника (P. Brandis); Херцеговина: на доломиту код Коњица (Lojka).

Sect. II. Synechoblastus (Trevis).

Collema nigrescens Ach. — A. Zahlbr., Prodr., стр. 47. — Херцеговина: по буквама на Прењ-Бјелашници (Lojka).

— *placcidum* Ach., Synops. 1814., стр. 322; Nyl., Synops. I., стр. 107. *Synechoblastus placcidus* Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 413., Flora apud Brandis у Jahresb. naturw. Verein. Trencsin. XIII.—XIV., 1891., стр. 78. — Босна: око Травника плодоносна (P. Brandis).

Leptogium (Fr.)

Leptogium saturninum Nyl., Synops. I., 1860., стр. 127 и Flora 1860., стр. 545. *Lichen saturninus* Dicks., Pl. Crypt. Britt. II., стр. 21, табла VI., слика 8.

Mallotium tomentosum Kbr., Syst. Lich. Germ. 1855., стр. 416. *Mallotium saturninum* Flora apud Brandis y Jahresheft. naturwiss. Ver. Trencsin 1890/91., стр. 78. — Босна: по старим деблима око Травника (P. Brandis); Херцеговина: по буквама на Бјелашници код Коњица (Lojka).

Разр. IV. **Glocolichenes** Th. Fries.

Fam. Omphalariei Forss.

Anema nummularium Nyl. y Flora 1879., стр. 354; Forss., Gloeblich. 1885., стр. 93. *Collema nummularium* Duf. y Herb. — Херцеговина: на доломиту врх гробља коњичког (Lojka).

Stari drveni muhur.

Priopćio

vladin savjetnik **Kosta Hörmann.**

U čestitog i opće štovanog hodže Murata Bašića iz Jakira u glamočkom kotaru nalazi se vrlo stari u drvo urezani muhur (pečat), koji je, kako hodža pripovijeda, prije više vijekova došao u ruke jednog

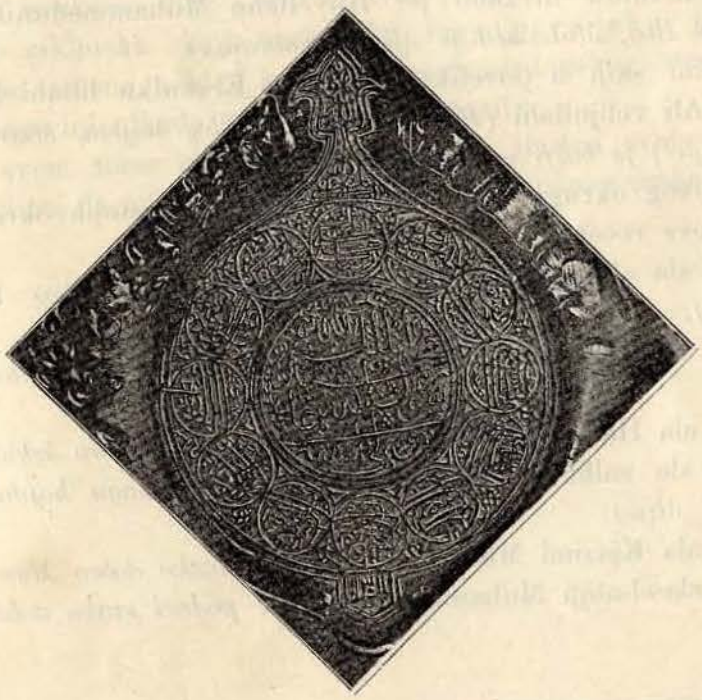

od njegovih pregja, te od onda prelazio od koljena na koljeno, dok ga je najposlije hodža Murat naslijedio od svog oca.

Bašići su ovaj muhur vazda držali u velikoj časti zbog pobožnih izreka na njemu zapisanih, a muhamedovci uvijek bi uzimali otiske s ovog

muhura, da ih upotrijebe kao neku vrst hamajlije. I dan danas dolaze pobožni muhamedovci Murat-hodži, da im daruje ovake otiske, kojima pripisuju u raznim prigodama ljudskog života neku vrhunaravnu snagu.

Obitelj Bašića jedna je od najstarijih u kotaru glamočkom i vazda su pojedini muški članovi njeni slovili kao veliki junaci, te je njihovo ime zabilježila i narodna pjesma sve do današnjega dana. U muhamedovskom groblju kod Jakira vigja se na grobu jednog Bašića kameniti nišan[1]) neobične visine i debljine, a narod pripovijeda, da je taj pokojnik nekoč bio na glasu junak, ali se iz života njegovog sada više ništa pouzdanog ne zna.

Nastojanjem gospodina Pere Todorovića, kotarskog upravitelja u Glamoču, dobavljen je ovaj muhur u zemaljski muzej, gdje se je načinio snimak, a po ovome ovdje priložena slika ($^1/_2$ prirodne veličine). Drvo, iz kojeg je muhur načinjen, neka je vrsta tisovine, koja u ovim zemljama ne raste.

I ako je muhur kroz 368 godina služio na to, da se s njega uzimlju otisci, to se je ipak dosta dobro sačuvao, te nam je moguće, da proučimo skoro sve na njemu zapisane pobožne izreke.

Navrh muhura urezano je: Huvellahu Muhammedunil Mustafa (što znači: *On je Bog, Muhamed je njegov izabranik).*

U sredini stoji u povelikom okrugu: El-mulku lillahi Muhammedun resul-ullahi Ali velijullahi *(Bog je vlasnik cijelog svijeta, Muhamed je božji poslanik, Alija*[2]) *je božji ugodnik).*

Okolo ovog okruga poredano je dvanaest pomanjih okruga, u kojima su urezane ove rečenice:

Ve-salli ala alijjnil murteda *(Bože! podari svako dobro Aliji, od kojeg si zadovoljen);*

Ve-salli alel Husejnil mugjteba *(Bože! podari svako dobro odličnom Huseinu*[3]);

Ve-salli ala Hasani-šehidi *(Bože! podari svako dobro šehidu Hasanu*[4]);

Ve-salli ala zulfikari[5]) hajdari *(Bože! podari snagu hajdarovom maču,* ili *maču lava Alije);*

Ve-salli ala Kjazimi Musa *(Bože! podari svako dobro Musa Kjazimu*[6]);

Ve-salli ala-el-alijji Muhammedin *(Bože! podari svako dobro uzvišenom Muhamedu);*

---

[1]) Nišan = nadgrobni spomenik.

[2]) Alija bijaše jedan od četvorice savjetnika proroka Muhameda (ovi su savjetnici po redu: Bećir, Osman, Omer i Alija).

[3]) Husein, sin Alijin od njegove žene, koja bijaše kći proroka Muhameda.

[4]) Hasan, drugi sin Alijin, a nećak proroka.

[5]) „Zulfikar" ime mača Alijina.

[6]) Musa Kjazim bijaše jedan od prvaka uz proroka Muhameda.

Ve-salli ala-el-alijji Ali *(Bože! podari svako dobro uzvišenom Aliji);*

Ve-salli ala Muhammedini-l mehdijji *(Bože! podari svako dobro Muhamedu, koji ide dobrim putem);*

Ve-salli ala hajdari-l gazi *(Bože! podari svako dobro gaziji hajdaru,* t. j. *pobjediocu lavu Aliji).*

Ostala tri mala okruga ne mogu se pročitati, jer su pojedina pismena oštećena.

Na dnu muhura urezan je datum ٩٣٢ to jest godina 932. po hidžretu, koja odgovara 1525. godini poslije Isusa. Muhur je dakle načinjen jedva 58 godina poslije propasti bosanskog kraljevstva (god. 1463.) i upravo u ono vrijeme, kada bijaše u životu glasoviti Gazi Husref-beg, koji je kao valija bosanski mnogo učinio te je u brzo procvjetalo Sarajevo, prije njega tek osnovano, i čija se najglavnija zadužbina „begova džamija“ svojom veličinom i ljepotom ističe izmegju svih gragjevina 16. vijeka u Bosni i Hercegovini.

Nema sumnje, da muhur hodže Bašića nije domaća bosanska ragja, već da je ovamo donesen sa strane. Na to nas upućuje ne samo drvo, iz kojeg je muhur izdjelan, nego i izreke u njemu sadržane. Osobita slava, koja se u tim izrekama daje „Aliji“, utemeljitelju islamske šljedbe „šiita“ dovodi nas do zaključka, da je ovaj muhur ragja persijska, jer je upravo Persija središte rečene sekte, koja kod muhamedanskog stanovništva u Bosni i Hercegovini nikada nije imala privrženika.

No pri svem tome ima ovaj muhur kao starina svoju vrijednost i zbog toga držimo, da nijesmo pogriješili, što smo o njemu ovdje progovorili.

Римске ископине у Витини.

Приопћио

др. **Ћиро Трухелка.**

Има томе око двадесет година, како је садашњи сарајевски градски начелник Мехмед бег Капетановић на своме посједу у Витини (кот. Љубушки) ископао неколике комаде мозајика. Од тога се доба то мјесто опет земљом затрпало, а ја сам овога прољећа отишао у Витину баш за то, не бих ли тамо што год за археологију вриједно нашао.

Мјесто, гдје се оно комади мозајика нађоше, лежи 1·5 *km* од Витине, међу путом што води у Имотско и потоком Младе, баш недалеко од каменог моста, који је 1863. год. преко тога потока сагрђен. Ту се уз цесту нижу њиве преко 500 *m* у дужину, а свуда на њима можеш наћи трага којекаквим грађевинама и комада опеке. Међе између појединих њива састоје се од набаченог камења, а све то доказује, да је на том мјесту морала бити негда некаква насеобина. Будући да су ту сада њиве, нестало је са површине дакако зидова, али се ипак опажају трагови негдашњој насеобини. Тај се траг шири и преко потока Младе, а најјачи је на гробљу села Вељаци, које се спустило око цркавице св. Илије, а баш на потоку Младе. Ту на први мах побудише моју пажњу комади споменика C. I. L., III., бр. 8496. и 8504., па некакви надгробни камен, без икаквога натписа, који се над црквеним вратима као горњи праг налази. И ако је око те цркавице било највише трагова негдашњој насеобини, не могох помислити да се ту копањем даље претражује, јер би тијем морали прекопати цијело гробље. Пођем дакле да претражим њиву Ивана Тамбура, с лијеве стране потока Младе, недалеко од онога мјеста, на коме су се они поменути комади мозајика нашли. Темељни зидови уздржали су се само на неким мјестима, од набоја једва 50—60 *cm* високо, а гдје-гдје им се једва траг разабира. На многим опет мјестима нестало је зида са свијем, тако да сам састављајући тлоцрт те зграде, често пута могао само нагађати, којим се смјером зид уздизао.

Цијела та зграда грађена је на четири угла, а имаде четири одаје. Главни улаз бијаше с јужне стране, гдје се уздижу два зида до 1·80 *m*. То бијаше за цијело вестибул *A*. Одатле се улазило у дворану 7·0 *m* дугачку, а 6·85 *m* широку. Под (набој) те дворане почива на упоприječеном зиду и на ступчићима, сазиданијем од самих малених

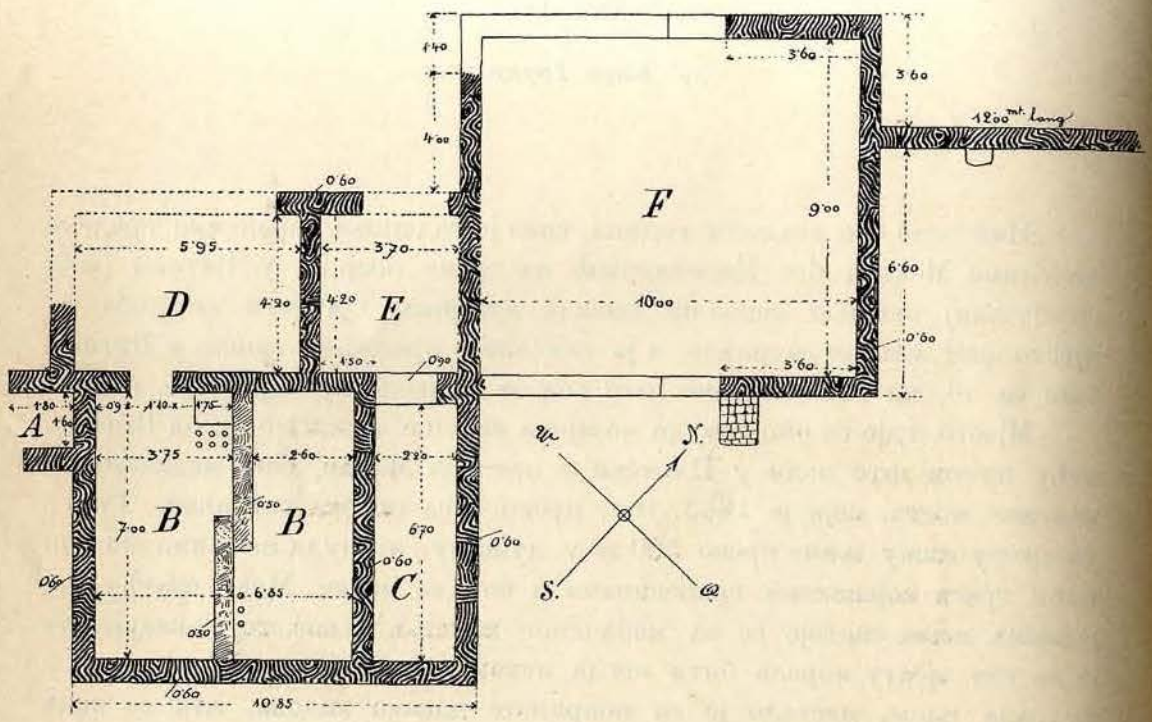

Слика 1.

округластих опека. Те ступчиће нађосмо на два мјеста са свијем сачуване; дочим су у ближњој одаји и ти ступчићи под порушени.

Тај дио бијаше т. зв. хипокаустум, гдје се зими ложило, те је топлина одавде у горње одаје прелазила.

Уз ову дворану стојаше спрам истока одугачка дворана *C*, а на сјеверној страни бијаше једна повећа *D* и једна помања соба *E*. У три одаје бијаше набој проткан комадићима опека (pavimentum testaceum), а само у малој одаји *E*, нашло се останака сасвијем једноставна, од бијелих и сивих комада сложена мозајика. Исти је то мозајик, од кога је неколике комаде и начелник Капетановић прије 20 год. нашао, али је сада, на жалост, са свијем истрошен.

Уз ову зграду простирало се на сјевероистоку пространо двориште *F*, велико 9 × 10 *m*.

У овој се згради нашло:

a) бронцана медаља из доба Германикова (Cohen, I., 138, бр. 4.) кована год. 18. послије Христа;

b) бронцани новац (мангура) из доба Фаустине (Coh., II., 600, бр. 206.);

c) сребрни новац Септимија Севера, кован год. 200. послије Христа (Coh., III., 266, бр. 280.);

d) мали бронцани новац Валенса (Coh., VI., 420, бр. 72.), и још три бронцана новца, на којима се напис истр'о, али биће да један иде у доба Веспасијаново, други у Гордијаново, а трећи у Валенсово.

Ту се нашао и бронцани комад пафте, што га показује *слика 2.* и дугме од бронца *слика 3.*

Највреднији комад, што се ту нашао, уломак је обиљеговане опеке, *слика 4.* На њој стоји: LEG·IIII·I···, а то за цијело значи: legio IV. Flavia (Felix).

Оваковијех опека са биљегом које легије ријетко се у овијем земљама налази. До сада се зна само за биљег VIII. и XIIII. легије.

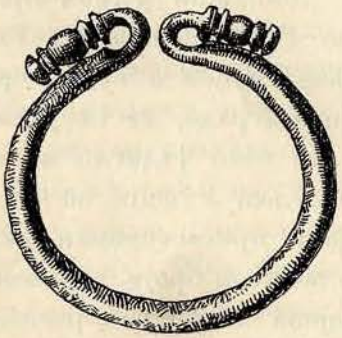

Слика 2.

Слика 3.

Слика 4.

Да су се те двије биљеге нашле, није ни чудо, јер су нађене на мјестима, гдје су чете обију ових легија некоћ стајале.

Тијем теже можемо да схватимо, како је биљега III. легије у Херцеговину дошла. Чете IV. легије бијаху, колико се може из новца и натписа разабрати, у Горњој Мезији (superior). Тако се особито око Биограда и Смедерева нашло много натписа, у којима се којекакви активни званичници те легије помињу. Префектура те легије бијаше у граду Сингидунум (C. I. L., III., стр. 265.), па се ту и нашло много опека са биљегом ове легије. (C. I. L., III., бр. 6326. и 8276.). И на натписима из Далмације налазимо имена војника ове легије, додуше рјеђе (тако C. I. L., 2004., 2021.); на то већ нијесу активни војнички званичници, него ветерани, који су у Салони живјели, те по томе не можемо никако закључивати, да је та легија када у Далмацији стојала.

Да су се опеке из Мезије довозиле, не можемо већ ради даљине узети, а поред тога знамо, да су Римљани у Далмацију опеку довозили из Италије, а можда се и у самој Далмацији доста продуцирало, да је није ни требало увозити.

Како су опеке са биљегом III. легије у Витину доспјеле, можемо дакле само да нагађамо. Тако се то могло догодити кад је IV. легија полазила к својим четама у Горњу Мезију. Марљивим испитивањем ријешиће се ваљда и то питање.

Госп. надцестар Винко Мер у Љубушком предао ми је сребрну драхму из Драча (Durrachium). На лицу стоји натпис:

ΚΤΗΤΟσ

на наличју: ΔΥΡ|α|ΜΥΝ|ΤΑ

(Испореди Мионет, св. III., 338, 188; Екхел, I., 100, 41). За ту драхму рече ми, да је такође из Витине.

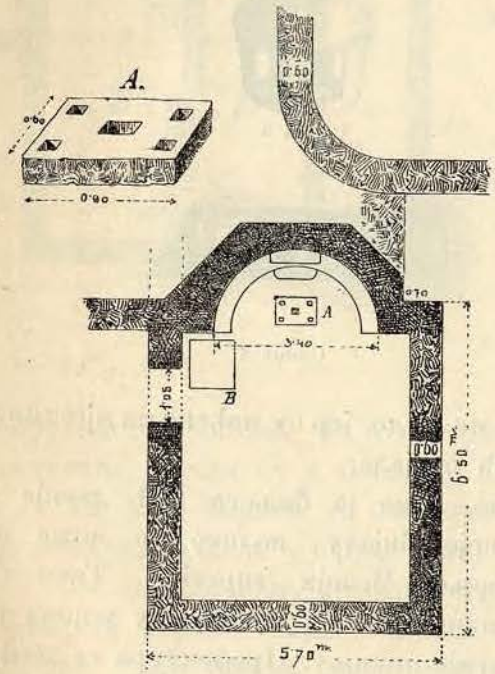

Слика 5.

Дошавши једном приликом у село Бораси, 4 *km* од Витине на сјевер, нађем и ту подор некакве омање зграде, те га раскопам. — То се село уздигло на подножју брежуљка Утвице, на коме такођер бијаше прехисторичка насеобина[1]). По великом броју добро израђеног цријепа могао сам распознати, да је то римска грађевина, а по главнијем облицима, да је кршћ. црквица из ранијег доба, *слика 5*. Дуга је 8·20 *m*, а широка 5·70 *m*. Како се чини, бијаше та црквица сасвијем проста грађевина, а имађаше доста велику апсиду. Гдје је олтар стојао, нашао сам одугачку плочу *A* од миљевине. На пет мјеста те плоче бијаше горња страна мало издубена, гдје су ваљда ноге олтарскога стола стајале. Такова нога бијаше ваљда и ступчић, што сам га тамо нашао, а показује нам га *слика 6.*[2]).

[1]) У средњем вијеку бијаше ту и некаква стражарница, а подор јој се још види.

[2]) Олтаре, на овај начин грађене нашао сам до сада у Зеници и Варошлуку.

Око свега зида апсиде бијаше као клупа од камена узидана. Уз апсиду у лијевоме углу стоји овелик отесан камен *B*, то бијаше ваљда амбона. Улаз бијаше са сјеверне стране уз олтар. Погледамо ли, какав је био кров конструјисан, па под, учињен на начин, што га Римљани зваху „opus testaceum“, одмах виђамо, да је римска грађевина. Ови су крајеви по томе врло рано примили хришћанску вјеру.

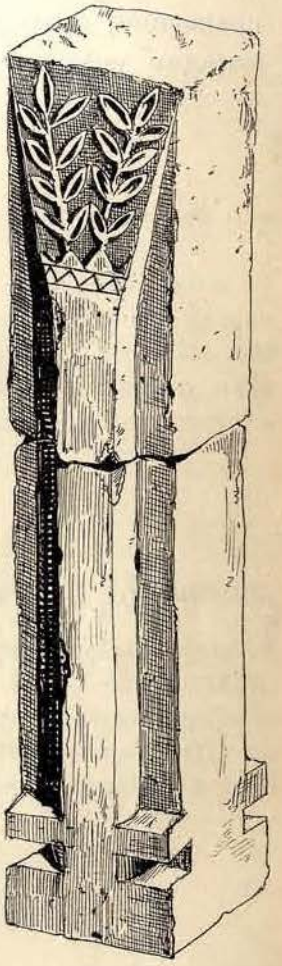

Слика 6.

* * *

Док сам у љубушком котару боравио, нашао сам више римскијех рушевина, а овдје ћу споменути тек оне, за које се још није знало.

У Утвици на земљишту Мије Бораса и М. Солда нашао сам опеке и којекаквих рушевина.

У Жупници (Црквина) код Клобука набасао сам на подор, гдје сам на брзу руку могао да опазим зидове некакве зграде ($10 \times 25\,m$), који су нешто мало из земље провиривали.

У Дриновцима, између Тихаљине и Ружића, налази се римска градина.

У Ружићима, на њиви кнеза Микулића, недалеко од цркве, римски подор.

У Клобуку, $2\,km$ бријегу истога имена на запад, на земљишту сељанина Чутука нађох, поред других приједмета, у некој гуштари, подор римске зграде, а шири се до $200\,m^2$. Ту сам могао тачно да разаберем, гдје су зидови стајали.

На обљижњим њивама нашао сам још и старијих новаца, тако:

a) малени бронцани новац из доба Галијенова;

b) малени бронцани новац из доба Клаудија II. Готика. (Cohen, V., стр. 87, бр. 46.);

c) бронцани новац Carus. На лицу стоји:

IMP. CARVS P F AVG

на наличју: PAX EXERCIT I-PXXI.

(Cohen, V., 324, бр. 61.).

У Оџацима испод извора Пробој нашао сам опеке и трага зидовима. Људи тамо казују, да при орању чешће нађу старијих новаца.

У Гољевићима видјех римски подор.

У Башиним њивама (опћ. Тихаљина), 2 *km* на исток од средовјечне градине Мукошград, нашао сам рушевине једне веће и једне мање грађевине; леже једна до друге. У обадвије вире зидови изнад 1 *m*, а западни угао оне мање грађевине уздиже се дапаче још 2·5 *m*.

Dva odlomka rimske opeke.

Nedavno priložena su zbirci rimskih opeka u zemaljskom muzeju dva odlomka.

Ma da se vrijednost tim odlomcima isprva činila veoma neznatna — gdjekoji bi im se posjetnik muzeja porugljivo nasmješio — opet oni mnogo vrijede za razjašnjenje rimske prošlosti u našim zemljama. To neka nas opomene, da i na najsitnije ostanke iz drevne prošlosti obratimo našu pažnju, jer što se jednome učini da je male vrijednosti, može drugome u njegovom ispitačkom nastojanju biti od velike pomoći.

I.

Cigleni biljeg legije IIII. Flavia Felix iz Vitine kod Ljubuškog.

Ulomci žmurnjaka, pijeskom i zrncima bjelutka promiješana ilovača, sivo pečeni, gore, desno i dolje prelomljeni; visina 0·25, širina 0·16, debljina pri žljebiću 0·07, inače 0·035; iznutra na onoj strani, gdje je žlijeb izdignut, u pravokutnoj udubini (štit, visina 0·019, širina 0·07) na odskok ispisana slova, visoka 0·013; nagjeni u jednoj rimskoj zgradi kod Vitine[1]).

LEG ℞IIII℞

Izmegju one tri legije, kojih se to može ticati, a to su: *legia IIII. Macedonica, IIII. Scythica* i *IIII. Flavia Felix*, valja nam se, kako mislim, po ostancima slova odlučiti za pošljednju. Da li je na biljegu bio i pridjevak *F(elix)*, ne može se na cigli razabrati:

leg(io) IIII. F(lavia) [? F(elix)].

Po toj opeci prvi put doznajemo posve pouzdano, da je ta inače u Singidunum-Biogradu smještena legija makar po veksilaciji neko vrijeme bila zastupana u dalmatinskoj vojsci. Gj. Wolff u svojoj je izvrsnoj raspravi: „Die römischen Ziegeleien von Nied bei Höchst a. M. und ihre Stempel“

[1]) Isp.: Ć. Truhelka, u ovom svesku, gdje ima dobar otisak tog biljega.

(Rimske ciglane kod Nieda blizu Höchsta n. M. i njihovi biljezi[1]), str. 325, s punim pravom opet istakao, kako nije slobodno iz toga, što se nagju cigle kog vojničkog odjeljenja, odmah izvoditi zaključak, da je to odjeljenje ondje bilo u posadi, pošto je, kako je utvrgjeno, jedno odjeljenje i drugima dodavalo gragjevni materijal. Tu primjedbu naročito nama u Illyriku, osobito pri odregjivanju podunavskih posada, ne valja iz vida puštati, gdje se opeka lako razašilje; tu će nama možda onako kao i u Niedu kod Höchsta na Majni, valjati da tražimo centralno mjesto za vojničku fabrikaciju cigle, otkuda se je cigla razašiljala drugim posadama uz pograničnu rijeku[2]). Za našu opeku megjutim ne može se pravo sumnjati, da je na samu mjestu pečena po jednom odjeljenju četvrte legije, jer po velikoj daljini i skupom prijevozu ne može se isto tako ni pomisliti, da bi rečena legija iz Biograda šiljala ciglu jednom vojničkom odjeljenju u Vitini, dakle u jedno mjesto skoro pri obali Jadranskog mora, ili da se je obratno za nju u Vitini pekla cigla i šiljala u Biograd.

Po dojakošnjim vjestima o *legiji IIII. Flaviji* ne može se razabrati, da je ta regimenta i u našoj pokrajini bila zastupana. Nagjena su doduše u Dalmaciji četiri natpisa od vojnika, koji su njoj pripadali, ali dva: C. I. L. III., 2864. (Nedinum) i 2029. (Salonae) potječu od ljudi, koji su prije jednoć, pri početku svoje karijere, služili u toj regimenti, i C. I. L. III., 2004, spominje jednoga *vet(eranus) leg(ionis) IIII. F(laviae) F(elicis).*

Ali veterani nijesu se, dobivši otpust, morali naseliti blizu svog odjeljenja. Samo nadgrobni natpis C. III., 2021. (Salonae): *M. Eutunius Victor Aequitinae Tertiae coniugi et L. Mario Fortunato fratri mil. leg. IIII. F. f. H. s. s.* s naznakom vojnika te legije, koji je u službi umr'o, natuca nešto u tome pravcu; ali tu bi se moglo prigovoriti, da je toga vojnika u glavnom gradu Dalmacije stigla smrt, kad je ondje bio na dopustu. Sada, pošto po našoj cigli znamo, da je četvrta legija dala jedan kontingenat u dalmatinsku vojsku, možemo donekle pouzdano tvrditi, da joj je Fortunatus pripadao.

Na žalost ni na cigli ni u natpisu nema ništa, po čemu bi se tačno moglo odrediti vrijeme. Terminus post quem je ustrojenje legije po Vespazijanu namjesto raspuštene *legije IIII. Macedonicae.* Pošto na natpisu oba muža imaju sva tri imena, pa pošto megju ta tri porodična imena nikako nijesu zastupane carske gentilicije, koje se u kasnije vrijeme tako često nalaze, to se može uzeti, da natpis pripada starijem vremenu careva (od prilike do Antonina). — I povoda tome pojačanju dalmatinske vojske ne možemo doznati.

Ja uzimam, da nije cijela četvrta legija bila u Dalmaciji, nego samo jedan odjel, jer od onda, od kako je *legio XI. Claudia pia fidelis* otišla u Germaniju Superior god. 70. po Hr., nikad više nije bila čitava legija u Dalmaciji[3]).

---

[1]) Archiv für Frankfurts Geschichte u. Kunst (Arhiv za povijest i umjetnost Frankfurta), IV. sv., 1893.

[2]) Znameniti prilog za riješenje toga pitanja mogao je dati F. Kanitz, da je u svojim: Römische Studien in Serbien (Rimske studije u Srbiji. — Spomenice akademije znanosti u Beču, 1892.) tačnije pobilježio biljege, nagjene u srpskim podunavskim mjestima.

[3]) Isp.: naročito Mommsen, C. I. L. III., str. 280.

Što to na cigli nije zabilježeno, nije nikakvo čudo [1]).

Za garnizonsko mjesto tog odjeljenja ne može po onome, što znamo o ljubuškom kotaru, biti sumnje; od prilike pôdrugi sat od Vitine, gdje je nagjena ta cigla, nalazi se kod Humca Bigeste [2]), mjesto, gdje je u rimsko doba vazda bila posada, a odovud je podignuta zgrada u Vitini.

II.

Cigleni biljeg legije XIV. gemina Martia victrix iz Velike Kladuše u kotaru cazinskom.

Odlomci, uokolo polupani, straga jako odbijeni, s pijeskom pomješana ilovača, visina 0·16, širina 0·11, debljina 0·023, u jednom duguljastom pravokutnom, 0·076 širokom štitu, kome dônji okrajak nije izražen, na odskok ispisana pismena, visoka 0·02; nagjeni u Velikoj Kladuši na lijevoj obali Kladušnice na razvalinama nazvanim Crkvina, usred druge rimske opeke [3]).

LXIIIIC

Na toj cigli nema počasnih pridjevaka *Martia victrix,* što ih je ta legija stekla u Britaniji. Mommsen, C. I. L. III., str. 582, drži, da su takovi jednostavni biljezi stariji, nego oni, na kojem je potpuno ime. Wolff po mome sudu ima pravo, kad u rečenoj knjizi, str. 267, na to podsjećava, da to, što nema pridjevaka, nije kriterij za odregjivanje vremena.

l(egio) XIIII g(emina).

Ta je cigla isto tako poučna kao i ona prvašnja, jer po njoj vidimo, da je jedna četa 14. legije neko vrijeme bila u Bosni. Pošto, koliko do sada znamo, u Velikoj Kladuši ili u njenoj okolici nije bila smještena druga četa, to su vojnici 14. legije u Kladuši gradili opeke za svoje gragjevine.

Pošto Kladuša leži blizu megje izmegju Panonije i Dalmacije, kako se ova dojako zamišlja, to nastaje pitanje, da li je to mjesto u ovoj ili onoj provinciji. Kako je odskora potvrdilo ispitivanje A. pl. Domaszewskoga [4]) o megjama izmegju Dalmacije i Gornje Mesije, vrijede takovi vojnički natpisi mnogo za rješavanje takih pitanja. U Dalmaciji je legija doduše bila god. 68., ali samo kratko vrijeme, poslao ju je ovamo Nero iz Britanije zbog rata protiv Arbanasa, ali odmah poslije smrti toga cara prešla je u Italiju, a pod Vitelijem vratila se je opet u Englezku [5]).

---

[1]) Isp.: N. pr. biljege legije VIII. Augustae u Asseriji i na Humcu, C. I. L. III., 10.181 i 2.

[2]) Isp.: Patsch u ovom Glasniku. Godina 1892. (IV.), str. 169. Mittheilungen aus Bosnien u. der Hercegovina, I., str. 332.

[3]) Objavljena s faksimilom, po V. Radimskomu u ovom „Glasniku". Godina V., str. 492, sl. 27.

[4]) Archeologisch-epigraphische Mittheilungen (Arheološko-epigrafski izvještaj), XIII., str. 129 i d.; isp.: pl. Hirschfeld, C. I. L. III., str. 1474.

[5]) Tacitus hist., 2., 11., 32., 43., 54., 66., 86.; isp.: Mommsen, C. I. L. III., str. 280.

Jedva se može misliti, da je ta legija za svog kratkog boravka, ili za pravo prolaza, gradila. Onda od dalmatinskih natpisa, koji je spominju, nijedan ne dokazuje, da je poslije još jedan put došla u Dalmaciju[1]).

Nasuprot pripadala je od početka drugog vijeka[2]) više stoljeća vojsci Panonije Superior, gdje je i na jugu provincije, n. pr. u Sisciji — ostavila množinu natpisa na kamenju i opekama.

Pa pošto se i s drugih razloga[3]) mora uzeti, da je od prilike blizu onog mjesta, gdje je rečena opeka nagjena, tekla megja izmegju Panonije i Dalmacije, to možemo postaviti tezu, da je cigla 14. legije dospjela u Veliku Kladušu, jer je to mjesto još bilo u području vrhovnog zapovjednika Panonije Superior, kome je rečena legija bila podregjena.

Ako je to istina, onda smo bar na jednom mjestu pobliže odredili megju izmegju Panonije i Dalmacije. Kako nam je slabo još poznata duga megja izmegju Dalmacije i Panonije, pokazuje dugačka megjašna linija na Kiepertovom zemljovidu, IV. u C. I. L. III.

Moraćemo dakle megju pomaknuti barem u širinu Velike Kladuše dalje na jug. Do sada je ad fines postavljena izmegju Gline (jugozapadno od Siscije) i Topuskog, sjeveroistočno od Kladuše[4]).

Pri kraju bih htio, da se još jednoć vratim na cigleni biljeg *legia VIII Augusta*, što sam ga priopćio u Archeologisch-epigraphische Mittheilungen, XVI., str. 88. Identičan je s onim, što je objelodanjen u C. I. L. III., 6435. i 10.181., te ne potječe, kako mi je rečeno god. 1891. iz Županjca, nego, kako je pravo naznačeno u C. I. L. III., od Gradnića kod Humca. O tome mjestu isp.: M. Hoernes, Arch. epigr. Mittheilungen, IV., str. 40, i moje opaske u Glasniku, godina IV., str. 169: Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, I., str. 332.

Ovdje priopćujem natpis po jednoj fotografiji, da se može isporediti s drugim novima, koji se možda nagju.

Kako važno može da bude isporegjivanje biljega, pokazao je Gj. Wolff.

leg. VIII Aug.

Sarajevo, 10. novembra 1893.

Dr. **Karlo Patsch.**

---

[1]) C. I. L. III., 2066. naziva jednog veterana, 2915. potječe od jednog porodičnog groba; 1780., 1911., 2015., 8431., 8435., 10.050. spominju podčastnike (beneficiarii consularis i jednog commentariensis consularis), koji su namjesniku dalmatinskom dodijeljeni bili iz Panonije Superior; isp.: Mommsen, C. I. L. III., str. 283. Ballif-Patsch: Römerstrassen etc., I., str. 57 i d.; 2029 i 2034. postavljeni su centurionima, koji su prije jednoć služili kod 14. legije, ali u Solunu umrli kao kapetani leg. II. Traiana, odnosno leg. XI. Claudia. Slično valja i za vir clarissimus u natpisu 2830.

[2]) Tačno se vrijeme dolaska legije iz Germanije Superior u Panoniju neda odrediti, stalno je, da je na kraju prvog vijeka u Germaniji Superior, a pod Hadrijanom u Panoniji bila. Isp.: Mommsen, C. I. L. III., str. 482, 550; J. W. Kubitschek i S. Frankfurter, Führer durch Carnuntum (Putokaz kroz Carnuntum), str. 17; Gj. Wolff, str. 333.

[3]) Mommsen, C. I. L. III., str. 496.

[4]) Isp.: Kiepertov zemljovid i Mommsenovo razlaganje u C. I. L. III., str. 496.

Нова врста биља нађена у Босни.

Приопћио

музејски пристав **Фрањо Фиала.**

Приликом ботаничке екскурзије, учињене 1892. на Клек-планину, високу 1790*m*, која чини горски чвор на међи сарајевског и фочанског котара, нашао сам у морској висини од 1650*m* нову врсту веронике (мишјакиње), која ми је у очи ударила необичним својим обликом. Испрва сам мислио, да је то само нека локална форма веронике *Teucrium L.* Потање испитивање, при коме су ми г. др. Гинтер, пл. Бек у Бечу и нарочито др. И. Веленовски у Прагу најнесебичнијим начином помогли, показало је, да је то нов облик, ако не нова врста. Петељка је у наше биљке тања и нижа него у *V. Teucrium* и у *V. crinite Kit.* Длачице су сличне онима у *V. crinite;* цвијетни је гроздић рјеђи него у речене врсте, као што и кратке цвјетне петељке и цијанасто модре, зашиљене врпике цвјетне крошње имаду другојачије обиљежје. Лишће се веома разликује од оног у *V. crinite,* која у том погледу није много другојачија него *V. Teucrium.* Зупци су на увијеном окрајку лишћа веома густо поредани, много су дужи него у *V. crinite,* а на врху су тубасти. У *V. crinite* лишће је готово двојином онолико, при темељу кусасто, или на широко јајолико у трокуту насађено, зашиљено или тубасто, или пак правилно према врху сужено и није широко заокружено, лисни зупци ријетко су када двоструки, вазда су краћи, мање их је на броју и више су зашиљени. Нова је биљка ниже описана као *Veronica crinita forma bosniaca* ауторова, јер му не достаје зрела плода, који свакако треба испитати, да се одреди, је ли то нова врста биља.

Veronica crinita Kit. F. (форма) **V. bosniaca F. Fiala.**

Perennis, tota molliter densiuscule pilosa, caulibus e basi prostrata erectis foliosis simplicibus, foliis summis oblongo linearibus, iis infra racemos oblongo lanceolatis basi ovata vel fere obtenuata renilibus obtusis, mediis oblongo

ellipticis, basiapiceque late rotundatis inferioribus ellipticis brevissime pedicellatis omnibus profunde dense duplicato dentatis, dentibus obtusissimis, margine revoluto, racemis folia longe superantibus densifloris, bracteis tenuiter pedicellatis, calycis glabri vel parce birtuli laconiis tenuiter linearibus valde inaequalibus, corollae magnae cyaneae lacinis ovatis obtusis vel acutiusculis calycem superantibus.

Species ad affinitatem V. Teucrii L. praecipueque V. crinitae Kit. spectans, sed ab utraque valde discedens notis constantibus.

Caulis est gracilior et humilior ac in speciebus memoratis, indumentum V. crinitae, racemus laxior ac in hac specie posteriore, ubi etiam pedicelli breviores et corollae coeruleae laciniae acutae praestant.

Color nostrae speciei novae pulcherrime cyaneus. Calix similis ei V. crinitae itemque capsula quoad superficies fructi non maturi discernenda est.

Primo intuitu insignia sunt folia speciei nostrae, quibus eximie aberrat a V. crinita, cuius folia von valde differunt a V. Teucrio. Dentes densi margine revoluto sunt multo longiores apice obtusissimo. Folia V. crinitae sunt saltem duplo maiora e basi truncata vel late ovata sessili triangulari ovatis acutis vel obtusis sed semper antice attenuatis nec late rotundatis, dentibus raro duplicatis, brevioribus paucioribus acutioribusque.

Habitat in calcareis montis „Klek planina“. Flor. Junio.

Приложена табела приказује у *слици 2.* стручак наше биљке у цвату, у *слици 1.* гранчицу са дјеломице прецвалим гроздићем, у *слици 3.* чашку, у *слици 4.* плод, у *слици 5.* цвијет; *слике 3.* до *5.* знатно су повећане.

Табла. Уз чланак „Нова врста биља нађена у Босни“.

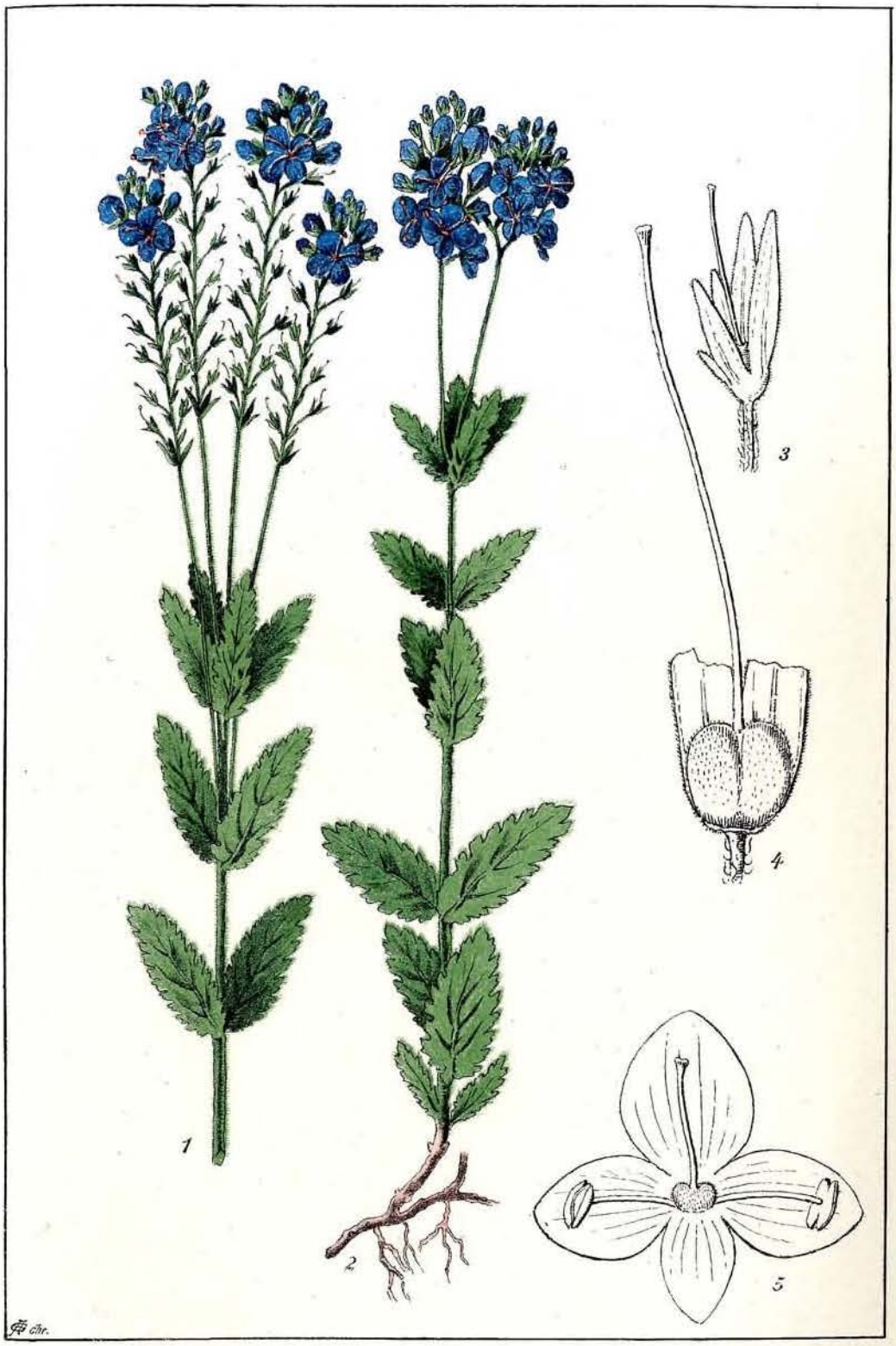

Veronica crinita Kit. F. V. *bosniaca* F. Fiala.

Iskopine u dolini Lašve 1893.

I.

Uvod.

Prije nego li počmemo pisati o najnovijim arheološkim iztraživanjima u lašvanskoj dolini, spomenuću nješto o onijem nahogjajima, što su se nedavno našli u raznijem podorima oko Zenice. Gosp. oficijal Czerny u Zenici prati arheološke pojave osobitom pažnjom, a na po se one, koje se tiču zeničke bazilike, što sam je opisao u Glasniku, IV., str. 340 i dalje. Pa mi je tako i nedavno za zem. muzej poslao više rimskih starina, što su nagjene u polju nedaleko od pomenute bazilike. To su ovi prijedmeti:

a) broncani novac iz dobe Galijenove, *slika 1.;*
b) mali broncani novac iz dobe Konstantina II.;
c) oblo zrno od ilovače, *slika 2.;*
d) broncana rimska provincijska fibula;
e) broncani ušnjak (iz dobe slovjenske);
f) prosti željezni ključ, *slika 4.;*
g) broncani instrumenat nalik dlijetu, *slika 5.;*
h) duguljasta pločica od kosti, sa strane urešena rupicama i rovašima. Čini se, da je taj komad bio sap onome pomenutome instrumentu. *Slika 6.*

Od ovijeh prijedmeta još je važniji fazlički natpis iz doline potoka Bile, što ga je o. Hoffer 1893. u Glasniku 2. objavio. Tu se pominje dekurion municipija BIST. Taj nas natpis potkrepljuje u mišljenju, da se pod municipijem BIS, što ga na zeničkim spomenicima počešće nalazimo, ima razumijevati samo BISTVA, te potkrepljuje mnijenje dra. Patscha, koji nazire na jednom zeničkom fragmentu ime municipija u istom pravopisu. (Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien u. d. Hercegovina, I., str. 278.) Ime toga mjesta nalazimo na dva načina pisano, ali mi se čini, da je BISVA ravenskoga kosmografa baš ono isto, što je u Tabuli Peut. ozna-

čeno sa BISTVE, te da je to u kosmografa ravenskoga ditografija, kakove u njega više puta nalazimo.

Taj znameniti natpis iz Fazlića, koji leži na Lašvinoj pritočici Biloj dokazuje nam i to, da se je vlast municipija BISTVE (Zenica) sterala u najmanju ruku oko Dônje Lašve, te su tu arheološka potraživanja i nastavljena. Najprije je otkopana rimska zgrada kod Maloga Mošunja, gdje

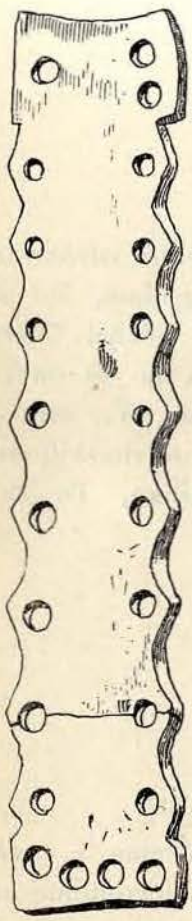

Slika 6.

Slika 1.

Slika 5.

Slika 2.

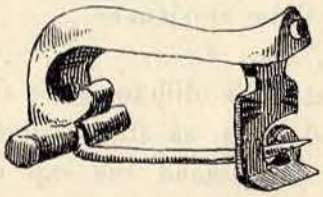

Slika 3.

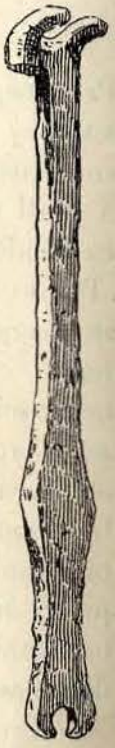

Slika 4.

Slike 1.—6. Prijedmeti iz ruševina zeničkih.

se je već prije nekoliko krnjastijeh natpisa našlo. Kad se taj posao svršio, pokušavali smo pretraživati, nedaleko od Putičeva, nedavno otkrivena nalazišta rimskih starina, na koja naigjoše kad se onuda željeznica gradila, a najposlije otkopasmo u gornjoj lašvanskoj dolini kod Varošluka zidine kršćanske bazilike ranijega doba.

Iz toga, što se je u kratko vrijeme naišlo na zidine triju kršćanskijeh bazilika ranijega doba — Zenici, Varošluku i Vitini — jasno slijedi, da

se je u Bosni i Hercegovini dosta rano raširilo kršćanstvo. A budući da uz crkvene zidine nalazimo obično i zidina rimskih privatnih zgrada, to je očito, da se je u tijem krajevima italskom kulturom usporedo širilo i kršćanstvo.

Kod otkapanja starina, što ih amo dalje pominjem, bijaše mi pratilac dr. Karlo Patsch, koji mi je u tome poslu lijepo pomogao, rad čega mu od srca hvala. On se je latio i posla, da pročita i opiše natpise što smo ih tu našli, te upućujem na njegov članak.

Mali Mošunj.

Ruševine u M. Mošunju zapremaju dosta velik prostor, a razdijeljene su u tri hrpe. Prvi je komad na desnoj obali Lašve prema ušću Bile na njivi Stipe Debeljaka. To je duguljast brježuljak, koji se spram potoka niz strme strane ruši. S juga vodi staza od hana Divjaka u Veliki Mošunj,

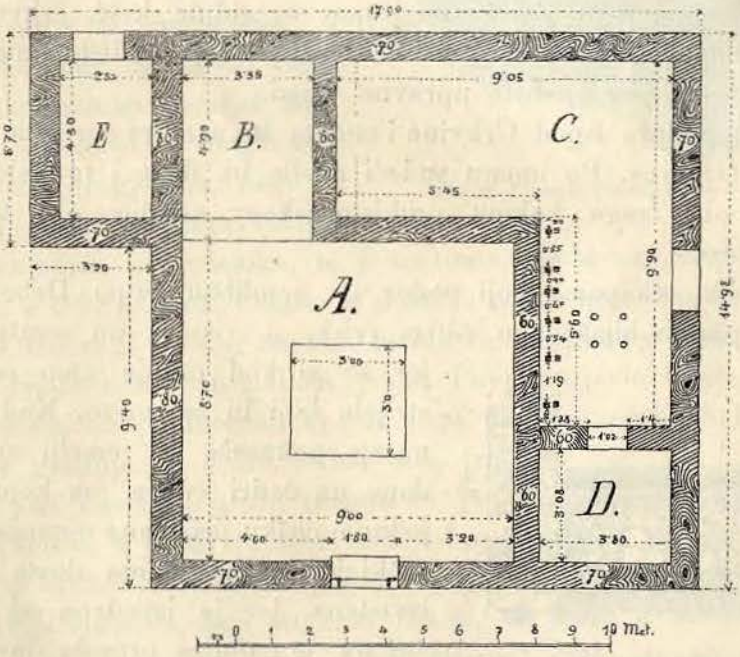

Slika 7. Osnova rimske sgrade u M. Mošunju.

a od Divjaka od prilike 1 *km* stoje kraj tog puta uz kuću Stipe Debeljaka usporedo dva podora, a jedno 100 koračaja odavde na zapad treći. Sva tri potječu od rimskih zgrada; a sa dva tijeh podora odneseno je dosta materijala u Vitez, kad se je tamo crkva zidala.

Drugo podorište leži na njivama M. Mošunja, 1 *km* nad ušćem Bile. Desna se strana te nizine povećava oširokom uvalom, koju natapa vrelo

Fale. Sve su njive dosta gusto pokrivene komadima opeke, pa kad smo počeli otkapati, vidjesmo, da su se po cijelom tom prostoru isprepleli zidovi, a nad njima je jedva 30 *cm* visoka zemlja. Čini se, da tu bijaše središte rimske naseobine. Tu i u susjednoj Crkvini našlo se je više ulomaka natpisa i bakrenih novaca, što sam ih u zbirci preč. o. Hoffera vidio.

Kako još žetva ne bješe započela, mogao sam da otkopam samo nešto malo, a to bijaše zgrada od jedno 400 m^2 iznutra nabita nabojem. Čini se, da je to bila nekakva zgrada za gospodarstvo odregjena. Naboj leži na čitavoj naslagi crijepa. Odavde na jug uzdiže se humak, a na njegovome vršku vide se takogjer tragovi zidovima. Odavde je u gimnaziji travnički odvezeno više komada glavica romanskijeh stupova, o kojima će gosp. o. Hoffer izvijestiti. Ovakav sam komad našao i u zidu kuće Nike Gudelja. Nema sumnje da je to podor negdašnje kršć. crkve, kako to i samo ime humka — Crkvina — pokazuje. Na tome humku nalazi se doduše i rimskih opeka, ali jedino iz toga ne možemo izvoditi, da je tu prije bila rimska zgrada, jer su se za gradnju crkve te cigle mogle uzeti sa podora što ležaše na podnožju Crkvine. I u Zenici nagjosmo uz zidine kršć. crkve rimskijeh podora, pa odatle vidimo, da su crkvene vlasti svoje sjedište rado odabirale tamo, gdje već bijaše sjedište upravne vlasti.

Izmegju podora ispod Crkvine i onoga, što sam ga sprijeda spomenuo, ima humak Gradina. Po imenu sudeći mislio bi, da je i to kaki podor, ali ne nagjoh niti traga kakom prehistorijskom nasapu, niti zidovima iz kasnijega doba.

Pogjoh da otkopamo koji podor na zemljištu Stipe Debeljaka. Prvi što ga otkopasmo bijaše oko 230 *m* velik, a visina mu sezaše do 1·8 *m*, jer se je kod oranja amo nabacivao i strijeb, koji bi se izorao. Kad smo digli nasap, pokazaše se temelji zgrade sazidane na četiri ćoška, uz koju bijaše na jednom ćošku prizidana omanja izba. Tehnički je ta gragjevina dosta primitivno izvedena, jer je izvedena od materijala, što ga je najbliža priroda davala.

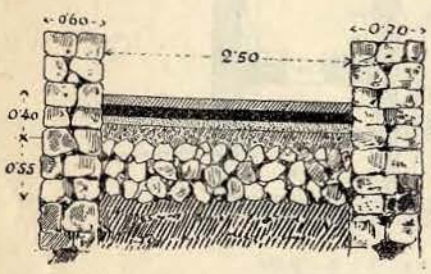

Slika 8. Konstrukcija naboja u sobi *E* u Malom Mošunju: *a)* sloj žućkasta, *b)* crvenkasta, *c)* siva, *d)* krupna betona; *e)* krupna kaldrma; *f)* ilovača.

Zidovi, 70—80 *cm* debeli, koji su na gdjekojim mjestima 1 *m* iznad naboja, načinjeni su od ovećeg kamenja sabrana u koritu Lašve, a taj je kamen samo s jedne strane zaličen. Cijela gragjevina načinjena je na strmini, koja se spram sjevera spušta, tako da je s te strane temelj mnogo dublje osnovan. Na cijelom tome prostoru ima lijepo načinjen naboj, *slika 8.*, a sastoji iznajprije od 55 *cm* visoko naslaganog kamena, a na njemu tek naboj kreča, koji

je opet ispremiješan krupnijim, a gore sitnijim šljunkom. Gore se opažaju tragovi žutoj boji, koja prelazi u raznijem nuancama sve do crveno-žute, pa se čini, da se je taj naboj češće popravljao. Maz je sa zidova najvećim dijelom otpao, pa se je samo na jednome mjestu našlo traga, gdje je zid bio obojen, nagjen je naime komad bijeloga podzigja sa crvenijem potezima.

Našla su se i dva mala komada sa tektoničkijem ornamentima. Jedno je prosjek korniža (Karnies) sa podzigja od lapora, a drugo lijepa Syma (podstrješnica), *slika 9.*, urješena vrlo lijepim palmetama i echinusom. Kad bi ta dva komada mogla biti dovoljnim povodom, da se po njima zaključuje o gornjem dijelu zgrade, onda bi se otuda morala rekonštruirati zgrada posve pravilna sloga; ali su oba komada nagjena odviše osamljena, pa se ne bi ni dalo razjasniti, kako su mogli nestati ostali članovi uresa na kornižu i pri temelju.

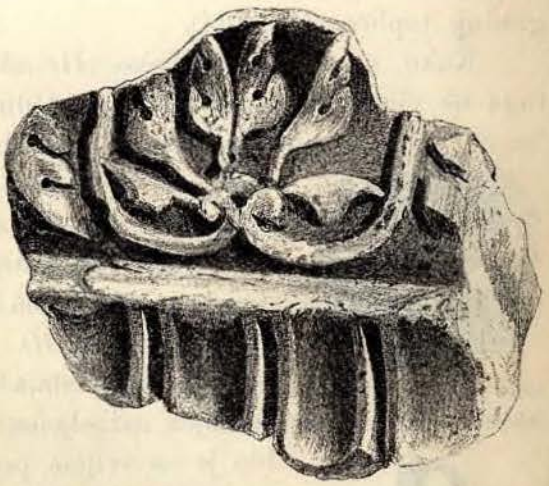

Slika 9. Ulomak podstrješnice iz M. Mošunja.

Sam oblik te gragjevine, u glavnome je malo neobičan; kako nema nikakovijeh spoljašnijeh znakova, čini se, da bi to mogla biti prije privatna gragjevina, nego li javna. U toj zgradi bijaše pet odaja. Glavni ulaz bijaše s jugoistoka, te je na tome mjestu nagjen prag od lapora 1·8 *m* dug, a 0·78 *m* širok. Odatle se dolazilo u prostran, 9 *m* dug, a malo ne toliko širok trijem *A*. Pod je naokolo betonovan, dočijem u sredini, u prostoru od 3 *m* ne bijaše nikakova naboja (poda). Površina poda bijaše tu za 25 *cm* niža i jednostavno popločena. Već iz toga možemo naslućivati, kakova je bila gornja gradnja, te čemu je bio onaj trijem.

Onaj niži komad u podu mogao bi da bude impluvij, jer je jednostavno popločen, a ostali prostor nad nabojem bijaše za cijelo natkriven. To bijaše svakako najznamenitiji dio rimske kuće: atrij, pa ako i nema oko impluvija stupova, koji su krov držali, ne može to da naše mišljenje pobije, jer su i stupovi i krov mogli biti od drva, te su s vremenom istruhnuli. Do ovoga trijema bijaše s lijeva manja odaja *B*, dugačka 4·55 *m*, a široka 4·30 *m*. Spram atrija bijaše sa svijem otvorena, te ga je od njega dijelio samo 20 *cm* visok zid, kao njeka vrsta praga. To bijaše valjda tablinum. Ako nam se u toj gradnji i ne pokazuje obični tip italske kuće, to je ta gragjevina tijem zanimljivija, što u njoj vigjamo glavne elemente rimske kuće, a ako im je rasporegjaj neobičan, naziraćemo u tom dojam

provincijske gradnje. Ostale su odaje sa svijem za se. Na sjeveroistočnoj strani bijaše drugi ulaz, kroz koji se ulazaše u prostran trijem *C*, koji se steraše oko atrija u formi luka. U tome trijemu bijahu vrata, kroz koja se je ulazilo u usku odaju *D*. Svrha tim odajama teško će se moći odrediti, jer uz najveću pažnju nije se ništa našlo, odakle bismo mogli zaključiti, čemu su služile. U objema prostorijama bijaše (naljeven) naboj podjednako visok. Kod otkapanja opazila se je jedino u naboju one manje odaje dosta debela naslaga pepela, a u trijemu *C* nagjosmo uz južni zid pet pari stupčića, načinjenih od četvoraste opeke, kakovijeh nalazimo obično u gradnji toplica (kupatila).

Kako se je pećne opeke (Heizziegel) tek nešto malo našlo, a pored toga ne vigja se, da su se stupovi duž cijeloga prostora uzdizali, niti ima traga, da je taj naboj na stupčićima počivao, ne možemo uzeti, da bi to bio hipokaustum. Sva je prilika, da su ti stupčići držali kakovu klupu, koja se je uza zid pružala. Pred tom klupom bijaše na sred trijema usagjeno u naboj četiri obla, gore išupljena crijepa, kake nam prikazuje *slika 10.*

Slika 10. Crijep uzidan u naboju sobe *C* u M. Mošunju.

I peta odaja u jugozapadnome uglu bijaše od ostalijeh odijeljena, 2·50×4·30 *m* velika. Ugao te odaje bio je sa svijem porušen, jer se je odavde najviše materijala odvezlo, kad se je gradila crkva u Vitezu. Kako mi ljudi tamo pripovijedahu, odvezlo se je odavde lijepih kamenih dovratnika, koji su se kod gradnje one crkve u istu svrhu upotrebili. Zato sam u tlocrtu na onom mjestu i naznačio ulaz u odaju.

Slika 11. Zvonce iz ruševina u M. Mošunju.

Pored natpisa, na kome se spominje njeki T. Fla*(vius)* Aproni*(us)* i *[A]*ur*(elia)* Apronia, te njekoga manjega ulomka, našlo se je tu komada od stakla, posugja od ilovače, nekoliko željeznih čavala, zvonce, *slika 11.*, od željeznog tenećeta i ovi novci:

1. Julia Mamaea, † 235. poslije H.:
   A.: IVLIA MAMAEA AVGVSTA i lik na desno;
   R.: IVNO AVGVSTAE SC. Lik Junone, koja sjedi i drži nekakav cvijet i dijete u povojima. Novac je od bronca. Cohen, izd. IV., str. 82, br. 48.
2. Gallienus (oko 253.—268. poslije H.):
   A.: *[GALL]*IENVS AV*(G)*. Lik sa zupčastom krunom;
   R.: *[ORIEN]*S AVG. Bog sunca stoji uzdignute desnice, a uljevici mu bič. Novac je od bronca. Cohen, IV., str. 398, br. 372.

3. Diocletianus (284.—305. poslije H.):
   A.: DIOCLETIANVS AVG. Lik sa lovorom;
   R.: VICTORIA SARMAT. Četiri vojnika žrtvuju pred gradskijem vratima. Novac je od srebra. Cohen, V., str. 385, br. 84.
4. Maximianus (305.—311. poslije H.):
   A.: IMP C GAL VAL MAXIMIANVS i lik;
   R.: GENIO IMPERATORIS P F AVG. Lik genija, koji drži pateru i rog fortune. Novac je od bronca. Cohen, V., str. 605, br. 78.
5. Licinius Pater (307.—323. poslije H.):
   A.: IMP LIC. LICINIVS P. F AVG i lik;
   R.: IOVI CONSERVATORI. Novac je od bronca, vrlo lijepo patinovan. Cohen, VI., str. 61, br. 81.
6. Julianus II. Philosophus (360.—363. poslije H.):
   A.: D. N. IVLIANVS NOB C. i lik;
   R.: *[FEL TEMP]*REPARATIO. Novac je od bronca. Cohen, VI., str. 366, br. 61.

Pored toga našlo se je još pet broncanijeh novaca, ali jer su izlizani, neda im se doba tačno odrediti; no svakako su iz istoga doba, kao i ovi, što smo ih sprijeda spomenuli.

Iz onijeh šest navedenijeh novaca vidimo, da je na tome mjestu živjela rimska naseobina u drugoj poli III. i do u drugu polu IV. vijeka. Tamošnji seljani nagju češće kod oranja, osobito na njivama koje su blizu podora M. Mošunja, po koju mjedenicu, te ih nose u travnički samostan. Tamo sam vidio lijepu hrpu takovijeh novaca, a megju njima bijaše Julia Mamaea najstarija, a Crispus najmlagji. Najviše (11) ih bijaše iz doba Maximianova; a najbolje sačuvana jedna iz doba Florianova. Cohen, V., str. 213, br. 24.

Pored toga našli su se komadi relieła, na kome se vigja nekakov čovjek sa vrvcom, valjda uzdama, u ruci. Taj relief bijaše sa svijem razbijen, te smo pojedine komade morali tražiti. Čini se, kao da je oko njega bio sa svijem prost okvir, jer smo takovih komada našli na istom mjestu (odaja *E)* gdje i relief.

I ona dva natpisa, što sam ih objavio u Glasniku, II., str. 188., a sada se nalaze u Travniku, nagjena su u Divjaku, dakle sa svijem blizu našem nalazištu, o kome sprijeda govorasmo.

Pretražujući najbližu okolicu podora m.-mošunjskoga nagjosmo još slijedeće rimske starine:

U kući Ante Ančića iz M. Mošunja desni ugao timpana nekoga nadgrobnog lapornog stupa, komad nadgrobnoga natpisa, na komu se spominje

neki Crescentij, a u kući Nike Gudelja komad relieła, na kome se s desne strane razabire čovječji lik, dočim je sredina i lijeva strana tako oštećena, da je teško razabrati pravi oblik.

Putičevo.

Iz M. Mošunja pogjem s drom. Patschom u Putičevo, gdje su kod gradnje željeznice radnici naišli na čitavu naslagu kojekakovijeh prijedmeta iz rimskoga doba. No kako su tu radnici baš noću radili, dosta se je kasno opazilo kakovi su to prijedmeti. Dok je o tom glas u Sarajevo stigao, bijaše ona naslaga već sa svijem prekopana, te se je moglo još samo konstatovati, da je bila 1·5 *m* pod zemljom, da je mogla biti debela 10—30 *cm*, te da je bila puna ugljena i troske. To je mjesto na lijevoj obali Lašve, na nekom strmom obronku do 500 koračaja više dolačke stanice.

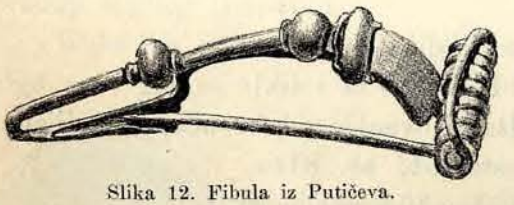

Slika 12. Fibula iz Putičeva.

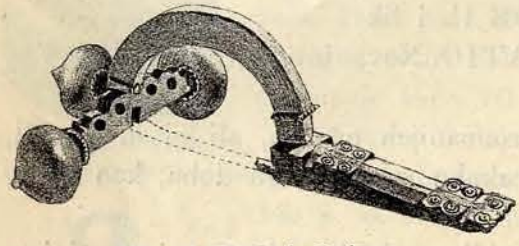

Slika 13. Fibula iz Putičeva.

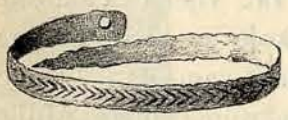

Slika 14. Narukvica od bronca iz Putičeva.

I ako se je za taj nahogjaj ovdje saznalo tek onda, kad je već sav prekopan bio, ipak je naš zem. muzej dobio najveći dio prijedmeta, što su se tamo iskopali, dočim je manji dio zapao katoličkom seminaru u Travniku.

Naš muzej dobio je:

1. Broncani novac Maximianov, Coh., V., str. 461, br. 164.
2. Broncani novac Constantina I., Coh., VI., str. 146, br. 369.
3. Mali broncani novac Constantina I. Naličje istrto.
4. Broncanu fibulu sa luka, kašnjeg la-tènskog tipa sa dvije bobice na zavinutom kraju zaponca. *Slika 12.*
5. Veliku fibulu rimske provincijalne forme sa glavicama na prečki. *Slika 13.*
6. Grivnu od broncanog tenećeta sa jednostavno utisnutijem ornamentima lista. *Slika 14.*
7. Dônji dio rimske fibule.
8. Veliki željezni nož sa drškom, $d = 33$ *cm*, $š = 4·3$ *cm*. — *Tabla I., slika 1.*

9. Mali željezni nož sa drškom, $d = 21$ *cm*, $š = 3$ *cm*. — *Tabla I., slika 2.*

10. Željezni nož, $d = 28$ *cm*, $š = 4$ *cm*.

11. Željezni nož, $d = 24$ *cm*, $š = 3$ *cm*.

12. Fragmenat željeznog noža, $d = 15$ *cm*, $š = 3$ *cm*.

13. Fragmenat željeznog noža, $d = 12$ *cm*, $š = 2$ *cm*.

14. Željezna prečka, $d = 12{\cdot}5$ *cm*, $š = 3{\cdot}7$ *cm*.

15. Veliku željeznu sjekiru, $d = 20{\cdot}5$ *cm*, širina oštrice $5{\cdot}3$ *cm*. — *Tabla I., slika 8.*

Slika 15. Predmet od bakra.

Slika 16. Žara iz Putičeva.

Slika 17. Posudica iz Putičeva.

Slika 18. Posudica od bijele zemlje iz Putičeva.

16. Malu željeznu sjekiru, $d = 13{\cdot}5$ *cm*, širina oštrice $3{\cdot}5$ *cm*. — *Tabla I., slika 9.*

17. Rt sulice, $d = 14$ *cm*, na dônjem dijelu sa dvije rupice. — *Tabla I., slika 5.*

18. Željezne škare za striganje ovaca, prekinute, $d = 27$ *cm*. — *Tabla I., slika 3.*

19. Omanje škare za striganje ovaca, $d = 17{\cdot}5$ *cm*.

20. Fragmente škarâ za striganje ovaca.

21. Željezni ključ, $d = 7{\cdot}3$ *cm*. — *Tabla I., slika 10.*

22. Željezni ključ, $d = 7{\cdot}5$ *cm*. — *Tabla I., slika 11.*

23. Rt od strjelice, $d = 10$ *cm*.

Tabla I. Uz članak „Iskopine u dolini Lašve 1893“.

24. Prismatički bakreni instrumenat, u sredini od željeza, $d = 10$ *cm.* *Slika 15.*

25. Žàru od svjetlije ilovače sa širokim ždrijelom, visoku 22·5 *cm*, gore okrajak previjen. Vide se na njoj tragovi slikarije; na bijeloj osnovi mrke šare. *Slika 16.* pokazuje nam rekonstrukciju ornamentalnog motiva.

26. Komad veoma široke, 22 *cm* visoke žàre s drškom, od svjetlije ilovače, crveno obojene.

27. Malu posudu 7·3 *cm* visoku, od svjetlije ilovače sa jednostavno, na glavnoj smeđoj boji izrađenijem ornamentom. *Slika 17.*

Slika 19. Vrč od crvene zemlje iz Putičeva.

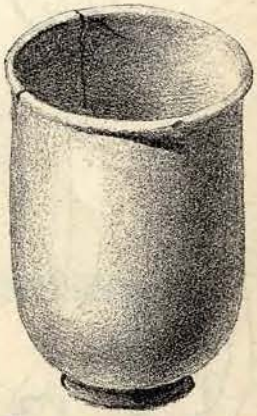

Slika 20. Čaša od bijele zemlje iz Putičeva.

28. Malu zdjelicu bez drška, od bijele ilovače, 7 *cm* visoku. *Slika 18.*

29. Mali vrč od svjetlije ilovače sa odbijenom ručicom, crveno obojen. *Slika 19.*

30. Čaša od bijele ilovače. *Slika 20.*

U travničkom seminaru nalaze se s toga mjesta ovi prijedmeti:

a) mala broncana rimska provincijska fibula;
b) sjekira, pendant onoj pod br. 15.;
c) jednostavni rt strijelice, 8·3 *cm* dug. — *Tabla I., slika 4.;*
d) ulomak škara za striganje ovaca;
e) željezni malj (čekić) 10 *cm* dug. — *Tabla I., slika 12.;*
f) tri neizrađena komada željeza.

Bazilika u Varošluku. *Slika 21.*

Kada se je gradila željeznica od Lašve do Komara, naišlo je radnici na rimski podor, ali ovaj mogasmo ipak istražiti prije nego li su to mjesto radnici prekopali. Za kratko vrijeme mogasmo razabrati glavne forme te građevine, a da smo s tijem poslom bili brzo gotovi, najveća je zasluga

gosp. nadinžinjera Višate, koji me je vrlo ljubezno u svačem pomogao, na čemu mu od srca hvala. Taj se podor nalazi nedaleko od onoga mjesta, gdje se cesta iz Turbeta razilazi u Bugojno i Karaulu. Zemljište, što se uz tu tačku prostire ispremiješano je tuj i tamo podorima, te ga narod zove Varošluk. Već samo to ime pokazuje, da je tu negda bila naseobina. Jedno deset minuta odavde na sjeveroistok nagjena je i ona rimska naricaljka iz Runića, što ju je dr. Hoernes objavio.

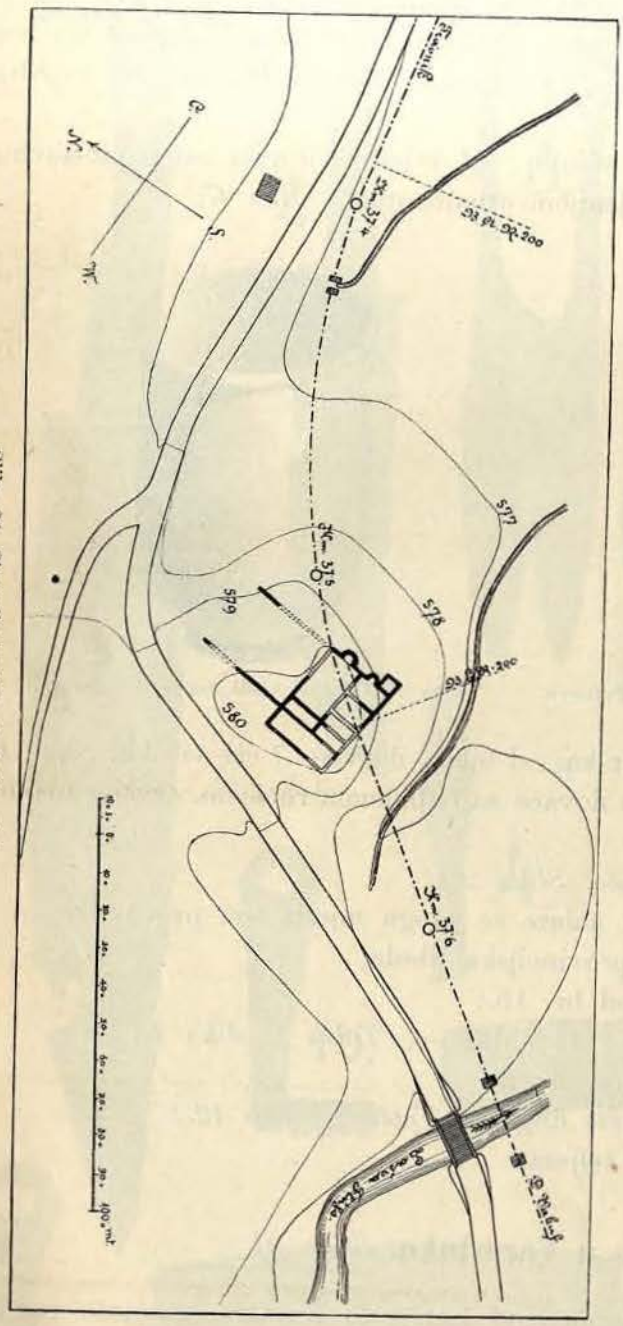

Slika 21. Situacija bazilike kod Varošluka.

Podor, što ga najprije otkopasmo, leži jedno 1100 *m* nad željezničkom stanicom Turbe. Dok sam onamo dospio, razrušili su već željeznički radnici na dvije strane po komad spoljašnjega zida, radeći tamo na prosjeku za prugu. Prestavši odmah s poslom, otkopasmo taj podor i mogasmo tačno odrediti glavne forme gradnje. Kako priloženi tlocrt pokazuje, bijaše ta zgrada blizu 30*m* duga, a 16·65 *m* široka. *Slika 22.*

Na prvi se mah razabire, i ako je osnova zgrade nješto komplikovana, da je kršć. bazilika ranijega doba. Za nas je tijem vrijednija, što naliči u neku ruku zeničkoj bazilici. — Ta bazilika imagjaše dva predvorja: sa zapada bijaše jedno, koje zapremaše svu širinu zgrade, a sa sjevera drugi, prostrani dvor *B*. Trag ogradi ovoga dvora mogasmo još u duljini od 25 *m* opaziti, a odavle dalje čini se, da se je nanizao red zgrada, koje još za sada nijesu otkopane.

Tu je crkvu dijelio poprječni zid u dva dijela; u sjevernoj poli nalazaše se sama crkva *D*, i odio za katehumene (nartex) *C*. Crkva imagjaše

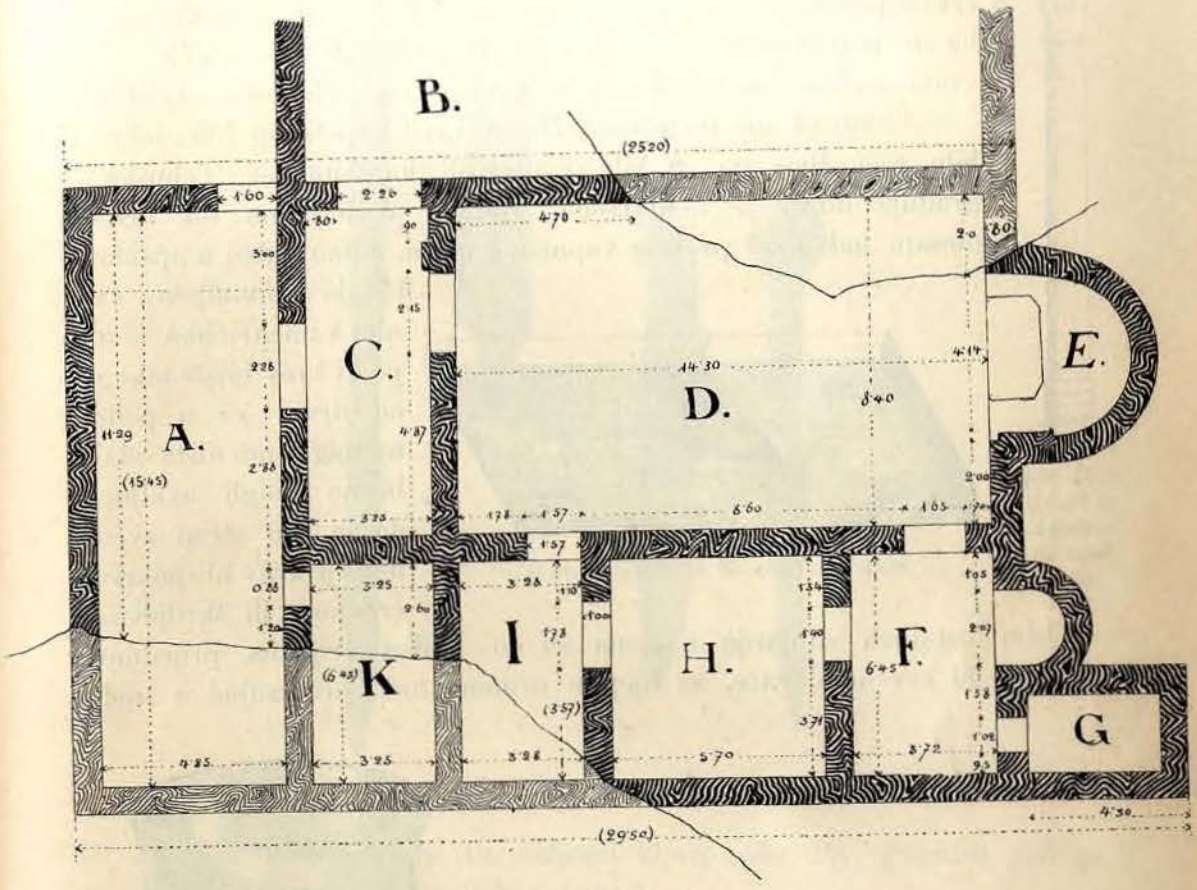

Slika 22. Osnova bazilike kod Varošluka.

jednu lagju, koja bijaše 14·3 *m* duga, a 8·4 *m* široka, te se čini, da nije bilo nikakovijeh umjetničkijeh ukrasa. Tek u prostranoj, 10 *cm* višoj apsidi nagjosmo u naboju izdubeno mjesto, gdje je stajalo podzigje oltara. Oltar, *slike 23.* do *25.*, nijesmo tuj našli, nego na polju s južne strane. Oblik mu je baš kao kršć. trapeza najstarijega doba: na četiri stupčića metnuta ploča. I stupčići i pačetvorasta ploča bijahu od bijeloga, lijepo izglagjenoga mramora. Na ploči se opaža i profilovan okvir, a na stupčićima jednostavno isklesane glavice. Stupčići stajahu na običnom podzigju od lapora, koje je na četiri mjesta izdubeno, te su ondje stupčići stali.

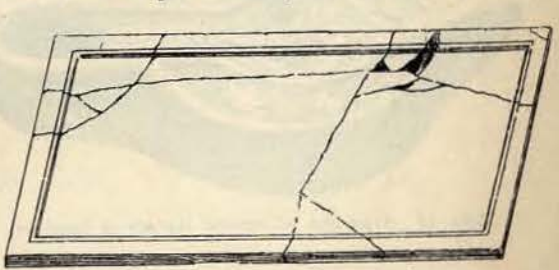

Slika 23. Mramorna ploča sa oltara.

Osim podzigja, sve drugo bijaše razbito, te smo istom iza raznijeh pokušaja mogli konstruisat oltar, kako nam ga priložene *slike 23.* do *25.* pokazuju.

Sl. 24. Stup od bijelog mramora. Noga od oltara.

Drugi dio bazilike sastojaše od više prostorija: tu bijaše uz glavnu crkvu ponajprije malena uska kapelica *F*, kojoj je apsida nešto na lijevo pomaknuta. To bijaše valjda baptisterij, a odavle se na vrata sa strane ulazaše u nekaku odaju, što je valjda bila sakristija *G*.

Čemu su one tri odajice *H—K* pred kapelicom bile, teško bi bilo reći. Biće da su bile za žene ili katehumene. Tehnika te gradnje dosta je nesavršena. Kamen u zidovima tek nekako otesan, naboj od prostog vapnenog maza. Samo naboj u apsidama bio je ispremiješan šarenim kamenčićima. Gornji pod i krov bijaše takogjer od drva; jer u podoru ne nagjosmo ništa odakle bismo mogli zaključiti, da je bio strop sveden ili da je krov bio pokriven crijepom ili škriljevcem.

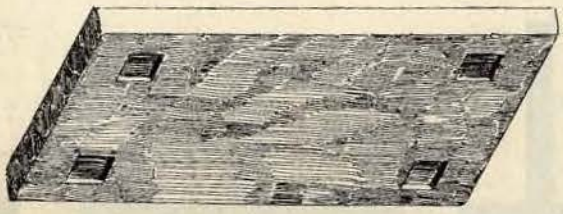

Slika 25. Ploča od miljevine sa oltara.

— Osim ostalijeh sitnjarija nagjena su tu i dva vrijedna prijedmeta: Svjetiljka od crvene ilovače, sa lijepim ornamentom, prikazujuć u sredini

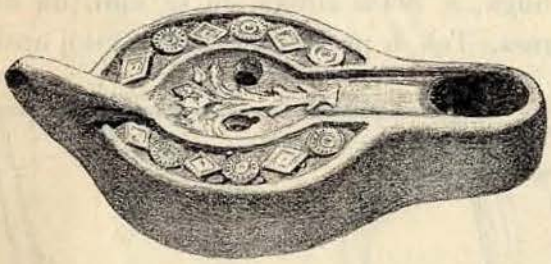

Slika 26. Svjetiljka od crvene ilovače iz bazilike.

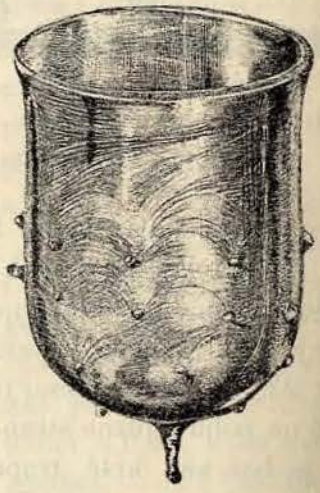

Slika 27. Čaša za ulje sa kandila iz bazilike.

drvo, a unaokolo stilistički motiv, *slika 26.*, te jajolika staklena čaša, *slika 27.*, u kojoj stajaše u svjetiljci ulje. Ta čaša bijaše od ozdô uriješena kao bobicama. Sudeći po prvoj svjetiljci, koja se je u tome obliku samo u kršćanskim crkvama ranijeg doba nalazila, gragjena je ta basilika u

IV. vijeku, a to pokazuju i ostali prijedmeti, što su ovdje nagjeni: a osobito komadi stakla od čisto rimskijeh posuda. Osim raznijeh željeznijeh klinaca,

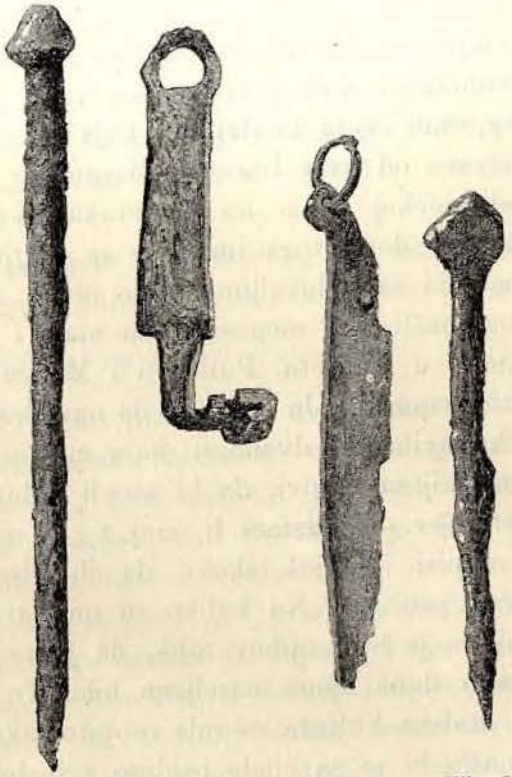

Slika 28. Slika 29. Slika 30. Slika 31.

slika 28. i *31.*, našlo se je tu: željezni ključ, *slika 29.*, gvozdac maloga noža, *slika 30.* i gvozdac nekakva noža[1]).

Dr. **Ćiro Truhelka.**

---

[1]) Pored ovijeh prijedmeta dao mi je gosp. Valdecky i broncani novac iz doba Avgustova (Cohen, I., str. 72, br. 281.), što ga je nedaleko odavde u G. Turbetu našao.

II.

Rimski natpisi iz doline Lašve.

Prve polovice mjeseca oktobra proputovao sam sa kustosom zem. muzeja drom. Ć. Truhelkom dolinu Lašve, da u njoj potražim ostanke iz rimskoga doba. Progjosmo cijelu tu dolinu, koja se osobito ističe svojim prirodnim ljepotama, sve od ušća Lašve u Bosnu pa do Turbeta, prve postaje na novoj željezničkoj pruzi iza Travnika. Kako u našem zem. muzeju, hvala Bogu, već dosta toga ima, što se megju vrijednije starine ubraja, nijesmo trebali da se zadovoljimo samo onim, što bi u grobljima, manastirima i kućama našli, već mogosmo, da malo i u zemlju zavirimo. Što se je iskopina našlo u Turbetu, Putičevu i Malom Mošunju, o njima će izvjestiti moj čestiti saputnik. Ja ću ovdje da navedem samo one natpise, što sam ih u tijem krajevima za dvanaest dana mogao snimiti.

Ti natpisi doduše nijesu takovi, da bi mogli pobuditi osobiti interes u naučnjačkom svijetu, jer — izuzmeš li onaj 1., a možda i 13. — sve su sami nadgrobni natpisi i to još takovi, da ih više moraš nagagjati, nego li ih možeš tačno pročitati. Nu koliko su nam ti natpisi sadržinom svojom možda nejasni, to je broj njihov tolik, da jasno uvigjamo, kako je dolina Lašve u rimsko doba lijepo naseljena bila. To osobito vrijedi za Mali Mošunj, gdje je italska kultura morala osobito jaka biti. Kad bi se tu još više kopalo, našlo bi se za cijelo osobito vrijednih spomenika.

Vitez.

Natpisa priopćenih pod C. I. L. III., 8380., 8381. i 8382. nijesmo mogli naći; oni su se, kako mi gosp. prof. o. A. Hoffer u Travniku reče, izgubili[1]). U Vitezu ima za sada samo jedna starina, a to je dosta lijepo izragjeni relief nekakva jahača, za cijelo vrijedan, da se uvrsti u arheolog. zbirku našega muzeja. Ne spremi li se do skora, moglo bi ga nevrijeme ljuto oštetiti, jer leži na muhamedovskom groblju.

Mali Mošunj.

Za sve spomenike ne dâ se tačno odrediti mjesto, gdje su se nalazili. Spomenici br. 3. i 12. našli su se u nekoj rimskoj privatnoj kući, što smo je ja i dr. Truhelka na zemljištu nekoga Stipe Debeljaka otkopali.

[1]) O natpisu C. I. L. III., 8382. isporedi str. 705.

Na istom brežuljku, na kome je i kuća Debeljakova, našli su se — kako nam gosp. o. A. Hoffer reče — i spomenici br. 4. i 5. Kod spomenika br. 2. i 10. isporedi primjedbe, dodane njihovijem natpisima. Što se tiče ostalih spomenika (br. 1., 6., 7., 8., 9., 11., 13. i 14.) može se samo toliko reći, da potječu sa brijega Crkvine ili Crkvište.

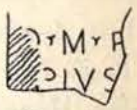
Slika 32.

1. Komad žrtvenika od lapora, gornji dio djelomice sačuvan, s lijeva i dolje s desna krnjat; visok 0·38 *m*, širok 0·265 *m*, debeo 0·115 *m;* pismena su visoka do 0·063 *m;* nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 32.*

Taj je natpis priopćio u Glasniku, II., str. 189, br. V. dr. Ćiro Truhelka, te se njegovo tumačenje u nekoliko od moga razilazi.

J(ovi) o(ptimo) m(aximo) f(ulminatori) [Ul]pius . . . .

Kraticu *F* u 1. retku pročitao je dr. Truhelka fulminatori, valjda za to, jer se je u Zenici, dakle nedaleko od Malog Mošunja našao natpis: *J(ovi) o(ptimo) m(aximo) fulmina(tori).* (Isporedi: Glasnik, IV., str. 343, i Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, I., str. 276.) Mjesto fulminatori moglo bi da bude i *f(ulguratori).*

U 2. retku možda je pred *[Ul]*pius bio još kakav prenomen.

2. Dva odlomka spomenika od lapora, kojima su se raznoliki okviri sačuvali na gornjoj, a donekle na desnoj i lijevoj strani; visok je 0·28, širok 0·59; pismena su 0·055 visoka; nalazi se u Malom Mošunju u kući nekoga Ančića uzidan u zidu. Taj spomenik bijaše i u staroj kući uzidan, ali tako da se pismena nijesu vidjela. *Slika 33.* Nalazište mu je nepoznato.

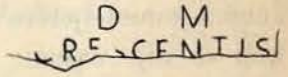
Slika 33.

D(is) M(anibus) Crescentis . . . .

3. Dva odlomka spomenika od lapora, sa svijeh strana lijepo otesana, gornja strana nešto izglagjena; visok je 0·19, širok 0·49, debeo 0·13; pismena su visoka, i to u 1. retku 0·058, a u drugom 0·055; nalazi se u zem. muzeju. *Slika 34.*

To je nadgrobni spomenik, što ga je neka Aurelia Apronia valjda svome suprugu T. Flaviu Apriu podigla. Mogli bi ga ovako od prilike pročitati i dopuniti: *D(is) M(anibus)]. T. Fla(vio) Aprion[i marito pientissimo A]ur(elia) Apronia m[emoriam posuit].*

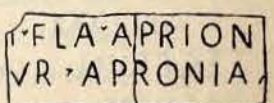
Slika 34.

Ime Aprio našlo se je na rimskim spomenicima ovijeh zemalja kao i u krajevima susjedne rimske provincije Mezije superior po više puta (C. I. L. III., 2257. Salonae, 3183.*b.* nepoznata nalazišta, 1653. Viminacium). Poznate su n. pr. rimske

lampe s tijem imenom APRIO (C. I. L. III., 6008_5) ili APRIO F (C. I. L. III., 1634_2, 6008_6). Osobito je karakteristično, da i na tome spomeniku imamo muško ime a uza nj plemensko ime Flavius. I u Zenici nagjen je spomenik, na kome se ističe ime nekoga T. Flavia T. F. Lucia (Glasnik, IV., str. 342, br. 1. i Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, I. str. 275, br. 1.) te nekoga viteza T. Flavia Senecae (Glasnik, IV., str. 343, br. 2., isp. str. 345, br. 9., resp. Mittheilungen i t. d., str. 276., br. 2., isp. str. 278, br. 9.). Iz toga bismo mogli zaključiti, da se je pojedinim licima ovijeh zemalja već za Flavijevaca (69.—96. poslije Hr.) podjeljivalo gragjansko pravo, kako su ga i praoci ovijeh navedenijeh lica zadobili.

Apronia stoji u našem spomeniku mjesto cognomena baš kao i na solunskom natpisu, C. I. L. III., 2599: *Vibiae Aproniae Maximus nepotiae suae p. b. m.*

4. Komad ploče od lapora, lijeva strana cijela; odozgo, s desna i odozdô otkrhnuta; 0·37 visoka, 0·475 široka, 0·045 debela; pismena nezgodna, 0·05 visoka, poprečni im potezi osobito maleni; nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 35.*

Slika 35.

Taj je natpis objavio Ć. Truhelka u Glasniku, II., str. 188, br. 1., a čita ga nešto malo drugačije.

U retku 1. bila je za cijelo ligatura *AV*.

Biće da su taj spomenik podigli ožalošćeni roditelji svome čedu, koje im je prerana smrt ugrabila. Imena tome djetetu ne znamo, jer je ono bilo na gornjem dijelu spomenika, koji se nije našao.

.... *vixi]t [a]nn(os) XII. [? Septi]mius Bato e[t? Opia]va parentes ei[us] infelicissi[mi] feceru[nt].*

Kao plemensko ime uzeo sam *Septimius*, jer su barbari, zadobivši gragjansko pravo uzimali ponajviše plemensko ime svoga vladara. Inače bi se to moglo čitati i [Deci]mius, [Fir]mius, [Maxi]mius i t. d. Pravo ilirsko ime *Bato* našlo se je već na spomenicima ovoga kraja. Tako se spominje neki *Plator Batonis (filius)* na nekom spomeniku, što je nagjen u Trijuši, izmegju Zenice i Janjića (Glasnik, IV., str. 349; Mittheilungen, I., str. 282). Spram ove ilirske lične imenice muškoga roda, mislim, da će se nalaziti slična lična imenica ženskoga roda. Što se tiče riječi *Opiava*, isporedi C. I. L. III., 2900. iz Coriniuma. Moglo bi da bude možda i *[Ingen]ua.*

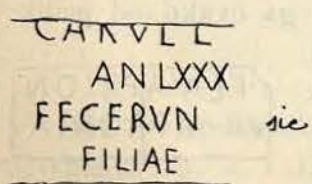

Slika 36

5. Komad vapnenca, s desne i s lijeve strane neoštećen, dočim je odozgo i odozdô krnjast; visok je 0·3, širok 0·5, debeo 0·2. Pismena u 2. retku visoka do 0·062, u 3. 0.065, u 4. 0·056; nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 36.*

Taj je spomenik objavio dr. Truhelka u Glasniku, II., str. 188, br. II. Na licu toga spomenika ima različitih modernih ukrasa.

. . . . *Carul(a)e an(norum) LXXX. fecerun(t) filiae.*

Podigoše ga dakle kćerke svojoj staroj majci.

6. Komad vapnenca, sa svijuh strana krnjast; visok 0·115, širok 0·19, debeo 0·07; pismena visoka do 0·046; nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 37.*

Slika 37.

I taj je spomenik objavio dr. Truhelka u Glasniku, II., str. 188, br. III., a čita ga nešto malo drugačije.

Mogao bi to da bude onaj isti natpis, što ga je i M. Hoernes megju natpisima iz Viteza objavio (C. I. L. III., 8382.):

P I A
N I V

Čini se, da je u 1. retku ime neke žene *[Janu]aria* ili *[Anch]aria, [Pin]aria, [V]aria;* a prema tome mogli bismo pismena u drugom retku čitati *[c]oniu[gi].*

7. Komad vapnenca, na dolnjem kraju malo sačuvan, s lijeva odozgor i s desna krnjast; visok 0·225, širok 0·215, debeo 0·13; pismena visoka u 2. retku 0·066; nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 38.*

Slika 38.

Objavio ga dr. Truhelka u Glasniku, II., str. 189, br. IV., a čita ga nešto malo drugačije.

Onaj komadić u 1. retku mogao bi da bude hasta. Drugi redak mogao bi se da čita *[e]t Plo[tia],* ili *Plo[tius],* ili *Ploce,* ili *Plocamus* i t. d.

8. Komadić ploče od lapora; visok 0·085, širok 0·115, debeo 0·03; pismena nezgodna i visoka; nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 39.*

Slika 39.

9. Komadić ploče od lapora; visok 0·145, širok 0·1, debeo 0·05; pismena nezgodna, do 0·04 visoka; nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 40.*

Čini se, da je odozdô bio još jedan redak, te je to možda samo fragmenat pregjašnjega spomenika.

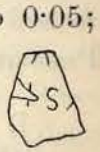
Slika 40.

10. Komadić ploče od lapora, s lijeva na rubu maleni dio sačuvan, te je, koliko se razabire, bez okvira; visok je 0·205, širok 0·175; pismena u 1. i 2. retku izbočena do 0·048, a u 3. do 0·052; nalazi se uzidan u kući Nike Gudelja u Malom Mošunju; gdje je nagjen, ne zna se. *Slika 41.*

Slika 41.

Kako se čini pred ovijem slovima ne bijaše ništa više, a ispod njih kao da je još jedan redak bio.

11. Komadić vapnenca, odasvuda krnjast; visok 0·125, širok 0·2, debeo 0·1; nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 42.*

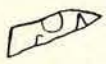

Slika 42.

Tačka u pismenu *o* načinjena je šiljkom šestara, kojim su ga obično pravili. Je li i u 2. retku bilo pismena, ne možemo znati.

12. Komadić vapnenca, odasvuda krnjast; visok 0·11, širok 0·065, debeo 0·05; pismena visoka; nalazi se u zem. muzeju. *Slika 43.*

Slika 43.

U drugome retku onaj znak pred *N* čini se, da je nekakova interpunkcija.

13. Komadić vapnenca, odasvuda krnjast; visok 0·225, širok 0·085, debeo 0·14; pismena visoka do 0·09; nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 44.*

Slika 44.

14. Gornji komadić ploče od vapnenca, s lijeva, odozdô i s desna krnjast; visok 0·14, širok 0·095, debeo 0·048; pismena visoka do 0·06; nalazi se u travničkom gimnaziju. *Slika 45.*

Slika 45.

Poljanice.

15. Bosanski prijatelj, sv. IV. (1870.), na str. 109*f.* javlja, da je u Poljanicama, selu od prilike 3 sahata Travniku na sjeveroistok, nagjen spomenik s ovim natpisom:

Piisimae ac devotissimae coniugi vivens hoc posuit . . . . i dodaje „dalje se neda čitati".

Gdje bi se taj spomenik sada nalazio, nijesam mogao da saznam.

Fazlići.

16. Ploča od lapora, visoka 1·0, široka 0·76, debela 0·21. Prostor, na kome je natpis, dugačak je 0·45, a širok 0·51. Nad njim se vidi s desna maleni komadić relieła, na kome se razabiru noge nekakvoga čovjeka. Pismena su u 1. i 2. retku 0·046, u 3. 0·04, u 4. i 5. 0·038, u 6. 0·036 visoka; interpunkcije nepravilno pometane. Taj je spomenik nagjen na polju Bećira Aganovića, a sada se nalazi u travničkom gimnaziju. *Slika 46.*

Slika 46.

Faksimil toga natpisa objavio je u Glasniku, V., str. 321 o. A. Hoffer.

U 2. redu sigurno je DC, a ne ligatura, možda Ɗ.

D(is) M(anibus). P. Ael(ius) Justus, d(e)c(urio) m(unicipii) Bist(uae), et Ael(ia) Procula coniux vivi sibi posuerunt.

To znači: Ovaj spomenik podigoše si još za života vijećnik grada Bistuae P. Aelije Justo i njegova supruga Aelija Procula.

Ovaj je spomenik bez sumnje najzanimljiviji od svijuh, na koje smo na tom putu naišli, jer nam daje veoma znamenitih vijesti o gradu Bistua. Taj spomenik ujedno potvrgjuje, da je moje mišljenje, izneseno u Glasniku, IV., str. 345, br. 8. (Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina, I., str. 278, br. 8.) kako se fragmenat riječi IST, nagjen na mnogijem spomenicima, imade dopunit sa [B]ist(ua), bilo sa svijem ispravno. Nema sada više sumnje, da se pod tijem gradom Bistua misli današnja Zenica.

To se je ime do sada našlo na ovijem spomenicima:

1. *T. Fl(avio) T. F. Lucio dec. mun. Bis.* (Glasnik, IV., str. 342, br. 1.; Mittheilungen, I., str. 275, br 1.).

2 . . . . . *II. v[ir(o) munic(ipii) B]ist(uae) sacerd(oti)* ili *sacerd(otali) [?provi]nc(iae) De[l]ma[tiae]* ... Glasnik, IV., str. 345, br. 8.; Mittheilungen, I., str. 278, br. 8.

3. Na ovom sada navedenom spomeniku: *P. Ael(ius) Justus d(ec) m. Bist.*

4. Po mome mišljenju mogao bi i spomenik sa slijedećim natpisom pripadati gradu Bistua: C. I. L. III., S. 8783.: *D. M. P. Ael(io) Rastoriano, eq(uo) p(ublico), decur(ioni), (duum)viro et q(uin)q(uennali) munic(ipii) [Bis]tuatium, dis[p(unctori) ci]vitat(is) Naron[ens(ium)], q(uestori) munic(ipiorum) Azina[tium]*[1]) *Splonistarum Ar[upin(orum)?] et Ael[i]ae Procili-[anae?] defunct(ae) ann(orum) . . . . Albia Crisp[ina? coniugi] incompara[bili et fi]liae infelicissim[ae] et sibi.*

O. Hirschfeld veli: „Fortasse [Bu]tuatium [Bis]tuatium proposuit Bulić". Gdje bi se Butua spominjala, znamo jedan jedini spomenik C. I. L. III., 6338.: *D. M. s. Q. Statio F[e]s[t]o, vixit ann. II., mens. II., d. XXII. Q Statius [Ep]era[s]tus fil.* Sada znamo, da je u Bistui rimska kultura lijepo napredovala, da su se sinovi toga grada na lijepe časti uspeli. Novi nam spomenik dokazuje, da je familija Aelia u Zenici nastavala, a osobito se često ističe ime Procula, te od njega izvedena imena: Flavia Procilla (Glasnik, IV., str. 342; Mittheilungen, I., str. 275), Aurel. Procula i Aurelia Procilla (Glasnik, str. 343, br. 5.; Mittheilungen, str. 276, br. 5.), Procula (Glasnik, str. 344, br. 6.; Mittheilungen, str. 277, br. 6.), pa Aelia Procula na ovom novom natpisu.

Kako nam spomenici 1., 3., 4. dokazuju, bijaše Bistua municipij. Iz tijeh spomenika upoznajemo i neke dostojanstvenike toga grada, tako: dva duumvira (br. 2. i 4.), od kojih je jedan dapače quinquennalis; tri decuriona (br. 1., 3. i 4.); a sva je prilika, da je i onaj, u Glasniku, IV., str. 343,

[1]) Isporedi: J. W. Kubitschek: Archäologisch-epigraphische Mittheilungen, XV., str. 109 ff.

br. 4., i u Mittheilungen, I., str. 276, spominjani „sacerdos urbis Romae“, bio svećenik municipijski.

Ako li je to istina, da je naime nepoznati taj svećenik zeničkoga municipija, bio svećenik grada Rima, to je time jasno dokazano, da se je u to doba na mjestu današnje Zenice uzdizala crkva rimskoga obreda.

Neki su dapače gragjani stare Zenice (Bistua) i izvan svoga grada imali po koju čast. Ako sam natpis pravo pročitao, bijaše jedan (br. 2. gore) predsjednik sabora dalmatinskog, drugi opet [Glasnik, IV., str. 343, br. 2.; Mittheilungen, I., str. 276, br. 2.: *T. Flavius Seneca v(ir) e(gregius)*] bijaše zvaničnik u cara; treći napokon (br. 4. gore) bijaše zvaničnik u četiri druge općine i rimski vitez.

Već smo na str. 704 pokazali, kako su mnogi stanovnici oko srednjega toka Bosne i Lašve već za Flavijevaca zadobili rimsko gragjansko pravo; a kako nam eto naš spomenik, pa natpis spomenika, što smo ga gore pod br. 4. iznijeli, potvrgjuje, brinuo se je i car P. Aelije Hadrijan 117.—138. poslije Hrista za to, da što veći broj ljudi zadobije rimsko gragjansko pravo. Po tome su za ovoga rimskoga vladara i spomenuti Justus i Rastorianus, ili što je vjerovatnije, da su već njihovi pradjedovi postali rimskim gragjanima. Nu i za Hadrijana nije svako, koji bi gradu Bistui spadao, taj privilegij zadobio: koliko se zna, moragjahu nekoji kao: Aurelii (Glasnik, IV., str. 342, br. 1., str. 343, br. 3., 5., str. 344, br. 7.; Mittheilungen, I., str. 275, br. 1., str. 276, br. 3., [čovjek i žena], br. 5., [čovjek i žena] str. 277, br. 7., [čovjek i žena]) na to čekati sve do Marca Aurela (161.—180.), dapače i do t. zv. constitutie Antonine, t. j. do god. 212.

Hoćemo li da odredimo megju, dokle je teritorij grada Bistue bar s jedne strane, sezao, dobro će nam u tome doći ovaj spomenik iz Fazlića. Po njemu možemo pouzdano uzeti, da je posjed gradskog vijećnika od Bistue ležao unutar gradskoga teritorija; po tom su Fazlići još potpadali pod vlast načeonika i vijećnika grada Bistue.

Na putu od Zenice do Fazlića još su sela: Stranjani, Pojska, Brajkovići i Postinje. Od Zenice do Fazlića ima od prilike 4 sahata.

Putičevo.

1. Natpis C. I. L. III., 8383. = 2765. (ispor. str. 1035), koji je sada u bečkom dvorskom muzeju, čini se, da je stajao jedno 300 koraka nad željezničkom prugom kod *km* 26·2. Iskopine na tome mjestu objaviće dr. Truhelka.

2. C. I. L. III., 8384. = 2766. ne mogosmo naći.

Runići.

C. I. L. III., 8385. našao sam na posjedu Ali efendije Osman-Agića, a sada se nalazi u travničkom gimnaziju. I taj je spomenik od vapnenca, 1·06 visok, 0·6 širok, 0·32 debeo; prostor, na kome je natpis, dug je 0·62, a širok 0·425. Pismena su gusto pometana, nejednake duljine (od 0·032 do 0·035) i obojena.

Biće pravo, kako ga je Hoernes pročitao. Tako se sigurno razbira u retku 5. ADQVE, PVERVM; u retku 6. RRAECLARA; u retku 7. nije valjda zapazio ligature PATRVOQVE.

Završujuć tu svoju radnju srdačno zahvaljujem gospodinu prof. o. Aleksandru Hofferu, tome vrijednome čuvaru starina iz doline lašvanske, koji mi je u mome naučnome poslu kroz ono 12 dana rado pomagao i za moja mi studija svoj, makar i mali, muzej otvorio.

Sarajevo, 29. oktobra 1893.

Dr. **Karlo Patsch.**

Нешто о Вјетреници пећини.

Приопћио

ц. и кр. натпоручник **Јосип Вавровић.**

С проматрањем живота у прехисторичког човјека тијесно је спојена помисао на становнике пећина, те нас радозналост води, да завиримо у сваку поједину пећину, не бисмо ли дознали каквих појединости о његову начину живљења и уздржавања и о главној његовој радњи, — вазда се надајући, да ћемо наићи на какав знак, који би нам дао посве јасних вијести о дилувијалном човјеку и о животињама оног древног доба.

Неке нам пећине додуше дају грађе за изучавање живота у прехисторичког човјека, друге нам се опет приказују као легла изумрлих животиња, опет за друге чини се, да ни у оно вријеме нијесу служиле за обитавање, те су то споменици, који само у геолошком или у геогностичком правцу могу да побуде интерес, те им вриједност пада више у подручје геологије, геогнозије и петрографије, него ли у подручје прехисторије.

У кршевитој Херцеговини нарочито има обиље пећина, таквих, које су служиле за обитавање, и таквих, које нас само с геогностичког становишта могу занимати, те их се већина спомиње у изврсном дјелу „Прехисторичка налазишта“ од Радимског.

Што ондје није напоменута ниже описана пећина, имаће свој узрок ваљда у томе, што је превише удаљена од пута, или што на први поглед слабо показује вриједности за прехисторију.

То је Вјетреница пећина у котару љубинском близу старог манастира Завале.

Њу је само једнођ, и то са свијем лапидарно споменуо некадашњи игуман реченог манастира, Христофор Михајловић, у овоме листу[1]).

[1]) Види: Гласник зем. музеја у Босни и Херцеговини, 1889., IV. св., стр. 18, и 1890., II. св., стр. 130.

Надовезујући на његово описивање мислим, да овдје приопћим неке резултате свога испитивања по тој пећини.

Вјетреница пећина пукла је у стијени, која се на западној страни избочила у Попово поље.

Апсолутна висина улаза износи 295 *m*, а разлика спрам дна долине око 53 *m*. Она се повлачи у обронке клисуре, те се до око 80 *m* простире право на југ, а одатле се у различитим завојцима наставља у јужно-југозападном правцу; види *тлоцрт* на доданој *табли*.

Дуга је (до оног краја, до кога се још може допријети) 585 *m*.

Висина јој је врло различита, мјестимице уздиже се попут храма, а онда се опет тако снизи, да се једва можеш провући.

Улаз у Вјетреницу тако је надстријешен хридастом плочом, да се испод ње мора ићи до три метра, док се приспије на улаз.

Већ око 4—5 *m* пред пећином осјећа се знатно нижа температура, која при улазу још ниже спане. Док сам 14. јуна у једнакој висини с пећином измјерио температуру од 24° R., — пао је термометар при улазу у пећину на 8° R.

Интензиван, бури сличан вјетар, који има да изједначи температуру, — духао је из пећине, и то толиком силом, да се само с напором могло продирати у уски, цијеви слични, око 5 *m* дуги улаз.

О томе, да запалиш бакљу, или да макар добро заклоњеном видјелицом овуда прођеш, не може бити говора, него, или ти се ваља пипајући овуда провући, или — како сам касније ја удесио — да поуздан човјек оде напријед, па из проширене нутриње посвијетли.

Сада си код *тачке 1.* у *тлоцрту* доспио у просторију над тобом равну, која је састављена од слојева вапненца (као и цијела гора). Тле је у томе дијелу покривено наплављеним шљунком и земљом.

Кад наиме отпочне вријеме кише, онда с поља навре вода у овај дио пећине, те је тада неприступан, док остали дијелови остану сухи, изузевши ону воду, која накапа, па се у појединим издубљеним јамама као у језерцима прибере.

Ту своју тврдњу оснивам на томе, што сам у даљем простору нашао на стопе, гаришта и останке од хране, који су, како ми је познато, потјецали од лањске године.

Из тога простора доспије се кроз други улаз *(тачка 2.* у *тлоцрту)* у мањи простор, засут рушевином, који се ускоро свршава трећим пролазом. Тај пролаз — капија, *тачка 3.* у *тлоцрту*, — састављен је од сиге и сведен на облик тунела, право се може рећи, да је оцаклен загасито жутом сигом. Висина те „капије“ износи 2 *m* 40 *cm*, широка је при дну 1 *m* 60 *cm*, а у средини око 2 *m* 30 *cm*.

Када прођеш кроз капију, отвара ти се просторија, која се лагано уздиже до 3 *m*, а названа је Раскршће, *тачка K* у *тлоцрту*.

Овдје се пећина дијели, те јој се једна грана пружа право на запад 55 *m* дубоко у гору. Висина тога дијела варира између 2 *m* 40 *cm* и 2 *m* 20 *cm*, те се сврша равно на тлу положеним слојевима.

Та је страна управо најзанимљивија у свој пећини.

У тој просторији, названој „Млин“, занимљива је јека, и то код *5. тлоцрта* лијепо се разабира клепетање млина и чини ти се, као да у гори има млин. Код *6.*, истог *тлоцрта*, мислиш, да чујеш велики бубањ од каке глазбе, те су јаки ударци и доста брзи, — ја сам их набројио 130 у минути.

Када се код *тачке 7.* ближе примакнеш страни, онда ти се чини, као да чујеш, како жрвањ меље. То се мјесто и зове „Жрвањ“ а оно код *тачке 8.* „Мали бубањ“.

Гибање ваздуха не може се у овоме дијелу утврдити, те је овдје било обично боравиште за љетне жеге.

Овдје има гаришта, гдје се кухало и пекло, мноштво останака од јела свједочи, да се то мјесто најрадије похађало.

Овдје нарочито отпочиње творба сиге. Док се строп у пећини састоји од лијепо сложеног вапненца, дôњи су дијелови страна и под већином обложени сигом, која из блиставе бјелине лагано прелази у загасито-жуту маст, те је мјестимице покривена танким слојем глиба.

На много мјеста цијеле просторије наилази се на шуљеве, који су се у најновије доба одронили те отегоћују пролаз.

При *тачки 9.* наиђе се први пут на воду, — то је тако звано „Мало језеро“; дуго је 15 *m*, а широко 8 *m*.

То није друго него накапана вода, која се прикупила на удубљеном и сигом обложеном тлу. Мјестимице провирује ртаста сига из воде, дубоке 15—20 *cm*, па све то приличи, као да је ко помакао више плитких јама једну до друге.

Сада кроз тијесан ходник, код *тачке A*, дођеш до тако званих „Чејрека“. То су сиве, плоснате сиге, које са стропа висе, па ти се уз нешто маште привиде као јагњећа плећа, објешена да се суше, од чега су и име добиле.

На том су мјесту, *тачка 10.*, још и два језера, која су, као и оно горе описано, постала од накапане воде у сигастим јамама.

Код *11.* стоји мала „Предикаоница“, попут проповједаонице узвишена сигаста просторија.

И под њом има језеро попут горњих.

Веома лијепе су сиге „Чирјаци“, види *слику 1.*

На брежуљку, око кога се са свијех страна ухватила сигаста кора, стоје големи сигасти ступови, окружени малим, лијепо на хрпе разреданим, — мени су се прије учинили као гроб, на коме су велики и мали турски нишани.

Сада се, код *тачке 12.* у *тлоцрту,* пећина сужава, а тле се стално успиње, те се опет проширује попут храма са сигама, које од најдивнијег бјелила прелазе у ружичасту и мрку шару код *тачке 13.*

У овоме дијелу пећине има код *тачке 15.* „Говорница“ или велика проповједаоница, — слабо сигом обложени шуљеви, који су се одронили са стропа.

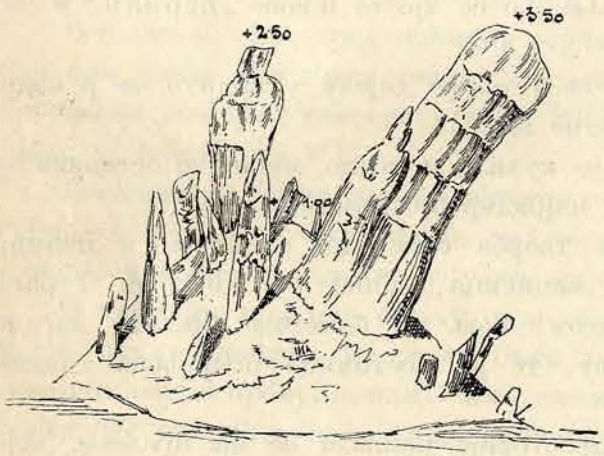

Слика 1. „Чирјаци“ у Вјетренци пећини.

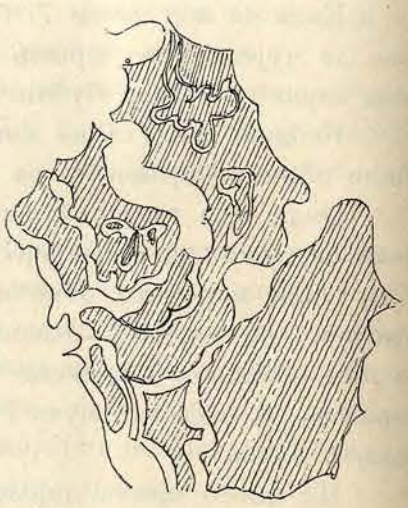

Слика 2. „Пјати“ у Вјетренци пећини.

„Пјати“, *слика 2.,* су здјелама подобне сиге, које запремају простор од 16 *m* дужине и 6 *m* ширине по прилици, све једна до друге. Окрајци им провирују из воде.

Исто је таква формација код *тачке 16.,* само дојако нема имена, те таких у опће одавле даље нема.

Код *тачке 17.* дуби од пода до стропа сигом оцаклен дебео и широк ступ, тако да му се по странама само мучно можеш провући. Уопће је почевши од „Пјата“ веома тешко даље се провлачити и нема у осталим дијеловима готово ништа занимљиво.

Код *тачака 18.* и *19.* опет су гомиле здјела и тањира, које су као и пријашњи пуни чисте воде, која се чини зеленкаста и често жућкаста.

Ту је већ веома тешко пролазити. Тијесни ходници, одроњено камење обложено сигом и клизавим глибом, сметају ти на сваком кораку.

Код *тачке 20.* дијели се пећина, те се један, рогу сличан огранак, дуг око 20 *m*, узбрдице одваја према истоку.

Пећина бива све ужа, ма да се мјестимице размиче, али не творећи већих просторија, — те више приличи цијеви, и има код *тачака 21.* и *22.* језерасте, али незнатне сигасте удубине с накапаном водом.

У простору код *тачке 23.*, не може се даље. Овдје се простор са свијем сужава, те је пун воде, тако да би се ваљало погурено, ваљда на више метара, провлачити кроза цијев пуну воде.

До те је тачке пећина, мјерећи у једном правцу, 585 *m* дуга, а мјереће је по њеним завојцима, дуга је нешто преко 700 *m*.

Тле је, како је већ речено, већином покривено танком сигом и обложено глибастим талогом, мјестимице, — ваљда гдје се у новије доба срушио строп, — лежи голо вапненасто камење.

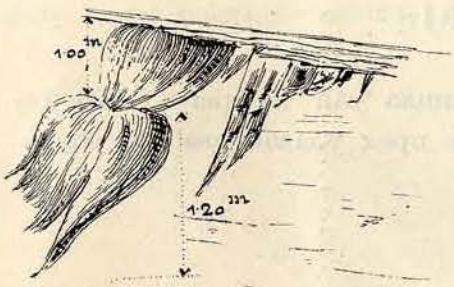

Слика 3. „Срца“ у Вјетреници пећини.

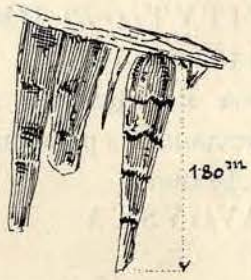

Слика 4. „Сига“ у Вјетреници пећини.

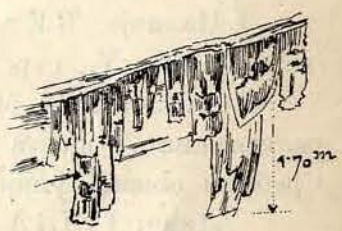

Слика 5. „Сига“ у Вјетреници пећини.

Мотрећи строп, наилазиш на већини мјеста на лијепе сигасте подобе, како сам их у *сликама 3., 4.* и *5.* настојао приказати.

Остали дио стропа показује на таване сврстано камење, које се спушта од истока према западу, па ти се на гдјекојем мјесту чини, да ће се сад срушити, па чим буде потрес, не ће без тога ни проћи. У другу руку и жива вода једнако мијења обличје те пећине.

Може се поуздано тврдити, да човјек у тој пећини није обитавао нити у палеолитичко, нити у хисторичко доба.

Што год је у најзгоднијим дијеловима покушано прекопавање, изнијело је ваздa негативан резултат.

И колико би те истрошен рељеф (оружан коњаник приказан у простим цртежима) пред улазом и гаришта у нутрашњости могла завести на помисао, да је та пећина била насељена, — опет се поближим испитивањем увјериш, да први потјече из старословенског доба, а потоња да су са свијем нова гаришта и да потјечу од пастира и других полазника, који се овамо заклањају од љетне жеге.

Око простора пред улазом јасно се распознају стари зидани темељи, па се чини, да је цијели улаз био окружен неком зградом, — ваљда неким приратком манастира Завале.

Види се, да се до улаза у пећину долазило из дворишта те зграде.

Многим прекопавањем нашли су се овуда ови новци:

На најгорњем мјесту, на тлу прије прерованом (то прекопавање биће да је било око 14 дана прије него што сам ја приспио, па је само горњи слој црнице био прокопан на 10 *cm* по прилици) лежао је откопан један дубровачки динар:

Лице: SALVS TVTA и подоба Исусова гдје благосиља.
Наличје: S. BLASIVS · RAGVSII 1666.

Од прилике 25 *cm* дубље нашао сам међу зидинама под рушевином бронзану медаљу:

Лице: IMP. AVRELIANVS · P. F. AVG.
Наличје: RESTITVT*(OR)* ORBIS

(исп. Cohen., V., стр. 146, бр. 167.).

У дубљини од 50 *cm* по прилици нашао сам на два — око 2 *m* растављена — мјеста негдашње грађевине пред улазом ова два новца: Сребрни новац Јулије Домне:

Лице: IVLIA AVGVSTA
Наличје: IVNO

(исп. Cohen., св. III., стр. 337, бр. 44.); и бронзани новац Константина II., који је врло излизан, те на писменима у наоколо често употријебљен натпис: „Gloria exercitus“.

Тик пред улазом нашао сам у дубљини од 20 *cm* по прилици мали бакрени спомен-новац, који на лицу има симболе распећа с натписом уоколо:

XPS · FAC̄ · EST · PRO · NOB · OBEDVSQ · AD

а на наличју снимање с крста с написом унаоколо:

MORS · MEA · VITA.

Од тијех пет новаца чини се, да су само бронзана медаља Аурелијанова и сребрни динар Јулије Домне дуже времена лежали под земљом.

Од керамичких рукотворина — осим смрвљених рбина од просто печене иловаче, по којима нити се може судити подоба посуде нити начин израдње — није се нашло баш ништа.

* *
*

Вјетреница би, кад би се више за њу знало, многе путнике привлачила, пошто баш у најприступачнијим дијеловима има најзанимљивије творбе.

Проширивање улаза рекао бих, да не би било од потребе, јер се кроз садашњи улаз није мучно провући. Уз то било би се бојати, да би се проширењем улаза промијенило садашње ламање свјетлости, које би или са свијем престало, или би се тако модифицирало, да би изгубило данашњу интензивност и занимљивост.

Улаз је и тако по завалском игуману толико проширен и тако удешен, да, макар и погнут, ласно можеш проћи кроза њ.

С обзиром на то, што је такођер занимљиви стари манастир једва око 400 корака удаљен од улаза и с обзиром на чудне сталактитне творбе, — храмовима сличне просторије, плитка сигаста језера с накапаном водом и на акустичне појаве, навалићивали би туристе и путници овамо, чим би се за Вјетреницу мало више знало.

Што се тиче дужег боравка у пећини, то сам нашао, да такав баш у најзанимљивијем, т. ј. у првом дијелу, не само да није нездрав, него да је насупрот веома угодан.

Табла.

Тлоцрт пећине Вјетренице.

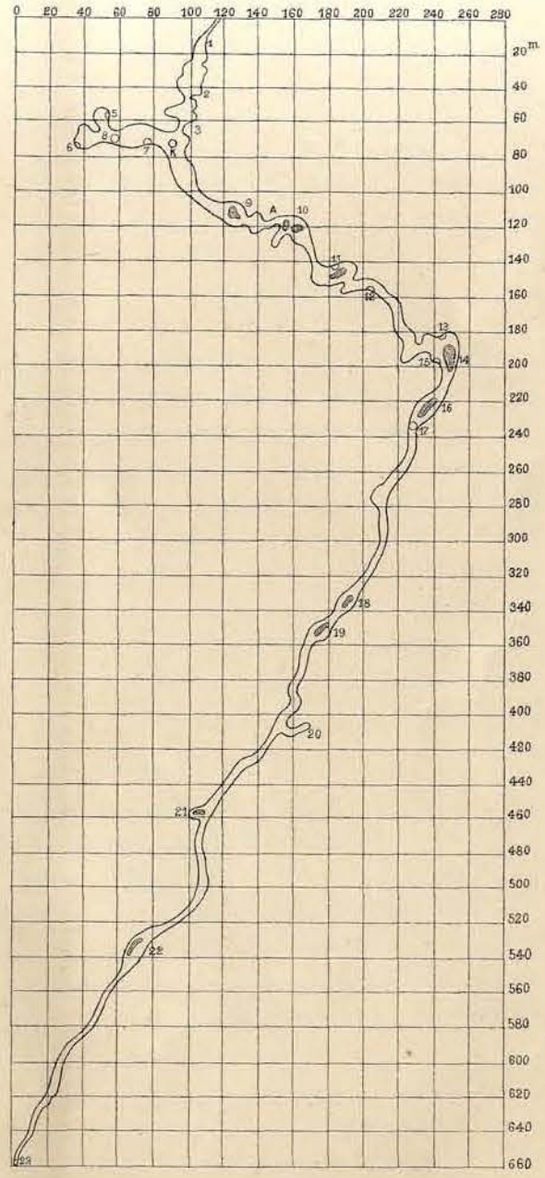

Профили пећине Вјетренице.

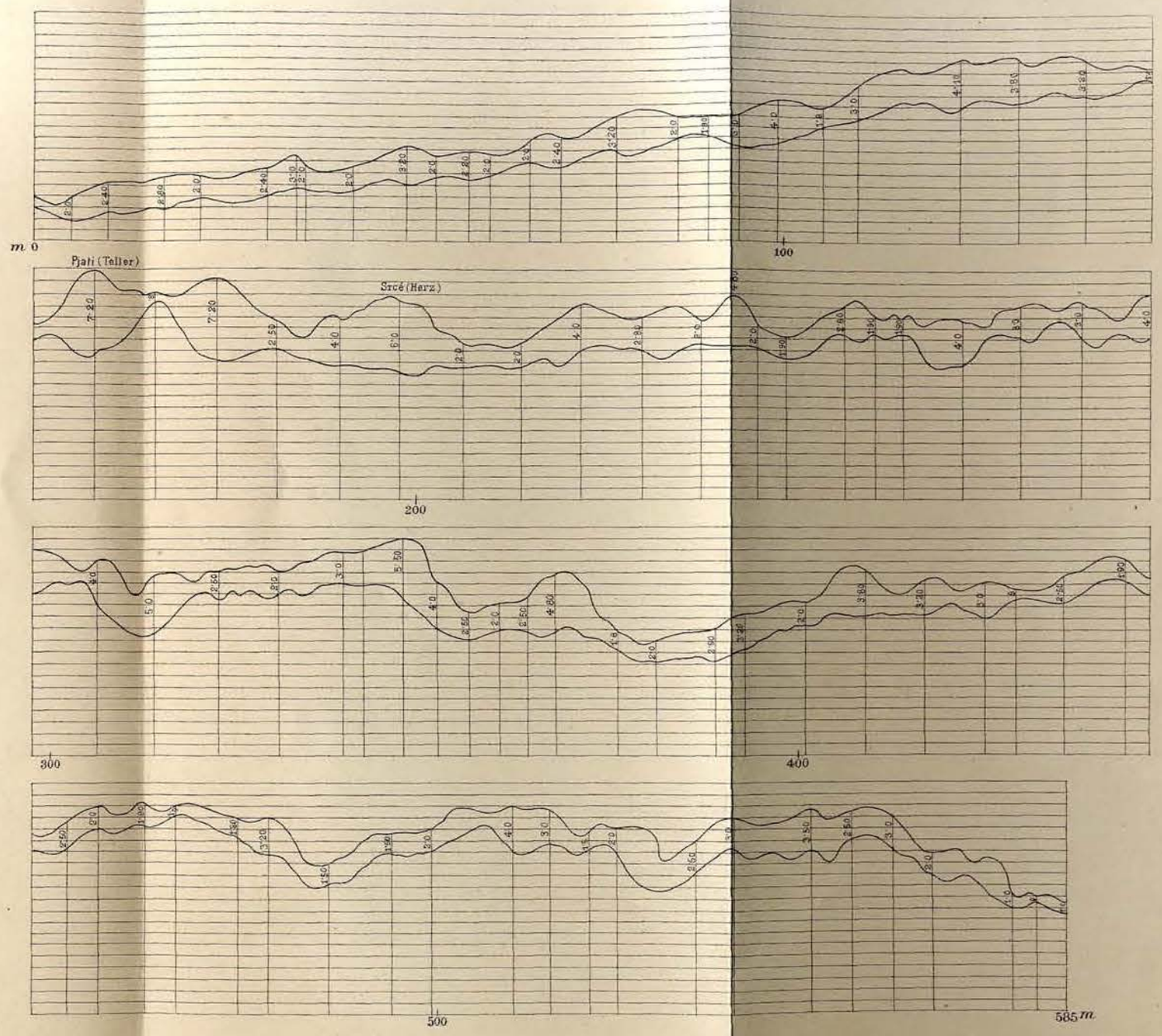

Uspjeh pretraživanja prehističkih gromila na Glasincu godine 1893.

Priopćio

muzejski pristav **Franjo Fiala.**

I. Uvod.

Kako lanjske, tako se i ove godine pri prekopavanju poglavito o tome nastojalo, da se u jednu ruku temeljito pretraže paralelne zone u pravcu od zapada k istoku, a u drugu da se dovrši pretraživanje u onim nekropolama, u kojim je već otpočelo.

S obzirom na to, što je humlje oko Ravnog Glasinca posve zaraslo, nije čudo, što se poslije višegodišnjeg ispitivanja svake godine opet našlo novih nekropola. Gromile u gustom šipragu, kojim ne prilazi nijedna staza, mučno je naći; često je sjekira do njih morala prokrčiti put. — I na obragjenim oranicama i livadama mučno ih je raspoznati, osobito niže, tako da te više puta sam slučaj navede na kaku hrpu gromila.

Upravo na dobro pretraženoj zapadnoj strani toga područja našle su se uz priliku na megji šume na Romaniji dvije hrpe gromila, jedna kod Vražića, a jedna na Sokolačkom polju. U južnom dijelu, već u poriječju Prače nagjene su i pretražene tri do sada nepoznate gradine i grobišta kod Ilijaka, Loznika i Miošića.

Čini se, da područje glasinačkih gromila i na jug prema Foči pruža trakove, kao što ih pruža prema istoku preko Rogatice do Semeć-planine. Ujedno se izvjestitelju čini veoma vjerojatno, da Glasinac predstavlja samo malen dio ilirske naseobine u zemlji, koja je obuhvatala svu srednju i južnu Bosnu i Hercegovinu.

Osim pretraživanja prije rečenih nekropola dovršene su još radnje u Potpećinama, Borovskom, Talinama, Čitlucima i Pariževićima-Ljubovinama, tako da broj raskopanih gromila iznosi 140.

Pisac je u ovom svom izvještaju o nahogjajima pridržao lanjski oblik dnevnika.

Odlučio je pri tome taj obzir, da za konačnu radnju o kulturnoj grupi na Glasincu, koja bi sve pribrala, što je o tome poznato, u jednu ruku treba više potankih izvještaja o pretraživanju, u kojima je popisano sve, što je opaženo pri raskopavanju pojedinih grobova; pri tome valja uzeti poman obzir na oblike grobova i sahranjivanja.

U slikama su dosele prikazani samo nepoznati dojako oblici ili taki tipovi, koji se od poznatih razlikuju; za jedne i za druge tačno je naznačena masa. Označivanje rukotvorina pridržano je onako, kako je u izvještaju o nahogjajima od god. 1892., samo je mjesto „špiralne fibule“ prihvaćen po dru. Hoernesu predloženi izraz „naočarasta fibula“. Potanje pretresanje onoga, što se je našlo i opazilo za ovogodišnjeg ispitivanja, slijedi na kraju ovog izvještaja.

II. Izvještaj o nahogjajima.

1. Ilijak.

Ovo nekropolsko područje, koje se prostire pet kilometara sjeveroistočno od Dônje Prače, ne pripada više samome Glasincu, ali je s njime tijesno spojeno po nekropolskim grupama u Jakšinom Dolu i Djedovićima. Gradina Ilijak smještena je sa zapada na okomitom gotovo kuku iznad hrpe kuća Konovićâ, u morskoj visini od 1033 *m*. Nasip, *slika 1.*, ima oblik trapezoida, pri osnovici otvorenog, dužina mu je 356 *m*, širina 3 *m*, a održana visina nasipa 1 *m*; 6 *m*, široki je ulaz na sjevernoj strani. Materijal nasipa čini kruto nabijena smjesa od zemlje, pruda i prikupljenog kamenja. Sudeći po ruševini, u koliko je ima, mora da je nasip prije bio viši od 2 *m*. Pokušanim prekopavanjem u nasipu našla se, osim množine rbina od posuda rukom gragjenih i životinjskih kosti, još i rbina od ukusne jedne grčke posude na oblik skifosa. Žitelji onoga kraja rekoše mi, da vododerine za velikih kiša kadšto s istočne strane splave željezna koplja i oštrice od noževa. Nekropola je ovako smještena oko gradine: Pri dnu sjevernog

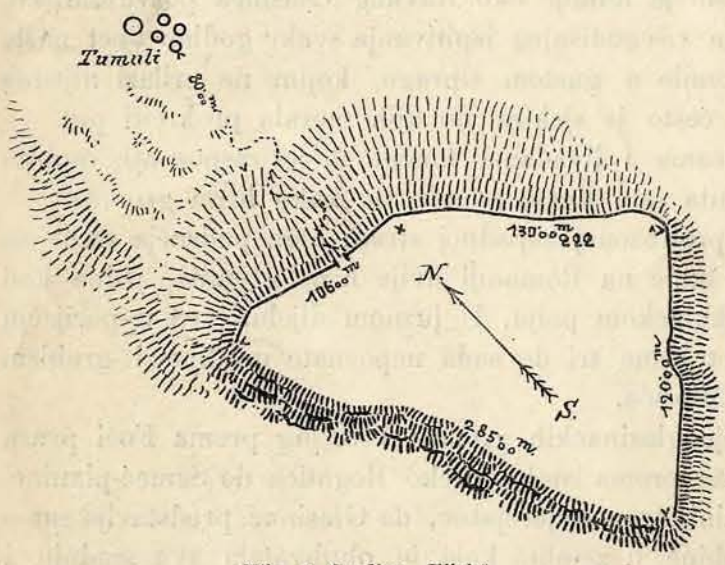

Slika 1. Gradina „Ilijak“.

pristranka, od prilike 80 *m*, od njega ima jedna hrpa od 5 gromila (I.—V. izvještaja); razmak izmegju njih jedva da iznosi 1·5 *m*. Od prilike 130 koraka sjeveroistočno od tijeh grobova smješteno je u jednom pravcu 7 gromila (VI.—XII.). Pogješ li poljem od prilike 1 *km* u sjeverozapadnom pravcu, stići ćeš na glavici Rajino brdo do jedne guste hrpe od 13 gromila (XIII.—XXV.).

Pogled sa gradine, kao i sa svijeh onih mjesta, gdje su smješteni grobovi, veličanstven je. Sva ona divna gorska panorama juga i zapada, Trebević, Gola Jahorina, Klek i Hranjen, otvori ti se pred očima kao na dohvat, dok ti blage zelene doline u prednjem dijelu u opreci s gordom gorskom slikom daju ugodnu izmjenu. Zemlja je oko Ilijaka plodovita i veoma dobro obragjena. Nekropole su po livadama.

Gromila I.

Premjer 8·5 *m*, visina 1 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena i zemlje, obrasla ledinom.

U jugozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina s ilovastim rbinama, polovica pršljena i željezna troska. U sjeveroistočnom kvadrantu ostanci cijelog ukopanog mrtvaca s ovim prilozima: 2 grivne od broncane žice u vidu špirale sa tri zavojka, *slika 2.* ($^1/_1$ naravne veličine), srednji je zavojak iskovan na oblik vrvce i ukrašen sa dva reda usavaćenih kolutića, koji su spojeni sa dvije usporedne, tangentirane crte. $V = 30\,mm$, $Pr = 45\,mm$.

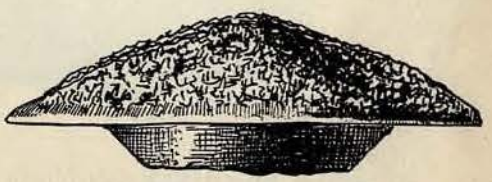

Slika 3.

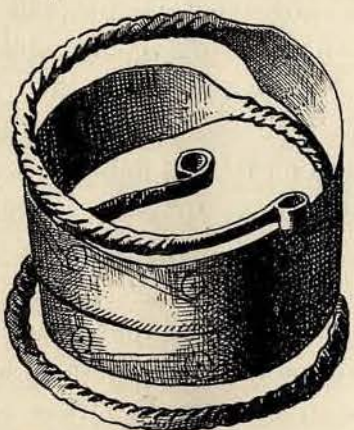

Slika 2.

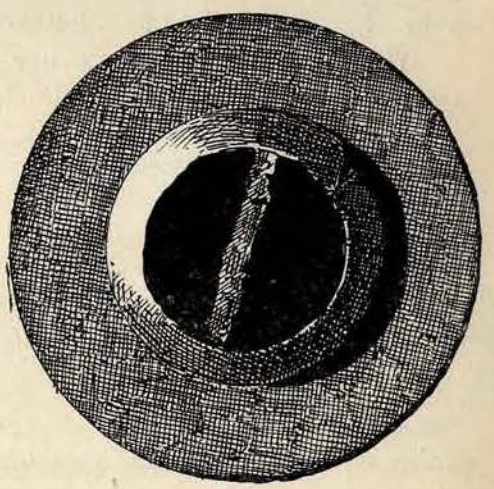

Slika 4.

Zaponac od broncanog tenećeta, u srednjem polju krstolik ukras.

Broncani držak željeznog mača, *slike 3.* i *4.* ($^1/_1$ naravne veličine). $V = 30\,mm$, $Pr = 75\,mm$.

Od oštrice, koja je ovamo pripadala, našlo se samo nekoliko iveraka. Fragmenat šiljka od željeznog koplja.

Gromila II.

Premjer 15 *m*, visina 2 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena, obrasla borovicom.

$4^1/_2\,m$ od zapadnog okrajka ležahu na 0·7 *m* visokom kamenitom temelju ostanci od sjeverozapada prema jugoistoku položenog kostura s ovim rukotvorinama:

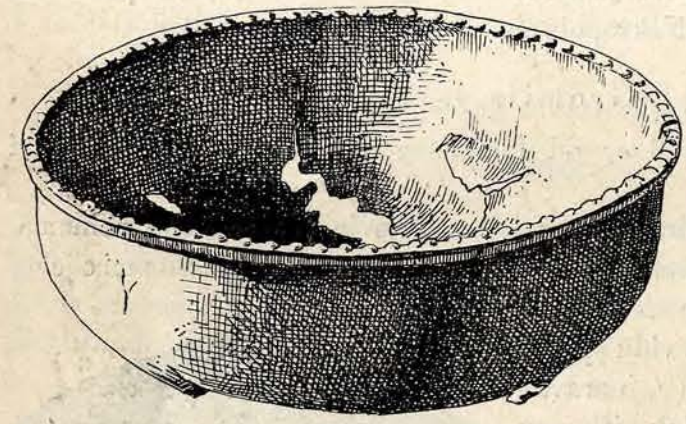

Slika 5.

Slika 6.

1 velika na odskok iskovana zdjela od broncanog tenećeta, s izvrnutim i malim na odskok iskovanim gukama narijašenim okrajkom i ispupčenim dnom. $V = 130\,mm$, $Pr = 340\,mm$, *slika 5.* ($^1/_4$ nar. vel.).

1 na odskok izragjen pehar od broncanog tenećeta, na oblik skifosa, ručice, od kojih se samo vidjelo, gdje su bile nasagjene, bile su od željeza. $V = 70\,mm$, *Pr* pri zjalu $= 112\,mm$, *Pr* pri dnu $= 42\,mm$, *slika 6.* ($^1/_2$ nar. vel.).

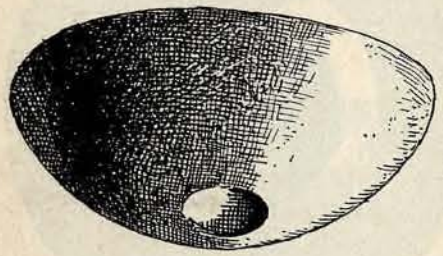

Slika 7.

1 zdjelica od $1^1/_2\,mm$ debelog, broncanog tenećeta, dno ima ispupčen pupak (oblik grčke patere). $Pr = 160\,mm$, $V = 53\,mm$, *slika 7.* ($^1/_3$ nar. vel.).

2 goljenice od broncanog tenećeta s izragjenim na odskok uresom, kombinovanim od guka i tačaka u raznim redovima; na obje su strane smještene po tri stremenke s kolutovima za provlačenje kajiša za pričvršćivanje. $D = 330\,mm$, $Š = 250\,mm$, *slike 8.* i *9.* ($^1/_3$ nar. vel.).

2 masivne grivne od ljevenog bronca, kojim krajevi zahvataju jedan preko drugog, savaćene.

1 kolutast nakit od ljevenog bronca, *slika 10.* ($^1/_2$ nar. vel.).

1 broncana bočka, sa tokom na šiljku *slika 11.* ($^2/_3$ nar. vel.).

1 broncana toka, na ćenaru vijugasto izrezana i s nasavaćenom rozetom u sredini.

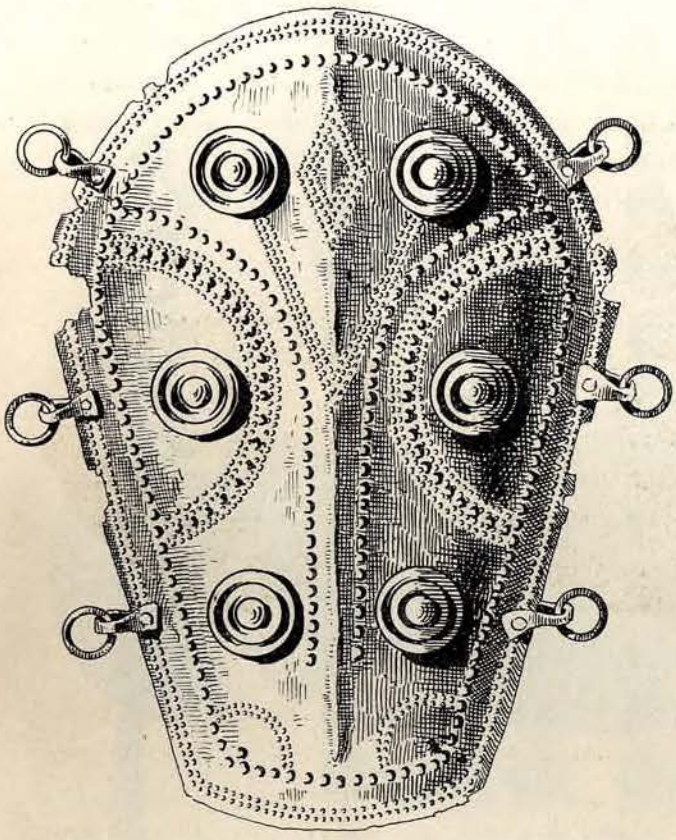

Slika 8.

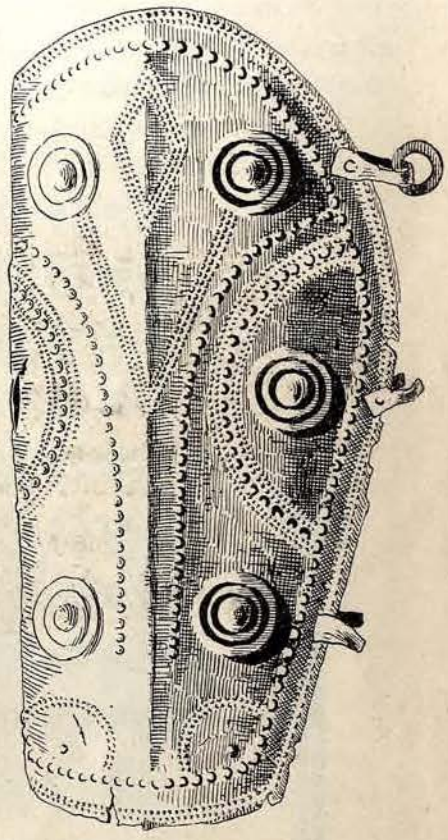

Slika 9.

46 broncanih, dvostrukih, pupčastih dugmeta s prorezima i 4 jednostavna pupčasta dugmeta s prorezima. Od tih je dugmeta bez sumnje bio sastavljen oklop, od koga, *slika 12.* ($^1/_4$ nar. vel.), prikazuje vjerojatnu sliku.

Slika 10.

1 grčka broncana zdjelica s ispupčanim jajolikim ornamentom, *slika 13.* ($^1/_3$ nar. vel.). *Pr* pri dnu 80 *mm*, *Pr* pri zjalu 180 *mm*, *V* 60 *mm*.

Tom je zdjelicom baš kao i ono, što je lane blizu Čitluka nagjena, bila poklopljena glava lešine, jer su u masi zemlje, kojom je bila napunjena, nagjeni ostanci lubanje i zuba.

1 ogrlica od sitnih okruglih jantarevih zrna.

1 duguljast brus od bijelog krečnog lapora, nasagjen u broncani sap sa kolutićem, uz koji bi se objesio, *slika 14.* ($^1/_2$ nar. vel.). $D = 240\ mm$.

Ulomci mača (od željeza izragjen tip broncanog doba), jabuka i korice od balčaka načinjene su od ljevenog bronca. Dvoreza oštrica s povorom duž sredine svršava se kratkim, uglastim šiljkom i pokazuje još tragove

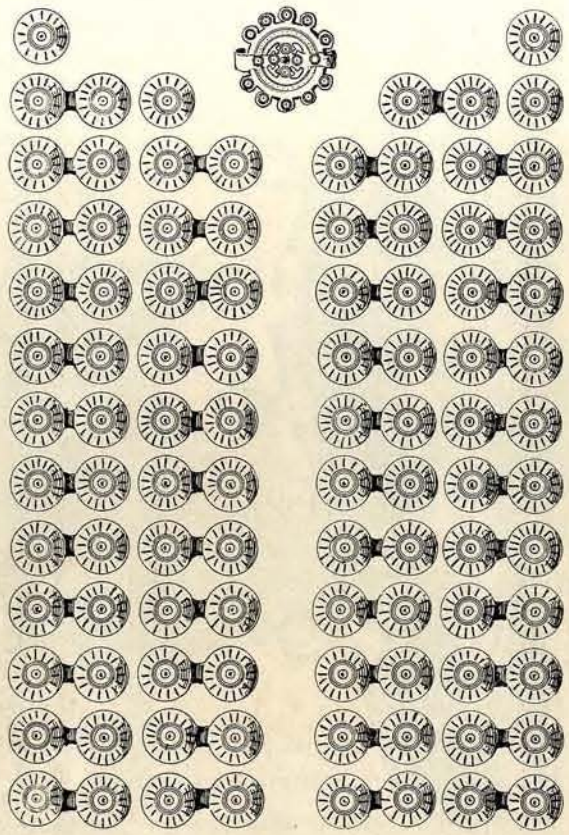

Slika 12.

Slika 11.

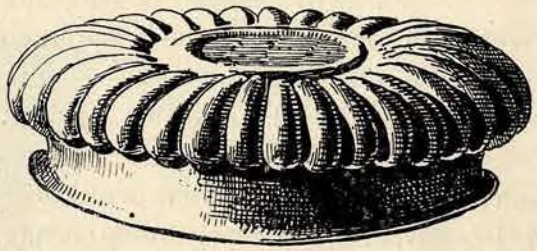

Slika 13.

Slika 14.

drvenih, nekom vrsti tkanine obavijenih korica. Glavica je nariješena sitnim usavaćenim kolobarima i crticama — *tabla I., slike 1.* i *1. a.* ($^1/_3$ nar. vel.).

2 željezna šiljka od kopalja, plojkom na oblik lovorovog lista, na kojoj je duž sredine povor.

Fragmenti željezne naočaraste špiralne fibule.

U materijalu, od koga je gromila nasuta, bila je množina rbina od ilovastih posuda.

Rukotvorine su ovako bile položene na lešini i kraj nje:

Velika broncana zdjela, u kojoj je bio broncani skifos, stajala je desno lešini uz bok, na cjevanici, zaodjevenoj goljeničarkom, ležala je patera. Mač i brus ležahu na gnjatovima, dugmeta, bočke i jantareva zrna bila su nasuta po prsima. Na mjestu glave ležala je zdjela, kojom je glava bila poklopljena, desno od nje 2 kopljena šiljka, 2 grivne i kolutast broncani nakit.

Po tome, što je taj grob bio tako ukrašen, može se suditi, da je tu bio sahranjen neki starješina ili plemenski glavar.

Gromila III.

Premjer 13·5 *m*, visina 1·5 *m;* od zemlje i lomljenog kamena, zarasla borovicom, na vrhu se slegla. U gromili devet od sjeveroistoka prema jugozapadu

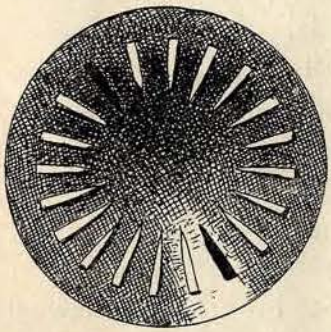

Slika 15.

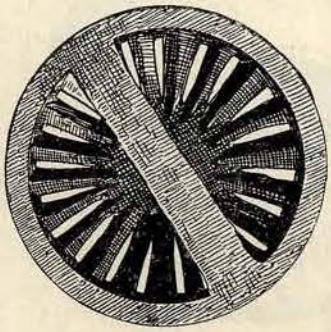

Slika 16.

Slika 17.

položenih cijelih lešina. Kosturi ležahu u raznim horizontima, znak, da nijesu na jedan put sahranjeni, nego jedan iza drugog. Na jednom mjestu u gromili vidjelo se u istinu jasno, kako je pri kasnijem sahranjivanju lešine načinjena jama naknadno zasuta tučanikom.

Prilozi uz lešinu I.

1 željezni mač, 52 *cm* dug, oštrica na dônjem kraju šira i u dugi šilj izvedena. Na željezu tragovi drvenih korica. Oštrica priliči oblikom onome komadu, što je naslikan u Sackena: Das Grabfeld von Hallstadt — *tabla VI., slika 5., tabla V., slika 3.* ($^1/_3$ nar. vel.).

1 šiljak željeznog koplja, dug 192 *mm*, a širok 45 *mm*.

Slika 18.

Prilozi uz lešinu II.

1 počelica od broncanog tenećeta sa savaćenim uresom.

1 zaponac od ljevenog bronca, srednje polje savaćeno.

2 grivne na oblik korica od špirala, od broncanog tenećeta sa 7 zavojaka.
42 plosnata broncana dugmeta, s prorezima, *slika 15.* i *16.* ($^1/_1$ nar. vel.).
8 broncanih privjesaka na oblik šljive, s prorezima, *slika 17.* ($^1/_1$ nar. vel.).
2 fibule na obluk sa dvije petlje.
1 gjerdan od modrih gmiza i jantarevih zrna.
1 bočka od ljevenog bronca, s naresom na oblik vijka ispod glavice, *slika 18.* ($^2/_3$ nar. vel.).
160 sitnih broncanih dugmeta, 5 *mm* u premjeru.

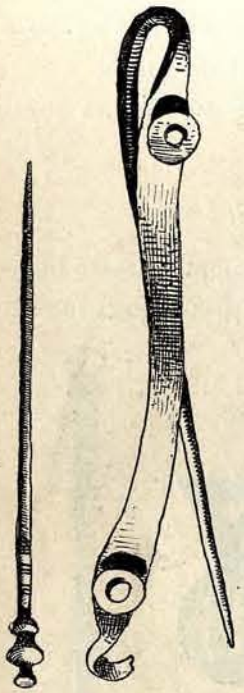

Slika 19.

Slika 21.

Slika 22.

Slika 20.

Prilozi uz lešinu III.

1 počelica od broncanog tenećeta s nasavaćenim linearnim ornamentom.
2 grivne od broncanog tenećeta, uvijenog na oblik špirale.
1 zaponac od bronca, s usavaćenom srednjom rozetom.
1 bočka od ljevenog bronca, *slika 19.* ($^2/_3$ nar. vel.). $D = 118\,mm$.
2 broncana jezičca od plohastih fibula, *slika 20.* ($^1/_1$ nar. vel.). $D = 93\,mm$.
1 malen broncani zaponac, *slika 21.* ($^1/_1$ nar. vel.). $D = 44\,mm$, $Š = 27\,mm$.
1 lončić sa dvije ručice, *slika 22.* ($^1/_2$ nar. vel.). *Pr* pri zjalu $= 58\,mm$, a u trbušini $= 92\,mm$, $V = 57\,mm$, dno okruglo, ispupčeno. Ta je posudica stajala lešini ukraj glave.

Prilozi uz lešinu IV.

Zaponac od ljevenog bronca s nasavaćenim srednjim poljem.
1 pinceta od broncanog tenećeta, nasavaćena.
1 željezni šiljak od koplja.

Prilozi uz lešinu V. (dječija lešina).

2 broncane grivne (špirale sa dva zavojka).

Prilozi uz lešinu VI.

Okrugao zaponac od ljevenog bronca.

Prilozi uz lešinu VII.

Ilovast vrčić pri glavi lešine.

Prilozi uz lešinu VIII.

1 probušena kamenita plojka.
1 ulomak olovne bočke.
Fragmenti špiralne narukvice od srebrne žice.

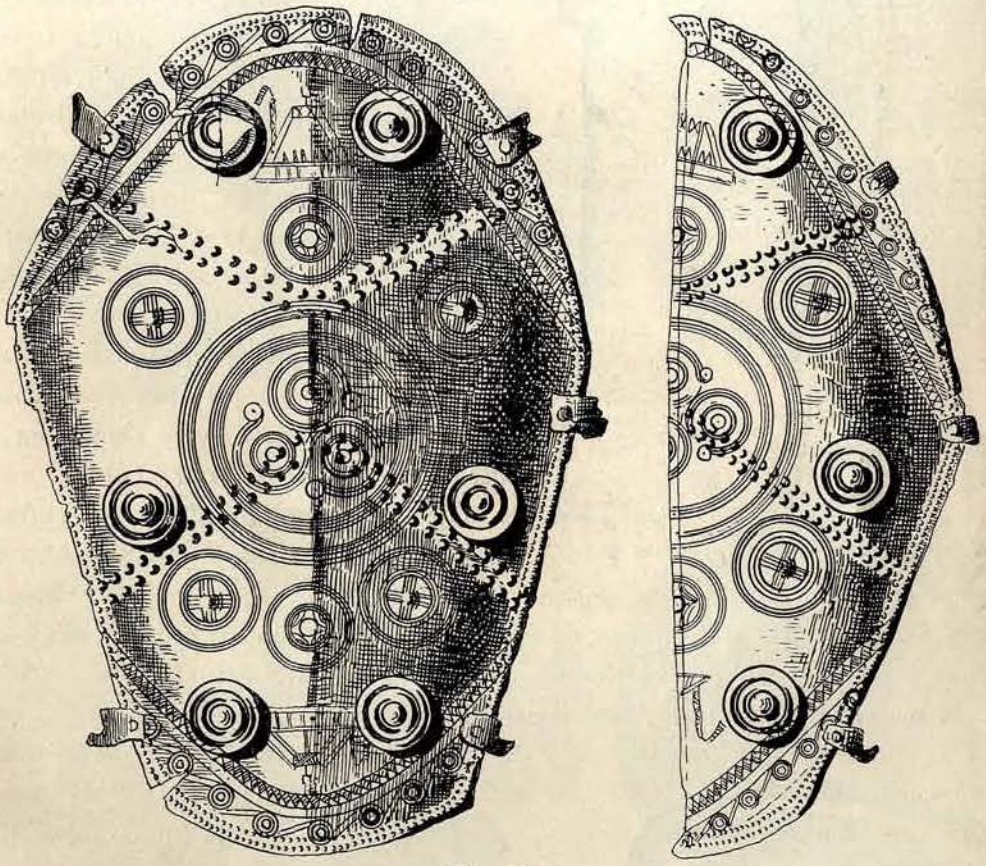

Slika 23.

Prilozi uz lešinu IX.

1 počelica od broncanog tenećeta, nasavaćena.

2 masivne grivne od ljevenog bronca, s krajevima, koji zahvataju jedan preko drugog, nasavaćene.

1 broncano zrno.

1 broncani zaponac sa zaliscima i krstolikom, probijenom, nasavaćenom sredinom.

2 goljeničarke od broncanog tenećeta, na svakoj strani po 3 broncane halke za provlačenje kajiša, kojim su se pričvršćivale.

Dekoracija stranom je na odskok izragjena, stranom nasavaćena, pa ti se čini, kao da su te goljeničarke izragjene od tenećeta, koje je isprva bilo samo nasavaćeno i za drugu svrhu odregjeno. Nasavaćeni ukras sastoji stranom od koncentričkih kolobara, stranom od jednostavnih linearnih motiva; jedan jedini crtež, koji se kako na gornjem tako i na dônjem kraju svake goljeničarke ponavlja, kanda prikazuje štilizovanu lagju. *D* = 340 *mm*, *Š* = 250 *mm*, *slika 23.* (1/3 nar. vel.).

Slika 24.

Slika 25.

1 mač halštatskog tipa, jabučica, balčak i oštrica od željeza. *D* = 580 *mm*. Oštrica je dvoreza, duž sredine ima povor i svršava se kratkim trouglastim šiljkom. *D* = 450 *mm*, *Š* = 37 *mm* — *tabla I., slika 4.* (1/3 nar. vel.).

1 fragmenat sličnog željeznog mača, na oštrici vide se još tragovi drvenih korica, obavijenih nekom tkaninom — *tabla I., slika 6.* (1/3 nar. vel.).

1 željezni kelt (šuplji kelt[1]), 160 *mm* dug, s oštricom širokom 60 *mm*, *slika 24.* (1/2 nar. vel.).

1 ravan kelt[2]) od željeza, s jezičcima na dvije strane, sa 165 *mm* dugom i 45 *mm* širokom oštricom, *slika 25.* (1/2 nar. vel.).

Mnoštvo rbina od ilovastih posuda.

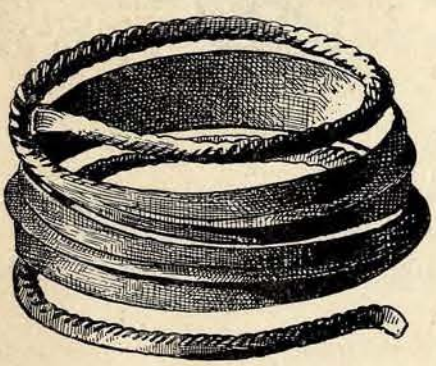

Slika 26.

Gromila IV.

Premjer 10 *m*, visina 0·9 *m;* od zemlje i prikupljenog kamena.

U sredini gromile jedna, pri jugozapadnom okrajku dvije nespaljene lešine.

Prilozi uz lešinu I.

1 počelica od broncanog tenećeta, nasavaćena.

2 grivne od broncane žice, na oblik špirale sa tri zavojka; srednji zavojak

[1]) Štil broncanog doba.

[2]) Sacken: „Das Grabfeld von Hallstadt" — tabla VII., slika 19.

iskovan na oblik vrvce, pojačan povorom po srijedi. *V* = 40 *mm*, *Pr* = 45 *mm*, *slika 26.* (1/1 nar. vel.).

1 veliki zaponac od broncanog tenećeta, nasavaćen. *D* = 88 *mm*, *Š* = 52 *mm*, *slika 27.* (1/1 nar. vel.).

2 okrugla zaponca od ljevenog bronca, s nasavaćenom i probijenom srednjom rozetom.

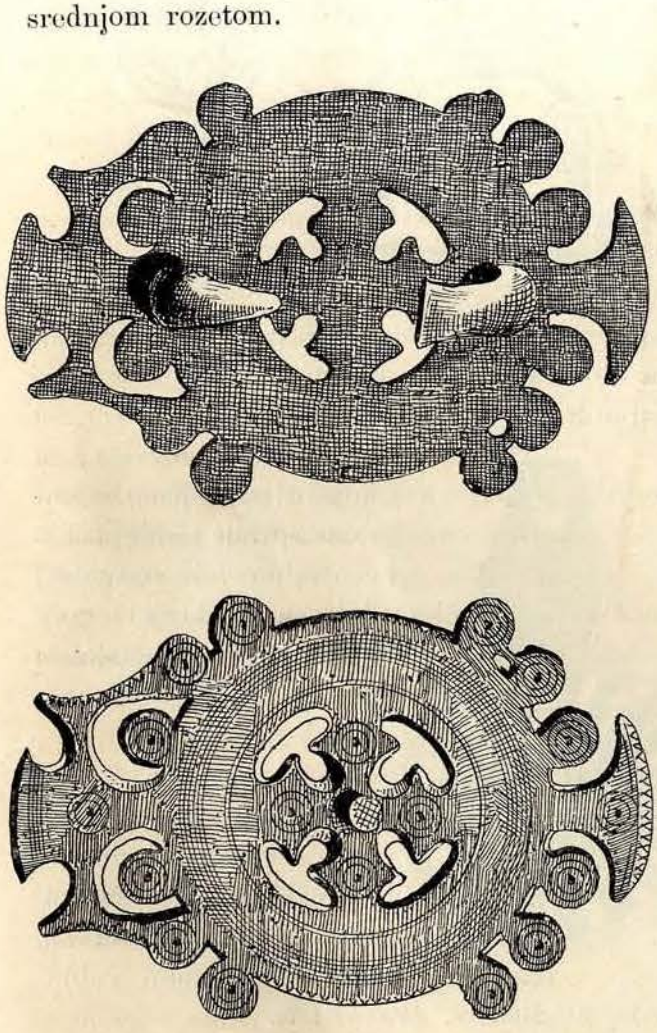

Slika 27.

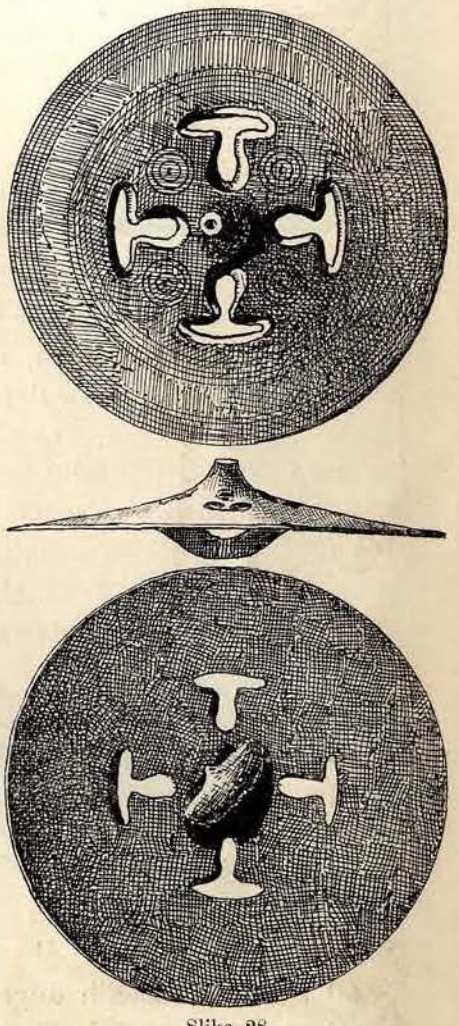

Slika 28.

15 okruglih dugmeta od ljevenog bronca, s probijenom, krstolikom srednjom rozetom, nasavaćeni koncentrički kolobari. Straga ima ušica. *Pr* = 57 *mm*, *slika 28.* (1/1 nar. vel.).

1 broncana fibula na obluk s jednom petljom i s uskom plosnatom nožicom, *slika 29. a.* (1/1 nar. vel.).

1 broncana fibula na obluk sa dvije petlje, *slika 29. b.* (1/1 nar. vel.).

3 naočaraste špiralne fibule od broncane žice, jezičac i petlja od nožice nastavci žice, *slika 30.* (1/1 nar. vel.).

Prilozi uz lešinu II.

2 broncane grivne na oblik špirale sa 9 zavojaka.

1 okrugli zaponac od ljevenog bronca, s krstolikom, probijenom rozetom u sredini.

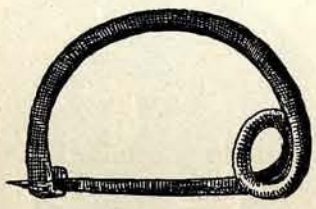

Slika 29. *a.*

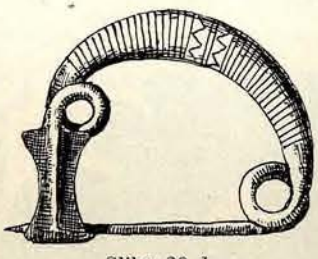

Slika 29. *b.*

Slika 30.

1 ukosnica od broncane žice.

7 broncanih privjesaka, na oblik šljive, s prerezima.

4 broncana podloška dvostranih naočarastih fibula, t. j. osnovci od broncanog tenećeta, u koje su (izgubljene) naočaraste špirale s obje strane centralno bile usagjene, dok su se krajevi podložene plojke dočinjali u nožicu i u jezičac mehanizma fibulinog.

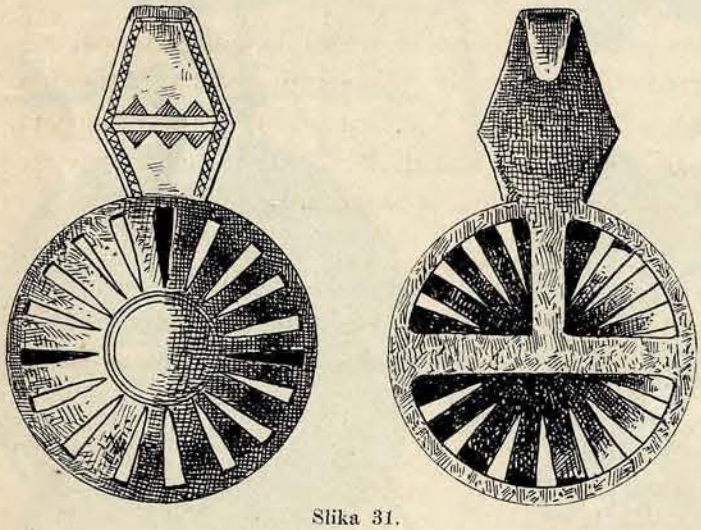

Slika 31.

18 plosnatih, broncanih, rasparanih dugmeta.

1 broncano dugme s kvakama od zaponca. $D = 72\,mm$, $Pr = 42\,mm$, *slika 31.* ($^1/_1$ nar. vel.).

60 sitnih broncanih dugmeta, s ušicama. $Pr = 6\,mm$.

Gjerdan četverouglastih jantarevih zrna.

Prilozi uz lešinu III.

1 grivna od broncane žice (špirala sa četiri zavojka, dva unutrašnja zavojka iskovana na oblik vrvce). $V = 39\,mm$, $Pr = 45\,mm$.

1 grivna od broncanog tenećeta, uzvrnutih krajeva. $Pr = 43\,mm$.

Fragmenat broncane fibule na obluk.

1 broncana šivaća igla.

1 ilovast lončić s jednom ručicom.

Gromila V.

Premjer 7 *m*, visina 1 *m*; od zemlje i prikupljenog kamena. Tri od sjeveroistoka prama jugozapadu položene nespaljene lešine, uz prvu malen probušen brus, uz drugu dva okrugla broncana zaponca s krstolikom rozetom u sredini i bočka od ljevenog bronca, uz treću željezna, 535 *mm* duga, dvoreza oštrica od mača — *tabla I., slika 2.* ($^1/_3$ nar. vel.).

Gromila VI.

Premjer 5·4 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog kamena i zemlje.

Ostanci od tri čitava mrtvaca i mrtvačka paljevina.

Ukraj jedne lubanje nagjen je savijen, jednorez željezni nož, uz spaljene kosti srebrna karičica, rbine grčke ilovaste posude (skifos) i željezno iverje.

Gromila VII.

Premjer 5 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

Ostanci od četiri čitava mrtvaca i u sredini mrtvačka paljevina. Uz mrtvačku paljevinu ove rukotvorine: 1 pinceta od broncanog tenećeta, fragmenti željezne naočaraste špiralne fibule, 2 krstolike broncane plohe od plohastih fibula, 2 željezna uvijena noža i jedan brus.

Gromila VIII.

Premjer 5 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

U gromilama tri nespaljene, od zapada prema istoku položene lešine s ovim prilozima:

2 broncana krstolika dugmeta.

2 ukosnice od broncanog tenećeta.

1 fragmenat broncane počelice.

1 zaponac od ljevenog bronca, nasavaćen.

1 željezna naočarasta špiralna fibula.

Fragmenti od naočaraste špiralne fibule.

1 željezni šiljak od sulice s listom na oblik lovora.

1 fragmenat od noža.

Ilovaste rbine.

Gromila IX.

Premjer 5 *m*, visina 0·45 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

Mrtvačka paljevina s nešto ilovastih rbina.

Gromila X.

Premjer 7 *m*, visina 0·9 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena. Tri od zapada prema istoku orijentirane lešine. Od priloga iskopane su: 2 masivne, nasavaćene grivne od ljevenog bronca, 1 broncana fibula na obluk s jednom petljom, fragmenti broncane certoške fibule, špiralni zavojci od broncane žice, 1 fragmenat željeznog šiljka od sulice i rbine od ilovastog sugja.

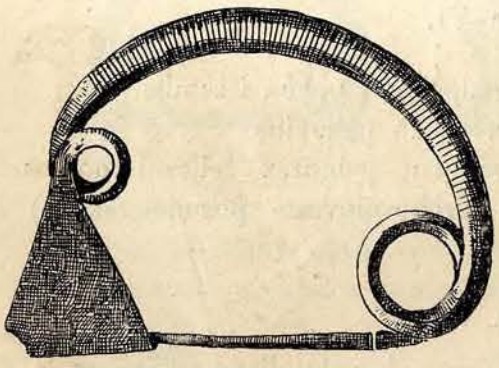

Slika 32.

Gromila XI.

Premjer 7 *m*, visina 0·8 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena. Dvije od sjevera prema jugu položene lešine; uz prvu broncana fibula na obluk, sa dvije petlje i s trouglastom nožnom plojkom, *slika 32.* ($^1/_1$ nar. vel.), $D = 63\ mm$, $Š = 45\ mm$; uz drugu špiralni zavojci od broncane žice.

Gromila XII.

Premjer 8 *m*, visina 0·6 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena.
Tri od zapada prema istoku orijentirane lešine s ovim prilozima:
1 tutulu slično broncano dugme, nasavaćeno.
Fragmenti broncane naočaraste špiralne fibule.
1 broncana šivaća igla.
2 cjevčice od broncanog tenećeta.
Zamotak od broncane špiralne žice.
1 izrezuckan parožak od jelena.
4 šarene gmize.
4 broncana kolutića od fibula.
2 željezna šiljka od kopalja.
1 brus i ilovaste rbine.

Gromila XIII.

Eliptične osi pri temelju 13 *m* i 10 *m*, visina 1 *m;* od zemlje, lomljenog i prikupljenog kamena. Na glavici dva sredovjeka nadgrobna kamena.

Četiri od zapada prema istoku orijentirane lešine, od kojih su dvije sahranjene kasnije, u srednjem vijeku. Prilozi svi nagjeni uz jednu lešinu, sahranjenu 2 *m* od sjevernog okrajka i sastojahu od ovih rukotvorina:

2 goljeničarke od broncanog tenećeta, s tri halke za provlačenje kajiša sa svake strane. Dekoracija sastoji od ispupčenih guka i tačaka u nizovima. Na jednoj se goljeničarki jasno raspoznaje podoba jelena, vrlo primitivno izragjena, usavaćenim právim crtama. Goljeničarke su duge 334 *mm*, najveća im je širina 250 *mm*, *slike 33.* i *34.* ($^1/_3$ nar. vel. i $^1/_1$ nar. vel.).

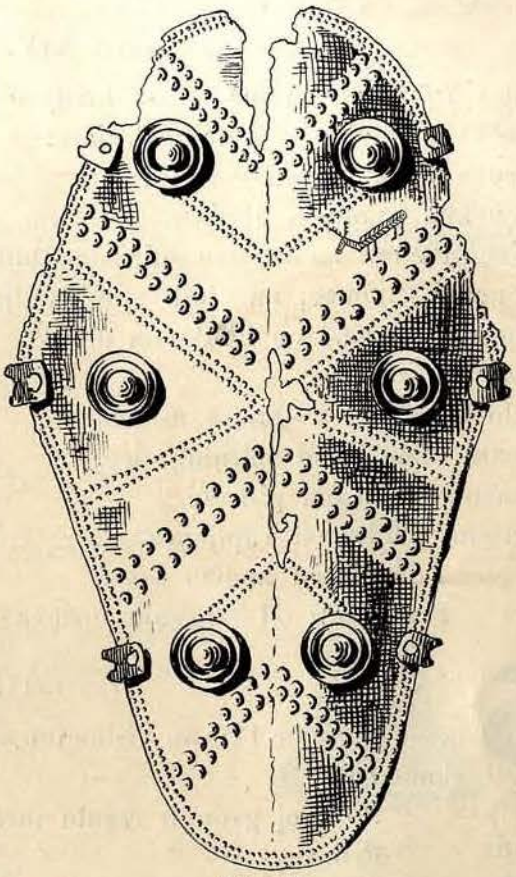

Slika 33.

Slika 35.

1 zdjelica od broncanog tenećeta, sa visoko ispupčenim, dugmetu sličnim pupkom na dnu. *Pr* = 155 *mm*, *V* = 32 *mm*.

1 brus od bijelog krečnog škriljevca, uložen u broncane korice. *D* = 260 *mm*, *slika 35.* ($^1/_2$ nar. vel.).

1 pinceta od broncanog tenećeta.

1 veliki broncani zaponac sa zaliscima naokolo.

3 broncana zrna.

2 bočke od tanke broncane žice.

1 bočka.

2 željezne naočaraste špiralne fibule.

1 fragmenat željezne fibule na obluk.

1 željezni mač, 545 *mm* dug. Jabučica i balčak od željeza, oštrica 450 *mm*, s povorom duž sredine, a završuje se kratkim, trouglastim šiljkom — *tabla I., slika 5.* ($^1/_3$ nar. vel.).

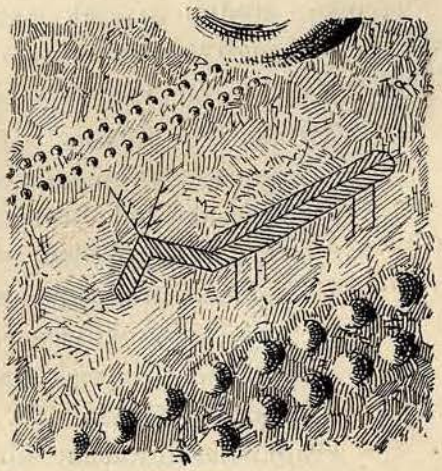

Slika 34.

1 željezni šiljak od koplja, 415 *mm* dug i 48 *mm* širok, s jakim povorom duž sredine.

Više ulomaka od željeznih noževa i šiljaka od kopalja.
Ilovaste rbine.

Gromila XIV.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·8 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.
Mrtvačka paljevina s ovim prilozima:
1 narukvica od ljevenog bronca.
1 broncana kvrgasta fibula[1]).
Fragmenti od 2 naočaraste špiralne fibule od broncane žice.
1 broncani zaponac, na oblik polukruglje, s dva povora duž sredine.
1 fragmenat broncane fibule na obluk.
2 broncana zrna.
1 malo broncano dugme s ušicom.
Broncani omotak od špiralne žice.
Fragmenti broncane pincete.
Probušena plojka od vapnenca.
1 probušen komad kosti.
Fragmenti od željeznih noževa i kopljenih šiljaka.

Slika 36.

Gromila XV.

Premjer 12·5 *m*, visina 0·6 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

Po svoj gromili rasuta mrtvačka paljevina.

Prilozi:

1 koričasta grivna od broncane žice (špirala sa tri zavojka, srednji zavojak iskovan na oblik vrvce).

1 okrugli broncani zaponac s krstolikom rozetom u sredini.

1 nakit od ljevenog bronca, *slika 36.* ($^1/_1$ nar. vel.). $D = 70\,mm$, $Š = 22\,mm$.

1 broncano dugme na oblik dvostrukog krsta.

5 privjesaka od bronca na oblik dvostruke bradvice.

8 broncanih kolutića od fibula.

1 valjkasto broncano zrno.

10 broncanih okovica sa pojasa na oblik šipka.

1 broncani privjesak na oblik šljive.

1 broncana šivaća igla.

Slika 37.

Fragmenat broncane fibule na obluk.

[1]) Prema njemačkom Knotenfibel, koji je naziv dr. Hoernes predložio za fibule na obluk, s dugačkom nožicom i sa stremenkom raščlanjenom u same kvrge.

5 malih broncanih zrna.

5 šarenih zrna od emalja.

1 broncani trobridi šiljak od strelice, *slika 37.* ($^1/_1$ nar. vel.). $D = 22\ mm$, $Š = 10\ mm$.

1 željezni fragmenat od fibule na obluk. $D = 80\ mm$, $Š = 70\ mm$, *slika 38.* ($^1/_2$ nar. vel.).

1 željezni četverobridi, trnu slični šiljak od sulice, 180 *mm* dug, *slika 39.* ($^1/_1$ nar. vel.).

1 brus, *slika 40.* ($^1/_1$ nar. vel.).

2 fragmenta od brusa.

Fragmenti od kopljanih šiljaka i noževa.

Fragmenti od ilovastih lončića s ručicama.

1 ručica od broncane posude, koja je nagjena samo u troskastim fragmentima, *slika 41.* ($^1/_1$ nar. vel.).

8 komada jantara.

1 zrno od vapnenca.

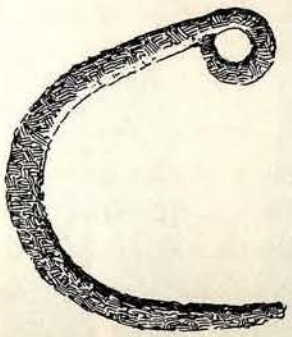

Slika 38.

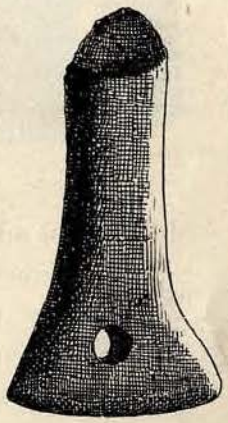

Slika 40.

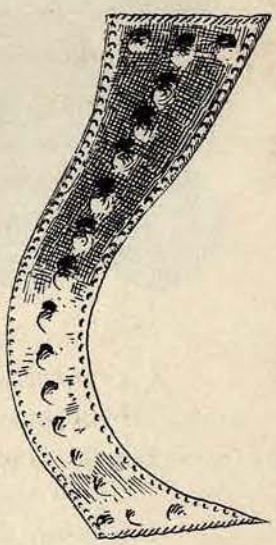

Slika 41.

Gromila XVI.

Premjer 8 *m*, visina 0·4 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena.

1 cijela lešina, od zapada prema istoku orijentirana, uz nju 460 *mm* dug, 40 *mm* širok kopljani šiljak, s jakim povorom duž sredine.

Gromila XVII.

Premjer 10 *m*, visina 1 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena.

Ostanci nespaljenih lešina sa 4 grivne na oblik špirale od broncane žice, 1 željezni zaponac, s jednim fragmentom od broncanog kopljanog šiljka, *slika 42.* ($^1/_1$ nar. vel.).

Slika 39.

Slika 44.

1 željezni tulac od koplja, 2 uvijene oštrice od željeznih noževa i ilovaste rbine.

Slika 42.

Gromila XVIII.

Premjer 7 *m*, visina 0·45 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

Dvije od zapada prema istoku položene, nespaljene lešine s nekoliko ostanaka od posuda.

Gromila XIX.

Premjer 10 *m*, visina 1 *m*; od zemlje, lomljenog i prikupljenog kamena.

Na vrh gromile dva sredovjeka nadgrobna kamena. Uz južni okrajak mrtvačka paljevina, uz koju su nagjene ove stvari:

2 duge narukvice od broncane žice (na oblik podlaktnice, špirale sa 22 zavojka).

2 grivne od broncane žice (špirale sa 7 zavojaka).

4 grivne od ljevenog bronca, nasavaćene.

2 masivne grivne od ljevenog bronca, udebljani okrajci zahvataju jedan preko drugog.

1 počelica od broncanog tenećeta, nasavaćena.

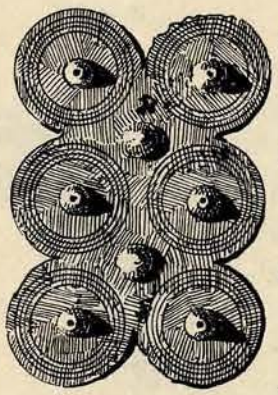

Slika 43.

3 bočke od broncane žice.

2 okrugla masivna zaponca od bronca, nasavaćena.

80 okruglih broncanih dugmeta.

2 broncane plojke od plohastih fibula, *slika 43.* ($^1/_1$ nar. vel.).

2 broncane naočaraste špiralne fibule.

2 broncane fibule na obluk s dvije petlje.

2 fragmenta od broncanih fibula na obluk.

4 privjeska od bronca, na oblik šljive.

3 broncane karičice od fibula.

1 željezni šiljak od koplja s povorom duž sredine, 670 *mm* dug i 50 *mm* najveće širine, *slika 44.* ($^1/_3$ nar. vel.).

1 željezni šiljak od koplja s povorom duž sredine, 520 *mm* dužine i 50 *mm* najveće širine.

1 željezni šiljak od koplja, 370 *mm* dug i 40 *mm* širok.
1 krivudast željezni sjekač.
1 brus i ilovaste rbine.

Gromila XX.

Premjer 10·5 *m*, visina 1 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

Pri južnom okrajku gromile mrtvačka paljevina s ovim prilozima:

2 masivne narukvice od ljevenog bronca s krajevima, koji zahvataju jedan preko drugog.
2 grivne od broncane žice u obliku špirale.
2 grivne od broncane žice, oblik korica, špirale u tri zavojka, srednji zavojak iskovan na oblik vrvce i nasavaćen.
1 broncana fibula na obluk sa dvije petlje.
Fragmenti špiralne karičice od srebrne žice.
2 željezna šiljka od kopalja.
1 željezni krivudasti sjekač.
1 željezni strelični šiljak, rombičkog lista, 90 *mm* dug, 30 *mm* najveće širine u listu, *slika 45.* ($^1/_1$ nar. vel.).
1 brus.

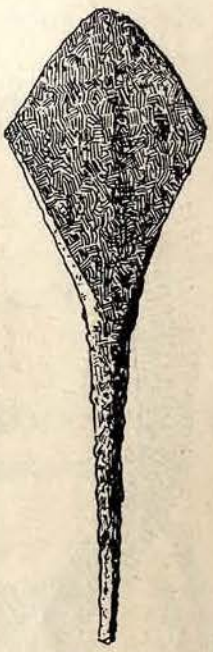
Slika 45.

Gromila XXI.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*; od zemlje, lomljenog i prikupljenog kamena.
Ostanci sahranjenih lešina i ilovaste rbine.

Gromila XXII.

Premjer 11 *m*, visina 0·5 *m*; od zemlje, prikupljenog i lomljenog kamena.
Uz istočni okrajak mrtvačka paljevina, kraj koje su nagjeni ovi rukotvori:
Više rezanih i probušenih komada jantara.
Više zrna od jantara i emalja.
2 prstena od broncane žice na oblik špirale.
1 grivnica od broncanog tenećeta.
2 broncane fibule na obluk, s jednom petljom.
1 broncana fibula na obluk, sa dvije petlje.
1 broncana fibula na obluk, jednostrano ljevena, s jednom petljom.
6 dugmeta od broncanog tenećeta, ispupčani i zarescima urišeni.
2 fragmenta od broncanih lančića.
8 broncanih zrna.
1 broncano dugme na oblik dvostrukog krsta.

1 naočarasta špiralna fibula od broncane žice.
Fragmenti broncane naočaraste špiralne fibule.

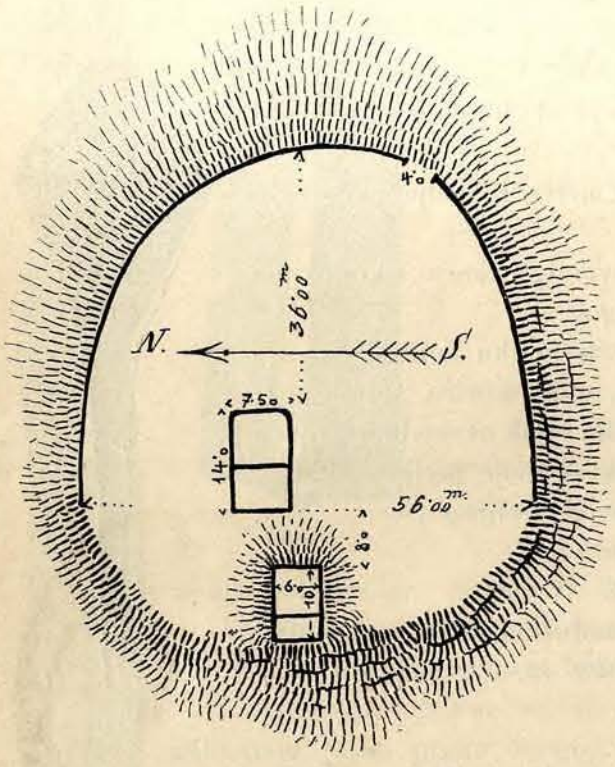

Slika 46. *a*. Gradina „Loznik".

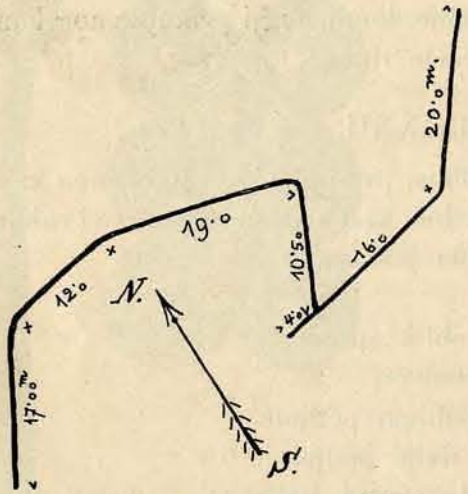

Slika 46. *b*. Gradina „Miošići".

1 bačvasto broncano zrno.

Broncani omot od špiralne žice.

1 privjesak od broncane žice, koji sastoji od dvije špirale, pričvršćene za jednu karičicu.

1 brus.

Fragmenti željeznog noža i ilovaste rbine.

Gromila XXIII.

Premjer 8 *m*, visina 0·6 *m*; od zemlje i prikupljenog kamena.

Osim nekoliko ostanaka nespaljenih kostiju nagjeno je samo jedno broncano zrno.

Gromila XXIV.

Premjer 12 *m*, visina 0·4 *m*; od zemlje i prikupljenog kamena. Prazna.

Gromila XXV.

Premjer 7 *m*, visina 0·8 *m*.

Nešto životinjskih kostiju i ilovastih rbina.

2. Loznik.

Gradina Loznik leži uz južni pristranak Romanije planine, oko 8 *km* sjeverno od Dônje Prače, posve blizu sela Obara i Podloznika, na glavici osamljenog, 1152 *m* visokog brda. Kako *slika 46. a.* pokazuje, nasip je polukružan. Dug je oko 200 *m*, širok $2^1/_2$ *m*, visok 1 *m*. Materijal je lomljeni kamen i zemlja. Četiri metra široki ulaz smješten je na jugo-

istočnoj strani nasipa. U nutrašnjosti nalaze se temelji dviju gragjevina na oblik kula, zidanih lijepom, koje po svoj prilici potječu iz sredjneg vijeka; slična je gradina već poznata na „Vitnju“ kod Kule. Obronci brda i njive, koji mu se prostiru pri dnu, zasuti su rbinama od prehistoričkih ilovastih posuda, koje se u svojoj tehnici podudaraju s onima iz drugih gradina na Glasincu.

Drugu gradinu našao sam iznad Miošića, 2 *km* istočno od sela Podloznika, na morskoj visini od 1135 *m*. Ona je podignuta od golemih kamenica; visoka je 0·4 *m*, a široka 1—1½ *m*. Oblik njezine osnove pokazuje *slika 46. b.*

Oko Loznika nagjene su i raskopane samo tri gromile.

Gromila I.

Premjer 17 *m*, visina 2·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla lijeskom.

Na brdu bili su ostanci od osam nespaljenih lešina, orijentiranih od sjeverozapada prema jugoistoku.

Iskopane su ove rukotvorine:

1 broncana plojka sa četiri zaliska od jedne plohaste fibule, 1 fragmenat broncane počelice, 1 željezna grivna, 1 halka od broncane žice, namotana špiralnim koricama, *slika 47.* (1/1 nar. vel.), 1 željezna karika od fibule, 1 grivna od nasukane broncane žice na oblik špirale i mnoštvo rbina od posuda.

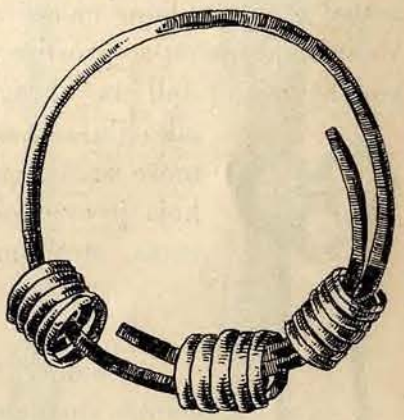

Slika 47.

Gromila II.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*; od zemlje i nešto prikupljenog kamenja.

Kostiju nije nagjeno, nasuprot nagjena je jedna velika grčka broncana fibula (fibula na obluk s jednom petljom) i grivna od broncane žice, uvijene na oblik špirale; željezna karika od fibule i više ilovastih rbina.

Gromila III.

Premjer 10 *m*, visina 0·5 *m*; od zemlje i prikupljenog kamena, zarasla golemim hrastovima.

Osim nekoliko rbina od posuda prazna.

3. Miošići.

Gromila I.

Premjer 15 *m*, visina 1·2 *m;* od prikupljenog i lomljenog kamena. Tri nespaljene lešine, sahranjene u pravcu od zapada prema istoku, s nekoliko rbina od posuda i s jednom broncanom karikom od fibule.

Gromila II.

Premjer 16·5 *m*, visina 0·5 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamenja. U južnom dijelu ostanci od tri nespaljene lešine bez svakog priloga.

4. Vražići.

Jedna je od najljepših gradina na Glasincu Puhovac, $2^1/_2$ *km* od Sokôca, na morskoj visini od 1074 *m*. Uz zapadne obronke brda, na kome je ta gradina, nalaze se pojedine male gromile, a kraj sela Gornjih Vražića, kojemu se prostire pri dnu mala jedna nekropola. Mnogi grobovi, koji su nekad bili na obragjenoj danas zemlji, poravnjeni su pri oranju, tako da se samo po nekim predmetima, uz priliku izoranim, može znati, gdje su nekoć bili. Nekropola od 11 grobova, koja je ove godine raskopana, prostire se stranom po oranicama, stranom po livadama.

Slika 48.

Gromila I.

Premjer 9 *m*, visina 0·7 *m;* od prikupljenog kamena i zemlje, ledinom zarasla.

U južnoj polovici mrtvačka paljevina s 1 srebrnom bočkom, *slika 48.* ($^1/_1$ nar. vel.), 1 šarenim emaljnim zrnom, 1 broncanom karikom od fibule, iverje od željeznih kopljanih šiljaka i ilovaste rbine.

Gromila II.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·5 *m;* od prikupljenog kamena i zemlje, ledinom obrasla.

U sredini mrtvačka paljevina s 1 broncanim zrnom i fragmentima od željeznih kopljanih šiljaka.

Gromila III.

Premjer 116 *m*, visina 0·6 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla grmljem.

U gromili nagjeni su ostanci od četiri po prilici čitave sahranjene lešine i megju njima nasuta mrtvačka paljevina. Nagjeni su ovi predmeti: 1 velika broncana kvrgasta fibula, 1 broncana certoška fibula, 2 broncane fibule na obluk s jednom petljom, iskovane od jednog traka tenećeta, 2 broncane bočke, 3 trakolike grivne od broncanog tenećeta, s ispupčenim krstovima i rombičkim ornamentima, *slike 49.* i *50.* ($^1/_2$ nar. vel.)., 1 željezni

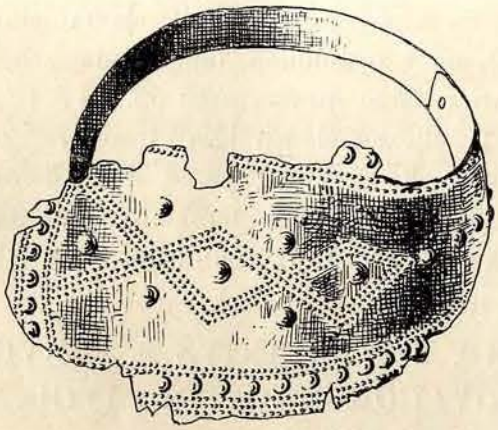

Slika 49.

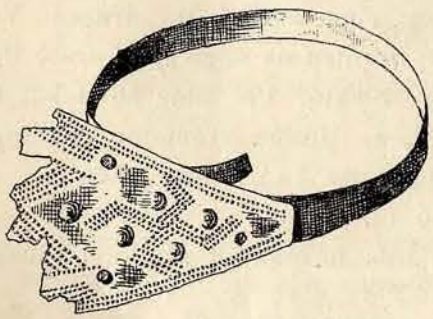

Slika 50.

Slika 51.

Slika 52.

šiljak od sulice, *slika 51.* ($^1/_2$ nar. vel.), tulac je pod listom na obluk špirale uvijen, 1 željezne korice za šklocu, *slika 52.* ($^1/_1$ nar. vel.), 3 željezne oštrice od noževa, 1 željezni tulac od koplja, 4 šarena emaljna zrna i 1 zelena gmiza.

Gromila IV.

Eliptične osi, pri dnu 10·5 *m* i 9 *m*, visina 1·2 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla lijeskom.

Pod gromilom rasuta mrtvačka paljevina, uz to: 2 broncane kvrgaste fibule, 1 broncana bočka, 3 broncane karike od fibule, 1 fragmenat trakolike grivne od broncanog tenećeta i 3 fragmenta željeznih noževa. U nasutom materijalu gromile bilo je mnogo rbina od posuda.

Gromila V.

Eliptične osi pri temelju 9 *m* i 7 *m*, visina 0·6 *m*; ledinom obrasla.

U južnom dijelu prema kraju ostanci sahranjene, nespaljene lešine sa špiralnim koricama od broncane žice. U sredini i u sjeveroistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina s ostancima od posuda gragjenih na točilo, 2 željezne lopatici slične sprave, *slika 53. a.* i *b.* ($^1/_1$ nar. vel.), 1 željezna bočka, 1 željezna šivaća igla, 1 modra gmiza, fragmenti jedne grivne od mrke staklene paste, komad bijelog stakla, grumen tamjana, rimska broncana bapka izlizana natpisa i druga rimska bapka M. B. Licinija starijeg s ovom legendom:

Slika 53. *a.*

Slika 53. *b.*

Lice: IMP. LIC. LICINIVS P. F. AVG.
Pismo: IOVI CONSERVATORI AVGG. NN.[1])

S lica vidi se lovorom ovjenčana, desno obrnuta carska glava; na pismu Jupiter obrnut na lijevo, držeći u jednoj ruci žezlo, u drugoj Viktoriju stojeću na globu; Jupitru uz noge sjedi orao. Bapka je kovana u Sisciji (Sisku). Po tome se doba, kada je ovaj mrtvac spaljen, prema vremenu vladanja Licinijeva (307.—323. po Is.), može računati najdalje do 307. god. po Is.

Gromila je bila nasuta od zemlje i tučanika.

Gromila VI.

Premjer 5 *m*, visina 0·7 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Osim nešto rbina od posuda, prazno.

Gromila VII.

Premjer 9 *m*, visina 1 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamenja. U grobnici ostanci od tri nespaljene i jedne spaljene lešine. Iskopane su ove stvari: 1 broncana certoška fibula, 1 broncana fibula (Kahnfibel), 4 broncane karike od fibula, 1 naočarasti

[1]) Cohen, sv. VI., str. 66, br. 113.

broncani privjesak, 1 bačvasto broncano zrno, 11 gmiza od žute staklene paste i komad jantara.

Gromila VIII.

Premjer 9·5 *m*, visina 1 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamenja; na vrhu dva, sanduku slična, sredovjeka nadgrobna kamena. Nagjeno je kako mrtvačke paljevine, tako i ostanaka od nespaljenih lešina. Od rukotvorina nagjen je samo ulomak trakolike grivne od broncanog tenećeta i mnoštvo rbina od posuda.

Gromila IX.

Premjer 10 *m*, visina 0·6 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

Osim mrtvačke paljevine još je nagjeno: 1 bočka od broncane žice, 2 broncane karičice od fibule, 1 ulomak broncane glavičaste fibule (Knopffibel) i namoti od špiralne žice.

Gromila X.

Premjer 10 *m*, visina 0·7 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamenja. Mrtvačka paljevina uz: 1 broncanu čunoliku fibulu, 1 nakitni kolutić od broncane žice, 2 komada jantara, 1 emaljno zrno, ostanci željeznog šiljka od koplja, 1 broncani špiralni namot i ilovaste rbine.

Gromila XI.

Premjer 7 *m*, visina 1 *m*; od prikupljenog kamena. Prazna.

5. Sokolačko polje.

Sjeverozapadno od sela Sokôca prostire se oko 3 *km* dugo i 1 *km* široko Sokolačko polje, posuto niskim brežuljcima, koga narod zove „Poljak“. Mala nekropola, koja sastoji od devet gromila, leži u sjeveroistočnom kutu polja, nedaleko mjesta Odžaka Gornjeg, na močvarastoj livadi. Radi toga položaja održalo se ono, što je bilo u grobovima, vrlo slabo, i to kako kosti, tako i prilozi. Zemljane kiseline iz vode u temelju gotovo su sa svijem rastrošile kosti, a željezne su i broncane stvari tako korodirale, da su često nagjeni samo posve sićušni fragmenti.

Gromila I.

Premjer 13 *m*, visina 0·6 *m*; od zemlje i lomljenog kamena, ledinom obrasla. U gromili su rasuti ostanci nespaljenih kostiju, od priloga osim

množtva rbinâ nagjena je samo polovica broncane špiralne fibule i ostanci željeznih šiljaka od kopalja i noževa.

Gromila II.

Premjer 9 *m*, visina 0·7 *m*; od zemlje, prikupljenog i lomljenog kamena, ledinom obrasla.

U južnom dijelu gromile nagjene su na više mjesta partije mrtvačke paljevine, blizu kojih su iskopani ovi prilozi:

Broncana fibula na obluk s jednom petljom.

Broncana certoška fibula.

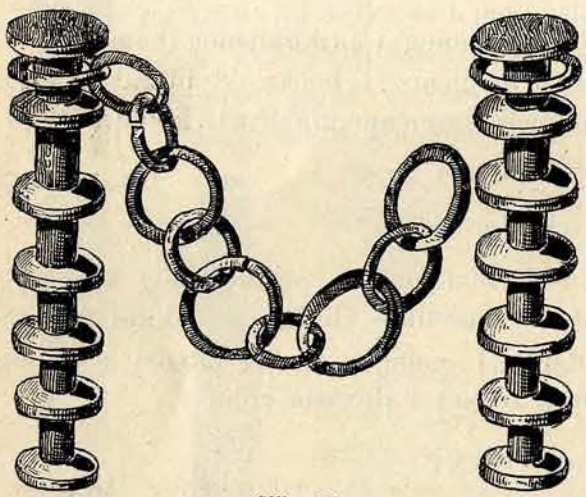

Slika 54.

Fragmenti naočaraste špiralne fibule od broncane žice.

Fragmenat broncane čunaste fibule.

Fragmenti dviju broncanih glavičastih fibula.

Fragmenat broncane fibule na obluk sa dvije petlje.

Fragmenat broncane plohaste fibule.

Fragmenat broncane kvrgaste fibule.

10 broncanih karika od fibula.

Srebrni nakitni kolutić, 10 *mm* unutrašnjeg premjera, s udebljanim krajevima na oblik dugmeta.

1 bočka od broncane žice.

9 naočarastih privjesaka od ljevenog bronca.

1 prsten od broncanog tenećeta, uvijen na oblik špirale.

2 broncana i 8 emaljnih zrna.

3 primitivno izrezana komada jantara.

2 privjeska od ljevenog bronca, *slika 54.* ($^1/_1$ nar. vel.).

1 ilovasto zrno.

1 probušen brus.

Razni fragmenti željeznih noževa.

Sudeći po broju nagjenih fibula, biće da spaljene kosti potječu od pet mrtvaca.

Gromila III.

Premjer 10 *m*, visina 0·6 *m*; napola od zemlje, napola od kamenja nasuta, ledinom obrasla.

Jedna gromila, na golom tlu, ostanci od tri nespaljene lešine, orijentirane od istoka k zapadu, s ovim rukotvorinama:

2 broncane fibule na obluk sa dvije petlje, s četverouglastim plojkama u nožicama, na dva mjesta okruglo probušenim.

2 naočaraste špiralne fibule od broncane žice.

1 broncana fibula na šarnijere sa dvije petlje.

90 broncanih dugmeta s ušicama, okruglih.

3 broncana krstolika dugmeta.

3 broncana privjeska, *slika 55.* ($^1/_1$ nar. vel.).

Slika 55.

Broncani privjesak, *slika 56.* ($^1/_1$ nar. vel.).

Lanac od broncane žice, dug 14 *cm.*

Dvostruka bočka od broncane žice, oblik ukosnice.

Slika 56.

6 okruglih broncanih zrna.

4 bačvasta broncana zrna s rasporima.

6 broncanih privjesaka na oblik šljive.

Zrno od vapnenca.

4 koštana zrna.

4 sitna zrna od broncanog tenećeta.

Broncani špiralni namotak.

4 željezna šiljka od sulica i fragmenti od 2 željezna noža.

Gromila IV.

Premjer 11·5 *m,* visina 0·5 *m;* od zemlje i prikupljenog kamena, ledinom obrasla.

Po grobu rasute nespaljene kosti, po kojima se ne može odrediti položaj lešina. Od rukotvorina iskopani su ovi predmeti:

3 naočaraste špiralne fibule od broncane žice.

1 broncana čunasta fibula.

3 broncane kvrgaste fibule.

1 broncana glavičasta fibula.

2 broncane fibule na obluk sa dvije petlje, nožne su im plojke na jednom mjestu četverouglaste, na dva okruglo probušene.

3 fragmenta broncanih fibula na obluk.

1 broncana bočka.

Ulomak takve bočke.

1 broncana šivaća igla.

18 okruglih broncanih dugmeta.

1 krstoliko broncano dugme.

8 broncanih karika od fibula.

1 zelena gmiza.

1 zrno od vapnenca.
15 broncanih zrna.
2 broncana privjeska na oblik šljive.
1 broncani privjesak na oblik poluge od kantara.

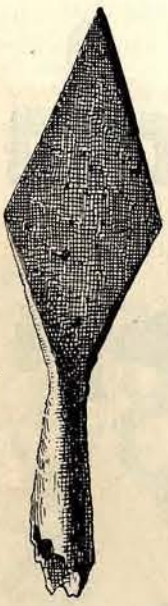

Slika 57.

Fragmenat od broncane plohaste fibule.
1 brus.
1 željezni šiljak od sulice i 4 fragmenta od takih šiljaka.
1 željezni sjekač.
Više zamota od špiralne broncane žice.
Po nagjenim fibulama sudeći, potječu ostanci kosti od devet nespaljenih lešina.

Gromila V.

Premjer 8 *m*, visina 0·4 *m;* od kamena i zemlje nasuta, ledinom obrasla.

Uz južni kraj nagjena je mrtvačka paljevina, u sredini ostanci sahranjene, nespaljene lešine. Željezni šiljak od strelice, rombičave plojke, *slika 57.* ($^1/_1$ nar. vel.), 1 broncana čunasta fibula, 4 komada jantara, 2 emaljna zrna i fragmenti od broncanih karika od fibula — to je sve, što je nagjeno.

Slika 58.

Gromila VI.

Premjer 8 *m*, 0·5 *m* visoka; od zemlje i prikupljenog kamena, ledinom obrasla.

Spaljene i nespaljene kosti, rasute u gromili.
Od rukotvorina nagjeno je:
Broncana kvrgasta fibula.
5 broncanih karika od fibule.
3 cjevasta broncana zrna.
Broncani privjesak na oblik dvostruke bradve.
2 broncana privjeska na oblik naočara.
2 priprosto izrezana komada jantara.
Željezni šiljak od koplja i ilovaste rbine.

Gromila VII.

Premjer 10 *m*, visina 0·5 *m;* od zemlje i prikupljenog kamena, ledinom obrasla.

Nasred gromile mrtvačka paljevina s ovim prilozima:
Fragmenat broncane ukosnice.
Broncana karičica od fibule.

Zeljezni okov, *slika 58.* ($^1/_1$ nar. vel.).
Nekoliko komada staljenog broncanog tenećeta i ilovaste rbine.

Gromila VIII.

Premjer 9·5 *m*, visina 0·6 *m*; od zemlje i prikupljenog kamena, ledinom obrasla.

Osim nešto nespaljenih kostiju nagjeni su još ostanci željeznih noževa i kopljanih šiljaka, jedno broncano zrno i ilovaste rbine.

Gromila IX.

Premjer 7 *m*, visina od 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Posve prazna.

6. Taline.

Većina gromilâ ove, jugoistočno od Sokôca nagjene nekropole pretražene su već prijašnjih godina. Ovogodišnje prekopavanje na tome mjestu steglo se na pretraživanje pet dosele netaknutih grobova izmegju Sokôca i zaseoka Rešetnice. Zemljište je sterilan pašnjak.

Gromila I.

Premjer 8·5 *m*, visina 0·5 *m*; od zemlje i lomljenog kamena, ledinom obrasla.

U južnom dijelu mrtvačka paljevina, pri samom sjevernom okrajku ostanci nespaljene lešine s ovim prilozima: 1 željezni kratki šiljak od sulice, 1 trakolika grivna od broncanog tenećeta, s ornamentom od tačaka u nizovima, izragjenim na odskok, 1 broncana kvrgasta fibula, 1 plohast željezni nakitni kolut, 1 broncano bačvasto zrno, 1 takvo okruglo zrno, 3 zrna od emalja i 1 komad jantara.

Gromila II.

Premjer 11 *m*, visina 1 *m*; od zemlje i kamena, ledinom obrasla. Po svoj gromili rasute nespaljene kosti, kojima se pravo ne može razabrati orijentiranje. Uz južni okrajak mrtvačka paljevina sa 2 broncane ljevene grivne (sa $1^1/_2$ špiralnim zavojkom nasavaćene), 1 broncana rimska bapka iz Konštantinovog doba, 1 grivna od broncane žice, više ulomaka željeznih noževa i kopljanih šiljaka i 1 broncano zrno.

Gromila III.

Premjer 9·5 *m*, visina 0·5 *m*; od kamena i zemlje. Bilo je u njoj samo nekoliko rbina i kostiju od govečeta.

Gromila IV.

Eliptične osi pri temelju 11 *m* i 8 *m*, visina 0·6 *m;* od kamena i zemlje. Na više mjesta mrtvačka paljevina s ovim rukotvorinama: 2 broncane kvrgaste fibule, 1 lančić od broncane žice, 3 broncana privjeska na oblik šljive, 1 broncana ukosnica s glavicom na oblik ljestvica, 2 broncana bačvasta zrna, 1 ilovasti prešljen, 7 broncanih karika od fibula, 5 sitnih, okruglih broncanih dugmeta, 2 okrugla broncana zrna, 10 emaljnih zrna, 2 jantareva zrna i rbine od ilovastih posuda.

Gromila V.

Premjer 10 *m*, visina 0·6 *m;* od zemlje, lomljenog kamena i šljunka. Na sred groba ostanci od dva nespaljena mrtvaca. Nagjeno je: 2 željezna suličina šiljka, 1 željezni kopljani šiljak, 1 broncani šuplji krst, 2 glavičaste fibule od bronca, 1 ukosnica od broncane žice, 1 broncana naočarasta špiralna fibula, 5 broncanih karika od fibula, 1 broncana bočka, 3 broncana zrna (bikonička), 3 jantareva zrna, 9 staklenih i emaljnih gmiza, 2 probušena brusa i mnoštvo rbina.

7. Čitluci.

Do one lanjske godine raskopane hrpe grobova od 8 gromila, nagjeno je i raskopano u okolici čitlučkoj još 11 gromila. Gromile I. — IV. nalaze se na groblju izmegju Amorićâ i Čitlukâ i u najbližoj im okolini; gromile V.—XI. leže megju Hreljingradom i Čitlucima rasute po livadama.

Gromila I.

Premjer 9 *m*, visina 0·7 *m;* od zemlje i lomljenog kamena, ledinom obrasla, na vrhu sredovjeki nadgrobni kamen.

U gromili četiri od zapada k istoku orijentirane lešine, uz koje su nagjeni ovi prilozi:

3 željezna kopljana šiljka, 2 prâve željezne oštrice od noževa, 1 fragmenat željeznog širokog sjekača, 2 mala okrugla broncana dugmeta i bočka od broncane žice.

Gromila II.

Premjer 6 *m*, visina 0·6 *m;* od zemlje i lomljenog kamena, ledinom obrasla na vrhu dva sredovjeka nadgrobna kamena.

Osim posve rastrošenih kostiju nagjeni su samo sitni komadići broncane žice.

Gromila III.

Premjer 11 *m*, visina 0·6 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena i zemlje.

Uz istočni kraj četiri od sjeveroistoka k jugozapadu orijentirane nespaljene lešine; uz prvu nagjen je željezni kopljani šiljak srednje veličine, uz drugu ostanci željezne fibule na obluk, uz treću 2 naočaraste špiralne fibule, 2 broncane ljevene grivne (špirale sa $1^1/_2$ zavojka); zaponac od broncanog tenećeta s krstolikom rozetom u sredini, probušen brus i fragmenti od željeznih noževa i 20 zrna od broncanog tenećeta.

Uz četvrtu lešinu nije bilo priloga. Uz sam južni okrajak gromile nagjena je mrtvačka paljevina i fragmenti srebrenog špiralnog prstena od 20 zavojaka sa 25 *mm* nutarnjeg premjera.

Gromila IV.

Premjer 4 *m*, visina 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

Unutri ostanci od kostiju i ilovaste rbine.

Gromila V.

Premjer 9 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

U gromili nije nagjeno nikakih kostiju, nego samo bočka od ljevenog bronca i jedna špirala od broncane žice.

Gromila VI.

Premjer 11 *m*, visina 0·4 *m*; od zemlje i lomljenog kamena, ledinom obrasla. U zapadnom dijelu groba nagjeno je šest od zapada k istoku orijentiranih nespaljenih lešina, bez ikakih priloga, i tri od sjeveroistoka k jugozapadu orijentirane, s ovim rukotvorinama:

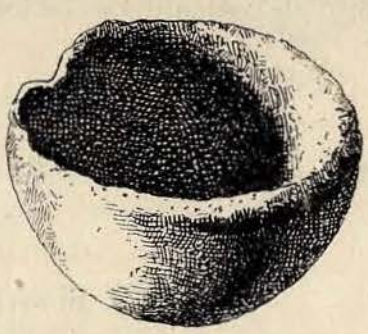

Slika 59.

Slika 60.

Uz prvu, okrugao zaponac od broncanog tenećeta, 1 špirala od broncanog tenećeta i malo, 30 *mm* visoko i 40 *mm* široko, zakrčeno dugmešce, *slika 59.* ($^1/_1$ nar. vel.), uz drugu, 2 broncana, na polak otvorena koluta s udebljanim kvrgastim krajevima, uz treću, rbina od ilovastog lončića.

Slika 61.

Uz južni kraj nagjene su čestice mrtvačke paljevine s kratkim, bodežu sličnim nožem, *slika 60.* (1/1 nar. vel.), 1 fragmenat broncane rimske lučaste fibule i rbine od lončarskih, na kolu gragjenih posuda, bez sumnje kasniji rimski ukop.

Gromila VII.

Premjer 10 *m*, visana 0·5 *m*; od zemlje i prikupljenog kamena, ledinom obrasla.

U sredini mrtvačka paljevina s ovim rukotvorinama:

2 broncane fibule na obluk sa dvije petlje, 1 mala grivna od ljevenog bronca, kojoj krajevi zahvataju jedan preko drugog, 1 bikoničko broncano zrno, 19 emaljnih zrna, 1 ljušturica od kauri-pužića, 2 željezna streličina šiljka i 2 željezna kopljana šiljka, na oblik rogozova lista, s jakim povorom duž sredine, 40 *cm* dugi i 2·7 *cm* široki, *slika 61.* (1/2 nar. vel.).

Gromila VIII.

Premjer 10 *m*, visina 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. U jugozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina s 3 broncane fibule na obluk sa dvije petlje i fragmentima grivne od broncanog tenećeta, u sredini nespaljena lešina sa željeznim suličinim šiljkom i željeznim kopljanim šiljkom, na oblik lovorovog lista.

Gromila IX.

Premjer 9·5 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Osim nešto ilovastih rbina prazna.

Gromila X.

Premjer 5 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Prazna.

Gromila XI.

Premjer 5 *m*, visina 0·4 *m*. Rbine od ilovastih posuda; inače prazna.

8. Borovsko.

To mjesto leži u lancu brdeljaka, koji s istoka zatvara „Ravni Glasinac“, tri kilometra sjeverno od Osmanovog hana, što je uz rogatičku cestu. Nekropola sastoji od veće hrpe

na pašnjaku i od množine gromila, pojedince rastresenih po šumi. Lane je za pokus raskopano šest gromila, pa je rezultat bio takav, da je nastavljeno pretraživanje nekropole.

Gromila I.

Premjer 8·5 *m*, visina 0·6 *m*; od lomljenog kamena i šljunka, ledinom obrasla. U gromili pet od sjevera k jugu orijentiranih, nespaljenih lešina. Uz prvu nagjena je broncana, torquisu slična ogrlica, *slika 62.* ($^1/_2$ nar. vel.) i slijepočnjak od broncane žice s previjenim na oblik kuke krajevima, uz drugu privjesak od broncane žice u vidu zamke od žice s privješenim špiralnim kolutićem, *slika 63.* ($^1/_1$ nar. vel.), uz treću petlja od broncane žice s ovijenom špiralom od broncane žice, *slika 64.* ($^1/_1$ nar. vel.), uz četvrtu i petu samo rbine od ilovastih posuda.

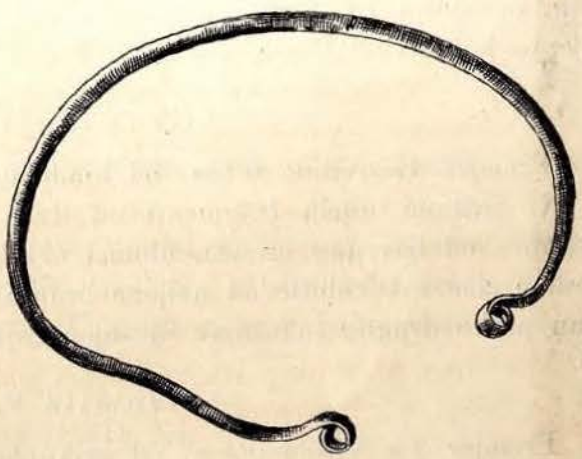

Slika 62.

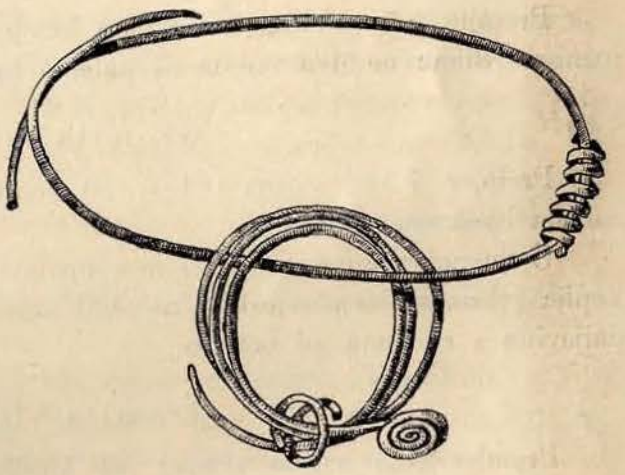

Slika 63.

Gromila II.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·7 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. U južnoj polovici gromile tri od sjevera k jugu orijentirane nespaljene lešine; dvije od njih bijahu bez priloga, uz treću ležali su ovi predmeti: 1 torquis, ravan, od ljevenog bronca, 21 veliko pupčasto dugme od broncanog tenećeta, 2 narebrene, napolak otvorene grivne od broncanog tenećeta, 1 bočka od ljevenog bronca, fragmenti jednog privjeska od broncane špiralne žice i ilovaste rbine.

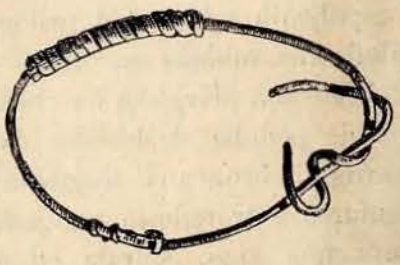

Slika 64.

Gromila III.

Premjer 6·5 *m*, visina 0·75 *m*; od zemlje i prikupljenog kamena, ledinom obrasla. U zapadnom dijelu drveni ugalj i nekoliko posve sprhnutih ljudskih kosti, u sredini 18 *cm* visoka loncu slična, rukom gragjena ilovasta posuda, željezan kolutić od fibule, probušen kamečak (privjesak) i ovčije kosti.

Gromila IV.

Premjer 5 *m*, visina 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

U južnom dijelu fragmenti od dvije nespaljene lešine; od priloga: 1 torquis od ljevenog bronca, ulomci nekog nakita za glavu od broncane špiralne žice i 1 kolutić od uvijene broncane žice, kome krajevi zahvataju jedan preko drugog (naušnjak ili slijepočnjak).

Gromila V.

Premjer 3 *m*, visina 0·4 *m*; od prikupljenog kamena. Prazna.

Gromila VI.

Premjer 5·5 *m*, visina 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. U južnome dijelu na dva mjesta nespaljene ljudske kosti i ilovaste rbine.

Gromila VII.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla lijeskom.

U južnoj polovici ostanci nespaljene lešine sa željeznim šiljkom od koplja i broncanim privjeskom na oblik šljive. U sjevernom dijelu mrtvačka paljevina s rbinama od posuda.

Gromila VIII.

Premjer 9 *m*, visina 0·8 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena, šumom zarasla.

Na tri mjesta mrtvačka paljevina, a na sedam mjesta ostanci od nespaljenih lešina. Od priloga nagjeni su ovi, rasuti po gromili: 2 broncane fibule na obluk, sa dvije petlje i sa četverouglastom nožnom plojkom, 2 broncana privjeska na oblik šljive, 1 broncano zrno, 2 broncana privjeska ptičije podobe, 1 sferičko dvostruko broncano dugme sa zaresci, 2 mala, okrugla, broncana dugmeta s ušicama, 9 rezanih, probušenih komada jantara, 2 trouglasta privjeska od broncanog tenećeta, ulomci ukosnice od broncane žice, špirala od broncane žice, ulomci broncanog privjeska, ilovaste rbine i iverje od željeznih noževih oštrica.

Gromila IX.

Premjer 8 *m*, 0·7 *m;* nagomilana od velikog lomljenog kamena, šumom zarasla.

Nespaljena lešina i ilovaste rbine.

Gromila X.

Premjer 9 *m*, visina 0·5 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena, šumom zarasla.

Tri od sjevera k jugu orijentirane, nespaljene lešine. Uz prvu nagjena je broncana fibula na obluk s jednom petljom, uz drugu broncana plohasta fibula, a uz treću probušen brus. U nasutom materijalu gromile nagjeno je mnoštvo ilovastih rbina.

Gromila XI.

Premjer 8 *m*, visina 0·5 *m;* od zemlje i lomljenog kamena, zarasla bukvom. U sjeveroistočnom kvadrantu gromile dvije od jugozapada k sjeveroistoku orijentirane nespaljene lešine. Nagjene su ove rukotvorine: 2 broncane fibule na obluk sa dvije petlje, 1 bačvasto broncano zrno, 1 broncana naočarasta špiralna fibula, 2 privjeska od bronca i broncana špiralna uzica.

Gromila XII.

Premjer 8 *m*, visina 1 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena, šumom zarasla.

U gromili tri od jugoistoka k sjeverozapadu orijentirane, nespaljene lešine.

Nagjeni su ovi predmeti: 1 broncani privjesak na podobu šljive, 7 komada jantara, 24 okrugla broncana dugmeta, 3 broncana zrna, 3 broncane karičice od fibula, 1 fragmenat od broncane šivaće igle, fragmenti broncane ukosnice, fragmenti željezne noževe oštrice, mnoštvo rbine od sugja.

Gromila XIII.

Premjer 7 *m*, visina 0·5 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena, šumom zarasla.

U sredini mrtvačka paljevina, u sjevernoj polovini broncano zrno i fragmenti naočaraste špiralne fibule od broncane žice.

Gromila XIV.

Premjer 8 *m*, visina 1 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena, šumom zarasla.

Četiri nespaljene, od jugozapada k sjeveroistoku orijentirane nespaljene lešine s mnoštvom rbina od sugja. Uz jednu lešinu moglo se konstatovati, da su ruke bile savijene pod glavu.

9. Potpećine.

Pod ovim imenom nabrojićemo ovdje sve ove gromile, koje se nalaze u dolini, što se od prilike u duljini od 4 *km* prostire niže Graca i Kusača od Potpećina pa do Nezdravog bunara. Lanjske je godine ovdje već raskopano 25 gromila, tako da ovogodišnje radnje čine nastavak i svršetak pretraživanja u toj nekropoli. Gromile ili su razvrstane na male hrpe, ili su pak pojedince rasute stranom po škrilnom pašnjaku, stranom po borovoj šumi i pripadaju svekolike području obiju kusačkih gradina.

Gromila I.

Premjer 8 *m*, visina 1 *m;* od zemlje i prikupljenog kamena. Uz istočni okrajak mrtvačka paljevina, u sredini dvije nespaljene lešine, sa 3 pupčasta dugmeta od broncanog tenećeta, 1 prsten od broncane žice i ilovaste rbine.

Gromila II.

Premjer 10·5 *m*, širina 0·6 *m;* od zemlje i prikupljenog kamena. U jugozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina s ovim rukotvorinama: 1 trakolika grivna od broncanog tenećeta, 1 polukrugljasti broncani zaponac, 1 ukosnica od broncane žice, ulomak od takve ukosnice, 2 broncane čunolike fibule, 3 broncane glavičaste fibule, 2 broncane fibule na obluk sa dvije petlje i s četverouglastom dvostruko probušenom nožnom plojkom, 2 naočaraste špiralne fibule od broncane žice, 1 pinceta od broncanog tenećeta, 10 broncanih karičica od fibula, 14 sitnih okruglih broncanih dugmeta, 1 broncani privjesak na podobu šljive, 1 broncani privjesak, *slika 65.* ($^1/_1$ nar. veličine), 1 veliko broncano zrno, 5 jantarevih zrna, 1 gmiza od žutog stakla, špiralni namotak od broncane žice i ilovaste rbine.

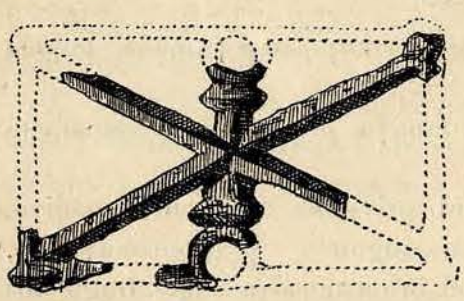

Slika 65.

Pri samom zapadnom okrajku nagjeni su ostanci nespaljene lešine sa dva željezna suličina šiljka, jednim željeznim jezičcem i probušenim brusom.

Gromila III.

Premjer 6 *m*, visina 0·4 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena. Osim ilovastih rbina i iverja od nespaljenih kostiju nije ništa nagjeno.

Gromila IV.

Premjer 8 *m*, visina 0·6 *m;* od zemlje i kamena. Sasvim na kraju zapadne polovice mrtvačka paljevina. Od priloga iskopano je: 1 ukosnica od broncane žice, 1 broncana certoška fibula, 1 fragmenat grivne od broncanog tenećeta, 2 broncane fibule na obluk s jednom petljom i s produženom nožnom plojkom, *slika 66.* ($^1/_1$ nar. vel.), fragmenti od 3 broncane ukosnice, 1 mali probušeni brus, 44 šarene staklene i emaljne gmize.

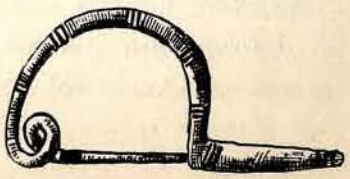

Slika 66.

Gromila V.

Premjer 7*m*, 0·6 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena. U sredini ostanci jedne nespaljene lešine, uz to jedan ilovast prešljen i ilovaste rbine.

Gromila VI.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena. Nešto mrtvačke paljevine, inače prazna.

Gromila VII.

Eliptične osi pri temelju 15 *m* i 7 *m*, visina 0·7 *m;* od lomljenog i prikupljenog kamena. U sredini ostanci nespaljene lešine sa željeznim suličinim šiljkom. U nasutom materijalu gromile ilovaste rbine i jedan kameniti grumen za trvenje žita.

Gromila VIII.

Eliptične osi pri temelju 7·5 *m* i 5·5 *m*, visina 1·1 *m;* od lomljenog kamena i tučanika.

Osim mrtvačke paljevine, rbina od sugja gragjenog na točilo i jednog komada stakla nije dalje ništa nagjeno.

Gromila IX.

Premjer 6·5 *m*, visina 1 *m;* od tučanika.

U sredini dvije nespaljene lešine, uz jednu od njih rimska broncana fibula s koljencem, *slika 67.* ($^1/_1$ nar. vel.).

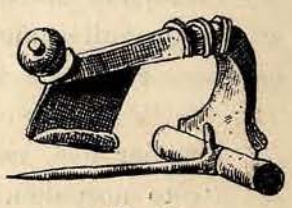

Slika 67.

Gromila X.

Premjer 7 *m*, visina 0·6 *m;* od prikupljenog i lomljenog kamena.

Nespaljene kosti i ilovaste posude.

Gromila XI.

Premjer 7 *m*, visina 0·7 *m*; od prikupljenog i lomljenog kamena.

U istočnoj polovici mrtvačka paljevina sa 2 željezna kopljana šiljka, 3 željezna suličina šiljka, 2 željezne sprave na oblik dlijeta, fragmenti od 3 broncanih glavičastih fibula i od 2 grivnâ od broncanog tenećeta.

Gromila XII.

Premjer 9·8 *m*, visina 0·7 *m*; od prikupljenog i lomljenog kamena, zarasla borovicom.

U sredini ostanci nespaljene lešine sa 2 jantareva zrna, 2 broncana zrna, 2 broncane karike od fibula, 1 broncanim okruglim zrnom i ulomcima jedne broncane naočaraste špiralne fibule.

Gromila XIII.

Premjer 9 *m*, visina 0·7 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

U sjeveroistočnom kvadrantu mrtvačka paljevina sa 2 željezna suličina šiljka, koji imaju povor duž sredine, fragmenti dviju grivnâ od broncanog tenećeta, 1 željezne uzengjije (?) i 1 ilovast prešljen. U sjeverozapadnom kvadrantu mrtvačka paljevina sa dvije broncane naočaraste špiralne fibule.

Gromila XIV.

Premjer 8 *m*, visina 0·5 *m*; od prikupljenog i lomljenog kamena.

U sredini ostanci nespaljene lešine, uz nju broncano krstoliko dugme, probušen brus, željezna oštrica od noža i ilovaste rbine.

Gromila XV.

Premjer 9 *m*, visina 0·5 *m*; od prikupljenog i lomljenog kamena.

U gromili samo fragmenat broncanog tenećeta.

Gromila XVI.

Premjer 6 *m*, visina 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

Nešto nespaljenih kostiju i ilovastih rbina.

Gromila XVII.

Premjer 7·5 *m*, visina 0·8 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. U sredini cijele kosti.

Gromila XVIII.

Premjer 9·5 *m*, visina 0·6 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla borovicom.

U sjevernoj polovici gromile na četiri mjesta mrtvačka paljevina. Nagjene su ove rukotvorine: 1 željezni suličin šiljak, 1 željezna bočka, 2 broncane karike sa fibule, 19 jantarevih zrna, 19 emaljnih zrna, 1 probušena plojka od vapnenca, trak od broncane špiralne žice, 2 komadića željezne troske i ornamentirane ilovaste rbine.

Gromila XIX.

Eliptične osi pri temelju 10·5 *m*, visina 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla borovicom.

U sredini mrtvačka paljevina s broncanom certoškom fibulom, broncanom ukosnicom, s krstolikim dugmetom, halka od uvijene srebrne žice, *slika 68.* ($^1/_1$ nar. vel.) i ilovaste rbine.

Slika 68.

Gromila XX.

Premjer 7 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. U istočnoj polovici nespaljena lešina sa 6 emaljnih zrna, u zapadnom dijelu mrtvačka paljevina s nekoliko čestica bronca.

Gromila XXI.

Premjer 9 *m*, visina 0·7 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. U gromili mrtvačka paljevina sa 2 trakolike grivne od broncanog tenećeta, s ornamentom od nanizanih u redovima tačaka, 1 velika ukosnica od broncane žice s krstolikom glavicom i ilovastim rbinama.

Gromila XXII.

Premjer 9 *m*, visina 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Mrtvačka paljevina s velikim željeznim kopljanim šiljkom, u toga je plojka na oblik lovorova lista, broncana glavičasta fibula, prsten od broncanog tenećeta, šareno emaljno zrno i ilovaste rbine.

Gromila XXIII.

Premjer 10·5 *m*, visina 1·5 *m*; od prikupljenog i lomljenog kamena.

U istočnom dijelu gromile od sjevera k jugu orijentirana nespaljena lešina s ovim rukotvorinama: 2 broncana zrna, 1 ilovasto zrno,

fragmenti broncane naočaraste špiralne fibule, 1 stremenka od broncane fibule, 1 glavica od broncane bočke, fragmenti od željeznih noževa i ilovastih rbina.

Gromila XXIV.

Premjer 10 *m*, visina 0·8 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla borovicom.

U sjevernom dijelu gromile mrtvačka paljevina, u njoj napola spržena lubanja. Od priloga nagjeni su ovi predmeti: 10 broncanih kvržičastih fibula, 4 broncane glavičaste fibule, 2 broncane fibule na obluk sa dvostrukim petljama, 2 velike trakolike grivne od broncanog tenećeta s ornamentima izragjenim na odskok, *slika 69.* ($^1/_2$ nar. vel.), 2 isto takve manje, *slika 70.* ($^1/_1$ nar. vel.), 3 broncana prstena (trakolike špirale), 1 velika broncana plosnata halka, 10 broncanih karika od fibula, 1 jednostrano ljevena fibula na obluk,

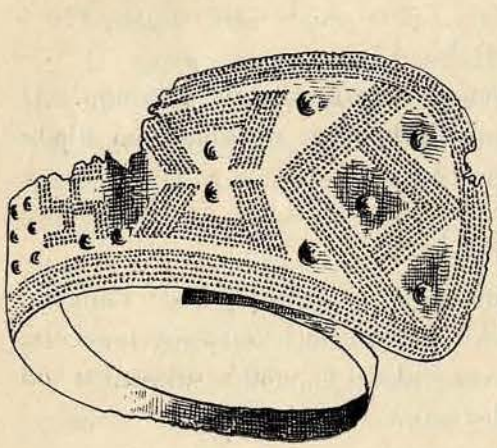

Slika 69.

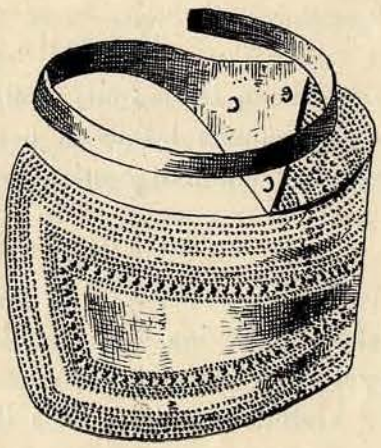

Slika 70.

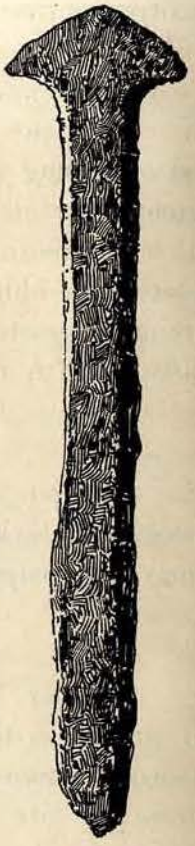

Slika 71.

1 broncana špiralna žica, 1 željezna šivaća igla, 1 željezna noževa oštrica, 1 željezna sprava, *slika 71.* ($^1/_1$ nar. vel.) i 3 jantareva zrna.

Gromila XXV.

Premjer 9 *m*, visina 1·2 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla borovicom.

Mrtvačka paljevina s fragmentima od željeznog kopljanog šiljka i ilovaste rbine.

Gromila XXVI.

Premjer 10 *m*, visina 0·9 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla borovicom i mladim borićima.

U južnoj polovici gromile, mrtvačka paljevina, uz koju su nagjeni ovi prilozi: 2 velike masivne grivne od ljevenog bronca sa $1^1/_2$ zavojkom, 2 trakolike grivne od broncanog tenećeta s ornamentom od ispupčenih u redove nanizanih tačaka, 4 naočaraste špiralne fibule od broncane žice, 5 broncanih fibula na obluk sa dvije petlje, u kojih su četverouglaste nožne plojke dvostruko probušene, 2 broncane čunolike fibule, 1 broncana glavičasta fibula, 1 broncana kvrgasta fibula, 3 broncana privjeska na oblik posudicâ, 1 broncani privjesak na oblik tobolca, 1 broncani privjesak na podobu sidra, *slika 72.* ($^1/_2$ nar. vel.), 8 broncanih karičica od fibula, 2 okrugla broncana zrna, 1 fragmenat željeznog suličinog šiljka i mnoštvo ilovastih rbina.

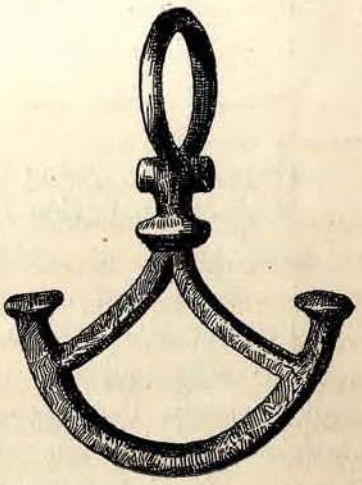

Slika 72.

Gromila XXVII.

Premjer 9 *m*, visina 1 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. U južnom dijelu mrtvačka paljevina s 1 šarenom gmizom, 1 broncanim privjeskom na podobu vaze i ilovastim rbinama.

Gromila XXVIII.

Premjer 3 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Prazna.

Gromila XXIX.

Premjer 3·5 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Osim željezne troske nije ništa nagjeno.

Gromila XXX.

Premjer 4 *m*, visina 0·4 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Unutri ilovaste rbine.

Gromila XXXI.

Premjer 10 *m*, visina 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena, zarasla borovicom i borom.

Pri južnom kraju ostanci nespaljene lešine sa 1 željeznim suličinim šiljkom i 1 ilovastim prešljenom.

Gromila XXXII.

Premjer 8 *m*, visina 0·7 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. U gromili ostanci nespaljenih lešina i mnoštvo ilovastih rbina.

Gromila XXXIII.

Premjer 7 *m*, visina 0·4 *m*; od prikupljenog i lomljenog kamena. Mrtvačka paljevina i ilovaste rbine.

Gromila XXXIV.

Premjer 10 *m*, visina 0·9 *m*; od prikupljenog i lomljenog kamena. Mrtvačka paljevina i jedna nespaljena lešina u sredini. Od priloga uz spaljene kosti: 1 broncana fibula na obluk sa dvije petlje, 1 fragmenat ukosnice od broncane žice, 1 fragmenat naočaraste špiralne fibule od broncane žice i 1 željezni kopljani šiljak.

Gromila XXXV.

Premjer 9 *m*, visina 0·5 *m*; od prikupljenog i lomljenog kamena. Ostanci nespaljene lešine s 1 željeznom naočarastom špiralnom fibulom, 1 broncanim plosnatim kolutom i 1 broncanom bočkom.

Gromila XXXVI.

Premjer 9 *m*, visina 0·8 *m*; od prikupljenog i lomljenog kamena, zarasla borovicom.

U sredini mrtvačka paljevina i ilovaste rbine.

10. Pariževići-Ljubovine.

Gromila I.

Premjer 10 *m*, visina 0·5 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena. Osim nešto nespaljenih kostiju i ilovastih rbina prazna.

Gromila II.

Premjer 9 *m*, visina 0·75 *m*; od lomljenog i prikupljenog kamena.

U južnom dijelu tri nespaljene, od sjeverozapada prema jugoistoku orijentirane lešine. Od rukotvorina nagjeno je samo 1 broncano dugme i ilovaste rbine.

U dalje 22 gromile, što su ovdje raskopane, i kojim se duljina mijenja od 3—6, a visina od 0·3—0·5 metara, slabo je što nagjeno. 10 gromila bile su sasvim prazne, u ostalih 12 nagjeni su samo ostanci od kostiju i ilovaste rbine.

III. Zaglavne primjedbe.

1. O načinu sahranjivanja.

Od gromila, što su ove godine raskopane, 140 ih na broju, bilo je 66 jedino s nespaljenim lešinama, 34 s mrtvačkom paljevinom, a 12 s jednim i drugim načinom sahranjivanja usporedo. Obično u svakoj nekropoli preteže jedan način sahranjivanja, tako su n. pr. u Ilijaku i Borovskom bile gotovo jedino nespaljene lešine, u Vražićima i Potpećinama opet bilo je običajno samo palenje lešina. U pogledu broja sahranjenih mrtvaca opazilo se i ove godine, da je pod pojedinim gromilama rijetko kad bio po jedan grob, a obično ih je bilo 2—12.

Izvjestitelju je udarilo u oči, što u takim prilikama, gdje je u jednoj gromili bilo više kostura, ovi većinom nijesu bili položeni na istoj ravnini, nego u raznim visinama, a to se ne bi dalo složiti s mnijenjem, da su sve te lešine u isto vrijeme sahranjene. Uz put primjećujemo, da je tu govor samo o takim gromilama, u kojim rukotvorine pripadaju jednoj te istoj perijodi. Naročito je pretraživanjem gromile III. u Ilijaku nad svaku sumnju utvrgjeno, da se za većinu gromila, u kojim je sahranjeno po više mrtvaca, mora uzeti, da su sahranjeni u različito vrijeme, samo se ovdje ne smije pomišljati na kasnije sahranjivanje iz drugih, mlagjih perijoda.

Take zadružne ràke nijesu drugo nego porodične grobnice, te su po svoj prilici većinom tako postale, da je nad prvom sahranjenom lešinom gromila nasuta do potpune svoje visine, te bi se za članove dotične porodice, koji bi kasnije umrli izrovale u gromili jame i ondje bi se sahranili.

Dalo bi se postanje tih zajedničkih grobova i drugojačije protumačiti. Ako zamislimo 2—3 male gromile, nasute vrlo blizu jedna do druge, onda bi se moglo dogoditi, da se time, što se odrone vrhovi, te gromile sastave u jednu; a moglo bi se i to uzeti, da ih je naročito ljudska ruka poravnila. U takim prilikama postaju grobne humke eliptičkog nepravilnog ili krivudastog obima.

Više toga, što se opazilo, navodi na ovo pošljednje mnijenje, naročito gdje je u nekih većih gromila konstatovan u obje polovice posve različit materijal.

Lanjske je godine u više gromila konstatovano kasnije sahranjivanje s rimskim rukotvorinama. Ali ove je godine raskopano više grobova u

podobi gromile, gdje su uz lešine nagjene jedino rimske rukotvorine. To su gromila V. kod Vražića i VIII. i IX. kod Potpećina. Mora se istaknuti, da takvi rimski tumuli ili tumuli iz rimskog doba nikad nemaju okrugao, već vazda eliptičan temelj, a po materijalu su vazda nasuti od zemlje i od tučanika.

Po jednom nagjenom novcu Licinija starijeg možemo od prilike odrediti grobu vrijeme; on ne može da je postao prije god. 307. posl. Is. Rimske rukotvorine, koje za cijelo potječu od kasnijeg sahranjivanja, nagjene su u Čitlucima kod groba VI. i u Talinama kod groba II. kasnije sahranjivanje iz srednjeg vijeka nagjeno je u Ilijaku, Čitlucima i Vražićima.

2. Rukotvorine.

Megju ovogodišnjim nahogjajima, kojih ima preko 1000 preteže bronac, željezo je nagjeno samo u oružja i u nekojih nakitnih predmeta. Srebrnih je stvari nagjeno pet komada, olovnih jedan. Iz bližega promatrajući nagjene skupine, dogje se do uvjerenja, da gotovo svaka nekropola ima svoje karakteristične tipove, pa da se i megju sahranjivanjem bez palenja i megju sahranjivanjem spaljenih lešina pokazuju razlike u spremi. Tako su za nekropolu kod Ilijaka veoma karakteristične koričave grivne od broncane špiralne žice, kojim su srednji zavojci na oblik traka iskovane, zatim gvozdeni mačevi i predmeti dobavljeni iz Grčke; u gromilama u Potpećinama opet nagjena je znatna množina trakolikih grivna od broncanog tenećeta, broncane kvrgaste fibule i željezna koplja; za gromile kod Vražića bile su broncane certoške fibule, za one u Borovskom broncane ogrlice i privjesci od broncane žice — tipični.

Da se mogu utvrditi neke izvjesne razlike izmegju grobova s paljevinom i grobova s lešinama, držaćemo se samo fibulâ i grivnâ ili narukvicâ. Grčka fibula, pešijerska fibula, željezna naočarasta špiralna fibula, nalaze se gotovo jedino uz kosture, kvrgasta i glavičasta, čunolika i certoška fibula samo uz mrtvačku paljevinu.

Broncane naočaraste špiralne fibule i fibule na obluk sa dvije petlje sa svojim varijantama nalaze se uz oba načina sahranjivanja. Velike narukvice od broncane žice na oblik špiralnih korica, nagjene su samo uz nespaljene lešine, trakolike grivne od broncanog tenećeta samo uz mrtvačku paljevinu. Masivnih narukvica i grivna od ljevenog bronca bude i uz jedan i uz drugi način sahranjivanja. Po dojakošnjim tipološkim podacima valja skeletne grobove smatrati starijim.

3. Grčke zdjelice na glavi.

Prigodom lanjskog prekopavanja grobova u Čitlucima nagjena je u gromili I.[1]) rečene nekropole na glavi jednog ondje sahranjenog kostura od broncanog tenećeta iskovana grčka zdjelica s jajolikim ispupčenim ornamentom, od ostalih rukotvorina bile su po lešini i uz nju dvije grčke broncane goljeničarke, jedan oklop od broncanih dugmeta, dvije željezne bojne bradve, jedan željezni mač, željezni kopljani šiljci i dr.

Da se zdjelica na glavi nosi, to se još nije vidjelo, pa se o tome stalo pretresati.

U tome nagjena je ove godine u gromili II. kod Ilijaka isto taka zdjelica na glavi jednoga kostura, koji se odlikovao osobitim prilozima, kao broncanim goljeničarkama, broncanim sugjem, željeznim mačem s broncanim balčakom i t. d.

U dva druga, takogjer broncanim goljeničarkama i željeznim mačevima opremljena kostura u ilijačkoj nekropoli, nije glava pokrivena, već je na njoj samo broncani vijenac. Kad razmotrimo i isporedimo čitlučke i ilijačke nahogjaje, nameće nam se zaključak, da su glavari za života takve zdjele nosili na glavi kao odličje, dakako varvarsko.

U drugu ruku može se takogjer misliti, da su takve broncane zdjele kao ritualni i sakralni prilozi lešinama metane na glavu.

4. Nasute gradine na Glasincu.

U jednoj bilješci uz izvještaj o prekopavanju na Glasincu 1892. god.[2]) nabacio je dr. M. Hoernes pitanje, da li nasute gradine ne će prije valjati smatrati ogragjenim selima, nego utvrgjenim utočištima.

Izvjestitelj se ove godine bavio pomnim ispitivanjem tih mjesta, pa je pri tome evo ovo opazio:

Megju nasutim gradinama na Glasincu mogu se razlikovati dvije kategorije. Jednoj pripadaju one, u kojim se može zasvjedočiti kulturni sloj, drugoj pak one, gdje nema nikakog traga kakoj naseobini. U prvu kategoriju za pr. valja računati gradine Hreljin-grad, Ilijak, Vitanj, Loznik, Bjelosaliće i Marinkov-grad, u drugu gradine kod Kusača, Senkovića, Mlagja, Pariževića, Buljukovine, Podgraca, Miošića i t. d.

---

[1]) Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina (Znanstvene objave iz Bosne i Hercegovine), sv. I., str. 168.

[2]) Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina (Znanstvene objave iz Bosne i Hercegovine), Beč 1893., I. sv., str. 135.

Potonje, gotovo sve na eksponovanim golim mjestima, većinom u znatnoj morskoj visini (1000 *m*), nemaju u nutarnjem, nasipom ogradjenom prostoru baš ništa osim golog kamenitog tla. Da je kiša baš sasvim splavila kulturni sloj, ne može se za to pomisliti, jer bi se bar u raspuklinama ili pri dnu obronaka sačuvali ostanci. Većina tih gradina može se, dakako spram oružja, kojim se u ono doba iz daleka udaralo, u tome smislu smatrati utvrdama. Bedemi doduše kadšto nijesu viši od metra, ali se može zamisliti, da su bili pojačani palisadama. Nego su mnogo češći bedemi, koji su visoki 1·5 *m* do 2 *m*, te im se nekadašnja visina po ruševini ispod njih može računati na 3—4 *m*. I više kompliciranih utvrda, kao dvostrukih i trostrukih spoljašnih nasipa, nasutih zaklona pred ulazima, mogao je izvjestitelj razabrati u više gradina, kao pri Hreljingradu, kod Bjelosalića, Pariževića i kod gradine Buljukovine.

Ta opažanja dovode izvjestitelja do zaključka, da sva ona nasipima ogradjena mjesta, gdje ima kulturnih slojeva, prema nazoru dra M. Hoernesa valja smatrati selištima, dok su ostala valjda služila kao utvrde za utočište i obranu.

Po tome, što se u ogradjenim prostorijama nahode kućne sprave, ne može se kroz potonje gradjevine još tvrditi, da su duže vremena bile naseljene; jer takvi objekti mogu da potječu iz onake perijode, kad bi se narod s boljim svojim imetkom u njih zaklanjao od dušmanina.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. 1893. V. 4.

Tabla I.

Uz članak „Uspjeh pretraživanja prehistoričkih gromila na Glasincu god. 1893.“.

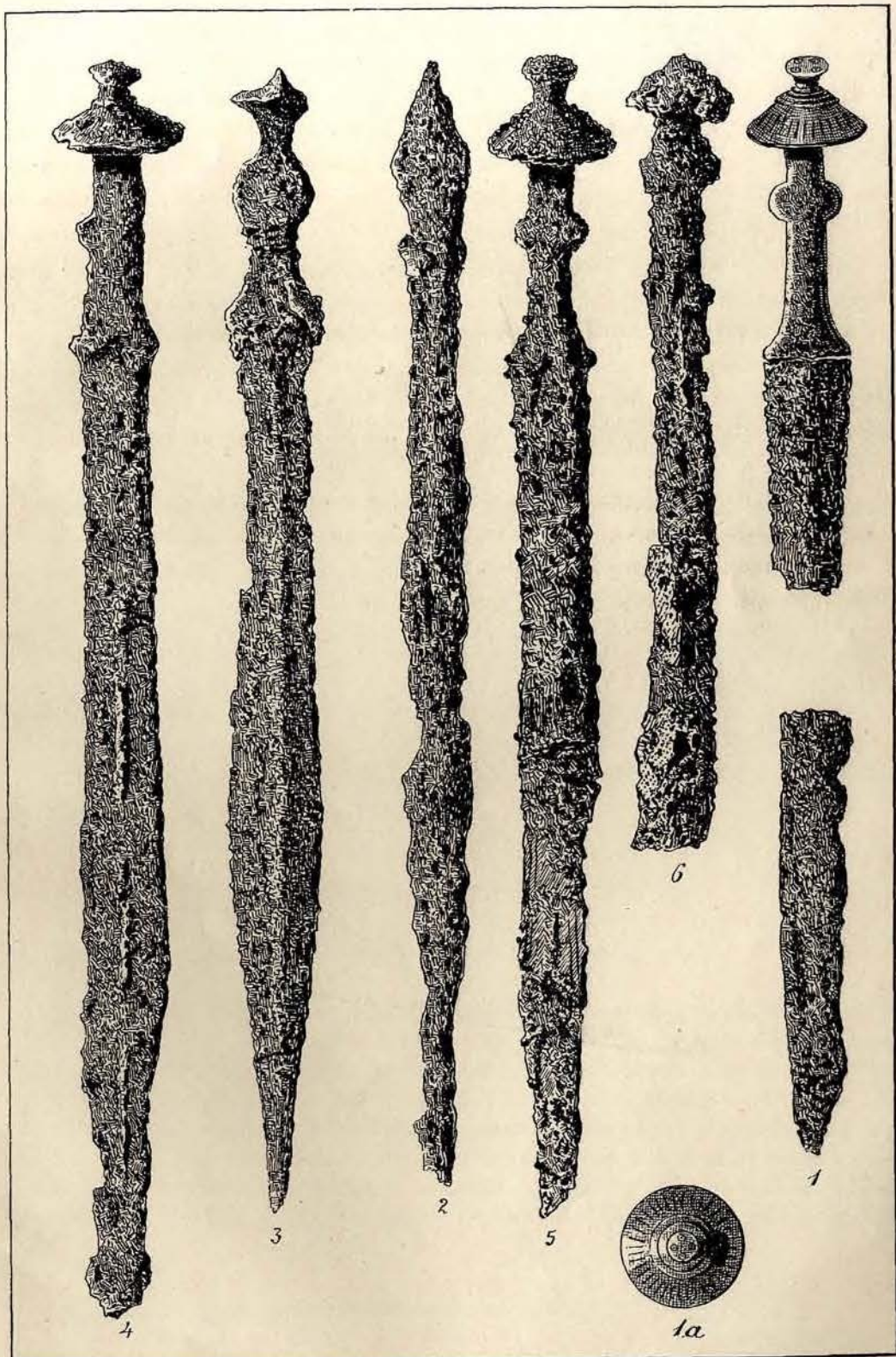

Različito. — Различито.

Алај-бегов греб[1]).

Приопћио управитељ народне основне школе **Петар Мирковић.**

Недалеко од Бишћа у селу Грмуши, на брду, које се зове „Гладно брдо“, стоји један гроб (греб) и над њим камени биљег без натписа. У том хладном гробу леже кости некакога бега, по имену Алај-бега, па по том се и гроб зове „Алај-бегов гроб“.

Како је наш народ или по подацима истине или по народном приповиједању, обукао у приповијетку многа брда и долине, куле, развалине, гробнице и гробове, тако је у рухо приповијетке обавио и овај гроб. Ево што народ вели:

Путујући неки везир по вилајету, дође у то мјесто и уконачи се ту. Његов један алај-бег од једне жене узме насилно квочку (кокош) и закоље је. Ова жена оде и тужи везиру: „Честити везиру, опрости ми, да ти се потужим. Твој алај-бег осиротио ми је девет сирота и заклао им матер, те сада имам код куће девет кукавица, девет сиротица, које за мајком пијућу и јадикују“.

Везир без даљега питања дозове алај-бега и одмах га посијече. И тако за квочку, која је имала деветеро пилића, би погубљен човјек. А народ то привезује за тај гроб.

Trubaljke u prozorskom kotaru.

Priopćio **Sadik** ef. **Ugljen.**

U prošloj godini prigodom mog jednomjesečnog boravka u Jajcu, zabilježio sam jednu vrstu narodnog glumovanja, naime običaj „Čaraice“, kojeg se tamošnji muslomani drže. Taj je članak izišao u „Glasniku zemaljskog muzeja“ knjiga 3-ća, za god. 1893. I ovdje u prozorskom kotaru, u selu Dugama, gdje isključivo stanuju muslomani, — bezi Dugalići, potomci čuvenoga paše Dugalije, našao sam isti običaj „Čaraice“, koji se sa „Didom“ i „Curom“ na čelu provagja upravo onako kao i kod muslomana u Jajcu. Jedina je razlika izmegju jajačkih i ovdašnjih „Čaraica“, koju je svakako vrijedno istaknuti, što ovdašnje „Čaraice“ hodaju od kuće do kuće i prose milostinju u oči

[1]) Православни зову „гроб“, а мухамеданци зову „греб“.

katoličkog, a ne pravoslavnog božića, i što će ovdašnje „Čaraice“ doći pred kuću katolika kao i pred kuću muslomana i od njega prositi milostinju. Još valja ovdje istaknuti, da ovdašnji katolici drže za uvredu taj posjet i tu prošnju.

„Čaraicama“ dosta je sličan običaj „Trubaljke“ u selu Kopčićim megju bezima Kopčićima.

U staroj župi Rami, dva sahata daleko od kasabe (varošice) Prozora, na lijevoj obali rijeke Rame — ima lijepo i mnogim prirodnim krasotama obdareno selo Kopčići. U njemu stanuju s malom iznimkom muslomani, bezi Kopčići, potomci onog slavnog bega Kopčića, koji je objahivao Duvno na svome konju „Šćitonji“. Toga bega Kopčića spominju često puta u narodu. Narod kad hoće nekom da rekne, kako je obilazio oko kakvog mjesta, spomene bega Kopčića u riječi: „Objahao kao Kopčić Duvno“. Od sela Kopčića dva-tri kilometra na sjeveroistočnoj strani nalazi se u selu Varvari turbe rečenog bega, gdje njegovi potomci i drugi dolaze i zijaret ga čine (hodočaste).

Selo Kopčići broji jedno 80 kuća i 460 stanovnika. Od ovih ima 120 žitelja katolika, a ostalo su muslomani bezi Kopčići, koji imadu jednu džamiju sa vrlo lijepom zidanom munarom. Na podnožju sela nalazi se jedna vrlo stara kuća. Pričaju bezi Kopčići, da je to bio ahar (konak) starog njihovog djeda, gdje je on primao na konak musafire (putnike) i tu ih ugošćivao. Kazaše mi, da je zid od zapadne strane konaka od onog vakta. I njegovi potomci nijesu zaboravili staroslavensku gostoljubivost, nego i danas čovjek siromah ili putnik može tu prenoćiti.

Pošto sam u kratko opisao selo Kopčiće, sad prelazim na običaj „Trubaljke“.

U oči malog i velikog Jurjev-dana, te općenite narodne svetkovine, sastane se po akšamu veći broj muslomana na jedno mjesto. Svaki nosi u ruci u oči malog Jurjev-dana trubaljku, oguljenu od vrbovine, koju je prije dan-dva napravio, a u oči velikog od ljeskovine. To se društvo sastoji većim dijelom od mlagjarije, a često se puta tu nagje i bradatih ljudi. Od svake kuće treba da bude u tom društvu, ako ne više, a ono barem po jedan član. Izmegju sebe proberu jednoga, koji će komandirati — biti vogja — cijelom društvu. U vogje treba da bude najveća trubaljka. S onog mjesta, na kojem su se sastali, krene vogja naprijed, a za njime ostala družina; — kad i kad idu jedan za drugim, a kad i kad opet u tušti. Vogja najprije zatrubi na svoju dugačku trubaljku, a onda i ostala družina — sve u jedan glas. Začudno je slušati tu — nazovimo — narodnu muziku. Huka njihovih trubaljaka razliježe se po čitavoj okolici dotičnog mjesta. Za njima ide opet jedna tušta sitne djece, koja svojim tankim glasom potcikuju. Na trubaljke, koliko sam doznao, ne pjevaju kakve pjesme, samo što možeš čuti razne glasove njihovih trubaljaka i sitni glas djetinji. Iz daleka bi rekao, da je to kakova umjetna muzika, jer su u nekih trubaljke duge i široke, a one daju krupan glas, a u nekih su uske i tanke, koje daju tanak glas. U društvu sudjeluje 80 do 100 osoba.

Vogja vazda ide na čelu društva. Valja im doći u svaku avliju (dvorište) muslomanske kuće i po nekoliko časaka se zabaviti trubeći. Čim dogju u koju kuću, izigje im kuće gazda i ostala čeljad, pa ih motre. Jesu li svršili posao u jednoj kući i mrve se zabavili, trubeći u dvorištu njezinom, polaze u drugu, treću i t. d. dok prohodaju cijelim selom. Ako se misli za kakvu babetinu u selu, da je sihirbazica[1]), onda treba, da društvo najprvo posjeti njezinu kuću i da pred njom trube; ako takove žene nema u selu, onda idu redom od kuće do kuće.

---

[1]) sihir ar. r. = čvaranje ili učin; sihirbazica = žena, koja čvara.

Kad su prohodali cijelim selom i pred svaku kuću došli i mrve zatrubili, onda se vrate opet onako svečano na svoje mjesto, odakle su pošli. Tu ti sad nastane znamenito djelo. Oko vogje okupi se cijelo društvo u okrug, držeći svoje trubaljke nahazurene (napremljene) za tučnju. Vogja najprvo zamahne svojom trubaljkom, koja se rastavi na toliko komada i gotovo svaki komadić shvati nekog od družine. Čim vogja to učini, to učine i ostali. Tu ti sad nastane velika tučnja. Rekao bi čovjek, gledajući iz daleka, da su se sastale dvije neprijateljske vojske. Stoji huka trubaljaka po glavama pojedinaca uz veliki gjumbuš (smijeh). Ne će se okaniti te tučnje, dok ne isprebijaju trubaljke, udarajući njima jedan drugoga po glavi i po ostalom tijelu. Jesu li isprebijali svoje trubaljke, onda se vraćaju svojim kućama s punim zadovoljstvom, što su svršili takvo djelo.

Još valja istaknuti, za što i u koju svrhu narod vrši taj običaj.

Narod vjeruje u to, da kad se ovrši taj običaj u oči oba Jurjev-dana, načinom gore opisanim, da će tim činom pokvariti posao svim onim babetinama, za koje se misli da čvaraju, da sihir čine. Svaki član društva ne boji se za cijelu godinu, do dojdućeg Jurjev-dana od sihirbazica, jer je uvjeren, da one njemu, njegovim ukućanima, kući i njegovom malu (imetku) ne mogu nahuditi.

Ovaj običaj postoji danas osim u selu Kopčićima samo još u selu Dugama megju tamošnjim bezima Dugalićima, ali se ondje ne drži onako svečano kao u Kopčićima. Taj se je običaj vršio i u kasabi (varošici) Prozoru, ali ga je već pred nekoliko vremena nestalo.

Не предаји ништа ђаволу!

Прибиљежено од Емина Имамовића у Бусовачи.

Лука Грђић-Бјелокосић.

Оно ти је био у некаквој вароши ту недавно некаки хоџа. Знао ти је, јади га његови не знали, и шта цар вечера. А запис кад би коме дао, мутлак би била помоћ. Једном се разбоље жена кадије у томе мјесту, није да се разбољела од какве болести, него, учувај Боже, уљег'о у њу онамо он налет га било од нас хиљаду и један конак, па ти брате к'о кад ко поманита, ударила у лудило: што год би јој дали да једе, а она те под ноге божији нимет. Сиромах кадија мучио се свакако: записивао свуђе, гдје су му год казали: у хоџа, у попова, у фратара ама све бадава. Најпослије оде ономе хоџи, па му и он записа запис и рече му: „Узми овај запис па га метни у процијеп и хајде на ту и ту ћуприју, па све стој! Туда ће наљећи сви шејтани и пред њима њихов цар, па кад те опази, питаће те: ‚шта ћеш?' ама ти немој за живу главу проговорити но чекај док ти он сам узме запис. Када ти узме запис, па кад свега нестане хајде управ кући". Кадија узме запис па у глухо доба те на оно мјесто, гдје му је хоџа наредио. Још он није ни стао, док — мајчин сине! — нагрну војска: ту су ти бубњи, ту свирале, ту коњици, ту топови и Бог те сам питао шта ту нема, а пред свијем цар вас у злату. Кад то видје кадија, препаде се, ама шта би, нема куд тамо ни вамо, но стој, па чекај ту и тутило. У том дође до њега цар па га упита: „Шта ћеш ти ту, емшерија?" Таман он заустио да му одговори, док се сјети оне хоџине, па завеза, ни црне, ни бијеле. Цар га упита два три пута, па кад видје да му не ће ништа одговорити,

узе му запис из процијепа на прочита. Кад прочита запис, окрену се војсци па ће: „Који је стао на пут жени овога човјека?“ — „Нијесам ја.“ — „Ни ја, ни ја,“ сви се изредаше. „Има ли вас гдје још који?“ — „Има један хром, није могао с нама.“ — „Брже га донесите!“ Није честито ни изговорио а хрома донесоше. „Е хромо, јеси ли ти стао на пут жени овога човјека?“ — „Јесам.“ — „А за што?“ — „Дође једна комшиница да јој зајми масла, а она ће јој: ‚Немам, секо, ђаво однио!‘ А ја оно масло, те као своје. Помислих, да ми је брашна и меда начинио бих халву, док ће она комшиница: ‚А би ли имала барем мало у филџану меда?‘ — ‚Ђаво однио, секо, ако имам и мало!‘ а ја узех и мед. У то дође једна просјакиња, да проси брашна, а она ће: ‚Немам ђаволье прашке, тамам данас послали у млин‘. Онда ја узех и брашно, а у ње украдох котао, па наставих халву под њезином стрехом. Тамам да проври, а она дође па ми се у котао помокри. С тога је ошинух малко да ме добро запамти.“ — „Све си добро учинио,“ — одговори цар. — „само си зло учинио што си украо котао; с тога сада на вјешала!“ Што би рекао: два три, објесише га. Цар онда забиљежи нешто на запису и што би се човјек окренуо метну га у процијеп те свега нестаде. Већ и зора заруди, а мој ти кадија кући. Жена се умирила и заспала, а пошто се пробуди, здрава читава.

Сјутри дан оде кадија од чуда на ћуприју, да види има ли шта да је остало, кад тамо нигдје ништа, но један миш мртав виси.

Prtenjaši.

Priopćio učitelj **Ivan Zovko.**

Čitav onaj predio počevši od Rame, te zahvativši Gornji Vakuf, pa onda skrenuvši napoprečac Fojnici, sačuvao je u živom današnjem jeziku uspomenu na nekakve „Prtenjaše“. Ko su i što su bili ti „Prtenjaši“ to će nam živa narodna riječ najmarkantnije označiti i razjasniti. Ogledajmo dakle to! Kad ko baš toliko ne voli meso, a i drugih teških mrsnih jela, nego najvoli vegetativna jela, te se potrefi na kakvoj slavi ili veselju kod svog znanca i prijatelja, to će mu ovaj poslije velikog i upravo dosadnog nutkanja, da jede mesa — prigovoriti: Vala si baš kô što su birvaktile bili „Prtenjaši“ — Ovakovog prigovora odnosno ukora i sâm sam bio jednoć particeps, te sam i nehotice pomislio: nema li ovo kakav kontakt s bogumilstvom, tijem metamorfoziranim donekle manihejstvom. Poznato je, da bi se stari Bošnjak i Hercegovac kao vatreni pataren ogriješio, kad se ne bi apstinirao od mesa. Valjalo mu je, ako hoće postati savršenijem, biti pravijem vegetarijancem. Napokon, da li se može ovo „Prtenjaši“ aplicirati kakogod na bogumilstvo, to dakako valja s nekom rezervom uzeti, dok nam dalja znanstvena istraživanja u ovome smjeru više istine i svjetla ne bace.

Дарови земаљском музеју у години 1893. — Darovi zemaljskom muzeju u godini 1893.

A. Археолошкој збирци.

Госп. Сигмунд Дајч, рударски мештар у Синьакову: једну велику халстатску фибулу од бронца из Иванске код Бањелуке.

Госп. Јулије Граунер, геометар за евиденцију: римску писаљку (стилум), пет суличнијех ртова разнога доба, више комада жељезног оруђа, један келт од бронца, римску сјекиру од бронца, више римскијех новаца из околице бихаћке, те збирку предмета нађених у новој сојеници код Голубића.

Госп. Иван Гример, управитељ солане у Дољој Тузли: велики сломљени чекић од змијевца из Креке близу угљевика.

Госп. Винко Хавелка у Билећу: различитих предмета од бронца из громила и градина, рт римске ловачке сулице и мали сребрени новац из билећке околице.

Госп. Фрањо Херда, одјелни мјерник у Лашви: бодеж, орнаментирану плочу од бронца, рт од сулице, нож са два ножића и сидро од жељеза. Све то нашло се је при грађи жељезнице из Лашве у Травник.

Госп. Хуго Једличка, мјерник у Бихаћу: римску опеку са биљегом: Leg. XIII G., те комад с римске цијеви за гријање из Велике Кладуше.

Госп. Иван Келнер, грађевни савјетник у Сарајеву, и неимар госп.

Перл у Бутмиру: више каменијех предмета, 1 идол од иловаче са неолитских налазишта у Горњем Бутмиру.

Госп. Дујо Ковачевић, управитељ испоставе у Грахову: два келта од бронца и различите предмете нађене у прехисторичким и римским насеобинама у околини Грахова.

Госп. Фабијан Месић, оружнички стражмештар у Купрешу: мали сребрени новац из околице лијевањске.

Госп. др. Вјенцеслав Радимски, котарски предстојник у Жупањцу: римски свијећњак, велики римски врч од иловаче, двије римске опеке са биљегом, више уломака мозаика итд. све из Жупања.

Госп. Геза пл. Сирмај, котарски предстојник у Цазину: један сребрни римски новац.

Госп. Иван Шолар, судбени пристав у Жупањцу: два прстена од бронца или жуте мједи, те неколико римскијех новаца из околице жупањачке.

Госп. Томо Братић, богослов у Фојници код Гацкога: новац од бронца из добе Фаустине, ср. и још некоје новце.

Госп. Филип Балиф, грађевни савјетник: неколико римскијех новаца.

Госп. Пржибик, шумарски управитељ у Бањојлуци: збирку старина прехисторичке и млађе добе из бањалучке околице.

Госп. Иван Милковић, оружнички стражмештар у Домановићу: 4 сребрена новца (1 из добе Антонија, 1 gens Memnia) и један новац од бронца из добе Константина.

Госп. Отмар Рајсер, музејални чувар: новаца и инијех предмета из пећине код Жупања.

Госп. Малић бег Куленовић у Унцу: један млетачки сребрени новац.

Госп. Миле Раје у Кулен-Вакуфу: новац Мицинсе нумидскога од бронца.

Нашљедници покојнога начелника бањалучкога Бахти бега Беглеровића: једну тромбону, двије пушчице, једну сабљу и ханџар.

Госп. Јосип Халбман, шумарски пазитељ: једно кандиоце (луцерна) и два новца из Бусоваче.

Госп. Никола Р. Бикић, трговац у Скендер-Вакуфу: 1 златни новац Зена.

Госп. М. Лончаревић, порезни официјал у Бијељини: више римскијех новаца од бронца.

Госп. П. А. Хофер, професор гимназије у Травнику: више прехисторичкијех и римскијех предмета из травањске околице.

Госп. Вишата, надмјерник у Травнику: једне средовјечне негве и сулицу.

Госп. В. Мер, надцестар у Љубушком: сребрени новац Dyrrachium и пуце од бронца.

Госп. Никола Баришић, учитељ у Посушју: сулицу од бронца, 1 Phallus, 1 новац од бронца из добе Тиберија Клаудија Нерона.

Госп. Вртјел, столар у Сарајеву: 1 новац од бронца Фаустина јун.

Госп. др. Јустин Карлински, срески љекар у Високом: једну медаљу од бронца (Antonius Pius).

B. Mineraloškoj zbirci.

Gospogja Ana Grimmer, supruga upravitelja solane u Dônjoj Tuzli: krasan komad željeznoga cvijeta i željezne rudače iz Štajerske.

Ces. kr. rudarska uprava u Přibramu: veću zbirku ruda iz Přibrama.

Gosp. Ivan Grimmer, upravitelj solane u Dônjoj Tuzli: zbirku ruda iz Miesa u Českoj.

Gosp. Ivan Kellner, gragj. savjetnik u Sarajevu: cefalopode iz doba Liasa iz Gackog i različitih pomorskih tercijarnih okamina iz Podrinja izmegju Bijeljine i Zvornika, te zbirku sadrenijeh ledaca iz Sarajeva.

Gosp. M. Lončarević, porezni oficijal u Bijeljini: okaminu morskoga ježa.

Mineraloško-petrografski odijel c. i kr. dvorskoga muzeja u Beču: poveću zbirku ruda i gorskoga kamenja.

Gosp. Franjo Richter, rudarski upravitelj u Zenici: zbirku okamina i gorskoga kamenja iz okolice zeničke te kristalizovanoga vapnenoga glinenca iz Kreševa.

Gosp. Ferdinand Siegel, rudarski upravitelj u Vogošći: kristalizovanoga vapnenoga glinenca te više komada gorskoga kamenja iz Čevljanovića.

Gosp. Franjo Topić, upravitelj ispostave u Dônjem Uncu: nekoje vrste vlaknaste sedre iz Trubara.

C. Zoološkoj zbirci.

Gosp. Géza pl. Szirmay, kot. predstojnik: jelenje rogove iz Mutnice kod Tržaka.
Gosp. Adamović, kotarski upravitelj: jaje od sipa.
Gosp. A. Bošnjak, iz Metkovića: više ptica sa ušća Neretve.
Gosp. I. Broessler iz Prozora: nakazno tele.
Gosp. V. Havelka iz Bileća: više gmazovijeh i ptičijih jaja.
Gosp. Kamner, kapetan iz Konjica: starješinara.
Gosp. O. Kaut iz Babinpotoka kod Dônjeg Vakufa: više ptica i jaja.
Gosp. Ferd. pl. Persich, posebnik iz Konjica: dva jajeta od lešinara:
Gosp. Podlogar, povjerenik financijalne straže u Ljubuškom: ptica i gmazova.
Gosp. baron C. Schilling: više ptičijih i sisavačkijeh okosnica.
Gosp. R. Seehars, natporučnik u Mostaru: raznijeh ptica.
Gosp. Simenthal, sreski živinar u Metkoviću: posebnu vrst bijele čaplje.
Gosp. O. Werner iz Beča: lubanju dalmatinskoga šakala.

Na svima darovima izriče se ovijem najsrdačnija blagodarnost.

Zemaljska štamparija u Sarajevu. — Земаљска штампарија у Сарајеву.